

THE UNIVERSITY
OF ILLINOIS

LIBRARY

058

MA

1910-12

Return this book on or before the
Latest Date stamped below.

Theft, mutilation, and underlining of books
are reasons for disciplinary action and may
result in dismissal from the University.

University of Illinois Library

DEC 23 1966

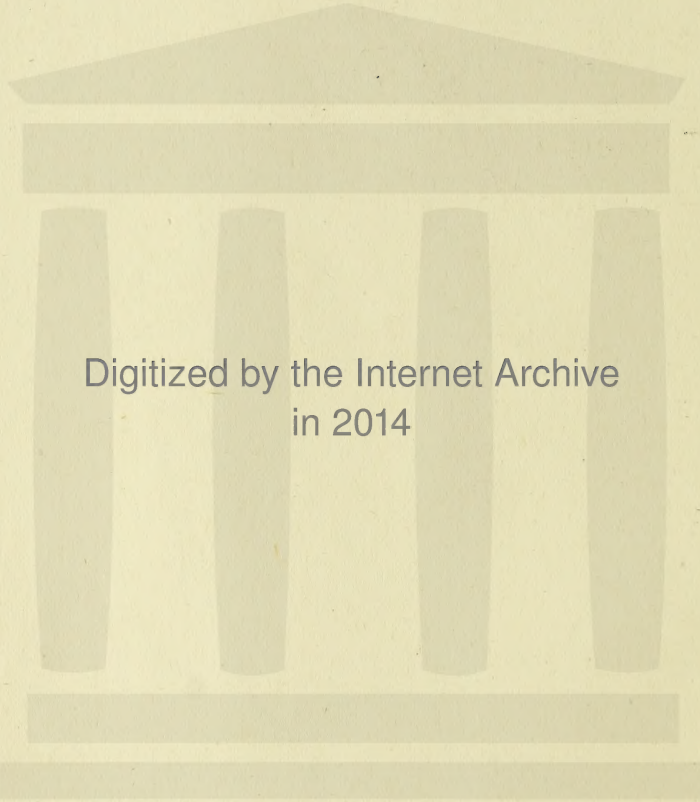
DEC 05 1994

JAN 30 REC'D

L161—O-1096

Digitized by the Internet Archive
in 2014

MAAL OG MINNE

NORSKE STUDIER

UTGIT AV BYMAALS-LAGET

VED

MAGNUS ØLSEN

1910

KRISTIANIA. BYMAALS-LAGETS FORLAG

MAA-OF-MINNE

ORIGINAL NUMBER

THE UNIVERSITY OF

WISCONSIN

LIBRARY
UNIVERSITY OF
WISCONSIN

1911

058

MA

1812-12

INDHOLD

	Side
Irminsul og gudestøtter. Av Axel Olrik	1
Fortsatte studier over gammelnorsk husbygning. Av Hjalmar Falk	10
1. Om betydningen av ordet «dør» (s. 10). 2. Latrinet i sagatiden (s. 13).	
Nynorsk maalføring i tale og skrift samanlikna med gamalnorsk. Av	
Knut Liestøl	18
Henrik Ibsen — Henrik Wergeland. Av H. Eitrem	37
Perial — perivalium — imperial roof. Av L. Dietrichson	55
Om navnet <i>Fenrisulfr</i> . Av S. N. Hagen	57
Fortsatte studier over gammelnorsk husbygning. II. Av Hjalmar Falk	60
3. Loftskemmen (s. 60). 4. Ildhuset (s. 65).	
Navnskik i det syttende aarhundredes norske byer. Av Roar Tank	69
Folkevisen paa vandring. Af Catharinus Elling	85
Betoningsforhold i Stadsbygdens maalføre. Av Jørg. Reitan	87
Et par oldnorske medicinske uttrykk. Av Hjalmar Falk	105
1. <i>riða</i> (s. 105). 2. <i>âmusôtt</i> (s. 105). 3. <i>kveisa</i> (s. 106). 4. <i>jötunoxi</i>	
(s. 107). 5. <i>innansôtt</i> (s. 107). 6. <i>úfr</i> (s. 108).	
Om en samlet fremstilling av alle Norges bygdemaal. Av Amund B.	
Larsen	109
Herder og den norrøne digtning. Av Fredrik Paasche	116
Om oprindelsen til fiskenavnene <i>sild</i> og <i>sil</i> . Av Emil Smith	139
Elvenavnet * <i>Vefsn</i> og norske elvenavn med <i>n</i> -suffiks. Av Jakob	
Sverdrup	143

Smaastykker.

I. Præpositionsbruken ved vore stedsnavn. Av Jørg. Reitan	49
II. Upphavet til ordet «norsk». Av Marius Hægstad	51
III. Norsk indflydelse i Skotland. Av A. Taranger	52
IV. Hæmauren. Av C. Engelskjøn	98
V. Bygg omskapt til havre. Av Halvdan Koht	99
VI. Dót, stril, skolp. Av Halvdan Koht	100

IV

	Side
VII. «Sysaker». Av Ragnvald Iversen	101
VIII. Daarefjeld eller Daasefjeld. Av O. Olafsen	101
IX. Et laget sprog. Av Edv. Bull	103
X. Få skåk med. Av M. O.	104
XI. Runebrynet fra Strøm paa Hitteren. Av M. O.	104
XII. Troldkjærringas Baansull. Av Catharinus Elling	155
XIII. Norsk <i>undvære</i> (<i>umbera</i>). Av H. Logeman	155
XIV. Findes den skandinaviske tanke i «Norges Dæmring». Av Henrik Seip	158

IRMINSUL OG GUDESTØTTER.

Af Axel Olrik.

Højsædesstotterne (*øndvegissúlur*) var i vikingetiden de mærkeligste og helligste genstande i høvdingens eller storbondens bolig¹. De var vistnok to i tal, deres plads var ved hver side af hæderspladsen (*øndvegi*), de ophøjede sæder midt paa langbænken. De kunde findes baade i den særlige gildeshal eller hovbygning og i bondens daglige «stue». En enkelt efterretning nævner dem som udskaarne; «Thor var udskaaren paa den ene af dem». I stotterne var indslaaet *reginnaglar* (gude-nagler), hvortil en særlig grad af højtidelighed var knyttet, vi véd ikke hvilken. Selve højsædesstotterne var en art husguder eller fetisjer. De udvandrende landnamsmænd førte højsædesstotterne fra det gamle hjem med sig, og kastede dem i havet, at de selv skulde søge land og kaare menneskene den nye boplads. Stærkere kunde vi næppe finde tanken om en dem iboende guddoms kraft udtalt!

Desværre véd vi ikke nærmere om deres ydre indretning. Vi véd saaledes ikke, om det var fritstaaende stotter af blot religiøs karakter, eller det var de midterste af husets stolper, — eller maaske delvis det ene og delvis det andet. Deres fremtrædende hellighed og den hyppighed, hvormed de overflyttes til det nye hjem kan vel snarest tale for det første. Men naar Landnaama taler om et grantræ, 63 alen langt og to favne tykt, hvoraf der blev gjort højsædesstotter til næsten hver eneste gaard i Tværfjordene, — gaar det lettest at opfatte det, som om stotterne horte med til husenes egenlige tommerværk.

¹ Jfr. Valtyr Guðmundsson, Privatboligen paa Island, 185. 205.

Heller ikke ses det, om *reginnaglar* var én nagle (f. eks. i hvert træ), eller maaske en hel række af nagler. Dog har saa gammelt et skjaldekvad som Toraren lovtunges Glælognskviða (o. 1035) ordet i ental — brugt som sammenligning for Hellig Olaf. Heraf maa man vist slutte, at «reginnaglen» har været én, og at den har været toppunktet af hellighed, det særlige sæde for den guddommelige kraft.

Men véd vi lidet om højsædesstøtternes indretning, da véd vi endnu mindre om deres egenlige væsen: hvorfor disse «suler» er særlig hellige.

Her kan tænkes to grunde. Enten er sulen hellig som sule, o: forestillingen om en bærende stolpe har i sig selv haft religiøs betydning; eller ogsaa er dens form af sule mere tilfældig, og dens hellighed ligger i, at den egentlig skal forestille noget andet. Vi skal prøve begge muligheder, baade den at sulen i sig selv er hellig, og den at den kun tilfældig har suleform.

Som bekendt er vore efterretninger om nordisk gudsdyrkelse faa i tal og til dels kun bevaret gennem længere tids mundtlig overlevering paa Island; vor kundskab om Lappernes gudsdyrkelse er derimod bygget paa talrige øjenvitner; og da Lappernes religion i stort omfang har laant fra Nordboerne, bliver den et vidne, der ogsaa er af betydning for nordisk skik.

Missionæren Jens Kildal 1730 fortæller bl. a.: «Der ofres af afgudiske Lapper aarlig hver høst en okse af ren eller andet fæ til Maylmen Radies, fordi at han, saasom han er Lappernes øverste gud, han da ikke skal lade verden nedfalde, og at han skal give dem lykke til ren; og ved offeralteret sættes ham til ære en støtte med en kløft i enden, kaldet Maylmen støtte, som han skal opstøtte verden med, hvilken støtte skal være oversmurt med den okses blod, som bliver ham ofret . . . .»

Foruden den aarlige ofring til Maylmen Radies sker der og particulære ofringer til ham for adskilligt, og bl. a. naar formørkelser sker i sol eller maane, da lover Lapperne offer til ham, for at han skal borttage formørkelsen.»¹

¹ Qvigstad, Kildeskrifter til den lappiske mytologi, s. 10; jfr. nu Helland, Finmarkens amt (i «Norges land og folk») II 223. Jeg henleder opmærksomheden paa dette værdifulde værk, hvis 2det bind — udarbejdet bl. a. under medvirkning af professor Moltke Moe og rektor J. Qvigstad — udgøres af en udførlig fremstilling af Finmarkens antropologiske og historiske forhold, og samler en rigdom af træk vedrørende lappisk folketro og folkesagn, til dels ledsagede af nye oplysninger om deres videre sammenhæng.

Maylmen Radien betyder «verdens raader» (af maïlbme, den synlige verden, naturen). Han er den samme som andensteds hedder Varalden Radien, Varalden Olmai (himmelraaderen, himmelmanden), der nu almindelig opfattes som efterligning af Frey. Selve disse former for dyrkelse, hvor et stadigt offer skal holde den verdensbærende søjle fra at svinge, bundet dybt i den for hedenskabet ejendommelige tankegang. Men en saa vidtrækkende begrebsdannelse er ikke udsprunget af Lappernes nationale religion, saa uudviklet som den var. Den er sikkert, ligesom guden, laant fra Nordboerne.

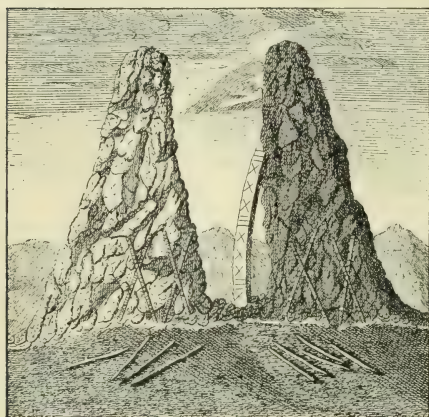
Vi kender ikke en verdensbærende sule i nordiske offerindretninger; ti vi kender overhovedet saa lidt. Men vi kender den i Tyskland. De gamle Saksers største helligdom var en *irmínsul* (den som Karl den store omstyrtede 772), der ganske sprogrigtig forklares i en gammel kilde som «verdens søjlen, den der bærer alting oppe» (*universalis columna, quasi sustinens omnia*, — hos Rudolf af Fulda, der levede o. 850 og ved sit hjemsted stod den gamle helligdom nær). Man kunde ikke faa en mere træffende modsvarighed til den lappiske Maylmen-støtte (verdens-støtte); og i begge tilfælde drejer det sig om en stor fritstaaende søjle, der er midtpunkt for den højeste form af dyrkelse.

Naar vi finder denne hos Sakser og hos Lapper, da maa ogsaa Nordboerne en gang have haft den; og dyrkelsesarten maa have været den samme over det hele omraade: man slagter offerdyr og stryger blodet paa den, at den skal faa kraft til at bære verden oppe (eller: for at dens himmelske dublet skal faa kraften til at bære verden oppe).

Men har den været kendt af Nordboerne, er det vel troligt, at den verdensbærende søjle — glemmt eller overset — skjuler sig i de «suler», der staaar ved hæderspladsen i gudehøvet, lige foran offerbaalet, og som ved de store fester overstænkes med offerblodet.

Blandt de lappiske helligdomme, der er os bevarede i billede og beskrivelse, er der en, som indeholder en støtte, vi med nogen sandsynlighed kan henføre til denne gruppe: «Sølfar-Kæpper . . . et ved den østre ende af Porsangerfjorden omtrent en halv mil fra soen liggende navnkundigt offersted. Jeg har selv beset det; der staaar to høje stene, den ene jævnsides hos den anden . . . Ved den østre side af samme stene befandtes en lang firkantig,

paa samme maade som de nylig ommældte kæppe udskaaen bjælke, sat med sin nederste ende fast i jorden ganske nær hos stenene, og hældende med den anden ende imod østen, imod solens opgang, samt havende alleryderst i enden en jærnnagle, af skikkelse som det jærnsøm, hvormed man digter bræderne paa fiskerbaade og andre deslige fartøjer sammen« (Leem, Beskrivelse over Finmarkens Lapper [1767] s. 437, med

afbildning tavle LXXXVI, givet paa hosstaaende billede).

Dengang Knud Leem som missionær besøgte Porsangerfjord (1725—1728), synes der ikke mere at have været levende tradition om, hvad denne støtte betød. Som holdepunkt har vi paa den ene side den lappiske overlevering om en «verdens-støtte», der modtager blodigt offer; paa den anden side minder denne udskaarne stolpe

med indslaaet jærnnagle i den øvre ende om den nordiske *gndregis-súla* og dens *reginnagli*. — blot med den forskel at Lappernes dyrkelse helt er under aaben himmel, Nordboernes derimod en gang har været under aaben himmel, men nu er krøbet under tag i hov eller gildehal.¹

En gammel islandsk skjald har i slutningen af et edda-haandskrift skrevet en del enstydige ord op, som et ordforraad der passende kunde anvendes i digtning, og iblandt dem en række betegnelser for «nagle». . . . *regingaddi farnagli stagnagli varnagli veraldar-nagli* . . .² Af disse ord er *regingaddi* sikkert det samme som *reginnagli*: ordet er afledet af *gaddr*, pig, og hentyder vel til at *reginnaglen* ikke sad ind i stolpen, saaledes som en almindelig nagle, men udgjorde et fremstaaende jærn, en pig. Dette svarer ganske til den lappiske helligstotte, hvor *naglen* stikker pigagtig i vejret i sulens øvre ende.

¹ Naar den lappiske støtte krummer sig mod øst, afviger det sikkert fra højsædssulen; men aarsagen turde være rent tilfældig: enten at træstammen har krympet sig i den af solen beskinnede side, eller at den allerede i forvejen havde sin skævhed.

² Snorra Edda II 494.

Det sidste ord i rækken, *veraldar-nagli*, maa betyde den nagle der holder verden paa sin plads. Navnet vilde være os fuldstændig dunkelt, hvis ikke det foregaaende havde kastet lys over sagen. Sakserne havde deres *irmisul*; Lapperne havde deres *maylmen-sule* (∴ verdensstøtte), og denne forestilling maa være optaget fra nordisk. Det nordiske udtryk, der ligger bagved det lappiske, er sikkert *veraldar-súla (ligesom Maylmen Radien = Varalden Radien = veraldar god); og den deri indslaaede regin-nagle kan da kort udtrykkes ved *veraldar-nagli*.

Fra dette synspunkt bliver baade *reginnagli* og *veraldarnagli* forstaaelige for os; de er to udtryk for samme ting. Eddakvadene bruger ordet *regin* om de guddommelige magter som helhed, med særligt eftertryk paa deres ordnende og opretholdende gerning: guddommen i forhold til naturen. Denne grundtanke udformes i anskuelig, i mytisk form: regin sætter den støtte, der bærer verden, og fæster — i midtpunktet af hele verdensordenen — den nagle der holder alt paa sin plads. Jordisk gentages det samme paa gudernes helligsted: der rejses en verdensstøtte, og der indslaaes en verdensnagle; for hver gang offerblodet stryges paa støtten, tilføres der ny styrke til den guddomskraft, der holder verden paa sin plads. Saaledes er dens to navne blot samme sag set fra to sider: den er *reginnagli* i forhold til sit guddommelige ophav, og den er *veraldarnagli* ved sin verdensholdende virksomhed.

Jeg skal ikke følge de rent mytiske forestillinger om en verdensstøtte og dens forhold til en verdensundergang ud i en senere tids halvkristne sagndannelser i Europa, eller til de beslægtede forestillinger hos fjærnere folkestammer. Det er alene den synlige verdensstøtte og dens dyrkelse, vi her skal dvæle ved, særlig dens mærkeligste udstyr, reginnaglen.

Ordet møder os første gang som betegnelse for Olaf den hellige i Toraren lovtunges skildring af hans relikviers undergørende kraft ved hans nærvær i dem: «Storkongen har taget sæde i Trondhjem,» siger han; «ren og skær ligger den lovsæle drot dær med sit hellige legeme, klokkerne ringer over hans leje, og op fra alteret brænder kerter over ham; krøblinge og blinde kommer krybende did hvor den hellige konge selv er, og gaar karske derfra; bed Olaf, at han, den guds mand, under dig sit rige; han opnaar af selve gud aaring og fred til alle mænd, naar du for bogmaalets [∴ gudstjænestens] reginnagle fremfører dine bonner.»

Kristendommens reginnagle, dens faste holdepunkt, er sankt Olafs helligdom, den som alle stunder imod med deres gaver og deres bøn, gudsnaglens aabenbarelse paa jord. Men den hedenske reginnagle sidder i den hellige sule, som pantet paa guddommens opholden af verdensordenen og dens nærvær blandt mennesker.

Naar digteren saa dristig anvender dette billede paa Hellig Olaf, beror det ikke paa nordiske men paa kristne forbilleder. Allerede Paulus (Gal. 2, 9) har kaldt de store apostle for kirkens støtter (fursten und irmensuwel der cristenheit, gengives det i en tysk prædiken i haandskrift fra 13de aarh.). Med stærk tillæmpning til hjemlige myteforestillinger gaar udtrykket igen i irsk: «Ligesom der er to søjler i verden, saaledes er Brigit og Patrik i Irland»; og i en af de ældste irske hymner prises Patrik som «halvdelen af rigets søjlerække»¹. Det er med saadanne forbilleder for øje, at skjalden betragter Hellig Olaf som det norske folks «reginnagli» eller «veraldarnagli» — den guddommelige og dog synlige opretholder af dets vel.

At man i den allerførste kristne tid tyr til det hedenske udtryk for at anskueliggøre sig netop den ny tros religiøse værdier, er naturligt nok; jeg behøver blot at minde om Eilif Gudrunsons «Krist sidder i syd ved Urds brønd». De egenlig kristne forestillinger var fremmede, vakte ingen umiddelbar genklang i sjælen; først paa et senere stade stræber man bevidst at undgaa det særlig hedenske².

Saaledes bliver den første besynger af den kristne gudstjeneste den der giver os vink om de højeste religiøse forestillinger i hedenskabets dyrkelse. Hellig Olaf bliver ham «verdensnaglen» i det kristne kirkeliv, midtpunktet for den højeste kraft og den højeste andagt. —

Men verdensstøtten og dens ligeartede er ikke de eneste, der minder om højsædesstøtter. Lappernes gudebilleder var raa træstolper, tildannede af træstammer. Kun hovedet (udskaaret af træets rodende) viste at de skulde forestille levende væsner. Arme o. desl. fandtes som regel ikke, og kun de hosstillede kendetegn antydede, hvilken guddom der sigtedes til; f. eks. var grenene i de hosstillede birketræer bøjede i kres, naar et billede

¹ Pfeiffer, Germania, I 444, 451⁸⁰; Zeitschrift für celtische philologie, I 27.

² Af disse og flere grunde kan jeg ikke tiltræde Bj. Olsens indvending (Runerne i den oldisl. lit., 10) mod at reginnagli skulde have religiøs betydning.

skulde betegnes som solen. Tordenguden har undertiden været forsynet med to arme, der holdt hver sin hammer. Men man kunde ogsaa fremstille tordenguden blot som en stor hammer af træ, plantet i jorden. Sædvanlig var billederne smaa, paa et par alens højde; Forbus (1727) omtaler dog en hammer af 8 favnes længde, med udskæringer og tegninger, den blev ved ofringer bestænket og besmurt med blod.

Disse stolpe-guddomme, rejste nærved det enkelte hjem, og snart opfattede som skikkelser med menneskehoved, snart som tordengudens hammer, er det nærmeste sidestykke til højsædesstøtterne. Ogsaa disse har sikkert været stolpeguder; kun har bygningskunsten og træskæringens udvikling givet dem et mere dekorativt præg end de formløse lappiske skikkelser; men gammel skik har bevaret helligdommens karakter af «sule».

Der findes i sagaliteraturen én mere bestemt overlevering om den enkelte «sules» beskaffenhed. Om Torolf Mosterskæg, en landnamsmand fra Søndhordland, der bosatte sig paa Thorsnæs, findes der i Landnamsbogen den oplysning: «da han kom vestpaa ud for Bredefjord, skød han sine højsædesstøtter over bord; dær var Thor udskaaen i; og han udtalte dærvæd, at Thor skulde komme i land, dær hvor han vilde have at Thorolf skulde bo . . . . Han tog land paa sydsiden af fjorden, omtrent midtvejs; dær fandt han Thor dreven i land paa et næs, det hedder nu Thorsnæs. Dær lagde de til land indenfor i bugten, som Torolf kaldte Korsvaag; dær rejste han sin gaard og gjorde et stort hov og helligede det til Thor, det hedder nu Hovstad.»¹ Ud af den vage beskrivelse, der skyldes langt senere overlevering, synes det at fremgaa at «Thor» var selve højsædesstøtten; men dette vil vistnok sige, at støtten var groft udskaaet i Thors skikkelse². Vi har da at gøre med en stolpegud af lignende art som de lappiske.

¹ Landnámabók II 12. — Mere abstrakt er gudens forhold i den fyldigere men yngre fremstilling af samme stof i Eyrbyggjasaga k. 4: «Torolf kastede da sine højsædesstøtter over bord, der havde staaet i hovet; Thor var udskaaet i den ene af dem; han udtalte derved at han skulde bosætte sig paa Island dær hvor Thor lod dem komme i land . . . De fandt et næs paa nordsiden af vaagen, hvor Thor var kommen i land med støtterne.» (Bj. Olsen. Aarb. 1905, 108, hævder Ldn.-haandskrifterne som alledte af Eyrb.; religionshistorisk turde de i alt fald indeholde den ældre tanke. Jeg er i det hele ikke sikker paa rigtigheden af hans opfattelse.)

² Man har oftere opfattet det, som om et Thorsbillede var udskaaet i støtten, altsaa relieffremstilling; man paaberaaber sig da som sidestykke heksens

Selv indenfor nordisk vikingetid træffer vi de stolpeagtige gudebilleder: hos de nordiske købmænd ved Volga, saaledes som de skildres i Araberen Ibn Fadhlans rejsebeskrivelse fra beg. af 10de aarh.: «Saasnart deres skib er kommet til ankerpladsen, gaar hver og en af dem i land, medtagende brød, kød, løg, mælk og rusende drik, og begiver sig hen til en høj oprejst træstolpe, der har ligesom et menneskeansigt og er omgivet af mindre billedstøtter, bag hvilke atter andre træstolper er rejste.»¹

Noget lignende gælder for de husguder, der ned gennem tiden dyrkedes i Telemarken og Sætersdal. «Torbjørn» paa Fladeland i Vraadal sogn, Telemarken, var «stor og tyk nedentil, havde hverken arme eller ben, men hoved som et menneske, samt øjne der vare indstøbte af tin». «Hernos» paa gaarden Rikje i Valle beskrives som et træhoved paa en stage. «Fakse» paa Rygnestad, sammesteds, var en rund (udhulet) aspestamme, hvor kun hovedet var helt udskaaret og forsynet med indlagte messingøjne; armene laa tæt til kroppen, ben og fødder var kun antydede. — Næsten alle samtidige beretninger omtaler de nordiske gudebilleder som lidet tildannede stolpeguder; saa sammenhængen med de lappiske gudestøtter er nær nok. Kun middelalderlige overleveringer — for ikke at sige digt — tænker sig dem mere i lighed med de kristnes helgenbilleder.

En ejendommelighed ved nogle lappiske gudebilleder var en i gudebilledets hoved indslaaet jærnnagle. «I afgudabelätens hufvud slå the en stålnagel eller spiiic och itt styke flintsten, ther med Tor skal slå eld,» meddeler Schefferus i sin Lapponia (s. 105, efter en Anonymus Manuscriptus).

Saa vidt man kan forstaa den knappe beretning, tjæner staalnaglen til at slå ild ved, sikkert offerild, og ilden opfattes som frembragt af selve Thor, o: ud af gudebilledet, ligesom det virkelige lyn udgaar fra ham.

Vi møder her højsædesstøtten og dens «reginnagle» igen, men under helt andre former end som «verdensnagle». Og dog

stol i Fostbrødræsesaga, hvor Thors billede var udskaaret paa armlænerne. Men denne skildring, hvor Thorsdyrkelse og trolddom gøres til ett, er sikkert først opstaaet i kristen tid.

¹ Vilh. Thomsen, Ryska rikets grundläggning 39. At den store stolpe er et Thorsbillede, ses af lignende beskrivelse af offerpladsen i Kijew i Nestors russerkrønike.

synes det at være to former af den samme grundtype, der begge foreligger lyslevende i lappisk offerbrug: en helligstøtte i hvis øvre ende en jærnnagle er indslaaet; men støtten opfattes snart som gudebillede, snart som «verdensstotte». Den første betydning er sikkert den ældste; vi har raa træstammer dyrkede som guddomme omkring hos adskillige laftstaaende folk. Verdensstøtten, Irminsulen, er vistnok en aandiggørelse af denne ældgamle skik.

En undersøgelse af helligstøtternes (og hellignaglernes) forekomst indenfor andre folkeslags gudsdyrkelse vil vistnok kaste lys over denne udvikling, og lære os om fremmede kultusformer har øvet sin indflydelse paa skikkene hos vor gotiske folkeæt. Men mine optegnelser herom er endnu saa spredte, at jeg bør vente til en senere leilighed med at fremlægge dem.

Det bør dog understreges, at skillelinjen mellem gudebilleder og verdenssøjle næppe har holdt sig skarp hos hedningerne; dertil er de for stærkt bundne i stum ærbødighed foran gudsdyrkelsens ydre form. Selv Saksernes Irminsul er ikke blot det store midtpunkt for gudsdyrkelsen; det er ogsaa det øjeblikkelig rejste gudebillede. Historikeren Widukind fortæller, at efter blodbadet paa Thüringerne 530 rejste de ved stadens østre port (solopgangssiden) en irminsul som takoffer¹.

Denne dobbelte brug af Irminsul har sit nøje sidestykke i nordisk hvor en højsædesstotte med *reginnagli* lader sig opfatte, ret stærkt i flæng, som Thor eller anden personlig gud, eller som en altbevarende «verdensnagle».

¹ Den lærde forfatter tilføjer den forklaring, at den «ved sit navn» mindede om Mars (Irmin = Ermes = Hermes = Mars [!]), «ved sin plads» om solen, og «ved sin form» om Herkules (o: Herkulesstøtterne). Det er ved misforstaaelse heraf, at senere mytologer har opfundet en krigsgud Irmin, hvem støtten var helliget.

FORTSATTE STUDIER OVER GAMMELNORSK HUSBYGNING.

Av Hjalmar Falk.

I. Om betydningen av ordet «dør».

Saaavel etymologer som kulturforskere synes mig at ha tat sig arbeidet med benævnelsen «dør» altfor let. Som bekjendt har ordet i oldnorsk flertalsform (*dyr* npl. eller *dyrr* fpl.), og det samme er tilfælde med det gotiske *daúrôns* og med oldhøitysk *turi*. Dette flertal har man, under hensyn til det angelsaksiske *duru*, vistnok med rette tydet som oprindelig total. Og totallet synes igjen alle at være enige om at forklare som henspillende paa gammel tofloiethet. Denne sidste antagelse kunde ogsaa synes hævet til evidens ved flertalsformen i de tilsvarende ord, latinsk *forês* og græsk *θύραι*, som begge brukes om den tofløiede dør. Den kan allikevel, saavidt jeg forstaar, ikke være rigtig, — og det baade av sproglige og av saklige grunde.

Det første, fordi det urgermanske navn for selve døren ikke er «dør», men «hurð» (oldnorsk *hurð*, gotisk *hairds*), et ord som egentlig betyr fletverk og er urbeslegtet med latinsk *crâtês*. I Baiern betegner *hurð* den dag idag en dør av fletverk, — den nordiske *hurð* var derimot som regel av bord, som blev holdt sammen av to fastnaglede tvertrær (*oki*, *hurðaroki*), et oventil og et nedentil. Det oldnorske *dyr(r)* har derimot kun betydning av døraapning, og denne betydning kommer visselig ogsaa ordets oprindelige mening nær. Den ligger saaledes til grund for danske dialekters *dor*, *dur* «takvindu», norske dialekters *anddør* «lufthul i laaven», gotisk *augadaúrô* «vindu» (egentlig «oieaapning») o. fl. Ogsaa utenfor germansk findes beslegtede ord, som synes et hen-

vide til grundbetydningen «gjennemgang», saaledes græsk θύρις «liten dør, aapning, vindu», latinsk *forum* «forgaard, torv».

Ikke mindre tungt veier de saklige grunde, som taler mot den gjængse opfatning. Hvad man har kunnet anføre til bedste for dobbeltdørens forekomst i oldgermansk tid er omtrent intet¹. Det skulde da være, om den i midten tverdelte dør, hvor altsaa den ene floi ligger over den anden, virkelig repræsenterte den ældste germanske dør. En slik dør kjendes fra den tyske middelalder ved simple bondehus, og findes endnu mangesteds i germanske lande, særlig ved fæhus og norske sætre. Denne antagelse motbevises dog av hele terminologien, som henviser til døre av væsentlig samme art som de nuværende enkeltdøre. Denne terminologi, som i de væsentligste punkter er fælles for alle germanske sprog og saaledes viser hen til urgermanske forhold, skal vi nu se litt paa.

Hvad der i oldnorsk forstodes ved *dyr(r)* i teknisk forstand, derom gir os Postola søgur grei besked: *megu eigi dyrnar vera nema af þrim trjám, tveim dyristofum ok undyri*. Dørgeriktet (*dyraumbúningr*) bestod saaledes av de to sidestolper — ogsaa kaldt *durastoð*, svarende til angelsaksisk *durustod* eller *durstodel*, oldhøitysk *turstudil* — og det ovre tvertræ, *undyri* eller *ofdyri* (*uppdyri*), svarende til angelsaksisk *oferdyre* (*ofergedyru*), oldhøitysk *uberturi* «superliminare». Sidestolperne var forsynt med indsnit (*gátt*, egentl. det hvori noget gaar), som døren ved lukningen passet ind i, og kaldtes derefter ogsaa *gætti* (*gættitrê*, *gáttatrê*)². Terskelen (*þreskoldr* = angelsaksisk *þrescold*, oldhøitysk *driscubli*) regnedes ikke med til dørindfatningen, rimeligvis fordi grundstokken (*syll*) kunde træ i dens sted: sml. vort folkesprogs *svill* (*syll*) i begge betydninger, og det beslegtede tyske *Schwelle* «dørterskel». Terskelen hadde ogsaa en rende (*klofi*, egentl. «kloft»), som døren ved lukningen sank ned i³. Som en følge av denne indretning, hvorved der tilsigtedes en fastere luk-

¹ Heyne, Fünf Bücher deutscher Hausaltertümer I, 14 anfører Priscus's beskrivelse av Attilas kongsgaard, som var opført efter gotisk monster: her heter det at gjerdet omkring kongens bolig hadde en dobbeltfloiet port. En angelsaksisk glosse *hlidgeat* «valva» beviser litet eller intet.

² Se Hertzbergs glossar til Norges gamle love.

³ Sml. *hurð var fellð, greypt í stökk* «nedfældt i dørstokken» (*stökk* «dørstok», særlig i forbindelse *innan stökks* «inde i huset», jfr. det tilsvarende uttryk hos Ross under *stökksvill*).

ning, maatte døren ved aapningen løftes en smule (*hurð lyptisk*)¹. Dørens dreining skedde ved en døraksel, hvis nederste tap hvilte i et hul i terskelen, mens den øverste bevæget sig enten i et hul i det øvre tvertræ, eller i en vidjering. Denne primitive mekanisme heter i vort folkesprog *dørre*, et ord som ved sit slegtskap med det græske θαιρός «døraksel» viser selve indretningens ælde. Ogsaa det oldnorske *hjarri* og det angelsaksiske *heorr*, som begge oversætter det latinske *cardo*, og vel ogsaa er beslegtet med dette ord, har visselig hat samme betydning, idet de romerske døraksler var av lignende art; bevisende herfor er ogsaa, at *hurðjarre*, *dørajarre* fremdeles (efter Ross) i vore dialekter betegner «den tap hvori den inderste planke i en dør tilspidser sig oppe og nede, og hvorum døren svinger». Først senere optrær i Skandinavien dørhængsler av jern (*hurðarjárn*).

Som man av denne beskrivelse vil ha set, kan den urgermanske dør ikke ha avveget særdeles meget fra den endnu gjængse type av enkeltløse. Hermed skal dog ikke være sagt, at denne type var eneraadende. Saaledes synes i Skandinavien skyvedøre (*hleði*) at ha været hyppige, kanske særlig paa Island, hvor de foruten ved de avpanelte sengekamre ogsaa tør antages at ha forekommet som indgangsdøre til stuen; ialfald synes uttryk som *hurð var hnigin á miðjan klofa* om den halvaapne dør ved denne antagelse at faa sin naturligste forklaring. Andre arter var fald-døren (*fellihurð*) og den selvluukkende dør (*skellihurð*).

Með alt dette synes vi nu ikke at være kommet problemet om ordet dørs underlige totalsform nærmere, — uten forsaavidt som forklaringsmuligheternes antal er blit reducert. Allerede dette er dog ikke saa litet. Aldenstund der intet foreligger, som kunde tyde paa at ordet egentlig har betegnet de to dørstolper, staar i virkeligheten — saavidt jeg kan se — kun det alternativ tilbake, at navnet henspiller paa to forskjellige døraapninger, eller paa rummet mellem disse. Med andre ord, det oldnorske *dyrr* (v) maa oprindeligen ha betegnet gangen mellem den saakaldte *útidyrr*, som fra gaardspladsen førte ind i forstuen, og den fra forstuen til stuen førende dør. At dette ogsaa i historisk tid har været tilfælde, derpaa tyder de islandske sagaers terminologi, hvorefter ved islandske huse — hvis indretning jo ellers sterkt avveg fra den almindelig skandinaviske — *dyrr* bruktes om den del av gangen, som man først kom ind i, naar man fra gaardspladsen

¹ Se Hertzberg i glossaret til Norges gamle love under *klofi*.

foran husene traadte ind ad hoveddøren. Jfr. Guðmundsson, Privatboligen paa Island s. 230, hvor dette *dyrr* sidestilles med de norske huses *fordyri*. I Aasens ordbok over det norske folkesprog opføres under *dyr* som tredje betydning likefrem «forstue, rummet mellem den ytterste dør og stuedøren.»

At denne fra Skandinavien saa vel kjendte utbygning foran stuedøren har en betragtelig alder i Norden, viser levninger av et svensk hus fra vikingetiden, hvor sporene av et fortak foran gavldøren endnu tydelig kan paavises (se Montelius, Kulturgeschichte Schwedens, s. 283). At en lignende utbygning ogsaa fandtes i urgermansk tid, bevises av det gotiske *ubizwa* som gjengivelse av græsk *στόα* og det tilsvarende oldhøityske *obasa* «vestibulum, søilegang», samme ord som oldnorsk *ups*, angelsaksisk *yfes* (engelsk *caves*) «fremspring av taket». Sandsynligvis er den i sin grundform indogermansk. Man antar — og vel med rette —, at det indogermanske hus til beskyttelse mot vinden hadde et av pæle støttet takfremspring foran indgangsdøren. Et ældgammelt navn herfor synes at foreligge i det oldnorske *ond* (ogsaa *anddyri*) om en slik lukket, med indgangsdør forsynt utbygning foran stuedøren, hvilket ord antages for identisk med latinsk *antae* «søiler paa forsiden av huset paa begge sider av døren», og med sidste led i det armeniske *dv-and* «et rum ved dørterskelen»¹. Ifald oldnorsk *ondvegi* «æressæte» indeholder samme ord, maa dette ha navn efter de to hellige søiler som utgjorde dets mest karakteristiske kjendemerke. Nærmest den oldnorske benævnelse *dyr(r)* kommer det græske *θυρόν* om forhuset foran indgangsdøren.

2. Latrinet i sagatiden.

I sin meget kortfattede behandling av emnet antar Guðmundsson, Privatboligen paa Island s. 446 f., at retiraden fandtes paa enhver nogenlunde velbebygget gaard i sagatiden, selv paa Island hvor den nu for tiden er sjelden. Hvis dette er rigtig, maa der ha fundet en lignende retrograd utvikling sted som den der synes at ligge til grund for bruken av ordet *kamar* paa flere steder paa vort vestland og i det trondhjemske, hvor det ikke som sedvanlig betegner et privet, men en dyngje menneskeskarn.

¹ Jfr. Walde, Lateinisches etymologisches Wörterbuch under *antae*, hvor ogsaa tilsvarende indiske og iranske ord nævnes.

At den av Gudmundsson antagne udmerkede tilstand ikke altid har bestaaet i Norden, er dog paa forhaand sandsynlig. Jeg mener endog, at der ikke kan siges at foreligge noget bindende bevis for, at latrinet er en urgermansk herlighed.

Blandt de mange ord for tingen er kun ett fællesgermansk, nemlig «gang» (oldnorsk *gangr*, angelsaksisk og oldhoitysk *gang*). Og dette ord er da ogsaa blit anført som bevis for retiradens ælde, — hvilket det vel ogsaa vilde være, ifald de forklaringer som man har opstillet derav var rigtige. Saaledes sier Heyne i *Fünf Bücher deutscher Hausaltertümer I*, 97: «Der Ausdruck *gang* bezieht sich auf die Anlage der Aborte an der Grenze der Hofstatt und Vermittlung mit Wohngebäuden durch einen wirklichen, wie es scheint bedeckten Gang.» Og paa s. 223 heter det om en senere tids bruk: «Am Ende des (um das Obergeschoss laufenden) Ganges nach dem Hinterhause zu ist der Abtritt angebracht, der auch selbst, ganz wie in früheren Zeiten, *gang* heisst.» Denne sidstnævnte anbringelse av privetet i svalegangen om sovehuset kjendes ogsaa — hvad Heyne ikke visste — fra oldnorsk. Saaledes heter det i *Ynglinga saga* kap. 14: *un nöttina gekk hann* (o: *komngi*) *út í svalir at leita sér staðar*; og endnu brukes efter Aasen ordet *scal* i Bergens stift om en avsides gang med et privet¹. Ogsaa vor talemaate «gaa paa gangen» henviser til samme anordning. Der kunde saaledes synes at foreligge noksaa vegtige grunde for Heynes forklaring. Den maa ikke desto mindre være uriktig, idet ordet «gang» hverken i oldnorsk eller i angelsaksisk har betydningen av en lukket eller dækket passage (vort folkesprog kjender derimot *gong*, f. om en svalgang). Følgelig kan talemaaten «gaa paa gangen» kun indirekte — som en omtydning av det i Grågås forekommende *ganga til gangs* — høre sammen med det oldnorske *gangr* «privet».

Ved bedømmelsen av ordet «gang» om privet har man at gaa ut fra de tilsvarende uttryk for at forrette sin nødtorf, som oldnorsk *ganga nauðsynja sinna*, *ganga þurfta sinna* (sml. *ganga hinnar þynnri þurftarinnar* om at lade vandet), angelsaksisk

¹ I virkeligheten synes privetets plads ved enden av overetagens sval i tidligere tider at ha været ganske almindelig over hele Norge. Hos Sandvig, *De Sandvigske Samlinger*, omtales paa s. 58 privetet i den saakaldte «Per Gyntstue» som beliggende ved stuesvalens ende, i «Enkesædet» (smsts. s. 301 og 303) dannet det et utbyg med eget tak utenfor huset ved enden av svalen. Disse eksempler kunde med lethed mangfoldiggjøres.

gân ymbe his néode «ad necessaria naturae secedere». Efter slike uttryk har «gang» faat betydningen «det at forrette sin nødtorft», hvorav igjen dels «ekskremitter, urin» (sml. oldnorsk *farfa-gangr* eller *gangr* i denne betydning) dels «stedet hvor man forretter sin nødtorft, latrin». Skjønt «gang» i tre oldgermanske sprog brukes om latrinet, er denne betydnings utvikling av «stedet hvor man forretter sin nødtorft» saa naturlig, for ikke at si nødvendig, at det vilde være en metodisk feil at anse overensstemmelsen for bevisende for retradens eksistens i urgermansk tid.

Av de øvrige oldnorske benævnelser for latrinet er ingen urgermansk. Saaledes det av *salr* (jfr. angelsaksisk *salor*) dannede *salerni*. Videre *nåd(a)hús*, ogsaa og egentlig «privatkabinet» (av *nåd* «ro»); jfr. lat. *secessus* «latrin», egentlig «ensomt opholdssted». Fremdeles *skål(a)hús*, egentlig vel «letbygget hus»; og det endnu i vort folkesprog bevarede *kamarr*, av latinsk *camera*. Endelig *heimilishús* (ældre dansk *hemmelshus*), av *heimili* «hjem», men vistnok dannet efter tyske betegnelser som middelhoitysk *heimlich gemach*, *heimlicheit* (hvorav ogsaa gammelsvensk *hemmelikhus*, ældre dansk *hemmeligt hus*, *hemmelighed*). Optagelsen av fremmede betegnelser — som ogsaa har analogier i andre germanske sprog (f. eks. angelsaksisk *cachûs*¹, av latinsk *caccare*) — forklares naturlig av behovet for tilslørende uttryk (sml. oldnorsk *annat hús* om privet).

At forekomsten av latriner ikke kan ha været saa almindelig i sagatiden som Gudmundsson mener, synes mig at fremgaa av uttrykkene for at forrette sin nødtorft, hvilke almindelig henviser dels til en ubestemt lokalitet, dels til selve gaardsrummet. Av førstnævnte art er *leita sér stadar*, egentlig «søke sig et sted», hvormed kan sammenstilles *vallgangr* «menneskelige ekskremitter», egentlig «det at gaa ut paa marken» (av *vøllr* «vold»), og det oldhoityske *feldgang* «latrin». Av sidstnævnte art er *ganga til gard's* (jfr. *sitja i gardi*), svarende til vort «gaa i gaarden» og til tysk *auf den Hof gehen*. Likesaa hører oprindelig hit den oldnorske og angelsaksiske benævnelse *gangtân* for privet, egentlig den del av tunet, hvor man forretter sin nødtorft, men senere overført paa det hus som her sattes op for oimedet (sml. oldnorsk *gardhús* «privet», egentlig hus i gaardsrummet eller tunet). Aasen citerer fra Nordhordland *type* som navn paa latrinet, og

¹ Efter Schjotts «Dansk-norsk ordbog» (under privet) brukes *kakkhus* ogsaa paa norske fartøier om privetet.

Schjotts ordbok har (under gaard) *ganga paa (i) tunet* for at «gaa i gaarden».

Tilskibs synes privetet at ha været ukjendt. Det tekniske uttryk for at forrette sin nødtørft var her *ganga til bord's* (hvorfor 1 gang *ganga á bord at alfreka*¹), egentlig: sætte sig paa rælingen (av *borð* «skibsside, ræling»). Interessant er det at iagtta, hvorledes denne nautiske terminologi har grepet over i landlivets sfære. I Grågås 371 heter det: *er hundr bundinn í kamri* (v. l. *gangi*), *þá skal hann eigi taka til manns, er hann gengr til kamars eðr sezt á tré eðr tekr sér borðföri*. Av det sidstnævnte uttryk har Fritzner i sin ordbok en høist mislykket forklaring: *borðföri* vil efter ham si «avføring», av *borð* om den mat man har nydt(!). Naar ordet i Gloss. I, 28 oversættes med *culutergium*, skal dette ord efter Fritzner være dannet av latinsk *colum* «endetarm», og betegne avføring som en renselse av *colum*; mens det selvfølgelig kommer av *cûlus* «anus, podex» og saaledes betegner en nødvendighetsartikel som efter sin bestemmelse — men ingenlunde efter sin beskaffenhet² — kan sammenlignes med nutidens privetpapir. At dette er saa, fremgaar ogsaa av hele sammenhængen, hvorefter *taka sér borðföri* følger efter *setjask á tré*. Dette *borðföri* indeholder *föri* i den av Fritzner opførte betydning «hvad man behøver eller bruker til et øiemed eller en gjerning» (sml. *eldföri* o. l.). Følgelig maa *borð* betegne selve forretningen, og være abstrahert av sjoutrykket *ganga til bord's* gjennem en proces, som blir den nøiagtige motsætning til den ved «gang» foreliggende: i første tilfælde har vi en overgang fra stedet til handlingen, i sidste fra handlingen til stedet.

I det citerte Graagaassted forekommer ogsaa et andet uttryk av interesse. *Setjask á tré* gir et indblik i de gamle latriners indretning. Dette *tré* eller helt ut *nâðahústré* omtales ogsaa ellers — saaledes paa to steder hvor der tales om at kaste gjenstande som man vil bli kvit, bak samme — og beviser, at den i Flateyjarbók I, 416 for et kongelig privet, som kunde benyttes av 22 personer om gangen, omtalte inndeling i særskilte sæter (*seta*)

¹ Tolkningen av *ganga alfrek*, (at) *alfreka* «forrette sin nødtørft» er uviss, idet flere ting tyder paa, at opfatningen av uttrykket som sigtende til alvernes avsky for ond lugt, ikke er oprindelig. Høist problematisk er Wadsteins ansættelse av et *alfr* «ekskrement» (Uppsalastudier tilegnade Sophus Bugge s. 159, 165, 168).

² I Norge brukes endnu til dette øiemed paa enkelte steder en krokett pinde («karator»). Nærmere oplysninger vilde her være av interesse.

ialfald ikke var eneherkende. Snarest tør man vel anta, at en horisontal langbjelke i sagatiden likesom i langt senere tider som regel var tilstrækkelig som sæte, selv hvor huset samtidig kunde benyttes av flere personer.

Naar bertil foies den oplysning, at privetet i sagatiden likesom senere, hvor det utgjorde et eget hus, var bygget paa stolper (*stafir, stolpi*) og forsynt med en trappe (*rid*), og at det i byerne ved kysten undertiden av praktiske grunde var anbragt paa selve fjærestranden, har vi et ganske anskueligt billede av denne side av vore forfædres liv.

NYNORSK MAALFØRING I TALE OG SKRIFT SAMANLIKNA MED GAMALNORSK.¹

Av Knut Liestøl.

Daa det norske maalet vart teke til skriftlegt bruk att i det 19de hundradaaret, hadde det vore utan bokrike i fleire hundrad aar. Ivar Aasen hadde difor full rett til aa segja, at det norske maalet «fortiden nærmest maa betragtes som et omgangssprog uten litteratur, altsaa som en dagligtale». Som alle maal utan noko bokrike hadde det berre ein stil: sogestilen. I kvar landslut hadde det vakse fram ein fast forteljemaate. Ein av dei fyrste som fór ikring og samla eventyr og lydte etter korleis folk tala, Jørgen Moe, nemner fleire gonger «den bestemt- het i uttrykket, naar fortællingen anden gang gjentages», so «den gis næsten ord til andet med samme uttryk som første gang». Det var sume sogemenn, som tok sogesegjingi mest som eit yrke; dei kunde, som det er sagt, «gjerne ha site uppe og fortalt fraa otte til midnatt i 14 samfulle dagar og endaa vera likso fulle som daa dei tok paa». For deim var saga eit kunst- verk, noko heilag. Ein maatte inkje taka noko fraa eller leggja noko til, men alt skulde segjast soleis som dei hadde høyrte det. Den som var god sogemann, skulde fortelja drusteleg og so, at ingen turvte vera i tvil um det som var meint. «Aa segja ei grei meining med faa ord, det var hegdi», sa ein forteljar i Sætedal um dei gamle. Me kann vera visse paa at denne for- teljekunsti hev halde seg fram i gjenom fraa sogetidi til no, i ubrotten og god samanheng. Ogsaa fraa den gamle tidi høyrer me um sogemenn, som kunde fortelja i vikevis. At stilen i

¹ Prøvefyrelesning ved tevlingi um docentposten i landsmaal.

dei fleste islendske sogorne er so eins, kann ein berre skyna paa den maaten, at den eine sogemannen hev fortalt paa lag ordgrant, soleis som han hadde høyrte det, liksom logsegjemannen tok uppatt logerne aar etter aar paa alltinget. Berre naar ein høyrde det same fortalt like eins gong paa gong, kunde det veksa fram ei stød stilkjensla, som stod kvardagsmaalet nær men likevel skilde seg ut ved ei finare og meir umhugsam utforming og utgjersl av tanken. So snart Jørgen Moe drog fram att den egte norske forteljingskunsti, gaadde det fine oyra hans at eventyrstilen i royndi var lik sogestilen. Han segjer um eventyr-forteljarane, at «deres fortællemaate er en fortsættelse og utvikling av sagaforedraget». Seinare hev det vore halde fram, gong paa gong, at bygdesogorne vaare minner um dei gamle ættesogorne i tone og lag. Me finn att i baae den same episk-dramatiske forteljemaaten. Røderne tek mykje større rom i norsk forteljing, enn det er vanlegt i folkedikting fraa andre land. Heilt fraa den gamle ættesoga til eventyr og bygdesogor i vaar tid hev forteljarane skapt liv og magt i skildringi ved raakande samtalar, og ingen stad hev det vore lagt slik vinn paa aa faa stilen tilkvest og klaar, liksom sjolve vendingarne skulde bera bod um hug og haatt hjaa den som talar. Dessutan eig det norske maalet ei uvanleg mengd med ord til aa maala av mannen sjolv og huglyndet hans. Me treng berre minna um korleis dei gamle ætte- og kongesogorne kann skildra mannen, naar dei fører honom inn i soga. Samstundes er stilen objektiv. Forteljaren let hendingarne sjolve tala og held si meining attende. Og ordtøke vert tidt bruka, so me fær sjaa det som hender, i det svale ljuset fraa livsroynsla aat heile ætti. Men difor vert ikkje forteljemaaten kaldklok; han er full av skjemt, med bilæte, samanlikningar og hermestev, som hev noko friskt og upphavlegt med seg, so stilen vert maalande og fantasifull. Ingen ting er bleikt og blodlaust, men alt konkret, so forteljar og aahoyrar liver med og ser det som gjeng fyre seg. Naar forteljingi hev gjenge fraa ætt til ætt, fester det seg visse ordlag og faste vendingar, som kjem atter og atter. Det er med sjolve forteljemaaten som med forteljingsdragi: det som er serlegt for einskildmannen vert avslipt og tiljamna eller utskilt, so stilen kann hova aat alle og verta den klaaraste avspegling av den maalføringi, som er sams for heile ætti. Stilen vert paa den maaten sterk og storfelt, men alltid

greidskoren, fyndig og ordviss. Fraa denne munnlege forteljekunsti hev baade den gamalnorske og den nynorske bokheimen runne upp. Men av di at det norske maalet hev vore utan bokrike so lenge, ber det alle stader merke etter si munnlege framføring; og nettupp av di det er so konkret, finn ein stundom at ord for reine umgrip vantar, og at maalet hev gode ord for det einskilde, men ikkje for det aalmenne. Stundom finst det abstrakte ordet, men ein kann ikkje nytta det i alle høve i setningi. Dette er ikkje ei veila, som ligg i sjølve maalet og i dei vokstervoner det hev, men det er ei fylgja av dei vokstervilkaari det hev havt¹.

Men um so sjølve forteljemaaten, sjæli i ordleiding og framføring, er den same i det nynorske maalet som i det gamalnorske, hev likevel den ytre maalbunaden brigda seg med den aalmenne maalvokstren og dei skiftande livshøvi for nationen. Det norske maalet hev i dei store dragi gjenge igjenom den same vokstren som dei andre moderne europæiske maali, d. v. s. fraa det syntetiske til det analytiske i formverket. Denne framvokstren hev i mange maatar gjeve den nynorske maalføringi ein annan daam enn den gamalnorske².

Det gamle maalet var forntungt, det nye er formlett. Dei fleste setningshøvi som dei i det gamle maalet kunde faa fram ved bøygningsformer og endingar, lyt me no faa fram ved ordfylgja eller hjelpeord.

Mykje av det gamle formverket er kvorve. Men det maalvokstren hev løyst upp paa ein kant, det hev han bunde paa ein annan: ordfylgja hev vorte stivare og meir regelbundi, men samstundes kloorare og greidare og meir logisk.

Innum dei einskilde setningslederne kann ordi i gamalnorsk skifta plass mykje meir enn i nynorsk. Genitiven stend stundom fyre og stundom etter det styrande ordet: kalla jørð Ymis hold ok móður þórs. Adjektivet stend etter visse reglar anten fyre eller etter substantivet: þing fjölment, men: hörð tíðindi | hann var ríkr höfðingi ok málafylgjumaðr mikill³. Like eins er det med den ubundne artikelen og talord: Þat var eitt

¹ Sjaa sidan um lærd stil i gamalnorsk.

² Her tek me berre prosaen med og ikkje det versbundne maalet.

³ «cross-order».

haust, men: hon þóttist taka þorn einn | drápu þar þrjá presta ok brendu kirkjur þrjár.

I nynorsk hev det jamleg i slike høve fest seg ein ordsetnad, og det hender at analogi kann ha ført til ei heilt onnor ordfylgja. I gamalnorsk stod t. d. eit adjektiv i bundi form etter eit sernamn. Det heitte Ólafr digri, Óttarr svartí. No plar det jamleg staa fyre: Ríke Knut, Lange Mari. Samanlikna gamalnorsk Ólafr konungr med nynorsk kong Olav.

Ord som logisk høyrer saman i setningi, kann i gamalnorsk skiljast fraa einannan i mange høve, der det er sjeldsynt eller umogelegt i nynorsk. Naar tvo præpositionar eller tvo genitivar, eller tvo adjektiv baae stod til eitt substantiv kom det eine av dei tvo ordi fyre, det andre etter substantivet: útan garðs ok innan | um skipa búnað ok vápna | svá segja gamlir menn ok sannordir¹. — Naar eitt adjektiv høyrer til tvo substantiv, kjem det eine substantivet fyre, det andre etter adjektivet: hófðu skip gott ok fõruneyti. — Av tvo subjekt som er knytte saman med ok eller eða, stend tídt det eine fyre, det andre etter prædiketet (sist i setningi): hon mun bæði vera mannvõnd ok faðir hennar. (Enno av og til i kvardagstalen: Olav var i elvi og Gunnar). — Stundom stend ein lut av subjektet fyrst, ein annan sist eller langt uti setningi: margar eru þar vistir góðar = mange gode bustader. — Adjektivet kann skiljast fraa det ordet som det viser til: dreymdi Guðbrand, at maðr kom til hans ljóss = ein ljós mann. — Præpositionen kann skiljast fraa styringi: hogg þú af tvær alnar hverju stórré. — Ein kunde nemna mange fleire dome paa slik kløyving og skiljing. Soleis kann relativet skiljast fra det ordet som det viser til, eit komplement kann koma fyre konjunktionen i ei undersetning, appositionen kann skiljast fraa det ordet som han stend til o. s. b. Av denne frídomen er det berre faa leivningar att i nynorsk t. d. relativet skilt fraa det ordet det viser til, og præpositionen skild fraa styringi.

At det norske maalet etterkvart hev mist serskilde endingar for dei ulike kasus, hev gjort at inversion av subjekt og prædiket vert mykje mindre bruka i nynorsk enn i gamalnorsk. Det er greidt, at so snart ein ikkje av formi kann sjaa, kva er subjekt og objekt, er det tídt at setningi kann

¹ tag-order.

verta tvimeint, um ein set objektet eller sideleden paa den staden, der subjektet plar staa. Naar me tek ei slik setning som: «Hengikjøptr er sá nefnðr, er Fróða konungi gaf kverna» og umset med same ordfylgja «H. heitte han, som kong Frode gav kverni», so vil ein i nynorsk tru at kong Frode er subjekt, men i gamalnorsk ser ein med eingong at det er sideled. — Tidt finn ein at gamalnorsk brukar emfatisk inversion, der me ikkje vilde gjera det paa nynorsk, um me so kunde. Det er som Nygaard segjer, at «det gamle sprog ynder i det hele, ikke mindst i direkte tale, en mere pointeret diktion, end vi i almindelighet benytter i de moderne nordiske sprog» (Synt. s. 354). Det synest aa ha vore ein annan smak daa og ei onnor kjensla av det som var høvelegt; lital var gleði manna at boðinu | ekki er þat vårt ætt nafn. I nynorsk gjev slik inversion stilen ei høgtidsam bragd og vert difor stundom bruka i skrift, der han ikkje vilde hova i naturleg tale. Mange dømme kann ein finna i «Den burtkomne faderen» av Garborg: Sterke er vonde tankar | Føra bok yver mitt liv skulde eg | Ro hev bror min sjeldan, og trygg er han ingenstad.

Til dette kjem at gamalnorsk brukar den konnektive inversionen mykje meir enn nynorsk. No vert slik umsnudd ordsetnad mest berre bruka i ettersetningi, til aa syna at ho heng saman med undersetningi, som gjeng fyre. Men i gamalnorsk bruka dei mykje aa knyta den eine hovudsetningi asyndetisk til den andre ved umsnudd ordsetnad, soleis at prædiketet stod fremst. Endaa um bindeordet ok vart sett til, nytta dei inversion til aa syna samanhengen: Féll Ásbjörn dauðr frá stýrinu. Fóru síðan hváirtveggju leiðar sinnar. Fluttu þeir lík Ásbjarnar norðr á Þrándarnes. Lét þá Sigríðr senda eptir Þóri hund til Bjarkeyjar. Kom hann til etc. Eller med ok: Magnús konungr fór um haustit allt austr til landsenda; ok varð hann til konungs tekinn um allt land, ok varð allt landsfólk því fegit. I slike høve brukar nynorsk vanleg ordsetnad. Men det hender enno, at forteljingsstilen let setningi taka til med verbet, naar hendingarne kjem fort etter einannan og skildringi skal faa liv: Deiste daa Karl til Guri midt i syni. Kom so mannen til Guri setjande i det same etc.

I gamalnorsk finst det, som me sidan skal tala um, ei mengd med upersonlege ordlag og subjektlause setningar, som tek til med prædiketet. Saman med dei invertera setningarne,

der verbet kjem fyrst, gjer dette at prædiketet stend fremst i ei mengd med setningar. For oss kjennest det underlegt, og Finnur Jónsson segjer at det er «det for nutidslæsere utenfor Island mest avstikkende».

I det heile er talet paa inversionar so stort i gamalnorsk, at det hev lokka sume granskarar t. d. Heinzl og Braune til aa tru at den naturlege plassen for verbet i den gamalnorske setningi, er fyre subjektet. Og um ein tel etter, vil ein finna at talet paa setningar, der subjektet kjem fyre prædiketet, er berre noko yver 40 pct. av heile setningsmengdi. Men i nynorsk er det paa lag 70 pct. Det er opplysende aa taka engelsk til samanlikning. Kong Alfreds prosa hev 40 pct. setningar, som ikkje er invertera, men Byrons hev 93 pct. Framvokstren av det analytiske i formverket fører det med seg, at procenttalet av inversionar minkar etterkvart.

Um so ordsetnaden i gamalnorsk ofte var fri, sette dei ikkje ordi etter einannan paa ei raam. Der logiske eller retoriske grunnar ikkje veg alt for mykje, er det rytmen som avgjer, anten eit ord skal staa fyrst eller sist i setningi, fyre eller etter eit anna ord. Den innverknad som setningsrytmen hadde og hev paa ordfylgja i det norske maalet, hev dei ikkje røkt etter; men det er ingen tvil um, at den kjensla av lattleik og velklang som me fær, naar me les dei beste gamalnorske sogorne eller god nynorsk prosa, hev sin grunn i setningsrytme. Granskarane hev alt vore burte i det. Nygaard talar um at avvik fraa den vanlege ordfylgja «kan indtræde av lydlige aarsaker (tyngden i ordenes lydstof, alliteration o. l.)» (Synt. s. 343) og dr. Western hev i boki um setningsrytme og ordfylgja i moderne engelsk. peika paa at same hovudregelen gjeld baade i norsk og engelsk. Liksom i vers¹ bør det i prosa vera eit skifte av lette og tunge stavingar, um det skal verta klang i maalet. Alt det kravet kann verka paa ordsetnaden. Difor finn me, at naar eit einstavings- og eit tvostavingsord er knytte saman med «og», stend tvostavingsordet sist. Paa den maaten fær ein tvo trochæar: haug og hamar | fjell og fjora | bu og byggja. Det same kravet paa rytme er grunnen til, at me i talord set einarane fyre tiarane: tvo og tjuge | tri og femti. (Ved talordi kjem den grunnen til, at det neste ordet gjerne tek til med ei ljodsterk staving.) Til stavingsrytme kjem i prosa eit anna slag rytme,

¹ men sjølvsagt ikkje so regelbunde.

setningsrytme, som ligg i eit skifte av lette og tunge ordkrinslar eller ordflokkar; kvar krinsel kann vera eitt eller fleire ord. Det ordet som stend sist i ordkrinselen, og den ordkrinselen som stend sist i setningi, fær vegt nettupp av di dei stend til slutt; og det lyt vera jamvegt, so lette og tunge ord og ordkrinslar kann vega einannan upp. Ein vegtlaus lekk lyt staa millom tvo tunge. Paa den maaten vil gjerne det som stend fremst, ogso faa vegt: dei kjende han inkje, men: dei kjende inkje han | Heilag er den stille bygdi; alle vegar fører til kyrkja. Naar folk segjer «eg og Torolv», so er det ikkje av di dei tenkjer fyrst eller mest paa seg sjølve, men baade for di ein paa den maaten fær stavingsrytme (— — —) og av di at, etter setningsrytmen, fær den som er nemnd sist, mest vegt. Det heiter ogso: «han og Sveinung» for den same rytmiske grunnen, og av di «Sveinung» er det nye, det vegtuge, medan «han» maa vera nemnd fyrr¹.

Me skynar alt av dette, at rytmen kann verka paa ordsetnaden. Ordfylgja kann skifta, etter som ein setningsled er tung eller lett til. Kjem baade adverbium og objekt etter prædiketet, stend adverbiet fyre objektet um det er eit substantiv, men etter um det er eit pronomen: dei tok inn høyet, men: dei tok det inn | han sleit av bandet, men: han sleit det av. Naar styringi til præpositionen er eit pronomen, vert komplementet lett og kann koma millom prædiketet og objektet, elles aldri: han tok av seg hatten, men: han tok'an av seg. I gamalnorsk finn me att dei same skifti: þeir tóku upp lík Ólafs konungs, men: þeir tóku þat upp. Men av di ordfylgja var so mykje friare daa, kom rytmen til aa raada i sume høve der nynorsk gjeng etter logiske umsyn og analogi. Gamalnorsk kunde flytja ordi, so det rette rytmiske skiftet kom fram. Mykje av skiljingi av ord som høyrer saman, er gjord for velklangen skuld. I dei gamle sogorne merkar me stundom ei rytmisk vogging i stilen, t. d. i Njála, der «ordbetoningin indenfor sætningen er uovertræffelig og dog saa naturlig» som Finnur Jónsson segjer. Me kann ikkje koma inn paa heile dette drjuge emnet her, kor vig-

¹ Naar i folkediktingi fleire personar er rekna upp, stend den vigtugaste til slutt: Per og Paal og Oskeladden | Humli, Gizurr og Angantýrr. Den fyrste kann og ha vegt, men aldri den millomste: Óðinn, Hœnir ok Loki. Denne rytmiske logi hev Gudmund Schütte forma ut til ei episk log um «forvægt» og «bagvægt».

tugt det so er; men me skal berre taka upp ein taatt og koma med nokre dome paa. korleis ordfylgja kann skifta. etter som ein setningsled er eit substantiv eller eit pronomen.

Stundom kjem subjektet sist i setningi, naar det er langt og ljødtungt, men aldri naar det er eit pronomen: þorlaug er átti Guðmundr hinn ríki á Møðruvøllum. Ved einfelt prædikar kann ein ikkje nytta inversion i undersetningar, naar subjektet er eit vegglaust pronomen: þegar er þetta fréttir Gunnhildr. men: þegar er hann fréttir þetta. Sideleden þlar staa fyre objektet: men objektet kjem fyrst, um det er eit pronomen og sideleden eit substantiv: vanir gísluðu hann goðunum. I ordlag med præpositionen at stend adjektivet eller participet etter hovudordet, um det er eit pronomen, men fyre, um det er eit substantiv: at mér lifanda, men: at komanda vetri. Ein dativ til eit adjektiv stend jammast etter, naar han er eit substantiv, men fyre, naar han er eit pronomen: skyldr dróttningu, men: mér handgenginn.

I nynorsk er sansen for det logiske og regelrette i maalet sterkare enn i gamalnorsk, og sansen for plastisk venleik og rytme er tidt veikare. Difor finn me stundom at rytmen vert broten. Ei setning som: igaar kom han (— — —) hev ringrytme; men slike setningar finn ein mange av, og dei er laga i analogi med invertera setningar, som fær ein tonetung setningsled etter prædikar. (Paa engelsk kann ein segja yesterday he came, men aldri yesterday came he.) I austnorske bygde-maal høyrer ein: kom i hug det | han log mest i hel seg | han aat upp det o. l. etter analogi med setningar, der objektet er tonetungt. Naar so ordfylgja i nynorsk er meir bundi enn i gamalnorsk, kunde ein tru at det maatte vera vandt aa gjera nynorsk rytmisk. Men alle dei ljødlette ordi, som hev vakse fram sidan den gamalnorske tidi, og som me straks skal tala um, gjer det lett aa faa fram det rytmiske skiftet.

Det me her hev drege fram, er berre nokre faa vek av det store samspelet som god norsk prosa er. Men so mykje ser me, at kjennskap til setningsrytme er noko med det vigtugaste til retteleg aa skyna baade gamalnorsk og nynorsk maalføring. Kravet um rytme gjeng som ein raud traad gjenom all god og klangrik stil.

At den gamalnorske stilen var so knapp og fyndig, kom seg mykje av det, at endingarne gjorde like for mange

smaaord eller hjelpeord, som me no nyttar. Præpositionar er oftast komne i staden for den gamle genitiven. Gamalnorsk sonr Ólafs hvíta = nynorsk: son til Olav den kvite | i bœtr þess = til bot for det | ker fullt mjaðar = eit kjer fullt av mjød. Og ofte i staden for den gamle dativen: eyrum hlýðir = med øyro | haltr eþtra fœti = halt paa bakfoten. I staden for gamalnorsk konjunktiv hev nynorsk tidt hjelpeverb: verði at því sem má = det lyt gaa som det kann | hverr sé meiri þjófr en þú = kven skulde vera. Det nynorske maalet hev teke i fullt bruk ei ordklassa, artiklarne, som i gamalnorsk vart lite nytta, daa visst den ubundne artikelen. No kann ein ikkje segja: maðr er nefnðr Þorsteinn «mann er nemnd T.» og endaa mindre: konungr lét búa skip, «konge let bu skip». Naar me so attaat alt dette kjem i hug, at so mange subjektlause setningar i gamalnorsk hev fenge eit pronomen til subjekt i nynorsk, og at me no brukar fleire bindeord enn i gamalnorsk, skynar me at dei ljodlette ordi tek eit mykje større rom i nynorsk enn i gamalnorsk. Dette syner seg best i umsetjingar fraa gamalnorsk. Den nynorske umsetjingi brukar jamleg fleire ord enn grunnteksti¹. Men dette verkar paa maalføringi i det heile: den nynorske stilen kjennest lettare, av di dei ljodlette ordi gjev so mange kvilepunkt millom dei tunge.

Det er noko anna, som dreg i same leidi og gjer den gamalnorske stilen knappare enn den nynorske: gamalnorsk trong tidt ikkje taka med setningsleder, der me no for klarleiken skuld maa setja deim til. I seg sjølv skulde ein venta at alle setningsleder laut nemnast ved eitt eller fleire ord. Det er eit logisk krav, som maalet meir og meir bøygjer seg for. Men i gamalnorsk finn me tidt at ord eller setningsleder ikkje er tekne med, naar dei er nemnde fyrr eller stend for tanken paa onnor vis.

Subjektet vantar tidt, der me no lyt setja det til. Grunnen til dette ligg mykje i det, at person- og tal-endingarne i verbi gjorde det klaart, kva ord var subjekt. Det er difor tidast pronomen, som ikkje er tekne med. I nynorsk finn ein enno slikt som: maa vita | kann henda | det er ikkje meir enn hava tarv | i vika var. Men i gamalnorsk turvte ein ikkje setja subjektet til, endaa um det berre hadde vore underled i den set-

¹ Gamalnorsk brukar noko meir med ljodlette smaaord enn gamal islandsk.

ningi som kom fyre: veit ek, at þú munt eigi segja hersögu, nema sonn sé = utan ho (hertidendi) er sann. Stundom naar ein skulde tenkja seg til subjektet, tykkjer me no at det ligg langt burte: eptir þat stóð upp annarr at øðrum ok talaði, ok kom þar niðr at etc. . . . og røða ðeira fall so, at. Heile setningar og infinitivar kann tenkjast til ðessmeir: ek fer af því hvergi með yðr, at ek veit at ekki mun gera = at det (d. v. s. at eg fer með dykk) inkje vil hjelpa.

Attaat ðesse subjektlause setningarne, ðer ðei ikkje hev teke með eit visst subjekt, kjem ðaa ðei upersonlege, subjektlause ordlagi, som me no alltid hev gjeve subjekt. (Anten so at me hev sett til ordet ðet, eller hev gjort ðei personlege, eller og hev gjort ein underled til subjekt.) Gamalnorsk: myrknar = nynorsk: ðet myrknar | svá at heyrði um allan herinn = so ðei høyrde ðet yver heile heren | þyrstir mik = eg tyrster | mér gaf þá sýn = eg fekk ðaa eit sýn | er hans eigi getit = han er ikkje nemnd.

Men ðet var ikkje berre subjektet, som kunde falla ut i gamalnorsk. Tíðt finn ein at i prædiketet vantar ei form av vera eller hafa eller ein infinitiv: þar váru komnir vinir þeira, ok tekit sér landskosti (se. höfðu) | þér liggur hálmvisk þar er hjarta skyldi (se. liggja). — ðet er mest berre i stutte, tilhengde setningar at objektet kann falla burt i nynorsk (t. d. han ser inkje, som hava skal); men i gamalnorsk kunde ðet falla burt, um ðet aldri var nemnt eingong, men ein berre kunde tenkja seg til ðet: hon hafði þar gert í steinkatli = laga til noko. — Sideleden kunde i gamalnorsk falla ut i ðei same høvi som objektet; no er ðet mest berre, naar han er eit relativ. — Præpositionarne stend yverlag tíðt absolut. Styringi er ðaa nemnd fyrr, eller ein lýt tenkja seg til henne: hann var svá auðigr at fé at engi vissi ðæmi til = til ðet. Me hev mykje att av ðette i nynorsk, meir enn ein kunde venta av so analytisk eit maal (um ikkje naame nær so mykje som i gamalnorsk): ðei hev skilt seg fraa | ðet ligg ikkje meir ved | tak av toppen. Grunnen til ðette er, at nynorsk liksom gamalnorsk brukar mykje verbum + præposition i staden for samansetjing, so grensa millom præposition og adverbium ikkje alltid er klar.

No hender ðet i gamalnorsk, at fleire ord fell burt tett etter einannan, so at stundom maa tvo-tri ord tenkjast til i

same setningi¹. Det er greidt at alt dette burtfallet av ord maa gjera mykje til at den gamalnorske stilen kjennest so knapp og samantrengd. Dei upersonlege aktive vendingarne var jamleg stuttare enn dei tilsvarande passive, og i dei subjektlause setningarne er det mest ljodlette pronomen, som ikkje er tekne med. For oss er det nettupp noko av det vandaste ved gamalnorsk, at ein lyt tenkja seg til so mange ord. Det er forvitnelegt aa sjaa her, korleis maalkjensla no er annarleis enn fyrr og krev ei klarare og meir logisk maalføring.

Baade gamalnorsk og nynorsk folkeleg stil hev mothug mot lange setningar. Lange komplement og participial-vendingar finst mest ikkje. Dei vert oppløyste i undersetningar. Periodarne er jamnast stutte og setningarne vert rada etter einannan lett og greidt med faa millomsetningar og innskot. Naar dei i den lærde stilen prøvde aa laga lange periodar, enda det tidt i anakoluti, og sogestilen vilde heller setja mange ord millom relativet og det ordet det viser til, enn kløyva hovudsetningi. Kor lite ei lettfør norsk maalføring toler kløyving av setningar, ser ein ogso av det, at den siste luten av den kløyvde hovudsetningi tidt vert knytt til den fyrste med eit bindeord, eller soleis at subjektet vert teke uppatt i eit pronomen: den, som er ute komen, so lyt han ute vera. Gamalnorsk: *sá, er trúir á mik, þá man hann lifa.* Den, som inkje lærer, han inkje veit. Gamalnorsk: *sá er mik elskar, hann varðveitir vel mínar rødur.*

Men det syner seg likevel skilnad paa gamalnorsk og nynorsk. Setningslekkja var i gamalnorsk i det heile meir parataktisk. Tidt finn me at setningarne er knytte til einannan med ok, der me no lyt ha underordning eller motsetning. Paa den maaten fær ein tidt ok so mykje bruka at stilen for oss kjennest skiftelaus og stundom trøytande: *þú munt við skip þín svikum mæta ok flokkum, ok mun á bardaga reitask, ok muntú týna nokkuru liði ok sjálfr sár fá ok muntú af því sári banvænn vera ok á skildi til skips borinn.* Døme paa sideordning i staden for underordning kann einn finna av mest alle slag setningar: *funnu þeir konur þrjár ok spunnu lín = som spann lín | nú náir eigi vatninu eða sjó, getr snjó, hann skal gera krossa á snænum (logmaal = um ein ikkje naar) | treystisk hann eigi at halda bardaga ok flýði = men flydde.* Tidt sette dei setningarne asyndetisk innaat ein-

¹ Same ord t. d. *kostr, fôr, leið, munr fell burt rett som det er.*

annan, utan noko teikn paa samanheng. Paa den maaten kom bindeordi til, i det heile, aa verta mykje mindre bruka i gamalnorsk enn i nynorsk. I ei umsetjing fraa gamalnorsk, som skal gjeva ein lettfor nynorsk stil, maa ein tidt og traatt setja til eit og, for, so, men, eller andre konjunktionar. Men nettupp av di at setningarne stod so laust til einannan, laut det liksom meir til, naar ein fyrst skulde syna samanhengen. Ved tilvisingar og uppatt-takingar minner dei um den andre setningi mykje meir enn i nynorsk. I hovudsetningi viser dei tidt til under-setningi ved peikande pronomer eller adverbium. Naar ei millomsetning vart skoti inn i ei at-setning, tok dei uppatt at (og gjerne eit ord til) etter millomsetningi. Stundom sette dei inn eit ord i relativ-setningi til aa syna, kva relativet visa til (ek em braud lifanda er niðr sté ek af himni).

I gamalnorsk gjorde dei seg mindre fyre med aa gjera dei einskilde setningarne og setningslekkjorne fylgjerette. Ein finn tidt sprang fraa indirekte til direkte tale og fraa ei ordfelling til ei onnor (t. d. fyrst indikativ eller konjunktiv og so infinitiv). Einskilde ord kann setjast utum setningi eller dragast inn i ei onnor. Tvo setningar kann verta ihopflokke (t. d. relativ-setning og at-setning eller spyrje-setning). I det heile kann ein segja at sansen for skilnaden millom dei ulike slag setningar ikkje var so gløgg i gamalnorsk som i nynorsk. Dei heldt deim ikkje so greidt ut fraa einannan, og gjorde seg mindre fyre med aa syna den logiske samanhengen millom deim. Her stod det gamle sogeomaalet i mangt paa same stoda som talemaalet no¹. Men no kjennest slikt tidt som slurv eller hjelpeløysa, naar det kjem paa prent. Og røkjer me etter i den nynorske bokheimen, vil me finna at underordning av setningar er mykje meir bruka enn i gamall tid, og at setningslekkjorne er meir tankerett ihopsette.

Me hev alt paa fleire stæder set at nynorsk brukar meir med lette smaaord enn gamalnorsk. Men daa maa procent-talet av dei vegtuge ordi vera større i gamalnorsk. No er det noko som dei fleste veit, at ulikt procent-tal av ordklassorne gjer stilen ulik. Soleis vil eit stort procent-tal av substantiv gjera maalføringi mergfull og vegtug. Dette hev Nebraska professoren Sherman bruka til aa samanlikna stilen hjaa ymse engelske

¹ Sjaa sidan pag. 33.

bokskrivarar, og naar ein liknar ihop maalføringi i ulike tidebolkar, kann denne metoden gjera like for seg og provar mangt eit resultat, som ein er komen til paa onnor vis. So snart ein fer til aa telja, syner det seg, at gamalnorsk jamleg hev større procent-tal av substantiv enn nynorsk. Dei gamalnorske sogorne plar hava 22—27 %. Men gjeng me til nynorske segn- og eventyrsamlingar sig procent-talet. «Gamalt or Sættesdal» og «Segner fraa Bygdom» hev 15—17 %. Ross's, Asbjørnsens og Moes eventyr hev 12—14 % d. v. s. paa lag det halve av dei gamalnorske sogorne. Her er skilnaden so stor at ein ikkje kann tyda honom med aa segja, at han kjem seg av dei nye hjelpeordi; for daa maatte nynorsk bruka mest dubbelt so mange ord som gamalnorsk. Ser ein betre etter, finn ein at det som gjer mest til skilnaden, er at nynorsk er eit sterkt verbalmaal, som tidt brukar heile setningar i staden for einskilde ord i gamalnorsk. Dette gjeld mest samansette adjektiv og abstrakte substantiv. Kor tidt vil ein ikkje naar ein umset fraa gamalnorsk, i staden for eitt ord heller setja ei heil setning med «som er (hev, gjer)» eller «det aa vera» det og det: árrisull = som ris tidleg upp, árvænn = som gjev god aarvon, skattgjald = det aa leggja skatt. Mest er det abstrakt som vert oppløyste paa den maaten. Nynorsk hev stundom ikkje ord for det nakne umgripet, men for den einskilde ovingi, det livande, det som ein kann taka og kjenna paa. Talen formar ikkje tanken ut i ei lang rekkja med abstrakt, men støyper deim um, so substantivet i sjolve formi vert gjerningsord. Annarleis er det tidt med nynorsk skrift. Der krev emnet ofte at ein brukar fleire substantiv, og ein vil difor finna at procent-talet paa substantiv stig. Garborgs «Jesus Messias» og stykki hans um Nietzsche hev 22 %. Men Jens Tvedts «Madli und' Apalen» hev berre 13—14 %, eit godt prov paa kor nær maalføringi i den boki ligg kvardags-talen. — Naar nynorsk trass i det laage procent-talet av substantiv ikkje brukar so svært mange fleire ord enn gamalnorsk, so er dette eit vitnemaal um, kor knapt og fyndigt det norske maalet i det heile er.

Ved sida av dei store skilmerki millom gamalnorsk og nynorsk, som me her hev halde fram, er det mangt som hev vore med og lagt ein annan daam yver nynorsk maalføring. Dei mange vokaliske endingarne i nynorsk gjer maalet mjukt, so det stundom kjennest feminint, naar me liknar det innaat gamal-

norsk med dei harde konsonant-knippi, som er liksom dei skulde vera frosne ihop. — Mange gamle ord og vendingar hev skift tyding, mange er gløymd og nye komne i staden. Paa den maaten hev maalet fenge eit anna innhald; men det brigdar ikkje grunndrag i maalet, eller rører sjøve maal-organismen.

Um me no tek eit stutt attersyn yver det som sermerkjer gamalnorsk maalføring, kjem me i hug dei ordi som ein kjend engelsk grammatikar hev bruka um gamalengelsk maalføring: «freedom, brevity and vigour», fridom, stuttleik og kraft. Gamalnorsk prosa er fri og rytmisk i ordsetnad, knapp, fyndig og samantrengd, so han stundom kan verta uklaar, men alltid malmfull og intens. Nynorsk er klar og logisk, greid og lettfor, moderne i beste meining.

Denne skildringi av maalet syner berre dei store dragi i framvokstren av den folkelege maalføringi. Stilen kan vera ulik i dei ymse bokverki baade i den gamle og den nye bokheimen. Han skifter med bokskrivar og emne og med dei mynsteri bokskrivaren gjeng etter. Endautil i dei gamle ættesogorne, som i det heile hev so jamn ein stil, finn me skifting. Eyrbyggja, Egilssoga og fleire hev ein klar, etter maaten lett stil; Njála hev ei rik, breid, rytmisk maalføring; men Kormakssoga og Droplaugssoga hev ein ujamn og ugreid stil.

Ved sida av den folkelege sogeskrivingi gjekk det i gamalnorsk ei lærd bokskrivning. Det maalet som er nytta i dei lærde, mest teologiske, bokverki skil seg i fleire ting ut fraa sogemaalet. Men det er ein renning av samme roti, og skilnaden ligg mykje i det, at den lærde stilen fører sumt i maalbruket fram til større konsekvens og vidd. Stundom tok den lærde stilen etter framande mynster og boygde det norske maalet etter latinske maalloger. Det er vandt aa segja, kva er vakse fram av det heimlege og kva hev sige inn utanfraa. Som me sidan skal sjaa, hev det nynorske skriftmaalet ein hug til aa bruka sume av dei avviki som sermerkte den lærde stilen; og difor vert han so forvitneleg i denne samanhengen: han syner oss, kvar norsk skriftmaal hev eit naturlegt lag til aa skilja seg fraa talen, naar ein tek til aa skriva um emne, som ein ikkje talar noko vidare um. I lærd stil finn me eit bruk av participii som gjeng langt utum det som er vanlegt i folkeleg stil. Refleksivformerne hev tidt passiv meining. Spyrjande pronomnen vert nytta til relativ. Den lærde stilen vil gjerne gjera dei einskilde setningarne og setnings-

lekkjerne lange, med di han dreg inn undersetningar, so dei vert ein lekk i hovudsetningi, og sting den eine setningi inn i den hi. Det er liksom den jamne, greide straunen i ordleidingi vert oppdemd med lange adjektiv- og adverbialtillegg, og ein fær idor og bakevjør av lange komplement og participialvendingar ¹.

Dei historiske hendingarne førde det med seg, at me miste vaart nationale sjølvstende og dermed det gamle bok- og brevriket. Det me fekk i staden, var i dei fleste høvi ein stil, som i seg sjølv var verre enn den gamle lærde stilen. Men so vart han dessutan framført i framand maalbunad og laag difor so langt burte, at aalmugen ikkje tok etter honom, men let det framande vera framandt. Soleis kom me attende til den stoda, at i norsk raadde talemaalet grunnen aaleine, og det gjorde det i fleire hundrad aar.

I millomtidi voks det norske maalet seg heilt fram til eit moderne maal. Me fekk difor ikkje nokon bokheim i den grøderike tidi, daa det gamle formverket ramla, og det nye endaa ikkje hadde fest seg. Den vaarløysingi i maalvegen, som England fekk paa Shakespeares tid, gjekk til spill for oss.

I dei siste 50—60 aari er nynorsk teken til skriftlegt bruk att i ei sams skriftform for dei ulike maalføri. Um den fyrste som nytta landsmaalet, Ivar Aasen, er det sagt, at han la «eventyrstil og sagastil» til grunn for si maalføring. Han for ikkje berre etter talemaalet. Han segjer sjølv at «en grundig rense i stil og uttrykksmaate bør gaa haand i haand med en begyndende dyrkning av det norske sprog»; og han segjer «at ogsaa det hjemlige sprog behøver nogen vragning, naar det skal brukes i skrift, og at der i visse punkter maa blive en forskjel mellem bokmaal og dagligtale».

Som me fyrr hev nemnt, stend det nynorske talemaalet nærare det gamle sogemaalet enn nynorsk skriftmaal gjer. Medan talemaalet gjeng fyre skriftmaalet, naar det gjeld burtfall av bøygningsformer, hev det i mykje den lause og frie setningsbyggnaden som høyrer det formrike gamalnorske maalet til. Grunnen til dette veit me alle; i talen hjelper framburden til aa skilja ut det som er vigtugt i tanken, so ein stundom nyttar

¹ Det er nok so at sume av dei lærde bokskrivarane stræva trutt med aa faa dei framande tankarne i heimleg bunad. Men andre (t. d. han som skreiv Tomassoga) var so bundne i latinen, at maalet deira maatte vera vandt for deim som berre kunde med heimemaalet.

ei ordleiding, som vilde vera lite høveleg i eit formlett skriftmaal. Difor finn me i talemaalet og i skrift som hermer kvar-dagstalen, meir med parataxe enn i vanlegt skriftmaal. Dette fører med seg sterkt bruk av konjunktionarne «og» og «so»: So va han heimi sjaa fair sin aa moir si, aa so hai han vori uti aa tent, aa so hai han heim so mykje av adde slag fraa adde kantar, so han bleiv utrike. So æ saga endi (Ross's eventyr). Mest er det skilords-, orsak- og tidsetningar som vert gjorde til hovudsetningar: Han var sjaa husmannen fyrre, han va uti aa leita seg upp ein arvingji = av di han va | Det er ikkje greidt, sa guten, han hadde bika haaret = daa han hadde. — Me finn fleire tilvisingar fraa den eine setningi til den hi (med adv. og pron.): daa me kom til kvilestaden og løyste up klyvjarne vaare, daa fann kvar sine pengar | Fyrst det inkje fløytt honom, so kjende han seg so sto. Mest skil talemaalet seg ut fraa skriftmaalet ved at det er meir ujamnt, so setningsleder kann verta tvitekné eller og inkje tekne med, der skriftmaalet lyt ha deim ein gong. Eit personlegt pronomen vert ofte tviteke: eg hørde det ikkje, eg | ho skulde so visst ikkje gjera det — ho ikkje. Eit substantiv vert teke uppatt i sit pronomen i same setningi baade ein og tvo gonger: Vinden, han er no den same, han | Torstein kjende eg vel men dotteri, henne saag eg aldri. Stundom nemner dei subjektet fyrst ved eit pron. og set subst. til slutt: ho var stø i naturen, Gunhild. Naar fleire setningar etter einannan hev same subjektet, tek kvardagstalen det gjerne uppatt for kvar setning: Daa la dei heim etter Torkjell Björnsson. Han sytte med, men han fylgde der nord, han grimma seg upp so det var ei gru, han kom i ein vaal til Nedgarden. Stutte setningar som «sa han», «sa eg» vert tekne uppatt meir enn naudsynlegt. I kvardagstalen vert det bruka meir enn i skrift aa taka uppatt innhaldet av ei at-setning med det. — Men paa hi sida fell relativet som og konjunktionen at tidare burt i talen, og dette er daa atter ei tilstemna mot det paraktiske. Sumt anna og høyrer helst heime i tale. Han og ho framfor namn paa folk: han Per og ho Birgit. Bundi form av sernamn: Ola'n, Per'n. Perf. ptc. etter aa der ein ventar infinitiv (De skulde tvinga henne til aa teke meg) o. m. sl.¹

¹ Dei fleste av desse sermerki finn ein att i gamalnorske sogor, og dei vert daa eit prov paa, kor nær den gamle sogestilen laag kvardagsmaalet t. d.: kemr hann Ásbjörn | hleypr hann upp, Bjálfi | Kári bra upp við fœtinum.

Naar ein tek fraa slike ting, hev det vore talemaalet ute paa bygderne, som hev vore grunnlaget. I sumt hev likevel den literære maalføringi havt ein hug til aa skilja seg ut fraa talemaalet, ogso fraa eit rett og godt talemaal.

I skriftmaalet finn ein tidt eit bruk av participii, som vilde kjennast reint framandt i talen. Particip til attribut med aktiv meining vert bruka av fleire verb enn i talemaalet: den skapande vilje, den avlande livskraft (Garborg. Cfr. gamalnorsk lærd stil: meinandi skaðsemd), skadebot for den tapte tru og den døydde Gud (Garborg). Præsens particip substantivisk: han tvinga dei tenkjande til aa sjaa betre etter (Garborg. Gamalnorsk lærd stil: hugga ek harmanda, skenki ek þyrstanda). Præsens particip med objekt i staden for ei heil undersetning: ho fær lagt ljós yver baade mannen og verket, forklarande det eine utav det andre, sonande baae til eitt (Garborg). Eg sette meg paa ein stein og skaut pusten, turkande sveiten av panna mi (Vinje. Gamalnorsk lærd stil: spakr maðr hræðisk Guð, vitandi sik hvergi mega flýja návistu hans). Passiv og logisk subjekt med av er meir bruka i bokheimen enn i talemaalet: Tanken vert førd og driven av livshugarne og av deim tvinga inn paa sine vegar (Garborg. Gamalnorsk lærd stil: hér dømask opt góðir af illum). I skrift hev dei bruka mange fleire præpositionar fyre infinitiv t. d. i, for, paa. (Var det liding han søkte ved aa ofra trui, so naadde han sitt maal). I skrift finn me dessutan større bruk av akkusativ med infinitiv, av samansetjing med her og der i yverførd meining, av samansetjingi adverb + infinitiv, fleirtal av abstrakt og eit friare bruk av genitiv. Sumt av dette som sermerkjer skriftmaalet, kann ha kome inn fraa framand maalføring. At det framande som hev kome inn, er mykje det same i gamalnorsk og nynorsk, syner at det er slikt som maalet treng til. Men der er merke til det meste i talemaalet; og som me alt hev sagt, brukar den gamalnorske lærde stilen paa lag dei same avviki, so dei synest ha sin grunn i ein naturleg skilnad millom talemaal og skriftmaal. Um me røkjer etter, vil me finna, at paa lag alle avviki fraa talemaalet verkar like eins i setningi: dei dreg undersetningar inn i hovudsetningi og gjer paa den maaten setningsbyggnaden meir syntetisk. Tankarne fær tidt ei meir uinhugsam utok kom spjótitt i vøllinn. Kári hlaup á spjótiskaptitt ok braut i sundr. Kári þreif Ketil høndum. Úspakr sagði: já, segir hann, — og mykje meir slikt.

forming, naar ein skriv, so meiningi kan verta meir heilbygd, endaa rekkja av umgrip i setningi kann vera mykje lenger.

Like eins er det med setningslekkjorne. Me hev alt synt at nynorsk skriftmaal hev mindre med sideordning og meir med underordning enn gamalnorsk. Dette hev og sin grunn i den naturlege skilnaden millom talemaal og skriftmaal. Stundom krev tanken ei finare avskyggjing og eit næpnare stille av setningarne, enn kvardagsmaalet brukar, um han skal faa ei fullgod form i skrift. Setningslekkjorne kann difor vera lenger og mykje meir ihopflokke og endaa vera den klaraste og naturlegaste formi for tanken. Sume som tek etter sogemaalet, brukar berre stutte setningar og setningslekkjor og hakkar paa den maaten stilen upp, so han vert skiftelaus og keidsam. I den maaten som det norske maalet lagar setningslekkjorne paa, hev det gjenge fraa det analytiske til det syntetiske; og det hev ogso vore ein framvokster: fram mot klarare tankefylgja og større stringens i maalføringi¹. Sameleis er det med engelsk, som hev gjenge fraa ein sterkt analytisk, men tidt uklaar stil i gamalengelsk til den sterkt syntetiske, men makelaust klaare og lette maalføringi hjaa Macaulay.

Til dette kjem daa noko som berre umvegs hev med stilen aa gjera: talemaalet brukar framande ord og ord-element i større mun enn skriftmaalet. Framande ord er mykje bruka i alt som gjeld trudomsliv og riksstell. Endingarne -heit og -ri og fyrestavingarne be-, an- og for- er vanlege. Paa hi sida hev skriftmaalet skapt nye ord og ord-samansetjingar, like eins som det gamle norske maalet gjorde.

Til alle tider vil det vera ei maalføring, ein stiltype som kjennest normal og regelrett. Alt som gjeng utum den grunnformi og ikkje høyrer til det idiomet ein vanleg brukar, vil leggja farge i stilen. I kunstdiktingi er den folkelege maalføringi grunntonen, men diktaren set til yvertonar. Han kann daa bruka det nye, som han skaper sjølv, eller nytta ut med kunst alt som gjev stilen god klang. Og han kann taka fram gamle ord og ordformer og ordlag, som no kjennest utelde og difor gjer stilen høgtidsam². Men det maa vera organisk saman-

¹ Noko anna er det at ein lett kann koma paa avvegar her, og faa ein flokut og tungvint stil.

² Det er leivningar fraa eldre floer i maalvokstren og folk kjennest med det fraa faste vendingar, ordtøke o. l. Ubundi form av substantiv bruka det

heng millom folkeleg og literær stil. Dei gamle Bergens-maalmennerne vilde skapa ein høgare literær stil med ein gong. Men som ein kunde venta, vart det tidt ikkje norsk maalføring, men dansktysk stil med norske ord. Det kravet Vinje sette til si maalføring, var at ho fyrst og fremst skulde vera naturleg og klar. Med det realistiske straumdraget i bokheimen kom det upp eit krav paa større «realisme» i maalføringi. Dette gjorde at bokskrivarane søkte endaa meir attende til bygdemaali. At bokmennerne hev halde seg so nær heimemaalet, hev ført med seg at landsmaals-bokheimen er sterkt dialektfarga. Ein kann taka t. d. Jens Tvedts og Sven Morens bokskriving. Verki deira ber i mykje større mun merke etter det heimlege maalføret, enn verki til dei store engelske folkeliivsskildrarane, t. d. George Eliot og Hardy. I nynorsk hev det ikkje vore nokon sterk og tung literær tradition fraa ein bokheim som er fleire hundrad aar gamall. Det maalet som folket no talar, hev difor havt meir magt. — Men det hev ogso kome upp eit krav um at landsmaalet alltid skulde halda seg til det «breide kvardagsmaalet» baade i ord og ordfellingar. Men ulike emne krev ulik maalføring. Difor er maalet i Jens Tvedts «Djup jord» annarleis enn i «Madli und' Apalen»; og Rasmus Løland vart harm, daa dei sa at stilen i «Aasmund Aarak» var stivare og meir literær enn i «Huskross». Ei bok med lange filosofiske utgreidingar kann ikkje nytta plent same maalføringi som eventyri. Eit sterkare og rikare kulturliv krev nye strengjer paa den gamle harpa, det krev nye ord og nye vendingar. Og det norske maalet hev synt, at det eig livsgneisten og voksterevna, so det kann verta ein ledug og høveleg reidskap til aa bera fram alle mannsens tankar og kjenslor.

gamle maalet meir enn det nye. Difor legg det farge i stilen naar Garborg skriv: sin lagnad maa mann bera til rygg brest. Bokstavrim kjenner me fraa gamle ordtak og det skaper høgtid og klang naar det vert rett bruka: Helg og høgtid legg seg ut yvi land og leid, fraa det kvite altare med stakane og det heilage staupe (Garborg).

HENRIK IBSEN — HENRIK WERGELAND.

Av H. Eitrem.

Henrik Ibsen *Efterladte skrifter* ved Halvdan Koht og Julius Elias (Gyldendalske boghandel — Nordisk forlag) er der henvist til ved ES. Romertallene henviser til utgiverens fortreffelige indledning.

Det er ikke uten en viss betydning for den som vil forstaa Ibsen og især hans forhold til Norge, at man gjør sig rede for alle de forbindelser han har med det hjemlige aandsliv. Det er saa meget viktigere som der gjør sig gjældende en tendens til at internationalisere Ibsen og rykke ham ut av hans hjemlige milieu.

I Ibsens paafaldende lange læretid er han ialfald tilsyneladende sterkt avhengig av alskens mønstre og forbilleder, indtil han likesom med et ryk gjør sig løs fra dem; i mangel av et bedre ord kunde man kanskje kalde denne frigjørelse for hans «gjennembrudd». Hans lange avhengighet, eller rettere, hans villighet og dygtighet til at gaa ind i andre forfatteres diktion, maner og form er vel at sette i forbindelse med hans centrale evne, den dramatiske. Mange av hans digte fra 1847 til 1850 er ikke saameget efterligninger som fuldstændige studier i andre lyrikeres maner og væsen eller blot og bart i metrik. Sammenlign «Maaneskinsfart paa Havet» (1849, ES. I, 18) og «I Høsten» (1849, ES. I, 26) med «Havet er skjønt naar det roligen hvælver», og en lignende forslitt melodi kommer igjen i «Sjælens Solglimt»

(1849, ES. I, 16) og «Svanen» (beg. av Jan. 1851 ES. I, 57). En studie fra 1849 «Dødningeballet» (ES. I, 10) minder om et av H. Heines Traumbilder i Buch der Lieder. I samme retning peker kanskje ogsaa den tone av selvironi som man undertiden kan høre i erotiske digte fra 1849 og begyndelsen av 1850.

Den paavirkning vi kan spore av Welhavens digtsamlinger fra 1839, 1845 og december 1847 paa Ibsens digtning i Grimstad, er ikke saa betydelig som man skulde ha ventet. Langt viktigere er den indflydelse Wergeland øvet paa Ibsen i de aar. Der er oftere en stræben efter at flyve likesaa høit som Wergeland, endog der hvor formen er laant fra andre, som i «Sjælens Solglimt (ES. I, 16) med aandebrud, stjerneskjær, orkaner og fantomer, og i selve den welhavenske studie «Tvivl og Haab» (ES. I, 8), hvor der er dæmoner og orkaner, aander og gevandter, ha! og ak! I flere henseender følte den unge digter sig fristet til at indta samme positur som Henrik Wergeland. Frihetskampene efter 1848-revolutionen avsætter et par digte som er aabenbart beslegtet med Wergelands efter 1830-revolutionen, selv om han vælger mere beherskede versformer, i ett endog den av Wergeland foragtede sonnet. Denne wergelandske trang til handling, til at gripe ind — ialfald digterisk —, trænges tilbake under det følgende tiaars haarde kamp for at finde frem til kunstnerisk klarhet, men den kommer tilsyne igjen, da han blir klar over sit «kald», da han for alvor forsøker at «være sig selv», som han kom til at uttrykke det i ordelag som Wergeland hadde fundet tyve aar i forveien. — Apotekerlærlingens erotiske skuffelser avsætter sig i et par digte hvor «Stjernen» eller endog «Stella» er flettet ind med utsøkt raffinement (sml. LX). I «Til Stjernen» (I, 23) gjentages den elskedes fornavn *Clara* tre ganger, likesom Wergeland hadde gjemt *Hulda* bort i forklædningen «hulde». Ibsens «Stella-cyklus» synes at være blit til sommeren 1849. — I slutningen av sit Grimstad-ophold utstedte digteren et om wergelandsk selvbevissthet vidnende oprop «Til Norges Skjalde» (I, 38, sml. LXII), som indeholder hans poetiske program: skjalden skal levere «folkeliivsskildring». Heldigvis har vi bevaret en prøve paa denne hans folkeliivsskildring «Møllergutten» (ES. I, 47), og et brev til en ven i Kristiania hvori han utvikler sin plan nærmere. Disse skildringer skulde ha en folkelig form, og skulde skrives til bekjendte folkemelodier; «Møllergutten» er da ogsaa skrevet til «Aa kjøre vatn aa kjøre

ved.» Dette Ibsens merkelige — skjont meget litet vellykkede — tiltak minder ikke saa meget om Welhavens nationale romancer som om Wergelands folkelige sanger. Wergeland hadde utgit en liten samling av slike, «Langeleiken» (1842). Til de 5 digte i denne samling har Wergeland brukt 5 bekjendte folkemelodier, deriblandt «Aa kjøre vatn aa kjøre ved» samt «Ifjol gjætt' e gjeita 'ti djupaste dalom, iaar maa e gaa me en vaak 'kring i gardom.» Det første anvendte Ibsen i det eneste digt som er bevaret av denne digteyklus — han hadde skrevet flere (se Breve I, 59) —; den anden moter vi først i et digt fra hans første Kristiania-aar «Naturens Stemme» (ES. I, 61). Foruten i «Langeleiken» hadde Wergeland brukt «Ifjol gjætt' e gjeita» i flere andre sanger; saaledes i et digt om Chr. Lofthuus (trykt i Christianssandsposten som motto til biografien av Lofthuus) og i Norsk kjærlighetssang (SS. I, 315) (optat i Utvalget av Wergelands digte av 1846).

Det kunde jo tænkes at Ibsen hadde faat ideen til sine folkelivsskildringer i folkelige versemaal fra J. Moes samling av 1840, hvor begge de nævnte sanger var at finde. Men der er endnu en ting i «Møllergutten» som peker hen paa Wergeland. Det er et litet — noksaa umotiveret — tilløp til maalstræv, som Wergeland stod noksaa alene med blandt digterne dengang. Hvorledes vilde vel følgende rim ha lydt i Welhavens øren om han hadde hort dem?

Og det er Thorgjerd som lokker *fram*
 Sin Feles underlige Kvæde,
 For han har offret det store Lam
 Til Fossegrimmen hist dernede.

Dette peker hen paa Wergelands maalstræv, og viser bedst hvor nær Ibsen stod hans retning, og hvor langt han i grunden dengang var fra Welhaven, som han snart skulde komme paa nærmere hold, og som skulde faa slikt tak paa ham. Der gik mange aar før han tok op igjen sit forsigtige maalstræv. — At Ibsen har hat «Langeleiken» til monster, styrkes ogsaa av den omstændighet at da han skrev «Møllergutten» og de andre, ikke bevarede sanger til norske folkemelodier, holdt han netop paa at skrive det avgjort wergelandske «Balminder».

I disse selvbevisste ungdomsaar da Ibsen har følt en selv-sikkerhet som han snart skulde tape og ikke gjenvinde paa

mange, mange aar, maa han ha studert Wergeland i stor utstækning og med stort utbytte. Det mest haandgripelige bevis paa det er de wergelandske versemaal han bruker. Hans øre har aabenbart været tiltalt av det mest wergelandske av alle versemaal, det som er kjendt fra «Den engelske lods», fra «Blomsterstykket» osv. (Det er smukt og træffende karakterisert av V. Troye i «Henrik Wergeland i hans digtning» s. 191). I Ibsens «Høstaftenen» (fra 1849; I, 13) gaar det igjen saa det ikke er til at ta feil av, skjønt der endnu bygges strofer, med fast uforandret rimslyngning. Ogsaa sproget er sterkt wergelandsk. Alle kjender igjen parenteserne; men vi har ogsaa de dristige sammensætninger; vi hører om «Elskerinden», som ikke er en jordisk kvinde, men et drømmesyn («mine drømmes luftgestalt», «mine drømmes aandebrud»). Digtet minder om Stella-digtene og især om et bekjendt sted i «Den engelske lods.»

Han slipper sig langt mere løs i «Balminder», et digt fra slutningen av samme aar som «Høstaftenen», og bygget paa den «indbildte forlibelse» fra sommeren 1849 (som han taler om i brev til Schulerud av ⁵/₁ 1850 ES. III, 332)¹. I «Balminder» har han løst op stroferne, og rimene er meget frie; ofte kan et rim komme naar lydindtrykket fra det forrige rimord er næsten glemmt. Undertiden blir ogsaa den firfodede linje avbrudt av 2-fodede linjer bundne sammen med rim — altsammen ganske som hos Wergeland. Den noget fattigslige blomsterbuket som han har plukket sammen fra «Mindets Urtebeed», minder mistenkkelig om den yppige vegetation hos blomsterdigteren:

Ei du finder
Der Kjærminder,
Centifoler
og Fioler
Ei den rige Yppighed,
som med Foraarsolen kommer.

Ja selv prosaen — en vild, overgrodd prosa midt opi poesien — træffer vi her. Det er jo vel kjendt fra Wergelands senere

¹ Det heter i et brev fra Ibsen i de dage: «Clara E. er bleven forlovet, og det med sin egen onkel.» Det er den samme Clara E. som Stella-digtene fra 1849 er henvendt til. Ogsaa «Balminder» aapnes med en prolog henvendt «Til Stella».

digtninger.¹ — Slike ytre kriterier som Oh! og Ha! «alabaster-skjær» og substantiverte infinitiver finder vi naturligvis (sml. «Catilina» fra samme tid). Billedophopning findes der ogsaa:

Men derinde hvilken Vrimmel!
 Stjerner lig fra Vinterhimmel,
 Eller klarest som Krystal
 Funkle Kjærter uden Tal,
 Medens i en broget *Blanden*
 Grupper op og Grupper ned
 Svævende med lette Fjed
 Smile høfligt til hinanden.

Dette minder — likesom hele balskildringen — om scenen i Brighton i «Den engelske Lods», ja undertiden kunde man tro sig hensat til det aristokratiske engelske badested, og ikke til Grimstad. Selv de sociale motsætninger som spiller en viss rolle i «Lodsen», er kommet med i Ibsens digt (s. 41—42). I det hele tat kan der ikke være tvil om at Ibsens «noget overspændte digt», som han selv siger, er blit til under ganske friske indtryk av «Den engelske Lods» og andre av Wergelands senere digtninger.

Den wergelandske rytme som Ibsen saaledes har tilegnet sig med stor intensitet, kom han ikke til at faa bruk for før langt senere — vi træffer den igjen i det ene av de to versemaal som han sedvanlig bruker i «Brand» og «Per Gynt», nemlig det trokæiske, og endelig i «Ballonbrevet» (dec. 1870; IV, 373) og «Rimbrevet» (paaskeuken 1871; IV, 392).

Ogsaa et andet av Wergelands versemaal har Ibsen forelsket sig i, og denne forelskelse skulde bli likesaa varig og inderlig som den nys nævnte. Det er det versemaal som Wergeland brukte i «Paa Skakastolstinden» i Digte 2den Ring 1833 (SS. I, 257) og som han oftere vendte tilbake til og utviklet. Saaledes i «Den fortvivlende Yngling» (SS. 1, 327), i «Min Grav» (2, 22), i «Hyttten» (2, 251), i «De hvilende Jægere» (1, 403). Det er morsomt varieret i «Den fattige Fader» (1, 385), litt anderledes fornet i «Paa Sygeleiet» (2, 318), og utvidet til en fyldigere, meget iørefaldende strofe i «Til Sylvan, En botaniker» (1, 323):

¹ Der er ikke mer end et par linjer prosa i «Den engelske Lods», og i utvalget av 1846 forekommer ingen digte med prosastykker indi. Hvis dette træk er fra Wergeland, maa altsaa Ibsen ha læst «Blomstestykket» eller et andet av de store digte i originalutgaven.

Paa grænsen mellem liv og død
 vi mødtes første gang:
 paa sidste stribe sne der flød,
 en blegnen lig, paa vang:
 paa sidste blink av is, det blåa:
 paa første smil av grønt, hvorpaa
 en lærke gjød sin sang.

Ibsen skrev i 1849 et digt «Aftenvandring i Skoven» (ES. I. 24, sml. LX) i omtrent samme versemaal som «Til Sylvan»:

Derinde, fjernest imod Nord,
 Hvor Granen staaer saa mørk,
 Hvor Huldren dybt i Fjeldet boer,
 (Du kalder det maaske en Ørk),
 Der eier jeg et Yndlingssted,
 did vil jeg rette mine Fjed,
 der er min Helligdom!

Som man ser, er rimet forenklet, idet sidste linje ikke rimer med 2den og 4de¹. Ibsen har senere varieret dette versemaal i «Taaren» (fra mars 1851; ES. 66), og skulde siden ta det op igjen, i en ny og rikere form, som i lang tid blev Ibsens lyriske yndlingsform.

Et spørsmåal er det om Ibsen har hat adgang til de her nævnte digte av Wergeland. Hvad specielt «Til Sylvan» angaar, saa fandtes det endnu ikke offentliggjort andre steder end i «Bien» 13, 1 og 2 (for 1835). Det kan tænkes at Ibsen har faat fat i denne aargang av «Bien», i hvilket tidsskrift han sikkert har læst nogen av Mauritz Hansens noveller. «Paa Skakastølstinden» har han bare kunnet finde i «Digte 2den Ring», som han ialfald maa ha læst, da han øiensynlig kjender «Til en ung Skald» (se Koht i indl. til ES. LXI). 4 andre, nemlig «Den fortvivlende Yngling», «Min Grav», «Hytten» og «Paa Sygeleiet», kan han ha læst i det store utvalg av Wergelands lyriske digte som var kommet ut i 1846. Hvad angaar «De hvilende Jægere» og «Den fattige Fader», saa var det første kun at finde i «Bragur» 1839, og det sidste kun i «Skilling-Magasinet» for 1837 — altsaa vanskelig tilgjængelige.

Paavirkning fra Wergeland har Koht anset sandsynlig i «Catilina» (se ES. LX), som i saa meget minder om «Sinclars Død». Denne ungdomstragedie av Wergeland maa Ibsen ha læst

¹ Sml. versemaalet i «Tvivl og Haab»; se ovf. s. 2.

saa tidlig som i 1848, da «Catilina» jo er skrevet i nattetimerne i løbet av nogle maaneder av vinteren 1848—49.

Man kan da gaa ut fra at Ibsen i Grimstad-aarene, særlig i 1849, har læst Wergelands digtsamlinger fra 1829 (Digte 1ste Ring) og fra 1833 (Digte 2den Ring), «Den engelske Lods» og en eller flere av hans andre større digtninger; sandsynligvis har han ogsaa læst utvalget av lyriske digte av 1846 (328 sider), «Sinclars Død» og enkelte aarganger av «Bien», hvor Wergeland var en flittig bidragsyder.¹ Det er betegnende at Ibsen i sit brev til Schulerud, hvor han taler noksaa utførlig om sin digtning, ikke nævner Wergelands navn.

Efter alt at dømme har Henrik Ibsen i Grimstad-dagene været noksaa betat av Wergeland — akkurat som Jonas Lie (se Oplevelser s. 24) og Bj. Bjørnson (se Collin B. B. I. 157) i sin grønneste ungdom.

*

*

*

Da Ibsen kom ind til Kristiania, utviklet han sig sterkt under mangesidig paavirkning. Især har Welhavens personlighet gjort et sterkt indtryk paa ham (se Koht ES. LXII ff.). Med fuld føie kunde han si at han i disse aar «hadde siddet ved Welhavens kateder som ved Gamaliels fødder» (D. Grønvold «Mrgbl.» 19. november 1909).

Dog skulde Wergeland endnu en gang faa betydning for Ibsen. Ogsaa senere i hans læreaar tror jeg at man kan spore en sterk indflydelse av Wergelands digtning. Det er i de litet produktive, men yderst viktige aar 59 og 60.

Atter var Ibsen kommen i en situation som mindet om Wergelands.² Han var kommet til at staa som en av førerne for norskhet mot danskhet i teaterkampen. Han drev et slags maalstræv, som forbløffende ligner Wergelands poetiske maalstræv fra 1830-aarene; han var ogsaa sterkt politisk grepet, og foranledningen var den samme som hadde sat Wergeland i det heftigste oprør — unionssaken. Sommeren 1859 kom Ibsen til at føre ordet i det norske folks navn, likesom Werge-

¹ Ibsen kan ikke ha kjendt Wergelands store avhandling om Lofthuus, da flere av de historiske kjendsgjæringer som han bygger paa er alt andet end historiske og likefrem i strid med Wergelands fremstilling. Indirekte kan Ibsen naturligvis ha enkeltheter fra Wergeland, hvad visse ting sterkt tyder paa.

² Sml. Koht i E. S. LXII.

land hadde gjort det 15 aar før. Ibsen gav uttryk for folkets deltagelse paa *Oscarsdagen* den 4de juli (SV. IV 262):

Helbud over landet rider,
melder at kong Oscar lider.

Han tolket *Folkesorgen* (SV. IV 267):

Den sorgens sky, som har sig bredt
om land, vil spredes ad, —
men Oscars kamp for sandt og ret
skal bo hos folk og konge-æt
i Nordens minders rad.

Og han hilste den nye konge da han kom, i fakkeltøget til kong Karl (ES. I, 170):

Gaa da foran, Konge, vi skal følge
Flagets løste Dug!
Vore Brødre bagom Berg og Bølge
har den samme Hug.

Slik hadde Wergeland sunget ved Karl Johans sykeleie og ved hans baare, og slik hadde han hilst den konge som Norge nu tok farvel med i Ibsens digt. Wergelands digte -- baade «Kongen lider» og «Ved Carl Johans Død» — hadde staat i «Mrgbl.» Der kom ogsaa Ibsens to digte med imponerende utstyr. Der er noget i Ibsens hele holdning og tone — undertiden i ordvalget ogsaa — som minder om Wergeland. Forklaringen er kauske snarere at søke i den analoge situation end i en bevisst efterligning.

Hvad formen i disse digte angaar, saa er det at merke at det ene «Folkesorg» (begyndelsen av august 1859, SV. IV, 267) minder om en form han alt hadde brukt i Grimstad-dagene: «Aftenvandring i Skoven» (ES. I, 24, se ovf. s. 42). Strofen er nu utvidet, og har vokset til en eiendommelig fylde og velklang. Samme form anvendte han i de to høifjeldsskildringer fra høsten 1859, «Paa vidderne» og «Høifjeldsliv»:

Men over taagebølgers brand
i glans af guld og rav,
der høiner sig et fredlyst land,
lik øflok spredt i hav.
Den store fjeldfugl seiler slig
som skibet videst ud,
men tinders rad bag jøkellig
staar, hærlædt troldefylking lig,
og truer vest mod Gud.

Der er noget i disse Ibsens hoifjeldsdigte — væsentlig i rytmen, tildels i stemningen — som leder tanken hen paa Wergelands «Paa Skakastølstinden». Den 24-aarige Wergeland havde søkt op i hoifjeldet, og følte sig et oieblik ørnefri, men maatte ned til dalens liv igjen:

Hid steg ei Sky; men reen og blaa
 er denne Æthrens O.
 Dernede Lyn som Snekker gaa
 med gyldne Dragesnabler paa
 en Tordens Rullesjo.

— — — — —

Og hisset, liig en halvskabt Verd,
 en hjelmhvalt Jøkelkoll!
 Den staaer som i en Jætteførd
 mod Alt — en blaalig Bræ til Sværd,
 det svarte Bryst til Skjold.

— — — — —

Men til *mit* Helved jeg gaaer hen
 fra Himlens Søiledør:
 til Verden, slig den var, da den
 jeg nede ligge lod igjen
 bag Skyens Glemselsslør.

Et av Wergelands yndlingsversemaal brukte Ibsen i sin hilsen «*Til thingmændene*» — sunget ved den store 17-mai-fest i 1860 —, hvor han atter fører ordet for sit folk:

Thingmænd, mindes
 I, hvad findes
 gjemt fra sagnets nat?
 Eller mon I glemte
 Egil tog til Jemte-
 jarlen gjæve
 for at kræve
 norske kongers skat?

Uomtvistelig er ialfald paavirkningen fra Wergeland i det digt som Ibsen nogen maaneder efter skrev i anledning av J. L. Heibergs død († 25de aug. 1860) «*Til de gjenlevende*» (trykt i «Morgenbladet»; se ES. I, 180 og SV. IV, 275):

Nu er pris i mængdens munde; —
 først dog maatte kjæmpen blunde.

Han et sverd jer svinge lærte;
I det prøved mod hans hjerte.

— — — — —
Slør den ei, hvis tornekronet
høvding sove skal forsonet.

Man kjender her igjen den rytme som Wergeland brukte i «Kongens ankomst» og oftere, fint varieret i «Ved Bjerregaards grav». Det eiendommelige ved rytinen er at talen kommer like-som stotvis; det gjemmer en tilbaketrængt harme eller behersket begeistring, og denne tone er udmerket truffet av Ibsen i hans digt om J. L. Heiberg.

Da «Brand» kom ut, pekte Vinje i Dølen ⁸/₄ 1866 paa at Ibsen hadde brukt Wergelands bekjendte 4-fodede trokæiske verse-maal, og at det overhodet var «greidt aa sjaa at Ibsen er paa-verkad av Wergeland» (Skrifter i Utval 4, 100).

I Ibsens poetiske diktion er der mangt og meget som peker hen paa indflydelse fra Wergeland. Saaledes den sterke bruk av sammensætninger, som tiltar hos Ibsen fra 1860, kulminerer i «Brand»-aaret, for senere at føres tilbake til rimeligere grænser. Sammensætning er forresten et fremtrædende sprog-element i norsk. Ogsaa dette er saaledes et eksempel paa Ibsens nationale stræv, og paa at hans stræben gik i samme retning som Wergelands.

Hvor meget Ibsen kan ha utvidet sit kjendskap til Wergeland siden han forlot Grimstad, er ikke godt at si. Allerede i 1852 — bare 6 aar efter digterens død — sendte Hartvig Lassen, Ibsens ven, ut de to første bind av Wergelands samlede skrifter, og i de følgende aar fulgte bind paa bind, indtil det 9de kom i 1857; i 1859 kom «Udvalgte Skrifter». — I begyndelsen av 1861 uttaler Ibsen en dom om Wergeland, nævner hans første formløse periode og hans sterkt utprægede subjektive retning (ES. 265). Et direkte vidnesbyrd om at Ibsen læste Wergeland (sandsynligvis fra vinteren 1863—4) har vi i den anekdote som Koht fortæller i «Henrik Wergeland. Ei Folkeskrift» s. 172. I «Den episke Brand» (1864—5) har han benyttet indtryk av Wergeland som taler, et indtryk som dog ikke har været synderlig indgaaende (se min artikkel om «Den danske utgave av den episke Brand» i «Mrgbl.» 2den feb. 1908). — Om Wergelands betydning for Ibsen i sin almindelighet og deres aandsslegtskap henvises til Kohts nævnte bok s. 171—2 og til hans oplysninger ES. LXIII ff.

Efterskrift.

Under et ophold i Grimstad i juleferien søkte jeg at skaffe mig oplysninger om Ibsens adgang til lecture, særlig Wergelands skrifter, og fik den bedste og kyndigste hjælp av hr. Jens Ph. Crawford, byens mangeaarige bibliotekar og en dygtig kjender av Grimstads historie og traditioner.

Det viser sig at Ibsen hadde langt lettere adgang til bøker end man skulde være tilboielig til at tro. Jomfru Crawford, «tant» som hun blev kaldt i Grimstad, en gammel engelsk dame som synes at ha hat noget av apoteker-medhjælperens fortrolighet, maa antages at ha forstrukket ham med bøker (hun eide bl. a. «Enten — eller», bøker av Wergeland, Ohlenschläger osv.). «Jeg bragte selv mangan gang bøker,» fortæller hr. Crawford som i 1850 var 14 aar gammel, «fra gamle tant til Ibsen». Desuten var der de to mest literært interesserte familier i byen, Thues og Ebbells, hvor man ogsaa hadde disse bøker. Clara Ebbell, fortæller min hjemmelsmand, var rent Wergeland-begeistret. Hr. Crawford kan huske at hun pleide at deklamere «Jan van Huysums blomsterstykke», og gjorde mig opmerksom paa at den rytmiserte prosa der netop ligner den i «Balminder».

Jeg skal her tilfoie at Chr. Due husker at han og Ibsen læste «Skabelsen, Mennesket og Messias» sammen i Grimstad.

Desuten hadde Ibsen let for at faa bøker fra Læseselskabet. Grimstad hadde i Ibsens tid et saadant, stiftet i 1835, med 27 medlemmer. Kontingenten var 2 specier aarlig. Allerede det var grund nok til at Ibsen ikke kunde være medlem, men begge hans principaler, baade Reimann og Nielsen, var medlemmer, og desuten andre familier som Ibsen ved sine venner stod i forbindelse med. Der er ikke tvil om at han fik laane bøker fra Læseselskabet eller ialfald hadde god adgang til at faa læse dem. Læseselskabet holdt «Bien», som jeg i ovenstaaende artikel har forutsat læst av Ibsen, og hvad angaar hefte 13, for 1835, hvor «Til Sylvan» staar, saa siger 1ste direktors protokol ¹¹ 1836: «sendt til indbinding 3 hefter av Bien».

Jeg skal her meddele hr. Crawfurds utdrag av 1ste direktors protokol for aarene 1836 til 1849 — den har ikke bare interesse fordi den gir en fortegnelse over de bøker Ibsen hadde anledning til at læse i Grimstad, men fordi den gir et bidrag av kulturhistorisk interesse; man ser hvad dannede mennesker i en smaaby kunde samle sig om i 1840-aarene, og man ser at nivaæet ikke har været saa lavt som man er tilboielig til at tro.

I 1836 anskaffedes av subscriptionsverker: Riises archiv for historie og geografi. Capt. Ross' reise i Nordishavet. Bibliotek f. utenlandske Klassikere i. e:

1837. Subskription: Ingemanns værker; Walter Scott efter den i København utkomne oversættelse. 29de juli tilskr. Fr. Crawford, da i København, om at indkjøpe Beckers verdenshistorie¹ til en pris av 8 spd. Holbergs skrifter til en pris av 10 spd. (Denne er Rahbeks utgave i 21 bind). 28de aug. sendt til indbinding utkomne av subscriptionsverker, samt Rellstale «1812». Barguinet: Grenaderen fra Elba. Smith: Rueben Apsley. Lange: Criminalhistorier. Utkomne bind av Schaldemoses. Tidsskrift for Reisebeskrivelse, hvorpaa subskriberet, ligesaa av Fredrikka Bremer (Tegninger av Hverdagslivet, Præsidentens Døttre. Sødskendebørnene. Nabofamilierne. Vennerne. Quinderne. Illusionerne. Axel). Howard: Den gamle Kommandør. Wilson: Tom Cringels Skibsjournal. Mortonvall: Don Martin Gills. Souvestre: Fortællinger.

1839. Carl Bernhard Noveller 6 bind med subskription paa fortsættelse. Heibergs (altsaa Fru Gyllenbourg) med subskription paa fortsættelse. James: Zigoineren med subskription paa fortsættelse. Washington Irving: En Rejsendes Fortællinger. Alhambra.

1840. Hauch: Guldmageren. Dickens Pickwick. Ruppel Reise i Aysinien (fortsættelse av samtlige subskriptioner).

1841—42 til 45. Archiv for søvæsen; subskription. Emilie Carlén: Fostbrodrane og Gustaf Lindorm (svensk). Crusenstolpe: Morianen. (Subskription). Victor Hugo: Napoleons historie. (Subskription). Den Livegne ell. Polen i det 11te Aarhundrede. Carlén: Kirkeindvielsen i Hamarby. (Oversættelse med subskription paa senere verker.) Fanny av Theodora. En Skribentindes Datter. Lady Bury: Trevellyan. Dickens: Nelly og hendes Bedstefar. (Subskription paa øv. verker). P. P.: Peter Tordenskjold. Gosselmann: Rejser. Gustav III og hans Hof. Eugène Sue: Parises Mysterier. Dickens: Oliver Twist. Nickleby. Napoleons Felttog 1812. Bury: En Pairindes Memoirer. Chr. Winther: Ægtemandens Vildbane. Palzow: Thomas Tyrnan. St. Roche. Bury: Et Egteskab i den fornemme Verden. Trollope: Londons Mysterier. Balzac: Provindsernes Mysterier. Mugge: Kamp mellem Hoved og Hjerte. Saussure: Quindens Liv. Miss Burney: Evelina. Miss Edgeworth: Helena. Mrs. Trollope: Arvingen til Thorpe Combe. Jacob Aall: Erindringer. Eugène Sue: Den evige Jøde; Matilde. Dickens: Barnaby Rudge. Mrs. Trollope: Den gifte Enke; Enken Barnaby. Øhlenschläger: Øen i Sydhavet. Henr. Herz: Stemninger og Tilstande. H. C. Andersen: En Digtters Bazar. Letsind og let Sind af Torkel Trane. I de Halvtreds.

1846/49. Overskous Maanedrosen — 32 bind. Goldschmidt: Corsaren. Thiers: Revolutionshistorie. Tvende Quinder af Grevinde Hahn-Hahn. Horace Smith: Kjærlighed. Den hvide Slave. Bruden paa Senjen. Rudbeck: Birger Jarl. Sue: Malthesercompturen. Palzow: Jacob van der Nees. Crusenstolpe: Carl Johan og Svenskerne. Lever: Familien O'Donnoghue. P. P.: Griffenfeldt; Niels Juell og hans Samtid. Marquise de Parabere.

Endvidere fortsættelse av tidligere opgivne subscriptionsverker.

¹ nævnt i Peer Gynt, 4de akt.

Smaastykker.

I. Præpositionsbruken ved vore stedsnavn.

Til dr. Amund B. Larsens artikkel om præpositionsbruken ved vore stedsnavn (M. M. 3dje hefte 1909) skal jeg faa føie nogen oplysninger fra Aalen i Guldalen; nævnte artikkel sees nemlig at savne oplysninger fra Trondhjem stift. Jeg omtaler i denne korte fremstilling kun præpositionsbruken ved gaardnavn.

De allerfleste gaardnavn har bestemt artikkel (enkelte staar i flertalsform). Av gaardnavn uten artikkel (ubestemte) er der ikke flere end 12: disse er nok alle navn paa gaarder som er forholdsvis gamle; men ogsaa blandt navnene i bestemt form findes flere der maa tilhøre de ældste i bygden (f. eks. *Væn'na*, oldn. **vin** f.).

Navnene i bestemt form («de bestemte») kan efter præpositionsbruken ved paa-stedsbetegnelse deles i to hovedklasser, «paa»-klassen og «i»-klassen. Ord av «paa»-klassen bruker ved til-stedsbetegnelse *på* med akkusativ, ved paa-stedsbetegnelse *på* med dativ; «i»-klassen har *i* med samme kasusbruk. Desuten er at merke at begge klasser gjerne kræver et retningsadverbium (stedsadv.) foran præpositionen, baade ved tilsteds- og paa-stedsbetegnelse: særlig synes «i»-klassen at kræve adverbiet, navnlig ved tilstedsbetegnelse. Adverbiet skifter selvfølgelig efter retningen fra den talendes standpunkt (*bort*, *opp*, *ne*, *ut*, *nol* — og om den motsatte retning: *ust* (eg. = ost)). Det heter saaledes: *han jikk (op) på Vonngrova* — *han e (op) på Vonngroven* (dat. f.), *han jikk borti Jupdalen* — *han e (bort) i Jupdala*. Det gaar vistnok an at si: *jikk på Vonngrova*, *e på Vonngroven* (uten adv.); men man kan ikke godt si: *jikk i Jupdalen*.

Fordelingen av «paa»- og «i»-navn stemmer i sine hovedtræk med den forklaring dr. Larsen gir. Til «paa»-klassen hører navn paa *-vallen* og *-høgen*¹ (haugen): det heter imidlertid: *borti Vallom*, *ne'i Fassvållo* (dat. fl.), *uti Vænnhøga*. Skjønt det ikke er godt av gaardens beliggenhet at se hvilken præposition der kræves, maa vel disse uoverensstemmelser finde sin forklaring i forhold som illustreres ved «i fjeldet» i motsætning til «paa fjeldet». Til «paa»-klassen hører videre ord paa *-en'ge* (n. enget): men flertalsordet *Ængjann* kræver *i*, likesom de før nævnte flertalsord paa *-vallann*; derimot: *på Moem*, *uti Mo'a*; med *på* staar: *Langlande*, *Fæt'ta*, *Fækkjann*, *Tre'e*, *Vænntr'e'e*.

¹ Navnene er ikke stavet helt lydret; *ø* svarer til opretstaaende *o* med prik over i Storms lydskrift.

Kølbåtne, Testaen, Krokann, Væn'na, Skan'sen, Rænnolen, Bjør'ja (men: *borti Bjør'jen* om en skogli i bygden), *Bør'ren, E'e* («Eidet»), *Bør'je, Rotann, Mo'sletta, Ånshåltann, Retann, Vonngrova.*

Til «i»-klassen hører ord paa *-galen* (gaarden); *-dalen, -lia, -rønningen, -åsen, -stu(ggu), -trøa* (men: *på Stentrøen, -jale* (gjerdet), dertil: *Jålann* («Gjære»), *Råen, Kå'sa, Grøbba, Hålla, Granmora, Æg'ga, Løkkja, My'ra, Bændosen, Put'ten, Po'len* («Storrønning»), *Mår'ka, Sundann, Førru* (∅: Furu, bestemt og ubestemt form enslydende), *Granann, Hæsjestøa, Stømne* (n.), *Hallgøttu* (f.).

En del gaardnavn som sedvanlig ikke brukes i skrift, men fortrinsvis brukes i den enkelte grend for at skille nabogaarder fra hverandre, er dannet av personnavn; de staa i bestemt flertal og betegner tillike gaardens beboere: *Månsann, Hæn'riksann, Mikkjillann.* Oprindelsen til disse navn er følgende: Efter en *Måns* er hans familje eller husstand benævnt *Månsann*; denne flertalsform er saa tillike blit brukt som navn paa gaarden selv. Disse gaardnavn kræver samme præpositionsbruk som personnavn i det hele: *åt* for til-stedsbetegnelse, og *me* (= hos) for paa-stedsbetegnelse, altsaa: *han jikk bortåt Månsøm — e bortme Månsøm.* Disse sætninger er derfor dobbelttydige: han gik til gaarden «Månsann» og: gik hen til folkene paa (fra) nævnte gaard. Efter paa-stedsbetegnelsen kan denne klasse kaldes «me»-klassen.

Av de «ubestemte» (artikkellose) gaardnavn bygden har, bruker følgende paa-stedsbetegnelsen *på*: *Stene* (stivnet dativform), *Grytbakk, Løbbør* («Løberg»), *Håv* (med den gamle, ikke stivnede, dativform *Håvi*), *Filland, Hæggset, Kjørkjhus, Vårhus, Qlmås, Graftås* (nu grendenavn). Paa-stedsbetegnelsen *i* bruker de to navn *Grønli* og *Jønsås.* Alle «ubestemte» gaardnavn bruker til-stedsbetegnelsen *te* — med eller uten genitiv; dog kan neppe *Hæggset* staa i gen. Foran *te* kan ikke staa adv., uten hvor det er særlig paakrævet at angi retningen. Det heter altsaa: *han jikk te Stens — e på Stene, jikk te Håfs — e på Håv(i), te Fillands — på Filland,* eller: *te Stene, te Håv* o.s.v. Præp. *te* ved til-stedsbetegnelse kan saaledes ikke brukes sammen med artikkel; derfor heter det: *te Røros,* men *åt Plas'sa* (Plassen = Røros), *te byen* (= til Trondhjem, *byen* med stivnet artikkel).

Alle gaardnavn bruker fra-stedsbetegnelsen *frå.* Efter dette faar man saaledes følgende præpositionsbruk ved tilsteds-, paa-steds- og fra-stedsbetegnelse:

Bestemte	{	<i>på</i> -klassen: (adv. +) <i>på</i> — (adv. +) <i>på</i> — <i>frå.</i>
		<i>i</i> -klassen: adv. + <i>i</i> — (adv. +) <i>i</i> — <i>frå.</i>
Ubestemte	{	<i>me</i> -klassen: adv. + <i>åt</i> — adv. + <i>me</i> — <i>frå.</i>
		<i>på</i> -klassen: <i>te</i> (+ gen.) — (adv. +) <i>på</i> — <i>frå.</i>
		<i>i</i> -klassen: <i>te</i> (+ gen.) — (adv. +) <i>i</i> — <i>frå.</i>

Den ovenfor beskrevne præpositionsbruk kan brukes i alle tilfælde (kortere besøk, flytning, fast tilhold, herkomst). Hvis det skal betegne flytning til og fast tilhold paa en gaard, kan konstruktionen være en anden. Ved til-stedsbetegnelse kan da for alle klasser, ialfald av bestemte navn, brukes *åt* — uten adv., idet man i dette tilfælde mindre tænker paa retningen i hvilken flytningen sker; paa-stedspræp. er de samme (uten eller med adv.), eks.: *han ha flotta åt Stømna — han tene* (tjener) *i Stømna;* — *åt* som retningspræposition foran et gaardnavn betyr ellers «i retning av», «den vei som fører til» (eller «forbi»): *han jikk åt Stømna* = «han tok den vei som fører til (eller forbi) Stømne».

Av de navn som brukes for at skille nabogaarder fra hverandre nævner jeg særskilt en del hvor adverbium, præposition og navnord har indgaat sammensætning (med enstavelses tonelag paa første led), f. eks. *Opp'i-gal*, *Ust'i-gal*, *Nol'i-gal*, *Nol'i-stuggu*; de har følgende konstruktion: *jikk Opp'igal — e Opp'igal*, *ikk Nol'istuggu Hæv — e Nol'istuggunn Hæv*. Ved fra-stedsbetegnelse beholdes her præp. *i*: *kjæmm frå Nol'istuggunn*.

Tilslut skal omtales en eiendommelig konstruktion uten præposition. Paa nogen faa steder i bygden findes to nabogaarder der skilles fra hverandre ved navnene *U'stu* (o: Uststu) og *Nol'stu* (kort o. *ls* som sj-lyd). Ved disse er det kun kasusbruken som skiller mellom tilsteds- og paa-stedsbetegnelsen, idet præp. ganske mangler; det heter: *han jikk U'stu — e U'stunn*. Man kan sammenligne denne konstruktion med den maate hvorpaa gaardnavn brukes som tilnavn etter døpenavn, idet de tilfoies i dativ uten præp.: *Ola Bakka*, *Ola L'ien*. Likesom denne bruk maa bero paa uteladelse av en dativstyrende præposition. saaledes er i ovenfor nævnte uttrykk præpositionen utelatt (synkopert). Ingen andre navn end *U'stu* og *Nol'stu* kan undvære præp. Fra-stedsbetegnelsen er ved disse to navn den samme som ved de øvrige gaardnavn.

I hvilken utstrækning den her for Aalen beskrevne præpositionsbruk svarer til bruken i de øvrige bygder i Trondelagen, derom tør jeg for tiden ikke uttale mig.

Jørg. Reitan.

II. Upphavet til ordet „norsk“.

For «norsk» hadde me i gamlemaalet vaart ordet *norrænn* som me finn i heimenorsk skrift til burtimot nynorsk tid. Alt tidleg synest den siste vokalen ha slakna i uttalen i ymse norske maalføre. Endaa Barlaams saga fraa umkr. midten av 13 aarh. skriv soleis *a noreno* (s. 395), og sidan vert denne skrivemaaten meir og meir vanleg baade i loger, diplom og onnor skrift, t. d. *j mark noren*. Aslak Bolts jordebok (s. 135) i eit stykke fraa bispenn Gautes tid umkr. 1500. Etter 1500 kverv det gamle adjektivet liksom heilt burt i skrift her i landet, og det kjem upp ei ordform *norsk*, som synest reint ny og ukjend. Um upphavet til denne formi hev det vore ymse meiningar. Sume hev meint det er uppkome av eit tysk *nordisch*, som hev vorte samandrage til *nordisk* og sidan vorte *norsk*. Andre hev meint det kunde vera ei samandraging av *noregsk*. Baae forklaaringar er mogelege; men den fyrste greider ikkje vel vokalhovet og er ogso av andre grunnar urimeleg: den andre synest noko tungvint og uvanleg. Etter baae desse forklaaringar skulde der ikkje vera noko samband millom det gamle adjektiv for nasjonaliteten og det nye, men utviklingi i so maate avbroti. Ei form *norisch*, *norisk*, som me finn i framande skrifter, gjev heller ikkje mykje rettleiding, med di ho synest berre vera eit slag etterlagning etter *noricus*, som fraa fyrstningi av det 14 aarh. (liksom *noricanus*) vert brukt i latinsk skrift for det eldre *norvagicus*.

Eg trur samanhangen er ein annan. I eit norsk diplom fraa 1415 utferda i Bergen, prenta i 1ste bandet av det norske diplomatarium nr. 643, finn me skrive bakpaa med noko yngre hand: «*Item eet nornst breff em noket som thyzske kôpman . . . oc Baltazar vanne Dame j millom war.*»

Formi *nornst* her er merkeleg og gjev oss viktug opplysning. Det er

audsynt at ho til den eine sida hev samanheng med det gamle adj. *noren* og til hi med det nye adj. *norskt* — ofte no uttala *nårst*. Med andre ord: *nornst* viser attende til opphavlegare former *norenst* < *norenskt* av eit adjektiv *nor(r)ensk* ell. *norrønsk*, det er def eldegamle *norrøn*, som hev fenge suffikset *-sk*, venteleg etter jamlaging med alle andre syskenadjektiv for nasjonalitet: *dansk*, *svensk*, *tysk* o. s. fr. At eit adjektiv *norrensk* hev vore vel kjent i det 15 aarh. sluttar eg av det at havet millom Jylland og Norig vert kalla *dat norrensche mer* i millom-nedertysk i Denschke Kroneke, prenta i Lübek 1481.

Vokalen i andre stavingi av det gamle adjektiv, opphavleg *ø*, men tidleg slakna til *e*, maa ha falle burt i 15 aarh., so *norensk* vart *norsk*. Det same vokalburtfall viser Shetlandsk, der ordet *norrøn* um det opphavlege norske maal hev halde seg like inn i nyare tider i formi «*norn*». I neutrum *nornst* hev *k* falle burt millom *s* og *t* liksom i daglegtalen *ferst*, *nårst* for ferskt, norskt. I *norsk* hev *n* sidan falle burt i den tungvinte stoda millom konsontar, liksom t. d. i gamalnorsk *bærsku* (i Kongespegelen) for *bernsku*.

Former i millom-svensk syner oss at vokalen i den andre ljodlinne stavingi ogso paa fastlandet sumstad hev vorte utstøytt, fyrr suffikset *-sk* vart tillagt. For i millom-svensk vert *noren* til *norn-*, naar det kjem ei ending med vokal baketter, soleis *norni* for *noreni*, *norna* for *norena*; ordet vert der i det heile bøygt som eit vanlegt adjektiv paa *-en*, t. d. *open*, *opni*, *opna*; me finn endaa *noret salt* for *norent salt*. Um det hev vore so i Norig, kann eg ikkje gjeva nokor opplysning um, men det er ikkje umogelegt, at slike former hev vore i bruk sumstad her ogso. I millom-svensk finn me ogso ei onnor merkeleg form for norsk. Det er *nornisker*. Denne formi representerar fulla *nornsk* med ein innskoten halvlyd (*i*) for velklangen skuld. Etter Söderwall skulde *norsk* i millom-svensk finnast alt fyre midten av 15 hundradaaret: *før danskom, norskom eller tyskom*.

Etter dette synest maalvokstren ha vore slik: *norrøn* og *norren* til umkr. 1500. Jamsides med *nor(r)en* veks det i tidleg millom-norsk upp ei tevlande form *norensk*, som me i 15 aarh. finn skrivi i samandregi form i neutrum *nornst* av *norsk*. Sidan vert *norsk* ved burtfallet av *n* framfor *sk* til *norsk*, som daa er den nynorske form og som me finn t. d. 1529 i det norske diplomatarium, band VII, no. 659. Marius Hægstad.

III. Norsk indflydelse i Skotland.

George Henderson, The Norse influence on celtic Scotland. Glasgow. James Maclehoze and Sons. 1910. 371 s. 8vo.

Forløggeren har vist mig den opmerksomhet at sende mig ovennævnte bok med begjæring om, at jeg vilde anmelde den i et norsk tidsskrift. Det gjør jeg gjerne, uagtet jeg ikke er filolog og derfor ikke istand til at bedømme bokens rent sproglige avsnit. Men der er et og andet i den, som jeg ogsaa har været inde paa, og som jeg derfor vil dvæle litt ved.

Det er en bekjendt sak, at vi nordmænd i en menneskealder har arbeidet med at paavise keltisk og angelsaksisk indflydelse i Norge. Joh.s Steenstrup

stillet sig — som bekjendt — den modsatte opgave, nemlig at paavise nordisk indflydelse i England, se hans bok *Danelag*. Han fulgte her i Munchs og Worsaaes fotspor. Og dette arbeide har, som ventelig kan være, den største tiltrækning for britiske forskere. «Vikingklubbens» stadig voksende publikationer og «interessessfære» er et levende vidnesbyrd om, med hvilken intensitet denne interesse dyrkes derover.

Uagtet dette er saa, saa indleder forf. sin fortale med en beklagelse over, at den norske indflydelse paa de britiske øer *ikke* kommer til sin ret i de historiske verker: «they all seem to me to belittle far too much the influence of the Norse Invasions in particular. This error I would fain correct, so far as regards Celtic Scotland». — «Even in the case of England — and its language lacks not many competent investigators — the Norse influence has often been slurred over, and this in spite of many new words which came in with the Danes and the impetus given by that people, in especial towards the ridding of the old English case-endings. Mr. Bradley in his *Making of English* points out that it is only by the indirect evidence of place names and of modern dialects, that we learn that in some district of England the population must have been at one time far more largely Scandinavian than English.»

Med hensyn til nordisk indflydelse paa engelsk har man dog — nævner han — slike hjælpemidler som Skeat, *Principles of English Etymology*, og Erik Björkmann, *Loan Words in Middle English*. Derimot savner man et verk, som kan yde dem, som studerer de skotske høilands sprog (gaelisk eller «gadhelic», som forf. kalder det), den samme tjeneste. Dette savn vil forf. søke at afhjælpe. Han indrømmer forøvrig, at der er gjort gode forarbejder. Han nævner saaledes MacBain, *Etymological Dictionary of the Gaelic Language*, og samme forfatters *Norse Element in the Topography of the Highland and Islands*¹, *Place-Names of Inverness-shire*²; W. J. Watson, *Place-Names of Ross and Cromarty*, o. fl.

I afsnit I behandler forf. «the historic background», som — saavidt jeg kan se — intet nyt indeholder. Dog bør det noteres, at han (s. 13) bestrider rigtigheden av Zimmers, Jakobsens og A. Bugges antagelse, at endel plyndringer av skotske øer i begyndelsen av det 7. aarh. (612 og 617) er utført av norske vikinger. Annalerne siger intet om, at dette var utført av Gaels (gentiles, fremmede, hedninger; skotterne besørget selv disse plyndringer blandt pikterne. Paa den anden side er annalerne enstemmig av den opfatning, at de *norske* invasioner begynder i 794.

I afsnit II omhandles «Scoto-Norse Art», hvilket falder noksaa tyndt ut, og hvis bedømmelse jeg overlater til arkæologerne. Derefter følger «Scoto-Norse personal names». Der er over tyve saadanne, særlig i klanen MacLeod (Mac Ljótr), hvor ogsaa navnene Torquil og Tormod forekommer; fremdeles kan nævnes MacAulay (Mac Olaf, M'Clymont av lagman). En klan heter Ranald (Ragnvald; Mānus Magnus er almindelig i klanerne MacLeon, MacDonald; likesaa har vi klanerne M'Iver av Ivarr, MacCrimmon av Romund, M'Asgill av Ásketill), Mac Corquodale (av Torketill) o. s. v. o. s. v.

I afsnit IV behandler forf. «Norse influences in belief and ritual among the Gaidheal». Her finder jeg et supplement til Axel Ollriks interessante av-

¹ I Transactions of the Gaelic Society of Inverness vol. 19, s. 217—45.

² Steds vol. 25.

handling «At sidde paa høi»¹. Det fortælles om vikingehøvdingen Turgesius's kone, at hun gav sine ordrer fra høialteret i kirken i Clonmaenois. Hun var altsaa en «volve» eller en «gydje». Han mener — og det høres rimelig — at forestillingen om et *koldt* helvede i høilandenes poesi stammer fra den nordiske folketro. Han paaviser ogsaa andre levninger av en saadan, som vi her kun skal nævne: ravnens som repræsentant for de hedenske magter, frith (n. frett), d. e. at søke overnaturlig besked om fraværende personer eller bortkomne dyr eller fremtiden (ganga til fréttar). Det har været i bruk paa Hebriderne like ned i nyere tid. Undersøkelsen foregik den første mandag i hvert maanekvarter og like før solopgang. Spaamanden gik fastende, barfotet, barhodet og med lukkede øine til døren og tok med hver haand fat i de to dørposter, og under bøn om at maatte faa svar paa sit spørsmaal aapnet han øinene og stirret like ut for sig. Av hvad han da fik at se i naturen og ellers drog han sine slutninger². Den spørrende bøn paa gælisk gjengives s. 73, hvor der ogsaa er følgende eng. oversættelse: «I go out (lit. a-going) in thy path, O God; God be before me, God be behind me, God be in my track: the knowledge which Mary made for her Son, Brigit breathed through her palms, knowledge of truth, without knowledge of falsehood: as she obtained [her quest] so may I too see the semblance of that which I myself am in quest of.» Av andre norske skikke nævnes oda (otta, ota), d. e. hestekamp (hesta-at), som forekommer i North Uist saa sent som 1866. Paa øen Lewis (Ljóðhús) var der en stor stencirkel paa et sted, som kaldes Callarnis, hvilket MacBain oppfattet som Kjalarnes og antok, at stencirkelen var en gravplads fra bronzealderen for en eller anden konge eller høvding, som ikke var av keltisk æt. Andre har ment, at disse cirkler var observatorier, og det engelske Board of Education har nylig publicert en undersøkelse, som skulde vise, at cirklerne tilhører tiden fra 2000—800 f. Kr. Disse stener har keltiske navn, som dels minder om n. turs (troid), dels om drasil, drösull (i Ygg-drasill). Forøvrig forekommer minder om stall (alter), horgr, ófreskja (et monstrum), nøkken. En vidtloftig undersøkelse ofres «nødilden», som Grimm fortolket som «gnideild», som forekommer i Sverige like ned mot enden av 18. aarh. Røken av den var heldbringende for frugttrær og fiskenet. Paa Hebriderne har de den skik, at de med ild i høire haand gaar rundt om sin eiendom, hvilket minder om ildens anvendelse ved det isl. landnám; paa Hebriderne anvendes det ogsaa som et vern for barselkvinder før kirkegangen og for udøpte barn.

I avsnit V om «Norse linguistic influence» behandles — efter en fonetisk indledning — terminologien fra følgende livsforhold: 1. The house, household and family life, 2. Dress and armour, 3. Pasture and agriculture, 4. Peat, 5. Carpentry, 6. Fish and fishing, 7. Birds, 8. Animals, 9. Time and measure, 10. Government, 11. Trees, 12. Sea and Ships, 13. Scenery (Landscape and Seascape) og 14. Miscellaneous. Det lar sig ikke bestride, at her er samlet et meget stort bevismateriale om en dybt indgripende norsk indflydelse paa det keltiske kulturliv. Jeg kan selvfølgelig ingen mening ha, om forf.s etymologier, specielt av stedsnavnene, i alle tilfælde viser sig holdbare. Men selv om flere skulde maatte slettes, saa blir der nok igjen. Forf. citerer (s. 169 f.) Dasents

¹ Danske Studier 1909 s. 1 ff., særlig s. 6 ff.

² A. Carmichaels *Carmina Gadelica* II 158, hvor der som eksempel anføres *Frith Mhoire*, d. e. «Marias frett» for at finde Jesus i templet.

uttalelse i indledningen til hans oversættelse av Njálssaga, hvor det fremhæves, at vikingerne hadde gjort en stor del av Skotland til sin eiendom. Til denne dag er navnene paa næsten hver eneste o paa Skotlands vestkyst enten rent norsk eller korrumpert norsk, for at gjøre det mulig for keltiske læber at uttale det. Dette er vistnok træffende, og det vidner i høj grad om invasionens styrke og varighet. Et moment, som ogsaa viser invasionens intensitet, er, at den norske ores-vurdering av jorden er blit herskende ikke blot paa Orknoerne og Shetlandsøerne, men ogsaa paa Hebriderne og i det vestlige Skotland. Det er det piktiske davoch, som er omsat i oresland. I Argyll har man markland og i Lothian og Merse syd og øst har man det nordengelske husbandland. Den forskjellige jordvurdering avspeiler de forskjellige befolkningselementer. Dette forhold omhandler forf. under avsnittet *Time and measure* (s. 131 f.), hvor han henviser til et arbeide av prof. Mackinnon, *The Norseman in the Hebrides*, i *Caledonian Medical Journal*. Det bedste arbeide om dette emne er saavidt jeg vet kaptein F. W. L. Thomas's avhandling: «What is a penningland? or ancient valuation of land in the scottish isles» (*Proceedings of Scot. Arch. Soc.* 1885). Efter hans mening er oresvurderingen allerede indført paa Vesterhavsoerne av Harald Haarfagre, og den er her en *skattevurdering*, mens oresbolet i Norge er en *landskyldsvurdering*. Det foreliggende verk har her en oplysning (s. 133), som er av interesse. Forf. oplyser, at det norske ord skattr gaar igjen i hoilandske stedsnavn, f. eks. *Scatwell*, n. *skatvollr* the field or common almenning for which scatt was paid. Her skulde altsaa *skat* betales av *almenningsland*. Paa Orkno er derimot rydningsland i almenning *quoyland* = *kviland* skattefrit, hvis det er opdyrket, efterat matrikuleringen fandt sted. Som *skatland* betegnes der alt *uthalland* odeljord i motsætning til jarlens *bordland*, som var skattefrit. Jeg har den opfatning, at et dypere studium av disse forhold vilde kaste lys over den omtvistede begivenhet, som kaldes Harald Haarfagres odelstilegnelse.

Det sidste (VI) avsnit er viet den norske indflydelse paa den gælske folkepoesi, hvorav forfatteren citerer en hel del. Særlig interessant er et langt digt om skibsfarten av Alexander MacDonald, som levede i det 18. aarh., og sagnene om kong Magnus Barfot (s. 294 ff.). Men jeg maa indskrænke mig til at henlede forskernes opmærksomhet paa disse emner.

Saavidt jeg kan bedømme det, er Hendersons bok et verk, som norske oldforskere vil ha adskillig nytte av, ikke mindst derved, at den har samlet ind og forklaret kildestof, som ellers for de fleste av os vilde være helt utilgjængelig.

Slemdal 28. febr. 1910.

A. Taranger.

Perial — perivalium — imperial roof¹.

I «Historisk tidsskrift [4. række, bd. VI] pag. 166 har antikvar Nicolayesen for nogen tid siden anklaget mig for at have gjort mig skyldig i en «misforstaelse», der i og for sig ikke er af saa stor betydning, at jeg havde tænkt at ofre ham noget gjenmæle, især da enhver læser ved nogen eftertanke vil kunne se, paa hvilken side «misforstaelsen» ligger. Men da denne «mis-

¹ Samtidig trykt i *Historisk tidsskrift*, 4. række, bd. VI, s. 361 ff.

forstaaelse» danner grundlaget for en høist interessant semasiologisk undersøgelse af professor Logeman i Gent i sidste hefte af «Maal og Minne», 1909, og jeg nødig vil staa som den, der ved en misforstaaelse har ledet en anset videnskabsmand paa vildspor, ser jeg mig nødsaget til at anmode den ærede redaktion om at optage en liden redegjørelse fra min haand.

Jeg har i mine «Norske Stavkirker», pag. 7, udtalt, at vore bønder benævner det lille taarn over stavkirkernes apsis «perialen», og har antydnet som en formodning, at dette navn kunde være en forvanskning af middelalders-Latin: «perivalium», idet jeg dog selv har udtalt en tvil om denne derivations tilstrækkelighed. Prof. Logeman mener, og vistnok med rette, at min derivation ialfald maa sættes i forbindelse med en anden arkitektonisk terminus technicus, nemlig det engelske «imperial roof», idet han henviser til New English Dictionary, hvor vi læser: «Imperial — a kind of roof or dome which, viewed in its profile, is pointed towards the top, and widens itself more and more in descending towards its base». For den nærmere udvikling maa jeg henvide til Logeman's afhandling.

Nicolaysens ord i Historisk tidsskrift, l. c., lyder: «Naar det forøvrigt gjentagende er sagt af en af vore mest frugtbare historiske forfattere, at man i enkelte bygder af landet paa den omtalte del af stavkirkerne har det løierlige navn «perialen», som han mener kan hidrøre fra det latinske perivallium (sic), saa hviler det hele paa en ren misforstaaelse, idet sammenhængen kun er denne, at sognepresten i Aal i 1853 fortalte til en arkitekt som eksempel paa ord, man kunde høre af bønderne der, at en vigtig snob engang kaldte den omtalte del i Aals kirke for «perialen».

Det forekommer mig, at antikvar N. her er kommen i skade for at bevise, netop hvad han vilde modbevise.

Thi det vilde jo være en aldeles uforklarlig mærkelighed, at en uvidende «snob» oppe i Hallingdal skulde slumpe til at gribe ud af luften et navn paa stavkirketaarnet, der netop falder næsten nøiagtig sammen med hele to brugelige middelalderske termini technici for lignende bygningsdele, tekniske udtryk, der selvfølgelig maatte være ham fuldstændig ubekjendte. Enten det nu er «perivalium» eller «imperial roof» eller begge, der ligger til grund for «snobbens» perial, er det jo umuligt andet, end at han og in casu andre bønder maa have hentet dette ord fra en i bygden i tidligere tider brugt benævnelse. At presten i Aal, der vel ikke var bygningskyndig, lo af snobbens perial, er jo let forklarlig; men det undrer mig, at antikvarens opmærksomhed ikke ved det sælsomme ord blev henledet paa dets mulige middelalderske oprindelse. Jeg slutter mig gjerne til prof. Logemans mening med den udtrykkelige tilføielse, at jeg, der ikke er sprogmand, er ligesaa ukyndig i semasiologi som Aalspresten i bygningsterminologi.

L. Dietrichson.

OM NAVNET FENRISULFR.

Av S. N. Hagen (Vanderbilt University, Nashville, Tenn., U. S. A.).

Bugges bekjendte forklaring av navnet *Fenrisúlfr*. *Fenrir*, har i længere tid forekommet mig noget usandsynlig. At forstavelsen *in-* av (*lupus*) *infernus* kunde falde bort er rimelig nok, men saavidt jeg vet eksisterer der ikke noget oldnorsk *fern = oldsaksisk *fern* (av latinsk *infernum*), 'helvede'. Heller ikke kan man paavise en biform *Fernir, hvorav *Fenrir* skulde være dannet under tilknytning til *fen*, 'sump', skjönt man vel kunde anta, at en saadan maatte i kortere eller længere tid ha eksistert. At baade *fern og *Fernir mangler beviser naturligvis ikke, at denne forklaring er feilagtig. Men man kan dog let tænke sig, hvor meget den vilde ha vundet i sandsynlighet, hvis sikre holdpunkter av denne art kunde opvises.

Jeg tror man bør gaa ut fra den antagelse, at *Fenrisúlfr* er et norsk navn. Hvis det første led er oldnorsk *fen*, 'sump', saa er det ikke urimelig, at der i det uforstaaelige *-rir*, *-ris* ogsaa kan stikke et hjemlig ord. Denne formodning synes dog ikke at lede til noget, naar man kun tar hensyn til nominativformen *Fenrir*. Men hermed er saken ikke avgjort, ti *Fenrir* kan godt være nydannelse efter den antagelige genitivform *Fenris-*. Altsaa, førend man har rede paa navnets opprindelse, kan man ikke vite, om *-s-* i *Fenris-* er genitivmerke eller om det horer med til stammen av et ord i dets vanlige sammensætningsform.

Paa grundlag av disse bemerkninger vil jeg nu vove at foreslaa en ny tydning av navnet. Jeg har tænkt mig, at *Fenrisulfr* opprindelig var *Fen-hris-ulfr, som jeg vil oversætte

med 'den i sump- eller myrkrattet liggende ulv'. Jeg formoder nemlig, at det andet led *-ris-* er identisk med oldnorsk *hrís*, 'krat, buskads'. Saavidt jeg kan se, er der ingen lydlige hindringer iveien for denne antagelse. Ifølge Noreen, *Altisl. u. altnorw. gramm.*³, § 284, maatte *h* her svinde (jfr. *Randeidr*, *Arn(h)eidr*, *Siguatr*, osv.), og ifølge § 144,3 kunde *i* i *-hrís-* let bli kort (jfr. *Alvekr*, *Hvovekr*). Da **Fenhrís* kun forekom i forbindelse med et tredje led *úlfr*, maatte det andet led være særlig utsat for svækkelse. Desuten synes det rimelig, at man meget tidlig maatte tape sansen for, at det var en sammensætning (jfr. Noreen, *ibid.*, § 51,3).

Hvis jeg har ret i at *Fenrisúlfr* kommer av **Fenhrísulfr*, saa er *Fenrir* naturligvis nydannelse. Man kunde jo ikke vite, at *-s-* ikke var genitivmerke. Efterat *-hrís-* var blit *-ris-* og navnets oprindelige betydning tapt avsyne, kunde ordet *hrís* ikke længere komme i betragtning og ove kontrol. Formen *Fenris-* maatte saaledes synes at forutsætte *Fenrir*: jfr. *Glasis: Glasir*. *Kvasis: Kvasir*. *Mímis: Mímir*. Endelsen *-ir* var nemlig i mytiske navne meget almindelig.

Men hvorledes har dette djævleuhyre, som Fenrisulven vistnok er, faat en saadan benævnelse? Skjønt jeg ikke er istand til at utpeke nogen bestemt tilsvarende sammensætning eller formel ordforbindelse i den rimeligvis fremmede kilde, som har git det direkte stot til navnets oprindelse, saa tror jeg dog med nogenlunde sikkerhet at kunne besvare spørsmålet, forsaavidt det angaar navnets saglige indhold. Jeg behøver kun at henvise til professor Falks avhandling 'Til Fenresmyten' i *Sproglige og historiske afhandlinger viede Sophus Bugges minde*, 1908, s. 139 f., hvor forestillingen om Fenrisulven bringes i forbindelse med Behemoth¹. Denne ligger ifølge Jobs bok 40, 21 i rør og dynd: *Sub umbra dormit in secreto calami, et in locis humentibus. Protegunt umbrae umbram eius, circumdabant eum salices torrentis* («He lieth under the shady trees, in the cover of the reed, and fens. The shady trees cover him with their shadow;

¹ Jfr. ogsaa E. H. Meyer, *Völuspá*, 1889, s. 151: «Behemoth liegt gerne im Schatten, im Rohr und in locis humentibus verborgen Hiob 40, 16, das scheint durch das Wasser Amsvartnir ausgedrückt. Vielleicht wurde dem nord. Wolf, der doch kein Sumpftier ist, deshalb der von fen n. Sumpf abgeleitete Name Fenriswolf gegeben, sowie Luther die locos humentes durch Schlamm übersetzt».

the willows of the brook compass him about» — A. V.). «Efter Bugges tydning av *Fenrisúlfr*», siger professor Falk, «er det opstaaet av middelalderens latinske benævnelse paa djævelen: *lupus infernus*, d. e. helvedulven, hvorved utvilsomt den i dyndet hvilende Behemoth har virket med: ogsaa Fenre ligger jo bundet paa en holme i et vand. Ut av Fenres mund flyter floden *Ván*, o. s. v. Min forklaring av navnet som oprindelig *Fenhrísúlfr, 'den i sump- eller myrkrattet liggende ulv. fenkratulven', stemmer jo temmelig noiagtig med denne fra bibelen kjendte forestilling om Behemoth. Baade navnet saavel som forestillingen forutsætter altsaa, tror jeg, en forestilling om djævelen — ulven (*Lupus*) — som var sterkt paavirket av skildringen av Behemoth (sumpkrat- uhyret) i Jobs bok eller i en herpaa hvilende fremstilling. Kilden har vistnok meget klart fremhævet uhyrets hjemmehøren i dynd og rør, blandt bækkens vidjer, ti sammensætningen *Fenhrís- Fenris tegner et skarpt og temmelig noiagtig tilsvarende billede av det norske uhyres omgivelser. Navnet *Úlfr* (*Lupus*, djævelen) maatte i denne forbindelse ha været et temmelig intetsigende og utilfredsstillende navn (det var jo ogsaa et meget almindelig mandnavn), og jeg tænker mig, at den nordbo, som skapte navnet *Fenrisúlfr*, har lagt nøie merke til enkeltheterne i billedet, idet han søkte efter et betegnende og ind i sammenhængen (jfr. det treleddede *Midgardssormr*) passende navn. Der er ialfald nok i skildringen av Behemoth i Jobs bok til at forklare tilstedeværelsen av baade *fen*, 'sump', og *hrís*, 'krat', i navnet. Jeg kan ikke finde det rimelig, at Fenrisulven skulde være et myrkrat- uhyre utsprunget av egte germansk eller nordisk folketro.

FORTSATTE STUDIER OVER GAMMELNORSK HUSBYGNING II.¹

Av Hjalmar Falk.

3. Loftskemmen.

Foruten salen kjender eddadigtningen kun ett beboelseshus, nemlig buret eller skemmen. Dette er ogsaa — ved siden av den fornemme og sjeldne hall og den kun om dagen anvendte dyngge — de eneste vaaningshus av urgermansk oprindelse. Navnet bur findes i alle oldgermanske sprog. Det oldsaksiske Hildebrandslied har uttrykket *brûd in bûre*: her er buret den nygifte dronnings bolig; sml. oht. *bûr* og ags. *brýðbûr* som oversættelse av lat. *thalamus*. I Beowulf er buret kongens familiebolig, som han trækker sig tilbake til om aftenen, mens hans følge sover i hallen. En ags. glosse fra aar 1000 gjengir lat. *cubiculum* med *bûr*, og i engelske dialekter er *bour* den indre stue, hvori familiefaren sover. I Eddaen forekommer ordet to ganger, begge steder om det hus, hvori husfruen har tilhold: Guðrúnarkviða II, 1: *ljört í bûri* (formelagtig forbindelse, sml. *bright in bour* hos Chaucer); Oddrúnargrâtr 17: *Brynhildr í bûri borða rakfi* (broderte). Foruten disse to steder findes ordet i denne betydning kun i oversættelseslitteraturen, hvor det anvendes

¹ Jeg benytter anledningen til at rette et par ting i min avhandling om stuen i «Maal og minne» for 1909. S. 126, l. 19 f. skal lyde: Stuen hadde i Norge vistnok almindelig kun en dør, som var anbragt paa gavlsiden. S. 127, l. 15 f.: Døren var almindelig anbragt paa langsiden nær ved gavlen og forte ind til en forstue, indenfor hvilken ofte var et kammer. Disse to rum var gjerne forsynet med et horisontalt tak.

om fornemme damers opholdssted. I den gammeldanske bibel er bur betegnelse for kongens privatbolig, ganske som i Alfreds homilier I, 458 (sml. *búreniht* -*þegn* «kammerherre»). I de danske folkeviser er buret familiens og navnlig de voksne dotres sovekammer, likesom det paa Fyn endnu er betegnelse for dotrenes rum. Mens der for vort lands vedkommende intet foreligger som kunde tyde paa at buret har været andet end et selvstændig hus, sees ordet utenfor Norge ogsaa at ha været brukt om et kammer.

Utenfor poesien og den oversatte litteratur betegner ordet *búr* i oldnorsk aldrig et vaaningshus, men kun et forraadshus, dels for korn og matvarer dels for klár og andre gjenstande. I denne betydning forekommer ordet endnu i alle nordiske sprog.

Ensbetydende med *búr* er *skemma*. Ogsaa dette ord forekommer i Eddaen to ganger: i den prosaiske indledning til Skirnismál betegner det jættedatteren Gjerds av en vaverlue omgivne bolig, i Guðrúnarhvøt 7 brukes det om et hus, hvori kostbarheter og vaaben blev opbevart. I sagnfortællinger er *skemma* det almindelige navn for bygninger, hvori fornemme kvinder, særlig prinsesser, opholder sig med sine selskapsdamer: disse hus skildres som utstyrt med stor pragt og omgitt av en hoi indhegning. I de historiske fortællinger er skemmen dels familiens og de fornemme gjesters sovehus, hvis identitet med buret ogsaa fremhæves ved betegnelsen *skemmubúr*, dels omtales den i egenkap av forraadshus. Foruten i Norge og paa Island forekommer benævnelsen *skemma* ogsaa i gammelsvensk, derimot ikke i dansk.

Hvorledes buret eller skemmen var beskaffen i den første historiske tid, vet vi ikke. Navnlig er vi i uvished om dette hus dengang — uanset dets bestemmelse — altid bestod av kun ett stokverk, saaledes som tilfældet altid har været paa Island, eller om det ogsaa kunde ha to, saaledes som i sagatiden tilfældet var utenfor Island. Mot sagnhistoriske skildringer som beretningen om Fjølnes død hos Snorre (i motsætning til Ynglingatal og Historia Norvegiæ, hvor intet loft nævnes) staar hele den gamle digtnings taushet med hensyn til en overbygning eller loft. Den saakaldte *loftskemma* var de gamle skandinavers eneste to-etages hus, indtil man begyndte at forsyne ogsaa stuen med en overbygning. Underetagen (*undirskemma*) tjente til matbod eller

opbevaringsrum, mens overetagen (*skemmulopt, lopt*) dels benyttes som opholdssted og særlig som sovehus for familiens medlemmer — dog vistnok sjeldnere om vinteren, da her intet ildsted var —, dels til opbevaring av klær og kostbarheter. Loftet var utstyrt med en halvaapen svalegang (*loptssvalar, svalar*) dels omkring hele huset dels paa enkelte sider; denne svalegang hvilte paa de fremspringende bjelkehoder i underetagens lofttak. Til loftet førte en utvendig trap (*loptrid, rid*) eller en stige (*stigi*), og fra loftet kunde man gjennom en med lem (*hlemmr*) forsynt aapning i gulvet stige ned i underetagen. Foruten fra sagaerne kjender vi dette hus særlig fra de nordiske folkeviser, hvor *höyeloft* er jomfruens bur eller borgherrens private bolig, omgitt av en høieloftsvale eller høieloftsbro. Det har ogsaa, under forskjellige navn, holdt sig langt ned i tiden, tildels til denne dag, rundt om i Norge og i Sverige, i vort land paa mange steder som et pragthus.

I den her kortelig beskrevne skikkelse, som et toetages bygverk, er huset visselig ikke urgermansk. De oldgermanske hus var alle av ett stokverk, likesom benævnelsen *bûr* utenfor Norden aldrig vites at være brukt om andet end enetages hus. Det sporsmaal reiser sig da: *Av hvilke betingelser har bygverket utviklet sig?*

Dersom man tør gaa ut fra, at den mest primitive form ogsaa representerer grundtypen, kommer man for loftskemmen til et hus, bestaaende av en jordkjelder eller dyp grav forsynt med et loft. En slik skemme skildres i Sturlunga s. 1, 395 (*lopt er var yfir kjallara*) og i Fornmauna s. 4, 334 (*þar var grof ein i skemmunni*), jfr. Flateyjarbók 2, 272. Paa flere andre steder tales der om et som skjulested benyttet *jarðhús* under skemmen, d. v. s. et underjordisk rum, hvorfra en hemmelig gang førte bort fra huset. Denne skemmens urtypus stemmer i væsentlige dele med den rekonstruktion av den urgermanske dyng — oldn. *dyngja*, oht. *tung*, av Franker, Burgunder og Friser kaldt *scrunna* —, som Heyne har forsøkt i Fünf Bücher deutscher Hausaltertümer 1, 47. Paa grundlag av de romerske etterretninger, ifølge hvilke dyngen hadde en dobbelt anvendelse, som forraadskammer for markfrugter og som væverstue om vinteren, av middelalderlige kilder og av de i Tyskland og England fundne levninger oppstiller Heyne som grundtype for dyngen et halvt nedgravet og med mæg tildækket tvedelt bygverk, hvis nedre del utgjordes av

en kjelder eller tragtformet grav til opbevaring av fodemidler, og hvis øvre del tjente til opholdssted og særlig til kvindeligt arbeidsrum. Fra denne urtypus avviker den nordiske dyngge, saaledes som vi kjender den fra sagaerne, i ikke ringe grad, særlig derved at den kun bestod av ett rum, og derved at tildekningen med gjødsel, som oprindelig gav huset dets navn, ikke kan sees at ha været i bruk. Derimot har den bevaret anvendelsen som kvindeligt arbeidsrum, likesom den var mer eller mindre nedgravet i jorden¹. Sagatidens dynger fremtræder saaledes som et rudiment av sin oprindelige skikkelse, likesom den i det hele synes at ha været en utdoende indretning. Til den oprindelige urgermanske dyngge svarer i Norden nærmere den primitive form av skemmen som jeg ovenfor har omtalt: en til opbevaringsrum bestemt kjelder med et til opholdssted, særlig for kvinder, tjenende loft. Det tør da kanskje ikke være for dristig at tænke sig denne ældste skemme som en differentiært form av urdyngen.

Fra dette loft med underliggende kjelder er der imidlertid et ganske langt sprang til høieloftet med svaegang og trap. Og der er ingen sandsynlighet for at dette sprang fra enetages til toetages hus i Norden skulde være mere uavhengig av romersk kultur end i de øvrige germanske land.

De vestgermanske sprog anvendte til betegnelse av overetagen sedvanlig² et latinsk ord: *solarium*, egentlig flatt hustak, i de romanske sprog ogsaa om det horisontale lofttak og om overetagen. Herav oht. osaks. *soleri* (nht. *Söller*), ags. *solor* (engl. *sollar*). Det middelalderlige *solarium* (*Söller*) svarer i sin anvendelse temmelig nøie til det nordiske «loft», saaledes i betydningerne loftgulv, overetage, kornloft, portværrelse med loft-sval (oldn. *lofthús*), skibsdæk (ældre dansk *loft*, sml. oldn. *lypting* «ophoiet gulv i fartoiets bakstavn»). Gamle danske glossarer (som Tursens og Smiths) gjengir *solarium* med loft. I det 9de aarh. finder vi i Overitalien *casa solariata* brukt om toetages hus i motsætning til *casa sala* om germanernes hjemlige vaaning³.

¹ Hertil — og ikke til opvarmning ved hjælp av gjødsel — sigter vel Torbjørn hornkloves uttryk om Harald haarfagre, at han lededes ved «den varme dyngge».

² Forsøk paa gjengivelse ved hjælp av hjemlig ordforraad er glosserne ags. *úphús*, *úpfór*, oht. *úfhúsi*. Herfor i oht. ogsaa *sal*, sml. den gammel-danske bibel: i *Loffith ællær Salen*.

³ Jfr. Rhamm, Ethnogr. Beitr. zur germ.-slaw. Altertumskunde II, 1, s. 366.

Gammeltyske *Søller* kjendes i stort antal gjennem beskrivelser¹. Til overetagen førte en stigelignende trap, anbragt utenfor huset, ganske som ved det nordiske loft. Selve loftet siges oftere uttrykkelig at være omgitt av en aapen gang, svarende til den nordiske svalegang. Denne sval kaldtes *Laube*, men ogsaa *solarium* findes allerede i oht. tid anvendt derom, likesom dette ord (*soler*) endnu i Bayern betegner den aapne gang eller altan omkring bondehusets øvre stokverk. I ældste tid — saaledes i Heliand, hos Otfried og i Tatianoversættelsen — var solariet mest spisesal, dog omtales det allerede i oht. tid ogsaa som retssal, som utsigtsrum og som soverum. I senere tid fik det tildels navnet *sumerhûs*, *sumerloube*, likesom den gammeldanske bibel oversætter *solarium* med *sommerloft*, overensstemmende med det nordiske lofts hyppigste benyttelse. Hvad det undre rum angaar, synes det at ha hat forskjellige konstruktioner, alt efter sin bestemmelse. Paa flere steder² omtales solariet som en overbygning av træ eller sten med en muret kjelder (*cellarium*) under. Tildels optræder det nedre rum tvedelt: den undre del uten lys, vistnok et forraadshus, den øvre del som en lav mellemetage med vinduer; dette er den senlatinske *tristega*, som ogsaa gjengives med *Søller*. Ofte fremhæves bygverkets høide; i Heliand (4544) gjengives *cenaculum grande* med *hohan soleri*, og en oht. glosse oversætter *solari* med *solarium*, *altum edificium* — sml. folkevisens høieloft. Saaledes opviser den gammeltyske *Søller*-bygning alle loftskemmens mest fremspringende eiendommeligheter.

Dersom denne utvikling træffer det rette, er altsaa den nordiske loftskemme en omdannelse av en med den urgermanske dyng nærbeslegtet urskemme, foretat under indflydelse av den vestgermanske *Søller*.

Videre følger det av den her fremstillede opfatning, at skemmen i sin oprindelse maa være helt forskjellig fra buret, som — i overensstemmelse med sit av *bûa* «bo» dannede navn — utenfor Norden kun bruktes om et oppholdssted for mennesker eller dyr. Det sekundære sammenfald av de to termini har ført til, at den ene i tidens løp er uttrængt. Saaledes heter et for-

¹ Se O. Zingerle, Zum altdutschen Bauwesen i Zeitschr. des Vereins für Volkskunde 1897, s. 254—60; H. K. Stephani, Der älteste deutsche Wohnbau I, 409 f.; M. Heyne, Fünf Bücher deutscher Hausaltertümer I, 79 ff.

² Se Zingerle, anf. st. 259 med note 1.

raadshus paa Island nu kun *skemma*¹, mens dette ord mangler i vore dialekter, ja endog i vore gamle love, hvor *bír* er det faste uttryk herfor.

4. Ildhuset.

Den oprindelige betydning av oldn. *eld(a)hús* kan kun være «opildet hus». Til denne almindelige mening henviser ogsaa ordets bruk om en gildeskaale som t. eks. Olav Paas. Mens den jyske lov betegner gaardens hovedbygning som salhus eller som «det hus hvori arnen er», har den fra 14de aarh. stammende latinske oversættelse herfor *domus illa quae dicitur eldhus*, og den nydanske oversættelse av 1590 *Ildhusz*². Dette er ogsaa den eneste betydning, hvori det sjeldne ord forekommer i ældre dansk. Eiendommelig for Island-Norge er ordets anvendelse om et kombinert kjøkken og sovehus. I Gotlandsloven (s. 50) synes det at maatte betegne kjøkken. I nutiden hersker betydningen kokehus foruten paa Island og i norske dialekter ogsaa i Dalarne (*jällaus*) og i Vendsyssel (ilders = kjøkken eller bryggerhus). Utenfor de nævnte steder findes ordet ikke.

Eddadigtningen omtaler ikke ildhuset. Allerede i landnaustiden var dette imidlertid i fuld bruk i den dobbelte anvendelse som kjøkken og sovehus. Slik var det paa Island paa de sedvanlige bondegaarde liketil omkr. aar 1000, og slik var det i Norge endnu i anden halvdel av 13de aarh., det bevises tilfulde av Magnus lagaboters landslov 7, 23: «der er tre arneilde efter loven: den ene skal bonden ha i det hus, hvor han sitter og sover (setstuen); den anden i det hvor der bakes og kokes og hvor tyendet holder til (ildhuset); den tredje i kjonen». Paa store islandske gaarde var der imidlertid allerede i bebyggelsestiden et eget sovehus (*skúli*), og dette blev senere (efter 1000) almindelig regel overalt paa oen. Fra denne tid av var ildhuset her kun kjøkken og kaldtes da undertiden *soðhus*. Ogsaa paa fornemme norske gaarde fandtes tildels et eget kjøkken, *steikara-*

¹ Ordet *skemma* synes dannet av *skammr* «kort» og har muligens betegnet et kvadratisk hus med kun en stoklængde i hver side. Ordet er i gammel tid laant i finsk *kammio* (i motsætning til de nyere laanord *luhti* < *lopt* og *puoli* < *búd*). Ogsaa den storrussiske *klét* synes dannet efter loftskemmens forbillede.

² Sml. Rhamm anf. st. s. 438.

hús, hvilket navn ogsaa i Sverige og Danmark var det almindelige for tingen, men efter sin natur ikke kan ha betegnet kokehuset paa en gammelnordisk bondegaard, hvor stekt kjøt visselig paa det aller nærmeste var en ukjendt ting. Men ellers vedblev i vort land ildhuset at være paa en gang kjøkken og sovehus, dog — som det fremgaar av det anførte sted av landsloven — kun for tyendet, idet familien i den senere sagatid sov i setstuen eller i loftskemmen. I ildhuset, likesom i den islandske soveskaale, utgjordes sovepladsen av de saakaldte *set*, d. v. s. jordfyldte forhøininger langs sidevæggene; denne forhøining, som strakte sig fra væggene til de to søilerækker, var paa den indre side beskyttet med bjelker (*setstokkar*). Midt paa gulvet var der et ildsted (*eldstó*, *eldgróf*), hvor maten blev kokt. Omkring denne ild (*máleldr*) var det skik, at husets folk samlet sig om kvelden og bakte sig eller tørret sine klær, mens maten blev gjort færdig. I ildhuset blev desuten brødet bakt, saaledes som bl. a. sees av det anførte sted av landsloven, og ølet brygget; først senere findes for disse øiemed undertiden egne bygninger (*bakstrhus*, *heituhús*).

Som det fremgaar av denne utvikling, er ildhuset i sin egenskap av sove- og kokehus et specifik norsk fænomen, opstaat for Islands bebyggelse. At ordet ikke fra først av er dannet til betegnelse av det nyopkomne sove- og kokehus, viser saavel dets almindelige grundbetydning av hus med ildsted som dets bruk i olddansk om gaardens hovedbygning. Saalænge salen var det eneste hus, hvor ild brændte, kan ordet kun tænkes brukt om denne i motsætning til uthusene. Efterat gaarden hadde faat to hus med ild, av hvilke det ene krævet et navn, var det ganske naturligt, at det indifferente ildhus fæstet sig til dette. Allerede denne betragtning gjør det rimelig, med Rhamm at sætte ildhusets opkomst i forbindelse med stuens indtrængen. — en opfatning som yderligere bestyrkes ved ordets optræden i norske gaardnavn, hvor det forekommer oftere¹. men — ganske i overensstemmelse med benævnelsen stue — aldrig er paavist i meget gamle navn. I den gamle sal sov gaardens beboere, og der koktes sikkerlig ogsaa maten (saaledes som Hymiskviða bevidner

¹ Eldhuset i Bygland (Ned.), Eldhusaakeren Valle (Ned.), Eldhustuva Stor-Elvedalen (Hed.), Eldhusdalen Bjelland (L. M.), Eldhusvoll Aardal (N. Berg.), Eldhusoen Kornstad (Romsd.), Eldhusvollen Beiaren (Nordl.), Eldhusmark Skjerstad (Nordl.).

det for jættesalens vedkommende). Da stuen i sin ældste skikkelse ikke tjente nogen av disse øiemed, maatte salens avløser opfylde dem begge, saaledes som ildhuset gjorde det. Der er ogsaa, som Rhamm fremhæver, indicier for at salbygningen ikke uten videre blev sløifet, end mindre omdannet til stue, men derimot blev anvendt som ildhus. Rhamms hovedbevis¹ for denne mening er følgende sted i Gulatingsloven (Cod. C, Ngl. L. IV, 7): *nū er þat eitt salhūs, annat būr, þriðja stofa*, hvor *salhūs* maa bety det samme som *eldhūs*: de faste vaaningshuse paa gaarden var jo dengang *stofa*, *būr* og *eldhūs*. Guðmundsson (Privatboligen paa Island s. 65) anser rigtignok *salhūs* for en feil for *eldhūs*, idet førstnævnte ord ikke ellers forekommer i prosaliteraturen (det findes overhode i hele den oldnorske literatur kun en gang til, nemlig i Atlakviða 7, hvor der paa en meget dunkel maate tales om syv salhus fulde av vaaben). Og det skal indrømmes, at Rhamms eneste eksakte bevis vilde staa paa svake føtter, ifald virkelig paa Gulatingslovens tid *salhūs* var et ukjent eller ubrukelig ord paa Norges vestland. Jeg mener dog at kunne gjøre det sandsynlig, at saa ikke var tilfælde, idet jeg gjenfinder netop dette ord i gaardnavnet Salhus, som O. Rygh («Norske Stedsnavne» i Landsbladet 1895, artikkelnummer 176) — uten støtte i gamle former og uten at gi nogen forklaring av nutidsformernes lydforhold — forklarer av oldn. *sáluhūs* (herberge for reisende). Gaardnavnet Salhus forekommer i Hammer i S. Bergenhus, hvor uttaleformen nærmest forutsætter gammel kort vokal i første led, samt i Bronnøy (uttalt *sa'lus*) og i Norfold i Nordland; ved sidstnævnte gaardnavn bemerker K. Rygh (Norske Gaardnavne XVI, s. 244), at det synes litet begrundet, da her ingen færdselsvei har gaat. Videre har man Sallusvik i Torvestad i Stavanger amt samt endel mindre sikre navneformer, som Solhus i Orkedalen (skrevet *af Salhusom* hos Aslak Bolt) og Sulus i Røraas. Da det ikke er sandsynlig, at alle disse navn gaar tilbake helt til den tid, da salen var i bruk, tor man heller ikke overalt gaa ut fra den gamle betydning av *salhūs*, hvis oprindelige identitet med *salr* sikres ved det ensartede forhold ved osaks. og oht. *selihūs* «sal», hvormed kan sammenholdes at *salhus*, *sals(e)* i jyske lov og endnu i jyske dialekter betegner bondehuset (hvorimot sal aldrig i dansk kan paavises i denne betydning).

¹ Anf. st. s. 420 f.

Jeg mener saaledes, at det av Rhamm anførte bevis ikke vel kan anfegtes. Og jeg mener, at der til dette bevis kan føies andre indicier, hvorav her skal nævnes et. Som bekjendt tilhørte flettet salen, mens sagatidens stue har sin pall og ildhuset sit set paa samme plads langs veggene. I formelagtige vendinger om askeladden eller den saakaldte *eldhúsfjfl* brukes imidlertid flet for det ventede set: *liggja i fleti við eld, rísa or fleti*. Under forutsætning av at salen ved stuens indtrængen reducirtes til ildhus, blir det let at forstaa, hvorledes benævnelsen flet kunde holde sig i formler om *eldhúsfjfl*.

At den gamle sal, som baade var sovesal og kokehus, med lethet kunde omdannes til et ildhus, synes likesaa rimelig som at dens indretning i høi grad maa ha avveket fra den nyindførte og vistnok langt pragtfuldere pallstues, som ikke tjente noget av disse formaal. Maaske var det til en slik omdannelse tilstrækkelig at forbedre flettet ved setstokker o. lign. og fjerne æresættet, som kun blev beholdt, hvor ildhuset var et gjestehus eller gildeskaale (jfr. Landn. 37, Laxd. 74). Allikevel er der ingen grund til at gaa saa vidt som at anta, at en slik omdannelse altid og overalt har fundet sted. Forholdet kan i saa henseende sammenlignes med hvad der i en senere tid fandt sted i enkelte egne av vort land, hvor en gammel aarestue efter sakkyndiges uttalelser endnu skal kaldes og anvendes som ildhus, d. v. s. kjøkken.

NAVNSKIK I DET SYTTENDE AARHUNDREDES NORSKE BYER.

AV Roar Tank.

1. *Kirkebøker og skattemandtal.* Der ligger i vore arkivers ældste kirkebøker et næsten ubenyttet materiale til vort samfunds sociale og økonomiske historie. Skjønt vel neppe noget av hvad der findes i arkiverne er gjennomgaaet saa ofte og saa noiagtig som netop kirkebøkerne og skattemandtallene, har det dog været bare for slegternes skyld. Den store mængdes navngivning, egteskap og gravlægning har ikke interessert. Har der en enkelt gang været tallet over et daapsregister eller en likfortegnelse, saa har det været alt.

Det er let forstaaelig, for et mere moisommelig arbeide kan vel neppe tænkes i det historiske studium. Her har ingen hoie forfædre vinket som belønning, heller ikke har vide utsyn eller aandrige historiske nyheter været resultatet. Maaneders stræv bringer bare et enkelt, ikke engang helt sikkert tal i en statistik, som allikevel alt stræv og al noiagtighet tiltrods ikke tor sættes ved siden av en moderne tabel av samme art. Naar det nødvendige forbehold tas, naar metoden lægges frem, er det, tror jeg, mulig at skimte det gamle norske bysamfunds omrids. Det store folk, ikke bare de rike slegter, kan følges fra vuggen til graven: ja, kirkebøkerne gir en enkelt gang en liten kort bemerkning, som i al sin enkelhet kan kaste et streiflys over det daglige livs slit og sorg i de fjerne tider, et litet ord som kan gi rikt igjen for alt stovet som har lagt sig over én under et endeløst arkivarbeide. Naar der i Tonsberg kirkebok træffes spor av et hjemløst, foragtet «kvindfolk», som kommer

vesterfra, foder barn og saa forsvinder, naar Skiens kirkebok nævner en gammel mand, som ingen vet navn paa, som dør i ensomhet, eller naar den samme kirkebok kort fortæller om en liten otte aars gut som frøs ihjel paa de fattiges hus, eller naar endelig den vellærde magister i Stavanger begraver den «liden dumme (o: stumme) dreng» som aaret forut druknet i Bredevandet, — da gir en slik ytring i et glimt like meget som et tal, fremgaat av maaneders arbeide.

Er arbeidet med kirkebøker og skattemandtal end moisommelig og skjænker det ogsaa mere resignation end rike resultater, saa kan det, som nævnt, ha sin store berettigelse til underbygning av kulturhistorien. Det som paa de følgende sider skal behandles, er en enkelt, tilsyneladende betydningsløs side av det syttende aarhundredes liv: navnskikken baade i fornnavnet og i slegtnavnet. Undersøgelsen faar selv vise om den kan forsvare sin berettigelse, og om den har interesse utover det rent formelle om navn og navnvalg.

Jeg har efter at ha gjennomgaat alle de bevarede kirkebøker og skattemandtal fra byene i det syttende aarhundrede, valgt Stavanger og Bergen som de mest typiske motsætninger for fornavnenes vedkommende. Av alle skattemandtal har Bergens kopskat for 1683 paa grund av sin nøiagtighet været det som var bedst skikket for en undersøgelse av familienavnene. Stavanger kirkebok begynder i 1688, og jeg har fulgt den frem til 1700, hvad denne undersøgelse angaar. Stavanger var mellem 4. dec. 1686 og 1. mars 1690 berøvet sine kjøpstadprivilegier og stod hele den her omhandlede tid i social henseende paa grænsen mellem et bykald og et landskald. Hvis det noget sted er mulig i den tid at beregne vekselvirkning mellom by og land, maa det være der. Paa den anden side er Bergen den by hvor den fremmede paavirkning lettest og tydeligst skulde kunne la sig paavise i navnskik, endvidere skulde det være mulig at se hvilken likhet denne navnskik har med den mere hjemlige. At ta alle de bevarede bergenske kirkebøker og stope deres daapsregistre sammen, vilde ha sin store interesse. Men for en sammenligning vilde det bergenske materiale da bli uforholdsmæssig stort. Jeg har derfor, skjönt under tvil, begrænset mig til at ta fem aar (1688—1693) av Korskirken, da tversnittet for denne undersøgelse kan være kort. Min metode har været følgende: først har jeg paa sedler nedtegnet alle vielser, saa har

jeg gjennemgaaet daapsregistrene og tilfoiet paa sedlerne de enkelte egteskapers barn; hvor jeg ikke har havt forældrene for, har jeg paa nye sedler stopt ind alle egteskaper med barn. For denne undersøgelse har jeg ikke ført statistikken videre, da det i denne forbindelse ikke har nogen interesse at undersøke barnehypighed, dødelighet og egteskapets længde. Derimot kan dette materiale være tilstrækkelig til, sammenholdt med kirkebokens øvrige oplysninger, til en viss grad at vise vekselvirkning mellem by og land. Av de 309 trolovelser og vielseer som blev foretagne i tiaaret 1689—1698 kan de 157 ikke følges i Stavanger. Selv om hvert sjette egteskap var barnløst, og selv om det er umulig at drage noget skarpt skille i denne forbindelse mellem trolovelse og vielse, er dog tallet stort nok til at vise at henved halvdelen av egteskap har været med utenbys. Hvor stor del herav har været mellem byfolk og landsfolk, er det ikke mulig at beregne. Men at vist de fleste av dem har været giftet til eller fra landskald, er temmelig sikkert, da der ved en række brudevielser er anført stavangerske prestegjelds navn. Jeg har forsøkt at samle det i tal, men har maattet opgi det, da det viste sig umulig efter kildematerialets unoigtighet.

Den følgende undersøgelse vil bli delt efter fornavn og etternavn. Hvad fornavnene angaar, vil jeg først behandle opkaldelse efter slegtning, saa valg av daapsnavn og dobbeltnavn og de uegte barns opkaldelse. En oversigt over de bergenske familienavn og hvad der av navnskik har knyttet sig til egteskapet, kan ogsaa tjene til at klargjøre hvor stor paavirkningen har været utenfra.

2. Det første spørsmål som melder sig, er spørsmålet om hvor almindelig *opkaldelsen* var. Som forelobig grundlag for behandlingen har jeg oppgjort følgende tabel:

1. Gutter.

Opkaldt efter:	Bergens		Stavanger.	
	Korskirke.	‰		‰
Farfar	60	16,0	131	26,9
Morfar	68	18,5	96	19,8
Gjentagen opkaldelse . . .	12	3,3	26	5,4
Faren	45	12,2	40	8,3
Uvisse	90	24,7	26	5,4
Sikkert uten opkaldelse. . .	93	25,3	166	34,2

2. Piker.

Opkaldt efter:	Bergens Korskirke.	%	Stavanger.	%
Moren	37	10,1	54	11,32
Første kone	—	—	2	0,44
Gjentagen opkaldelse . .	13	3,6	34	7,11
Uvisse	315	86,3	387	81,13

Det er ikke min mening at en utregning i hundrededels procenter har nogen interesse i og for sig; først ved en sammenligning har beregningen i store træk, med sterke forbehold, en interesse. Forskjellen mellem tabellen for guttene og for pikerne er git ved materialets art. Mens det for guttenes vedkommende er mulig at følge halvdelen i Bergen og omtrent to tredjedele i Stavanger, er omraadet for undersøgelsen gjort saa meget snevrere for pikenavnene ved at det bare er mulig at følge morens navn; bedstemødrenes navn er helt ukjendt.

Av interesse maa det være at sønnes opkaldelse i Stavanger er langt hyppigere efter farfar end efter morfar; endnu mere utpræget turde forskjellen være blit hvis det hadde været mulig at følge flere egteskaper fra vielse til begravelse. Selv i de egteskaper som saa at si denne undersøgelse helt omslutter, er det ikke mulig at finde nogen navnskik om hvem av bedstefædrene først blev opkaldt; ældste søns opkaldelse fordeler sig temmelig jevnt paa de to bedstefædre.

Gjentagelsen av samme navn i familien sker, saavidt det er mulig at se, bare efter den ældre brors eller søsters død; og det ser ut til at den gjentagne opkaldelse har været almindeligere i Stavanger end i Bergen. Det er ikke mulig nu at følge i sine enkeltheter den gamle tro om «opreisningen» ved opkaldelse av de døde forfædre. Men at den ubevisst har været tilstede ved de her behandlede navn, kan være sikkert. At jeg kan paavise to sikre eksempler i Stavanger paa at en datter er opkaldt efter mandens tidligere avdøde hustru, er et bevis paa at dette har været langt almindeligere end den utregnede halve procent tyder paa. Vi er nemlig nu avskaaret fra at foreta beregningen i de fleste tilfælder, kanske i de niti procent av anden gangs indgaelse av egteskap.

De tilfælde som her er betegnet som uvisse, maa forklares

litt nøiere. I Bergen var det meget almindeligere end i Stavanger at utelate farens eller morens farsnavn; det er ogsaa, set for sig, en interessant navnskik.

Naar nogen er sat op som sikkert ikke opkaldt, da maa denne sikkerhet ikke være for omfattende. Det er klart at sikkerheten bare gjælder faren og bedstefædrene; forste mand kan igjen naar moren gifter sig, overhodet ikke følges. Andre slegtninger kan jo heller ikke følges.

Det tor være sikkert at opkaldelse har været en dominerende, halvt mekanisk navnskik. Den har været almindeligst i de mindre byer; i Bergen, den eneste store by i Norge dengang, har navnskikken med opkaldelse maaske været litt vikende. De her fundne procenttal av opkaldelse er sikkert for smaa, naar kildens beskaffenhet tas i betragtning. Barnetallet i datidens familier var forholdsvis mindre end i nutidens, derfor har der været forholdsvis færre end nu som har kunnet bli opkaldt efter »fri» navnskik. Men mange av dem som her er opført som «sikkert ikke opkaldt», har det allikevel ikke været mulig at opkalde efter en av bedstefædrene, da navnet var brukt til en ældre bror. Opkaldelsen efter faren kunde næsten like godt være kaldt «efter oldefaren».

Opkaldelsen maa ses i forbindelse med de forskjellige navns utbredelse. Hvis der kan paavises sterkt utenlandsk farvede eller fra utlandet laante navn inden den store mængde av navn, kan det betragtes som et sterkt bevis for at store dele av byens befolkning er av fremmed æt.

3. *Fornavnene.* Da jeg hadde samlet alle fornavn paa forældrene og barnene, var mit første forsøk en sammenlignen mellem de to generationers navn. Det viste sig ganske umulig at spore nogen forandring i nogen retning. Netop fordi opkaldelse var saa almindelig, er det ikke mulig at spore nogen forandring. Først hvis man tok tiaaret 1691--1700 og saa et tiaar i slutningen av det 18de aarhundrede, vilde det kunne tænkes at være nogen merkbar forskjel. Det ligger utenfor rammen av denne studie at gjøre et saadant sprang i tid, selv om det kunde gi interessante opplysninger.

En adskillelse av fornavn etter oprindelsen er ikke let helt at gjennemføre. Vi er for de ældste kirkebøker ikke istand til at paavise nogen helt sikker skik i navnvalget for det store

folk. Nogen egentlig navnskik for hele folket kan der vel først tales om, naar det hele folk kjendes. Sagaerne gir bare slegtenes navnskik; hvad der fandtes av navn i diplomer og den nyere tids dokumenter for det syttende aarhundrede, kan vanskelig bli gjenstand for en systematisk for hele folket gjennomført paavising av navnskik hvad valget av daapsnavn angaar. Det er vel neppe mulig for det store flertals vedkommende at paavise, naar navnene er kommet til Norge. Det er dog mulig i de store drag at opstille Stavangers navnskik og Bergens ved siden av hverandre, og saa ogsaa her at se ikke liten forskjøl.

De bibelske fornavn og helgennavnene er for guttenes vedkommende de almindeligste i Stavanger: Abraham, Adam, Andreas (Anders), Asverus, Christopher, Nicolaus (Niclas, Nils, Claus), Daniel, Gabriel, Hieronymus, Johannes (Jens, Hans, Jan, Jon, Johan), Isach, Israel, Jacob, Jochem (Jochum), Jonas, Knud, Laurids, Lucas, Mathis (Mads), Michel, Morten, Ole (Olle, Oluf, aldrig Olaf), Peder (Peter), Salmon, Samuel, Simon, Stephen, Thomes, Thønnes (Antonius), Zacharias. Det almindeligste er Ole med 42, Laurids med 39, Peder med 34. De andre er noksaa jevnt spredt. De tysktprægede former av disse fælles-europæiske fornavn er i Stavanger ikke almindelige; blandt Johannes-navnene er Jan langt efter de andre former, saaledes at Johannes og Jon er almindeligere end Hans og Jan.

Av andre «europæiske» vel nærmest over Tyskland komne daapsnavn, er der faa og sjeldne. Albert, Arian, Bendix, Berent, Casper, Christian (Casten, Christen), Didrich, Ernst, Friedrich, Gibbrecht, Heinrich, Herman, Hartvig, Ingebret, Marius, Otthe, Rasmus, Robbert, Severin (Søren), Statius, Ulrich, Verner, Villom. Bare Rasmus er almindelig (17); ikke engang den danske form Søren som vel oprindelig er helgennavn, bruktes ofte (4, Severin 8). Casten har været en gang brukt i daap i de 12 aar, Christen 7, Christian 6 gange. De andre var brukt et par gange eller en enkelt gang.

Forholdsvist sterkt benyttet var de gamle norske og nordiske navn, sjelden i sine fulde lydformer: Aadne, Aage¹, Aanen, Aksel, Asbjørn, Anor, Borge (Berge, Berie), Collung, Einer, Elif, Elling, Endre, Giermund, Gundbjørn, Gunder, Guttorm, Haagen, Halver, Helge (Helje, Helle), Holger, Iver, Kiel, Mogens (ikke i anden form), Nial, Od, Omund, Osser, Rolf, Sven (Svend), Steen,

¹ Undertiden sammenblandet med Haagen.

Thollak, Thollef, Tore, Torger (Torgir), Torgrim, Torkel, Tosten, Truls, Toger. Ingen av disse navn er saa utbredt som helgenavnene, men de har holdt sig seigt ved opkaldelserne. Det er umulig at si hvilke er kommet med dansk indvandring (Aage, Holger, Sven?); de fleste av de her opførte tør dog være gamle norske, og maa være kommet ved den ovenfor nævnte indvandring fra landsbygden. Bybefolkningen i den lille by Stavanger tør antas at ha havt et sterkt norsk element ved siden av dem som er kommet utenfra.

Pikenavnene viser i Stavanger langt større tilbøielighet til at gi slip paa det nordiske element. Det ser ut som om de har boiet sig villigere ind under den utenlandske paavirkning, selv om ogsaa her helgennavnene (Bergethe 46, Anne 41, Karen 35) var de almindeligste: kanske har opkaldelsen ikke formaadd at virke saa konservativt som ved guttenavnene. De benyttede enkeltnavn for piker i Stavanger var følgende: Aase, Abigael, Alheda, Anne (sjelden Anna), Asgier, Astri, Barbro, Bergethe, Cathrine (bare én gang, ellers Karen; Trine bare én gang), Christine (Christina, Kirsten 19 gange, Kirsti én gang), Christnet, Dorothea (Dorote), Elen, Elisabeth (almindeligst: Lisbeth, en enkelt gang Eli, Elsebeth, to gange Else), Frøchen, Giertrud, Githlou (Githle), Gonathe, Gulborg, Gunnele, Guri, Helene (Helena), Helga (Helie), Herbor, Hioren, Huldeborg, Ingebor(g) (19 gange), Inger, Johanne (Johanna), Janniche, Laurentia, Magdalena (én gang, ellers 12 gange Mallene), Magle, Margrethe (sjelden Margareta), Marithe (26 gange), Marthe, Methe, Maren (15 gange), Marene, Nathalia (Thale), Ragnele (13 gange), Rebeche, Sebilla, Sophie, Stenvor, Susanna, Torbor, Ziri (20 gange), Zidzele. Bare de som det her er sat tal til, er brukt mere end to—tre gange.

Ved en sammenligning viser det sig tydelig at kvindenavn-givningen har samlet sig meget mere om enkelte navn, saa kredsen av navn blir snevrere.

I Bergen har de norske og nordiske navn næsten helt tapt fotfæste. Det er de tyske navn og de bibelske og hellige navn som omtrent alene raader grunden. Selv om Ole (ogsaa Olle og Olaus) er sterkt brukt, er det bare halvt saa hyppig som i Stavanger. Listen over de bibelske navn og helgenavn som blev brukt i Bergen, er saa lik den i Stavanger at den ikke her behøver at gjentas; det er tilstrækkelig at nævne at Olaus

og Nils er oftere benyttet end Nicolaus, og at Povel er noksaa almindelig, mens det ikke blev brukt i Stavanger, og at Piter er brukt ved siden av Peter. Likesom Ole er det andet nordiske helgennavn Knud (Knyd) sjeldnere i Bergen. Johannesnavnene er de almindeligste, og det i de tyske former Jan og Hans.

Av større interesse er det ved sammenligningen at nævne de mere eller mindre nedertyskfarvede (og tildels engelske) navn: Albrit (Albert), Alhert, Arent (Aarent), Baltzer, Bertel, Borch, Bothill (Bothwell?), Carl, Casten (Chasten), Conrad, Cornelis, Cort, Detlef, Dinis, Diderich (Dirich), Ditmer, Edvard, Evert, Engelbrecht, Giert, Hen(d)rich, Hartvig, Hejno, Herman(d), Janaf(?), Jesper, Jochem (Jochum), Just, Lorentz, Lyder, Otte, Philip, Rasmus (sjelden), Regnert, Remert, Sander, Villom, Vendel, Wallentin.

De norske og nordiske navn er sjeldne: Broer, Elling, Erik, Gunder, Rolf (Roluf), Tollach, Tor, Tore (Torre), Tosten, Østen. Bruken av nordiske fornavn er paafaldende liten; dette resultat kan ikke være begrundet i at det tidsrum denne undersøgelse omspænder, er for kort. Heller ikke var, saavidt jeg av Korskirken kirkebok har kunnet se, dette sogn særlig tyskfarvet. Jeg lægger bare frem mit resultat, og vover ikke at trække for store slutninger.

De enkelte pikenavn i Bergens Korskirkes daapsregister for nævnte aar var følgende: Agate, Agnete, Alheid, Anna (16, Anne 7), Baarnj (Borni), Barabra, Barchie, Birgitte (7, Berethe 12, Bergete, Biergete, Berte), Boel, Catarina (8, Karen 17, Kari 1), Chirstina (Kiersten, Kirstina, Stine), Christenze, Cornelche, Diuerkie, Dirchie, Dorothea (9, Dorte, Daarte), Elisabeth (Elsebe, Elsbe, Else, Lisbet, Lisebet), Ellen, Engel, Eua, Femme, Garchie, Giertrud, Gitzel, Giesche, Harniche, Helkie, Hendriche, Herbor, Ingebor (12), Inger, Jannich(e), Jeppiche, Jile, Johanne, Justine, Lucia (Ludzia, Ludsie), Lyche, Magdalæna (1, Malene 7), Marchie, Maren (10), Margarita (4, Margarete 2, Margrete 11, Margete 1, Mette 2, Marete 1), Marta (8), Marthe (10), Petterke, Ragnilde (Raagnil, Ragnele), Randj, Rebeche (Rebecha), Sara (Sare), Sefelle, Sirj, Sophie, Susanne, Synneue, Wibiche, Wilmiche, Æthel, Ollegaard. — Som det fremgaar av den lange fortegnelse, er, som rimelig kan være i den større by, navnefortegnelsen fra det kortere daapsregister i Bergen længer end fra det større i

Stavanger. Navneformene for Birgitta og Katarina er ogsaa i Bergen mest brukt, men dominerer ikke saa sterkt. Det er de tyske navn som er de almindeligste, særlig i den nedertyske deminutivform. Disse navn kan spredt findes langs kysten øst-øst over til Skien, hvor jeg har truffet Trinnecke (Cathrinchen) som navn paa en sagdrenge hustru. Av de nordiske navn har i Bergen bare Ingeborg bevaret sin plads.

Dobbelte fornavn paa gutter var sjeldne i Stavanger: Anders Zanders, Christian Friderich, Didrich Houchschilt, Hans Ernst, Jens Rasch¹, Johan Daniel, Johan Frimann, Morten Zechuus². Blandt pikenavnene var dobbeltnavn almindeligere: Alhed Inger, Anna Elisabeth, Anna Margrete, Anne Cathrine, Anne Henrikke, Anne Malene, Anne Marie (5 gange), Anne Susanne, Christina Dorotea, Christina Maria, Dorotea Amalia, Dorotea Cathrine, Dorotea Sophia, Edela Dorotea, Elisabeth Maria, Johanne Sophia, Maria Lisbeth, Methe Laurentia, Ritze Sophia, Sibilla Margareta, Sophie Amalia, Sophie Dorote, Susanna Sophia. Denne skik at gi to navn synes endnu paa den tid at bære et fremmed præg, idet navnene næsten utelukkende er av fremmed, fælleseuropæisk oprindelse. Det har meget sjelden været opkaldelse, saavidt jeg kan se, aldrig efter mor. Almindeligst var skikken blandt dem som tilhørte embedsstanden eller den velstaaende borgerstand, selv om der ogsaa er en soldat som opkalder efter en oberst. Opkaldelse efter fyrstelige eller kongelige personer var der vistnok ikke. Naar en soldat i Bergen opkaldte efter oberst Coucheron, eller naar en kaptein opkaldte en søn efter statholderen, tør det forutsætte et særlig forhold, en velvilje med tilladelse fra vedkommende. Den manglende opkaldelse viser intet om at kongehus eller statholder ikke var likt; det maa ha ligget helt utenfor folks daglige ræsonnement at benytte opkaldelse efter andre end slegt, og blev andre navn benyttet, greb de til almindelige fremmede navn, eller til navn som laa dem nær i læsning.

De bergenske dobbeltnavn var almindelige baade for gutter og for piker: Andreas Gustavus, Aarent Henrich, Adolf Peter, Albert Christian, Frideric Johan, Giert Jochim, Hans Adam, Hans Henrik, Hans Jacob, Jan Hendrich, Johan Chri-

¹ Opkaldt efter morfar.

² Efter den rike raadmand i Stavanger (1629—1694), vistnok ikke slegt.

stian, Johan Frederik, Moritz Hendrich, Ole Rømer¹, Peter Montange, Ulrich Frederich, Willom Coucheron. Piker: Abell Carnelsche, Anna Catarina, Anna Lisbeth, Anna Sophia, Anne Dorote(a), Anne Giertrud, Anne Johanne, Anne Kierstine, Anne Margrete, Anne Regine, Barebra Angeneta, Bergete Catarina, Biergete Margrete, Catarina Lisbet, Catarina Margrete, Catarine Marie, Catrine Regine, Daarte Marie, Dorotea Margarita, Elen, Catrine, Elisabet Rebecha, Else Marie, Else Sophie, Elsebeth Marie, Gische Johanne, Helle Marie, Inger Marie, Johanne Magdalene, Johanne Margrete, Kirstine Sophie, Lyche Kristine, Margrete Regine, Maria Malene, Mette Kierstine, Mette Margrete, Regine Margrete, Sophie Dorotea. Den bergenske liste over dobbeltnavn bestyrker den opfatning at de tyske navn og dobbeltnavn tør være en maalestok for tysk, mindre for dansk kulturpaavirkning og indvandring. Opkaldelse efter bedstefar i guttenes dobbeltnavn kan, som det vil forstaas, ikke følges; men der er grund til at anta at opkaldelsen ogsaa ved disse navn var almindelig.

De uegte barns opkaldelse har fulgt de samme regler i det store og hele som egteskapsbarnene. Bare i Bergen var der skjødesløshet og likegyldighet i de uegte barns navngivning; et aar gav presten de fleste uegte fødte piker navnet Mallene, kanske med en from henvisning til den bodfærdige Magdalena.

4. *Familienavn.* Bruken av familienavn kan gjennem skattemandtallene følges ogsaa for den store befolknings vedkommende. Ved at sammenligne de forskjellige mandtal, er jeg kommet til det resultat at Bergens kopskatmandtal for 1683 er det bedste, da det gir fuldstændigst ogsaa hustruens navn. Bruken av familienavn var tilfældig for manges vedkommende, saa det i kirkeboken ofte er vanskelig at følge den samme familie. Skikken at bruke familienavn for bybefolkningen er gammel. I de tyske byer blev alt i det 14. aarhundrede angivelse av erhverv brukt som familienavn (Dr. Karl Bücher: Die Bevölkerung von Frankfurt am Main im XIV und XV Jahrhundert, I, 117), selv om der tiltrods for byenes størrelse ikke synes at være noget behov for adskillelse i slegter, da der i de fleste tilfælder bare bruktes fornavn i borgerbøkerne (sammesteds 70--71). I Norges byer i det syttende aarhundrede var det ikke i første række de tyske

¹ Opkaldt av presten Ole Storm.

professionsnavn som blev benyttet som familienavn, men meget mere en betegnelse av hjemsted. De bruktes i alle samfundsklasser. Det er ikke mulig at avgjøre i hvor høi grad de var et personlig tillæg, og hvor ofte de gik over til barnene. Gaardsnavn blev dengang i almindelighet ikke benyttet som familienavn, men vel som et forklarende tillæg naar gaarden laa i eller ved byen, paa samme maate som naar prestegjældet ofte blev tilføiet ved vielse av utenbys boende.

Følgende fortegnelse over familienavn i Bergen i 1683 er fuldstændig efter mandtallet. Den turde ha interesse ogsaa for slegthistorikere. Den er ordnet paa den maate at først de navn er tat som sandsynligvis er av (neder-)tysk oprindelse, saa andre fremmede, og tilsidst de som kan være nordiske. Ved hvert navn er sat til hvor mange mænd (m.) der er opført med det, hvor mange gifte kvinder (g.) og hvor mange ugifte (u.). Hvis mand og hustru bærer samme efternavn er der sat til en stjerne (*).

Alter m. 1	Bochholt m. 1	de Rytters m. 1
Altvart m. 1	Bochvitz m. 1	Detlof m. 1
Bach m. 1	Bordner m. 1	Dich u 1
Bai m. 3	Borneman m. 1	Dichmeier g. 1
Balchen m. 1	Bran m. 2	Dissentum m. 1
Balman m. 1	Brennechen m. 1	Doberdin m. 1. g. 1
Barendorp m. 1	Bringman m. 1	Doot m. 3 g. 1
Barenholdt g. 1	Brommer m. 1	Drillemand m. 1
Bart g. 1	Brygman m. 2 g. 1	Duerhagen m. 1
Bechman m. 1	Burger m. 1	Echof m. 2
Beech m. 2 g. 1	Busch m. 2	Eernst m. 1
Beechen g. 1	Bussman m. 1	Ellerhorst m. 1 g. 2
Beier m. 2	Böefeke g. 1	Engelman m. 1
Beller g. 1	Börs u. 2	Erhorn m. 1
Bennechen m. 3	Caleidz m. 1	Ertman m. 1
Berchenfeldt m. 2	Cassuben m. 1	Faal m. 1
Berlin m. 1	Colbring m. 1	Faarenberg g. 1
Bieitman m. 1	Colin m. 1	Farnou m. 5 g. 1
Blat n. 1	Crommetj m. 2	Fasting m. 1
Bloch m. 3 u. 1	Cucheron m. 1	Feers m. 1
Blochmand g. 2	d: Abelin m. 1	Fendzan m. 2
Blof g. 1	Danchwart m. 1 g. 1	Fester m. 1 g. 1
Blom m. 1	Dandziger m. 1	Fich m. 1
Bloybom g. 2	Dannichen m. 1	Fiil m. 1 g. 1*
Boch m. 1	de Fine g. 2 ¹	Finchenhof m. 1
Bochen m. 1	de Lange g. 2.	Find m. 1
Bocherding g. 1	de Paap m. 1	Floch m. 1

¹ En av dem klokker Nils Klims hustru.

Flores g. 1	Holman m. 1	Ludt m. 4 g. 3 u. 1
Fodtz m. 1	Holterman m. 1	Lyden m. 1
Foet m. 1	Holtring m. 1	Marchman m. 2
Fogt m. 1	Hopmand m. 4	Mechelin m. 1
Forbus g. 1	Horche m. 1	Meier m. 7 g. 5
Forman m. 1	Hunnechen m. 1	Meinholdt m. 1
Foss m. 2	Hussen g. 1	Melchor m. 1
Frich m. 1. g. 1	Hæs m. 2 g. 1	Menssi m. 1
Frile m. 1 g. 2*	Höfft m. 1	Minch m. 1
Friman m. 1	Ideching m. 1	Moldenschrot m. 1.
Fris m. 1	Jeger m. 2	Molstet m. 1
Frost m. 1	Jordan g. 1	Monster m. 1
Froehen g. 1	Jung m. 1	Munte m. 1 g. 1.
Froiechen m. 2	Kaate g. 1	Nagel m. 2 g. 1
Förstenberg m. 1	Kanchdorf m. 1	Nefuermand g. 1
Geelmuiden m. 1	Katon m. 1	Niemand m. 1
Gierding m. 2	Keiers u. 1	Niemeier g. 1
Giochen m. 1	Kiempe m. 2 g. 1	Nienberg m. 1
Gistefeld m. 1	Kierchering g. 1	Niensted m. 1 g. 1*
Glant m. 1	Klenou m. 1	Nitters m. 1
Goede m. 1	Knesbech m. 1	Northuusen m. 1
Goodzou g. 1	Koch m. 8	Nymeier m. 1
Graf g. 1	Kochun m. 1	Otton m. 1
Gram m. 2 g. 1	Korn g. 2	Passau m. 1
Gredener m. 1	Kramer m. 1 g. 1	Pegel g. 1
Greersten m. 1	Kron g. 1	Pelser u. 1
Grefue m. 3 g. 2**	Krop m. 2	Pheif m. 1 g. 1
Grif m. 1	Krämer g. 1	Philip m. 1
Gro(o)t m. 1 g. 2	Kröger g. 1	Platt m. 1 u. 1
Haaeding m. 1	Kropelin m. 1	Plom m. 1
Haamand m. 1	Kuhlman m. 1	Plytt m. 1
Haass m. 1	Laas g. 1	Poch m. 1
Hamborger m. 1	Lampe m. 9 g. 3*	Prang m. 1 g. 1*
Haaseuinckel m. 1	Landz g. 1	Prydz g. 1
Hardenbech m. 1	Landzen g. 1	Præcht g. 1
Hartmand m. 1	Leens m. 1 u. 1	Pudorf m. 1
Hedevart m. 1	Lembhorst g. 1	Pych m. 2
Heideman g. 1	Lemmers g. 1	Rafuert m. 1
Heitemand m. 1	Lench m. 1	Randulf m. 1
Heitmand m. 1	Lessting m. 1	Randzou g. 1
Helmerhof m. 1	Lidzou m. 1	Rask g. 1
Helt m. 1	Lindenberg g. 1	Reefelt m. 1
Heremund m. 1	Lindenou m. 1	Reise m. 1
Hermeler m. 1	Loch m. 1	Reising m. 2
Hesselmand m. 1 g. 1*	Lochstner m. 1	Rich g. 1
Hofnagel m. 3	Lodhof g. 1	Richter m. 1
Hofman g. 2	Loodz g. 1	Ridzerou m. 3 g. 1
Holch m. 1	Ludin g. 2	Rischer m. 1

Ritberg m. 1 g. 1	Suart m. 2	Volenberg m. 1
[von] Roehen m. 3	Suartkop m. 2	Von Bouen m. 1 g. 1
Roedt m. 1	Suengel m. 1 u. 1	Von Bremen g. 1
Roes m. 1	Tag m. 1	Von Dan m. 1
Ruben m. 1	Tangerman m. 1	Von der Lippe m. 3
Ruidzer m. 1	Thangemand m. 1	Von der Oeg m. 1
Rydz g. 2	Thengelmand m. 1	Von der Vida g. 1
Rytt m. 1	Thode g. 1	Von Dichen m. 2
Rolling m. 1	Thonning m. 1	Von Dyren m. 1
Sars m. 2 g. 3	Thormølhen m. 1	Von Erpecom m. 1
Scharmer m. 1	Thrane m. 1	Von Hopen m. 1
Schierenbeck m. 2	Throie m. 1	Von Höfven m. 1
Schipmand g. 2	Throjan m. 1	Von Lybech m. 1
Schult m. 1	Throjel m. 1	Von Mar m. 1
Seebech m. 1 g. 1*	Thurman m. 1	Vonsch m. 1
Seehusen m. 1	Trop m. 1	Von Tachen m. 1
Segelchen m. 4 g. 1*	Urban g. 1	Von Tellig m. 1
Sem(b) m. 5 g. 4 u. 1	Utzfeld m. 1	Von Vida m. 4 g. 1
Serchs g. 1	Vael g. 1	Vormhusen m. 1
Simmer m. 1	Van Bolten m. 1	Vunsch g. 1
Skrod(d)er m. 7 g. 3	Van Bramen m. 1	Wagener m. 1
Skult m. 3 g. 2	Van der Aude m. 2	Wandel g. 1 u. 1
Slyt(t)er m. 3	Van der Velde m. 2	Waricher m. 1
Smidt m. 5 g. 3 u. 1	Van Essen m. 1	Wartz g. 1
Sne(e)ll m. 2 u. 1	Van Haaland m. 1	Wein Wich m. 1
Spech m. 1	Vasting g. 1	Wentow u. 1
Spechhan m. 1	Vechmand m. 1	Wernich g. 1
Sperling m. 2	Vegener m. 1	Wessel(l) m. 4 g. 3
Spinel m. 1	Velding m. 4	Wiiris m. 1
Sprinchhorn g. 1	Velthuisen m. 1	Wilchens m. 1
Staal(l) m. 3 g. 3*	Verdelman m. 1	Wilshuisen m. 1
Steen Koell m. 1	Verdenhalfuen m. 2	Wincheler m. 1
Stegen m. 1	Vilde m. 2	Wit g. 1
Stochhof m. 1	Ville m. 1	Wolpman m. 1
Storch m. 1 g. 1	Vinch m. 1	Wortman m. 2 g. 1*
Storn m. 1	Vindler m. 1	Wrangel m. 1 u. 1
Strilmandz g. 3	Vinterfeld m. 1	Wrede m. 1
Strimandz g. 1	Vitte g. 1	Wulf m. 4 g. 4*
Strudt m. 2	Vogenfelt m. 1	Zennechen m. 1
Studenberg g. 1	Vol m. 1	

De fleste av disse navn er sikkert tyske eller hollandske. Som familienavn i denne forstand har jeg ikke regnet navn som Reimers eller Danckerts, hvor s'en er genitivs s med underforstaat «hustru», «datter» eller «søn»; kanske skulde et navn som Rydz forstaas paa samme maate. Ved Strilmandz er ikke

underforstaat «hustru» eller «enke». Det merkelige er at der i en saa stor by som Bergen dengang var, ikke fandtes noget almindelig familienavn. Navn som Skult og Meier hadde tapt sin tyske betydning, da de jo bruktes om gift kvinde uten at manden hadde samme navn. Forklaringen er at søke i at navnet endnu hadde beholdt noget av sin oprindelige egenskap av at være et personlig tilnavn; det var med andre ord for de fleste tilfælder, eller i mange tilfælder endnu ikke blit familienavn i ordets egentlige betydning. Om et enkelt navn (som Lampe) alt var blit det, er ikke let at avgjøre. Mange av navnene er uddød, eller er kastet bort igjen av senere generationer, eller ogsaa kan samme navn paa nyt være ført til byen.

Hustruen beholdt, som det fremgaar av listen, næsten altid sit eget navn. Men der kan allerede spores en svak overgang til den senere skik at hustruen tar mandens navn. Formidlet er denne overgang ved det 's som almindelig hængtes til mandens navn.

Nogen statistik vil ikke gi noget paaliteelig indtryk av hvor almindelig brukt mændenes familienavn var i forhold til kvindenes. Det fremgaar allikevel av denne liste at mændene ialfald har pleiet at anføre sit familienavn meget hyppigere end kvindene.

Naar jeg har utarbeidet den følgende fortegnelse over nordiske navn, har det for flere navn været under tvil om de helst skulde være opført blandt de tyskarvede. Grænsen er i sig selv ikke klar, flere navn har antat en nordisk form, likesom maaske enkelte har søkt fra den nordiske dragt over i det tyske:

Aalandt g. 1	Brun m. 1	Groning m. 1
Aboe m. 1	Bryning m. 1	Grønnon m. 1
Baad m. 1	Daberg m. 1	Guden m. 1
Baat g. 1	Dalm m. 1	Gyttrj m. 1 g. 2 u. 1
Bagge m. 1	Drejer m. 4 g. 2	Haaen u. 1
Bagger m. 1	(et ektepar)	Hammer u. 1
Bang g. 1	Due g. 1	Harboe u. 1
Been m. 1	Galt g. 1	Helberg m. 1 g. 2
Bigum m. 2	Garboe m. 1	Hilles ¹ g. 1
Bogge g. 1	Giefuers m. 5 g. 3	Hiort m. 1 g. 1
Brae m. 1	Glerup m. 1	Hoffland m. 1
Brandt m. 1	Graboe m. 1	Holberg m. 1
Breddal m. 1	Grøn m. 1 g. 1 u. 1	Huid m. 1

¹ Manden hette ikke Hille; maaske at forstaa som Hillesdatter.

Hyld m. 1	Lilie m. 1 g. 1*	Sand m. 1
Hüssing m. 1	Lind m. 1	Schaboe (Skabboe) m. 1
Hoch m. 1	Lindegaard m. 1	g. 2
Høfidzmand g. 1	Lund m. 2	Schielderup (Skielderup)
Høih m. 1	Lyster m. 1	g. 2
Jordall m. 1	Malt g. 1	Schifue m. 1
Kiellj m. 1	Meel ¹ g. 1 u. 1	Schiødt (Skiødt) m. 6
Kindt m. 1	Meiborg m. 1	Skioning m. 1
Kjønning m. 3	Messel g. 1	Skram m. 3 g. 2
Klim m. 1	Messing m. 4 g. 5	Smelte m. 1
Klinche m. 1	Middelstrop m. 2	Soelegaard m. 1
Krøll g. 1	Muhle m. 1	Steen m. 2
Laall ¹ m. 2	Møller m. 5 g. 1	Tholler m. 1
Lading m. 1	Morch m. 2	Troefast m. 1
Ladsten m. 1	Norman m. 1	Valhorn m. 1
Lange m. 2 g. 1*	Nyhuus m. 1	Vingaard m. 1
Le'em m. 2	Paaske m. 2	Wibe m. 1
Lej g. 1	Rafn g. 1	
Lestuig g. 1	Ronbech m. 1	

Som det vil ses, er det yderlig faa sikre norske gaardsnavn med i denne fortegnelse: Bogge, Garboe, Helberg, Hofland, Holberg, Jordall, Lyster, Nyhuus, Skabboe og Wibe er vel temmelig sikkert gaardsnavn. Baat, Brae, Lilie behøver intet at ha, og har sikkert intet med de adelige familier at gjøre. Krøll, Lej og Troefast synes endnu at staa paa tilnavnets sikre standpunkt. Forøvrig gir listen indtryk av at være dansk i navnvalget.

Engelske og franske navn var der faa av:

Blanche m. 2 g. 2	Christj m. 1	Norris g. 1
Beaufoi m. 1	Dass ¹ g. 1	Suderland m. 1
Bønnoer m. 1	De la Ros g. 1	Wricht m. 1
Brossel m. 1 g. 1	Karl ² m. 2	
Bul m. 1	Macodi m. 1	

Latiniserte navn: Dominicus m. 2, Lumtribus m. 1 (en skolemester), Bureanea g. 1.

Tilsammen er de her opregnede 451 navn benyttet av 512 mænd og 212 kvinder. Mandtallet har 1306 navn paa selvstændige mandlige skatydere. Nogen av de 512 var ikke selvstændige, hvor mange kan vanskelig sies. Allikevel gir de her fundne tal et godt indtryk av den utenlandske navnskiks herredomme.

¹ g. m. en «Kannegyttter». — ² engelsk?

Selv om det paa disse sider ikke har lykkedes at gi et billede som i de fine drag har kunnet vise kulturstrømninger i Norge i det syttende aarhundrede, har det været mulig i de «mørke» aarhundreder at skimte omridset av en paavirkning som har været meget sterk. Selv i en liten by som Stavanger kan den merkes tydelig.

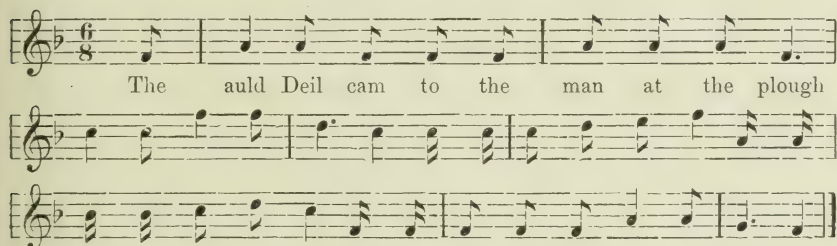

FOLKEVISEN PAA VANDRING.¹

Af Catharinus Elling.

I melodibilaget til Child's: *The English and Scottish Pop. Ballads* forekommer under no. 278 B følgende melodi:

The auld Deil cam to the man at the plough

This musical score is in 6/8 time and consists of three staves. The first staff is the vocal line with the lyrics 'The auld Deil cam to the man at the plough'. The second and third staves are accompaniment parts.

Man studser uvilkaarlig: Men det er jo melodien til «Det hændte sig Jephta den Gileads mand!» For sammenligningens skyld skal jeg her gjengive den i den form, hvori jeg fik melodien inde i Viksdalen (Indre Holmedal):

I medgang og lyk-ke er ven-ner-ne god', men
bedst er en ven ud-i nø-den, naar svag-hed og
al-der-dom svækker dit-mod, da er dig mest hjælpen for-
nø-den; da røn-ner man bedst, hvad kjær-lig-hed est: om
den er be-stan-dig til dø-den.

This musical score is in 6/8 time and consists of five staves. The first staff is the vocal line with the lyrics. The second, third, fourth, and fifth staves are accompaniment parts.

¹ Jfr. Tidsskrift for norsk bondekultur 1906, s. 49 ff.; MM. 1909, s. 94 ff.

Jeg behøver ikke at minde om Petter Dass's skotske herkomst. Men det kunde dog tænkes, at melodien gennem familietradition har forplantet sig over paa norsk grund. Desværre er det ovennævnte melodibilag yderst slet redigeret. Gammelt og nyt, godt og daarligt er blandet om hinanden paa den konfuseste maade. Her er altsaa ingen oplysning at hente. Men ser man paa melodierne, synes al sandsynlighed at tale for, at den skotske melodi er det oprindelige udkast, som saa er blevet udvidet til den rigere form, hvori den forekommer hos os.¹ Melodien hører som bekendt til vore mest udbredte folkeviser og har endog nydt den ære at blive optaget i koralbogen. I Danmark har den ogsaa været meget populær, ja saa populær, at den har været brugt som tone til gadeviser. En «Dyrehavs-vis» fra 1784 fører saaledes følgende titel: «Cathrines klage over sin Reyse til Dyrehaugen, begynder saaledes: Cathrine har aldrig havt Roe nogen Nat etc. Under Melodie: Det hendte sig Jephtha den Gileads Mand.»

¹ Jeg skal forøvrigt bemærke, at den skotske melodi jo ikke har noget egentlig gammelt præg. Jeg tør hellerikke med sikkerhed paastaa, at den er den ældste af de to. Hvad der derimod er sikkert er, at der maa existere en forbindelse mellem dem, og ovenstaaende forklaring synes mig da den naturligste. For fuldstændighedens skyld skal jeg anføre, at der i P. D.'s Saml. Skrifter som melodi til teksten angives: «Hvor elskelig sjunes din Boliges Sted.»

BETONINGSFORHOLD I STADSBYGDENS MAALFØRE.

Av Jørg. Reitan.

En av de eiendommeligheter ved de trønderske dialekter som en ikke-trønder lettest legger merke til, er det utbredte bortfald av endevokalen i tostavellesord. Denne forkortning (apokope) rammer især infinitiver og fortidsformer av gjerningsord, hunkjønnsord av saakaldt svag form og endel andre ordformer som i oldn. erdte paa vokal. Undersøker man f. eks. infinitiverne og svage hunkjønnsord, vil man imidlertid se at ikke alle inf. og svage hunkjønnsord forkortes: «at kaste», «at bite» heter *å kast*, *å bit*; men «at vite» heter *å vætta* (eller *å vättå*), «at læse» heter *å læssa* (*å låsså*); «en klokke», «en vise» heter *ei klåkk*, *ei vis*; men «en uke» (oldn. *vika* — *vikn*) heter *ei vækka* (eller *ei vukku*).

Grunden til dette forhold, at nogen infinitiver og hunkjønnsord forkortes og andre ikke, er at søke i en eiendommelighet ved betoningen i det gamle sprog. Her maa først bemerkes at det egentlig er flere forskjellige fænomener som populært sammenfattes under betegnelsen «betoning»: for det første det eftertryk hvormed de enkelte stavelser uttales, dernæst stavelsens relative tidsvarighet eller længde, og endelig den melodi eller det «tonelag» som ledsager stavelserne (enstavelles og tostavelles tonelag).

I de allerfleste nynorske maalfører (bygdemaal og bymaal) er det nu slik at de «betonede» (:) eftertryksterke) førstestavelser har samme tidsvarighet, en tidsvarighet som er større end i de ubetonede stavelser; de betonede stavelser er derfor alle lange. Anderledes i det gamle sprog. Her kunde den betonede førstestavelse ogsaa være kort. Den lange stavelse indeholdt enten lang (i oldn. normalortografi aksentuert) vokal eller tvelyd, eller den indeholdt kort vokal med følgende dobbelt-konsonant (: lang kons.) eller kons.forbindelse (som hørte til første stavelse, i motsætning til vore skoleregler om stavelse­delingen). Oldn. lang førstestavelse hadde

altsaa infinitiver som: *bita, leysa, kalla, kasta*. Kort var førstestavelen naar den indeholdt en kort vokal med følgende enkelt (o: kort) kons. f. eks. *vita, lesa*. Denne sidste type av ord med kort (betonet) førstestavelse har man kaldt «likevegtsord», fordi begge stavelser en tid maa antas at ha hat like sterkt eftertryk.

Sammenligner man nu de nytrønderske infinitiver *å bit, å kast, å løys* — i motsætning til: *å vætta* (eller *å vättå*), *å læssa* (*å låsså*) — med det gamle sprog, vil man se at det netop er de ord som i oldn. hadde lang førstestavelse som nu er forkortet, medens de inf. som hadde kort førstest. (likevegtsordene) har bevaret endevokalen.

Det er denne eiendommelighet ved det gamle sprog (lang eller kort betonet førstestavelse) som ligger til grund for den almindelige videnskabelige hovedinddeling av vore dialekter. Paa dette punkt viser Vestland, Østland og Trøndelagen forskjellig utvikling. Vestlandet har tidligst ophævet forskjellen mellem ord med lang og kort førstestav., og man har her *bita* ved siden av *vita* (i syd og nord *bite, vite*), — jeg ser da bort fra den forskjellige uttale av *i*, som ofte findes. Paa Østlandet er endevokalen efter lang stav. svækket til *e*, medens den har holdt sig som *a* i likevegtsordene, altsaa: *bite* ved siden av *væta* (*vættå*). I Trøndelagen derimot er endevokalen, som sagt, helt opgivet efter lang stav., og likevegtsordene har undergaat en eiendommelig lydutvikling som har ført til at begge stavelser nu har *å*, undtagen i kyststrøkene, trøndersk altsaa: *bit*, men *vättå* eller *vættå*.

Den omstændighet at det gamle sprog hadde lang førstestavelse er ikke den eneste grund til opgivelsen av endevokalen. Hvis saa var, skulde man vente at alle ord av denne type nu optrær i apokopert skikkelse i trønderdialekterne. Det er imidlertid ikke tilfælde. Det viser sig nemlig at gjerningsordene er mest utsat for apokope, navnordene derimot mindre, og indenfor navnordene er der ogsaa forskjel; medens apokope av hunkjønnsord er vidt utbredt i dialekterne, er det sjelden at hankjønnsord apokoperes. Den omstændighet at verberne i langt videre utstrækning apokoperes end de øvrige ordklasser, tør bero paa syntaktiske eiendommeligheter. Verberne har nemlig en saadan anvendelse i sætningen at de tiere er utsat for at ha et ord bakefter sig, som slutter sig til med større eller mindre eftertryk. Paa denne maate kom verbets endevokal ofte til at staa imellem to forholdsvis tunge stavelser, og netop det synes at være en omstændighet som har lettet opgivelsen av vokalen (sml. den saakaldte synkope). Apokopens sammenheng med syntaktiske forhold er ellers noget som trænger nøiere undersøkelse, og som jeg her ikke skal gaa nærmere ind paa¹.

Særskilt maa omtales et tilfælde hvor ordene — tiltrods for bortfaldet av endevokalen — er bevaret som tostavellesord, noget

¹ Prof. Hægstad oplyser (Gamalt Trøndermaal side 93) at endevokalen i Vefsens maalføre kan bevares naar verbet staar uten tillæg.

som hænger sammen med beskaffenheden av de enkelte lyd i ordet. Prof. Storm forklarer forskjellen mellem vokaler og konsonanter saaledes (Norv. I side 33): «en vokal er en befordring, en konsonant en indskrænkning eller ophævelse av den tonende luftstrøm.» Man pleier derfor at ordne sproglydene efter deres klangfylde. Den største klangfylde har da vokalerne; indenfor konsonanterne er den størst hos de saakaldte sonore lyd (l, r, m, n og ng-lyden) og mindst hos de eksplosive (b, d, g, p, t, k). I vort sprog er nu gjerne lydene i en stavelse (stavelse her brukt om den lydgruppe som uttales med ett utaandingstryk) ordnet paa den maate, at de lyd som kommer efter den stavelsebærende vokal, avtager i klangfylde mot stavelens slutning, samtidig med at lufttrykket ogsaa svækkes. (Har ordet flere stavelser, falder grænsen mellem stavelsernes lufttryk gjerne paa det sted hvor der i lydrækken er den mindste klangfylde.) I det gamle sprog derimot var der i stavelsernes slutningsled ikke altid denne overensstemmelse mellem det avtagende lufttryk og en avtagen i lydenes naturlige klangfylde. Saaledes kunde f. eks. en sonorlyd komme tilslut efter en eksplosiv, som i oldn. *vatn*, *akr*. Her har de fleste nynorske dialekter git den sidste mer klangfulde konsonant et nyt utaandingstryk, og man har faat to stavelser: *vat'n á'ker* (i det sidste ord hvor der mellem *k* og *r* behøves en større tungeomstilling, er der tillike opstaat en ny vokal). Paa den maate er der i nynorsk opstaat en række tostavelserformer. Naar nu endevokalen i «langstavede» ord (med «lang» førstestavelse) bortfalder, vil der selvfølgelig opstaa forhold hvor en klangfuld kons. kommer i utlyd efter en mindre klangfuld. Derfor er der en række apokoperte ord hvor den utlydende kons. (alm. *r*, *l* og *n*) har dannet ny stavelse¹. Stavelsedannende *m* har i de fleste mig bekjendte trønderdialekter gaat over til *n*, f. eks. Stadsbygden: *brás'n* f. (*brosma* — fisk), men ft. tildels: *brásmá* eller *brásná* (blandt yngre), *pas'n* (i en væv), ft. *pasmá* eller *pasná*. Paa Nordmør (f. eks. Kvernes) kan *m* endnu være stavelsedannende; en «brosme» heter *brás'm*.

Foruten den her beskrevne apokope er der ved de samme dialekter en anden eiendommelighet som staar i sammenhæng med apokopen, men som er mindre iørefaldende end denne. Medens alle vil merke forskjellen mellem infinitiver som *á finne* og *á finn*, skal det litt større opmerksomhet til for at bli var den forskjel som mange trønderdialekter gjør i betoningen av inf. *finn* og hankjønnsordet *finn*. Hvis en indfødt som er sig denne forskjel bevisst, blir spurt hvori forskjellen stikker, vil han gjerne svare noget slikt som at det første ord (inf.) blir mer uttøiet, eller at han «dreg» (drar) mer paa det ord end paa det sidste. Denne forklaring er vel ikke

¹ Eks. fra Stadsbygdens maalføre: *sut'ter* v., *kves'ker* v. (*kviskra*, hviske), *bel'ber* v. (*hibra*, bævre), *sæg'gel* v. (seile), *krav'vel* v. (kravle), *tav'vel* f. (en tavle), *app'el* f. (et eple), *rát'n* v. (raadne), *vis'n* v. (visne). Ogsaa med stavelsedannende *r* og *l* efter foregaaende sonor: *ram'mel* v. (ramle), *hom'mel* f. (humle), *amer* (andre), *han'nel* v. (handle), *aller* (aldrig), *ran'gel* v., *øn'ger* (yngre).

helt tilfredsstillende; men den indeholder dog noget av sandheten. En stavelse dannes gjerne paa den maate at utaandingstrykket hurtig stiger mot et høieste punkt (i stavelsens vokal) for saa at avta mot stavelsens slutning. Dette er den almindelige maate at danne en stavelse paa, og saaledes dannes hankjønnsordet *finn*. Anderledes i en forkortet inf. som *finn* (at finde); her kommer der, like efter at utaandingstrykket har naadd sin største styrke (det høieste punkt, «toppen») og begynner at avta, et nyt, svagere tryk, der følger saa hurtig paa det første at det hele gjør indtrykket av én stavelse. Det er denne sort stavelse man har kaldt «tvetoppet», idet dette nye tryk — som ogsaa kunde betragtes bare som en forøkelse, en forsterkelse av det første tryk, skulde fremkalde en ny «top». De «tvetoppede» stavelser kaldes ogsaa «circumflektert». Navnordet *finn* er altsaa en almindelig «entoppet» stavelse, inf. *finn* en «tvetoppet». Med de to utaandingstryk vil gjerne den tvetoppede stavelse faa en større tidsvarighet end den entoppede, forsaavidt kan betegnelsen «uttøiet» eller «utdrat» passe.

Ved «betoning» forstaaes ogsaa, som før nævnt, et musikalsk forhold, idet stemmebaandene under stavelsedannelsen frembringer toner, saa ordene ledsages av melodi. Som bekjendt er ordmelodien eller «tonelaget» i vort sprog av to slags: enstavelsestonelaget (¹) med en glidning fra (omtrent) kvinten op i oktaven, og tostavelsestonelaget (²) med glidning fra septimen ned i kvinten og derfra op i oktaven¹. Enst.tonelaget tilkommer gjerne (entoppede) enstavelsesord og ord som er blit tostavellesord av samme grund som *å'ker* (av oldn. *akr*); tostavelsestonelaget tilkommer da de tostavelles (flerst.) ord som ogsaa i oldn. var tostavellesord (flerstavelles). I det følgende lar jeg aksenten tillike betegne at stavelsen er tvetoppet eller circumflektert; saaledes kan tvetoppet stavelse med tost.tonelag betegnes *finn*¹, og tvetoppet stavelse med enst.tonelag: *finn*².

Oprindelsen til den tvetoppede stavelsedannelse i trøndersk henger sagtens sammen med apokopen, idet det svagere utaandingstryk hvormed anden stavelse (efter lang førstestavelse) uttaltes, blev endnu mer svækket og gled, saa at sige, ind i første stavelse. Derfor gjælder det ogsaa som en hovedregel at apokoperte ord har tvetoppet betoning; men det er en regel med mange undtagelser. For det første er at merke at det er mange dialekter med utbredt apokope, som kun kjender vanlig entoppet betoning, eller hvor den tvetoppede betoning er litet utpræget, f. eks. det sydostlige av Søndre Trondhjems amt, dialekten i Trondhjems by og Ytre Fosen. Og i de dialekter hvor den tvetoppede betoning har nogenlunde fast tilværelse, falder den ikke altid sammen med de apokoperte former. Jeg skal da i det følgende, sammen med omtalen av apokoperte

¹ Trøndersk-østlandsk tonelag.

² Tvetoppet stavelsedannelse er kjendt ogsaa fra fremmede sprog (tysk, engelsk, svensk). Se Sievers Grundzüge d. Phon. § 580 flg. Om forekomsten av tvetoppet stavelse i svensk — hvor de nordsvenske dialekter frembyder stor likhet med trøndersk — se Lundell, Svenska landsmalen I side 145.

former, gi en oversigt over den tvetoppede betonings utbredelse inden en enkelt dialekt, nemlig Stadsbygdens dialekt, som jeg med hensyn til dette spørgsmaal kjender bedst, og som paa grund av den geografiske beliggenhet tør betragtes som typisk trønderisk.

Først maa jeg gjøre et par bemærkninger om den tvetoppede betonings natur i nævnte dialekt. Det sekundære utaandingstryk sætter ind i den stavelsebærende vokal, like før tungen gaar over til den følgende kons.stilling. Dette har til følge at tungen forblir i vokalstillingen et øieblik længre end i tilsvarende entoppet stavelse (ialfald ved kort vokal). Man vil derfor av indfødte tildels kunne faa opgit lang vokal for kort i tvetoppede stavelser. Det er i virkeligheten heller ikke stor forskjel paa vokalkvantiteten i ord som *bøt'* (inf. at bøte) og *bøtt'* (f. en bøtte); men et øvet øre vil merke forskjellen baade i vokalens og konsonantens længde¹. Indeholder stavelsen en tvelyd, har jeg opfattet det som det almindelige at det sekundære tryk indtræder medens tungen befinder sig i første vokalstilling.

Den musikalske betoning av de tvetoppede stavelser er enstavelses-tonelaget, hvad der er det almindelige i de mig bekjendte trønderdialekter; men der er grund til at anta at de apokoperte former oprindeligen hadde tostavelsestonelaget likesom de ikke-forkortede ord; det er endnu tilfælde i det sydligste av Nordmøre (og i Opdal?). Betegnes altsaa den tvetoppede betoning og enstavelses-tonelaget samtidig med aksent, blir det for Stadværmaalet at skrive *å finn'* (at finde), *ei gryt'* (en gryte) osv.

Det har i Stadværmaalet ingen betydning for indtrædelsen av tvetoppet stavelse dannelse om vedkommende stavelse har lang eller kort vokal, eller om der efter kort vokal følger stemt eller stemmeløs kons., det vil si, om der foreligger lang stemmelyd. I mange andre trønderdialekter (f. eks. i Gaulas og Orklas dalfører) synes tvetoppet betoning at være knyttet til lang stemmelyd og forekommer altsaa ikke i ord med kort vokal + følg. stemmeløs kons. (p, t, k, s, f) — et forhold som er kjendt fra fremmede sprog².

Som før nævnt, synes sirkumflexen (den tvetoppede betoning) at staa i historisk sammenheng med apokopen. Det er derfor naturligt at begynde med at omtale dens utbredelse indenfor de apokoperte former, og forholdet skal da først undersøkes indenfor verbet.

Av apokoperte verbalformer har da inf. med meget faa und-

¹ Den tvetoppede betoning med begge toppe i vokalen har, forekommer det mig, en vis likhet med den danske stot-tone. Da utaandingsstyrken er litt svagere mellem toppene, vil ogsaa klangfylden et øieblik være tilsvarende svækket. Denne diskontinuerlighet i klangen gjør paa øret et lignende indtryk som d. t. pludselige ophør av stemmelyden under stemmeridsens lukning i stot-tonen.

² I de nævnte dele av Nordmøre (f. eks. Kvernes) er selve apokopen avhengig av stemmelyden, idet ordene ikke gjerne forkortes medmindre de har lang vokal eller tvelyd, eller kort vokal + sonor stemmelyd, d. v. s.: ende-vokalen opgives ikke medmindre tostavelseordenes mer kompliserte melodi kan finde plads indenfor lang sonorlyd i første stavelse.

tagelser cirkumfleks¹; men den mangler hvor der mellem rotvokalen og den svundne endevokal ingen konsonant stod: *tru* (oldn. *trúa*), *gnu* (*gnúa*), *fri* (*fria*), saaledes ogsaa i *gå*, *stå*. Stod mellem vokalerne de spirantiske kons. *ð*, *g*, er behandlingen forskjellig — vel efterdem apokopen er indtraadt sent eller tidlig: *tru'* (at true, oldn. *Trúga*), *dry'* (drøie, *drygja*), *kle'* (klæde), *sy'* eller *sy* (*sjóða*), men *by* (*bjóða*); sml. Aalen: *syð* eller *sy*, men kun *by*. I nogen tilfælder anvendes præsensformen av sterke verber som inf., med og uten cirk.: *hæll'* eller *hæll* (at holde) likesom præs. *hæll* (holder), *kann* (*kann'*). Naar inf. *bett* (at binde) mangler cirk., maa det vel ogsaa skyldes præs. *bett* (konsonanterne *tt* hitført fra fortidsformen og imperativ). «At drikke» heter *drekk* eller *drekk'*; uten cirk. er det indførte ord *bli*.

Sammen med inf. skal her omtales imperativ; denne verbalform er helt svundet av dialekten og erstattet med inf., et forhold som er temmelig utbredt i de dialekter som har regelmæssig apokope. For en av verbets bøningsklasser, den talrike *a*-klasse (f. eks. *at kasta*), var jo allerede i oldn. imp. ent. likt inf., og aarsaken, eller én av aarsakerne, til imperativformernes fortrængelse er sagtens at søke i dette gamle forhold.

Foruten inf. hører ogsaa en del fortidsformer til de apokoperte ordtyper, nemlig de som i fortid endte paa *-te* eller *-de* (*-dde*) f. eks. *lyste*, *spådde*. Det er alm. i trøndersk, likesom i østlandsk, at disse verber tilføie samme kons. i intetkjøn av fortids particip som i fortid — *spådde* — *spådd*. En lignende analogidannelse mellem fortid og fortids part. er det vel ogsaa som er grunden til at de nævnte fortidsformer ikke har cirkumfleks. Fortid og fortids part. er altsaa faldt helt sammen baade hvad lydforhold og betoning angaar².

Historisk set skulde de ord som i oldn. efter kort rotvokal hadde enkelt kons. + følg. *j* foran endevokalen (*spyrja*) høre til likevegtsordene. Det er kjendt fra flere av vore dialekter at disse ord ikke har slaaet følge med de alm. likevegtsord, idet *j* sammen med foregaaende kons. har gjort første stavelse lang, og ordene har da gjerne i lydutvikling delt skjæbne med de langstavede ord. Særlig er dette tilfælde med navnord, hvorom senere. De herhen hørende inf. (oldn. *spyrja*, *selja*, *krefja* osv.) kunde ogsaa siges at ha traadt over til de langstavede ord, forsaavidt som de nu optrær apokopert; men denne apokope er neppe av samme natur som den foran beskrevne. For det første er det ikke blot endevokalen som er opgit, men ogsaa *j*, som sammen med foregaaende kons. skulde gjøre første stavelse lang; dernæst mangler disse inf. oftest cirk. (meddelerne er noget vaklende paa dette punkt). De

¹ Eks.: *skjolv'* (at skjælve), *jølp'* (hjælpe), *narr'* (at narre), *tørk'*, *spark'*, *træff'* *stopp'* *takk'* *hæng'* (hænge), *tænkj'* (tenke), *bygg'* *kall'* *jeisp'* (gjæspe), *loys'* (løse), *bøy'*, *saum'* (sy), *ryk'*, *skjot'* (skytte), *brøt'* (bryte).

² Eks. (inf. — fort. — fort. part.): *lys'* — *lyst* — *lyst*, *træff'* — *træft* — *træft*, *dømn'* — *dømt* — *dømt*, *sløng'* (at slænge) — *sløngt* — *sløngt*, *bygg'* — *bygd* — *bygd*, *spå* — *spådd* — *spådd*, *tru* — *trudd* — *trudd*.

apokoperte inf. *spør. sæll, kræv* kan derfor neppe bero paa den før beskrevne eftertryksforskyvning, men maa vistnok skyldes en analogidannelse efter præsensformerne, hvormed de ogsaa hadde fælles vokal. Den antagelse bestyrkes av den omstændighet at disse inf. optræder i forkortet skikkelse indenfor dialekter som ikke hører til de «apokoperende», f. eks. i det sydøstlige av S. Trondhjems amt og dele av Hedemarkens amt. Naar enkelte av disse inf. tildels kan opgives med cirk., behøver det blot at bero paa en sen analogidannelse efter de øvrige inf.¹

En særegen stilling indtar en del historiske likevegtsverber som — vel paa grund av sterk bruk — har bortkastet ikke bare endevokalen, men ogsaa den intervokaliske kons. f. eks. *ji* (at give), *ha*, *ta*; disse mangler ogsaa cirk. Apokopen av adjektivisk brukte fortidsparticipier vil bli omtalt sammen med adjektiverne.

Jeg gaar dernæst over til at omtale behandlingen av langstavede svage navnord og nævner først svage hunkjønnsord, som regelmæssig apokoperes (med cirkumfleks) — hvad der ikke er tilfælde med de svage hankjønnsord, altsaa: *ei lamp'*, *ei gryt'*, men: *en bakke*, *en lime*. Denne forskjjel mellem hankjønnsord og hunkjønnsord² er noget paa-faldende. Man synes ikke uten videre at kunne søke grunden i endevokalens natur. Oldnorsken opviser nemlig de forskjelligste endevokaler i de ord som nu i trøndersk foreligger i apokopert form; det er ellers ikke let at avgjøre i de enkelte tilfælder hvilken endevokal dialekten opviste paa det tidspunkt da apokopen indtraadte. Om grunden til dette forhold, at hankjønnsordene har bevaret endevokalen i motsætning til hunkjønnsord (og intetkjønnsord), tør jeg derfor ingen bestemt mening ha; én aarsak kan man imidlertid tænke sig ha været medvirkende: trangen til at skille mellem forskjellige grammatiske kategorier³.

De langstavede intetkjønnsord har en dobbelt oprindelse. idet kun nogen faa, som f. eks. oldn. *hjarta*, *auga*, tilhørte den saakaldte svage boining, medens de øvrige *mim*, *belte*, *møte* osv., tilhørte den sterke boining; begge typer er apokopert med cirk. (*mim'*, *belt'*, *mot'*, *jartt'* osv.). Det er bekjendt at sv. intetkjønnsord har en tilboielighet til at gaa over til hunkjønnsord, hvormed de i form har likhet; dette er i Stadværmaalet tilfælde med *auga*, der heter *ei au'*.

Under gjennemgaaelsen av verbalformerne viste det sig at man hadde apokoperte former uten cirk., en omstændighet som maatte forklares som analogidannelse efter nærstaaende enstavelsesformer. En saadan analogidannelse har navnordene ikke været utsat for, og

¹ Eks.: *spør* — *spordd*, *smør* — *smordd*, *sæll* — *sæld* (med hørilig *d*), *kræv* (*kræv'*?) — *krævd*, *tæmm* (*tæmm'*?) — *tæmt*, *sætt* — *sætt* (*sætter* — *satte*), *lægg* — *la* — *lakt*, *sei* (*sei'*?) — *sei* — *sa* — *sakt* (*sige* — *siger* — *sa* — *sagt*).

² De forholdsvis faa tostavelers intetkjønnsord er gjerne behandlet paa samme maate som hunkjønnsordene.

³ Eks. paa apokoperte sv. hunkjønnsord: *skålm'*, *vortt'*, *hakk'*, *bjill'* (hjælde), *kann'* (kande), *haadt'* (haandtak), *ask'*, *mask'*, *skræpp'*, *kjerkj'* (kirke), *lykkj'* (løkke), *tynn'* (tonde), *veikj'* (pike), *gaup'*, *såp'*, *gryt'* osv. Eks. paa ord hvor sidste kons. er blit stavelsesdannende, er tidligere nævnt.

de apokoperte former har derfor regelmæssig cirkumfleksbetoning. Den eneste undtagelse jeg kjender i Stadværmaalet er *stykkj* (stykke) bestemt *stykkje*. I de yngres tale trær ordet tildels helt over til enstavelsesordene, idet man kan høre *styk'kje*¹ som bestemt form — til forskjjel fra gaardnavnet *Stykkje* som altid opgives med tostavelses-tonelag; «et tryne» heter *tryn* best. *try'ne*¹; om dette skyldes opgivelse av cirk., eller om der foreligger en gammel enstavelses form, er usikkert (fra Horg, Beitstaden og fl. st. er opgit *tryn* — *try'ne*).¹

Ogsaa for navnordenes vedkommende er det tilfælde at en del historiske likevegtsord er faldt sammen med de langstavede; men da navnordene er mindre utsat for analogidannelse efter nærstaaende bøiningsformer, er forholdet her mer klart end det var for verbernes vedkommende. Saaledes har alle kjendte eksempler paa sv. femininer med *j* efter foregaaende enkelt kons. apokopert form med cirk. f. eks. *nækkj'* (oldn. *netja*, fetthinde om indvoldene i dyr), *hæsj'* (høihesje), *smi'* (smidje), *gle'* (glæde), *brj'* (matkop for griser, oldn. *bryðja*). Naar en del likevegts-femininer med rotvokalen a har sluttet sig til, skyldes det vel denne vokals tilbøielighet til forlængelse; de faa eks. er: *kah'* (en kake), *stav'* (træspond til melkning, av et oldn. *stafa), *skat'* (fisk); saaledes hankjønnsordene *sja'* (en spade), *ska'* (skade).

En del cirkumflekterte likevegtsfemininer har deltatt i den eiendommelige (øst-)trønderske vokalassimilation der har ført til fuld «utjevning». (Til dette dialektomraade hører i sine hovedtræk Stadværmaalet). Først sent er en spirantisk *g* mellom vokaler bortfaldt; vokalerne er derved faldt sammen i én cirkumflektert stavelse; hertil hører *stu'* av *stugu* (stue), *slu'* av *slugu* (oldn. *slaga* — *sløgu* eller *slagu*), *flu'* (flue), *tu'* (oldn. *þvaga* — *þvøgu* el. *þvagu*, vaskeklut); hos ældre heter det endnu *flug(g)u*, *slug(g)u*, *tug(g)u*.

Til de ordformer som paa grund av oldn. lang første stavelse har opgit endevokalen hører en del adverbier som *ut'* (ute) i motsetning til *ut* (ut), *inn'*, *heim'* (hjemme) og flere. Indenfor talordene er forholdet vaklende; det heter *fir'* (4), *sju'* (7), men *ått* (8), *n'*, *ti'*, men *kju* (20); ordenstillene derimot: *føst'*, *anner*, *tri'*, *fjær'*, *fæmt'*, *sjøtt'*.

Jeg har dermed omtalt de viktigste av de tilfælde hvor opgivelsen av endestavelse har fremkaldt cirkumfleksbetoning av den foregaaende. Til de ordklasser som har git anledning til apokope hører ogsaa adjektiverne i svag form og flertal. Disse former optrær imidlertid i forkortet skikkelse uten at ha cirk. Denne omstændighet synes at tyde paa at her ikke foreligger en apokope av samme natur som den før beskrevne, men at de forkortede former kun er dannet efter de sterke, eller historisk énstavede. Naar det saaledes i prædikativ bruk hette: *han e stor*, *hu e stor*, laa det nær ogsaa at si: *dæm e stor* (o: de er store). Paa den maate maa man ialfald for-

¹ Her betegner altsaa aksenten kun tonelaget, ikke tve toppet stav.

klare apokopen av adjektivers flertalsformer, brukt som prædikatsord, i de sydøstlige dialekter av S. Trondhjem, som ikke kjender regelmæssig apokope (sml. tysk). Mindre rimelig er en saadan forklaring av apokope i attributiv bruk, da adj. her staar i et nærmere forhold til subst. Imidlertid opviser Stadværmaalet et eiendommeligt syntaktisk forhold som viser at den sterke form ogsaa i attributiv bruk har fortrængt den svage: det heter saaledes: *den der stor stein'* (den der store stenen), *de der rautt hu'se*¹ (det røde huset) — man ser altsaa at der i intetkjon er brukt sterk form hvor man skulde vente svag. I denne sammenhæng maa ogsaa omtales komparativ- og superlativformer av adj. med omlyd under komparationen (typen: stor — større — størst). Her støter man paa det eiendommelige forhold at det ikke blot er de forkortede komparativformer som har cirk. men ogsaa superlativformen i alle stillinger; det heter altsaa: *stor* — *stør'* — *støst'*, *go* — *ber'* — *høst'* osv. I nogen komparativformer har *r* dannet ny stavelse: men den tilsvarende superl. har likefuldt cirk.: *lang* — *læn'ger*¹ — *længst'*, *tong* (tung) — *tøn'ger*¹ — *tøngst'*. Man maa anta at cirk. i superlativerne er hitfort fra komparativformerne. At den skulde skyldes forkortelse av de svage former, synes ikke rimelig efter hvad der før blev sagt om adjektiverne. Det er bekjendt at de omlydte komparativer i vort sprog danner en undtagelse fra de øvrige historiske tostavellesord med hensyn til musikalsk betoning, idet de har enstavelsestonelag (riksmaal: *be'dre*, men *hø'dre*). Det er neppe nødvendig at anta at trønderdialekterne har dannet nogen undtagelse i saa henseende.

Heller ikke indenfor pronomenerne er cirkumflexen knyttet til apokopen. Av eiendomspronomen med cirk. har jeg faat opgit *min'*, *din'*, *sin'* i flt. Pron. «vor» heter baade i flt. og ent., ogsaa intetkjon: *vår'*. Av ubest. pron. nævnes *all'* (al og alle) og *alt'*, *mangt'* (n. ent.), *mang'* (flt.), *somm'* eller *somm* (somme). En eiendommelighet ved de pers. pron. skal siden omtales.

Jeg skal dernæst omtale en del forekomster av tvetoppet betoning der hverken kan skyldes apokope eller analogidannelse. Det er før nævnt at de konsonanter som staar efter den stavelsebærende vokal gjerne avtar i klangfylde mot stavelens slutning, samtidig med at lufttrykket svækkes, likeledes at der i nynorsk ofte er dannet ny stavelse hvor der i det gamle sprog fulgte en av de klangfulde sonorlyd *u*, *l* og *r* efter mindre klangfuld kons. f. eks. *vat'n* av *votn*, *a'ker* av *akr*. En stavelse kan imidlertid ende med en forbindelse av flere sonor-konsonanter. Ogsaa i dette tilfælde synes det at ha været en tilbøielighet til at gi den sidste kons. en noget sterkere utaanding, som kunde høve bedre til dens klangfylde. I de før nævnte eksempler fik sidste kons. efter eksplosiv og spirant et nyt selvstændig utaandingstryk, hvorved der opstod to stavelser: i ord med visse sonorforbindelser har man noiet sig med det før beskrevne sekundære utaandingstryk som sammen med det primære

¹ Aksenten betegner kun enst. tonelag.

tryk har dannet en tvetoppet stavelse. Anderledes kan man neppe forklare sig forholdet naar det i Stadværmaalet heter f. eks. *namn'* (et navn), *hamn'*, *orn'*. De forbindelser av sonorkons. som gjør stavelsen tvetoppet er *rn*¹, *mn* og *gn* (d. e. *ng*-lyden + *n*). Eks.: *jarn'* (jern), *garn'*, *arn'* (mandsnavn), *ørn'*, *aln'* (alen) hvor det «tykke» l uttales som et slags *r*-lyd², *namn'*, *hamn'* (men: *jam* — *jamt*), *omn'* (ovn), *sømn'*, *agn'*, *gagn'*, *rægn'* og flere. I denne forbindelse kan nævnes nogen ordformer hvor utstøtelsen av artikkelens vokal har voldt forbindelse av sonorkonsonanter. Det er et meget utbredt fænomen i vore dialekter at artikkelens vokal svinder efter dental og vokal. Artikkelens *n* blir da gjerne stavelsebærende. Ofte sker ogsaa en omsætning av lydkvantiteterne, saaledes at kort rotvokal forlænges og følgende *n* eller *l* gaar over til sidste stavelse f. eks. *mann* (mand) — *ma'nn* (manden), *ball* — *ba'ln*. I Stadsbygden er det (som alm. i Fosen) kun enstavelsesordene som utstøter artikkelens vokal — i nom. & acc. hankjøn og dat. hunkjøn; men hvor artikkelens *n* paa den maate støter sammen med foregaaende *n* eller *l*, vil her det hele glide sammen til en tvetoppet stavelse; det heter altsaa: *mann* — bestemt *mann'*, *bjynn'* (bjørn) — *bjynn'*, *kvæll* — *kvæln'* (kvelden); *bjynn'* (bjørnen) vil derfor rime med en form som *tynn'* (en tønne). Samme behandling faar vokalende enstavelsesord ved tilføielse av art.: *sjø* — *sjøn'*, *snø* — *snøn'*.

Tilslut skal omtales nogen forekomster av cirkumfleksbetoning som er vanskeligere at forklare, idet de ikke skyldes apokope og neppe kan være hitført ad analogisk vei, og heller ikke kan bero paa lydstilling. Av de personlige pronomener uttales 3. pers. flt. *dæmm* (nom., dat., acc. = «de» og «dem»), 2. pers. flt. *dåkk* (dat. & acc. = «eder») og 1. pers. flt. *åss* (dat. & acc. = «os») tvetoppet, *dæmm'* *dåkk'* *åss'* altsaa, i likhet med det førnævnte pron. *vår'*. Nogen apokope kan der, som man ser, her ikke være tale om, og skulde det være analogidannelse, maatte det skyldes tostavellesformerne i gen.: *dåkkår* (eders) og *dærra* (deres), hvad der er litet rimelig. En saadan analogidannelse kjender man ellers neppe sikre eksempler paa. Som al cirkumfleksbetoning optræder da ogsaa denne kun naar ordet staar med sterkt ettertryk i sætningen³, og man kunde tænke sig at det her netop er den sterke betoning av ordet, som gjør at man har grepet til cirkumfleksbetoning. Det er kjendt at ord som oftest staar i ubetonet stilling, kan, naar de kommer under ettertryk, faa en lyd-behandling som de historisk ikke skulde tilkomme (sml. Selbu, hvor pron. «os» i betonet stilling heter *ås* med lang vokal). Dr. Amund B. Larsen oplyser i sin «Oversigt over de trondhjemske dialekters slægtskabsforhold»⁴ (side 103) at oprindelige enstavelsesord i Opdalsk kan faa tostavelles tonelag naar de kommer under særlig sterkt

¹ *rn* supradentalt.

² kakuminalt.

³ Svækkes ettertrykket, gaar alle tvetoppede stavelser over til entoppet.

⁴ Det Kgl. Norske Vidensk. Selsk. Skrifter for 1885.

eftertryk. Hvis nu ogsaa dette er en art emphatisk betoning, kunde det synes paafaldende at det blot er disse pron. som kan faa cirk. Det er imidlertid at merke at de øvrige personlige pron. gjerne har særskilt form for ubetonet og betonet stilling, saaledes: *eg* — *eg* (jeg), *me* — *me* (mig), *de* — *de*, *han* — *han*, *hun* — *hun*. Jeg har ellers ikke for Stadværmaalet kunnet konstatere at et hvilken-somhelst ord skulde kunne optræ med cirk. naar det kommer under særlig sterkt eftertryk. Cirkumfleksbetoningen er indskrænket til de foran omtalte tilfælde.

Jeg finder saaledes ingen forklaring av den tvetoppede betoning av de nævnte pers. pron., som jeg tør anse for helt tilfredsstillende.

Smaastykker.

IV. Hæmauren¹.

Hæmauren eller Helmauren hører vist til vort Folks ældste overtroiske Forestillinger. Thi Navnet, som er dannet af Hel, de Gamles Dødsgudinde, og Maur, Myre — altsaa Dødsmyre —, peger utvilsomt tilbage til Heden-
dommens Tid.

Hæmauren er Navnet paa et mystisk Insekt, som skal bebude forestaaende Dødsfald, naar og hvor det viser sig. Ross har fundet Navnet i Telemarken og skriver i sin Ordbog «Helmauren» og lægger til: «Hæmauren, Øst- og Vesttelemarken.» Han nævner intet om Dyrets Udseende og den Overtro, som knytter sig til dets Optræden. Jeg selv har hørt Hæmauren omtale i Sætedalen. Det var i 1845, da min ældste Søster døde efter lang Tids Sygdom. Der tjente dengang hos os en Jente ved Navn Siri, som var barnefødt paa en Plads under Gaarden Hogetveit i Evje Sogn. Hun fortalte, at hun Natten før min Søsters Bortgang havde seet Hæmauren, og at hun derfor vidste, hvad der nu omsider forestod. Om dens Udseende nævnte hun intet. Jeg maa tiltrods for min barnslige Nysgjerrighed og Gjenstandens hemmelighedsfulde Art vist ikke have spurgt hende derom. Men Navnet paa det mystiske Dyr og dets Betydning som Forbud paa Død har senere holdt sig i min Erindring.

Aasen tillægger Navnet en ganske anden Betydning og forklarer det af maura, krible. «Helmaur, Kriblen i Huden, Kløe, som tildels paakommer i Dødssygdommen eller ansees som et Dødstegn.»

Det faldt mig for en Tid siden ind at undersøge, saavidt det stod i min Magt, hvad der endnu muligens kunde være bevaret angaaende Hæmauren i de Dele af Sætedalen, hvor jeg har Venner og Bekjendte, og til flere af disse addresserede jeg da en Forespørgsel med Anmodning om at sende mig mulige Oplysninger angaaende Hæmaurens Udseende og den til Dyret knyttede Mystik. Det forekom mig, at denne ældgamle Overtro er saa eiendommelig og interessant, at det, som endnu lever i gamle Folks Erindring, bør optegnes og saaledes søges bevaret fra Forglemmelsen. — I Telemarken er jeg ikke kjendt, har heller ingen Bekjendte der, saa det Undersøgelsesfelt var lukket for mig.

Paa mine Henvendelser til Venner i Sætedalen har jeg modtaget to Svar.

¹ Jfr. Fredrik Gron, MM. 1909 s. 76 f.]

Begge stemmer deri, at Hæmauren skal ligne en Lus, hvis Udseende imidlertid beskrives noget forskjelligt.

1. Hr. Gaardbruger John Hornnes, Hornnes Gaard, skriver i et Brev af 12. April 1910: «Jeg har henvendt mig til en gammel Kone, som fortæller, at da hun var ung, hørte hun Tale om Hæmauren, som de Gamle beskriver saaledes: Den skulde ligne noget en Lus, men være længer og blød samt have en Man efter Ryggen. Det var ogsaa Trudomen her, at naar den viste sig enten paa syge eller friske Folk, skulde de være feige (snart komme til at dø).

I et senere Brev af 20. April tilføier han, at den Konen, som har givet ham ovenstaaende Oplysninger, heder Aslaug Mikalsdatter og boer i Hornnes Sogn paa Hornnes Gaard. Hun er 77 eller 78 Aar gammel. En yngre Kone paa samme Gaard havde ogsaa hørt Tale om Hæmauren af sin gamle, nu forlængst afdøde Bedstemor; det var hende, som havde beskrevet Hæmauren med Man.

2. Hr. Stipendiat Johannes Skar, som i lang Tid har boet i Bygland i Sætedal, skriver i et Brev af 16. April: «Den (Hæmauren) er som smaa Lus, af Form lidt langagtig, da den har en liden «Rumpestjert», efter hvad min Hjemmelsmand siger; den findes i Sengklæderne samt ogsaa i Gangklæderne, naar den Syge snart ligger, snart er oppe. Naar den kommer, er Døden den visse Udgang; der er ingen «Uppreisning».

Troen paa Hæmauren har altsaa hørt hjemme saavel i Evjes som i Hornnes' og Byglands Sogn, — sandsynligvis i hele Sætedalen. Hr. Johs. Skar, som har sine Meddelelser alene fra Bygland, troer, at han i Valle vil finde rigeligere Oplysninger. —

Sluttelig beder jeg Prester og Læger i Telemarken og andetsteds, hvem denne Artikel maatte komme for Øie, høfligst om at interessere sig for Spørgsmaalet om Hæmauren og i Tilfælde sende mig en Meddelelse om, hvad de maatte finde af Interesse.

C. Engelskjøn.

V. Bygg omskapt til havre.

I «Ferdaminni fraa Sumaren 1860» (Skrifter i Utval II, s. 158) fortel Aasmund Vinje, at ein mann — venteleg nordafjells, det er ikkje fullklart etter samanhenge — sa til han: «Me hava nok prøvat at saa Bygg, men det slær seg' snart til Havre.» Det syner seg av svare til Vinje, at han har høyrte fyrr om denne trua paa «Umskaptaden af Bygg til Havre», og han har god greie paa koss trua har kome opp: «Bygget, døyr ut i denne vaate og kalde Jord, og so gro dei faae Havrekorn upp, som altid her finnst imillom.

No melder Johannes Skar om same trua i Sætedalen (Bygdeliv, s. 135): «Det var det, at Bygget skant seg i Havre — i varme Sumrar skant Havren seg i Bygg, men Bygg i Havre i kalde.» Her er daa ein ny led i trua, og dermed er ho samstundes so rasjonalisera, so ho mest tykkest laga til etter forklaringa til Vinje.

Etter som Peder Claussøn fortel, skulde denne trua ha vore aalgjengd i Noreg; i det stykke der han skriv om det norske flatbraude, segjer hau (Samlede Skrifter, s. 331): «Først skal mand vide, at her i Landet er icke mangle-

steds Rugsæd, oc Biuget er icke heller reent, men i fleste Steder Halffparten Haffre eller meere (thi Biug oc Rug forvandlis til Haffre her i Landet for Kuld Skyld)».

Men dette er nok ei gamall germansk folketru som har halde seg i Noreg. Plinius segjer (Historia naturalis XVIII 149): «*primum omnium frumenti vitium avena est, et hordeum in eam degenerat sic ut ipsa frumenti sit instar, quippe cum Germaniae populi serant eam neque alia pulte vivant*» (det fyrste lyte paa korne er havren, og bygge vanættest til havre, so han sjølv bli liksom eit kornslag, med di at folka i Germania saar han og ikkje bruker anna til graut).

Halvdan Koht.

VI. Dót, stril, skolp.

I some av dei norske byane har dei serskilde utnamn paa bonden eller paa visse slag av bønderne. I Bergen kallar dei nordhordlendingen for *stril*; paa Tromsa kallar dei Nordlands-fiskaren for *dót*; i Finnmarks-byane kallar dei Finnmarks fiskaren for *skolp*. Alle desse utnamna bli fyrst og fremst brukt om fiskarane som kjem til byen; men dette treng ikkje være det same som at namne er serskilt knytt ihop med fiskar-yrke, — det kann være berre det at i alle desse byane er bonden mest kjend som fiskar.

Det er om orde *dot* (uttala med lang, lukt o) eg her vil gje' nokre opplysningar, med di orde ikkje finst i noka ordbok og ikkje er brukt i bokverk. I gutedagane mine paa Tromsa (kringom 1880) brukte vi namne helst om fiskarane som kom ifraa Lofot-fiske og skulde paa Finnmarka. «No kjem doten,» lydde rope mellom oss, naar fembøringar og aattringer kom siglande inn etter sunde og la inn aat brygga. Og naar so desse seige, kraftige fiskarane «slaga» gjenom Sjøgata og Storgata, daa var vi alltid etter dem med ap og spott. Statsraad Qvigstad har fortalt meg, at i hans gutedagar (i 60-aara) hadde dei paa Tromsa dette spotteverse som gutane tidt ropte etter fiskarane:

«Ta doten
i foten
aa slæng han til Lofoten!»

Namne har paa det siste faatt ei vidare meining. Daa eg var liten, høyrde eg tidt den maninga til meg sjølv eller andre som bar seg ufint: «Du maa ikke bære dæ som en dot!» Lærer O. Nicolaissen paa Tromsa skriv til meg, at dei no kann tale om ein «landsdot», ein vanleg bonde. I Vesteraalen har han høyrte orde brukt om ein sein og lat kar, og der har dei laga seg eit segnord av det: «han gaar og dota.»

Spør ein so etter opphava til dette orde, so staaer eg for min part i beit, og eg lyt be' maallærde folk freiste finne ei tyding. For eit norskt øyra har orde uvilkaarleg ein nedertysk klang, og i midalders-nedertysk finn ein eit ord med plent same forma: *dót* (Schiller und Lübben, *Mittelniederdeutsches Wörterbuch* I 557; Verwijs en Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek* II 299); det svarer til høgtysk *tot*, daud, og det kunde høve etter meininga, — paa norsk segjer vi tidt «dau» om den som er tung og seig. Men so maa det vel være eitkvart samanheng mellom Troms-orde *dot* og tilnamne *dotafinnr*,

som er brukt om ein mann nordafjells alt i 13de hundradaare (Fornmanna sögur VIII 254) og som ingen endda har tolka; daa er det vel ikkje godt aa tenke paa laan ifraa nedertysk. Eg har spurt finske maallærde, om det kann være tale om finskt opphav; men det har dei svart nei til. Og soleis staar da spursmaale endaa öpe.

Orde *stril* tolka dei i eldre tid av tilleggsorde stri, stridig (J. S. Welhaven, *Samlede Skrifter* VII 66). Hans Ross (*Norsk Ordbog* 769) sette det ihop med eit nordhordsk segnord *strila*, det same som stri og stræve («strila og ro»), og Falk og Torp (*Etymologisk ordbog* II 307) har tatt op denne tolkinga. Eg vil visst ikkje legge opp imot so kunnige folk; men eg har daa moro av aa nemne, at i Irland (og i Devonshire) har dei eit ord *strel* om eit skitsamt menneske (Wright, *English Dialect Dictionary* V 812).

Om *skolp* kann eg berre vise til Ivar Aasen (*Norsk Ordbog* 682). Paa Hammerfest brukte dei dette namne, etter det rektor Horst har fortalt meg, ikkje om fiskarane sunnafraa (dotane), berre om bønderne i sjölve Finnmarka, og det var vanvyrnad i orde.

Halvdan Koht.

VII. «Sysaker» .

For ikke længe siden horte jeg en bergenser si: «Kom nu, saa gaar vi og ser paa sysakerne!» Det han kaldte «sysaker», var noget tilbehør til et fotografiapparat han netop hadde faat. Uttrykket klang hjemlig; som tromsoværing har jeg selv brukt det mange ganger. Det synes imidlertid ikke at forekomme utenfor Bergen og nordlandsbyerne; de trøndere, østlændinger og sørlændinger jeg har spurt, vil ikke kjende det. Det svarer omtrent til hvad man ellers kunde kalde «greier» (sml. ovenst. eksempel).

Hvor stammer nu disse «sysaker» fra? Jeg tror «sysaker» er en makeligere form for «sysaker», og maa være en fornorskning av det tyske «Siebensachen». Dette brukes meget almindelig paa tysk med omtrent samme betydning som det norske «greier» (særlig «daarlige greier», «skrap»). Ifølge tyske etymologiske ordbøger skal «sieben» her betegne et «rundt tal»; rimeligvis maa man sætte bruken av netop dette bestemte tal, her som i de mangfoldige andre uttryk og vendinger hvori det forekommer, i forbindelse med den store rolle det har spillet helt fra oldtiden av, særlig paa grund av sin betydning som bibelens hellige tal.

I Danmark forekommer ordet ogsaa i litteraturen. Det findes f. eks. 2 ganger hos Ohlenchläger — her med sterkere tegn paa sin tyske avstamning — i formen «sibensakker».

Ragnvald Iversen.

VIII. Daarefjeld eller Daasefjeld.

I det af Jean Blaeu (Johannes Blaevis) i 1663 i Amsterdam udgivne store Kartværk i 12 Bind, rimeligvis det bedst udstyrede og det noiagtigste Kartværk, Datiden kjendte, findes 3 Blade vedkommende Norge. Deriblandt er en Tabula Chorographica Diocesis Stavangriensis, tegnet af Biskop Laurentius Nicolai Scavenius, Biskop i Stavanger fra 1605—26. Da dette Kart saaledes er tegnet

af en Mand, som maatte være temmelig godt kjendt i det store Stift, som indbefattede foruden det nuværende Kristianssands Stift ogsaa Hallingdal og Valdres, faar dette Kart en stor Interesse. Det viser os, hvor langt Datidens topografiske Viden strakte sig selv i det allerheldigste Tilfælde. Kjendskabet til Landet var saa ringe, at det forekommer os rent utroligt.

Hardangervidden var selv for Biskopen, som jo maatte reise over den for at komme til de Dele af Stiftet, som laa østenfor Fjeldet, og som uden Tvivl havde reist over den mangfoldige Gange, saagodtsom ukjendt. Den henlægges næsten helt og holdent til Telemarken; Hallingdal og Numedal faar intet og Hardanger forholdsvis lidet.

Mellem Telemarken og Ryfylkes indre Fjordbygder er afsat en Bjergkjæde, som kaldes Daarefjeld og betegnes som «mons celeberrimus Norvegiæ». Navnet, som ogsaa kjendes andenstedsfra, skrives ogsaa Daasefjeld, men det er sandsynligvis kun en Skrive- eller Læsefeil.

Dette Daarefjeld maatte være et meget mærkværdigt Fjeld. Der er en temmelig lang Beskrivelse af det paa Kartet: *Heic instar rami protenditur mons ille Daarefjeld celeberrimus et maximus, qui totum Norvegiæ regnum in duas dispescit (?) partes: quarum altera dicitur Nordenfjelds altera vero Syndenfjelds et fortiter alias atque appellationes pro accolarum multorum varietate.* (Her udbreder sig lig en Gren det saare berømte og store Fjeld Daarefjeld, som deler Norges Rige i to Dele, af hvilke den ene kaldes Nordenfjelds og den anden Sondenfjelds og maaske har forskjellige Navne paa de forskjellige Steder efter de forskjellige omboende Folk.)

Dette Navn paa nogen Del af Hardangervidden havde Biskopen ikke hørt af nogen i Hardanger eller de andre tilgrændsende Bygder, derom kan vi være overbevist. De vilde sikkerlig blive meget forundret, om de fik høre, at Fjeldet benævntes saaledes. Nei, det er et Navn, som Biskopen har fundet i et gammelt Skrift.

I Joh. Svaningius's Værk: *Christiernus II Danicæ rex, speculum regale* hedder det nemlig i Lib. I, Kap. V, hvor Talen er om Valkendorfs Reise til Bergen for at dæmpe Uroligheden der: *Nam ab Opslouio ad Bergam oppidum multarum dierum perquam iter est difficile ac supra modum molestum proficiscenti per scopulos asperrimos altissimosque ac profundissimas valles, perque desertum vastissimum atque longissimum, quod patrio nomine vulgo Dore-Fjeldt appellat, ubi nulla prorsus hominum est habitatio, sed solum liberalitate antiquorum regum in medio deserti ædificium exstructum est, ad quod viatores se recipiant, atque si sic videatur, pernoctent; nam nutrimenta ignis quolibet anni tempore locus abunde ministrat, quod si viatores ignitabulum secum adferant excusso igni instructoque foco, coquere ac edere ex iis, quæ secum adportarant, liberum erit omnibus, ceterum coquum nullum ibi inveniet. Quod quidem desertum a vastitate et stultitia nomen olim sortitum; qui absque fideli ductore viarumque perito monstratore temere stultæque id ingrediuntur, plurimos decipit atque e medio tollit, vastum adeoque in longitudinem atque latitudinem exporrectum, ut majus vastiusque hoc nullum Europa habere desertum homines peregrini, qui regna nationesque perlustrarunt, certo existimant.* (Thi fra Oslo til Byen Bergen er der en overmaade besværlig og meget vanskelig Vei paa flere Dages Reise over de vildeste og høieste Bjerge og de dybeste Dale og gjen-nem en uhyre vidtstrakt og øde Ørken, som Almuen i sit Tungemaal kalder

Dore-Fjeld. Her findes slet ingen menneskelig Bolig; men ved de gamle Kongers Gavnildhed er der opført et Hus midt i Ørkenen, hvorhen de Veifarende begiver sig og, om de saa vil, overnatter; thi Stedet har Ved i Overflod til alle Aarets Tider, og dersom de Veifarende bringer Fyrtøi med sig, kan de slaa Ild, gjøre op et Baal og koge og spise, hvad de fører med sig; men nogen Køk finder de ikke der. Denne Ørken har faaet sit Navn af det vidtstrakte Ode og af deres Daarskab, som uden en paalidelig Fører og kjendt Veiviser formastelig og taabelig vil gaa over den. De fleste farer vild og gaar tilgrunde paa den store ode Fjeldmark, der er saa vidtstrakt i Længde og Bredde, at Reisende, som farer gennem fremmede Lande og Riger, forsikrer, at Europa har ingen, som er større og mere ode.

Man vil let se, at Forfatteren har hørt Tale om Dovrefjeld, men at han som fremmed har misforstaaet, hvad der fortaltes ham, og henlagt Dovrefjeld til Vestlandet. Han har sammenblandet det Vestenfjeldske med det Nordenfjeldske, og Navnet Dovrefjeld har han forsøgt at give en egen Tydning = Daarefjeld, fordi de, som vilde forsøge at reise over det uden Fører, var Daarer.

Det er dette Biskop Scavenius har læst og taget for god Vare.

Naar der tales om Hus midt paa Fjeldet, viser dette, at det er Overgangen mellem Numedal eller Hallingdal til Eidfjord, som Talen er om. Her var der bygget en Stenbod, muligens flere, for de Reisende. Særlig omtales den Bod, som Biskopen benyttede sig af paa sine Reiser over Fjeldet, og som kaldtes Biskopsbu og laa i Nærheden af det store Halne Vand¹.

Veien over Fjeldet fra Hardanger gik op gennem Simadalen, over Isdalen og ind i Kjeldedalen. Herfra kunde man tage nordover langs Leiro og Holsno til Ustedalen; det var den korteste Vei, og brugtes altid om Vinteren. Biskopen drog vel over Halne, ostenom Krækjavandene og kom ned i Hol nedenfor Ustevandet.

Det var gammel Skik og er det tildels endnu, at der laa tør Ved i Boden til Brug for de Reisende; men før man forlod den, skulde man rive op og bringe ind saa meget, som man havde brændt. Stenboderne var altid ulaaste, men enhver Reisende skulde stænge godt igjen efter sig. *O. Olafsen.*

IX. Et laget sprog.

(Se MM. 1909 s. 88 ff, og 128 ff.).

I anledning av diskussionen om, hvorvidt sjøfinnerne har brukt et laget sprog, skal jeg henlede opmerksomheten paa, at et slikt kunstig maal omtales i Norges middelalder. Under striden mellem biskop Erik av Stavanger og abbed Erik av Utstein i aarene fra 1333 og utover erklærer nemlig biskoppen, at abbeden i retten overfor erkebispens og biskopperne² har tilstaaet følgende: han hadde i mange aar mot sin ordensregel tilbragt sine nætter i drikkelag med en fornem ung pike (*cum quadam iuuenula nobili*) og lært hende et av almindelige mennesker ukjendt sprog (*inauditum ab hoc seculo ydioma*). saa at ingen kunde forstaa hvad de sa til hverandre, og desuten oversat klosterreglen til norsk (*in noricum*) for hende, saa at hun kunde forstaa hvad straf munkene fortjente for sine forseelser³.

Edv. Bull.

¹ Se Peder Claussons saml. Skr. udg. af G. Storm S. 333.

² Vel under provinsialkonsilet i Nidaros sept. 1334.

³ Dipl. Norv. IV 215.

X. Få skåk med.

Aasen anfører fra Søndmør uttrykket *få skåk* (med én), «faa leilighet til at sætte en i knipe, gjendrive én». Han mener, at dette horer til oldn. *skåk* «skakspil», men tilføier, at «skak» «her ellers hedder Skakk».

Det synes naturligere at opfatte dette *skåk* som det ellers i vore dialekter velkjendte ord *skåk* f. (flertal *skjæker*) «skoglestang, en af de to stænger, som forbinder kjøretoiet med hestesælen». Billedet kan oprindeligt ha været det samme som i *hamle op med en*, hvilket egentlig vil si: at dra like i hammelen (tverstykket foran paa vognen, hvortil skoglerne fæstes, norsk dial. *humul*, oldn. *hōmull); «heste siges at svare hammel, naar de trækker saa ens, at hammelen holder sig lodret paa vognstangen» (Falk og Torp, Etymologisk ordbog I s. 269 f.). Hertil horer vel de av Ross fra det sydlige Norge anførte uttryk *hamla med seg* «holde sig til nød oppe, hævde sig med moie» og *hamla seg upp etter* «arbeide sig møisomt op». Maaske ogsaa *hamla* «stræbe imot, gjøre motsigelse eller indvendinger» (ifølge Aasen anvendt i Smaalene), som i betydning nærmer sig det søndmørske *få skåk*; men dette *hamla* kan vel likesaa godt være det samme ord som *hamla* «ro baglængs».

M. O.

XI. Runebrynet fra Strøm paa Hitteren.

(Jfr. MM. 1909 s. 100 og 163.)

Gjennem docent dr. G. Neckel i Breslau har professor ved gymnasiet i Leitmeritz (Böhmen) dr. Bernt tilstillet mig følgende oplysning om skikken at bære ljaabrynet i et horn med litt vand i:

«I hele (tysk og czeckisk) Böhmen gives der ingen slaattekarl uten *kohorn med bryne*. Jeg kjender skikken ogsaa fra andre dele af Tyskland og Østerrike.»

M. O.

ET PAR OLDNORSKE MEDICINSKE UTTRYK.

Av Hjalmar Falk.

1. *riða* «koldfeber»

forbindes av den tyske medicinalhistoriker Heyne¹ med *trollriða* «trollkjerring, heks», idet feber — som andre sygdomme — av folket tillagdes dæmonistisk oprindelse. Denne forklaring er gal. Ordet kan selvfølgelig ikke skilles fra det angelsaksiske *hriþ* «feber» og oldhoitysk *rito*, som igjen hører sammen med vort *ri* (oldnorsk *hrið*) om et kort og heftig anfald av en sygdom. At ordet i oldnorsk skrives uten *h*, kommer simpelthen av, at det i gammel tid kun findes i norske haandskrifter; i senere islandske forekommer det vistnok ogsaa, men her overført fra norsk.

Allikevel er der forsaavidt en kjerne av sandhet i Heynes forklaring, som den av Aasen og Ross anførte benævnelse *trollriða* for en slags voldsomme sygdomsanfald hos dyr viser tilknytning til det anførte *trollriða*², — men denne tilknytning er av sekundær natur, av lignende art som naar øiensydommen *sti*, hvis egentlige betydning er «hævelse», i vore dialekter er blit til *trollstig*.

2. *âmusótt* «rosen»

sættes ofte i forbindelse med *aame* (larve), dels saaledes at aamen sies at være benyttet som kurmiddel mot rosen³, dels saaledes at sygdommen skal være anset for at skrive sig fra en insekt-

¹ Jfr. F. Grøn, Altnordische Heilkunde, s. 83.

² Eller kanske snarere til adjektivet *trollriða* «trollreden om kvæg som blir vildt eller forstyrret».

³ Jfr. det gamle islandske tidsskrift *Félagsrit*, IX.

larve¹. Som bevis for sidstnævnte forklaring citeres Aasens *aame-sykja* «en slags bylder som ansees foraarsaget av en insektlarve (= *trollverk*)». Men navnet kan selvfølgelig ikke skilles fra den angelsaksiske benævnelse for rosen: *ôman*², som igjen er dannet av *ôm* «rust» (jfr. *ômig* «rusten, betændt») og sigter til farven.

Allikevel viser ord som det dialektiske svenske *åmblest* «lidende av rosen», egentlig: paablæst av en larve, at sygdomsnavnet er blit knyttet til «aame», hvilket vel igjen har været medvirkende til den rolle aamen spiller i folketroen (jfr. jysk *aame* om et fabelagtig sumpdyr som blæser gift paa folk).

Her er altsaa en overtroisk forestilling opstaaet ved misopfatning av et sproglig uttryk, — atter et eksempel paa, hvad den svenske sprogforsker Tegnér har kaldt «sprogets magt over tanken».

3. *kveisa* «byld, blemme».

Herom heter det i Fritznors ordbok: «Da der ved *kveisa* i folkesproget oftere betegnes en maddik, et insekt, har betydningen byld sandsynligvis sin grund deri, at man ansaa denne for at være en følge av, at der hadde sat sig en giftig orm i den av verk angrepne legemsdel, likesom man i folkesproget kalder saadan verk med navnene *troll*, *tussebit*.»

At orme har været anset for aarsak til sygdomme, er bekjendt nok. Det er ogsaa høist sandsynlig, at vort folkesprogs *kveis* «fylde-syke, delirium» (likesom det islandske *kveisa* «mavepine») er utgaat fra *kveis* «traadorm, indvoldsorm (i fisk)». Allikevel sætter Fritznors forklaring for det oldnorske ords vedkommende tingen paa hodet. Den egentlige og oprindelige betydning av ordet er utvilsomt «blemme, blære», hvorav videre har utviklet sig betydningen «blæreorm». Dette sees bl. a. av det nedertyske *quêse*, som i ældre tid kun betegnet «blodunderløpen blemme», nu derimot «blæreorm i faarets hjerne (aarsaken til faarenes dreiesyke)», likesom det fra nedertysk stammende danske *kvæse*.

¹ Jfr. Grøn a. s. s. 85.

² At det angelsaksiske ord har denne betydning, viser bl. a. oversættelsen «ignis sacer», som her kun kan betegne erysipelas. Afs. *ôman* er flertal av et oprindelig *âma = oldnorsk *âma* i *âmusôtt* (sml. danske dialekters *omme* «sygdom i juret», i ældre dansk ogsaa «knote i en kvindes bryst»).

4. *jötunoxi* «kræftsvulst».

Ordet brukes i Biskupa sögur II, 269 enstydig med *átumein*, som igjen hører sammen med *etw* fpl. «kræft», egentlig «ætende sygdom». Hvad benævnelsen *jötunoxi* angaar, saa betegner ordet i nysislandsk en billeart, nemlig «*staphylinus maxillosus*», saa kaldt efter sine svære kjæver, som sammenlignes med en okses horn. Det blir da sandsynlig, at sygdomsnavnet intet andet er end en islandsk nationalisering av det latinske *cancer* «kræft», egentlig «krebs».

Interessant er den oplysning, som gives i det islandske Félagssrit IX (1789) om de mot kræftbylder anvendte kurmidler: paa *átumein* — heter det — har det vist sig nyttig at lægge levende biller, opskaarne mus og andet utøi. Billerne skriver sig selvfølgelig fra benævnelsen *jötunoxi* og utøiet fra benævnelsen *átumein*, som er blit sat i forbindelse med *át* (*íta*) brukt som betegnelse for alslags gnavnende utøi (sml. «aat i haaret» o. l.). Vi har altsaa at gjøre med den art av sympatikure, hvor en tilfældig likhet i navn er det bestemmende. At tyde sygdomsnavnet *jötunoxi* som en overført bruk av insektnavnet¹, træffer vel den folkelige opfatning av forholdet, men er i virkeligheten at gaa den forkjerte vei.

5. *innansótt* «fordøielsesbesværligheter».

Benævnelsen forekommer kun i nordisk, nemlig foruten i Sturlungasaga I, 17 ogsaa i en nysvensk dialekt, her i formen *insot*². Dens sproglige motsætning er *útsótt*, som utvilsomt (med Fritzner) er at gjengi ved diarrhé eller dysenteri, hvilket ogsaa er betydningen av det svenske *utsot* og av angelsaksisk *útsiht* og oldhøitysk *úzsuh*. Den begrænsede forekomst av *inn(an)sótt* i forhold til «utsot» viser, at det første er dannet i Norden som motsætningsnavn til det sidste. Allerede av dette forhold fremgaar, at betydningen av *inn(an)sótt* kun kan være «fordøielsesbesværligheter», hvilket ogsaa ganske stemmer med den av sygdommen givne beskrivelse («han kunde ikke spise alt og maatte være forsigtig med nyslagt kjøt, fordi han ved nydelsen derav blev oplæst og fik stinkende aande»). Med Fritzner at oversætte ordet med «indvortes sygdom» er likesaa villedende, som

¹ Jfr. Grøn a. s. s. 68.

² Rietz 553 («magplåga»).

om man vilde gjengi *ûtsôtt* med «utvortes sygdom»: i virkeligheten foreligger en slags forkortet sammensætning med betydningen av en sygdom som bestaar deri at noget strømmer ut.

6. *ûfr* «drøvel»

findes kun en gang i oldnorsk, nemlig ved omtalen av en i 1023 foretat avskjæring av *uvula* (*skera sêr ûf*). Ordet stammer fra det latinske *uva* (egentlig «drue»), som av Celsius o. a. anvendtes i samme betydning som *uvula*. Det findes ogsaa i de øvrige gammelgermanske sprog (angelsaksisk *ûf*, middelhøytysk og middelnedertysk *ûve*), i Norden derimot i gammel tid kun paa det anførte sted (oldsvensk har herfor *drypil*, egentlig «liten draape»). I nutiden kjendes det kun i Norge, hvis dialekter foruten *uv* ogsaa opviser sideformen *ulv*, som stammer fra latinsk *uvula* (*uvl* er omstillet til *ulv*). Dette forhold er visselig ikke tilfældig, men bekræfter den antagelse, at staphylotomien — gjennem hvilken det latinske ord er indkommet — særlig i Norge var en hyppig operation: se herom F. Grøn, *Altnordische Heilkunde* 57. Hvor paa denne vis de sproglige kriterier gaar haand i haand med de historiske vidnesbyrd, blir beviset særlig eksakt.

OM EN SAMLET FREMSTILLING AV ALLE NORGES BYGDEMAAL.

Av Amund B. Larsen.

Vort land var i sin tid, ved Ivar Aasens arbeider, det land i Norden og vel ogsaa videre omkring, som hadde faat sine dialekter fuldstændigst og grundigst fremstillet i forhold til samtidens sprogvidenskabelige standpunkt. Denne ledende stilling har man nu ikke paa længe kunnet tillægge vor dialektforskning. Det store publikum, og især den del av det hvem Ivar Aasens videnskabelige saavel som hans praktiske sproglige virksomhet laa aller nærmest, mente at med hans skrifter var man kommen saa langt i sprogets beskrivelse som der overhodet kunde naaes; det kunde ikke fremstilles fuldstændigere. Og denne sterkt utbredte opfatning har hemmet produktionen, om den end ikke har kunnet hindre den.

Imidlertid har vore nabolande faret os forbi, idet de har bragt dialektforskningens methode likesaa høit som sprogforskningen staar paa andre felter, navnlig da Sverige og Finland ved en betydelig flok av selvstændige forskere med en talrig stab av sterkt interesserte medarbeidere, men ogsaa Danmark, hvor f. eks. nu et meget indgaaende sprogkart med tekst nærmer sig sin fuldendelse. Der sies, at det bare er en mere detaljert bygdemaalsforskning som nu hersker i nabolandene end den som Ivar Aasen indførte hos os. Men dette er ikke det væsentlige ved forskjellen, og det gir derfor ikke den sande forestilling. Vistnok er den mere detaljert, men det er den ikke for detaljernes skyld, man sætter heller mindre pris paa selve den ting at

vite besked om det enkelte maal eller det enkelte faktum i maalet, end man for gjorde. Man bryr sig slet ikke saa meget om blot at kunne detaljerne; men man maa jo ha detaljerne for at komme ind i sprogets særegne biologi, den som sammen med kulturens indhold og kulturens veier vil lede dets fremtidige utvikling. Ved midten av forrige aarhundrede, da Ivar Aasen utførte sin gjerning, blev det dypeste i sproget ogsaa av sprogvidenskabens fremste ledere, jevnlig omtalt i billedlige uttryk, som for den nuværende slegt synes enten taakete eller tomme. Nu skulde det jo mere gjelde at faa klare forestillinger — og derfor trænges fyldigere detaljkundskap.

Kilderne til denne indgaaende kundskap blir hos os slettere for hver dag som gaar. Det er ingenlunde likedan allesteds med den sprogblending og sprogforandring som foregaar; men det er dog allerede tydelig, at de mindre dialektenheter er paa veien til at gli sammen og danne nye av større omfang, hvilke sedvanlig samtidig faar en sterk islet fra ett eller andet bymaal.

Naar man vil sikre videnskapen alt det der kan skaffes om vort sprogs fortid og nutid, er det derfor paa tide at der arbeides planmæssig for dette og arbeides i det store. Og for sent er det endnu ikke. I én henseende er det netop den rette tid: blandt dem som vilde faa arbeidet at utføre, de yngre filologer, synes der at være klar forstaaelse av arbeidets vigtighet baade i videnskabelig henseende og for at vore sproglige forhold engang skal komme paa stabil grund.

Et saadant samlet, planmæssig arbeide burde begynde med en fremstilling av alle landets bygdemaal i en form som gjorde deres indbyrdes likheter og forskjelligheter anskuelige. De regler og ræsonnementer som kan utdrages av dette materiale, vilde for en stor del være klare av sig selv, og saaledes ikke paakrævet, for en anden del blev de noget usikre, og vilde derfor være en ting som først kom i anden række. Syntaksen kunde delvis medtages, om det end for dens vedkommende vilde være vanskeligere end i andre henseender at bli opmerksom paa de nævneværdige likheter og forskjelligheter. Ordforraadet maatte naturligvis bli en sak for eksisterende og fremtidige ordbøker.

Jeg foreslaar at et saadant verk utarbeides i form av (i hovedsaken) parallele eksempelrækker for det hele land, eksempelrækker som er tilstrækkelige til at vise hvorledes hver enkelt dialekt behandler hvert enkelt av sprogets fænomener.

Det skulde saaledes svare nei eller ja til sporsmaalet om den og den differentiering findes i hvert enkelt maal. Naar *bók*, *fót* og *kló* i oldn. danner én ensartet bœininggruppe, men i nutidens maal dels fremdeles danner én, dels slaar de to første ord sammen mot det sidste, dels de to sidste mot det første, saa skulde det av eksempelrækkene fremgaa hvorledes hvert enkelt maal forholdt sig i den henseende. Naar østnorsk har et særskilt avsnit i sin lydlære om ord med likevegt og tiljevnedede vokaler, men vestnorsk aldeles ikke, saa maatte der for de østnorske maal findes store eksempelrækker som viste tiljevningens forskjellige arter; ved grænsen mellem øst- og vestnorsk trængtes adskillig mindre rækker, som viste paa hvilken maate likevegtsfænomenets omraade i sproget avtar. Paa Vestlandet vilde det tilsvarende avsnit være meget kort, det vilde kun ha at vise, at der ingen forskjel er paa vokalbehandlingen i ord med og uten likevegt — samt nævne det lille antal ord der hist og her kan vise fænomener som ligner likevegt og likevegtstiljevning, uten hensyn til det om de virkelig horer under dette eller ikke, saasom i Søndhordland *vava* av *vera*, *varta* av *verta*, paa Voss *jukul* og *humul*, andresteds *borrosk*, *borføtt* o. fl. I østlandsk er oldnorsk *a* og *o* temmelig gjennemgaaende delt i to (sekundært ofte flere) meget lydforskjellige vokaler (mest avhængig av følgende konsonants beskaffenhet), f. eks. *käbbə* men *tapp*, *dögg* men *rakk*; disse fordrer saaledes der en utførlig behandling med et rikelig antal eksempler paa *a* og *o* foran alle de forskjellige konsonantforbindelser. I vestlandsk er der mindre av saadant — ogsaa i Stavanger amt og i Nordfjord er der dog to slags *a*-lyd — og paa Vestlandet kunde man saaledes i visse dialekter noie sig med at vise at der ingen saadan differentiering er. Omvendt er der i vestlandsk, og i ethvert maal, fænomener som der vilde være vidtloftige, men ikke vilde kræve andet end den negative paavisning f. eks. i østlandsk.

Man maatte saaledes opdele bygdemaalene i grupper, som jeg tænker mig av en storrelse og indre ensartethet omtrent som fogderier. Som de enkelte enheter inden gruppen maatte samleren opstille dem som han fandt tilstrækkelig særegne i flere henseender til at kræve fuldstændig repræsentation; en dialektforskjel som kun gjaldt faa fænomener kunde jo omtales i noter under hovedfremstillingen. Nutidens prestegjeldsinddeling synes mig ikke fuldt skikket til at avgi enheterne; den vilde ofte

være for fin at lægge til grund; kun sjelden tror jeg man vilde finde sig opfordret til at sætte sognedialekter i et prestegjeld op som grundenheter (mon ikke tildels i Sætersdalen?). I en fremstilling av Sognemaalet vilde jeg f. eks. ikke gi Aardal nogen særegen rubrik, jeg vilde slaa Leikanger og Balestrand sammen til én, og er noget tvilsom om Sulen; men baade Sulen og Brekke vilde vistnok ialfald maatte omtales i endel noter. I den dialektgruppen maatte eksemplerne saavidt inulig være de samme — enkeltvis kunde de dog erstattes med andre av samme art; navnlig vilde jo i regelen hvert enhetsmaal være alene om sine stedsnavn. Og for hele landet burde man jo ogsaa bruke de samme eksempler naar der ikke var nogen hindring for det. Men rækkefølgen av de fænomener som eksemplerne skulde belyse, maatte være den samme for hele landet.

Til fremstillingen burde man bruke Storms lydskrift; dersom den nogensinde skulde vise sig utilstrækkelig, vilde det neppe være vanskelig at fuldstændiggjøre den. Og lydskriften maatte brukes fuldstændig; man maatte ikke la samme a-tegn gjøre tjeneste for dyp a (a) i Solor, og for høi a (â) i Vanse. En forfatter kan nok synes han har gjort nok om han én eller anden steds anbringer den bemerkning, at da hele dialektgruppen har samme slags a, behøves der ikke noget specielt tegn for nuancen. Men for læseren er ulempen ved dette større end den som forfatteren sparer sig for. Man maatte alle steds betegne om en vokal var lang eller kort osv.; naar man undertiden var nodt til at bruke et eksempel uagtet én eller anden omstændighet ved det stod samleren usikker — slike tilfælde vilde jo ubetinget forekomme en og anden gang — saa fik man si at man ikke visste fuldstændig besked. Ti alle verkets dele maatte gjøres saa færdige som man kunde til sammenligning, umiddelbar sammenligning.

Jeg tror at Storms ordlister er et godt forarbeide til de nødvendige eksempelrykker. Umiddelbart anvendelige er de ikke; et par fænomener er saa utførlig repræsenteret, at det kun for bestemte landsdele vilde være hensigtsmæssig at gjøre det saaledes. Den sænkende virkning som nasale konsonanter mange steds i nogen utstrækning har hat paa foregaaende vokal, er nemlig hos Storm eksemplificert saa rikelig, at det kun er i Bratsbergs og Lister og Mandals amter saa meget trænges; og tiljevningseksemplerne passer, som det synes, mest for det syd-

lige Østland. Naar man beskar disse dele av den større ordliste og vel sagtens ogsaa endel andre, mindre omfattende, fænomener, saa vilde denne være en prøve paa det jeg tænker mig som normal-eksempelrække for lydlæren; men der kunde tænkes andre eksempler og anden ordning. Fra en normal-eksempelrække maatte man saa utvide de enkelte avsnit som i maalgruppen behøvde vidtløftig behandling. For syntaksens vedkommende findes der kun litet av forarbeider, og det vilde saaledes være mere tvilsomt hvor meget man der opnaadde.

Hvem skulde utarbeide et saadant verk som det hvis beskaffenhed jeg nu har forsøkt at skissere? Ingen enkeltmand! Videnskapens fordringer til nøiagtighet, f. eks. i lydopfatning, er nu saa store at det er forbi med de tider da én mand kunde ha tilstrækkelig overblik over hele landets sprog. Bortset fra det, at der rimeligvis er formeget stof til at én mand nogenlunde kan række det paa det tidsrum da han er duelig til saadant arbeide, saa er de fleste, efter min personlige formening bokstavelig enhver, utsat for at ta feil av de mindre nuancer ved fremmede dialekters sproglyd; en fremmed er utsat for at overvurdere eller undervurdere nogen enkelte av sine hjemmelsmænd. Naar man f. eks. i en dialektgruppe skal avgjøre om der er den samme representant for oldn. kort *o* (og *o*) i to nabomaal, eller om de hver har sin, bør der helst være en mand som staar maalgruppen nogenlunde nær i forveien, til at gjøre dette. Anderledes er det derimot med hensyn til at vælge lydtegnene; i henseende til dem vilde jo det eneste hensyn være at man brukte samme lydtegn for den samme lyd gjennom hele verket — naturligvis med en viss amplitude, et litet svaierum, for hvert tegn — og til det skulde man jo anta, at man blir bedst skikket, ikke ved stedet for sin fødsel og opdragelse, men ved at træne sig for at klargjøre likhet og forskjel mellem de beslægtede sproglyd paa forskjellige steder i landet. Den tilnærmelsesvis lokalkyndige arbeider av maalgruppen maatte i den henseende konferere med en tilnærmelsesvis alment kyndig hovedredaktør. Jeg skal anskueliggjøre ogsaa dette ved et eksempel som ligger virkeligheten saare nær. Dersom et barn fra indre Hardanger, Voss eller Sogn i folkeskolen og senere paa et seminarium eller en amtsskole blir oplært i landsmaal, vil han paa alle trin bli tilholdt av sine lærere at skrive f. eks. (a) *lova* eller *lōva*, men uttale som i sit eget bygdemaal *lāva*, likesom ogsaa en elev fra Fjeld eller

Herlo skal skrive *lova* eller *løva* og uttale efter sit bygdemaal *lva* eller *lava* — hvilket er ganske betydelig anderledes; og begge lærer at kalde den vokal de der bruker, «aapen o». Der som den der uttaler *lava* senere blir student, studerer filologi og skal notere nogen av de nævnte indre bergenske dialekter med lydskrift, vil han fra begyndelsen og lang tid utover ha vanskelig for at skille mellem sin «aapne o» og den lyd som i lydskriften kaldes «aapen o», nemlig *ó*; at skrive *låva* kunde aldrig falde ham ind, skjont vokalen er saa ensartet med den i østlandsk *å låva* eller *æn låvø* som vokaler vel kan bli i dialekter med væsentlig forskjellig mundlag. Men den forskjellige musikalske aksent hindrer ham i at gjøre korrekt sammenligning. Og saaledes kan den sproghistoriske retskrivning paa mange punkter hindre sand, lydrigtig optegnelse¹.

Der maatte altsaa være et antal samlere og forfattere til at beskrive dialektgrupperne, og der maatte være en hovedredaktør til central- eller kontrolapparat. Der synes for tiden at være saa stort et antal yngre filologer med fonetisk træning og med sterk interesse for norsk sprog og norsk sproghistorie, at det ikke skulde synes vanskelig at faa ialfald alle større landsdele besat med indfødte repræsentanter, særlig naar arbeidet blev fordelt over en aarrække. Til hovedredaktør hadde jeg tænkt at by mig selv frem; jeg tænker mig at jeg kanskje vil bli den sidste som har gjort en smule forsøk paa ved egne reiser at faa et visst overblik over hele landets sproglige forhold. Om jeg skulde komme til ogsaa at overta behandlingen av én eller anden enkelt dialektgruppe, vilde det visselig bare gavne virksomheten som centralapparat, og risikoen for unoiagtighet i gruppens behandling vilde bli langt mindre end for en der skulde behandle alle grupper.

Og hvorledes skulde omkostningerne skaffes tilveie til at faa al denne kundskapsmengde samlet, ordnet og trykt? Det kunde ikke ske uten ved statsbevilgning. Staten har bevilget penger til sprogvidenskabelig behandling av vore gaardnavne — en behandling som nu antagelig temmelig snart vil være avsluttet. Jeg kan ikke andet end vente at staten ogsaa vil stille sig gunstig

¹ Der forekommer ogsaa det tilfælde, at et ungt menneske er kommen saavidt at han erkjender det sande, litt uhistoriske forhold i sit eget maal, men at han allikevel efter eget sigende ikke tør vise det av frygt for at det vilde skade ham ved en eller anden eksamen.

til en plan som den jeg her har begrundet og fremlagt, baade av videnskabelige og av praktisk sproglige grunde. I videnskabelig henseende kan man ikke alene vente, at de til et saadant arbeide horende undersøkelser vil gi egentlig sproglige resultater, men ogsaa at undersøkelserne vil fore til hvad jeg tor kalde berikelse av vor historie, nemlig slutninger om ældre tiders kulturelle forhold og kulturens eller, mere direkte, samfærdselens veier, kanske tildels noget i retning av indvandringshistorie. Ti det arbeide som i første haand er rettet paa, saaledes som foran sagt, at fremstille bygdemaalenes likheter og ulikheter, vil nødvendig fore enhver av de enkelte medarbeidere hen paa andre undersøkelser inden den dialektgruppe han behandler, ordforraad, navneskik, stedsnavn og meget andet. For den der slet ingen sprogvidenskabelige interesser har, vil det ialfald være tydelig, at en saadan samling av aldeles objektive vidnesbyrd vil ha en stor raadgivende betydning med hensyn til vort sprogs fremtidige utvikling. Hvis han allerede i forveien mener, at den fremtidige utvikling vil si kompromis eller blanding mellem bymaal og bygdemaal, saa er der jo ikke noget andet hensyn som har betydning for ham end det om den enkelte detaljreform i sproget har stor eller liten støtte i talesproget i landet. Og ogsaa den som er sikker paa at det ene eller det andet av de stridende partier tilsidst vil vinde en fuldstændig seier, ogsaa han maa, saa sandt som han virkelig tror paa sin sak, være overbevist om at det som tjener denne sak bedst, det er den fuldstændigste kundskap om nutidens sprogforhold som kan erholdes.

HERDER OG DEN NORRØNE DIGTNING.

Av Fredrik Paasche.

I. Herder.

Herder er en av det 19. aarhundredes skapere. Den germanske renaissances historie kan fortælle om mænd med sikrere videnskabelig forskerevne, med fyldigere filologisk kundskab. Men Herder hadde den banebrytende idérigdom. Han er Schlegels og Grimms nødvendige forudsætning.

I intet andet land hadde det 17. aarhundredes latin git det nationale aandsliv saa dype skader som i Tyskland. Ved aar 1750, da England aapnet de germanske folks kamp mot klassicismens herredømme, var de tyske stammer uvidende om de naturherligheter, de sat inde med i sin rike middelalderlige digtning, i sine folkeviser, sine sagn og sine eventyr. Allikevel kom de med i bevægelsen fra første stund. Med jubel hilste de Percys folkeviser og de norrøne oldkvad.

Straks sneg en feil sig ind. De tyske digtere og videnskapsmænd kom ikke til frændefolkenes litteraturer som til uantastelige nationalhelligdomme, kom ikke paa litterære pilegrimes vis for pietetsfuldt at se, forstaa og nyde. Som glade turister kom de og brot stene los av de stolte bygninger: belæsset med navn paa guder og helte, men sjelden rikere paa videnskabelig forstaaelse, paa digterisk syn og glød, drog de hjem til de germanske urskoge. Litterær hjemve var en av de sterkeste magter i det unge Tysklands aandsliv. Hjem til det oprindelige, hjem til den germanske heltetid, hjem til Veledas ekelunde!

Under det mægtige, hellige lovverk skulde nu det fremmede bytte som ved et under forvandles til urgammel tysk national-eiendom.

Tiden var travel. Det hastet med at skape en tysk national-litteratur, som værdig kunde træde ved den franske eller engelske digtnings side. Her skulde da ogsaa den norrøne litteratur gjøre tjeneste. Skjønt hele dens væsen endnu var tyskerne en gaade, skulde den paa stedet gaa ind i den nye germanske digtning. Resultaterne blev ikke særlig lysende. Her nogen prøver: Vi finder valkyrjerne som «artige skabninger», der fører «de himmelske rekruter» til «soldaterfaderen, overkommandanten over de valhalliske tropper». Vi hører tale om «den snille Tor» og «det ulykkelige kløverblad ulven Fenris, den midgardiske slange og Hela.» Freya er «Odurs gemalinde, Odins mætresse». — I den prosaiske indledning til *Skírnismál* heter det om Frey, som hadde set Gerd inde i den fjerne Jotunheim: «Þar af fekk hann hug-sóttir miklar». I den begyndende tyske renaissances dage kunde man glæde sig ved følgende parafrase over grundteksten: Dette fruentimmers skjønhed hadde gjort et saa levende indtryk paa ham, at han blev meget urolig tilsinds derved.» Slutningslinjen i Ragnarskvadet (*Krákumál*), det kjendte «hlæjandi mun'k deyja», blev til: «Jeg dør som en Skyther». Og oversætteren skrev til digteren Gleim, samtidig som han sendte ham sit verk: «Vil ikke De ogsaa dø som en Skyther, kjære Gleim?» Den stakkars Gleim hadde visst aldrig tænkt at dø «som en Skyther». Han sang om piker og vin og glædet sig ved livet. Det var forresten utrolig, hvor let Valhalla-begeistringen og rokokko-glæden foiet sig sammen. Den samme mand, som opfordret Gleim til et heroisk endeligt, skriver om «Valhallas Dyser» (diser): «De har neppe skjænket paradisets mindste vellyster og er vel at sammenligne med tyrkernes huris.» Den høie, stolte, hjelmklædte Geirskogul er gjort «til huri i paradiset»!

Men slik skrev selv de bedste i tiden. Klopstock, føreren for «urgermanerne», var ingenlunde bedre end mængden av «de valhalliske tropper» i den nye tyske litteraturkamp.

Til stor skade for den nye digtning var det, at tiden hadde meget dunkle historiske og etnografiske begreper. Nordsjofolkenes digtning blev opfattet som en enhetlig litteratur, Ossian og Edda, barder og skalde, blev slaat sammen. Nu var jo Ossian i form og tone, om ikke altid i stof, sprunget ut av tidens egen

søkende sentimentalitet og blev følgelig tidens yndlingsdigt. Dette gik ut over den nordiske efterdigtning. Ja, om det saa var i Edda-oversættelserne, overalt sneg «Ossian» sig ind, med sit sukkende siv og sin vemodige maane.

Ogsaa en rent ydre vanskelighet hadde oversætterne at kjæmpe med. Men den var sandelig ikke liten: deres kjendskap til det oldnorske sprog var av en saare overfladisk natur. De forstod det ikke. De hjalp sig med latinen. Den ældre Edda forelaa bare bruddstykkevis i arbeider av de danske lærde Resenius og Bartholin (17. aarh.). Her stod grundteksten og en latinsk oversættelse. Den var det tyskerne forstod. Gjennem den lærte de den norrøne digtning at kjende. Det skulde ikke netop gjøre deres oversættelser bedre, at de stadig lot grundtekstens versform fare. Ubundet av rytmiske hensyn bredte den tyske svada sig gjennem de mange prosaiske gjengivelser av Eddakvadene.

Av Eddakvadene? Det var ikke mange, Resenius og Bartholin hadde tat sig av: *Völuspá*, *Hávamál*, *Vegtamskvida*. Men i aarenes lop saa meget andet av den norrøne litteratur dagens lys, baade i Danmark og i Sverige. Saa da den germanske renaissance brot ind, var der forholdsvis god anledning til at studere det gamle nordiske aandsliv. Den yngre Edda hadde Resenius git ut i 1665, — grundteksten, med dansk og latinsk oversættelse og kommentar. I 1764 kom *Snores-Edda* første gang i tysk oversættelse. Det var det væsentlige av *Gylfaginning* og et uttog av *Bragarødur* og *Skálda*. I samme bind kom *Hávamál*, *Ragnarskvadet* og *Hákonarmál*. Altsammen i prosa og egentlig tredjehaands: det hele verk var en oversættelse av Mallets franske «Keltersnes, særlig de gamle skandinavers mytologi og poesi» (1756).

Dette verk var det, som skapte høiflommen i de tyske digteres nordiske begeistring. Gerstenberg skrev sit berømte «En skalds digt» (1766), Klopstock fulgte efter med sine «Bardieter», og mange poetikler drog i hans følge. Valhal tok for en tid Olympens plads i de tyske digteres billedsprog.

Men, som nævnt, forandringen var i hovedsaken en rent ydre forandring. Det karakteristiske ved vor gamle digtning blev ikke fundet, — det godtgjør vel de prøver, som nyss blev git. Det stemningsliv, som skapte vore gamle kvad, blev ikke forstaat. Den tænkning, som bærer dem, fandt man ikke sam-

menbæng i. Hemmeligheten ved deres kunstneriske form anet man kaapt. Man tok den norrøne digtning, fordi dens kraft og følelsesstyrke imponerte. I passe blanding med ossiansk sentimentalitet kunde den bli et glimrende vaaben i kampen mot «den letfærdige galliske muse». Den sikreste veiviser hjem.

Her er det. Herder sætter ind. Denne vældige poetiske begavelse, denne henfort-begeistrede naturelsker kunde ikke bli staaende ved Klopstocks Bard Dieter. Mer og mer blir det ham en hjertesak at trænge ind i den norrøne digtnings væsen. En kjæmpe i alt, en rydningsmand paa alle omraader, finder han ogsaa den vanskelige vei til normannakongernes kvædende hird. Herder skimter den nordiske folkesjæl. Han vet, hvilke kræfter det er, som har faat uttryk i Eddasangene. Han ser den nøie sammenhæng mellem indhold og rytmisk form. Og han vet, hvor Nordens grænser gaar. Vistnok kan han tale om Kelternes Edda eller om «Hele Tyskland fra Graubund til Trondhjem». Men slikt sker oftest i hans første arbeider. I hans modnere aar er slike enkelte uttryk tydelige indrømmelser til tidens gjængse sprogbruk. I forbigaaende staar de, og sjeldnere og sjeldnere blir de. Herder vet, at Edda er noget andet end Ossian. I hans tanker er nordisk digtning egen for de lande, som islændere, nordmænd, danske og svenske bor i.

Herder vilde nok ogsaa ta den norrøne litteratur til hjælp for det unge tyske aandslivs vekst. Men han saa langt dypere end de andre. Odins eller Freyjas navn var ham ikke nok til at skape en national digtning. Herder spurte efter vor gamle litteraturs aand. Han sa: I aarhundreder har vi søkt hen til det klassiske og klassicistiske dannelsesliv, og til det alene. Ligger det ikke nærmere for os at trænge ind til vort eget? Ja, bare vi hadde det, bare det laa klart i dagen! Men mens vi venter paa vort nationale restaurationsarbeide, kan vi ialfald gripe den digtning, som staar vort eget gamle aandsliv nærmest. Den finder vi hos vore nordiske frændefolk. La os lære den nordiske folkesjæl at kjende! Det kan ikke være lang vei fra den og til vor egen.

Med slike tanker stod den unge Herder foran den norrøne digtning. Og da tiden var skredet frem til at naa det gamle tyske aandsliv ogsaa, ikke mindst gjennem Herders egen virksomhet, lot han ikke de nordiske studier fare med pen tak for god hjælp. Det nordiske kulturverk hadde etterhaanden faat

selvstændig værd for ham. Nu saa han paa det med digterens rene kunstglæde, med historikerens kjærlighet. Karakteristisk for Herders udvikling er hans stilling til Mallets Eddautgave. Med jubel hilste han den tyske oversættelse av 1763. Han bad de tyske digtere læse den, lære den, reise store verker paa den. Mange aar senere er hans stilling til Mallets bok en anden. Nu vet han, at den har store mangler, at den ikke gir sandheten om den norrøne digtnings væsen. Og nu var denne sandhet, den videnskabelige indsigt, det viktigste for Herder.

Herder fortæller, at han hadde oversat Eddakvad «længe før bardetonerne begyndte at klinge i Tyskland». Altsaa ihvertfald før 1766, aaret for Gerstenbergs triumf. Herder var født i 1744, saa han har været meget ung, da han første gang møtte den norrøne digtning. Straks slog det ham, at her talte et frændefolk, at al denne vilde kraft laa det tyske sind nærmere end de klassiske (og franske) idyller. Tyve aar gammel skriver Herder: «Shakespeares skrifter og den nordiske Edda, bardernes og skaldernes sange, maa bestemme vor poesi.» Samtidig har han alt en sikker følelse av den nordiske mytologis særpræg: «Skandinaviere bygget sig sin verden av kjæmper, — jorden av Ymers legeme, havet av hans blod, himlen av hans hjerneskal. Verdens ondskap forklarte han ved ulven Fenris og den store slange fra Midgar. Han digtet altsaa, som natur og himmelstrok krævet. — — Alt var kjæmper, uhyrer, troldom. — — — Hvem som vil, bringe nu orden og lys og utsyn i dette uendelige vildnis!»

2. «Skaldeavhandlingen».

I Königsberg og Riga skrev Herder sine første arbeider: Væsentlig betragtninger over sprogenes og nationallitteraturenes opprindelse, tynget av en unødige mængde filosofi. Da kom en hændelse, som revolutionerte Herders fremstillingsmaate. En hændelse som ogsaa fik ham til at ta de nordiske studier opp igjen, med det rikeste utbytte for ham selv som for saantid og ettertid. Det var sjøreisen fra Riga gjennom Østersjøen og Nordsjøen ned til Frankrig, dengang en færd, som krævet sine fulde seks uker. Herder skrev en «Reisejournal» underveis, og den vidner umiddelbart om den bevægelse, som tok ham ved de

mange nye indtryk. reisen gav. «Der ser jeg Olavs klippe», heter det i Herders «Reisejournal». «Hvor stor var ikke den tid, da han levet, da han døde! Hvilke forestillinger gir ikke hans grav. — dækket av skyer og taake, beskyttet av bølger, — om hans tids trolddomstaake! Her var det, goter og normanner seilet ut. Her klang deres skaldes kvad. I disse dunkle, disige egne vil jeg læse sangene.» — — —

I den berømte avhandling om «Ossian og gamle nationers sange» er Herder klar over færdens store betydning: «Med én gang bort fra den borgerlige verdens forretninger og forfængelige travelhet! Med én gang kastet ut av den lærdes lænestol eller selskapslivets myke sofa. — ut paa det vide, aapne hav, svævende mellem himmel og avgrund, nu og da med en fjern kyst i sigte! Og med de gamle skaldes sange og fortællingerne om deres bedrifter i haanden, — hele sjælen fylt av denne læsning, — like ved de steder, som saa deres daad! Her forbi Olavs klipper, som der gaar saa mange underfulde sagn om! — Like imot det øland (Sjælland), som hin tryllekyndige ase pløiet løs med sine fire mægtige okser! Nu omkring sandlandet (Jylland), hvor fordem skalde og vikinger med sværd og kvad strøk over havene paa «Jordbæltets heste»! I det fjerne de kyster, hvor Fingals bedrifter skede og Ossians kvad sang vemod! : Tro mig, — slik lar skalde og barder sig lettere læse end i nærheten av professorens kateder!»

Det var i 1769, Herder reiste gjennom de nordiske farvande. Avhandlingen om «Ossian og gamle nationers sange» blev i sine hovedtræk til alt samme aar. I 1771 (i Strassburg) tok Herder sine gamle nordiske optegnelser paany for sig. Nu blev Eddaoversættelserne atter gjennemgaat, og avhandlingen om «Ossian og gamle nationers sange» blev helt utarbeidet. Ikke for intet kaldte Herder sit arbeide «Skalde-avhandlingen». Her er en klarhet over nordisk væsens særpræg, som er langt, langt forud for tidens tunge nordisk-keltiske bardedrømme. Nordens aandsliv har faat tydelige omrids. Trods «Tyskland fra Graubund til Trondhjem» staar Norden der nu i selvstændig storhet, med en egen rik poesi, med en mægtig, ærefuld saga. Og angelsachser og tyske stammer er nordboernes nærmeste frænder, ikke briterne. Nordboerne danner en enhet. At skifte mellem Nordens folk, mellem svensk og dansk og norsk og vesterhavsk er noget, Herder sjelden indlater sig paa. Et slikt skifte falder ofte van-

skelig nu. Ved aar 1770 hadde man selvfølgelig langt færre forudsætninger for at kunne greie det.

I skalde-avhandlingen læser vi: «Uten tvil var skandinavierne — som de ogsaa i Ossian overalt trær frem — et vildere, raare folk end de blødt idealiserte skotter: av hine kjender jeg ikke et eneste digt, hvor mild følelse strømmer: deres gang gaar helt over klipper og is og frossen jord.» Herder meddeler Hervørs tryllesang i Hervararsaga og sammenligner den med fortællingen om Strumons sværd i Ossian: «Indholdet er her fuldstændig det samme; og to folks forskjellige art saa tydelig som den kan bli. Hos kaledonieren kommer alt ned fra skyerne, hos skalden op av grav og helvede: hos hin en høiere aands storm, hos denne en hauglagt avdods gravstemme. — Men foragt ikke min skald for det! Hvert folk digter og tror ut av sin sjæl. Og hvad synes De om det fri versemaal, høitidelig som om det virkelig skulde være en røst fra gravene? Og om handlingens fremadskridende dramatik? Og om enkelheten og styrken i det, som er fast tysk eller islandsk vilje?»

Her er Herder inde paa det vanskelige spørsmal om skaldenes versemaal. Endda var dets kunst skjult for de tyske lærdes oine. Men Herder ser klarere end tiden: «Se paa deres digte hos Worm, Bartholin, Peringskiöld, Verel! Se, hvor mange versemaal der er, hvor nøie hvert av dem er bestemt ved ørets følelse for takten!» Saa taler han om stavelse-rimet, om bogstavrimet: «— sandelig, en ryttnik saa kunstfuld, saa rask, saa nøiagtig, at det falder os boklærde vanskelig at finde den bare ved øinenes hjelp. Men tro ikke, at den var like vanskelig for hine folk, som hørte og ikke læste, — som hørte den fra ungdommen av, og sang med, og dannet hele sit øre efter den!» — Saa vender Herder sig mot den samtidige digtnings forsyndelser mot nordisk stof og form: «Gjør nu et forsøk, og studér Regner Lodbrogss dødssang i Worms runer, og læs saa den fine, sirlige oversættelse, som vi har av den — i en helt anden tone og i et helt andet versemaal —: det elendigste kobberstik av et skjønt maleri! Det manglet bare, at nogen kom og laget et skjønt heltedigt i hexametre av Odins tryllesang ved helvedes port (Vegtamskvida), eller en elegi i «Roskildegravene»s (digt av Klopstock) tone av Evind Skaldaspillers sørgekvad over Hako — hvad vilde fader Odin og den gamle Skaldaspiller si?» — Om digteren Denis aandløse forsøk paa at bruke et slags «skaldisk»

versemaal i sin Ossian-oversættelse sier Herder: «Den ypperlige, mangestrengede gulddharpe, som i den danske skalds haand gav tryllende, magtfulde, underfulde toner, den som sang venskap, kjærlighet, henrykkelse, er i oversætterens haand blit til en trætromme med to stikker.» —

Midt i skildringen av skaldenes versemaal nævnte Herder «handlingens fremadskridende dramatik». Han vet, at det ikke er lyrik eller epos, som bærer den norrøne digtning. Den dramatiske fremstillingsmaate med raske overgange og korte avgjørende uttrykk for sterke sjælelige kræfter er vor gamle poesis særmerke: «For en handling i Odins hélfart, i Valkyriernes sang ved væven (jfr. Njála), i Hervørs tryllekvad!» Nu følger Herders pragtfulde oversættelse av *Vegtamskviða* og *Darraðarljóð*. Og derefter heter det: «Har jeg da nogensinde villet utgi mine skaldekvad for at være monstre for nyere digte i et og alt? Langt fra! Men hvad jeg vil bevise med dem, beviser de. Den aand, som fylder dem, den raa og oprindelige, men storslagne, trolddomsagtige, hoitidelige art, de er av, det dype indtryk, de sterke ord gjør, den fri fantasi, som betinger dette indtryk — kun det vilde jeg fremhæve ved de gamle folk, ikke som sjældenhet, ikke som mønster, men som natur.»

Og denne natur, spør Herder, er den egen for Nordens folk? Eller for Ossians landsmænd? Findes der ikke i det tyske folk slike monumenter over svundne tiders tænkning og drømme, som Norden har dem i sine skaldes kvad, Skotland i sine barders sange? Eier ikke vi tyske en levende folkesjæl? La os gaa ut i vort folk og søke efter dets gamle digteriske skatte! Slik kan vi lære os selv at kjende — og lære at være os selv. Kanske kan vi saa reise en ny digtning, en tysk digtning, i troskap mot vor gjenvundne folkesjæls krav! Tilbake til naturen!

Slik mundet altsaa Herders avhandling ut i tidens løsen. Og snart stod kjæmper frem for hans sak: Bürger, Goethe, senere romantikens digtere. «Skalde-avhandlingen» viste vei i tidens bevægelse. Vi i Norden mindes den, fordi den forstod, hvad der er vort, og ante, hvordan vort er. Avhandlingen om «Ossian og gamle nationers sange» er en av vor gamle digtningis stolteste erobringer i fremmed land.

3. «Folkeviser».

Herder er en av den nationale tankes ivrigste talsmænd. Og dog kosmopolit paa samme tid. For Herder gaar det menneskelige foran alt. Og i poesien ser han først og fremst det menneskelige hjertes utbrudd av fryd eller smerte, dets «rop til gud», like merkelig fra hvilket himmelstrøk det kommer. Bare et er nødvendig: Poesien, menneskehetens fællessprog, maa overalt klinge egte. Og betingelsen for dens egthet er denne: digtningen maa være merket av det digtende folks egenart. Den skal ikke være en papirblomst, som den lærde kan sette sammen i sit studérkammer. Blomsten, som skinner paa den vilde hede, næret av sit lands jord og luft, er digtningens billede. I folkesjælens dyp maa den ha sin rot. Hellig er al poesi, som har en slik oprindelse!

Længe hadde Herder baaret paa den tanke at samle og oversætte slik «hellig poesi» fra de forskjelligste himmelstrøk. En poesi, like fylt av sorg og av lyst i nord som i syd, like frisk og oprindelig allevegne, — og samtidig et levende vidnesbyrd om hvert enkelt folks tro, tænkning og samfundsliv: En poesi, som fortæller «Guds gang over nationerne», grundlaget for en «folkenes historie.»

I de nærmeste aar efter 1770 arbeidet Herder med sine «folkeviser». I 1778 og 1779 utkom de, «Folkenes stemmer i sange», som man siden har kaldt dem. Foran dem gik Herders berømte avhandling om «Likheten mellem engelsk og tysk middelalders-digtning» (1777). Nu er Herder viss paa, at der hos de tyske stammer lever en gammel poesi som i England eller Norden, at der er tyske egne, hvor «hele Eddaens aand» hersker, hvor alle eventyr er fulde av «uhyrer, troldmænd, gygrer, valkyrier». Og ivrigere end nogensinde peker han paa bardernes og skaldenes skatte: La os glæde os ved dem, og denne glæde skal faa os til at søke skatte i vor egen jord ogsaa.

I folkevisesamlingen av 1778 og 1779 kom slike tyske skatte. Men endda fler av de engelske, og mange nordiske. Av den ældre Edda: Vegtamskviða, Vøluspá (i to versjoner). Hávamál. Av andre oldkvad: Hervørs tryllesang for Tyrving, Eyvinds Hákonarmál, Darraðarljóð fra Njála, det saakaldte «Bjarkemaal», Haralds kvad om Ellisif, og et par andre. Ogsaa folkeviser i vor forstand var med blandt de nordiske digte, deriblandt

«Elverhøi» og visen om «Elverkongens datter» («Olaf Liljekrans»). Herder oversatte «Elverkonge» med «Erlkönig». Dette navn (en misforstaaelse av det danske «ellerkonge» = «elverkonge» = alve-konge) har Herder indført i den tyske litteratur. Goethe, hans ven og elev, foreviget det i sin pragtfulde ballade. En anden av Herders oversatte danske folkeviser la han ind i sin «Fischerin». Og i de dage, da Herder hadde den største magt over hans tankeliv, skrev han den herlige sang om «Kongen i Thule». —

Herder sier som indledning til sin *Völuspá*-oversættelse: «Den gamle seerskes spaadom! — Hvis jeg har trængt overbærenhet ved alle de tidligere stykker, saa er den syvdobbelst nødvendig for mig her, hvor det gjælder den gamle islandske Eddas ældste digt. Blandt landets egne barn er der lissaa mange fortolkere som hoder, og naar Resenius tror, at der paa Island knapt findes tre eller fire, som helt forstaaer dette verk, — maa man ikke saa ha overbærenhet med en fremmed, som maa stave sig frem med oversættelser og ordbok i haanden? Jeg vilde ikke vovet at gi mig i kast med de stykker, som stod foran heller (Hákonarmál, Darraðarljóð), hvis det ikke var, fordi jeg vilde fordrive to eller tre oversættelser, som dog gir altfor litet av originalen. — Den som overvinder den første halvpart av *Völuspá*, vil, tror jeg, bli rikelig lønnet gjennem den sidste». —

Herder manglet en sikker forstaaelse av originalernes tekst, hvor det gjaldt de norrøne digte. Han maatte støtte sig til den latinske oversættelse. Allikevel løste han opgaven paa den smukkeste maate. Hans oversættelser har store fortrin for alle andre, som tiden kjendte. Saa meget som mulig er Herder tro mot de gamle kvads rytme og strofeform. Allitterationen magter han ikke at gjennemføre. Men overalt, hvor den byr sig frem uten at saare oversættelsens mening, benytter han sig av den. Fremfor alt: Herder var selv digter. Og hans oversættelser har en hel rigdom av digterisk skjønhet. Egtest virker visstnok hans Hákonarmál. Digtet har bevaret sin høihet og kraft, sine vidunderlige dramatiske overgange, sin undertone av sorg. — *Völuspá* gik det ikke saa helt udmerket med. Meget har Herder misforstaaet, især av diktets mytologiske indhold. Dets smukke lyriske partier har han derimot ført uskadt ind i det tyske sprog. Og av sin Hávamáloversættelse (bare «5.» og «6.» digt) har Herder megen ære.

Ofte var de norrøne kvad blit oversat til tysk. Aldrig saa

rent som her. Og aldrig i slike omgivelser. Her klang de som en mægtig stemme i mange nationers kor, og dette kor lød snart med stor styrke gjennom de tyske lande. Til «Volkslieder» søkte de unge romantikere hen. De danner en allé ned mot det 19. aarhundredes digtning og filologiske videnskap. Det blev av stor betydning, at vore gamle kvad kom med her.

Ved samme tid som «Folkeviser» utkom, var Herder optat av et andet arbeide ogsaa. Han skrev paa et prisskrift om «Digtningens indflydelse paa folkenes seder i gammel og ny tid» (1778). Med den kundskapsfylde, som arbeidet med «folkeviserne» hadde git ham, og med den evne til at gi digterisk beaandet filosofi, som var egen for Herder, skapte han selv av denne ubekvemme materie et arbeide, som endnu kan læses med glæde. Her blir der selvfølgelig atter tale om Norden, om normannerne, — som «hæderrike, frygtløse saa døden i møte. De længtet efter at dø paa slagmarken, vilde ikke dø i sengen eller av ælde. Flugt og fangenskap skydde de som helvede selv. Til slikt bidrog fædrenes forbillede, deres kvad, mindestenene paa deres grave, troen paa Odins fest, paa heltene omkring ham, paa Valhals glæder, paa de skjæbne-bestemmende valkyrjer. I Regner Lodbrogs og i Hakos dødskvad, og i utallige slagsange, lever endnu vidnesbyrd om denne indflydelse.»

Det passet meget vel for «det filosofiske aarhundrede» at gi prisoppgaver om «digtningens indflydelse paa sederne». For Herders historiske sans laa det nærmere at gaa den motsatte vei, at paavise «sedernes indflydelse paa folkenes digtning». Det gjør han da ogsaa til stadighet i sit prisskrift. Hans egentlige interesse faar ham stadig til at sætte det opgivne tema paa hodet. Slik ogsaa, hvor han taler om «normannerne»: «Vildt heltemod var deres sanges sjæl, skjønt der findes ting som viser, hvor ridderlig de kunde tænke om kvinden, hvordan de — hvad Tacitus allerede roser tyskerne for — æret det guddommelige i kvinden. — — Og vi kjender karakterer indenfor disse folk, karakterer, som slet ikke var saa barbariske, som fienderne vilde ha det til. Deres erobrings- og ødelæggesaand var en sørgelig følge av mange grunde, tildels ædle, tildels undskyldelige grunde.»

Her er det historikeren, som taler. Det var en lykke, at Herder fik tid til at samle sig om et stort historisk arbeide. Her kom hans begavelses væsen helt til sin ret

4. «Ideer til menneskehetens histories filosofi».

Herders samling av «folkeviser» har den noieste sammenheng med planen for hans egentlige livsverk, hans «Menneskehetens historie». Under arbeidet med «Volkslieder» skriver Herder (1777): «Folkesagnene, eventyrene, mytologien er utgaat av folketroen, av dens sanselige anskuelsesmaate, av dens kræfter og drifter, — er utgaat fra et standpunkt, hvor man drømmer, fordi man ikke vet, tror, fordi man ikke ser, et standpunkt alt-saa, hvor man arbeider med den hele, udelte, oprindelige sjæl. Dette er et vældig stof for den som vil skrive menneskehetens historie, for digteren, for litteraturhistorikeren, for filosofen.»

Herder vilde selv skrive «menneskehetens historie». Alt i 1774 skrev han et forarbeide, blandt det bedste og eiendommeligste, han har git os. Endelig fra 1784 til 1791 kom Herders store verk. Et enestaaende historisk arbeide! Fattig paa navn og aarstal, rikt paa digterisk klarsyn. Det gir de unævntes historie, fortæller om folkenes religion, diktning og dannelsesliv i det hele, — ser overalt deres skjæbne i noie sammenheng med deres aandsliv. Overalt gaar Herder tilbake til det oprindelige, til folkesjælen, slik som den nationale diktning gir den. Hvor rationalismens mænd saa prestebedrag og ussel overtro, fandt han religiøs længsel, gylden fantasi.

Et verk som vor Edda maatte bli en ypperlig kilde til Herders verdenshistorie. Da Herder i sit arbeides sekstende bok omsider er naadd ned til de «tyske folk», søker han straks hen til den norrøne diktningens vidnesbyrd.

Og han benytter det ingenlunde kritikløst. Han reiser spørsmaal, som nordisk filologi den dag i dag har at kjæmpe med. Herder skriver, like i begynnelsen av kapitlet om de «tyske folk»: «Man maa vel vogte sig for at tillægge alle gamle germanske stammer samme seder eller samme aandsliv. Det vilde være anmassende at la hver tysk horde prange med de skandiske goters mytologi. Hvor vidt omkring i verden kom ikke disse goter, og ad hvor mange veie har ikke denne mytologi senerehen «forfinet» sig! For den tapre urtysker blir kanskje intet andet tilbake end hans Theut eller Tuisto, Mann, Hertha og Wodan.»

Med disse linjer gaar Herder atter langt, langt ut over tidens taakede nordiske sværmerier. Ikke nok med at Nordens

folk er skilt ut fra de keltiske stammer og føiet til de tyske, — ogsaa blandt de tyske folk indtar de en særstilling, ja, det er et sporsmaal, om ikke hele deres gamle digtning og mytologi er en skat, som i hovedsaken er egen for Norden. — Nu fortsætter Herder: «Imidlertid tor vi dog, i det mindste broderlig, glæde os over hin fjerne skat av tysk mytologi, som er bevaret eller samlet ved den beboede verdens ende, paa Island — og som aabenbart er blit paavirket gjennem normanners og kristne lærdes fortællinger: jeg mener den nordiske Edda. (Normanner og kristne lærde! — jfr. Sophus Bugge) Som en samling av vidnesbyrd om en tysk folkestammes sprog og tænkning er Eddaen rigtignok høist merkelig for os ogsaa. At sammenligne disse nordboers mytologi med grækernes kan være lærerikt eller unyttig, alt eftersom man anstiller undersøkelsen. Men helt forgjæves vilde det være at vente paa en Homer eller Ossian blandt disse skalde. Frembringer jorden samme slags frugt overalt? Er ikke de ædleste frugter av denne art følger av en længe forberedt, sjelden tilstand ved nationer og tider? La os altsaa i disse digte og sagn skatte, hvad vi finder i dem, en egen aand av oprindelig, dristig digtning, av sterke, rene, trofaste følelser, samt en bare altfor kunstig bruk av vort sprogs kjerne. Takk ske hver bevarende eller meddelende haand, som gjør disse nationalskatte lettere tilgjængelig. Blandt navnene paa dem, som i gammel og ny tid med hæder har bidraget dertil, Sæmund, Snorro, Resenius, Worm, Torfæus, Stephanius, Bartholin, Keisler, Ihre, Göranson, Thorkelin, Erichsen, Magnæi, Anchersen, Eggers o. a. — nævner jeg i vore tider, ogsaa for menneskehetens historie, navnet Suhm med takk og ære. Han er det som lar dette skjønne nordlys skinne frem for os fra Island, i ny glans.»

Siden kommer Herder tilbake til de nordiske folk og deres aandsliv i to særskilte kapitler. Først skrjver han om vikingerne og deres færd. Fuld av beundring følger han dem paa de lange reiser: «Man forbauses over de vide omraader, de lærte at kjende. Der staar i øst Rorik med sine brødre, — de stiftet et rike i Nowgorod og la derved grunden til den russiske stat. Saa Oskold og Diar, — i Kiew grundet de en stat, som forenet sig med hin i Nowgorod. Mot nord blev Naddod av stormen kastet til Island. Han opdaget denne ø, som snart blev et tilflugssted for de ædleste ætter fra Norge — sikkerlig Europas reneste adel. Island var en bevarer og forøker av de nordiske

kvad og sagn, mere end tre hundrede aar igjennem sædet for en skjøn frihet. I vest blev Færøerne, Orkney, Shetland og de andre øer ofte besøkt av normannerne, tildels bebygget av dem. Paa mange av øerne styrte nordiske jarler, saa gælerne selv ikke i denne avkrok av verden var sikre for de tyske folk.» — Og nu fortæller Herder videre om normannerne i Irland, om kampen mellem angelsachser og daner, om de franske normanner og deres erobring av England og Syditalien, om nordboernes korsfærd. Tilslut samler han det hele: «Hvis hver dristig daad skulde fortælles, som normanner har utført, paa pilegrimsfærd og valfarter, i tjenesten i Konstantinopel, og paa reiser næsten i alle lande, paa alle have, like til Gronland og Amerika, vilde fortællingen ta sig ut som en roman.»

«Jeg maatte nævne hundrede berømte eventyrere,» sier Herder, »hvis jeg vilde regne op alle de sjokonger, som prises i de nordiske digte og sagn.» Men hans hensigt er en anden. Han søker at finde frem til folkenes historie, til det sjæleliv, som bærer digtningen. Og han skriver om vikingernes væsen og evner og magt, ikke om de enkelte høvdingers enkelte bedrifter. Herder sier: «Beboerne av de nordiske kyster maatte længe vedbli at være «raa». — det laa i klima og jordbund, i samfundsforhold og levevis. Og dog eiet de — særlig de sjøfarende nordboer — en kjerne, som i mildere egne snart skulde skyte meget blomstrende skudd. Tapperhet, legemsstyrke, smidighet, færdighet i slike kunster, som man senerehen kaldte riddelige, en sterk følelse for ære og ædel herkomst, samt den bekjendte nordiske høiagtelse for kvinden som den tapreste, skjønneste og ædleste mands pris — dette var deres egenskaper. — dyder som ved et sammentræf av flere tids-omstændigheter bidrog meget til at skape middelalderens saakaldte galanteri.» Og nu utfører Herder paa et par sider en av sine yndlingsidéer: Normannerne har git Europa ungt blod, muliggjort riddervæsenet og korstogene. Det minder om de kjendte linjer: «Norrøna-folket, det vil fare; det vil føre kraft til andre.»

Herder trodde, det var det urolige liv ute paa sjøen, som gav nordboerne slikt et overskudd av kraft. «Paa det vilde hav, hvor ingen konges overherredømme naar hen, der blir aanden frisk,» sier Herder. Vel er der en personlig erfaring gjemt i hans ord: mindet om hans færd fra de trælende russiske oster-

sjøprovinser over de have, hvor fordum vikinger og skalde seilet frem, «med sværd og kvad.»

Efter skildringen av vikingetiden kommer Herder ind paa de nordiske rikers historie. Atter kan han glæde sig ved Nordens rigdom paa sange og sagn. «De nordiske rikers historie — dunkel indtil det 8. aarhundrede — har et fortrin fremfor de fleste europæiske landes historie: til grund for den ligger en mytologi med kvad og sagn, som kan være dens filosofi. Der lærer vi folkets aand at kjende, dets begreper om guder og mennesker, dets lidenskaper og tilbøieligheter i retning av kjærlighet og had, — og hvad det venter sig paa denne og hin side av graven; en historiens filosofi, som ellers bare den græske mytologi gir os.» I det oprindelige haandskrift gaar Herder endda videre i sin ros av den norrøne digtning. «For den kronologiske historieskriver,» heter det her, «er slike kilder rigtignok ikke tilstrækkelige; for filosofen og den, som skriver menneskehetens historie, er de ulike meget værdifuldere, end en tør kronike kunde være. Gjennem dem faar man saa oprindelige, levende begreper, ikke bare om folkets religion og sprog, men ogsaa om dets karakter og seder, om statsforholde, om idræt og arbeide, — at man rolig tør sætte disse sagn og sange, som bidrag til menneskehetens historie betragtet, hoit over grækernes, romernes, indiernes, chinesernes mytologi.» Saa prøver Herder at gi dypere grunde for denne paastand og kommer da i skade for at ro sig temmelig langt ut paa historiske gisningers hav. Han holdt inde i tide, stemte sin ros ned og nøiet sig med at sidestille græsk og nordisk mytologi og sagnhistorie. Det vilde ogsaa været et svært kjætter i Goethes græsk-elskende tidsalder — og i Goethes by, for siden 1776 bodde Herder i Weimar — at frakjende hellenerne den ubetingede ret til første plads paa alle aandslivets omraader. Goethe gav Herder mange gode vink til hans store arbeide. Kanske er den forandrede tekst her i kapitlet om de nordiske riker en følge av Goethes energiske raad. Man kan ihvertfald ikke værge sig mot en mistanke om, at Herder har dæmpet sine ord og sin egentlige mening under indflydelse av tidens hellenerende stemning. Og med saa meget større interesse følger man hans tanker i haandskriftet. Her læser vi videre: «Da de nordiske digte og sagn stemmer saa helt overens med det himmelstrok, hvor de levet, med de fortidslevninger, som hist og her er bevaret, ja selv med yngre love og med alle begivenheter i

den mere sikre historie: saa var det at ønske at alle merkelige rester fra denne gamle tid blev utgitt med saa meget kritisk og filosofisk flid, som vi gjennem aarhundreder har viet den rigtig nok lettere græske mytologi. For den græske mytologi har slet ikke saa inderlig en sammenhæng med store nationale begivenheter og institutioner som denne sagnhistorie. Bare sørgelig, at ogsaa her frygtelige ulykkestilfælder — men mest kristne presters barbari — har ødelagt saa meget lys, som kunde straae over alle Europas tyske folk. — Det blev det 19. aarhundredes opgave saavidt mulig at utbedre skaden. I mængder bragte det «merkelige rester fra denne gamle tid», og paa «kritisk og filosofisk flid» har det sjelden skortet utgiverne. --

Men kravet paa dette redningsarbeide kom altsaa ikke med i den endelige «Menneskehetens historie». Her taler Herder i et roligere tempo, skildrer med faa ord forholdene og utviklingen i de gamle nordiske riker. «Da de nordiske riker, efterat den finske stamme var trængt nordover eller undertvunget, ikke blev angrepet av fremmede nationer — for hvem vilde vel besøke disse egne efter den store folkevandring mot syd? -- saa blir deres historie i særlig grad enkel og grei. — Længere end sine brødre bevaret Nordens tyske folk sine fri samfundsforholde. Berge og myrer skilte stammerne fra hverandre. Sjøer og elve, skoge, sletter og marker, samt det fiskerike hav, gav næring, og de, som ikke kunde leve hjemme, seilet ut paa den aapne sjø og sokte næring og bytte ved fremmede kyster. Tyske ur-seders enkelhet har længe holdt sig i disse egne — som i et nordisk Schweiz — og her vil de holde sig, naar de i Tyskland selv er blit en saga blot.» Herder priser det som en lykke, at de frihetselskende nordboer kunde søke ut til de vestlige øer, da tjodkongedømmet opstod. Skjønt han i dette tilfælde -- som ofte ellers — burde tale om Norge alene, skriver han: «Da endelig en stor konge stod frem blandt alle smaa kongerne, da var Danmarks, Norges og Skandiens kyster saa lykkelige, at den, som ikke vilde lyde, kunde søke sig et andet land.» Bare én ting kommer nu og formørker det lyse billede: Kristendommens indførelse. Saa underlig det høres: Herder, superintendent i Weimar og stor kirkelig taler, synes at sørge over kristendommens seier i Norden. I det oprindelige haandskrift gir han endda langt tydeligere uttrykk for sine følelser end i det trykte verk, og dog er han temmelig tydelig her ogsaa. Det var begeistringen for

den norrøne digtning, for den kraft, den aandet, for det liv, den skildret, — som lot Herder sørge over de gamle guders fald. I «Menneskehetens historie» læser vi: «Hvad bruk hadde disse folk paa sine nordiske oer og berge for hine tros-artikler og kanoniske dogmer til et hierarkisk system, som omstøtte alle forfædrenes sagn, undergrov stammens seder og gjorde de fattige folk til avgiftspligtige slaver av et geistlig hof i det fjerne Italien? Odins religion var saa indforlivet i deres sprog og tænkevis, at ingen kristendom kunde komme op, saalænge et minde om ham var levnet.» Og med en iver, som i dette tilfælde neppe er helt paa plads, skriver Herder videre: »Munke-religionen var uforsonlig mot hedenskapets sagn, sange, skikke, templer, mindesmerker, fordi folkets sjæl hang ved alt dette og derimot forsmaadde dens legender og seder. Forbudet mot søndagsarbeide, faste og bodsovelser, de forbudte egteskapsgrader, munkeløftet, den i deres øine foragtelige presteklasse vilde slet ikke ind i nordboernes hode. Hellige mænd, deres omvendere, ja deres nyomvendte konger selv hadde meget at lide, blev forjaget eller slaat ihjel, før det fromme verk kunde lykkes. Men da Rom visste at fange hver nation med det net, som passet særlig for den, saa blev ogsaa disse barbarer ved sine angelsachsiske og franske omvenderes uavladelige møie, men især ved en ny gudstjenestes pragt, ved korsang, røkelse, voksllys, templer, altere, klokker og processioner bragt til en viss beruselse. Og da de hadde en inderlig tro til aandere og trolddom, saa holdt nu en dobbelt overtros dæmon sit indtog hos dem.» (Eller som Herder oprindeligen skrev: «Istedenfor den nordiske mørke overtros ene utdrevne djævel maate syv romerske djævle fare i folkets hjerte.») Beroligende heter det tilslut i kapitlet om de nordiske riker: «Nogen av omvenderne var imidlertid, den hellige Ansgarius fremfor alle andre, virkelig fortjente mænd og paa sin vis helte for menneskehetens vel.»

I det hele er Herder tam her mot i haandskriftet. For der har den nordiske begeistring rent faat ham til at glemme de krav, man nok kunde ha ret til at stille den fromme weimarske stats øverste geistlige. Han skriver: «At kristendommen, naar man tar hensyn til tidsforholdene, var yderst skadelig for de nordiske riker, er hævet over al tvil. For, som den dengang var, duget den ingensteds mindre end i disse egne og blandt disse folk. Den tok deres aand fra dem, fordærvet deres gode, gam-

meltyske samfundsliv og gjorde dem fra fribaarne mennesker til kirkens slaver, tildels ogsaa til statens. Nordboerne maatte opgi et væsentlig gode for at kunne faa noget undværlig krimskrams, — og samtidig en trykkende byrde. Erkebiskoper og biskoper, høie domkapitler, munke og nonner var vel ikke saa besværlige for noget andet land i verden. Geistligheten fik godser og len, gaver og friheter, mens krone og land blev utarmet. St. Peters-pengen, som drog til Rom, og tienden, som tilkom kleresiet, var for disse egne skrikende synder. Ikke at tale om alle de andre utlæg, til kirkebygninger, til oprettelse av geistlige bygninger o. s. v.»

Hadde Herder kjendt den «kronologiske historie» litt nøiere vilde han kanske ikke ha domt fuldt saa strengt. Men det var den norrøne digtning, som var hans kilde, og dens aand maatte han rigtignok ofte savne i senere nordisk historie. Slik kom kristendommens indførelse i de nordiske riker til at se ut som et tap av national kraft, et nedslag i den oprindelige aandelige velmagt. Herders syn blev ensidig. Er det ikke snarere saa, at «den dobbelte overtros dæmon» i den nordiske folkesjæl har øket dens rigdom paa sagnkjær fantasi, paa digterisk inderlighet paa straalende skaperkraft? — —

I haandskriftet har Herder et par meget interessante uttalelser om samtidige nordiske forhold. Han beklager bønderne i Danmark og svensk Finland, — de lever under «undertrykkel-sens aag.» «Bare de svenske og norske berge sikrer indbyggerne nogen frihet.» Og Herder foier til: «Den store forskjel mellem danskernes, svenskernes og nordmændenes karakter — skjønt de alle tre jo er grene paa én stamme — beror aabenbart paa forskjellen mellem de tre landes natur og paa den forskjellige skjæbne, de har hat. Og neppe vil nordboerne nogensinde kunne bli ét, naturlig sammenvokset, folk.» — Tilslut skriver Herder: «De nordiske riker synes ved sin beliggenhet bestemt til at bli lykkelige, ikke ved blændende erobringer, men ved indre flid, ved nyttig handel, ved ro og frihet.» Her følger det merkelige, sørgelig urigtige utsagn om det danske monarki: «Danmark med sit Norge er det fasteste av alle Europas kongeriker.» Men maatte Herders sidste ord ved de nordiske riker længe ha gyldighet!: «Danmark har aldrig været tvunget til at virke med til det onde i verdensbegivenheternes række; til det gode for sig selv og for andre lande kan det altid virke videre.» —

5. «Iduna, eller foryngelsens æble».

I Schillers epokegjørende tidsskrift «Die Horen» vilde Herder slaa et hovedslag for studiet av den nordiske digtning. Aaret 1796 bragte hans «Iduna, eller foryngelsens æble». Det er en række av samtaler mellem to venner, Alfred og Frey. Alfred kjender den nordiske mytologi og sagnhistorie tilbunds, sværmer for det norrøne aandsliv, tror paa dets magt til at avføde ny digtning. Han er Herder. Frey er bange for sagnets iklædning: Bort med den skjulende dragt! Hvad der ikke viser sig i ren, «skjøn skikkelse», er heller ikke sandt. Frey, som frygter for den «nordiske raahet», som klager over de lænker, det stive tyske hofsprog lægger hans fri tanker i —, og som elsker Hellas og alt dets væsen, bærer Goethes træk.

I den første samtale priser Alfred Hellas lykkelig, fordi dets aandsliv helt igjennem var, eller blev, dets egen nationale eiendom. Derav «den skjønnede overensstemmelse mellem grækernes bildende kunst, visdomslære og digtning.» Derav «trods alle steds- og tidsforskjelligheter en viss stor smagsregel, som staar fast i alle deres verker.» — Og det er en lov for al digtning, sier Alfred, at vil den leve, saa maa den utgaa av nationens tænkevis og føie sig efter nationens sprogfølelse. «Det var ikke anderledes hos briterne. Husk, hvor møisommelig Spenser og Shakespear bevæger sig gjennom de gamles (grækernes) mytologi; og hvor let og lykkelig de tænker og digter, naar de skaper begreper og digter karakterer ut av sit folks sagn og overtro!» — Men nu Tyskland? Ak, de tyske lærde har gjort vold paa folkets fantasiliv, har forsømt at utdanne dets sprog, dets nationale digtning, dets «skjønnede stamme-idéer». Sprog og digtning tapte gjennom lange, sørgelige aarhundreder den livgivende kraft, de oprindelig hadde: «Av vor skjønnede morgenrøde er ingen Aurora og Eos opstaat, av vor deilige aftenstjerne ingen Hesperus, av vor gjenlyd ingen Echo, av vor sødt-syngende nattergal ingen Philomele. De skjønnede navn paa vore trær og blomster, paa vore enge og elve har ikke git os eventyr, slik som grækerne har dem. — — Vor gamle moder Jord (Hertha) er dod.» Men nu fortsætter Alfred: «End om vi nu kunde finde erstatning i en mytologi, tilhørende et nabofolk av tysk stamme? Maatte vi ikke betrakte den som en fortryllet have, skjænket os av en god fé, etter lange aars

tørke og dyrtid? Hvorfor ikke anta den høieste gud som Alfader. Freia som kjærlighetens gudinde. Løbna som egteskapets skjærmer. Saga som historiens gudinde. Wara som loftets vogter? Andre navne er saa velklingende, sagnene om deres bærere saa vel avpassede til vor tænkevis og vort sprog, at man snart vil lære dem. — Thor som tordenen. Braga som digtekunstens gud. Iduna som udodelighetens og foryngelsens gudinde. Lyna som redder i nød. Nossasom «den ypperlige». Vil man ikke sætte stoler frem for vort sprogs hjemvendende aner og gi dem den ærefuldeste plads i huset? — Nu ber Frey om at faa bøger, hvor han kan læse om det norrøne aandsliv. Saa er første samtale slut. —

I den anden samtale kommer nu Frey med sine indvendinger. Nu har han læst, og han har lært en mængde navn. Men han er ikke omvendt. Han er bange, at de norrøne navn vil bli at tælle blandt «de ord, som kan tjene til verspynt eller versfyld; betydningen vil man ikke kjende saa nøie.» — Her har Frey rørt ved den tyske bardepoesis svakhet og Herder-Alfreds svar imotesér vi nu med særlig interesse.

Alfred vil, at man skal lære den nordiske mytologi likesaavel som den græske. «Eller endda bedre: en digter skal indføre den, forstandig, smagfuldt, forsigtig.» Og kunsten skal hjælpe til! Hvad vilde være rimeligere end, at man utgav en nordisk mytologi med kobberstik? Og nu stiger Alfreds ord til oratorisk kunst: «Ser jeg bort fra grækerne, saa kjender jeg over hele jordens kreds ingen mytologi, ingen historie, som kunde være en værdigere og mere velskikket gjenstand for kunstnerisk behandling, end de nordiske folks. Gjennemgaa begge Edda'erne og et par av sagaerne! Du vil forbauses over deres rigdom paa maleriske scener. Her stiger de frem, guders og gudinders, heltemodige mænds og kvinders eventyr paa land og sø, dristige og blide, trodsige og milde eventyr, som kunde gi arbeide for en Michael-Angelo, Raphael, Corregio og Titian, en Guido og Dominichino. Saa rike paa avveksling er gulestaden, jættelandet, kysterne, bergene, dalene. Det vidunderlige er saa inderlig forenet med det store og yndefulde, at selv trolddomskunsterne gir anledning til de frapanteste forestillinger. — — Var jeg en nordisk konge: jeg lot mig male et galleri av mine folks gamle historie, og forbød mine kunstnere de altfor ofte gjentakne romerhistorier.»

Frey tror ikke, de nordiske fortællinger vil passe for Tyskland. «En del av dem er frygtelig nordpolariske,» sier han. Og som bevis gjengir han Gylfaginnings skildring av verdens tilblivelse, fortællingen om Ymir, Burr og Buri, Askr og Embla.

Og Alfred indrømmer, at mangt og meget i nordisk mytologi er lovlig «nordpolarisk» for Tyskland. «En stor del av disse nordiske sagn handler om Jotunheim, jætternes land, som heldigvis ikke passer til vort klima. Et kaldt land, hvor is ligger, eller rim dækker marken, et land fuldt av jærnskoge, uhyrer, jætter og jættekvinder; langt borte fra os.» Men, fortsetter Alfred, den norrøne digtning er ogsaa rik paa træk som peker sydover, ja endog til Asien, alle mytologiers og sagns fædreland». Han sier: «Aabenbart er den nordiske mytologi ikke opstaat paa ét sted, til én tid. Vide himmelstrøk, lange aarhundreder har været med om at skape den. Og jeg ønsker bare, at Videnskapernes Selskap i Kjøbenhavn vilde gi følgende prisopgave: Undersøk ut fra indre og ydre grunde, hvor, naar og hvorledes den nordiske mytologi er opstaat, efter sine hovedforestillinger og sine sagn. Og det skulde være en betingelse, at besvarelsen maatte bli foretat uten hensyn til antakne nationale hypoteser eller til gjældende yndlings-teorier.»

Men Frey holder paa sit. Han finder Eddaens «fysik» umulig i en moderne digtning. Verden, bygget av Ymirs legeme, er en uhyrlighet, — som verdensundergangen gjennom Fenris-ulven. Og de nordiske helte fortjener ingen ros eller beundring. «Den sterkere eier verden; han slaar ihjel, rover, bortfører.» — De kvad, som fortæller om nordboernes bedrifter, har en haard, ubrukelig form. De talrige omskrivninger dræper menningens klarhet: «Vi er færdig med hine tider, en slik sang-kunst er et tilbakelagt standpunkt. Vi vil ikke gaa i lære hos den gamle Skalda-Spille'r.»

«Har du læst fortællingen om Iduna, Frey?» spør Alfred. «Den er en av de beste,» svarer Frey. «Men jeg frygter, at de nordiske guder er helt døde nu, og at de aldrig mer vil forynges. Den nordiske morgenrøde lyser uten at varme.» —

Nu følger den tredje samtale. Alfred gjennengaar hovedtrækkene i den nordiske mytologi, paaviser at fantasi og tenkning skjuler sig der, hvor det uøvede oie let ser raahet og vildhet. La Idunas æble berøre dette gamle aandsliv, og udodelige

digterverker skal opstaa! — Og det er galt, med Frey, at se røvere og mordere i vikingetidens helte. Glem ikke deres trofaste vennesind, deres ubetvingelige dødsforagt, deres hoimodige optræden mot smaa og svake, deres ordholdenhet og kyskhet. «Hvad er heltene foran Theben og Troja mod dem i Normandie, i Sicilien, Neapel og Jerusalem?» Og kvinderne! «Gaa med dine græske og romerske fruere, Frey, og la mig beholde det tyske kvindelige ideal, slik som de nordiske kvad og sagaer gir det! Det forstandige, sedelige, kyske, arbeidskjære, ledende, profetiske, — moderens liv for sin mand og for sine barn er allevegne sterkt fremtrædende her. Efter sagaen er den tyske kvinde visstnok ikke den mest dannede, men dog den værdigste og ædleste i slekten. Skal slike træk gaa tapt? — — Her er faa kjærlighetsviser, men dype vidnesbyrd om kjærlighet.»

Og Alfred tar de gamle nordiske kvads form sterkt i forsvaret mot vennens spot. Han paaviser versemaalets kunst, omskrivningens kraft. Og tilslut vender han tilbake til mytologiens skjønhet. Om Hels rike og om det hellige Vingolf fortæller han. Og om det store verdenstræ og de skjæbnebestemmende norner: — — — «og altid øser jomfruene vand fra den hellige brønd over træet, forat det ikke skal tørre. Askens løv gir sot dugg, som bierne henter; over brønden svømmer to syngende svaner. Vilde du ikke høre deres sang, — eller Heimdalls sang om det store verdenstræs skjæbne, eller Fortids, Nutids og Fremtids sang i gudernes raad? — Naar Idunas æble har forynget det gamle, vil de ikke tie længer.»

Nu følger fjerde samtale mellem vennerne. Frey vil ikke længer holde den nordiske mytologi ute. Men ét ber han om sikkerhet for: at det nordiske aandsliv ikke skal faa lov til at trænge det græske tilbake eller til at skade det græske skjønheitsideal i moderne menneskers sind. Og Alfred beroliger ham. Han sier: «Jeg vil bare ha den ret, som enhver digter eller eventyrfortæller har, naar han staar foran et fremmed, fjernt eller forsvundet folk: retten til at bruke den rigdom, som dette folk og dets tidsalder gir. En digter, som fortæller om riddertiden, kan f. eks. bruke alt det vidunderlige, særegne ved denne tid. Og samme ret maa han ha, om han vil vende sig til den nordiske digtning. — Og saa kan det ideal, som ligger i disse sagn, i denne tænkning, i dette sprog træde frem og virke! Skaf os bare Idunas æble!»

Hvad her er samlet, gir endda ingen uttømmende fremstilling av Herders nordiske studier. Han kommer til stadighet ind paa det nordiske aandsliv eller den nordiske historie i sine arbeider. Han var trofast i sin kjærlighet. Og denne trofasthet gav sin løn.

Romantiken kom. De unge romantikere gik til Herder. Edda forherliger Friedrich Schlegel, i fylден av sin ungdom og kraft. Om Edda fantaserer den døende Novalis. Og brødrene Grimm kom og siden en hær av germanister. — Og hvor mange Edda-oversættelser har ikke Tyskland nu! En vældig videnskabelig litteratur om den norrøne digtning er vokset op i Herders fædreland. Og rikere og rikere blir den.

Og om det saa var i sin tro paa en ny digtning, født av Nordens gamle sagn og sagaer, fik Herder ret. Gjennem hele det 19. aarhundrede gaar et tog av tyske digtere op til det gamle Norden. Høit over alle andre rager Richard Wagner op. Men han er ikke den sidste. Fontane følger med sine nordiske ballader. Og endda i 1910 staar Karl Engelhard der med sin digtsamling «Nornagest», sterke, tunge kvad med rik stemning, nordisk stemning.

Herder, romantikens profet, har været med om at skape det aandsveir, som vakte Oehlenschläger og Grundtvig. Og videre gaar linjer ned til Bjørnson og Ibsen. Norge kommer sidst med i den germanske renaissances historie. Men ikke med mindst ære. Den foryngelse av digtningen, Herder ventet gjennem det norrøne aandsliv, maatte træde sterkest og sikrest frem paa norrønafolkets egen grund. —

OM OPRINDELSEN TIL FISKENAVNENE SILD OG SILL.

Av Emil Smith.

Mens *sild* er den gamle hævdvundne betegnelse for *clupea harengus*, med samme betydning i oldn. (*sild*, *silld* f.) brukes *sil* foruten om tobisen, *ammodytes tobianus*. i sammensætninger også om anden småfisk: lakesil, hornsil, nebbesil, hvad der også stemmer med oldn.: *sil* f., *hornsil*, *geirsil*. Ifølge Ivar Aasen betegner desuten *sill* eller *sild* i Trysil en slags liten ferskvandsfisk.

I Falk og Torps etymologiske ordbok (2den — tyske — utgave) uttales der om den etymologiske opprindelse til disse to ord (se vedk. art.) intet andet end at *sil* utvilsomt er stamordet for *sild*, for hvilket sidste der oppstilles en germansk grundform *silið. Denne grundform oppstiller de nævnte forf. også i sin utgave av Fick's Vergl. Wörterbuch der indogerm. Sprachen B. III (1de utg.) samt Torp desuten i sin indledning til Hægstad og Torp: «Gamalnorsk ordbok» (Gamalnorsk ordavledning § 25).

Antagelsen av denne grundform støttes ved bøiningen av oldn. *sild*, idet det foruten helt igjennem at bøies som en opr. *ô*-stamme i nom. akk. flertal også har endelsen *-r*, som tilhører konsonantstammerne. På den anden side taler oldsvensk *sill* (flert. *sillar*), hvorav finsk *silli*, avgjort imot en sådan antagelse, idet *silið nok kunde bli *sild eller endog **sil(e)*, men ikke *sill*. Likeledes vilde vel en germ. avledning *sil-îð av *silô (som må være grundformen for *sil*) være uten sidestykke, idet de med *ð* (*þ*) avledede konsonantstammer enten er meget gamle, sjeldne dannelser med det — i germansk uproduktive — indogermanske suffix *-t*, som dannet avledninger av verbalstammer, eller er faldt sammen med de germanske stammer på *-þu* oldn. *-adr*, *-uðr*. (Torp, Gamaln. ordavl. §§ 25 og 29; Kluge, Nominale Stammbildungslehre § 29.) En grundform

*slið for *sild* vilde derfor fjerne dette ord fra *sil* (grdf. *silô) medmindre man henførte slegtskapet til urtiden og antok begge ord for avledet av en verbalstamme **sil-*. Men nogen sådan verbalstamme er ikke påvist.

Antagelsen av en sådan grundform bør vel derfor opgives, da Falk og Torp sikkerlig har ret i at anse de to ord for nøie beslektede. Ved at se hen til de forekommende former i de øvrige germanske sprog mener jeg endog at kunne påvise, at det her ikke dreier sig om to selvstændige ord med hvert sit betydningsindhold, men kun om varianter av samme ord med oprindelig en og samme betydning. Det allerede nævnte *sill*, *sild* fra Trysil viser at også denne form har kunnet anvendes om andre fiske end *clupea harengus*, mens det av Falk og Torp anførte, islandske *sili*, betegnelse for enhver liten fisk av et sildelignende ydre, i betydning omfatter både *sild* og *sil*.

Ifølge Grimms tyske ordbok findes der et tysk *siele* «der hering, *clupea harengus*, Nemnich Wb., bei demselben in der naturgeschichte 1.1072 *syle* geschrieben und als in Schleswig üblich angeführt». Her foreligger vel et lån fra nordisk, men, hvad der er at merke, snarere fra formen *sil* end fra formen *sild*. I nordengelske dialekter, i Skotland, på Shetlands- og Orknøerne forekommer formerne *sile*, *syle*, *sil*, *sill*, *sild* i betydningen «leke eller yngel av fisk, særlig av *sild*, småsild». På Shetlands- og Orknøerne betyr *sill* «fiskens sæd, leke» og *sillfish* «fisk med leke, hanfisk». I Skotland, på Shetlands- og Orknøerne forekommer *sillock*, *sillak* «sei yngel, småsei, men også fiskeyngel, småfisk i det hele». Man oppfatter disse ord som lån fra nordisk. (Se *The English Dialect Dictionary*, ed. Joseph Wright, 1904, og *An Etymological Dictionary of The Scottish Language*, ed. John Jamieson, 1882). Disse ord taler for en oprindelig mere omfattende betydning av de oldnorske ord, nemlig «fiskeyngel, leke». Et spørsmål er det imidlertid, hvordan disse nordengelske dialektord, og derved også de norske, forholder sig til keltisk. Således findes i kymrisk *sil* «avkom, rogn, fiskeyngel», derav *silod* d. s. «småfisk», i nyskottisk *siolag* «sandål». Disse ord synes at høre sammen med oldirsk *sil* «sæd». I sin «Vergl. Grammatik der keltischen Sprachen» antar Holger Pedersen også dette og oppfatter oldn. *sil* som lån herfra, mens han angående *sild* gjætter på en oprindelig betydning «saltet vare». Efter det oven anførte er det imidlertid uråd at skille *sil* og *sild* ad, likesom en avledning *sild* (*sild*) av *salt* (germ. former *salt, *sult) eller av det irske *salam* «salt» lydlig er aldeles umulig. Nyskottisk *siolag* er vel lånt fra det nordengelske *sillock* (se ovfr.), der er dannet med det meget almindelige deminutivsuffix *-ock* (Kluge, *Nom. Stamb.* § 61. a).

De kymriske ord kan naturligvis ikke skilles fra de nordengelske ord *sile*, *syle*, *sill* o.s.v., eller fra oldn. *sil*, *sild*, men jeg finder lån fra oldnorsk sandsynligere end det omvendte. Ti de

forskjellige former i dette sprog kan ikke forklares ut fra kymrisk *sil*, mens denne ene form meget vel kan forklares ut fra oldnorsk. At anta også det irske *sil* «sød» for lån er vel for dristig, men det er da heller ikke nødvendig at bringe det kymriske *sil* sammen med det. Ti i kymrisk blir forlyds *s* lydret $> h$ og ved siden av *sil* «avkom, rogn, fiskeyngel» findes da også et *hil* «avkom, efterkommere». At skille disse to ord, som heller ikke i betydning stemmer aldeles overens, og anta det første, med dets fremmede lyddrag, for lån fra oldnorsk synes mig helt berettiget.

De i de øvrige ikke-germanske sprog herhen hørende betegnelser for sild (finsk *silli*, russ. *selidi*, litauisk *silke*, lappisk *siddde*) stammer utvilsomt fra nordisk.

Efter dette må man opstille en oldnordisk stamme **sil*, **sill*, **sild* med oprindelig betydning «fiskesød, fiskeyngel». Jeg skulde da ville anta disse former for blotte betoningsvarianter av et urgermansk **siflō*, **siflō*. Urgerm. **siflō* blir i oldn. $> sild$ som **bīðla* $> bīðr$ «øks», **saihaðla* $> sáld$ «sold», mens **siflō* blir $> sil$ som **mafla* $> mál$ «sammenkomst», **nēflo* $> nál$ «nal». Ved siden av *mál* forekommer i oldn. og oldsv. formen *mall*, likeså i vestgermansk (*mallus* i Lex Salica), og til oldn. *bīðr* «øks» svarer ags. *bill*. Denne — vistnok uforklarte — utvikling av *fl* $> ll$ ligger vel også til grund for den svenske form *sill*.

Urgerm. **siflō*, **siflō* — indogerm. *sittā* stiller jeg sammen med lat. *saeculum* (< **saitlo-m*) «avkom, slegt, generation», litauisk *sėklas* (< **sēto-*) «utsød» og kymrisk *hoedl* (< **saitlo-*) «livsalder, levetid», til den indogermanske rot **sēi* «sa», got. *saian*, lat. *sero* o.s.v., med grundbetydningen «det utsødde, avkom», en betydning, som også ligger til grund for det latinske, litauiske og kymriske ord.

Det indogerm. suffix *-tlo*, *-tlā*, hvormed disse ord er avledet, betegner ialmindelighet redskapet eller stedet for en handling, men dog også, som her, det konkrete resultat, f. eks. irsk *scél* «fortælling», grundform **segetlo-*, rot **seq* «fortælle». Rotvokalen viser forskjellige avlydstrin, saar germ. **siflō* **siflō* ikke er absolut identisk med formerne i de andre sprog; det står nærmest latin og kymrisk, idet *ai* (*ai*) og *i* optrær som likeverdige reduktionstrin til *ei* (*e*).

Som ovenfor nævnt taler flertalsformen *-r* for oldn. *sild* for den antagelse, at vi har med en konsonantstamme at gjøre og ikke, som efter det her utviklede, med en *ō*-stamme. Det kan da ikke være av veien at gjøre opmerksom paa, at også utvilsomme *ō*-stammer i oldn. har flertalsendelsen *-r*, enten utelukkende, eller ved siden av andre endelser (*ar*, *ir*), som f. eks. *kverk*, *flik*, *tong*, *greip*, *tág*, *strönd*. (Torp, Gamaln. ordavl. § 8.)

At et ord med den kollektive betydning «yngel, fiskeyngel» har fundet anvendelse som navn på en eller flere fiskearter, mens den oprindelige betydning kun bevares i læneord i andre sprog, er ingen enestående foreteelse. I norsk *sløvi* har vi også et fiskenavn.

som oprindelig har hat en rent kollektiv betydning (∩: stim, sig; se Falk og Torp, etym. ordb.) og med hensyn til låneord er det en almindelig erfaring, at disse ofte bevarer en oprindelig betydning længe efterat en sådan er svundet i hjemsproget.

Men også i norsk mener jeg der findes ord som viser den oprindeligere betydning av sil og sild, nemlig oldn. *silungr* og norsk dial. *isel*.

Oldn. *silungr* (også *silungr*, mod. islandsk *silungur*) «ørret» sammenstilles av Ivar Aasen med norsk dial. *svèle*, *svillung*, *silling* «lakseunge». Men tiltrods for likheten i form og overensstemmelsen i betydning er dog de lydlige uoverensstemmelser for store til at der kan være slegtskap mellem disse ord, omend nok de forskjellige stammer kan være blit blandet sammen («kontaminert»). Derfor er det vel rimeligst at opfatte *silungr* som en avledning av oldn. *sil* «*fiskeyngel». For en sådan avledning taler nemlig også en oplysning i The English Dialect Dictionary, hvor det heter: «På Shetlandsoerne brukes *sil* eller *sile* om sildeyngel, på Færøerne altid om ørretyngel». Folkesprogets *svèle*, *svillung* «lakseunge» stiller Falk og Torp (Etym. ordb. se art. *isel*) til norsk dial. *svill* «sædpose hos torsken, krøll». En sådan avledning synes imidlertid litet passende som betegnelse for en lax, eller som fiskenavn i det hele, men skulde vel ene og alene kunne bety «hanfisk, eventuelt av torskeslegten». Snarere kunde man tænke på norsk dial. *svila* «bevæge sig let og raskt frem og tilbake, svæve, *Hund'n, fugl'n, lambe svila framum*» (Ross). Sml. dertil lettisk *swalstít* «bevæge frem og tilbake», græsk *σάλος* «sjøgang». Betydningen av *svèle*, *svillung* vilde da være «den sprættende, farende.»¹

Norsk dial. *isel*, *isilja* «den krøllede sædpose hos fisker av torskeslegten» (Ivar Aasen, Ross) forklares av Falk og Torp (Etym. ordb.) som en sammensætning av det ovenfor omtalte *svill*, med samme betydning, og præp. *i*. Men sammensætningen med præp. *i* synes isåfald temmelig overflødig og en utvikling *i-svill* > *isel* er lydlig set ikke uangripelig. Meget mere vilde oldn. **isill*, **isilja* være en regelret avledning av **il* «*leke» med betydningen «som har leke i sig», på samme måte som *tendr* betyr «som har ånde i sig, levende».

Med en sådan tolkning av disse to ord vilde en oprindelig betydning for *sil*, *sild* av «fiskesæd, fiskeyngel» være bevist også for oldnorsk.

¹ Efter denne etymologi vilde *svill* og *svèle* allikevel tilsidst høre sammen; ti *svill* «sædpose, krøll» har vel neppe, som antydnet hos Falk og Torp, noget med *svulme* at gjøre, men henger snarere sammen med norsk dial. *svil* «spiral», angelsaks. *swylt* «hvirvel», der hører til den indogerm. rot **swel* «dreie, svinge», hvortil også *svila* o.s.v. hører.

ELVENAVNET *VEFSN OG NORSKE ELVENAVN MED N-SUFFIKS.

Av Jakob Sverdrup.

Om navnet *Vefsen*, utt. *væ'ffsnæ*, dat. *væffsn*, se O. Rygh, N. Fjordn. s. 33, N. E. s. 292, 342, N. G. XVI s. 64. Fra de ældste kilder kjender vi kun fjordnavnet *Vefsnir* (Egils saga kap. 7 og 14, Snorra Edda). Senere faar vi høre om *Veffsne sokn* (D. N. XIII 765 f., 1544). I N. G. XVI s. 64 heter det: «*Vefsnir* er opr. Fjordnavn; men dette er sandsynlig afledet af et gammelt Navn paa Hovedelven *Vefsn, Gen. **Vefsnar*¹. Det er dette, som nu er gaaet over til Bygdenavn, som efter Udt. er sterkt Hunkjønssord.» Og i N. E. s. 342 forklarer S. Bugge dette elvenavn saaledes: «Et Elvenavn *Vefsn, Gen. *Vefsnar, hører mulig til oldn. *vefja*, vikle, vinde omkring; -*sn* synes at være Afledningsendelse. Navnet synes at forudsætte en urnordisk Form *Wabisniz». Denne forklaring tror jeg ikke kan være helt rigtig. Et suffiks -*sn*- har nemlig neppe nogen hjemmel i norske elvenavn, fjordnavn eller sjønavn. Heller ikke den svenske gransker E. Hellquist vil godkjende et saadant suffiks i svenske sjønavn (se Hellquist, Studier öfver de svenska sjönamnen s. 304). Han nævner endog det norske fjordnavn *Vefsnir*, og mener at *s* her kan være «radikalt». I det hele forekommer forbindelsen -*sn*- yderst sjældent som selvstændig suffiks i de germanske sprog, og særlig da i nordisk (se Kluge, Nom. Stamm. § 147 b, Torp, Gamalnorsk ord-avleiding § 24 I). Jeg tror derfor der neppe kan være tvil om at *s* i elvenavnet *Vefsn maa høre til stammen, til grundordet, og ikke til suffikset. Derimot tror jeg der er meget som taler for i navnet *Vefsn at se en dannelse med et *n*-suffiks. I en mængde norske elvenavn finder vi et suffiksalt *n*. Og da jeg tror det er av betydning for forklaringen av elvenavnet *Vefsn, skal jeg her gaa litt nærmere ind paa elvenavn med *n*-suffiks, og forsøke at gi en kort oversigt over de forskjellige dannelsesmaater. Saa vidt mulig opstiller jeg den gammelnorske form for navnene; og i stedet for at gi

¹ Dette er i virkeligheten endnu elvens navn; den heter nemlig i alm. *Vefsna*, utt. *væ'ffsnü*.

nærmere oplysninger om hvert enkelt navn, dets udtale, ældre skriftformer o. s. v., faar jeg nøie mig med at henvise til «Norske Elvenavne» (N. E.) og «Norske Gaardnavne» (N. G.).

Et ældgammelt *n*-suffiks i norske elvenavn er det germanske suffiks *-nô*. Det ser ut til at dette i forlitterær tid har været produktivt til primært at danne elvenavn. Og av saadanne har vi ikke saa faa igjen. De fleste viser laveste avlydstrin; men vi finder dog ogsaa andre avlydstrin:

Þofn (N. E. s. 272, 337, N. G. VIII s. 73). S. Bugge tror dette elvenavn efter formen kan høre sammen med gaardnavnet *Þufn* (N. G. I s. 327) og være beslegtet med gn. *þúfa* f. tue, og han henviser til forholdet mellem gn. *stofn*, *stufn* m. den nederste del av stammen, grundlag, og *stúfr* m. stump. Han mener derfor at dette navn kunde betegne «en Elv som gaar gjennom tret Lænde». Bugge har vel ret naar han forbinder *Þofn* med gn. *þúfa*. Men jeg tror dog det er rigtigere i *Þofn* at se en primær avledning til roten germ. *þub svulme (se Fick⁴ III under *þub* s. 187), likesom vel ogsaa *stofn* staar i avlydsforhold til *stúfr*, dersom det da overhovedet har noget med *stúfr* at gjøre (sml. Fick⁴ III *stúba* s. 496). For *Þofn* faar vi saaledes en germansk grundform *Þubnô med betydningen «den svulmende». Sml. f. e. elvenavnet *Þund*, som S. Bugge forbinder med ags. *þindan* st. vb. svulme.

Sogn (N. E. 238, N. G. I 325, II 101, IV 2. 124, V 59). Bør vel med O. Rygh henføres til gn. *súga* st. vb. suge. Germ. grundform *Sugnô til roten *sug (Fick⁴ III s. 443).

*Hrotn (N. E. 198, N. G. III 245, 260, 262, V 111). O. Rygh mener elvenavnet er *Rotna* til gn. *rotinn*, raadden. Men jeg tror det er rigtigere med Hellquist (Sjönamm s. 483) at betragte den opr. form som *Hrotn til gn. *hrjóta* fare, styrte pludselig frem; og elvenavnet har vel betegnet «den fremstyrtende». Vi faar da en germ. grundf. *Hrutnô til roten *hrut, falde (Fick⁴ III *hrut* 2. s. 107). Nær beslegtet blir da elvenavnet *Rota* (gn. *Hrota), som ogsaa Rygh forbinder med gn. *hrjóta*. Sml. ogsaa elvenavnene *Røtne* Onsø og *Rytne* I. Holmedal (N. E. 204, N. G. I 322).

*Rokn (N. E. 196, N. G. XIII 225). Som S. Bugge har vist hører vel dette navn til gn. *ryjúka* st. vb. ryke, og betyr «den rykende». Den germ. grundf. er *Ruknô til roten *ruk, ryke (Fick⁴ III *ruk* 1. s. 349).

*Qln, gen. *Alnar (N. E. 4, N. G. II 110, V 327). Sedvanlig sættes dette navn i forbindelse med gn. *alin*, *qln* f. alen. Men jeg tror dog der er meget som taler for at ialfald i nogen tilfælde kan *Qln høre til gn. *ala* st. vb. opale, opføde; sml. elvenavnene *Ala* (N. E. 3) og *Fóstra (N. E. 58) og de svenske sjønavn *Alen* og *Alstern* (Hellquist, Sjönamm s. 21 og 32) Nær beslegtet med *Qln* er efter min mening ogsaa elvenavnet *Eln (se nedenfor). For *Qln faar vi da en germ. grundf. *Alnô, hvor *a* kan være laveste avlydsvokal; roten er *al (Fick⁴ III *al* 1. s. 20).

*Førn, gen. *Farnar (N. E. 46, N. G. XIII 281). S. Bugge mener

dette navn kan være avledet av gn. *ferja*, færge. Men med hensyn til dannelsesmaaten horer vel *Forn ikke direkte til *ferja*, men til *fara*: sml. det mytiske elvenavn *Fara* i Snorra Edda og elvenavnstammen *Far-* (N. E. 46), samt det svenske sjonavn *Förnen* (Hellquist, Sjönamn s. 159 ff.), hvor han ogsaa forbinder det norske *Forn med *fara*. Germ. grundf. *Farnô, hvor *a* kan være laveste avlydsvokal; roten er *far (Fick⁴ III s. 229). Elven *Forn løper ut i fjorden *Farni.

*Gisn (N. E. 72, N. G. XIV 172). O. Rygh mener at den gamle form for elvenavnet *Gisna* (utt. *ji'ssna*) kan ha været *Geisa til gn. *geisa* fare frem med voldsom fart, storme frem. Dette tror jeg dog ikke er rigtig. Elvenavnet forekommer som første led i gaardnavnet *Gisnaas* i Rennebu S. T., og elven *Gisna* løper forbi denne gaard. Var nu dette gaardnavn en sammensætning med et elvenavn *Geisn, saa skulde vi nu vente uttalen *je'ssnåsen*, og ikke *ji'ssnåsen* som det nu uttales; sml. gn. *heitr* > *het* i Rennebu (se Ross, Norske bygdemaal IX s. 45). Elvenavnet ser ut til at være ældgammelt, og jeg tror ikke det har noget at gjøre med gn. *geisa*, som man vistnok med prof. A. Torp bør betragte som opstaat av et germ. *ga-aisôn. Den oprindelige form for elvenavnet maa efter min mening være *Gisn; vistnok er gn. *i* i Trondelagen oftest blit aapnet til *e*, men *i* er dog ikke sjelden bevaret (sml. Ross, Norske bygdemaal IX s. 43). I *Gisn ser jeg da en primær avledning til roten *gis, oprøre, skræmme op i gn. *geiskafullr* forskræmt, ræd, got. *usgeisuan* «sich entsetzen, von Sinnen sein» (Fick⁴ III *gis* 2. s. 135). Elvenavnet *Gisn kunde da betyde «den frygtelige, skrækindjagende»; sml. f. e. elvenavn som *Ulaaen* (N. E. 117, *Ugn (N. E. 178), *Otta (N. E. 182), og de mange svenske sjonavn med lignende betydning hos Hellquist, Sjönamn II s. 76. Dog er det ogsaa tænkelig at *Gisn kunde høre til roten *gis gape (Fick⁴ III *gis* 1. s. 134); sml. f. e. *Gjeispa* (N. E. 69) vistnok til *geispa* gispe, gape, og de hos Hellquist under *Gapern* (Sjönamn s. 166) anførte rot- og betydningsbeslegtede svenske sjonavn. I hvert fald faar vi nu for *Gisn en germansk grundform *Gisnô.

*Losn (N. E. 141, N. G. IV 1. 152). Dette tror jeg er den gamle form for *Losna*, en utvidning paa Laagen i Ringeby. Nu uttales vistnok *la'ssna*; men derfor kan dog godt navnet oprindelig ha været et enstavelses ord *Losn, som senere har faat svak form. *Losn forbinder jeg med gn. *losna* løsne, bli løs, *losa*, løse, gjøre løs, *los* n. løsning, opløsning, og nærmest med germ. *leusan, bli løs, tape (got. *fra-liusan* o. s. v.). Germ. grundf. *Lusnô. Maaske hentyder da dette navn til at elven her likesom løser sig ut og taper sig i en sjø. Sml. ogsaa *Lausa* (N. E. 140).

Drofn (N. E. 307, 344, N. G. V, 291). Det gamle navn paa Drammenselven. Som S. Bugge har paavist er dette navn — likesom ogsaa det poetiske ord gn. *drofn* f. bølge — beslegtet med gn. *draf* n. affald, nyn. *drevja* f. blot masse (sml. elvenavnet *Drevja*), og videre med got. *drôþjan*, ags. *drifjan*, røre, grumse op. Den germanske

grundform er *Drabnô (sml. Fick⁴ III *derb* s. 202). Bugge mener elvenavnet betyr «den som har tykt, grumset vand».

*Sogn, gen. *Sagnar (N. E. 205). Dette tror jeg kan være den gamle form for det elvenavn som er første led i navnene *Sagnøen* og *Sagntjernet* i Trysil. Jeg forbinder det med gn. nyn. *segja*, som oprindelig er et primært verbum. Grundformen tror jeg nærmest er *Sagnô. Men maaske kan dog navnet ogsaa være en dannelselse av samme art som gn. *sogn* f. tale, utsagn, av germ. *sagêni (sml. Fick⁴ III *sag* s. 425), skjönt jeg tror dette er mindre sandsynlig. Navnet betyr vel «den talende»; sml. *Kvæða (N. E. 137), *Songa* (N. E. 240), og de svenske sjønavn *Sagan*, *Sången*, *Skraftingen* (se Hellquist, *Sjönamn* s. 516, 600, 543).

*Bjúgn (N. G. V 66, VI 131, XIV 33). Til gn. *bjúga*, bøie, og navnet betyr da «den bøiede, krumme, krokete». Germ. grundf. *Beugnô (Fick⁴ III *bug* s. 243). Dog kunde maaske *Bjúgn være dannet direkte til adj. gn. *bjúgr* bøiet, og i saa fald vilde navnet høre til de sekundære dannelser med *n*-suffiks, hvorom nedenfor.

Sán (N. E. 207). S. Bugge tror dette navn hører til vb. *saa* (gn. *sá*), og at det hentyder til fiskenes gydning. Den germ. grundf. kunde da være *Sênô (gn. *Sán* staar for opr. *Són*).

Ogsaa suffikset *-ni* maa i før-literær tid ha dannet primære elvenavn. Ja i virkeligheten er det ved dannelser av denne art næsten umulig at avgjøre om suffikset oprindelig hadde formen *-nô* eller *-ni*, fordi vi ikke kjender alle bøningsformerne (særlig nom. og akk. plur.). Overhovedet er det i gammelnorsk vanskelig at skille de feminine *i*-stammer fra *ô*-stammerne, som ofte er gaat over i *i*-bøiningen. Men allikevel tror jeg at jeg har ret, naar jeg holder de ovennævnte elvenavn for gamle primære *nô*-stammer. For det første paa grund av den fællesgermanske *a*-omlyd i *Þofn*, *Sogn*, *Hrotn, *Rokn, *Losn. Dernæst paa grund av *u*-omlyden i *Qln, *Forn, *Drøfn*, *Sogn. Og endelig fordi de primære *ni*-stammer er sjeldne i germansk, saa det i det hele fra orddannelsens synspunkt synes at være det rimeligste at betragte disse navn som *nô*-stammer. Dog maa jeg jo indrømme at *a*-omlyden og *u*-omlyden er ikke helt sikre kriterier; de kan skyldes analogi; men dette synes dog her usandsynlig, fordi omlyden er saa gjennemført, og fordi vi har saa faa utvilsomme *ni*-stammer blandt vore elvenavn. Hvorledes det nu end forholder sig, saa ser det dog ut til at der findes norske elvenavn med et primært *ni*-suffiks. Eksempler:

*Eln (N. E. 41, N. G. XV 245). Kan høre til gn. *ala* og ha samme betydning som *Qln* (se ovenfor), men en grundform *Alni.

*Etn, gn. *Atnar. Dette tror jeg er den gamle form baade for *Etna* (N. E. 44, N. G. III 358, IV 2. 242) og for *Atna* (N. E. 6, 314, N. G. III 358. IV 1, 120); germ. grundf. *Atni. Men *Atna* kan dog ogsaa være et gammelt *Qtn, gen. *Atnar, av germ. *Atnô, og er da en dannelselse med *nô*-suffiks. O. Rygh forbinder disse med gn. *etja* ophidse, egge, drive frem. Men S. Bugge tror de hører til *eta*, og han sammenligner elvenavnet *Tunna* (N. E. 278, 339) som han

forbinder med gn. *tōnn*, tand. *Etn skulde da betyde «hun som æter».

*Setn (N. E. 209). Vistnok dannet til *sitja*, sitte; germ. grundf. *Satni. Samme navn er vel *Sjetna* (N. E. 213), som kan ha faat *j* fra høiningen nom. *Setn, gen. *Sjatnar. Dog er det vel tvilsomt om dette* navn er oprindelig som elvenavn. Naar man ser hen til det som gaardnavn hyppige *Setnar*, bør man kanske helst gaa ut fra et gammelt appellativ *setn med bet. «sitten, sæte, ophold».

*Sløegn (N. E. 235, N. G. VI 165, 218). S. Bugge har vistnok med rette forbundet dette navn med nyn. *slag*, fugtighet, væte; men han mener den gamle form er et appellativ *sløgn av germ. *slaguni. Nu heter det i D. N. VIII 413, 1471 *Sløghnædalv*, hvor *æ* kan betegne baade den korte og den lange lyd. Imidlertid synes dog et germ. *slaguni- litet sandsynlig, og det forekommer mig rimeligere at anta at *æ* i brevet av 1471 betegner det lange *æ*, at altsaa navnet er *Sløegn. Den germanske grundform kan da være *Slōgni, og hermed bør nærmest sammenlignes nyn. *sløgd* f. en langstrakt fordypning, = gn. *sløgd av germ. *slōg-*fi-*, dannet med det primære *fi-*suffiks, og ags. *slōh* sump (sml. Fick⁴ III *slah*, *slag* 2. s. 534). Det er ikke sikkert at *Sløegn netop har været elvenavn, men det synes ialfald ha betegnet en fugtig og sumpig fordypning i terrænet.

Nu blir spørsmålet: hvad er oprindelsen til suffikserne *-nô* og *-ni* i norske elvenavn? hvor hører denne elvenavn-dannelse hjemme i indogermansk orddannelse overhovedet? Dette er kanske ikke saa let at gi et sikkert svar paa. Men naar man tar i betragtning at elvenavnene for det meste har en personlig betydning, er efter betydningen paa en maate at regne for nomina agentis, saa tror jeg at oprindelsen til elvenavnene paa *-nô* og *-ni* tildels maa søkes i substantivering av de gamle fra indogermansk nedarvede verbaladjektiver paa *-na* og *-ni*, som jo netop i germansk saa ofte er gaat over til substantivisk funktion. Substantiverte adjektiver med *n*-suffiks finder vi f. e. i elvenavn som: *Meina* (N. E. 157) til adj. *meinn*, *Bein* (N. E. 9) til *beinn*, *Javna* (N. E. 121) til *jafn*, *Fulla* (N. E. 60) til *fullr*, *Logn* (N. E. 147) til *logn* (av *lugna-), *Lygn* (N. E. 150) til *lygn* (av *lugni-). Man kan selvfølgelig ikke benegte at vi her kan ha at gjøre med forholdsvis sene substantiveringer, men derfor er eksemplerne like oplysende. Og med denne opfatning stemmer det ogsaa godt at saa mange av disse elvenavn viser laveste avlydstrin og følgelig oxytonering, som vistnok oprindelig var eendommelig for de primære verbaladjektiver med *n*-suffiks. En anden kilde til bruken av dette suffiks i norske elvenavn var vel de gamle primære substantiver med *n*-suffiks¹. De primære substantiver paa *-na* og *-nô* var vistnok abstrakter; men de har ogsaa i stor utstrækning faat konkret betydning, ja undertiden har der endog utviklet

¹ Om de adjektiviske og substantiviske dannelser med *n*-suffiks henviser jeg forøvrig til Brugmann, Grundr. II² s. 254 ff., 285 ff., Kluge, Nom. Stamm. §§ 20, 21, 87, 147—149, 151, 227—230, Torp, Gamalnorsk ordavledning, § 23, 24.

sig en personlig betydning, en proces som ikke er usedvanlig i indogermansk sprogutvikling. Og det er vel netop denne sidste udvikling vi finder i norske elvenavn. Saaledes hører vel det mytiske elvenavn *Gjöll* (Grimnismál str. 28, Gylf. kap. 4) til gn. *gjöll* f. larm, ljom (av *geluô til *gala* heller end direkte til det *n*-præsenteriske *gjalla*¹), *Gefn (eller *Gefna, N. E. 68) til gn. *gefn* f. giver og *Gefn* navn paa Frøya (av *gebno [eller *gabni-?] til *gefa*, vistnok opr. med bet. «given»), *Lón* (N. E. 148) til gn. *lón* f. lon, stillestaaende vand i elv (av *luhnô til *luh, Fick⁴ III s. 472), *Ógn (N. E. 178) til gn. *ógn* f. skræk, rædsel (av *ôgni- til got. *agan ôg*), *Sókn (N. E. 238) til gn. *sókn* f. angrep, egentl. fremstyrten (av *sókni- til *sarkja*) o. a. Disse to forhold kan da ha samvirket, saa der er vokset frem en selvstændig elvenavn-dannelse paa *-no* og *-ni*. Og efterhaanden har saa denne daannelsesmaate grepet mere og mere om sig, og *n*-suffikset er blit produktivt som særskilt elvenavn-suffiks. Og dermed er det ogsaa gaat over til *sekundær* anvendelse. Vi finder ikke saa faa sekundære elvenavndannelser med *n*-suffiks baade til svake verber, til substantiver og adjektiver. Om suffiksformen her er *-no* eller *-ni*, er ikke let at avgjøre, vistnok mest *-no*.

*Súsn (N. E. 254). Vistnok til *susa*. (K. R.)

*Hefn (N. E. 96). Dette er vel, som S. Bugge har vist, den gamle form for *Hefnaaen*, idet *f* foran *n* tyder paa at et *t* maa være bortfaldt mellem *f* og *n*. Navnet kunde høre til gn. *hepta*, hefte, sinke, hindre, og betydningen kunde da maaske være «som er vanskelig at komme over». Sml. elvenavnet *Meina* (N. E. 157), fjordnavnet *Bágr (N. G. XV 377) og det svenske sjønavn *Båfven* (Hellquist, *Sjönamn* s. 77).

*Rysn (N. E. 202, N. G. IV 2. 318). Vistnok til nyn. *rysja*, drysse, strømme ned (A. Kjær).

*Orkn (N. E. 181). O. Rygh tror dette kan være det gamle elvenavn som synes forekomme som første led i navnet *Ortnevik* i Sogn. Jeg tror ogsaa at første led i navnet *Ortnevik* er et elvenavn. Elven i *Ortnevik* er ikke saa liten og temmelig strid. Er nu Ryghs form *Orkn rigtig, saa kunde dette elvenavn høre til vb. *orka* snarest i bet. «formaa, ha kræfter», som Munch vistnok med rette mener ligger til grund for elvenavnet *Ork* (N. E. 180). Men kanske har vi i *Ortnevik* heller et elvenavn *Ortn eller *Ortna, beslegtet med elvenavnet *Orta* (N. E. 181), som S. Bugge forbinder med ønavnet *Urter* av gn. *Urpitir, verpesteder².

*Bogn (N. E. 9, N. G. IV 2. 227, XV 328). Bugge mener *Bogn kan staa for *Bognn og høre til gn. *bang* n. larm, støi; germ. grundf. *Bangno.

¹ Maaske hører vel *gjöll* helst til *gjalla*, mens elvenavnet *Gjöll* kan være en selvstændig dannelse paa *-no* i avlydsforhold til *gala* og med bet. «den sygende».

² Jeg anser det for høist usandsynlig at bygden *Ortnevik* skulde ha navn efter *Orti* (d. v. s. «Erten»), et litet skjær like utenfor, en opfatning som folk selv i *Ortnevik* skal ha, efter hvad der er mig meddelt.

*Ign (N. E. 116, N. G. II 210, XIII 222). Staar kanske for *Igdñ til gn. *igða* f., en fugl, et slags meise (?) (S. B.).

*Rygn (N. E. 203). Er vel den gamle form for *Rogna* (utt. *ron'gna*) i Ringebu, og kan høre til gn. *ryggv* m. jordryg, fjeldryg. (K. R.). Sml. *Rygga* (N. E. 202).

*Gyln (N. E. 87, N. G. VI 355). S. Bugge forbinder vistnok med rette dette navn med sv. *göl*, dypt sted i elv, hvortil skulde svare et gn. *gyln m.; samme ord er vel nyn. *gyl*, kløft (av *gulja). Sml. ogsaa det svenske sjønavn *Göljan* (Hellquist, Sjönamn s. 205).

*Dyrn (eller *Dyrna, N. E. 36, N. G. XIV 103). Vistnok til gn. *dyrr* f. dør, døråpning (K. R.). Sml. *Dyr* (N. E. 35).

Jón (N. E. 121, 322). Til gn. *jór* m. hest (S. B.).

*Mørn, gen. *Marnar (N. E. 155). Til gn. *marr* m. hest (K. R.).

Hjón (N. E. 103, N. G. IV 2. 157, 234, XV 239). Dette navn horer vistnok til samme stamme som foreligger i elvenavnet *Hjó* (N. E. 96, N. G. IV 2. 234). Denne stamme kunde være et germansk farveadjektiv *hiva-, hvortil utenfor germ. svarer lit. *szjvas*, hvit, graaskimlet, gslav. *sivu*, graa, skr. *gyváas*, sortbrun, brun, mørk (av idg. *kjē-vo-s). Dette med det i idg. saa alm. suffiks *-vo* (germ. *-va*) dannede farveadjektiv foreligger vistnok ogsaa i nyn. *hij* n. skimmel, gn. *hij* n. dun, tynde haar (se Persson, Bezz. Beitr. 19 s. 273, Brugmann, Grundr. II² s. 201, og sml. Fick⁴ III s. 88); i avlydsforhold staa ags. *hæven* blaa (av *haivīna-); roten er germ. *hi, idg. *ki*, skinne. Farveadjektiver er jo meget alm. i vasdragsnavn. Hvilken betydning der nu skal tillægges dette germ. adj. *hiva- og de dertil hørende talrige navn er vanskelig at si. Maaske kunde nyn. *hij*, skimmel, tyde paa en bet. «graahtvit». Men denne bet. passer dog neppe paa alle de mange navn som indeholder dette adjektiv. Kanske betegner da elvenavnet «den blanke, skinnende». Sml. ogsaa det svenske sjønavn *Hym* (Hellquist, Sjönamn s. 244, hvor han gir samme forklaring som ovenfor).

Súr (N. E. 253, 335, N. G. IV 1. 197, 205, V 168, VI 93, XIII 410, XIV 128, XV 81, 365). O. Rygh mener dette navn kan staa for *Surðn til elvenavnet *Surða (N. E. 252, N. G. IV 1. 64). Bugge tænker sig en opr. form *Surn, beslegtet med nyn. *surla*. nynne. Man kunde vel ogsaa tænke paa en avledning til gn. *súrr*, sur, bitter, beisk; sml. *Sýra (N. E. 261). Navnet kunde da hentyde til surt, bittert, kanske raadent vand. Der er mange elver med navnet *Súr* (og *Surn?), og de behøver ikke alle ha samme oprindelse. Det er ikke rimelig at de alle skulde høre til det sjeldne *Surða, hvis betydning vi ikke kjender. Og heller ikke tror jeg de alle oprindeligt har hat kort vokal¹.

Stjórn (N. E. 247, N. G. XIV, 37). Dette navn horer uten tvil til samme stamme som vi har i elvenavnet *Stjór* (N. E. 247, N. G. XV 30). Og det er vel ogsaa sikkert at denne stamme maa hænge sammen med de mange med *r*-suffiks dannede ord til roten *stu,

¹ Efterat dette var nedskrevet, ser jeg at ogsaa K. Rygh (N. G. XIII 472) forbinder *Súr* med det gn. adj. *súrr*.

staa, være fast, være stiv (Fick ⁴ III s. 493). Der frembyr sig da flere muligheter. Jeg skulde da helst tro at det ord som ligger til grund for disse er isl. *stjórr* m. tyr, got. *stiur*, ags. *stéor*, gs. *stior*, ght. *stior*; sml. elvenavnene *Tjura* (N. E. 271, N. G. III 253, XIV 203) vistnok av ældre *Pjóra til gn. *Ijórr*, tyr, som sandsynligvis er nær beslegtet med *stjórr*, men mangler det præpositive *s*, og *Yxn* (N. E. 304). Men man kunde ogsaa tænke paa en forbindelse med germ. *steurô f. stiver, støtte, pæl, i ght. *stiura*, ags. *stéor*; sml. elvenavn som *Stokka*, *Stavaaen*, *Støng, *Spjøta*, *Róða* o. a. Og endelig kunde vi maaske i elvenavnene egentlig ha det adjektiv som vistnok ligger til grund for de ovennævnte substantiver, og som foreligger i ght. *stiuri*, sterk, skr. *stháviras*, bred, tyk, tæt. Noget bestemt valg mellem disse muligheter kan neppe træffes, og det er vel overhovedet umulig at komme disse navnes etymologi og betydning nærmere. Sml. ogsaa det svenske sjønavn *Styran* (Hellquist, Sjönamn, s. 485). At elvenavnet *Stjórn* skulde være samme ord som gn. *stjórn* f. styren, styrelse, regjering, tror jeg er ganske utelukket. Derimot har vi vel i elvenavnet *Nýsn (N. E. 176, 328) samme ord som nyn. *nysn*, nys, efterretning, en sideform til gn. *njósn* f. utspeiden, underretning (av *neusíni- til *nýsa*); likeledes er elvenavnet *Audn* (N. E. 6) vistnok identisk med gn. *audn* f. bortrydning, ødelæggelse (av *auþini- til *eyða*), og sjønavnet *Vørn* (N. G. V 123) er vel = gn. *vørn* f. værn (av *varíni- til *verja*); her har vi da at gjøre med den ovenfor omtalte konkretisering og personificering av opr. abstrakte begreper.

Kvitn (gn. *Hvitn, N. E. 137). Til gn. *hvittr*, hvit (K. R.).

*Hveln (N. E. 134, N. G. XV 142). S. Bugge tror den oprindelige form kunde være *Hvelfn til *hvelf* eller *hvalf*, dalsænkning. Jeg skulde være tilbøielig til at tro at *Hveln er rigtig og er en dannelse til gn. *hvellr*, klingende, hvinende, ljomende. Elvenavn som betegner sterk lyd er meget almindelige, f. e. *Gaula*, *Kvína*, *Skratta*, *Skríka*, o. a.; sml. ogsaa Hellquist Sjönamn II s. 72.

*Skírn (N. E. 217, N. G. XIV 37). Vistnok til gn. *skírr*, klar, blank, et adjektiv som flere ganger forekommer i norske elvenavn. Navnet er sikkert ikke samme ord som gn. *skírn* f. renselse.

Det sidste trin i denne utvikling er da at der er opstaat en ny suffiksform gn. *-na*. Hvorledes denne form har udviklet sig er let at se. Oprindelsen til denne suffiksform er vel den ting at gamle elvenavn paa *-n* (av *-nô* eller *-ni*) er gaat over til svak form, eller med andre ord er blit utvidet med det i elvenavn saa overordentlig almindelige hunkjøn-suffiks gn. *-a* av germansk *-ôn*. Saaledes finder vi *Sogna* ved siden av *Sogn*, *Alna* ved siden av *Qln*, *Ógna* ved siden av *Ógn, *Marna ved siden av *Mørn, *Kvitna* ved siden av *Kvitn*, *Hvelna ved siden av *Hveln, *Lóna ved siden av *Lón*. Ofte er det vanskelig at avgjøre om den oprindelige suffiksform er *-n* eller *-na*, saaledes *Gyln eller *Gylna, *Dyrn eller *Dyrna. Og undertiden har vi kun bevaret den svake form, mens sproglige forhold taler for at navnet oprindelig har hat sterk form, f. e. *Rotna* for ældre *Hrotn, *Losna* for ældre *Losn. Dette førte da

til at man satte f. e. *Marna direkte i forbindelse med gn. *marr*, *Hvelna direkte til *hvellr*, *Kvitna* direkte til *kvit* (*Mar-na i stedet for *Marn-a, o. s. v.), og derved kom *-na* til at skille sig ut som selvstændig suffiks og blev produktivt til at danne nye elvenavn baade til verber, substantiver og adjektiver. Ogsaa dannelser med suffikset *-a* (av *-ôn*) til fællesnavn paa *-n*, som f. e. *Aгна*¹ (N. E. 3) til *agn*, *Lekna* (N. G. V 415) til *lekinn, kan ha bidraget til denne udvikling. Imidlertid kan man dog, som det vil fremgaa av det ovenfor anførte, aldrig være helt sikker paa at et elvenavn paa *-na* ogsaa oprindeligt er dannet med denne suffiksform; tostavelsets tonelag er her intet sikkert kriterium; navnet kan derfor godt oprindeligt ha hat sterk form, og er senere blit utvidet med suffikset *-a*. Men paa den anden side kan der heller ikke være nogen tvil om at der har eksisteret et selvstændigt og produktivt suffiks *-na* i norske elvenavn. Eksempler:

*Glisna (N. E. 74, N. G. V 205). Til nyn. *glisa*, glimte, skinne gjennem en aapning. (K. R.)

*Gulsna (N. E. 85, N. G. IV 2. 46). Til nyn. *gulsa*, styrte frem eller ned, om luft- og vandmasser. (K. R.)

*Friðna (N. E. 59, N. G. I 99, 188, III, 114). Vistnok til gn. *fríðr*, fred. (O. R.)

Mugna (N. E. 165). Til nyn. *mugg* n. taakeregn, meget fin regn, eller til vb. *mugga*, regne fint; en sideform er kanske *Mogna*. Sml. *Mugga* og *Mugda*. (O. R.)

Ugna (N. E. 284). Til gn. *uggr* m. frygt, eller til vb. *ugga*, forskrække, frygte. Eller ogsaa til nyn. *ugg*, fugtig kulde. En sideform er vel *Ygna*. Sml. *Ugg* (N. E. 283), *Yggja (N. E. 302) og det sv. sjønavn *Ygden* (Hellquist, Sjönamn, s. 753).

Fjalna (N. E. 51, N. G. XIII 456, XIV 98). Til gn. *fjöl* (gen. *fjalav*), fjæl, bord, som vi saa ofte finder i elvenavne. *Fjalna* løper ut i fjorden *Fjölur*. (O. R.)

Mesna (N. E. 158, N. G. III 42, IV 1. 237). Hører vel, som O. Rygh mener, til samme stamme som vi har i elvenavnet *Messa* (N. E. 158); men hvad dette kan være for en stamme har jeg ikke set oplyst. Jeg skulde være tilbøielig til at tro at vi i *Messa* har en dannelse med et *s*-suffiks til gn. *merr* f. hoppe, likesom jeg ogsaa tror at *Marsaa* 2. Indviken (utt. *mar'så*; N. E. 155) indeholder et elvenavn *Marsa til gn. *marr* n. hest. Baade *marr* og *merr* finder vi ofte i norske elvenavn, og som jeg haaper jeg senere skal faa anledning til nærmere at paavise, har et suffiks *-s*- været produktivt

¹ Om dette navn gjælder dog det samme som jeg mener om *Sárn*, at det er ikke nødvendig og neppe rimelig at anta at de mange elvenavn *Aгна* alle har samme grundord. Man kunde vel ogsaa tænke paa en dannelse til gn. *agi*, uro, skræk; ja kanske kunde der ha været en opr. form *Ogn, gen. *Agnar, en primær dannelse til got. *agan*, med grundform *Agnô. Eller man kunde sætte *Aгна* i forbindelse med en stamme *ag*, som vi har i *Agaen* (N. E. 3) og *Agsjøen* (N. G. III 317), og som Hellquist (Sjönamn s. 19) ogsaa lægger til grund for det sv. sjønavn *Agaren*; og denne stamme mener Hellquist er beslegtet med got. *aglus*, besværlig, skr. *aghás*, ond, farlig. Sml. ogsaa sv. *Agnaren*, som Hellquist forbinder med gn. *ogn* f. avne (Sjönamn 20).

til at danne norske elvenavn, vistnok mest med deminutiv betydning. Jeg skal her bare peke paa elvenavn som f. e. *Hylsa, *Mengsa, *Moksa, *Hemsa, *Stufsa, *Eiðsa, ønavn som *Vågsa, *Viksa, o. a. *Mesna* kunde da høre direkte til *Messa*; eller der har kanske engang været et fællesnavn *mersa, *messa i bruk, sml. sv. dial. *mårssa*, liten hoppe, og dannelser som gn. *bersi*, *gassi*, nyn. *tiksa* o. a.

*Trosna (N. E. 276). Til gn. *tros* n. avfald, kvas; sml. *Trosa* (N. E. 276, N. G. IV 1. 28). O. R.

*Halsna (N. E. 106). Til *hals*. Navnet er ogsaa ønavn. (K. R.)

Gauna (N. E. 65, N. G. XV 282). S. Bugge mener vistnok med rette at *Gauna* staar for *Gauvna til nyn. *gaw* m. «en Strøm af drivende Støv, Sne el. desl.» (Aasen), *gauva*, f. «en Mængde af Luftblærer, en Masse af Skum» (Ross). Stammen *gaw*- findes ogsaa ellers som elvenavn (N. E. 67).

Saxna (N. E. 205, N. G. XIV 229, XV 300). Til gn. *sax* n. et slags kort enegget sverd. (K. R.)

*Strykna (N. G. V 166). Til nyn. *stryk* m. «en Strøm i et Vanddrag» (Aasen). (Hj. Falk.)

Heina (N. E. 97). Der er flere elver med dette navn, som vel kan ha forskjellig oprindelse. Blandt andet kunde man tænke sig en opr. form *Heiðna til gn. *heiðr*, klar.

Mæna (N. E. 168). Kanske til gn. *mæv* (sideform til *mjóv*), tynd, smal.

*Ljósna (eller *Ljóns? N. E. 309). Til gn. *ljóss*, lys. I nærheten, kun et par mil borte, kommer den sv. elv *Ljusnan* op.

*Fleðna (N. E. 52, N. G. V 230). Som S. Bugge har vist er dette elvenavn — likesom ogsaa sjønavnet *Flaðnir — beslegtet med nyn. *flade* m. flat eng. Kanske var da den oprindelige form *Fleðn av *Flaþ-ni, en sekundær dannelselse til *flade*, eller en primær dannelselse til roten *flaþ (Fick ⁴ III 251); og betydningen kunde være: «en gennem fladt Terrain flydende Elv» (Hj. Falk). *Fleðna skulde saaledes egentlig ikke høre til denne gruppe elvenavn, men være en dannelselse av samme art som *Sogna*.

Dette er ikke alle elvenavn med *n*-suffiks. Jeg har her bare tat med de elvenavn som vi nogenlunde klart kan se har et suffiksalt *-n*. Tanken med dette lille stykke har kun været at forsøke at vise, hvorledes norske elvenavn er blit til efter de samme lover som gjælder for ordenes tilblivelse overhovedet i sproget. En nøie undersøkelse vil sikkert bringe mange flere elvenavn med *n*-suffiks for dagen. Selvfølgelig optræder *n*-suffikset ogsaa i andre stedsnavn. Jeg behøver blot minde om de mange fjord- og sjønavn paa gn. *-nir* og *-ni*, som vistnok tildels skriver sig fra elvenavn med *n*-suffiks; men jeg skal ikke gaa nærmere ind paa disse nu¹.

Endnu kun nogen faa ord om hvad vi ut fra dannelsesmaaten kan slutte om de her behandlede elvenavns alder. Den første gruppe, de primære dannelser paa *-nô* og *-ni*, viser os en dannelsesstype som forlængst var utdød paa en tid da man kan tale om et specielt

¹ Om svenske sjø- og elvenavn med *n*-suffiks av samme art som de jeg her har behandlet, viser jeg til Hellquist, *Sjönamm* II s. 34.

nordisk sprog. Baade dannelsesmaaten og lydforholdene peger mot tiden før den germanske dialektspalting. De bør derfor sikkert kunne betragtes som førnordiske dannelser, og de hører kanske blandt vore ældste stedsnavn. Den anden gruppe, de sekundære dannelser paa germ. *-nô* (og *-ni?*), er det vanskeligere at tidfæste. Jeg tror dog at de neppe kan være opstaat senere end den urnordiske periode, idet suffikset vanskelig har kunnet bevare sin livskraft, efterat de senere nordiske utlydslove med deres sterke synkopering av ubetonte endelsesvokaler hadde faat virke; efter den tid traadte vistnok typen *-na* i stedet. Men fra den urnordiske periode kan vel mængden av de sekundære dannelser paa *-n* stamme. Dog er der sproglig set intet i veien for at enkelte av dem kan være betydelig ældre. Jeg tror at elvenavn som *Hjón* (av *Hívanô) og *Stjórñ* snarest bør regnes for førnordiske; ja ogsaa *Morn og *Jón* kan være meget gamle, maa ialfald være opstaat paa en tid da gn. *marv* og *jór*, som i literær tid kun optræder som «poetiske» ord, endnu var almindelige dagligdagse betegnelser. Derimot har den tredje gruppe, dannelserne av typen *-na*, et betydelig yngre præg. Vistnok kan *-na* meget tidlig være traadt ind i livet som selvstændig suffiks. Men i det store og hele hører vel navnene paa *-na* til den spesielt gammelnorske tid, ja typen kan ha været produktiv ogsaa endnu længer frem i tiden.

Vi skal nu komme tilbake til elvenavnet *Vefsn. Efter min mening maa der ligge en stamme **vefs-* til grund, og *-n* maa være suffiks. Man kunde da som grundord kanske tænke sig et vb. *vefsa. dannet til *vefja*, vikle, vinde omkring, fare frem og tilbake, med suffikset *-sa*, som vistnok mest har iterativ eller intensiv betydning (sml. nyn. *vevla*, omvikle, Aasen, *vefta*, indvikle, forvikle, Ross). Men jeg har dog liten tro paa at dette er riktig. Elvenavnet *Vefsn ser nemlig ut til at være meget gammelt, og det er sikkert opstaat paa en tid da verberne paa *-sa* endnu var sjeldne, saa der er liten sandsynlighet for at der har været noget verbum *vefsa paa den tid. Jeg tror derfor snarere at det er insektnavnet *hveps* som ligger til grund. Dette har i nynorske maalføre ifølge Aasen og Ross følgende former: *kveps*, *kvefs*, *kveks*, *kvaks*, *kvops*, *gvefs*, *veps*, *vaps*, *vops*, *vøps*, *vøks*, *vøfse*. De andre germanske sprog viser at *k*-lyden i disse former ikke kan være oprindelig: ags. *wæps*, *wæfs*, m., ght. *wafsa*, *wefsa* f., gs. *wepsia* f., bair. *webes*, f., o. s. v. Ordet er en fælles-indo-germansk *s*-stamme: lit. *vapsà*, gsl. *vosa*. o. s. v. (se nærmere Falk og Torp, Etym. ordbog I s. 312, Fick ⁴ III s. 392, Brugmann, Grundr. II ² s. 539). Ordet findes ikke i den norrøne literatur, men den gn. form for ordet maatte være *vefs av **vafsjä-*, likesom ght. *wefsa*, gs. *wepsia* maa ha en grundform **vafsjô-*. Til dette **vafsjä-* kunde da elvenavnet *Vefsn være dannet med suffiset *-nô*; germansk grundform *Vafsinô. Dog er det kanske ogsaa tænkelig at der har været et gn. *vafs av germ. *vafsa eller **vabis(a)*, og vi vilde vel da for elvenavnet faa en grundform **Vafs-ni-* eller **Vabis-ni-*. Vi har da her at gjøre med en dannelselse av samme art som de ovennævnte sekundære

dannelser paa *-nô* eller *-ni*. Med hensyn til dannelsesmaaten kan da sammenlignes *Halsna* og *Saxna* ovenfor, begge til gamle *s*-stammer, skjønt de dog tilhører den utvidede dannelsesstype; og særlig det svenske sjønavn *Alsnan* og ønavn *Alnsö* (Hellquist, *Sjönamn* s. 32) av ældre *Alsnî og *Alsn, som gaar tilbake paa germ. **Alis-na-*, nær beslegtet med gn. *abr*, or, av **aliza-*. Og blandt lignende dannelser av fællesnavn kan mindes om got. *hlaiwasnôs*, graver, *arhwazna*, pil, ght. *segesna*, sigd, ags. *æfesn* f. «special pasturage (of swine), charge for pasturage, luxury, wantonness» (Sweet)¹. Hvad betydningen av navnet *Vefsn angaar, bør sammenlignes elvenavnene *Humla* (N. E. 110), *Bremsa* (N. E. 22), og de svenske sjønavn *Bremsen* og *Kläggen* (Hellquist, *Sjönamn* s. 70, 301). Som allerede O. Rygh i Thj. VSS. 1891 s. 174 har fremholdt, er elvenavn som indeholder saavel fugle- navn som insektnavn, opstaat paa den maate at man har sammenlignet elvens dur eller rislen med fuglens stemme eller lyden av insektet. Dette er vistnok ogsaa tilfældet med navnet *Vefsn. Like- som *Humla* og *Bremsa* betyr da ogsaa *Vefsn «den summende». Saadanne navn er en avart av den overordentlig store gruppe av lydbetegnende navn. Det kan da i denne forbindelse være av betydning at en bielv til Drevja, som løper ut i Vefsnfjorden, heter *Kumra* (til nyn. *kumra*, gi sagte, enstonige korte lyd med lukket mund, særlig om dyr); og særlig er det betegnende at den øverste del af Vefsenelven heter *Susna* (utt. *sú'sna*, se *Súsn ovenfor) som baade i betydning og dannelsesmaate staar *Vefsn saa nær.²

¹ Ags *æfesn* bør vel opfattes som et germ. *abis-nô = idg. *apes-nâ, dannet til den *s*-stamme som foreligger i skr. *ápas* n. verk, handling, lat. *opus*, gen. *operis*; sml. gr. ὄμηνη f. «Nahrung. Getreide, pl. Feldfrüchte».

² Efterat dette var nedskrevet, har hr. folkehøiskolelærer K. Audne meddelt mig at en hveps i Vefsen og flere steder paa Helgeland heter *ei kvefsn*. Aasen har kun *kvefsnebol*, men det bør efter uttalen være *kvefsnbol*. Dette synes mig da at tale for at min forklaring av elvenavnet *Vefsn er rigtig.

Smaastykker.

XII. Troldkjærringas Baansull.

Blandt de mange Historier om Hellig Olav og Troldene er der en Gruppe af følgende Indhold: Olav faar Troldets Hjælp til at udføre et Storværk, bygge en Kirke, en Bro osv. Hvis han saa, naar Alt er færdigt, ikke kan sige, hvad Troldet hedder, kan Troldet tage hans Hoved. Men Olav ved at fri sig. Han stiller sig op udenfor Fjeldvæggen, hvor Troldet bor og hører der følgende

Baansull:

So ro, so ro li - te Ting, i - mor-go kjem Fing-fang, Far din me
O - lavs Ho - vu' paa et Fat, A - sa - tro'n vi' Bøn-dan ha,
da bli' al - le i Fjel - le gla', su - lu - lu - lu - lej - a.

Melodien er fra Vestfjorddalen; den blev spilt paa Langeleik, men der blev sunget til.

Catharinus Elling.

XIII. Norsk *undvære* (*umbera*).

I sin fortræffelige Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog sier d'hr. Falk og Torp om dette ord, at det er omdannet efter *være uden* av middelnedertysk *umberen* o.s.v. Og som forklaring for det tyske ord selv tilføier forfatterne en fra den gjængse opfattelse noget avvikende bemærkning om etymologien av *entbehren*: «At udgaa er vistnok fra *bære* i betydningen «holde ut, taale, som ved angelsaksisk *forberan*, taale, afholde sig fra» (eng. *forbear*); oldhøitysk *firberan*, «ikke ha, afholde sig».¹ Præfiksets betydning blir da «uden» (egentlig «borte fra», som i tysk *sich enthalten*).

¹ Se nedenfor om ags. *forberan*.

«Vistnok» røber mange ganger en ubevidst tvil, men i dette tilfælde en meget berettiget en. For det staa sikkert ikke klart for mange hvorledes «holde ud uden» d.v.s. «taale uden» eller «holde ud bort fra» kan gaa over i betydningen undvære. Det forholder sig ikke heldigere med de forskjellige forklaringer der er git av andre etymologer. Kluge finder at betydningen «ermangeln» næppe later sig avlede av *beran* tragen og tænker derfor som om i mangel av noget bedre paa slægtskap med *bar* = fri for, — men tilføier: «ob es zu (dieser) Idg. Wz. *bhes*, leer sein gehört, bleibt unsicher». I Weigand-Hirt læser man: Das wort gehört wohl zu ahd. *beran* == tragen und bedeutet ursprünglich «nicht tragen,» andere denken an zusammenhang mit *bar* o. s. v.; sml. Paul² —: es scheint also eigentlich «nicht tragen» zu bedeuten. Franck i sin Etym. Wdb. der Nederlandsche Taal taler om denne «tyskhollandske sammensætnings» slægtskap med *baren*¹ = bære, altsaa det transitive utsagnsord, medens Vercoullie kaster denne hypotese lidt længere bort fra sig med et «kanske» og letter sin filologiske samvittighet ved at angi at ordets «oprindelse er ukjendt.» Uhlenbeck i den store nederlandske ordbok og i Tijdschrift voor Nederlandsche Taal en Letterkunde (1892, s. 259) tænker ogsaa paa *beran* = portare og forsøker at komme over den semasiologiske vanskelighet ved at forklare *beren* i *ontberen* som: ha noget med sig, ha noget, — altsaa *ontberen* = ikke ha noget med sig, ikke ha noget, mangle. Men der henvises ikke til nogen steder hvor denne utvikling tydelig kommer frem. Og da forundrer det os ikke hvad Uhlenbeck sier om Kluges *bar*-hypotese: «at dette skulde træffe sandheten kan heller ikke bevises,» med hvilket «heller ikke» han rammer en pøl gjennem sin egen hypotese som han netop har forkyndt.

Altsaa: overalt kommer tvil tilorde, men — og det er værdt at lægge merke til — tvil bare med hensyn til betydningen, — ordets form-slægtskap med *beran* behøver ikke engang at disputeres.

Det forekommer merkeligt at ingen, saa vidt vites, synes at ha tænkt paa ordet bære's intransitive eller om man saa vil passive eller mediale betydning av komme, gaa, være. Den kommer som bekjendt tilsyne i *modbør, medbør, nedbør* = «gaa, falde», næppe som Falk og Torp vil (under *bør* I) føre frem, *bera ned* = regne o. s. v. — og hos Fritzner finder jeg mange eksempler for oldnorskens vedkommende, saaledes som *bráðum bar* = det *gik* for sig i en hast o. s. v. Særdeles interessant er: *sem han sér bezt bera*; her har vi nemlig (I² s. 126, fra Heiligra manna sögur I, 707³²) varianten *standa* for *bera* og at *standa* betød og den dag idag betyder at gaa, at være, fremgaar for norskens vedkommende av uttryk som *at staa en efter livet, at staa av, det staa klart for mig*, o. s. v., o. s. v. Ogsaa i andre sprog forekommer den samme betydnings-
 overgang, jfr. *the ship stood to sea, to stand back, to stand aside*, ital. *come sta*, og sml. holl. *hoe staat het* med *hoe gaat het* og *hoe is het (met U)*? Og gjennem dette, sammenlignet med fr. *comment vous portez-vous, comment se porte-t-il* (det skandinaviske passiv *det sis ikke* har som bekjendt et absolut motsvarende sidestykke i det franske: *cela ne se dit pas*) kommer vi tilbake til vort *bære*, og saa minder jeg om at *beran* er blit fundet i angelsaksisk av flere i samme passive betydning av *ferri, transire*; sml. Mod. Language Notes I, 232

¹ Sammenlign det sidste om vokalen i ndl. *baren* i Tijdschrift voor Nederl. Taal en Letterkunde, 28, 274; vokalen skulde efter v. Wijk tyde paa tysk, ikke paa frisisk oprindelse.

(Schilling) — II, 9, (Cosyn) — og V, 90 (Hart) — der behøves neppe nogen flere eksempler, dog kan der tilføies at det ellers virkelig *wundorlic wægbora* i Beowulf (1440) finder sin bedste forklaring ved at ta *bora* som beslægtet med *beran*: ire, transire, og ikke som flere, kanske de fleste har gjort (se endnu Sievers, Anglia 14, 134) som en der «borer» sin vei gennem bølgerne. Og Falk og Torp har ret i at forklare ags. *andbyre*, *ambyre* som en sammensætning av *and* (ikke som Bosworth-Toller angir: am = emn = «equal»!) og *byre* av *bera*, men igjen (se ovenfor) ikke i betydningen føre frem, men føres frem, = gaa; I, 92, bør.

Nyeng. *the ship bore down upon us* og *to bear up against misfortune* viser tydelig samme semasiologiske overgang, sml. den norske oversættelse «det bar avsted til», — vistnok ogsaa i «en hest som bærer høit» og i de tallose andre bekjendte uttryk. Det er interessant at sammenligne med det nævnte franske uttryk *comment vous portez vous* og *comment allez vous*, det engelske *to carry oneself*, men endnu vigtigere er den aktive form i «*how they carry on*» (Bernard Shaw, The Philanderer, Plays Unpleasant II, 105), jfr. nederlandsk «*wat gaan die lui aan!*»

I vort første citat (se ovenfor) av Falk og Torp, har vi set at ags. *forberan* (og oht. *firberan*, men dette kan jeg ikke nærmere uttale mig om) av dem anses at være sammensat med det samme transitive *beran*. Efter alt der foreligger nu vil det ikke forundre nogen at jeg ogsaa tør betvile dette. Og det endskjønt opfattelsen støttes av Dr. Bradley's autoritet, se N. E. D. under ordet *forbear*, hvor ikke et ord hentyder paa et intransitivt *beran*. Mon ikke *forberan* skulde forklares ogsaa med et *beran* = to go, — sammenlign eng. *to forego* hvis form saavel som betydning da vilde nøie motsvare *forbear*.

Jeg haaper at ha gjort det klart at tysk *entbehren* og nederlandsk *ontberen* altsaa ikke har noget at gjøre med et transitivt *beran* = bære, men at de er sammensatte med det intransitive bære = gaa, være. Og skulde det være lykkets mig at gjøre det indlysende, da kaster det tyske og det nederlandske ords semasiologi et uventet lys over det norske *undvære*. For da maa det straks staa klart for os, at det norske ords betydningshistorie ikke bør skyldes fremmed indvirkning. Efter Falk og Torp skulde det være omdannet efter *være uden* oldn. *vera án*) av mnt. *umberan* hvoraf n. dial. *umbera*, sv. *umbära*, sideform til *untberen*, *entbehren* o. s. v. Altsaa, et ord sammensat med et som vi nu saa intransitivt *beran* omformes til et ord med et (intransitivt) *være*. Der kan næppe næres nogen tvil om, synes jeg, at vi nu maa anse det oldn. *vera án* som liggende direkte til grund for det moderne *undvære*, og det eneste hvor saa tysk indflydelse (og da kun indirekte) kan spores er i adverbets form. Jeg tænker mig altsaa for *undvære*'s vedkommende en direkte utvikling (kun med præfiks-substitution) fra *án vera* (Fritzner I² s. 52, 53) til *undvære*. Jeg indlater mig ikke paa det spørsmål om norsk-svensk *umbera*, *umbära* skyldes fremmed indflydelse eller ei.¹

¹ Aasens formodning: «Kunde ellers opfattes som en Afvigelse af on-vera := vonvera træffer næppe det rigtige! Ross citerer ordet fra dialekterne med den merkelige betydning: bære over med, undskylde, f. eks.: «E kann itt umbaara at du ha gjoort de», som forekommer allerede i oldnorsken, jfr. Fritzner. Mon de to utsagnsord er oprindeligt de samme eller skulde de ikke snarere holdes aparte?»

Til dem der skulde ville gjøre mig den ære eventuelt at imøtegaa disse anskuelser vil jeg ikke undlate at rette en anmodning. Og det er den at betænke hvorledes vi «europæiske» skandinavisk-interesserede mange ganger arbeider under uheldige vilkaar med hensyn til faglitteratur. Ifald nærværende forfatter altsaa har overset en eller anden artikel eller notis der skulde ha været ham bekjendt, turde han vel paa forhaand regne paa undskyldning.

H. Logeman (Gent, Belgien).

XIV. Findes den skandinaviske tanke i «Norges Dæmring»?

Mens den skandinaviske bevægelse først i 40-aarene fik nogen virkelig indgang i Norge, og først fra 1848 av kan regnes som en magt i norsk aandsliv¹, synes det at være den gjængse opfatning at Welhaven allerede i «Norges Dæmring» har git et vistnok enkeltstaaende, men dog klart og utvetydig uttryk for den skandinaviske tanke i linjerne (i 73de sonet):

«thi der, hvor Blikket rækker Sjølunds Kyst
og Kjølens sidste Bakker i det Fjerne,
først der det skuer over Hjemmets Tag.»

Man læser i almindelighet ut av disse linjer den tanke at hjemmet dypest set omfatter ogsaa Danmark og Sverige: nordmanden overskuer ikke sit hjem i dets helhet før han tar begge disse land med.

Denne fortolkning maa ialfald ligge til grund for Sars's ytring: «I det Skrift, som kan siges at ha været Fanen, hvorom Intelligentspartiet fra først af samlede sig — «Norges Dæmring» — træder da allerede en skandinavisk Stemning tydelig nok frem i de bekjendte Linjer: «Der hvor Blikket rækker» . . .» o. s. v.². I skolebøger findes den samme opfatning uttalt som noget selvfølgelig, saaledes sidst i rektor D. F. Knudsens Utvalg av Norsk Litteratur for Gymnasiet³.

Til trods for at jeg ikke noget sted har kunnet finde en anden fortolkning, synes der dog at kunne gjøres saa sterke indvendinger gjældende mot den almindelige forstaaelse, at der ialfald kan være grund til at undersøke om ikke ogsaa en anden opfatning er mulig.

Allerede versets ordlyd gjør det litet sandsynlig at Welhaven her vil uttale at Danmark og Sverige horer med til nordmandens hjem. Det vilde dog være ganske besynderlig om han før at uttrykke denne tanke, skulde nævne de dele av nabolandene som ligger Norge nærmest — Kjølens bakker og Sjølands kyst — og uttale at der hvor blikket rækker dem, der overskuer det hjemmet i dets helhet. Var det hans mening at hævde at Danmark og Sverige er dele av hjemmet, vilde det være langt naturligere at nævne f. eks. Vesterhavet og Østersjøen; først naar blikket rækker dem, overskuer det jo i virkeligheten — under den skandinaviske tankes forutsætning — Hjemmets Tag.

¹ J. E. Sars: Norges Politiske Historie 1815—85, side 358 fg.

² Anf. skr. side 357—58.

³ Welhavens-utvalget side 93 og side 133 (paa det sidste sted er linjerne citert frit paa en maate som lægger den gjængse opfatning ganske anderledes nær end et ordret citat vilde gjøre det).

Nu er det vistnok saa at muligheden av en poetisk licens her ikke kan negtes. «Sjølunds Kyst» og «Kjølens sidste Bakker» *kunde* jo være digteriske udtryk for Danmark og Sverige — pars pro toto. Og der hvor Blikket rækker *kunde* staa for: naar man i tanken regner *med*.

Men tanken vilde dog da være lovlig klodset udtrykt; det er vanskelig at tænke sig at Welhaven ikke skulde kunnet finde en mere adækvat form. Netop i et slikt digt som «Norges Dæmring», bør man neppe anta en saa sterk digterisk frihet, dersom man ikke er nødt og tvunget til det.

Det er man nu imidlertid, saavidt jeg kan forstaa, slet ikke. Det er ikke nødvendig at gjengi «skuer over Hjemmets Tag» med: overskuer det hele hjem.

Langt naturligere og greiere blir i virkeligheten tankegangen dersom man tar «skuer over» = skuer *ut* over, længer end. Meningen vil da bli: først naar nordmandens blik rækker Sjællands kyst og Kjølens sidste (= øverste) bakker, først da naar det ut over hjemmet. Sverige og Danmark kommer ikke i betragtning som dele av hjemmet, men som de nærmeste repræsentanter for det fremmede. —

Først denne tanke synes mig ogsaa at passe rigtig ind i sammenhængen. Den 73de sonet lyder i sin helhet saa:

«Men Dagen stiger, Søvnens er forbi,
den snevre Verden lukker sig og svinder;
den Vaagne hæver sig mod Fjeldets Tinder,
og kaster Øiet fra den steile Sti.

Da dvæler han med stille Sympathi
ved Sølvfloden, der i Dalen rinder;
men snart hans Blik vil ile uden Hinder
mod Horizontens hele Trylleri.

Det store Billed af den rige Dag
forjager Drømmens Blendverk af hans Hjerne,
mens Ætherstrømmen bølger i hans Bryst;

thi der, hvor Blikket rækker Sjølunds Kyst
og Kjølens sidste Bakker i det Fjerne,
først der det skuer over Hjemmets Tag.

Det er her aabenbart ikke en snævrere og en videre opfatning av hjemmets grænser som stilles op mot hinanden; motsætningen gjælder hjemmet og den vide verden. Paa den ene side «Sølvfloden, der i Dalen rinder», paa den anden «Horizontens hele Trylleri», «Ætherstrømmen». — Nu indføres de linjer det her gjælder, som en begrundelse av det foregaaende; men som begrundelse vilde de være aldeles uskikket hvis de indeholdt en uttalelse om Danmark og Sverige som dele av nordmandens hjem; de vilde da falde helt utenfor sammenhængen.

Er derimot Danmark og Sverige repræsentanter for det fremmede, blir forbindelsen grei.

I de foregaaende sonetter har digteren utførlig behandlet den dødlignende dvale det norske folks aandsliv befinner sig i; en av de viktigste grunde til denne dvale ser han i norskhetsskrytet, isoleringen, den aandelige karantæne.

I vor sonet uttaler han saa sig haab om at lysere tider er nær, og tankegangen blir da denne:

Folket holder paa at vaakne; snart vil det ikke længere stænge sig inde i sin egne snævre verden, men aapne sine øine for alle de værdier det fremmede kan tilføre dets aandsliv. — Vel vil det altid føle at det er sterke baand som binder det til dets eget land; men denne følelse vil ikke hindre det i at leve med i de rike og sterke aandelige rørelser ute i verden. — Og naar det det gjør, da vil det være helt forbi med drøm og dvale; den høie og frie luft det da aander i, vil bringe livet til at pulsere sterkt ogsaa hos folket selv. Ti da, naar folket kaster blikket utenfor landets grænser, men ogsaa først da, naar dets syn ut over hjemmets snævre vægger.

Disse overveielser ut fra ordlyden og den nærmeste sammenheng er for mig de avgjørende. Men dertil kommer endnu noget.

Paa intet andet punkt i «Norges Dæmring» kommer den skandinaviske tanke til uttryk; digteren antyder ikke et eneste sted at han anser Danmark og Sverige for dele av hjemmet. Tvertimot: i 13de sonet taler han om at vort Hegn er reist,» og nævner det som en fordel.

Ytringen maatte derfor i tilfælde betragtes som en mere tilfældig sidebemerkning, en streiftanke uten sammenheng med digtets egentlige tendens; men det synes meget litet rimelig at opfatte den slik, naar man tar i betragtning den vegt ordene har baade ved sin stilling henimot digtets slutning og ved sin eiendommelige, pointerte form. Det er neppe mulig at tænke sig at vi her staar overfor en isolert uttalelse, som er uten indre sammenheng med tankegangen i digtet, likesom den er uten klar forbindelse med det nærmest foregaaende.

Er derimot den opfatning jeg ovenfor har gjort gjældende, den rigtige, da har vi her et pointert uttryk for en tanke som er variert paa mange maater i «Norges Dæmring»: intet virkelig aandsliv kan trives hos et folk som isolerer sig fra omverdenen (se navnlig 45de—51de sonet, hvor tanken klargjøres gjennom en række billeder)¹. Og da blir — som ovenfor paavist — ogsaa forbindelsen med det nærmest foregaaende klar og grei.

Endelig nævner jeg et forhold, som vistnok er av mindre betydning, men som dog ogsaa kan være vel værd at legge merke til. Det heter hos Sars: «Selve Intelligentspartiets Organ, »Den Constitutionelle», indtog til en Begyndelse en sterkt reserveret Holdning og omtalte Bevægelsen (∴ skandinavismen) paa en yderst kjølig eller endog ligefrem haanende Maade.»²

Selvfølgelig utelukker en slik holdning fra «Den Constitutionelle»s side ikke muligheten av at den skandinaviske tanke allerede i 1834 kan ha streift Welhavens sind. Men i sammenheng med alt hvad der forøvrig kan anføres, spiller dog ogsaa Intelligentspartiets officielle holdning i den skandinaviske bevægelses første tid, sin rolle.

Henrik Seip.

¹ Av betydning er det ogsaa at «tydske» og «danske Discipliner» i 41de sonet nævnes side om side som eksempler paa den «fremmede Kløgt» norskhetpartiet vil sette en bom for.

² Anf. skr. side 358.

Aargang 1911 av «Maal og minne» utgjøres av: *Festskrift til H. F. Feilberg fra nordiske sprog- og folkemindeforskere på 80 års dagen den 6. august 1911. Udgivet af Svenska landsmälen, Maal og minne (Bymaalslaget, Kristiania), Universitetsjubileets danske samfund (Danske studier)*, hvortil tidsskriftet har bidraget med følgende avhandlinger:

	Side
Norske høstskikke. Av Kristian Bugge	161
Saltet i tro og overtro. Av S. Eitrem	176
Litt om torsdagen i nordisk folketro. Av Reidar Th. Christiansen	183
Jøtnarne og jøli. Av Knut Liestøl	192
Folketro om gravhauger. Av Haakon Schetelig	206
Skjemteverse fraa 1700-tale. Av Rikard Berge	213
Hvad betyder oprindelig ordet skald? Av Magnus Olsen	221
Spørsmålet om Vinland. Av Alexander Bugge	226
Middelalderens visionsdigtning. Av Hjalmar Falk og Moltke Moe	421

*Dr. phil. W. S. Feiberg
grad. emer.*

FESTSKRIFT

TIL

H. F. FEILBERG

FRA NORDISKE
SPROG- OG FOLKEMINDEFORSKERE

PÅ 80 ÅRS DAGEN
DEN 6. AUGUST 1911

UDGIVET AF

SVENSKA LANDSMÅLEN
MAAL OG MINNE (BYMAALSLAGET, KRISTIANIA)
UNIVERSITETSJUBILÆETS DANSKE SAMFUND
(DANSKE STUDIER)

STOCKHOLM

P. A. NORSTEDT & SÖNER

KØBENHAVN

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG

KRISTIANIA

BYMAALS-LAGETS
FORLAG

1911

Kære Feilberg.

Nordiske forskere bringer dig hilsen og tak på din 80 års fødselsdag, du den ældste og i mange henseender udmærkede i vort lag. Meget har vi at takke dig for. I et halvt århundrede har du virket. Du har banet vej for et nordisk folkestudium, der mere nøje og lydhørt end nogensinde tidligere indfangede udtrykkene for folkets sjælelige liv i dets tale og daglige færd. Du har ud fra denne personlige forståelse af almuens tankesæt banet dig vej dybere og dybere ind i folkeoverleveringernes mængde, hentet nye tanker udefra til Nordens forskning, plöjet hele Nordens literatur og håndskrifter som ingen anden, og i et utrolig virksomt liv dynget kendsgerning på kendsgerning for at finde alt sammen der hørte sammen og lægge den brede grund for fremtidig forskning. Dit arbejdsfelt spænder fra den sjælfulde fremstilling i »Fra Heden« og »Dansk Bondeliv« til stofrige afhandlinger og til det lærdomsværk, der for os og kommende slægter er et uudtømmeligt skatkammer af viden.

Din livsbane har allerede været lang. Dit første boglige arbejde er skrevet, förend mange af os blev fødte; og dog har vi været vidne til din åndelige vækst. Vi har set dine små tidsskriftafhandlinger vokse op

til folkekære bøger, har set din »Jyske Ordbog« brede sin favn mere og mere, indtil den rummede en hel bogverden af menneskehedens overleveringer i alle vore lande og endnu langt videre omkring. Vi har set dig, i en alder hvor mange andre lægger deres pen hen, samle dine kræfter om din største opgave og opklare julemærkets sælsomme löndom. Uden ydre kald fulgte du den trang, som stille og ydmygt fyldte din sjæt, til at forstå menneskelivet som det levedes i de jævne hytter, og deraf at hente din personlige styrke ved at die slægtens store moderbryst og føle dig hjemme i menneskelivets sorger og dets længsler. Vi føler dit liv som levet for og med os; barndomsminderne fra Vester-Vested har du gjort levende for os; vi har set din færd på Darums marker og strand; vi kender vel det lærdomshjem, som du har skabt i Askov, og som så gavmildt åbnede sine döre for hver der søgte hjælp, og hvorfra viden i rig mængde strøedes ud. Det er vort, dette rige indtryk, og det vil bevares af kommende slægter af forskere som et for os alle fælles barndomsminde.

Endnu sidder du i vor kres. Den samme nöjeseende flid, der har bygget sten på sten i den lange årrække, virker endnu utrættelig for at lægge vej for kommende slægters arbejde. Til dit lærdomshus bringer vi en gave, et lille bind afhandlinger, »Festskrift til H. F. Feilberg på 80 års dagen«, som skal sige dig så personlig og håndgribelig som muligt, at hvor du har arbejdet skal der ikke blive øde; vi — og vi taler på endnu fleres vegne end der her har været plads til i

dette knippe — skal arbejde videre frem og med noget af samme utrættede flid forske os nærmere og nærmere ind mod det menneskeheds hjerteslag, hvortil du har lyttet.

Til denne gave knytter vi ikke blot vor varme tak, men også det ønske, at den sol som synker så strålende i hav ved dit barndomshjems strand, at den også vil lyse klar og kærlig over dine oldingear, velsignende dit virke, og varmende mildt for dig og dine kære.

Erik Brate.   Gustaf Cederschiöld.   Gideon Danell.
Louise Hagberg.   N. E. Hammarstedt.   Axel Kock.
Ernst Lagus.   Sven Lampa.   Hjalmar Lindroth.
Oskar Lundberg.   J. A. Lundell.   L. Fr. Löffler.   Erik Modin.
J. Nordlander.   Tobias Norlind.   Adolf Noreen.
Jöran Sahlgren.   Richard Steffen.   C. W. v. Sydow.
Antti Aarne.   H. Bergroth.   Kaarle Krohn.   Gabriel Nikander.
Rikard Berge.   Alexander Bugge.   Kristian Bugge.
Reidar Th. Christiansen.   Samson Eitrem.   Hjalmar Falk.
Knut Liestøl.   Moltke Moe.   Magnus Olsen.
Haakon Schetelig.
Valdemar Bennike.   Poul Bjerger.   Chr. Blinkenberg.
Johs. Brøndum-Nielsen.   Georg Christensen.   Verner Dahlerup.
F. Dyrlund.   H. Grüner Nielsen.   Otto Jespersen.
C. Klitgaard.   Evald Tang Kristensen.   Marius Kristensen.
C. M. C. Kvolsgaard.   Edv. Lehmann.   Axel Olrik.
Jørgen Olrik.   Bernhard Olsen.   William Thalbitzer.
Hjalmar Thuren.   Henrik Ussing.
Jakob Jakobsen.   Jónas Jónasson.

Yngre kamrater på den skandinaviska folklivsforskningens arbetsfält frambära härmed till sin vördade Nestor en hjärtlig hälsning på 80-års-dagen.

Huru anspråkslös Ni än är, ock huru främmande för all personlig äregririghet, måste Ni med glädje och stolthet se tillbaka på ett sällsynt långt och innehållsrikt livsvärk i den danska folkkyrkans ock i den skandinaviska vetenskapens tjänst, till den fosterländska ock sant mänskliga odlingens fromma. Om Er gäller visserligen det gamla romarordet, att intet mänskligt är för Era intressen främmande. Oss ligger det närmast att tacka Er för allt vad ni gjort för att vidga ock fördjupa kännedomen om vårt folkliv, ock denna tacksamhet delas av de folk, vilkas dagliga liv ock fäderneärvda minnen Ni med innerlig förståelse beskrivit ock samlat, med vittfamnande vetande belyst.

Vår lyckönskan ock vårt tack gäller emellertid icke blott den mångsidiga ock djupt skådande forskaren, som haft så mycket att lära oss ock vidgat våra vyer, utan lika mycket människan ock karaktären, riddaren utan fruktan ock tadel, det ädla sinnet, det varma hjärtelaget, den alltid hjälpare vännen.

Särskilt lyckönska vi Er till avslutningen av den jylländska ord-boken, ett värk lika hedrande för sin mästare, som rikt på lärdom för oss, ett oförgängligt minnesmärke som till sena släkten skall bära kunskap om den jylländska allmogen i alla sidor av dess kultur — ock om sin författare.

Må denna bok, som nu lägges i Era händer, huru obetydliga våra bidrag vart för sig än kunna synas, inför Er, så långt skandinavisk tunga går ock även för andra folk bära vittne om huru högt vi — ock med oss hundraden av våra lundsmän — skatta Ert arbete ock Er själva.

Arbeidsfæller i Danmark, Sverige og Norge har sat hverandre stevne på Deres 80-årsdag.

Meget har vi ikke at bære frem. Men i hver enkelt av de små avhandlinger ligger en taknemlig hilsen og hyldest til lagets ærværdige ældste. Og tilsammen skal de si Dem: Vi ser op til den sjeldne forening av nøkternt granskersyn og forstående hjertelag; vi går i skole hos Deres skarpe sans for det små, den „andacht zum unbedeutenden“, som alene mægter at føre ind til kjernen; vi bøier os for den kyske hånd, som „varlig skyver grenene til side og løfter bladene op, for ikke at forstyrre“; vi beundrer blikket som skuer ind i henfarne slegters sjæleliv, og forstår at følge dets stille, stadige, ubevisste utfoldelse. Og derfor samler vor hilsen sig i en varm, ærbødig takk, en takk for lysende foredømme, for varsom, indgående forskning, for en hjælpsomhet, som er blit til ordsprog, for den rene, høie luft om en ædel personlighet.

För SVENSKA LANDSMÅLEN:

J. A. Lundell.

For BYMAALSLAGET, KRISTIANIA, og MAAL OG MINNE:

Hjalmar Falk. Karl Aubert. Amund B. Larsen. Moltke Moe.

I. Refsdal. Magnus Olsen.

For UNIVERSITETS-JUBILÆETS DANSKE SAMFUND
og DANSKE STUDIER:

Ludv. Wimmer. Verner Dahlerup. Vilhelm Andersen. Kr. Erslev.

Otto Jespersen. Kr. Nyrop. Axel Olrik.

Dines Andersen. Marius Kristensen.

Heilan biðja, hári þulur,
— haldinn Mimis brunna valdur, —
þig að útrum Aski sitja
Ísa þjóðir — Berg hinn fróða.
Þakkir skyldar þér skal gjalda,
þjóða sál og józku málin
bezt þú skildir, bættir gildi
bóka-hróðurs Norður-þjóða.

Valtýr Guðmundsson.

Kiitos Tanskan tietäjälle,
Taikasauvan tuntijalle,
Aartehen osottajalle,
Kullan ilmi kaivajalle!
Kiitos oivasta opista,
Esimerkistä jalosta!
Kiitos Suomenkin saloilta,
Kiitos Pohjankin periltä.

Tack till Danmarks ädle visman,
Som har önskevisten vunnit,
Som har väg till skatten funnit
Ock som framgrävt gömda guldnet.
Tack för all din gode lärdom —
För ditt ädla föredöme,
Tack också från Finlands skogar,
Ock från Nordens fjärran gränser.

Kaarle Krohn.

MAAL OG MINNE

NORSKE STUDIER

UTGIT AV BYMAALS-LAGET

VED

MAGNUS OLSEN

1911

KRISTIANIA. BYMAALS-LAGETS FORLAG

Skandinavisk folkkunskap.

En inledande orientering

av J. A. LUNDELL, Uppsala.

Vår vetenskaps tidigaste författarenamn på nordisk botten — det är SAKSE runemästaren ock SNORRE STURLESON, därefter komma OLAUS MAGNI ock ANDERS VEDEL. Naturligtvis äro de icke fristående företeelser, utan böra ses i sammanhang med sin omgivning ock sin tid, men de synas över sin omgivning som bärget i landskapet.

Sverges politiska storhetstid, 1600-talet, är en tid av väldiga ansatser ock idéer även på det andliga arbetets område: instruktionen för vår förste riksantikvarie (1630) talar även om värdet av gamla traditioner, som skola upptecknas; OLOF RUDBECKS jätteverk, Atlantikan — som i vår tid åter kommit till heders — är lastad med fornsägner, hämtade ur folkets mun. Om ett starkt folkvetenskapligt intresse vittna de av danska kansliet för O. WORMS räkning infordrade prästrelationerna från 1600-talets slut, som tyvärr delvis ännu slumra i arkiven; ävenså P. CLAUSSENS ock AR. BERNTSENS arbeten ock DEBES' »Færoa reserata» samt P. SYVS ock GRUBBS ordspråkssamlingar.

Man kunde vänta sig, att nyttans ock den fransk-klassiska bildningens århundrade — det är på germansk botten, under 1700-talet, som Fredrik den store med suveränt förakt yttrar sig om sådant »uselt skräp» som Nibelungenlied — icke skulle hava något sinne för historiska studier i det hela, ännu mindre håg att studera folklivet. Så energiskt tränga sig emellertid folklivets företeelser — nu i mera utpräglad motsats till de högre ståndens franskt-internationella ock praktiskt-naturvetenskapliga bildning — på den vakne betraktaren, att 1700-talet ger oss vårt första dialektlexikon av IHRE ock Sverige får sin förste betydande dialekt-

forskare i SVEN HOF, att LINNÉS resor, jämte naturalhistoriska iakttagelser ock praktiskt-ekonomiska rön — som är deras egentliga syfte — äro rikligen späckade med anteckningar även om folkets vardagsliv ock sägner, att i Sverge den akademiska disputationslitteraturen börjar taga hand även om folklivet (ULLGRUND, NÄSMAN, MOMAN), ock den topografiska litteraturen riktas med sådana huvudverk som dem STRÖM ock WILLE, EGGERT OLAFSEN, HÜLPHERS, LENÆUS, GRAU, FERNOW, SALVIUS, RADLOFF, BROOCMAN, M. G. CRÆLIUS, WALLIN, GASLANDER, ÅHSTRAND o. a. lemnat.

Den nyromantiska strömningen inom litteratur, konst ock vetenskap — en strömning som efter nyttans ock förståndets excesser vände folkens blickar åter mot dem själva, till det egna ock dess historiska förutsättningar — gav äggelse till att studera folkets-allmogens liv som nationens kärna, som traditionens bärare, forntid i nutid. Denna nationellt-arkeologiska strömning har sin väsentliga andel i uppkomsten av sådana nya vetenskaper som historisk språkvetenskap (RASK, BOPP, J. GRIMM), rättshistoria (SAVIGNY), litteraturhistoria (hos oss HAMMARSKÖLD ock ATTERBOM), konsthistoria o. s. v.

Mitt i den romantiska strömningen i dess tidigaste skede stå i Sverge Götiska förbundet med Iduna, A. A. AFZELIUS ock RÄÄF med sina samlingar av ballader, sägner ock folktro, i Danmark BLICHER ock H. CH. ANDERSEN (visserligen direkt föga påverkade). Folkminnena äro ännu en del av fornkunskapen, liksom SVEN NILSSONS ock C. J. THOMSSENS tre-period-system. Romantiker var även gamle GRUNDTVIG (ock genom honom går samma allmänna lynne föryngtrat över till sonen SVEND GRUNDTVIG). Det är i det hela samma syn på den egna forntiden ock dess nationella värde som i Tyskland på hithörande områden signeras av bröderna GRIMM, v. ARNIM ock BRETANO, i Öst-Europa yppar sig som slavisk-nationell renässans (i t. ex. den Rumjantsovskas kretsen i Ryssland, med DOBROVSKÝ, Böm. museet etc. i Bömen). Under nyromantiskt inflytande, vandrande i det hela samma vägar, stå senare i Sverige G. O. HYLÉN-CAVALLIUS, bröderna SÄVE, DJURKLOU ock RYDQVIST, en mängd förtjänstfulla landskapsbeskrivningar ock de svenska provinsiella »forminnesföreningarna» — alltjämt med folkmål ock folklöre, arkeologi ock lokalhistoria i ett sammanhang; i Norge IVAR AASEN, ASBJÖRNSEN,

JÖRGEN MOE ock EILERT SUNDT. Norges nya litteratur är en mogen frukt av samma nationella renässans. Ett praktiskt resultat av nyromantiken — eller kanske ett opraktiskt — är det nynorska »landsmålet». I Danmark bygga senare på samma grund, men efter moderna planer, SVEN GRUNDTVIG med sitt folkvisevärk — planen är en adertonårig ynglings stordåd — ock LYNGBY, medan tysk-dansk in- ock utrikes-politik framkallar en rad uppteckningar ock undersökningar rörande Sydjylland's invånare, som falla även inom vårt område. På denna omtvistade mark ock i detta sammanhang började även Hagerups kapellan i Solt sitt märkliga livsvärk.

Den samtid, i vilken, modern språkforskning möter modern religions- ock sagoforskning, är ännu ej 50 år gammal: den tid som karakteriseras av den fysiologisk-psykologiska språkvetenskap, i vilken dialektstudiet ingår som väsentligt moment, den tid som har sina tongivande lärare i BASTIAN, TYLOR, LANG ock K. KROHN, i AXEL OLRİK en bland sina mäst begåvade ock mäst på djupet gående forskare, som efter SVEND GRUNDTVIGS föredöme i H. F. FEILBERG förenar den mångsidige ock energiske samlaren med vetenskaplig metodik ock vittfamnande kombination; den tid varunder i Sverige ARTUR HAZELIUS med eldhug ock stål-vilja skapar Nordiska museet ock som under OLRİKS ledning ger oss ett litterärt institut för hithörande studier i »Dansk folke-mindesamling».

Nu är — åtminstone i Skandinavien — den förhistoriska arkeologien en särskild vetenskap, folklivet ett särskilt studium, som t. o. m. får lärostolar vid universiteten.

Ett särskilt studium — en ny vetenskap, som redan håller på att dela sig i flere. Knappt hinna under våra ögon förhistorisk arkeologi, medeltidsforskning ock andra discipliner skilja sig från folkkunskapen (i den betydelse detta ord här fattas), förrän vi, under den fortsatta differentieringsprocessen, redan inom detta mera begränsade område finna materialet för kolossalt, metoder ock reala anknytningspunkter för ämnets olika sidor alldeles för heterogena för att kunna omspännas av *en* vetenskap.

FEILBERG är väl den ende som ännu med sina kunskaper ock intressen ock med vetenskapliga grepp räcker till för både språk, materiell kultur, sed, tro ock folkdiktning. Bland samlare är E. T. KRISTENSEN en av de mångsidigaste (på samma gång rent kvantitativt en undersyn). Flere (men ej på långt när alla) om-

råden behärska som samlare ock forskare SVEND GRUNDTVIG, som forskare M. MOE, OLRIK, K. KROHN, som samlare KAMP, EVA WIGSTRÖM, BONDESON, JOH. SKAR, JÓN ÁRNASON, HAMMERSHAIME o. a. Ett kollektivarbete, som sträcker sig över hela området (ock långt därutöver) är det som svenska litteratursällskapet i Finland utför, inom en gränsmark, med en arbetsintensitet som kämpande kulturer ock självbevarelsedriften framkalla. De uppteckningar ock samlingar, sällskapet åstadkommit, ock vilkas publikation snart skall börja, äro ett sannskyldigt »monumentum ære perennius» av svenskhet östanhavs. Med heder bör i det sammanhanget även nämnas nyländska avdelningen (Nyland I—VI). De svenska landsmålsföreningarna (i Sverige ock Finland) ock likaså de dialekt-topografiska undersökningarna (avslutade för Uppland, Västergötland, Värmland; långt komma i Södermanland, Östergötland ock Skåne) ha jämte språkmateriel ock i sammanhang med detta sammanfört ock i uppteckning räddat mycket av folkets tro, vetande ock diktning. Folklivets alla sidor — med mer eller mindre markerad övertikt åt olika sidor — omspanna facktidskrifterna: den svenska landsmålstidskriften, Nordiska museets »Fatabur» (ock tidigare »Meddelanden»), Lundamuseets nyss återuppståndna »Kulturhistoriska meddelanden», »Norvegia», »Maal og minne», medan såväl det finländsk-svenska litteratursällskapets »Skrifter» som »Universitets-jubilæets danske samfund» i sina publikationer (Dania, Danske studier o. a.) gå ännu vidare.

Vid sidan av de tidigare uppkomna svenska fornminnesföreningarna — av vilka några fortfarande utveckla en synnerligen förtjänstfull värksamhet — ha på sista tiden tillkommit en hel rad danska lokala historiska samfund med liknande uppgifter.

Vad är föremålet för vår vetenskap?

Vi tro oss numera veta, att åtminstone från ock med den yngre stenåldern ett ock samma folk, indoeuropeiskt, germanskt, bott ock byggt i Skandinavien (ock norra Tyskland). Våra förfäder ha efter hand lärt känna ock använda brons, järn ock andra metaller; deras gravskiek har växlat, mycket annat har utan tvivel också ändrats, i stort varit underkastat utvecklingens allmänna lag. Näringsliv, seder ock bruk, tro ock diktning ha säkerligen, liksom deras tal, efter hand förändrats. Men mycket

gammalt lever kvar, stundom halvglömt, omtytt, bredvid det nya. Redan under den yngre stenåldern brukades jorden, höllos husdjur, trodde man på ett annat liv som fortsättning av detta. Våra förfäders liv under ock efter den tiden kan icke ha varit väsentligt olika det, som ännu i våra dagar lever, under primitiva kulturformer, i Afrika, på Polynesiens öar, av Amerikas indianer. Ännu i början av 1800-talet levde i frisk tradition hos vår allmoge religiösa föreställningar ock kultelement, många till vardagslivet hörande seder ock bruk, i saga, sång ock toner mycket, som hade sin upprinnelse från dessa urtider. Samfärdsel med främmande folk ock kulturer genom förmedling av utvandrade goter ock andra frändefolk samt vikingatidens långfärder bragte från fjärran öster, från söder ock väster mycket nytt i fråga om det materiella livets inrättning (bl. a. metallernas bruk), i fråga om sed, tro ock vetande liksom i fråga om nöjen. Så kom kristendomen med en hel värld av nya föreställningar med ock utan kyrklig sanktion, i kristendomens sällskap österlandets hemliga vetenskaper ock dess maktmedel över andevärlden. Vikingar, korsfarare ock exempelpredikan spridde österns sagoskatter över Europa (bland likartat inhemskt gods, som nog också fanns). Antika, keltiska, romanska ock germanska öden, allmänna ock enskilda, spriddes i sagans eller romanens form, på värs ock prosa över Europa. Klostren bragte oss söderns kulturväxter ock hemligheter; hantverk ock handel uppblomstrade i städer, till väsentlig del under inflytande söderifrån. Det är Skandinaviens medeltid, med en i mycket ny kultur — ännu i det hela gemensam för alla.

Naturligtvis funnos alltid rika ock fattiga, mäktiga ock svaga, det var aldrig någon »rudis indigestaque moles», det var ordnat samhälle — vi skönja de allmännaste dragen av dess organisation genom sten-, brons- ock järnålder ock medeltid. Men kulturen var ännu i det hela för alla gemensam, homogen.

Från ock med den nyare tidens början varsna vi åter en klyvning, ock klyftan blir med tiden nästan till en avgrund, som skiljer två parallella kulturer: en primitiv ock medeltidskristlig hos allmogen, som står kvar vid det gamla, vid traditionen, ock en europeisk överklasskultur, vars yttre ock inre liv tar nya former. Den första nya kulturvägen är den klassiskt-humanis-

tiska renässansen ock de nya föreställningar, som de stora geografiska upptäckterna fostra — allt detta behöver i Skandinavien två århundraden för att tränga igenom; så kommer den franska klassicismen ock den därpå följande rationalismen, så de nya vetenskaperna, som efterhand åter omforma tänkesätten: kemi, geologi, arkeologi, språkvetenskap, religionshistoria o. s. v. o. s. v. En motsvarande skillnad framträder i det yttre, materiella livet. Två kulturer leva i nyare tid bredvid varandra eller rättare den ena ovanför den andra; den övre näres av sig själv eller utifrån, från detta övre lager sjunka efterhand avlagda kulturelement ner bland allmogen, t. ex. riddartidens ballader, renässansens folkböcker, folkdräkterna. TROELS LUND har i fjorton band givit en teckning — så säker ock omfattande, som källorna medgiva — av 16:de århundradet, varunder de två kulturerna börja gå åtskils.

I trehundraftio år — gränsepokerna, övergångarna ta dessutom sina hundra år — har Europa två kulturer. Under 1800-talet flyta de åter samman: det är först nya agrariska ordningar, stavnsbåndets lösning i Danmark, enskifte ock laga skifte i Sverige, så folkskolan, tidningarna, ångbåtar ock järnvägar, så den moderna fabriksindustrien (i stället för hemslöjd ock hantvärk), som fylla bildningsklyftan (medan en ny klyfta uppstår efter andra linjer).

Vår vetenskaps föremål är nu närmast allmogens, den stora massans kultur, dess yttre ock inre liv, sådant det gestaltat sig i sin åtskillnad från den moderna europeiskt-internationella kulturen under »nyare tid», om vi därmed förstå tiden fr. o. m. renässansen intill omkring mitten av 1800-salet.

Men detta separata allmogeliv har sina rötter i föregående tider, i primitivt-mänsklig ock medeltidskristlig kultur; det måste därför studeras ock kan begripas blott i sammanhang med dessa historiska förutsättningar. Det måste studeras i samband med motsvarande relikter hos de närmaste frändefolken av germansk ock indoeuropeisk stam, ock med lemningar av samma äldre kulturformer, som på lånevägen spritt sig till lapska, finska ock slaviska grannar. Till belysning av hos oss funna relikter från äldre kulturskeden måste vi slutligen draga in i vårt studium motsvarande partier av ännu levande primitiva kulturer från världens alla fyra hörn,

Vår vetenskap företer en viss analogi — men icke mer — med t. ex. klassisk filologi i betydelsen av: vetenskapen om de klassiska folkens hela inre ock yttre liv (med sins emellan sammanhängande partier av språkvetenskap, antikviteter, litteratur- ock konsthistoria o. s. v).

Det är för rästen visst icke blott allmogen som är den trogne bäraren av dessa relikter (»survivals») från tidigare kulturstadier. Det finns först ock främst — naturligtvis — i människolivet inga skarpt uppdragna gränser: det finnes stora mellangrupper, som blott ofullständigt tillegnat sig den nyare tidens sociala ock vetenskapliga kultur. Ock även bland de »högre» klasserna är ingenting vanligare, än att man ser spöken, låter spå sig ock tror på drömmar, är rädd för 13-talet o. s. v., o. s. v. Barn bruka ju ännu så urgamla vapen som slunga ock pilbåge. Det för alla gemensamma språket är fullt med antikverade talesätt sådana som himlavalvet (firmamentet), nykelpiga o. s. v. Det är icke håller min mening, att skandinavisk folkkunskap blott studerar rästerna av ett förflutet, eller att den skulle förlora sitt föremål, i ock med det att modern kultur sprides till alla. Vår vetenskap skall omfatta det hela, gammalt ock nytt i sitt aktuella sammanhang; ock folkets massa, dels som sådan, dels i sina efter hemort, sysselsättning o. s. v. begränsade grupper, skall alltid erbjuda ett tacksamt föremål för historiska ock geografiska, materialistiska ock psykologiska studier.

Vår vetenskap har mellertid till sitt egentliga föremål ett visst parti av nordgermanisk kultur: allmogen under nyare tid. Men studiet av dessa relikter lär oss känna äldre, mer eller mindre primitiva kulturformer, som icke äro åtkomliga för direkta iakttagelser ock studier. Den förhistoriska arkeologien lär oss känna vårt folks äldre öden genom studium av räster av deras materiella kultur, lär oss på grund av detta material huvudsakligen känna deras materiella kultur. Vad engelsmännen kalla »folklore» ger oss, i de av allmogen ännu bevarade minnena från en gången urtids andliga kultur, i sed, tro, dikt o. s. v., en motsvarande kunskap om våra förfäders andliga liv.

Skandinavisk folkkunskap är ett till ett visst tidsskede ock ett visst folk begränsat utsnitt ur den allmänna eller europeiska kulturhistorien (egentligen är naturligtvis all historia kulturhistoria). Men den är också ett utsnitt ur den allmänna etno-

logien, som studerar folken dels var för sig, dels i deras kulturella, historiska ock geografiska sammanhang, från en viss sida sedd ett stycke folkpsykologi.

Så ter sig den nya vetenskapen i så att säga vertikal, kronologisk, evolutionshistorisk genomskärning. Som vi ovan antytt, har den emellertid i horisontalplanet redan fått sådana dimensioner, att dess provinser var för sig utgöra väldiga områden med de mäst skiftande kommunikationer sins emellan ock med andra forskningsfält, såväl åt sidorna som på djupet. Säkrast få vi ett begrepp om vad vår vetenskap är genom att taga en översikt av dess olika delar.

1. Först torde då böra ställas de naturliga ock historiska förutsättningarna för den materiella ock andliga kulturen: ras- ock stamlära ock i sammanhang därmed bebyggelsen, utbredningen. Härmed äro vi inne på vad tyskarna kalla »urhistoria» (den senaste encyklopediska framställningen av ämnet har HOERNES lemnat) ock måste lita även till den förhistoriska arkeologiens jälp (för våra länder till MONTELIUS, S. MÜLLER, GUSTAFSON). Till vår vetenskap hör alltså den fysiska (somatiska) **antropologien**, människan som ren naturvarelse. De mäst anlitade raskaraktererna äro huvudskålens form, hår ock ögonfärg. Kranio-logiens grundläggare är svensken ANDERS RETZIUS; för senare hithörande undersökningar ha vi företrädesvis att tacka svenskarna GUST. RETZIUS ock FÜRST, normmännen ARBO ock HANSEN, WESTERLUND i Finland samt Danmarks »Antropologiske komité». Vi ha som bekant två kranietyper, i lokalt växlande förekomst ock blandningsförhållanden. För **bebyggelsehistorien** ha även de senare årens ortnamnsundersökningar: O. RYGH, STEENSTRUP, den svenska ortnamnskommittén, SAXÉNS ock andras undersökningar i Finland givit nya hållpunkter. Vilket gagn vi för igänkännande av äldre folkenheter i Skandinavien kunna ha av dialektala språkgränser, av bosättnings- ock hustyper o. a., är ännu föga utrett.

2. **Folkmålen** skilja sig vanligen från socken till socken, ock växla i större socknar t. o. m. efter byar. I den topografiska undersökning, som i Sverge igångsatts genom ERDMANN ock LUNDELL, utföras grammatiska skisser sockenvis. Syftet med undersökningen är en språkkarta eller ett antal språkkartor.

Målen ordna sig naturligt i grupper, som karakteriseras av likartad utveckling i ett flertal avseenden. Den första stora grupperingen av skandinaviska folkmål i gotländska, nord-, väst-, central- ock sydsandinaviska gjordes 1881 av LUNDELL. Den bästa översikten av ett större område är HULTMANS »öst-svenska dialekter». Av de norska målen har AM. LARSEN givit en orienterande översikt, medan ROSS monografiskt gått över hela fältet. Det danska kartväcket av M. KRISTENSEN ock BENNIKE liknar mera det Wenkerska kartväcket, varpå i Tyskland arbetas.

Folkmålen utjämnas efter hand under inflytande av litteraturspråken. Om 50 år torde i Danmark ock i Sverge ej mycket vara kvar av äldre språkskick. Den närmaste omsorgen skulle egentligen vara att »ta upp» så mycket sammanhängande täxter som möjligt, helst naturligtvis med fonograf eller grammofon (vi ha en österrikare att tacka för de första mera omfattande grammofonreproduktionerna av skandinaviskt folkmål). Massor av täxter tagna på mera primitivt sätt ligga visserligen otryckta, men mycket mera behöves. För alla språkliga uppteckningar ock studier behöves noggrannare ljudbeteckning, än de praktiska alfabeterna bjuda. De tre länderna ha var sitt dialektalfabet. Den mästa användningen har det svenska vunnit (även i Finland).

Sverge är rikast på utförliga monografier av enstaka mål ock mindre grupper. Den närmaste uppgiften torde i övrigt nu bliva att fortsätta den topografiska undersökningen samt på grundval av dennas data ock annat material landskapsvis grammatiskt ock lexikaliskt registrera det nuvarande tillståndet. En sammanfattande ordbok i samma stil som AASENS ock ROSS' är i Sverge rätt länge ej att tänka på. Danmark har ett huvudvärk i FEILBERGS jutska ordbok, ett monument lika hedrande för folk ock författare, vartill få länder äga något motstycke.

FEILBERGS ordbok är, som jag vid ett annat tillfälle framhållit, en sannskyldig encyklopedi för kunskapen om den jutska allmogen i alla sidor av dess tillvaro. I själva väcket ger oss språket i material ock form en mycket fullständig bild av folkets ock olika folkgruppers yttre ock inre liv. Vissa sidor av fraseologien bilda ett mycket givande material för folkpsykologiska studier (i den vägen är hittills mycket litet gjort). Till belysning av ordens konstruktion ock betydelse tjäna »fraser» av alla slag, även ordspråk, ordstäv, gåtor o. d. Av särskilt stilistiskt-

psykologiskt intresse äro naturligtvis bildliga talesätt, jämförelser, okväden o. s. v., likaså skällsord, svordomar, öknamn ock vardagsnamn, som i stor utsträckning ersätta kyrkobokens officiella namn (en stor samling av personliga vardagsnamn är under tryckning i landsmålstidskriften). Till språk ock botanik referera sig växtnamn, till språk ock zoologi folkets namn på djur.

Utom de lokala folkmålen upptecknar ock studerar man klassspråk: olika sociala gruppers ock yrkens språk: jordbrukets ordförråd, snickares ock skomakares språk; — slangspråk (som med tiden stiger upp i litteraturen), vandrande krämares, sigenarspråk ock tjuvspråk (den största samlingen »hemliga språk» är pastor PALMS, gjord under hans tjänstgöring som fängelsepredikant). Studiet av **ortnamnen** bringar i dagen eljest förlorat språkgoods ock kastar ljus över bebyggelsehistorien. Folkmålen ha i detta arbete till särskild uppgift att korrigera med eller utan avsikt fördärvade ock missledande skriftformer.

Till språkkunskapen (speciellt namnforskningen) sluta sig **bomärkena** (störst fröken RUTBERGS samling).

Hela det övriga materialet kan fördelas under rubrikerna materiell ock andlig kultur. Men under vardera rubriken rymmes så mycket, att det räcker till för mer än en vetenskap.

3. För kännedom om folkets materiella kultur (ock bildande konst) ha vi det väldiga Nordiska museet i Stockholm, betydande samlingar i Helsingfors, Lund, Kristiania ock Köpenhamn, mer eller mindre innehållsrika provinsmuseer litet varstades. Men allmogens **jakt ock fiske** ha ännu icke blivit föremål för några utredande historiska eller topografiska studier (utom i Finland). Vad vi vilja veta om **åkerbruket** (ock boskapsskötseln) måste till väsentlig del sökas i MEITZENS, v. INAMA-STERNEGGS ock RHAMMS tyska arbeten. Blott Danmark har gjort något väsentligt för jordbrukets historia, bl. a. genom POUL BJERGES publikation av »Vider og vedtægter». Den gamla bondeträdgården — för vilken vi nog ha att tacka munkar ock nunnor — har ännu ingen studerat. Rörande allmogens **föda** i Sverge har Fackskolan för huslig ekonomi i Uppsala genom sina elever insamlat rikhaltiga upplysningar, som snart torde komma i tryck.

Vad vi veta om allmogens **byggnadstyper** (om det enskilda huset ock om husens placering på tomten) ha vi dansken MEJ-

BORG (ock till någon del EILERT SUNDT) att tacka för. Ett större svenskt arbete om boden av intendenten NILSSON är under tryckning. Inom tyskt språkområde äro husstudier drivna i stort omfång (märk bl. a. de tyska arkitekt- och ingenjörsföreningarnas omfattande systematiska undersökningar). Om Norges båttyper veta vi något (genom Sundt). Folkets **konst** i trä (snideri) ock metall är föga studerad utom Norge. Den textila konsten, särskilt vävnaderna, ha vi även i Sverge studerat, ock den har fått en slags renässans inom överklassen. De svenska **folkdräkterna** har WISTRAND studerat. Till **hantvårens** historia har Danmark lemnat värdefulla bidrag, detta land har på området en första-rangs-forskare i C. NYROP. För kännedom om handel ock **samfärdsel** (marknader, gårdiarihandel) i äldre folkliga former är mycket litet gjort.

Vid alla studier över materiell kultur (ock bildande konst) spela teckning ock färg en sådan roll, att ett stort bildmaterial (jämte museet) behöves. Kameran gör utmärkta tjänster jämte måttband ock rutupper.

Till den materiella kulturen sluta sig stora partier av sed, tro ock vetande (jakt- ock fiske-skrock, agrariska sedvänjor ock kultelement, veterinär husmedicin o. s. v.). Föremålen kunna vi förvara i museerna, men handgreppen, sedvänjorna, tro ock vetande måste räddas ur folklig tradition, innan det blir för sent. — Till jämförelse med äldre (medeltida) förhållanden ha vi landskapslagarna, WEINHOLDS ock H. HILDEBRANDS samlande framställningar samt M. HEYNES »Deutsche hausaltertümer».

4. Inom den andliga kulturen bilda folkets sed, tro ock vetande ett sammanhängande område.

I **seden** (folkets etik) sammanfalla för den primitiva människan rätt, seder ock bruk, moral. Vad som är sed är rätt (rättsedvänjor); vad som är sed är sedligt, osed är osedlig. Oskrivna rättssedvänjor (sedvanerätt) leva ännu i våra dagar med aktivt liv på slavisk botten (se t. ex. BOGISIĆ's stora samling av sydslaviska rättssedvänjor) — i Skandinavien kodifieras dessa sedvänjor redan under medeltiden i skrift (landskapslagarna). Mellertid finnas även bland vår allmoge rättsuppfattningar, som icke ha stöd i gällande lag, t. ex. rörande skogshygge ock jakt, rörande edgång. Rättssatser ock sedebud kristallisera ofta ut sig i värnsform, en mängd hithörande satser finnas bland ordspråken.

Seder ock bruk höra dels till det dagliga livet (t. ex. umgängesvanor), det sexuella livet ock renligheten (som E. SUNDT studerat), dels följa de årets lopp ock årstidernas växling, dels referera de sig till människolivets stora epoker: födelse, manbarhet, giftermål; död. Mycket av dessa seder ock bruk är ursprungligen kulthandlingar, ibland förklädda, ibland ombildade till oigänkännlighet med förlust av sin ursprungliga mening, ej sällan nu utan all mening. Det mästa kan inordnas i de ovan angivna två eller tre serierna. I årsloppet ingå även en mängd till åkerbruket hörande sedvänjor. Annat refererar sig till vissa slag av ingärning, av hantverk, av husdjursskötsel o. s. v. ock kan framställas för sig eller i sammanhang med dessa arbetens tekniska sida; kan i alla händelser ej studeras annat än i sammanhang med denna.

Folkstro (vidskepelse, skrock) är relikter av primitiv religion (animism ock döds Kult) eller av katolsk kristendom. För en primitiv uppfattning ter sig allt i naturen som person, besjäl. Själv fysiskt svag ser människan i gynnande eller skadliga naturföreteelser övermäktiga väsen (gudar), föremål för fruktan ock dyrkan; känner sig i förbindelse med ock beroende av osynliga makter: detta är religion i inskränkt mening. Till de hemlighetsfulla makterna, skyddande välvilliga eller farliga, höra även de bortgångnas andar: de bliva också föremål för dyrkan, ock detta är också ett slags religion. Denna är alltså antingen metafysisk eller psykologisk. Att i föreställningar ock kulthandlingar (resp. vidskepelse) skilja mellan dessa båda områden är emellertid svårt, ofta omöjligt. På skandinavisk botten kan man dock i regel skilja mellan naturväsen ock människosjäl (till den psykologiska avdelningen höra t. ex. varsel, gengångare, mara, varulv, tomte). Sägner om jättar, troll, dvärgar äro möjligen minnen av främmande folk, som i grå urtid bott i landet jämte våra förfäder. Till den praktiska sidan (kulten) höra häxeri, läsningar — som förmodligen ofta gå tillbaka ända till Egypten ock Babylonien. I något sammanhang med kristen religion står allt vad som rör djävulen, de kristna högtiderna, visioner av himmel ock hälvete o. dyl. Det första — ock f. n. kanske det viktigaste — är att uppteckna, samla ock så vitt möjligt lägga till rätta — d. v. s. föra ihop likartat — till bekvämlighet för analysen. Den levande traditionen är ännu mycket

rik, ett kolossalt material är redan bärgat i tryck av en mängd olika samlare (relativt minst tryckt i Norge).

I förtvivlan över omöjligheten att bringa någon säker ordning i detta kaos kan man t. v. stanna vid en alfabetisk ordning efter stickord; ehuru man visserligen även då råkar illa ut: traditionen är i upplösning, samma föreställningar, samma händelser refereras till olika subjekt, låna drag av varandra o. s. v.

Naturligtvis bör även den vetenskapliga undersökningen drivas på — vi ha tyvärr få verkliga fackmän. Vi ha dock av skandinaviska forskare sådana som ALFR. LEHMANN, E. LEHMANN, FEILBERG, K. NYROP, WESTERMARCK undersökningar med material från alla folk ock länder.

Vikingatidens mytologi är väl till god del en konstprodukt, som aldrig varit de stora massornas egendom; de mytiska föreställningar, som i nyare tid upptecknats ur muntlig tradition, ha genomlevat även vikingatiden.

Folktrons praktiska sida är mantik ock magi (spådom, drömmar, häxeri). I bredd med kloka ock häxor stå dels prästerna (i synnerhet de som studerat i Vittenberg), dels lappar ock finnar. Att, som många vilja, få fram en bestämd skillnad mellan kult ock magi torde vara svårt. Huskurer ock signerier är allmogens praktiska medicin. Vår största samling av signerier ha vi att tacka en norsk biskop för.

Folkets primitiva eller traditionella vetande (ock tro) rör till stor del samma ämnen, som äro föremål för europeisk-västerländsk **vetenskap**. Om metafysik ock psykologi är redan talat. Botanik ock zoologi representeras av folkliga föreställningar om växter ock djur (jag erinrar om ROLLANDS båda stora arbeten; i Sverige har dr MODIN omfattande samlingar); meteorologien representeras av väderleksmärkena (i Sverige samlade av HILDEBRANDSSON). Vi finna allt som oftast, att folkets vetande är till väsentliga delar identisk med medeltidens vetenskap (vi återfinna den i medeltida encyklopedier ock handböcker sådana som Lucidarius ock Physiologus, bestiariet, örtaböcker ock stenböcker). Geografien motsvaras av folkliga föreställningar om främmande länder ock folk ock av olika landskaps ock socknars karakteristik av varandra i fråga om språk ock lynne. Hit höra naturligtvis ortsägnerna. Historien representeras av historiska sägner från grå urtid (jättar, dvärgar o. s. v.) fram till nutiden.

ock hit höra! alla släkt- ock familjetraditioner ock minnen om enskilda personer, varpå ännu Norge synes vara särskilt rikt (jfr den isländska släktsagan).

Historien har i alla tider stått poesien nära. Det ligger en djupare mening i grekernas uppfattning av historiens genius som en av de nio muserna.

I samlingar föras sägnerna ofta tillsammans med sagorna — de höra dock åt olika håll. Man kan ej skilja mellan den så att säga dogmatiska ock den episka sidan av samma föreställningskomplex. Alla spökhistorier, sägner om mara o. dyl. höra till uppfattningen av människosjälens ock livet efter detta. Alla sägner om skogsnyva, huldra o. s. v., om näck ock strömkarl höra tillsammans med tron på dessa väsen. Sägner är alltid djupt allvar, det är tro eller vetande, den är sann. Sagan åter är (åtminstone i nutida uppfattning) en konstprodukt, det är romanen ock novellen i folklivet, det är »skönlitteratur». Denna grundväsentliga skillnad mellan sägen ock saga hindrar naturligtvis icke, att identiska element rätt ofta kunna återfinnas i båda.

Till de historiska sägnerna sluta sig närmare än till någon annan del av vårt ämne **ordstaven**: de äro fragment av en historisk eller personlig situation, eller embryon till sägner. Därmed nekas icke, att ordstav ock ordspråk ha många beröringspunkter, liksom bägge ha beröringspunkter med de stående talesätten, som höra ordboken till.

Den medeltida jältesagan med keltiskt, romanskt ock germanskt inslag, med sina minnen från folkvandringstiden, sitt nedslag hos SAXO ock i den isländska litteraturen är i muntlig tradition glömd, så vitt dess ämnen icke upptagits i de från en senare tid stammande balladerna. Jältesagan utgör sålunda ingen integrerande del av skandinavisk folkkunskap, i den mening vi här ta ordet, den är för oss blott en sida av medeltiden, där vi i det hela måste söka de historiska förutsättningarna till så mycket i folkets tradition. I nutida skandinavisk folktro ha vi ingenting kvar av det bildningsstadium, som åt ryssar ock serber bevarat bylinor ock »jältesånger», åt finnar ock ester Kalevala- ock Kalevipoeg-dikterna.

Till tro ock vetenskap höra ursprungligen både gåtor ock ordspråk, ehuru i modern tid de förra mäst tjäna till för-

ströelse ock de senare som stilblommor. **Ordspråken** äro närmast att anse som filosofi, folkets teoretiska ock praktiska filosofi. En del av gångna generationers livserfarenhet ock levnadsvisdom finns i dem koncentrerad eller utkristalliserad.

Att ordna dem lexikaliskt efter begynnelseordet är en dålig utväg, emedan samma ordspråk kan börja på mer än ett sätt. Att ordna dem i ett slags filosofiskt system ger rum för mycket godtycke. Ett förslag till sådan ordning finnes i Gommes »handbook» (efter ryssen Snegirev). Lättast är väl att ordna dem efter stickord, så som t. ex. E. T. KRISTENSEN gjort. Sverige har ännu ingen central samling jämförlig med MAUS eller KRISTENSENS eller ens med AASENS.

5. Den sista stora provinsen är folkdiktningen, visserligen liksom ett par av de andra så omfattande, med så heterogena metoder ock med krav på så mångsidiga anlag hos sina odlare, att den icke kan omspännas av *en* forskarebegåvning ock *en* mans flit. Hit höra utom gåtorna: sagan, visan, dramat, leken ock musiken.

Gåtorna äro ursprungligen hemlig visdom, esoteriskt vetande. Som sådana uppträda de i den poetiska eddan (Vaffrúðnismál, Alvismál), i Hervara- ock Völsungasagorna o. s. v. Den största samlingen av gåtor ha vi från Island, av JÓN ÁRNASON. Man kan ordna dem alfabetiskt efter lösningen. Men det finns en stor grupp mera utförda gåthistorier, som icke kunna placeras i något alfabet, utan bilda en grupp för sig.

Om skillnaden mellan **saga** ock sägen är förut talat. Denna skillnad utesluter som sagt icke, att de förete en massa gemensamma element. Hela tankegången är densamma, emedan båda tillhöra en primitiv kultur. Sagan förutsätter ett primitivt samhälle, däri kungar, prinsar ock prinsessor ha samma sociala ställning som ännu bland t. ex. bantu- ock negerfolk. Deras uppfattning av natur- ock människoliv, den lätthet varmed djur ock människor växla skepnad ock deras egenskaper flyta samman, häxkonster utan någon aning om naturens regelbundna lopp, sådant den moderna människan fattar det, allt detta är karakteristiskt för den primitiva människan. Principiellt försätter oss folksagan tillbaka till kulturstadier, som våra förfäder förmodligen redan passerat, när de för fyratusen år sedan först lärde känna bruket av metaller. Endast ett par hithörande grupper, skämtsagor ock anekdoter, stå på modern ståndpunkt.

Vi kunna nämligen inom folkets muntligt traderade prosadikt urskilja flere olika grupper: undersagor, skämthsagor ock anekdoter med så att säga enbart eller huvudsakligen estetiskt underhållande syfte, fabler ock den kristna eller kristnade legenden med sedelärande eller uppbyggligt syfte. Teorier ha avlöst varandra rörande sagornas ursprung ock historia. GRIMM trodde snarast, att de hörde till det gemensamma ur-ariska arvet ock såg i dem r rester av den indoeuropeiska folkstammens älsta gemensamma kultur. BENFEY ock hans efterföljare härledde dem från indisk-buddhistiska källor ock ville visa, att de från Indien på litterära ock muntliga vägar vandrat från folk till folk. Den »antropologiska» skolan — inom detta område bäst representerad av KAARLE KROHN — tar saken mera nyktert, på samma gång mindre enkelt: sagor vandra visserligen, ock i deras historia kombineras på oändligt växlande sätt i dem ingående element. Men sagorna äro icke uppståndna hos ett folk eller i ett land, sagor ha kunnat uppstå ock ha uppstått överallt; deras likhet beror visserligen delvis på historiskt samband (migration), men delvis också på att människoanden överallt är sig lik ock under likartade förutsättningar autoktontspontant framträder i likartade yttringar, i tro, sed ock saga. Varje sagomotiv ock varje kombination av sådana motiv måste undersökas för sig, topografiskt-kronologiskt ock psykologiskt. Ett flertal sådana specialundersökningar äro gjorda isynnerhet av finländare (K. KROHN o. a.) ock danskar.

Den rent litterära undersökningen har framför allt att följa de stora österländska sagosamlingarnas spridning (den indiska »furstespegeln» ock andra indiska samlingar — »Tusen ock en natt») genom österländska ock europeiska litteraturer under medeltiden. Bredvid dessa litteraturer ha förmodligen krigiska ock fredliga förbindelser (handel ock pilgrimer), isynnerhet efter korstågen, bidragit till deras spridning. Till spridningen ha också prästerna bidragit genom »exemplen» i sina predikningar: flere medeltida sagosamlingar äro särskilt gjorda handböcker till deras tjänst. Av djurfabler har Europa en urgammal samling, som går under Esopos' halft mytiska namn. Fabeln har i modern tid blivit en litterär genre (särskilt berömda som fabeldiktare är LAFONTAINE ock KRYLOV). Fromma legender äro samlade i medeltidens uppbyggelseböcker. En del nu vitt spridda

skämtsägner ock anekdoter återfinnas i renässansens samlingar av »facetia» o. dyl. En del sagomotiv återfinnas i bild i medeltida kyrkomålningar ock bokminiatyrer.

Man har sökt reducera de olika sagovarianterna till vissa typer, det första försöket i denna riktning gjordes av v. HAHN. Efter honom gavs en sådan tabulatur av BARING-GOULD, som återfinnes i det engelska folklore-sällskapets folklore-handbok. På skandinavisk botten hade SVEND GRUNDTVIGS sagoregister, nu i utdrag publicerat, samma syfte. Senast ha AARNE ock HACKMAN i FF Commun. givit utförliga förteckningar över folksagorna, så mycket mera välkomna som de i Finland (på svenskt ock finskt språk) gjorda sagouppteckningarna torde vara de rikhaltigaste som finnas.

Folkböckerna äro till väsentlig del renässanslitteratur, som i sin ordning delvis återger senantikens romaner. Ännu på 1600-talet hörde Kejsar Oktavianus, Griselda, Riddar Finke o. dyl. — enligt vad Stjernhielms »Herkules» visar — till den förnäme sprätens litteratur. Vi kunna följa samma litteraturvägs gång från Tyskland över Danmark till Skandinavien, över Polen till Ryssland. Sådan uppbyggelselitteratur som Jesu Barndoms-bok ock Sibylle spådom ha sitt ursprung i forn-kristlig, extra-kanonisk litteratur (apokryfer). Huvudvärken äro hos oss NYERUPS ock BÄCKSTRÖMS förteckningar ock omtryck (i Tyskland äro folkböckerna samlade av SIMROCK). Det vore på tiden, att någon litteraturhistoriker åter toge upp ock med moderna hjälpmedel undersökte våra folkböcker, som under två århundraden jämte bibel, psalmbok ock almanack samt visorna »tryckta i år» utgjort »folkets» bokskatt.

De mäst ursprungliga alstren av folkdiktning i bunden form, **visor**, äro arbetsvisor (behandlade av BÜCHER i hans kulturhistoriskt högst intressanta »Arbeit u. rhythmus» ock efter honom av CEDERSCHÖLD); vallåtar (i Sverge samlade av R. DYBECK, i Norge av LINDEMAN); barnvisor ock barnrim av olika slag, som sjungas för barn ock av barn (i stora samlingar av NORDLANDER ock E. T. KRISTENSEN, tyvärr blott täxt, utan melodier). Däreft komma »låtar», små (fyrradiga) lyriska dikter, i Sverige på sätt ock vis upptäckta av R. STEFFEN, ännu levande i Norge ock på Island som stäv, húsångar, vikivakar o. s. v., närmast att jämföra med tyska schnadahüpfli ock spanska coplas.

En väl begränsad grupp för sig utgöra balladerna. Om också deras ursprung är att söka i Frankrikes medeltida »carole», ha de haft sin egentliga rika blomstring i England ock Skandinavien. Balladerna, epos med dans, ord ock toner i intim förening, bilda ett av de mäst karakteristiska dragen i den skandinaviska medeltidens, 13-15 århundradenas sociala liv. Fr. o. m. 1500-talet reduceras de till blott litteratur, sjunka efter hand ner till allmogen, utan att någonsin fullt acklimatiseras, då språket ju alltjämt ger dem en främmande färg. Märkligt är, att de ännu fortleva i sin ursprungliga art som dans + ord + melodi på Färöarna. Innehållet är som bekant hämtat från olika håll: urtidsmyster, folkvandringstidens jättesagor, samtida historia. Den allmänna världsbild, inom vilken händelserna spela, är delvis samma primitiva mänsklighet som folksagans, delvis naturligtvis färgad av kristna föreställningar ock riddarväsen. Kombinationen dans + ord + melodi är uråldrig. Om vi gå ännu ett steg längre tillbaka, då religionen ännu ej skilt ut sig som särskild livsfaktor, stå vi mitt i den mäst primitiva kultur, som den historiska etnografien når: zulukaffern »dansar» vad vi skulle kalla en trossats eller kulthandling, ock dans betyder här: dans + ord + toner + tro. GRUNDTVIGS folkvisevärk (fortsatt av A. OLRIK) är ett i sitt slag enastående vetenskapligt storverk (CHILD är GRUNDTVIGS lärjunge). Ett annat danskt storverk, varav blott mindre prov ännu varit synliga i tryck, men som — att dömma av dessa prov — lovar rik frukt för vetenskapen, är E. v. d. RECKES stora, om oändligt tålmod ock vetenskaplig entusiasm vittnande registervärk. För en sammanfattande framställning av den skandinaviska balladens karakter ha vi STEENSTRUP att tacka.

Balladen är till sitt väsen epos. Bredvid densamma finnas även yngre visor av berättande innehåll, ock sådana tillvärkas än i dag, när ett oerhört brott, en stor olycka l. dyl. griper folkets intresse ock sätter dess fantasi i rörelse. Folket har också en betydande skatt av lyriska visor, kärleksvisor, sjömansvisor o. dyl., samt skämt av olika slag från olika tider med mycket olika poetisk valör. Visorna, såväl ballader som yngre berättande visor ock lyriska visor, ha spritts bland allmogen dels genom muntlig tradition, dels genom en massa skillingstryck.

Av folklig **dramatik** finnes i Skandinavien endast element — begynnelse eller ræster — dels gamla årsfæster (»rida maj i by» o. dyl.), dels religiösa skådespel av kristen upprinnelse (t. ex. stjärngossarna), dels dramatiska sånglekar (se nedan), dels slutligen skämtsamma samtal (»vittnesmål», »käringsnack» o. dyl.). I Tyskland lever som bekant det kristliga skådespelet (i samma genre som medeltidens »mysterier») ännu i 19:de årh. vid fullt liv (mest bekant är passionsspelet i Oberammergau).

Lekarna äro av många slag; huvudarterna äro: sånglekar, vanligen upptagna i vissamlingar, ord ock toner i förening med dans eller andra rörelser, ofta med dramatisk aktion; sådana som sätta de lekandes fyndighet på prov; sådana som innebära tävlan i styrka eller vighet. Barn ock ungdom ha delvis olika lekar. Bland dem som lekas av båda könen tillsammans finnes en mängd friarelekar. Till lekarna höra räkneramsor ock pantlösningar. Många lekar ha uråldriga anor ock gå tillbaka till mera primitiva kulturförhållanden. De mera centrala samlingarna äro hopbragta av DAVIÐSSON, STØYLEN ock LAMPA. FEILBERG har samlat all världens varianter av bro-leken ock sökt utreda dess ursprung.

Till lekarna hör också **folkdansen** — långdanser (som den ovan omtalade Färö-dansen), cirkeldanser eller i turer (de senare gå utan gräns över i lekarna).

Så ha vi folkets **melodier**, som dels sjungas till folkvisor ock sånglekar, dels spelas. Det mest spridda instrumentet är fiolen. Fiolen var i Sverge en tid på retur, utträngdes av det ganska omusikaliska handklaveret, men håller nu åter på att komma till heders, tack vare bl. a. de spelmanstävlingar som anordnats under senare år i olika landskap. De styvaste spelmännen har väl Norge haft (t. ex. »Myllarguten»). Blott inom ett inskränkt område (Uppland) brukas nyckelharpan. För övrigt är även klarinetten i bruk.

BERGGREENS samling var för sin tid ett betydande arbete, uppburet av både sakkunskap ock kärlek till folkets melodier liksom LINDEMANS, DYBECKS o. a. samlingar. Nu pågår i alla skandinaviska länder ett intensivt samlingsarbete efter strängare vetenskapliga principer (i Finnland under ledning av O. ANDERSSON, i Norge av ELLING, i Danmark ock på Färöarna av THUREN). I Sverge äro de mest omfattande uppteckningarna gjorda av

NILS ANDERSSON, K. P. LEFFLER, FREDIN, ØVERGAARD, ock arbetet ledes nu genom en kommission tillsatt av första svenska mötet för folk-kunskap. I Danmark har LAUB sökt reproducera folk-melodierna i deras ursprungliga gestalt. Folkets melodier gå delvis i tonarter äldre än dem konstmusiken nu använder (gregor., pentatonisk skala), ock det vanliga (vetenskapligt sett rätt otympliga) notsystemet har icke resurser för deras exakta återgivande. På sista tiden har man begynt ta upp dem med fonograf eller grammofon. Endast med hjälp av dylik mekanisk registrering är det tänkbart att ge också musikforskaren ock eftervärlden en rätt föreställning om spelsättet.

När THOMS 1846 först framkastade tärmen folklore, förstod han därmed »that department of the study of antiquities and archæology, which embraces everything relating to ancient observances and customs, to the notions, beliefs, traditions, superstitions, and prejudices of the common people». Ock i GOMMES, av den engelska »Folklore Society» 1890 utgivna »Handbook of folklore» definieras vetenskapen som »the comparison and identification of the survivals of archaic beliefs, customs and traditions in modern ages». Väsentligen likartad är MONSEURS definition (1892). Av ovan upptagna partier saknas alltså antropologien, språket ock den materiella kulturens tekniska sidor, varemot dithörande seder ock bruk, folktro ock vetande inbegripas. Cox' »Introduction to folklore» (Lond. 1895) egnar mycket liten uppmärksamhet åt den avdelning, vi ovan rubricerat som folkdiktning. För jämförelses skull, till upplysning om huru vetenskapen uppfattas ock indelas av olika forskare, skall här återgivas dispositionen i några arbeten av allmänt innehåll:

HYLTÉN-CAVALLIUS, Wärend o. wirdarne 1863—68:

land ock folk; hednakult; hednatro; näringsfång; slöjder ock handel; boningar ock husgeråd; klädedräkt, vapen ock smycken; stamförfattning; rättstillstånd; folkseder.

GOMME, The handbook of folklore 1890:

superstitions connected with great natural objects [bärg, grottor, sjöar, källor, floder, åska o. s. v.]; superstitions respecting trees and plants; superstitions connected with the animal world; goblindom [jättar, troll, tomt, spöken, skogsnyva, vättar, vitror, mara, lyktgubbar, djävulen etc.]; witchcraft; leechcraft; magic and divination; beliefs relating to another

life; superstitions generally [rör. tattare, rött hår, olika yrken, kroppsdelar, dräkt, möbler, bostad, kyrkogården, järn, silver, spott o. s. v.]; festival customs; ceremonial customs [födelse, giftermål, död]; games; local customs; folktales, hero tales, drolls; creation, deluge, fire, and doom myths; ballads and songs; place legends and traditions; jingles, nursery rhymes, riddles &c.; proverbs; nicknames, place rhymes &c.

MONSEUR, Le folklore wallon [1892]:

êtres merveilleux; animaux; agriculture; plantes; médecine populaire; mœurs et coutumes; contes et fables; astronomie et météorologie populaires; chansons; sorcellerie, magie, divination; enfantines et jeux; blason [ramsor om ock på namn]; coutumes diverses; calendrier.

FEILBERG, Dansk bondeliv 1889—99:

min vesteregn; bygninger; arbejder; livet inden døre; handel; lidt fra fællesskabets tid; toldgrænse og svingleri, bissekræmmere og markeder; fester; fra familielivet (familiegilder); folkesynd og folkesorg [dryckenskap, natfrieri m. m.]; almuens nedarvede aandelige eje (overtro, lægekunst); folkets uskrevne litteratur.

E. M. MEYER, Deutsche volkskunde 1898:

dorf und flur; das haus; körperbeschaffenheit und tracht; sitte und brauch; die volkssprache und die mundarten; die volksdichtung; sage und märchen.

E. H. MEYER, Badisches volksleben 1900:

geburt, taufe und kindheit; die jugend; liebe und hochzeit; das häusliche leben; bei der arbeit; zur festzeit; das verhältnis der bauern zu kirche und staat; krankheit und tod.

R. ANDREE, Braunschweiger volkskunde, 2 aufl., 1901:

geogr. abriß des gebietes; vorgeschichte; frühgeschichte; anthropologie; die niederdeutsche sprache in Braunschweig; Ortsnamen; flurnamen und forstorte; siedelungen und bevölkerungsdichtigkeit; dörfer und häuser; bauer, hirten und gesinde; flachs und spinnstube; gerät in hof und haus; bauernkleidung und schmuck; geburt, hochzeit und tod; jahr und feste; geisterwelt u. mythische erscheinungen; aberglauben, wetterregeln und volksmedizin; volksdichtung und spiele.

WUTKE, Sächsische volkskunde, 2 aufl., 1903:

die grundlagen des volkslebens (land, vorgeschichtliche zeit, germanische bewohner vor der slawenzeit, verlauf u. formen der besiedelung, anfänge des städtewesens); die bevölkerung (stand u. wachstum, bevölkerungsgliederung, verbrechen und selbstmord); aus dem geistigen leben des volkes (volksdichtung, mundart, sitten u. gebräuche im kreislauf des jahres, aberglaube u. volksmythen); das künstlerische wollen des volkes (dorfkirche, haus und hof, wohnung, kleinkunst, volkstracht).

VISTED, Vor gamle bondekultur [1909]:

de væsentligste kulturfrembringelser (bygningsskik, dragt, kunst og haandverk, visedigtning, eventyrfortælling); aaret og dets fester (tidsregning og primstaven, festdage og festskikker, selskabelighed og gilder,

drikkekar); livets store begivenheder (fødsel, frieri og bryllup, død og likfærd).

Då skandinavisk folkkunskap är en del av den allmänna etnologien, böra ovanstående indelningar jämföras med etnologernas. Jag exciperar därför här några viktigare verk:

E. B. TYLOR, Anthropology 1895:

man, ancient and modern; man and other animals; races of mankind; language; writing; arts of life [redskap ock vapen, kvarn, jakt ock fiske, åkerbruk ock boskapsskötsel, bostäder, dräkt, textilarbeten, fartyg, födans beredning, andra slöjder, handel m. m.]; arts of pleasure [poesi, musik, dans, skulptur, målning, lekar]; science; the spirit-world; history and mythology; society.

F. RATZEL, Völkerkunde, 2 aufl. 1885—88:

Stellung der naturvölker in der menschheit; wesen, entstehung und ausbreitung der kultur; sprache; religion; erfinden und entdecken; ackerban und viehzucht; kleidung und schmuck; wohnstätten; familie und gesellschaft; staat.

H. SCHURTZ, Urgeschichte der kultur 1900:

Grundlagen der kultur. Gesellschaft: anfänge der gesellschaft, soziale schichtungen, anfänge des staates, sitte u. brauch. Wirtschaft: aufgaben u. anfänge, wirtschaftsformen, kulturpflanzen u. haustiere, gewerbe u. handel. Materielle kultur: benutzung u. beherrschung d. naturkräfte, technik, waffen, werkzeuge u. geräte, schmuck u. kleidung, bauwerke, verkehrsmittel. Geistige kultur: sprache, kunst, religion, rechtspflege, anfänge d. wissenschaft.

N. CHARUZIN, Etnografija, Pbg. 1901—05:

Materiell kultur: människan i paleolitisk ock neolitisk tid; vapen före bekantskapen med metaller; elden; växtföda, jakt ock fiske; födans beredning; krukmakeri; bosättning, husdjur, jordbruk; bostad; dräkt; förflyttning; vapen; prydnader; konst. Familj ock stam. Egen- domen ock det primitiva samhället. Tro: totemism; fetischism; föreställningar om själen; dyrkan av den synliga naturens företeelser ock föremål; idén om ett högre väsen; henoteism ock dualism; tron på själens fortvaro efter döden, ock föreställningar därom; döds kult; dyrkan av förfäderna; offer; schamanism.

M. HOERNES, Natur- und urgeschichte des menschen 1909:

Grundlagen d. kultur. Die Sorge um nahrung: die wirtschaftsformen u. die tragweite ihrer bedeutung. Die Sorge um ruhe u. sicherheit: feuer u. küche, obdach u. siedelung. Die künstlichen organe: werkzeug u. waffe, kleidung u. schmuck. Der Zusammenschluss: familie u. staat, sitte u. recht, verkehr u. handel. Mitteilung u. darstellung, geistige beruhigungsmittel: sprache, schrift u. kunst, religion u. wissenschaft.

Vetenskapsmannen behöver icke vår hjälp: antingen reder han sig själv (med hjälp av facklitteraturen) eller duger han icke. Samlaren — ock vår vetenskap behöver många flitiga ock samvetsgranna samlare — finner ledning i handböcker av GOMME, COX, KAINDL (Die volkskunde, Leipz. u. Wien 1903). Frågosamlingar finnas i GOMMES handbok samt särskilt utgivna av SÉBILLOT, GITTÉE, O. JIRECZEK, av landsmålsföreningarna, av svenska litteratursällskapet i Finland, av Antropologiska sällskapet i Wien, av dansk folkemindesamling o. a. Första mötet för svensk folkkunskap i Stockholm 1909 uppdrog åt en kommitté att åstadkomma en för svenska förhållanden avsedd handledning.

Vid all uppteckning bör man hålla sig så nära folkets tal-pråk som möjligt. Tre sätt äro att välja mellan: 1) man återgiver folkmålet, med folkmålets uttal, böjning, ordval ock fraser så noggrant som möjligt med hjälp av särskilt dialektalfabet; 2) man återgiver folkmålets uttal i grova drag, med begagnande av de vanliga bokstäverna i vissa fixerade betydelse (möjligen med några tillägg, t. ex. i det svenska »grova» alfabetet *ſ ę w o*); 3) man överför talet till vanligt litteraturspråk med bibehållande såvitt möjligt av ord ock konstruktion. Föremål ock handgrepp avtecknas eller fotograferas, ock skala bifogas. All uppteckning måste göras med den yttersta noggrannhet, med angivande av personlig källa (eller åtminstone ort), datum ock upptecknare. Till den enklaste arbetsmetodik hör att anteckna varje bruk, saga o. s. v. på särskilt blad ock skrivet blott på ena sidan.

Viktigast är naturligtvis att uppteckna efter muntlig tradition, emedan de gamle dö ock med dem vad de ha inombords. Men även arkiv- ock litteraturkännare ha i vår vetenskaps tjänst betydande uppgifter: att samla, ordna ock för forskaren göra tillgängliga alla dessa millioner notiser av folkvetenskapligt innehåll, som finnas gömda i handskrifter ock litteratur av olika slag utom det egentliga facket, bl. a. i tidningar.

Det är redan påpekat, att plägseder rörande åkerbruk ansluta sig såväl till åkerbrukets teknik som till »etiken», att ortnamnen tjäna till upplysning såväl i språkligt avseende som rörande bebyggelsen. Det är nästan regel, att samma material kan studeras ur olika synpunkter. Föreställningar ock sägner

om björn höra till jakten ock till folkets zoologi, ett barnrim hör till barnets liv, men kan också innehålla minnen från plägseder, som i grå forntid varit de vuxnes egendom. Vanligt är ju även annars, att samma material behandlat från olika synpunkter tillhör olika vetenskaper.

Vetenskapen har visserligen sitt eget syfte, här som bidrag till de skandinaviska frändefolkens historia ock psykologi, ett värdefullt bidrag till allsidig självkänedom. Vår vetenskap har emellertid även en mera direkt betydelse för livet. Ovan har påpekats, hurusom nyromantiken från egen forntid ock från folklivet hämtade näring för sitt förnyelsearbete i litteratur ock konst. Norges moderna litteratur ock konst är mäktigt påvärdad av den anda, som levde i WERGELAND, i ASBJØRNSEN, i ASMUND VINJE, i BJ. BJØRNSON; ock GRIEGS musik står i nära samband med ock beroende av norsk folkmusik. Inom den samtida vitterheten spelar i alla länder den lokala folklivsskildringen en mycket viktig roll, uppburen i Norge av sådana författare som PER SIVLE, VETLE VISLIE, ANDERS HOVDEN o. a., i Sverge av PELLE MOLIN, W. HÜLPHERS, AUG. BONDESON, O. HANSSON ock (med mindre konstnärliga anspråk) HENRIK WRANÉR, i Danmark av ANTON NIELSEN, AAKJÆR, JOHANNES V. JENSEN o. s. v. I vilket beroende konstillitteraturen står av folkliga motiv, visar alla folks ock tiders litteraturhistoria. Den lokala folklivsskildringen erbjuder slutligen den naturligaste vägen att rikta litteraturspråket genom upptagande av ord ur folkmålens rikedom med deras ofta fina nyansering, deras humor ock fyndighet. Ock för den sociala freden ligger det mycken vikt på att de styrande, regeringens ock förvaltningens organ, liksom »överklassen» överhuvud, lär sig förstå de stora massornas tankegång ock föreställningar, som trots alla folkskolor ock tidningar dock i mycket måste vara ock visar sig vara beroende av äldre traditioner.

Översikter av vår vetenskaps skandinaviska litteratur finnas i Pauls bekanta »Grundriss d. germ. philologie» av MOGK ock LUNDELL. En bibliografi för tiden 1850—1908 är under tryckning i den svenska landsmålstidskriften. Men vi ha icke för Skandinavien någonting motsvarande PYPINS instruktiva »Ryska etnografiens historia».

OM BANDEN OG SVÆRGEN.

IAGTTAGELSER OM EDERNES SPROGLÆRE

AF

OTTO JESPERSEN.

Feilbergs ordbog er som bekendt en grumme fornøjelig bog, hvoraf man kan lære mange mærkelige ting på de mest forskellige områder. Også den der vil studere, hvordan folk bærer sig ad med at bande og sværge, eller hvad overtro der knytter sig til eder, vil kunne høste rig belæring af denne forunderlig mangfoldige bog; han behøver blot at slå op under ordet „ed“ og gå alle de artikler igennem, hvortil der her mod slutningen henvises, og han vil da ha fået et interessant kursus i en side af vort folks sprogbehandling, som han intet andet sted vil kunne få således samlet og tilrettelagt. Og alle disse eder er nok et studium værd, selvom mange måske vil regne dette æmne med blandt de løjerlige snurrepiberier, som kun folk med altfor rigelig fritid kan tænkes at gi sig af med.

Den sprogforsker der vil vide noget om forholdet mellem bevidst og ubevidst omdannelse i sprogenes udvikling, vil finde meget materiale i ederne med de mange omdannelser af guds, satans og djævelens navne, der tilsyneladende trodser alle regler; den folklorist der ønsker at trænge ind i læren om navneovertro og navnetabu, kan ikke gå ederne forbi — men det er ikke disse sider jeg her vil fordybe mig i: meget dærom findes allerede i en gammel fortræffelig afhandling af Kristoffer Nyrop om „Navnets magt“; også i „Ordenes liv“ kommer han ind på sligt, og jeg vil ikke gå min gode ven i bedene. Jeg vil her væsent-

ligt holde mig til den rent grammatiske side af sagen, hvor jeg har gjort nogle småagttagelser, som visstnok ikke för er fremdragne og som måske i nogen grad kan interessere den forsker med det lune smil i det venlige öje, som dette bind skal hædre.

Eder aflægger mangfoldige vidnesbyrd om, hvor tankelöst folk bruger deres modersmål. De der bander hyppigt eller altid, gör sig vel næsten aldrig klart, hvad deres eder betyder; det eneste de ønsker, er ved anvendelsen af disse kraftord at gøre deres tale mere eftertrykkelig — måske også at vække mere tillid til sandheden og rigtigheden eller oprigtigheden af det de siger. Om dette sidste formål ret ofte opnåes, kan vel være tvivlsomt; men om tankeløsheden kan der ikke være nogen tvivl. Vi kan dærför ved eder komme helt ud i det meningsløse, hvorpå Wessels „Gid fanden tage fanden!“ (Levins udg. s. 154) kan være et typisk eksempel. Eller „Naa gud lönnne vor herre for det!“ (Hostrup, Genb. III. 6). Bekendt er den formentlige gendrivelse af fritænkeriet, der ligger i sætningen: „Hvis der ingen gud var, ja så gud hjælpe os allesammen!“ hvor allerede ordstillingen viser at vi har med en fastgroet formel at gøre, da vi ellers har verbet först efter så; „gud hjælpe os“ betyder ikke nogetsomhelst andet end „det ser (eller såe) galt ud“ og forestillingen om *gud* eller *hjælp* er helt afbleget. En variant af samme tankeløshed findes hos Goldschmidt (Hjemløs 2. 746): „De er maaskee en af disse blegnæser, der „troe“; men der er, gud straffe mig, ingen gud!“ Og en noget lignende „tanke“ har Henrik Pontoppidan afluret virkeligheden, når han (Landsbybilleder 145) lar en degnetale slutte således: „Dersom dette er död, da gud fri os fra liv! Men er det liv, da gud fri os fra död!“

Jeg har også engang truffet eden „Ved den lede gud“, der öjensynligt i sin meningsløshed er en sammenblanding af „den levende gud“ og „den lede satan“.

Ederne trodser tit al den grammatiske analyse, vi möj-sommeligt fik indövet i skolen, således „*gu' min salighed* er vi nervøse“ (Drachmann, Forskrevet 1. 162). Og jeg skal intet forsøg gøre på at bestemme, hvad stilling i sætningen *fanden* har i „hvad fanden mener du?“, eller om *nåde* i „gud nåde dig“ er et

substantiv (navneord) eller et ellers ukendt verbum¹. Det må andre om at rede ud fra hinanden. Når man sir „Gud nåde dig!“ mener man jo forresten slet ikke noget ønske om guds nåde for vedkommende, selvom dette har været den oprindelige betydning; snarere vil man sige: „der er ingen nåde for dig“.

Man kan föje *fanden, satan, djævelen, pokker* til et spørgeord: hvem fanden skulde ha troet det? | hvad satan mener han? | hvor djævelen blir hun af? | hvordan pokker sidder du og fedter i det? Således også i almen-relativ tyd, hyppigt med et *så* efter: du kan spørge hvem fanden du vil | hvad satan han så gör, altid kommer han galt fra det | hvor pokker du så går hen, kommer du til ulejlighed | du må for mig bære dig ad, hvordan fanden du vil. Men denne sprogbrug er forskellige indskrænkninger underkastet, der strengt overholdes, selvom det kan være vanskeligt at gi grunde for dem. At man ikke kan sige „Hvorledes satan skal jeg bære mig ad?“ eller „Hvilken pokker mener du?“ kunde synes let begrundeligt ved at ordene *hvorledes* og *hvilken* ikke bruges meget i den daglige talestil, hvor eder overhodet anvendes: men dette forklarer ikke de følgende ejendommeligheder. Man kan ikke sige „Hvad nytte satan er det til?“ eller „Hvad for et bord fanden skal jeg ta?“ — bandeordet kan altså ikke föjes til, undtagen når det kommer umiddelbart efter det egentlige spørgeord. Her må man sige „Hvad nytte er det til, for satan?“ og „Hvad for et bord skal jeg ta, for fanden?“ Men uagtet man kan sige „Hvorfor pokker kommer han ikke?“ kan man ikke föje et bandeord til de andre sammensæt med *hvor-*, altså ikke „Hvorom satan taler I?“ men „Hvorom taler I, for satan?“ (eller „Hvad satan taler I om?“) — ikke „Hvorpå djævelen tænker du?“ men „Hvorpå tænker du, for djævelen?“ (eller „Hvad djævelen tænker du på?“) og ligeså med *hvorfra, hvortil, hvorunder* osv. Medens man vanskeligt kan spørge „Når satan kommer toget dog?“ er der ikke noget i vejen for med den ubestemte betydning at sige „Det er mig ligegyldigt, når satan det kommer“.

¹ På tysk har jeg fundet skrivemåden med stort bogstav *Gott Gnade dir!* altså *Gnade* opfattet som substantiv, skönt ordbøgerne opfører *gnaden* som verbum.

Andre ejendommeligheder. Man skulde tro det var ligegyldigt, enten man sa „gud veed“ eller „det veed gud“, men faktisk betyder det ene det stik modsatte af det andet; det første bruges om det usikre (det gud alene veed, men vi andre ikke), det andet om det til overflod sikre: Regner det? Ja, gud veed | ja det veed gud det gör (sml. ja det ve(d) gud det gör)¹. Med andre ord: „gud veed om . . .“ men „det veed gud, at . . .“ Og den samme forskel göres i forbindelse med guds viden mellem de to småverber *må* og *skal*, der dog skulde synes at betegne det samme: „Gud må vide, om han er dum“ (uvished) — „gud skal vide, han er dum“ (visshed). Ligeså: „Er han dum?“ „Ja det må vorherre vide (om han er)“. „Ja, det skal vorherre vide (han er)“.

Man skulde også tro, at *gud*, *herregud* og *vorherre* i allersnævreste forstand var enstydige, men det er de slet ikke i edernes underlige verden. Som udråb betegner *herregud!* medlidenhed (Herregud hvor man er et barn. Vedel, Stavnsbaand 33), *gud!* dærimod forbavselse, tit glad overraskelse: „Herregud hvor han dog er lille!“ | „Gud, hvor han er stor!“ — Medens *vorherre* ikke kan bruges på nogen af de anførte måder som udråb, kommer *Jesus*, især i formen *jøsses*, hyppigt til anvendelse i udråb, dog uden at betyde ganske det samme som noget af de to nævnte udråb; det kan betegne beundring, men angir dog vel hyppigst ubehag, ærgrelse, angst, som i „Herre Jøsses, sagde Sem til sig selv, blot der nu ikke skeer en ulykke!“ (Goldschm. Hjeml. 2. 822). Sml. også *jøsses kors!*

Gud og *vorherre* er heller ikke det samme, når ordet efterfølges af *bevare's* (*bevare os!*) — *Vorherre bevare's* er omtrent det samme som „gud fri os“, „lad os endelig være fri (blive forskånet) for det“, sml. „Vorherre bevares! Guvernant, det er det værste jeg ved“ (E. Brandes, Overmagt 31). *Gu(d) bevare's* dærimod er omtrent = „for mig ingen allarm“, „jeg har intet

¹ Et par forfattersteder: Gud wed, jeg war sorgefuld (Jammersm. 68) | Men jeg elsker Deres datter, himlen veed . . . ja, ved gud, himlen veed det! (Goldschm. Hjeml. 1. 143). I begge betegnes visshed (forsikring), men den ovenfor givne adskillelse har dog gyldighed for nutidens almindelige talesprog.

imod det“: Må man ryge her? Ja, gu(d) bevare's. Omvendt: Må man ryge her? Næ vorherre bevare's¹. Gud og vorherre forholder sig ligefrem her som positiv og negativ elektricitet.

I forbindelsen *gu(d) bevares*, og i andre lignende, er det lige-gyldigt om man udtaler slutlyden i *gud*; men står ordet alene, forandrer det helt karakter, om man tar *ø* med eller ikke. Vi kan jævnlig høre en sådan samtale som: „Hun er meget syg.“ „Gud (udtalt *gud*), er hun syg?“ „Gu er hun syg.“ I første tilfælde er *gud* et forbavelsesudråb, og ordstillingen *er hun* er spørgeordstillingen; i det andet er *gu* et biord, og ordstillingen *er hun* beroer på, at dette biord er sat forrest, ligesom i „Visst er hun syg“. Tonefaldet i de to sætninger er også helt forskelligt, stemmende med den almindelige forskel imellem forundrede spørgsmål og bestemt bekræftende påstande.

Biordet *gu* må opfattes som en variant af *sgu* (*sku*, som det også sommetider skrives), men er forskelligt fra det ved ikke at kunne stilles noget andet sted end forrest i sætningen — en plads som *sgu* selv aldrig kan indtage. Se fx Bang, Ludvigsbakken 333 „frk. Brandt har *s'gu* altid kager i lommen . . . Jo, *gu'* er der kager.“ *Sgu* er opstået af *sågu* i denne forbindelses hyppigste form, hvor den har tryk på sidste stavelse; i en anden form, der kun findes umiddelbart foran stærk stavelse, har det tryk på første stavelse (rytmetryk, se Fonetik s. 573): *sgu* 'egø, *sgu* 'aldri osv.² Af *sågu* er sikkert *gu* opstået ved en i sprogenes historie ret hyppig teelse, som imidlertid aldrig er blevet systematisk undersøgt; jeg kan ikke finde noget heldigere navn end forantien eller prosiopese. Den talende vil begynde at sige noget, men selvom han får gjort de til begyndelseslydene nødvendige bevægelser oppe i munden, høres de ikke, fordi han

¹ En mig ubekendt variant finder jeg i Pontoppidan, Landsbybill. 186: „Og stort begyndte det da, med æden og drikken og majgrene og skyden og spekulationer, saa Vor-Herre maatte bevare sig.“ Omtrent = så vorherre måtte sig forbarne. I denne sidste sætning er den gamle ordstilling bevaret på trods af almindelig sprogbrug.

² På norsk, men ikke på dansk, har man en hyppig ed *jagu* (inde i en sætning), der nu ved efterligning af norske forfattere begynder at vise sig i danske bøger. Formen „Å, du havde *jo gu* taget hende alligevel“ (Niels Møller, Koglerier 95) kender jeg ikke fra dansk talesprog.

först får stemmebåndene (og udåndingen) i gang lidt senere. Når sligt gentager sig oftere uden at forstyrre forståelsen, hvad det netop tit kan ved sådanne i og for sig intetsigende fyldeord som *eder*, kan i næste omgang den således afsnuppede form blive den egentlige i begyndelsen af et udsagn og altså bruges, uden at de til den oprindelige begyndelse hørende artikulationer frembringes. (Sml. *mårr'n* for *godmorgen*, tysk *bitte* for *ich bitte*, eng. *would he did* for *God* (eller *I*) *would he did*, osv.).

Fuldstændigt parallelt med *sågu* i dets to trykformer og de to kortere former *sgu* og *gu* har vi nu en anden ed, opstået af „så mænd veed“, nemlig inde i en sætning *såmæn*, almindelig med tryk på sidste *so'mæn'*, men med tryk på første foran stærk stavelse: „han er *smæn* 'ikke færdig | han blir *smæn* 'aldrig færdig“, endvidere *smæn'* eller *smæn*, der dog langt fra er så hyppig som de andre former eller som det tilsvarende *sgu*, og endelig foran i sætningen *mæn'*. Alle disse føles ikke som så slemme bekræftelser som *sågu* osv., ja kan måske knap længer kaldes *eder*, sml. Chr. Winther, *Digte gamle og nye*, 7. udg. 162: „Han glemte rent den fæle banden, Jo mæn, dertil blev han for peen, Han turde neppe sige fanden“.

Jeg har endnu ett eksempel på *eder*, som man skulde tro kunde bruges i flæng, men som faktisk anvendes forskelligt, nemlig *pinedød* og *død og pine*. Ved begge er der naturligvis fra först af tænkt på Jesu lidelse og død, og man hører da også tit *Guds død og pine* (i litteraturen fx Goldschmidt, *Hjeml.* 1. 168), men aldrig *guds pinedød* istedenfor *pinedød*. Dette sidste står sikkert for *pine og død*, som det også skrives af Goldschmidt, *anf. v.* 127; med hensyn til det lydliges sammenligne man — sans *comparaison*, som man sir, når eens sammenligninger vel synes een træffende, men man dog af een eller anden grund vil gøre en undskyldning for dem — *smörrebrød* for *smör* og *brød* og *allebrød* for *øl* og *brød*. Medens nu *død og pine* almindeligst er et udråb, der står foran sætningen, er *pinedød* et biord, som sættes inde i den: „Død og pine, nu regner det igen“. „Nu regner det pinedød igen“. Sml. også det anførte sted hos Goldschmidt: „han skal gjøre cour, han skal pine og død gjøre cour“, hvor man nu vilde sige „han skal pinedød

göre kur“. Begge forbindelser er ved den hyppige brug som bekræftelser blevne i den grad profanerede, at ingen præst nutildags turde vove at tale om Kristi død og pine, således som man kunde i gamle dage, se Chr. Pedersen 4. 479 „den dyrebare siel, som vor herre haffuer told [tålt] død og pine faare“, sml. også Bredal, Börnesp. 5 „For sin søns skyld: pine oc død“.

Til edernes sproglære hører også, hvad jeg har gjort opmærksom på i min Fonetik s. 563 og 564, at ederne frembyder ejendommelige trykforhold, nemlig enhedstryk i *gud* ¹*hjælpe mig*, *gud* ¹*veed*, *gud* ¹*give*, *fanden* ¹*ta mig* osv., medens ellers subjektet i tilsvarende sætninger har stærkt tryk, også i *hvem* ¹*fanden*, *hvad* ¹*pokker*; endelig har vi også et interessant grammatisk forhold, når et bandeord bruges som erstatning for en nægtelse som i „han gör *fanden* (gör han)“ — men dette sidste må jeg opsætte at behandle til en anden større sammenhæng, da det her vilde blive for vidtløftigt.

Ederne er og navnlig har været mangfoldige; en frodig sprogskabende evne har kastet sig over dem og frembragt maleriske udtryk i mange forskellige forhold. Könnenes forhold til bandeordene har været og er forskelligt; kvinderne har foretrukket de mere uskyldige ord, eller dem de troede var uskyldigere, som når man har glemt at *skam* er et gammelt navn for satan. En yndet ungpigeed i alt fald for et par år siden var „saft suse mig“. Jakob Knudsen skriver i Sind s. 63: „Dæmen, en lille nordjydsk ed; bruges ogsaa af mennesker, der ellers ikke bander, f. ex. pæne, unge piger“. Ordet er sikkert lig *dennemand* (se Feilberg), der er en eufemisme for djævelen. Også individuelt er der stor forskel på menneskenes måde at bande på; medens nogle bruger mange forskellige eder, nøjes andre altid med den samme vending, som Johannes V. Jensen rigtigt har iagttaget, se Himmerlandshist. 1. 3: „Det kunde ogsaa høres paa hans eder, at han var et ungt blod, han bandte overdaadigt og rigt, var ikke som de andre falden tilbage paa en enkelt, stereotyp gudsbespottelse“.

Når nutildags folk bander mindre og mindre, går der unægtelig som på andre områder noget malerisk tabt som følge

af den stigende kulturs udvaskende og udlignende tendens, der sætter pæn ensformighed istedenfor meget vildt, utæmmet, løssluppet, ejendommeligt — men jeg skal ikke fortabe mig hverken i umoralske beklagelser herover eller i moralsk glæde over det som et etisk-religiøst fremskridt: jeg skriver ikke for at gribe ind i præsten H. F. Feilbergs gamle gerning, men for at hylde sprogmanden og almueforskeren Henning Frederik Feilberg.

FOLKELIGE PLANTESLÆGTER.

ET STYKKE UVIDENSKABELIG BOTANIK

AF

MARIUS KRISTENSEN.

Efterhånden som den videnskabelige naturhistorie bliver mere og mere kendt gennem skoleundervisning, og samtidig de folkeligt overleverede navne glemmes, fordi børn nu ikke længer lærer planter og dyr at kende ved samtale med deres forældre og andre voksne standsfæller, synes man også mere og mere at ringeagte de navnegivningsregler, som de gamle har fulgt. „Videnskabelige“ er de jo ikke, hvis man ved „videnskab“ forstår systematik grundet på mikroskopisk iagttagelse. Men det gamle ord, at menigmand iagttager rigtigt, selv om han måske fortolker urigtigt, hvad han har iagttaget, skal også nok her vise sig at sæde.

Men det er lige ved, at „videnskaben“ har kyst selvtiltiden ud af folk på dette punkt. Vi tør jo snart ikke bruge et navn som sælhund eller hvalfisk, fordi vi så ved, at en eller anden videnskabelig skoleduks straks skal belære os om, at de ikke er fisk eller hunde. Tak, det ved vi! Og så længe han selv taler om flyvende hunde og pungulve og marekatte og marsvin (endda i to vidt forskellige betydninger), har „videnskabsmanden“ egentlig grumme lidt moralsk ret til at korrekse os.

Men han gör det — eller hun, for der er jo også videnskabskvinder til. For nogle år siden måtte således Valdemar Rørdam ydmygt bede fru Ingeborg Raunkjær om forladelse, fordi han havde talt om de tornede pile i et strandkrat. „Der

er ingen pile, der har torne“, lød videnskabens uimodsigelige afgørelse. Imidlertid havde Valdemar Rørdam ret¹. Men overfor „videnskaben“ turde han ikke væрге sin folkelige udtryksmåde.

Det er den udelukkende på ikke mikroskopiske slægtsmærker byggede folkelige plantelære, vi i det følgende skal gøre lidt nærmere bekendtskab med. Hermed skal ikke være sagt, at de folkelige plantenavne ikke fræmbyder andre sproglige sider, som var værdige til en undersøgelse. I andet hæfte af Univers. Jub. d. Samfunds Blandinger (I, 103) har prof. F. Didrichsen behandlet et kapittel af plantenavnenes orddannelseslære. Der er næppe noget stof af samme omfang, der byder en så broget samling af folkeetymologier, som de folkelige plantenavne udviser. Og der kunde skrives kulturhistoriske afhandlinger på grundlag af disse navne, bl. a. en meget morsom men grumme lidt anstændig om den katolske præstestands onde ry for usædelighed.

Men, som sagt, for denne gang må vi holde os til, hvad jeg vil kalde „folkelige planteslægter“ (*genera plantarum popularia*), og at der er sådanne udprægede slægter, som går stærkt på tværs af de botaniske, vil formodentlig være klart for enhver, der har hørt en dame (naturligvis uden videnskabelig-botanisk uddannelse) sige om en tykbladet potteplante: „Ja, om det er en *Mesembryanthemum* eller en *Sempervivum*, det ved jeg ikke; men det er ialfald sådan en slags kaktus.“ Den selvfølgelig, hvormed hun regner tykbladede potteplanter til kaktusslægten, er afgørende.

Det følgende er kun eksempler. Antallet kunde let have været fordoblet, men jeg tror ikke det vilde have givet mere til forståelsen. Indenfor de enkelte „slægter“ mangler sikkert også nogle arter (dog aldrig med min gode vilje); jeg har ment, at det til denne undersøgelse var nok at holde sig til Jenssen-Tusch: Nord. plantenavne, som jeg henviser til, hvis nogen ønsker nærmere oplysninger om enkeltheder. Nogle få tilføjelser har jeg dog taget fra Feilbergs ordbog, som indeholder et overmåde rigt stof af plantenavne.

2. Man kan ikke tale om en folkelig planteslægt i ethvært

¹ Se nedenfor s. 44.

tilfælde, hvor en række planter har navn tilfælles. Rose er så almindeligt, at det vist helst må opfattes som lige så betydningsløst som blomme eller blomst, og mig er det ialfald ikke lykkedes at finde anden lighed mellem de talrige (jeg har noteret omtr. 30) arter kål, end at bladene er en ret fræmtrædende del af planten.

Men selv om forholdsvis færre arter bærer samme navn, behøver de ikke at danne en slægt. Navnet kan skyldes så nærliggende grunde, der passer på dem alle, at man ikke kan sige, at de derved føles som beslægtede. Et godt eksempel er fuglefrø. Hos københavnske fuglehandlere er det frugten af *Phalaris Canariensis*, og når dennes frø spirer og gror op på byggepladser o. lign., får græsset vel samme navn. På Sjælland og Falster er det navnet på agerkål (*Brassica campestris* & *Sinapis arvensis*), hvis frø efter kornrensningen kastes ud i gården og naturligvis opsamles af fuglene. I Norge bruges navnet om vejskedeknæ (*Polygonum aviculare*), sikkert uden nogen tanke om, at der er slægtskab mellem denne plante og de to (tre) andre, der bærer samme folkelige navn på helt andre steder¹.

Selv om plantenavne også indenfor samme område har nærstående navne, behøver dette ikke at tale om folkebotanisk slægtskab imellem disse planter. Således bærer forskellige arter af slægterne *Epilobium*, *Euphorbia*, *Hypochaeris*, *Leontodon*, *Ornithogalum* og *Chelidonium* i større dele af Norden navne, der ender på -mælk(e) o. lign., uden at dette siger mere end den kendsgerning, at de alle har mælkesaft.

Ja end ikke ret stærkt geografisk sammenhængende navne behøver at vidne om slægtskabsfor næmmelse. Gammelmand betyder i forskellige dele af Jylland røllike (*Achillea Millefolium*), blåmunke (*Knautia*), alm. brandbæger (*Senecio vulg.*), torskemund (*Linaria*) og *Schorzoneria humilis*. Det må være planternes tarvelige og uanselige udvortes, der har ledet tanken hen på en gammel mand, men det er ganske tvivlsomt, om der fører vej fra den ene af dem til den anden.

¹ Undertiden synes navnene at være oversættelser af tilfældig beslægtede latinske navne, som hvært for sig beror på primær lighed, således hanekam for kamgræs (*Cynosurus cristatus*) og skjaller (*Rhinanthus Crista galli*). „Slægten“ hanekam skal vi senere komme tilbage til.

Betydelig mere usikkert er det med hundetunge. For *Cynoglossum officinale* er navnet vel ligefræm oversættelse, og at der er både folkeligt og systematisk slægtskab mellem denne og pigfrø (*Echinosperrum Lappula*) og slangehoved (*Echium vulgare*), kan der ikke være tvivl om. At der folkeligt kan drages en slægtslinie fra disse til bulme (*Hyoscyamus*), tør jeg ikke nægte, men gåsefod (*Blitum Bonus Henricus*), vejbred (*Plantago lanceolata*), vandaks (*Potamogeton sp.*) og løvetand (*Leontodon Taraxacum*) kan jeg ikke bringe selv i folkelig slægt med de grundlæggende „arter“; her har vi sikkert selvstændig opnævnelser af hver enkelt på grund af bladernes lighed med en virkelig hunds tunge.

3. Hvor vi har at gøre med hvad jeg kalder en „folkelig planteslægt“, vil der altid være meget tydelige fælles mærker. Disse kan falde sammen med botaniske, så at „slægten“ kommer til at omfatte også botanisk nærbeslægtede arter.

Dette gælder således den falsterske slægt hovmod, som omfatter buskuellike (*Dianthus barbatus*), eng-pragststjerne (*Lychnis Flos cuculi*) og *Agrostemma (Lychnis) coronaria*, planter, som både i farve, bygning og almindeligt udseende står hinanden meget nær.

Ganske det samme gælder den dansk-svenske slægt bertram, omfattende nyserøllike (*Achillea Ptarmica*) og matrem (*Chrysanthemum Parthenium*).

Men i reglen er den folkelige slægtsopfattelse mere vid. Stor almindelig lighed, især i frugtbærende tilstand, både i holdning, bladform og frugternes farve og størrelse berettiger i Norge, Dalarne og Jylland henførelsen af tørst (*Rhamnus Frangula*) til slægten hæg, sammen med *Prunus Padus*.

Slægten pil omfatter foruden *Salix* ganske naturligt også en del popler (dog ikke bævreasp, *Populus tremula*, som fra gammel tid har en særstilling); overgangene mellem de botaniske slægter er jo ganske jævne både med hensyn til alm. holdning og til bladformer. Men netop det almindelige udseende drager også tidse (*Hippophaë rhamnoides*) til samme slægt, og den hedder da også pil på Møn og Falster. Valdemar Rørdams tornede pile er altså hjemlige nok.

Den store slægt lyng kan kendetegnes som halvbuskagtige planter med mere eller mindre bevaret løvdragt året om. Med denne begrænsning omfatter den naturligt foruden *Calluna* og klokkelyg (*Erica tetralix*) også vild rosmarin (*Andromeda*), *Azalea procumbens*, melbær (*Arctostaphylos*), buksbom (*Buxus sempervivus*), blåbær (*Vaccinium Myrtillus*), rævling (*Empetrum nigrum*) og måske rypelyng (*Dryas octopetala*) og *Rubus arcticus* hører til samme gruppe, men disse polarplanters karakter kender jeg ikke. Også bittersød (*Solanum Dulcamara*) har ialfald nogle ejendommeligheder, der knytter den sammen med de andre, og når krageklo (*Ononis*) i Skåne kaldes ljungpinnar, betyder navnet sikkert, at denne plante, hvis halvbuskpræg ellers henfører den til slægten, i modsætning til de andre står nøgen om vinteren. Det hallandske ljungsnören for *Pulsatilla vernalis* er vel blot en stedsangivelse, men atter her må jeg give tabt på grund af utilstrækkelig viden. Vi skal for øvrigt senere vende tilbage til denne slægt igen.

Midtpunktet for slægten arve, der også er bygget over almindelig lighed i dragt og vokseform, er efter alle de nordiske sprogs vidnesbyrd fuglegræs (*Cerastium sp. & Stellaria media*) sammen med *Anagallis*, som ikke synes at forekomme i Norge og på Nordhavsoerne. Disse tre arter af slægten har så stor almindelig lighed (de skøre, liggende stængler, de små rundede blade, de små blomster), at man på ingen måde kan skille dem eller antage, at nogen af dem har forrang for de andre. Fra de hvidblomstrede arter er vejen nu meget kort til sandarve (*Arenaria*) som også overalt regnes til slægten, til firling (*Sagina*, Danm. og Norge) og *Spergula* (Danm., Sver.). Ganske nær står også bukarve (*Asperula odorata*, Syddanm.), som folkeligt set har et ualmindelig talende navn, der angiver både plantens almindelige præg og dens stærke duft¹. Vandportulak (*Peplis Portula*, Danm.) er også fuldtud af samme præg som grundformerne, og ligeså knudearve (*Centunculus minimus*, Norge).

¹ Da navnet og planten i så høj grad dækker hinanden, er jeg ikke i tvivl om, at navnet og planten også oprindelig hører sammen, og at Harpestrængs oversættelse: *Fumaria*, bukaruæ er en af de mange løse for-danskninger hos denne ellers hæderlige oversætter.

De tykbladede former af *Arenaria* fører så igen videre til lem-mike (*Veronica Beccabunga*) og vandarve (*Montia*); fra *Anagallis* og *Centunculus* er slægtskab nok kendeligt til de ellers så af-vigende fredløsarter (*Lysimachia nemorum & vulgaris*). Og ende-lig slutter hyrdetaske (*Capsella Bursa pastoris*) sig ret nær til de spæde hvidblomstrede arter. Yderst har vi andemad (*Lemna*, Ringkb.), hvor kun bladformen og spædheden kan danne binde-led. — Selv om forholdene her altså er langt mere sammensatte end ved de foregående slægter, forekommer sammenhængen mig dog fuldtud sikker og sporlig.

Et udpræget eksempel på en slægt (i modsætning til de under 2 behandlede ydre navnesammentræf) danner benved. Som egenskabsbetegnelse passer navnet næppe på andre af slægten end *Euonymus europæa*, men hele slægten består af bær- eller stenfrugtbærende halvtræer: kristtjörn (*Ilex Aquifolium*), kopatter (*Lonicera Xylosteum*), kornel (*Cornus sanguinea*) og kvalkved (*Viburnum Opulus*). Kun på Island er et halvtræ af anden frugtype, en pil (*Salix arbuscula*) overført til slægten.

4. Ofte er det imidlertid ikke plantens almene udseende, der danner kendemærket på slægten, men fræmtrædende egenheder ved en enkelt del af den. Således kan det for det første være blomsten (i folkelig forstand, σ : omfattende tætte blomsterstande).

Hvor ligheden med den opnævnte genstand er så slående som ved blåklokke¹ eller fingerbjærg (-bøl)², kan man være i tvivl om, hvorvidt det er uafhængig opnævnelse eller slægtsdannelse. Men i mange andre tilfælde er slægtsforholdet klart nok.

Som eksempler på blandede forhold skal vi tage blåmand og hanekam.

Blåmand synes uden slægtskab at være navn for slangehoved (*Echium*, Ringkb.), stemorsblomst (*Viola tricolor*) og for en lille slægt: kornblomst (*Centaurea Cyanum*) — munke (*Knautia arvensis*); at de to sidste hører nær sammen, kan der ikke være tvivl om. De danner også på anden måde navneslægt.

¹ *Campanula* sp., *Gentiana pneumonanthe*, *Pulsatilla* sp., *Aquilegia*, *Aconitum*. ² *Campanula* sp., *Digitalis purpurea*, *Gentiana*?

Hanekam (jfr. ovenfor s. 43 note¹) omfatter ialfald de tre meget lige arter skjaller (*Rhinanthus*), hanekro (*Galeopsis Tetrahit*) og kællingtand (*Lotus corniculatus*). Selv om disse hører til tre forskellige botaniske familier, kan ingen nægte ligheden mellem deres blomster, som unægtelig vilde være endnu større, hvis vi kunde antage, at Vid. Selsk. Ordbog har forvekslet *Galeopsis Tetrahit* med en af de gulblomstrende arter. At også *Primula officinalis* gennem *Lotus* står i virkeligt slægtskab med disse, skal vi senere få yderligere bevis for.

5. Hvor opnævnelserne skyldes frugten, er det samme tilfældet. Umiddelbar opnævnelse uden grund til at antage slægtskab har vi ved blåbær¹ og skærmpflanternavnene på -klo eller -keks (bjørne-, hunde- o. l.)²; dog vil jeg ikke nægte muligheden af, at hundেকেks, som over hele Norden betegner *Anthriscus sylvestris*, efter at man har glemt den oprindelige betydning, på Bornholm kan være overført til *Torilis Anthriscus* på grund af slægtlighed.

En slægt er dærimod sikkert hundebær, som omfatter planter med giftige, blå, iøjnefaldende bærfrugter, nemlig druemunke (*Actæa spicata*), valsk roe (*Bryonia alba*) og bittersød (*Solanum Dulcamara*). Hertil slutter sig den vist helt uskadelige mosebølle (*Vaccinium uliginosum*), som har ringere anseelse end det ægte blåbær (*V. Myrtillus*) og ikke bliver brugt videre til menneskeføde.

Selv om burre rimeligvis også fra først af er en almenforståelig egenskabsbetegnelse (spids og stiv), er der ingen tvivl om, at navnet nu er en slægtsbetegnelse med hovedudgangspunkt fra *Lappa*. Nærmest i den oprindelige betydning er det dog måske at tage som navn på nåletræskogler (Sver.). Men ellers er det udelukkende knyttet til planter, hvis frugter (eller frugstande) hæfter sig fast ved modhager, som snerre (*Galium Aparine*, Ringkb.), krebsklo (*Stratiotes aloides*, Uppld.), *Agri- monia Eupatoria* (Vestsver.) og brådfrø (*Xanthium strumarium*).

6. Hvor slægtsmærket er bladene, gælder atter det samme.

¹ *Rubus plicatus* og *Vaccinium sp.*

² *Heraclium sylvestris*, *Anthriscus sylvestris*, *Torilis Anthriscus*, *Conium maculatum*.

Som eksempel på uafhængig opnævnelse kan henvises til hundetunge ovenfor (s. 12). Delvis kan hertil også regnes hestehov: *Tussilago Petasites* & *Farfara*, åkande (*Nymphæa* og *Nuphar*) og kabbeleje (*Caltha palustris*, V.-Norge); men mellem de to sidstnævnte „arter“ er der dog muligvis slægtskab (lighed i blad og (gennem *Nuphar*) i blomst).

En smuk og stor slægt er den dansk-skånske slægt flæg¹; det er overalt de sværdannede blade, der er sammenholdspunktet, og dette gælder særlig de centrale arter: kalmus (*Acorus Calamus*), *Iris* sp. og pindsvinskop (*Sparganium*). Meget nær op til disse slutter sig i bladformen dunhammer (*Typha*, Østjyll.) og bladtag (*Phragmites*, Jyll., Fyn). Lige i fortsættelsen af denne ligger igen bredbladede arter af græsser og halvgræsser som star (*Carex* sp., Angel), rørgræs (*Digraphis arundinacea*), sødgræs (*Glyceria spectabilis*) og kogleaks (*Scirpus* sp.). De småbladede arter af disse botaniske slægter hører ikke til den folkelige slægt flæg. (En helt uvedkommende selvstændig dannelse udenfor det sproglige område for denne slægt er det isl. flækja fuglevikke (*Vicia Cracca*), som vist gælder den flade, sværdformige bælg, ikke bladene.)

7. Endog en så udvendig egenskab som voksestedet kan være det, der holder slægten sammen.

Indenfor slægten gejl er der nært slægtskab i alle henseender mellem gyvel (*Sarothamnus*) og visse (*Genista*), men når slægten også omfatter lyng (*Calluna vulgaris*, Sjæll., Fyn) og grå bynke (*Artemisia campestris*, Jyll.), må det vist væsentlig være disses voksen på tørre og magre jorder, der er sammenholdspunktet.

Dette gælder vel også, når man i Jylland til slægten lyng, som ovenfor er omtalt (s. 13), også regner de to lavarter fårel-lyng (*Cladina rangiferina*) og sort lyng (*Cornicularia aculeata*), der danner en iøjnefaldende del af hedevegetationen.

8. Vi har allerede, således ved slægterne arve og flæg, set eksempler på, at en folkelig planteslægt ikke er afgrænset, men fortoner sig til en eller flere sider. Endnu et skridt i denne retning er det, når fortoningen går så vidt, at slægtens

¹ Væsentlig ensartede hermed er pæk (vestjysk) og mæg; se Feilbergs ordbog.

væsentlige kendemærker aldeles mangler, så kun en slægtsmærkerne ret uvedkommende lighed med en af slægtens arter danner tilknytningspunktet. Vi skal nu se nogle eksempler på en sådan yderligere fortoning.

Dersom denne art er hovedarten, stiller forholdet sig dog noget anderledes. Skönt det naturligvis må være bestemte egenskaber der former slægtsbegrebet, kunde dog i og for sig en anden af hovedartens egenskaber godt have været valgt, og dette er faktisk oftere tilfældet.

Således med slægten nellike. For de flestes vedkommende er det den slanke vækst, de smalle, tilsluttende blade, den rankt bårne brede blomst, der udmærker *Dianthus*, som man har at holde sig til. Dette gælder ikke blot klinte (*Agrostemma sp.*), pragstjærne (*Lychnis sp.*), tjæreblomst (*Melandrium*) og limurt (*Silene rupestris*), men lige så vel kornblomst (*Centaurea Cyanum*, Mors) og guldstjerne (*Gagea lutea*, Haderslev). Dærimod er det den nellikeduft¹, den giver, når den sættes på øl, der har givet navn til nellikeroden (*Geum urbanum*).

Det er i god overensstemmelse med den etymologi af ordet nælde, som Torp giver i Ficks Wörterbuch⁴ III s. 291, når de egenskaber, der knytter den store slægt nælde sammen, så godt som udelukkende er holdning og bladform. Dersom navnet virkelig betyder knytteæmne el. lign., er den grundlæggende egenskab jo netop det hampeagtige og ikke det giftigt brændende. I holdning og bladform stemmer *Urtica* mere eller mindre nøje med den lange række rublade, læbe- og maskeblomster, som kaldes nælder (mest med tilføjelsen blind, døv eller død), nemlig oksetunge (*Anchusa officinalis & arvensis*), tandbæger (*Ballota ruderalis*), hanekro (*Galeopsis*), tvetand (*Lamium*), hjertespan (*Leonurus Cardiaca*), Marrubium, galtetand (*Stachys sylvatica*) og brunrod (*Scrophularia nodosa*). Men de sårende egenskaber ved slægtens egentlige navnegiver medfører, at ikke blot de røde gopler kan få nældenavnet, men også kransnål (*Chara*) både i Sverige og Ty regnes til nældeerne, skönt den har et ganske afvigende udseende.

¹ Rimeligvis endda duft som kryddernelliker, altså slægten ganske uvedkommende.

Slægten torn holdes naturligvis væsentlig sammen ved den egenskab, at de pågældende planter bærer spidse nåle på stænglerne. Den omfatter især buske og halvtræer, som *Berberis*, hvidtjörn (*Cratægus*), tidse (*Hippophaë*), kristtjörn (*Ilex*), slåen (*Prunus spinosa*), *Rosa sp.*, klynger (*Rubus sp.*), stikkelsbær (*Ribes Grossularia*), alle med bær¹; skovabild (*Pyrus Malus*) står i alm. holdning disse nær. Hos mandstro (*Eryngium*) og krageklo (*Ononis*) har vi kun tornene, hværken bær eller den træagtige holdning. — Men da hovedmassen har det busk-(halvtræ-)agtige i forbindelse med bær, kan ganske tornløse planter af lignende vækst- og frugtform, som vrietorn (*Rhamnus*), melbær (*Arctostaphylos*), ribs (*Ribes rubrum & nigrum*) og gedeblad (*Lonicera periclymenum*) også kaldes torne.

Den norsk-(islandsk-) svenske slægt fivel (fibla) holdes sammen ved den fælles egenskab, at frøene har en lang og iøjnefaldende fnok. Den består af en mængde kurvblomster: guldblomme (*Arnica montana*), høgeskæg (*Crepis tectorum*), høgeurt (*Hieracium sp.*), kongepen (*Hypochæris*), løvetand (*Leontodon sp.*), *Scorzonera humilis*, følfod (*Tussilago Farfara*), brandbæger (*Senecio Jacobæa*), alle med brede gule kurve, men desuden af bakkestjerne (*Erigeron alpinus*), kæruld (*Eriophorum*) og nellikerod (*Geum rivale*)². Den store mængde gulblomstrede arter i slægten forklarer, at man i nogen del af Norge har kaldt kabbeleje (*Caltha palustris*) kofivel, skönt denne ikke har fnok.

9. Findes sideegenskaben kun hos mindre fræmtrædende arter af slægten, er overførelsen endnu mere påfaldende.

Slægten skræppe holdes sammen af de brede, uindskårne blade og omfatter de to halvslægter: burre (*Lappa*) og hestehov (*Tussilago Petasites*)³ på den ene og rødknæ (*Rumex sp.*, dog ikke *acetosa* og *acetosella*) og peberrod (*Nasturtium Armorica*, Slesv.) på den anden side. Bægge er fælles dansk-svenske. Men

¹ I folkelig betydning, omfattende stenfrugter og kødrige flerfoldsfrugter.

² Hvorledes det forholder sig med, at nogle padderokker (*Equisetum arvense & sylvaticum*) i Søndmør kaldes hestefivel, er mig ikke klart.

³ At navnet i Norge tillægges *T. Farfara*, betyder ikke meget, da selve navnet skræppe ikke er hjemligt på norsk område. Det isl. hirðisskreppa (*Capsella Bursa pastoris*) er en uvedkommende oversættelse af plantens latinske navn.

brådfør (*Xanthium strumarium*) mangler aldeles dette kendemærke og kan kun være kommen med ved tilknytning til *Lappa*, idet den er en udpræget burre (se ovenfor s. 15).

Slægten tidsel har sit midtpunkt i de botaniske slægter *Carduus*, bakketidsel (*Carlina vulgaris*), tidselkugle (*Echinops*), æselsfoder (*Onopordon*)¹, kartebold (*Dipsacus*) og mandstro (*Eryngium*). Alle disse har stor almindelig lighed, spidse torne på bladene (og stængelvingerne), kurve eller hoveder med piggede dækblade, ejendommelig matte farver. Til slægten regnes undertiden — selvfølgelig på grund af bladtornene — kristtjörn (*Ilex*), skönt den savner de øvrige kendetegn. Fra de svagere udprægede arter af *Carduus* (som *oleraceus*) er vejen til svinedild (*Sonchus*) og *Picris hieracioides* meget kort, ja selv krumhals (*Anchusa arvensis*, Ty) kan vel virkelig regnes med til slægten. Men når på Sjælland løvetand (*Leontodon Taraxacum*) kaldes skørtidsel, kan dette kun være uvedkommende tilknytning til den i dragt nærstående *Sonchus*.

10. Da der på den i stykke 8 omtalte måde er mulighed for at lægge to helt forskellige egenskaber hos hovedarten til grund for slægtsdannelsen, kan det ske, at der i virkeligheden om den samme hovedart dannes to forskellige, hinanden uvedkommende slægter.

Der er således to slægter fiol, udgående fra de to fræmtredende egenskaber ved hovedarten *Viola odorata*, dens blå blomst² og dens duft.

Til den første slægt fiol hører foruden *Viola sp.* alpefiol (*Cyclamen*), vandrøllike (*Hottonia palustris*) og brudelys (*Butomus umbellatus*). Trods farvevanskeligheder tror jeg disse hører til samme side³. Ligeså fiolenblå (*Scilla*) på Samsø.

Til den anden slægt hører aldeles afgjort natfiol (*Hesperis sp.*), gøgelilje (*Platanthera*) og gyldenlak (*Cheiranthus Cheiri*) så vel som fiolrod (*Rhizoma Iridis*).

¹ Formodentlig også *Serratula alpina*, men jeg kender ikke denne norske plante.

² Muligvis undertiden i forbindelse med bladformen.

³ Muligvis hører til denne slægt også, trods sin højrøde farve, den falsterske spidsfiol (*Agrostemma coronaria*).

Ligeledes er der to slægter lilje, den ene bygget på holdning og blomster- og bladform, den anden på blomstens skære farve. Imidlertid er skellet her knapt så skarpt, idet en del arter hører med til bægge slægter.

Dette gælder, foruden *Lilium candidum*, også edderkopurt (*Anthericum Liliago*), vibææg (*Fritillaria Meleagris*), hvidblomme (*Leucojum*), gæk (*Galanthus nivalis*) og pinselilje (*Narcissus poeticus*).

Til den første klasse hører desuden *Lilium bulbiferum* & *Martagon*, kejserkrone (*Fritillaria imperialis*), *Iris sp.* og sikkert også klinte (*Agrostemma Githago*, Närke).

Til den anden hører snarest liljekonval (*Convallaria majalis*), vintergrøn (*Pyrola rotundifolia*, Danm.) og stenbræk (*Saxifraga Cotyledon*, Norge)¹, gedeblad (*Lonicera Periclymenum*, Sver.)², og aldeles afgjort nøkkerose (*Nymphæa alba*, Sver.) og melet kodriver (*Primula farinosa*, Sver.).

11. Også brugen kan danne slægtsmærke³. Således er det eneste, der forener den norske slægt kong, at de pågældende planter bruges til at sætte på øl eller anden drik. Ialfald kan jeg ikke finde nogen anden forbindelse mellem vild merian (*Origanum vulgare*) og bukkeblad (*Menyanthes trifoliata*), guldblomme (*Arnica montana*) og *Hypericon quadrangulatum*, som også bærer kong-navnet.

Hvor både brugen og ydre kendetegn lægges til grund for slægtdannelse, opstår der da også to eller flere ensbenævnte slægter. Dette er tilfældet med pors og humle.

Slægten pors (post) med *Myrica Gale* som udgangsform, omfatter efter den almindelige holdning og voksested også rosmarin (*Ledum palustre* & *Andromeda polifolia*), dværgbirk (*Betula nana*, Søndmør) og — måske gennem rosmarin — tusindgylden (*Erythræa Centaurium*).

Men som ølbevarer tager pors med sig i samme slægtsbenværelse et par af kong-slægten: *Origanum vulgare* og *Hypericon perforatum*.

¹ Disse tre har dog også i holdning nogen lighed med grundformen.

² Har nogen lighed med *Lilium* i blomstens form.

³ Sml. C. Engelskjøn: Sopp, et glemt ord (Maal og minne 1909, 85).

Myrica og *Andromeda* formodes at have utøjdræbende egenskaber, og dette må vist være vejen til, at *Inula pulicaria* i Bleking har fået navnet brudgumspors. Nogen anden lighed mellem den og de øvrige porsarter kan jeg ikke finde.

Også humle er tredelt. Ligheden med *Humulus Lupulus* kan bestå i lignende blomsterhoved, brug som ølbevarende urt og vækstmåde.

De to første finder vi forenede hos *Origanum vulgare*, men ellers må hver egenskab for sig bære slægten. Der er da måske grund til at tro, at den plante, Harpestræng tænker på, når han oversætter *Betonica* med iorthhumblæ, ikke er meget forskellig fra hans kunung (*Origanum*).

Den hovedagtige blomsterstand samler foruden *Origanum* (og *Betonica officinalis*, der er så sjælden, at den næppe har noget folkeligt navn), *Brunella vulgaris*, *Glechoma hederacea* (Danm.), *Mentha arvensis*, *Thymus Serpyllum* (Sver.) og humlekløver (*Trifolium agrarium*, Smål.).

Brugen til ølbevarer samler *Origanum*, Ensian (*Gentiana campestris*), røllike (*Achillea Millefolium*, lige fra Island til Finland), *Hypericon* sp. (Danm., Sver.) og pors (*Myrica*).

Endelig har vækstformen i Midtdanmark (fra Mols til Falster) givet *Convolvulus arvensis* navne som drag-, rede- eller jordhumle¹.

12. Det kan ske, at to, oprindelig ikke blot forskellige men også forskelligt benævnte, slægter på grund af lydudviklingen får samme navn. Her vil man naturligvis forgæves søge fællesmærker eller endog blot forbindelse gennem en enkelt fællesart.

Således forholder det sig med havtorn, hvor ældre havthorn (omfattende *Hippophaë rhamnoides* og *Eryngium maritimum*) og haghthorn (omfattende *Cratægus Oxyacanthus* og rimeligvis *Ulex europæus*, Bornh.) er faldet sammen, naturligvis uden at danne en virkelig slægt.

Ligeledes beror det på en folkebotanikken uvedkommende indflydelse, når *Ribes rubrum* i en del af Als er kommet til at hedde hönsebær. De andre hönsebær — *Cornus* sp., *Lonicera*

¹ I Vid. Selsk. Ordb. angives, at jordhumle også kan betegne *Fumaria*, men formodentlig er her sket en misforståelse.

sp., skovstjerne (*Trientalis europæa*) — er allesammen unyttige til menneskeføde. Overførelsen af ribs til denne gruppe skyldes forvanskning af hånsbær, Alsingerformen for hånsbær, en fordanskning af det tyske Johannisbeere.

Formodentlig foreligger der også en sammenblanding af to oprindelig forskellige navne ved den store danske slægt galde-, galle- el. galnebær. Imidlertid er lighederne mellem arterne så store, at den nu må regnes for en slægt. Alle arterne har ubrugelige „bær“, og de fleste har eller formodes at have giftige egenskaber¹.

13. En god målestok for det folkelige slægtsbegrebs styrke kan det være, om planter har mere end ét navn fælles, især af sådanne navne, der ikke er alt for talende om håndgribelige egenskaber ved dem.

Jeg har för (st. 4 slutn.) hævdet, at der er virkeligt folkeligt slægtskab mellem *Primula officinalis* og *Lotus corniculatus*. Dette fræmgår efter min mening med fuld tydelighed, når vi sammenligner navnerækkerne:

	<i>Primula off.</i>	<i>Lotus cornic.</i>
Kællingtand	Småland, Sjæll., Bornh. (Norge?).	Sver., Danm.
Hanekam	Skåne, Danm.	Solør, Bornh., Sjæll.
Marienøgle	V.-Götl., Telem., Jyll.	Hardanger.

Intet af disse navne er i den forstand selvindlysende, at man uvilkårligt vilde vælge det til den pågældende plante, og de er efter al sandsynlighed gået fra den ene til den anden, jeg formoder de to første fra *Lotus* til *Primula*, det tredje omvendt.

Muligvis kan ganske upassende navne på denne måde føres over mellem planter, der på grund af et helt andet lighedspunkt har navne-slægtskab. *Spergula* og *Cuscuta* er fælles om navnet skurv i Sydsverige og Norge, og navnet passer godt på dem, ti noget nøgent og lurvet ukrudt er de. *Cuscuta* hører til de urter, der nævnes -binde el. -bindel, fordi de slynger sig op ad andre planter (linbinda, -bænde, Småland, Norge); men

¹ Jeg har noteret *Actæa spicata*, *Atropa Belladonna*, *Bryonia*, *Lonicera Xylosteum*, *Lycium vulgare*, *Solanum Dulcamara*, *Viburnum*, *Sorbus Aucuparia* og *Rhamnus Catharticus*.

når vi også finder linbænde som navn for spergel i Halland og Norge kan dette vist ikke være andet end et meningsløst overflyttet synonym til skurv.

14. Lad os nu på en enkelt slægt se, hvorledes de i det foregående enkeltvis behandlede træk kan samarbejde. Jeg vælger slægten løg.

I god overensstemmelse med, hvad vi kan vænte, betyder selve det underjordiske løg så at sige intet for slægtsbegrebet¹. Det er de lettest sanselige egenskaber ved væksten, der har formet grupperne.

Hele bygningen hos *Allium* med den runde, rødagtige blomsterstand, ofte forbundet med bladroset helt nede ved roden som hos purløg (*Allium Schoenoprasum*), finder vi hos engelskgræs (*Armeria*, Smålen.), *Pyrola rotundifolia*, trehage (*Triglochin*)² og husløg (*Sempervivum tectorum*); fra denne sidste er navnet vist overført til *Ajuga pyramidalis* (Småland), som også gror på tage. Uden bladroset ved jorden har vi den rødagtige blomsterstand hos *Sedum album* & *Telephium* (St. Hans-urt).

Løgbladets form synes at have været det afgørende for opnævnelser af vandaks (*Potamogeton sp.*) og bændeltang (*Zostera maritima*).

Løglugten knytter pengeurt (*Thlaspi arvense*) og løgsurt (*Teucrium Scordium*) sammen med *Allium*.

Hvorfor *Euphorbia* i Snåsen (Norge) kaldes agerløg, ved jeg ikke; muligvis kan frugterne siges at ligne løgknopperne i nogle *Allium*-arters blomsterstande.

Dærimod beror kabbeløj (*Caltha palustris*) på folkeetymologisk omdannelse uden botanisk grundlag, og når *Convolvulus arvensis* på Sjælland og Falster undertiden kaldes rede- eller reveløg, må det ligeledes være en forvanskning af reveløv (sml. sv. reva, ranke).

15. Tre slægter har alle deres hovedart i *Trifolium sp.*, nl. vâppling (Sver.), kløver (især Danm.) og smære (fælles-nord.). Det væsentlige kendemærke på dem alle er det delte blad.

¹ Kun guldstjerne (*Gagea lutea*) synes til dels at gøre en undtagelse.

² Ingen lighed med hensyn til blomsterstanden.

Renest er våppling, som kun synes at omfatte urter med tredelte blade: blåsimmer (*Anemone Hepatica*), bukkeblad (*Mentyanthes*), surkløver (*Oxalis*) og *Trifolium*.

Kløver omfatter de samme, og desuden af planter med tredelte blade kragefod (*Comarum palustre*, Skåne), *Medicago* sp. (dog ikke lucerne), *Melilotus* og kløvertræ (guldregn, *Cytisus Laburnum*, Als, Sundeved). Men desuden bæres navnet af nogle tangarter, stor strandkløver (*Fucus saccharinus*) og kløvertang (*Fucus vesiculosus*, Falster).

Ved det åbenbart oprindeligste slægtsnavn smære er trebladsbestemmelsen langt mindre fast, ialfald udenfor Danmark. Det islandske navn på firblad (*Paris quadrifolia*): fjögraulaufa-smári udgår dog vel herfra, men når i Norge tuemos (*Bryum caespitium*) og ærepris (*Veronica officinalis*) kaldes smære, er det åbenbart plantens almindelige udseende, der har været det afgørende.

16. Foruden det udbytte, en undersøgelse som den foregående giver til forståelse af de almindelige love for betydningsforskydninger (metaforer og metonymier), har den sin særlige værdi for bestemmelsen af plantenavnets betydning i ældre usystematiske tider. Under arbejdet med Harpestræng har jeg gang på gang måttet vænne mig af med at tænke nutidsbotanisk for at kunne ane, hvad det er for planter, der har været ment.

Axel Olrik har i anledning af Saksess Amledsagn vist¹, hvor frugtbar en sådan folkelig artsbestemmelse kan være for forståelsen af sagntræk. Jeg er fuldtud enig med ham i at bestemme hanekam som *Rhinanthus*, medens jeg er tilbøjelig til, trods den langt større udbredelse for *Tussilago*, at anse hestehov som en gammel og ægte betegnelse for *Caltha palustris*, selv om navnet nu kun bruges om denne i Søndfjord og Søndmør, og at det er denne engplante, Amled tænker på, ikke følfod (og end mindre *Tussilago Petasites*, som næppe er nogen helt hjemlig plante).

Blandt de udmærkede egenskaber, Feilbergs store jyske ordbog har, er det ikke den mindst værdifulde, at forfatteren

¹ Saksess Oldhist. II, 160.

har været så meget naturkyndig og så omhyggelig for at få pålidelige bestemmelser, at hans oplysninger om folkelige naturhistoriske navne på så mange punkter betyder en virkelig forøgelse af vor viden om folkelig navnegivning.

Som et bidrag til afbetaling på den taknæmmelighedsgæld, vi står i til ham også for dette, vilde jeg gerne have ovenstående betragtet.

TORDENVÅBENET I DANSKE OLDTIDSFUND.

AF

CHR. BLINKENBERG.

Troen på tordenstenens oprindelse fra himmelen og vidunderlige kraft er vel i de fleste egne af vort land svunden for et slægtled siden, men kan dog hist og her træffes fuldt levende den dag idag. Endnu i efteråret 1910 hændte det en ven af mig under et besøg i egnen lidt nord for Brörup i det sydlige Jylland, at en yngre kone tilbød ham en del tordenstene (forstenede søpindsvin) til købs; kun en enkelt ønskede hun selv at beholde, „for at tordenen ikke skulde slå ned“.

I et skrift, der udkom 1909¹, har jeg søgt ad forskellige veje at vise, at forestillingerne om tordenstenen, som ved sit fald fra himmelen til jorden frembringer lyn og torden, går tilbage til menneskehedens barndom, til fjærn, forhistorisk tid. I Sydens gamle kulturlande træffes allerede i oldtiden, både i de skriftlige overleveringer og i fundene, træk, der kun bliver fuldt forståelige, når de opfattes som udslag af tordenstenstroen. Det er da at vente, at den også har efterladt sig spor i vore oldtidsfund. I det nævnte skrift kunde der af flere grunde kun i korthed henvises til muligheden deraf. Der er siden fremkommet nyt stof², som giver anledning til at gå

¹ Tordenvåbenet i kultus og folketro, Tillges forlag, Kjöbenhavn; — i det følgende anført under betegnelsen Tvb.

² For henvisninger hertil og andre oplysninger, som er benyttede i det følgende, skylder jeg mine kolleger ved Nationalmuseet megen tak. Om fundene i Kieler Museet og i Bergens Museum har Kustos Rothmann og Konservator Haakon Schetelig med største venlighed sendt mig meddelelser.

nærmere ind på spørgsmålet, og der er sandsynlighed for, at vore oldtidsfund efterhånden vil bringe mere for dagen, som må tydes i samme retning. Oldtidsforskningen og folkemindestudiet vil således på dette punkt gensidig kunne støtte hinanden.

En vanskelighed frembyder sig, som strax skal omtales. Alle de stene, der i forskellige egne af Danmark gælder for tordenstene — flintredskaber fra stenalderen, forstenede søpindsvin (echiniter), vættelys (belemniter) — forekommer så ofte liggende på marken, at de let tilfældig kan være indblandede i fylden i gravhøje og i jordlaget på de forhistoriske bopladser. En nøje iagttagelse af fundforholdene er derfor nødvendig, når fejltagelser skal undgås. Oldsagsfund fra ældre tid, da der ikke stilledes så store fordringer til nøjagtigheden, kan derfor som regel ikke benyttes. Vi må regne med, at de „tordenstene“, man i ældre tid har optaget sammen med gravfundne oldsager, kan skyldes tilfældig indblanding, naar fundforholdene ikke er nøje og sikkert oplyste i alle enkeltheder¹. Og selv når der foreligger stenalders redskaber i sikre og gode fund fra senere afsnit af oldtiden, må forklaringen dog stundom søges i en anden retning. Flintdolkene træffes ofte i den ældre bronzealders grave og antoges tidligere ret almindelig for amuletter el. lign. Denne opfattelse kan endnu findes i V. Boyes værk om bronzealders egekister (1896), men er nu med rette opgivet. Flintbladet træffes ofte butslidt og i forbindelse med stykker af svovlkis: det har tjent som ildsten, og svovlkisen har svaret til stålet i vore fædres fyrtøj². At slå ild med flint og svovlkis var allerede almindeligt i den yngre stenalder; dette fyrtøj brugtes hele bronzealderen igennem og ned i den ældre jernalder. At det var i brug endnu i de første århundreder af vor tidsregning, ses af enkelte gravfund fra den romerske periode, hvor det forekommer dels ved brændt³, dels ved ubrændt lig⁴. Som oftest anvendtes en særlig tildannet ildsten af fiint⁵, en

¹ Se Tvb. s. 72 nr. 47.   ² Se Sophus Müller, Bronzealderen (1891) nr. 46; G. Sarauw, Le feu et son emploi dans le Nord de l'Europe (Gand 1907).

³ Museumsnr. C 10603: Harnebjerg, Langeland.

⁴ C 8005: Romdrup, sydøst for Ålborg.

⁵ Sophus Müller, Stenalderen nr. 197.

tyk flække med buthugget rand; men i al fald efter stenalderens ophør brugtes på samme måde også jævnlig flintdolkene, som oldtidens folk jo lige så hyppig som vi kunde finde liggende på marken. Denne praktiske anvendelse af nogle af de gamle stenalders redskaber taler ikke for, at man skulde have knyttet særlige forestillinger til dem, men udelukker selvfølgelig heller ikke, at andre (navnlig öxerne) kan have været ansete for tordenstene.

I bronzealders grave med brændt lig har man nogle gange truffet flintpilespidser, ildskörnede, liggende mellem de brændte benstumper. Stundom er de optagne sammen med våben og andre sager, som viser, at graven tilhører den ældre bronzealders sidste afsnit¹ (5. periode efter den nu gennemførte inddeling²); fra samme tidsrum stammer da formentlig et par fund, i hvilke pilespidserne foreligger alene sammen med ildstene³, som ikke afgiver en nærmere tidsbestemmelse. Mens bronze-sagerne, som det næsten altid er tilfældet, er nedlagte ubrændte i graven, har både pilespidserne⁴ og ildstenene fulgt den döde på bålet. De er da ikke egentligt gravgods, men har hørt til det rent personlige udstyr — ligesom f. ex. bennålen, der sammenholdt kappen, og som ofte træffes brændt mellem resterne fra ligbålet.

Om ildstenene er der talt ovenfor. Pilespidserne kan, efter hvad der vides, ikke have tjent til praktisk brug i slutningen af den ældre bronzealder og må da snarest have været amuletter, den döde har båret. Men hvilken betydning man har tillagt dem, vides ikke. At de skulde have været ansete for tordenstene, kunde vel støttes ved mange analogier fra andre

¹ Gravfund fra Göttrup i Haderslev amt (Museumsnr. 25915), fra Harring sogn i Thisted amt (B 3869) og fra Sporuplund i Århus amt (B 7099 a).

² Aarb. f. nord. Oldkynd. 1908 s. 88; Vejledning til Nationalmuseets danske Samling (1909) nr. 135—141.

³ Med en flintdolk (B 1359): høj på Smörup præstegårds mark, Ålborg amt; 4 pilespidser fundne sammen med en sædvanlig ildsten (nr. 27268): høj ved Rammediget nær Lemvig, jfr. Antiquarisk Tidsskrift 1861 s. 11.

⁴ Med en enkelt undtagelse, det nævnte fund fra Harring. Beretningen herom siger, at pilespidseren lå for sig, adskilt fra de brændte ben og gravgodset, i den omhyggelig byggede og tæt lukkede stenkistes vestre ende.

lande, især Italien¹; men her i Norden synes en sådan tro ikke at have knyttet sig til dem. Mærkeligt er det, at flintpilespidserne i Mecklenburgs ældre bronzealder, som har megen tilknytning til Danmarks, almindelig træffes i gravene²; de opfattes af de archæologer, der har behandlet disse fund, som virkelig brugte våben — om med rette, tør jeg ikke afgøre, da jeg ikke kender fundene af selvsyn.

Skönt det af andre grunde er sandsynligt, at flintredskaber fra stenalderen allerede i den forhistoriske tid i Danmark har været ansete for tordenstene, har oldtidsfundene således endnu ikke givet noget sikkert bevis herfor³. Anderledes står det med echiniterne (de forstenede søpindsvin). Det har længe været kendt, at de bares som amuletter i den ældre jernalder (1.—2. årh. e. Chr.). Et bronzekar, der har tjent som askeurne i en grav ved Broholm på Fyn, indeholdt bl. a. en echinit tillige med rester af et bronzebånd med øsken, hvori den har været båret⁴. Et fuldstændigt stykke af samme art er fundet løst i jorden af gårdejer Rasmus Jørgensen, Brejninge (Lolland), og i 1909 af finderen skænket til Nationalmuseet⁵; det er gengivet i hosstående fig. 1. Der forekommer vel andre forstener, stykker af svovlkis o. a., bårne som amuletter i den romerske periode og i folkevandrings-tiden⁶. Om de har gældt for tordenstene, får stå hen. Men hvad echiniterne angår, haves andre vidnesbyrd, der taler i høj grad derfor. For det første det, at de indtil den dag idag

Fig. 1.
2/3 størrelse.

¹ Tvb. s. 30 og s. 89 nr. 85 b.

² En oversigt over materialet findes hos Beltz, Die vorgeschichtlichen Altertümer des Grossherzogtums Mecklenburg-Schwerin s. 218 ff., sammenholdt med s. 203 ff.

³ Jfr. det tvivlsomme fund s. 64 anm. 1.

⁴ F. Sehested, Fortidsminder og Oldsager fra Egnen om Broholm s. 161 ff. pl. 35 fig. r og u. — Et lignende fund fra samme tid kendes fra egnen ved Eckernförde; det opbevares i museet i Kiel (nr. 11812). Efter oplysninger, som Kustos Rothmann godhedsfuldt har givet mig, indeholdt gravurnen foruden de brændte ben og forskellige oldsager en echinit og en raslesten.

⁵ Museumsnr. C 14172.

⁶ Se Sophus Müller, Jernalderen nr. 233; Sitzungsberichte der Altertums-gesellschaft Prussia für 1900—1904, 22. Heft (1909) s. 78 ff.

regnedes for tordenstene i store dele af Danmark, og at man af den grund også bar dem på sig som personligt beskyttelsesmiddel¹. På lignende måde anvendtes tordenstenen i mange andre lande, og overalt i Norden var billedet af tordengudens våben i Vikingetiden en almindelig brugt amulet. Men hertil kommer, at echiniten kan eftervises i andre danske oldtidsfund, og i et par tilfælde ligger det lige for at tyde den som tordensten. Disse fund skal her anføres efter deres aldersfølge.

I en gravkiste fra stenalderen på Alstedgårds mark (Ølsted sogn, SSØ for Frederiksværk) fandtes ved Nationalmuseets undersøgelse i 1908 en echinit²; den lå på selve gravens bund, i højde med en stenøxe og dybere end flere af skeletdelene. Der er således ingen rimelighed for at antage den for tilfældig indkommen i den tildækkede og omhyggelig undersøgte grav.

I en høj i Sönder Omme sogn (Vejle amt), som Nationalmuseet lod undersøge i 1909, åbnedes en grav fra slutningen af den ældre bronzealder. Graven havde indeholdt en egekiste, hvori de brændte ben havde været nedlagte; over kisten var der efter skik og brug ophobet en værnende stendynge. Da denne forsigtig afdækkedes, fandtes en echinit³ nøjagtig i midten over den indsynkning, som var fremkommen ved egekistens opløsning. I hosstående billede af graven (fig. 2) ses den som en lille sten lidt lysere end de andre. Man kan vanskelig antage andet, end at den har været lagt her, over stendyngens midte, som et yderligere værn for gravfreden. — En høj på øen Sild (Knopkenhoogh i Keitum sogn), der 1905 udgravedes af Kustos Rothmann ved Kieler Museet, dækkede bl. a. over en lille sten-kiste (c. 1.30 × 0.50 stor) fra den ældre bronzealder; heri lå ved de brændte ben: en böjlenål og en armring af bronze, en bennål, et stykke bark, hensmuldrede tøjstumper, et brudstykke af en ravperle og en echinit. Den sidste må, som i flere ovennævnte fund, antages for en amulet, den døde har fået med i graven.

¹ Tv. s. 69 ff. nr. 37, 41, 42.

² Museumsnr. A 24294. Redegørelse for fundet i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1910 s. 180—186; på grundplanen over graven s. 181 er echinitens leje angivet ved × 5.   ³ B 9296.

Fra den yngre bronzealder skal anføres de endnu ikke afsluttede undersøgelser af en større boplads ved Voldtofte (Flemløse sogn, Fyn), som Nationalmuseet påbegyndte i 1909. I af-

Fig. 2.

faldslaget, der mest indeholdt potteskår og dyrebene, optoges i 1910 med et par meters afstand to noget beskadigede echiniter. De kan have været til stede i de hytter, hvorfra affaldslaget stammede, på samme måde som tordenstenene i så mange bondehuse i nyere tid. Men da affaldslaget dækkede en stor

strækning, kan det jo nok tænkes, at de tilfældig har ligget på stedet¹. Dette gælder derimod ikke om et andet fund af lignende art fra en kun lidt yngre tidsalder. I Kraghede i Börglum herred (Vendsyssel) afdækkedes ved en omhyggelig undersøgelse, som Nationalmuseet lod foretage i 1907, rester af et hus fra begyndelsen af jernalderen, tiden forud for Christi fødsel. Det var en aflang bygning², hvis ydervægge dannedes af greneværk, stukket ned i jorden og tættet med lerklining. Huset er gået til grunde ved brand; den forbrændte lerklining og træresterne er styrtede ned, og lerkliningens er i tidens løb for en del opløst til et let kendeligt lag rødt pulver. Heri fandtes i den vestlige del af bygningen to echiniter og en lille glat sort flintesten. Disse tre stykker lå tæt sammen mellem to inderstolper, på et sted, der omtrent kan have ligget under husets vestgavl. De lå i selve det brændte lag og var skørnede og beskadigede af ild: de må da have siddet under husets tag, aldeles som tordenstenene har været anbragte i bondehusene op til vor tid³. Der er ingen rimelighed for at opfatte dem på nogen anden måde; fundforholdene taler her altfor tydeligt. Den ene echinit har sin naturlige overflade; de to andre stene er derimod glatslidte. Professor N. V. Ussing, der godhedsfuldt har undersøgt dem for mig, udtalte, at stenene sandsynlig har været strandlidte, men at den blanke, sorte flade næppe kan være fremkommen ved nogen naturvirksomhed. Det har da formodentlig været stene, som længe har været i menneskers eje; de kan til tider have været bårne som amuletter, eller de kan have været genstand for hyppig kultus (salvning o. a). Til alt dette har vi analogier nok fra nyere tider; mange steder har det været skik, at tordenstenene gik i arv som kostbarheder fra slægt til slægt.

Det vil være lærerigt herefter at betragte de norske fund af

¹ I 1909 fandtes en flintøxe og æggen af en anden. De har ikke været brugte som redskaber på den tid, affaldslaget tilhører; men ligesom echiniterne har de enten henligget på stedet fra ældre tid, eller også må de antages for tordenstene fra boligerne.

² Jfr. Vejledning til Nationalmuseets danske Samling (1909) nr. 218.

³ Tvb. s. 99 nr. 105.

echiniter. Dr. Reusch¹ anfører tre sådanne, som efter hans opfattelse skal stamme fra et forsvundet lag fra kridttiden i Norge. Hertil følger W. C. Brögger² to enkeltfund, hvoraf det ene fra en mose. To andre enkeltfundne stykker findes i Bergens Museum³. Brögger hævder, at Reusch's teori om den forsvundne kridttidsformation er uholdbar, at alle de nævnte echiniter må være bragte til det sted, hvor de er fundne, ved mennesker, og at de oprindeligt stammer fra Danmark. Hvad grunden har været til, at de er blevne indførte i Norge, er efter det foregående ikke tvivlsomt, og med hensyn til tidsfæstelsen giver et gravfund fra Hoprekstad i Sogn⁴ al ønskelig oplysning, selv om det er muligt, at man også tidligere kan have indført de højt skattede stene i Norge. Det nævnte gravfund stammer fra Vikingetiden. I forbindelse med en mængde oldsager af forskellig art optoges en echinit⁵; dens ene side er farvet af rust, som tilfældet er med stene, der i jorden har ligget i berøring med jærnsager. Skönt gravfundet ikke er optaget af en kyndig mand, er der således ingen tvivl om, at echiniten hører med til gravgodset.

Den række fund, her er anført, spænder over mere end 2000 år af vor forhistoriske oldtid, og ingen af hovedperioderne mangler i den lange kæde. At vi her har udslag af de samme forestillinger, som folketroen har bevaret til vore dage, vilde det være örkesløst at betvivle. Ej heller er det uden sidestykke andensteds. Landalmuen i Italien lader den dag idag af forhistoriske flintpilespidser, der her gælder for tordenstene, forfærdige amuletter mage til dem, Etruskerne brugte 500 år f. Chr., og som ved de nyeste undersøgelser er påviste i italiske gravfund, der rækker tilbage til c. 1000 år f. Chr.: en påviselig sammenhæng i samme folketro, der spænder over et lignende tidsrum som den danske.

¹ Naturen 1902 s. 137.

² Strandliniens beliggenhed under stenalderen i det sydøstlige Norge (1905) s. 71 f.

³ Bergens Museums Aarvog 1909 nr. 14 s. 50—51.

⁴ I Bergens Museum, se Aarsberetning fra foreningen til norske fortidsmindesmerkers bevaring 1887 s. 119 ff.

⁵ Anf. sted, s. 124, p 2.

Skönt det kun er de danske oldtidsfund, denne undersøgelse tager sigte på, vil der dog være anledning til endnu at anføre en parallel fra vort nærmeste naboland mod syd. På en gravplads ved Bordesholm, syd for Kiel, undersøgt ved Splieth i årene 1897—99, fremdroges et stort antal urner fra de første århundreder e. Chr., som foruden tidens sædvanlige gravgods indeholdt en naturlig flintesten, fingerformet og fingerstor. Med velvillig tilladelse fra

Museet i Kiel, hvor fundene opbevares, afbildes her to typiske stykker. Nr. 10547 (fig. 3), der er 102 mm lang, lå i en urne sammen med to syle og et brudstykke af en halvmåneformet kniv; nr. 10560 (fig. 4), hvis længde er 83 mm, optoges med en kniv af lignende form og en anden, lige kniv. Stenene minder om vættelys (belemniter), hvis sædvanlige tyske navn er „fingersteine“, og har utvivlsomt for folketroen haft samme betydning som disse. Men i det nordtyske kystland gælder belemniterne den dag idag for tordenstene¹. De mærkelige Bordesholmer stene skal da åbenbart tydes som udslag af en lokal skik, der har rådet i det østlige Holsten i en del af den ældre jernalder, og som har medført, at man hyppigere og regel-

Fig. 3—4.
2/3 størrelse.

mæssigere, end det andensteds var tilfældet, har lagt en tordensten i gravurnen. Her finder vi den samme sammenhæng mellem oldtids og nutids forestillinger om tordenstenen, som i Danmark viser sig ved echiniterne.

Men nu tordenguden med sin hammer, som vi kender fra vikingetiden? Ham har man jo ment at kunne spore tilbage lige til stenalderen. Såvidt skønnes, er det dog med urette. Man har anført den hellighed, stenalderens folk utvivlsomt har tillagt öxen, og navnlig de små efterligninger af öxer, hvoraf der haves en del enkeltfundne stykker, mens de kun en sjælden gang er trufne i gravfund. Men alle mellemed mangler, og öxens reli-

¹ Tv. s. 79 anføres optegnelser fra Rügen, Pommern og Mecklenburg.

giöse betydning i stenalderen skal snarere forklares ad anden vej end som tordengudens attribut¹. Der er overhovedet intet, som tyder på, at oldtidsfolket herhjemme i en så tidlig tid skulde have tilbedt en personlig tordengud. En sådan har man villet se i en bekendt, ofte omtalt lille bronzefigur i Nationalmuseet (fig. 5)². Hvor den stammer fra, er ukendt. Det vides ikke engang med sikkerhed, om den er funden i Danmark; men efter figurstilen er det rimeligt, at den hører hjemme i den nord-europæiske bronzealder. Som billedet viser, har fodstykket båret to figurer, hvoraf kun den ene er tilbage. De kan have været ens; men der er heller intet i vejen for, at de kan have været forskellige. Figurens højre arm mangler. I den gamle protokolnotits (se Antiquar. Annaler, anf. sted) hedder det, at en lignende figur har været i Timms samling, købt efter P. F. Suhm³, „hvor den her manglende Arm fandtes udstrakt, holdende en

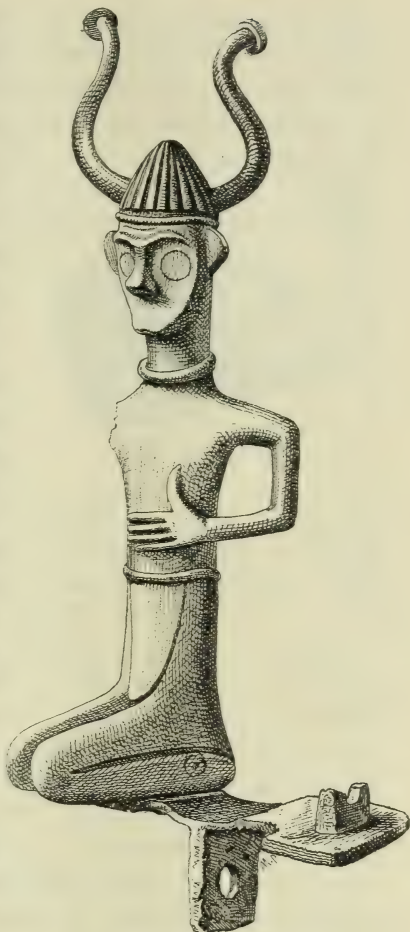

Fig. 5. Naturlig størrelse.

stor Hammer“. Det er det eneste grundlag for at antage, at den bevarede figur har haft en hammer (eller øxe) i hånden.

¹ Tv. s. 41—42. ² Nr. DCCCXL; Antiquariske Annaler IV (1827) s. 254; Engelhardt, Aarb. f. nord. Oldkynd. 1871 s. 453 fig. 3 (hvorfra vor afbildning er lånt); Worsaae, Danish arts s. 109 fig. 144; Montelius. Les temps préhistoriques en Suède s. 126 fig. 178; Hörnes, Urgeschichte der bildenden Kunst s. 469 fig. 146—147, o. fl. st.

³ Mulig er det den figur, der i auktionskataloget over Suhms samling,

Betyder ligheden noget, har figurerne virkelig været ens i stil og størrelse, så må statuetten fra Timms samling vel have været selve den figur, der mangler på fodstykket. At antage, at der på omtrent samme tid skulde være fremkommet to ens figurer af en sådan sjældenhed uafhængige af hinanden, er ganske urimeligt. Fodstykket må så have båret to ved siden af hinanden knælende figurer med en hammer eller øxe i den ene hånd. Men hvorledes man heri kan se en fremstilling af tordenguden, forstår jeg ikke.

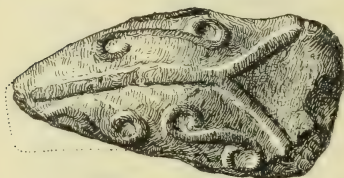

Fig. 6. $\frac{2}{3}$ størrelse.

Vender vi os herefter atter til miniaturøxerne fra stenalderen, da er der endnu et lille træk, som må omtales, fordi man også har villet tillægge det betydning for opfattelsen.

I den række af sådanne øxer, som findes i Nationalmuseet, er der et lille ufuldstændigt stykke¹, 63 mm l., som gengives i fig. 6. Det slutter sig nærmest til den sjælden forekommende form nr. 84 i Sophus Müllers Ordning af Danmarks Oldsager, Stenalderen. Hvor den lille øxe er funden, vides ikke: mulig er den ikke fra Danmark, da typen, som den gengiver, mere hører hjemme på svensk grund. Til de rande og kanter, som findes på de virkelig brugte øxer af denne art, svarer på den lille efterligning ophøjede bånd eller lister. I mellemrummene mellem disse er der på hver side i lavt relief udarbejdet 3 figurer af form som et liggende S. En stridsøxe til virkelig brug eller i al fald af sædvanlig størrelse, funden i Mecklenburg, bærer det samme ornament to gange fremstillet på oversiden. Af udgiveren² antoges det for et billede af lynet. Worsaae³, som har behandlet den samme figur, vilde ligeledes lægge en symbolsk betydning deri, idet han nærmest var tilbøjelig til at opfatte den som en „solslange“. En senere forfatter har sammenstillet den med ornamenten på sager fra Kaukasusegnene og

forfattet af J. J. Weber (Kbh. 1800), s. 88 nr. 225 b opføres som „et støbt Billede af Guden Thor“.

¹ Museumsnr. D 632.   ² Olshausen i Zeitschr. f. Ethnologie 1886 s. 288.

³ The industrial arts of Denmark s. 68 ff. og s. 116.

andre steder¹. Hvor ∞-tegnet forekommer på genstande, der har stået i forbindelse med kultus², er det muligt, at det kan have haft en eller anden særlig betydning; men at det skulde forestille lynet, er der intet, som tyder på. I andre tilfælde er det slet og ret ornament. Det kan derfor ikke tjene som bevis for, at den afbildede øxe skulde have været opfattet som tordenvåben. Og imod en sådan tydning af miniaturøxerne strider i det hele, at de gengiver de skiftende tiders våbenform og ikke, som man i så fald måtte have ventet, en enkelt eller nogle få hieratisk fastholdte typer.

Forsøgene på at føre Thor og hans hammer tilbage til en ældgammel tid finder således ingen støtte i danske oldsager og fund. Vi må nøjes med at henvise til, hvad der tidligere er udtalt herom: at denne forestilling om tordenguden utvivlsomt er afledet af ideer, udviklede hos de forasiatiske kulturfolk, at man ikke nøjere kan bestemme, når hamnerguden har vundet borgerret på dansk grund, men at intet taler for, at det skulde være sket i de første to hovedafsnit af vor forhistoriske oldtid, sten- og bronzealderen³.

Mærkeligt er det ved første øjekast, så ringe udbredelse den græsk-romerske tordenguds våben, Jupiters såkaldte „tordenkile“⁴, fik uden for den klassiske kulturs område. Dets billede fandtes ofte på våben og andre sager af romersk oprindelse og bragtes med dem så vidt, som den romerske handel nåede, lejlighedsvis også til vore forfædre⁵. Men hos de gotisk-germanske folk havde dette stærkt sammensatte tordenvåben ingen tilknytning til hjemlige forestillinger; hos dem levede tordensteinstroen, der langt lettere lod sig forlige med hammergudens våben. Hvor man stiftede bekendtskab med det græsk-

¹ Wilke i Zeitschr. f. Ethnologie 1904 s. 87 f. fig. 116.

² F. ex. et kvindeidol fra Thrakien: Hörnes, Urgeschichte der bild. Kunst pl. 3 fig. 1—3; hornet fra Wismar: Worsaae, anf. skrift s. 67.

³ Tv. s. 59 ff.

⁴ Når græsk keraunos, lat. fulmen fra gammel tid oversættes på dansk ved tordenkile, skönt det er så fjærnt som muligt fra kileform, er det let at se, hvad grunden er hertil.

⁵ Bronzehjælm: Engelhardt, Thorsbjerg Mosefund pl. 5 fig. 1; smykkeplader på bælteknapper: Engelhardt, Vimose fundet s. 19 pl. 12 fig. 28.

Fig. 7.

romerske lynbillede, synes det kun at være blevet opfattet som et mærke, om hvis hellighed man vel havde en anelse, men hvis egentlige betydning forblev ukendt. Kun enkelte gange findes det efterlignet, og det ufuldkomment, sammen med andre tegn og mærker, der var lånegods fra de gamle kulturlande. På en spydspids af jern fra Müncheberg (Brandenburg) med runeindskriften Raninga er figuren indlagt i sølv, tillige med hagekors, triskele og en halvmåne¹. Fra Danmark kendes ingen andre genstande med en efterligning af det græsk-romerske lynbillede end en pilespids af ben i Vimose-fundet², på hvilken Museumsdirektør Sophus Müller har henledt min opmærksomhed (fig. 7). En sammenligning med den nys nævnte spydspids efterlader ingen tvivl om, hvorfra figuren , som er indridset her tillige med et hagekors, har sin oprindelse. Selve anbringelsen på et våben skyldes sikkert også tradition. Den græsk-romerske „tordenkile“ anbragtes ikke sjælden på angrebsvåben (navnlig slyngestene): de skulde ramme fjenden uventet, hurtigt og dræbende som lynet, og lynbilledet skulde bidrage sit dertil³. På græsk grund synes denne idé at forekomme allerede i så fjærn en tid som den mykeniske periode (2. årtusinde f. Chr.). Den bekendte sværdklinge af bronze fra Thera i Nationalmuseet⁴ bærer på begge sider en række i guld indlagte øxbilleder, som jeg mener at måtte tyde på denne måde⁵. Et blot ornament er de ikke, da en

¹ Wimmer, Die Runenschrift s. 61; Henning, Die deutschen Runendenkmäler pl. 1 fig. 2; Zeitschr. f. Ethnologie 1886 (292) o. fl. steder.

² Engelhardt s. 23 fig. 24. (Denne afbildning er tillige med fig. 5 af det kgl. nordiske Oldskriftselskab velvilligst overladt til benyttelse).

³ Jfr. feltherrenavnene Hamilkar Barkas, Ptolemaios Keraunos, Bajazid Ildirim.

⁴ Aarb. f. nord. Oldkynd. 1879 pl. 1; Perrot, Histoire de l'art antique VI fig. 550.

⁵ Om øxen som den mykeniske tids tordenvåben se Tvb. s. 22ff.

øxeornamentik af denne art ellers ikke kendes. Selve gentagelsen forstærker virkningen: det prægtige hövdingesværd skal ramme fjenden med lyn, lyn, lyn...¹

En sammenhæng med græsk-romerske forestillinger er der altså vel i mærket på pilespiden fra Vimose, men fjærn, på anden eller tredje hånd, og næppe længer klar og forståelig for den, hvis hånd indridsede tegnet. Herpå tyder i al fald, at linieforbindelser, der synes at gå tilbage til samme figur, i end mere opløst form findes på andre bensager i samme fund².

¹ Jfr. Iliaden 14, 386: sammenligningen her gælder ikke, eller ikke alene, malmets glans.

² Engelhardt, Vimose Fundet pl. 2 fig. 17, 18, 24.

TORSVISEN PÅ FÆRØERNE.

AF

H. GRÜNER NIELSEN.

Det har hidtil undgået opmærksomheden, at vi besidder et direkte vidnesbyrd om, at Torsvisen har været sunget på Færøerne. Pastor H. Schrøter, Suderø, meddeler nemlig i et brev 29—9—1820 til biskop P. E. Müller følgende (AM 972 A):

„En Viise om Locke der hendtede Thors Hammer fra Trolden har været brugt; nogle faa Vers har ieg hørt, de ligne meget den Svenske Viise, som findes i den [o: Rask's] Angelsaxiske Gramatik Pag. 29 og er saa oversadte:

[1.] Thore kom af Skoven hiem,
træt var han af Færde;
Trold havde taget Hammeren hen,
han vidste sig intet at gjøre.
Thorer tæmmer sin Fole med gode Stunder.

Nemlig ‚uj Toúma‘ forståes her ikke ‚i Tømme‘, men ‚langsomt‘ eller med Taalmodighed; Toúmstunder: Tid nok til det.

[2.] „Hør du Loke underlige,
Leie Tienner min:
vil du fare til Snûde-Trolden
og hente mig Hammeren hiem.“

Laju drongur egentlig ‚Kammerjunker‘ forstaaes ikke her som leege Broder; ‚drangjir muinir‘ ere endnu den honetteste Maade man tiltaler sine Tienner med, og at benævne dem saa, naar man taler om dem med andre, som et Beviis paa, at man anseer dem som dygtige Karle; at benævne dem ‚hûuskadle‘ ansees som et Udtryk af Misfornøielse med Tiennesten eller Mistroe

til deres Dygtighed. — Trödlatrânt, Trolde-Snuden, saa udtales det her.

Jeg har ellers hørt, at der skal være en gammel Kone endnu levende, som formodes at have lært den; er det saa, skal ieg ogsaa afskrive den.“

Det er uheldigt, at Schrøter ikke gengiver teksten helt på færøsk. Men støttet på hans enkelte oplysninger og på de andre nordiske tekster, kan vi omtrent bestemme den færøske ordlyd; den har vel omtrent været således¹:

1. Tórir kom af skógvinum heim,
tróyttur var hann af ferði;
tröll hevði tikið burt hamarin,
hann visti sær einki at gera.
Tórir temur fola sín i tóma.
2. „Hoyr tú Lokki løgin (løjnin) ·
leigudrongur min:
Vilt tú fara til Tröllatrânt
ok heinta mær hamarin heim.“

Det ses let, at den færøske form er nærmest beslægtet med norsk og svensk. V. 1 står norsk nærmest; fælles med svensk er dog ordet færð i linje 2. Færøsk v. 2 er desværre ikke bevaret i den norske opskrift; men færøsk og svensk stemmer her næsten ganske overens, selv hvor vi mindst skulde vente det; særlig må nævnes løjnin ≠ Loye og trânt ≠ tram.

Vi kan altså fastslå, at der har eksisteret en selvstændig færøsk form af Torsvisen, og at den har indtaget et slags mellemstadium i forhold til den af os kendte norske og svenske form. —

¹ V. 1 norsk: Torekall kom av skogje heim | trøyttte va han å moe | tjuvan ha støle burt hamarn hass han viste 'kje, kveim dæ gjole; svensk: Torkar sitter i sina säte rimmar af sin färð Trolltram har min gulldhammar stulit, det var en usel färð; dansk A: Det var Tord af Hafsgård rider over de grønne enge tabte han sin hammer af guld og borte var han længe. — V. 2 mgl. i norsk; svensk: Hör du Locke Loye (Lewe) legodränngen min | du skall flyga all land omkring | och leta upp hammaren min: dansk A: Det var Tord af Hafsgård taler til broder sin Du skalt fare til Nørrefjeld og lyse efter hammer min. — *Omkvæd*, norsk: Torekall tøyme no folen sin næ tounå; svensk: Torer tåmjer fålen sin i tömme: dansk A: Så vinder man sverken.

Inden vi går videre i undersøgelsen, må vi medtage et ret mærkeligt spor af den færøske Torsvise, som Dr. A. Olrik har henledt min opmærksomhed på. Et vers i „Seyðaríma“ (FK. nr. 87) har i „Sandøbogen“ følgende form:

Aftur sendi hann oxalegg
koyrir nú fast á gest;
Glámur ,grimiligjöld,
letur ei longur fresta.

Grimiligjöld¹ synes her at være opfattet som et tilnavn til jætten Glámur, men giver iøvrigt ingen mening i sammenhængen. Grimiligjöld er åbenbart lånt fra Torsvisen og er det samme som Gremmeligål i den norske Torsvise v. 2. Ordet betyder der den gård, hvor jætten Gremmil bor; det forekommer ikke i den svenske opskrift².

Skönt de her fremdragne færøske visestumper i sig selv synes ret ubetydelige, frembyder de dog tilstrækkelige holdepunkter, til at man ud fra dem kan få en begrundet formodning om den færøske viseforms oprindelse. Der er nemlig det mærkelige, at de åbenbare urigtigheder i den færøske tekst næppe er tilfældige ordforvanskninger, men finder forklaring som misforståelser af den fremmede dialekt, hvorfra visen først er overført til færøsk grund.

Cand. mag. Leiv Heggstad har herom meddelt mig følgende:

Omkvædet hedder i færøsk: Tórir temur fola sín í tóma, og Schrøter oversætter i tóma (uj Touma) med „langsomt“ eller „med tålmodighed“. Således forstået giver omkvædet i sig selv mening. Alligevel er denne færøske form næppe oprindelig, da den står alene overfor norsk og svensk, hvor de to sidste ord i omkvædet lyder „med (i) tømme“; jf. det islandske omkvæd: Riddarinn keyrir folann sinn með vendi. Formen „í tóma“ for „í tómi“, som det burde have heddet, er også mistænkelig.

¹ Ordet forekommer kun i denne opskrift; det er skrevet med lille begyndelsesbogstav.

² Påfaldende er det til Gremmil knyttede *i*. L. Heggstad formoder at Gremmeligaal er at opløse som Gremmel i gaard, hvor da „i gaard“ staar som et fast tillæg; jfr. norske udtryk som Olav sud i gard o. l.

Man kunde derfor formode, at færøsk *uj touma* er overført fra en østnorsk sprogform; ti i det norske østland er *tom* (efter Åsen) den sædvanlige form for *taum*, en *tømme*. Den færøske opfattelse af ordet *tóm* som ensbetydende med „god tid“, kan da måske bero på en misforståelse af betydningen af det østlandske *tom*. Det færøske omkvæd vil da få samme mening som det svenske, nemlig: *Tor tæmmer sin fole i tømmer* (i *tauma*), d. e. lærer den at lystre *tømmerne*.

En anden ting, der måske kunde tyde på, at den færøske *Torsvise* er kommet fra Østnorge, er det dårlige rim *min ∼ heim*; ti i østlandsk sprogform vilde *min ∼ him* give udmærket rim.

Dersom *Grimiligjöld* i *Seyðaríma* er identisk med *Gremmeligál* i den norske *Torsvise*, peger det også i samme retning, idet den østnorske udtale af *gál* med tykt *l* let kunde misforstås af en færøing og have givet anledning til en form „*gjöld*“.

Færøsk *trödlatrant*, *trolde* *snode*, *genfindes* ikke i den norske *visform*, men har sit tilsvarende i den svenske *vises trolltram*. Derfor behøver vi dog ikke at antage svensk indvirkning på færøsk, da både *tram* og *trant* findes i norske dialekter.

Meget synes at tyde på, at den færøske *visform* ikke er bleven til på selve Færøerne, men er indvandret fra det norske østland, her i den snævrere betydning af egnen omkring og nord for *Kristianiafjord*. Det bliver altså fra egne, der ligger *Sverrig* nær; og hermed stemmer det også meget godt, at den færøske og svenske form af *visen* undertiden har berøringspunkter med hinanden. Særlig påfaldende er jo ligheden i *Lokes* efternavn *Loye ≠ løəjin*. —

— Vi har hidtil mest dvælet ved urigtighederne i den færøske tekst. På et enkelt punkt kan dog måske færøsk give vejledning til bestemmelse af *visens* urform. V. 1 har i norsk rimordene *moe ∼ gjole*, der ikke giver helt godt rim. I svensk er rimet *ødelagt*, det hedder her *färd ∼ färd*. Mon vi ikke ud fra det færøske *ferði ∼ gera* har lov til at formode, at *visens* urform har haft rimene *ferði ∼ gerði* (f. eks. *treyttr var hann af ferði . . . hann vissti ekki hvern þat gerði¹*)?

Når *Torsvisens* forekomst på Færøerne således står fast, vil

¹ eller: *hann vissti sær eingar atgerðir?* (L. Heggstad).

det være naturligt at søge yderligere spor af den i træk eller udtryk, som andre færøske viser kan have optaget fra den. Seyðarímas „grimmiligjöld“ er forud omtalt. Sophus Bugge og Moltke Moe har i „Torsvisen“ i sin norske form (Kria. 1897) fremdraget ord og udtryk fra trykte færøske tekster, hvori Torsvisen kan spores. Ved gennemgang af de mange utrykte færøske tekster vil disse sidestykker yderligere kunne forøges. I Gongu-Rólvs kvæði er det dog kun opskrift A, der er påvirket af Torsvisens ædevers. Stærkere er disses indflydelse på „Torbjörn Bekil“ og „Angankári“ (FK 98 og 34). Men den nærmere redegørelse for dette forhold vilde kræve en undersøgelse af både Torsvisens og Genselinsvisens former, hvortil her ikke er lejlighed.

Kresdans i Grønland (Sydgrønland?) ved midten af det 19de århundrede. efter tegning af en indfødt Grønlænder. litograferet og trykt i Godthåb omkr. 1860 til den grønlandske sagnsamling „Kaladlit Okaluktualliait“.

DANS I GRØNLAND

AF

WILLIAM THALBITZER og HJALMAR THUREN.

Den første omtale af dansende Eskimoer forekommer i beretningen om opdageren Martin Frobishers besøg på sydøstkysten af Baffinsøen i 1577 (ligeoverfor Grønlands sydspids). Efter at der er berettet, hvorledes ekspeditionens kommandører har været i land og forsigtigt nærmet sig de indfødte, fortælles der således:

„After our generalls comming away from them, they mustered themselves in our sight uppon the toppe of a hill, to the number of twentie in a rancke, all holdyng handes over theyr heads, and dauncing, with greate noyse and songs together, wee supposed they made thys daunce and shew for us to understand, that we might take vew of theyr whole companyes and force, meaninge belike, that we should doe the same. And thus they continued uppon the hyll toppes untyll nighte“¹.

¹ The three voyages of Martin Frobisher. 2nd voyage s. 149 (Hakluyt Society, London 1867).

Den næste beretning kommer 100 år senere. Fra Danells tredje rejse til Grønland i 1654 var der ført 4 Grønlændere til Danmark; man havde fanget dem ved at lokke dem ombord på skibet. Disse — tre kvinder og en mand — blev bragt til Flensborg, hvor Frederik den tredje dengang opholdt sig på grund af pesten i kongeriget. For at more kongen lod man disse „vilde“ optræde i en ballet:

„Als zu Flensburg für I. Kön. May. ein Ballet gespielet worden, haben diese Grünländerinne eine eigene Entrée gehabt, da sie sich nach ihrer art gar wol zu schicken gewust. Und hat mans ihnen so seltzam nicht vorgemachet, sie habens können nachthun. Wenn sie sonst nach ihrer Landes art dantzen, krummen sie sich als ein Fidelboge, hüpfen nach der Seiten hin und her, und schlagen die Hände, dasz flache in die höhe gekehret, wechsels weise über ein ander. Ob sie nun wol solche und andere Dinge gerne nachthun, wollen sie doch nicht gerne an das Sprache lernen, können doch alles, was man ihnen vorsaget, verstendlich nachreden“¹.

Den nationale danse måde, hvortil Olearius her sigter, blev først langt senere nærmere beskrevet. I Vestgrønland omtales den især af det 18de århundredes missionærer, der jævnlig så den udført og ivrede imod dette hedenskab. Enkelte af de senere forfattere (i oplysningsperioden) tog den dog i forsvar, men den forsvandt i løbet af dette første missionsårhundrede på den danske del af Vestkysten. I Østgrønland, ved Ammassalik, holdt den sig derimod livskraftig indtil slutningen af forrige århundrede. — Hans Egede beskriver den grønlandske dans ved Holstensborg i 1722 på følgende måde: „Deres Leeg bestod der udi, at de syngede, og derhos spillede paa en liden Tromme, brugende pudseerlige Gebærder, rystede med Hovedet, vriede og bøjede Ryggen og Lemmerne hid og did. Den Leeg gik rundt, saa at, naar een holdt op, begyndte en anden igien, og det varede indtil Morgenen.“ En anden gang, ved Godthåb 1726, gør han følgende optegnelse: „Den 25de [May] anstillede ovenmeldte Grønlænder en Leeg og Lystighed iblant med dem med Syngen

¹ Adam Olearius: Vermehrte Neue Beschreibung der Muscowitischen und Persischen Reyse. Schleswig 1656 (S. 175).

og Dantsen, hvor da min Collega med flere andre foer derhen, for at see paa den. Saadan Leeg bestaaer der udi, at to staaer lige for hinanden med en liden Tromme udi Haanden, paa hvilken de spiller een om den anden, og synger imod hinanden, og hvad da den ene kand have at forekaste den anden, det fremfører han i saadan en Vise. Kand Contra-Parten ikke svare ham derpaa, eller igiendrive ham, da maa han med Skamme vige af, og bliver beleet af alle dem som høre derpaa. Den ene

Kredans i Grønland på Hans Egedes tid (af „Grønlands Perustration“ 1741).

af dem som her certerede med hinanden, var meget kiæftig, saa hans Contra-Part maatte give tabt, hvorfore der opstod en anden, at forsøge sin Konst paa ham, men han maatte ligeledes gaae bort med Skamme¹.

Den nøjagtigste beskrivelse af grønlandsk eskimodans findes i G. Holms „Ethnologisk Skizze af Angmagsalikerne“², iagttaget under overvintringen i 1883—84. Deraf blot følgende uddrag: „Foredrageren (Sangeren) staaer foran Indgangen midt paa Gulvet, noget skrævende og i lidt bøjede Knæ. Er det en Mand, som synger, staaer han ikke fast paa Stedet, men bøjer sig mere eller mindre i Knæerne i Takt til Sangen, og gjør af og til et Skridt frem eller tilbage eller vender sig halvt om. Af og til

¹ Hans Egede: Relation ang. den grøn. Missions Begyndelse og Fortsættelse. København 1738 (S. 123 og 198).

² G. Holm: Den østgrønlandske Expedition 1883—85 (Meddelelser om Grønland, 9de og 10de bind, 1888) S. 154—156.

vrides Overkroppen i mange Slags Bevægelser. Trommen holdes frit ud for Brystet i venstre Haand, og med Trommestokken i højre Haand slaaer han tre smaa Slag ad Gangen paa Randen af Trommen ligeovenfor Haandtaget. Sangeren staaer med halvt tillukkede Øjne og med en stillestaaende Grimace paa Ansigtet, der dog af og til afbrydes ved at fnyse eller le. — Er det et Fruentimmer, som synger, staaer hun urokkelig fast paa Fødderne, men bevæger stadig Hofterne i en ottetaldannende Figur. Samtidig, men i den halve Takt af Sangen, slaaes Trommen afvekslende tilhøjre og tilvenstre. Trommen holdes i næsten udstrakt Arm og nedefter, idet den hviler paa højre Forarm. Hovedet holdes foroverbøjet eller lige op. Øjnene ere halvt tillukkede, og paa Ansigtet er der et stillestaaende Smil.“

Endnu skal jeg tilføje et par skildringer af trommedans og sang, forfattede i Vestgrønland i det 18de århundrede — karakteristiske ved at de tar den nationale kunst i forsvar. Disse forfattere, købmand Dalager og missionær H. E. Glahn, står i modsætning til det 20de århundredes mere snævertsynede missionærer på Grønlændernes side. Dalager fortæller først, at trommesangeren længe før han rejser afsted indøver sin stridssang med kvinderne i det hus, hvor han bor. „Naar han nu skal agere mod sin Contrapart, følge disse Fruentimre alleene med for at kunde accompagnere Sangen med det sædvanlige amna aja“. Dalager vil vel ikke nægte, at disse store Forsamlinger kan gi anledning til usædelighed, men han forsvarer ivrigt denne rettergang, „hvored de give deres Meeninger tilkiende ved skiemtsomme Indfald, uden nogen vredagtig Passion, under Spil og Dans. . . . Endelig maa man considerere, at saasom Luften og Leve-Maaden producerer Melancholie og Døsighed udi Legemet, hvilket at opmuntre ved Syn og Betragtninger der ikke gives Leylighed til i Grønland: saa kand disse Spil og Danse, hvorudi Indbyggerne finde stor Sinds-Recreation, ikke være saa meget at laste“. „Og er det af saadan Raison, man har søgt at forsvare Ball og Assembleer i vore Lande, hvorvel med mindre Føye, eftersom der vel findes noget andet, hvorved Sindet kand opmuntres, uden man havde fornøden at frekventere Danse-Stuer“. „Maaskee man her vil gjøre mig en Indvending, og sige: at udi Grønland findes da vel ogsaa de Ting, hvorudi Indbyggerne efter deres grove Gout kand finde Fornøjelse. — Dertil svarer jeg Ja: men beder derhos om gunstigst Pardon, for at tillegge følgende Remarque: I vore Lande danser man alleene af Vellyst; men i Grønland i Rette sættes Feyl og decideres betydelige Tvistigheder. Og sandelig, hvis man saaledes med lige Nytte og lige Hensigt dan-

sede hos os, skulde man i en Hastighed see hver anden Moralist og Advokat at forvandles til en Danse-Mester¹.

I sine „Anmærkninger over de tre første Bøger af D. Crantzes Historie om Grønland“ (1771) kommer præsten Hans Egede Glahn ind på Grønlændernes forlystelser og trommesange. Han er den første, der omtaler forskellige arter af sange i deres traditioner. Han skelner først mellem „Sange ved overtroiske Højtideligheder“ og de øvrige arter, som han regner for ganske uskyldige. Til de sidste hører også en del danse-sange, der udkræver „Fordreyninger af Kroppen“, dels „de egentlige Stridssange“, i hvilke de „under en Hob Krumspring og Sang sige deres Modstandere paa en lystig Maade Sandheden“, dels blot lignende sange „ikke saa meget for at afgjøre deres Stridigheder som for at fornøye sig“. „En Huusfader med sin Tromme fornøyer om de lange Vinteraftener sine Huusfolk“. „At synge en Sang om Fangsten og de dertil henhørende Ting kan lignes ved en Art Heltedigter, hvilke altid ere agtede nyttige, saasom Ungdommen derved opmuntres til Dyd og Flittighed“. — „At synge visse Sange for Børn, hvori Dyr forestilles ligesom at stride mod hinanden med Sang, kan ey synes lastværdigt for dem, der kiende deres Indhold osv.“ (S. 273—277).

„Hvad angaaer den Dands, som følger med de fleste af de opregnede Sange, da kan vi ikke faae i vor Hoved, at der i sig selv er noget ont i at hoppe af et Been paa et andet, og derved gjøre sig en god og i dette haarde Land nyttig Bevægelse . . . og kan der ey siges noget paa deres Dands, Hoppen og Gebærder“ (alle disse Argumentationer er rettede imod de mähriske Brødres, særlig Crantz's, snævre fordømmelse af Grønlændernes „hedenske“ og nationale skikke).

Også sanglegene omtaler Glahn, omend mindre indgående (s. 275); han er tilbøjelig til at henregne dem til „en Art af en høytidelig Religions Øvelse“ (s. 276) — ganske samme resultat, som i vor tid en fransk etnolog er kommet til angående Østgrønlændernes „lampe-slukningslege“ og lignende fester².

Hvordan Grønlænderne i den evropæiserede del af Grønland nu til dags danser og synger, vil kunne ses af følgende uddrag (mere eller mindre ordrette) af mine dagbøger fra en rejse derovre i 1900—1901. I det år boede jeg til forskellige tider og i forskellige egne hos de indfødte og levede deres liv med dem.

¹ Lars Dalager: Grønlandske Relationer: Indeholdende Grønlændernes Liv og Levnet, deres Skikke og Vedtægter, samt Temperament og Superstitioner etc. København 1752 (S. 51—54).

² M. Mauss (et Beuchat): Essai sur les variations saisonnières des sociétés Eskimos. Année sociologique 1904—05 (S. 100 og 113—114).

Jeg så dem ved de danske handelspladser som ved deres egne små fanger- og fiskerlejer.

Overalt består hovedforlystelsen i dans, om vinteren inde i skolen eller i et af handelens tjærede træhuse, i bødkerværkstedet eller i et af oplagsskurene, om sommeren under åben himmel på en flad klippe. Den sommerlige friluftsdans er uden tvivl den gladeste og festligste. I reglen er der en dansesten ved hver boplads, og kun en; for de grønlandske stenformationer er vilde og uregelmæssige, og man må ofte søge længe for at finde et fladt sted så stort som et stuegulv. På disse velkendte dansesten har dansen formodentlig gennem mange slægtled gået sin gang i de arktiske lyse nætter; de er blankslidte af kamiksålerne. Man ser sporene i form af en glat rundkres, der ligger så nær ude mod randen af stengulvet, som fladningen tillader.

Inde i Grønlændernes hytter danses der nu kun sjældent og kun om vinteren (om sommeren flytter man ud i telt). Jeg var med dertil nogle få steder, ved Kingittoq syd for Jakobs-havn, hvor der var fire eller fem par ad gangen ude på gulvet i grønlanderhytten, dansende til violinspil; og ved Niaqornarsuk i Aulåtsiwikfjorden syd for Egedesminde, hvor der kun var plads til to par, mens far og søn spillede violin og harmonika sammen. Både i Umanakfjorden og i Egedesminde var jeg med til dans efter ariston (herofon, på grønlandsk moreersit „en slibesten“), et sørgeligt nedbrydende instrument for den særegne nationale stil, som sammenstødet mellem oprindeligt og nyt efterhånden havde afsat i de nygrønlandske sang- og danseformer.

Af navnene på de vestgrønlandske danse vil det hurtigt være klart, at det meste deraf er evropæiske danseformer, der er indførte i Grønland. De fleste ligner vore bondedanse; dertil kommer de gængse runddans (vals osv.), som vel hører til de senest indførte. Hist og her kan man måske gribe ældre træk ud, eller ialtfald påfund, der hører landets egne børn til.

Men ellers ligger det nær at tænke på skibsfolkene, der hver sommer går i land for at more sig i de lyse nætter — nu som i de første besøges tid i det 17de århundrede. Først var

det jo Hollænderne, så de danske, der handlede med de indfødte og kastede anker hver sommer i fjordenes naturlige havne¹. Disse fremmede mænd med skæg i ansigtet og tøjklæder har virket uimodståeligt og bedårende på de unge niviarisiaqer (ugifte piger); de har — om ikke straks, så efterhånden — ganske stukket de gammeldags indfødte kavalerer ud. Den tort har mangan brav kajakmand eller storfanger maattet døje uden at kny, at den fremmede matros i skibstiden løb af med hans udkårne. I skibstiden er gammel skik og brug ganske ophævet og en ny skik træder isteden: utallige øjeblikksforbindelser har været knyttet i de 200 år, siden Grønland blev genopdaget af den civiliserede race, som med de hollandske hvalfangere atter kom til landet. Usikkert er det dog, om de fremmede danske lige så tidligt kom ind i landet. Det er lidet troligt; der måtte sikkert hengå et slægtled eller mere, inden skikken at danse på evropæisk fik indpas.

Det synes mindre sandsynligt, at det er selve matroserne fra de anløbende skibe, der oprindeligt har indført vore danse derovre. Grønlænderne har snarere først lært denne skik, da landet i Frederik IV's tid blev koloniseret og danske håndværkere og handelsbetjente stiftede familie derovre, altså efter Hans Egedes tid (efter 1721). Gennem blandingsafkommet, gennem de blandede familier er de fremmede skikke sivet ind i danse og lege sammen med kristne lærdomme og andre evropæiske kulturværdier. Lærerne har for dansens vedkommende været de almuesfolk her hjemmefra, der fik pladser derovre og blev i landet.

Spørgsmålet er nu, om der har eksisteret nogle overgangsformer mellem den oprindelige eskimoiske dansemåde og de nye danse. Jeg tror, at et og andet træk af denne art skinner igennem i de følgende iagttagelser og notitser angående Grønlændernes nuværende „danse“, d. v. s. runddans, kresdans og

¹ Angående Hollændernes besøg i landet skriver Glahn i „Anmærkninger over Crantz“ (1771) s. 339: „... man skal ikke kunne fremviise et eeneste Exempel, at nogen Skipper, siden Grønland blev tabt, har lagt Vinter-Leye der i Landet, førend efter Aaret 1721. De Hollandske Hvalfangere kom den Gang, ligesom de endnu gjøre, til Landet i April og May Maaneder. De forlode det igien i Junio.“

danselege. De to steder, hvorfra jeg kan meddele en række dansenavne — og synderlig mere end navnene kan jeg desværre ikke yde, da mine optegnelser af denne art var uforberedte og tilfældige —, ligger omkring 50 mil fra hinanden. Mine optegnelser er kun stikprøver, men de bærer tydeligt vidne om, at en mængde gammeldags danse lever endnu på Vestkysten; der vilde uden tvivl vise sig mange flere end disse, om man fik samlet oplysninger om dem alle. Den sidste del af rækken, no. 25—52, optegnede jeg først, nemlig i Qeqertarsuätiaq, et leje lidt syd for Kangaittiaq (68° 18' n. br.) i Egedesminde distrikt, i Januar 1901. De første numre 1—24 optegnede jeg i Ilhlorsuit (71° 15' n. br.) på „Ubekendt Eyland“ i Umanakfjorden, i April samme år. Naturligvis hører det med til det fuldstændige billede, at jeg anfører alle de danse, man viste mig eller omtalte, altså også de moderne runddans (vals osv.). — For en stor del af forklaringerne er jeg kolonibestyrer Johan Petersen, der har levet det meste af sit liv dels i Vestgrønland, dels på Østkysten, tak skyldig.

Danse 1900—1901 fra Ilhlorsuit, Umanakfjord.

1. arfineq piŋasut „otte“, kendt vistnok overalt på Vestkysten¹; fire par stiller sig korsvis overfor hinanden. Mand og kvinde danser først reeltrin vendt imod hinanden uden at flytte sig, derpå med ryggen mod hinanden, vendt imod kvinde og mand af naboparrene. Derefter bevæger de sig alle med samme art dansetrin i sigsag forbi hverandre kresen rundt, hver tilbage til sin plads. Her tre gange rundt med hinanden på stedet, og så hånd i hånd hele kresen en eller to gange rundt i en sluttet kæde.

2. sar'ioq „smeden“ eller parlekavit'ooq „i sigsag forbi hinanden“, vistnok en art sekstur. Ligeledes meget udbredt.

3. to'liar'ooq udføres under sang med ordene:

to'lia to'lia tut'ooqa'q
artseramik (?) arfeqa'q.

to'lia er enten et navn eller et meningsløst ord; tut'ooqa'q „han har fanget et rensdyr“, arfeqa'q „har fanget en hval“. Ved første linje stamper man tre gange i gulvet, ved anden klapper man tre gange i hænderne.

¹ „En modificeret Reel, arfenik-pingasut: 8 ♪: de ottes Dans, er Livdansen fra Upernivik til Cap Farvel“ (A. Bertelsen: Om Fødslerne i Grønland etc. S. 30).

4. ta'tsertoq (eller ta'tsertut) „de som trækker overtøjet af sig (?)“. Her står mænd og kvinder hver i sin række overfor hinanden. Først danser rækkerne tre gange frem og tilbage mod hinanden, derpå finder der parvis runddans sted, og endelig mødes rækkerne igen og de mødende klapper hænderne (håndfladerne) imod hinanden.

5. puläsaq (el. puläsartoq) „de som putter eller kryber under“ nemlig under det modgående pars arme, som holder hinanden i hænderne.

6. piņasuḡortartoq „de som blir til tre“ — og

7. sisamausoq „fire-dansen“.

8. maliḡuartoq „den hvor man følger i hælene på hinanden“ (altså vel en kresdans).

9. ka'witors'uaq „den store omdrejning“, ligesom nr. 3 led-saget af (eller ialtfald knyttet til) et tolinjet vers:

o'masa'p qulisiu'ta'
inequnap un'a'wia.

Første linje „Oomasaq's gryde“, anden l.: „Inequnap's harpunskaft“, altså deling mellem mand og kvinde, en linje for hver. Jvfr. nr. 4.

10. ka'we'na'n'ak „stadig kun omdrejning“, navnet for vals.

11. na'ḡisartoq „springe-legen“ (en almindelig grønlandsk børnelæg, hvor man springer fra sten til sten), navnet på hopsa.

12. til'ikita'q „den hvori man rokker fra den ene side til den anden“, navnet på mazurka.

13. miḡulertsortartoq „den hvor man klæber noget på noget andet med fingeren“, navnet på fingerpolka.

14. ilorqasoq, navnet på dansen „Kongens have“.

15. a'rqiäḡuit „de små venner“, navnet på „Fisher's horn-pipe“.

16. pis'isa'q „den hvor man stadig hopper“, navnet på „Hamburger“.

17. titartoq „den som slår en streg, afridser en lige linje“.

18. is'ul'otaraluarama arnernaḡ'il'at qim'ip is'io'kut ke'maḡa anarama „endskønt jeg rystede mig (?), gjorde det ikke ondt i rumpen, hvor en hund havde bidt mig, da jeg forrettede min nødtørft“. Betegnelse for (eller sangord til) Wienerkvadrille.

19. qite'naq „uafbrudt dans“, en art reel med sangordene: tāt'atak'uk iḡin'erusivilo¹ paole'ko säk'ilo (delvis meningsløst).

20. aḡo', med sangordene: te'torfe'naḡuaq pikuḡiuna'r-para kisiama aḡortorrim'ik aḡortorrim'ik aḡo' „en eneste lille kop er mig ikke længere nok, men en spølkum, en spølkum, en spøl!“

¹ „sæt dig hellere ned“.

21. *tiŋorqa'itoq* med sangordene: *Su'sa'rsuaq ke'tio'p ana'narsuaq unaŋuvi ana'narsuaq e'pap ana'narsuaq qiterle'eqaŋi sakersua marti morti sakersua* (delvis uforståeligt) „den store Susanne, Gideon osv., hans svigermor, Martin Mortens store svigermor“.

22. *ke'arnera* „den måde han siger kee på“ med sangordene: *asiko' asiko' ke'*. „ke“ ser ganske ud som det ord eller den lokkelyd, der bruges ved en art sælfangst ude på vinterisen.

23. *uvisiäk'a'k* (også *sisamaneq*) „den der er ivrig efter at blive forlovet (jf. nr. 31).“

24. *uŋiáosoq* „barberdansen“. Dette er en udbredt danseleg, som jeg hørte om ved Umanak og så udført sydpå ved Egedesminde. Også Joh. Petersen erindrer den fra sin ungdom, da han boede i Vestgrønland, og beskriver den således: en mand sidder på en stol og skal barberes; barberen kommer ind dansende, men forstyrres under sit arbejde bestandig af en anden, der danser rundt om ham. De er vistnok udklædte; barberen synger noget. — Af min dagbog fra Egedesminde (18/2 1901) skal jeg udrage følgende: „Fastelavnsmandag slår Grønlænderne katten af tøndens lige neder under mine vinduer, og Evropæerne står og ser derpå. Om aftenen har de fået lov [af kolonibestyrelsen] til at danse til kl. 10 oppe i skolen. Det blir ikke til noget med dansen, før de får en violin derop; også en herofon og en harmonika får de hentet og gir sig i lag med arbejdet. Bl. a. udfører de en gængs pantomime, barberdansen . . . en meget komisk, men mindre fin dans, der ender med, at pjerrot kommer til at skære halsen over på den, som han er ifærd med at barbere, hvorefter harlekin indblæser ham livets ånde gennem hans rumpe“. — Betegnelserne pjerrot og harlekin var vist min egen tilsætning og hører ikke hjemme i sammenhængen.

Danse 1900—1901 fra Qeqertarsuätsiaq, Egedesminde syddistrikt.

25. *piŋaso'soq* „en (den dans), der er tre“ (jfr. nr. 6).

26. *qititsiartartoq* „en der danser lidt“.

27. *qat'alik* „den der bærer en vandtønde (kaldes i Holstensborg for *it'arosuk*).“

28. *span'e marl'uk qerl'u'loŋo* „den der løfter (bærer) to spande (en i hver arm)“.

29. *erqua'p nulorsue*, „Erqua'q's store rumpe(r)“.

30. *naŋuarqáŋe* „den leddeløse“, „som ikke har ledemod“.

31. *uwisiäk'a'k* jfr. no. 23.

32. *ila'ŋuarkasik uersia'nilo* „den slemme Ilaŋuaq og hendes nye mand“.

33. *qaqawak* „den (dans) der hopper af glæde (som et barn)“ (?).

34. aḡalitoḡuaq „den der nikker ja med hodet“ (?).

35. ke·aliḡuaq utoḡqasa·tiaq „den halvgamle lille Kealik“.

36. qileroa „hans ar“.

37. ka·to·ta· „den til at hale op med“ (enten hale op af vandet, eller hale bukserne op?).

38. nukarleruna te·ḡalikaseqin·ersoq ajoḡito·mut te·ḡalikaserqin·ersoq „mon den yngste (af os søskende) begynder at spille kæreste med Ajoḡito?“ (formodentlig dansens sangord).

39. salame·rsuaq kiwiḡatseḡuaḡuartaḡ (med stadig mere ynkelig røst:) kiwiḡaqim·at kiwiḡatiḡilara „den store Salome, som ellers ber om at få sine bukser smøget ned: da hun går med bukserne om hælene, kunde jeg dog få hende (eller ham) til at smøge dem ned!“ (I Holstensborg kaldes denne dans awiḡaja·toḡ).

40. arnarnial·e „gå på fangst efter kvinder!“

41. qujanaq uwiḡa toḡusoq kiḡumut niwiarsia·ḡulisamaḡ tuluwaḡaḡaḡ „gudskelov at min mand er død; nu skal jeg igen blive ung pige — tuluaḡaḡaḡ“ (det sidste er en art omkvæd af en lystig vise, hvoraf tulua betegner ravnens og ḡaḡaḡ dens skrig, sammenlign vort hopsasa el. lign.).

42. kumik — eller takala kumik upatiarse (kumik „en lus“; upatiarse kan betyde: „tag for jer af retterne“, men kunde også være navnet Obedias).

43. umiätsiaḡuaq tulät·iparput atiḡuawtin·ut tulät·iparput po·ḡuarḡ arḡutseriarsiuk (vi lægger til land med den lille båd tæt nedenfor vort hus; bring den lille sæk herved, hører I!“

44. piniarniaḡo·p piniu·tiḡue kiaḡ·arso·p tam·artip·ai „der siges, at den vældige sydost har blæst fangerens små fangstredskaber bort“.

45. uperna·panḡ ḡatitseqiḡisa umiarsuit nunalip·at inukasim·ik uniäḡilamaḡ ajorsa·riartorniäḡilamaḡ „lad os samle os til foråret, når skibet kommer, men jeg vil ikke ha en Grønlænder til mand, jeg vil ikke udsætte mig for nød“.

46. ka·sipap kapoḡqusuane matsertsime tunuanut toḡoḡsimawa „Kasper har gemt sin store nål bag i sin bukselinning“.

47. napima uniariartorut kaliḡuarḡ a·ta·rḡa·ḡ (tildels uforståelig) „der siges, at Kale-lille har fået en svartside“.

48. pine·nḡ sorsoriartarpa ḡarsa·p qiperḡup ka·tariartarpa· „der siges, at Pinē plejer at angribe, Qarsāq plejer at strejfe (i forbifarten), Qiperoḡ plejer at hamre på“.

49. al·arḡatse (?).

50. ar·o (? , måske = aḡo no. 20).

51. marmarma·it.

52. aja·jul·o takal·o pual·o (?).

53. pe·stala·t „fastelavn“ (?), grønlandsk udtale af det danske ord.

Hvorfra stammer den skik at ha sanglignende fortællinger til betegnelse af dansene? Vi har tydeligt nok at gøre med danselege ved de fleste af disse navne-beskrivelser. Er de oprindeligt eskimoiske? er de muligvis opståede under europæisk påvirkning af de eskimoiske, halvt religiøse danselege, som G. Holm fandt ved Ammassalik i Østgrønland endnu i 1880'erne og som kendes fra Baffinsland og Alaska? Eller er det kun tilfældigt, at der er en almindelig lighed med uajertoq- og tiwaleq-rollerne i arten af indholdet for enkeltes vedkommende? Blandt disse vil jeg især fremhæve no. 22 og 23 (jf. 31), 46 og 47, der godt kunde være gamle uajertoqlege, og no. 30, 33, 34, 37, 40, der kunde minde om Østgrønlandernes tiwaleq-roller. Hvad der gør spørgsmålet vanskeligt, er mangelen på nærmere oplysninger om Vestgrønlandernes danselege i ældre tid. At der er optaget mange træk af europæisk liv i de nævnte danselege, er indlysende. Foruden de europæiske personnavne er der tale om tekopper, spølkummer, spande, barbering, fastelavn, men navnlig synes mig påfundene ikke helt ægte eskimoiske i f. eks. 18, 19, 20, 24, 38, 41, 45, 48. En del af disse forskelligheder kunde måske skyldes stedsforskellen (ligesom en dialektforskel), vestgrønlandsk istedenfor østgrønlandsk. Ialtfald vilde det jo kun være naturligt, at der er opstået nye danselege også i den lange tid, da hedenskabets skikke endnu ikke var fortrængte af den sejrende evropæerkultur. Det træk, hvormed barberdansen ender, kunde i og for sig være eskimoisk, skønt resten af legen må være af fremmed oprindelse. Eskimoerne kender ikke til skikken at barbære sig eller lade sig barbære. Også den vestgrønlandske fastelavnsskik, at to eller flere unge mænd i udklædning, med sodpletter på kinderne, går omkring i husene for at synge og tige (mita·rtut), har ialtfald sodpletterne tilfælles med Ammassaliks uajertoqlegere.

Indtrykket af denne sammensmeltning af oprindeligt eskimoisk og indført europæisk blir særlig levende ved iagttagelsen af den ejendommelige kædedans („balliaredans“), som jeg i 1901 fik lejlighed til at se udført ved bopladsen Umanätsiaq i den store Umanakfjord. Det er vistnok det sidste sted, hvor den har holdt sig til vore dage, og jeg vilde måske ikke engang være

blevet opmærksom derpå, hvis ikke underbestyrer Jens Fleischer ved det nærliggende handelssted Ikerasak under mit besøg hos ham i foråret 1901 havde omtalt, at beboerne der endnu kendte til at udføre balliaredans. For at få en sådan at se, aftalte vi at mødes derinde den 24. Maj.

Dagen før denne slædede jeg over isen fra kolonien Umanaq til øen i fjordens indre, hvor Umanätsiaq ligger. Også derovre havde jeg tidligere på vinteren bot nogle dage, og jeg kendte beboerne som fattige, venlige mennesker. Der ligger 5 eller 6 lave jordhytter på en klippeskrænt på øens sydvestlige side. I øst rejser det stejle, grotesk formede Umanätsiakfjæld sig som en ensom kæmpe over øens småklipper. Under bopladsen strakte fjordens stivnede, snehvide flade sig, omrandet af de fjærne, høje fjælde mod syd og nord. Man ser fra fjæren fangstmændenes veje til sælernes åndehuller eller til de åbne revner i isen, smalle snestier, der vifteformigt i tre eller fire grene spreder sig udover fladen. Den ældste af beboerne, Petersuaq, bød mig ind i sin „lille elendige hytte“, hvor jeg tilbragte natten. Næste dag ankom hr. Fleischer inde fra sit udsted. Opmuntrede ved løftet om en snaps blev fangerne hjemme den dag og gav alle møde på en lille lerslette tæt ovenfor bopladsen. Jeg lånte dem en lille grønlandsk tromme, som jeg allerede tidligere havde fået mig lavet ude på Ube-kendt Eyland ved bopladsen Ilhlorsuit. Det var en moderne, ret elendig efterligning af den slags trolldrommer, som ifølge traditionen fortidens angakokker og trommesangere i denne fjord engang havde brugt. Her skal jeg citere min dagbogsoptegnelse om dansen (i Maj 1901)¹:

„Hvad der nu skete, regner jeg til mine mærkeligste oplevelser blandt dette folk. En kvinde tog trommen og stillede sig op midt i kresen af alle de andre, som tog hinanden i hænderne. Hun løfter trommen og begynder at synge, mens hun med højre hånd slår trommestikken mod trommens trærand, nedefra (altså ikke mod selve skindet), to hurtige slag ad gangen. Samtidig begynder kresen udenom hende at gå rundt fra højre til venstre og synge. Kvinderne i kresen synger a-ja og teksten, mændene dels teksten, dels et hult drønende

hoi-hå (♩ ♪ ♩), omtrent tonerne f—e på violinens d-stræng)², taktfast efter sangen og efter trommeslagene og marsjen omkring. Disse vilde

¹ Jvf. artiklen „Eskimoisk Digtekunst“ i Tilskueren 1903. — Senere har en østerrigsk læge, dr. R. Trebitsch, haft lejlighed til at besøge Umanak-fjorden og se de indfodtes gammeldags kresdans på det samme sted. Hans beskrivelse føjer dog intet nyt til den tidligere („Bei den Eskimos in Westgrönland ... im Jahre 1906“, Berlin 1910, S. 85—86).

² Moderato $\frac{3}{4}$ ♩ ♪ ♩ | ♩ ♪ ♩ ♪ ♪ | ♩ ♪ ♩ ♪ | etc. hoi eller hoi n [hho n]
hoi hå hoi hå hoi hå

råb fra mændene blandede sig uhyggeligt eller råt harmonisk med kvindernes høje skingrende sang, hvilken vel højst bevæger sig over 4—5 toner.

I nogen afstand, borte i fjældene, måtte det lyde som ren trolde-musik, måske på sin vis dog smuk, men sær. Nærved gjorde den et mærkelig barbarisk og dyrisk indtryk, både sangen eller hylene, hvad man vil kalde det, og selve trommesangerens adfærd. Han eller hun (inde i kresens midte) står i uafsladelig bevægelse, med lukkede øjne og syngende mund og ofte skærende ansigt — snart løftende og snart sænkende trommen, mens pinden stadig banker imod den. Samtidig står han (eller hun) og vrider overkroppen og vrikker med bagdelen. At ha denne rolle i kresens midte — stridssangerens rolle, da disse smædesange i gamle hedenske dage brugtes for alvor — er meget trættende, og de færreste kunde da også holde det ud længer end fem, seks minutter.

Også jeg var med til at ta de andre i hænderne og gå rundt og råbe: hoi-håå! Det skal råbes med en hul klang, der ligner den, som trommen frembringer.“

W. Th.

Der kan næppe tænkes mere forskellige danseformer end den eskimoiske trommedans, der væsentlig består i vridninger af overkroppen, og de europæiske runddans og turdans. Det er derfor ejendommeligt, at disse sidste så let har vundet indgang hos Eskimoerne og danses med den største lidenskab hele Vestgrønland over.

Tydeligt nok er det danske selskabs- og folkedanse, der ligger til grund for adskillige af de danse, Vestgrønlænderne har tilegnet sig. Vi møder her kvadriller, hvori fire par står parvis overfor hinanden, og langdans, i hvilke parrene er opstillede på to rækker mod hinanden — to danseformer, der i 18de og begyndelsen af 19de årh. spillede en stor rolle i de europæiske selskabssale og fra byerne trængte ud blandt landbefolkningen. I Danmark dansedes indtil for få årtier siden sådanne kvadriller (f. eks. kontrasejr, kontra-otte, berlinerkontra, sekstur, totur) og langdans (f. eks. stadsturen, Herman Bos, de fire hjørner) i vore landsbyer. I reglen er det en bydans, der er gjort enklere eller ændret ved sammenblanding med ældre, ofte stedlige dansefigurer. Det er derfor oftest vanskeligt at afgøre, fra hvilken bestemt kunstdans den enkelte folkedans stammer.

Gennem kolonister og søfolk er de moderne runddans og

gammeldags folkedanse kommet til Grönland. Eskimoerne har ændret mange af disse danse saa stærkt, at man ofte ikke kan bestemme, hvilken europæisk dans der ligger til grund.

I W. Thalbitzers fortegnelse er de to förstnævnte danse kvadriller. Arfineq pingasut, „ottedansen“, synes at være Vestgrönlændernes yndlingsdans. I ethvert fald omtales den hyppig af grönlandsfarere. I følge Thalbitzers skildring minder den ikke så lidt om „les lançiers“. Det er dog næppe denne moderne dans, der danner grundlaget, men en af de folkelige kvadriller, der ofte benytter de i den eskimoiske dans forekommende bevægelser. Navnet „arfineq pingasut“ betegner blot, at dansen udføres af 8 personer. Den har intet at skaffe med de danske danse „ottetalsdans“ og „ottetur“.

Nr. 2 i Thalbitzers oversigt, hvis ene navn er „i sigsag forbi hinanden“, er vel sagtens også en kvadrille med den navnlig fra sekstur kendte sigsagbevægelse kredsen rundt.

En „langdans“ har vi i nr. 4. Rækkerne, der mødes med hænderne mod hinanden, er et træk, vi bl. a. kender fra de danske langdansen „Herman Bos“ og „fransk reel“.

En rækkedans, hvori antagelig mændene står på den ene og kvinderne på den anden side, træffer vi i dansen „de som kryber ind under“. Vi kender allesammen denne bevægen sig gennem to rækkers armporte fra polonæsen og „væve vadmel“. Denne danseleg har kolonisterne i Grönland sikkert ofte moret sig med i ældre tid, og Grönlænderne har da muligvis også her ladet sig nøje med at udføre et af danselegens mest karakteristiske træk. Dog forekommer der i Danmark en dans som den eskimoiske. I en dans på Avernakø stiller man sig i to rækker og danner armbuer, det yderste par løber under buerne og stiller sig op bag det bageste par, andet par løber igennem og så fremdeles¹. Kuriøst nok kaldes Avernakødansen „kryb i ly“, en titel, der minder om den grönlandske. Om der er nogen sammenhæng mellem de to danse, får stå hen.

Langdansen nr. 3, hvori man stamper tre gange i gulvet og klapper tre gange i hænderne, er muligvis en udløber af klapfinale. Endelig danser Eskimoerne den danske langdans „fange-

¹ Meddelt mig af stud. polyt. V. Hertel.

dansen“, under hvilken et af parrene danser et slags „tagfat“ mellem og udenfor rækkerne¹.

Thalbitzers nr. 6 er rimeligvis den samme, som i andre distrikter kaldes „piyasut“ ɔ: „tre“. To kvinder står med ansigterne mod hinanden; der er et par alens afstand mellem dem. En mand stiller sig mellem kvinderne, og nu begynder en lystig „reel“, under hvilken danseren figurerer snart med den ene, snart med den anden af sine damer. Det hænder, at danseren er så dygtig, at han samtidig kan danse og besørge violinakkompagnementet². Denne dans er åbenbart den samme som den danske „tre mands reel“.

En lignende dans er nr. 7 „fredansen“. Her stiller to mænd sig mellem de to kvinder, og parrene skifter da på forskellig måde. Dansen stammer fra den danske „fjretur“.

Af pardanse nævnes i Thalbitzers fortegnelse: vals, hopsa, mazurka, fingerpolka, hornpipe, Hamburg skotsk — der jo alle har fået eskimoiske navne.

De øvrige danse lader sig ikke bestemme på grundlag af titlerne, der tit har en ganske tilfældig oprindelse. Fhv. kolonibestyrer H. Beyer har f. eks. meddelt mig, at en dans, som Eskimoerne dansede til melodien „nu for de danske studenter vi“, kom til at hedde „Beyers ejendom“, fordi han havde udtrykt sin glæde over at træffe denne melodi. Og i en bestemt periode blev fingerpolka i visse kolonier kaldt „kaptajns ejendom“, fordi en kendt dansk kaptajn havde den vane at true spøgende med pegefingeren — en bevægelse, der som bekendt forekommer i fingerpolka.

Oftesigter dansetitlen til en visetekst, som synges under dansen. I Danmark brugte man endnu i begyndelsen af 19de årh. at synge lyriske småvers til pardanse — især til de såkaldte „polske“. Grönlænderne har dog næppe optaget denne skik fra Europæerne. Den oprindelige eskimoiske dans ledsagedes jo af sang, og uden tvivl er denne skik hyppigt bibeholdt, efterat Grönlænderne har lært europæiske danse at kende — bl. a. af den grund, at det ikke altid lod sig gøre at skaffe instrumental-

¹ Meddelt mig af Hr. Herman Beyer, tidl. kolonibestyrer i Grönland.

² Lgl.

musik til dansen. Hyppig overføres danske sange til grønlandsk. Thalbitzer angiver f. eks. en dansesang, der begynder således: „gudskelov, at min mand er død; nu skal jeg igen blive ung pige!“ — det er vel sagtens den kendte danske vise: „gudskelov, min mand er død, og jeg er blevet enke!“

„Barberdansen“, der er så yndet i Grönland, hvor de optrædende i reglen lønnes med en flaske brændevin, stammer fra Danmark.

Ifølge en overlevering fra Ryslinge¹ udførtes barberdansen således i forrige århundredes begyndelse: barberen kommer ridende ind på to karle; han er væbnet med en kæp, der forestiller barberkniven. En karl er udklædt som barberens madamme. Mens barberen rager en karl i takt efter musiken, skiftes de øvrige karle til at danse med hans madam.

En skildring fra Sydfalster² ligner mere den grønlandske form: den rejseklædte barber skaffer sig kunder og sender bud efter sine svende. Den, der skal barberes, sætter sig på en stol midt i stuen. Barberen og hans svende indsæber kunden, mens de danser omkring ham og synger en lystig vise; under selve barberingen bliver halsen skåret over på kunden. Der føres proces i anledning af ulykkestilfældet o. s. v.

Vi savner i disse optegnelser det af Thalbitzer meddelte træk om den dodes genoplivelse. Dette findes imidlertid i en endnu utrykt skildring af et fastelavnsoptog i Vordingborg for 50—60 år siden³. Blandt optogets mange mærkelige figurer er der en doktor og en barber. Barberen danser barberdansen, rager en håndværkssvend og skærer halsen over på ham. Så kommer doktoren med sit pusterør og blæser den døde i bagdelen; håndværkssvenden lever op og danser rundt med doktoren.

Den forestilling, der ligger til grund for slutningsscenen — nemlig at sjælen farer ud gennem anus — er ældgammel og træffes almindeligt hos primitive folk, også hos Eskimoerne, som Thalbitzer meddeler.

Den pantomimiske barberdans stammer sandsynligvis fra de

¹ Skattegraveren 1888 II, s. 69 f.

² Skattegraveren 1886 I, s. 5 ff.

³ Medd. af J. Fugl, Vordingborg. DFS. 1906, 43: 495.

middelalderlige håndværkeroptog. Jeg har truffet på en beslægtet fransk dans, der dog snarere må betegnes som en „frisørdans“. Denne dans, der kaldtes „de skurvede hoveders dans“, omtales i 18de årh. som slutdansen i en procession, der fandt sted i Aix og skal være blevet indstiftet 1462 af Renatus, konge af Neapel og Sicilien og greve af Provence. Dansen blev udført af 4 drenge; de tre var udstyrede med en kam, en børste og en saks og dansede omkring en fjerde, mens de kæmmede, børstede og klippede hans uredte paryk¹.

Ingen af de nævnte grønlandske danse frembyder dog den interesse som den kredsdans, W. Thalbitzer var øjenvidne til, mens han opholdt sig i Umanakdistriktet.

En lignende kædedans findes afbildet i Hans Egedes skildring af Grønland 1741. Ved afsnittet om „Grønlændernes Leege og Lystigheder, item Poesie“² er indføjjet et kobberstik, hvorpå der nederst er fremstillet et bruderov og en trommekamp, og foroven en dans eller leg, hvori femten Eskimoer af begge køn står bag hinanden, hver enkelt med begge hænder om livet på foranden. Billedets midte optages af en kædedans. Kredsen danner en cirkel. I dansen deltager i alt 22 personer, hvoraf mindst 6 er kvinder — to figurers klædedragt lader sig nemlig ikke bestemme. Figurerne i baggrunden er der mest bevægelse i; det forekommer mig, at en del af dem viser, at kredsen bevæger sig til venstre. Disse figurer holder armene helt udstrakt, hvilket mulig kan være tegn på stærk fart. Kæden er ikke lukket, da en af Eskimoerne til højre på billedet er fremstillet med venstre arm ned langs siden.

I den samling grønlandske fortællinger, der udkom 1861 under titlen „Kaladlit Okalluktuaillait“, forestiller billedbilag nr. 12 en kredsdans. Tegningen er lidt ubehændigt udført, men røber megen iagttagelsesevne. I dansen deltager 25 personer, der holder hinanden i hænderne. Af de dansende er 11 kvinder, 14 mænd. Ordningen i kæden synes tilfældig; to steder står to

¹ C. F. Flögel, Geschichte des Groteskkomischen (Liegnitz u. Leipzig 1788) s. 176.

² Hans Egede, Det gamle Grønlands nye Perustration eller Naturel-Historie (Kbh. 1741), s. 84—93.

kvinder sammen, et sted to mænd, to steder 3 mænd. Aldeles utvivlsomt danses mod venstre. Tegneren lader de dansende sætte venstre ben fremefter, og de vender ansigterne mod venstre, med undtagelse af de dansende i forgrunden til venstre — vel sagtens fordi tegneren ikke vil lade disse figurers hoveder blive set fra nakken. De dansende synes at bevæge sig i gang, da ingen løfter benene fra jorden. Armene holdes dels i højde med hofterne, dels oppe i skulderhøjde.

Da der på ingen af billederne ses musikinstrumenter, må man gå ud fra, at der er sunget til dansen ligesom i den foran, Thalbitzer beskriver. Dog må bemærkes, at de to billeder ikke har nogen forsanger i midten af kredsen.

Desværre fortæller Hans Egede intet om den afbildede kædedans. Derimod omtaler han en kredsdans af kvinder alene: „Qvinde-Kiönnet, nemlig Pigerne, have og for dem self en Leeg, som er mest liig en Dantz, hvor da den ene holder den anden i Haanden, og slaer tilsammen en Kredtz, løber saa omkring frem og tilbage med hinanden, sjunger Viiser og haver adskillige Motioner og Beveegelser“¹.

Kædedans kendes ikke udenfor Vestgrönland — hverken hos Smith-Sound-Eskimoerne eller i Østgrönland.

Det er vel tvivlsomt, om Eskimokulturen i Grönland kan opvise andre danseformer end den så ofte beskrevne, hvori en enkelt mand eller kvinde, væbnet med tromme og under sang svinger overkroppen frem og tilbage. Dr. A. Bertelsen omtaler ganske vist en phallosdans, der minder om negrenes seksuelt farvede dansetyper²; men om denne grönlandske form har sin rod i en gammel overlevering eller er en tilfældig opfindelse af en eskimo i vore dage, lader sig ikke afgøre.

At Grönlænderne i længst svunden tid har kendt danse, hvori flere deltog samtidig, er dog ikke helt udelukket. Som

¹ Stds. s. 93.

² „Foruden den europæiske Dans kan man — saaledes i Juletiden ved flere af de nordgrönlandske Kolonier — se en Dans imellem to maskerede Individier, hvoraf den ene konstant er udrustet med en mægtig Phallos, ligesom Dansens Clou er en grotesk Efterligning af Könsakten“ (A. Bertelsen: Om Fødslerne i Grönland og de seksuelle Forhold, Bibliotek for Læger 8. R. VIII, 1907, S. 30).

Thalbitzer citerer, nævner Frobisher i 1577 en eskimoisk gruppedans, han så på Baffinsøen, og den franske missionær Emile Petitot beskriver en række — tildels pantomimiske — gruppedanse hos Centraleskimoerne¹. Navnlig disse sidste minder meget om Indianernes danse, og det kunde tænkes, at de danse, Frobisher og Petitot omtaler, skyldes yngre påvirkning fra nord-amerikanske Indianerstammer.

Ét er imidlertid vist — at ingen af de nævnte gruppedanse har mindste forbindelse med kædedansen i Vestgrønland. I det hele taget er det grumme sjældent, man hos primitive folk ser kredsdanse, hvor de udførende holder hinanden i hænderne. Oftest står hver enkelt for sig i rækken eller kredsen, så at han kan bevæge sig frit i dansen, der for det meste består i heftige armbevægelser, vilde spring og sætten sig på hug.

Alt tyder således på, at kredsdansen i Vestgrønland er en efterligning af en fremmed danseform — og der kan da kun være tale om europæisk indflydelse.

Denne kædedans er ikke indført hos Eskimoerne efter den anden kolonisation, eftersom Hans Egede opfattede den som ægte eskimoisk. Og iøvrigt dansede de danske kolonister i 18de århundrede ikke kædedans undtagen i sanglege — og efterligning af en sangleg er den vestgrønlandske kredsdans afgjort ikke.

Når kædedansen var udbredt hos Eskimoerne ved den anden kolonisation, og er den — hvad sandsynligheden taler for — en indført danseform, kan der kun tænkes en påvirkning fra Nordboerne, der opholdt sig i Vestgrønland fra c. år 1000 til c. 1400.

I 12te til 14de århundrede var kædedansen den mest yndede selskabelige underholdning i Europa. I Norden, hvor dansen blev ledsaget af episke viser, dyrkes den med særlig iver. Der er næppe tvivl om, at de nordiske nybyggere i Grønland har sunget hjemlandets viser og danset den så beundrede kædedans, når de samledes i festligt lag. Endnu den dag i dag kan der på Færøerne ikke tænkes en selskabelig sammenkomst uden

¹ E. Petitot, *Les grands Esquimaux* (Paris 1887), s. 152 ff.

kædedansen — og sådan har forholdet sikkert været overalt i nordisk middelalder¹.

Dansede Nordboerne i Grønland hyppigt deres yndlingsdans. så ligger det nær at antage, at Eskimoerne efterlignede den — ganske som de i vor tid har tilegnet sig vals og hopsa. Og det er jo også hovedtrækkene i den middelalderlige kædedans, vi træffer i den af Thalbitzer beskrevne form: deltagernes stilling hånd i hånd. bevægelsen til venstre, forsangerne og koret. I den nordiske form synes forsangerne i reglen at have plads i selve dansekæden — eller hvis den var åben, i spidsen af denne. Dette kan antages at være tilfældet i de grønlandske kædedanse, vore billeder viser. Thalbitzer har derimod set forsangeren stå midt i kredsen, hvilket også har været kendt i den middelalderlige dans i Europa².

Da Eskimoerne overtog kædedansen fra Nordboerne, var det naturligt, at de bibeholdt deres ejendommelige syngemåde, og det kan derfor ikke undre, at de forsangere. Thalbitzer omtaler, slog på tromme og sang eskimoiske viser i gammel stil, mens koret svarede med det gængse omkvæd: aja-ja.

Ud fra det materiale, der for øjeblikket står til rådighed vedrørende den vestgrønlandske kredsdans, mener jeg ikke, man kan komme til andet resultat end, at den har sit udspring fra den nordiske folkevisedans, og at Eskimoerne har lært den af middelalderens kolonister.

Hj. Th.

¹ Ang. kædedans i Norden jfr. Hjalmar Thuren, *Folkesangen paa Færøerne* (Kbh. 1908) og sa., *Tanz und Tanzgesang im nordischen Mittelalter nach der dänischen Balladendichtung*, *Ztschr. d. internationalen Musikgesellschaft* IX, 6, 7 (1908).

² Det hedder om munken Irings dans: „choraula in medio preambulus ibat, pedibus plaudebat, ore jubilabat“ — cit. F. Böhme, *Gesch. des Tanzes in Deutschland* (Leipzig 1886) I, s. 20.

»AVNEBAG«.

FORKLARING TIL EN GAADE I AMLED-SAGNET.

AF

JØRGEN OLRIK.

Der forekommer som bekendt i Amledsagnet, saaledes som dette genfortælles hos Sakse, det Træk, at Fenges Raadgivere har hans Brodersøn Amled mistænkt for at han ej er virkelig afsindig, men med Forsæt tér sig som en Taabe; og for at faa ham til at røbe sig raader de Fenge til i Løn at lade ham møde en ung Kvinde paa sin Vej, der kunde lokke ham til Elskov; „ti denne Drift var altfor stærk til at kunne dølges under Snildheds Dække, og hvis han kun lod som om han var gal, vilde han fluks nytte Lejligheden og give efter for den lokkende Lyst“¹.

Det listige Raad sættes i Værk, og Fenge lader Amled føre langt ud i Skoven for at han der kan blive fristet til Elskov. Men Amleds Fostbroder, som er med blandt dem der skal hjælpe til ved Planens Udførelse, mener ham det vel og er fast bestemt paa at advare ham mod at røbe det mindste Spor af sædvanlig Menneskeforstand og navnlig mod at tage Møen i Favn i de andres Paasyn. Alt gaar nu efter Aftale: da de er kommet ind i Skovens Tykning, lader Amleds Følgesvende ham ene, og lidt efter kommer Kvinden ham som ved et Tilfælde i Møde. Han vilde ogsaa have grebet hende, hvis ikke hans Fostbroder havde advaret ham, vel ikke ved Ord, men ved et Tegn. Han tog nemlig et Straa op fra Jorden og bandt det ved Halen af en Bremse der netop kom flyvende; og dernæst jog han den hen ad den Kant hvor han vidste at Amled var. Denne var ikke

¹ Sakse ed. Müller-Velschow S. 139.

sen til at fatte Meningen deraf; han slap straks sit Tag i Kvinden og førte hende langt af Led til en fjærn og vildsom Mose. og først her fik han sin Vilje med hende og tog tillige det Løfte af hende ej at røbe det til nogen. — Siden, da Amlod var kommen tilbage til Kongsgaarden, vilde hans Fostbroder lade ham vide hvem det var han skyldte sin Frelse, og sagde derfor, at han nylig havde vist ham et stort Vennestykke; og Amlod svarede: „Ja jeg saa jo nok at der kom noget flyvende med et Straa bagi!“ De andre slog en Skoggerlatter op over dette taabelige Svar, men Amlods Ven glædede sig over hans Snille¹.

Hvad er nu Meningen med det Tegn som Amlods Ven giver ham, og hvori ligger dets advarende Betydning? Udgiverens Note hjælper os kun lidet; han taler om at Meningen maaske har været at tilkendegive, at selv paa et saa øde og afsides Sted kunde Menneskesnille og Menneskerænker finde sig en Tumbleplads, og henstiller tillige den Mulighed, at Bremsen skulde henlede Amlods Opmærksomhed paa at han burde tøjle Lystens Bremse. Men slige Almindeligheder og Vidtløftigheder stemmer saare lidet med Oldtidens og Folkesagnets Aand, der tværtimod kræver en positiv Betydning af det enkelte Træk; der er her Tale om et Tegn, et Billedsprog, der kan og skal tydes paa en ganske bestemt og nærliggende Maade. Tegnet bestaar af to Dele: et Straa, og en Bremse i hvis Bag det er fæstet; men at det i og for sig ved Tydningen ikke er Bremsen som det kommer an paa, viser Amlods Svar til Vennen: „Jeg saa jo nok at der kom noget flyvende med et Straa bagi“; Bremsen nævnes ikke. Spørgsmaalet er altsaa, om man fra Oldsproget kender Ordene Straa og Bag i en eller anden nøje Forbindelse, og naar Spørgsmaalet stilles saaledes, kan Svaret ikke være tvivlsomt: Vennens Tegn er en Billedgaade, en Rebus, der betyder Ordet *agnbak*, Avne-Bag, kendt fra Valdemars sællandske Lov 3. 13 som Navn paa den Tyv der om Natten stjæler Korn af Negene paa Marken og røber sig selv ved den Avne der hænger fast i hans Bag².

¹ Sakse S. 141—42.

² Denne Forklaring af Øgenavnet forekommer mig nemlig sandsynligere end den af *Kalkar* fremsatte: at det kommer af at Tyven fik det stjaalne Korn neg bundet paa Ryggen (jfr. Jydske Lov, 287); dette sidste var jo Til-

Meningen med Advarslen er altsaa omtrent denne: Vær nu ikke saa dum at bære dig ad ligesom Korntyven, Avnebagen, der mod sin Vilje røber sig selv; vogt dig at det ikke skal gaa dig saa ilde som ham! — Hvor godt en saadan Tydning passer med Amledsagnets øvrige Vrimmel af Ordspil, Gaader og Sandsagn gemte i mørk Tale, er det overflødig at paapege. Derimod skylder jeg til Slut at gøre opmærksom paa, at en tidligere Oversætter af Sakse har haft Øje for denne Løsning; ti det er utvivlsomt dette som har foresvævet *Fr. Winkel-Horn*, da han i sin Oversættelse anvendte Ordene Avne og Bag i denne Sammenhæng.

— Det var derfor med en vis Følelse af Tilfredsstillelse over at have fundet en Forgænger og Meningsfælle, at jeg ved at slaa Stedet efter i hans Oversættelse fandt den af mig udfundne Tydning bekræftet.

Spørges der om Betydningen af det vundne Resultat, saa ligger den vel ikke blot deri at et hidtil uforstaaet Sted er tolket; det er tillige af en vis rets- og kulturhistorisk Værd at faa et saa ejendommeligt Ord og Begreb som *agnbak* flyttet fra Middelalderen op i Oldtiden; ti at Sagnet om Amleds Faderhævn gaar tilbage til en graa Old, kan der næppe være nogen Tvivl om, saa stærkt som det er gennemsyret af ram Hævnløst i ægte og oprindelig Oldtidsform.

fældet med alle Tyvekoster, men *agnbak* er aabenbart et Øgenavn for en særskilt og særlig ringeagtet Klasse af Tyve, der retslig set er ringere stillet end andre og i Modsætning til disse kan bindes for et nok saa ringe Tyveri, selv om det stjaalne er af mindre Værd end fem Penninge; dette passer bedst med at Øgenavnet indeholder en Hentydning til den ejendommelige Maade hvorved Tyven røber sig selv.

HANS CHRISTENSEN STHENS SALMER OG »FOLKEVISERNE«

AF

GEORG CHRISTENSEN.

Takket være P. Severinsens og Nutzhorns overordentlig grundige undersøgelser over reformationstidens salmedigtning vil denne forhåbentlig inden altfor længe kunne ligge klart belyst i sin ydre historie.

Om salmernes æstetiske værd og betydning udtaler de to forfattere sig kun lejlighedsvis. Det er jo også almindelig erkendt, at den er meget ringe. De allerfleste af vore reformationssalmer er desuden oversættelser fra Tysk, og bag de tyske forbilleder ligger endda oftest latinske hymner eller parafraser af Davids salmer.

Måske af denne grund har alle de ældste salmer et meget lidet personligt præg. Måske også — og mere — fordi de er beregnede kun til menighedsbrug og indrettede efter gudstjenestens behov. Vore ældste salmesamlinger er messebøger, der følger „tiderne“ og de kirkelige fester. I fortsættelse af latinsk kirkesang er hovedstykkerne lovsange eller bøn- og anråbelsessalmer.

Hvad der ret snart kom til herudover, og som ikke havde sin bestemte plads i gudstjenesten, men kunde bruges ved lejlighed, har for det meste belærende hensigt og skal befæste den nye tro. De 10 bud, Fadervor, trosbekendelsen osv. finder vi meget tidligt sat på vers — eller de almindeligste trossandheder i meget tørre rim, ved hvilke „åndelige viser“ man da ikke forsømmer at bemærke, at de er „i den hellige skriffte vel begrundede“.

Luther selv havde oprindeligt kun ønsket en rimet gengivelse af Davids salmer, der vel i enkelte udtryk, men ikke i tankegangen måtte vige af fra originalen¹. End ikke i det ydre skulde salmen fremtræde som et individuelt følelsesudtryk, men netop være menighedssang — „vi“, ikke „jeg“. Kun i „Aus tiefer not“ og „Nun freut euch, lieben Christen gmein“ bruger Luther selv „ich“. Men efter Spittas undersøgelser er disse salmer også fra en tidligere tid, 1516—17, og rent lyriske udtryk for Luthers eget stærkt bevægede sjæleliv i disse år. Da han 1523 vil bruge den sidstnævnte til menighedssang, sætter han et første vers til, hvor det da også hedder „wir“ i modsætning til hele den øvrige salme.

Imidlertid — det individualistiske element, der oprindeligt lå i Lutherdommen, men som konfessionelt så hurtigt indskrænkes og tæmmes, det skaffer sig mere og mere luft i salmesangen. Udover gudstjenestens behov og rammer gives der de store almindelige trossandheder en speciellere anvendelse — under krig og pest, som morgen- og aftenbønner, eller „it gratias att siunge effter maaltid“. Og der mærkes et personligere udgangspunkt i de stadig hyppigere trøstesalmer eller bods- og vækkelsessalmer med deres klager over verdens svig og ondskab. Overfor den første tids frejdige og tillidsfulde kamp mod papismen, føles det nu som fjenden var i ens egen lejr, som falske venner eller sløve sind.

Stadig væk er salmen dog vendt udad — bekendende, bedende, manende, vækkende, agiterende om man vil. Hele tidens standpunkt har vi meget klart i Hans Thomissøns fortale fra 1569, hvor han til slut samler sine grunde til udgivelsen af en salmebog:

1) Till at ære, loffue oc prise Gud met saadanne Gudelige loffsange.

2) Till att lære, forfremme oc beuare hermet Guds ord iblant eder. Fordi Rim oc Sang læris snart met lyst oc kunde best ihukommis. Om obenbare predicken end bleff forbøden, om alle gode Euangeliske bøger bleffue brende oc sønderreffne, dog kand den forstand som ved gudelige Viser er indgrod i hiertet icke saa snart bortryckis.

¹ Se brev aftrykt hos Nutzhorn, Den danske menigheds salmesang s. 9.

3) Till att opvecke eder self till større penitentze, Gudelighed oc flittighed i bønnen.

4) Till att fordriffue sorrig aff et sorrigfult hierte oc bekomme ret Aandelig Glæde oc trøst i liffs oc døds nød.

5) Till att bekiende Gud obenbarlige for alle Mennisker, for Engler oc Dieffuele.

6) Till att opuecke eders Børn oc Ungefølk til at ocsaa kiende oc prise Gud.

7) Till att locke Guds hellige Engler til eder oc til att bortdriffue de onde Aander, Dieffuele fra eder, naar I sjunge Gudfryctelige aff it trofast hierte.

8) Till att forhindre oc aflægge dermet hine slemme papistiske Sang, Boleviser oc andre forfengelige, Wgudelige, Wnyttige oc forargelige Viser, som nu (diss være) alleuegne brugis aff letfærdige Mennisker huilcke Gud visselig straffe vil.

Summa, til at forfremme Jesu Christi Rige, huilcket hermet alleniste søgis.

Der er god luthersk tankegang heri. Udadtil gælder det lærens bekendelse, udbredelse og befæstelse — indadtil at forjage sorgen og de onde engle. Luther kendte begge dele og også Frau Musicas hjælpende kraft. Melancholia følte han som en synd, „sie ist das brot des teufels“. Der er energi, aktivt kampmod og fortrøstning i hele standpunktet.

Et ganske anderledes åndspræg møder os derimod i Hans Christensen Sthens salmer. Han kender de samme veje til frelse og trøst som reformationstiden; men han lægger ikke vægten på at vise os dem. Kampen, viljen, troens glade forvisning finder ikke nye udtryk hos ham. Men syndsfølelsen, hjertets angst og sjælens længsel finder i dansk litteratur deres første tolk i ham. Hans udgangspunkt er ikke trangen til forkyndelse, men til fordybelse i en mere personlig følt stemning, end den vi kan læse ud af de allerfleste tidligere reformationssalmer.

Sthens to små samlinger, Haandbogen (fra 1578) og Vandrebogen (tidligst fra 1591) er ikke bestemt til gudstjenestebrug (skønt de indeholder flere kirkesalmer), men snarere til husandagt eller ved enkeltmands opbyggelse (f. eks. på rejser, hvoraf den sidstes navn).

Han begynder egentlig der, hvor Hans Thomissøn slap, med fortalens punkt 8, fordrivelsen af de ugudelige og forargelige

sange og viser. Thomissøn selv havde kristelig forandret flere digte fra papismens tid, ikke blot for at fordrive ugudeligheden, men vel også af pietet eller, som Hans Tavsens siger i sin salmebog „at hver må se, at der haver været fromme Kristne midt udi den blindhed og vildfarelse, som vi våre udi“¹. I modsætning til H. Tausen, der helst holdt på de gamle kirkemelodier for at bevare noget af den katolske liturgis værdighed og pragt, har H. Thomissøn desuden også efter tysk eksempel hist og her anvendt verdslige melodier.

Dette bliver reglen hos H. Christensen Sthen. Han fører kampen mod boleviserne, dels ved at tage deres kendte melodier, dels også ved en kristelig forvending af deres indhold.

I Tyskland havde allerede Hans Sachs et par gange i 20'erne taget optakten fra en kendt vise og blot indsat f. eks. „Jesus“ i stedet for „Rosina“. En anden begyndelse: Annelin, du bist myn, wyl ich leue, bliver til: Jesulin, du bist myn osv. Navnlig de mest kendte gamle erotiske småsange bliver brugt: „Es steht ein lind in jenem tal“ omsættes: Es steht ein lind im himmelreich. Eller man begynder — som alle kender —: Ein blumen auf der heide, men fortsætter så: es mag wol Jesus sein.

Sthen har en fri bearbejdelse af en sådan tysk vise, hvis begyndelse „Susanna, wilt du mit“ er blevet til: Du sündrin, wilt du mit. Af den smukke mailied „Herzlich thut mich erfreuen die frölich summerzeit“ er det meste af første vers gået over i den kristelige omdigtning af Joh. Walther, som Sthen oversætter: Hjertelig monne mig glæde den deylige sommerstid.

Hvor vidt disse sange har kunnet fortrænge de letfærdige viser, kan vi ikke sige. At de har haft nogen magt dertil ses f. eks. deraf, at en flyvebladsvise fra det følgende århundrede „Den hedenske kongedatter i blomsterhaven“ som melodi angiver Sthens salme: Jeg ved et evigt Himmerig, men ikke den ældre vise, han har brugt (efter tysk): Der står et slot i Østerrig.

Selv om vi må antage, at de tyske viser, Sthen henviser til, må have været kendte herhjemme, måtte det dog ligge endnu nærmere at benytte kendte melodier til danske viser. Når Sthen gør det, er der ofte ikke anden forbindelse end melodien. Den

¹ Severinsen: Reformationstidens Salmedigting, s. 101.

almindelige „O lønlig sorrig hvad est du tung“ — en ung piges længselsklage — bruger han f. eks. til en bodssalme (O menneske, tænk på dine vilkår), „Den ditmarske frydevise“: Vellan, vellan udi Guds naffn (Vedel LIII) bliver anvendt til „Om Ecteskabs stat vi sjunge vil“, og „Jeg tjente mig udi Greffvens Gaard“ (DgF. 425) giver tone til aftensangen: „Den ljuse dag forgangen er“.

I sidste tilfælde er der dog en forbindelse mellem den verdslige og den aandelige vise, udover melodien, nemlig omkvædet, for så vidt man da, hvad vel nok er muligt, kan tænke sig en tråd fra folkevisens: Glæder hun sig, så fryder jeg mig — over til Sthens: Glæde os Gud i Himmerig.

Mere udvortes er forholdet derimod ved „Himmeriges rige lignes må ved en mægtig konge for alle“, der ligefrem kalder sig „en ny vise“ og „siungis som den gamle vise: Der var en konning i Danmark“. Denne, der maa være Vedels XXVII og DgF. 141, har til omkvæd: I rider ej, mens Sthen har: Gud giffue os fred.

2 andre salmer „En arm synderis klagemaal“ og „En klage- lig oc dog trøstelig sang oc vise for en person, der er svag oc til alders kommen er“ har vel ikke mere egentlig folkevisestil end de før nævnte, udover den førstes optakt: Jeg stod mig op en morgenstund, der er lig med melodikilden. Men de har begge en intim forbindelse mellem selve salmens og omkvædets stemningsindhold, således at den stadige gentagelse — i god folkevisestil — ikke virker som en indbankning af en grundtanke, men som en forstærkelse af grundstemningen og følgende den i dens ændring. Den første „Jeg stod mig op en morgenstund“ har begyndelse fælles med DgF. 437, men kan ikke have melodi fra den, da hin er 2-linjet, denne 4-linjet. Omkvædet „Sorgen var i min hu for synderne mine“ skifter mod slutningen: „Glæden var i min hu ved Christ alene“.

Den anden, der i tanke og til dels udtryk er nær beslægtet med denne, begynder: „Hvem skal jeg klage mit sorrigfuld mod“ og har mellemkvæde „Herre Gud trøste dem som er bange“ og slutningskvæde „Ti at sorrigen hun tvinger så mange“. Den visebegyndelse Sthen citerer til melodiangivelse: „Jeg var mig

saa lidet et barn“ findes i 7 forskellige viser. Af disse har DgF. 464 dobbeltkvæde, og det sidste lyder: „For elskog fanger man sorrig“. DgF. 272 har omkvæd: „Men sorrig felder mannge stolt jomfru i sin feirste“. Den tungsindige stemningsvirkning her er ret nær ved Sthens omkvæd, så man måske nok kan tænke, at den gamle vises har lydt i hans øren, da han digtede sit eget.

Da to af de folkeviser, Sthen henviser til, findes hos Vedel, og han ikke har benyttet folkevisemelodier i Haandbogen, men først i Vandrebogen, der tidligst kan være kommet i 1591 samme år som Vedels viser, kunde man formode, at det var dem, der havde givet ham ideen til en saadan benyttelse. Vi ved, at de gjorde indtryk på ham¹. Men da Vedel ikke aftrykker melodierne, må han dog have kendt dem andetstedsfra. Snarere kan vi gå ud fra, at Sthen har hørt til den type vi træffer nogen af omkring århundredskiftet: Vedel, Lyschander, Hegelund, Justesen Ranch, som har en bevidst kærlighed til den lidt ældre danske digtning. Vi ser, hvorledes Sthen kan anvende dens fyndsprog og flette dens poetiske billeder og vendinger ind i sin egen poesi og inspireres deraf. Således begynder han med klang og tone fra Dagvisen:

Den mørcke nat forgangen er,
oc dagen rinder op saa vide,
solen hun skinner ofver marck oc kiær,
de fugle de siunge saa blide;
Gud giffve oss lycke oc gode raad,
sin naades lius oss til sende.

De to sidste linjer gentages så som omkvæd.

Imidlertid maa man ikke betragte Sthen som en mand, der litterært vilde forny folkevisen. Han har slet ikke noget af de gamle visers fortællestil, selv hvor der var anledning nok (f. eks. Himmeriges rige lignes må) eller deres indirekte psykologi, men netop den dvælen i stemningen og udmaling deraf, som er karakteristisk for de yngre viser. Det følger af selve den brug, han gør af melodierne, at han må gå ud fra viser, som stadig var almindelig kendte. Og det er ikke dem, Vedel kalder kæmpeviser, men sådanne samtidige viser, hvis rent lyriske og stærkt

¹ Se Brandt, Salmedigteren Sthen, s. 66.

subjektive, elegiske præg, så vel som de direkte slutningshenvendelser („den, som har digtet denne vise...“) røber mere slægtskab med tysk volkslied og skillingsvise end med vore virkelige folkeviser — enten de så har omkvæd eller ej. Derfor kan man ikke sige, Sthen genføder folkevisetonen. Men dens efterklang lyder, også fra hans salmer.

Et skridt videre i kampen mod boleviserne, end Hans Thomissøn sikkert havde tænkt sig, kunde man gå ved simpelthen at give det erotiske indhold en religiøs adresse. 1571 udkom i Frankfurt en hel samling: Gassenhauer, Reuter- und Bergliedlein, christlich, moraliter und sittlich verendert von Heinrich Knausten. Da Sthen bliver angrebet for sin benyttelse af letfærdige viser, forsvarer han sig med at henvise til denne Knaust. Han har ikke direkte taget noget fra ham, men en samtidig christlich verendert kærlighedsviser af Hermann Wepse i Lübeck har han oversat.

Den tyske verdslige tekst fra 1544 (s. 103 hos Uhland: Volkslieder) lyder:

Ich armes meidlein klag mich ser,
wie will mir nur geschehen!
dass ich den allerliebsten mein
so lang nit hab gesehen,
der mir vil weil und zeit vertreibt,
sonst keiner auf diser erden;
wann ich gedenk wie es im get,
mein herz in grossem trauren stet,
ich kann nit frölich werden.

Ach reicher Christ, gib mir das glück:
wo er reit in dem lande,
bewar im seinen graden leib
vor leid und auch vor schande!
des will ich immer danken gott
allzeit und alle stunde;
wann ich gedenk dass im wol get,
mein herz in grossen freuden stet,
kein lieber soll mir werden.

Er zog mit meinem willen nit hin,
doch war sein herz mein eigen,

vil guts ich mich zu im versich,
 trew dienst will im erzeigen,
 kein falsch hat er an mir erkent,
 an meinem ganzen leibe;
 noch ist der knab so wol gemut,
 für in näm ich nits keisers gut,
 vergiss mein nit in trewen!

Sthens oversættelse, der nøje følger den tyske omdigtning (aftrykt hos Wackernagel IV 1089), lyder (Brandt og Helweg 256):

Jeg arme synder maa vel klage mig,
 hvor skal jeg mig adbære?
 Thi den retvise Gud i Himmerig
 for min synd mig vred monne være.
 Det driffver bort vist all glæde oc lyst,
 oc giør mig i hiertet bange,
 naar jeg tencker paa, hvor det vil gaa,
 mit hierte i fryct oc sorrig monne slaa,
 mine synder ere store oc mange.

O rige Gud, giff mig din naade,
 hvor jeg i landet monne fare,
 min siæl oc lifff, min ære i alle maade
 fra skam oc last bevare:
 saa vil jeg altid tacke dig,
 baade nat oc dag oc allen stunde,
 naar jeg tencker paa, hvor det vil gaa,
 mit hierte i fryd oc glæde monne staa,
 min sorrig er da forsvunden.

Effter din villie, herre, føre mig,
 lad mig din egen være,
 alt got forser jeg mig til dig,
 jeg vil dig tacke oc ære:
 Ingen svig hos dig man finde kand,
 du est trofast for alle,
 dit hellige ord er mig saa kiært,
 at keyserens gods er intet værd,
 paa dit ord vil jeg bygge.

Som man ser, er det nærmest en ufri oversættelse fra erotik til religiøsitet. Et lignende, men knap så tvungent forhold gør sig gældende ved den første af de danske kristelig forandrede viser:

Sommerssens tiid yeg prysse wyll
 for lust och møgen glede,
 et blomster grønt ær møget skønt,
 ther wed saa lignes myn kyere.
 Hynnes bogstaff staar skreffuit y ABC,
 thet monne nu saa were,
 hund ær bode houesck och dydelig,
 hynd fulger tucht och ære.

Ieg wylle, myn kyeryst war myg saa nær,
 att yeg motte mett hynne tale,
 stor lengels och sorrig ieg for hynne bær,
 hund kan myg best hussuale.
 Wor thet nu aff Gud forsætt
 att wy tyll samen motte kumme,
 ieg worder ey huem thet ær lefft heller leit,
 hoss hynne sa wylle yeg bliffue.

Manggen haffuer acht syn [!] annens løcke,
 hand kand hynd yecke fange.
 Thet lygnes alt wed ett dorligt stycke,
 huem thet kand rett forstande,
 dy giøre och deris lempe der tyll
 mett theris falske tunge
 att skylle thet adt, som giernne samen wylle were,
 thet kand thennum lidet fromme.

Eya, huad yeg befynne kand
 att thet ær angest och quyde,
 att kommhe hend y ett fremmede land
 och epher synd kyerist att byde.
 Thet ær naturlig och wersens loff,
 som y gammel tiid noch fynnes,
 att mange haffuer hynd anden kyer,
 thet same stander myg y myth hiartæ nær.

Naar klafferen tyll min kyeryste kommer,
 syn ord kand hund well ware.
 Hun hører hannem vd och achther well paa,
 hund wedh hannum well att suare.
 Wiste hand hynnes tancker och hyertens grund,
 syn wmagh hand y fordrag hade.
 Sa faa hand laster y allen stundt
 och dy, dermed, to tunger taler aff end mund¹.

¹ Hjertebogen fra o. 1550 nr. XV (Thotts samling. 1510 4to); tidligere aftrykt i Skaar, Norsk salmehistorie I. 272: her efter håndskriftet; thz gengives ved thet.

Sthens „oversættelse“ (Br. og H. nr. 243) viser på flere steder en trykkende afhængighed af denne original. 2det vers kan være et eksempel til sammenligning:

Jeg vil oc altid være hannem nær
oc altid om hannem tale,
hans salige ord er mig saa kjær,
de kunde mig best husvale.
Naar Gud det skicker, oc det saa sker,
at jeg til hannem skal fare,
mit sind sig glæder, mit hierte leer,
min siæl vil hand bevare.

I sidste vers er klafferen ret naturligt blevet til fristeren.

En endnu nøjere tilslutning til den verdslige tekst byder dog den kristelige forandring af „Et trofast hjærte“:

Sthen (Br. o. H. 244):

Et trofast hierte af all min agt
skall dig tilrede vere.
Du haver det forskyldt af all din agt,
du est min hierttens kiere.
Det teer sig vel self, hvem hinanden
under vel,
stor lengsel, du slaar mig slet
udihiell,
ieg kand iche fra dig vere.

Et trofast hierte, o Herre min,
skal dig tilrede være,
du mig forløste, at jeg er din,
diss bør dig pris oc ære,
det lærer sig self, du under oss
vel,
paa kaarsset for oss sloest du
ihiel,
vore synder vilt du bære.

Dend kierlighed forinden det bryst
haver os tilsammen bundet,
nu kommer den klaffer med sit svig
hand siger, hand haver vundet.
Du agt og ey hans falske vey,
ver stadig udi sinde og sig du ney,
lad mig troskab befinde.

Den kierlighed du haffver til mig
haffver os tilsammen bundet,
nu kommer den dieffvel met sin svig,
hand siger, hand vil haffve vundet.
Du est dog ey den falske vey,
jeg veed det vist, du sviger mig ey,
lad mig din hjælp befinde.

Ustadig da gjør du mig til sinde
vilt du dig fra mig vende,
som ieg hafde aldrig kiend til dig,
saa vilt du mig for-sende
o verdsens tvang og hierttens mod-
gang
baade dag og natt, thi tiden giøris
mig lang,
hvem skal mig glæden sende!

Elendig herre, da gjør du mig,
om du vilt fra mig skilles,
men jeg forlader mig paa dig,
mit hiertis angest maatte stilles,
o hjertens tvang oc stor verdsens
modgang,
baade nat og dag giøris mig saa
lang,
de acte min glæde at spille.

Foruden disse 3 vers har Sthen 2 til, der i tone godt kunde ligne en afstamning fra en saadan kærlighedsklage. Men nogen original kendes ikke. De 3 første findes i grev Holsteins håndskrift (nr. 9) iblandt afskrifter af en ældre samling, der hed „Biskoppens kæmpeviser“. I den svenske Harald Olufsons Visbock fra ca. 1540—70 (Schück och Noreen, Visböcker I 12) findes de samme 3 vers meget nær lig ovenstående danske, men i et par enkeltheder endnu nærmere Sthen¹.

En tredje beslægtet vise om verdens svig og falske venner, „Jeg gik mig ud i rosens lund, jeg agted de dyr at bede“, nævner Sthen ikke som kristelig forandret. I DFS., Kæmpevisens Efterklang B. 27, Grundtvigs Bidrag IX. 8, finder vi den ganske vist, men den er der først optegnet midt i forrige århundrede efter nogle gamle løse blade, en bonde på Køgeegnen ejede. Teksten her er ganske identisk med Sthens og sikkert stammende fra ham. Hvis visen helt er hans original, er den ualmindelig godt i verdslig visestil, navnlig optakten og dyre-og blomstersymbolikken.

Hvo reff med reffve skall fange,
hand skal sig vel anse,
thi klaffer i verden ere mange. — — —

eller:

Ackeley er vel en smucker urt
hun haffver dog ingen luct,
saa er der mangan, der ved vel purt
sine ord at farve smukt. — — —

Det er en stil, vi måske bedst kender fra Vedels tildigtninger til folkeviserne; men den hører egentlig ikke hjemme der. Den kan findes i rimkrøniken og er i det hele karakteristisk for en væsentlig side af 15.—16. årh.'s danske og tyske litteratur med dens trohjertige og personligt følte almindelige sandheder af lidt pessimistisk natur. Navnlig hører klager over falskhed og skændig klaffer nødvendig med til denne periodes erotiske digtning. Den besynger aldrig besiddelsens eller erobringens glæde, men kun adskillelsens savn. Følelsen af ensomhed og angst borte fra den elskede, bønner om trofasthed og længsel efter at være ham

¹ De er aftrykt i Dansk Kirketidende 1886.

eller hende nær, det er hele erotikken i disse viser. Og her i denne passive, elegiske, lidet modulerede kærlighedslængsel har vi en grundstemning, der var beslægtet med en væsentlig side af Christensen Sthens religiøse følelse. Og derfor kan han bruge viserne til salmer.

Han kender angsten for ensomheden og sjælens længsel efter at føle sig ett med Gud — sådan som han har udtrykt det i en af sine skønneste salmer:

Nu vil jeg være,
o Jesu kære,
hvor du mig heldst vilt haffve.
Jeg lucker dig ind
i mit hierte og sind,
o Herre min,
med all din naade oc gaffue.

Denne gliden fra den jordiske til den himmelske kærlighed havde jo allerede middelalderen kendt, hvor den undertiden — i Mariavisen f. eks. — kan synes os smagløs, undertiden også betegne et gennembrud af den religiøse følelse. Dette er i hvert fald tilfældet hos Sthen. Der mærkes i hans salmer et inderligere og personligere, mere erfaret udgangspunkt end hos de tidligere danske salmedigtere.

I det følgende århundrede får vi erotik og religiøsitet igen forenet, da Daphnismelodierne bliver til salmemelodier og Bordings omkvæd: Thi mig er af hjertet vee for min skønnest Galathé bliver til: Thi mig er af hjertet vee, for mig Herren ej vil se.

Inderligere, mere mystisk klinger sammenblandingen endelig i pietismens salmer, men hermed er vi inde på et helt nyt kapitel af den religiøse følelses historie.

BO INGESENS ALUÆR.

ET TOLKNINGSFORSØG TIL VALDEMARS JORDEBOG.

AF

VERNER DAHLERUP.

» **K**ong Valdemars jordebog¹ er som bekendt for så vidt skreven på latin, som især de stadig tilbagevendende angivelser af skatteydernes størrelse er latinske: Samsø soluit annuatim V *marcas tritici* odsl. Latinske er fremdeles nogle få af de almindeligste personnavne: *petrus, nicolaus* (men også: *pæter, nigles*) og navnene på de største landsdele: *iucia, feonia, selandia* (men også: *Syaland*), *lalandia* (og: *laland*), *scania*; hele det store flertal af egennavne gives derimod i ren dansk form. Det hjemlige indtryk, som en dansk nutidslæser får ved alle disse danske egennavne, bliver endnu stærkere, når han ser den vrimmel af danske fællesnavne, som jordebogen lader slippe ind mellem de latinske ord. Jordebogens forfatter eller afskriver følger god middelalderlig skik ved at ty til dansken overalt, hvor latinen kunde volde affatter eller læser besvær; altså fx. der tales om skatter som *arngiald, garcætegiald, wintærstudh* odsl., det hedder *quærsætæ mæn, diskæswenæ, kunnunglef* m. m. Men især i ølisten synes forfatter eller skriver at have glemt det oprindelige forsæt at skrive latin. Om den første ø hedder det „ibi sunt cerui . ursi et apri“, om den næste „cerui“, om den tredje „cerui . dame“, men derefter får vi næsten lutter danske ord: *hiort, da, ra, haræ, hors, cuning* (kanin), *lijm* (kalk).

På tre steder giver jordebogen sammenhængende stykker

¹ Liber census Daniæ. Kong Valdemar den andens jordebog, udg. og oplyst af O. Nielsen, København 1873.

helt og holdent på dansk. Alle disse tre småstykker vedkommer det østligste Danmark og handler om grænser: det ene (udg. s. 59—60) beskriver rigsgrænsen (*landæmærkæ*) mellem Halland og Sverige, de to andre handler om markskel i Skåne. Af disse sidste nævner det ene (udg. s. 40—41) de bække, moser, søer osv., der dannede skellet mellem bondejorden (den fra gammel tid opdyrkede jord) i Væmmenhøgs herred og kronens jord (den jord, som oprindeligt har ligget i udyrket tilstand), det andet handler ligeledes om skel, hvorved krongods skiltes fra anden jord i Skåne, og der omtales et mageskifte mellem kongen og abbeden for det bekendte præmonstratenserkloster Øved kloster (ved Vomsøen, Færs herred).

Da stykket frembyder mange vanskeligheder, skal jeg aftrykke det fuldstændigt for at knytte nogle bemærkninger til det¹:

Færshæræth. Seruicium III^{or} noctium uel Lta marcas.

defectus

Køptæ abbat Joon af øwit for swa gooh iordh sum
 twa marc gulzs i garstangæ. oc war scøøt i hælsyngburgh
 northæn capell swa til fyur mærki. Synnæn i thæn
 wægh ær synnæn liggær skinfælz mosæ. Wæstæn
 i stæn kyældæn. Northæn i næstæ almænnis² wægh.
 Østæn af byoghlingæ bothæstath oc i ytræ³ wæthil
 østæn æbbæ gardh. Hwat sum thær ær yuyr takæt
 thet ær kunnunglef mæth bouí jngy suns aluær.

Ñ
|
ta

Meningen med første linje er klar nok: „Færs herred (yder til kongen) 4 nætters gæsteri eller (d. e. „subsidiært“) 50 mark“. Det følgende oversættes af O. Nielsen (udg. s. 119): „Abbed Jon af Øvit købte 2 ½ gulds jord i Garstangæ, og det var skødet i Helsingborg norden for kapellet“. Mod denne oversættelse må indvendes, at „køptæ . . for swa gooh iord“ ikke kan betegne det, han købte; ligesom i nuværende dansk må det ord, der styres af *for*, betegne prisen, der gives, ikke det,

¹ Et facsimile findes i Palæografisk Atlas. Dansk afdeling. 1903. tab. X.

² Rettelse ved æ; mulig bör der læses e.

³ y er her skrevet med gennemstreget u.

der erhverves¹; her må altså objektet (betegnelsen for, hvad det var, abbed Jon købte) mangle, og dette har skriveren også lagt mærke til, og han har antydnet det ved ordet *defectus*. At det er et stykke jord, abbeden har købt, fremgår dog tilstrækkelig af det følgende, og at sælgeren har været kongen, kan man slutte af, at stykket er taget af den såkaldte hovedliste, som indeholder oplysninger om afgifter til kongen fra de forskellige herreder. Kalder vi nu det unævnte jordstykke for „x-jorden“, får vi følgende oversættelse til begyndelsen: „[x-jorden] blev købt af abbed Jon fra Øved for jord af værdi 2 mark guld² i Gårdstange³“, i friere gengivelse kan det udtrykkes således: „Ved et mageskifte (med kongen) blev x-jorden overdraget til abbed Jon fra Øved mod et jordstykke i Gårdstange af værdi to mark guld (hvilket sidste altså blev kongens ejendom⁴)“.

Der fortsættes så: „og (x-jorden) blev skødet i Helsingborg nord for kapellet således til fire mærker“ d. e. „og ved den formelige ejendomsoverdragelse, som fandt sted nord for kapellet i Helsingborg, blev x-jordens grænser mod alle fire verdenshjørner bestemte således“. Udtrykket *mærki* betyder her markgrænse, markskel, jf. *ad 4 camporum limites dictos markeskyel*⁵ og *jnnen alle fire markæ mot*⁶. Grænserne for x-jorden angives derpå, idet der bruges udtrykkene: *synnæn*, *wæstæn*, *northæn*, *østæn* (den solrette vej), altså egl. (grænsen regnes ell. jorden blev tilskødet) syd fra, vest fra osv., svarende til: skellet ligger mod syd, vest, nord, øst. Man kan altså oversætte: „(skellet) er

¹ Jf. Sæl man sin iord for rætæ pænning. Jy. l. 1. 40. Ofte bruges konstruktioner som: *köpæs iorþ mæþ gul*. Sk. l. 2. 2. Også på fsv. kan ved verbet *köpa* prisen betegnes ved *mæþ* eller *for* (se Söderwalls ordbok).

² Jf. *siaghs mark, sua goþæ sum tua mark silfs*. Sk. l. 5. 14. (arf) *swa göth sum marc silf*. Er. sj. l. 1. 30. — Om guldvurdering af jord se Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog. (1874), 56 ff. Erslev, Valdemarernes Storhedstid. (1898), 41. P. Lauridsen i Aarb. f. nord. Oldk. 1903, 1. — Stavemåden *gooh* for *gooth* svarer til *frih* for *frith*. V. sj. l. 2. 1.

³ Det nuværende Gårdstanga, et sogn i Frosta herred, bekendt ved sine runestene, se Wimmer, De danske runemindesmærker. III.

⁴ I jordebogen s. 48 opføres *Garstangh* under overskriften: *Hec pertinent in scania ad kunnunglef*.

⁵ Repertorium diplomaticum ved Erslev mfl. II. 66.

⁶ Annaler for nordisk Oldkyndighed. 1846. 322.

mod syd i den vej, som ligger syd for¹ Skindfeldsmose², mod vest i Stenkilden, mod nord i den nærmeste landevej³, mod øst (strækkende sig) fra Bjuglinge bodested⁴ til den ydre vejle (vadested) øst for Ebbes gård (eller: Ebbegård).“

Hvor ligger nu alle disse steder: Skindfeldsmose, Stenkilden, Bjuglinge bodested og Ebbes gård? På forhånd skulde man vente, at de lå enten i Færs herred (ligesom Øved kloster) eller i Froste herred (ligesom Gårdstange); men begge steder søger man dem forgæves, som det vil fremgå af følgende udtalelse, som hr. landsarkivar dr. Lauritz Weibull i Lund har været så venlig at sende mig: „Jag har nu på ort och ställe försäkrat mig om, att det i Gårdstånga eller dess omnejd icke finns någon plats, som kan identificeras med det av oss omtalade stället i Valdemars jordebok: icke ett enda av ortnamnen återfinnes, och någon mosse har hela socknen ej att uppvisa. Jag har dessutom rådfört mig med en person, som har Färs härads geografi fullt klar: enligt hans mening finnas de i jordeboken omnämnda platserna icke heller där“.

Bemærkningen om Øved klostres mageskifte med kongen er da vel kommen til at stå på et urigtigt sted i jordebogen, og det har skriveren⁵ været opmærksom på, og han har ved sit „nota“ i randen tilkendegivet, at bemærkningen ikke vedkommer Færs herred. Men i hvilken del af Skåne x-jorden skal søges, oplyser

¹ *synnæn* er altså her brugt som præposition ligesom i *northæn capell* og i det velkendte udtryk *šunnæn a*, syd for (Konge)åen.

² Navnet minder om norske navne på jordstykker som *færskinn*, *bukk-skinn*, *kalfskinn* (i Trondhjem); fra Falster kendes *Skindlæppemosen*, F. L. Grundtvig: *Livet i Klokkergaarden*. 1908. 103.

³ Almindeligere end almænnis wægh er almænnings wægh, Sk. l. ved Schlyter s. 452.

⁴ *bothestath* betyder: en plads, hvor der er opført hytter til midlertidigt brug for hyrder, fiskere, handlende, krigere („lejrplads“) m. m.; se Kalkars ordbog. I skånske stednavne er *bothestath* nu forsvensket til *Båtstad*. (Falkman: *Ortnamnen i Skåne*. 1877. 113).

⁵ At det er den samme mand — Johannes iutæ —, som har skrevet hovedhåndskriftet af de sjællandske love (AM. 455. 12 mo), er påvist af Kålund i fortalen til Palæogr. atlas. C. Weeke har (Arkiv f. nord. filol. XXI. 197.) påvist, at Jens Jyde i året 1298 levede i Sorø kloster; jf. Marius Kristensen, *Fremmedordene i æ. da. skriftsprog*. 4.

jordebogen ikke. Man kunde mulig tænke sig, at den bortskødede jord lå i nærheden af det sted, hvor skødningen fandt sted, altså i omegnen af Helsingborg: men heller ikke den formodning er sikker.

Ordene „Hwat sum thær ær yuyr takæt thet ær kunnung-
lef“ oversætter O. Nielsen: „Hvad der ligger udenfor dette er
konunglev“, og samme tolkning findes i G. Lunds „ordforråd“
(under „takæ“). Men der anføres ikke og kunde sikkert heller
ikke anføres noget til støtte for denne gengivelse af *yuyr takæt*.
For at få en rimelig mening ud af *yuyr takæt*, må man tænke
sig, hvorledes stykket er blevet til, huske på, at det står i en
text, som i øvrigt for den største dels vedkommende skal være
latinsk. Og at kilden til dette stykke har været et latinsk
aktstykke, kan der ikke tvivles om: de ældste danske diplomer
er fra slutningen af 14. årh. Det ældste daterede og ægte di-
plom på dansk (Molb. og Petersen nr. 2) er en lille erklæring,
hvorved en panthaver (Jens Due) overdrager sine panterettig-
heder i gården Brøndum til Jens Lykke, udstedt år 1371. Heri
hedder det bl. a.: „Jek Jessæ Duæ vplather thet bref met allæ
ræthe, som mik forstandit war foræ then gaardh som Brun-
dwm hether, af Andærs Glooph“. Her giver ordet forstandit
ingen mening, for man oversætter det til latin: for-standit =
prae-statum; mlat. *praestare* betyder (se Diefenbachs glossarium)
ligesom ital. *prestare*, fr. *prêter*: låne, overdrage til midler-
tidigt brug, altså netop den mening, som måtte ventes, når
talen er om overdragelse af en panteret.

Prøver vi nu på lignende måde at oversætte *yuyr takit*
til middelalderligt latin, bliver resultatet: *supercaptum*, hvilket,
ifølge venlig meddelelse af hr. professor dr. M. C. Gertz, be-
tyder: „taget med urette“ eller med andre ord „tilegnet ved
overgreb, uden hjemmel“. Jeg tror altså, at ordene *Hwat
sum thær ær yuyr takæt* gengiver en tabt originals latinske ord:
quod ibi supercaptum est; på dansk kan det gengives ved:
„hvad der er tilegnet med urette der, det er krongods“ eller i
friere gengivelse: „men al jord i nærheden af x-jorden, som
falder uden for de nævnte grænser, og til hvis besiddelse ingen
kan påvise lovlig hjemmel, det er alt sammen kronens ejendom“.

Tilbage står nu kun ordene *mæth bovi jngy suns aluær*. Både *Bovi* og *Ingi* er navne, som bl. a. findes på danske runestene (se Wimmer: Runemind. IV); om *Bove* oplyser Wimmer, at det findes i stednavnet *Borup*, og at *Bóvi* og *Bói* er faldet sammen i personnavnet *Bo* (nu sjældent, jfr. dog *Boesen*). Ordets oprindelige betydning må have været den samme som i navnet *Svend*, nemlig *dreng* (jf. ty. *bube*); om dets senere betydning i dansk se DSt. 1907. 176 og Aarb. f. nord. Oldk. 1907. 296.

En hovedvanskelighed er endnu ordet *aluær*. Det er blevet opfattet på mange forskellige måder. I SRD. VII. 592 oversættes det: „juxta sententiam (sic interpretor *aluær*, quæ proprie significat gravitatem) Bovonis Ingii filii“, og denne oversættelse godkendes af Brandt (Glda. læsebog s. 42): „efter B. I. Dom“ og af O. Nielsen (udg. s. 119): „efter Bove Ingesons alvorlige udsagn“. A. D. Jørgensen (Aarbøger for nord. Oldk. 1876. 88) og efter ham G. Lund (Det ældste danske skriftsprogs ordforråd. Tillæg.) gengiver *alvær* ved „ål-ver“ d. e. sted, hvor der drives ålefangst. Ingen af disse opfattelser behøver man dog at gendrive. Derimod har Joh. Steenstrup (Studier ov. K. Vald. Jordeb. 389) gjort ordet til genstand for en udførligere behandling. Efter at have nævnt den mulighed, at *aluær* kunde være det samme som svensk *alvar* (hvorom mere senere), foretrækker han dog en anden tolkning, nemlig: „Aluær er vist Flertalsform af et dansk Ord „alv“, hvilket jeg uagtet al Eftersøgning ikkun har fundet i et eneste Aktstykke“. Det dokument, hvortil Steenstrup sigter, er et pantebrev af 1. novb. 1346, trykt bl. a. i Erslevs Repertorium I. 346: „Si . . . propriam suam alodiam dictam aalf in una curia habere voluerit“ d. e. hvis (pantehaveren) vil have sin egen ydelsesfri ejendom, kaldet aalf, på den ene gård. — Steenstrup mener, at *alv* betyder „ret inden for en andens ejendom“, hvad Kalkar også antager for muligt (se Ordbog til ældre da. Sprog I. tillæg s. 13). Bevisende for Steenstrups opfattelse kan dokumentet fra 1346 dog ikke være, da tolkningen af det frembyder flere vanskeligheder¹, og i Valdemars jordebog vilde man som flertal af *alv* næppe have *aluær* men *aluæ.

¹ Prof. Gertz, som også i dette tilfælde har ydet mig hjælp, antager, at stedet skal tolkes på følgende måde: „*alodium* (eller *-a*) er jo den Ejen-

En i alle måder tilfredsstillende mening får man derimod, når man forklarer *aluær* ved hjælp af det af Steenstrup nævnte svenske ord *alvar* (*alvar*). I følge Sv. Akademiens ordbok er ordet som oftest af intetkøn, sjældnere af hankøn, det accentueres som oftest som usammensat ord med accent 2; betydningen er: „trakt (på Öland l. Gotland), där (den af kalksten bestående) alfven ligger (aldeles l. nästan) i dagen“; ordet er beslægtet med (dannet ved sammensætning eller afledning af) sv. *alf*, *m*, som betyder: „(af kalksten, krosstensgrus, sand, lera o. d. bestående) lager nærmast under matjorden“. En klar forestilling om Alvaret på Öland får man ved hjælp af Selma Lagerlöfs bekendte bog: Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige. I, kap. XII (Den stora fjärilen) fx. ved følgende ord: „än i dag finns det inte så mycken växtlighet på Alvaret, att berget blir riktigt skylt, utan det lyser fram både här och där. Och ingen kan tänka på att plöja och så häröpfe, där jordskorpan är så tunn“.

Den betydning, jeg søger i jordebogens *aluær*, er derfor: „hedestrækning, hvor der under et tyndt lag muld findes et hårdt jordlag“. For at erfare om min tolkning var mulig af geologiske grunde, har jeg forelagt den for hr. statsgeolog dr. Karl Grönwall, som venligst har svaret mig, at der er flere steder i Skåne, som meget godt kunde kaldes Alvar: hele det mellemste Skåne danner alvar-lignende hedestrækninger.

Jeg tror derfor, at jeg med sikkerhed kan oversætte slutningen af det her omtalte stykke i jordebogen: „... det er krongods tillige med (så vel som) Bo Ingesens hedestrækning“. Det kunde mulig synes at være en modsigelse, at den hede, som kaldes Bo Ingesens, opføres som kronens ejendom. Men „Bo Ingesens

dom, som en Mand har uden at være pligtig til at svare enten personlige eller reelle Ydelser deraf til sin Lensherre eller Landsfyrsten. Benedictus Bille (som omtales i brevet) har formodentlig af Landsfyrsten faaet tilstaaet et vist Maal Land som alodium; det er da naturligt, at dette alodium har Plads paa den Jordejendom, han selv i det hele taget besidder som sin egen Ejendom; her synes han jo dog ogsaa at kunne anbringe en større eller mindre Del af sit alodium paa Ejendom, som kun er kommen i hans Besiddelse ved Pantsættelse“. Om aalf siger prof. Gertz, at det „vist maa være en Fordanskning (eller Forvanskning) af det franske *allœuf*, som er en Forfranskning af *alodium* (= *alodia*)“.

aluær“ kan være et navn lige som „Stigh Røthæs bek“ (Jordebog, udg. s. 41), den kan fx. være opkaldt efter en af kongens bryder, hvem kongen havde overladt brugsretten af den, som han ofte gjorde med heder og andre øde strækninger¹. Mange andre muligheder kan naturligvis opstilles; men det sikre er, at Bo Ingesens hedestrækning har været kongens og har ligget i nærheden af, men dog uden for grænserne af den jord, som kongen i Helsingborg havde overdraget Øved kloster.

Selve ordet *alvær* findes næppe som dansk på andre steder end her. Derimod findes *alv*, hvorefter det er dannet, som et velkendt dansk ord i formen *al* eller, som det ofte staves, *Ahl*. Slægtskabet mellem sv. *alf* (*alv*) og da. *al* (*Ahl*) har også været indset af forfatterne til den nyere tids etymologiske ordbøger fx. Falk og Torp. Vel indvender E. Jessen (Dansk etymologisk Ordbog 1893), at „Udtalen (langt a) staaer imod (cf. Hal(v), Kal(v), Gul(v), Søl(v), El(v)efolk)“. Men hvor *al* er et folkeligt ord, udtales ordet netop med kort a, hvad der — selvfølgelig — er tydelig oplyst i hovedværket om jyske almuesmål: H. F. Feilbergs Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål.

¹ Steenstrup: Studier over K. Vald. Jordebog. 335.

KÆRESTEGAVER.

AF

BERNHARD OLSEN.

Kærestegaver danner sin egen Afdeling paa Dansk Folkemuseum. Den bestaar for vort Lands Vedkommende udelukkende af Genstande skaarne i Træ og bestemte for unge Piger eller Hustruer under deres Gerning i Huset og omfatter omtrent alle Redskaber, som Kvinder tog i Haand, dog ikke dem til Madlavning. Denne har ikke spillet Rolle blandt kvindelige Fuldkommenheder, men mest de, der viste sig under Hørrets Beredning, ved Vævning og ved Linnedets Syning og Renholdelse. De bekendteste er Manglefjælen (hallandsk Rullekævlen) med Stokken, Holtet (jysk Mangletrillen) Banketærsklerne, Æsker, Kasser, Bakker Væveredskaber, Spjæld o. s. v. og mange har en kunstnerisk Udsmykning ofte af høj Rang selv hvor Tingene ikke stammer fra faglærte Snittere.

Det var Følehorn, Kendinger kalder Svensken dem, som den bejlende Karl rakte ud for at fornemme om der var nogen Sandsynlighed for et intimt Forhold til den elskede Pige. Blev Gaven vel modtagen var der grundet Haab om Resten.

Denne Form for Elskovsgaver var i Brug saa langt som den nordtyske Tunge rækker fra Holland, særlig Frisland mod Øst og saalangt mod Syd som Schwaben og Hessen; over hele Danmark, Island, Norge og Sverige. Ved Holland stanser den brat og kendes ikke i flamsk Belgien, men er endnu at finde i Bretagne og i Yorkshire.

Spørger man om disse Kærestegavers Fremkomst i Tiden faar man ikke Besked fra de bevarede Stykker. Nationalmuseet ejer en bornholmsk Manglefjæl med Aarstal 1590. I Hamborgs Kunstindustrimuseum en anden fra 1587. Men de har en endnu

ærværdigere Alder. I *As you like it* af Shakespeare siger Touchstone *I remember the kissing af her batlet*. At disse Fjæle var i Kvindehænder og et folkeligt Angrebsvaaben¹ i 16de Aarhundrede viser meget længere tilbage hvad Alder angaar og hen til at Manglefjælen kan lede sin Afstamning ud fra Banketærsklen. Denne brugtes til at slaa Luden ud af Vasketøjet og det er jo ogsaa rimeligt, at det Redskab hvormed man tvætter Tøjet bliver til før det, hvormed man glatter det.

At Manglefjælen er Ætlingen fremgaar af de ældste Eksemplars Form. De islandske trafakeflir er smaa, under 60 Cm. i Længden (Fjælene op mod 70) og de forløber sig mod begge Ender i Haandgreb medens Fjælene ovenpaa har et Haandtag, formet som en Hest eller et mere fantastisk Væsen. Fjælene fra Yorkshire har de førstes Form og bruges baade ved Vask og Mangling. Samme Former og Brug findes endnu i det Trondhjemske.

Paa en norsk Fjæl staar „1744 den 20. November skar jeg ud denne Fiel. Det var i den Tid jeg Anne Hansdatter feste“ og her har vi altsaa en utvivlsom Kærestegave saaledes som Ungkarle i 18de og ind i 19de Aarhundrede valgte dem for at tolke sine Følelser med Tolleknivens Hjelp, og for at vinde sin Fæstemøs Kærlighed efter den formelle Trolovning. Denne var jo ikke de Unges Værk men ordnet af Forældre og Paarørende og uden at de blev spurgte; først naar den var overstaet fik de Unge Ordet indbyrdes.

Den unge Bondepiges Kærestegave var ogsaa et Haandarbejde. Ofte en broderet Mandsskjorte, hendes første Værk efter at hun var udlært i Hvidsøm. Paa Lyø viste en Hustru mig en saadan fin Skjorte. „Det var min Gave til Manden. I den stod han Brudgom. Den skal kan ligge Lig i“. „Manden“ stod hos og grinede fornøjet ved Udsigten.

Betragter man disse Manglefjæle fra de ældste til de yngste, falder de i tre bestemte Afdelinger. De ældste fra 17de Aarhundrede er udførte af faglærte Kunsthaandværkere i højt Relief

¹ I „Barselstuen“ er det med en Mangelstok at den hellige Birgitte faar sine Prygl, og senere har jyske Kvinder mangan Gang værget sig mod Tatere med dette Haandvaaben.

med kraftig fremtrædende Ornamenter og gode figurlige Fremstillinger. De stammer fra en Tid, da Snedkere ogsaa var Billedskærere og da Relieffet var fremme paa Bohave og Bygningsdele. De vandrende „Snitkere“ dukkede op allevegne i Byer og paa Land. Deres mange Arbejder i Kirkerne bragte dem rundt og de boede hos Bønderne. I en Gaard paa Samsø bevares endnu en Manglefjæl fra den Tid Altertavlen i Kirken blev skaaren og sat op. Billedsnitteren boede der mens hans Arbejde stod paa og han skar Fjælen, et smukt Stykke i Figurrelief, til Husmoderen som Tak for god Forplejning. Det var forhaabenlig en Vennegave.

Reliefsmagen skabte saa gode Forbilleder, at den kom til at virke ind i 18de Aarhundrede ogsaa paa selvlærte Snittere. Der træffes langt hen i Tiden stadig ophævede Planteornamenter og Figurer, men de er blevne fladere og Haanden er ikke saa sikker hverken i Tegning eller Relief. Det faglærte Sving er i Tilbagegang og det saakaldte Kærvsnit, der optraadte i 17de Aarhundrede breder sig mere og mere og dets lette Udførelse skabte blandt de forelskede Ungersvende en Mængde Dilettanter. Vi er nu i Kærestegavernes sidste Tidsrum før Manglefjælene aflivedes af de nu brugelige Ruller, Kasser med tunge Stene i. De hed oprindeligt „Manglekasser“ til Minde om deres Forgængere.

Vore Bønder, som før 1878 var de Eneste, der gemte paa Kærestegaverne, tog Forskellen mellem Relief og Kærvsnit i Agt. Det første kaldte de „udskaaret“; det sidste „udgravet“.

Dette Kærvsnit er udførligt paa en Træflade med en Passer og en Tollekniv som Værktøj og bestaar derfor væsentlig af geometriske Linier og Mønstre. De er som et Tankespil, i deres Sammenstilling ofte sindrigt overraskende. Figurerne er ældgamle og spores tilbage i den primitiveste Dekorationskunst, langt længere end den gotiske Stil hvori man har søgt Forbillederne.

Det er et Spørgsmaal om dette store Tal af Kærestegaver kan betragtes som en personlig Meddelelsesform mellem Elskeren og hans Tilbedte, et Middel, som brugtes før Skrivefærdighed var trængt igennem. Man har ment, at i det attende og nittende Aarhundrede skulde dette Kærvsnit være noget saadant, men

det er neppe Tilfældet helt igennem. Vor Landalmues Nævenyttighed gik just ikke ad Træsnitningens Veje og sandsynligt er det, at der ud af det store Behov skabtes enkelte fremmelige Snittere, der hjalp de mange Forlibte enten for at tjene Penge eller for at tjene Vennen. Saaledes ved man, at det gik til i Sverige. Der udvikledes en Husflid og Kærestegaverne var en Handelsvare. Saaledes særlig i Vestergötland, der førte formelig Eksport. Somme Steder var det Klokkerne, der drev Snitteri. I Smaaland levede ved 1750 en Klokker Ehrenberg, der var stor Leverandør og altsaa ogsaa hjalp til ved at bane Vej for Bryllup og senere højtidelige, kirkelige Handlinger.

I Norge var det samme Tilfældet og her stod Snittefærdigheden paa saa højt Standpunkt, at den er gaaet Almuen i Blodet og man staar over for virkelig folkelig Kunst.

Kærestegaverne bærer ofte Indskrifter, Aarstal, Stedets og Kvindens Navn, men i vort Land er det sjældnere end det kunde ønskes, at de taler et personligt Sprog. Sentenser og gudelige Sprog er der flere af. Dog er Stemningsudbrud ikke helt sjældne. Paa en Fjæl fra Døjret, Randers Amt læses:

IMEN DU LEFVER OG LIDER VEL
DA HAR DU WENER MA(N)GE.
NAAR SO(R)IG OG ARMOD TRE(N)GER DIG
DA SIDER DU ENE BANGE.

Mindre hypokondert lyder det paa et Mangletræ fra Gundsømagle med et nøgent Par Figurer over blomstrende Potteplanter:

VI KAN PAA ROSER GAA.

Paa en Fjæl fra Skovshoved staar

OM DV DOTERN BED(E) VIL SE TIL HOR MODEREN GOD
SER VD. 1633.

hvilket kan tyde paa at Giveren først vil føle sig for hos Moderen.

Mere snaksomme er Indskrifterne paa slesvigske, særlig frisiske Kærestegaver og de ligner deri saavel som i Stilen sine hollandske Forbilleder. Ofte kan de rumme helt massive Komplimenter som f. Ex. paa et holstensk Alenmaal fra 1744:

DIESE ELLE IST FEIN BUNT.
 MEIN LIBGEN HAT ZWEI BRÜSZTTE.
 DIE WÄGEN FÜNF PUNT
 UND NOCH EIN LOTLE(IN)
 DAS MÄCHTEN WOHL AARAGE¹ BRÜSZTTE SEIN.

Paa en Fjæl fra Før:

WASKE WIT, MANGELE GLADT
 VFT GI KRIGET DAT MANGELBVRDT VOR JWV GAT.

Et Ordspil paa en Fjæl fra Nybøl:

WER GOTT FÜRCHTET DEN MANGELT NICHT.

Den længste Indskrift, som findes paa Dansk Folkemuseum
 staar paa en Manglefjæl fra Rømø:

OM NOGEN SPØR HWEM EYER DEN
 DU SWARE SKAL OG SIGE
 DEN UNDERSKREVNE DEN TILHØR
 SOM ARWE SKAL GUDS RIGE
 THOE HVID OG MONGEL SLEDT
 OG GIØR EN HVER MAND SKIEL OG REDT.

1788

Dansk Folkemuseum ejer en Læst, skaaret i Kærvsnit. Den er ikke som forhen antaget til at stoppe Strømper paa, men til at sy Klædehoser over. Det var nemlig Kvindegerning at sy, saale og lappe disse Hoser. En lignende Læst bærer nemlig sin Indskrift paa gammeldags Hollandsk:

DE DER TROT MOT KOSE LAPN
 ET DOT ET KLIN HOT VERKLAPN

hvilket kan udlægges:

Den der frier maa Hoser lappe
 Det monne det lille Træ udplappe.

Det var altsaa et Tegn paa Forelskelse, at man bødede sine hullede Hoser. Vi har det Ord „at gaa paa Frierfødder“, der mulig kan føres hen til samme Omhu for Personen.

¹ arg: *übermässig stark* (Sachs) altsaa lig dansk „forskrækkelige“.

I „den politiske Kandestøber“ erfarer man, at Jomfruen er i Færd med at saale sine Hoser. Hun venter jo ogsaa paa sin Antonius.

Museet ejer ogsaa en kostelig skaaren Manglefjæl af Hans Gudewerdt den yngre. Det er en Fæstensgave, at dømme fra to forenede Hænder, skaarne paa den. Foruden af Haandslaget bindes de sammen ved en Lænke. Lænken har en Laas, men Laasen har et Nøglehul og der er altsaa reserveret Nøgle eller Dirk om saadanne skulde ønskes i Fremtiden.

Tanken om at de udskaarne Kærestegaver skulde erstatte manglende Skrivefærdighed bliver stærkt modgaaet af de islandske. Der har været et Utal af dem paa Øen at dømme efter de Masser, som findes paa vore og paa Stockholms Museer. Alle er de dækkede af Indskrifter, saa lange at de fylder Fladerne og danner et skønt og virkningsfuldt Smykke. At dette boglærde skrivende, literært dannede og digtelystne Folk skulde vrage det skrevne Ord og vælge det skaarne for Nemheds Skyld er usandsynligt. Der, som hos os, har det „udgravede“ havt mere Vægt og Fynd og den nyttige og brugelige Gaves Værd.

Boglærdommen breder sig i snørklede Tirader og Vers. Det er som hører man svundne Tidens højtidelige Ordpragt, naar der paa en Stol paa Dansk Folkemuseum er skaaret en Velkomst Hilsen, som oversat lyder:

VELKOMMEN MED GUD HÆDERVÆRDIGE FRU MADAMME. SÆT EDER I SÆDET. HER ER ÆRESBEVISNING BEREDT I ALLE MAADER.

1788.

Paa Manglefjæle:

VELSIGNET VÆRE RINGENES STRAND (o: Kvinden) BAADE LEVENDE OG AFLEDEN. HERREN, JESUS HØJRE HAAND SENDE DIG FRED.

1755.

FORSTANDIG LADER DEN FAGRE OG VENNESÆLE KVINDE SIG LYTE AT MANCLE DETTE LINNED.

1704.

Paa et Skrin:

THORGERD JONSDATTER. DETTE SKRIN EJER JEG MED RETTE OG ER KOMMEN VEL TIL DET. HARMENS SUND (Sorgen) FJERNE SIG. HERRENS HAAND AFBØDE FARER OG GIVE GULDRINGENS STRAND ALLE STUNDER GLÆDELIGE BAADE FOR SJÆL OG LEGEME.

Alt dette er meget sirligt udpønset, formet og metrisk filet, men der er paa disse Brugsting ikke saa kort og fyndigt et Ord for Arbejdets Lyst at finde, som paa en Banketærskel fra Rømø:

GRIW AN OG SLAA.

De kulturhistoriske Museer samler flittigt paa kunstfærdige Kærestegaver. De kunstindustrielle Museer er ikke saa ivrige efter dem og dog burde de have en Hædersplads midt i deres Sale, fordi de viser en Vej for alt sundt Kunsthaandværk. De lærer, at det ikke alene er paa Genstande, der ikke er til praktisk Nytte, men mere Paradestykker og Nipsting til at stilles op, at Kunst skal øves, men at man kan adle selv de tarveligste Ting — og paa dem skal et Folks Kultur kendes — der har beholdt den primitive Form, og gennem den Betingelsen for at de kan anvendes i daglig Gerning uden at deres Brugbarhed forringes. Det er en af de stærkeste menneskelige Følelser, der har højnet det raa Værktøj og været Aarsag til at Kærestegaver er lige saa gamle som Kærligheden selv. En slesvigsk Manglefjæl siger:

LUST UND LIEBE ZUM DINGE
MACHET ALLE MÜHE UND ARBEIT GERINGE.

OVERSIGT OVER DE DANSKE LANDSKABSMÅL

FREMSTILLET I „NÖGLER“ TIL AT SLÅ OP EFTER

AF

VALDEMAR BENNIKE.

Den oversigt over vore landskabsmål, her gives, er bygget på de oplysninger om vore sprogfremtoningers geografiske forekomst, der foreligger i de „Kort over de danske folkemål“, som jeg sammen med dr. Marius Kristensen i Askov i en årrække har udgivet og næppe endnu er helt færdig med.

I overensstemmelse med den fremgangsmåde, Rostrup bruger i sin Flora til at finde blomster efter, er her en del af de vigtigste drag i vore landskabsmåls bygning givet i form af „nögler“, ved hvis hjælp man kan slå op og udfinde, i hvilken af de 111 inddelinger, medfølgende kort angiver, en hvilken som helst person, der taler landskabsmål, hører hjemme. Jeg har således i en årrække benyttet samme oversigt (kun med dobbelt så mange underafdelinger, som her fremstilles) til at bestemme hjemstederne for den i alm. temmelig umiddelbare ungdom, som år efter år samles på Vallekilde højskole. Og apparatet, der har vist sig meget brugbart i så henseende, har just derved stadfæstet rigtigheden af de oplysninger, der er forelagt offentligheden gennem kortene over vore folkemål.

At jeg ikke har kunnet få alle grundtræk med i en oversigt, bygget på denne måde, hvor meget jeg end har bestræbt mig derfor samtidig med, at jeg har søgt at udelade de mindre væsentlige træk, vil let indsес. Når en linie på kortet på samme tid er udtryk for grænseskellet mellem flere tydelige lydlove, har jeg både af pladshensyn og andre hensyn i alm. fundet det upraktisk at tage mere end den ene af disse love i betragtning i mit system. Og når udtalen af et ord som „ikke, af, fra“ eller „börn“ i den grad er blevet et schibbolet for et vist, afgrænset målområde, som tilfældet er, har jeg på den anden side ikke altid kunnet undgå at tage det med, selv om det ikke stod som udtryk for nogen betydeligere lydlov.

Jeg må tilføje, at for hvert år, der går, og vore landskabsmåls særpræg mere og mere udviskes, vil et spørge-apparat som nærværende

selvfølgelig miste noget af sin brugbarhed. Men endnu kan det anvendes med held på højskolen — særlig for Jydskens vedkommende —, og brugen af det bidrager til at vække de unges sprogsans, idet de ser, at det, man i skolerne har villet indbilde dem, kun var for-

jasket rigsmål, går efter aldeles bestemte love, hvis grænselinier lader sig afsætte nøjagtig på kortet.

De små tal i midterspalten henviser til tillægget, som indeholder prøver på ord, svarende til de bogstavforbindelser, som nævnes i nøglerne.

Lydstavningen er i øvrigt den i Feilbergs jydsk ordbog brugte. *a* ligger midt imellem *a* og *å*.

Ordet „jæg“ udtales med j-lyd. *q*-lyden fattes.. Øst-Dansk 1
 Ordet „jæg“ udtales a eller æ. *q*-lyden findes. Jydsk 34

ØST-DANSK.

1. <i>d</i> i efterlyd	{ udtales <i>ð</i>	1	Sjælland med flere øer	2
(= gl. <i>t</i>)	{ er stumt	1	Fyn med sydlige øer .	19
2. { <i>a</i> er en alm: tonløs endelse..	2	Bornholm	1	
{ <i>ø</i> er den alm: tonløse endeselvlyd	2	Sjælland med flere øer	3	
3. { Målet har stød	3	Sjælland og Sejerø . . .	4	
{ Målet fattes stød	3	Vordb-Præstø. Øer . . .	15	
4. { <i>ug</i> udtales <i>ov</i> ; <i>y</i> udt: <i>øy</i>	4, 42	Sejerø	11	
{ <i>ug</i> udtales <i>u</i> , <i>øw</i> ; <i>y</i> udt: <i>y</i>	4, 42	Sjælland	5	
5. <i>ag</i> (= gl: <i>ak</i>) udt: { <i>aw</i>	5	Nord- og Øst-Sjælland.	6	
{ <i>a</i>	5	SV-Sjæll. og Odsherred	12	
6. <i>ang</i> udt: { <i>ån</i> eller <i>a₂w</i>	6	Øst-Sjælland	7	
{ <i>an</i>	6	NV- og Midt-Sjælland .	11	
7. Ordet „ikke“ udt: { <i>endø</i>	...	Nord-Sjælland	8	
{ <i>iddø</i>	...	Hornsherr:-Præstø bugt	10	
8. <i>øl, ør, ut</i> udt: { <i>ol, år, yt</i>	7	Frederiksborg amt . . .	3	
{ <i>øl, ör, ut</i>	7	Kbhvn-Rosk: amter . . .	9	
9. Langt <i>ø, øj, ud</i> udt: { <i>y, øj, yð</i>	8	Roskilde amt	4	
{ <i>ø, åj, uð</i>	8	Københavns amt	5	
10. <i>ang</i> udt: { <i>ån</i>	6	Nord for Køge å	6	
{ <i>a₂w</i>	6	Præstø amt	7	
11. Ordet „af“ udt: { <i>aø</i>	...	Midt-Sjælland	8	
{ <i>aw</i>	...	Lammefjords-egnene . .	9	
12. Ordet „af“ udt: { <i>aw</i>	...	Kallundb: og Odsherred	13	
{ <i>aø</i>	...	Sorø-Præstø amter . . .	14	
13. Langt <i>u</i> har { <i>ren u</i> -lyd	9	Arts og Løve herreder	15	
{ <i>yw</i> -agtig	9	Nordlige Odsherred . . .	10	
14. <i>agt</i> udt: { <i>awt</i>	10	Slagelse-Sorø-Næstved .	13	
{ <i>ajt</i>	10	Sydvest-kysten	14	
15. <i>ør</i> udt: { <i>ör</i>	11	Vrdb-Præstø. Småøer .	16	
{ <i>ær</i>	11	V-Møen og Syd-Falster .	18	
16. Ordet „ikke“ udt: { <i>endø</i>	...	Amager	2	
{ <i>iddø</i>	...	Agersø-Omø. Vrdb-Pr: .	17	
17. <i>agt</i> udt: { <i>ajt</i>	10	Agersø-Omø	16	
{ <i>awt</i>	10	Vrdbg-Præstø	12	
18. <i>vr</i> udt: { <i>fr</i>	12	Fanefjord på Møen . . .	17	
{ <i>vr</i>	12	Sydligste Falster	20	
19. <i>rn</i> udt: { <i>rn</i>	13	De sydlige øer	20	
{ <i>n</i>	13	Fyn, Tåsinge, Turø . . .	25	
{ <i>r</i>	13	Øst-Møen	18	

20. old (= gl: ald) udt:	{ <i>al</i> 14	Fynske øgruppe	24
	{ <i>ul</i> 14	Sjællandske øgruppe . .	21
	{ <i>ål</i> 14	Ærø og Syd-Langeland .	24
21. agt udt:	{ <i>akt</i> el. <i>awt</i> . 10	Lolland	22
	{ <i>ajt</i> 10	Falster	19
22. ør udt:	{ <i>ær</i> 11	Øst-Lolland	21
	{ <i>ör</i> 11	Vest-Lolland	23
23. ag udt:	{ <i>a</i> 5	Maribo-Nakskov	22
	{ <i>aw</i> 5	Nørreherred	23
24. ag (= gl: ak) udt:	{ <i>aw</i> 5	Langel., Avernakø, Drejø	24
	{ <i>a</i> 5	Ærø, Lyø og Strynø . .	25
25. g(j) udt:	{ <i>gj</i> 16	Fyn i alm:	27
	{ <i>j</i> . Stød fattes . 16	Svendb.-egn og øer . .	26
26. ug og tj udt:	{ <i>åw</i> el: <i>öw</i> , <i>tj</i> 4, 17	Svendborg-egnen	27
	{ <i>ew</i> , <i>kj</i> 4, 17	Tåsinge og Turø	26
27. Langt e , alt , „slagter“ udt:	{ <i>iå</i> , <i>ajlt</i> , <i>slawdær</i> 18, 19	Øst-Fynsk	28
	{ <i>äj</i> , <i>alt</i> , <i>slajdær</i> 18, 19	Vest-Fynsk	31
28. ag og ang udt:	{ <i>aw</i> , <i>aw</i> , <i>aw</i> . . 5, 6	Sydøst-Fyn	28
	{ <i>a</i> , <i>aj</i> 5, 6	Nordøst-Fyn	29
29. øb og øv udt:	{ <i>iw</i> 20	Hindsholm	31
	{ <i>ew</i> , <i>øw</i> 20	Mellem-Fynsk	30
30. øj i 2stavelses-ord udt:	{ <i>øj</i> 21	Mellem-Østfynsk	30
	{ <i>ø</i> 21	Midt-Fynsk	29
31. ang udt:	{ <i>a</i> 6	Vends-Båg herreder . .	32
	{ <i>aj</i> 6	Skovby-Skam-Lunde do.	33
32. et i endelser udt:	{ <i>er</i> 22	Vends herred	35
	{ <i>e</i> 22	Båg herred	34
33. Langt å , „ vel “ udt:	{ <i>uå</i> , <i>væl</i> 23	Vest f. Odense fjord og å	32
	{ <i>åw</i> , <i>val</i> 23	Bogense-egnen	33

JYDSK.

34. Kendeordet er	{ efterhængt	Øst-Jydsk	35
	{ foransat. 2 kön.	Syd-Jydsk	92
	{ foransat. 1 kön.	Vest-Jydsk	63

ØST-JYDSK.

35. k(j) og g(j) udt.	{ <i>i</i> og <i>dj</i> el. <i>j</i> . 16, 24	Vensyssel	36
	{ <i>k</i> og <i>g</i> 16, 24	Øvrige Øst-Jylland . . .	39
36. Kendeordet har	{ 3 kön 25	Nord-Vensyssel	37
	{ 2 kön 25	Sydvest-Vensyssel	39
37. v foran æ , e , i , y , ø udt.	{ <i>v</i> 26	Læsø	36
	{ <i>w</i> 26	Nord- og Øst-Vens: . . .	38

38. g(j) udt:	{ j	16	Mellem-Vensyssel	38
	{ d(j)	16	Nord-Vensyssel	37
39. ang udt:	{ åη	6	Randers-Limfj:	40
	{ åη	6	N-Samsø	40
	{ on	6	Egenlige Øst-Jylland . .	52
	{ an	6	Djursland	56
40. v foran æ, e, i, y, ø udt:	{ w	26	N-Himmerl., Hanh: . . .	41
	{ w	26	N-Samsø	41
	{ v	26	S-Himmerl.:Randers . .	46
41. y, ø, ö udt:	{ i, e, æ	27	Nord-Samsø	64
	{ y, ø, ö	27	Himmerland-Hanh. . . .	42
42. vr udt:	{ wr	12	Hanherrederne	43
	{ br	12	Nordl: Himmerland . . .	45
43. Det ubest: kendeord	{ er fælleskøn	...	Vester Hanherred	44
	{ har to kön	...	Øster Hanherred	40
44. I ord med kk, pp, tt findes	{ stød	28	Hannæs	42
	{ intet stød	28	Øst for Bygholms Vejle	41
45. I ord med kk, pp, tt el: rke findes	{ stød	28, 29	Den vestlige del	43
	{ intet stød	28, 29	Den østlige del	44
46. Endelsen et udt:	{ eð	22	Hobro-Mariager	47
	{ et	22	Randers's opland	49
47. I ord med kk, pp, tt el: rke findes	{ stød	28, 29	Sydvest-Himmerland . .	45
	{ intet stød	28, 29	Mariager fjord-Rugsø . .	48
48. ende, ænde udt:	{ æjn	30	Syd f. Mariager fjord . .	50
	{ æn	30	Nord for samme	46
49. I ord med kk, pp, tt el: rke findes	{ stød	28, 29	Vest for Randers	48
	{ intet stød	28, 29	Randers fjord egnene . .	51
50. (j)ærn udt:	{ jan	43	Mariagers opland	47
	{ iæn	43	Nordøstl: Rugsø herred.	50
51. a foran mp, nk og nt udt:	{ langt å	44	Sydvestl: Rugsø herred.	51
	{ kort a	44	Nord f. Randers fjord . .	49
52. „fjærde, gærde, ært, stjært“ udt:	{ med å	...	Øst for \ Brabrand-	53
	{ med a	...	Vest for /Randers-linien	54
53. ör udt:	{ ær	11	Djurslands naboeegn . . .	52
	{ ar	11	Århus-Randers	53
54. „budt, skudt“ o: lign: fort: tilf: har	{ å	15	Århus amt i alm:	55
	{ ö	15	Hovlberg-Gjern herr: . .	54
55. d i efterlyd (= gl: t) udt:	{ j (eller q)	1	Århus-Skanderborg . . .	55
	{ ð	1	Hads herred	56
56. v foran æ, e, i, y, ø udt:	{ w	26	Øst-Djursland og Samsø	57
	{ v	26	Vest-Djursland	62
57. d i forlyd i små- ord udt:	{ r	31	Udenkærs Nørreherred.	60
	{ ð eller d	31	Sønder- og Mols herr: . .	58
		31	S-Samsø	58

58. „fjærde, gærde, ært, stjært“ o: lign: udt:	{ med <i>a</i>	...	Syd-Samsø og Anholt.	59
	{ med <i>d</i>	...	Sønder- og Møls herred	60
59. ör udt:	{ <i>ær</i>	11	Anholt	66
	{ <i>ar</i>	11	Syd-Samsø	65
60. Ordet „ikke“ udt:	{ <i>ænt</i> el: <i>æntes</i>	...	Sønderherred-Ebeltoft .	61
	{ <i>it</i>	...	Møls-Helgenæs	61
61. <i>y, ø, ö</i> udt:	{ <i>i, e, ø</i>	27	Møls	62
	{ <i>y, ø, ö</i>	27	Helgenæs	63
62. „Anders, Randers, af, på, våd“ udt:	{ <i>Anæs, Ranæs, åw, o, uoð</i>	...	Ø-Lisbjerg herred	59
	{ <i>Ajs, Rajs, o, epø, wøð</i>	...	Sønderhald herred	58

VEST-JYDSK.

63. agt udt:	{ <i>ajt</i> el: <i>at</i>	10	Nord for Kolding-Ring-	64
	{ <i>awt</i>	10	Syd for J købing linien.	85
64. rn udt:	{ <i>r</i>	13	Vestfydsk	65
	{ <i>n</i>	13	Skive fjord-Kolding, Fur	73
65. <i>v</i> foran <i>æ, e, i, y</i> og <i>ø</i> udt:	{ <i>w</i>	26	Mors, Ty, Harboøre	66
	{ <i>v</i>	26	Syd for Limfjorden	71
66. Ordet „jeg“ hedder	{ <i>æ</i>	...	Ty og Harboøre	67
	{ <i>a</i>	...	Mors	70
67. Medlydsforbindelser kræver	{ stød	32	Syd-Ty og Harboøre	68
	{ ikke stød	32	Nord-Ty	67
68. <i>d</i> i efterlyd (= gl: <i>t</i>) udt:	{ <i>ð</i>	1	Store Ty	68
	{ <i>r</i>	1	Tyholm, Harboøre	69
69. old (gl: <i>ald</i>) har	{ lang selvlyd.	14	Harboøre	75
	{ kort selvlyd.	14	Tyholm	69
70. <i>kk, sk, st, ff</i> kræver forudgående	{ lang selvlyd.	33	Nörre herred på Mors	70
	{ kort selvlyd.	33	Sønder herred på Mors	71
71. „börn, herte“ hedder	{ <i>bör, høt</i>	...	Salling	72
	{ <i>bør, høt</i>	...	Storå-Limfjorden	72
72. <i>kk, sk, st, ff</i> kræver forudgående	{ lang selvlyd.	33	Vest for Holstebro	74
	{ kort selvlyd.	33	Øst for Holstebro	73
73. Endelsen <i>et</i> udt:	{ <i>eð</i> eller <i>er</i>	22	Nord for Vib:-Stavning	78
	{ <i>et</i>	22	Syd for Viborg-Stavning	74
74. Kort-a-klassens datid har selvlyden	{ <i>å</i> og <i>o</i>	34	Skjern ås øvreløb	88
	{ <i>a</i>	34	Viborg-Kolding	75
75. <i>æst</i> udt:	{ <i>æjst</i>	40	Viborg-Silkeborg	76
	{ <i>æst</i>	40	Ikast-Horsens-Kolding	77
76. <i>ag</i> (gl: <i>ak</i>) udt: med	{ <i>a</i>	5	Vestl. Middelsom herred	84
	{ <i>å</i>	5	Lysgård-Hids herreder	85
77. <i>ju</i> udt:	{ <i>yw</i>	41	Ikast-Horsens-Vejle	86
	{ <i>ju</i>	41	Vest for Vejle	87

78. v foran æ, e, i, y, ø udt:	{ <i>w</i>	26	Fur	82
	{ <i>v</i>	26	. . . . .	79
79. Kort-a-klassens datid har selvlyden	{ <i>a</i>	34	Nordøst for Storå . . .	80
	{ <i>å</i> og <i>o</i> . . .	34	Syd for Storå	82
80. Ordet „börn“ udt:	{ <i>ban</i>	..	Øst for Holstebro . . .	78
	{ <i>bön</i>	..	Øst f. Skive-Storås kilde	81
81. ag (= gl. ak) udt: med	{ <i>a</i>	5	Viborg-egnen	76
	{ <i>å</i>	5	Karup å-egnen	77
82. kk, sk, st, ff kræver forudgående	{ lang selvlyd.	33	Ulvborg herred	83
	{ kort selvlyd.	33	Hammerum herred . . .	84
83. Ordene „sagde“ og „lagde“ udt:	{ <i>såj, låj</i>	..	Stadil-Ulvborg-egnen . .	81
	{ <i>så, lå</i>	..	Sydvest for Holstebro .	80
84. Ordet „börn“ udt:	{ <i>ban</i>	..	Sydøst for Holstebro . .	79
	{ <i>bön</i>	..	Om Storås kilder	83
85. hj og hv udt:	{ <i>hj</i> og <i>hw</i> . .	35	Sydvestl. Nørrejylland .	86
	{ <i>j</i> og <i>w</i> el. <i>v</i> .	35	Sønderjylland m. m. . . .	89
86. Ordet „fra“ udt:	{ <i>fræ</i>	..	Nord for Varde å	87
	{ <i>frå</i>	..	Syd for Varde å	88
87. Endelsen et udt:	{ <i>er</i>	22	Ringkøbing-egnen	89
	{ <i>et</i>	22	Skjern-Varde-egnen . . .	90
88. Kort-a-klassens datid har selvlyden	{ <i>å</i> og <i>o</i>	34	Varde-Randbøl	91
	{ <i>a</i>	34	Egtved-Lejrskov	92
89. d i efterlyd (= gl: t) udt:	{ <i>ð</i>	1	Nord for Kongeå	90
	{ <i>r</i>	1	Syd for Kongeå	91
90. Ordene „synges“, „dynges“, „lynges“ udt:	{ indskudt <i>j</i> . . .	..	Fanø, Esbjerg-egnen . . .	93
	{ uden <i>j</i>	..	Askov-Bramminge	94
91. Ordet „jeg“ hedder	{ <i>a</i>	..	Nord for Gjælds å	95
	{ <i>æ</i>	..	Syd for Gjælds å	96

SYD-JYDSK.

92. hj og hv udt:	{ <i>hj</i> og <i>hw</i> . .	35	Sydøstl. Nørrejylland . .	93
	{ <i>j</i> og <i>v</i>	35	Sønderjylland	95
93. v foran a, å, o, u udt:	{ <i>w. ör</i> udt: <i>ar</i> .	11,36	Nord for Vejle fjord . . .	94
	{ <i>v. ör</i> udt: <i>ör</i> .	11,36	Syd for Vejle fjord . . .	99
94. Ordene „æg“, „væg“, „skæg“ udt:	{ med <i>q</i>	..	Vor herred	97
	{ med <i>k</i>	..	Bjerger-Hatting herreder	98
95. Kort-a-klassens datid har selvlyden	{ <i>a</i>	34	Østlige Sønderjylland . .	96
	{ <i>å</i> og <i>o</i>	34	Vestlige Sønderjylland .	100
96. I udtalen forekommer	{ <i>stød</i>	3	Kristiansfeldt-egnen . . .	100
	{ aldrig <i>stød</i> . .	3	Sydøstl. Sønderjylland .	97
97. øj udt:	{ <i>øj</i>	21	Haderslev-Åbenrå	98
	{ <i>y</i>	21	Sundeved og Als	99
98. Ordet „jeg“ hedder	{ <i>a</i>	..	Haderslev-egnen	101
	{ <i>æ</i>	..	Løjt halvøen	102

99. De lange selvlyd	{ e, ø, o, å ..	8, 18	Sundeved	103
e, ø, o, å udt:	{ i, y, u, o ..	37, 23	Als	104
100. I udtalen fore-	{ stød	3	Vamdrup-Tønder	101
kommer	{ aldrig stød.	3	Åbenrå-Husum	103
101. Ordet „jæg“ hedder	{ a	...	Vamdrup-Bevtoft	105
	{ æ	...	Bevtoft-Tønder	102
102. æs udt:	{ æjs	38	Løgumkloster-egnen ..	106
	{ æs	38	Höjer-egnen	107
103. De lange selvlyd	{ e, å, ø	18	Mellem-Sønderjylland ..	104
e, å, ø udt:	{ i, o, y	23, 8	Angel og „Trekanten“ ..	105
104. Ordet „fra“ udt:	{ fra	...	Åbenrå-Tønder	108
	{ frå	...	Flensborg-Husum	109
105. ov udt:	{ aw	39	Angel	110
	{ åw	39	Fjølde-trekanten	111

NOGLE ORDPRØVER

HVORI DE OVENNÆVNTE BOGSTAVFORBINDELSER FINDES.

1. fad, mad, rod, klud, nødder, eddike.
2. kone, rose, hare, skrive, læse.
3. sø, bord, lam, hus, bog, stud.
4. en dug, uge, bruge, muge, sluge.
5. bage, kage, rage, tilbage, smage.
6. lang, stang, engang, pranger, mangletræ.
7. smör, smöre, törv; mølle, øl; sut, glut, putte, smutte.
8. sø, løs, køer; höj, dröj, öje; ud, rude, knudret.
9. mus, mur, sul, stue.
10. tag dig i agt, tragt, magte, langagtig, slagter.
11. dör, tör, för.
12. vred, vride, vrag, (at rode).
13. korn, garn, jærn, barn, skarn, gærne.
14. kold, et sold, skolde, solgte.
15. Fortids tillægsformer: budt, brudt, skudt, fortrudt. frussen.
16. göre, gæs, gærde, gærne, gemme.
17. tjære, tjæne, töjr, en tyr, høtyv.
18. se, ske, sten, reb, ler, mener.
19. alt, salt, malt, pjalter, alter.
20. döv, købe, støbe, købmand, København.
21. döje, dröje, öje, höje, böjle, fornöje.
22. huset, måned; takket, broget; levet, snakket.
23. ål, nål, stå, lås, får, sår, grå.
24. kedel, købe, køre, kæbe, kærne, kys.
25. en præst, præsten, manden, katten, pigen, koen.
26. vende, vej, vise, vind, vælling.

27. gryn, syl, gryde, sø, øre, börn, dör.
28. drikke, krukke, loppe, trappe, sætte, datter.
29. kirke, lærke, stærke, storke, harke, sparke, agurker.
30. sende, vende, ende, tænde, spænde, brændt.
31. du, dig, den, dem, der, da o. fl: midt i en sætning: „Jeg så ikke, det var dig, der kom.“ „Er du vågen?“
32. En stemt medlyd efterfulgt af en ustemt og derefter tonløst e: hjælpe, malke, blanke, lampe, røgter.
33. kakkelovn, træsko, fisker, æske, øster, vrist, kaffe, straffet.
34. Datiderne af de stærkt böjede udsagnsords første klasse: bandt, fandt, spandt, slap, drak, traf, stak.
35. hjem, hjælpe, hjærne, hvem, hvalp, hvid.
36. vand, vaske, valle, vanter, vågen, voks, vold.
37. fod, stol, bord, hoser.
38. græs, næse, et hæs, mæslinger, at blæse, en blæse (o: blære).
39. skov, plov, skovl, ovn.
40. heste, næsten, præster, vester, bedste.
41. jul, hjul, skjul.
42. by, ny, sy, syl, dyne, fryse.
43. gærne, kærne, stjerne, hjærne.
44. svamp, lampe, blank, skank, kant, pant.

HVORFRA STAMMER DET UDLYDENDE S I DANSK (I)MEDENS, (I)MENS?

AF

JOHS. BRØNDUM-NIELSEN.

I Arkiv f. nord. fil. VII s. 178 skriver prof. Axel Kock i en undersøgelse om „isl. *á meþan*, fsv. *mæþæns*“ følgende:

Schlyter och Collin äro i sin upplaga av Västgötalagen s. 299 noten 22 av den meningen, att det i VGL. IV, 15, 5 mötande *mædhæns* utgör en mindre noggrann skrivning i st. f. *mædhæn hans*, och samma åsikt fasthåller Schlyter i sin ordbok¹. Det är dock tydligt, att på detta ställe (*e. glæddus wæstgötær af hanum mædhæns liffdaghær waru*) *mædhæns* är identiskt med da. konj. *medens* „under det att“. Man behöver nämligen icke något pronomen främför *liffdaghær*, och ej håller väntar man i denna urkund, att detta subst. skulle stå i bestämd form (jmf. i samma stycke: *Stænkil konongær han ælskædhi wæstgötæ*). Da. *medens* (fsv. *mædhæns*) torde, såsom redan av andra² insetts, utgöra en förening av *mæþan* med relativpartikeln *es* (jmf. isl. *meþan er* „under det att“).³

At man ikke på nærværende sted skulde vente den bestemte artikel, er utvivlsomt; men hermed hører også — hvad jeg håber i det følgende at skulle vise — det rigtige i prof. Axel Kocks

¹ Ligeledes i det specielle glossar til 1. bind (s. 467 b).

² Forklaringen er allerede fremsat af Rydqvist (SSL V 131—32), der dog anerkender rettelsen af *mædhæns* til *mædhæn hans*.

³ Denne forklaring gentages af prof. Kock Ark. XV 322 og XXV 113—14.

forklaring op. Det stykke i VGL, det her drejer sig om, lyder i sin helhed således:

Fæmti [sc. konongær sum cristin war] war. Stænkil konongær. han ælskæðhi wæstgötæ. vm fram allæ þe mæn .i. hans riki waru. oc han war goðhær skyttæri oc starkær. swa sum æn standæ hans skotmark .i. lifwini. Callær eth konongsten. Annar standæær wið konongs liðstolppæ. Pridhi .a. stanzbyærghi. oc .e. glæddus wæstgötær af hanum mæðhæns liffdaghær waru.

Sammenligner man nu slutningen heraf med begyndelsen: *han ælskæðhi wæstgötæ vm fram allæ þe mæn .i. hans riki waru*, vil man vist indrømme, at man i analogi med *hans riki* også kunde vente *hans* foran *liffdaghær*; ja man vil måske endogså mene, at denne tilføjelse er absolut nødvendig¹. Men selv om man antager dette, kunde konjunktionens form endelig godt være *-æns*; en skrivefejl *mæðhæns* for *mæðhæns hans* vilde jo være fuldt forståelig. Det bliver da nu opgaven at undersøge, om ordet på denne tid (og på dette sted) kunde have formen på *s*, opstået af *es* (= isl. *er*). Og for at afgøre dette bliver det nødvendigt at se på de former, hvori disse to ord (*medan* og *es*) optræder til forskellige tider.

I de moderne rigssprog findes *s*-formerne (*medens* osv.) kun i dansk. Og i folkemålene er forekomsten endnu mere begrænset. Ivar Aasen nævner *medan* som konjunktion („medens, så længe som“) og som adverbium („imidlertid“) og anfører formerne *meda*, *mada*, *maadaa*, *mean*, *mæan*, *men*, *mæ* — altså ingen former på *s*. På samme måde Hans Ross (Norsk Ordbog s. 507). For de svenske folkemåls vedkommende anfører Rietz (s. 429 a) *manns*, *männns*, *menns*, *men* kun som adverbium („dock, ändå, man“ = mnt. *man*). Et noget større antal eksempler finder man i de danske dialekter; men en fuldstændig angivelse af formerne i de forskellige egne af landet kan ikke leveres, da kilderne er så mangelfulde. I bornholmsk findes i alt fald² formen uden *s* (i bet. „medens“); J. C. S. Espersens Bornholmsk Ordbog har imidlertid i sin sprogrøve s. [154:155] v. 7⁸ formen *mæns*

¹ Jfr. hs. Q (c: Stockh.-hs. D 4), der har denne læsemåde.

² If. mundtlig meddelelse af mag. art. P. K. Thorsen.

„medens“, hvorimod selve ordbogen ikke omtaler ordet, men kun (s. 230—31) anfører *mænn* som adverbium („kun“) og som sideordnende konjunktion („men“). Hvis sprogrøven er rigtig, har bornholmsk altså bægge former. Således er forholdet også i sællandsk (formen uden *s* forekommer i Dania IX s. 48¹⁰, sprogrøven i S. P. Nielsens Sproget i Tågeby). I fynsk kender jeg kun formen *mæn*; dog findes her vistnok også en form med *s* (jfr. Morten Korch: Fyenssk Humør, Århus 1898, s. 51⁹, 53⁵ osv., *mens jeg houser et* osv.). For jyskens vedkommende anfører Feilbergs ordbog *mæns* (konj., „medens“) fra Århus-egnen (ved siden af *mæn*) og *imæns* o. l. (1. konj., 2. adv.) fra Vensyssel (v. s. a. *imæn*), Søvind og Hellum, men ellers former uden *s*.

Man ser altså, at formerne på *s* ikke udelukkende tilhører det litterære (danske) sprog, men er virkelig levende folkelige ordformer — vistnok nogenlunde jævnt blandede med formerne uden *s*¹.

Men hvordan forholder det sig nu med det ældre sprog? I islandsk er som bekendt *medan* adverbium (sjældent konjunktion, se Fritznér) og *medan er* kun konjunktion. Nøjagtig det samme gælder ved *pá*: *pá er* og *þegar*: *þegar er*, medens dærimod i østnordisk det oprindelige adverbium *pá* (og *þegar*) stadig tillige bruges som konjunktion, altså uden nogen relativpartikel². Således hedder det fx. i runesproget *pá drængjær sátu um Hédaby* (Hedeby-stenen, osv., se Wimmer DDR, ordsaml. s. XXV) eller *pá iæk war gør* (den svenske Saleby-sten II). Ligeledes er *þaghær*, *thæghær* osv. i lovene både adverbium og konjunktion.

I analogi med dette skulde man altså netop vente, at man i østnordisk også brugte *medan* både som adverbium og konjunktion. Og således er forholdet just også, så langt tilbage man kan kontrollere det. På runestene finder man ikke ordet *medan*³, men i stedet dærfør den ligetydige sideform *með* som konjunktion uden relativpartikel (den danske Sjørup-st., den

¹ På Sejro findes dog kun formen *mens* (if. mag. art. P. K. Thorsen).

² Her danner dog gutnisk en undtagelse, idet adv. hedder *þa* og konj. *þa en* (se Pippings Gutalag och Gutasaga, ordbog).

³ *maþ*: *an* på Sjørup-st. kunde dog måske læses *mæðæn* „medens“, se DDR I 2 s. 97.

svenske Nöbbele-st. osv.). De svenske og danske love har *mæþæn* (> *mæn*), *mæthæn* osv., men — når man ser bort fra VGL IV, 15, 5 — ingen former med relativpartikel bagefter¹. Og således også i den følgende tid. Söderwalls ordbog har ingen eksempler på en til *medens* svarende form, og i dansk dukker *s*-formen først op omkring ved 1550. Det ældste eksempel, jeg kender, er fra Karen Brahes foliohåndskrift (DgF IV s. 55, omkvædet: *I fører saa weell worre runer, y meddens wy ey maa*); endvidere kan nævnes fx. DgF I s. 38 ff. (o: den hvenske krønike, fra efter 1600); her betyder det overalt „men“ (*autem*) undtagen s. 43²⁰, hvor det betyder „eftersom“.

Resultatet af denne undersøgelse er da, at formen *medens* er meget ung i dansk (c. 1550), og at den i den første tid ikke er begrænset til betydningen *medan er*, men også kan svare til isl. *en*.

Nu ser man let, at der ikke kan være tale om, at dette *-s*, der først dukker op c. 1550, skulde kunne være det oldnordiske relative *es*. Dette ord findes ganske vist i østnordisk — endogså som den enerådende form på de ældre danske runestene —, men bliver allerede i det yngre runesprog fuldstændig fortrængt af *er* (jfr. Wimmer DDR I 1 s. LXI; Sjøring-st. og Århus-st. II, c. 1000, betegner overgangen, se DDR II s. 184 og I 2 s. 132—33; m. h. t. svensk se Noreen Altschwedische grammatik § 512). Når der i dansk ligger en 500—600 år mellem at det relative *es* forsvinder og at *s*-formen *medens* først fremtræder, er det dog vel absolut udelukket, at der kan være nogen forbindelse mellem dem. Tidsrummet kan umuligt udfyldes af den ene form *mædhæns* i VGL; selve den omstændighed, at dette eksempel kommer til at stå ganske ene i et halvt årtusinde, turde være tilstrækkeligt vidnesbyrd om, at det er en skrivefejl.

Det bliver da altså nødvendigt at søge en anden forklaring på *s* i *medens*, og denne ligger i virkeligheden såre nær, idet man allerede i dansk middelalderssprog² havde tilsvarende dobbeltformer i et andet ord, nemlig *elle(r)*: *elle(r)s*, der udgår fra old-

¹ Selv gutnisk, der som för nævnt har *þa en* som konj., bruger kun *míþan* både som konj. og adv.

² Også i svensk, se Noreen Altschwed. gr. § 471, 6.

sprogets adv. *ella(r)* < *elliga(r)*. Og ligesom ved *medens* er der her en tid adskillig vaklen i brugen: selv om *s*-formen fortrinsvis bruges som adverbium, kan ordet både som adverbium og som konjunktion have bægge former. Udviklingen af *ellers* har da været følgende: det oprindelige adverbium *ella(r)* har spaltet sig i to betydninger (1. adverbium, 2. sideordnende konjunktion) og — i begyndelsen — fortrinsvis i det ene tilfælde fået tilføjet et *s*; derved er så opstået to forskellige ord: *eller* som konjunktion og *ellers* som adverbium.

Og en ret nøjagtig parallel hertil har vi da i *meden(s)*. Her må det imidlertid først fremhæves, at det danske sprog i det 14. årh.¹ får den nye sideordnende konjunktion *men* (fra mnt. *men, man*). Da det nordiske *medan* omtrent på samme tid var blevet sammentrukket til *men*, måtte det tyske ord nødvendigvis blive sammenblandet med det enslydende danske². Man kan dærfør også udtrykke denne udvikling således, at det danske *men* (i skrift ofte *meden* osv.) foruden at være adverbium („imens“) og underordnende konjunktion („medens“ osv.) nu — under påvirkning fra tysk — også bliver sideordnende konjunktion (i bet. „autem“).

Prøver man dærefter at konstruere formerne af dette ord parallelt med *eller(s)*, får man, at *s*-formen navnlig skulde bruges som adverbium (nuvær. da. *imens*), men formen uden *s* som sideordnende konjunktion (nuvær. da. *men* = „autem“); endelig kommer så hertil den tredje brug, som underordnende konjunktion; da den i betydning står nærmest ved (tids-)adverbiet, er det rimeligt, at den får samme form som dette (nuvær. da. *mens, imens*, i skrift også *medens, imedens*)³.

Det *s*, man altså finder her såvel i *ellers* som i *(i)me(de)ns*, er da ikke andet end det adverbielle *s*, som forekommer i da. *kuns* (gldags og dial. = „kun“), sv. *iåns* (< *i āpan-s*), *alenas*,

¹ Jfr. Mar. Kristensen Fremmedordene i det ældste danske skriftsprog s. 2 note 1.

² Man finder altså fx. i Dipl. Chr. I s. 216⁴: *wor nadiige herre will i engen made giffue sig til friidh meth Sueriges rige, medhen føre kriigh* (fra 1469).

³ Dærimod beholder adv. *men* (el. *man*) i bet. „kun“ sin tyske form.

hwærgins osv. (se Noreen Altschwed. gr. § 471, 6), og dette adverbiums-*s* skylder sikkert væsentlig genitivsadverbierne sin oprindelse (Noreen l. c. § 470, 1, a: *annars staz, morgons, kvælz* osv.), selv om det også kan være blevet støttet fra andre sider, fx. fra præs. ptc. på -*s* (*ridendes, blæsendes* osv.), hvor *s*-formen igen kan være enten medium (jfr. „ride sig under ø“) eller passiv („blæsendes“ = „som blæses“).

Denne forklaring stemmer såvel med formernes opståen som med deres udbredelse og anvendelse.

LÍKINDI: LIGN, LÆJN

AF

F. DYRLUND

Intetkönsordet *læjn* i den særlige betydning af nedsættende tilnavn — svarende til det almindeligere „öjenavn“ (øge-) og sjældnere „vee-
navn“ (Christine Reimer i Nordfynsk bondeliv I 103 nd. jf. A. Fabricius i Drejø sogns beskriv. s. 105) af opr. vedernavn, — kender jeg kun fra Sydsæland og fra „Heden“ i det østlige Mellemsæland. Blandt de skriftlige meddelelser til Molbechs Dial.-leksikon (jf. dette s. 343), nu i Ny kngl. saml. 812 e i 4, findes en ordliste af senere biskop Tage Müller fra Køng sogn, hvor han havde været præst fra 1810 til 30; deri læses: *lein*, et — et øgenavn¹. 1854 hørte jeg i Glim sogn, i den nordlige udkant af Heden, sige om en vis mand, at han var „slem te' å gē (at give) folk *læjn*“ (udtalt med kort stødtonet æ). Hvad mer er: Peder Syv, der var bondefødt i nabosognet, har i sin håndskrevne ordbog (i universitetsbiblioteket, derfra afskrevet i Rostgårds hvide eksemplar): „giver en *et lign* d. e. navn efter noget“. At Syvs skrivemåde er rigtig efter oprindelsen, er så meget sikrere, som Bornholmerne har bevaret et tilsvarende udsagnsord, nu udt. *legna* eller *lina*, med betydning „skælde en ud, idet man ligner ham ved et og andet“ (Skougård s. 394, Espersen s. 205). Dog har ordet vist også i Syvs tid været udtalt med *æj*; ti i sin Grönlands krønneke (1608) har Lyskander, som dengang en snes år havde været præst i Herfølge, altså ved en anden udkant af Heden, det hele 4 gange, skrevet *legn* med rim på *tegn* og *egn*. For resten forekommer det hos ham med to begrebsafskygninger, hvis sammenhæng indbyrdes og med den ovenanførte er let at gennemskue (lighed med — navngivelse efter; efterabelse — vrængenavn). De tre steder, hvor talen er om, hvorledes Grönlænderne og søfolkene på togterne derop gjorde sig forståelige for hinanden, må „legn“ forklares som: antydninger af visse tanker eller hentydninger til bestemte genstande ved miner og lader

¹ „Et *læjn* er let at få, men svært at blive af med“ (Da. navneskik 39, fra Lyderslev i Stævnns 1896).

(grimaser): „de gave hinanden adskillige *legn* og snakked og taled med fagter og tegn“ o. s. v. (bl. N 1 v jf. Q 4); „sjun og nikken og anden slig *legn*“ (T 1 r); det fjærde sted tales om „hvor landet havde sin skik og *legn* efter vores danske steder og egn“ og derfor fik til-lagt danske navne. Her ér forbindelsen mig velbekendt af ældre Sæl-lænders talesæd: „de li'ner *etter* ham“; „di ligner *etter* (h)enandre“.

Vel er det kun fra Fyn (jf. Mlb. Dl. s. 323 nd), jeg kender ud-talen *læjne* for ligne (= *læj* for lig); men at den tidligere har været gængs på sine steder i Sælland, tør jeg slutte af vort læjn; sml. *ildéjl* (alligevel) fra Ringstedegnen og jf. bl. a. „*seine*“ (signe) fra det nord-østlige Sælland, af Junge 1798 s. 239 f. urigtig henført til det oldn. „*sei*“. Om min opfattelse af dette *æj* (nogle steder *ej*) som udrun-det fra almuesmålenes *brede i* (i med et let efterslag af j), der ud-trængte et følgende *q* (*gh*), henvises til min „Udsigt“ s. 40 f. med anm. 92.

Ifølge Lucidarius (Brandts udg. s. 29 f.) er englene og mennesket skabt, hine „i *lyghen*“, dette „i *lign*“ efter Gud (i Guds lignelse ell. billede). Skönt, i modsætning til f. e. „løsn“ (lausn) „løsen“, formen med „e“ måske er den ældste (jf. nedenfor), tør vi trøstig læse bægge former som *lighn*. Når P. Palladius i sin visitatsbog (Sv. Grundtvigs udg. s. 91), hvor talen er om de mange skarns börn, tilføjer: „som vi jo se *ligen* til daglige“, forklares ordet her af udgiveren som be-stemt form af en lige; det er imidlertid flertal af vort lign: side-stykker („til“, eksempler på), „daglige“ er biord (*e* = opr. *a*).

Med da. *lighn* stemmer *likn* i middelalderens Svensk (Söderwall); i Vestnordisk haves derimod intet ik. *likn*, men i stedet derfor et *líkindi* (og *líkandi*), og, alt vel overvejet, lader det sig, i det mindste for Danskens vedkommende, påvise, at netop denne form (jf. „likjende“ hos Asen) har været fællesnordisk, idet den ligger til grund for vort *lighn*. I Lucidarius (Br. s. 16) nævnes nemlig efter hinanden: „i mantz *lygyinnæ*“, „i korss *lyghennæ*“ og „i brøtz *lyghen*“. Medens der ved disse mærkelige blandingsformer, allerede af hensyn til forbindelsen, ikke kan tænkes på et hunkönsord i bestemt hf., ligger oprindelsen fra *líkindi* kendelig for dagen: „y“ betyder helt igennem *i*, der dog i midterstavelsen var blevet „e“; k var, som så ofte, blevet „gh“; nd var svækket til „nn“; endelsens „æ“ stod på vanlig vis for opr. *i*; men i talen bortfaldt endelyden til sidst ganske, hvornæst „e“ i *lighen* efterhånden skrumpede ind til en utydelig halvlyd eller rent forsvandt. Lign blev så atter, som ovenfor omtalt, nogle steder til læjn.

Et sidestykke til overgangen *líkindi*—lign, læjn foreligger i ud-viklingen fra *leikandi* (næppe opr. hu) *leikjende* (Åsen) gennem ad-skillige mellemformer (se navnlig Feilberg II 494 b sml. Rietz 389 b) helt ned til det sælandske *læjne* (i et tøjrr).

PAA HANNÆS I 1860'ERNE.

HVAD EN BONDEDRENG HAVDE LEJLIGHED TIL AT LÆRE.

AF

C. M. C. KVOLSGAARD.

For de ældre af den nulevende Slægt ligger den Fristelse nær at misunde Nutidens Børn, naar man tænker paa, hvad der gøres for at lægge alt til Rette for dem. Særlig skarp træder Modsætningen frem mellem forrige Tidens Bønderbørn og saa Børnene fra velstillede Hjem i de større Byer, især dog i Hovedstaden i vore Dage. Man synes, at den lette Adgang til at se og høre, at læse og lære maatte kunne gøre Vidundere ud af Børnene. Men alligevel — ved at tænke nærmere efter vil man dog indse, at selv i Landets mest afsides Egne kunde en Dreng i en ganske almindelig lille Bondegaard for et halvt Hundrede Aar siden finde Udviklingsbetingelser i Mængde, hvis han bare forstod at udnytte dem. Saadanne gode Betingelser har ogsaa jeg haft som Barn, og man faar saa tilgive mig, om det efterfølgende for meget kommer til at ligne et Stykke Selvbiografi.

Vi lærte for det første at bestille noget. En Purk behøvede ikke at være ret stor, før han kunde hjælpe de voksne i deres travle Syslen med Landvæsen, Husholdning og Husflid. Alle-rede i en Alder af omtrent seks Aar kunde han om Sommeren flytte Høveder og Faar, hente Køerne hjem o. s. v., og han maatte løbe. „Der er ingenting grimmere end at se en Dreng gaa og slæbe Benene efter sig; nej, løb, saa kan du hvile dig, naar du kommer hjem,“ blev der sagt. Men jo større Drengen

blev, des værre blev det; saa maatte han selv istandsætte Tøjrene, ride med Hestene, køre, harve, maaske pløje og i sin „Fritid“ grave eller luge i Haven, rive paa Mark og i Eng, trille Tørv ud og senere hjælpe til med at rejse og stakke dem, i en snæver Vending malke og ellers i det hele hjælpe Kvindfolkene. — At han til andre Tider kunde drive rundt i Eggen, at han daglig havde Naturen for Øje: Hav og Fjord, Bakker og Dale, Mark og Eng, Hede og Klit, og at denne Natur trods Fattigdommen paa Trævækst kunde gribe ham ved sin Skønhed, det myldrende Liv af Fugle ude ved Søerne, den højtidsfulde Stilhed en Morgenstund, naar Taagen dækkede alt det lave Land, mens Solen skinnede klart paa Bakkerne — alt dette følger vel af sig selv, ligesom at Tordenvejr og de frygtelige Storme satte deres Mærker i hans Sind.

Vinteren er dog heller ingen Dvaletid. Purken maa nu hjælpe til med Arbejdet i Lade og Stald, Kohus og Faaresti og faar uvilkaarlig „Hesteforstand“, eller han maa hjælpe til inde: karte, spole, væve Strømpebaand, lave Hægter, Faare- og Hestegrimer, Halm- og Riskurve, Børster, Koste, Reb (Hælsimer), slaa Snørebaand og beslaa Træsko — eller han kan i alt Fald se til og hjælpe til med dette, og hvad der ellers udrettes i Huset: Slagtning, Bagning, Brygning, Lysestøbning, Mjødblanding o. s. v., ligesom da ogsaa enhver Dreng i et ordentligt gammeldags Hjem lærte at strikke og stoppe sine egne Strømper og lappe sit eget Tøj, saa han ikke skulde staa hjælpeløs, naar han kom ud i Verden. Men saa var der da ogsaa Fornøjelser om Vinteren, ikke blot ude ved Fuglefangst eller ved Skøjterne og Kælken, hvem der havde en, men ogsaa inde, især om Aftenen, naar man lærte at danse, at spille Kort og forskellige Slags Tavl eller øve sig i anden Leg.

Og det var ikke blot Husets egne Folk og egne Virksomheder, man kunde lære noget af hjemme; men naar noget skulde laves af Haandværkere, kom de gerne hjem til os, ikke alene Stenkløver og Brøndgraver, Murer, Tømrer, Tækker og Maler, men ogsaa Bødker, Skrædder, Skomager, Sadelmager, Urmager og Klinker. Saa maatte en Dreng sy for Tækker og undertiden ogsaa gaa de andre til Haande, men havde i alt Fald den ønske-

ligste Lejlighed til at se paa deres Arbejde og mærkværdige Redskaber og lære lidt baade af det ene og det andet. Og i Nabolaget eller dog Egnen var der Virksomheder nok at iagttage og virkende Personer, som var godmodige nok til at lade en videbegærlig Dreng staa hos dem og at give ham Oplysninger om deres Fag, ikke blot naar han trak Blæsebælgen for Smeden, men ogsaa naar han drev Tiden hen hos vor Snedker, Rokkedrejer, Møller, Bager, Farver og Presser, i Stampemøllen eller ved Teglværket, en enkelt Gang paa Brændevinsbrænderiet i Fjerritslev eller Apoteket i Kjettrup. Især i Kroen var der tidt noget at se og høre: Bjørne (NB. virkelig brune Dyr), Kameler, en Lirespiller med en Marekat, en Kæmpe, der kunde skjule en Specie med sin Tommelfinger, en Dværg, der kaldte sig „Admiral Julius Piccolomini“ og sang Viser paa flere Sprog, samt en virkelig Kineser, der kunde snakke Tysk og gøre de mærkværdigste Taskenspillerkunster. Der blev bygget en ny Mølle i Byen, og vi Drengene fulgte jo Arbejdet med spændt Opmærksomhed, lige fra de første pommerske Bjælker kørtes hjem, og til Møllen stod færdig. En anden Gang strandede der et Skib, som senere blev trukket op paa Land, repareret, tiltaklet og sat ud igen; det var noget mere at se paa end den Smule Baadebyggeri, vi ellers kunde træffe at se. Saa var der Forundersøgelser i Gang m. H. t. en Havn ved Sandnæshage og en Kanal derfra til Limfjorden ved Løgstør, og senere kom Arbejdet paa Bygholms Vejles Udtørring, altid noget for Drengene uhyre interessant. Og ellers var der da Fiskeriet i Sø og Fjord og Hav, Redningsbaaden paa Stranden, Skibsforlis paa „Bragerne“, de jævnlige Rigsdagsvalg ved Kroen og de aarlige Markeder ved Øsløs og Skræm. Hestemarkedet brød vi os vel ikke meget om, Kram- og Ølboderne neppe heller; men saa var der da Galanteriboder og Karuseller, Kunstberidere, Bajadser, Taskenspillere, Bugtalere, Menageri med Hyæner, Vaskebjørne, Kvælerslanger o. s. v., og vi havde jo længe sparet paa vore faa Skillinger for at kunne faa Raad til at komme ind og se „Komedie“ paa Markedet. Lejlighedsvis kunde vi komme „ned“ i Hanherred og se Svinkløv eller Plantagerne ved Aagaard og Kokkedal og selve denne mærkværdige Gaard med Svaner i Voldgraven.

med Taarn og Spir, Billedskærerarbejde o. a., eller man kom til Thisted og saa Gader og Torve, Havnen med Skibe og fremmede Søfolk, Plantagen med Buster af Amtmand Faye og tre Konger, ja meget mere, der kunde sætte en Drengs Tanker i Gang, Grundlovsfesterne derude f. Eks.

Stærkest Indtryk paa os gjorde dog det mærkværdige Aar, der begyndte med, at Degnen græd i Skolen ved Budskabet om Frederik den Syvendes Død, og fortsatte med, at Pigerne indbød de indkaldte Sø- og Landkrigere til Dans hos mine Plejeforældre (i det følgende kaldt Far og Mor). I en af de Viser, man sang ved den Lejlighed, hed det:

„Og skal vi alle
end dø og falde,
den tyske Praler skal ikke have Sejr,“

og endnu klinger den anden Vise for mig:

„De laante os Hus, da de andre sagde Nej.
Lad Violinen klinge tre Dage udi Træk.“

Saa kom Soldaternes alvorfulde Afsked og derefter den strenge Vinter. En Degn i Vesløs, Holm hed han, var bleven afskediget, fordi han blev sindssyg; da han kom sig, hutlede han sig igennem ved at gaa omkring med en Perspektivkasse, og vi Børn sad netop en Snefogsdag i Februar 1864 og glædede os ved at se paa hans mange Billeder, da Far kom hjem fra Kroen, hvor den altid ædruelige Mand i den Tid var en daglig Gæst, fordi man der fik de nyeste Efterretninger. „Dannevirke er væk!“ stønnede han, og saa sagde han vist ikke mere den Dag, men Perspektivkassen havde med det samme tabt al Tiltrækning. I Foraarstiden havde vi flere Gange Dragoner i Kvarter, og en Dag vandede to Eskadroner deres Heste hos os; Mor havde brygget Dagen før, men alt det gode Øl og al den Mælk, vi havde, gik i Dragonernes Feltflasker; selv sad hun og skar Paalæg, mens nogle Dragoner lavede Smørrebrød til Kammeraterne, saa længe der var Smør og Paalæg i Huset; næste Dag kunde hun saa brygge igen. Til andre Tider kom der Artilleri fra Mors over Hannæs paa Vej til Vendsyssel, eller vi kunde se Dragonerne holde Øvelser paa Tømmerby Mark, se

Ingeniører anlægge Batterier paa Kærup Holme, og selv om vi aldrig saa Infanteri og kun en enkelt Gang et Par Tyskere ved Bjergets Mølle (der var for øvrigt flere tyske Officerer ved Bolbjerg og inde i en Gaard, hvor de forlangte og fik Mad; Kongen af Danmark skulde betale, sagde de), saa var der alligevel saa meget for os Børn at se paa og tale om; saa fik Skolen være det, den var. „Aa, Degn, se!“ sagde en lille Pige en Dag, Dragonerne kom, og alle Børnene stormede ud, Degnen bagefter.

I dette Hjem, hvor pietistisk-hernhutiskfarvet Gudsfrygt havde raadet i flere Slægtled, og hvor den inderligste Kristen- dom daglig gav sig Udslag, kom der mange med Interesse for Religionssager baade af Egnens Folk og andre: Pietister som „Skemanden“ fra Holstebrokanen, Missionær Petræus fra Christiansfeld, Baptister fra Vendsyssel med deres kønne Smaa- skrifter, Spurgeons Prædikener og en Salmebog, „Honning- Blomsten“ af en Væver Peder Sørensen fra Sjælland, saa en Fyr, der udgav sig for at være Kolportør Nielsen fra Vendsyssel, ikke at tale om vore egne Mormoner, som gjorde sig den Ulejlighed at oplyse mig om deres Lærdomme fra „Mormons Bog“ og Bladet „Skandinaviens Stjerne“ o. s. v. En Dag omtrent 1860 kom en Hanherredsmand ind paa Vejen fra Thy; Mor og han var enige om det sørgelige i de mange Sekter, og han fortalte, at nu var der nok opstaaet en ny Sekt, der desværre havde en af vore egne Præster til Ophavsmand, en Pastor Grundtvig i København; det var meget sørgeligt. Faa Aar efter, da Peter Rønne var bleven Præst i Thorup, blev den samme Mand en af Egnens første Grundtvigianere.

I det overmaade gæstfrie Hjem kom der Folk af alle Slags: Præster og Degne, Læger og Dyrslæger, Herredsfogden og Strandkontrolløren, Kræmmere, Søfolk o. s. v. Far havde selv været Dragon i Randers i halvandet Aar, derefter gjort alle tre Felttog med, og naar saa Krigskammeraterne kom i Besøg, blev der for os Børn noget at høre paa, mens Soldaterminderne opfriskedes, ligeledes naar Søfolkene fortalte om Togterne eller om de fremmede Lande, eller naar Svenske Karl dramatisk skildrede Slaget ved Helsingborg og haanede Danskerne, der flygtede for Stenbocks gamle Gubber og Kællinger. Saa kom der ogsaa en

døvstum Skrædder fra Salling og lærte os Fingersproget, saa den skøjeragtige norske Knappetøber, saa den begavede Dannebrogsmænd, der ved Nytaarstid gik med „Stjernen“ og lærte os ni Vers af „Dejlig er den Himmel blaa“, saa den gemytlige Veteran fra Napoleonskrigene, der lærte mig lidt Plattysk og at tælle paa Fransk — til 39. Ja, og saa kom der Tiggere i Sne-sevis, kun en enkelt Tater som „Lapmands Kælling“, der slæbte sig ved Krykker ind i Gaarden, hostede og jamrede sig og bad om en Skefuld Kartoffelsuppe, d. v. s. et Glas Brændevin, men som ude paa Vejen tog Krykkerne under Armen — men ellers brave Folk som det sølle Skrog fra Sydthy, der spillede paa en Lirekasse med mange mekaniske Figurer paa, eller et gammelt Ægtepar fra Vendsyssel, en Enke fra Thisted, Snedkerkonen fra Fjerritslev, der spaaede os i Kort og lærte mig, desværre til ingen Nytle, at stille løbske Heste, Blod og Ild.

Og alle disse fremmede havde noget at fortælle, baade Eventyr, der undertiden var saa sjofle, at de ikke kan nedskrives, og Sagn eller underlige Selvoplevelser, ofte noget, vi kaldte Overtro. Naar saaledes en af Bymændene fortalte, at en Nat, han var ude at ride, kom der en uhyre stor sort Rytter og holdt sig ved Siden af ham, hvad enten han red stille eller i Trav, men at der, hvor Vejen drejer ved en Bro, blev den sorte Rytter borte, for „Skitteri“ kan ikke komme over rindende Vand — saa tænkte vi jo nok, om ikke Rytteren havde været hans egen Skygge, og jeg har ham mistænkt for at mene det samme. Men hvad skulde man sige om en bekendt Rigmand, som der gik sære Sagn om? Nogle fortalte, at han engang sad i Arrest, men da i Arrestforvarerens Dagligstue, for han var jo rig. En Karl, der havde ligget i hans Gæstekammer en Nat, fortalte, at han havde set Manden komme hjem om Natten og standse lidt ved Østerhuset, hvor en sort Fugl flagrede bort fra ham, om det nu var den Slemme, der havde fulgt ham hjem? Men om Natten raslede det med Penge i et Skab i Storstuen. Det var da vist Løgn, mente vi, eller Karlen havde drømt det, men hvem kan vide? Der gik jo Spøgeri saa mange Steder, efter hvad Folk sagde, baade i Søndergaard og ved Højbjerg og Hole Bakke; ingen vidste, hvad det var. Saadan laa en

Gæst flere Nætter i Storstuens Himmelseng paa en af Gaardene og hørte, hvordan noget gav sig til at lyde paa Hushjørnet, som om et Hoved stod og gned sig op derimod, og bagefter lød det, som om nogen slæbte med en Sæk skraas over Storstuegulvet; han var slet ikke bange, men en Nat vilde han undersøge, om der ogsaa var noget at se, og tog derfor det tunge Sengeomhæng, der hang i Messingringe paa en Jernstang, op til sig paa Pudsen; da det saa som sædvanligt gav sig til at gnide mod Hushjørnet, flyttede han Hovedet længere ud, men i det samme gav det sig til at skraale lige ved hans Hoved, og saa kom der et Skrald, der gjorde ham saa bange, at han vistnok daanede; bagefter gik det op for ham, at det var Sengeomhænget, der var gledet ned, men han fik ikke mere opdaget om Spøgeriet.

Nogle unge Folk kom en Aften fra Skadhauge, da de i Roelsgaard Bakke saa et Blus, der luede meget højt op og saa straks blev borte; man ved ikke, hvad det var. En anden Aften i Tresserne gik et Ægtepar paa Vejen hen imod den nærmeste Gaard, som laa et Stykke henne; paa een Gang blev det meget mørkt, og stakket efter saa de, at Gaarden brændte: de kunde se Luerne fra Stuehusets Tag slaa ned i Gaarden, og de skyndte sig da at komme derhen, men før de naaede til Gaarden, var Synet forbi. Folk siger, at saadan noget er Varsel for, at Gaarden skal brænde, men det er ikke sket endnu; derimod gik en Mand for mange Aar siden gennem Damskær ved Nattetid og saa da Dalsgaard brænde, og nu for en halv Snes Aar siden brændte Gaarden ved Lynnedslag.

Ja, hvad skulde en sølle Dreng tro om saadan noget? Degnen mente jo nok, at det var lutter dum Overtro, men andre fortalte for vist og sandt, at baade den og den havde mødt Ligskarer, ja og Niels, som aldrig løj med sin gode Vilje og heller ikke havde nogen løbsk Fantasi, hørte selv en Nat, da han imod Sædvane var oppe, at Hønsene skreg i Hønsehuset, og bedst som han tænkte, Ilderen var inde hos dem, hørte han nogen trække hans Heste ud af Stalden, men før han kunde komme til at se efter, rumsterede det paa Loftet med Skæppe-maalet, og bagefter larmede det med nogle Fjælle i Gaarden; nogle Dage efter blev hans Ven Jens dræbt af Lynet, og Niels

kom til at give Fjæl til hans Kiste, Korn og Høns til Begravelsesgildet og kørte selv med Liget.

Men Husets Folk og de fremmede havde ogsaa andet end Krøniker at byde paa, især Sang, vel mest Salmer, f. Eks. de dengang nye: „Hvor salig er den lille Flok“, der havde seks Vers, „Saa vil vi nu sige hverandre Farvel“, „En kærlig Afsked vil jeg tage“, „Uforsagt! Vær paa Vagt“ o. m. fl.; men der blev ogsaa sunget en Mængde Viser, baade de almindelig udbredte: „En stjerneklar Aften i Roligheds Lund“, „Jeg spadserede en Aften min ensomme Gang“ og en lokal Vise som „Der gives i Verden Bekymring og Møje“, efter Sigende digtet af den enarmede Degns Datter i Vust. Saa var der Soldatervisere, Sømandsviser som: „Jeg har sejlet i Vester og Øster“, Erik Bøghs Viser o. fl. Af Folkeviser hørtes kun et Par: „Bonden og Kragen“ og „Rige Hr. Palle“; nogle halvgamle Viser for Bønder: „Maren var en Bondepige“, „Jeg er saa fro, jeg er saa glad“, og „Ingen Hunger plager mig“, stod i en Sangbog fra omkring 1850 sammen med andre lige saa poesiløse. Og saa var der et Par lokale Nidviser:

„Christen Jakobsen er da saa pæn en Mand:
Tyve og Keltringer huser han.
— Kender I ham saa?
Christen Jakobsen er da saa pæn en Mand:
lyve og stjæle det gør han.
— Kender I ham saa?“

„Mads Fjet! Mads Fjet!“ Saa hedte det
alt udi Nordens Lande,
og over Søen hedder det:
„Han bruger sin Forstande.
Han spytter paa sin Kæp for Tøst,
han ser til den og su'er.
En Skilling er hans Øjnes Lyst,
den kan ham rigtig kue.“

Præsten og Degnen, som i Begyndelsen af Tresserne fik oprettet en Skytteforening sammen, og som i Regelen var med ved Bøndernes Gilder, brugte disse Lejligheder til at fortælle pænere Historier, Indholdet af passende Litteraturværker o. d.,

Præstefruen ligesaa; og Bønderfolk flokkedes taknemmeligt lyttende om dem, vi Børn naturligvis ogsaa. Tillige indførte de nye Sange, f. Eks. Spaavisen: „Her I samles, alle favre Piger“, eller bibelske Sange som: „Min fjortende Vaar knap jeg skued“, „Til Johannes Jesus træder“, „I Nazareth der var saa smukt“, — eller Ingemanns „Eline hun gaar i sin Faders Borg“ og Holsts „Naar mit Øje er lukt“. — Med den grundtvigske Bevægelse sidst i Tresserne fulgte saa en rigere Salmesang og mere Sans for Fædrelandssange og sligt.

Der var dog ogsaa Almuesfolk med sund og god litterær Sans. Gamle Christen Hansen fremsagde saaledes bl. a. Ingemanns „Paa Sjølund's fagre Sletter“ udenad fra Ende til anden, og Peder i Sønder-Fuglsang lærte sin Karl store Stykker af „E Bindstouw“ udenad, nogle af Asbjørnsens Eventyr og andet, som han bagefter lærte os. Vi fik da heller ikke det Indtryk, at Sange var noget, som var blevet til af sig selv langt henne og for længe siden; mange af dem blev til saa godt som lige for vore Øjne. Degnen skrev jo Ligsange, der blev prentet og hængt op i Glas og Ramme i mange Hjem, maaske ved Siden af en „Christelig Husvelsignelse“, et „Himmelsbrev“ eller sammen med de faa Billeder: et Sted Frederik VII og Carl XV, et andet Sted efter 1864 Kongefamilien og Slaget ved Helgoland, ellers mest Silhouetter og lignende, senere Daguerreotypier og Fotografier. Og hvert Aar kom jo „Bitte Ole“ med sin Tejne fuld af nye Sange, som han havde digtet og nu gik og solgte. Anders Hansen havde digtet en Nytaarssalme, og baade den og den havde givet ulykkelig Kærlighed Udtryk i Sange, der var almindelig kendte; men især var der da den Thomas Nielsen, som Ludvig Bøgeskov har skildret saa smukt i „Højskolebladet“ 1901 S. 1013 ff., og hvis Rimbreve og Sange endnu gemmes i trofast Minde paa Hannæs¹, hvor han var Vikar i Tømmerby

¹ F. Eks. „Kvædelævisen“:

Vor Husbond, kom herud!
 Vor Husbond, kom herud!
 Du skal ha første Bud,
 ja, du skal ha første Bud.
 Vi sælger ej for Guld,
 som kun gør Pungen fuld,
 men Livets Lyst og Munterhed er mere
 værd end Guld.

Men lov os Steg og Kage
 og Drikke god dertil
 og som i gamle Dage
 en Dans med muntert Spil,
 saa slutter vi Akkord
 og kører glade bort.
 Hurra! Hurra! Hurra!

Skole, mens Læreren, P. C. Myrup, var Folketingsmand. Th. Nielsen var Egnens store Digter, Forbilledet for mange smaa.

Alt dette og meget, meget mere kunde man lære uden at kende et Bogstav, men dette maatte man jo ogsaa til. Den sædvanlige ABC med en Hane i det store A og med Fadervor som første Øvelsesstykke brugte de fleste Børn; desuden havde vi hjemme et sandt Vidunder af Kedelighed, nemlig „Fuldstændigt Aftryk af den indbyrdes Undervisningsmetodes Tabeller, Læseskolen Nr. 1,“ som Titelen vist lød. Nej, saa havde enkelte en anderledes morsom Bog med en chokoladefarvet Abe i kaalgrønne Omgivelser og med Vers nedenunder:

„En Abekat blandt Dyrene
mest findes lig et Menneske“.

Lykkelige Børn, der havde saa morsom en Bog! syntes jeg. — Saa kom Luthers Katekismus i Mynsters Oversættelse; vi havde ogsaa den gamle af Palladius derhjemme; den var meget tykkere og indeholdt bl. a. en Anvisning til at skrifte; senere hen var det morsomt nok at læse i den, men den skulde heller ikke læres udenad saadan som den lille og som H. I. Birchs „Bibelske Historie . . . for Børn, især paa Landet, som have ringe Evne og liden Skolegang“, eller som Balles Lærebog, endogsaa de frygtelig lange Anmærkninger i ottende Kapitel; endelig 1863 fik vi Balslevs meget mindre og lettere.

I Skolen læste de mindre Børn i Børresens Læsebog, de større i P. Hjorts „Den danske Børneven“, en for sin Tid fortrinlig Bog, som vi næsten lærte udenad, og naar vi kom i Skole andre Dage end de pligtige, havde vi Lov til at læse i C. F. Wegeners „Liden Krønike om Kong Frederik og den danske Bonde“, Berlins „Læsebog i Naturlæren“, Nachtgalls og la Cours Gymnastikbøger samt Grundtvigs Snorre og Saxo; af denne sidste var det især Stærkodder-Sagnene, som tiltalte os, og nogle af Versene lærte vi udenad. I Regnetimerne brugtes først „Indbyrdes Undervisningsmetodes Tabeller“, derefter Cramers Regnebog, dog ikke længere end til Vekselregning; saa fik vi Chr. Hansens 3. Del og arbejdede os igennem den, indtil vi henimod Slutningen kom til Decimalbrøk, som vor Lærer ikke forstod, for

det havde de ikke lært paa Snedsted Seminarium, sagde han. Ved en anden Lejlighed sagde han, at han var en Stympet i Geografi; men naar han havde vist os et Land paa Kortet, paapeget dets Grænser og vigtigste Byer, gav han os en Skildring af Livet der, f. Eks. Gemsejagten i Alperne, og et Stykke af Landets Historie, f. Eks. Svejtsernes Frihedskamp. saa nogen rigtig Stympet var han vist alligevel ikke; for Resten anbefalede han os Leonhards Geografi med Kort og Rimestads Danmarkshistorie, som nogle af os købte og læste. Sproglære gav han os meget af, fortalte os f. Eks., at „Gerningsordene“ havde tre Tider: Fortid, Nutid og Fremtid. „Ja,“ sagde han, „Fortiden deles egentlig igen i tre Tider, der kaldes: Imperfektum, Perfektum og Pluskvamperfektum; de har ogsaa danske Navne: den ufuldkomment forbigangne Fortid, den fuldkomment forbigangne Fortid og den mer end fuldkomment forbigangne Fortid, men det behøver I nu ikke at huske“ — og saa huskede vi det naturligvis. Alligevel var det os en Fryd, da Præsten ved en Eksamen lærte os at kalde dem: Datid, Førnutid og Førdatid. (Han skaffede os ogsaa „Folkelæsnings“ først udkomne Bøger at læse i, ligesom Distriktslægen laante et Par af os de følgende.) Egentlig Gymnastik- og Sangundervisning var der ikke, men en og anden havde lært en Melodi hjemme, som han saa lærte de andre, somme Tider Teksten med, f. Eks. Visen „I Faaborg paa Lazarettet“. I Skrivetimerne kunde enkelte faa Lov til at tegne efter de faa Billeder, der fandtes i Skolens Bøger, ligesom det en Tid var Mode mellem os at tegne og male hjemme. Desuden fik vi en Del Øvelse i Skriftlæsning, Diktat- og Stilskrivning (Fortællinger og Breve). Hver Skoledag begyndte og endte med en Andagt paa den Maade, at Læreren læste et Vers af „Evangelisk Salmebog“ og sang det næste Vers sammen med os, og det blev til Andagt, fordi han selv var med deri, og fordi vi med alle Sognets Folk saa beundrende op til den Mand, der altid gav os det bedste, han vidste, f. Eks. Indholdet af hver god ny Bog, han læste.

Lejlighedsvis besøgte jeg et Par fremmede Skoler og otte fremmede Kirker, ikke at tale om vor egen Kirke, der var fyldt hver Søndag; men jeg ved alligevel ikke ret, om Kirken

gav mig andet end Stemnings- og Følelsesindtryk; noget andet blev Konfirmationsforberedelsen, der ikke blot gav os mærkværdig god Bibel- og Kristendomskundskab, men paa mange af os havde en Inflydelse, der ikke er forbi endnu.

I mit Hjem var der gudelige Bøger nok at læse, og de blev flittig brugt til Husandagt, ikke blot to forskellige Kvartudgaver af Bibelen, men ogsaa en Postil: Dr. Heinrich Müllers „Aandeligt Hjertespejl“ og samme Forfatters „Aandelige Hviletimer“, Andagtsbøger af V. A. Wexels og P. O. Boisen, Pontoppidans „Forklaring“, „Menneskets Hjertespejl“ med gyselige Billeder i, Fr. Boyes „Liden Skatkiste“ med et Skriftsprog og et Vers til hver Dag i Aaret, „Kristi Barndomsbog“, en Aargang af J. Victor Blochs „Kristeligt Folkeblad“, hvoraf særlig Birkedals Rejsebetragtninger tiltalte mig, og saa senere „Gudelige Smaaskrifter“ samt „Dansk Missionsblad“ og „Den indre Missions Tidende“, endelig Hans Jacobsen Hvalsøes „De bedendes aandelige Kæde“, hvoraf man særlig brugte Morgenrimet: „Tak være dig, treenig Gud“, og Aftenrimet: „Nu længes fluks min matte Krop“, der endte saaledes:

„Sæt dine Engle til en Vagt,
saa har jeg Naade fundet,
saa spytter jeg ad Satans Magt,
saa er han overvundet.“

Det var dette Rim, den gamle Kromand i „Bildt“ fremsagde hver Aften.

Hos Slægt og Venner laante vi desuden baade Luthers, Brochmands og Birkedals Postiller, Kegelius's „De Tolf Aandelige Betænkninger“, „Augustin i sine Bekendelser“, Josefus's Bog om Jødernes Krig med Romerne og Halvard Gunnarssøns „Aandelig Spørgsmaalsbog“; den kaldtes „Præstepinen“, og man fortalte, at den, som kunde denne Bog udenad, kunde blive Præst. Endnu kan nævnes „Den unge Piges hellige Timer“ og Fr. Ahlefelds „Menneskelivet“ m. fl.

Særlig var der dog mange Salmebøger, ikke blot Kingos, Pontoppidans, Guldbergs og den evangeliske med forskellige Tillæg samt senere Roskildesalmebogen, men ogsaa ældre som

P. Dass: „Aandelig Tidsfordriv eller Bibelsk Visebog“. Samuel Olsen Brun: „Den siungende Tids-Fordrif Eller Korsets Frugt“. Iver Brink: „En Christens Tanke-Tøyle“, Jesper Rasmussen Rachløvs „Taareperse“, Brorsons „Troens rare Klenodie“, en hernhutisk Salmebog o. s. v. og nyere som Peter Hjorts „Gamle og nye Psalmer“, „Pilgrimsharpen“ o. fl., hvoraf dog nogle var laant Gods.

Vi holdt ingen Aviser hjemme, ikke engang „Thisted Amts Avis“, som Folk ellers holdt, for dels sagde Far, at han ikke rigtig forstod det alt sammen, og dels var det nødvendigt at spare, hvø der kunde spares, og da han saa døde 1866, blev Kaarene ikke bedre. Heller ikke paa verdslige Bøger var Hjemmet rigt: et Par gamle Læsebøger uden Titelblad, men med belærende Indhold, i Grunden vist gode, saa I. L. Rohmanns „Almuevennen“ og en „Anders Johansens Liv og Levnet“, der skildrede en ideal Bonde, desuden et Par af Trykkefrihedsselskabets Folkeskrifter, Abildgaards Dyr lægebog, Holbergs Danmarks Riges Historie, 2. Tome, en Slags bibelhistorisk Roman, som kaldtes „Assenaths Bog“ og en anden slibrig gammel Roman: „Tristan og Indiane“ — og enkelte andre. Men man kunde jo laane, og i Skolen var der Rester af et Sognebibliotek, hvoraf jeg bl. a. laante Janus Balthazar Krarups „Den landøkonomiske Skoleven“ og nogle Aarsberetninger fra Landhusholdnings-selskabet; deri fandtes dog altid Fortælling om de Mænd, som havde gjort sig værdige til Selskabets Sølvbægere. Nej, saa var det bedre hos Privatfolk. En Husmand i Nabolaget havde en hel Samling Billedalmanakker, der førte mig ind i nyere Litteratur, særlig vel Skolelærerlitteraturen, og andre Naboer havde Grimms Eventyr, Bøger om Uglspil, Skytten Bryde, Holger Danske, Sybilles Spaadom, Henrik Smids Lægebog, „Den kloge Kones Bog“, Drømmebøger, Spaabøger o. desl. fra Jul. Strandbergs Forlag. Men der var da ogsaa „Knyttingesaga“, Barfods „Fortællinger af Fædrelandets Historie“, Flors Haandbog, J. V. Marckmanns om Benjamin Franklin og en om Tycho Brahe. Der var en Selvbiografi i to Bind af den norske Mestertyv Gjest Baardsen Sogn-dalsfjern, og vor Nabokone havde en Sang om ham med lige saa mange otteliniede Vers, som der var Bogstaver i hans Navn:

den gav sig ogsaa ud for at være forfattet af ham og var „prydet“ med et Billede af ham som lænket Fange. En Gaardmand en Fjerdingsvej borte havde efter Sigende en dejlig Bog, Campes „Robinson Crusoe“, og da jeg tidligere havde læst en mindre Bog om Robinson, maatte jeg ogsaa have fat i denne; men aldrig har jeg læst noget Værk, der har henrevet mig som den. Somme fortalte ogsaa, at en Mand, der boede noget længere borte, havde en Bog, der var endnu bedre, nemlig „Onkel Toms Hytte“, men den havde jeg alligevel ikke Mod til at forlange til Laans. Derimod hørte jeg vor Købmand og nogle andre tale om en Roman, der hed „Galejslaven Rocambole“, og en anden af Eugene Sue, der hed „Paris's Mysterier“, men især en af Alex. Dumas: den hed „Greven af Monte Christo“, og den laante jeg saa hos Købmanden, men blev øjeblikkelig gennet tilbage med den; jeg skulde ikke bruge min Tid til den Slags, sagde Mor, og mange Gange siden har jeg i mit stille Sind takket hende derfor.

Da jeg saa endelig sidst i Tresserne sammen med et lille Rejseselskab fra Vendsyssel og Hanherred gæstede Galtrup Højskole og Østerjølby Friskole paa Mors, gik der ligesom en ny Verden op for mig. En af mine Rejsefæller fortalte om „Gjøngenhøvdingen“, og paa Mors læste jeg de første af H. C. Andersens vidunderlige Eventyr; senere fulgte Ingemanns „Valdemar Sejr“ og flere.

Men alt i alt var det i Grunden ikke saa lidt, saadan en Bondedreng dengang havde Lejlighed til at se og høre, at læse og lære, og velhavende Bønders Børn havde vel sagtens Adgang til endnu meget mere. Saa bliver der næppe megen Grund til at misunde Nutidens Dreng i By og paa Land, men nok Grund for mig til med Tak at mindes mine Plejeforældre og de mange andre, der dengang og siden har hjulpet mig frem som mine Forbilleder og Vejledere.

THY DEGNE- OG JORDEMODEROST.

VED

C. KLITGAARD.

Det er nok Thy Jordemoderost“ var en Udtalelse, som man ofte hørte for en 25—30 Aar siden. naar en særlig god og fed Ost kom paa Bordet; eller ogsaa kunde det lyde „Det er nok en Thy Degneost“.

Det var naturligvis ikke altid bogstavelig ment, der var jo andre gode Oste end Thy Degne- og Jordemoderost, men disse sidste havde i Tidens Løb vundet et saadant Ry rundt om i Landet, at det for Husmoderen var en Ære, naar hendes Ost kunde komme i Klasse med dem.

Saa kom Andelsmejeriernes Oprettelse i 80erne, og dermed var det forbi med de gode hjemmelavede Sødmælksoste.

Naar det særlig var Degne- og Jordemoderosten fra Thy, der vandt Berømmelse, var det vist begrundet i, at Ydelsen af Mælk til Degn og Jordemødre skete i større Omfang og fortsattes længere ned i Tiden i Thy end i de fleste andre Egne.

Efterse vi de gamle Præste- og Degnindberetninger — f. Ex. de af Wulff udgivne Indberetninger om Beskaffenheden af Sognekaldene i Aalborg Stift 1690, erfare vi, at der da overalt i Stiftet ydedes Sankt Hans Offer (St. Hansrente), der bestod af Ost, som Bønderne lavede; men saavel Præsterne som Degnene i Vendsyssel klagede over, at der nu ikke blev ydet nær saa meget som forhen, Ostene vare baade faa og smaa, „vage“ og „onde“; i Thy gaves der meget mere i St. Hansrente.

Denne Erlæggelse af Smaaredsel (Nannest) til Præst og Degn vedblev jo, til den 1861 ved Lov blev afløst af en Byg- eller Pengeydelse, der for Skolelærernes Vedkommende betaltes gjen-

nem Kommunekassen, men Degnene (Skolelærerne) var jo almindeligvis meget daarligt stillede i økonomisk Henseende, og trods Afløsningen vedblev Befolkningen derfor mange Steder at yde dem et St. Hans Offer; dog bestod det nu ikke mere som i ældre Tid af Ost, men derimod af Sødmælk, saa kunde Degnene selv lave Ost, saa store eller smaa, gode eller daarlige som de selv ønskede. I Vendsyssel synes denne frivillige Ydelse kun at have vundet ringe Udbredelse, hvorimod Thyboerne vare saa gavmilde, at der her var Degne, som kunde lave 200—300 Pund Ost af den givne Mælk.

Men nu Jordemødrene? — ja, var Ofret til dem en moderniseret Form af tidligere Tidens Ofringer til Frugtbarhedens Gudinde? St. Hansskikkene bunde jo langt nede i den graa Old.

Naar man naaede St. Hansdag, bekjendtgjordes der gennem Skolebørnene eller ved Kirkestævne, at paa den eller den Dag vilde Læreren eller Jordemoderen tage imod Mælk, og den leveredes saa af Beboerne i en centralt beliggende Gaard, hvor man laante Hus til at lave Ostene med det samme, eller Modtageren kjørte rundt til Distriktets Landsbyer og tog imod Mælken, som fyldtes paa store Tønder, hvorefter Ostetillavningen foregik hjemme. Ved Leveringen trakteredes Overbringeren gjerne, f. Ex. med Mjød og Smaakager, som ogsaa medførtes, naar Mælken indsamledes pr. Vogn.

Ostene lavedes i Størrelser fra 16 til 40 Pund; de krævede en omhyggelig Pasning under Lagringen, og revnede de, brugte man at overhælde dem med Rom og at tætte Sprækkerne med Smør. Naar de saa vare „modne“, afhændedes de ved Mikkelsdagstid til Kjøbmændene i Thisted, men ogsaa fra Hotellerne rundt om i Landet indløb der Bestillinger særlig paa overvintrede Ost, og mange private Familier vare Aftagere. Prisen var c. 1850 1 Mark pr. Pund, ved 1860 24 Sk., og først i 80erne betaltes almindeligvis 1 Krone pr. Pund. Men nu er Degne- og Jordemoderosten en saga blott, som faar de gamle Ostekjendere til at mimre med Munden.

NORSKE HØSTSKIKKE.

Av Kristian Bugge.

«Jeg ser væsentlig vor slægts arbeide med «Folkeminderne» som samlende og ordnende, og fremtiden som den, der skal bringe tydningen og forstaaelsen» (H. F. Feilberg i brev av ³¹/₅ 1909).

De følgende oplysninger om norske høstskikke gjør ikke fordring paa at være noget uttømmende arbeide. Det vilde ha været ønskelig at kunne levere en samlet oversigt over norsk tradition, knyttet til høsttiden; men da det kan trække længe ut, før vi faar en saadan, vover jeg at fremlægge hvad jeg har samlet, i det haab at det allikevel kan være til nogen nytte. For en menneskealder siden samlet P. C. Asbjørnsen og Sophus Bugge efter anmodning av W. Mannhardt, og det var avtalen at det hele materiale efter benyttelsen skulde gaa tilbake til Norge. Men efter Mannhardts død er hans samlinger kommet paa vildspor, og en nordmand som for et par aar tilbake ønsket at studere de nævnte optegnelser i Berlin, kunde ingen besked faa. Nedenfor vil enkelte træk av hvad Asbjørnsen og S. Bugge optegnet, bli meddelt efter Mannhardts verker, altid med angivelse av kilde.

I. HØSTOFFERET.

Paa en gaard i Kvelle, Hedrum (Jarlsberg) holdt de paa med høiaannen. En ung gut som var med la merke til at gamlekaren lot litt høi ligge efter paa marken, da det sidste las var

færdig og skulde kjøres ind. Gutten gik bort og raket det sammen og la fanget paa lasset; men gamlingen rev det ned igjen med riven og sa: «En maa da la no'e ligge att til Vorherre au.» (C. 1860).

I Sandeherred, Jarlsberg, erindres endnu den skik at la litt høi ligge igjen paa marken, naar det sidste las kjøres ind. Det gjøres forat det skal bli meget høi til næste aar. (1906).

En gaardbruker i Tjølling, Jarlsberg, meddeler at en gammel kone, som i hans guttedage hjalp til med høiaannen, ikke likte at de raket altfor vel efter, naar de kjørte ind det sidste las. Hun angav som grund herfor at det som laa igjen skulde «bergkjerringa» ha. (C. 1870).

I Gran, Hadeland, heter det at en skulde la det sidste «ettertaket» ligge igjen paa marken, forat det kunde bli godt høiaar næste gang. (1909).

Samme skik har ogsaa været praktisert i Øiestad, Nedenes, i Eker, Buskerud, i Hallingdal, i Østre Aker og i Ramnes, Jarlsberg.

Specielt kan nævnes at i Tjølling, hvor jeg paa flere gaarde søkte opplysninger om høiofferet, var skikken kjendt overalt. Det het dog at de ikke gjorde det nu længer; men for en 30—40 aar tilbake hadde de gamle brukt «ikkje aa la riva gaa etter sidste høilasset».

I Vannelven og Ørsten, Søndmøre, pleiet de i gamle dage — for c. 50 aar siden, og maaske senere, — at la noget græs staa igjen paa marken om høsten. Det opplyses intet om grunden, men det har rimeligvis været for at faa meget høi næste aar.

Hvad offer av korn angaar, forsikrer de allerfleste at de intet kjender hertil; de søker tvertimot alltid at «pille med sig mest mulig». Efter hvad enkelte meddelere tror at vite, har det dog været skik ogsaa at la endel kornaks ligge igjen, saaledes i Aker, i Øiestad og i Ramnes. En ældre mand, som er opvokset i Ramnes, fortalte at det var anset som utilbørlig og som det største kniperi at plukke altfor vel op paa marken, naar kornet skulde kjøres ind. Men andre fra samme bygd vilde intet kjende til dette.

Det synes derfor at være det sikreste at holde sig kun til offeret av høi, som blev bragt for at faa rikelig host næste aar, eller ogsaa, fordi «Vorherre» eller «bergkjerringa» skulde ha det (Jarlsberg). Men der er antagelig ingen grund til at tvile

paa at man ogsaa i Norge, som i andre germanske lande, engang har kjendt et offer av korn.¹

I Tyskland bringes kornofferet til Woden (Odin). W. Golther siger herom i sin «Handbuch der germanischen Mythologie», s. 290: «Der Wode (Odin) hat Einfluss auf Ackerbau und Gedeihen der Frucht. In Mecklenburg liess man einige Ähren stehen, die zur Garbe zusammengebunden wurden. Die Schnitter traten im Kreis darum und riefen: «Wode, Wode, hole deinem Rosse nu Voder!» Mens det i Mecklenburg er Odin som skal fore sin hest med kornet, var det i Tjølling bergkjerringen, som vel skulde ha høiet til sine kjør.

I Skaane, Blekinge og Smaaland efterlot ogsaa slaattefolkene litt korn paa akeren til Odins hester, og paa flere steder i Danmark bringes offeret til «Goens» hest. «Noget efterlades paa Marken som Offer til et Væsen, som har i sin Magt at skaffe Trivsel til Sæden i det kommende Aar» (Axel Olrik i «Danske Studier», 1904, s. 35).

Hvorvidt den vestfoldske «bergkjerring» i denne forbindelse er oprindelig, eller om hun har avløst en anden hoiere magt, er jo ikke saa let at avgjøre. Men det kan i Vestfold like saa godt ha været Frøy, der har mottat et hostoffer som Odin, til hvem man efter Ynglingasaga 8 skulde blote ved vinterdag for at faa godt aar. Og forøvrig er bergkjerringen av betydelig større ælde end baade Odin og Frøy.²

I det sydlige Norge var det for en del aar tilbake endnu skik at la et eple eller to henge igjen paa træet om høsten. Hos en familie paa Hedemarken blev saaledes altid dette overholdt, likesaa i Larvik. Paa Falster i Danmark lot man de sidste epler henge igjen til Goi. (D. Studier, 1904, s. 35).

2. DET SIDSTE KORNBAAND.

Naar det var kommet saalangt at den sidste akerlap skulde skjæres, eller det sidste engstykke slaaes, forestod et viktig arbeide for ældre tiders slaattefolk. Vore forfædre tænkte sig at der i sæden bodde et væsen som de av hensyn til sin egen sikkerhet var nødt til at behandle med en viss forsigtighet. Dette

¹ I eventyret om gutten som gik til nordenvinden for at kræve betaling for melet, tør vi maaske se en paralel til det nordtyske offer av mel til vinden, som er behjælpelig med at tørre sæden.

² Se «Tillæg», no. 1.

væsen har faat navn av kornaand eller græsaand, og efter hvert som høstarbeidet skred frem paa aker og eng, blev aandens rike mindre og mindre, indtil det tilslut kun bestod av de sidste gjenværende straa eller aks.

Det synes som om det har været en kollektiv-aand, som hersket over den hele aker eller eng paa hver gaard, ikke en for hvert straa eller aks. Men aanden likte øiensynlig ikke at drives væk, og frygten for at krænke den kom tilsyne paa forskjellig vis. Hændte derfor et eller andet uheld under slaatten eller skuren, blev dette tilskrevet aandens uvilje og vrede over at bli drevet væk.

Naar en paa Gurskø, Søndre Søndmøre, under skuren skar sig i fingeren, sa han: «No mista e skuragrauten». Meningen hermed synes at være: Der har engang været den regel at den som under skuren skar sig i fingeren — og derved tydelig for alle og enhver hadde været saa uheldig at paadra sig kornaandens had — skulde faa straffen yderligere skjærpet ved ikke at faa sin del av det belovede festmaaltid, naar kornet var bragt i hus. Kanhænde den anden tænkte sig at kornaanden hørte den uheldige mands utrop og var tilfreds med straffeutmaalingen, hvorfor de uten at frygte for videre ulemper med tryghet kunde ta fat paa sit arbeide igjen.¹

Den første dag under skuren har en let for at bli stiv i ryggen. Ogsaa dette onde har andetsteds været tilskrevet den vrede kornaand.

I Ramnes, Jarlsberg, kaldes denne stivhet i ryggen for skulebroka (uttalt med «tykt» I = skurdebroka). Uttrykket er dunkelt og vanskelig at forklare. «Broka» er ogsaa navn paa de to nederste kornbaand paa stauren, fordi de danner som en bukse (brok) med to sprikende ben. «Skulebrok» kjendes ogsaa paa andre kanter av landet, saaledes paa Hadeland, hvor de for at bli kvit stivheten (i hofterne) løper fort nedover en brat bakke. I Ramnes hørte jeg ikke om noget saadant middel. Ross opfører i sin ordbok: «Skurdbrok, f. Stivhed over Lænd og Laar efter Meierarbeide; Nordre Gudbrandsdalen». Efter samme forfatter brukes i Øst-Telemarken «skulebuksur» f. pl. om samme onde.

Efter de norske uttryk at dømme synes det saaledes som om stivheten i ryg, lænder og laar, paadrat under kornskuren, er sammenlignet med et onde som paaføres en av en (altfor trang eller ubekvem) bukse. Det heter jo ogsaa, naar en er kommet

¹ Se «Tillæg», no. 2.

i en vanskelig stilling: «Ja, nu er du kommet i et par bukser!» eller: «Jeg vilde nødig være i dine bukser». Og naar en under skuren har klaget over stivhet, har vel de andre sagt: «Ja, du har paa dig skurdebuksen nu!» Der er derfor neppe anledning til, paa grundlag av de ovenfor anførte uttryk, at skrive denne stivhet under kornskuren paa den fornærmede kornaands regning. Men det er mulig at folk har set anderledes paa dette i gamle dage, og at de da i «skulebroka» har set en hevnende indgripen av kornaanden, saaledes som de har gjort det andetsteds. Naar de estiske høstfolk paa øen Mon tror at den som skjærer de første aks vil faa ondt i ryggen, har dette — efter Frazer, *The Golden Bough*, II, s. 275 — sandsynligvis sin grund i den tro at kornaanden tænkes at bli sint for det første saar. I Transsylvanien pleier de saksiske høstfolk at ombinde hoften med de første aks, som de har skaaret. Her anvendes kornaanden til at helbrede eller at beskytte, men i sin oprindelige planteform, ikke i skikkelse av en gjæt eller kat. (*The G. Bough*, II, 275). Kornaaanden kan nemlig ogsaa anta skikkelse av et dyr, vel fordi dyrene i ældre tider lettere end nu kunde komme ind i akeren, hvor høstfolkene i dem trodde at se den snart hjemløse kornaand.

«Før kornskuren er slut, blir i nærheten av Grenoble (Frankrig) en levende gjæt prydet med blomster og baand og faar lov til at løpe omkring paa akeren. Høstfolkene jager og forsøker at fange den. Naar de har faat fat i gjeten, holder bondekonen den fast, mens manden hugger hodet av den. Gjetens kjøt spises i høstgildet; men et stykke av det nedlægges hermetisk og opbevares til næste høst, da en ny gjæt dræpes. Saa spiser alle høstfolkene av kjøttet. Samme dag forarbeides gjeteskindet til en kappe, som bonden der arbeider sammen med sine folk altid maa bære ved høsttid, hvis regn eller daarlig veir sætter ind. Men hvis en høstkarl faar ondt i ryggen, gir bonden ham gjeteskindet at bære».¹ Grunden hertil synes at være den, bemerker Frazer, at ryggeondet, som er paaført av kornaanden, ogsaa kan helbredes av den. Naar en høstkarl andetsteds er saaret under skuren, brukes en kat som kornaandens repræsentant til at slikke saaret.² (Ogsaa i Norge optrær kornaanden og græsaanden, som vi senere skal se, i skikkelse av gjæt og kat, foruten som hare.)

¹ Mannhardt, *Antike Wald- und Feldkulte*, s. 166.

² Frazer, *The Golden Bough*, II, s. 275.

I norsk folketro, hvor trollkjerringer faar skyld for saa meget og mangt, er det ikke mere end ventelig at de ogsaa tilskrives den verk som en kan paadra sig under slaatten og skuren.

Naar en skjærer kornet, hænder det ofte at en «forgriper sig» $\circ$: at venstre haandled og tildels haandbaken hovner op, idet en griper over aksene. Som middel herimot brukes paa Hadeland at binde husebaandet om det ophovnede sted. Paa andre steder tyr de til kraftigere midler. J. Th. Storaker fortæller fra Lister og Mandal («Folkervennen», 1862, s. 462): «Et probat middel mot jøiren ($\circ$: verk i haandledene) skal følgende være: (Den som har verken) søker et halmstraa, hvorpaa der findes 3 led. Derpaa gaar han (sammen med to andre) ind i et hus, hvor der findes 3 dører paa rad. Nu gaar de til den første dør og lægger halmstraaet tvers over dørsvillen. De to andre holder straaet i hver sin ende, medens den tredje hugger halmstraaet i det ene led med en tintallerken. Den som hugger siger da: «Naa hogg eg jøira!» Den anden svarer: «Jøira æ hoggen». Likedan gjør de ved de to andre dører, saa at halmstraaet blir hugget over i alle tre led. Den syke vil nu snart bli god».

Samme kur bruktes i Hardanger mot vred.¹ Og fra Nordmøre fortæller Glückstad:² «Hadde en ved arbeide overanstrengt sin haand, saa het det: «Dæ e ræna», og midlet var at hente en klok mand, som med en stor økse hugget over dørstokken, mens en anden spurte hvad han gjorde, hvortil han svarte: «Eg hogg ræna, eg».» Efter Aasen betegner saavel rena, f, som gjo, f, eller gøyr, m, smerte og hævelse i haandleddet eller haandbaken, som enten kommer av vridning eller forstrækkelse, eller ogsaa av haardt arbeide. Og ifølge Ross (artikel «gygr») brukes jøgr eller jyr overført paa ethvert svært hunvæsen. Siden halmstraaet spiller en rolle ved helbredelsen, tør vi vel gaa ut fra at verken kommer av «forgrivelse» under kornskuren, og meningen med avstraffelsen synes at være at ondet vil ophøre, saasntart gygren inde i halmstraaet er dræpt. Ondet maa vike, naar dets aarsak er tat væk.

Denne forklaring bestyrkes ved en beretning fra Setesdalen:³ «Det høvde stundom naar dei skar, at der kom trutne i uvleden (haandleddet) paa vinstre hondi — den hondi dei greip med. Daa

¹ Bang, Hexeformularer og mag. Opskrifter, no. 31 og 32.

² Sundalens og Øksendalens Beskriv., s. 98.

³ Joh.s Skar, Bygdelig, s. 136.

hadde dei so løglegt eit ordtøkje: «Du hev gripe gygri», sa dei.»

Det er her tydeligvis gygren som spiller den fornærmede kornaand, der jo kan anta de forskjelligste skikkelser og de mest vekslende navne. «Somme av disse navn er haanlige, og sine steder frygtet man endog for sidste neg. I England het det piken, men efter solnedgang heksen, svarende til vort hvedetroiden og boghvede-ræden, og det er aabenbart at det sidste neg kunde huse noget slem, som man skulde vogte sig for».¹

Som vi har set, har man god grund til at frygte for kornaandens hevn, længe før man skjærer og binder det sidste kornbaand. Men end mere forsigtig gjaldt det at være, naar det allersidste skulde slaas og skjæres. Aandens vrede tænktes aabenbart at stige i potenseret grad, eftersom den blev jaget fra sted til sted.

Som før nævnt, optrær korn- og græsaanden i Norge i mange skikkelser, baade som menneske og dyr. Naar de paa Gursko, Søndre Søndmøre, under kornskuren fik øie paa et dyr i akeren, f. eks. en akerriks, en rotte eller mus, søkte de at jage det bort i det sidste hjørne av akeren. Og naar dette hjørne blev skaa-ret, dannet de en mandgard for at fange eller faa livet av dyret. Fandt de intet, var skuffelsen meget stor.

Det er maaske i dette tilfælde ikke saa sikkert at vi har med kornaanden at gjøre. Rotter og mus er farlige skadedyr, som det nok kunde være umaken værd at tyne, selv om de ikke for anledningen spillet kornaander. (Sammenlign dog nedenfor «potetesmusen».)

Almindeligst gjaldt det at jage aanden væk. Kunde de paa én gaard bli tidlig færdig med slaatten eller skuren, var de vel bjerget, for da reiste aanden til næste gaard. Men der hvor de blev sidst færdig, maatte de finde sig i at huse den vinteren over. Og det kunde naturligvis medføre sine ulemper at ha en saa farlig gjest i huset.

I Indre Søndmøre kapskar de derfor for at bli kvit skurekallen. Paa den gaard hvor de blev sidst færdige med skuren, var de pligtige til at fode skurekallen til næste høst (Valdalen).

Naar de paa gaarden Oie i Hjorendfjord, Søndmøre, er færdige med skuren, siger de: «No e skurakaillin reist, no reiste

¹ Bernh. Olsen, Det sidste Neg, i Danmarks Folkeminder, no. 6, s. 9.

han te Norong (som er nærmeste gaard, hvor de har mindre sol, og hvor de derfor blir senere færdige). Og naar de har gjort tærskingen fra sig, siger de likeledes: «No e stødekaillin reist te Norong».¹

I Bonddalen i samme herred kapskar de ogsaa hver paa sin gaard. Paa gaarden Eide pleiet de at si: «No e skurakaillin reist te Heimigar'en (en større gaard i nærheten, hvor de holdt længere paa med skuren).

Den som i Veø, Romsdalen, blev sidst færdig med slaatten og skuren, fik «slaattakaillen» og «skurakaillen». Naar en var sent ute med slaatten, hjalp de andre ham, og til tak gjorde han da duna(d) for hjælperne. Trakteringen bestod i rømmegrøt. Naar hver enkelt var færdig med slaatten, koktes slaattagraut (rømmegrøt), i almindelighet den første søndag efterat de hadde slaat av, eller ogsaa naar de kom hjem fra sæteren. Da traktertes med sæterhelggraat.

Om skurekallen oplyser W. Mannhardt (Die Korndämonen, s. 25): «In Norwegen redet man vom Skurekail (= dänisch Skjærekarl), d. i. Schmittermann, einem Geiste, der unsichtbar im Acker haust und dort das ganze Jahr von des Bauern Korn speist. In der letzten Garbe wird er gefangen und eine Puppe in menschlicher Gestalt verfertigt, die seinen Namen trägt.» Fremdeles fortæller Mannhardt (Myth. Forsch. s. 31), at man i Romsdalen og andre dele av Norge, naar slaatten er over, siger at den gamle høimanden (sml. ovenfer «slaattakaillen») er blit dræpt.

I Ørsten, Søndmøre, siger de, naar den sidste akerlap er skaaret: «No he me gjort ende paa kallin». Alle som er med at skjære kappes om at faa være med at gjøre ende paa kallen. Men tiltros for alle anstrengelser for at faa den dræpt, kunde det allikevel tænkes at den var gjemt i det sidste kornbaand, og at den saaledes fulgte med ind i huset. Naar de derfor senere gik igang med at tærske, var det om at gjøre at slippe fri for stødekallen, som tænktes at bo i de sidste kornbaand i staalet. Hvis en granne kom til, mens de under tærskingen holdt paa med det sidste av kornet, sa han: «Aa, di e komne so laangt, at di held paa med kallin, di!»

Men før tærskingen tok sin begyndelse, søkte de at overføre kallen paa grannegaardene. De lavet da til en figur ved at

¹ Se «Tillæg», no. 3.

stappe korn i en bukse, og denne søkte de at smugle ind hos naboen. Meddelelsen erindrers at en grannekone engang kom ind paa gaarden, angivelig den hensigt at slaa av en passiar. Men da hun gik, saa hun sit snit til at sætte efter sig en skurekall; derav blev det «laatt og lögje». Det var bevis for at de paa hendes 'gaard «hadde truska fraa seg». Det gjaldt da at faa luret kallen videre til næste granne, som endnu ikke hadde tærsket. Og hvis det lykkedes, blev skammen ved at ha faat den ikke fuldt saa stor.

Det het at de «hadde gjort ende paa kalling», naar det sidste paa akeren var skaaret. Andetstedsfra vet vi at dette blev gjort paa en særdeles drastisk maate, og engang i tiden i al sin forfærdelige virkelighet. Naar saaledes en fremmed kom ind paa akeren eller nær den, blev han grepet, indhyllet i de eller det sidste neg og slaat ihjel efter først at være overstænket med eller neddykket i vand — en symbolsk handling som tok sigte paa at drøpe den gamle kornaand, forat den nye kunde opstaa næste aar i forynget skikkelse. En avdæmpet levning av denne barbariske skik, som naturfolkene ansaa for nødvendig for grødens fortsatte trivsel, er vistnok den skik som Mannhardt fortæller om fra Solør: Den som kom ind paa marken (akeren), det være sig husbonden eller en fremmed, blev bundet i et neg og maatte betale løsepenge for at slippe fri.¹ Noget lignende har, efter hvad Mannhardt oplyser, været praktisert over hele Tyskland: Naar en fremmed traf til at komme nær høstfolkene, grep disse fat i ham og bandt ham med kornstængler, indtil han betalte en bod.

I sammenheng med disse skikke staar vistnok hvad der fortælles fra Nordland: Naar en gut stod og slog (græs), og en jente kom bort til ham, tok han litt græs paa ljaeen og kastet paa hende. Hun maatte da løse sig ut med nogen knapper eller nøster med garn, osv. Det hun løste sig med kaldtes «gripes-ve».² Ross opfører: «gripes-ve, gave hvormed en kvinde utløser sig, naar hun er blit «gripen», o: naar det har lykkes en karl under slaatten at kaste græs paa hende med ljaeen. Nesne i Helgeland: Grepes-ve». Dette ord synes at kunne være en forvansk-

¹ W. Mannhardt, *Myth. Forsch.*, s. 35.

² Meddelt mundtlig av biskop A. Chr. Bang (fra Dønnes, Nordland). Se ogsaa A. Chr. Bang, *Erindringer*, 1909, s. 42.

ning av *gripins-fé, «gods (*fé*) som erlægges naar en er grepet (*gripinn*).¹

Mangfoldige andre eksempler, som er anført av Mannhardt og Frazer, viser hvorledes det vel egentlig har været den person som skar de sidste aks som er blit ofret, og har det engang været tilfældet ogsaa i Norge, er det forklarlig at der endnu hersker en rædsel for at bli den sidste til at skjære.

Men skikken kan vanskelig ha været den samme overalt. Paa nogen steder har de holdt kornaanden for at være et dyr, som det gjaldt at bli kvit, og som de maatte passe sig for, paa andre steder derimot gjorde de den til en person. Og disse forskjellige synsmaater har vel været frugten av paralelle, ikke samtidige udviklinger paa et og samme sted.

Vi finder ogsaa at kornaanden har været behandlet med stor agtelse og forsigtighet, som et væsen det gjaldt at verne og frede om, øiensynlig for at det hemmelighetsfulde liv som bor i kornet kunde bevares til næste aar. Denne tankegang synes os rimeligere og i hvert fald langt mere human.

I Indherred (Trondhjems stift), i bygderne Skogn, Værdalen og Leksviken, tænkte de sig kornaanden som en hare, skurharen («skolhaaraan»). Naar de holdt paa at skjære den sidste akerlap, laget de en hare av halmen og kastet den bort i det sidste stykke. Saa blev der en kappestrid for at fange den, hvorpaa «skolhaaraan» blev baaret hjem til gaarden i triumf. Meddeleeren fortæller ikke hvad der saa blev gjort med den, men rimeligvis blev den tat vare paa og gjemt vinteren over eller til julen.

«I nogen landsbyer (nær Bruck i Steiermark) blir «kornmoderen» ved skurens avslutning av to gutter baaret paa toppen av en høi stang. De gaar bakefter en pike som bærer en krans (laget av de sidste neg) til bondegaarden, hvor manden tar imot kransen og hænger den op i huset, mens «kornmoderen» anbringes oppe paa stangen, og i høstgildet danser de rundt hende. I julen blir halmen i kransen lagt i krybben, forat kvæget skal trives». (W. Mannhardt, *Myth. Forsch.*, s. 317).

Ogsaa i Norge faar kjørne julekvelden en ekstraforpleining av korn, men det forlyder rigtignok intet længer om hvorvidt

¹ [Eller *gripins-ved, d. e. det pant (*ved* n.), hvormed den, som var «grepet», maatte løse sig? Mot en saadan forklaring taler neppe avgjørende, at ordet efter Ross nu uttales med lukket e. — M. O.]

dette korn er det sidste som blev skaaret. Derimot kan følgende overensstemmelse med den steiermarkske skik nævnes:

Paa Gurskø, Søndmore, kaldtes de to sidste kornbaand, som var igjen efter tærskingen, for «stodekallin». Den som havde tærsket det sidste baand (de to altsaa undtat), maatte ind og faa sig et godt maaltid, bestaaende av melkeringe og potetesball. Men stodekallen blev gjemt til julekvelden og da hængt op til fuglene, hvor den hang saalænge der var korn igjen.

Er dette rigtig, hvad jeg forøvrig ikke har faat bekræftet av flere, blev altsaa her «kallen» gjemt, likesom kransen i Steiermark, og vel ogsaa «haren» i Indherred.

Vi har før hørt hvorledes de paa Gurskø søkte at finde det dyr som antokes at ha gjemt sig inde i akeren. Den samme iver vistes ogsaa, efterat kornet var hængt op paa hesjerne, som gjerne bestaar av 4 stænger med et taug nederst, som kaldes «roven». Naar det sidste neg blev tat av «roven», søkte de ogsaa for enhver pris at finde det dyr, som formodedes at være gjemt der. Det er jo ikke utelukket at denne iver ogsaa her har gjældt særlig rotter og mus. Men naar de paa samme sted tærsket, var det om at gjøre at faa tak i «stodekallen» eller «stodekjerringa», som tænktes at sitte inde i «stodebandet». De tærsket da løs paa dette av alle livsens kræfter. — I Borgund ved Aalesund beholder den som tærsker sidst «stodekjoysa».

Det sidste av kornet som skulde droftes, kaldes «drosen». Paa Gurskø blev der, naar de var kommet til drosen, i al hemmelighet stukket nogen epler ned i den, og disse skulde tilfalde den som fandt dem.¹

I motsætning til hvad ovenfor er berettet om skurharen i Indherred, fortæller Mannhardt (Myth. Forsch., s. 29; Die Korn-dämonen, s. 5; sml. Frazer, The G. Bough, II, s. 270) at «i Norge maa den mand som siges at ha dræpt haren gi «hareblod» i form av brændevin til sine kamerater ved kornskuren». Det nævnes ikke i hvilken bygd i Norge dette var skik, men det var muligens ogsaa i Trøndelagen. Den som skar det sidste paa akeren og derved «dræpte haren», skulde altsaa sone dette ved at betale en bod, saaledes som vi har hørt var tilfældet med de personer der hadde skaaret sig i fingeren under skuren.

Endelig har kornaanden i Norge været tænkt som en gjet eller buk. Efter Mannhardt (Antike Wald- und Feldkulte, s. 161)

¹ Se «Tillæg», no. 4.

har i Ofoten hver høstkarl sin tildelte lod at skjære. Naar en som skjærer midt paa akeren ikke er færdig med sit stykke, efterat de andre har faat sit arbeide fra haanden, siger de om ham: «Han blir tilbake paa øen». Og hvis efternøleren er en mand, efterligner de det skrik hvormed de roper paa en gjetebuk; hvis det er en kvinde, det skrik hvormed de roper paa en gjet.

Græsaanden har været tænkt som kat paa Søndmøre, hvor de kapslaar for at slippe at faa «slaattekjøysa», hvilket ansees for at være en stor skam. «Slaattekjøysa» synes endnu at være kjendt over hele Nordre Søndmøre, hvorimot «slaattekallen» kjendes paa Søndre Søndmøre (Volden og Ørsten), likesom i Romsdalen (sml. ovenfor). En meddeler fra Ørsten fortæller saaledes at de der og i Volden kappedes om at bli først færdig med slaatten, særlig i ældre tider, da der var «teigbyte». Den som blev sidst færdig fik slaattekallen, hvilket ansaaes for en stor skam. I Indre Holmedal (Søndfjord) har kornaanden været tænkt som kat: Naar det led paa slutten med tærskingen, og der bare var nogen faa «bundel» igjen, maatte fremmede og enhver som ikke tærsket vogte sig for at komme ind paa laaven, da «løkatten» var farlig.¹

Den som i Borgund ved Aalesund blev sidst med at ta op poteterne, fik beholde «potetesmusa».

Det kan ogsaa nævnes at «i Norge siges «ærtemor» at sitte mellem ærterne». (Mannhardt, Myth. Forsch., s. 297).

Til slutning skal jeg anføre nogen faa uttryk som vidner om de samme skikke vi ovenfor har hørt om.

Ogsaa i Jarlsberg og Larviks amt maa de engang ha tænkt sig kornaanden som en (gammel) mand og en (gammel) kone. Der som andetsteds kapskar de for at bli først færdig. Men den som blev sidst færdig, skulde gifte sig med en enkemand, hvis det var en kvinde, eller med en enke, hvis det var en mand. (Tjølling.) Hermed kan sammenlignes hvad Frazer efter Mannhardt anfører fra Tyskland (The G. B. II, 174): «Hyppigere kaldes det sidste neg den gamle mand eller den gamle kone. I Tyskland blir det hyppig formet og klædt som en kvinde, og den person som skjærer det eller binder det, siges at faa den gamle kone».

I Hedrum (Jarlsberg) heter det, at den som tar det sidste

¹ Se «Tillæg», no. 5, 6 og 7.

kornbaand paa marken skal bli paa gaarden til næste aar. Samme uttryk kjendes ogsaa i Sandeherred. Dette synes at tyde paa, at den som skar det sidste neg selv har været opfattet som kornaand.

Ovenfor er nævnt at de paa Søndmøre pleier at si, naar de under skuren skjærer sig i fingeren: «No mista e skuragrauten!»

I Søndre Jarlsberg (Nøtterø, Sandeherred) sa for en 20—30 aar siden den person som tok det sidste kornbaand, naar det blev skaaret eller bundet: «Naa fik (tok) jeg gryta!» Meningen med utropet er vel at vedkommende til straf for sin formastelse — at bemægtige sig eller fordrive kornaanden — ikke faar andel i slaattegrøten, men faar finde sig i at skrape gryten, likesom det siges til den, som kommer sidst i laget: «Du faar skrape gryten».

En gaardbruker fra Vaage i Gudbrandsdalen meddeler at naar det sidste stykke paa sæteren var slaat («bufaardaakje»), spistes rømmegrøten (bufaargrauten). De slog altid det samme stykke eng sidst, idet de først slog rundt huset.¹

Aasen opfører *dokk*, f. hulning, fordypning; lavt punkt som omgives av bakker og skraaninger; oldn. *dökk*. «Bufaardaakk (bufardokk) betyr da den fordypning som slaaes like før de reiser fra sæteren, og græsset i denne fordypning blev, ifølge meddeleren, altid slaat sidst, utenat han dog visste at angi nogen-somhelst rimelig grund herfor. Det var skikken, sa han, og den blev altid fulgt. Med henblik paa det som ovenfor er berettet om norske høstskikke, kunde det synes nærliggende at tro at naar de paa sæteren altid slog en viss fordypning sidst, rimeligvis den mest fremtrædende hulning, da var det fordi græsaanden, «slaattekjøysa» eller «slaattekallen», eller hvem det nu har været, engang tænktes at ha søkt sin tilflugt i denne forsækning.

Fra Lister og Mandals amt fortæller Joh. Th. Storaker («Folkevennen», 1862, s. 449), at naar man skjærer korn, maa et kornbaand aldrig bindes utenfor akeren, for da vil man ikke faa noget godt av det». Denne tro hænger vel sammen med den opfatning, at akeren i motsætning til engen er «vigd» av staalet i plogen. Bekjendt er det træk i norske sagn, hvor den person som forfølges skarpt av underjordiske faar det raad at ride over det opploiede og ikke paa den haarde græsvoll («ri det a're (arde) og ikkkj vodlen har(d)e»).

¹ Se «Tillæg», no. 8.

TILLÆG.

No. 1. Til s. 163. «Slaattakaillin» liker ikke at de slaar av græsset paa stuetaket. En gammel kone i Vannelven sa at hun nok visste at slaattekallen ikke vilde de skulde være saa nøie; men hun syntes allikevel ikke at det gik an det aar at la græsset staa paa taket, og derfor slog hun det. — Det er endnu almindelig ikke at røre græsset paa stuens torvtak. Det synes som om dette kan opfattes som et offer til græsaanden.

No. 2. Til s. 164. Naar en mand i Valdalen, Søndmøre, under bryningen av ljaen skjærer sig i fingeren, siger de andre: «No skar du fraa de slaattagrauten.»

No. 3. Til s. 168. I Norddalen, Søndmøre, stod de op midt paa natten for at bli først færdige med skuren, saa de slap at faa skurekallen og føde ham om vinteren. Det hændte at de i sin iver rykket kornet op med roten, saa jordklumperne blev hængende med.

(Meddelersken tilføiet at efter hendes mening var skurekallen i gamle dage en fattigmand, som gik omkring fra gaard til gaard og fik lov til at plukke de gjenstaaende aks. Der hvor han kom sidst, var de pligtige at føde ham hele vinteren over; derfor var det om at gjøre at faa væk de sidste aks snarest mulig!).

No. 4. Til s. 171. Naar de under tærskingen var kommet til det sidste lag av kornet «stø(d)a», skulde tærskerne, som før altid brukte «sliel», ind og ha «støl(de)beten». De blev da traktert med det bedste huset formaadde. (Harham, Søndmøre).

No. 5. Til s. 172. Naar ungerne holdt for meget leven og stoi under slaatten oppe i lierne, hvor de smaa kunde leke gjemsel bak stenene, sa slaattefolkene for at skræmme dem: «Pas dokke, no kjem slaattakaillin aa tek dokke.» (Ørsten, Søndmøre).

No. 6. Til s. 172. Paa Lepsø, Harham, stod de i «teigbytets» dage op kl. 3 om morgenen for at bli færdige med slaatten, saa de kunde slippe at faa slaattekjøysa. Den som blev sidst færdig kunde nemlig resikere at faa slaattekjøysa hængt utenpaa stuevæggen. Dette ansaaes for en saa alvorlig fornærmelse at det ikke var mere end saavidt naboerne vaaget sig til at henge op slaattekjøysa, som var en utstoppet kvindelig figur. — Likesaa blev en mandlig figur, skurekallen, ophængt paa stuevæggen hos dem som blev sidst med skuren.

No. 7. Til s. 172. Naar de paa en gaard var færdige med slaatten, gik alle som hadde været med, mænd og kvinder, hen til et høitliggende sted ute paa jordet, hvor de skrek og hujet saa sterkt de kunde, saa det kunde høres vidt og bredt. (Hiterdal, Telemarken).

Denne skik synes at hænge sammen med hvad der fortælles fra Devonshire, England, hvor høstfolkene for snart 100 aar siden fra høitliggende steder i kor istemte høie rop, efterat skuren var slut. «Som de sang i Devonshire endnu i 1826, blev i oldtiden sunget om høsten i Ægypten og hele Vestasien. Høllenske reisende fortæller om de langtrukne veklager, som lød over markerne mot korn- eller vinhøstens slutning; men regelbundne sange horte de aldrig. Det var som i England sædens død der sørgedes over, og glædesutbruddet i haabet om dens gjenfødelse berettes der ogsaa om.» (B. Olsen, o. a., side 17).

No. 8. Til s. 173. «Um morgonen tidleg var han paa myri og slo. Med retten skulde han slege tunet fyrst: so gjorde alle folk. Men han fekk seg ikkje til. Det drog ikkje til noko.» (H. Sæland, Bureising, Kr.a 1909, s. 71).

Skal tunet slaaes først for hurtigst mulig at faa græsaanden bort fra husene?

SALTET I TRO OG OVERTRO.

Av S. Eitrem.

1. Ifølge Feilberg, Jydske Ordbog Art. *Salt*, har det været en almindelig skik at gnide smaabørn ind med salt¹. I virkeligheden later det til, at denne maate at sikre børnenes trivsel paa har været likesaa gammel som almindelig utbredt. Den dag idag træffer man skikken igjen i Palæstina, Syrien, Persien, Lilleasien (Isaurien, Armenien, Georgien), Bulgarien, Rusland og paa germansk omraade². Mongolerne kjender ogsaa hertil. I Indien (Kônkan) svinger man hver aften salt og vand om barnets ansigt, til det er seks maaneder gammelt³. Men skikken er ikke alene begrænset til det nyfødte barn; hos esterne kaster moren tre ganger salt bak sig før fødslen (Grimm D. M. III⁴ 488).⁴ Og med dyrene har man endelig gaat frem paa lignende maate: man strør salt paa ryggen eller panden av den nyfødte kalv (Wuttke 443) og paa baken av koen som skal føde.⁵ Samme lustrale kraft har saltet saavel ved bryllup som ved begravelse (se Samter a. S.) — d. v. s. netop ved de tre hovedpunkter i den menneskelige eksistens, da mennesket i sin overgangstilstand er som svakest, aanderne som sterkest. En sidste

¹ Forf. henviser til Troels Lund VIII 56, Faye, Norsk mag. for lægev., 3. række XV 768 ff. og endelig Ezechiel 16,4.

² Samter, Geburt, Hochzeit und Tod (1911) 152; O. v. Hovorka og A. Kronfeld, Vergleich. Volksmedizin I 372.

³ Campbell, Indian Antiquary 26,10.

⁴ Efter Bang, Norske hekseformularer side 870 har ogsaa voksne folk i Norge brukt at smøre sig med salt, som man har «læst i», cf. nr. 754 (med muld).

⁵ I Skotland efter Campbell a. S. 13,37.

kraftig nydannelse er endelig bruken av saltet i den kristelige daab, som jo ogsaa er en ny fødsel.¹

Det er lærerikt at forfølge en saa ærværdig skik op i den antike tid. Om de gamle ægyptere hører vi, at de gned sig ind med palmevin, salt og røkelse mot besættelse. Og de gamle grækere kjendte samme fremgangsmaate mot deliranter. Derom oplyser scholiasten til Aristoph. Skyerne v. 1237: «De gale (eller, som det heter i en senere paralleloverlevering, de drukne) pleier vi at gni godt ind med salt og olje — det hjelper.» Den gamle forgjældede borger hos Aristophanes synes dette er den rette kur, som skal anvendes paa kreditoren med alt hans dumme tøv. Vender vi os til antik medicin, træffer vi hos Dioskur. V c. 126 forskjellige slags bruk av salt, som vel delvis tør sættes i forbindelse med den samme overtro: gnidd ind sammen med olje virker det gavnlig mot træthet, er ogsaa godt mot slangebit, ørepine, trøske i munden,² forvridninger o. a. Scholiasten til anførte Aristophanes-sted oplyser ogsaa om, at man gned ind lerkar og lærsækker med salt «for at de skulde holde sig bedre.» Gik de istykker, var det naturligvis en «dæmon», som hadde drevet sit spil. Derfor maatte man sikre sig itide.

2. Salt mot det onde øie. Efter Campbell, Indian Antiquary 26,9, eksisterer den bruk blandt Gujarâthinduerne at svinge salt og sennepskorn tre ganger om hodet paa det lille barn og saa kaste det paa varmen — «mot det onde blik,» som det heter.³ I Syrien, heter det, blir salt o. a. ved bondebryllupper strødd over hoderne paa de tilstedeværende, «for at avvende det onde blik.» Noget lignende fortælles om bryllupsskikker i Palæstina.⁴ Her tænker ogsaa Samter paa en gave til dæmonene og samtidig paa et middel til at faa dem bort. At disse to betragtningsmaater paa det nøieste hænger sammen, at den lustrale bruk er en direkte ætling av salt som offergave, og at saltet har skiftet karakter med opfatningen av selve de

¹ Kroll, Arch. für Rel.wiss. VIII Supl. 32.

² Her kan man vel gjenfinde overtro, da brændte saltkorn anvendes i forbindelse med bygmel, d. v. s. netop salt + byg, som vi gjenfinder i de indledende græske og romerske offerceremonier (det heter hos Diosk. a. S. «mot trøske og oprevet tandkjøt».)

³ Cfr. noget lignende for det moderne Palæstinas vedkommende: Einzler, Zeitschr. d. d. Palästinavereins XII 213 (etter Gruppe, Gr. Myth. 893.5).

⁴ Samter a. S. S. 172 f.

aander, det blev ofret til, tror jeg nærmere at kunne præcisere i det følgende. Ifølge Grimm D. Myth.⁴ III 460, strør man i Harz tre smaa hauger med salt mellem hornene paa kvæget, naar det drives ut om vaaren, «mot det onde øie.» Paa dette sted vil jeg gjøre opmærksom paa en overtroisk skik blandt de galiziske jøder, som anvender 3 gange glødende kul, vand og salt for at ophæve virkningen av det onde øie.¹ — og paa den rolle, som saltet spiller i antik tid, hvor det gjælder at helbrede øiensygdomme. Saaledes faar vi i veterinærboken, som vi kunde fristes til at kalde den, Geoponika XIV 17,1, høre, at saltet brukes sammen med honning mot hvit stær (cf. XVI 6,1 sammesteds); dermed stemmer Cato hos Priscian 5 p. 659 (album in oculo bovis). Likesaa anbefaler Diosk. V c. 126 det mot svulster i øiet. Man kunde vel her ogsaa tænke sig, at der ligger praktisk lægevidenskabelig erfaring til grund; men den tanke, at overtro spiller ind, blir dog i denne sammenhæng overveiende sandsynligere.²

Saltet brukes forresten i Norge til at stryke paa hestens tænder eller i kjørenes mund (Bang, Kr. Bugge). Det skal vel ogsaa her fordrive det onde, d. v. s. de onde. Ganske paa samme vis kan man endnu smøre tjære og salt paa syke kjørs tunge («lægges paa en strømpe og strykes over, under og paa siden av tungen,» i Tjølling efter Kr. Bugge).³ Denne skik maa ha sin lange forhistorie. Ved Aphrodites fest paa Delos blev gudindens alter smurt med tjære, og salt blev indkøpt ved samme anledning, utvilsomt likeledes som lustralt middel og anvendt paa lignende maate (Bull. hellén. 27,71). Og athenerne smurte tjære paa dørpostene ved Dionysosfesten om vaaren og ved barnefødsel.⁴ Tjære og salt har gjensidig styrket hinandens lustrale kraft. Avgjørende for begges forbindelse er en opskrift hos grækerne, bevaret i Geopon. XV 8: held flytende harpiks og salt ut for at verne huset mot trolddom⁵.

¹ Schiffer, Urquell IV 210 (Zeitschr. f. Volksk. XV 142).

² Har uttrykket «salt i sure (d. v. s. «rindende» efter Falk og Torp Et. Ordb.) øine» noget med den overtro som knytter sig til det onde øie, at gjøre?

³ Smlg. Hekseform, nr. 229, 231, 737; nr. 1080: kreaturerne korsers med tjære paa panden og ryggen om vaaren.

⁴ Smlgn. Hermes und die Toten 21 f., Samter 156.

⁵ Jeg gaar ikke her nærmere ind paa salt som gives kjørene mot sygdommer (cf. ogsaa «salt i melk», hos Feilberg og i Norge), men vil dog anføre Cato «om landbruket» c. 70, hvor det heter: «gi kjørene tre korn salt, tre korn røkelse o. a. mot sygdom», cf. c. 73.

3. «I Kjøbenhavn hensættes salt av den som flytter ut av en leilighed til den som flytter ind» (Feilberg a. S.). Jeg tror, vi her rører ved nerven i saltets magiske betydning: saltet er en offergave til aanderne. I dette tilfælde er det de lokale dæmoner som raader grunden, og som man maa staa sig godt med, hvis man vil bo trygt. Skikken maa sees i sammenhæng med andre tilsvarende: I Rhin-egnen («im Bergischen») strør bonden salt, aske, korn og urter under grundmuren til det nye hus,¹ i Eifel-distriktet strør man salt bronden, som man netop har gravet op.² I den kristne kirke har man ved kirkeindvielsen hat salt, aske og vand paa hjørnene av alteret o. s. v. Nærmere den kjøbenhavnske skik kommer en opplysning om skotsk bruk³, men forklaringen faar vi først av en tilsvarende skik hos wal-lonerne: før de flytter ind i et nyt hus, strør de salt i værelsets fire hjørner, særlig naar de tror, det spøker.⁴ Og ser vi nærmere paa det rike materiale, som det. Samter i nævnte arbeide har fremlagt, fremgaar det tydelig, at saltet anvendes med forkjærlighet paa de steder aanderne liker: paa korsvei, dørtærskel (i Japan ved begravelser)⁵, i sko, i skjulte gjemmer, ja vi kan godt ta med baade mund og øren, begge yndede opholdssteder for avindssyke usynlige.⁶ Vi kan ogsaa foie til baade alter (hos de gamle) og peis.

4. At saltet ogsaa i Norge ikke er ukjent som offergave, fremgaar av den paa adskillige steder iagttagne bruk, at kaste en klype salt paa varmen, naar man nører op under gryten. Overlærer Kr. Bugge, som har gjort mig oppmerksom herpaa, kan av sine omhyggelige samlinger stedfæste denne bruk for Aker, Opdal, Hadeland, Tjølling, Brunlanes. Den forklaring, man har lagt sig tilrette, er, «at det ikke skal bli farlig med varmen.» Man er da meget naturlig efterhaanden kommet til den oppfatning, at salt bringer ilden til at flamme op, naar man strør det paa varmen (likeledes opplysning av Kr. Bugge) eller «at

¹ Montanus, Volksfeste 18 (citert efter Zeitschr. f. Volksk. XV 145).

² Sammest, s. 141.

³ Tuchmann, Mélusine VII 235, citeret hos Samter s. 151, A. 8.

⁴ Efter Samters citat s. 154.6.

⁵ «Strør man salt paa dortrin, kommer en heks ikke over.» Feilberg a. S., viser nøiagtig samme oppfatning, naar man istedenfor heksen setter den døde eller den onde aand.

⁶ Cfr. Hermes und die Toten s. 21, 47 f.

kjøttet blir mørt.» som det heter i Hekseform. nr. 646 (optegnet ca. 1800, Jeløen). Det, man har kastet salt paa, faar man der ved magt over (derav vel uttrykket om at fange en fugl ved at strø salt paa halen, i Feilberg a. S., at gi kjørne salt om julekvelden for at holde dem tilgaards [Kr. Bugge] o. a.¹) Likesaa oprindelig ser den skik ut at kaste en klype salt op i pipen for at slukke skorstensvarmen (efter Kr. Bugge i Tjølling) — dette maa dog vel være en levning av saltet som offer, likesaavist som asken er det, som man efter Hekseform. nr. 1014 kaster op i pipen. før man flytter avgaarde («mot hjemve!»)². Salt, som slippes tre gange gjennom skorstenspipen (Hekseform. nr. 880), er særlig kraftig, fordi det er særlig viet, cf. det salt, man har gaat med rundt alteret, smst. nr. 660. At grækerne og romerne kastet korn og salt paa alterilden, passer nøiagtig ind i denne sammenhæng, hvad jeg skal søke at eftervise utførlig i anden sammenhæng. — Ogsaa jøderne kaster den dag idag salt paa varmen mot onde aander.³

5. Aanderne er særlig virksomme paa aarets korteste og længste dag. Om julekvelden spaar man av salt (Hekseform. nr. 933 c), legger man salt paa peisen for at skrømme bort trollkjæringer (i Tjølling efter Kr. Bugge) o. a. «Salt strøes om huset Valborg-⁴ og St. Hansnat for at verge mot hekser» (Feilberg a. S.).

Særlig ved død og begravelse maa man være forberedt paa at møte saltet i sin «lustrale» bruk.⁵ I det gamle Ægypten brukte man salt direkte som konserverende, til indbalsamering;⁶ i Indien legger man endnu i visse egne den døde paa salt o.s.v. Hos romerne har saltet mere utpræget karakteren av offer. Vi møter det paa allesjælefesten, den 21de februar: «aanderne kræver ikke meget . . . en taksten omgit med blomsterkranser, korn (*fruges*) og lidt salt, strødd paa graven, kaker i vin og løse violer» (Fast. II 537 ff. ed. Peter, smlgn. Lyd. de mens. IV 27). Salt anvendtes fremdeles, naar hjemmet blev rensset efter begravelse (cf. den kjøbenhavnske bruk, ovf. nr. 3, efter flytning), «brændt

¹ «Strør man salt paa sittende heks, kan hun ikke reise sig,» Feilberg a. S.

² Offer til ilden smst. nr. 1268 a.

³ Chambers, Book of Days 446, Campbell a. S. 11.

⁴ Smlgn. Hekseform. nr. 744.

⁵ Se særlig Samter s. 152,4; Wuttke § 733.

⁶ V. Hehn, Das Salz 13; derfor var det kanskje prestene forbudt.

grovmalet mel i forbindelse med salt» (Ovid Fast. II 23), og denne bruk maa sees i sammenhæng med den nys nævnte — i virkeligheten falder de sammen: allesjælesfesten er likesom generalnævneren, hvori alle de enkelte begravelser gaar op.¹ Saltet var egentlig velkomment for de døde, sekundært blev det oppfattet som avvergende, fordi aanderne derved blev bragt til ro og fjernet sig. En tysk skik, som Wuttke § 737 beretter om, kommer ut paa det samme: «i Vogtland og Lausitz gjør man i likstuen, naar liket bæres ut, tre smaahauger med salt, feier dem ut og kaster søppel og lime ut paa kirkegaarden eller marken — saa «kommer ikke den døde igjen.» Altsaa: manden blir rolig der hvor saltet er. Salthopen betegner likefrem ens død, naar aanderne har rørt den, saa i varselskikken om julekveld, Norske hekseform. nr. 933 c.

«Salt og brød er godt mot røskatter,» heter det hos grækerne, Geopon. XIII 3,1. Disse behandles som egte «sjæledyr», som man blir kvit paa samme vis som aanderne.²

6. «At spille salt volder slagsmaal, varsler utroskap hos kjæresten, fattigdom o. a. — det er synd at spille salt,» Feilberg a. S.³ Dette hænger sammen med en skik, som brukes i Nord-England og som kanskje ogsaa gir os forklaringen: det salt man mister, skal man straks kaste over venstre skulder for at undgaa ulykke.⁴ Venstre side, som den svakere,⁵ later det til, aanderne har særlig lyst paa (smlgn. at ofre fra hoire til venstre o. a. i det gamle Indien og Grækenland): derfor bærer man salt under venstre arm (Norske hekseform. nr. 376), i venstre sko (nr. 375), paa venstre fot (nr. 901, 979, 1021) o. s. v. Kanske derfor forklaringen for den omtalte overtro ligger deri, at saltet hitkalder aanderne, hvis ubehagelige nærvær man alene frir sig for ved at ofre dem saltet paa regulær vis. Man kommer uvilkaarlig til at tænke paa den sterke exorcismus, som maa til for at preparere saltet i dets kirkelige bruk (der henvises i ritualet til Reg. IV 2,21 f.).

¹ Hos romerne er mel og salt ogsaa blit fast offer for penaterne (Hor. Carm. III 23,19), Janus o. a. (smlgn. ogsaa Ov. Fast. I 537).

² Cf. Hermes etc. 30 ff.

³ Wuttke § 291 og 293. Feilberg citerer ogsaa Folklore Journ. I 218 fra det moderne Grækenland.

⁴ Henderson, Folk-Lore 121, smlgn. Hekseform. 1019 ff (kaste baklængs).

⁵ Likesaa er ryggen vergelos og yndet av aanderne, som ser, men ikke vil sees.

7. Endelig fortjener en gammelgermansk skik at nævnes, nemlig at lægge salt ved siden av de barn, som blev sat ut. Dette har man opfattet som et ved symbol uttrykt ønske om at barnet maatte bli ilive, idet den som fandt det, gav det noget derav at smake.¹ Det er vanskelig at fri sig for den opfatning, at utsættelsen her, som hos romerne og grækerne, blev opfattet som en symbolsk begravelse.² Saltet kan her følgelig ikke forklares anderledes end som ved begravelser: den døde beskyttes, aanderne stilles tilfreds, blir ialfald gjort uskadelige — alt til gavn og beroligelse for de levende.

¹ Smlgn. v. Hovorka og Kronfeld a. S. I 373.

² Smlgn. Hermes und die Toten 60 ff.

LITT OM TORSDAGEN I NORDISK FOLKETRO.

Av Reidar Th. Christiansen.

De store merkedage i aaret, tidsskifter og festdage har altid i folkets tro været omgitt av mange eiendommelige skikke med dertil hørende traditioner. Men ogsaa de enkelte ukens dage er blitt forlenet med sin særegne karakter. Dagvælgeriet — den tro at dagene selv utøver en bestemmende indflydelse paa det arbeide som da gjøres, er et meget utbredt fænomen. Vurderingen av dagene er ikke lik overalt i verden, da den nemlig ikke er noget rent vilkaarlig, men bunder i visse forhold. Den vil gjerne engang ha været uttryk for større, mere omfattende tanker og meninger, men mens disse er svundne, vil skik og bruk ha fastholdt deres spor nedover i tiden, omend svakere og svakere jo længer man kommer fra det oprindelige.

Hos de nordiske folk er det særlig torsdag som blandt ukens dage indtar en særegen plads. Den rangerer her ofte likt med søndagen, der som helligdag altid vil indta en særegen stilling. Der foreligger i nordisk tradition et rikt materiale, som belyser dette forhold. En sammenstilling av disse træk har man i den indholdsrike artikel «Torsdag» i hefte 34 av H. F. Feilbergs: Bidrag til en ordbog over de jydskes almuesmaal.

I de rikholdige Storakers samlinger, som desværre endnu ikke er trykt, men ligger i manuskript paa universitetsbiblioteket i Kristiania, findes ogsaa en hel række træk, som belyser denne torsdagens eiendommelige stilling. En fremstilling av disse i sammenheng med træk av det fra de nordiske lande tidligere kjendte stof, hvortil Feilbergs ypperlige sammenstilling gav en bekvem adgang, syntes da at maatte kunne ha sin interesse, selv om den ikke kan gjøre noget krav paa fullstændighet.

Man synes inden disse overleveringer at kunne sondre mellem forskjellige lag; dels er det betragtningsmaaten av selve torsdagen, dels er det skikke som knytter sig til den.

Mest utbredt møter man den betragtning at torsdag er den rette dag for utøvelsen av al trolddom og hemmelige kunster. Denne tro er kjendt fra alle de nordiske lande. Fra Danmark beretter H. F. Feilberg¹: «Naar man vil søge raad mod sygdomme og alt ondt, er der visse tider, hvor alle midler er kraftigere end ellers, saaledes om torsdagen». Fra Sverige meddeler Hyllén Cavallius²: «Alla läsningar och signerier mot forgering, trolddom och andra onda inflytelser hafva varit öfvade på torsdagsqvällen». Ogsaa i Norge findes paa mange kanter den samme tankegang. Det er torsdagskvelden en skal fremmumle signerier, heter det fra Hedemarken³. I formularer er derfor meget ofte torsdagen, specielt torsdagsaften, nævnt som det rette tidspunkt til at anvende dem, saaledes er i Bangs samlinger torsdagen nævnt i de fleste formler som skal brukes for at finde ut en tyv, eller faa stjaalet gods tilbake⁴; likesom det ogsaa er en torsdagskveld en skal mane frem djævelen⁵. Noget tilsvarende findes ogsaa i danske trylleformularer⁶. Fra Sverige berettes det samme: «Gack ut en torsdagsqväll . . .», begynder en signeformel hos Hyllén Cavallius⁷. Skal man indgaa forbund med den onde, skal man gaa ut en torsdagsaften paa en korsvei⁸; og skal en signing mot rotter og mus virke, maa den læses paa en torsdag⁹. Endnu kraftigere blir naturligvis formler som anvendes paa aarets hellige torsdage, skjærtorsdag eller himmelfartsdagen¹⁰. For alt som har med troldskap at gjøre er torsdag den rette dagen. Da faar en Svarteboken, heter det fra Valdres. Vil en skaffe sig en huldrehat, heter det andenstedsfra, saa skal en paa torsdagkvelden gaa til et sted hvor en vet der er underjordiske, og si: «La mig faa den gamle bedstefarshatten din»; man maa ha med et lam

¹ H. F. Feilberg: Dansk Bondeliv. II pag. 166. — ² Hyllén Cavallius: Wärend och Wirdarne I § 43. (Se ogsaa II tillæg til § 43). —

³ Det norske materiale er, hvor intet andet er anført, hentet fra Storakers samlinger. — ⁴ Se A. Chr. Bang: Norske hekseformularer og magiske opskrifter. Gruppe 4—6. Nr. 1381 a.b.c, 1382, 1383, 1385, 1391, 1392 e, 1394 a.b, 1396 a.b, 1399, 1401, 1403 b. — ⁵ Sammesteds nr. 1448, 1454, 1455. —

⁶ Se f. eks. i Lorentzens samling av signeformler i Samlinger til jydsk historie og topografi IV, nr. 6, 8, 9, 19, 56, 66, 82—84, 112, 113. — ⁷ H. Cavall.: W. o. W. I 421. — ⁸ Sammesteds I 219. ⁹ Sammesteds I 424. — ¹⁰ Se f. eks. E. T. Kristensen: Jydsk Folkeminder VI 341.

eller en sort kat at gi isteden¹. Det er ogsaa torsdagsaften en skal gaa til nøkken for at lære at spille av ham, heter det fra Sætersdalen². Det er da en skal sætte ut mat til nissen³, og det er gjerne da de underjordiske feirer bryllup og fester⁴. — I det hele er det gjerne torsdag at trold er ute. Særlig finder dette sted i en hel række av eventyr, hvor troldene gjerne viser sig paa torsdagskvelden. Da henter hvitbjørnen sin brud⁵, trol-det kongsdatteren. Da er bjergmanden ute, da kaster svane-jomfruen for en kort stund sin fugleham og kan fanges⁶.

Det ligger paa samme linje naar ogsaa den evne at være synsk, og at være beskyttet mot troldskap er knyttet til torsdagen. Saaledes har det sin betydning at være født paa en torsdag. Ingen kan faa bugt med den der er født paa en søndag eller torsdag, heter det fra Lister. Det er vel samme betragtningssmaate som ligger til grund, naar det andensteds heter at søndagsbørn og torsdagsbørn er fri for al troldskap. Ganske paa samme vis heter det fra Sverige, at torsdagsbørn fremfor alle andre har evnen til at se «gastar och gengångare», likesom de ogsaa kan forgöra drakar som ligga på medel⁷. Merkelig nok heter det fra Danmark at barn som er født paa en torsdag ikke skal leve længe⁸.

Alleslags tegn og varsler faar ogsaa en særlig betydning, naar de indtræffer paa en torsdag. Drømme fra torsdagsnatten er sandspaadde (fra Valdres); at drømme tre torsdagsnætter om en pike betyr, at hun skal bli ens kone⁹. Vil en se sin tilkommende, skal en sætte sig ved et vindu i nederste etage 3 torsdagskvelder i rad og spise 3 sild og 2 poteter hver gang. Fra Senjen heter det, at hvis man tre torsdagskvelder efter hverandre gaar ind til et lik, saa kan man «se tyven». Fra Sverige heter det at en kan finde ut troldkjærringer, hvis man en torsdagsaften brænder 9 slags ved paa en korsvei, hvor intet lik har faret. Hvis en smed, heter det likeledes, tre torsdagskvelder naken smir en kniv, saa kan han med den finde ut om der

¹ Se ogsaa Asbjørnsen: Norske huldreeventyr og folkesagn 105. —

² Lignende fra Sverige: Afzelius: Svenska Sagohäfd. 172. — ³ Asbjørnsen N. H. o. F. 77, 79. Faye: Norske folkesagns 43, 53. — ⁴ Faye s. 21. — ⁵ Asbjørnsen og Moe: Norske folkeeventyr (1896) II s. 48. — ⁶ Hofberg: Svenska folksägner 160. — ⁷ H. Cavall.: W. o. W. I § 43 og pag. 306. Se ogsaa E. Wigström: Folkdiktning etc. upptecknad i Skåne I 230. — ⁸ E. T. Kristensen: J. Folkem. VI 254. — ⁹ Om torsdagsdrømme se Kristensen: Danske sagn VI 97, 20, 23 og E. Wigström II 275.

er troldskap i smørret. Er det saa, da vil der nemlig vise sig blod, naar en stikker denne kniven i smørret¹. Det kan jo synes merkelig at torsdagen foruten at være den dag, da de magiske kræfter er mest virksomme, ogsaa er mest virksom, naar menneskene vil beskytte sig mot dem; men det synes at forholde sig saa at torsdagen øker menneskenes kraft, gjør dem til herrer over de magiske kræfter baade til at bruke dem og til at beskytte sig mot dem. Det er samme tankegang naar det heter at det er paa torsdag en skal løse det som er bundet av troldskap. Det er da man skal ringe med kirkeklokker for at fri ut dem som er bergtat², og det er da en kan bli kvit de byttinger trolldene har praktet paa en. Paa torsdag, heter det fra Danmark, kan en bli kvit byttinger, hvis man tre torsdagsmorgener i træk har feiet dem langs stuegulvet³. Lignende tro kjendes ogsaa fra Norge⁴. Det er ogsaa torsdagskvelden at de nedgravne skatte lettest lar sig bringe frem⁵.

Hvis en altsaa gir sig av med de magiske kræfter, vil bruke dem eller verge sig mot dem, er torsdagen den rette dag. Men dette vil jo altid bli ved mere specielle anledninger. Et andet lag av forestillinger og skikke viser at torsdag indtar en særstilling ogsaa i det daglige liv; idet den nemlig indvirker paa de almindelige gjøremaal og bestemmer hvad der skal gjøres og ikke gjøres. Nogen konsekvens i disse anskuelser findes vel neppe, dog har de overveiende en negativ karakter: de bestemmer hvad der ikke skal gjøres. Der findes nok endel meddelelser, som gaar i motsat retning, at torsdag er en «heldig» dag; saaledes naar det fra Gausdal heter, at torsdag er den dag det er bedst at holde bryllup paa⁶. Som oftest er det dog anderledes. Intet viktig maa foretages paa denne dag. Man maa ikke holde bryllup (Id, Asker, Gudbrandsd., Buskerud, Nordmøre, Mandal); heller ikke barnedaab (Id), da det ellers vil gaa barnet ilde. Man maa ikke flytte i ny tjeneste torsdag, for da gaar det galt (Mandal). Likedan heter det fra Sverige: «Hålles flyttegilde på måndag eller thorsdag, så blir den nya tomten icke lycklig»⁷.

¹ H. Cavall.: W. o. W. II Tillæg XVIII. — ² Se ogsaa: E. Wigström I 234. Asbjørnsen N. H. o. F. III 154, 189. — ³ E. T. Kristensen: J. Folkem. VIII p. 24. — ⁴ Asbjørnsen: N. H. o. F. II 154. — ⁵ Sammesteds I 142, 143, 144. Kristensen: D. Sagn II 137, III 474. — ⁶ Sammenlign hermed naar det fra Danmark heter, at torsdag skal frieren komme og hente piken. Grundtvig: Gl. D. Minder II 107. — ⁷ H. Cavallius: W. o. W. I. 306.

Heller ikke bør man, meddeles fra Sverige, paa torsdag begynde med «byggen och andra stora företag» — likesom det den dag er uheldig at tænde paa kulmiler¹. — Intet bør heller sælges paa en torsdag². Man bør heller ikke slippe ut kjørene paa en torsdag, siges det i Aamot i Østerdalen. Det samme meddeles fra Larvikskanten, idet det dog her motiveres med at denne dag er kjøddag; vilddyrene er da for slemme med buskapen³.

Torsdag bør man ikke klippe sine negler, heter det fra Sverige⁴, dem bør man efter folks mening paa flere steder i Norge (Salten f. eks.) i det hele nødigg klippe om kvelden. Fra Mandalskanten heter det:

«Kveldskaarne negler og nordkjæmmet haar
faar ei ro i kjerkegaard».

Baade fra Sverige og Norge kjendes den tro at det er særlig galt om torsdagen at drive paa med noget arbeide, der er forbundet med en omdreiende bevægelse⁵. Dette gjælder særlig torsdag aften. Da maa der ikke spindes, efterat kjørene er stelt (Hallingd., Gudbrandsd., Søndhordl.) eller efterat kveldsmaten er spist (Nordmøre, Strinden). Man vilde begaa en stor synd om man gjorde det. Storaker fortæller om en kone i Solør som en torsdagsaften vaaget sig til at sætte sig paa laavebroen og spinde. Da kom der en stor natteravn flyvende og satte sig til at spinde like ved hende. Konen trodde det var trold eller varsel, sluttet at spinde og turde aldrig mere gjøre det om torsdagskvelden. Fra et andet sted berettes at en kone som hadde spundet torsdagskvelden, blev nødt til at se paa at rokken hendes gik av sig selv hele natten efterpaa. Værre gik det et andet sted. En pike hadde ofte været saa letsindig at spinde paa torsdagskvelden. Efter sin død kom hun en nat til sin yngre søster og sa, idet hun rakte frem sin ene haand:

«Her ser du hvad jeg har vundet
for hver torsdagskveld jeg har spundet».

Men den haand hun rakte frem, var blodig. Fra andre steder heter det at hun la en blodig finger paa ruten. H. Cavall-

¹ Smst. — ² E. Wigström: II 145. — ³ Vel en reminiscens fra katolsk tid. Torsdagen set i motsetning til fredagen, den næste dag, der jo er fastedag. — ⁴ E. Wigström: I 125. — ⁵ H. Cavall.: W. o. W. I § 43. Se ogsaa E. Wigström I 127. Nicolaisens: Sagn og Eventyr fra Nordland I 80, III 14.

lius meddeler den samme historie fra Sverige. Ogsaa her kommer piken igjen, viser frem sin blodige haand, idet hun siger: «Se hvad jag vann, för det jag torsdagskvällen spann»¹. Man maa ikke spinde torsdag, heter det endvidere fra Sverige, for da faar troldkjærringene magt over linet, likesom da ogsaa sauene paa gaarden vil faa «kringsjukan»². Det som er spundet paa en torsdagskveld, er det litet gagn ved. Det heter da ogsaa fra flere steder at de baand hvormed Kristus var bundet, var spundet en torsdagskveld (Valdres, Søndhordland, Værdalen, Søndfjord)³. Det heter ogsaa undertiden at alt omdreiende arbeide er forbudt. Borer man med en naver paa en torsdag, heter det fra Sverige, og en ko gaar over spaanene, da faar den en sykdom i klovene, og kjører man med en vogn over akrene paa en torsdag, saa vil sæden bli ødelagt av mark⁴.

Endel av disse bestemmelser om hvad der ikke maa gjøres en torsdag, gjælder som nævnt søndag og delvis ogsaa lørdag, som paa grund av sin sammenhæng med helligdagen fik endel av dennes karakter. At nu paa den anden side disse træk gjælder torsdagen, synes at forutsætte at denne dag ogsaa engang har hat karakter av helligdag. Dagen torsdag var jo Tors dag og har da vel engang staat i en speciel forbindelse med ham, været viet til ham. Spor av et slikt forhold findes i alle de nordiske lande, spor, som da synes mere eller mindre klart at ha sammenhæng med en fordums helligholdelse av dagen. Tor var vel en av de mest populære gudeskikkelser i tro og kultus, de mange person- og stedsnavne som er dannet ved sammensætning med Tors navn viser dette. Tor var verner for livet og dets goder baade i hjemmet og i bygden. Han var «menneskelivets Véurr, den gud, der skjærmer livet og vaager over dets uforstyrrede lykke»⁵.

Spor av en slik helligholdelse lar sig paavise.

¹ H. Cavall.: W. o. W. II. Till. til § 43. Den samme historie berettes ogsaa fra Danmark; men her er det paa lørdag aften piken har spundet. Her siger gjengangersken:

«Se syster min hvad jeg dog vandt
fordi jeg løverdags aften spandt».

Se E. T. Kristensen: J. Folkem. VIII 393.

² H. Cavall. I § 43. — ³ Det klinger som en spiritualiserende omtydning av dette naar det undertiden heter at Judas spandt rænker mot Kristus en torsdagsaften (Søndmøre, Søndfjord). — ⁴ H. Cavall. II. Tillæg til § 43. — ⁵ Henry Petersen: Om Nordboernes Gudedyrkelse og Gudetro i Hedenold pag. 55.

Hammond omtaler i sin missionshistorie et visitasmøte i Finmarken, hvor endel mænd fra bygden blev utspurt om forholdene der paa stedet, særlig om der i det distrikt fandtes noget trolddom eller slikt. De svarer da «att efter noieste ransagelse (var) aldrig andet befundet, end at slikt djævelens væsen var bortkastet, som og den overtro at helligholde torsdagen¹. Andensteds fra faar man ogsaa høre om denne skik deroppe i Finmarken, hos lapperne, hvis gud Hora-Galles svarte til nordmændenes Tor. Han, mente de, skulde gi dem lykke paa jagt og bevare dem og deres rensdyr mot ulv og bjørn, «hvor udover de med stoer Ifrighed holder endnu, den Dag i Dag, er Thors-Dagen hellig, og vil ikke gjøre visse Gierninger paa den Dag, ligesom mand veed at den Superstition endnu fuldkommelig regierer hos mange gemeene og eenfoldige Folk baade i Danmark og Norge, ja vel ogsaa udj Tyskland og anden steds, at der er visse Gierninger de tager sig med Fliid vare for ikke at skall gjøre om Torsdagen . . .»². I samme forbindelse berettes om en lap som hadde hat en samtale med Hora-Galles, hvori denne paa det sterkeste hadde beklaget sig over at hans dag ikke længer blev helligholdt.

Fra Hardanger beretter Haukenæs om endel meninger og skikke som synes at vise gammel sammenhæng med Tor, som den beskyttende. Det gjælder her et mystisk væsen som kaldes «Garvören». Det var almindelig at hver større gaard hadde sin. Ingen fik nogengang den ære at se ham; men man var allikevel overbevist om at han var til. Han hadde størst andel i gaardens velstand og trivsel, og derfor maatte han ogsaa være godt stelt. Paa loftet maatte der altid staa en opreid seng til ham, som ingen maatte ligge i. Forsøkte nogen det, gik det dem galt. Hver torsdagskveld maatte mandfolkene holde sig fra alt arbeide og iagttå den høitideligste taushet, for ellers kunde man utsætte sig for at Garvören rømte sin vei og det vilde være et stort tap. Fra Kvinherred beretter samme forfatter at ingen maatte forstyrre Garvören med at spinde torsdagskvelden. Endnu bruker gamle kjærringer at sætte rokken sin paa et aaklæ forat den ikke skal larme³.

¹ Hammond: Missionshistorie Cap. VI § 11. — ² Kildeskrifter til den lappiske Mythologi ved J. Qvigstad (Det kgl. norske Videnskabers Selskabs Skrifter 1903 No. 1) pag. 7—8. — ³ Th. S. Haukenæs: Natur, Folkeliv og Folketro i Hardanger VI pag. 233, 209.

I Sverige synes sporene i skik og bruk at være klarere, idet traditionen her delvis er knyttet til Tors navn. Endvidere fremtrær her klart den tro at guderne paa helligaftenen traadte i forbindelse med sine dyrkere. Det er ikke altid specielt Tor, men snart en anden gud som nævnes, og snart har spøkelser og trold indtat de gamle guders plads, men under alt dette synes der at være en levning av troen paa gudernes virksomme nærvær paa torsdagskvelden. Der skal man «hålla Thorshälg» om torsdagen, da skal stuen være feiet, og mat og drikke være sat frem paa bordet¹. Da kan det nemlig hände, at guderne er ute. Derfor bør alt arbeide være slut, og rokken sat paa bordet. Er den forhaanden, saa spinder Thoregud og Frigge paa den om natten. Hvis ikke stuen er feiet, saa gaar det galt, da maa Frigge besørge det selv. Ogsaa Odin besøker bønderne om torsdagsaften og gir dem penger. I 1632 blev en mand dømt, fordi han den kveld hadde indladt sig med Odin. Rudbäck beretter om disse besøk: Der skulde lages istand en stue, hvor bordet var dækket, og hvor Odin kunde faa være uforstyrret. En som hadde kiket paa ham, kunde fortælle at han hadde lange horn. Ja, Cavallius kan berette om to rike bønder i Westbo herred, som Odin endnu i vor tid besøkte om torsdagskvelden.

Tor var ogsaa beskytter av samfundets liv. Et spor av dette synes at foreligge i den forbindelse der var mellem hans dag og tingene. Altinget skulde vies en torsdag. Gulatinget skulde begynde en torsdag. Henry Petersen har anstillet undersøkelser for Danmarks vedkommende, og viser hvor ofte torsdagen har været tingdag. For Sjællands vedkommende var av 24 ting de 15 paa en torsdag, paa Laaland av 3 ting de to paa torsdag o. s. v.²

Torsdagens særstilling er altsaa en følge av at dagen engang var helliget guden Tor, hvad der ogsaa fremhæves i de fleste av de citerede verker. Nærmere eller fjernere staar da de traditioner som knytter sig til dagen, i forhold til dette. I Sverige er endnu leilighetsvis guderne ute og færdes; men sporene gaar videre ut, idet kristendommen har skjovet det hele over i et andet plan. Det gamle tænkesæt er der dog som en undergrund, der gir sig uttryk i skik og bruk. Det blev ikke længer guderne man fik forbindelse med, men deres arvtagere, alslags

¹ H. Cavall.: W. o. W. I § 43, II Tillæg, hvorfra de følgende træk er hentet. — ² Se Henry Petersens ovenfor nævnte bok pag. 66, 69.

trold og skrømt. Deres dag var vel ikke længer almindelig helg, men tilbake staar at det dog er visse ting, som ikke da bør gjøres.

Torsdagen delte skjæbne med de andre dage, da den indtok sin plads i dagvælgeriets system; men den særlige plads den fik skylder den sin sammenheng med længst forsvundne tiders stemninger og tanker.

JØTNARNE OG JOLI.

Av Knut Liestøl.

For oss stend joli som ein gledefest; til den knyter det seg minnet um ljose hugnadsstunder. Det ser difor underleg ut at mest all den ovtru som knyter seg til joli, hev ein myrk og uhugleg daam. I sitt store verk «Jul» hev H. F. Feilberg skildra alle dei yvernaturlege magter som er aa vange i joli. Ute i det løyndomsfulle jolemyrkret ferdast det aander og alle slag vette og skaper uhygge og fælksa ikring seg. Joli er i den norske ovtrui ikkje ei gledetid, men ei rædsletid. Grunnen til dette er at det i joli hev gjenge inn ein dødsfest, ein fest for dei avlidne, som sjølve var til stades og aat og drakk til liks med dei andre i sin gamle heim.

I all den yrande mengdi av vette som er ute og ferdast i joli, er det eitt slag som den vanlege norrøne folketrui ikkje fortel noko vidare um i samanheng med joli. Det er jøtnarne og trolli. Feilberg segjer: «Saa er det jætterne, disse uhyre store skikkelser, plumpe og uformelige, men dog godmodige tillige. I det store sammenspil mellem mennesker og mørkets skikkelser ved juletid har de kun liden plads». Um trolli (som ein elles ikkje alltid kann halda ut fraa jøtnarne) segjer han: «de er kun lidet fremtrædende hvor det gjælder julemørkets gru» (Jul II 56).

Dette vert underlegt naar ein tenkjer etter kor mykje den norrøne folkeætti hev havt aa fortelja um jøtnar og troll, og kor djupt fyrestellingi um deim hev site i folks hug ned gjenom tidi. Me skal difor sjaa nærare paa dei dømi me røyneleg hev paa at joli og jolemyrkret er sette saman med jøtnarne og

jötunverdi. Me skal daa fyrst taka dei dömi som Feilberg nemner og sidan koma med nokre som ikkje er medtekne i Feilbergs bok.

Feilberg segjer: «Fra sagatiden er der beretning om at jättekvinden færdes i julemørket og gjør ondt. Saa holder jättefolket forresten deres gilder i den samme tid som kristne mennesker. Paa den ensomme ø i Väneren udbrod jætten i sømændenes paahør:

«I Högsäter Gäll
i Kroppe fjäll
där har jag spisat mång Julaftes-quäll».

Undertiden er mennesker tilstede, men det forekommer mig at jättefolket i det store og hele passer sig selv og ikke gjør forsøg paa at forstyrre menneskers juleglæde». I merknaderne side 334 nemner daa Feilberg ein 15—20 dømme paa dette; dei er tekne or folkeseigner og fornaldarsogor, or þættir og tillegg i fornaldarsoge-stilen til ættesogor.

Or fornaldarsogorne kann ein attaat dei dömi Feilberg hev, nemna Egils saga ok Ásmundar (Fas. III 371). Egil og Aasmund leitar etter kongsdötterne. Dei gjer avtale um leitingi i jöli og fer so til Jötunheimar.

Mange islendske eventyr (og nokre seigner) fortel um troll og jötvar som er ute i jöli og tek menneskje med seg til fjelli. Ein vil finna mange dømme i Árnasons Íslenzkar þjóðsögur og æfintýri:

Þar bjó gýgur ein í helli í gljúfrinu ok nam hún burtu á hverri jólanótt efnilegasta manninn i Laugardalnum (Ísl. þj. I 151).

Kóngur hafði átt fimm dætur. En tvær seinustu jólanæturnar höfðu tvær þeira horfið sín hvora nótt (Ísl. þj. II 472).

Sjaa ogso Ísl. þj. I 154, 160, 197, 200, 208, II 384.

Med fornaldarsogorne heng det saman mange norske og færøyske folkevisor, og so nokre svenske og danske folkevisor som er komne fraa dei norrøne landi. I desse visorne vil ein ofte finna at jötvarne er ute i jöli, og ikkje berre det, men ogso at jöli er den tidi, daa kjemporne dreg ut til trolleheimen og strider med jötvarne.

Den norske visa um kappen Illugjen fortel:

Liti var ho Hilleliti,
kom burt ei jolenott;
de va den gamle gyvremoiri
ho stal henne burt so skjott.

I visa um Aasmund Frægdegjævar fortel gygri:

De va kji ifjor, i fyrre fjoren
uti sankt Olavs velde,
daa eg stille livi av kongjen taka
so seint um ein joleftas kvelli.

Hemingen kjem til gygri um jolekvelden:

Eg helsar deg gamle gyvramor,
mæ nasann du rører i bronno.
Du laaner meg hus i denne nott
so seint um joleftans kvello.

Rolv Gangar kjem til trolleheimen ei jolenatt (Landstad:
Norske folkeviser s. 43).

Av samanhengen og av parallelvers i andre visor kann ein
skyna at det er i joli at Steinfinn Fefinnsson er ute og leitar
etter sine «systane tvo — dei æ upp-aa Skomeheiar».

Like eins i dei færøyske trollvisorne: Kappin Illugi hev:

Úti sigldu fimtan skip
eina jóla nótt,
gótu ei tann eldin sókt,
ið lugaði hjá flagðum hátt.

Brúsa-jökils kvæði som fortel um striden með rysen Bruse,
byrjar so:

Tað var um eina jóla tíð
hundar fóru í bond,
har kom gongukall gangandi,
bar hókju undir hond.

«Gongukallen» fær Asbjørn til aa vaaga seg mot Bruse, og
vers 7 segjer:

Ásbjörn letur sær bussu smíða
væna og so friða,
kvittar norð við Herjalond,
hesi jólini líða.

I Ormar Torolvsons kvæde er det i joli at dei dreg mot den grimme rysen Dollur (Færöske kvæder II s. 36 ff.).

I Gongu Rolvs kvæde byggjer dei

. . . . . ein feigan knörr
mánað fyri jól

og i joletidi er det daa at Rolv kjem til risarne.

I fleire visor er ikkje joli nemnt beintfram, men jötnarne er serleg knytte til myrketidi paa aaret. T. d. i dei færøyske Hilmar's þættir A:

Gevið ljóð og lýðið á,
so taki eg til orða:
Hilmar nevni eg kongin tann,
ið ræður for Botni norður

— — — — —
Hilmar skundar síni ferð,
segl vant hann i topp,
si(g)ldi so á suðurland
tá dökku vetrarnótt

eller som i parallelverset: tá högu vetrar tíð.

Ser ein nærare paa desse dømi, so vil ein finna at dei ikkje stend som døme paa ei fast og aalmenn folketru og at berre faa av deim er henta fraa folkesegni. Dei er mest allesaman henta or den friare folkediktingi, fraa folkevisa, eventyr og fornaldarsaga, d. v. s. det slag av folkedikting som hev fenge si faste kunstform. Som me sidan skal sjaa er det ein literær samanheng millom desse forteljingarne. Dinæst vil me finna at desse sogorne serleg høyrer dei norrøne landi til. Og endeleg at dei hev sitt upphav i den seinare millomalderen mest alle saman.

Vender me oss mot dei eldre forteljingarne me hev um jötнар og troll, so vil me finna at det ingen serskild samanheng er millom deim og joli eller jolemyrkret. Forteljingarne i den eldre og den yngre edda og i dei eldste sogorne veit inkje aa melde um slikt.

Den heidne diktingi saag ingen serleg samanheng millom joli og jötnarne. Men den kristne tidi hev ei lang rekkja med diktingar um dette emnet. Korleis kunde dei daa i den kristne tidi skapa ei ny dikting um eit sovore emne? Korleis kunde ein fest som var til minne um at frelsaren vart fødd, verta den tid daa menneski hadde samkvæme med jötunverdi, med dei vonde magterne i den gamle gudetrui?

Ein hovudgrunn synest aa vera at det i folketru i hev runne fleire slag vette saman og laant drag av ein annan. I den heidne tidi var det fast tru at dei avlidne var ute i den myrkaste tidi paa aaret. I dei gamle sogorne hev me fleire forteljingar um korleis dei avlidne gjeng heimatt i joli. Tanken um serskilde bustader for dei avlidne var ofte uklaar, og fleire meiningar synest aa ha havt raaderom. Det var fleire lag i folketru: fraa trui paa at dei daude budde i haugen eller i fjellet og til trui paa at dei var i Valhall eller hjaa Hel. Men daa kristendomen vart innførd kom han med ei klaarare utforma læra um livet etter dauden. Han vilde ikkje kjennast ved noko anna enn at sjælerne var i himmeriket eller helheimen. I millom-alderen var tanken sterkare vend mot livet paa hi sida gravi enn no, og forteljingarne um korleis dei avlidne hadde det var umstendelege med mange skarpt utforma og konkrete drag. Me treng berre minna um den store visionslitteraturen som blømde upp i Vest-Europa etter aar 1000 og som i Norig hev skapt eit slikt storverk som Draumkvæde.

Soleis miste trui paa at dei daude for ikring i jolemyrkret det fofeste ho hadde i ein religion som folk ope vilde vedkjenna seg, og ho vart trengd mykje attende, daa visst hjaa dei som for med aa setja saman fornaldarsogor og dikta folkevisor. Det var folk millom dei fremste i landet, lendermenn og sysselmenn. Folkevisorne sjølve viser ofte at dikteren av dei maa ha kjent den og dea formingi av den øgden gamalnorske saga.

Trui paa at dei avlidne ferdast ikring i joli seig meir attende, og dei avlidne kunde daa lettare verta samanblanda med andre vette i ovtrui. Men alt fraa den eldste tidi er jøtnarne og dei avlidne knytte saman. I Skirnesmaal er Jøtunheimen skildra som ein daudeheim.

«Kvaare er du feig
eller framfaren alt?»

spør hjuringen Skirne, daa han kjem til Gymesgarden. Daudeheim og tusseheim flyt saman i Fjølsvinnemaal. Det er trulegt at jøtnarne sjølve opphavleg var likdæmonar og soleis beintfram etter si gjerning knytte til daudingverdi. (Sjaa Schoning: Dødsriger i nordisk Hedentro. Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning 13). Nettupp i den folkediktingi det her er tale um: forteljingarne i fornaldarsogor, folkevisor og (helst islendske) eventyr

um samkvæme med jotunverdi er det me hev det draget at jotnarne et folk, og at dei kjem jolekvelden og tek deim med seg til helleren eller til jotunheimen. Det er i dei norrøne landi der desse forteljingarne er kjende, at me enno hev folkeseigner um jotnar som et folk.

Baade dei avlidne og jotnarne heldt til i berg. Trui paa at jotnarne held til i berget er det vanlegaste enno og hev vore det vanlegaste so langt attende som me veit um. Dei var bergbúar, bergrisar. Um trui paa at dei avlidne gjekk inn i fjellet hev me fleire vitnemaal fraa den norrøne literaturen. Etterkomarane av Aud den grunnrike trudde at dei etter dauden skulde gaa inn i Krossholar. I Eyrbyggja trur Torolvs ætt at dei skal gaa inn i Helgafell. Landnaama fortel at Seltore og det heidne skyldfolket hans for inn i Þórisbjörg. Njaala fortel at trollmannen Svan gjekk inn i Kallakshorn o. s. b. (Sjaa Maurer Bekehrung I 94 II 89).

Dei daude ferdast ute berre i myrkret. Naar hanen gjel maa dei sokja attende til sin rettelege bustad. Vegen til Hel ber «niðr ok norðr». Trolli og jotnarne toler heller ikke ljuset etter den vanlege folketrui. Um dei vert «daga uppe», gjeng dei i stein. I den seinare millomalderen tenkte dei seg at jotnarne heldt til langt mot nord i «Hafsbotnar», i «Trollebotn» «der ingja soli skin», eller paa Skumeheii «ved heimsens ende».

Trui paa at dei avlidne i sume høve gjekk heimatt heldt seg, men det var ikkje lenger det vanlege, det som folketrui gjekk ut fraa; det vart det sporadiske, det einstaka, sovore som det gjerne knytte seg segner til. Dei som her i livet hadde gjort noko gale gjekk heimatt, so dei kunde faa retta paa det. Like eins dei som var tekne av dage med vald og svik. Me kann sjaa skiftet i trui so greidt i dei skiftande meiningar som folk hev havt um oskoreii. Fyrst var det ein sjæleher med ein forar som henta sjælerne til daudeheimen. Men no hev den trui kome upp at i oskoreii er det berre slike som ikkje hev gjort mykje godt nok til aa koma til himmeriket og ikkje vondt nok til aa koma til helheimen. Det er berre undantaki som er med. — I kvart einskilt høve maa det daa ei motivering til. For kvar gong me høyrer um at ein avliden gjeng heimatt maa der vera serskilde fyresetnader til aa tyda dette underlege. I den form som forteljingarne um aa ganga heimatt soleis fekk under kristendomen laag det frø til episk dikting.

Attergangarar og folk som jøtnarne hadde teke til seg, fekk sjølve noko av jøtunlaget. Dei vart trollslege, kjempelege og vanskapte; dei vart overlag sterke og faarlege t. d. Glaam i Grettissaga. Som Maurer (Bekehr. II 85, 97) hev peika paa, vert dei som er drepne av vonde vette, vonde sjølve og freistar aa gjera menneski mein. Liksom jøtnarne kann desse attergangarane verta drepne og maa soleis beintfram reiknast til meinvette og ikkje til aander. Skildringarne av strid med attergangarar og haugbuar likjest i mangt og mykje paa skildringi av strid med jøtnar i hellerar.

Men paa hi sida maatte denne samanblandingi med dei avlidne ogso føra til ei samanblanding med huldrefolket, som sjølv ikkje er anna enn sjælerne av dei avlidne. I den norrøne folketrui hev bergfolk, huldrefolk og jøtnar runne mykje saman. Dei heldt alle til i berg, og for folketrui maatte det i lengdi vera vandt aa halda dei ulike slag berg-folk ut ifraa einannan. Soleis hev jøtnarne ofte fenge dei same eigenskapar som huldrefolket. Landstad fortel: «At jutulerne, der forstaa at gjøre sig baade folkelige og vakre, beile til unge piger er en overtro, hvoraf der endnu hænger en smule tilbage. En 90-aarig nu af-død kvinde har alvorlig fortalt mig, at hun i sin ungdom havde været i dette tilfælde. Hun var svært fristet af ham, sagde hun; men da hun fik gjort sig et kors af arvesølv, saadant som havde gaaet i arv i niende led, og bar dette paa sit bryst, blev hun ham omsider kvit.» Dette er ein merknad til visa «Jutulen belar til stolt Oli». Der vert det fortalt at jutulen kann den kunsti aa slaa gullhorpa:

Men eg kann gullhorpa baa' stille og slaa,
du gleast i hjarta du høyre derpaa.

Men jutul er han likevel:

Aa jutulen ha heimatt dei milinn ti
dei stiga han i stiggi tri.

Eit gamlestev segjer:

Der kom eit troll utor Storenuten
de trilla so vent i honni,
de bryggja oli av briskeberi
som bøndanne gjere av konni.

(Landstad 411).

Jutuldotteri vert samanblanda med alvegjenta:

Eg for villt i veuskogjen
 kringum ein elvestein,
 jutuldotteri narra meg
 eg fann inkji vegjen heim.

(Landstad 394).

Eit troll eller ein jötul er ofte førar for jolesveinarne, som opphavleg var sjælerne til dei avlidne; dei kom og vitja sin gamle heim i jöli. T. d. i ei forteljing fraa Aaseral. Paa garden Hankodd kom det kvar jolekveld eit digert troll; det hadde eit stort fylgje med seg, aat upp all jolematen og drakk upp alt joleølet.

Soleis kom jötvarne baade ved sitt opphav og si seinare utvikling til aa blandast i hop med andre vette og saman med deim aa ferdast ute i jöli. Dei sidorne av jötun-naturi som maatte styrkjast ved denne samanblandingi var nettupp dei menneskelege. Dei vart mindre av natur-personifikationar, og kunde difor lettare gaa inn i ei episk dikting som handlande personar. Og her kunde det nye paa ein merkeleg maate knyta seg til det gamle.

Fraa den eldste tid me hev literære minnesmerke og til vaar tid, hev det gjenge jamsides tvo skilde oppfatningar av jötvarne: ei folkeleg og ei meir literær. Sjølv sagt er dei ikkje strengt skilde fraa einannan men gjeng saman slikt at den literære framsyningi stundom laaner meir og stundom mindre av den folkelege oppfatningi av jötvarne.

I den meir folkelege er jötvarne naturbundne. (I denne samanhangen talar me berre um bergisarne som er dei vanlegaste). Dei høyrer heime i det eller det fjellet, stundom er dei tenkte som fjellet sjölv. Dei stend einstaka, kvar for seg, og tanken um at dei skulde vera som eit serskilt folk er ikkje klaart utforma. — Men i gudekvadi i Edda møter me eit anna syn paa jötvarne. Dei er som eit folk for seg sjölv, med sin konge, sine gardar, borger og haller, sine hestar og naut og baatar. Dei hev fagre døtter og er ikkje toskute, men «fróðir» og «hundvísir». Dei bur i eit land mot nord-aust eller aust, Jötunheimar, og ligg mest jamt i strid med gudarne. Me hev ogso forteljingar um korleis gudarne kunde faa elskhug til jötundøtterne (Frøy og Gerd), korleis jötvarne hadde hug til aasyn-

jorne (Frøya og Trym), og korleis jøtundøtterne var glade i gudarne (Skade og Balder).

Til denne diktaruppfatningi av jøtnarne er det at den nye kristne jøtundiktingi knyter seg. Ho fortel um kongar og kongsgardar og store haller hjaa jøtnarne. Ho fortel um folk som vert uppfostra hjaa jøtnarne og um elskhug millom jøtnar og menneskje. Jøtunverdi vert so heilt stilt i samhøve med manne-verdi, at jøtnarne held jolelag jamvel. (Bárðar saga Dumbssonar, Gests saga Bárðarsonar, Ármanns saga o. fl.) Men samstundes heng det, som fyrr sagt, att slike utgamle drag som at jøtnarne er menneskje-etaryar.

Ved det at den kristne diktingi kunde knyta seg til den jøtuntypen som var den vanlege i den gamle diktingi fær me i den norske og den færøyske folkediktingi den sterke samanhengen med den gamle heidne diktingi. Men der var i dei norrøne landi fleire andre ting som hjelpte til aa halda samanhengen uppe millom den diktingi som høyrer mest heime i den heidne tidi, eller iminsto byggjer paa heidne motiv, og den som gjeng ut fraa kristen tru.

Det som var det drivande i det store heimsdramaet i den gamle mytologien var striden millom gudar og jøtnar. Denne striden var eit serleg umtykt emne for dei heidne skaldarne. Tor var den som varde manneætti mot jøtnarne, so det ikkje vart so mange av dei at Midgard øydest. — Ogso paa heilt kristen grunn finn me hjaa germanarane ei dikting som skildrar striden millom dei gode og dei vonde magterne: Kristus og Satan er store herforarar som møtest med herarne sine og strider med vanlege jordiske vaapn. — I dei norrøne landi hadde dei ei uvanleg rik heiden dikting um gudar og jøtnar. Der var, ogso etter at kristendomen var innførd, den heidne traditionen meir livande enn andre stader og samanhengen med det gamle ubrotten. I brjotingstidi millom heidenskap og kristendom finn me daa i dei norrøne landi ein hug til aa setja det gamle og det nye upp imot einannan. Det fall av seg sjølv, og kor lett dei kunde laga segner av slikt ser me av det som vert fortalt um Tangbrand og Torunn skaldkona. «Høyrte hev eg», sa gamle Torunn, «at Tor baud Krist til holmgang, men Krist torde ikkje stridast med han.» «Høyrte hev eg», svara Tangbrand, «at Tor var ikkje anna enn mold og oska, um ikkje Gud vilde at han livde.» — Folketruui gjorde alle vette som høyrde heime i den gamle gude-

læra, til myrkemagter, som ikkje tolde ljoden av kyrkjeklokkorne eller kunde koma innaat ein kross. Det var som det stend i den færøyske folkevisa Grímur i fjallinum:

Tá græt Grímur i fjallinum,
«Fagrasta rósin-blóma!
eg kann ongar kirkjur siggja
ei nakrar heilagdómar.»

I den friare diktingi finn me, som Olrik hev vist, fleire dome paa ei religiøs problemdikting, meir eller mindre paa kristen grunn (Haddings saga, Orvarodds saga, Torkel Adelfars saga).

Den nye kristne diktingi i dei norrøne landi skapte seg ei ny motsetning til aa skapa dramatisk spaning. Det var korkje motsetningi millom dei gode og vonde magterne i heidenskapen eller motsetningi millom gode og vonde magter i kristendomen. Det var ei motsetning millom det gamle og det nye. Den gamle motsetningi millom gudar og jøtnar vart lagd yver paa ein ny grunn som ei motsetning millom jøtnarne og dei store maalsmännerne for kristendomen.

Dei striderne som Tor hadde med jøtnarne var vidgjetne. Han for «í austrveg at berja tröll». Han hjelpte andre og, naar dei var ute for jøtnarne: «En er æsirnir sá þat til vís at þar var bergrisi kominn . . . kölludu þeir á Þór ok jafnshjótt kom hann» og drap rysen. Jamvel so seint som i folkevisetidi finn me at dei bed Tor um hjelp mot jøtnarne:

De var kappen Hlugjen
han var kji hot guten eine.
Han ynskjer seg Tor med tungum hamre,
han gjore dei alle feige.

Under kristendomen var det serleg Olav den heilage og Olav Tryggvason som førde striden mot troll og jøtnar. Det er vel kjent at Olav den heilage i mangt er arvtakar etter Tor¹. Segnerne um korleis han stridde med trolli var kjende vide ikring. Me hev ogso bilæte av dei (maalarstykket i Floda kyrkja i Södermanland; Daae: Norges helgener. planche II b). Liksom Tor kunde Olav den heilage hjelpe andre naar dei var i strid med jøtnar. Me finn Olav knytt til ei mengd med segner, soleis at naar kjempa retteleg er i vande, ropar han paa kong Olav som

¹ Ólavur kongur berjar hann mót tröllum. (Færøiske kvæder s. 120).

daa kjem og hjelper. Ein heil flokk med þættir fortel um kjempor som vart umvende til kristendomen, netttupp av di dei i striden med ein jötun skyna at dei ikkje kunde greida seg utan hjelp fraa høgare magter. Dei bed daa anten den kristne gud eller den heilage kong Olav um hjelp. Like eins er det i fleire færøyske folkevisor. (Flateyjarbók I 259, Færøske Kvæder nr. 11 og 12. Cfr. Olrik: Saksnes oldhistorie II 134). Det er merkande i denne samanhengen at Olav den heilage hjelpte i striden mot haugbuar og attergangarar. Naar han kom med sitt straalande ljøs, miste daudingen jamt magti.

Maalsmennerne for kristendomen fekk ein plass i den kristne diktingi som gudarne hadde havt i den gamle. Difor finn me at dei gamle gudarne som er avsette fraa si magt prøver aa koma dei kristne kongarne til livs — paa same maaten som jötvarne vil det. Odin kjem til kong Olav og vil lokka han. Men «konungr settist þá upp ok tók til tíðabókar er var i sænginni, ok ætlaði at slá í höfuðit Gestir (o: Odin) (Ólafs saga hins helga, Flat. II 134). — Ólafs saga Tryggvasonar (Flat. I 398) fortel um eit troll som vilde drepa kongen, medan han sov. «En konungr vaknaði skjótt ok laust i höfuð mér svá mikit hogg með bók at hausinn lamdisk mjök. Flýða ek þaðan sem skjótast. Ber ek æ síðan hallt höfuð ok verðr mér aldri verklaust,» segjer trollet. I visa um Aasmund Frægdegjæva fortel Skomegyvri «um daa ho, ville livi av kungjen taka, so seint um ein joleftas kvelli».

Fram so kom den vigslekallen,
so vel eg han mone kjenne;
han slo meg med skraa i skallen
eg æ kji heilbrigða enno.

Dei slo meg mæ skraa i skallen,
de tottest eg inkji lie;
dei skvette etter meg vigsalvatten,
eg kjenner enno de svier.

Cfr. Flat. I 417, Fms. III 196, Fas. III 471.

I sume islenske eventyr er det so sterk motsetning millom jötvarne og menneski at dei ikkje kann koma innaat einannan utan dei brenner seg (Árnason Ísl. þj. I 194, II 153, I 175).

I det at Olav den heilage vart arvtakar etter Tor ligg det daa ein ny grunn til at jötvarne beinvegs kunde koma til aa vera med i ei kristen dikting.

Ein annan ting som hjelpte til aa halda uppe samanhangen med det gamle i forteljingarne um strid med jötnar, var Bjarmelandsferderne. Jötunheimar laag lengst mot nord og aust. Bjarmeland vart samnamn paa alle dei landi som laag lengst mot nordaust ved Kvitehavet. Heile farvatnet her ved Nordishavet vart Trollebotn, og alle eventyr med troll og jötnar flutte dei daa dit. Røynelege drag fraa Bjarmelandsferderne vov seg inn i heiltupp eventyrlege forteljingar og umvendt. Der langt mot nord var det ved vintertid ævelegt myrker, og her er daa atter ein ny grunn for samanknytingi av jolemyrkret og jötunarne.

Ein kann soleis fylgja den indre framvokstren i skildringi av jötunarne og sjaa den innverknad som møtet med kristendomen hadde. Men ogso i det ytre, i den literære utforming som desse forteljingarne fekk, kan ein finna samanhang. Ein gaar snart at alle desse forteljingarne hev visse episke drag som kjem att meir eller mindre tidt, og gjer at desse sogorne vert noko for seg sjølv og framsyningar av ein krins av tankar som serleg høyrer den norrøne folkeætti til. Desse dragi er so likt utforma at det maa vera literær samanhang millom deim, og ikkje berre ein samanhang som hev sin grunn i ei sams folketru. Ein kann loysa alle desse forteljingarne upp i episke drag og laga parallelsamlingar av deim. Det vilde verta for langt aa visa dette nærare her. Men ingen som hev lese forteljingarne um samkvæme millom jötnar og menneskje kann anna enn ha lagt merke til den forunderlege einskapen der er i utformingi av dei same situationarne t. d. i skildringi av striden med jötunarne og i skildringi av jötunarne sjølve. Ei einskild vidgjæti segn kann setja merke etter seg i mange seinare. T. d. forteljingi um Tor i Geirrødsgarden, som hev verka paa fleire av forteljingarne um strid med gygrar. Og forteljingarne um Grettes strid med attergangarar og jötnar hev sett merke i mange nyislenske forteljingar um liknande emne. Det er vel kjent at mange av dei norske og færøyske folkevisorne hev samanhang med fornaldarsogor. Oftast er fornaldarsoga grunnlaget for folkevisa, men det kann ogso vera umvendt og samanhangen kann vera beinvegs eller gjenom fleire millomleder. Ei saga kann vera lappa saman av literære laan fraa eldre sogor t. d. Hauk Haabroks saga (sjaa Helland: Finmarkens amt 2 sida 661).

Ein kann ogso sjaa korleis skildringarne vert meir stereotyp di lenger det lid. Og ein kann sjaa korleis eventyr-

dragi fær meir og meir magt ettersom den literære mytologiske læra fraa vikingtidi seig meir i bakgrunnen. Noko anna som verka med her, var det at naar desse forteljingarne gjekk yver fraa prosaform til folkevisiform, so maatte mange side-personar i forteljingi og mange side-drag og side-motiv skjøtast ut og heile gangen i forteljingi gjerast meir einfald. Det aalmenne vart ofte sett inn i staden for det spesielle. Ein kann sjaa dette skiftet i t. d. den maaten dei motiverar ferdi til jötunlandet paa. Ketil høing fer paa fisking langt mot nord og raakar jötnar. Grim lodinkinn er ogso paa fisking og veiding (i Gandvik). Men der raakar han festarmøysi, som var komi i jötunvald. Orvarodd fer med brørne sine til Bjarmeland, slæst med jötnar og vinn rikdomar. Men i visa um Steinfinn Fefinnsson er det Steinfinn som «ette sine systane leitar». Han drep bergetrolli og finn att systeme. — I Illuga saga Gríðarfóstra hev Illugi vore med paa vikingferd, dei kjem ut i storm og driv nord i Gandvik og finn der ei forskapt kongsdotter. Men i visa um Illugi fer dei ut og leitar etter den burtkomne kongsdotteri. — I «inntak úr sögubætti af Ásmundi flagðagæfu» skal Aasmund krevja skatt av trollet þorgerðr Höldatröll. Denne forteljingi (Ísl. þj. I 171) er etter ei rima, og denne att er truleg etter ei burtkomi saga um daa kong Olav kristna Norig. Men i visa um Aasmund Frægdegjæva er det kongen som segjer til Aasmund:

«du sko nor i Trollebotten
aa hente heim dottri til meg.»

Ein ser korleis eventyrdraget um den burtstolne kongsdotteri trengjer seg inn, og ein kann nemna fleire dømme paa det same.

Den literære samanhengen er daa og eit prov for at der maa vera ein indre samanheng i tru, soleis som me fyrr hev halde fram.

Dette som her er sagt kastar ljøs yver den tankekrinsen som dei norske og færøyske troll- eller eventyr-visorne hev runne upp or og forklaarar den sterke samanhengen med den gamle norrøne diktingi. Trollvisorne er resultatet av ei samanblanding av gamall og ny tru. Ei samanblanding som drog den gamle heidne, mytologiske jötuntypen yver i ei kristeleg jötundikting, samstundes med at jötnarne vart haldne for myrke-magter og sette upp imot maalsmennerne for kristentru. Og dette vart den grøderike jordbotnen for ny episk vokster.

Det er trulegt at desse folkevisorne og sogorne var eit slag joledikting. Me veit baade fraa Norig og Færøyarne at dei serleg i joli kvad mykje med folkevisor. Enno er det paa Færøyarne mest med folkevisedans i joli. All folkedikting hev ein hug til aa staa i sambøve med det nærverande so innhaldet liksom kann verta meir livande og faa meir stemning. I joli naar det var festlegt, ljost og varmt i halli, daa maatte tanken ved sjølve kontrasten verta vend mot myrkret ute som bar so mykje løyndomsfullt i sin fann. Daa kunde sogemannen og visekvedaren faa folk med, naar han let kjempa draga ut i dette myrkret og gjera manndomsverk i striden mot myrke-magterne.

FOLKETRO OM GRAVHAUGER.

Av Haakon Schetelig.

De hedenske forestillinger om graven var ganske andre end vore. Graven var ikke som for de kristne, bare den jord hvori det forkrænelige legeme skulde bli til støv, mens sjælen som den væsentlige del av mennesket blev holdt i forvaring andensteds. Helt til slutten av hedningetiden i Norge blev den primitive opfatning bevaret — slik som den var arvet fra fjerne tider — at graven var den avdødes bolig hvor han levet et skyggeliv videre, avstængt fra de levende. Andre forestillinger kunde nok spille ind; likbrænding og skibsgraver f. eks. er oprindelig utgaat fra en mere sjælelig opfatning av døden; men de kom hos os bare til at tilføre gravskikken nye, og tildels indbyrdes stridende former, uten at rokke grundforholdet. Det omhyggelige og fyldige utstyr av graven, som netop i vikingetiden faar sit rikeste utslag, og de vakre anselige gravhauger staar som minde om hvor sterk denne tro hersket helt til kristendommens fuldstændige seir. Gravhaugens omraade var den dødes domæne, som gaarden var de levendes, og det var ikke en gravfred paa termin eller aaremaal, men en stedsevarende heftelse. Hele anlægget var beregnet paa at vare bestandig.

Gammel tro sitter fast. Det er denne opfatning av gravens fred, oprindelig værget av frykten for gjengjældelse hvis den blev krænket, som har bevaret utallige gravhauger uskadt helt ned i vor tid. Respekten for haugene er endda den dag idag meget sterk overalt hvor en gaard fremdeles tilhører gammel, hjemme-hørende æt. I min ti aars praksis som arkeolog ved Bergens Museum — hvor jeg blir tilkaldt over det meste av Vestlandet

praktisk talt hver gang et gammelt mindesmerke forstyrres eller trues med ødelæggelse — har det næsten aldrig hændt mig at ophavsmanden hører slik hjemme paa gaarden. Det er regelmæssig en tilflyttet mand eller av nylig tilflyttet slegt, oftere en hjemvendt amerikaner, som har lysten til at gaa løs paa de hedske mindesmerker. Den gamle respekt sitter i som slegtsarv, skjønt det er sjelden nok i vor tid at finde en klar forestilling om hvad gravhaugene egentlig er, uten hos mere oplyste folk som vet det av læsning.

Naturligvis kan det forekomme at overleveringen om den hauglagte har holdt sig sikker. Konservator A. Lorange fortæller det i forbindelse med sin paabegyndte, men aldrig fuldførte undersøkelse av Raknehaugen i Ullensaker (Fortidsforeningens aarsberetning 1869, s. 110). Før han begyndte at grave, kunde folkene si ham «at i haugen ligger en konge mellem to hvite hester i et stenkammer, og over kammeret er lagt tømmervælte paa tømmervælte»; det viste sig ganske rigtig at haugen for en stor del bestod av tømmervælte paa tømmervælte, og den ene hesten blev ogsaa fundet. Kongen selv i stenkammeret har vi endda til gode, da gravnigen maatte stanses ufuldendt. — En bonde i Etne fortalte mig engang naivt om fundet i en gravhaug han hadde været med paa at rydde ved et veiarbeide; det faldt omtrent slik: Ja, de visste naa om det folkene paa gaarden, at i haugen var en krukke, en fingerring og et armbaad. Krukken og fingerringen fandt vi; armbaadet søkte vi meget efter, men det kom ikke frem. Fundet er heldigvis bevaret; det er fra den romerske periode av jernalderen. Men slike nøiagtige forhaands opgaver over indholdet av en gravhaug er meget sjeldne. Som oftest sporer vi bare de vake, almindelige sagn om skjulte skatter eller om underjordiske, eller bare en ganske ubestemt følelse av noget overnaturlig og uhyggelig som knytter sig til stedet.

Jeg saa dette gansk typisk engang paa Kvinge i Masfjorden, hvor bonden hadde git sig til at jevne en lav høining i en potetaker, hadde truffet paa en dyp stenrøis og endelig aapnet en stor gravkiste fra folkevandringstiden (5te aarh). Jeg kom til for at undersøke graven og saavidt jeg kunde faa ut, hadde ingen paa stedet nogensinde hørt tale om at det var en grav. Konen som var av den gamle slegt paa gaarden (manden var fra et andet distrikt og hadde giftet sig ind) var meget forbauset ved den uventete opdagelse; nu forklarte hun sig straks hvorfor de altid

hadde været litt fælne naar de skulde ta poteter paa dette stykket i mørkningen om høstkvældene.

At det brænder lys over haugene er jo bekjendt nok, som forresten ogsaa andensteds hvor skatter og kostbarheter er gjemt i jorden. Jeg fik i sommer nøiagtige opgaver over dette fænomen paa Hæve i Dyrvedalen (Voss). Over en vakker gravhaug (som viste sig at dække over en forlængst plyndret grav fra 6te aarh.) saa man tidligere i mørke kvelder en violetfarvet lysning eller flamme. Ingen av de nulevende hadde selv set det, selv ikke den gamle kaarmand paa gaarden. Derimot hadde flere navngivne, ældre folk, som var døde for faa aar siden, kunnet fortælle at i deres ungdom var det saa, og at de selv hadde set det. Et udmerket eksempel paa hvordan tidspunktet for vidunderets ophør stadig flyttes ned i tiden for hvert slegtled av de gamle som gaar i graven.

Likesaa utbredt er troen paa at gravhaugene gjemmer store kostbarheter, og saa fast at det ikke sjelden maa tas hensyn til den ved utskiftninger og lignende retslige avgjørelser. Alle som har nogen erfaringer i disse ting, vet hvor ugrundet det er at gjøre sig denslags forventninger ved gravhaugene. Det er en stor sjeldenhed at finde saa meget som en fingerring av guld og saker av nævneværdig metalverdi forekommer praktisk talt aldrig i hedske graver, like saa litet som i vor tid, og av samme grund. Man vilde ikke unødig friste til gravrov, og sin formue kunde man sikre sig ogsaa ved at gjemme den andensteds end i graven. I samtiden visste man jo ganske nøiagtig hvad det blev lagt i gravene, og det var naturligvis derav ogsaa ting som kunde friste til plyndring, gode vaaben f. eks. Dette maa være den oprindelige bakgrund, som senere er omdigtet i alle de skattesagn gravhaugene nu er gjenstand for.

Det fortælles overalt om en stor kobberkjedel med penger, som enten fremdeles staar gjemt i haugen, eller som en omstrefende person har visst at faa tak paa og komme væk med. Paa Vestlandet er det altid en austmand som for forbi, grov i haugen og kom uset bort med rigdommen; paa Østlandet er det gjerne en svenske. I begge tilfælde pleier han siden at kjøpe gaard og bli en stor mand i sin hjembygd. Paa de forskjelligste steder har jeg hørt denne skattheorie gjentat aldeles ens, og altid er det hændt engang i fars eller i bestefars tid.

Men er forestillingene som oftest forvanskete og uklare, kan

det allikevel hænde at det findes tydelige utslag av den glemte tro. Gravhaugen var viet til den døde, og følgelig var det helligt alt det som vokste paa haugen, det maatte ikke nyttes her som andre steder. Dette er jo den første og viktigste følge av den hedenske opfatning av gravfreden, og det er ogsaa det som har holdt sig bedst. Det spiller kanskje ogsaa ind, at alt som vokste paa haugen paa en maate blev en del av den døde som hvilte i graven, fik liv og kraft fra ham. Slindebjerken er jo det kjendte og klassiske eksempel paa det hellige træ over «kjæmpens grav» (som foresten i dette tilfælde viste sig at være en mand fra det 4de aarh. e. Kr.). Likesaa typisk er et træk som jeg har hørt fra Iveland i Sætersdalen (meddelt mig av min bror, amanuensis Jakob Schetelig). Ved gaarden er en furu paa en haug og der maa aldrig sankes kvist eller ved. En ny tjenestejente, som ikke kjendte gaardens skik, hadde en dag gjort det, men maatte bære hver kvist tilbake under furuen.

Oftere er det kanskje at respekten ikke bare gjælder et enkelt træ, men hele haugen, alt som vokser paa den. Paa Helgeim i Jølster har jeg set en gravhaug med gjærde omkring langs foten, og grunden var, blev det sagt da jeg spurte, at fæ skulde ikke gaa eller beite paa haugen. Helt op til vor tid kan denne tro ha likefrem religiøs styrke. Paa Bygstad i Søndfjord var en svær og vakker haug fra vikingetiden som før holdtes i største agt. Aldrig blev der en kvist skaaret eller græsset slaat. Haugen skal ogsaa ha været meget vakker dengang, med prægtige høie træer. De sidste av slekten paa gaarden, barnløse folk, solgte den for en menneskealder siden til fremmedfolk, men manden tok det løfte av den nye at haugen skulde holdes som før og ikke røres. Den nye eieren holdt det en tid; men engang i et bryllup, just i slaattetiden, hadde naboene tærget ham slik med overtro at han gik like hjem lyse sommernatten og slog høiet paa haugen som andensteds. Den gamle manden, nu kaarmand paa gaarden, spaadde al ulykke efter slikt verk. Han døde kort efter. Den nye fristet da med at hugge en stor selje i kanten av haugen. Den gamle konen som stod i tunet og saa det, blev rystet saa hun faldt besvimet der hun stod. Jeg har hele beretningen fra sønnen av den nye manden paa gaarden.

Maleren Nicolai Astrup har fortalt mig følgende fra Jølster, fra for ikke saa mange aar siden. Paa Kjøsnes er en svær haug hvor træerne endda faar staa. Eieren som fremdeles respek-

terer den gamle tro, var engang ogsaa blit spottet for dette og prøvde sig til at hugge et træ; men samme dag faldt en av kuene hans utfor i fjeldet. Han bestemte sig allikevel til at prøve om det skulde være et tilfældig sammentræf; men efter næste træ han hugg paa haugen, mistet han en ku til. Han fortalte selv historien til hr. Astrup og søkte raad: «Tror du jeg kunde friste plante?»

Jeg skal endelig gjengi en ældre beretning som vi har i Michael Seehuus' beskrivelse av Nordfjord fra ca. 1770 (trykt av D. Trap i Bergens hist. for. skrifter VIII. Bergen 1902). Paa gaarden Møklebust (Eid pgd.) ligger en høi. Den er ganske flat paa toppen, næsten trekantet, steil paa alle sider, 50 alen høi, 600 skridt lang, bred 400. Den bestaar alene av jord og har flat mark rundt omkring sig. Bøndene mistror den for underjordiske eller bergfolk som de norske kalder huldre. Jeg tænker at her har været et høitidelig offersted i den gamle hedenske alder, ti St. Hans nat samles her en hop mennesker som efter forfædrenes skik holder sig lystig med spil og dans. Da brændes her gamle baater og tjæretønder, hvilken ild av bøndene kaldes brising eller briselauge. Naar deres baater og tjæretønder er utbrændt, løper folkene efter mangan dans omkring ilden likesom i triumf derfra med huien og skriken. Det øvrige av natten anvendes til dans og svir. Haugen holdes saa hellig for huldrens skyld, at man ikke maa hugge noget av de smaa aske- eller rogntrær som vokser der.

Frykten for at grave i haugene har sittet likesaa dypt som respekten for det som vokser paa dem. For en menneskealder siden hadde sikkert alle arkeologer erfaringer i den retning. Stiftamtmand Christie blev negtet at grave i haugene paa Haugland i Uskedalen, for «dengang var man likesaa ængstelig for at røre gravhaugene som for at skade vættetrærne.» Saa sent som i 1895 kunde professor O. Rygh ikke opnaa eiernes samtykke til at undersøke haugene paa Grindeim i Etne «fordi dengang var vi endda rædde om haugene vore» som en av bøndene sa mig 9 aar senere. Jeg har selv bare en eneste gang oplevet noget lignende. Vi grov i Tussehaugen paa Fitje i Gloppen (det viste sig forresten ved undersøkelsen at haugen hadde været plyndret engang langt tilbake i tiden); gaardeieren var en yngre mand og hadde ikke nogen betænkelighet. Men under arbeidet kom gamle besta, og spaadde al ulykke over gaarden efter dette arbeide.

Hun var aabenbart den eneste av de nulevende som hadde bevaret følelsen for dette hensyn. Hun visste at tussen som bodde i haugen, var gaardens bedste støtte og hun hadde i sin tid kjendt folk som endda hadde set ham.

Her er et nyt træk. Erindringen om dem som bor i haugene. Det er, som jeg har sagt, meget sjelden at denne tradition fremdeles er klar og eksakt, at man endda vet at haugen ved gaarden er et menneskes grav. Er haugbuen ikke aldeles glemmt, saa er han ialfald oftest omdigtet til et overnaturlig væsen av andre former. Paa Fitje var det blit tussen; andensteds har jeg hørt garvoren eller tunvoren. Men det er tydelig nok de uklare minder om at de avdøde medlemmer av slekten blev paa gaarden som hjælpere og beskyttere for de levende. Og det er ikke altid de noier sig med det passive hensyn at haugen er fredet; vi kan endda finde spor av ofringer paa gravene. Saa var det jo ved Slindebjerken. Paa Viken i Valle, Sætersdalen, var en haug som kaldtes Tussehaugen, og her blev i tidligere tid en hane slagtet paa haugen hver St. Hans. (Meddelt mig av fru Janna Kielland Lund).

Men i sjelden grad klart og bevisst kommer tanken frem i et tilfælde fra Kolve i Raundalen (Voss), som dr. A. W. Brøgger har fortalt mig. Ved utgravningen (1909) av en nu temmelig utjevnet haug som viste sig at dække over en gravkiste fra folkevandrings-tiden, fortalte manden paa gaarden at det var garvoren som bodde i haugen, og at han pleiet at faa et slagt hver gang nogen paa gaarden døde. Paa dr. Brøggers sporsmaal om det var meget længe siden, svarte han omtrent saa: aa, vi slagtet naa en kvie til ham da min far døde. Det var en mand i 40-aarsalderen som fortalte dette i fuldt alvor.

Det jeg hittil har nævnt er tydelig nok en direkte fortsættelse av de hedenske forestillinger om graven, det svake gjenskin av den gamle ærefrygt eller rædsel som engang omgav de dodes gravminder. Mere uklart er det hvorfor saa ofte St. Hansbaal og andre fester er knyttet til haugene. Vi har set at dette er det væsentlige Michael Seehuus har at fortælle om haugen paa Myklebostad. Paa Trondehaugen (Fitje i Gloppen) pleiet man at brænde St. Hans baalet og ved utgravningen (1903) viste det sig at det overste lag av haugen var tykke kullag efter disse baal. Det samme gjentar sig andre steder. Jeg vet ikke hvilken forbindelse det i og for sig skulde være mellem dødkultus og St. Hans fest.

Nogen nærmere omgang mellem menneskene og haugbuen har jeg aldrig hørt om. Naar de paa Skagen i Indre Holmedal fortæller om en liten gut som engang var inde i en stor rund haug paa gaarden (forresten muligens ikke en gravhaug) og der fik melk at drikke og god behandling, er det vel snarest almindelige forestillinger om underjordiske, uten særlig forbindelse med gravhaugene. Traditionen flyter ut og mister det særpræg som knyttet forbindelsen direkte med de hedenske gravformer.

SKJEMTEVISE FRAA 1700 TALE.

Av Rikard Berge.

Visa som her kjem er funni etter desse sogumennane: A. Kvedar fraa Rude, Vinje. B. Anne Øyvaagslid, Vinje. C. Margit Tveiten, Grungedal. D. Kvedar fraa Vinje (han kunde visa, men vilde ikkje ut med ho; gav nokre opplysningar um ho, so ein kunde skyna den han kunde var d. s. s. A).

1. Naar me kaam 'kòn paa Rotjønn-myrane,
daa blei vaar beste herre förstyra.
De vólde me ha' ingjo tromme.
2. Naar me kaam 'kòn aat Gronneva,
daa lei de alt imot solegla.
3. Aa daa me kaam aa Høugeminni,
vill' bruri heim-att ti papa sinni.
4. Aa ha' me kji havt den snille presten,
ha' me konn' venta eit slag paa kjeften.
5. Aa ha' kji Tørbjør Norstøgum' vòri,
sò ha' me maatt' fari mæ sòltom skrøvi.
6. Men daa me kaam paa Grongedølmogo,
daa sparde me inkji hestehovo.
7. Daa me saag Russ- aa Kjilarnuten,
daa blei me adde sò gla' i hugjen.
8. — — —
daa turka seg bruri mæ beltekluten.
De vólde me ha' ingjo tromme.

Visa er, som ein ser, ikkje funni utan-um Vinje prestegjeld i Telemarki. Ho er ikkje fullnadm heil, men hev truleg heller ikkje vori mykje lenger, i hægdi eit par vers. Ein legg merke til at ho er funni berre paa dei stadar emne for visa er henta ifraa, i Kostveit-grendi, Smørklepp-grendi og Grungedal (i Vinje); ho kann daa truleg ikkje hava komi vidt ut-yvi.

Uppskrift A vantar v. 1 og 8, B v. 4, 5, 7; C hev berre v. 3. V. 1, l. 1 »Rotjønnmyrane», retta fraa »Rotjønns-myrane»; i bygdemaale no utan s

(jfr. v. 6, l. 1, der A hadde »Grongedøls mogo», i bygdemaale no utan gen. og dat. og med a: »Grongedalmogane»). V. 2, l. 1, A »Daa me kaam ti Gronneva». l. 2, A »lei de ut». V. 3, l. 1, A »ti Høugeminn'. C »Ja, naar me kaam ti». l. 2, A »daa vill' bruri heim-att ti papa sin»¹. B »ti mama sine». V. 6, l. 1. B »Naar me kaam 'kòn paa Grongemogan'. l. 2, B «ikkje [truleg «inkji»] paa hestehovan'. V. 7, l. 1 «Russ», kunde au skrivast «Ruds». V. 8, l. 1 gløymd; er l. 2 eit avbrigd av v. 7, l. 2? Etterkvæde likt hjaa alle.

Maale i visa hev ikkje faae formir som er avlagde i bygdemaale no. Berre einstaka formir er framande, t. d. «vaar» (v. 1, l. 2), bygdemaal «òkkòs», her «'kòss». Same l. «fòrstyra» (= danskt «forstyrret», og i same meining: tullut, halvgalin), enno bruka av eldre folk («Eg meinar du æ fòrstyra»); men jamsides denne er fraa bøkár innkomi i talemaale den danske formi «fòrstyrra» (med stutt sjølvljod i midstavingi, imot lang i fyrre). At orde finst til rimord her, visar daa visst at de hev ikkje so litin alder i bygdemaale. V. 3, l. 1, B «aa Høugeminni», i bygdem. no med præp «ti» (A, C), «mæ», «paa». Præp. «aa» er no allstad i Telemarki umbytt med «paa» ell. »uppaa». l. 2 «sinni» ell. «sini», dat. sg. fem., avlagt no (jfr. v. 3, l. 2, A), men finst i folkevisune t. d. Bugge, GnF 6.32. V. 5, l. 1 »Norstògun», for versemaale avstytt fraa «Norstògune», dat. sg. fem., l. 2 «sòltom», dat. sg. n. (yviført fraa m., eit høve ein tidt finn i visur, (jfr. Bugge, GnF 1, 6 og 7 B, 6), v. 6 «mogo», «hovo», dat. pl. m. (jfr. yngre formir i B: «mogan', «hovan'» [for rime, i bygdem. «høvan'»]) og v. 7, l. 1 «Kjilarnuten» gen. sg. (no «Kjilsnuten») er alle saman eldelege formir som er avlagde i bygdemaale, noko ein au ser av avbrigdi. Dativ og dei andre gamle formine var i talemaale i Telemarki ikkje i fullt bruk lenger enn til ikring 1800, um ein reiknar folk yvi hovud. Einstødingar som bruka heile de gamle formverke, kjenner me til livde so seint som 1850—60; men 1850 kann ein tolleg visst segja maale var modernisera, og alt 1820—30 var mykje nytt komi inn. Visa hera maa difor vera fraa ei tid daa alle gamle formir var i aalment bruk; for maaltone, ordleiding og alt er so naturlegt og reint at de maa vera skori beint ut-or daglegtala.

Den som kjenner landelægje og skikkine i bygdi, og held dette ihop med innhalde i visa, vil kunne fylgje gangen i hendingi: Me er i eit brudlaup. De er sumarstidir; for brurferdi rid. Truleg kjem dei fraa Totag eller Kostveit-grendi (Vinje); dei rid Rotjørn-myrane (ved garden Rotjørn, einbølt gard utanfor Kostveit), kjem i kveldingi til Grunnevad (eit vad yvi aai

nord for Bøgrend. Vinje; der gjekk den gamle vegen), og maa difor hava ridi Kostveit-heidi. Dei vigjer med Vinje kyrkje, og der hev presten venta lengi. Fraa kyrkja rid ferdi upp Vinje-bygdi; paa Smørklepp (grend $1\frac{1}{2}$ mil upp for kyrkja) kviler dei hjaa Torbjørg Nordstoga (Nordstoga var i den tid gjestgjevargard), og de maa lide langt paa kvelden eller nærare vera notti naar ferdi rid resten av vegen, upp til Grungedal; der ligg Ruds- og Kilarnuten ovan-for ytre Grungebygdi. Den som skal skyna grunnen til denne vegen, maa au kjenne brudlaupskikken: Brudgomen med fylgje reid fyrste dagen til bruregarden; andre dagen reid ferdi fraa brureheimen til kyrkje aa vigje, og fraa kyrkja til brudgomheimen, og so tok sjolve brudlaupe til (jfr. Wille, Beskr. over Sillejords Præstegjeld s. 256 fr.). Etter dette, so skildrar visa vigjingsdagen, v. 1—3 ridingi fra brureheimen, v. 5—8 fraa kyrkja til brudgomheimen.

Av de som er sagt, vil ein skyna at visa er ei historisk bygdeviser: de ser ein baade av innhald og nomn, og de sa kvedarane au. Ein som hadde dikta upp sogo, hadde ikkje bruka so heilt igjennom egte historiske og geografiske nomn; han hadde au truleg maala breidare, medan diktaren her hev havt so stort soguemne at de galdt um aa klembe de ihop i faae vers; de hev gjort visa springande, men attaat fyndig og knapp.

Naar visa er historisk, so er de spursmaal um kven ho er um, kva tid hendingi gjekk til, og av dette kva tid ho er dikta. Dei historiske personane me møter i visa, er «vaar beste herre», bruri og far hennar, presten, Torbjørg Nordstogune (eller Nordstoga). Av desse er berre den seinste namnemnd, og dette namne er de som hjelper oss paa vegen.

Kva tid livde daa Torbjørg Nordstoga? Av de som er sagt um maalformi, maa visa vera dikta fyri 1800. Naar der skulde vera gjestgjevarstad paa Nordstoga, som ein kvedar sa (D), so svarar de godt til visa (v. 5). I fjøllbygdane so avsides som hera, var ingin skikkeleg skipnad med gjestgjevarstadar fyrr i 1700 tale (etter forordning av ²¹/₁₂ 1648 og logi av Kristian 5te III, 11, 2). At visa skulde vera fraa 1700 tale er vel ikkje her-med prova: men jamfører ein ho med dei andre bygdevisur fraa denne tid (sjaa t. d. Landst., N. F. 113, 115, 116), so er ho skyld deim baade i form og innhald, og byggjer ein paa tanken at ho høyrer denne tidi til, so svarar alle historiske nomn og høve so vel at de gjer oss fullvisse. — Etter dette

maa me daa leite etter ei Torbjørg paa Nordstoga i 1700 tale, og de høver berre paa ei einaste. $\frac{6}{6}$ 1768 gifter Alv Ivarsson Nordstoga seg med Torbjørg Sigurdsdtr. Midsæ, Vinje (f. 1733 ell. 34). Dei hev 3 born med dei er paa Nordstoga (1769, 1770, 1773), er 1774 paa Bekkhus (tett ved Nordstoga), men 1778 paa Nordstoga att; Torbjørg døyrr paa Uppstoga (Grungedal) 1800, 66 aar gl. Etter dette skulde brudlaupe hera stande millom 1768 og 1800, helst i dei fyrste aari.

Kven var daa brurepare? Visa segjer oss at bruri maatte vera fraa Raudland eller ein gard tett-med Totagvatne, brudgomen fraa Grungedal. Ein kvedar (A) trudde bruri skulde vera fraa Berge paa Raudland eller Rotjørn i Vinje; men me veit at ingi gjente gifte seg til Grungedal fraa desse gardane i aaremaale 1700—1800. Brudgomen var fraa Grungedal, sa alle kvedarar, fraa Kile sa den mest paalitelege (C). Visa segjer, at daa dei saag «Russ- aa Kjilarnuten», vart dei glade; kvifor? Jau, daa saag dei heim. Kile ligg ut-i enden paa Grungedal og er av dei fyrste gardane ein ser til. Me kann difor trygt lite paa, at brudgomen hadde noko med Kile aa gjera. Av Kils-mennar som stod brudgomar i 1700 tale kjenner me 8 (1—8) fyri 1768. Den som ikkje vil halde seg til aaremaale Torbjørg er paa Nordstoga, kann daa sjaa paa desse; men de visar seg at dei alle maa vrakast; anten høver ikkje aarstidi dei held brudlaup i, eller so bustad av bruri og brurevegen, ell. au av andre grunnar. Den einaste her kann vera tale um er

7. Hallvord Ivarsson K. * $\frac{6}{7}$ 1760 Gyrid Aslaksdtr. Raudland, Raudl. Høver godt med visa baade i aarstid, veg (dei rodde truleg yvi Totag og fór Kostveit-heidi), gardsnamn (Raudland ljodlikt med Rotjørn); og naar fraasegni blandar Berge inn, so kann me nemne, at bruri het etter langgodmor si, Gyrid Aasmundsdr. Berge.

Men eg tykkjer ikkje me kann gange utan-um de greide aaremaale som bustaden av Torbjørg Nordstoga gjev oss, og difor held eg de for avgjort at ein lyt leite etter 1768. Daa finn me desse:

9. Asle Kjetilsson K. * $\frac{12}{7}$ 1770 Hæge Aamundsdr. ell. Aanundsdr. (I kyrkjeboki tykkjest stande de fyrste, men desse tvo nomni vert tidt umbytte eller misskrivne der.) Er de Aamundsdr. maa ho vera dotter til Aamund Haraldsson og f. 1750. Er de Aanundsdr., er ho dotter til Aanund Rovshus, Raudland og f. 1746. Uppatt-kalling av born gjev au heller liti greide, daa morfaren aldri er uppkalla. Born: Gunnar (1770) etter morfaren av mannen; Ingebjørg (1773) ukj.; Olav (1776) anten 1) etter far til kjeringi av Aam. Haralds-

son eller ein bror som † ung (1740), eller 2) etter far eller avlidne sønir av Aa. Rovshus; Kjetil (1779) etter far til mannen; Anne (1782) anten 1) etter kjeringi eller avlidne døtrar av Aam. Haraldsson, eller 2) etter ei Anne i Rovshus-ætti (der var de namne); Anne (1785) etter fyrrе Annai som † (?); Aasne (1788) etter systrar til mannen som † smaae; Gunnar (1789) etter broren (?); Aasne (1793) etter systeri. — Imot at brudlaupe stod paa Kile talar dette: Brudgomen er son til Kjetil Løk († paa Løk i Bøgrend 1782, 74 aar, f. paa Løk, han og alle systkini. Faren matte daa bu der 1770; likevel dreg brurferdi til Grungedal, og Asle bur paa Lislestog (nære Kile) med same han er gift og ut-etter (1770—1782). 1785 til han døyr (1802) er han paa Kile. (Ein maa ikkje blande ihop Kjetil Sigurdsson Lislestog med Kjetil Løk. Dei hev born samstundes, og ein kunde tru at Asle Kjetilsson Lislestog var son til Kjetil Lislestog; men han er son til Kj. Løk.)

10. Olav Bjørnsson K. * ¹⁸/₁₂ 1774 Sissel Olavsdr. Tveito, Vinje.

11. Olav Hallvordsson K. * ¹⁰/₁₁ 1775 Torunn Olavsdr. (Vaamartveit).

12. Hallvord Haraldsson K. * ¹⁴/₇ 1778 Gunnbild Jonsdr. Midtveit (ell. Rismyr).

13. Jon Haraldsson K. * ¹²/₇ 1790 Margit Olavsdr. Raantveit, Raudl. (jfr. Berge, Storegut s. 50). Her høver aastidi; men deira ferd før heller Eddand-heidi enn Kostveit-heidi.

Av desse fell 10—13 burt for skuld vegen og bustaden, 10—11 ogso for aastidi. Att stend daa 9 som høver godt i alle maatar; de gjev nok fleire vandskar enn 7; men de som talar for de brurpare er: tidi (Torbjørg sit daa paa Nordstoga og er paa sitt beste), aastidi, vegen, gardsnamne (Rovshus ljosdlikt med Rotjørn) og at enkja etter Asle vert oppførd for Hæge Aanundsdotter Kile daa ho døyr (1836, 89 aar, som svarar godt til føde-aare 1746. men ikkje til 1750). Her ligg hovudprove for at brurefaren het Aanund og at bruri var fraa Rovshus. Brudlaupe maa hava stadi paa Lislestog, som truleg brudgomen aatte eller leigde; sogumennane hev daa yviført Kils-namne paa brudlaupe for di dei mintest brurfolki buande paa Kile seinst.

«Den snilde presten» maatte vera Peder Steensen, prest i Vinje 1751—1776. Han hadde ord for aa vera ein medgjørleg mann, medan ettermannen Monrad var strid og havgirug (Faye, Christianssands Stifts Bisp- og Stiftshistorie s. 406), og prestane i 1600 tale, hr. Ole Nilsen (1639—1675) og Jakob Morland (1676—1685) sonær endaa verre (jfr. Qvisling, Øvre Telemarkens historie i det 17de aarh. s. 93 fr.). Prestane 1700—1750 var vel lika, og dette tykkjest vera eit prov meir for at visa er fraa 1700 tale (ikkje 1600 tale).

So er de daa spursmaale um kva «vaar beste herre» var for ein. At han var ein som var med i lage, maa vera greidt.

Presten kunde de ikkje vera; han hev venta med Vinje. Brudgomen eller far til bruri kjem ein til tenkje paa. Men kvi skulde dei bera eit slikt namn? De er framandt for bygdemaale i visa, og den er heiltupp maalrein andrestad. Namne maa ikkje vera bruka i aalvor; de maa anten vera bruka i skjemt eller til sneidur (vednamn), og de høver vel ikkje paa nokon av dei nemnde. For visa er ei skjemtewise. De ser ein best av de skjemtewise etterkvæde og heile tonen i ho. Kvi gjekk alt so bakvendt i brudlaupe? «De valde dei hadde ingi trumbe». Men kvi hadde dei ingi trumbe? «Vaar beste herre» vart forstyra. «Vaar beste herre» kann ikkje vera nokon annan enn trumbeslagaren. Dette er den einaste tyding som gjev meining i etterkvæde, og ikkje nok med de; men de gjev so framifraa meining at me med di fær grunn i heile visa. Men kvi ber trumbeslageren de vednamne? Fyrr me kann svara paa de, maa me nemne litt um trumba i lòg. Ho var paa denne tid i fullt bruk i brudlaup, og hev vori bruka i Telemarks-brudlaup like til 1870 aari. Dei bruka ho fyri ferdi, trumba maten ut-or eldhuse, brurine ut-or lofte, o. l. (Wille, Sillejord s. 257 fr.), og eit brudlaup utan trumbe vart reikna for baade smaalegt og snortelegt (jfr. etterkvæde). Tamburen var ein av dei viktigaste umbodsmennar i lage (jfr. «vaar beste herre»), og var alltid fyrstemann i flokk og ferd, de ein au kann sjaa paa gamle bondebilæte av brudlaupsferdir fraa 1700 tale. Trumbune hev aldri vori arbeide i bygdane, og dei som var, kom med hermennane, som hadde trumba med seg heim, likso vel som vaapn og herklæde. At trumba vart yviford fraa feltbruk til festbruk er ein ting som laag fælt nære, anten tanken kom fraa tamburen, som hadde sétt de i byen eller Utlande (Troels Lund, *Dagl. liv i Norden*² XI, s. 23 fr.), eller fraa bygddefolke. Fyri 1628 daa Noreg fekk si eigi her, kann de ikkje vera tale um trumbe-bruk i bygdane, og daa de nye alltid trong ei 20—30 aar til aa arbeide seg inn, kann ein trygt segja at trumba fyrst vart aalmenn i Telemark etter 1650. Ut av dette kann me skyna vednamne «vaar beste herre». Trumbeslagaren var fyrstemann i brudlaupsferdi. De er au svært nære de rette, naar me segjer at hermennane var fælt gild og stor paa de naar han kom heim-att. Daa skrytte han baade av noko og inkje, daa blenkte han med uniform og fine fagtir, kanskje han au braut paa maale og hadde lært eitpar fine tyske eller danske ord, alt i alt: daa trudde han han var «herre-

mann», den fyrste i bygdi. Karane ynskte seg likso gilde som han, og gjentune hekk etter honom. I eit paabod um hermannen i «landmilitien» heiter de ogso, at han skal «agtes og æres udi alle samkvemme fremfor de andre unge karle, og altid have det øverste sæde og gang over dem» (forordn. av ²⁸/₂ 1705. § 23). So de var raad til verte stor paa de. Kanskje han her i lage hev visa storlæti vel mykje, og at de er de diktaren skjemtar med? Er trumbeslagaren av «Holstein-karane» (dei som 1762 laag i Holstein), so kunde han i 1770 vera paa sitt sprøytnaste, og ingi herfolk var fælare til skrivle enn dei (jfr. Berge, Storegut s. 60). Men kvi var han forstyra? Av drykk, sut, sinne? Var de drykken, so vil de vel segja, at daa ferdi kom paa Rottjorn-myrane, var han so full og galin at han ikkje orka eller vilde trumbe. Dette hev gjevi diktaren tanken til visa, og paa dette hende kviler ho. Men drakk han seg full berre for han var ein fyllebasse, eller laag der noko djupare under? Kvi vilde bruri heim-att til papa sin, og kvi turka ho seg med beltekluten¹? Kvedaren (B) visste ikkje anten de var taarir eller sveitte ho turka. Ferdi kom fram nottestidir, so ein skulde heller tru bruri fraus enn sveitta. Bruri var ung (24 aar, ho var f. 1746), glad i far sin, mest kanskje for ho hadde stjukmor (mor hennar døydde 1760; ¹⁷/₇ 1761 gifter Aanund Rovshus seg att). Held ein dette ihop med at tamburen vart forstyra, so kunde ein tenkje at Hæge kanskje hadde vilja havt honom, og at ho var truga til aa taka brudgomen. Men de kunde au vera for ho var nøydd til aa taka han Asle; for ho var framleg (fyrste barne f. 1770). At bruri gret, kunde ein kulturhistoriskt tyde at ho fylgde den gamle skikken i brudlaupi. Daa skulde ho laga seg til graate rett som de var, i visse hove (sjaa Wille, Sillejord s. 258 fr.), og dette hørde so visst til skikken som at vigjingi hørde til. At dei alle vart glade i hugen naar dei saag Grungedal, maa difor snaudt forast yvi paa bruri; i de ordelage gøymer seg atter ein gamal skikk, den at dei skulde skrike og huve naar dei kom til brudgomgarden (Wille s. 260).

Etter dette skulde daa visa vera ei historisk skjemtevisse, helst

¹ Belteklut m. (ikkje i norske ordbøkar), av belte n. (gln. belti n. og klut m. (gln. klútr m.) (jfr. beltispuss, beltissproti o. fl.), ein utsauma. rektangulær linduk, paa lag ³/₄ aln lang og 1 ¹/₂ kvartel breid. B. var 2; dei smette ein paa kvaare sida inn-under sylvbelte til bruri, so dei hekk ned. noko til stas, noko til turkaklut. (Sjaa ogso Wille, Sillejord s. 258).

med emne fraa 1770. Ho er visst dikta same aare au, med alt var i friskt minne, og av ein som var med i brudlaupe og saag og h yrde alt som til gjekk. Av de gode kjennskapen til bygde-maale maa ein tru at dikteren hev vori ein bygdemann. Av maatehalde og reinleiken i skjemtetonen maa ein tru han hev vori ein fint dana bonde, og daa de var ei skjemteviser han dikta, so hev han visseleg fylgt skikken i den tid: dikta visa og kvedi ho fram i samme renne, d. v. s. i brudlaupe (jfr. Vaags-visa, «Syn og segn» VIII, s. 291). Ho ber merke av braaddikting, og daa visst skjemte- og nidvisur vart framkvedne med same dei vart dikta, liksom stevi. Gjeng me difor ut ifraa at visa er dikta 1770, so gjev de oss ei meining um korleis og kva tid yvigangen var fraa folkevisa til bygdevisa i Noreg. Stevi um Orm Aasland (uprenta), Asgeir Heggtveit (jfr. n. hist. tidskr. 2 R. III, s. 168—69; Daae, N. Bygdes. I², s. 152—53; Fedraheimen ¹/₅ 1886, 34; Fremskridt ⁴/₂ 1891, 29) og Hergjus Kvaalsodd (Berge, Norsk bondeliv s. 1—3, jfr. s. 53) er alle fraa 1600-tale, visa um Vilborg paa Kveste (Landst. N. F. 113; Berge, Norsk visefugg s. 34—36) fraa 1760-aa, visa hera fraa 1770, visa um Storegut (Landst. 115; Berge, Storegut s. 35, jfr. s. 80—81 og s. 86) fraa 1790-aa, og desse stevrekkejune og visune er typiske yvigangsformir fraa folkedikting til bygdedikting. Dei hev sitt d ame fraa folkediktingi, stevi minner um dei eldre gamlestev og kjempevisune, visune hev tvilina vers som folkevisa, og visa hera hev au etterkv ede. Medan alle desse i innhald er sogubundne og stadfeste til Telemarki, og difor er bygdevisur, so ber dei merke av aa vera f odde av den egte folkediktingi. Der kvelver seg ei h agre, reinare luft yvi deim enn yvi dei yngre bygdevisune, helst for dei er tilvortne i ei tid daa folkevisekv edingi var i full bl oming. For aa nemne ein einaste ting med visa her: Av etterkv ede til ho ser me at dikteren (og med honom aalmugen) hev meint at stevstomnane (millom- og etterkv edi) i folkevisune inneheld grunnemne i visa dei stend til, at dei difor organisk h yrde til visa. Difor hev dikteren her lati etterkv ede stadi likso organiskt til si vise. Me ser av dette koss folke livde i og med folkediktingi, koss ho alltid skaut nye rynningar, og visa her er av dei mest typiske d omi paa yvigangsformine fraa folkeviser til bygdeviser. I Noreg femner denne yvigangstidi aaremaale 1600—1800.

HVAD BETYDER OPRINDELIG ORDET SKALD?

Av Magnus Olsen.

Vender man sig til de etymologiske ordbøger for at faa vite, hvad ordet skald, gammelnorsk *skáld* n., oprindelig betyder, vil man se, at disse ingen ordentlig besked kan gi. Der er nok fremsat forskjellige forklaringer av dette ord. Saaledes «har man stillet ordet til verbet skjelde, idet man henviser til den gamle nidvisedigtning, der danner motstykket til lokvæderne». Der er ogsaa en anden forklaring¹, hvorefter «*skáld* n. oprindelig har betegnet «digtning» og er opstaat av *skāpla-, av roten *ske med suffikset *-tlo*; sml. oldirsk *scél* n. «fortælling» (av *scetlo)». Men mot begge opfatninger kan der gjøres vegtige indvendinger; mot den første taler ifølge Falk og Torp² ordets lange vokal, mot den sidste konsonantforbindelsen *sk-* istedenfor, som man skulde vente, *skv-*.

Man bør vel derfor slaa ind paa en anden vei for at naa til en sproglig forklaring av dette i kulturhistorisk henseende særdeles interessante ord, som er særeget for nordisk.

Der kan neppe være tvil om, at *-ld* i *skáld* er avledningsendelse likesom t. eks. i nynorsk *havald* n., væversylle, oldn. *folald* n., fole, *hrúgald* n., noget som «ruer», falder i øinene ved sit omfang, *kerald* n., kar³. Denne endelse uttrykker fra først av middel eller redskap.

¹ Fremsat av E. Lidén, Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache XV (1891) s. 507 f., hvor ældre forklaringer er citert.

² Etymologisk ordbog II s. 168 (gjentat i den tyske bearbeidelse II s. 980, jfr. s. 1540).

³ Jfr. A. Torp, Gamalnorsk ordavleiding § 37 (i Hægstad og Torp, Gamalnorsk ordbok).

Den lange vokal i ordstammen behøver ikke at være oprindelig *e*, som Lidén har antat, men kan likesaa godt bero paa en sammendragning av *-awa-* eller *-awi-* (jfr. t. eks. *fár* adj., gotisk *fawai* [flertal], og *stráða* = gotisk *strawida*, Noreen Altisländische Gramm.³ § 77, 2). Det er saaledes tillatt at opstille som grundform enten **skawa-lda-* eller **skawi-lda-* (ældre *-lla-*).

Sporsmaalet blir nu, om der i germansk eksisterer en stamme **skawa-* eller **skawi-* med passende betydning, hvorav *skáld* kan være avledet paa samme maate som t. eks. *kerald* (stamme **kazalda-*) av *ker* (stamme **kaza-*).

I gotisk findes et sammensat adjektiv *us-skawai* (nom. flt. hankjøn) «besindig, nøktern», hvortil er dannet verbet *usskawjan* «bringe til besindelse». Adjektivstammen er **skawa-* og har sandsynlig oprindelig betydnet «som merker, gir agt», da den bl. a. er nær beslegtet med tysk *schauen* «at skue» (gammel-høytysk *scowwōn*, gammelsaksisk *skawōn*)¹.

Det synes mig at være en ialfald fra formens side særdeles tiltalende forklaring at opfatte *skáld* (av **skawalda-*) som en avledning av den nævnte germanske stamme **skawa-* «som merker, gir agt». Grundbetydningen av *skáld* har da været: noget, hvor igjennem man merker eller iagttar. Hvortil har nu denne benævnelse egentlig hensyn?

Det er en velkjendt sak, at paa et mere primitivt standpunkt falder digterens og prestens virksomhet gjerne sammen. De hellige formler, som er et væsentlig led i gudsdyrkelsen, og de ord, hvormed varsler tydes og gudernes vilje forkyndes, er efter sin natur hævet over dagligtalen; inden presternes kreds har derfor naturlig den strengere indsigt i den bundne stils love fortrinsvis kunnet nedarves. Der er saaledes paa forhaand en mulighet for, at ordet *skáld* egentlig er en gammel benævnelse paa prest. Ved den forklaring av ordets form, som er git i det foregaaende («som merker eller iagttar»), turde denne mulighet ha faat nogen sandsynlighet for sig; man maatte da ved *skáld* først og fremst tænke paa den side ved den prestelige virksomhet, som har været rettet mot iagttagelsen av gudernes vilje gjennem varsler, dels saadanne, som av sig selv indfinder sig i naturen, dels saadanne, som direkte fremkaldes ved hellige handlinger, foretagne i dette bestemte øiemed.

¹ Se t. eks. Fick, Vergleichendes Wörterbuch, III. bearb. von Torp und Falk, s. 465. — Om beslegtede ord utenfor germansk skal tales mere i det følgende.

La os derfor gaa ut fra, at *skáld* fra først av har betegnet en mand, som sat inde med overnaturlig viden, som kunde sætte sig i forbindelse med de høie magter og tolke deres vilje for folket. Og la os saa prøve denne opfatning paa de beretninger vi har om forhistorisk gudstjeneste blandt germanerne. Vi vil ta for os den eneste virkelige skildring, vi har av en nordisk prests virksomhet i forhistorisk tid, og se, om en benævnelse *skáld*, d. e. han som merker, gir agt, kan passe paa ham.

Denne skildring findes i Tacitus's bekjendte beretning om gudinden *Nerthus*'s dyrkelse hos 7 smaa konfedererede folkestammer i det gamle Danmark (*Germania* kap. 40):

«Disse folk . . . dyrker i fællesskap *Nerthus*, det vil si den moderlige jord, og de mener, at hun blander sig ind i menneskenes færden omkring til folkene. Paa en ø i havet findes der en ube-smittet lund, og i denne er indviet en vogn, som dækkes med et teppe. Presten er den eneste, som har lov til at berøre den. Han merker, naar gudinden er tilstede i dette hemmelige gjemme, og naar hun kjører avsted paa sin vogn, som trækkes av kjør, ledsager han hende under dyp ærefrygt. Derpaa fortælles om gudindens glade optog, som ender med, at prestens bringer hende tilbake til det hellige sted.»

Hvad der her er anført, er tilstrækkelig til at overbevise os om, at en saadan *Nerthus*-prest udmerket godt kunde være blit kaldt *skald*; det siges jo udtrykkelig om ham, at han merker (*intelligit*), naar jordgudinden (d. e. den vaarlige vegetationsdæmon) har indfundet sig. Der er, som jeg tror, anført gode grunde for, at *Nerthus*'s prest fortrinsvis har merket gudindens komme ute i naturen, naar de første vaarplanter begynde at spire frem (jfr. MM. 1909 s. 24 ff.).

Men dermed er det ikke git, at *Nerthus*'s prest virkelig har været kaldt *skald*, og endnu mindre, at denne benævnelse oprindelig har tilkommet ham. De klassiske forfattere beretter fra den germanske oldtid ogsaa om kvinder, som forutsa gudernes vilje, og ved hvilke det ikke kan sees, at de har hat nogen speciel forbindelse med den nævnte guds kultus. Mest bekjendt er brukterernes prestinde *Veleda*, som gav orakelsvar fra et hoit taarn (*Tacitus*, *Hist.* IV 61. 65, *Germ.* 8). Det er vel derfor rimeligst at anta, at **skawalla* har været en fællesbetegnelse for alle de personer, som hos de gamle nordboere gav agt paa gudernes vilje og forkyndte den i en over dagligtalen hævet fore-

dragsart, de første spirer til den senere høit udviklede norrøne *skáldskapr*.

Denne antagelse ligger ogsaa nær paa grund av ordets kjøn. *Skáld* er intetkjøn og har derved bekvemt kunnet anvendes baade om prester og prestinder (jfr. bruken av *barn* om *sveinn* og *mær*, *hross* om *hestr* og *merr*, o. s. v.). Egentlig betegnet det jo kun: det, hvorigjennem man merker (gudernes vilje).

Den omstændighet, at ordet i historisk tid kun kjendes fra nordisk, utelukker ikke, at det engang kan ha været brukt av sydligere germanske folk. Det kan meget vel efter sit betydningsindhold være at stille paa linje med det anførte prestindenavn *Veleda*. Og da dette egentlig synes at være et keltisk ord¹, væsentlig det samme som det irske *fili* (gen. *filed*, stamme *velet), digter, vismand, — beslegtet bl. a. med kymrisk *gwelet*, se, betragte, mens *Veleda* staar temmelig isoleret i germansk² —, er der en mulighet for, at *skawadla- kan være dannet i aarhundrederne før vor tidsregnings begyndelse, da keltisk kulturindflydelse ogsaa ellers gjorde sig gjældende paa mange maater³.

Men vel saa sandsynlig turde det være, at ordet *skáld* (*skawadla-), selv om dets oprindelse ikke falder allerede i fællesgermansk eller førgermansk tid, dog ialfald har sine reale forutsetninger i en tænkemaate, som er direkte nedarvet fra den indogermanske urtid. Efter den forklaring, som her er git, har ordet nemlig nære slegtninger utenfor germansk, ved hvilke man kan iagttta den samme betydningsovergang fra «at merke (iagttta gudernes vilje)» til «at digte». I gammelindisk findes et ord *kavi*-, der brukes som adjektiv i betydningen «vis, klok, forstandig» og som substantiv om offerprester og om digtere, i særdeleshet kunstdigtere. Vi maa tænke os, at en saadan indisk *kavi*-, som baade var offerprest og digter, er bleven fortrinsvis benævnt efter sin uttydning av varsler, som toges under ofring. Paa lignende maate kan en offerprest hos de gamle grækere

¹ Da denne *Veleda*, som nævnt, forkyndte gudernes vilje fra et taarn, tor man her minde om, at ogsaa et keltisk ord for «taarn» (gallisk *celicnon*) er optat i germansk (gotisk *kēlikn*), rigtignok uten «lydforskyvning» og følgelig vistnok at betragte som et yngre laan end *Veleda*.

² Fick, Vergl. Wörterbuch⁴, II. bearb. von Stokes und Bezzenger, s. 276 f., III s. 401. — Oldn. *vōlva* hører neppe hit.

³ Jfr. bl. a. C. Marstrander's sammenstillinger i «Ériu» V s. 204 ff.

kaldes θυο-σκόος, egentlig en, som iagttar (-σκόος, av *skoro-s, = germ. *skawa-) brandofferet (θύος n.)¹.

Disse beslegtede ord utenfor germansk er vel egnet til at støtte den her foreslaaede opfatning av oldn. *skáld*. Til denne fortes vi ved en formel analyse av ordet, og den oprindelige betydning, hvortil denne analyse lukket op, viste sig at staa i fuld overensstemmelse med mere primitive tiders kulturtilstande og tænkemaate. Nu kommer saa endelig hertil det gammelindiske ord, som viser, at den forbindelse av prest og digter, som vi maatte forutsætte for oldn. *skáld*, virkelig er tilstede ved et nær beslegtet ord utenfor germansk.

---

¹ Likesom i indisk har man ogsaa i græsk og latin former av roten *skou-, *skeu- uten s: gr. κοέω, føle, merke, lat. *caveo*, vogte sig, ta sig i agt. Jfr. det her foran s. 2 anm. 1 citerede.

SPØRSMAALET OM VINLAND.

Av Alexander Bugge.

De efterfølgende sider er skrevet som indlæg i det ordskifte som blev holdt sidst høst i anledning av professor Fridtjof Nansens nye teorier om Vinland og opdagelsen av Nordamerika. Følgen er at de henviser mere til professor Nansens og professor Moltke Moes mundtlige foredrag¹ end til Nansens trykte bok «Nord i taakeheimen». Jeg har senere gjennomgaaet mit manuskript og ændret en del her og der, og professor Moe har vist mig den store velvilje at gjennomgaa det med mig, hvorfor jeg bringer ham min oprigtige tak; men jeg er allikevel ræd for at mit indlæg ikke i alle deler er, som det vilde ha været, om jeg hadde hat Nansens bok liggende foran mig fra først av, eller om jeg nu hadde hat tid til at ta hele spørsmålet op igjen til undersøkelse.

Professor Nansen har fortjenesten av at være den første som efter Gustav Storms grundlæggende «Studier over Vinlandsreiserne» (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1887) paany har tat hele spørsmålet om Vinlandsreiserne op til undersøkelse og drøftelse. Hjulpet av prof. Moes enestaaende viden om sagn og middelalderlig litteratur har Nansen utvilksomt fortjenesten av i fortællingerne om Vinlandsfærderne at ha skilt ut en hel del stof, som er digt og eventyr, ikke historie. Han har vist, at selv den ældre formning, som findes i Eiriks saga Rauda, ikke, som Gustav Storm mente, er fuldt at stole paa. Men tvilene og kritikken overskygger det positive. Min hovedindvending er, at baade Nansen og Moltke Moe ser spørsmålet om Vinlands-

¹ [Oversigt over Forhandlinger i Videnskabselskabet i Kristiania 1910 s. 48 ff.]

reiserne sagnhistorisk. Efter min mening maa vi se paa det historisk. Vi maa naturligvis undersøke hvad værd de forskjellige kilder har. Men en historiker vilde vel først undersøke de ældste kilder og søke at finde ut hvad positivt disse saavel som de yngre kilder indeholder. Vi maa først og fremst søke at løse spørgsmaalene: Er nordmændene kommet til kysten av Nordamerika? naar er de kommet dit? hvor langt syd er de kommet? og hvem var fører for færdene eller færderne? Først naar vi har faat svar paa disse spørgsmaal, kan vi undersøke de opdigtede træk, som findes i fortællingerne om Vinlandsfærderne. Nansens og Moes undersøkelser, med deres overmaade interessante paavisning av irske skippersagns indvandring til Norge og Island, tilhører saaledes efter min mening mere literaturhistorien end historien.

Men la os allikevel gaa den omvendte vei og først undersøke de digteriske og eventyrlige træk i fortællingerne om Vinlandsfærderne.

Det er da bedst at lægge prof. Moes aandfulde foredrag til grund. Alle fandt visselig hans utsigt over sagn dannelsen hoist interessant og vækkende. Derimot kan jeg ikke være fuldt enig med prof. Moe i hans opfatning av forholdet mellem saga og sagn og eventyr. Spørsmaalet om hvor meget uhistorisk stof — digt og eventyr — der er i sagaerne, kan lettest løses, hvis vi lægger kongesagaerne til grund for undersøkelser. Ti for de fleste kongers historie har vi skaldekvad og ofte andre samtidige optegnelser ved hjælp av hvilke vi kan kontrollere sagaerne. Vi ser da at disse opdigtede træk findes i alle sagaer like ned til sagaen om Sigurd Jorsalfarer og hans brodre. De trænger sig dog ikke vilkaarlig ind i sagaerne, men efter faste love. Der hvor den mundtlige overlevering intet har visst eller kunnet vite, har sagafortællerne og traditionen digtet i overensstemmelse med de almindelige episke love. Men paa andre punkter er det ofte mærkværdig hvor godt sagaerne mindes de virkelige hændelser: jeg kan nævne Olav den helliges saga som et godt eksempel paa dette. Jeg kjender ikke noget sted i sagaerne fra Harald Haarfagres saga av hvor eventyrdigtningen helt har kvalt den historiske kjerne. Selv i eventyrene om jætten Dovre, som fostret Harald Haarfagre og voldte Halvdan Svartes død, er der historiske enkeltheter, nemlig uvenskapet mellem far og søn, som ogsaa kommer igjen i «Grimnesmaal». Paa samme maate maa ogsaa fortællingen om Vinland ha et *historisk* utgangspunkt. Det maa ha

været en virkelig begivenhet, som eventyrdigtningen kunde slynge sig op rundt.

Likedan er det med de mænd, som siges at ha opdaget Vinland. Først nævnes i Flateybokens Grœnlendingaþáttur Bjarne Herjulfsson som skal ha set det nye land paa avstand, men ikke undersøkt det. Bjarne selv er efter al sandsynlighed en historisk person, en søn av den Herjulf, som var en av de første landnamsmænd paa Grønland (Landnåma II k. 14). Men hvormeget sandt der er i fortællingen om hans færd, er det umulig nu at sige. Gustav Storm har jo vist at Grœnlendingaþáttur indeholder en hel del uhistoriske træk og mener at den i det hele er mindre at stole paa end Eiriks saga Rauða. Denne opfatning deler ogsaa prof. Finnur Jónsson. Det er dog værd at merke at Grœnlendingaþáttur findes i Flateyboken, som er skrevet paa Nordlandet; men dér (ved Skagafjorden) bodde ogsaa Torfinn Karlsevne. Desuten er der i Grœnlendingaþáttur endel træk, som synes ægte, f. eks. fortællingen om hvor høit solen stod i Vinland. Jeg tror da, som prof. Moe mundtlig har meddelt mig at han ogsaa gjør, at Grœnlendingaþáttur kanske i flere stykker repræsenterer gammel, mundtlig overlevering og saaledes ikke helt bør kastes vrak paa ved siden av den ældre, mere lærde Eiriks saga Rauða.

De to navne, som fortællingen om Vinlandsfærderne især knytter sig til, er Leiv den hepne og Torfinn Karlsevne. Om denne sidste uttaler Nansen sig ikke nærmere. Leiv Eiriksson synes han nærmest at anse for en sagnfigur. Til støtte anfører han («Nord i taakeheimen», s. 252): «Personnavnene i Eirik Raude's saga er endvidere paafaldende. Med undtagelse av Eirik selv, hans kone Tjodhild og sønnen Leiv, og nogen andre navne i første delen som næsten i sin helhet er tat fra Landnåmabok, er omtrent alle navne, som tilhører denne saga, forbundet med hedenske gudenavne, særlig *Tor*». Hvad paafaldende det er i dette, da navne sammensat med *Tor* var de aller almindeligste i vikingetiden i Norge og paa Island, skjønner jeg ikke. S. 252 anm. 2 siger Nansen: «Desuten nævnes det en træl *Gardi*, men som træl kunde han vel ikke faa et gudenavn». Det er dog at merke, at navnet i et andet haandskrift skrives *Gardr*, som var almindelig i Norge, men ikke paa Island. Ogsaa *Gardi* kjendes fra Norge. Dette stakkars trælenavn er derfor i mine oine et godt vidnesbyrd om at navnene i Eiriks saga Rauða er historiske. At Leiv den hepne er en historisk person er, synes jeg, omtrent

likesaa sikkert som at Haakon Ladejarl eller Olav Trygvason har levet; det tror dog visst ogsaa Nansen. Naturligvis kan det indvendes, at som den der førte kristendommen til Grønland og første gang seilet frem og tilbage fra Norge til Grønland kan det være tillagt Leiv bedrifter, som han ikke har utført. Men hvad underlig er det i sig selv i at Leiv, da han første gang skulde seile hjem fra Norge, er kommet ut av kursen og har landet ved kysten av Nordamerika? Og desuten hvad grund skulde vel islændingerne ha til at fortælle om at en grønlanding hadde fundet Vinland, hvis det ikke var en gammel tradition om dette? Fortællingen om Leivs Vinlandsfærd findes i Kristnisaga og hos Snorre. Det er ikke let at avgjøre om avsnittet i Kristnisaga, hvor dette fortælles, stammer fra Are eller fra Gunnlaug Munk. Men ialfald gaar traditionen tilbake til tidlig i 12. aarh. Leivs tilnavn, den hepne, vidner i mine øine ikke om noget overnaturlig. Det samme tilnavn blev ogsaa baaret av en islænding i 10. aarh. *Hogni inn heppni*, fra hvem den bekjendte læge Ravn Sveinbjørnsson nedstammet i 6te led (Biskupasögur I 639). Mindes kan ogsaa om tilnavnet *salingr*, som er baaret av to fuldt historiske mænd paa Island (Landnáma, IV k. 1). Det tør dog hælde, at dette tilnavn ikke betyr «den lykkelige», men «den som sitter i lykkelige kaar» og at det derfor ikke kan brukes.

Ialfald kan der neppe reises tvil mot Karlsevnes Vinlandsfærd. Karlsevne var oldefar til to biskoper og tipoldefar til én biskop paa Island i 12. aarh. Men i saa faa ætled glemte ingen islænding navnene paa sine forfædre, og det er utænkelig at man skulde kunne tillægge en biskops oldefar eller tipoldefar bedrifter, som han ikke virkelig hadde utført. Desuten hvem er vel først kommet til Amerika, hvis det ikke er Leiv eller Karlsevne? Opdagelsen maa dog være foregaat længe før 1347 da Markland nævnes i de islandske annaler, ja, som siden skal vises, for midten av det 11. aarhundred.

Saa kommer et spørsmåal, som prof. Nansen og prof. Moe tillægger en saa stor betydning, nemlig spørsmålet om laan fra irske skippersagn og reiseeventyr og indirekte fra klassiske fortællinger om de lykkelige øer. Men er nu likheten mellem Vinland og de irske drueøer saa stor? I de islandske sagaer er Vinland reisens maal, og det er (som i virkeligheten) et stort land, ikke en ø; nordmændene gjæster bare kysterne. I de irske

fortællinger er øerne med druerne bare et moment underveis; det er ingen som drar ut for at finde *insula uvarum*. Brandan seiler ut for at finde «det forjættede land», «livets land». Desuten er det bare smaa øer, som iredne kommer til. Nordmændene kom derimot til store lande, *Helluland*, *Markland* og *Vinland* (ikke *Víney*).

Og nu selve spørmaalet om de lykkelige øer. Er det saa sikkert at det dér bare er laan? Slike forestillinger findes jo hele jorden over: hos indianerne paa vestkysten av Amerika, hos polynesierne, hos ægypterne og hos kineserne. Til skildringen av disse lykkelige øer hører overalt (*ikke mindst i de irske folkesagn*) ikke bare mat og vin i overflod, men ogsaa skjønne kvinder. — Skrælingernes kvinder skildres derimot ikke som tillokkende. — Derfor tror jeg nok at skildringen av Vinland kan ha laant træk fra de lykkelige øer (at ha paavist dette er prof. Nansens store fortjeneste). Men skrælingerne forstyrrer i mine øine illusjonen og gjør at jeg ikke i Vinland kan se det lykkeland. Man kan indvende, at der findes to slags lykkeøer, de kristne, som tilhører legenden og er fulde av hellige eneboere, og de oprindelige hedenske hvor de skjønne kvinder hører hjemme. Men prof. Moe mener jo ogsaa at det er paa folkemunde, gjennom sjømand, at disse sagn er kommet til Island, og da vilde det være utrolig om disse sjømand skulde ha været saa forskjellige fra sjøfolk hele jorden over, at de ikke ogsaa hadde fortalt litt om vakre jenter. Desuten er, efter hvad prof. Moe oplyser, de irske fortællinger om lykkelande med skjønne kvinder, ialfald naadd til Færøerne.

Jeg tror nok at Nansen har ret i at fortællingen om Vinland rimeligvis har laant træk fra fortællinger om de lykkelige øer (*insulae fortunatae*). Selve navnet Vinland er dog neppe laant. *Navigatio S. Brandani*, hvor *insula uvarum* nævnes, er først blit til omkr. 1050 og alle er vel enige om at Vinland er ældre. I den ældre fortælling om Maelduins reise nævnes nok en ø, hvor de reisende drikker sig drukne. Men jeg kan ikke skjønne at det er nogen likhet mellem fortællingen herom og de ældste skildringer av Vinland. Fortællingen lyder i H. Zimmers oversættelse (*Zeitschr. f. deutsches Altertum XXXIII, s. 168 f.*): «lange zeit wurden sie darauf auf den wogen umhergetrieben, bis sie eine baumbesetzte insel fanden. die bäume waren ähnlich der weide oder hasel; wunderbare früchte waren darauf in grossen schalen. sie pflückten

einen kleinen apfel von ihnen darauf und das loos wurde von ihnen geworfen, wer die frucht prüfen sollte. die der apfel hatte. das loos fiel dem Maelduin zu. er drückte einen teil von ihm in ein gefäss und trank und fiel in tiefen schlaf von der stunde bis zur ersten stunde des andern morgens; nicht wusste man. ob er lebend oder tot sei, und der rote schaum war um seine lippen, bis er am andern morgen erwachte. er sagte zu ihnen: «sammelt die frucht. denn ihre vortrefflichkeit ist gross». sie sammeln darauf und mischen wasser darunter, um die trunkenheit und den schlaf zu mässigen». Jeg er enig i at fortællingen om Tyrker i Grønlendingaþátttr (Flat. I. 540) kan være paavirket av fortællingen om Maelduin. Men mellem de nøgterne fortællinger om Vinland og denne fantastiske fortælling er der ingen likhet. Det kan saaledes ikke føres noget bevis for at den fra Isidor stammende fortælling om Insulae Fortunatae alt ved aar 1000 var kjendt i Norge og paa Island, endsige paa Grønland.

Efter min mening er navnet *Vinland* et godt, hjemligt navn, og snarest et reklamenavn. Det fortælles jo uttrykkelig, at Eirik Røde kaldte det land, han hadde fundet, for Grønland, forat folk skulde faa lyst til at fare dit, naar landet hadde et godt navn. De første av Islands opdagere pristee ogsaa meget det land, de hadde fundet, og sa at det dryppet smør av hvert straa dér. Paa samme maate kan vel de nordmænd, som kom til Nordamerika ha reklamert med de druer, som de fandt dér, selv om de var noksaa sure. Sammensætninger med *vín-* var heller ikke saa sjeldne i vikingetiden, jfr. *víney* i Brage gamles Ragnarsdrápa str. 13, hvor, som prof. Moe oplyser for mig, metret synes at tilsige lang *i*, og *á horni vínbjarga* i Haraldskvæði str. 2; *víney* paa det første sted betyr vel «den rike frugtbare ø», mens *vínbjörg* er et ordspil med horn i betydningen 1) fremstikkende pynt, 2) drikkehorn.

Desuten ser det ut som om det store indsig av irsk sagn, saga og eventyr til Norge og Island først kom, efterat vikingetiden i Irland var endt med Clontarfslaget i 1014 og begge folk levet fredelig side om side. I Eddakvadene er der jo faa spor av irsk paavirkning. Fortællingen om Tors færd til Utgarde-Loke var neppe færdigdannet før i den begyndende sagafortællings tid, altsaa i 11. aarh., selv om enkelte træk er meget ældre. De irske drag som findes i sagaerne tilhører rimeligvis ogsaa tiden efter aar 1000. Det er med andre ord usandsynlig at irske

og derigjennem klassiske fortællinger om lykkeøer, vinøer og drueøer har været kjendt i Norge eller paa Island, endsige paa Grønland, før efter aar 1000. En anden sak er, at fortællinger om disse lykkelande har paavirket de senere fortællinger om Vinland og Vinlandsreiserne. I det hele er der, selv i fortællingen om lykkeøerne, ofte en historisk bakgrund. Saaledes blev i de romerske fortællinger om *Insula Fortunata* ældgamle forestillinger sammensmeltet med skildringer av de Kanariske øer. I de kinesiske riksannaler nævnes ofte landet Fusang. Dette var, kan man se, egentlig Japan, som i kinesernes fantasi blev omdannet til et jordisk paradys (Internat. Archiv f. Ethnographie IV, 225).

Hele dette spørsmåal om laan fra fortællinger om lykkeøer kommer dog efter min mening først i anden række. Det maa først avgjøres hvad vegt vi bør lægge paa de steder hvor Vinland *tidligst* nævnes. Vi har da først Adam av Bremen, som omkr. 1070 gjæstet Svein Estridssons hof i Danmark. Adams ord lyder (l. IV c. 38): «Han (ø: Svein Estridsson) fortalte desuten om en anden ø, som er fundet av mange i dette ocean, og som kaldes Vinland, fordi der av sig selv og uten at plantes vokser vinranker, som frembringer den bedste vin. Ti at det dér ogsaa er overflod paa usaadde kornfrugter har vi erfaret, ikke som nogen fabelagtig meningsytring, men ved paalitlig fortælling av andre dansker. Efter denne ø findes der intet beboelig i dette ocean, men alt er dækket av utaalelig is og umaadelig mørke». Mester Adams ord er holdt saa almindelig at man av dem efter min mening intet sikkert kan slutte om det er laant fra Isidor eller om de er originale hos ham.¹ Og selv om ordene skulde være laant fra Isidor, saa kunde det vel hænde, at Adam har brugt den navngjetne forfatters, som alle trodde paa, istedenfor ulærde nordboers ord. Vigtigere er det at avgjøre om Vinland er gammel dum overtro, som Adam har bragt til nordboerne, eller god geografisk kjendskap til de nordlige lande, som han har bragt mot syd. Vi maa da især lægge merke til hvor Adam sætter Vinland. Han nævner i sin skildring av Nordens øer først Island, saa Grønland, som han siger ligger «i bunden av oceanet imot Sveriges eller de Riphæiske fjelde». Dernæst nævner han Haalogaland, som ligger nærmere Norge², og tilslut Vinland, som

¹ Isidors ord er gjengit i «Nord i taakeheimen» 262, jfr. 289.

² I skolie 152, som rimeligvis stammer fra Adam selv, heter det: «Andre siger at Halagland er den ytterste del av Nordmannie (Norge)».

efter hans skildring ligger ytterst ute i verdenshavet og længst mot nord. Adams ord synes at vise at han har tænkt sig Vinland nord for eller hinsides Island og Grønland. Efter at ha gjengit Svein Estridssons ord om *Winland*, til hvilket ord som forklaring i de fleste haandskrifter tilføies: *id est terra vini*. fortsætter han: *Post quam insulam, ait, terra non invenitur habitabilis in illo oceano, sed omnia quae ultra sunt glacie intolerabili ac caligine immensa plena sunt. Cuius rei Marcianus ita meminit: «Ultra Thilen», inquires. «navigatione unius diei mare concretum est»*. Men her langt i nord vilde Adam ikke ha lagt Vinland hvis han hadde tænkt paa de irske drueøer. Vinlands beliggenhet i Adam av Bremens skildring viser at kundskaben om dette land er kommet fra norrøne mænd. Adams hjemmelmænd har hørt, at man for at komme til Vinland først maatte seile op mot den evige is. Derav kommer den motsætning som Adam selv ikke magter at forklare, at det varme Vinland ligger længst mot nord av alle lande. Adams skildring er netop paa grund av dens feil det bedste vidnesbyrd om at det er norrøne mænd som har fundet Vinland. — Det samme viser ogsaa runeindskriften fra Hønen, som, hvis avskriften er rigtig, fortæller om et tog til iser og ubygder for at finde Vinland. Det er heller ikke let at komme fra de islandske annalers nøgterne beretning om den grønlandske biskop Eirik Upsi¹. Han kom til Grønland i 1112. Han var der i 9 aar og drog saa ut for at lete efter *Vinland* (Í. Á. 1121: *Eiríkr byscup leitaði Vínlands*). Biskop Eirik har altsaa paa Grønland hørt om Vinland og er draget ut for at kristne det eller for at finde bedre boliger. Eirik kan ikke være draget ut for at lete efter et irsk fabelland. Dette viser likeledes, at grønlændinger, og i det hele norrøne mænd, er de første som har fortalt om Vinland.

I tid næst efter Adam kommer Are Frode, som i sin Íslendingabók fortæller om Grønland og siger: «Dér fandt de spor av mennesker, baade øst og vest i landet, brudstykker av skindbaater og stenvaaben, saa en av det kan skjønne at den slags folk har faret der, som har bygget Vinland og som grønlændingerne kalder Skrælinger (*þeir findu þar manna vistir, bæði austr ok vestr í landi, ok keiplabrot ok steinsmíði, þat es af þvi mú skilja*,

¹ Vistnok er annalerne først skrevet i anden halvdel av 13. aarh. Men de maa dog grunde sig paa langt ældre meddelelser. Og bispenavne er jo noget av det som overleveringen bedst har bevaret.

at þar hafði þesskonar fjöð farit, es Vinland hefir byggt, oc Grønendingar kalla Scraelinga). Men det var, da han (∴ Eirik Raude) tok til at bygge landet, 14 vintre eller 15 før kristendommen kom hit til Island, efter hvad en mand som selv hadde fulgt Eirik Raude ut, fortalte til Torkel Gelleson paa Grønland. — Oplysningerne om Grønland stammer altsaa fra Ares farbror Torkel. Prof. Moe mener, at det bare er stykket om tidsregningen, som stammer fra Torkel; de andre oplysninger derimot, mener han, maa være Ares eget tillæg. Dette er, synes jeg, litet trolig. Kundskaben om Vinland maa stamme enten fra Torkel, som var paa Grønland omkr. 1050, eller fra Torfinn Karlsevne. Torkel Gelleson talte siden med islandske mænd, som hadde gjæstet Orknøjarlen Torfinn Sigurdsson († 1064). Disse fortalte, at de av jarlen hadde hørt om Are Maarsson og *Hvitramannaland* eller *Írland it mikla*. Det siges uttrykkelig (Landn. II k. 22), kundskaben om dette fabelland er kommet fra Irland, fra byen Limerick, som ogsaa drev adskillig skibsfart paa det mauriske Spanien. — Dette forklarer den merkelige likhet med Edrisi, som prof. Nansen har gjort opmerksom paa. — Torkel Gelleson fik altsaa med faa aars mellemrum høre om to frugtbare lande, som skulde ligge langt ute i havet. Han, likesom de fleste andre, skjøjnte ikke at det ene var et huldreland, men det andet et virkelig land, og maatte da naturlig komme til at sidestille begge. Are Frode fulgte selvfølgelig sin hjemmelsmand. Derav kommer det at det i Landnámabók siges at Hvitramannaland ligger vest i havet nær Vinland det gode og at det er 6 döggers seilads fra Irland. Siden fortsattes denne sammensmeltning og fortællingen om det nyopdagede land i Amerika laante flere og flere træk fra fortællingen om de irske huldrelande langt ute i havet. Nu først var det at Vinland fik tilnavnet *det gode*. Tilnavnet «det gode» har Vinland først i Landnámabók og Kristnisaga, men ikke i de ældste kilder: Adam av Bremen, Hønenindskriften og Íslendingabók.

Desuten er jo ogsaa prof. Nansen enig i at der i sagaen om Eirik Raude er flere ægte træk som viser at nordmændene har været i Nordamerika og er stødt sammen med de indfødte der.

Til disse hører fortællingen om at Skråelingerne ikke kjendte bruken av jern og om deres byttehandel, at de solgte skind og gav likesaa meget for fingerbrede strimler som for større stykker.

Rimeligvis er der ogsaa i fortællingen om kampen med Skrælingerne ægte træk. Det heter (k. 11): *þat sjá þeir Karlsefni ok Snorri, at þeir færðu upp á stöngum, Skrælingarnir, knött mikinn ok blán at lit, ok fló upp á land yfir líðit ok lét illiliga við, þar er niðr kom.* Prof. Nansen mente, at netop denne skildring var uhistorisk, at det var den saakaldte *herbrestv*, en slags krudtekspllosion, som først nævnes i slutten av 13. aarh. Men det er litet sandsynlig, at sagaskriveren saa frækt skulde opta ting, som han netop hadde hørt om. Jeg er enig med hr. P. P. Iverslie, naar han (Kvartalsskrift udg. av det norske Selskab i Amerika, 6te Aargang, s. 6) sammenstiller det med den amerikanske etnolog Schoolcrafts fortælling om at Algonquinindianerne i Ny-England i krig brugte et kastevaaben, som de kaldte «Dæmonens hode». Det var en stor, rund sten, som var sydd ind i en fersk hud og fæstet til en stang. Idet huden tørket, sluttet den sig tæt rundt stenen, og da blev den bemalt med fantastiske figurer i forskjellige farver. Den blev baaret av flere krigere, hvis hverv det var at haandtere den i kampen. Naar den blev kastet mot en baat eller kano, var den istand til at sænke den. Naar den pludselig blev slynget mot en flok mænd, frembragte den bestyrtelse og død.

Skildringerne av Skrælingerne synes ogsaa at passe godt paa de indfødte i Nordamerika: *«þeir vāru svartir (variant smáir) menn ok illiligir, ok illt höfðu þeir hār á höfði: eggðir vāru þeir miok ok breiðir í kinnunum.* Slik skildres ikke huldrefolk. Prof. Torp sammenstiller («Nord i taakeheimen» s. 299) *Skrælingr* med det tyske *schrähelein* (grundform *skrâhiling*), som dog bare findes i Pfalz og ikke er en gammel levning, men er særutvikling. Dette ord er avledning av *skrah (jfr. oldn. *skrá*) «tør». Prof. Hjalmar Falk mener at det ikke er nogen grund til ikke som før at avlede *Skrælingr* av adj. *skral*. Paa grund av sit utseende, levesæt og hedenskap er Skrælingerne blit sammenblandet med vætter og huldrefolk, paa samme maate som vore forfædre tillā finnerne en hel del overnaturlige egenskaper: jætten Svase (ell. Svade) gjøres jo endog til en finn. I det hele taler sagaernes skildring av finnerne, synes jeg, avgjort mot forklaringen av Skrælingerne som et vætte- eller huldrefolk.

Et ægte træk maa det ogsaa være naar sagaerne skjelner mellem tre lande, som ligger i nærheten av hverandre: Helleland, Markland og Vinland, et koldt ubeboðd land længst mot

nord, et skogbevokset land i midten og et varmere længer syd. Dette har intet tilsvarende i de irske skippersagaer og passer for godt til de virkelige forhold til at det kan ha været opdigtet.

Min mening er at sagaernes fortælling om norrøne mænds opdagelse av Nordamerika i hovedsaken maa staa til troende, at opdagerne har truffet sammen med de indfødte og at de er kommet saa langt syd at de har set vilde druer (rimeligvis søndenfor Nova Scotia).

Om finländsk-svenska apiko-gingivaler.

Av H. BERGROTH, Helsingfors.

För ett rätt egendomligt förbiseende har en hel grupp svenska tandljud varit utsatt: (de företrädesvis sydsvenska) apiko-gingivalerna.

Svenska landsmålsalfabetet skiljer endast mellan interdentaler, postdentaler (NOREENS dorso-gingivaler), supradentaler (apiko-alveolarer), dentipalataler (dorso-alveolarer) ock kakuminaler (apiko-kakuminaler). Ock NOREEN, som skapat tärmen apiko-gingival, uppger¹, att »riksspråket icke med säkerhet äger något hithörande ljud».

Däremot redogöra sydsvenskarne LYTTKENS ock WULFF i sin stora ljudlära utförligt för apiko-gingivalerna, av dem benämnda »bakre tandljud» till skillnad från å ena sidan »främre tandljud» (= dorso-gingivaler), å den andra »övertandljud» (= apiko-alveolarer). Men då de, med orätt, förklara apiko-ging. *d*, *n*, *l* för allmänsvenska, ha de blivit missuppfattade av uppsvenska forskare. Så föreställer sig tydligen NOREEN, att han ock LYTTKENS-WULFF hava olika uppfattning om samma ljud *d*, *n*, *l*, medan i själva verket den uppsvenske ock de sydsvenska forskarne tänka på ock beskriva helt olika ljud: den förre hsv. dorso-gingivalt *d*, *n*, *l*, de senare åter sydsv. apiko-gingivalt *d*, *n*, *l*.

Det nu skildrade förhållandet har ju redan tidigare påpekats av JÖRAN SAHLGREN,² i en uppsats »Om svenska apiko-gingivaler»

¹) Vårt språk I, s. 418.

²) Som dock gör gällande, att apiko-ging. *l* är täml. allmänt i Sverige.

i Sv. landsm. 1907, s. 13 ff. Att ämnet här ånyo upptages, beror på två omständigheter: dels att SAHLGREN lemnat en del av det svenska språkområdet — det svenska Finland — obeaktad, dels (ock i synnerhet) att hans fullt motiverade förslag om införandet av ett särskilt betecknings sätt för apiko-gingivalerna ännu icke realiserats.

De sydsvenska dentalerna, sådana LYTTKENS ock WULFF beskriva dem i tanke att de samtliga äro allmänsvenska, överensstämma fullkomligt med de finländska.

I förbigående må med några ord beröras dorso-gingivalerna *t* ock *s*. Det förra ljudet bildas enligt LYTTKENS-WULFF så, att tungspetsens översta del tryckes hårt mot övre framtändernas [nedre] kant (Ljudl. s. 285); enligt PIPPING (i Nystav. IV, s. 121) är det finl. *t*-ljudet postdentalt eller interdental; vid energiskt uttal prässas tungans främsta del mellan övre ock nedre framtänderna¹. Vid *s* är enligt LYTTKENS-WULFF (s. 250) tungspetsen »stödd mot nedre framtänderna», medan PIPPING (s. 121) finner, att finl. *s* bildas med tungspetsen »riktad mot nedre framtändernas bas».

Vi övergå till apiko-gingivalerna, *d*, *n*, *l*. Dessa bildas enligt LYTTKENS-WULFF på följande sätt:

d: tungspetsens översta del ansättes mot övre framtändernas bas ock yttersta delen av tandvallen (tandköttet) (s. 212);

n: tungan ansättes med spetsen mot övre framtändernas baser (s. 183);

l: tungspetsen ansättes mot övre framtändernas baser ock tandkött (s. 151).

Härmed jämföre man nu PIPPING (a. st. s. 121): *d*-ljudet [i finl.] måste betecknas som supradentalt. — Likväl inträffar det ej sällan, att översta delen av en eller annan framtand kommer i lätt beröring med tungan. — — Ock vidare (s. 122): *l* överensstämmer med *d* ock *n* med hänsyn till artikulationsstället.

PIPPING, vars ovan anförda uppgifter kunna bestyrkas av varje bildad finländare (icke åländing) med normalt uttal, hänför

¹) Jfr härmed NORENS uppgift (Vårt språk I, s. 419), att vid dorso-gingivalerna, således även vid *t*, tungspetsen ligger »mot övre framtändernas insida ock rot»; alltså högre än vid sydsv. o. finl. *t*?

sålunda finl. *d*, *n*, *l* till supradentalerna, ehuru med en liten reservation. Han framhåller bestämt den väsentliga skillnaden mellan nämnda ljud ock de postdentala *t* ock *s*.

På ett intressant sätt bekräftas dessa uppgifter av iakttagelser, som för omkr. 70 år sedan gjorts av en finländsk autodidakt på fonetikens område. I FRANS V. KNORRINGS lilla skrift om »Språkljuden» (Språkforskningar I), Sthm 1844, finner man nämligen en plansch föreställande en del konsonantljuds artikulationsställen i munhålan; vi se här tungan ansatt vid *t* mot övre framtänderna, vid *n*, *l*, *d* ovan dessa (*n* något lägre än *l* ock *d*; jfr LYTTKENS-WULFFS uppgifter ovan!), samt slutligen vid *r* ännu ett stycke högre upp, mot gommen.

Vad beträffar karakteren av *d*, *n*, *l* i de finländsk-svenska bygdemålen, är det naturligtvis vanskligare att på forskningens nuvarande ståndpunkt avgiva ett generellt omdöme. Dock torde även här det apiko-gingivala bildningssättet vara regel; dorso-gingivaler har jag för min del iakttagit blott på Åland (fasta Å. ock Kumlinge).

I en av de första finländska dialektavhandlingar, där det Lundellska landsmålsalfabetet kommit till användning, HAGFORS' monografi över Gamlakarleby-målet (Sv. Landsm. XII, 2), yttrar förf. (s. 11) om målets dentaler: »Av postdentalerna är endast *t* typiskt postdentalt bildat. De övriga uttalas med tungspetsen mot gränspunkten mellan framtänderna ock tandköttet. De stå sålunda på gränsen mot supradentalerna, ja kunde kanske med lika stort skäl kallas supradentaler.» Ock om *d* säger han (s. 12), att det städse är supradentalt, ock tillägger: »ett sådant *d*-ljud torde vara vanligt icke endast i gkb., utan överallt i finländsk svenska — åtminstone i det bildade samtalspråket».

Mot HAGFORS opponerar sig HULTMAN i Finl. bidrag, s. 126, noten; men oppositionen gäller icke HAGFORS' beskrivning av gkb.-målets dentaler, utan hans uppfattning att målets *l*, *n*, *s* vore avvikande från de allmänsvenska postdentalerna. Även HULTMAN anser sålunda, att finl. *d*, *n*, *l* bildas »med tungspetsen vid gränsen mellan övre framtänderna ock deras tandkött»; men han finner detta bildningssätt vara allmänsvenskt ock stöder sig därvid på LYTTKENS-WULFFS ovan anförda, det sydsvenska uttalet angivande beskrivningar samt SCHWARTZ-NOREENS språklära av 1881, som (s. 7) uppger, att rspr. *d*, *l*, *n*, *s*, *t* bildas »med

tungans spets(!) mot övre tandköttet». HULTMAN förklarar, att HAGFORS påtagligen vilseletts av benämningen postdentaler; i själva verket är det väl så, att HULTMAN vilseletts av LYTTKENS-WULFFS ock SCHWARTZ-NOREENS missvisande uppgifter om det allmänsvenska uttalet.

Den apiko-gingivala karakteren av de finländska bygdemålens *d* fastslås slutligen, omedvetet, av VENDELL, då han i sin ordbok över de östsvenska dialekterna, s. XX, yttrar: »*d* är väl i allmänhet postdentalt snarare än supradentalt, stående nära gränsen mellan dessa båda konsonantklasser.» Att VENDELL särskilt berör *d*, beror på att han önskar bestrida HAGFORS' uppgift om dess supradentala karakter. Finl. *l* ock *n* hänför han till de konsonantljud, som »ej ge anledning till några speciella anmärkningar», vilket väl får tolkas *cum grano salis* så, att han anser artikulationsstället för *l*, *n* vara detsamma som för *d*.

Finl. *d* (men icke *n*, *l*) beröres även av NOREEN i »Vårt språk» (I, s. 421). Han finner det vara ett mellanljud mellan *d* ock *q*; »det bildas något längre fram än *q* ock i följd därav icke rent apikalt som *q*, utan väsentligen dorsalt som *d*». Att NOREEN icke hänfört finl. *d* till apiko-gingivalerna, får väl då antagas bero på att han fattar det som »väsentligen dorsalt». Uppfattningarna om dess karakter i detta avseende kunna emellertid vara delade. Ock då NOREEN s. 423 säger sig producera *l* apiko-gingivalt, frestas man att undra, om då ej detta noreenska *l*, som väl bildas något längre fram än *l*, i följd därav icke är rent apikalt som *l*, utan väsentligen dorsalt som *l*. Men huru härmed än må förhålla sig, så måste man väl medgiva prof. NOREEN, såsom upphovsman till tärmen apiko-gingival, rätt att protestera mot användandet av denna tärm om ljud, som han finner icke vara rent apikala. Måhända kunde finl.-sydsv. *d*, *n*, *l* då benämnas predorso-gingivaler. Huvudsaken är, att de genom särskilt namn ock särskild beteckning hållas åtskilda från de egentliga dorso-gingivalerna, från vilka de tydligt avvika.

Då NOREEN (V. spr. I, s. 421) säger, att det akustiska intrycket av finl. *d* påminner minst lika mycket om (dorso-gingivalt) *d* som om *q*, så mötes han, skulle jag tro, av en enhällig gensaga från finländskt håll. Skillnaden mellan apiko-alveolart (supradentalt) *q* ock finl. *d* framstår ej för ett fonetiskt otränat öra; men det finnes bland laici många som, utan att därpå särskilt

uppmärksammas, iakttagit differensen mellan uppsvenskt dorso-gingivalt *d* ock finl. *d*; en av dessa lekmän har t. o. m. i tryck påpekat skillnaden: R. F. v. WILLEBRAND i Finsk Tidskrift 1898. I, s. 343. Bör då icke filologen finna det ostillständigt, att en så uppenbar differens i våra dagar icke ens i »noggrann» fonetisk transskription på något sätt utmärkes?

Då apiko-gingivalerna intaga en ställning mellan apiko-alveolarer ock dorso-gingivaler, måhända närmare de förra, så vore väl den lämpligaste beteckningen för dem apiko-alveolar-tecknen utan »knopp».

Är det fallet, att vid finl. (o. sydsv.) *t* tungspetsen ansättes något längre fram i munnen än vid uppsvenskt (jfr LYTTKENS-WULFF s. 285, PIPPING s. 121 med NÖREEN s. 419 o. not 3), så kunde det förra ljudet (»marginalt» *t*) utmärkas med en cedilj under bokstaven. Ett sådant *t*-tecken har ju redan konstruerats av LUNDELL för J. THURMANS räkning; det begagnas av denne i hans avhandling om Pargas-målet (Sv. landsm. XV. 4), den enda finländska dialektmonografi där den stora skillnaden i avseende å artikulationsställe mellan *t* ock *d*, *n*, *l* framhäves grafiskt.

Vi finge då följande serier av dental-tecken:

Marginala dorso-gingivaler:	<i>t̥</i>	[<i>s̥</i>]			
Dorso-gingivaler, i egentlig mening:	<i>t</i>	<i>s</i>	<i>d</i>	<i>n</i>	<i>l</i>
Apiko-gingivaler (event. predorso-gingivaler):	<i>t̥</i>	<i>ɣ</i>	<i>d̥</i>	<i>ɳ</i>	<i>l̥</i>
Apiko-alveolarer:	<i>t</i>	<i>ɣ</i>	<i>d</i>	<i>ɳ</i>	<i>l</i>

Tilltal ock hälsningar

hos västgötaallmogen.

AV SVEN LAMPA, Uppsala.

Mycket har jag icke kunnat samla rörande detta ämne, till en del beroende därpå att en äldre tids uttryck härför voro ganska få ock stereotypa. De egentliga tilltalsorden voro endast två, *du* ock *I*. Det förra använde man till sina bekanta, om man nämligen var jämnårig eller äldre, samt till lägre stående personer, däribland tjänarna. *I* riktades till äldre ock förnämligare personer ock i allmänhet till alla obekanta. *Han* ock *ho* såsom tilltal till främmande trängde så småningom in ock ansågs vara finare. Det riksspråkliga *Ni* känns allmogen icke vid — ja det är för de flästa nästan en styggelse. Man har i sin dialekt ett ord *ni* med dålig klang (»göra något på ni», d. v. s. *nid*), ock denna tycks smitta av sig. En präst, som kallade sina socknebor *Ni*, betraktades med mycken undran, så att t. o. m. en fundersam bonde till honom ställde frågan: »iar Akselius möet?» (d. v. s. använder Afzelius (*N*)i mycket?).

Barn kallade sina föräldrar *far* ock *mör*, tjänarna likaså sitt husbondefolk. En äldre allmogeperson, vare sig anförvant eller icke, hedrades av en yngre genom tilltalet *murbrø* (sällan *farbrø*) eller *muster* (aldrig *fast*): *Johannes-murbrø*, *Britta-muster*. En mera aktad danneman benämndes gärna *fader* (*Bängt*), särskilt av högre stående; hans hustru fick — jämte *mör* (*Stina*) — även heta *čäramór*, som blev en bestämd titel för bondhustrurna, icke blott ett tilltalsord. *Husbonn* (uttalat *håspøn*), *han själver* (*fólvær*), *vånn-far* (eller endast *vånn*) voro de intimare benämningarna på bonden, det sista i motsättning till granngårdens *darrafar* (eller *dorres*, d. v. s. 'deras').

Från 1700-talet finnas några uppgifter om allmogens sätt att tilltala högre stående personer (i ett par bröllopskrifter, som visserligen äro författade av lärt folk, men fullkomligt i »allmogestil»). Till en greve ock lagman (1745):

Um orsäkt jag bess er, Wälborne Herr nå —
Men frumme ers nå! i sum lagsletna ä.

Till prosthärrskapet (jämte brudföljet) riktas följande (1739):

Gus fre å Salutem, Här wördige Far,¹
Gu da, Herr Prostinna! å hela bru-skar!

»Gudsfred» (*gusfré*) är förstås bondens hälsning, »salutem» har den skollärde skickat med till prostens ära ock förnöjelse. När man sade: »Vördige far, härr prost», så kom även hans fru att få det vördnadsfulla »härr» med: »härr prostinna»; någon gång fick t. o. m. prästdottern heta »härr mamsäll». Man kan märka den mellanställning, som ordet intar i följande hälsning (1739):

Nå likgått Gu sign Er, Herr Bärmastar Fru —

Fråga kan bli, vart »härr» här närmast är att föra. Benämningen fader (vördige far) tillkom på 1700-talet prästen — d. v. s. prästen eller örkharrn; kaplanen fick hålla till godo med sitt namn, med prästen, pastern, kappelä eller vad som hälst — men övergick från att vara en äretitel till en mera förtrolig benämning, vanligen prostfar eller prästefar (1777). Då borgmästaren i bröllopskr. 1739 tilltalas: »kära Bärmästar Far», så är nog detta av mera intim natur, än vad den verkliga bonden kunde tillåta sig. — Huru långt 1700-talets utländska (franska) titlar trängt in bland folket, är ej lätt att säga. »Mamsäll» var väl den som egentligen upptogs; kanske var även dess manliga motsvarighet på god väg. Man icke blott kände titeln (1745):

Di granne mussjöra med mjölet i hår't —
utan använde den ock i tilltal ock hälsning (1739):

Dra ej swarta håser, min go här munser² —
Er skål, Här Munser, å Er söllkappe mä!³

¹) Annan version: salutam Ehre wöhlige Far!

²) D. v. s. bär ej swarta strumpor, var ej svartsjuk.

³) Er silverbägare också.

Det är brudgummen-borgmästaren som genomgående kallas »Här Munser», under det bruden-prästdottern kallas »Jåmfru», »Prost Jåmfrua». Att titeln »fröken» var reserverad för de allra förnämaste, visste man nog:

Dä ä' la den Frökna ell Grefvinna där —
men hållre använde man säkert benämningar sådana som »graifvatös» (1745) o. d.

Nästan alla de äldre hälsningarna hade en religiös karakter, **Gu(d)s fre(d)** ha vi redan sett exempel på. Vidare kan anföras: **Guds fred hopen all** (1773), hälsning till en större folksamling. Såsom svar på ett bjudet »farväl» användes: **Jälper Gud** (1773), d. v. s. jälpe Er Gud. **Gu(d) väl(e)s** var en vanlig lyckönskan, använd i olika ställningar:

Gu wäls Er, som seta we skål å we wägg (1739)

Gu wähs er i tör wära gohjærtadt än (1745)

Ja männa Gu wähles, dän täcken kan bli (1739)

Gu wählis den däka sänn fästersvän får (1745).

Formen för denna önskan hade troligen från början varit: »Gud värdes hägna el. signa Er». Det gamla uttrycket **Gu bäre uss** har en mera klagande prägel. Hof har följande uttryck: **Guss lä, Gu sönn** (1772), som han översätter: »gratias ago, Deus te fortunet, tibi salutem largiatur». **Guss lä** förklaras¹ genom följande rim i bröllopsskr. 1739:

Fahr wähl nu go Harra, Guslån sku I ha,²

För bukfölla, gille å rus I me ga.

Gusslån kan ännu någon gång höras i rent materiell betydelse (föda, matvaror): *fins-dæ nõ gúsłan a fa?* Vidare: *intõ nõ gúsłan* i betydelsen 'inte ett grand, ingenting alls'.

Av det äldre **Gu(d) sign(e)** er har blivit **gu-sö'nn** (**gu-sö'nn**), den vanligaste av västgötaallmogens hälsningar i äldre tid, använd för nästan alla omständigheter, men isynnerhet såsom svarshälsning. En annan form tycks ha varit på väg att tränga in: **sinn gått** eller **syn gott** (1739), men kändes väl alltid såsom rätt främmande.

¹) Jfr vad Hof säger därom i sin ordförteckning.

²) Annan version: Guslån su I ha.

Högtidlig ock fulltonig är den gamla önskan till natten: **Gud giv oss nu en god natt** (1773). Eljest hade ju redan tidigt hälsningarna, som lämpades efter dagens tider, smält ihop till helt korta uttryck med ett **gu-** före:

Gu da, Herr Prostinna! å hela bru-skar!

När man så i övrigt hade **gu-söner, gu-väls** o. s. v., låg nära till hands att fatta även detta **gu-** såsom ordet **Gud**. Jfr ur den västgötska traditionen om »Sissa grå» följande passus: »Guda, sa boen. Mjugarste tjänare, sa Skam, för se han kan ente nämna Guss namn.» Emellertid var hälsningen **gudå** ej bland de vanligaste; ty man följde noga dagens olika tider: **gu-moran, gu-medda, gu-ättendarn** (eftermiddagen), **gu-kvällen**. Dessa voro de vedertagna uttrycken. Sade man t. ex. **gu-aftan** för **gu-kvällen**, var det tydligt, att man ville vara finare (t. o. m. kanske om man gjorde sådana mindre ändringar som **gu-kväll, gu-morn, gu-äftendan**). Märk, att allt detta gäller den centrala västgötskans ock särskilt slättbomålets former. På mera utåt belägna håll funnos andra skiftningar i formerna; här ock där var kanske förleden **gu-** obekant, eller undveks till förmån för **go-** (Kinds hd), såsom ju alltid fakultativt kunde ske. — Ville man visa sig riktigt ståtlig, sade man: **se gu-dagen**; stundom kunde åter höras ett indifferent **dagen**. **Gu-natt** användes som avskedshälsning vid kvällen, **gu-natt** i da särskilt om man ämnade komma igen nästa dag. **Gu-natt mä uss** var ledigt, något nonchalant; **gu-natt, sov sum du har börjat skämtsamt**, ibland retsamt. **A`jjöss** kändes såsom nytt, modernt ock följaktligen mycket fint; **åjjö** mera ovanligt. **Farväl** var ej mycket i bruk — liksom dess motsats **välkommen** kändes det vara något konstlat (ett omtyckt nöje i folkskolan var att hälsa läraren i korus med **far** i värt i stället för det föreskrivna **farväl**). Den allmänna hälsningen, närhålst man gick, var: **takk — takk nu — å takk nu då**.

I allmänhet tackades först ock sist, när man träffades ock skildes. **Takk, takk — många takker — takk å många takker — takk å tusan takker**. Takkar så möe var fint, takkar mjukast finfint. Vidare: **Takk för sist — för senaste — för då sista — för härnäst**. **Takk för i da — takk så möe för mäk — takk å heder för samvara**. Ibland broderades uttrycken

ut: Stör tack å heder för gammel sist. Hèdelians (d. v. s. hederligens), tack. Heder å Bängt, ur det utförligare heder å Bängt, (sa) gamle tack (ordstäv grundat på en missägning).

Tack sa du ha,
gott sa du få,
ont sa däj allri truta

var vanligen en skämtsam tacksägelse, sällan malitiös, helt annan i tonen än följande ordstäv: »Tack, I darramor, för våra barn ha vort te erat å gjort besvar å ingenting fått.» — På allt detta svarades: Takk sjolv — takk I (Päar) — takk I kara allihöp — takk sa dú ha. Varse go — holl te goe. Dä va ente tákka på' dä (förkortat: ente tákka på' eller tákka på' dä) — dä orkar inga tákker té.

Efter de första hälsningsorden skulle man naturligtvis fråga om den kommandes hälsotillstånd: Hur lever vaka (d. v. s. världen) mä ere, i era buska? Hur står dä te hemma, mä däk? (mä hälsa å äléken? skämtsamt, särskilt till yngre). Hur står dä te gufelov (förutsättes tydligen, att det är gott). Varpå svarades: Åjo (så män) dä strävar — hå dä släpar å går — dä knällar å — å dä kräker — dä trasslar mä-t. Hå gufelov för hälsa. Ja strävar min da mä fläsk å rubbrö (d. v. s. rågröd), skämtsamt. Ville man visa sig riktigt rolig eller kanske ock avspisa en onödigt frågande, fanns en värs att tillgå (Gårdhem, Väne hd):

Du frågar, her ja mår —
i da sum igår:
flaska ve mett lår,
rässum ja går,
tar ja mäk en tår.

Trädde man in i allmogestugan, lades gärna till hälsningsordet ett härinne el. dyl.: Gusöner härinne — gu ättendarn i denna stöva — guda inne allihöpa — se go medda alle-samman. Efter tacksägelserna ock hälsospörsmålen bjöds den kommande taga plats: Sät framm en stol ot Håke (uppmaning till hustrun) — får du säta däk? (förutsättes, att han har bråttom) — set, A'ndrias — set framm I — stig framm bätter. Set ner på våra bänka, vi har ente fått upp noka höller än

(skämtsamt). Var gästen ringa ock blygsam, hette det: **I ha la ente trång te stanna ve dora** (så som endast tiggaren). För sådant fall fanns ett rimmat svar att tillgå:

Likgott var ja setter, um bara ifre,
(jak) bätter på kåsten, än kåsten på me¹ —

detta rim använt redan i bröllopskr. 1739, eller ursprungligen hämtat därur.

Före avskedet bjöds supen: **Vi får la fägna** (till en »bättre») — **ta framm lite å fägna mä** (uppmaning till hustrun) — **ta framm flaska å supesglas** (tillsägelse till tjänarinnan). **Nu sa I ha er en sup, änna I går** (till en fattigare). Lindrigt undvikande svar: **Sa ja kåmma te besvar** — **dä ä änna skammlit . . .** Värden: **Seså, ta nu supen . . . jär dä** — **ta-n . . . dä går gott.** **Ta ere ena jolpära å bita i** — **ta lite soker å bit i.** Harskningar, tacksägelse ock handslag. Var det flera, kunde man få höra: **Skålarne, mina gubba.** Av den hos Hof nämnda »formula bibentium» **gu tor** (som han snarast vill fatta såsom »Gud Thor») finnes nu endast minnet kvar. I senare tid har supen med tilltugg av en brödbit eller en jolpära (potatis) ofta ersatts av **kunjagaren** med sin sockerbit eller än mer, där kvinnoregementet tagit överhand, av kaffe med **dupp**. Värddinnan: **Dä ä så lite å dålit** — **dä ä änna skammlit.** **Ta lite te kaffet** — **ta utå dä lena bröt.** **Duppa utå alla (sju) slaja** — **varse go lägg (säj) i å duppa.**

Av mera särskilda välgångshälsningar förekommer icke mycket, på sin höjd vid något viktigare förehavande ett **lökka te**. Någon gång kan det höras i formen **te lökka**, som gör ett ålderdomligare intryck. Rikligast förekommo naturligtvis dessa lyckönskningar vid bröllopen. Ock i bröllopskr. 1739 möter:

Te låcka! te låcka! Ja seger inte mer.²

Än vidare:

Nå Gu gje Er löcka, Herr Brugnum å Bru
At wähl lefwa samma bå Härn å Has Fru —

¹) D. v. s. hållre jag på kvasten, än kvasten dansande på mig.

²) Formen **låcka** är särdeles egendomlig.

varefter följer hela raden av bröllopsdiktarnas vanliga välönskingar för brudparet.

En nyårsönskan framfördes på följande sätt (Längjum, Laske hd):

Gott nutt år,
länge leva å väl må,
Guss välsegnelse i var vrå.

När julölet dracks, utbragtes världens skål (Längjum):

Vem ska den skålen ha
mä lustit mod?
Tre klonkar i ra
ska Jonas ha,
vår värd (el. vän) så god.

Kom man in på ett ställe, där en väv sattes upp, hälsade man genom att lyfta foten så högt som möjligt från golvet ock säga (Längjum):

Så högt skäl,
fort å väl,
upp i da å ner i mera.

I Marks härad sökte man genom än mer speciella uttrycksmedel suggerera fram ett lyckligt förlopp av vävandet. Gumman, som kom in, sträckte upp armarna, ock från hannes mun ljöd »bönen»:

Så högt skäl,
å så högt skäl,
å dä ska gå bå fort å väl.
Ja har vort i Långare,
å ja har vort i Brajare
å i Teräckesland.

Långared, Bredared: socknar i Älvsborgs län.

Sedan måste väl väven bli både lång ock bred ock tillräcklig.

Källor.

- Bruare-Skreft (Nils Northman ock Stina Fägreus) 1739.
Bröllopsdikt (L. K. ock H. Ch. Am. Doug) 1745.
Hof, *Dialectus vestrogothica* 1772.

Västgötaord från 1700-talet (i Sv. Landsm. 1909).

Samtal på västgötamål (1830-talet — i Sv. Landsm. 1906).

Sundblad, Gammaldags seder och bruk (avser tiden omkr. 1840).

Västgöta landsmålsförenings samlingar från 1870- och 1880-talen.

Egna anteckningar: bruk i Laske härad omkr. 1850; d:o i Vartofta härad från senare delen av 1800-talet.

Sagan om de dumma käringarna.

Ett prov på central östgötadialekt,

meddelat av GIDEON DANELL, Göteborg.

Nedanstående saga, som här anföres såsom språkprov från ett av våra mindre kända dialektområden — dess intresse som sagovariant är meddelaren ej i tillfälle att bedömma — berättades för mig sommaren 1898 av »kära mor» Anna Karolina Olofsson i Västerlösa Lillgård, Västerlösa socken av Vifolka härad (född 1856 inom socknen). Sagan hade berättats för henne i barn-
domen.

Västerlösa socken ligger på själva gränsen mellan östgöt-
skans e- ock ä-måls-områden: -*ø* synes hos de sista generatio-
nerna ha allt mera ersatt det äldre -*a* (-*æ*) i ändelser, i den
mån nämligen som ej bådadera fått vika för det riksspråkliga
uttalet med -*a*. I här anförda språkprov är -*ø* genomgående.
Ljudet har rätt framträdande ö-klang; torde för övrigt kunna
karaktiseras som »mid, mixed, wide».

a ock *a* ligga jämförelsevis nära varandra, båda äro mera
»slutna» än i vanligt uppsvenskt riksspråkstal; avvikelsen är
störst i fråga om *a*. *a* uppträder (nästan) endast som långt, *a*
endast som kort.

Med *æ* betecknar jag det »orena» å-ljud, som vanligen mot-
svarar rspr. korta öppna å-ljud, fastän ljudet i ifrågavarande
dialekt ej kan utan vidare jämnställas med det »breda» ö-ljud,
som vanligen avses därmed. Ljudet är i själva verket mycket
skiftande inom dialekten, närmar sig hos många individer rent
av till *a* (som i norra Östergötland ock Närke), men bevarar
dock vanligen något av ö-klang (landsmålsalfabetets *æ* eller
möjligen *a*?); ett mera normalt *æ*-uttal är emellertid nog det
allra vanligaste inom dialekten, men det synes åtminstone hos
många bero på en slags medveten uppsnyggning av det mera

uppseendeväckande *a-* eller *æ-*uttalet. Detta senare tyckes särskilt gärna stanna kvar i ställningen framför *r* ock *n*; t. ex. *guméra* (-*á-*) godmorgon, *né₂* (-*á-*) norr, *sín* (-*á-*) son, *fénstör* (-*á-*).

æ uttalas mycket ibrett; man känner sig stundom frestad att skriva *a* i stället. Någon konsekvent fördelning mellan *æ* ock *a* har jag emellertid ej kunnat konstatera.

Beträffande *g*, *k* ock *g* har jag ej särskilt främre ock bakre artikulation.

De sekundära *r*-supradentalerna i dialekten, *ɖ*, *ŋ*, *ʂ*, *ʈ*, har jag ej håller kunnat konsekvent skilja från de sekundära ljud, vartill *k* ger upphov; t. ex. (s. 252) *en gamə-tjupə* en gammal tupp. (s. 253) *ménə* molnen. — Supradentalt *l* (*l*) kan i dialekten ej särskillas från vanligt dentalt *l*; t. ex. (s. 252) *šə₂luktə* tjär-lukten.

Ur formläran må med hänsyn till täkten härnedan nämnas följande:

Adjektivens gamla *r*-former i mask. sing. (nom.), vilka i målet representeras av former på *-r* (efter lång vokal även ensamt *-r*: *grár*, *nýr*) användas nu, jämte de *r*-lösa formerna, promiscue i mask. ock fem. sing. Ex. (s. 252) *da vat o vädər*; (s. 254) *ákəŋ va əpšəd ə sád*; däremot korrekt: (s. 252) *en tákstégə* (stod) *əprəstər*; (s. 253) *du* (femin.) *ha da alri vát ənə däm*.

Värben efter 1:sta svaga konjugationen ('kalla') ha i impf. dels former med, dels former utan *-də*, tillagt till infinitiven (på *-ə*, resp. *-a*). De längre ock kortare formerna växla fullt regellöst, som lätt framgår redan av detta föga omfattande språkprov.

I supinum av starka värb växlar ändelsen *-ət* med *-i*; t. ex. *kumət* (s. 253) ~ *kumi út* (s. 253). Former med *-ə* utan *-t* har jag ej säkert iakttagit.

Adjektiven på *-en* ha *-ət* i neutr. sg.; t. ex. *ýpət* öppet; liksom även neutrala substantiv i best. sing., t. ex. *tákt* taket, *díkt* diket.

di dämə šə₂və₂rə.

də va et fätit fəkk, səm hadə e kó. ə da skulə di lə te stán ə sə₂lə dən, ə da tō₂əs intə gəmə lətə gəbən gá, ənə da jik o fá₂v. ə sə to ho má-šə₂ en tjupə, ə sə sə gəbən át na, at o skulə ha húnra úkstálər for kónə ə én fo-tjupən. ə sə jik o ə vəkno fo-šə₂ fá₂v pə vágən ə sá: húnra for

kóna a én fö-tupæn». mæn sa kam o te a vænð båkfrám pá-t, sa dæ bte »húnra fö-tupæn a én för kóna».

ina ho kam te stán, motð ho en sláktæra. a hán fræga, va ho vilð há för kóna. »húnra fö-tupæn a én för kóna», sa gúma.

júa, én rakstálar för kóna dæ vilð sláktæn jé, »a næ-ðu kamæ-te stán, fa-ðu nog húnra rakstálar fö-tupæn», sá an.

mæn nær o sa kam te stán, sa va dæ iugæn ssm vilð jé húnra rakstálar för en gamæ-tupæ.

da tægtæ o: »ja fa-læ ga tebákæ-te sláktæn iugæn. hán ssm to kóna, fa-læ ta tupæn mé».

nær o da kam te sláktæn, sa bjð han in na a traktéra na rædit, a sa sserð han na, a sa trild han na i en fjærhög. a nær o da vðknæ, sa vistð ho intæ, æntær o va e mænska hælar en féggæ. mæn sa sá ho ve sæ fákv: »æ ja en féggæ, sa félar intæ hún, a intæ slíkær kárva mæ».

nær o da kam hém, da sældð hún pá na, mæn karva di slíkæ intæ pá na, fö-dí sændð sælúktæ — sa da vá ho et únær, lkævækt.

sa sto dæ en tåkstéga iþræstær iugæntæ lágæn, a dæ-spætæ¹ ho iþ da a skulð frýga. sa nær o kam ænð iþ pa tåkásæn, sa bðrjð ho ftåksæ mæ vugæra a skule té a frýga. da kam kån út mæ bjysa a siktæ pá na. da vaþ o kædær a skrék: »d(æ) æ já, d(æ) æ já!» — »æ dæ dú», sa hán, »sa ga da nér a jð-ræðð fö-dæ!»

nær o da kam né,ða hæðð ho intæ, fö-dæn krðna ho fik för kóna, dæn hadð sláktæn tat ifrá na. da bte kån ón, a sá, at an skulð ga ifrá na a intæ kamæ tebákæ, féæn an ræktæ tré ánræ líkæ dümæ særgær.

a hán ga sæ wáj.

nær an hadð gát en dá, sa kam an te et nýbjúkt stæla, a dær va e gúma, ssm spray út a in mæ et ræsækt, a hólt at i sðkféna a kastæ færkæt-óvær a spray in mé-t.

»va jð-dú, mó?» - sa kån.

»ja skulð bæra in sóka», sa hó, »fö-dær ja bððð i mi gúmtæ stívæ, dær fén sóka, mæn hér intæ. sm nægæn kunð jækpæ mæ mæ dé, sa skulð an fa húnra rakstálar.»

¹) spætæ sv. v. 1 = stiga, kliva, klättra.

»får ja e yls!» sa gubben, a hog ép et fânstær, a sa fik an húnra rakstálar, a juk vidæra.

nær an adæ gát en dækslé, kæm han te et stæla, sem an høgð sant skrík a véson atfór. nær an kæm in, sa fik an sí, at gubben sat pæ en stólk, a gúma skulæ ta pæ-n e ný fôta, mæn o hadæ glómt a klípt nan ýpmug fôr hævæt, ænæ ho skulæ slé né-æa.

»va jø - dúi, mó-?» - sa kæn.

»á, ja skulæ ta pæ fár fôta.»

»jáa», sa gubben, »dæn sem kuno læra na nat ænæt vis te ta pæ fôta, sa skulæ ja jænæ je-n húnra rakstálar.»

»får ja e saks!» sa gubben, klíptæ hýk a fik húnra rakstálar. nær an da hadæ gát en dækslé væn, kæm an te en bönngát, a hústæ dær hadæ vat jift tré gævær, a ðla hæms mæn hadæ het pær. a dæn fæsta a dæn sísta dæm tyktæ ho into sa brá em, mæn dæn mælaستا dæn trodæ ho hadæ kæmt te hímætríkæ.

»gudá, mór», hælsædæ gubben, nær an kæm in. ho hælsædæ a frægædæ: »var æ í ifrá?»

»fra hímætríkæ», sa hán.

»kés», - a gúma, »æ í fra hímætríkæ?» - høgð vilsæ. »dæ sænær í læ væn andræ-pær, sali mán min. húr har hán at nú fæ-tín?»

»á, han há - t hán sem já, fær ga gæta mæla a trækæ.»

»va behøvær hán dæ?» sa hó, »hán sem ha-sæ mýkæ hér, æta-sæ. kuno í ta mé e-líta?» sá o.

»jænæ», sa gubben. a di læstæ pæ et fult lás, to váy a hást a stálet, klær a mæt a ált mægælit.

a gubben han æktæ. nær an adæ kumi út pæ vægæn, sa fik hæms trædja ká - sí sin hást a váy. a da spray an in a frægædæ, vat - i skulæ ta vægæn.

»á», sa hó, »dæ va en kær hér ifra hímætríkæt, a hán sá, at andræ-pæ, - sali mán min, hædæ-t sa dækt dæræpæ, a sa fíktæ ja honsm lítæ.»

»du ha da alri vát ænæ dúm», sa hán. a sa to an en hást a váy a æktæ æta-dæn fæsta.

næ - dæn fæsta fik sí bönæn, sa soga han in i en skóg; stælda súsan breve et tré a spray frá mæmot bönæn. »títæ!» skrék an, »dænna spíbkan mænæ ækæ - dæ en sú!»

»vá-?»-sa bón, »ja sír ògt».

»lég er hér ve trét a titò ép, sa sír i-t!»

hán jik a lá sæ a titòð. a gùðan han sat sæ ép a àktò,
to bæ hæsta a bæ fusa a aktò hém.

dæ fæsta han fik sí, nær an kam hém, sa fik an sí, at ákən
va èpsòd a sád. før mènvan va dæn, at - i skulò sált kóna
a sopt sè, te sá. a da frægðo han gùma: »va ha du sá?»

»á, dæ kam en nàrlén», sa hó, »a bá te fa sætò ín en sæk
mæ sált i fæstun, a dæn tó ja», sá o, »a sàð. fò - ðæn nægð
sár, han nægðt fír. a bærò nu var hæð je - réyn», sá o, »sa
væksò - òg sáltòt», sá o.

Om gränsen mellan central- ock sydsandinaviska mål.

Av J. A. LUNDELL, Uppsala.

I.

Till de märkligaste språkgränserna på skandinaviskt område höra å ena sidan den, som skiljer Norges västlandsmål från östra Norge, norra ock mellersta Sverge, å andra sidan den, som i Halland ock Småland skiljer sydsandinaviska mål från mellersta ock norra Sverge. Hur den senare gränsen går, är icke i detalj känt. I stort sett går den i Halland i Atradalen mellan Faurås ock Årstadts härad, för i Småland Kronobärings län söderut, men går kilformigt långt upp i Jönköpings län; inom Kalmar län höra blott Södra Möre ock sydligaste delen av Norra Möre till den södra gruppen.

Vad vi veta om Halland ha vi huvudsakligen MÖLLER ock BONDESON att tacka för; vår kännedom om Småland ock södra Kalmar län beror hittills på GADD (Östra härad), LINDER (S. Möre), systrarna LUNDELL-ZETTERQUIST (N. Möre) samt en del språkprov i Sv. landsm. II. 9: »Från södra Sverge» 1883 (för norra Kalmar län beror vår kännedom om målen också på språkprov av SVENSÉN, WEIS ock GRUNDTVIG). Ett mindre parti (Mo ock Tveta) har B. KARLGRÉN belyst genom sina sägner Sv. Lm. B. 2 (1908) ock en uppsats i Sv. Lm. 1909. Slutligen finnas några upplysningar dels i LUNDELLS »Landsmålsalfabetet» (1879), dels i SWENNINGS avhandling om æi i sydsvenska mål (Sv. Lm. B. 4, 1909—10).

I syfte att närmare lära känna denna gräns utsände jag i maj 1911 en del frågor dels till präster inom det område, där gränsen antogs gå fram, dels till lärjungar i Jönköpings h. allm. läroverk (genom v. lektor AUG. ÅKERLINDH) ock Växjö folk-skolelärareseminarium (genom rektor C. O. ARCADIVS). En del upplysningar har jag kunnat hämta ur Småländska landsmålsföreningens samt östra Smålands ock Ölands landsmålsförenings otryckta samlingar. Jag har sålunda material, mer eller mindre fullständigt ock pålitligt, från följande socknar:

- i Faurås här.: Morup, Vinbärg (samt »nedre hall. Ätradalens bygdemål» = Ljungby-Vinbärg);
 i Årstads: Skrea (samt Vessige = »nedre hall. Ätradalens bygdemål») ock Gällared;
 i Tönnersjö: Torup;
 i Sunnerbo: Markaryd, Odensjö, Bärga, Ryssby;
 i Albo: Aringsås, Moheda;
 i Kinnevalds: S. Urshult, Kalvsvik;
 i Konga: Elmeboda, Väckelsång, Ljuder, Nöbbeled, Ö. Torsås, Hovmantorp;
 i Uppvidinge: Nottebäck, Åseda;
 i Norrvidinge: Asa;
 i Östra: Näshult, Nävelsjö, Bäckseda, Alseda;
 i Västra: Ramkvilla, Jälmseryd, Fröderyd, Svennarum;
 i Östbo: Rydaholm, Kärda, Åker, Tofteryd;
 i Västbo: Bolmsö, S. Unnaryd, Femsjö, Gryteryd, Burseryd, Anderstorp;
 i Mo: Bottnaryd, Angerdshestra, Stengårdshult, Åsenhöga, N. Unnaryd;
 i Tveta: Månsarp, Öggestorp, Nässjö, Hakarp;
 i Vista: Skärstad, Visingsö;
 i N. Vedbo: Bälaryd;
 i S. Vedbo: Höreda, Solbärga;
 i Aspelands: Virserum, Tveta, Lönnbärga;
 i Handbörds: Fliseryd;
 i N. Möre: Åby, Bäckebo, Förlösa, Kläckeberga, Dörby;
 i S. Möre: Madesjö, Ljungby, Torsås.

A. Skorrande *h* — tungspets-*r*.

Skorr. *h* överallt ha nordligast Kläckeberga—Förlösa¹—Bäckebo—Virserum²—Alseda³—S. Björkö⁴ (Näshult, Bäckseda, Nävelsjö — Åseda, Nottebäck⁵ — Hovmantorp, Ö. Torsås⁶, Nöbbeled, Väckelsång, Ljuder, Elmeboda⁷), Höreda (Jälmseryd,

1) »I allmänhet skorrande.»

2) För Fliseryd (långt österut i Handbörds h.) anger en meddelare skorrande *h*, en tungspets-*r*.

3) *r* uttalas i Östra h. »med ett något skorrande ljud» enligt Gadd.

4) »Skorr. *h* vanligast; norrut är tungspets-*r* vanligast».

5) »I nordligaste delen av socknen, där Östra-härads-dialekten trängt in med inflyttande, kan man få höra ett ock annat rullande *r*».

6) »Snarare skorrande än rullande».

7) »Ibland äldre personer finnas även de som tala tungspets-*r*». »I förbind. *pr*, *br*, *tr*, *dr*, *kr*, *gr* växla *r* ock *h*».

Fröderyd¹—Kalvsvik, Urshult—Aringsås), Månsarp (Åker, Tofteryd, Kärda, Rydaholm), Åsenhöga, Anderstorp, Burseryd (Gryteryd, Bolmsö, S. Unnaryd², Femsjö, Odensjö, Markaryd, Bärge, Ryssby), Torup, Asige, Skrea³ (Harplinge, Trönninge, Veinge, Tjärby).

Blott tungspets-*r* har sydligast Åby (Ålem, Döderhult).

Tungspets-*r* ock tungrots-*u* växlande eiter götaregel ha sydligast Solbärge (Bälaryd), Nässjö, Öggestorp⁴ (Hakarp⁵, Skärstad⁶), Bottnaryd, Angerdshestra, Stengårdshult, Öre-ryd, N. Unnaryd, Vessige, Vinbärg (Alvshög, Ljungby).

Av intresse vore att veta, vilket *r* som brukas i de mellanliggande socknarna Kråksmåla, Fagerhult, Högby, Järeda—Ålghult—Karlstorp, Ökna, Skede — Hesselby, Bellö, Edshult, Mälby, Hult — Almesåkra, Malmbäck, Ödestuga—Barnarp, Sandseryd—Mulseryd, Bondstorp, Valdshult, Källeryd, Hestra—Bäreryd, Våthult, Bosebo, Sandvik, Färgaryd—Lidhult, Vrå—Kinared, Drängsered, Krogsred, Gunnarp, Gällared, Askome, Abild, Årstad, Stafsinge.

Inom det ovan nämnda *r*-området förekommer även *r*, så enligt uppgift i Torsås i S. Möre (*r*?), Ramkvilla i Västra h., Asa i Norrvinge, Moheda i Albo, i Vislanda hos äldre personer, i Elmeboda (se ovan), i Månsarp »individuellt» *r*; i Ryssby, Bredaryd, Långaryd »aip ock raip 'rep'. Tydligt har skorrande (tungrots-) *u* först under 1800-talet ryckt in över ock tagit i besittning Småland. Som bekant finnes vibrerat tungspets-*r* ännu i norra Skåne (Bjäre, N. o. S. Åsbo, V. o. Ö. Göinge, Villands, Gärds), ehuru överallt på indragningsstat.

B. »Tjockt» 1.

Blott vanligt (postdentalt) *l* uppgives förekomma i Kläcke-
bärge, Åseda (Alseda? Nottebäck⁷, Hovmantorp, Ö. Torsås,⁸

¹) Enligt en meddelare skorrande i Svannarum, enligt en annan »båda delarne, mäst skorrande».

²) Enligt tre meddelare skorrande, enligt en rullande *r*.

³) Enligt annan uppgift har Skrea götaregel.

⁴) En meddelare angiver blott skorr. *r*.

⁵) Uppgifterna oklara, tyda dock på götaregel.

⁶) Enligt en meddelare skorrande, enligt en annan »vanligen rullande».

⁷) Enligt annan uppgift skall *l* finnas i Nottebäck.

⁸) Att »tjockt *l*» enligt uppgift skulle finnas i Nöbbeled, förefaller otroligt.

Väckelsång, Ljuder, Elmeboda), Ramkvilla, Fröderyd, Svennarum¹ (Jälmseryd, Asa,² Aringsås, Kalvsvik, Urshult), Hakarp³, Månsarp, Angerdshestra⁴, N. Unnaryd⁴ (Stengårdshult), Åsenhöga (Åker, Tofteryd⁵, Rydaholm), Anderstorp, Burseryd (Gryteryd, S. Unnaryd⁵, Femsjö, Odensjö, Bärge, Ryssby, Markaryd, Gällared, Torup), Vessige, Ljungby, Morup (Vimbärg, i Faurås här.).

»Tjockt 1», *t* = sv. 1 förekommer sydligast i Förlösa⁶ (Åby, Ålem), Bäckebo, Virserum (Fliseryd), Näshult,⁷ Bäckseda, Nävelsjö, Björkö, Höreda, Nässjö (Solbärge, Bälaryd), Öggestorp (Skärstad), Bottnaryd (ock delvis Mulseryd⁸) samt Himle här.

Som synes, är uttalet av 1 i en massa socknar okänt, ock gränsen kan på stora sträckor ej ens tillnärmelsevis uppdragas. Underrättelser behövas om Kristvalla, Kråksmåla, Fagerhult—Lemnhult, Korsbärge, Lannaskede—Solbärge, Bäckaby, Skeppsta, Vallsjö, Sandsjö, Hylletofta, Bringetofta, Almesåkra, Malmbäck, Ödestuga—Forserum, Barnarp, Rogbärge, Ljungarum, Sandseryd—Valdshult, Öreryd, Källeryd, Hestra—Båreryd, Våthult, Bosebo, Sandvik—Gunnarp, Krogsred, Gällared—Fagerred, Ullared, Källsjö, Svarträ—Tvååker, Spannarp, Rolfstorp.

C. Finalt n: flickan, mjölken, taken, innan o. dyl. — mjölka, taka o. s. v.

-n kvarstår i Kläckeberga ock Madesjö: **mjölkan**, Ljuder ock Hövmantorp: **mjölken** (Elmeboda, Väckelsång, Nöbbeled, Ö. Torsås — alla med -en), Asa: **mjölkan, taken**, Moheda ock Rydaholm: **mjölken, taken** (Aringsås: **mjölken, taka**, Kalvsvik: **kwiena, äringena, boinen**, Urshult: **mjölken, taken**), Bolmsö: **gräbbena, mjölken, taken**, S. Unnaryd: **gräbbena, mjölkan**,⁹ **taken**, Femsjö: **färan, väggen, hörnan** (Bärge o.

1) Enligt annan uppgift skulle *t* förekomma i Svennarum.

2) Att *t* enligt uppgift skulle finnas i Moheda, förefaller otroligt.

3) Så enligt tre uppgifter.

4) »Sporadiska *t* höras i v. Ang. ock v. Unnaryd».

5) Att *t* enligt uppgift skulle finnas i Kärda ock Bolmsö, är icke troligt.

6) Tjockt *t* finns dock blott i en del av socknen.

7) Enligt en uppgift skulle *t* icke förekomma, enligt annan uppgift »åtminstone delvis i Näshult».

8) »Gränsen går genom Mulseryd.»

9) Enligt en meddelare **mjölken**.

Odensjö: mjölken, taken, Ryssby: mjölken, takena, Markaryd: mjölken, tagen), Torup: mjölken, taken, Vessige ock Ljungby: kwinnan, bogen, husen, rigena (Vimbärg: gomman, mjälken tagen, Skrea: färigen, tagen¹).

Sådana former som Kalvsviks ock Bolmsö kwiena, äringena, utgångna ur fornspråkets best. ack. sing., höra egentligen icke hit. De ifrågavarande målens n-karakter är i alla fall given genom mjölken, boinen, taken.

-n faller i Förlösa² (Åby, Ålem), Bäckebo (Virserum, Fliseryd), Åseda, Nottebäck, Ramkvilla (Näshult, Nävelsjö, Bäckseda, Åseda, Björkö, Höreda, Solbärga, Bälaryd), Fröderyd, Jälmseryd (Svennarum, Nässjö, Öggestorp, Månsarp, Hakarp, Skärstad), Kärda^{3?} (Åker o. Tofteryd^{3?} Byarum, Angerdshestra, Åsenhöga), Anderstorp, Gryteryd (Burseryd), Gällared, Morup.

För att kunna skarpere draga upp gränsen behöva vi sålunda upplysningar från Förlösa ock Kristvalla i N. Möre, Kråksmåla i Handbörds h., Algutsboda, Hällebärga, Ekebärga, Älghult, Lenhovda, Härråkra, Dädesjö, Granhult, Sjösås, Drev, Hornaryd i Uppvidinge, Hemmesjö ock Furuby i Konga, Gårdsby, Rottne, Tjureda, Tolg, Bärg ock Ormbärga i Norrvidinge, Slätthög, Aneboda ock Mistelås i Albo, Gällaryd, Tännö, Voxtorp ock Hånger i Östbo, Kulltorp, Våthult, Villstad, Refteled, Bredaryd, Forsheda, Dannäs, Torskinge, Källerstad, Ås, Långaryd, Färgaryd, Hestra ock Sandvik i Västbo, Gunnarp, Krogsered, Drängsered, Askome i Årstads, Okome ock Sibbarp i Faurås här.

D. Best. plur. mask. ock fem.: hästa(r)na — hästa, nätte(r)na, flikke(r)na o. dyl. — nätter, flekka.

Typerna hästa(r)na, nätte(r)na förekomma, så vitt känt är, nordligast i Kläckeberg, Madesjö, Nottebäck⁴ (Hovmantorp-Ö.-Torsås-Nöbbeled⁵-Väckelsång: däkono, nättono, Ljuder ock Elmeboda däkona, nättona), Åsa o. Moheda: gräbbe(r)na, nätte(r)na, Rydaholm: flekkänä, nättänä (Aringsås: gräbbänna, nättenna, Kalvsvik o. Urshult: dekono, sakono), Kärda ock

¹) Därjämte uppgives mjölka.

²) Vissa byar (västerut) ha gumman, mjölkan, taken.

³) För Kärda uppgivas: gumman, koen, mjölka, taka; för Åker ock Tofteryd gumman, men koa, mjölka, taka.

⁴) Den ene meddelaren har piera, kora, nätter bredvid hästana; enligt den andre finns nätter blott på gränsen mot Jönköpings län.

⁵) För Nöbbeled angives dekorna.

Anderstorp ock Gryteryd¹: gräbbena, nättena (Bolmsö o. S. Unnaryd d:o, Femsjö: tännerna, Bärge: gräbbänä, nättänä, Odensjö o. Ryssby o. Markaryd: nätte(r)na²), Torup-Vessige-Ljungby: kwinnerna, bögera (Vinbärg ock Skrea: däge(r)na, nätterna).

hästa, nätter äro sydligast kända från Förlösa³ (Åby, Ålem), Bäckebo (Virserum, Fliseryd), Åseda (Näshult, Bäckseda, Nävelsjö, Åseda,⁴ Björkö, Höreda, Solbärge, Bälaryd), Ramkvilla, Fröderyd, Jälmseryd, Tofteryd (Svennarum, Nässjö, Öggestorp, Månsarp, Hakarp⁵, Skärstad), Åker⁶ (Byarum), Åsenhöga (ock det övriga Mo h.) samt »Himle o. en del av Faurås här.».

För att få denna gränslinje behöva vi upplysningar från Förlösa, Kristvalla, Algutsboda, Hällebärge, Ålghult, Ekebärge, Härråkra, Lenhovda, Granhult, Hornaryd ock Drev i Uppvidinge, Solbärge, Bäckaby, Nydala, Vrigstad i Västra här., Bärg i Norrvidinge, Aneboda, Slättbög, Mistelås i Albo, Gällaryd, Fryeled, Hagshult, Kävsjö i Östbo h., Kulltorp, Gnosjö, Båreryd, Våthult, Bosebo, Villstad, Sandvik, Hestra i Västbo, Drängsered, Krogsered, Gunnarp, Gällared i Årstad, Fagerod, Källsjö, Ullared, Svarträ, Okome, Köinge, Dagsås, Sibbarp i Faurås, Tvååker ock Spannarp i Himle här.

E. Till de sydsandinaviska målens, både svenskas ock danskas, karakteristik hör, att **g** i vissa ställningar övergått till **w**, som eventuellt senare blivit **v**: hawe 'hage' o. s. v. I vissa mål har det i stället givit **j**: haje o. s. v.

Dessa övergångar finnas, så vitt tillgängliga upplysningar ge vid handen, inom följande områden:

g (→ **w**) faller efter vissa vokaler, annars → **j**: S. Möre: fråa, ljua, stua — taj.

g → **j** i Fliseryd, Tveta, Virserum, Lönnebärge, Bäckebo, Förlösa, Åby, Kläckeberge, Dörby (Kalmar län utom S. Möre)

g → **j** i hela Östra härad.

g → **j** uti Höreda—Bälaryd—Nässjö—Ramkvilla, Fröderyd—Jälmseryd = delar av S. o. N. Vedbo, Tveta o. Västra h.

¹) Burseryd hästana, men tösera, nätter.

²) ock gräbborna? Odensjö gräbbena.

³) I vissa byar hästana, nätterna o. dyl.

⁴) Meddelaren har även gräbborna, korna — sannolikt orätt.

⁵) En meddelare (av 3) har hästana, kanske beroende på inflytande från Jönköping.

⁶) Meddelaren har hästana, som väl är osäkert.

g → **j**: Åseda, Nottebäck (hela Uppvidinge?) — Asa (Norrvidinge?) — Ljuder, Hovmantorp, Ö. Torsås, Nöbbeled, Väckelsång (d. v. s. hela Konga).

g → **w** (**hawe, frawa**): Solbärga—Öggestorp—Stengårdshult, Åsenhöga (även **sav** = **såg**) — Svennarum (**haje** ock **hawen**?), Åker¹, Rydaholm—Anderstorp, Burseryd, Gryteryd, S. Unnaryd, Bolmsö (d. v. s. hela Västbo).

g → **w** (**v**?) i Kalvsvik ock Urshult (hela Kinnevalds h.?).

g → **j** (**haje**): Moheda o. Aringsås (Albo h.?).

g → **v** (**w**?): Bärga o. Ryssby (Markaryd **haen**) i Sunnerbo.

g kvarstår (**hage, skog**) i Hakarp² ock Skärstad — Månsarp — Angerdshestra, Unnaryd ock Bottnaryd.

Enligt tillgängliga uppgifter skulle **w** ock **j** vara geografiskt blandade: Aringsås ock Moheda, Svennarum, Tofteryd med **haje** ini ett **hawe**-område, som begränsas i norr ock väster av Öggestorp, Stengårdshult, Åsenhöga, Anderstorp, Burseryd, Bärga, Ryssby, Markaryd, i öster av Svennarum, Rydaholm, Kalvsvik ock Urshult. **g** → **w** tillhör sålunda sannolikt ursprungligen Kinnevalds, Albo ock Sunnerbo samt Västbo ock Östbo med angränsande delar av Mo, Tveta ock Västra här. Gränsen mellan **w** ock **j** går nu möjligen i norr ock söder genom Tveta ock Västra här., så att till **j**-området höra S. Vedbo (ock någon del av N. Vedbo), Östra här., Norrvidinge, Uppvidinge, Konga ock Kalmar län (med tidigare **w** efter **u** i S. Möre).

Det vore naturligtvis önskvärt att få närmare upplysning dels om gränsen mellan **w** ock **j** (**hawe** — **haje**), dels om båda områdenas yttergränser. Vad **w**-övergången angår, gäller den icke **g** efter främre vokaler: det heter även inom **w**-området t. ex. **pia** (= *p₂ja* ← **piga**), **väjen** o. s. v.

I Halland skall enligt uppgifter från Halmstads här., nedre Ätradalen (Vessige—Ljungby), Torup ock n. Halland rspr. **g** motsvaras av **j** efter främre vokal, av **w-v** efter bakre: **höj** **hög**, **blyier** **blyg** — **mauen** **mågen**, **skäu** **skog** (ock med förlust av **w**: **ua** **öga**, **smo** **smög** o. s. v.). Företeelsen går sålunda utanför de syds kand. målens egentliga område ock sträcker sig ända upp i Bohuslän. Inom Västergötland har från flera trakter antecknats ett **ɣ** i den ställning, där v. Varend ock Halland ha

1) För Tofteryd uppgives **haje**.

2) Enligt en meddelare **haven**.

w-v : *y* är det äldre stadium, ur vilket **w** måste förklaras; även **j** i t. ex. *väj*, *säj* är snarast att förklara ur *y*.

F. Inom ett brett bälte från öster till väster **kvarstår** i södra Sverge ännu **w** i st. f. **rspr:s** yngre **v** efter börjande kons.: *twätta* (čwätta, kwätta o. s. v.), *kwäll*, *swälta* (l. *fwälta*), *wa* 'hvad', *wem* 'hvem' o. s. v.

Ljudet finnes angivet:

för S. Møre i Torsås: *tswinna* *tvinna*, »annorstädes i skogsbygden alldeles som *kvinna*»,

från Konga i Ö. Torsås: *fwalde*, *Nöbbeled*: *fwalde*, *kwättade*, *Väckelsång*: *fwalde*, *Elmeboda*: *fwara*, *for* 'svor' (men *Hovmantorp* ock *Ljuder tv- sv-*),

från Kinnevalds här. i Kalvsvik: *kwiena*, *čwau* *två*, *fwyppa* 'skynda', i Urshult: *fäljde*, *falt*, *fwääm* 'svärm', *kwäll*, *čwätta*, *wita*,

från Albo här. i Aringsås: *kwättade*, *fwälde* (men från *Moheda* blott *tv- sv-*),

från Sunnerbo här. angives blott för *Markaryd* (längst i söder) *čvättade*, *fwälde*, som tyda på **w**. Då emellertid **w** (*sw*, *kw*, *hw*) finnes både västerut i Halland, norrut i de båda andra »bona» samt väster om dem i Älvsborgsmålet (*Kind* ock *Mark*), lär det väl finnas även i *Sunnerbo*.

från *Västbo* här. i *Anderstorp*: *čvättade*, *fwälja*, *fwalde* ock *fälja*, *fwalde*, *Burseryd*: *čättade-fättade*, *fwalde*, *falt*, *Gryteryd*: *fwalde*, *čätta*, *Femsjö*: *fwänn*, *kwekk*, *wekken*, *S. Unnaryd*: *tswättade-čvättade-čättade*, *fwalde*, *Bolmsö*: *twättade*, *fwalde* »med i *f*-ljudet inmängt *w*-ljud» [= »starkt labiliserat»], sålunda i socknar runt omkring häradet,

från *Östbo* här. i *Kärda*: *twättade*, i *Rydaholm*: *fwalde* *falt*, som nog förutsätter *fwalde* etc. — men längre norrut är ifrån *Åker* ock *Tofteryd* blott antecknat *tv- sv-*,

från *Mo* härad i *Angerdshestra*, *Stengårdshult*, *Unnaryd*, *Åsenhöga*: *kwenna*, *fwår* o. s. v., sålunda i hela häradet utom längst i *nv.* i *Bottnaryd*,

för *Tveta* här. i *Nässjö*, *Öggestorp*¹ ock *Månsarp*: *kwäll*, *twaren*, *fwåt* — men för *Hakarp* uppgiva 3 olika meddelare *twättade*, *swäljde*,

¹) En meddelare har *twättade*.

för N. Vedbo i Bälaryd (södra delen av häradet): *fwänn*, *fwin*,
 för S. Vedbo i Solbärga (i no. delen av häradet): *fwänn* Sven,
kwekk — men icke Höreda?

Slutligen heter det i Hallands nedre Ätradal *swälta*, *kwäll*,
kwoggen 'tvungen', *wa* 'hvad', o. s. v., i Fjäre, Viske, Himle,
 Faurås *waranda*, *kwän* 'kvarn', i Skrea *twättade*, *fwalde*,
fwalt »med svagt v», i Vinbärg *swälde*, *kwättade*, i Tönnersjö
 ock Hök äau 'två'.

Med *tv sv* utan vidare skrives *twättade*, *swäljde* i upp-
 gifterna från

N. Möre (Bäckebo, Förlösa, därmed stämman tryckta täxter från
 Kläckeberg, Dörby ock Åby),

Handbörds här. (Fliseryd),

Aspelands här. (Virserum, därmed stämman tryckta täxter från
 Tveta ock Lönneberg),

Östra härad (5 socknar i olika delar av här., därmed stämmer
 Gadd) ock Västra här. (4 socknar),

Vista härad (Skärstad);
 vidare i sydost

i Uppvidinge, åtminstone i de nordligaste socknarna Åsheda
 ock Nottebäck (söderut?),

i Norrvidinge, att dömma av uppgifter för Asa s:n.

Utbredningen av *kw* är således i det stora hela kongruent
 med *g* → *w*. Att närmare begränsa området är icke möjligt
 med nu tillgängliga upplysningar. Vi se mellertid, att *kw*- etc.
 tillkommer: S. Möre, Konga, Kinnevalds, Albo, Sunnerbo, Västbo,
 Östbo, Mo, samt ett synbarligen sammanhängande bälte Månsarp
 — Öggestorp — Bälaryd — Nässjö (Tveta, N. ock S. Vedbo här.).
 Det vore anmärkningsvärt, om det värkligen är främmande för
 Västra här. ock Norrvidinge. *g* → *w* har antecknats för samma
 härader utom Konga samt inom de fyra nordligaste häraderna
 blott i Öggestorp (Tveta).

G. Diftongering av *ē* ock *å* förekommer i S. Sverge i ett
 stort sammanhängande bälte, som å ena sidan icke når den syd-
 västskånska målgruppen, icke håller nö. Småland, å andra sidan
 i Halland ock Västergötland går långt utanför de sydskandi-
 naviska målens annars konstitutiva drag. **ē-diftongeringen** (till
ei, *äi*, *ai*, *oi*, a m. m.) är undersökt av SWENNING. Jag nöjer mig

f. n. med att huvudsakligen efter honom angiva nordostgränsen i Småland:

Torsås, Gullabo, Vissefjärda, Elmeboda, Hemmesjö, Furuby, Söraby, Tännö, Voxtorp, Fryeled, Åsenhöga, Öreryd, Unnaryd; d. v. s. inom gränsen falla (helt eller delvis) S. Möre, Konga, Norrvidinge, Kinnevalds, Albo ock Sunnerbo i Kronobärags län, Östbo, Västbo ock Mo i Jönköpings län, d. v. s. samma härader som ha kw- etc. med tillägg av Norrvidinge här.

H. **Diftongeringen** av å (till au l. dyl.) finns enligt de upplysningar, som f. n. stå mig till buds (stå, römålad), inom S. Möres skogsbygd (Torsås), inom Konga i Elmeboda, Ljuder, Väckelsång, Nöbbeled, Ö. Torsås, Hovmantorp, inom Kinnevalds i Urshult ock Kalvsvik, inom Norrvidinge i Asa¹, inom Albo i Aringsås (Moheda stå?), inom Sunnerbo i Markaryd (Odensjö, Ryssby ock Bärge stå?) inom Västra här. i Jälmseryd (längst söderut), inom Östbo här. i Kärda, inom Västbo här. i S. Unnaryd o. Bolmsö (ståu), Femsjö (gaur, staugg), Burseryd (stau), i Gryteryd »med svag diftong», inom Mo här. överallt utom i Bottnaryd (längst i nv.), inom Tveta här. i Månsarp.

Jämföras dessa uppgifter med gränsen för ē-diftongerna förefaller det, som om de båda områdena i Småland vore i det närmaste kongruenta (blott i Västra här. ock Tveta går au utanför ei, så vitt man räknar efter härad).

För en del andra frågor har jag för litet material, så t. ex. för nn → gg (igg in, bugge bonde). Finalt -t ock -ade gå långt utanför övriga gränser utefter hela nordfronten.

Min avsikt vore att efterhand komplettera den nu lemnade preliminära översikten. Jag vore tacksam, om läsare av denna lilla avhandling ville i brev till mig korrigera vad som möjligen är oriktigt ock komplettera mitt material genom upplysningar om socknar, om vilka jag nu ingenting vet.

¹) För Nottebäck i Uppvidinge anger en meddelare stau = stå, för Åseda anges blott stå.

Ett gammalt svenskt skällsord.

AV HJALMAR LINDROTH, Lund.

Överskriften lovar ju inte något vackert. Kanske vågar jag dock tro, att ämnet ej saknar tilldragningsförmåga för den som visat sig äga så vaket öra för just »skældsordenes lyrik».

I äldre Västgöotalagens Retlosæ B. 5: 5 förekommer följande passus: þættæ aru vkvæþins orþ kono. Iak sa at þu reet a quiggrindu lösharæþ. ok i trols ham þa alt var iamriift nat ok dagher. kallar hanæ kunna frigæræ kono ællær. ko. þæt ær. vkuaþins ord. kallær kono hortutu. þæt ær vkuaþins ord.

Det är ordet hortutu jag vill uppta till behandling.

COLLIN-SCHLYTER, vilkas upplaga nyss följts vid citeringen, anmärka i den speciella glossaren, att man måhända bör läsa hortucu, ock såsom ägnad att stödja denna möjlighet frambålles den yngre Västgöotalagens (B 58) form på motsvarande ställe, nämligen hortughu. Det vill synas, säges det, som om åtminstone dess skrivare läst¹ hortucu.

Nu synes det mig dock klart, att en skrivare inte utan vidare skriver gh, om han läst c. Vi måste söka finna en förklaring till en sådan skrivning. Ren felskrivning för c eller k kan det inte gärna vara tal om i detta fall, vare sig i just denna handskrift eller på någon tidigare punkt i den skriftliga traditionen. Ock då har formen i alla händelser sitt värde. Besinna vi så, att en form med gh omkr. 1350 inte borde vara särdeles förvånande i fråga om mindre betonad stavelse som

---

¹) Om just i B 59 (huvudkodex av VgL I) eller i någon speciell förlaga, framgår inte av formuleringen.

tidigare haft **k**¹, blir det onekligen frestande att tro på **hortuku** såsom den ursprungliga ock rätta formen. Så gott som självklart vore ju detta, om det rent av kunde fastslås, att den äldre kodexen (B 59) väckligen har **c** (= **k**).

Detta senare torde emellertid inte låta sig göra. Tvärtom tror jag mig efter noggrann granskning av originalet ock jämförelse med andra såväl **c** som **t** — såsom allmänt känt varandra ofta ytterst lika — kunna säga, att det efter all sannolikhet väckligen står **hortutu**. Men därmed är saken inte avgjord. Också B 59 har haft sin förlaga. I den — eller i dess möjliga förlaga — kan ju ha stått **c**, som genom felläsning återgivits med **t**. Att det kan ha skett just i B 59, blir särskilt troligt av följande skäl.

Att **k** ock **c** växla i handskriften i fråga, har naturligtvis för länge sedan beaktats, ock man har också gjort vissa iakttagelser rörande de förbindelser, i vilka **c** företrädesvis uppträder (se Kock Stud. öfv. fornsv. ljudl. s. 59 f.). Men man tycks inte ha beaktat, att överhuvud bruket av **c** är ytterligt sparsamt utom i den första balken. Förhållandet mellan **c** ock **k** från lagens början ock allt intill Retlösabalkens fämte kapitel, där vår passus förekommer, ställer sig på följande sätt²: KB 111 **c**, 20 **ch**, 176 **k** (varvid, som i det följande, **kk** räknats som enkelt **k**), 6 **ck**; Md 8 **c**, 5 **ch**, 224 **k**; SB intet **c**, 55 **k**; VS 6 **c**, 38 **k**; BB 6 **c**, 75 **k**; O 3 **c** (varvid ett **cc** räknats som enkelt **c**), 27 **k**, 1 **ck**; AB 7 **c**, 264 **k**, 1 **ck**; GB 6 **c**, 143 **k**; RB 1—4 2 **c**, 56 **k**. Förhållandet **c**:**k** i KB blir än mer utjämnat till förmån för **c**, om det beaktas, att av de 176 **k** hela 78 tillhöra former av ordet **kyrka**, som i handskriften aldrig skrives med något **c**.

Redan av dessa siffror synes man kunna ledas till det antagandet, att förlagan i synnerligen stor utsträckning haft **c** för **k** — något blott naturligt så mitt uppe i »latinhäraväldets» tid — ock att vår skrivare till en början i detta hänseende rätt nära följt sitt mönster, men redan efter första balken i allmänhet, dock utan strängare konsekvens, bytt ut **c** mot **k**. Ett sådant

¹) Att senare leden i en sammansättning **hor-tuku** kunnat ha endast bitryck, är man berättigad att anta (särskilt för ett götiskt mål?), även om man erkänner annan betoning såsom i stor utsträckning styrkt för äldre sammansättningar.

²) Siffrorna göra inte anspråk på absolut pålitlighet.

antagande stüdes nu också av enskilda fakta ock förhållanden. På ett ställe (KB 14: 4) har skrivaren vid formen **Skil** först skrivit **Sci**, så har han prickat under **ci** ock tillagt **kil** (se Collin-Schlyter). Här föreligger alltså ett medvetet utbyte redan i första balken. VS 3: 1 har handskriften **iatæ**, men CEDERSCHIÖLD har (Göteb. högskolas årsskr. 1898, s. 15) väl med fog antagit, att det rätta är **iukæ**, som VgL II har. Förlagan har då haft **luæ**, vari **e** fellästs som **t**. Tvärtom förutsätter COLLIN-SCHLYTERS ock CEDERSCHIÖLDS (anf. arb. 23) rättelse av JB 13: 4 **holm**sköp till **holm**stop(t) en missläsning av förlagans **t** såsom **e** ock så dettas återgivande med **k**. just därför att skrivaren, som jag sökt visa, då brukade göra detta utbyte.¹

Det är alltså på intet sätt betänkligt att antaga, att förlagan till B 59 haft **hortucu**, som av denna handskrifts skrivare fel-tolkats såsom **hortutu**.

Men naturligtvis för ett sådant antagande vidare blott under förutsättning, att vi kunna komma tillrätta med ett **hortuku**. Det är det jag tror att vi kunna. Man kanske dock tycker, att det är onödigt att frångå COLLIN-SCHLYTERS läsning, eftersom den senare utgivaren, ehuru tidigare rådvill beträffande anknytningar för ett sådant **hortuta**, i sin sammanfattande glos-sar kunnat hänvisa till en uppgift av RIETZ (Dial.-lex. s. 770), att detta ord ännu nyttjas som skällsord i Småland. För mig bär emellertid ett sådant ord i en sådan betydelse — om det nu verkligen är pålitligt — ett modernt kynne.² Ock framför allt: vi kunna inte få avfärda VgL II:s läsart **hortughu** så lättvindigt.

Vad skulle då ett **tuku**, oblik kasus av ett svagt fem., kunna vara för något? Om vi inte finna någon anknytning på nordisk botten, behöver det inte förvåna oss. Ordets verkliga liv också i västgötabygder kan ligga ej obetydligt före tillkomsten av B 59. Det kan ha bevarats blott i den sammansättning, som lagtåxten känner. Att också denna var okänd för skrivaren av B 59, blir troligt genom den felskrivning, vi förutsätta. Å andra sidan

¹) Kanske är dock inte denna rättelse så säker. Skulle inte något samband med ortnamnen på **köp** vara möjligt?

²) Och jag har inte kunnat finna, att ordet **tuta** eller dess motsvarigheter i andra germ. språk eljes plägar förekomma i en sådan användning som den, varom här vore fråga.

synas vi böra antaga, att denna sammansättning dock funnits i levande tal tämligen långt ned i tiden, eftersom det **k**, varmed vi operera, i den yngre kodexen uppträder som **gh**. Men det behöver inte betyda, att ens det sammansatta ordet väckligen levat i folkmun, det har kanske t. o. m. endast hållit sig kvar just i lagbestämmelsen; eftersom denna lästes upp, har också dess språkliga material varit utsatt för rytmiska lagars invärkan. — Också denna form med **gh** talar i någon mån för att man inte längre haft något enkelt ord (med **k**) att knyta an till.¹

På nordiskt område finner jag i själva värdet intet ord varmed ett **tuku**² i här användbar betydelse kan direkt sammanställas. Det är tyskan som hjälper oss. De större ordböckerna (se t. ex. SANDERS) uppta ett fem. **zauche** med betydelsen 'hynda'. Detta ord lär i högspråket — om det alls kan anses nu höra dit — ha upptagits av OPITZ.³ Denne använder det emellertid i den överförda betydelsen 'liderlig kvinna, hora'. Övergången från 'hynda' till 'hora' är så välbekant, att den inte ytterligare behöver uppehålla oss.⁴ Det är väl troligt, att OPITZ hämtat ordet ur sin egen hembygds dialekt, schlesiskan. Vi känna det emellertid i samma form åtminstone också från schwabiskan⁵.

Vi torde finna, att det kan vara just detta ord som föreligger i **hortuku**. Det är dock inte säkert. Det tyska ordets grundform kan utan tvivel vara ***tūkōn-**. Både i schlesiskan ock schwabiskan bör detta ha gett **zauche**.⁶ Då är ju identitet

¹) De i övrigt tidigaste exemplen på denna övergång **k** → **gh** äro (se Noreen Altschw. gr. § 267): **pīghi(n)z-dagher**, **fatogher**, **tagha**. Intet av dem träffas dock i VgL. II, om ock lika tidigt. (Ett **pingiz-dagha** kan inte anses jämförligt.)

²) Jag föredrar att tills vidare anföra den oblika formen, då det ju i händelse av kort rotvokal ej är a priori visst, att stamvokalen i nom. varit densamma. Jfr härom nedan.

³) Se TSCHERNING, Unvorgreifl. bedenken über etl. missbräuche (1658) s. 41.

⁴) Se emellertid exempelvis hos SANDERS under **betze**, hos DANNEIL Wb. d. altnärk.-plattd. mundart under **tāw** samt vidare nedan i täxten. För de nord. språken se t. ex. hos RIETZ under **tispa** (s. 732) ock **tāva** (s. 775) samt: »En **tæve** om en lösagtig kvinde er vel almindelig»: FEILBERG i Da. studier 1905, s. 23.

⁵) SCHMID Schwäb. wb. (1831).

⁶) Jfr för diftongeringen av **ū** BEHAGHEL i Pauls Grundriss, I, s. 147.

väl möjlig. Men grundformen skulle ock kunna vara *taukōn-. På svensk botten borde det bli *tōka. Detta är dock givet blott i fråga om huvudtonig stavelse. I en tidig sammansättning vore en utveckling ← tauka → ← tuka kanske inte alldeles utesluten.¹

Att jag inte helt slår mig till ro med dessa i ock för sig tillfredsställande anknytningar för vårt -tuku, beror på tillvaron av ännu tvänne tyska former med betydelsen 'hynda', nämligen zau(c)ke ock zoche. Den första finna vi t. ex. i steiriskan² ock i kärntiskan³. Huruvida skillnaden mellan ck ock k i uppgifterna alltid betyder något, kan jag inte avgöra, men man torde åtminstone delvis böra sätta upp en grundform med *tūkn ← eller (i så fall ursprungligt) *taukn ←. Åtminstone om vi utgå från en form med ū också här, bleve det väl inte omöjligt att finna motsvarighet till det västgötska -tuku, som väl nämligen åtminstone såsom mindrebetonad sammansättningsled kan ha uppkommit ur ett -tūkku.

Men vi ha ingen visshet om vilken kvantitet som tillkommit stamstavelsen i -tuku. Har det i överensstämmelse med hitils diskuterade möjligheter varit längd eller sekundär korthet uppkommen ur au eller ū, ser jag inte, att någon vidare utredning behöver eller kan presteras för att rättfärdiga ordets gestalt i lagtäxten. Men det skulle kunna vara gammalt ū; för den händelse nämligen att ordet skulle vara identiskt med det ovan nämnda ty. zoche, som då återginge på ett *tūkōn-. Detta zoche känner jag blott från CAMPES Wb., där det upptas såsom biform till zauche ock säges betyda 'hündin', men väl ock användas för 'hure', varför zochensohn är = 'hurensohn'. Som hemulsman (för hela ordet?) anges den schwabiske språkforskaren F. C. FULDA från 1700-talets senare del.

Man skulle kunna tänka, att man ur lagordets vokalism kunde få någon ledning för ett avgörande, om det kan innehålla ū i stamstavelsen. Man kunde fästa sig vid att obl. sg. av kona i VgL I heter kono, även såsom senare sammansättningsled, ej kunu. Emellertid

¹) Jfr KOCK Tydning af gamla sv. ord s. 1 ff., Stud. ö. fsv. ljudl. 2, s. 550, Alt- u. neuschwed. accentuierung s. 210 ff.

²) UNGER-KHULL Steirischer wortschatz (1903), dels översatt med 'läufige hündin', dels angivet såsom 'schimpfwort für liederliche dirnen'.

³) LEXER Kärntisches wb. (1862), likaledes i båda bet.

är materialet alldeles för litet, för att man skulle kunna bedömma, i vad mån dylika former, som måste anses påverkade av nom. **kona**, äro regelbundna för det språk, handskriften företräder. Ock för övrigt finns anledning anta, att ett **tūka** ej behöfve behandlas såsom ett **kūna**. Ty konsonantens beskaffenhet synes ha spelat en roll.¹ Därför är det ingalunda betänkligt att antaga åtminstone en oblik form **tuku** i VgLI representera ett **tūku** med ursprungligt **ū**. Vi äro så mycket mer oförhindrade därtill, om ordets gestalt betingats av dess ställning som mindrebetonad sammansättningsled. Då är ett **ū** ännu naturligare.

Då anknytningsmöjligheterna sålunda äro flera, så snart vi ge oss in på enskildheter, få vi kanske nöja oss med det, att vårt **tuka** ('toka?') hör till en ordgrupp, som vi finna rätt spridd i högtyskan ock vars grundbetydelse är 'hynda'. Det är också särskild anledning att vara försiktig med uppkonstruerandet av bestämda förhistoriska grundformer i denna ordgrupp, därför att tyskan innehåller icke så få ordstammar av liknande utseende, vilka alla betyda 'hynda' (ock 'hora'). Jag nämner ytterligare blott följande:

fhty. **zoha** (även i mhty. **zohen-sun**), troligen med **ō** ock återgående på ett ***tauhōn-**²;

fhty. **zaga, zagun-sun** (se PALANDER anf. st.);

nhty. **tache** (ADELUNG ock CAMPE: hannoveranska);

mhty. **zūp(e)** → nhty. **zaupe**³;

nhty. **zopp** (KAUFFMANN anf. st.), **zupp**.⁴

Slutligen nämner jag det även i ty. vitt spridda ord, som representeras av sv. dial. **täva** ock vars ursprungliga grundform synes vara germ. ***tibōn**; jfr sv. dial. **tispa**, no. **tispe**, förmodligen ← ***tib-s**.

Det är knappast sunt att sätta upp var sin självständiga grundform för alla dessa former. Rikedomen torde åtminstone

¹) Se SANDSTRÖM Utveckl. av fsv. **ō** ock **ū** s. 85, 86 f. o. där cit. litt.

²) Se PALANDER Ahd. tiernamen s. 32 f. o. där cit. litt. Ordet är då möjligen — vilket av PALANDER på grund av betydelseolikheten betecknas som 'unsicher' — identiskt med yngre isl. **tóa** 'rävhona', se Fritzn.₂ under **fóa**.

³) Se t. ex. KLUGE Paul-Braves Beitr. 9, s. 178, KAUFFMANN ib. 12, s. 526, SCHMID ovan anf. arb., CRECELIUS Oberhess. wb., SANDERS.

⁴) AUTENRIETH Pfälz. idiot. (1899) under **zauw**.

till en del bero på inbördes påverkningar mellan ett fåtal ursprungligen skilda stammar.¹ Därför behöver det inte håller anses vågat att inom den mindre ordgrupp, som ovan företrädesvis sysselsatt oss, operera både med *au* ock *ū*, utan att man därför nödvändigt tänker sig 'tvåstavig bas'. Några utomgerm. former, som kunde leda oss, äro inte med säkerhet kända.

En sådan sammanblandning kan ha skett tidigt, ock därför kan också det nordiska ordet vara en produkt därav.

Det tyska ordet (eller: de tyska orden) betyda både 'hynda' ock 'hora'. Detsamma kan då tänkas ha varit fallet även med det nordiska *tuka*. I så fall bleve kanske *hortuka* en pleonastisk bildning, i vars tillvaro man då kunde vilja se ett vittnesbörd om att det enkla ordet tidigt blivit färglost ock var i behov av att upplivas genom en förstärkande eller förtydligande förled (såsom t. ex. skett i *tungomål*, *gärdesgård*, *ormslå*). Men en sådan bildning som ä. nsv. *horhynda* (Lind 1749, under *betze*) visar, att i *hortuka* den senare leden från början kan ha ingått med den äldre bet. 'hynda' ock att den således ensam aldrig behöver ha på nordisk botten betytt något annat.

Till sist vill jag blott avvisa en helt annan — ock nordisk — kombination, varpå någon kanske kunde vilja tänka för detta *tuka*. Man kunde vilja sammanställa det med no. dial. (Hallingdal) *tuku* 'lodden hud' i sammansättningar som *bjønntuku*, *ulvetuku*, *purketuku* Aas. Ock man kunde då vilja jämföra ett *hortuka* med ty. *hurenbalg*, med ty. *fell* i bet. 'weibsstück', lat. *scortum* o. d.; jfr även isl. *kvennskinn* såsom föraktlig beteckning för en kvinna (se Fritzn.₂ under *skinn*). Men säkerligen är AASENS egen misstanke grundad, att detta *tuku* intet annat är än obl. kasus av samma ord som fvnord. *staka* 'skind' Fritzn.₂ I sammansättningar som v nord. *hafrstaka*, *hreinstaka*, *vargstaka* har *s* lätt kunnat fattas såsom gen. -s till förleden. Ock just i Hallingdal måste en obl.

¹) Då vi i det sist anförda ordet ovan torde ha kommit in i en *ei/oi*-rot, kan det väl också vara skäl att frambålla möjligheten av att ordet sv. *tik* (o. s. v.) är frukten av en dylik (tidig) kontamination. Med avseende på dess stamvokalism påpekar jag ytterligare nhty. dial. *zeikel* f. o. n. 'leichtlebigen frauenzimmer, liederliches mädchen' (UNGER-KHULL Steirischer wortschatz), judety. *zoig* o. demin. *zeigele* 'hündin' (GERZON Die jüd.-deutsche spr., Heidelberger diss. 1902, s. 104).

form av detta (-)taka lyda (-)tuku genom 'tiljævning'; jfr gūtu 'gata', snūru 'snara'.¹

Med detta ord kan under sådana förhållanden vårt hortuka intet ha att göra.

---

¹) Se AMUND B. LARSEN Oversigt over de no. bygdem. s. 57. Att stavokalen i tuku hos AASEN förklaras vara osäker till sin kvantitet, torde sammanhånga med ordets förekomst (företrädesvis eller helt) såsom senare led i sammansättning.

Tiveden ock tibast.

Av ADOLF NOREEN, Uppsala.

Den fäm mil långa ock i genomsnitt två mil breda, i det stora hela »fattiga, ödsliga och oländiga»¹ bärgstrakt, som skiljer de svenska landskapen Närke ock Västergötland, ock som bär namnet **Tiveden**, gäller allmänneligen för att vara en sammanfattning av det fornnordiska viör 'skog' ock det gudanamn, som i isländskan heter **Týr** (även använt såsom appellativum: **týr** 'gud' eller **tír** efter dat. **tíve** ock pl. **tívar**), ock som i fornsvenskan — att dömma av **tisdagher** 'tisdag' ock kvinnonamnet **Tifridh**² (om detta icke äro uppstätt av det i en runinskrift, L. 113, förekommande **Tiþfriþ**) samt det forngutniska runnamnet **tir** ock väl även mansnamnet **Siktiir** i en fgotn. runskrift³ — en gång hetat **Tir**, om nu värkligen en gud med detta namn någonsin varit dyrkad i Sverige, vilket visserligen synes rätt oviss. Emellertid yttrar t. ex. LUNDGREN⁴: »Ett ortn[amn] finnes, i hvilket gudens namn säkerligen ingår, nämligen **Tiveden**», ock M. OLSEN uttalar ännu bestämdare samma mening⁵: »Fra Sverige kjendes af stedsnavne, som sikkert er sammensatte med Tys navn, kun **Tiveden**.» Till ock med den så skeptiske JOH. STEENSTRUP ställer sig ej alldeles avvisande, då han yttrar⁶: »Om **with** findes i noget herhenhørende [d. v. s. med ett gudanamn sammansatt] **Navn**, er vistnok tvivlsomt: men nævnes maa dog den bekjendte Skov **Tiveden** i Vestergötland.»

1) Se Nordisk familjebok XVI, sp. 381.

2) Se M. LUNDGREN, Språkliga intyg om hednisk gudatro i Sverige, s. 76.

3) Se PIPPING, Månadsbladet 1900, s. 51.

4) A. st. Likaså HELLQUIST, Arkiv XVIII, s. 363 ock Sv. landsm. XX. 1, s. 618.

5) Se M. OLSEN, Det gamle norske ønavn Njarðarlög, s. 24 not 3.

6) Se J. STEENSTRUP, Nogle Undersøgelser om Guders Navne i de nordiske Stedsnavne, s. 38.

Ock dock kan denna uppfattning — att Tiveden en gång haft betydelsen 'den åt Tyr helgade skogen' — icke gärna vara riktig.

Till att börja med må framhållas det föga rimliga i att en tio kvadratmil stor skogstrakt, som för övrigt i heden tid naturligtvis var vida folkfattigare, än såsom ovan nämnt nu är fallet, skulle ha utgjort en enhetlig kultplats. Ty vi veta ju, vad senast STEENSTRUP¹ betonat, att »det er den lille Skov, Lunden, der bærer Gudens Navn»; jfr sv. **Fröslunda**, **Torslund**. da. **Tislund** o. d. Häremot skulle man visserligen kunna invända, att namnet ju kan tänkas ha från början avsett blott en viss mindre skogsdunge ock så med tiden utsträckts till att få beteckna hela det nuvarande stora området. Men om man ock, trots att ett dylikt antagande saknar varje spår av stöd i vare sig äldre eller yngre källor, medgäve den abstrakta möjligheten härav, så återstår dock den betänkliga omständigheten, att viör i så fall skulle här vara använt i ungefär samma betydelse som **lundr**², ock att man, såsom redan framhållits, ej annars känner något fullt säkert exempel på sammansättning av ett gudanamn ock viör. Det enda, som mig veterligen skulle kunna komma i fråga, är det danska **Tiset** av äldre **Tiswith**³, vilket emellertid är osäkert, enär, såsom STEENSTRUP¹ påpekat, flera orter, t. ex. **Tistorp**, **Tistrup**, »have Forstavelsen **Tis-**, uden at det kan være Gudens Navn».

Men ännu bestämdare talar namnets bildningssätt mot den gängse härledningen. De äldsta anträffade formerna äro följande: **Týwid** omkr. 1270 Sv. Dipl. I, 738, gen. **tiuipar** Vgl. II, G. 12,

¹) A. st. s. 37.

²) Någon parallell härtill erbjuder icke sockennamnet **Fröskog** i Dalsland, ty där iingår icke, såsom Lundgren, a. st. s. 67, ock Steenstrup, a. st. s. 68, antaga, gudanamnet, utan den redan i Västgöotalagen omnämnda ån **Frö** (»anæ frø», var. »anafrø» Vgl. IV, 10, av Schlyter missuppfattat som namn på socknen, liksom han ej håller insett, att »anæ niz» är ån Nissan, jfr »**Nizær** quild» därsammastädes såsom namn på åns källa), numera **Fröskogsälven**; jfr det no. älvnamnet **Frøa**, som är styrkt redan från fno. tid genom ortnamnet **Froyamoo** (se Rygh, Norske Gaardnavne VI, 122, där tryckfelet **Froyia-**, ock No. Elvenavne, s. 60, där tryckfelet **Frøya-**). Jfr Olriks ord: »Vi kender aldrig **-skov** sammensat med gudenavn» (Da. stud. 1910, s. 26 ock likaså 1911, s. 12).

³) Se O. NIELSEN, Blandinger I, s. 263, ock STEENSTRUP a. st. s. 38.

tiuiþæ Vgl. II, Forn. 48 — i tre varianter tiwiþ — ock Add. 12.1, tiwiþ Vgl. III, G. 12, dat. tiwidhi Vgl. IV, 16.12, ack. tyuiþ 1346 Sv. Dipl. V, 562, best. dat. Thyffuydhenom 1415, Sv. Dipl. N. S. III, 8, ack. Tiuidh 1415 Sv. Dipl. N. S. III, 35, Tiffueden 1453¹, Tyvedhen 1497, Tiwedhen 1501, Tiiffwedhen 1504 o. s. v. Förra sammansättningsleden är sålunda alltid antingen **Ti-**, detta i överensstämmelse med det nutida uttalet, eller **Ty-**, vars **y** dock kan, såsom i många fsv. skrifter är fallet, beteckna långt i-ljud². Aldrig däremot anträffas, vare sig i äldre eller yngre tid, något **Tis-** eller **Tys-**.

Nu har emellertid O. RYGH³ påpekat, vad mina egna undersökningar rörande svenska ortnamn dagligen bekräfta, att »Gudenavne som 1:ste Led i Stedsnavne have Genitivform». Gentemot detta uttalande har visserligen FALK⁴ sökt hävda den uppfattningen, att »Gudenavne i flere Tilfælde foreligger i Stammeformen som første Led» i ortnamn, ock M. OLSEN visar sig flerstädes⁵ hysa samma mening. Men vad som hittills anförts till stöd för denna åsikt, är föga beviskraftigt.

FALK åberopar till att börja med þórini av ett þór-vini⁶, men RYGH⁷ har under hänvisning till andra sammansättningar av ett gudanamn ock **vin**, såsom Oðins-yn, Niarðar-in, Ullar-in, Frøys-in med rätta avvisat tanken på gudanamnet þórr. Jag förmodar, att vi här i stället ha att göra med den stam þör- ('sträckning'?), som ingår i flera svenska ortnamn, t. ex. det uppländska sockennamnet Långtora, fsv. (ack.) Langþoru 1291 o. s. v.

Vidare åberopas det på åtskilliga håll anträffade Niarðheimr. Men detta kan stundom vara förkortat av det ävenledes förekommande Niarðarheimr, på samma sätt som det bekanta önam-

¹) Se STYFFE, Skand. under unionstiden, 3 uppl. (1911), s. 300 not 2.

²) Se min Aschw. gramm., 3 Aufl. § 20 anm. 1, § 27 anm. 1, § 108 anm. 4 ock 5.

³) No. Gaardn. II, s. 362.

⁴) No. Gaardn. V, s. 7.

⁵) T. ex. a. st. samt No. Gaardn. XI, s. 92 ock 95.

⁶) Falk skriver här, liksom även Rygh i dylika fall, oriktigt þór-vin, förbiseende att **vin** i fno. ofta ock i fsv. nästan alltid såsom senare led av en sammansättning ersättes av den neutrala ia-stams-formen **-vini** (jfr viðr : ungvíði, gras : illgresi o. d).

⁷) A. st. VI, s. 195.

net **Niarðarløg** en gång anträffats skrivet **Niarðlaug** gentemot ej mindre än älva skrivningar med **-ar**: **Niarðarlog**¹ o. d. Ock detta fall föreligger väl med säkerhet i **Nerdheimum** 1409 jämte **Nærdhreimum** 1445². Utvecklingsgången har väl av sistnämnda exempel att dömma varit **Niarðar-** → **Niarðr-** ock så **Niarð-**, med samma dissimilatoriska förlust av det senare **r** som i fno. **Frið(r)ekr**, **Þrýð(r)ekr**, **Marg(r)et**, fsv. **brøþ(r)unge**, **Margh(r)et** o. d. I andra fall åter kan man — liksom väl förhållandet är i sådana namn som **Niærdwiik**³, **Niarðøy** (redan omkr. 1293), **Niærdol**⁴ — ha att göra med det appellativum, som ingår i Eddans **niarðláss**, ock som jag översätter med 'förträngning', en betydelse som passar utmärkt åtminstone till läget av det nyssnämnda **Niærdol**, sådant detta beskrives. I mina »Svenska etymologier» (s. 23) har jag sammanställt ordet med Gibraltar-sundets gamla namn **Niorvasund**, med fno. **Nyrvi** såsom namn på en smal ö i Söndmøre, no. **Njerve** som namn på en gård å det smala näset **Spangareid m. m.**

Lika litet bevisa de många namnen på **Frøy-** i stället för väntat **Frøys-**, vid vilkas förekomst **FALK** fäster särskild vikt. Att »a **Frøyofue**» 1325 ff. icke, som **FALK** vill, återgår på **Frøyr**, utan är sammandraget av ett **Frøyo(h)ofue** ock sälunda återgår på **Frøya**, såsom också redan **RYGH**⁵ ock **LIND**⁶ antagit, synes mig uppenbart på grund av den först av **RYGH** ock sedan av **OLSEN**⁷ framhållna omständigheten, att i det så benämnda tämplets närhet låg det åt den motsvarande manliga gudomligheten helgade tämplet⁸ **Frøyshof**.⁹ Då **Frøberg** i Hedemarken bevisligen återgår på **Frøya** — »a **Friæiubærghi**» 1399¹⁰ — så är väl detta

¹ Se **OLSEN** a. st. s. 4.

²) Se No. Gaardn. I, s. 342.

³) Av **RYGH**, No. Gaardn. XIV, s. 125, uppfattat såsom förkortning av ett **Niarðarvík**.

⁴) Av **RYGH**, No. Gaardn. XIV, 344, uppfattat såsom förkortning av ett **Niarðarhóll**.

⁵) No. Gaardn. II, s. 362.

⁶) Norsk-isländska dopnamn, sp. 283.

⁷) Hærnavi, s. 5 noten.

⁸) Om dylika parvis uppträdande tämpel, helgade det ena åt en gud, det andra åt en gudinna, se **OLSEN** a. st. s. 4 ff. ock **Njarðarløg**, s. 26.

⁹) Se No. Gaardn. V, s. 10.

¹⁰) Se **Rygh**, No. Gaardn. III, s. 80.

ock, såsom även A. KJÆR¹ förmodar, fallet med Frøyberg(h) 1341, 1360 m. m. i Jarlsberg-Larvik. Med det flerstädes förekommande Frøyþueit 1368 ff., som KJÆR² vill förklara på samma sätt, under det att FALK hänför även detta namn till Frøyr, förhåller det sig däremot troligen så som med det av FALK ytterligare till stöd för hans teori i anspråk tagna Frøland i Smaalenene («i Fræylandum» 1322 ff.)³ ock med Frøvold i Buskerud («a Froyuollum» 1334)⁴. Då nämligen Frøland i Telemarken bevisligen återgår på det fno. friór 'bördig'⁵, ock då för det nyss citerade Froyuollum oftare skrives Frioval(1)um, -valla 1454, 1471, samt då även det omtvistade Frøyþueit senare skrives Friothuet 1528, så synes det mig uppenbart, att vi, såsom redan RYGH⁵ i fråga om det nämnda Frøvold antagit, här ha att göra med det fno. adjektivet frær, friór. De äldsta skrivningarna med Frøy-, Fræy-, Froy- representera då den gamla, sedermera i litteraturen undanträngda, biform frøyr, som ännu kvarlever i no. dialekter såsom frøy, ock som förhåller sig till frær såsom øy 'alltid' till æ, gutniskt froy 'frö', snoy 'snö' m. m. till fræ, snær o. d.⁶ Äntligen må erinras om att under Frø(y)- kan dölja sig dels det fno. (ock fsv.) älvnamnet Frøy- (Frøa, Frø)⁷, dels det fno. önamnet Frøy⁸.

Samma eller ännu flere förklaringsmöjligheter erbjuda de svenska — ock för övrigt även de danska — ortnamnen på Frø-. Att t. ex. Frøskog ej innehåller gudanamnet, utan, såsom K. Ortnamnskommitténs undersökningar givit vid handen, älvnamnet Frø, har redan ovan⁷ nämnts. Frøkind i Västergötland kan betyda 'det bördiga häradet'⁹, för vilket kanske ock i sin

¹) No. Gaardn. VI, s. 122 ock 272.

²) No. Gaardn. VI, s. 264.

³) Se RYGH, No. Gaardn. I, s. 371.

⁴) Se No. Gaardn. V, s. 196.

⁵) Se RYGH, No. Gaardn. I, s. 37.

⁶) Se utförligt härom O. v. FRIESEN, Till den nordiska språkhistorien, flerst.

⁷) Se ovan s. 2 not 2.

⁸) Se t. ex. RYGH, No. Gaardn. VI, s. 122 ock XIV, s. 55.

⁹) Om kind i betydelsen 'härad' (eller åtminstone 'bygd') se min uppsats »Sverges ortnamn» (i Gleerupska biblioteket II), s. 15, ock senast S. TUNBERG, Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning, s. 46 f.

mån talar, att det även träffas — dock först senare ock i latinsk täxt — skrivet **Frekindzhered** (jfr fno. *fré?*). I **Frøia-**, **Frøa-** ock, med vanlig fsv. synkope av trycksvag vokal i hiatusställning, **Frø-rydh** o. d. måste på grund av senare sammansättningsledens beskaffenhet¹ föreligga ett mansnamn **Frø(i)e**, antingen direkt motsvarande det got. **frauja** eller, såsom LUNDGREN² föreslagit, kortnamn till de många fsv. mansnamn, som börja med gudanamnet (**Frøbiorn**, **Frøger**, **Frøsten** o. s. v.). Ock vända vi oss till de ortnamn, som på grund av senare ledens beskaffenhet dels med säkerhet, dels med stor sannolikhet ha såsom förra led ett gudanamn, så föreligga flera möjligheter att förklara **Frø-** såsom en till ett dylikt hörande genitivform. Under det att orter, som bära namnen **Frøsvi**, **Frøslunda** ock **Frøstuna**, innehålla genitiv på **-s** av **Frø** (fno. **Frøyr**), så kunna andra orter med namnen **Frøvi**, **Frølunda** ock **Frøtuna**, såsom redan LUNDGREN³ antagit, utgå från en annan genitivbildning, en på **-iar**, alltså fsv. **Frøiar** (av **Frøyiar**), varav på vanligt sätt **Frøia** ock med **i** anslutning till nom. **Frø** utelämnat i **Frøa**, slutligen **Frø-** med synkope av det trycksvaga **a** i kompositionsfogen. Denna genitiv förhåller sig då till **Frøs** (fno. **Frøys**) liksom **byiar** (**byia**, **byar**, **bya**, **by-**) till **bys** m. fl. dylika fall. För övrigt har den av **Rygh** antagits föreligga även i ett fno. ortnamn: **Froyrak** 1434, **Frøyrake** 1453⁴. Men vidare kan **Frø** tänkas⁵ ha i urgammal tid åtminstone alternativt böjts på samma sätt som det motsvarande got. **frauja**, d. v. s. svagt, alltså med en gen. **Frøia**, varav (i analogi med nom. **Frøe**) **Frøa** ock slutligen **Frø-**. Ock äntligen kunna vi bland våra ortnamn på **Frø-** väl finna, liksom vi gjort i fno., ett ock annat som innehåller gudinnenamnet **Frøia** i dess gen. **Frøio-**, varav (genom anslutning till mask. **Frø**) **Frøo-** ock så **Frø-**; jfr fsv. **husfrø** 'husfru, hustru' av **-frøa** ock **-frøo** (fgutn. **husfroyia**, **-froyiu**).

Vi ha alltså all anledning att antaga, det ett ortnamn med **Ti-**, **Ty-** såsom förra led icke innehåller gudanamnet; detta så

¹) Se särskilt STEENSTRUP a. st. s. 32 f.

²) Sv. landsm. X. 6, s. 58 f.

³) Språkl. intyg etc., s. 65. Till denna Lundgrens mening ansluter sig även KOCK, Svensk ljudhist. II, s. 274.

⁴) Se No. Gaardn. VIII, s. 206.

⁵) Jfr LUNDGREN a. st. noten.

mycket mer som de namn, vilka med någon säkerhet kunna antagas utgå från Týr, alla börja med Tys- eller Tis-, t. ex. fno. Týsnes m. m.¹, fda. Tiislund² ock — vilket är av särskilt intresse för denna min undersökning — Tiswith (icke Tiwith!), om det nu värkligen skulle höra hit³. Att i fno. Theesalle 1346, Tesale 1403, Tessala 1404 o. s. v.⁴ förra leden Té- skulle, såsom S. BUGGE⁵ utan att anföra något som hälst skäl påstått ock OLSEN⁶ anser honom ha »paavist», vara en form av stammen i gudanamnet, tror jag visserligen icke; men skulle mot all förmodan så vara, hindrar oss ju intet att anse förra leden vara gen. Tés- (jfr de talrika skrivningarna med ss⁴) liksom i det av OLSEN på så sätt tolkade fno. Tesin av ett 'Tés-vin.

Namnet Tived(en), fordom kanske även uttalat Tyved(en)⁷, måste nog därför ursprungligen vara samma ord som det över stora delar av Sverge ock Norge⁸ samt möjligen⁹ även Island spridda ock därför säkerligen urgamla växtnamn, som i sv. dialekter heter tived (tidigast träffat hos FRANCKENIUS »Speculum botanicum», 1638), i no. dial. tyvid, tived, i isl. (?) týviðr¹⁰ 'Daphne mezereum'. Men under det att -ved i detta växtnamn på samma sätt som i benved, brakved, sprakved antagit betydelsen 'buskartad växt', har det däremot i ortnamnet bibehållit samma äldre betydelse 'skog' som i Gälaveden, Hålaveden o. d.

¹) Se OLSEN a. st. s. 7 f. ock 24 f.

²) Se NIELSEN a. st.

³) Jfr ovan s. 1 f. ock s. 2.

⁴) Se RYGH, No. Gaardn. I, s. 337 f.

⁵) Norges Indskrifter med de ældre Runer II, s. 583 ock Indledning s. 66.

⁶) A. st. s. 8.

⁷) Se ovan s. 3.

⁸) Se JENSSEN-TUSCH, Nordiske plantnavne, f. 70 f., ock A. LYTTKENS, Svenska växtnamn, s. 541 ock 544 f.

⁹) Jfr nästa not.

¹⁰) Så utan källcitrat hos GRIMM, Deutsche Myth., 2 aufl., s. 180 (ock lånat därifrån hos Jenssen-Tusch, a. st., där dock tryckfelet þyviðr, ock s. 297, där týviðr); DYBECK, Runa 1845, s. 53, ock FALK-TORP, Etymol. ordb. II, s. 395 samt i den tyska bearbetningen s. 1306. Emellertid upptar ingen mig tillgänglig isländsk (eller fno.) ordbok något dylikt ord. Ock enligt vad prof. TH. M. FRIES upplyser mig, finnes Daphne ej upptagen i CHR. GRÖNLUNDS Islands Flora (1881) eller något av dess tillägg (t. o. m. 1905). Den är väl alltså främmande för Island ock rimligtvis också för isländskan.

Ett annat, med samma förled bildat namn på samma växt är det i svenskt riksspråk vanliga **tibast**, det no. **tybast**. Detta ord, som skrivet **tybast** träffas redan i fornsvenskan omkr. 1450¹, är ursprungligen namn på själva barken ock kanske uppkommet genom ellips av det i dialekter förekommande sv. **tivedbast**, no. **tyvidbast**. Ännu andra namn, som i fråga om förleden uppenbarligen — såsom särskilt av växtens här nedan nämnda tyska namn framgår — äro oursprungliga omstöpnings (ofta folk-etymologiska) av något bland de ovannämnda, finnas i rikt mått i både sv. ock no. dialekter. Sådana äro — för att nu endast nämna några av de vanligaste — t. ex. sv. **tjurbast** 1716 ff., **tis(t)-bast** 1716 ff., **tid(e)bast** 1759 ff., **tivelbast** 1755 ff., **divelbast** 1830 ff. m. fl.; no. **tysbast**, **ti(r)sbast**, **tjusbast**, **tusved**, **tysved** m. fl.², vilka alla jag här lämnar åsido såsom icke varande av någon vikt för bestämmande av vare sig förledens ursprungliga form — som tillräckligt klart framgår av de fornsvenska ock forntyska (se nedan) formerna — eller betydelse.

Vad nu denna betydelse beträffar, så har visserligen även ifrågavarande växtnamn ansetts innehålla gudanamnet. Så t. ex. yttrar LUNDGREN³: »Efter guden är vidare växten **tibast** uppkallad», ock ännu i FALK-TORPS Etymol. ordbog antas det samma⁴, om ock med tvekan om »hvordvidt dette forhold er oprindeligt». Att så ej kan vara fallet, framgår emellertid tydligt dels av den tyska motsvarigheten till formen **tibast**, nämligen **zeibast**⁵, som förutsätter ett fhty. ***zībast**; dels av den vanligare tyska formen **zeiland**, som fortsätter det faktiska fhty. **zīlant**. Inginge nämligen gudanamnet uti dessa växtnamn, så skulle de som bekant ej uppvisa **zī-** (nhty. **zei-**), utan **zie-**; jfr fhty. **ziestac** (nhty. dial. **zistig**) 'tisdag'. Det är sålunda tydligt, att **ti-ved**, **ti-bast**, **zei-bast** ock **zei-land** — ty att ordet skall av-

¹) Se KLEMMING, Läke- och Örteböcker, s. 451. Ordet saknas i Söderwalls ordb.

²) Se vidare de utförliga samlingarna i de ovan s. 7 not 8 nämnda arbetena.

³) A. st. s. 75.

⁴) Om deras ändrade uppfattning i den tyska bearbetningen se nedan, s. 9.

⁵) Tidigast träffat hos Gleditsch omkr. 1750; den dialektala biformen **zebast** redan hos Cordus 1534; se G. PRITZEL und C. JESSEN, Die deutschen Volksnamen der Pflanzen, s. 130.

delas så, framgår ju av *zei-bast* — innehålla ett från gudanamnet skilt, redan i förlitterär tid utdött ord. För fastställande av detta ords betydelse erhålla vi ledning av ett tredje tyskt namn på tibast, nämligen det i tyskt riksspråk vanligaste: *seidelbast*, som utgår från det mhty. namnet *zīdelbast*. Dettas förled igänfinnes i fhty. *zīdal-weida* 'skogsområde där biskötsel drives', *zīdalāri* (nu *zeidler*) 'biodlare' ock ortnamn sådana som *Zīdalpach* (nu *Zeidelbach*). *Zīdal-* förutsätter ett urgermanskt *tī-pla-*, som inlånats i franska dialekter såsom *tīlo* 'bigård'¹ ock ingår i det mhty. *tīl(e)bere*, mned. *tīlberē* 'björn som plundrar bistöckar på honing'.

De nu omhandlade tyska namnformerna synas mig även vederlägga den modifikation av Týr-härledningen, som FALK² nyligen vidtagit, ock som går igän i den tyska bearbetningen av Falk-Torps Et. ordbog³. Enligt denna nya uppfattning skall *tī*-visserligen ej vara själva gudanamnet, men dock »wahrscheinlich» höra till samma rot (med betydelsen 'skina') ock syfta på »die hochrothen blumen», som ge »der ganzen pflanze ein strahlendes aussehen». Men frånsatt att blommorna ej äro högröda, utan ljusröda med någon dragning åt gredelint, ock att väl på sin höjd blommorna, men ej hela växten kan ha ett strålände utseende, så sliter denna tolkning onödigtvis bandet mellan namnen *zībast*, *zīlant* å ena sidan ock *zīdelbast* å den andra, så att FALK måste förklara den senare formen bero på folketymologisk anknytning till ett ursprungligen obesläktat ord. Ock då FALK söker stöda sin etymologi genom hänvisning till dialektformerna no. ock sv. *tīrsbast* ock sv. *tīrbast*, däri han vill återfinna dialektordet *tīr* 'glans' (isl. *tírr* 'ära', ty. *zier*), så är därtill att anmärka, att dessa former tydligen äro oursprungliga, såsom av det konstanta ty. *zī-*, *tī-* ock det fsv. *ty-* framgår, samt att för övrigt det sv. *tīrbast* är mycket svagt styrkt, ock att sammanhanget mellan isl. *tírr* ock Týr är minst sagt tvivelaktigt.

Det sålunda uppvisade urgerm. *tī-*, i nordiska språk *tī-*, *tý-* (med samma vokalväxling som i det nästan synonyma fsv. *bi*, *bý*, isl. *bý* 'bi'), ock dess med det bekanta lokal-suffixet⁴

¹) Se MEYER-LÜBKE, Zeitschr. f. roman. Phil. XXIX, s. 412.

²) I Maal og minne I, s. 82 ff.

³) Norw.-dän. etymol. Wb. bearb. von H. Davidsen, s. 1306.

⁴) Se t. ex. BRUGMANN, Kurze vergleich. Grammatik, s. 535.

-þla bildade avledning tīþla- ha tydligtvis ursprungligen haft betydelsen 'något som flyger ock far, svärm', resp. 'tillhåll för flygfä', betydelser som sedan specialiserats till 'bisvärm', resp. 'bistock, bigård'. De höra då tillsammans med sanskr. *dī-yati* 'flyger', gr. *δί-ω* 'flyr', *δί-εμαί* 'ilar', *δί-ροσ* 'virvel', *δί-ρέω* 'virvlar, svärmar omkring', fir. *dī-an* 'snabb', lett. *dē-t* 'dansa', *dī-dī-t* 'bringa att hoppa' m. m.¹, *dēj-ums* 'bistock', *dēj-ele* 'träd, urholkat till bistock'². Att de kommit att ingå i växtnamnet, beror tydligtvis därpå, att tibast avger en stark honingsdoft, som lockar till sig flygfän ock särskilt bin³. Att åter det ingår i ortnamnet, förklaras av det förhållandet, att biskötsel idkats ock ännu idkas inom flera socknar å Tiveden, som kanske en gång varit indelad i olika bifångstdistrikter — jfr det fhty. *zīdalweida* ovan s. 9 — liksom ännu för ej längesedan uti Lausitz en s. k. *zeidelheide*, d. v. s. för biskötsel avsedd skogs-trakt, var uppdelad i smärre områden, av vilka vart ock ett skulle kunna underhålla säxtio bistockar⁴. Att man även i Sverge idkat bifångst i skog, framgår nämligen av uttalanden i flera av de fornsvenska landskapslagarna ock särskilt av landslagens ord: »Eho som sätter huv (för bins infångande) i sin eller annans skog, böte tre mark». Med en tived har således väl ursprungligen menats vad som senare kallats en »biskog», d. v. s. en skog där det är gott om bin, särskilt vildbin⁵. I fråga om namngivningen kunna för övrigt jämföras sådana svenska ortnamn som *Bihult* i Herråkra socken av Kronobergs län ock *Bislätt* i Larvs socken av Skaraborgs län — om vilka namns fornsvenska form jag dock icke har mig något bekant — samt möjligen det flerestades i Norge förekommande, hittills oförklarade *Tyvold*⁶, som i så fall betyder just 'bislätt'.

Vårt *tī-* ingår kanske ock i det fhty. mansnamnet *Ziolf*, varav ännu ett spår är kvar i ortnamnet *Zeilsheim* av fhty.

¹) Se PERSSON, Zur Lehre von der Wurzelerweiterung, s. 138.

²) Se TORP, Wortschatz der germ. Spracheinheit, s. 151, där mycket riktigt *tīþla-* föres hit, men icke de övriga av mig behandlade orden.

³) Se t. ex. LYTTEKENS, a. st. s. 541, KLUGE, Etym. Wb. 7 aufl. under *Seidelbast*, ock FALK-TORP i den tyska bearbetningen av deras ordbok under *Tybast*.

⁴) Se SCHADE, Altd. Wb., 2 aufl., s. 1255.

⁵) Se Sv. akad. ordbok B 2381.

⁶) Se RYGH, a. st. III, s. 425.

Ciolfesheim¹. **Ziolf** kunde i så fall vara en fullständig semologisk motsvarighet till isl. **Biolfr**, fno. även **Biulfr** av **'Bý-olfr, -ulfr**² ock till ags. **Béowulf**, om nu detta är att uppfatta som **Béowulf**, vilket visserligen vanligen ej sker.

Att ifrågavarande **tī-** ingår även i andra svenska ortnamn än **Tiveden**, håller jag för mycket sannolikt. Särskilt miss-tänker jag, att hit hör det mycket svårförklarliga sockennamnet **Tierp** i Uppland. Att detta icke kan innehålla fsv.-isl. **þý** (i isl. även, ehuru sällan, **þír**) 'trälinna', något som LUNDGREN³ anser vara »särskildt» sannolikt, framgår med all önskvärd tydlighet av de talrika gamla skrivningarna (alla med **t-**): **Týerp** 1280 Sv. Dipl. I, 570, **Tyerp** 1291 ib. II, 105, 1312 ib. III, 65, **Tyerpp** 1332 ib. IV, 253, **Týærp** 1338 ib. IV, 630, **Tierp** 1291 ib. II, 118, 1344 ff. ib. III, 147, 428, 430, V, 238 o. s. v., **Tiarp** 1291 ib. II, 120, **Týarpahundære** 1352 ib. IV, 359, **Tiærp** 1404 Sv. Dipl. N. S. I, 342. Att senare leden icke kan, såsom LUNDGREN väl tänkt sig, vara ordet **torp**, som i sydligare Sverge kan uppträda som **-orp, -arp**, framgår av det så gott som alldeles konstanta **-erp**, samt därav att dylik stympling av **-torp** icke synes alls förekomma i Uppland ock i alla händelser ej kan antagas ha ägt rum så tidigt som redan före år 1300. De äldsta medeltida exempel på den nämnda företeelsen, som jag överhuvud känner till, äro nämligen mer än 100 år yngre ock alla från Skåne: **Hiernorp** 1406 Sv. Dipl. N. S. I, 559, **Twmmarp** 1410⁴ ib. II, 189 ock **Tranorp, -arp** i Karlskrönikan. Växlingen mellan omljudd ock oomljudd vokal liksom motsättningen nom. dat. ack **Tiærp**: gen. **Tiarpa-**, därest denna ej är tillfällig (jfr det enstaka **Tiarp** 1291), tyder på en gammal **i-stamsböjning**; jfr fno. **ælfr**: gen. **Alfar(heimr)** ock isl. pl. **lýþer**: gen. **liópa**⁵. Man synes mig kunna tänka på att sammanställa detta till sin

¹) Se FÖRSTEMANN, *Aldt. Namenbuch*, 2 aufl., II, s. 1658, där dock namnet naturligtvis hänföres till guden.

²) Se min *Altisl. gr.*, 3 aufl., s. 97.

³) *A. st. s.* 176.

⁴) Kock Sv. *ljudhist.* II, s. 140 uppger »**Twmmarp** (1408)», troligen tryckfel för 1410. Det darsammastädes anförda »**Tummarp** (1334)» bevisar ingenting rörande förhållandet vid början av 1300-talet, ty den urkund, varur citatet är taget, är en avskrift från år 1494.

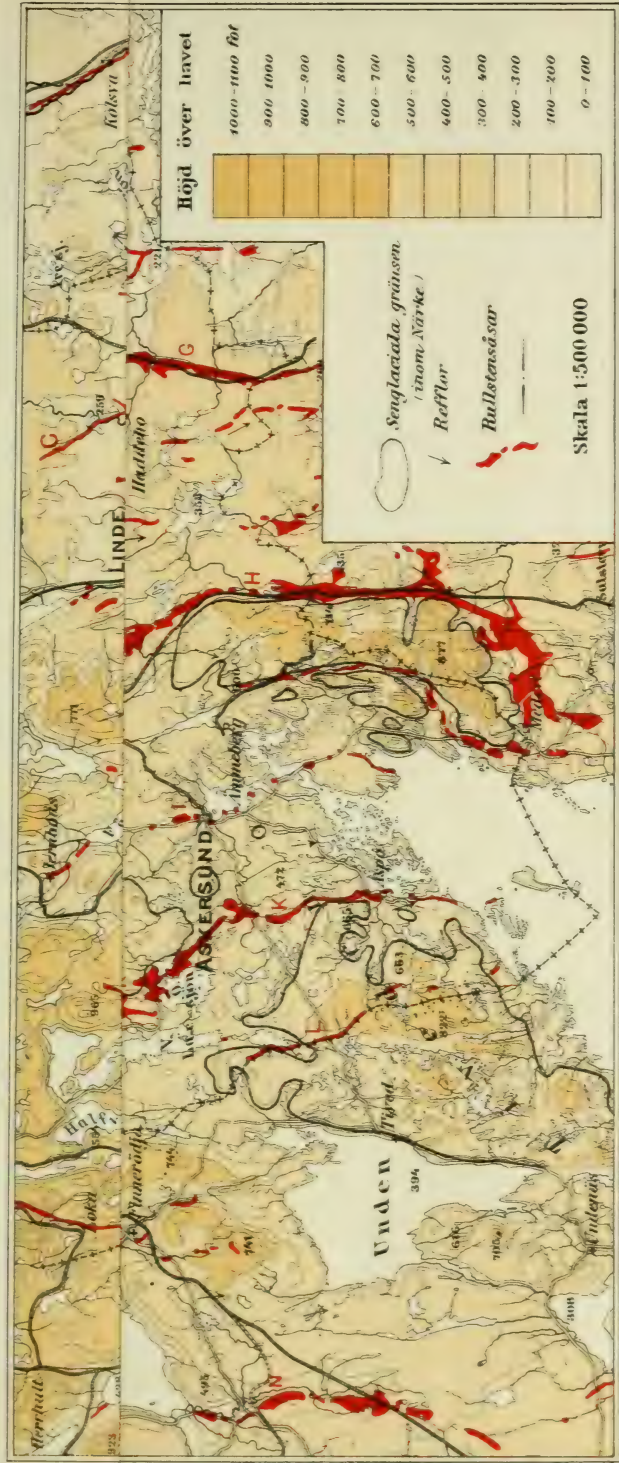
⁵) Se BUGGE, *Arkiv II*, s. 209 f. ock 218 f.

betydelse okända ærp(r) med det likaledes oförklarade ord, som ingår i fhty. Erfesfurt (fhty. Erpiford), nu Erfurt ock möjligen med sv. dial. arp 'fnas', da. arpe '(hud)skorpa', under förutsättning av en betydelseutveckling likartad med den som föreligger i ty. narbe, som utom sin vanliga betydelse även äger den av 'sårskorpa' ock 'grässvål'. Har ærp haft sistnämnda betydelse, så är Tierp ungefär synonymt med det ovannämnda Bislätt (ock Tyvold).

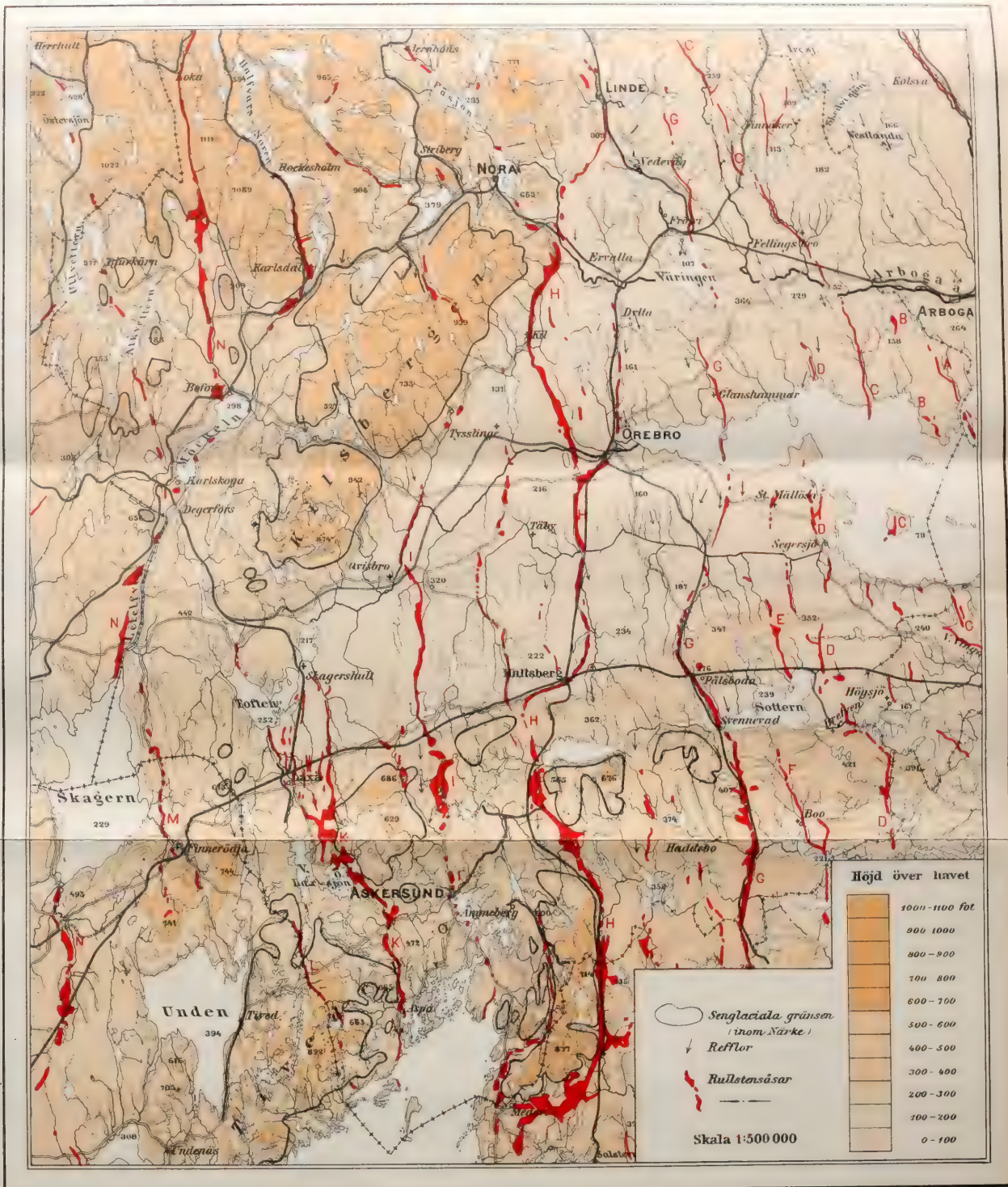

HÖJD- OCH ÅSKARTA ÖVER NÄRKE

Effert. S. G. C. No. 6. C. N. T. 2. Tafel 2.

HÖJD- och ÅSKARTA ÖVER NÄRKE

Landskapsnamnet Närke.

AV JÖRAN SAHLGREN.

Med en karta.

I.

Ortnamnsforskningen är i Sverge lika gammal som historieforskningen. Våra lärde hade lagt märke till att de mera genomskinliga ortnamnen ofta innehöllo synnerligen viktiga upplysningar om de respektive orternas geografi ock historia. Man såg t. ex., att gårdar uppkallats efter sina ägare ock att märkliga händelser ofta avspeglats i ortnamnen. Ur dessa iakttagelser drog man även den slutsatsen, att mera betydande orter fått namn av mera betydande personer eller mera viktiga händelser, ock att våra älsta ortnamn borde lemna viktiga bidrag till kannedomen om vår älsta historia.

JOHANNES MAGNI, som är en typisk representant för denna historieforskning, konstruerade sålunda ur **Svearike** eller **Sueonia** vår första infödde svenske konung **Suenno** (**Svenne**), ur **Götarike** eller »Geternas rike» **Gethar**, »som gav sina undersåtar namnet **geter**», ur **Uppsala** eller **Ubbesala** gjorde han konung **Ubbo** (**Ubbe**), ur **Sigtuna** konung **Siggo** (**Sigge**) o. s. v.¹

Givetvis skulle speciellt landskapsnamnen bli föremål för historiografernas uppmärksamhet ock bli utsatta för förklaringsförsök. Särskilt gäller detta det namn, som jag företagit mig att behandla, nämligen namnet på mitt hemlandskap, Närke.

Innan jag övergår att kritisera moderna forskares meningar om namnets etymologi, kan jag ej neka mig det nöjet att redogöra för några under 1600- ock 1700-talen framställda förklaringar av detta namn.

---

¹) Löw, Sveriges forntid i sv. historieskrivning I, s. 73.

Först vill jag då vända mig till den lärde ock skarpsinnige OLOF VERELIUS, som i Sverge varit den nordiska språkvetenskapens fader. I noterna till sin utgåva av »Gothrici et Rolfi Westrogothiæ Regum Historia» (Upsaliæ 1664), s. 32 f., anser han, att det är den **Neri Jarl**, som nämnes i sagan, som gifvit namn åt Närke. **Nerike** är **Neri rike**, d. v. s. »Neri ditio et provincia».

Två år efteråt behandlas namnet å nyo i JOHANNES SCHEFFERI lärda arbete »Upsalia», s. 8. SCHEFFERUS avvisar först med förakt en äldre mening, att Närke ursprungligen hetat **Närerike**, på grund av sina rikedomar ock sin förmåga att kunna nära sina innevånare. Mera antaglig finner han VERELII förklaring.

I samband med sin översättning av namnet **Uppland** såsom »landet där uppe» framställer han emellertid en ny etymologi av **Närke**, nämligen såsom ursprungligt **Ner-rike** »landet där nere». Som paralleller anför han namnen **Oberlandt** ock **Nederland**.¹

År 1669 framställdes ännu en ny tolkning, nämligen av professorn i värtalighet vid Åbo universitet M. MILTOPÆUS i ett gravtal över närkingen SIMON KEXLERUS, professor i matematik i Åbo (s. 11). MILTOPÆUS tolkar namnet som **När-rike** — »forte a vicinia **Närikia dicta**» — en förklaring som med någon modifikation upptagits av själve CARL SÄVE i hans översättning av Snorres ynglingasaga (1854, s. 52).

Den mera nitiske ock geniale än grundlige OLOF RUDBECK har i »Atlands» första del (tr. 1675) i samband med förklaringen av landskaps- ock häradsnamn i allmänhet även behandlat namnet Närke. Så skriver han (s. 222 f.): »så är det dock märkeligit at stora och förnemliga Landskaper eller Härader altid hafva behållit sina namn effter des förnemsta Gudar, Konungar eller Kungebarn, såsom af **Vller Vlleråker**, af **Seminge**, Semingehundrat; af **As Asunda**: **Baldr**, Bälingshärad: **Manen**, Manheim, Wessmanland, Södermanland etc. **Ogger**, Ognehärad, Oggehundani: **Frej**, Fredzåkers-häradt: **Nore**, Norike [d. v. s. Närke, såsom av Index s. 23 framgår], Norunda: **Aske**, Askehärad **Askemans-härad**: **Dager**, Daga-härad: **Jo**, Jonaåker: **Tiodr**, Tiusthärad: **Tiusse**, Tiussehärad, och flere sådana. Det måste och här achtas, såsom det många gånger hoos andra i werlden är

¹) Denna etymologi har redan gjorts av PEDER SWART, som i Gustaf I:s krönika (förf. år 1561—62) skriver landskapets namn **Nädrjike** eller **Nedrijke** (ss. 19 ock 149 i Klemmings uppl.).

skiedt, at antingen af en Person, som ringesta delen af ett stort land hafwer sedt och sig bemäcktigt, har likwel hela Landet fått sit namn, såsom af Amerigo Vesputio nemdes hela America, som är fierde delen af hela werlden, fast han minsta delen af henne besåg. Af den mindre Asia [d. v. s. Mindre Asien], feck hela stora Asia sit namn. Af Skåne har hela Sverige kallatz Skandia. Af Sverige som egenteligen är allenast det som ligger emillan Dalelfwen, Kolmorden och Tyweden, som sees af indragne rum af Kongz-Sagor f. 61. §. 8. och andras Historier; hade hela Rijket sit namn, och fordom en stor del i Tyskland, Ryssland och Tartarijt, som på sit rum wijsas skal. Således är och mångastädes beskaffat med häraderna, at de hafwa namnet utaf Soknen; Soknen af förnemsta byn, som Höfdingen hafwer bodt uti: såsom af Vller, den en Atins son war, är det gamla än i dag Kungzsäte Vltuna, och där af Vller Åkers härad nämndt. af Har, Hatuna By, der af Hatuna Sokn, der af Habo häradt.»

Jag skulle vara frestad citera RUDBECKS snillrika framställning ännu längre, men det redan återgivna torde vara nog för att visa, att nutidens ortnamnsforskare kunna ha åtskilligt att lära av den så länge förlöjligade RUDBECK. Flera av de ortnamnsforskningens fundamentalsatser, som i hans Atland för första gången blivit formulerade, framställas i dessa dagar såsom upptäckter av nutida författare. Jfr t. ex. RUDBECKS framställning om hur byar givit namn åt socknar ock socknar åt härader o. s. v. (ex. Håtuna by, Håtuna socken, Håbo härad ock Ultuna gård, Ulleråkers härad o. s. v.) med K. H. KARLSSONS framställning av samma sak i »Uppland» I (tr. 1903) s. 408 f. Vad vidare beträffar RUDBECKS oftast misslyckade förklaringar av de enskilda namnen, vill jag blott hänvisa till de kvasivetenskapliga ortnamnsetymologier, som läsas i Svenska Turistföreningens årsskrift 1910 eller i 3:e uppl. av Styffes Skandinavien under unionstiden 1911. Jag tror för min del, att tvåhundra år härefter kommer över huvud taget vår tids språkvetenskap att stå sig minst lika slätt för eftervärldens dom, som 1600-talets etymologiska forskning nu gör. Vi böra betänka, att den tidens vetenskapsmän röjde väg, där vi åka bil på breda chausséer.

Jag går så till vår mig veterligen första tryckta ortnamnsavhandling, författad av JOHAN GÖSTAF HALLMAN GÖSTAFSSON

ock utgörande första ock sista kapitlet »Onomathologicum» av ett oavslutat arbete »De Nericia». Den lilla avhandlingen trycktes 1725 ock utgjorde HALLMANS akademiska »mästerprov». Efter att ha bemött en del förut framställda meningar om tolkningen av namnet Närke, övergår HALLMAN (s. 23 f.) till att utveckla den enda för honom antagliga meningen, nämligen den som SCHEFFERUS framställt. Han påpekar, att ehuru de flästa orter, särskilt de som av människor blivit grundade, såsom städer ock byar, uppkallats efter sina grundläggare eller härskare, så ha dock en del andra orter fått namn av läge, uppkomst ock övriga egenskaper. Då det nu är vanligt, att gårdar av lantborna benämnas oppgården, nergården, norrgården, opbyn, nerbyn ock att åkrar ock ängar kallas opgiärde, nergärde, opängen, nerängen, finner HALLMAN det synnerligen antagligt, att »Nerrike quasi Nederike» fått namn av sitt läge i det nedre Svealand.

Som synes, utgick man i äldre tider, så redan SNORRE (eller hans avskrivare)¹, från antagandet, att ordet rike inginge som andra sammansättningsled i Nerike. Att emellertid så ej är förhållandet, är SCHLYTER² den förste som påvisat. Mot SCHLYTERS uppfattning intar RYDQVIST³ en mycket reserverad hållning. RYDQVISTS skäl härför äro dock synnerligen svaga ock förkastas av TENGBERG⁴. Någon förklaring på namnets bildningssätt lyckades emellertid varken SCHLYTER eller TENGBERG giva, ock man hade således vid nittonde århundradets slut ingen som hälst antaglig tolkning av landskapsnamnet Närke.

Först i NOREENS »Svenska etymologier», Ups. 1897, återupptages den gamla segslitna frågan, men nu med bättre framgång. Jag vill i korthet referera NOREENS skarpsinniga utredning, som, så vitt jag förstår, i huvudsak löst det under århundredraden debatterade spørsmålet.

Nerike kan icke vara sammansatt med rike. Namnet borde då fått samma utveckling som namnet Swē(a)-rike → Svärge. Under det att Swē-, Swærike först omkring år 1400 blir Swē-

¹) Jfr skrivningarna Nærriki, Neriki, Nøriki, Nøriki.

²) Om Sveriges äldsta indelning i landskap, Ups. 1835, s. 41.

³) Sv. spr. lagar II, Sthm 1857, s. 271 n.

⁴) Om den äldsta territoriala indelningen ock förvaltningen i Sverige I, Sthm 1875, s. 14 n.

Swærighe ock så ännu senare synkoperas till resp. **Swirghe**, **Swärghe**, så uppträder den synkoperade formen **Nærke** redan så tidigt (ock har därför också behållit **k** ända till våra dagar) som i Add. till SdmL. omkring 1335¹. Ordet har sålunda redan i äldre fsv. en växling mellan synkoperade ock osynkoperade former, vilket visar, att dess i varit kort.

NOREEN visar så, att namnet i äldre fsv. haft böjningen nom. **Ne-**, **Næric(h)ia**, oblika 'kasus **Nærik(k)iu**, **-o**'². Av **Næri-*ki*** har så formen **Næri(k)ke** uppstått³.

Landskapets namn är ursprungligen identiskt med namnet på dess inneånare, vilket plurala ord dels böjts starkt (nom. **Nærikiær**, **Næriki** o. s. v.), dels svagt (nom. **Nærikio**, **-ekyu** o. s. v.)⁴. Namnet **Närke** är sålunda bildat på samma sätt som de tyska namnen **Baiern**, **Sachsen** o. s. v.

Adj. **Næriker** är, enligt **NOREEN**, liksom adj. **nærisker** 'nærkisk', avlett av ett adj. **när** eller **nær** 'inkländ'. Suffixet **-ik** är detsamma som förekommer i namnet **Gæstrikland** 'gæstrikarnas land' ock i folknamnet **dæniker**, varav ack. **dankan** är belagd i VGL II. **Nærisker** är bildat som **dænisker**.

¹) Till ock med ännu tidigare i ett originalpärmebrev på latin från 1223—1268 (Sv. dipl. II: 643), där namnet skrives **in nerchia**.

²) **NOREEN** fäster med rätta intet avseende vid den älsta belagda formen av landskapets namn, nämligen det i en påvebulla från 1165—1181 (Sv. dipl. I: 87, avtryck) belagda **Neeric**. Säkerligen är det denna namnform som föranlett **RYDQVIST** att alternativt som grundform ansätta ett starkt fem. **Nærik** (Sv. spr. lag. II, s. 204, 271 n.). **Neeric** är tydligen en latiniserad form, uppkommen genom sista vokalens bortkastande. På samma sätt har den i ett tyskt diplom från 1570 (Sv. trakt. IV, s. 405) uppträdande formen (zu . . .) **Nerk** uppstått. Påvebullorna äro vidare i allmänhet mycket nonchalanta med återgivandet av de svenska namnen, jfr det i nämnda bulla förekommande **Stranensi** (för **Stre(n)gnensi**).

³) (in) **Nærikke** 1339 (Sv. dipl. IV: 672, original), jfr Nor. Altschw. gramm. § 144.

⁴) Detta substantiverade adjektiv förekommer i singularform med svag böjning ännu så sent som 1608 i Värmdö skeppslags dombok i sammanställningen **Suen Månsson Næricke** (2 ggr. **Næreke** 1 gg), namn på en »Kongl. Mai:etz Fougde» (G. C. Berg, Huru rätt skipades i Sverige för trehundra år sedan, Ups. 1908, s. 10, 17, 23).

Pluralen **nærikiar** förekommer ännu vid 1700-talets början i synkoperad bestämd form: **Nærckiarnæ** »nærkingarne» **Palmskiöld's** saml. 289 s. 86 (Ups. univ. bibl.).

Folknamnet *nærikiar* betyder således enligt NOREENS mening »de inklämda, hopträngda» ock betecknar ursprungligen de som bodde i »kitteldalen mellan bärge Tiveden, Tylöskog ock Käglan».

Om man betraktar en höjdkarta över mellersta Sverge, förefaller ju denna översättning från betydelsesynpunkt rätt antaglig; men försätter man sig ut på Närkesslätten, en av de största sammanhängande slätterna i Svealand, inser man snart det ohållbara i översättningen.

Ett sista förklaringsförsök bjuder E. HELLQUIST i sitt arbete »Om de svenska ortnamnen på -inge, -unge ock -unga», s. 104. HELLQUIST anser betydelsen 'hopträngd, inklämd' vara osannolik ock sammanställer i stället *nærikiar* med ett fornir. *nár* 'man'. Ordet skulle enligt HELLQUIST helt enkelt betyda 'männen'. Jag finner emellertid ej denna översättning mera tilltalande än den Noreenska, som dock stöder sig på från germanskt område väl styrkt betydelsematerial.

II.

Har jag således nu avisat alla hittills framställda översättningar av namnet Närke, blir det min skyldighet att söka uppspåra en mera antaglig sådan.

För att då gå i ordning med frågorna skall jag först söka konstatera, vad som ursprungligen menades med Närke, »*nærikiarnas land*».

De första uppgifter vi ha om landskapets utsträckning äro från början av 1300-talet ock återfinnas i en förteckning på de avgifter, som utgått till påven från kyrkor ock kloster i Strängnäs stift vid denna tid¹. Av denna framgår, att gränserna då varit ungefärligen desamma som nu. I norr avvika de emellertid betydligt från de nuvarande, i det att till Närke även räknades Noraskog. I 1413 års skattebok räknades Lindesbärg (d. v. s. Lindes bärgslag) till Örebro län, men i kyrkligt hänseende hörde det i slutet av medeltiden till Västmanland. På 1300-talet var Närke i det stora hela detsamma som nuvarande Örebro län väster om Järleån ock söder om dess fortsättning Arbogaån. De stora skogarna voro dock till största del obe-

¹) Sv. dipl. III: 151 ff, Lib. eccl. Strengn.

byggda. De delar av Närke, som hört till Västerås stift, ha sedermera med orätt övergått att betraktas som delar av Västmanland. Den del av Nysunds socken, som hör till Örebro län ock Karlstads stift, betraktas emellertid fortfarande som en del av Närke. Anledningen därtill är, att denna del först vid 1600-talets mitt överflyttades till Karlstads stift¹.

Men huru stort var Närke vid den tid, då dess namn uppstod? Som redan OLOF RUDBECK visat², har ofta ett helt rike uppkallats efter en liten landsdel, ett härad efter en socken, en socken efter en by o. s. v. Det är att på samma sätt förmoda, att Närke fått sitt namn av en liten, fast tidigt befolkad del av landskapet. I »Namnet Värmland»³ har NOREEN visat, att Värmland ursprungligen blott omfattat bygden kring sjön Värmeln. På samma sätt har v. FRIESEN⁴ gjort klart, att Uppland först blott utgjorde bygderna kring de nordliga mälarvikarna, ock MODIN⁵, att Härjedalen fått sitt namn av den älsta bygden i Härjåns dalgång. Dal utgjordes ursprungligen blott av nuvarande Sundals ock Nordals härader (Sundal = »södra Dal», Nordal = »norra Dal»)⁶, d. v. s. slättlandet vid Vänern, det nu s. k. Gårdal.

Vilken är då Närkes älsta bygd, där vi ha att söka anledningen till namnet? Ur räkning komma genast bärgslagerna i norra Örebro län, Lekebärgs bärgslag, Nysunds, Skagershults, Bodarna ock Bo socknar samt Västra bärget eller Stålbärget (d. v. s. nuvarande Lerbäckes socken). Samtliga dessa bygder ha i stort sett först under historisk tid fått fast bebyggelse. Inom de återstående socknarna kunna vi i de flästa fall lätt avskilja de skogiga ock bärgiga delarna som mycket sent bebyggda. Återstå så tre slättområden, alla rika på *sta*-namn, nämligen

1) slätten kring norra Vättern ock Svinnerstaån,

¹) Om Närkes medeltida utsträckning jfr Hofberg, Nerikes gamla minnen, s. 11 ff.; Styffe, Skand. u. unionst., 3:e uppl., s. 300 ff.; Sverige. Geogr.-topogr.-statist. beskrifning V, s. 169 ff.

²) Se ovan s. 286 f.

³) Spridda studier II, s. 59 ff.

⁴) Landskapsnamnet Uppland, Fatab. 1906, s. 17 ff.

⁵) Härjedalens ortnamn ock bygdesägnar, Sv. landsm. XIX. 2, s. 27 ff.

⁶) Styffe, Skand. under unionst., 3:e uppl., s. 180 f.; Sv. ortn., Älvsb. XVI: 1, XV: 1.

2) slätten kring Täljeån ock

3) slätten kring Svartån, som fortsätter utefter norra Jälmarstrandén.

Utanför dessa områden finnas inga gamla namn på *-sta*, ej håller några *inge*-namn av äldre typ.

Nämnda tre områden äro fortfarande genom häradsindelningen skarpt åtskilda. Vätterdalen bildar Sundbo härads centrum. I Täljeådalen ligga Askers, Sköllersta, Kumla, Hardemo ock Grimstens häraders älsta bygder, i Svartådalen Örebro ock Edsbärgs härader ock i dess fortsättning norr om Jälmarén Glanshammars härad. Att den nuvarande häradsindelningen i Närke är byggd på en gammal bygdeindelning, visas just därav, att intet härad sträcker sig över mer än en floddal.

I senare tider, då bärgen började brukas ock skogarna rödjas, blevo de gamla små bygdehäraderna betydligt utvidgade. Svartådalens härader mötte emellertid i söder snart Täljeådalens härader, varför de förra nödsakades för sina arronderingar utslutande vända sig mot norr ock väster, de senare uteslutande åt söder ock väster. Det gamla Mædallösa härad, som låg norr om Askers härad ock omfattade nuvarande St. Mällösa socken, stötte i söder emot redan tätt befolkade bygder, kunde därför ej alls utvidga sig, blev till arealen synnerligen obetydligt ock sammanfördes senare med Askers härad. Det gamla Sundbo härad däremot kunde fritt utveckla sig åt så gott som alla håll. Häradsgränserna i Närke gå därför med undantag för Sundbo härad vinkelrätt mot floddalarna, till dess de träffa landskapsgränsen eller gräns för härad från annan floddal.

Den viktigaste av de tre centralbygderna var tydligen Täljeådalen, som omgav de fiskrika grunda sjöarna Vibysjön, Skarbysjön, Mosjön samt Västra ock Östra Kvismaren. Samtliga dessa sjöar, av vilka Mosjön ock Kvismarsjöarna fullständigt ock Skarbysjön till största delen torrlagts, avrunno genom Täljeån. De omgävos av lättodlade slätter. På Svartåslätten fanns i historisk tid blott en sjö, Tysslingen. Av de från unionstiden kända 11 häraderna lågo de säx i Täljeådalen, fyra i Svartådalen ock ett i Vätterdalen. Av Närkes av mig kända 119 *sta*-namn härröra 49 från Svartådalen, 62 från Täljeådalen ock 8 från Vätterdalen. Det visar sig vidare, att i Täljeådalen *stannamen* förekomma tätast. Jag drar därav den slutsatsen, att

under den tid, då **sta**-namnens namnbildningskategori ännu var levande, var befolkningen tätast i detta område. Där den jordbrukande befolkningen i äldre tider var tätast, har man anledning anta att också den fasta bebyggelsen varit älst¹.

De älsta i Närke representerade ortnamnskategorierna äro **lösa**-namnen ock **hem**-namnen. De förekomma blott i Täljeådalen ock äro namn på två socknar **St. Mällösa** (av **Mæþallösa**) ock **Hardemo** (av **Harþheme**)².

Slutligen veta vi, att landstingen älst höllos i Täljeådalen nämligen i Mosås 1331³ ock i Kumla 1365⁴. Sedan Örebro stad växt till större betydighet, flyttades de emellertid dit.

I »Sv. etymologier» s. 29 uppger NOREEN efter meddelande av prof. E. BJÖRKMAN m. fl. närkingar, att med »närkingar» i själva provinsen blott menas de, som bo i kitteldalen mellan Tiveden, Kilsbärgen, Kägglan ock Tyleskogen. Jag har ej själv i Närke hört en sådan mening uttalas, men har ingen anledning betvivla uppgiftens riktighet.

Vätterdalen har ju rent geografiskt större samband med Götaland än med den egentliga Närkessläkten. Man har sålunda ingen anledning förmoda, att »Urnärke» legat i Vätterdalen.

Medelpunkten för Vätterbygden eller med andra ord Sundbo härad var förr som nu sundet mellan Alsen ock Viken, vid vilket staden Askersund nu är belägen. **Sundbo**, **Sundz** eller **Askersunds härad**⁵ har just fått namn av detta **sund**, vid vilket även tingsstället från älsta tider låg. Namnet **Sundbo härad** är bildat på samma sätt som t. ex. namnet på den i häradet

1) Jfr STEENSTRUPS ortnamnskronologiska metoder.

2) I dial. *mælsa*, *hætma*. Jfr NOREEN, Sv. ortnamn. En översikt. (Gleerups bibl.). Möjligen är även ängsnamnet *Huvudlösetegen* i Norrbyås sn (En engh *Huffudlössetorpett* 1621, En engh *Hufvuulösa* 1630 jöb) ett gammalt lösa-namn.

3) »apud ecclesiam Mosæs», Sv. dipl. IV: 206, orig.; Styffe, Skand. u. unionst., s. 302.

4) »In Kumblum», Sv. riksark. perg. Nr 673 orig.; Styffe a. st.

5) (i) **Sundbo hæridhe** 1405 Sv. Dipl. ns I: 504, orig.; (i) **Sundz hæredhe** 1416 Sv. dipl. ns III: 146, orig.; (I) **nærike swndh** 1486, dipl. i riksarkivet; jfr Styffe a. a. s. 305; **askasundz herede** 1529, Gust. I:s reg. VI: 178.

vid Hammars by belägna **Hammarboviken** d. v. s. »Hammarboarnas vik»¹.

För Svartåbygden har Örebro sedan gammalt varit medelpunkten. Denna plats har givit Örebro härad ock Örebro län dess namn. Orsaken till att Sund (eller Askersund) ock Örebro spelat så stor roll vid bygdenamngivningen har naturligen varit den, att dessa platser haft ett av naturen synnerligen gynnat läge ock därför tidigt blivit tätt bebyggda. Såväl Askersund som Örebro äro knutpunkter för en vatten- ock en lantkommunikation. Vid Örebro skär Svartån den gamla landsvägen på d. s. k. Karlslundsåsen², vid Askersund skär sundet mellan Alsen ock Viken den på Snavlundaåsen gående gamla landsvägen mellan Närke-slätten ock Östergötland.

Jag har ovan gjort sannolikt, att Närkes älsta bygd varit Täljeådalen ock att det är att förvänta, att anledningen till namnet där skall finnas. Då vi nu söka denna anledning, böra vi naturligen först vända oss till kommunikationsknutar av ovan angivet slag. Följande rullstensåsar skära Täljeådalen: Edsbärgsåsen eller Getaryggen (= Snavlundaåsens norra del) strax väster om Vibysjön, Hardemoåsen i Kräcklinge, Karlslundsåsen strax väster om den gamla Mosjön, Fjällmoåsen mellan gamla Västra ock Östra Kvismarsjöarna ock Lännåsåsen strax ovanför Täljeåns utlopp i Jälmarén.

På Edsbärgsåsen går den gamla landsvägen mellan västra Närke-slätten ock Östergötland, på Hardemoåsen går en förbindelseväg mellan Letstigen ock Eriksgatan förbi Kräcklinge ock Hardemo kyrkor, på Karlslundsåsen går Eriksgatan, på Lännåsåsen passerar landsvägen mellan Närke ock Sörmland Täljeån.

På Tjällmoåsen går landsvägen mellan Östergötland ock östra delen av Närke-slätten. Den lemnar emellertid åsen,

¹) Jfr även NORRBY, Ydre härads gårdsn. II, s. 104 ff., 110.

²) Att de älsta vägarna i högsta görliga mån följa rullstensåsarna, är en gammal iakttagelse. Så är särskilt, som de geologiska kartorna visa, förhållandet i Närke. Rullstensåsarna behövde i allmänhet varken grusning eller brobyggnader för att vara farbara. Efter litet röjning hade man på dem genast jämna, torra ock fasta vägar. Jfr t. ex. Styffe, Skand. u. unionst., s. 303, Nordström o. Dahlander, Örebro slotts byggnadshistoria, s. 6 f.; se särskilt HÖGBOM i »Uppland» I, s. 32 ff., där även åsarnas betydelse för den älsta fasta bebyggelsen framhålles.

innan denna kommit fram mot det gamla Kvismarsundet, ock går åt nordnordväst mot Örebro, passerande Täljeån vid Almbro. I äldre tider har väl emellertid åsen nyttjats som landsväg i hela dess utsträckning ända upp till norra Jälmarstranden,¹ där åsen skär Eriksgatan vid Glanshammars gästgivaregård.

Fortfarande uppbär den vägen från Kvismarsundet förbi Norrbyås kyrka till landsvägen mellan Örebro ock Sörmland samt vägen från Norra Essundet förbi Glanshammars kyrka till Eriksgatan.

III.

Kring nämnda ås norr om de forna Kvismarsjöarna ligger Norrbyås socken. Socknens namn skrives i äldre tider:

(Datum . . .) **nerboahs** 1275², (in insula) **Nærboæas** 1276³, (De) **Nærboas** omkr. 1314⁴, **Nærboahs** 1379⁴, **Nerboaas** 1440⁵, **Nerbo-aass** 1400:t.⁶, (i) **Nærboa** sokn 1419⁷, (i nerike i) **nerboass** sokn 1453⁸, (j) **Nærboaas** sokn 1478⁹, (i) **norboaaas** sokn 1486¹⁰, (i) **Norboåss** sokn 1537¹¹, (med . . . och) **Norboås** (socknar) 1560¹²

Jordeboksbelägg: **Närboåasz** S. 1549, **Nerboås** socken 1553¹³, **Norboås** S. 1554, **Närboås** S. 1555, 1556, 1591, 1610, 1630, **Nerbås** S. 1561, **Nørboås** S. 1572, **Nerboås** S., **Närboås**

¹) Att en väg gått på åsen över Åssön till norra Jälmarstranden, antager även DJURKLOU, Sv. landsm. I, s. 555 f. Enligt honom berättar gammalt folk i orten, att väg gått över Åssön ock att färjor funnits i båda Åssunden. Underhållet av den ena färjan skall ha ålegat Jälmarsnäs gård. — Den av mig antagna vägen har naturligen i Kvismarsundet på flera ställen avbrutits av flottar eller vad (jfr min framställning om flottar ock flottsund i »Forntida vägar», Uppl. fm.-för. tidskr. XXVI, s. 99 f.) mellan de öar, som åsen här bildat.

²) Sv. dipl. I: 490, orig.

³) Sv. dipl. I: 506, orig.

⁴) Sv. dipl. III: 152, Liber eccl. Strengn., perg.

⁵) Djurklou i Sv. landsm. I, s. 560; jfr Styffe, Skand. u. unionst., s. 306 (»Nærbyas!»); Kullberg, Riksark. perg. Nr 1447 (Norrbyås!).

⁶) Script. rer. svec. III: 2, s. 282.

⁷) Sv. dipl. fr. 1401, III: 518, orig.

⁸) Rääf, Ydre härad I, s. 255, originalbrev.

⁹) Dipl. norv. XVI: 293, orig.

¹⁰) Otryckt diplom i riksarkivet.

¹¹) Gust. Is reg. XI: 257.

¹²) Rooth, Abalienationen och reduktionen i Närke I, s. 47.

¹³) Medd. fr. Nerikes forn.-för. I, s. 116.

S. 1580, Närboåås S. 1581, Norboåås S. 1600, Närboåås S. 1621, Närboåås S. 1660, Närbyåås S. 1680, Norbyåås S. 1686, Norrbyåås S. 1715, 1725, Norrbyås S. 1825, 1880.

Andra yngre belägg: Närboåås socken 1641¹, Närboåås 1600:t.², Närbyåås 1667³.

Om dialektuttalet säger DJURKLOU⁴: »Ännu på 1600-talet skrives Närboås. Men då allmogen i Närrike alltid uttalar o med övergångsljudet ua, vilket ofta drages mot ä, så har någon språkförbättrare här trott sig finna norr för när ock sålunda förändrat namnet. Den oskolade allmogen säger dock ännu alltid Närboås.» Enligt benäget meddelande från fil. kand. M. SJÖLANDER, som har sitt hem i grannsocknen Sköllersta, är det genuina dialektuttalet bland äldre personer fortfarande Närboås. Samma uttal har fil. lic. TORSTEN ERICSSON upptecknat i orten år 1905.

Namnet är tydligtvis ursprungligen en sammansättning av fsv. gen. plur. Nærboa d. v. s. 'närboarnas' ock fsv. as 'ås'. Att av den nysv. förmen Närboås ett Norrbyås kunnat utvecklas, beror säkerligen — såsom redan DJURKLOU ock efter honom NOREEN⁵ antagit — på en folketyologi (jfr de vanligare orden norr ock by). För att ytterligare belysa denna folketyologi vill jag berätta en liten bygdehistoria från den i grannhäradet (Askers hd) belägna Vinön⁶.

En bonde på Vinön hade fått vedernamnet ärter å flåsk, därför att han ville tala finare än andra. — Han var en gång inne i Arboga ock kom in på krogen för att få sig litet mat. Han såg, att det fanns ärter ock flåsk att få. »*va kåstar en tallrik takø dér?*» frågade han. Men pigan rättade honom ock sade, att det heter: »*va kåstar en tallrik tække där*». Varpå Vinöbon upprepade sin fråga ock sade: »*Va kåstar en tallrik ärter å flåsk?*»

¹) OLOF RAGVALDI FALKS karta i lantmäterikontoret, Stockholm.

²) Karta i Palmskiöldska saml. 289, s. 397 (Ups. univ. bibl.).

³) Kyrkoherden i Norrbyås N. A. ZENIUS i ransakningarna om antikviteter (mskr. i Kungl. Bibl.).

⁴) Sv. landsm. I, s. 564, uppgiften från nov. 1879.

⁵) Folketyologier, Sv. landsm. VI. 5, s. 24.

⁶) Benäget meddelad av min landsman lektor HILDING CELANDER, Göteborg, som gjort omfattande dialektologiska ock folkloristiska undersökningar på Vinön.

Då nu kort å-ljud även i Norrbyås socken uttalas med *a* eller *v* (mellanljudet *ua* hos DJURKLOU), är ju föga förvånande, att det både för dialekten ock riksspråket främmande **Närbo**¹ transskriberades **Norrbo**- eller **Norrby**- (jfr den i socknens södra del belägna stora byn **Sörby**², vars namn genom association troligtvis åstadkommit utbytandet av *-bo-* mot *-by-*).

De i äldre handlingar från ock med år 1486 då ock då upp-trädande formerna *norbooas* etc. äro möjligen blott felskrifningar, som ej representera någon avvikande uttalsform.

Norrbyås socken omfattade ursprungligen fyra rotar: Närboås rote eller kyrkobygden, Hidingsta rote, Torps eller Stortorps rote ock Ökna rote, vilken sista på 1700-talet avskildes ock överfördes till grannsocknen Gällersta.³ DJURKLOU har efter N. A. SILFVERSCHIÖLD visat, att den gamla roteindelningen ofta är byggd på en urgammal bygdeindelning, på det sätt att hela roten vuxit ut ur den by eller det hemman, som givit roten dess namn⁴. För utredandet av Närboåsbygdens bebyggelsehistoria lånar jag DJURKLOUS på grundliga studier ock noggrann ort-kännedom grundade framställning⁵.

»Att själfva Närboåsen — jag måste antaga, att den sandås, som genomskär socknen, haft detta namn, ehuru jag ej kan uppgiva orsaken till detsamma — erbjudit de bästa tillfällen till bosättning för de förste jordbrukare, som hit inflyttat ock med sina primitiva redskap med nödvändighet varit hänvisade till den lätt odlade sandjorden på åsens sluttningar, anser jag utom allt tvivel. Att de också där nedslagit sina bopålar, kan även slutas därav, att de enda hednagravar, som träffats inom socknen, just finnas på denna ås.

¹) Ordet *nära* (adv. o. prep.) heter i genuin Närkesdialekt *nämma*, konj. *när* heter *når*, se DJURKLOU, »Sagor och äfventyr berättade på svenska landsmål», ordlistan s. XXI. DJURKLOU var just bosatt i Norrbyås socken (Sörby gård), ock från denna socken stammar förmodligen huvudparten av hans dialektordsamlingar. Orden *nära* ock *når*, som ej finnas i ortens mål, kunde således ej genom association bidra att uppehålla formen *Närboås*.

²) Se generalstabens kartblad Säfstaholm ock ekonom. kartv:s Sköllersta h:d.

³) Se Djurklou i Sv. landsm. I, s. 558, 564.

⁴) A. a. s. 557 ff.

⁵) A. a. s. 558 f.; DJURKLOU var just bosatt inom Närboåsroten.

Här upptogs således hemmanet Närboås, som sedan växte ut till ett bylag, nu kallat **Åsen**, varinom likväl gården nr 1, bestående av ett halvt mantal urgammalt frälse¹, alltid ansetts såsom socknens äldsta hemman, ock oaktat den namnförändring, de andra tre hemmanen i byn undergått, har detta — märkeligt nog — både i jorde- ock kyrkoböcker fått behålla det gamla namnet **Närboås** (nu **Norrbyås**), ehuru dess tomt legat mitt i gamla byn. När odlingen vidgades ock folket ökades, bildades söder om detta första bylag ett nytt, som av läget i förhållandet till bolbyn fick namnet den **Södra byn**, nu **Sörby**²; ty detta namn, likasom på andra ställen de motsvarade **Norrby**, **Österby** o. s. v., refererar sig alltid till det äldre bylag, varifrån den nya byn utbrutits. Ytterst på samma ås, som likt en halvö utskjuter i Kvismaredalens sankmarker, bildades sannolikt senare — ehuru även här gravkullar vid gamla tomtens vittna om tidig bosättning — ett nytt bylag, som av läget kallades **Ön**, men i angränsande socknar ännu av gammalt folk benämnas **Närbo ö**.

Ett stöd för antagandet, att denna samling är den yngsta inom den gamla roten ock att Närboåsbygdelaget sträckt sig hit, torde kunna hämtas därav, att ännu längre i söder ock i själva sundet emellan Kvismaresjöarne ligger en hög kulle, ännu i min barndom kallad **Slottsholmen**, varå lemmingar finnas dels efter ett fast hus eller torn ock dels efter en stenbro, som förenat den med fastlandet. Jag anser detta vara den »insula Nærboæas», där konung Magnus Ladulås den 3 januari 1276 utgivit ett förordnande om värkställigheten av härtig Eriks testamente rörande **Nærthawij** ock **Hosaby** (Dipl. svec. nr 609), ock således utan tvivel samma **Nærboahs**, varifrån han året förut utfärdat ett skyddsbrev för Risebärga kloster (Dipl. svec. nr 586).³ Anmärkas bör visserligen, att till Åsens rote hör en större ö uti kärren med det för medeltidsförhållanden betecknande namnet

¹) Jfr nedan s. 299.

²) »Denna nu nästan försvunna by låg söder om kyrkan; men att i äldre tider hemman funnits även norr om denna, synes av bevarade köpebrev från 1600-talet, som gälla gårdar i Sörby »nordan kyrkjan» eller de samma, som sedan fingo säterifrihet. Bynamnet refererar sig således ostridigt till gamla bolbyn ock icke till kyrkan.» — Not av DJURKLOU.

³) Det följande (»Anmärkas bör» o. s. v.) finns hos DJURKLOU som not s. 564.

Husön, vilket namn på andra ställen oftast angiver, att där funnits ett fast hus eller en borg. Men denna ö ligger här så långt ute i sankmarken, att redan detta förbjuder all tanke på ett fäste därstädes, vartill för övrigt intet spår kunnat uppdagas. Denna ö har därföre antagligen blivit senare bebyggd ock fått sitt namn av **hus** i vanlig mening. Då tvänne större öar här ligga intill varandra, är det ju antagligt, att den enda bebyggda fått namnet **Husön**, varemot den obebyggda, som ligger söder därom, kallats den södra ön eller Sörön¹.

Hemmanet **Norrbyås** har i jordeböckerna följande skrivningar: **Nerboås** 1615, **Närboåss** 1630, (på) **Nerboåhss** 1660, (på) **Åhsen** 1680, **Norbyåhs** 1686, **Norrbyåhs** 1715, 1725, **Norrbyås** 1825, 1880. Det har tydligen ursprungligen varit en del av byn **Åsen**, med vars ägor det fortfarande ligger i skifteslag. Att emellertid gården Nr 1 **Norrbyås** skulle varit äldre än byn nr 1—3 **Åsen**, finner jag föga troligt. Gården är nämligen i jordeböckerna ej upptagen före år 1615.

Det av **DJURKLOU** nämnda bylaget **Öna** (**Ön**) består av två gårdar. Namnet skrives i jordeböckerna på följande sätt: (i) **Önne** 1549—1556, **Nerboö** 1561, **Norboö** 1572, (på) **Öönn** 1581, 1591, (på) **Oenn** 1600, **Närboö** 1581, 1591, **Norbo** 1600, **Nerbo** 1610, **Önn** 1621, **Ön** 1630 o. s. v. Som redan nämnt kallades byn av gammalt folk i angränsande socknar vid tiden för **DJURKLOUS** uppsats fortfarande **Närbo ö**.

Att byn **Öna(a)** stundom kallats **Närbo ö**, beror därpå, att man velat skilja den från andra byar ock gårdar med samma namn, t. ex. det i grannsocknen **Sköllersta** belägna **Ön**. Till skillnad från **Sköllersta Ö** o. s. v. har således denna byn benämnts **Närbo Ö**, jfr **Nærboa sokn** 1419.

Hemmanet ock socknen **Närboås** (**Norrbyås**) äro enligt min mening uppkallade efter en i **Närboås** sn på **Närboås** hemmans mark belägen lokalitet.

¹) **DJURKLOUS** påstående, att **Husön** ej kan innehålla ordet **hus**, 'fäste' är alldeles korrekt. Namnet innehåller troligen ursprungligen ej ens ordet **hus** i dess 'vanliga mening'. Det skrives nämligen i de äldsta jordeböckerna: **Hulsön**, **Hwssönn**, **Hulssönn** 1580; **Hulsönn** 1591; **Hulsio(o)** 1600, 1621, 1630; **Hälsönn** 1610. Dialektuttalet är emellertid nu *hūsga* enl. benäget meddelande av fil. lic. T. ERICSSON.

Denna lokalitet, »Närboarnas ås», anser jag ha varit ett gammalt tingsställe. Jag stöder detta antagande på följande skäl.

För det första brukade tingsställena i gamla tider oftast vara belägna på åsar ock höjder, jfr t. ex. sådana gamla tingsplatser som Läppesås, Erska by o. sn, Bjärke hd, Älvsb. I.¹, Lundbo(a)-berg vid Lundby, Tortuna sn, Yttertjurbo hd, Vstm.², Kjula ås³ (**Kiwlboase** 1381)⁴ i Kjula sn, Österrekarne hd, Sdm.

För det andra var det synnerligen vanligt, att namn på härader ock tingsställen⁵ bildades med innevånarnas namn i gen. som första sammansättningsled. Jag behöver knappast nämna mer än följande ex.: **Telgboa skiplagi** 1280 (en del av Frötuna sklg), **Riudboa skiplagi** 1280 (en del av Danderyds sklg), **Acherboa skiplagi** 1280 (en del av Åkers sklg)⁶ Uppl., **væboahæred** 1287 (Vebo hd, Dalsl.)⁷, samt sist, men icke minst bevisande det just i Närke belägna **Sundbo härad**⁸.

För det tredje är kyrkan byggd omedelbart vid denna plats, ock har fått sitt namn därav. Det är mycket vanligt, att de älsta kristna kyrkorna byggdes vid gamla kult- ock tingsplatser⁹. Rättsliga förhandlingar stodo i forntiden i närmaste samband med gudstjänsten¹⁰. De älsta tingsställena voro således även hedniska offerplatser. Anledningen att de älsta medeltida kyrkorna just byggdes vid sådana, var helt enkelt den, att detta var det enklaste sätt att så att säga kristna de hedniska offerbruken.

IV.

Vilka voro nu Närboarna, som möttes på Närboarnas ås? På den frågan kan man enligt min mening ej lemna mer än ett svar. Första led i sing. **Närboe** är ett ord **när**, som givetvis

¹) Sv. ortn., Älvsb. III, s. 62; Styffe, Skand. u. unionst., s. 150.

²) Styffe a. a. s. 321. Där hölls 1436 »Lundbo häradsting». Se även Almgren, Sveriges fasta fornlämningar, s. 52.

³) Styffe a. a. s. 296, Almgren a. a. s. 52.

⁴) Sv. riksark. perg. Nr 1634.

⁵) Se ovan **Lundboberg**, **Kiwlboase**.

⁶) Sv. dipl. I: 570 orig., jfr Styffe a. a. s. 378 ff.

⁷) Sv. dipl. II: 25 orig., jfr Styffe a. a. s. 184.

⁸) Se ovan s. 293 f.

⁹) Jfr Almgren a. a. s. 78.

¹⁰) Almgren a. a. s. 52.

måste vara besläktat med ordet *nor* 'sund'. När är säkerligen genom i-omljud uppkommet ur stammen *nar*, som står i avljuds-förhållande till *nor*¹. Detta när antar jag ha haft samma betydelse som *nor*, d. v. s. 'sund'. Som jag redan visat, var just det mäst utmärkande för den forntida Närboåsbygden dess läge vid det viktiga Kvismaresundet. Närboarna voro således »de som bodde vid Kvismaresundet», ock detta folkstamsnamn är således bildat på precis samma sätt som namnet på Sundbo härads innevånare².

Min etymologi av ordet *när* bekräftas av ett annat gammalt sockennamn, nämligen *Närs socken* på Gottlands östra kust. Namnet skrives i äldre handlingar: (in) *Ner* 1316³; *Neer* 1300-tal.⁴; *Ner* 1385, 1404⁵; (i) *Nær*, (de) *Nær* [på sigillet] 1412⁶. Socknen har säkerligen fått sitt namn av sitt läge kring det sund, som ännu för omkring 150 år sedan skilde socknens huvuddel från den ännu s. k. *Närsholm*⁷. Den ganska stora holmen är nu förenad med land.

Jag behöver knappast påpeka, att sunden spelat en oerhört viktig roll för den nordiska ortnamngivningen. Jag hänvisar blott läsaren till de i Post- och telegrafortförteckning 1909 förekommande ortnamnen på *Sund-*, som uppta 7 hela sidor, ock vilka så gott som alla innehålla ordet *sund* som sammansättningsled.

Jag gör således ej något djärvt antagande, då jag ansätter sundet mellan Närsholm ock När ock Kvismaresundet som semologiskt möjliga namngivningsgrunder för namnen *När* ock *Närboås*.

Som jag förut visat, har man all anledning att anta, att sundet mellan Kvismaresjöarna under tiden för Närkes älsta fasta bebyggelse varit en mycket viktig punkt.

1) Se *Nor. Sv. etymol.* ss. 22 ff.; *Hellquist, Sv. sjönamn* s. 425; *Sv. ortn. Älvsb.* XV, s. 118.

2) Se ovan s. 293 f.

3) *Sv. dipl.* III: 244, orig.

4) *Linköpingsförteckningen över biskopsvisitationer under 1300-talet*, utg. av J. H. Schröder 1848; jfr *Lindström, Gottlands medeltid I*, s. 46, 53.

5) *Minoriterbrödernas diarium*, *Lindström* a. st.

6) *Sv. dipl. fr.* 1401, II: 509, orig.

7) *Lindström* a. a. I, s. 50.; »holmen *Näär*»: *Jonas Hahn, Johan Månssons Uplifwåde Aska*, *Sthm* 1748, s. 265.

Detta antagande bekräftas även av de arkeologiska resultaten. Kvismaresundet visar sig nämligen vara centrum för bronsålderskulturen i Närke. Samtliga de 10 bronsåldersfynd från Närke, som av O. MONTELIUS behandlas i »Bronsåldern i norra och mellersta Sverige»¹, äro från de två Kvismaresundet omgivande häraderna Askers ock Sköllersta. Så vitt jag vet, äro ej heller några säkra bronsåldershögar kända från andra trakter av Närke än Täljeådalén.

Jag antar, att **närikiarna**² älst bott vid **När** d. v. s. Kvismaresundet. När de så spritt sig över större delar av Närkeslätten, kallades de naturligen fortfarande **närikiar**, ock de som nu bodde kvar vid **När**, nämndes med ett mera modernt namn **Närboar**. Den tiden, då namnet **närikiar** uppstod, anser jag på grund av de arkeologiska fakta möjligen just vara bronsåldern.

Vad så slutligen det i Magnus Ladulås brev nämnda **insula Nærboæas** beträffar, betecknar väl detta namn troligast byn **Ön(a)**. Möjligheten att, som DJURKLOU antar, det kan beteckna Slottsholmen, är naturligtvis ej alldeles utesluten. Jag hoppas, att inom ej för avlägsen tid denna fråga genom en arkeologisk utgrävning kommer att lösas.

Ann. Prickat **y** återges i jordebokscitaten med vanligt **y**. Dessa äro hämtade ur ortnamnskommitténs excerpter.

¹) Antikv. tidskr. III, s. 310 ff.

²) Jag antar således detta namn vara bildat genom ett suffix **-ik-** (angivande härstamning från viss i förra leden nämnd ort), lagt till ortnamnet **När**, jfr för övrigt NOREENS citerade framställning i »Sv. etymologier» (se ovan s. 288 ff.).

Ortnamnet Dejbjerg.

Till belysning af Dejbjergfyndet.

AV OSKAR LUNDBERG, Uppsala.

Namnet **Dejbjerg** är för arkeologen välbekant genom de därstädes gjorda märkliga fynden av rikt utstyrda praktvagnar från tiden närmast före vår tideräknings början.

Först några ord om fyndplatsens belägenhet.

Från Ringkjøbing Fjord, en infjärd, som genom en smal landremsa skiljes från Nordsjön, skär en mossfylld sänka av omkring en mils längd in i landet i sydostlig riktning. Denna sänkas innersta del bär namnet Dejbjerg Præstegårdsmose. Å ömse sidor om denna ligga Dejbjerg kyrka ock prästgård. Det är i denna mosse som fynden äro gjorda.¹

År 1881 träffades här en del egendomliga bronsföremål, som lyckligtvis hamnade i Nationalmuseet i Köpenhamn. Redan förut funnos i museet liknande föremål, men om deras användning ock bestämmelse rådde bland fornforskarna ej någon enighet.² Men redan då var HENRY PETERSEN på det klara med att dessa ock liknande föremål utgjort delar av beslag till vagnar. Genom de lyckliga fynd, som framkommo under av honom detta ock följande år företagna undersökningar, blev det tydligt, att han hade rätt. Man har t. o. m. av de funna rästerna efter särskild be-

¹) Namnet **Dejbjerg** är alltså nära knutet till den plats, där fynden äro gjorda.

²) UNSET, Jernalderens begyndelse i Nord-Europa (1881), s. 321, talar om ett fynd från Egemose på Fyen med många beslag, som kommo honom att tänka på en vagn.

handling lyckats hopfoga en vagn som — naturligen i restaurerat skick — med tillhörande tistelstång finnes uppställd i Nationalmuseet i Köpenhamn ock utgör en av dess förnämsta prydnader. Till vagnen hör en trästol på fyra ben.¹

Av vilken anledning ha dessa saker en gång kommit ned i mossen? För att komma till besvarande av denna fråga bör man granska fyndomständigheterna, fyndplatsen ock sakerna själva.

Först är att märka, att vad som här träffades blott utgör delar av två vagnar. Fyndomständigheterna ha givit vid handen, att vagnarna kommit ned i mossen söndertagna ock i inkomplett skick.²

Av själva fyndplatsens beskaffenhet lämnar PETERSEN följande karakteristik: »Nedlægningen af vogndelene i mosen er altsaa foregaaet paa et sted i denne, der var saaledes beskaffent, at et slikt foretagende kunde udføres uden videre vanskelighed; men tillige maa det bemærkes, at stedet laa afsides og tildels var dækket af trævækst.»³

Vidare är att märka, att den plats, där sakerna en gång nedlagts, var begränsad av nedstuckna käppar av hassel, ek ock pil, varav de flästa voro tunna grenar, men andra rätt tjocka.

Ett sådant utmärkande av det för de nedlagda sakerna reserverade området är också känt från de stora ock berömda, några århundraden senare mossfynden, t. ex. från Torsbjerg.⁴ Med dessa fynd har Dejbjergfyndet även annat gemensamt. Lokalen — en enslig, halvt otillgänglig mosse — är i bägge fallen enahanda. Vad som träffats i mossfynden föreligger också det

¹) Det funna ävensom fyndomständigheterna äro utförligt beskrivna av PETERSEN i hans arbete »Vognfundene i Dejbjerg Præstegaardsmose», Khvn 1888.

²) Utom vagndelarna träffades i helt eller fragmentariskt skick fyra lerkärl.

³) PETERSEN a. a. s. 35. Denna karakteristik synes ange platsen vid tiden för vagndelarnas ditkomst som belägen på gränsen mellan mossens fasta ock lösa partier. Förbi fyndplatsen sträckte sig »et lavt højdedrag i mosen, en saakaldet vase» (s. 34).

⁴) ENGELHARDT, Thorsbjerg mosefund, s. 52. — Om en liknande förekomst av störrar i Frösvimossen i Närrike se S. LINDQVIST i Fornv. 1910, s. 125 ock 138.

ofta i söndrigt ock inkomplett skick.¹ Måbända kan därför också meningen med nedläggningen i bägge fallen vara densamma. Enligt gängse åsikt, till vilken jag ansluter mig, har mossfyndsmaterialet utlagts som offer efter vunna segrar. Om strider har visserligen ej Dejbjergfyndet — i motsats mot de stora mossfynden — något att förmåla. Men det kunde ju ändå vara en möjlighet, att dessa fragmentariska praktvagnar utlagts på mossen som ett offer.

Ett förhållande hos sakerna själva synes tala för en sådan åsikt. Heliga tecken — triskelen ock julkorset — finnas nämligen i punkterat arbete anbragta på dragstången till en av vagnarna. Att det ej här är fråga om några arbetsvagnar, framgår utan vidare av deras lätta byggnad ock en i de minsta detaljer omsorgsfull utsmyckning med bronsbeslag.² I stången har varit fäst det ok, varmed dragdjuren förspänts³. När man nu finner heliga tecken på en så bemärkt plats som vagustångens främre del, synes den möjligheten ligga nära, att vagnarna varit avsedda för religiösa processioner. Vi veta nämligen, t. ex. genom underrättelserna om gudinnan Nerthus, att sådana processionsvagnar en gång använts vid utövningen av religiös kult.

Men med ett sådant antagande stöter man på en svårighet. I ett annat fornfynd ha nämligen framkommit lämningar av en vagn, som nära överensstämmer med de vid Dejbjerg funna. Det är ett gravfynd från Langå, beläget en halv mil norr om Broholm på Fyen.⁴ Här har vagnen blivit bränd på likbålet, ock därefter ha rästerna lagts ned i en stor ock vid järnkittel tillsammans med en rik gravutstyrelse, ett enäggat svärd, ett spjut, två sköldbucklor av järn ock två guldringar, förutom räster av flera brons- ock lerkärl. Det är att märka, att här inga heliga tecken förekomma samt att för övrigt ej håller fyndomständig-

¹) Däremot märker man knappast på Dejbjergsakerna något av den grundliga ock avsiktliga förstörelse, som för särskilt vissa av mossfynden är så karakteristisk. — Om detta fynd i dess förhållande till de stora mossfynden se PETERSEN a. a. s. 51.

²) Delar av arbetsvagnar äro däremot funna i de senare stora mossfynden.

³) Spetsen av tistelstången lyftes sålunda i höjden ock blev synlig från skilda håll.

⁴) Se kammarhärre SEBESTEDS arbete Fortidsminder og oldsager fra eguen om Broholm, s. 172—182 samt tavle 37—39.

heterna tala för något samband med hednisk kult. Langåfyndet synes sålunda göra ett antagande om Dejbjergvagnarnas forna användning i hednisk kult rätt ovisst. Det är intressant att jämföra den olika ståndpunkt i frågan, som olika författare intagit. Jag anför först PETERSENS åsikt om saken.

Han är ej böjd att antaga något samband med hednisk kult. Efter den karakteristik av fyndplatsen, som i det föregående är anförd, tillägger han: »Fremdeles se vi, at pladsen er afmærket, og at de stedlige forhold i det hele ere saadanne, at det nedlagte temmelig let kunde optages igjen af mosen, naar omstændighederne gjorde det ønskeligt, og lejligheden tilbød sig. Lige til vore dage ere moserne af mange forskjellige aarsager benyttede som gjemmededer for kostbarheder og brugsgjenstande.¹ Der er intet der særligt tyder paa at religiøse bevæggrunde kunne have foranlediget nedlægningerne af vogndelene i Dejbjerg Mose» (a. a. s. 35).

Vidare hänvisar PETERSEN till den omständigheten, att Langaavagnen en gång stått på ett likbål. »Heraf fremgaar det klart,» säger han, »at vognene have været brugte i det daglige liv, maa det end antages, at kun personer af anseelse have indtaget sædet paa den — — —. I de uddrevne figurer kunne vi ikke gjenneemgaaende se hellige tegn. Kunne enkelte saadane vel have foresvævet vognsmeden, f. ex. triskelen og hjulkorset, har deres anbringelse dog haft det hovedøjemed at ornamentere beslagene, saa vidt og saaledes som et par enkelte som ringe og halvbuer formede stempler tillode hans smag og opfindsomhed. Men selv en overlæsselse med hellige tegn vilde ikke kunne henvise anvendelsen af vognene til gudehusene. Ved saadanne tegn har man jo til alle tider knyttet guddommen til alle slags brugsgjenstande i det daglige liv og sikret sig hans bistand og velsignelse. En hel anden sag er det, at undertiden netop saadanne vogne, som de høvdingene brugte, have været helliget guderne til brug i hovene. Det var jo i høvdingenes billede at de ypperste blandt guderne udstyredes.»²

¹) Detta antagande torde nu, sedan vår kännedom om mossfynd väsentligt ökats, ej finna så stor anslutning.

²) A. a. s. 31, 32. — Ett antagande om vagnarnas användning i samband med kulten var då redan framställt i »Det kongelige Museum for nordiske oldsager. Vejledning for besøgende» (1883), s. 47.

PETERSENS uppfattning av fyndet synes vara delad av SOPHUS MÜLLER, att dömma av det följande: »I det fyenske fund er vognen bleven brændt paa ligbaalet, og derefter ere resterne nedlagte i en stor jernkjedel sammen med et rigt gravudstyr. Det tør vel heraf sluttes, at alle disse vogne have været til brug i livet og ikke bestemte til tjeneste ved templet, til optog med gudebilleder el. lign. Paa vognen blev liget ført til baalpladsen, og det laa da nær at sætte det hele paa baalet. Ikke usandsynligt forbandt man hermed forestillingen om at den døde kunde have brug for den i det kommende liv eller paa reisen til de dødes hjem. Disse tanker laa nær i hedenskabet. I Norden træde de senere i oldtiden stærkt frem i gravfundene af vogntøi og hesteskeletter. De nysnævnte vognfund fra grave i Vesteuropa vise, at ikke meget fjærntboende folk havde for skik at udstyre den døde med et kjøretøi. Enestaaende som Langaafundet er, kunde det skyldes en efterligning af denne fremmede skik.»¹ I det föregående har MÜLLER omtalat »mange vogne, af hvilke der er fundet mindre rester i Frankrig, Rhinegnene, Schweiz og Ungarn.»

En annan ståndpunkt intager MONTELIUS: »Liksom på mången siciliansk kärra nu för tiden stod på vagnen en stol — vi kalla ju ännu vagnssätet 'stol' — varpå den åkande satt. Sannolikt var emellertid denna stol ej avsedd för en dödlig, utan för en gud eller en gudinna. De heliga tecken, som ses på vagnens bronsbeslag, göra det nämligen jämte andra förhållanden tydligt, att vagnen haft en religiös betydelse, liksom de vilka i det föregående äro omtalade i anledning av det nära Eskelhems kyrka på Gottland anträffade fyndet.² Dejbjergvagnarna kunna likaväl ha dragits av kor som av hästar. — Att under nu ifrågavarande tid även vagnar till världsligt bruk funnits, framgår bland annat därav, att ett danskt gravfynd innehöll bronsbeslag till en vagn, vilka äro alldeles lika dem på vagnarna från Dejbjerg, endast med den skillnaden att de förra sakna de på de senare förekommande heliga sinnebilderna.»³

¹) S. MÜLLER, *Vor oldtid* (1897), s. 470.

²) I det föregående (s. 119) omtalas i sammanhang med Eskelhemsfyndet fästtåget för Nerthus och hennes med kor förspända vagn.

³) Sveriges historia, 1: 1, s. 133 o. f.

Vi finna sålunda, att de danska forskarna utgå från gravfyndet ock ej anse någon anledning föreligga att för Dejbjergvagnen antaga en användning till religiöst bruk. Äfven MONTELIUS är så till vida ense med dem, att han anser Langåvagnen avsedd till världsligt bruk, men för förklaringen av Dejbjergvagnarna utgår han från traditionerna om fästtåg till ära för en gudom, varvid gudabilden fördes omkring på en vagn.¹ Hit för han även andra fynd som Eskelhelmsfyndet från bronsåldern.

Avsikten med det följande är, att till denna fråga, där man ännu ej kommit till något avgörande, föra nytt material, som hittills ej varit under diskussion. Det blir sedan vår uppgift att se efter, i vilken riktning detta hänvisar.

Det är på ortnamnet **Dejbjerg** som jag fäster uppmärksamheten. De för en utredning om namnets ursprung så viktiga fornformerna äro följande:

o. 1340 **Døthbyergh** NIELSEN, Hist. efterr. om Skadst herred, s. 259.

1381 Rector ecclesie **Dodbergh** Script. rer. dan. 5, s. 553.

1446 aff **Dedbjerg** Harsyssels Dipl. s. 40.

— aff **Dedbergh** Gamle jyske tingsvidner s. 42.

1447 aff **Dethbergh** Hars. Dipl. s. 43.

1498 **Detbiære** soghen Hars. Dipl. s. 86.

— i **Detbiærig** Hars. Dipl. s. 87.

1519 i **Dedtbiæriig**, i **Detbiæriig**, i **Detbiærig** Tingsv. s. 43.

1522 i **Dettbiærig** Tingsv. s. 45.

1531 i **Deyddbjerg** Frederik I:s da. registr. s. 364.

1532 i **Deberghe** a. a. s. 424.

— tiill **Deybierge** kyrke; tiill **Debjergelund** a. a. s. 448.

— i Lille **Debierge**; hoss **Debjergelund** a. a. s. 449.

— **Dedberg** lund; aff **Dedberg** kircke a. a. s. 454.

1537 til **Deybjerg** Kirke i **Deybjerglundts** Mark; **Gammel Die-**

¹) Se härom MONTELIUS i Månadsbl. 1887, s. 146. o. f. — Om Dejbjergfyndet yttrar sig synnerligen försiktigt P. REINECKE i »Festschrift zur feier des 50-jährigen bestehens des Römisch-germanischen centralmuseums zu Mainz» (1902), s. 66. Efter att ha omtalat stridsvagnar säger han om Dejbjergvagnarna, att »de däremot äro att tolka annorlunda.»

biereg. Da. kanc. registr. 1535--50, s. 39.

1537 til Deybiereg Kirke i Deybieregglundt Mark; Gammel-Deybiereg Kronens skøder 1, s. 3.

1547 i Denisbiereg Sogn Da. kanc. reg. 1535--50, s. 319.

— Dethbiereg S. Kronens skøder 1, s. 28.

1561 af Stafninge og Dedberg Sogne Kanc. brevbøger 1561--65, s. 48.

1566 af Stafninge og Diedbiereg Sogne a. a. 1566--70, s. 2.

1585 Deiebierrig S. Kronens skøder 1, s. 295.

1587 i Gammel Deyberg Kanc. brevb. 1584--88, s. 702.

1593 till Deibergglundt Udvalg af gamle da. domme 4, s. 375.

1621 Deiberg S. Kronens skøder 1, s. 408.

1649 Deyeberelund Jy. saml. (2) 4, s. 372.

De två älsta ock för bedömandet av namnets ursprung viktigaste beläggen (från 1340 ock 1381) visa, som synes, formerna *Dethbyergh*, *Dodbergh*.¹ Senare belägg t. o. m. 1531 ha ännu dentalen i behåll, men *ø* har övergått till *e*; i ett fall (1531) förekommer i stället *ey*.

Denna utveckling sammanhänger väl med jylländska dialektföreteelser. En övergång *ø* → *e* förekommer å vissa håll.² Vanlig är utvecklingen *d* → *j*.³ Det en gång (1531) belagda *Deyd-får* sålunda anses som en kompromissform mellan *Ded-* ock det därur utvecklade *Dej-*. Efter 1531 är dentalen borta, utom i isolerade fall från 1532, 1547, 1561 ock 1566. Härmed äro vi framme vid den form, som namnet äger i våra dagar.

Möjligen har man här även att räkna med påvärkan av andra namn, som i förra leden ha former av adjektivet *diger*. Ett sådant, *Degeberga* socken i Gärds härad, Kristianstads län⁴, företer ej sällan äldre former på *Dei-*, *Dey-*.⁵ Jämför *Degerberga* (från 1585 och 1587) för ett nedan behandlat *Döberg* från Närke.

¹) *Dod-* torde vara felform för *Død-*.

²) Se KRISTENSEN, *Nydansk* (1906), s. 66--68.

³) Se t. ex. formen *døj* för *død* i FEILBERGS ordbok.

⁴) FALKMAN, *Ortnamnen i Skåne*, s. 234.

⁵) Se Kancelliets brevbøger 1551--55, s. 186; 1580--83, s. 512 1584--88, s. 115 samt (från 1584) THULIN, *Samling af urkunder rör. patronatsrättigheterna* 2, s. 247 ock (från 1611) Kronens skøder 1, s. 371.

Enligt min mening utgöres förre sammansättningsleden i namnet av adjektivet *død*. För att stödja denna åsikt hänvisar jag till andra ortnamn bildade med samma ord.

Först några namn som tydligen äro så unga, att de ej hunnit avsätta sig i sin slutgiltiga form. Till gengäld ha de att bjuda på en upplysande tradition.

De *døde mænds grave* heter en plats på västra sidan av Nordby hede, Nordby sogn, Samsø. Härom: »to dynger af småsten; strandvasker begravet; sten lagdes til for vejlykke.»¹

Den *døde mands sted* finnes på ängen Mønsted have, innanför landsvägen västerut från Silkeborg, nära Lysbro, Balle sogn, Viborg amt. »Jæger skudt her; vejfarende kastede pinde til for at beskytte sig mod gengangeren.»²

De *mands hoved* är namnet på »et bakket holt, ganske skovbegroet, som gaar ud i aeen» vid Nybro i närheten av Silkeborg Skov. Härom följande sägen: »En rejsende handelsmand fra 'tydsk Holsten' kom engang der til egnen, og da han ikke kjendte vejen, fik han en vejviser, der for at plyndre ham førte ham vild og ud paa det nævnte holt og skød ham der, og først mange tider efter blev hans hoved fundet paa holtet. Men siden denne gjærning blev bedreven, høres der undertiden skud paa vandet der udenfor, og naar det er tilfældet, fanges der ingen fisk»³.

Om *Det døde hul* vid Lysbro anföres en sägen, enligt vilken en ogärningsman där grävt ned liken av hustru ock två barn, som han mördat⁴.

Dødemandsbjerge kallas enligt FEILBERGS ordbok 'nogle klitter' i Ulvborg ock V. Horns herreder med anledning av begravingar på platsen. *Dødemose* finnes i Øster-Ulslev sogn, Maribo amt.⁵ *Dø(d)skov* ligger i Vester-Hassing sogn, Kjær

¹) Fra dansk folkemindesamling 1, s. 114. Jylländska *dødemand* översättes av FEILBERG bl. a. med 'strandvasker, et opdrevet lig'.

²) a. a. s. 115. Se om platsen utförligare GRUNDTVIG, Gamle danske minder, 1 (1854), s. 57. Vi möta här det s. k. 'varpet' med därtill knuten offersed. Se DYRLUND, Om stenkaste og troshöve i Dania 7 (1900), s. 224 ff. med tillägg av KR. NYROP.

³) Grundtvig a. a. 1, s. 58.

⁴) Grundtvig a. a. 1, s. 56.

⁵) Enligt uppgift »Fra dansk folkemindesamling» 1, s. 103 finnes här en sten, till vilken folketro är fäst. Av vad art denna är, nämnes ej.

herred, Aalborg amt. 1661 nämnes detta namn **Døedskouf**, 1665 i **Dødschou Mark**.¹ Vidare känner man från 1572 ett **Dødeholm**, sannolikt beläget i Dreslette sogn, Baag herred, Odense amt.²

I Norge träffas namnet **Dødmandshelleren** på en hålighet i ett fjäll på Valderø i Romsdals amt.³

På Island finnas också ett par hithörande namn. **Dauðsmannskvísl** ligger vid en väg, Grimstungur, förbi Skútá, Hunavatns syssel.⁴ Vid Ulvarsfell, Snefélðsnes syssel, finnes **Dauðsmannsfoss**.⁵

På svenskt område träffas de bl. a. i Norrland. Östligt från Nexås(en) i Ströms socken, Hammerdals tingslag, Jämtlands län ligger **Dödmanstjärn**, 1798 skriven **Dödmans-kärn**.⁶ Från 1510 finner man omnämnt »ith godz **Dødhemane viik** hether». ⁷ 1588 ock 1651 nämnes **Dödemansreenen**, en lokalitet i Torsåkers socken, Boteå tingslag, Västernorrlands län.⁸

I Bohuslän på Ödsmåls utmark, Torps socken, Orusts östra härad, finnes en backe, som bär namnet **Dödsbacken**, med ett antal nu delvis förstörda ättekullar.⁹ Namnen **Dödmansstenen** ock **Gallejemyrorna** på Östby utmark i Näsinge socken, Vätte härad, Bohuslän, skola vara minnen av en egendomlig transport landvägen av svenska galerer under Karl XII:s krig mot Danmark-Norge. Lemningar efter de anlagda risbäddarna ock kavelbroarna förekomma i Galejemyrorna; »en sten därstädes bär namn av **Dödmansstenen** till minne av en, som vid till-

1) Kronens skøder 2, s. 93, 234.

2) Gamle danske domme 3, s. 155.

3) Norges land og folk: Romsdals amt 1, s. 167.

4) KAALUND, Beskr. 2, s. 42.

5) »Noget syd for gården ses et stort gil, hvorigennem Ulvarsfellså styrter sig ned; øverst oppe på halsen danner den en foss, sagaens Ófeigsfors, nu sædvanlig kaldet **Dauðsmannsfoss**»: KAALUND, Beskr. 1, s. 451.

6) NORDLANDER, Norrländska samlingar 3, s. 96.

7) Diplom. norv. 14, s. 191.

8) THULIN, Ecklesiastika boställena 2, s. 237, 239. — Postortsförteckning 1909 upptar **Dömannsskär**, fiskeläge i Hamrånge sn, Gävleborgs län.

9) HOLMBERG, Boh. hist. o. beskr., 2 uppl., 2 (1867), s. 285.

fället där omkom ock vilkens ande vidskepelsen ännu tycker sig höra vid midnattstid klaga över sin ofärd.»¹

Om Dösjöbro i Skåne berättar EVA WIGSTRÖM en sägen, att det skall vara styggt vid denna bro, ty där har i gamla tider stått ett slag. Skepnader stodo på bron ock sökte stänga vägen för en dräng, som skulle köra över.²

I det föregående har inledningsvis behandlats en del ortnamn med **död(man)**. Som vi funnit, är anledningen till namnet oftast, att någon dött eller ligger begravnen på platsen, varom traditionen också ibland givit besked. I flera fall äro såväl händelsen som namnet av ganska ungt dato.

Det bohuslänska **Dödsbacken** hade sitt namn av en hednisk gravbacke. I det följande anföras flera namn, där anledningen likaledes är den, att platsen under förhistorisk tid använts för jordandet av avlidna. Därjämte träffa vi namn, som synas leda sitt ursprung ur en folketro, som betraktat en viss lokalitet som de dödas boning, även utan att detta motiveras av en begravning på platsen. Nedan skola vi finna namn, av vilka flera givetvis äga en hög ålder. Dessa gamla namn ha ett mera direkt samband med **Deibjerg**, som säkerligen också kan göra anspråk på gamla anor.

I Närke finnes ett ortnamn **Döberg**, Snavlunda socken, Sundbo härad. Äldre från jordeböcker hämtade former äro:³

1550, 1578 Dödeberga	1587 Dödeberg l. Degerberga
1554 Dödebetta	1589, 1617 Döberga
1555, 1581 Dödeberg	1604 Döbärga
1583 Döderberga	1622, 1880 Döberg
1585 Degerberga	1675, 1686 Döbärgh.

»Förre leden synes vara fsv. gen. pl. **dödh(r)a**, 'de dödas' (jfr **Döderhult** 'de dödas skog' i Småland). Senare leden är gammal pluralform av **berg**, senare ersatt av singular. Anledningen till namnet är okänd.»

¹) HOLMBERG a. a. s. 16, 17. — Om ett, dock mycket ovisst, **Dödman-kärr** från St. Lundby sn, Vättle härad, se Ortnamnen i Älvsborgs län 13, s. 124.

²) Eva Wigström, Folkdiktning 1, s. 157.

³) Fornformerna ock den följande förklaringen äro mig benäget meddelade ur i manuskript föreliggande bearbetning av den av K. M:t anbefallda undersökningen av ortnamnen i Örebro län genom sekreteraren, fil. lic. J. SAHLGREN.

Döberg ligger på Tiveden, således ej i gammal kulturbygd; fornminnen äro ej häller kända från platsen. Men kanske kan namnet ändå ställas samman med de döda.

Om ett isländskt bärg, Helgafell, berättar Eyrbyggja saga följande:

»Þórolfr gav namn åt Þórsnes mellan Vigráfjörðr ock Hofsvágr. På detta näs står ett fjäll. Det fjället höll Þórolfr så högt i ära, att dit skulle ingen få skåda otvättad eller någon på fjället göra skada på något, varken på människor eller boskapsdjur, med mindre de självmant begåvo sig därifrån. Detta fjäll kallade han Helgafell ock trodde, att han skulle komma dit, då han doge, ock likaledes alla hans fränder på näset.¹ Det är att märka, att Þórolfr dock ej begrovs här, utan på Hofstaðir, även det — som bl. a. namnet anger — en helig plats.

Om sådana smärre lokala dödsriken talas även på andra ställen i den fornisländska litteraturen.²

Äldre former för Döderhult, socken i Stranda härad, Kalmar län, äro:

1312 dudbraholth Sv. dipl. 3, s. 79.	1416 i Dudhehult SD nf 3, s. 107.
1320 Dudhrulta SD 3, s. 477.	— Dudherhult SD nf 3. s.
1337 dutharhult SD 4, s. 581.	108.
1343 dodhirhultæ SD 5, s. 191.	— i Dodherhulta sokn SD
1376 i Dudrultum Styffe Skand. 2 uppl., s. 182.	nf 3, s. 126.
1401 i Dudrehulta sokn, i Dudrehulthe, Dudherhult SD nf 1, s. 21.	1553 udi then Döderhultz skäriegård G. I:s Reg. 24, s. 25.
1412 i Dudherhulta sokn SD nf 2, s. 484.	1593 in Döderhult Handl. från Uppsala möte 1593, s. 134.
1413 Dødrolth SD nf 2, s. 656.	

¹) Altnord. saga-bibl. 6, s. 12. Samma saga berättar, att en herde såg fjället öppna sig ock hörde Þorsteinn Þorskabitr, son till Þórolfr, välkomnas i bärget, där han skulle sitta i högsätet mitt emot sin fader (a. a. s. 27).

²) Se GOLTHER, Handbuch der german. mythologie, s. 89, ock senast W. VON UNWERTH, Untersuchungen über totenkult und Odinnverehrung (= German. Abhandl. 37), s. 17 o. f.

Fsv. **Dudhra-** tolkar NOREEN som en plural genitiv av en avljudsform till adjektivet **dødher**.¹ Betydelsen blir alltså 'de dödas lund'. I närheten ligger en gård med namnet **Smörkullen**, ett ortnamn som på flera andra håll tydligen sammanhänger med dödsföreställningar ock kultförhållanden².

Jämför **Dø(d)skov** i det föregående.

I fråga om det sistnämnda kan man dock även tänka på ett förhållande liknande det, som Ortnamnskommittén tilltalande antagit för **Döfvedal** i Tämta socken, Vedens härad: »Namnet torde vara ett ursprungligt ***dödhvidhadal**, d. v. s. en dal som blott har att bjuda på vad som i fornsvensk tid kallades **dödhvidher**, 'icke bärande skog, dålig skog, bränsle'.»³

En första sammansättningsled **Dödra-** passar ju bra till **Dödrakolla**, som omnämnes 1500.⁴

Mera oväntat är **-by** som senare led. **Dörby**, by i N. Möckleby sn på Ölands östkust, Möckleby härad, visar sig genom äldre former höra hit:

1352 **Duthraby** Sv. riksark. 1413 innan **Dwderby**, innan
perg. 1, s. 24. **Dudherby** SD nf 2, s.

1381 **Dudhraby** SRP 1, s. 507. 581.

För namnets sammanhang med de döda tala på platsen förekommande fornminnen. AHLQUIST lemnar följande uppgifter: »Vid **Dörby** finnes en mängd mer ock mindre destruerade fornminnen på ett slätt, vackert fält, ö. om byen. Detta har utgjort ett av Ölands flere slagfält ock är prytt med reste klump- ock pelarformige bautastenar samt låga, runda ättechögar. På flere ställen synes lemningar av föreningskedjor mellan stenarne; men i sednare tider äro många stenar rubbade ock bortförde till hägnader»⁵. Vidare omtalar han, att på platsen finnes en öppen stenkrets, liknande den som nedan omtalas från **Dödevi**.

Samma namn bär en socken i N. Möre härad, Kalmar län. Namnen **Tingby** ock **Tingbyberg**, som förekomma på platser

1) NOREEN, *Altisl. gr.* s. 124. Se även samme förf. i »Sverges ortnamn» i *Gleerupska biblioteket, Geografien*, s. 9.

2) Se förf. i *Fatab.* 1910, s. 193 ff.

3) Ortnamnen i *Älvsborgs län* 11, s. 112.

4) *Vadstena kl. jordebok*, s. 88.

5) *Ölands historia* 2:2, s. 16.

helt nära kyrkan, ange väl, att här tingsplatsen en gång varit för Norra Möre härad.

Äldre former äro:

1371 Duderby SRP 1, s. 305.

1383 Dudherby SRP 2, s. 8.

1542 opå Döderby prestegäldh G. I:s reg. 14, s. 13.

1542 Döderby prestegäld, vdj forbe:de Döderby prestegäld G. I:s reg. 14, s. 18.

1553 udi Döderby . . . . sochner G. I:s reg. 24, s. 66.

En intressant senare led uppvisar Dödevi, namn på en by i Högby socken, Åkerbo härad, på Öland. Fornformer ur 1500-talets jordeböcker äro:

1539 Döduijek 1, f. 9 v.

1540 Döduick 2, f. 67 v.

1542 Doduick 12, f. 17 v. Samma form förekommer 1543.

1544 Doduj 9, f. 22. Samma form 1545 ock 1553.

1546 Dödui 13, f. 33 v. Samma form 1567, 1570, 1576, 1577, 1578, 1579, 1582, 1583, 1584, 1586 ock 1590.

1547 Döduj 2, f. 22. Samma form 1548, 1550, 1552 1558 ock 1559.

1554 Döduij 14, f. 15. Samma form 1557, 1560, 1561, 1563, 1564, 1565, 1572, 1573, 1575 ock 1588.

1566 Döduy 20, f. 18.

1585 Döderui 14, s. 15.

1587 Dödwiij 3, f. 9. Samma form 1593.

1591 Dodwiij 12. Samma form 1598.

De fyra älsta formerna synas tyda på en senare led **-vik**, men ett sådant antagande är ej möjligt på grund av de lokala förhållandena. Det lider väl intet tvivel, att det i stället är ordet **vi** med betydelsen 'helig plats, kultplats' som här ingår.

Även arkeologiska förhållanden tala i denna riktning. AHLQUIST¹ omtalar, att på platsen finnes en dommarring. Sådana träffas ju ofta på tings- ock kultorter. Vidare finnes en märkvärdig stenläggning, bestående av sammanpackade smärre stenar, de flästa av vanlig mansbörda. Av det senare minnesmärket finnes en plankarta i SJÖBORGS Saml. för Nordens fornälskare 2, pl. 16, fig. 62. Det framgår tydligt, att detta ej är en dom-

¹) Ölands hist. 2:1, s. 79 ock följ.

marring, vilken senare består av resta stenar, i varje fall, av sådana som avsevärt höja sig över den omgivande marken. Här åter finner man stenläggningar i jordytan, vilkas arkeologiska karakter ej är rätt klar. Närmast till hands liggande analogier synas mig emellertid vara stenläggningar av den art, som påträffas på kultplatser från den äldre järnåldern. Samma åsikt som ovan framställts hyser AHLQUIST: »Stenläggningen utgjorde vad man kallade **Vi** eller **Helgadomen**, **Heliga stället**. Slutstavelsen på byens namn leder även till åtanken av ställets forna helgd». Med förekomsten av ättekullar bör väl förra leden **Död(e)**-sammanhållas.

De nordiska ortnamnen på **Dö(d)**- kunna sålunda uppdelas i två grupper, i den mån namnens ålder låter sig urskiljas, nämligen i

1) en grupp av efter allt att dömma yngre namn, där till orten knuten folketro ännu ofta kan upplysa oss om att namnet återger minnet av någon, som dött eller ligger begravnen på platsen; denna grupp ställer utom tvivel, att ortnamn bildats med ordet **död** i förra leden; samt

2) en grupp av äldre namn, vilkas samband med de döde är svårare att angiva. Ibland träffas forngravar på platser med ifrågavarande namn, ibland icke. När gravfält finnas, ligger det närmast att utgå från dessa; de dödes tillvaro är ju enligt fornordisk uppfattning till en viss grad knuten till gravplatsen. Ett ortnamn på **Dö(d)**- torde sålunda här ange lokaliteten som gravplats ock dödsboning. — Även när gravar saknas, torde ett antagande av namnets samhörighet med dödsrikesföreställningar i vissa fall ligga rätt nära, t. ex. då ordet **berg** utgör senare leden.

Det är givet, att sådana platser bli helgade. De torde därför i många fall övergått till kultorter. Härpå tyda åtskilliga i det föregående anförda förhållanden.¹

Vi återvända till **Deibjerg**. Även här träffas gravminnesmärken i mängd. I en uppsats om fornminnen i Ribe stift säger

¹) Hit räknar jag Dödevi med dommarring, den här ock vid det öländska Döderby befintliga kretsen av lagda stenar, tingsplatsen Döderby i Småland samt Döderhult i samband med namnet Smörkullen ock dess kultrelationer.

J. KIERCKEBYE: »Intetsteds saa jeg dog saa mange høje samlede som paa hedebakkerne i Deibjerg-Hanning Pastorat norden for Skjernaamundingen.¹⁾ Dette har sålunda varit en betydande plats i forna tider.

Men som namnet anger, ligger dess betydenhet även utom det dagliga livets förhållanden. Deibjerg har varit de dödas helgade plats.

Till MONTELIUS' på andra grunder framställda åsikt om Dejbjergvagnarnas forna användning i hednisk kult ansluter sig sålunda den uppfattning, till vilken man kommer genom ett studium av detta ock andra namn på Dö(d)- samt därmed i samband stående förhållanden.

---

¹⁾ »Disse maa vel have været kystbakker mod Vesterhavet og en fjord derfra ind i landet, som siden er skyllet fuld af sand, paa hvilket havsand hele Stavning Sogn og størstedelen af Skjern Sogn nu er beliggende.» Saml. til jydsk hist. og topografi [I:] 7, s. 130. Hanning är annex till Deibjerg sogn; omedelbart intill denna äro Stavning ock Skjern belägna. »Eggen er temmelig rig paa gravhøje, men om mærkelige fund i dem har der ikke hidtil foreligget nogen efterretning»: PETERSEN i a. a., s. 6.

Nordiske minder, især sproglige, på Orknøerne.

Af JAKOB JAKOBSEN, København.

Som færing fik jeg allerede i min tidlige ungdom et vist kendskab til Færøernes nærmeste naboland imod sydøst: Shetlandsøerne og et lille indblik i disses mange gamle nordiske minder og deres af nordisk oprindelse endnu stærkt prægede talesprog. Senere efter at have taget kandidateksamen foretog jeg med understøttelse fra kultusministeriet og fra Carlsbergfondet to rejser (1893—95 og 1905) til disse øer for så grundig som mulig at undersøge, hvad der var tilbage af gammelnordiske traditioner og gammelnorsk (norrønt) sprog, lokalt kaldet »Norn». Udbyttet var over al forventning rigt. Foreløbige arbejder over det indsamlede materiale blev »Det norrøne sprog på Shetland» (for doktorgraden) og »Shetlandsøernes stednavne». Det samlede sproglige resultat (fraregnet en del af stednavnematerialet samt lidt lavskotsk og keltisk materiale) er nedlagt i hovedarbejdet »Etymologisk ordbog over det norrøne sprog på Shetland» med kulturhistorisk og sproghistorisk indledning, som vil foreligge færdigtrykt i 1912 med understøttelse fra Carlsbergfondet.

På Shetland lærte jeg Orknøboere at kende, igennem hvem jeg fik kendskab til orknøske forhold, gammelnordiske minder og levninger af oldnordisk sprog: Norn ('Norrøna') eller »Danskatonng» (dansk tunge) på Orknøerne. Dette fæstnede min beslutning: at foretage undersøgelser på disse øer efter den samme plan og målestok som tidligere på Shetland. Jeg foretog i dette øjemed to rejser til Orknøerne i somrene 1909 og 1910, og også i dette tilfælde blev udbyttet over forventning rigt. Som det første foreløbige resultat fremlægges efterfølgende afhandling.

Overraskende har det virket på disse rejser at træffe blandt almuen mænd, især blandt de yngre, som af egen drift har optaget studiet af oldnordisk eller af dansk sprog, udelukkende af interesse for øgruppernes nordiske minder. Jeg tænker her på

folk uden akademisk uddannelse, uden andre forudsætninger end en naturlig udviklet intelligens, undertiden blot med den allernødtørftigste skoleuddannelse. I det hele er interessen og sympatien for de nordiske lande meget stærk og bevidstheden om stammeslægtskabet med de nordiske folk meget levende både på Shetland, Orknøerne og i Caithness (Nordskotland), langt stærkere og meget mere levende, end man her i Norden almindeligvis har formodning om. En halv måneds ophold i Caithness under min sidste Orknørejse var tilstrækkeligt til at give mig et bestemt indtryk for denne landsdels vedkommende. Og også andre steder på Skotlands fastland, på kyststrækninger hvor i oldtiden nordboer har nedsat sig, gør et lignende forhold sig gældende.

På Orknøerne har jeg gennem samtaler med mænd fra Syderøerne (Hebriderne) og med Orknøboere, som har indgående kendskab til Syderøerne som følge af bosættelse der, fået den overbevisning, at der også på den sidst nævnte øgruppe er et rigt arbejdsfelt for en nordisk filolog. Et indtryk heraf måtte også enhver få, som opmærksomt har gennemlæst GEORGE HENDERSONS bog »Norse influence on Celtic Scotland», der indeholder et betydeligt, omend næppe helt tilstrækkeligt sigtet, materiale. Det er min agt i en meget nær fremtid, om forholdene måtte tillade det, at udvide de omtalte undersøgelser til at omfatte Syderøerne og mulig andre dele af Skotland samt øen Man.

1.

Orknøerne har i gammel tid allerede straks efter bebyggelsen fra Norge i og delvis før vikingetiden haft en stor betydning som forbindelsesled imellem Skandinavien og de britiske øer. Øgruppens beliggenhed giver os en nøgle i hænde til forståelse heraf. Fra Bergenskysten til Shetland, den første øgruppe i vest som blev bebygget af nordmændene, er der kun et kort spring — efter gamle shetlandske bådfiskeres udsagn roede i tidligere tid fiskere fra østsiden af Shetland og fiskerne fra den lige overfor liggende norske kyst til tider så langt ud til havs, at begge parter havde hinanden i sigte, når de havde nået de yderste af de på hver side søgte fiskebanker. Fra Shetland til de sydligere liggende Orknøer er springet endnu kortere — midt imellem begge øgrupper og synlig fra dem begge ligger øen Fair Isle, dannende et forbindelsesled. Og er man på Orknøerne, så står man ved selve Skotlands port, da øerne kun adskilles

fra Nordskotland (Caithness) ved Pettlandsfjorden.¹ Det var derfor kun naturligt, at de nævnte øgrupper kom helt ind under de søvante nordboers magtområde, og at farterne dertil begyndte meget tidlig, allerede før den egenlige vikingetid — et forhold som skal drøftes nærmere på et andet sted. Orknøerne havde en udmærket beliggenhed som udgangspunkt for vikingetogter til det skotske fastland, til Hebriderne og videre. Af disse grunde og tillige fordi Orknøerne gennemgående er fladere og frugtbarere end Shetland,² blev de stærkere befolkede og i langt højere grad et brændpunkt for begivenhederne og et politisk centrum. »Orknøboernes saga», der lige så vel omhandler Shetland, er et vidnesbyrd om hvilken ringe politisk rolle Shetland på den tid spillede i sammenligning med Orknøerne. Også Caithness og Sutherland, hvilken sidste store landsdel kun er bleven meget sparsomt befolket af nordboer (de keltiske stednavne er her endnu langt mere overvejende end i Caithness), har til trods for deres udstrækning nærmest været betragtet som et tillæg til Orknøerne. De norske Orknøjarler kaldtes gærne blot således, skønt jarledømmet foruden Orknøerne også omfattede Shetland, Caithness og Sutherland. Men på fastlandet fik nordboerne ikke det samme sikre fodfæste som på øerne.

Et kort besøg på Orknøerne overbeviser meget snart den iagttagende fremmede om den store betydning, disse øer har haft i deres nordiske periode. Mindesmærkerne bær vidnesbyrd herom. I øernes hovedstad **Kirkwa**,³ som ligger ved en bugt østlig på hovedøen Mainland og er bygget langs foden af en bakke, står den fra det 12 århundrede stammende domkirke »St. Magnus'

¹) Pettland og ikke Pentland er den gamle af almuen i Caithness og på Orknøerne endnu brugte udtale.

²) Blandt større orknøske højder er der knapt andre end et par nordlig på øen Hoy, som fortjener navn af fjælde. »The Warth Hill» (Hoy) er 1556 fod. Næst derefter kommer højene i Orfir (det sydlige Mainland) og på øen Rousay (nord for Mainland). Ellers minder store partier af øerne med deres jævnt og langagtigt afrundede former om svømmende hvalers rygge. Skulde dette være den egenlige oprindelse til øgruppens førnordiske, latiniseret keltiske navn »Orcades»? Keltisk (gaelisk) *orc* a) svin, b) hval. Formodningen er oprindeligt mundtlig fremsat af arkivar CURSITER i Kirkwa, Orknøerne.

³) Jeg gengiver her navnet i den af almuen endnu ganske almindelig brugte udtaleform og ikke i den forvanskede skriftform Kirkwall.

Cathedral», et af de mest storstilede og monumentale gammel-nordiske bygningsværker udenfor det egenlige Nordens grænser, imponerende fuldt så meget ved sin skønhed og arkitektoniske fuldkommenhed som ved sin størrelse, skønt kirken bærer mærke af flere forskellige perioders forskellige bygningsstilarter. Den er det prægtigste nordiske mindesmærke på skotsk grund. Tæt ved domkirken ligger ruinerne af de to store gamle borge: jarleborgen (»the earls' palace») og bispegården (»the bishops' palace»). Bispegården omtales i det 13. århundrede (her døde kong Håkon Håkonsson i 1263) og er et nordisk mindesmærke, skønt senere delvis ombygget. Bygningens store runde tårn skyldes biskop Reid i det 16. århundrede. I denne bispegårds ruiner blev i 1848 benene af øernes første biskop, Vilhelm den gamle i det 12. århundrede, opgravet. At det virkelig var Vilhelm den gamle, bevistes af indskriften på en i gravkisten funden blyplade. Jarleborgen er i sin oprindelse nordisk, men blev ombygget i det 15. og 16. århundrede af skotske jarler (fuldført af jarl Patrick Stewart). I sammenhæng hermed kan omtales, at der endnu findes spor af den ældste kendte kirke i Kirkwa, omtalt i Orkneyinga saga og ældre end domkirken.¹

Den ældgamle kirke blev ødelagt ved ildsvåde i det 16. århundrede, men genopbygget af biskop Reid ganske kort derefter. Siden forfaldt den og er nu omdannet til et almindeligt beboelseshus.² Dens portal står endnu tilbage som indgang. Den var viet til Olaf den hellige og kaldtes »St. Ola's kirk». Sandsynligvis er den bleven bygget i det 11. århundrede af jarl Rognvald Brusesson, kong Olaf den helliges fosterson. Efter denne ældgamle kirke nævnes endnu det landsogn, som hører til Kirkwa, »St. Ola's parish».³

I Orkneyinga saga omtales en nu forsvunden jarleborg (jarlabú) i Orfir (det sydvestlige Mainland) og en op til denne stødende kirke. Beliggenheden af disse blev først fastslået ved

¹) Byens ældgamle navn Kirkjuvágr tyder på at der allerede ved nordboernes første ankomst dertil har stået en kirke; men dette har i så fald været en keltisk kirke.

²) DIETRICHSON, Monumenta Orcadica.

³) Blandt andre orknøske minder om kong Olaf den hellige kan nævnes »the market and fair of St. Ola», det gamle navn for øernes hovedmarked i Kirkwa, som nu kaldes »the Lammas market» og holdes årlig på den første tirsdag efter den 11. august.

udgravninger, ledede af A. W. JOHNSTON i 1900 og 1901 i nærheden af det nuværende »Bu»: the Bu o' Orfir. Nærmere beskrivelse findes i »Saga-Book of the Viking Club» for 1903.

Indeholder Shetlandsøerne mange forhistoriske mindesmærker, både keltiske og nordiske, så gælder dette i nok så høj grad Orknøerne, hvor man — til trods for den stærkt fremskredne opdyrkning af jorden — på sin vandring idelig støder på gravhøje, underjordiske stenkamre eller »Piktehuse» samt ruiner af **brochs** (store runde stentårne, så kaldte Pikteborge), nu for største delen overgroede med græs. Dog har Orknøerne intet sidestykke til den høje og temmelig fuldkomment bevarede Mosøborg på Shetland. Et imponerende og ret enestående mindesmærke fra Orknøernes førnordiske eller keltiske (piktiske) tid er de to stenkrese, »the standan stens», i Stennes ved indsøen »Stennes loch» vestlig på Mainland, krese af høje, opret stående stene, af hvilke nogle når tre gange en mands højde eller derover. De menes at have dannet led i et ældgammelt soldyrkelsessystem.¹ Endnu sent i det 19 århundrede kaldtes ifølge TUDOR (»The Orkneys and Shetland») den sydøstligste af de to stenkrese (den mindste i omfang, men indeholdende de højeste stene) »månetemplet», den nordvestligste og i omfang største (the ring o' Broger) »soltemplet». Noget udenfor (nord for) stenene i den først nævnte kres (månekresen) stod en lignende sten, kaldet Odinsstenen (»the sten o' Odin»), med en åbning tværs igennem midten; den blev desværre sammen med nogle andre stene i kresen ødelagt i 1814. Gennem øjet i Odinsstenen gav trolovede hinanden håndslag og ægteskabsløfte, et løfte som blev anset for helligere end det i selve kirken givne. Spæde børn, som blev stukne igennem stenens øje, vilde ifølge folketroen aldrig blive lamme eller værkbrudne. At stenene har været rejste før nordboernes ankomst, fremgår ikke blot af kresenes konstruktion, som er keltisk, men også af selve navnet **Steinsnes** i Orkneyinga saga, det nuværende Stennes. De nordiske nybyggere har nævnt stedet efter dette dets mest karakteristiske kendemærke. Til stedets egen jordbundskarakter passer navnet ikke.

¹) Dette spørgsmål er blevet gjort til genstand for indgående undersøgelse af lærer MAGNUS SPENCE, Deerness, Orknøerne.

Tæt ved den sydøstligste af disse krese er højen **Meshou** [*mēshəu*], almindelig skrevet **Maeshowe**, en stor opkastet høj, som blev åbnet i 1861 og viste sig at indeholde et stort stenkammer med tre mindre kamre ud til siderne. Denne høj synes at være den samme, som omtales i Orkneyinga saga under navnet **Orkahaugr** og som i det 12 århundrede (1152) blev brudt op af Jorsalafarere, der søgte efter skatte. Brydningen af højen omtales i en af runeindskrifterne på hovedkamrets vægge (højen kaldes her **Orkahaugr**).¹ Længe før højen blev åbnet, gik der mærkelige sagn blandt almuen om en vætte, som beboede den og som almindelig blev kaldet **the hogboy**. Dette navn har intet at gøre med engelsk **hog** (ungt svin, provinsielt og orknøsk: 'får i sit andet år') og **boy** (dreng), men er oldnordisk **haugbúi** 'højbo, højvætte, døding som har tilhold i den høj, hvori han er begravet'. Det var for en stor del disse gamle »hogboy»-sagn, hvoraf de fleste dog nu er tabte, som gav stødet til åbningen af højen ved at samle opmærksomheden om den.

Af de i Orkneyinga saga omtalte høvdinger lever endnu enkelte i den orknøske almues minde og på dens læber. Først og fremmest den hellige Magnus, jarlen, øernes gamle skyts-helgen, om hvem endnu enkelte træk fortælles, som ikke er omtalte i selve sagaen, især i tilknytning til visse steder, f. eks. lægedomskilden **Mans' well** i Birsa (det nordvestlige Mainland), en kilde som han på en vandring drak af og indviede; ligeledes **Mans' sten** i Birsa, ikke langt fra kilden: denne sten gik han forbi på samme vandring. En hvilkensomhelst ugift person, som går forbi denne sten, skal ifølge gammel overlevering få den til ægte, som hans eller hendes hu står til. Det sted (en

¹) Med hensyn til navnene **Meshou** og **Orkahaugr** skal anføres, at på øen North Ronaldsay (den nordligste af Orknoerne) findes **Houame** [*həu'ame*] og **Home** som navn på en gammel gravhøj eller opkastet jordhøj. Dette synes at være samme navn som **Meshou** med sammensætningsleddene i modsat orden. Også andre eksempler haves på forekomst af **me** i navne på jordhøje. I Deerness (det østlige Mainland) findes **Hou horkes** eller **horkis** [*həu hórkes*] som navn på en gammel opkastet jordhøj (gravhøj). Dette kunde være **Orkahaugr** igen med leddene i modsat orden. **orc** er i forfatterens »Sjetlandske Stednavne» (Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1901) forklaret som et gammelpiktisk ord for »høj». Skulde **me** have en lignende oprindelse?

dal) på øen Egilsay, hvor jarl Magnus blev dræbt af sin frænde, jarl Håkon Pålsson, påvises endnu i nærheden af den efter ham opkaldte indsø **Mans' loch**. Magnuskirken på Egilsay, der endnu står som en vel bevaret ruin, er i sin oprindelse ældre end jarl Magnus' tid. Dens stilart er keltisk (irsk), og den må tilskrives irske Culdeepræster, om hvilke der endnu findes adskillige minder på øerne.

Den store viking Sveinn Ásleifson mindes og omtales endnu jævnlig blandt almuens under navnet **Swain**, skønt hans mange i sagaen omtalte bedrifter synes glemte. Høvdingen »Kolbeinn hrúga» på øen Vigr, det nuværende Wire, er i folkeoverleveringen bleven til en rise eller jætte, som har slynget store klippeblokke over på naboøerne. På Rousay, sagaens Hrólfsey, findes en **Kobbi Ru's sten**, opkaldt efter ham, og i Evi på nordsiden af Mainland (overfor Rousay og Wire) findes en sten af samme navn samt to klippefordybninger, kaldte **Kobbi Ru's footmarks**. Et sted med en nu overgroet gammel ruin på Wire kaldes endnu **Kobbi Ru's castle** og synes at have været denne Kolbeins borg.

På øen North Ronaldsay, den nordligste af Orknøerne, sagaens Rinansey, er bevaret en overlevering om en »dansk» kongesøn, som blev dræbt og begravet der. Den lille høj, hvor den såkaldte »king's son of Denmark» siges at ligge begravet, bærer navnet **Versabrekk** [*ve'rsabræk*]. Den omtalte kongesøn må være jarlen Halvdan hållæg (højben, langben), en af kong Harald hårfagres sønner, der ifølge Orkneyinga saga blev dræbt på Rinansey af jarl Einar, som tog blodhævn over ham for mordet på Rognvald Mørejarl, Einars fader. Norge og Danmark blandes i Orknøoverleveringerne idelig sammen.

Dunkle minder om nordboernes komme til øerne og om deres kampe med den ældre keltiske (nærmest piktiske) befolkning lever endnu i enkelte sagn på almuens læber, således i Deerness-sagnet om kampen mellem landtrolden og havtrolden, hvilken sidste efter sigende kom østfra, fra hinsides havet til Deerness (den østligste del af Mainland), for at kæmpe med den orknøske landtrold. Denne sidste står som repræsentant for Orknøernes førnordiske befolkning, medens havtrolden er de nordiske vikinger, som kommer for at sætte sig fast på øerne. De to trolde eller jætters grave vises endnu i Deerness, og den

ene grav er bleven udpeget som havtrolldens ved de mange søsnegleskaller, som er fundne i den.¹ På øen Rousay fortaltes ifølge DUNCAN ROBERTSON, Kirkwa, at de første vikinger, som kom til øen, ikke turde lande på grund af en mængde alfe- eller troldlignende væsener, som stod for dem med skinnende spyd.

2.

Af den nordiske folkestammes og sprogstammes forskellige skud har ingen måttet friste ublidere skæbne end de på Shetland og Orknøerne, landsdele som tidlig blev løsrevne fra forbindelse med det moderland, Norge, hvorfra de i overvejende grad var blevne bebyggede. Det af nordboer (nordmænd), for en stor del fra Orknøerne, delvis bebyggede Caithness blev endelig underlagt Skotland i det 14 århundrede — det havde allerede tidligere, især i det 13 århundrede, været et tvistens æble mellem Norge og Skotland. Dette bragte Orknøerne under en mere direkte påvirkning fra Skotland. Disse øer og Shetland blev så i 1469. efter Danmarks og Norges forening, pantsatte af kong Kristian I til den skotske konge Jakob III i steden for medgift til førstnævntes datter Margrete ved hendes giftermål med kong Jakob, og derved mistede øgrupperne, som i øvrigt allerede i omtrent et århundrede før pantsættelsen havde været styrede af skotske jarler, meget af det rygstød, som de havde haft i Norge. I det 16 århundrede begynder en systematisk undertrykkelse af den shetlandske og orknøske almue fra lensherrernes og jarlernes side, som fører til odelsgodsets fortabelse og befolkningens fuldkomne afhængighed af deres lensherrer og lorder. I stedse stigende tal strømmer skotter ind til øerne. Øgruppernes sprog og sæder vedblev dog at leve. Sproget holdt sig, skønt efterhånden mindre og mindre rent, i omtr. halvtredje århundrede

¹) Et lignende eksempel på hvorledes to kæmpende hære i tidens løb, da selve begivenheden kom til at ligge fjært, er blevne omskabte til to kæmpende jætter, haves på Østerø blandt Færøerne i sagnet om jætterne Borgarin og Klórarin, af hvilke den sidste besejrede den første. Ved Skålefjorden på Østerø er to fjælde, nævnte Borgarin og Klórarin. På dette samme sted, lige indenfor Skålefjorden, fandt i det 13 århundrede en stor kamp sted, i hvilken Erling, kong Sverres foregivne søn, »Borgarin», led nederlag, da han kom med en i Norge samlet hærstyrke for at underlægge sig Færøerne.

efter pantsættelsen, lidt kortere på Orknøerne, lidt længere på Shetland. Hertil bidrog den løse forbindelse med det øvrige Skotland og den omstændighed, at handelsforbindelsen mellem øgrupperne (især Shetland) og Norge vedligeholdtes. Også slægtskabsforbindelser imellem øgrupperne (især Shetland) og Norge var levende endnu i et århundrede eller længere efter den politiske adskillelse og bidrog sit til at øgrupperne endnu efter midten af det 16 århundrede ikke var blevne synderlig mere angliserede eller skotske end tidligere. Men gradvis trænger nu engelsk sprog, i dette tilfælde lavskotsk, ind og blander sig i stigende grad med øgruppernes nordiske dialekter, en udvikling som går side om side med almuens underkuelse.

De undertrykkelser og udsugelser, som de skotske jarler på Orknøerne og Shetland, især i den sidste halvdel af det 16 og begyndelsen af det 17 århundrede (Robert og Patrick Stewart), gjorde almuen til genstand for, bøjede og svækkede dens modstandskraft. Skønt ved pantsættelsen i 1469 det vilkår blev sat fra Danmarks side, at ingen ændringer måtte finde sted i øernes gamle love og vedtægter, ser vi dog allerede i det 16 århundrede jarlerne i færd med at omkalfatre alt bestående, ændre (d. v. s. øge) mål og vægt, forhøje mere og mere alle skatter og afgifter, og for bedre at kunne udføre dette afskaffe øgruppernes øverste folkevalgte institutioner fra gammel tid, især lagtingene, og i disses sted egenmægtigt oprette nye lagting, bestående af jarlernes egne håndlangere. Vi ser jarlerne ved de nye lagtings hjælp i færd med at fravriste bønderne deres odelsgoods under forskellige påskud, for småforseelser eller påduttede forbrydelser; og af dette gods uddelte så jarlerne igen til deres følgesvende til gengæld for udførte eller forventede politiske tjenester. Bønderne sank med nogle få undtagelser, især på Orknøerne, ned til småforpagtere under disse *laird'er*, til hvem de blev helt prisgivne.

Efterat Patrick Stewart var bleven henrettet i Edinburg for sine forskellige misbrug af magten (deriblandt højforræderi), blev forholdene tåleligere, skønt øboerne ikke fik nogen af deres tidligere rettigheder tilbage. Først efterat de landbolove var trådte i kraft, som var blevne foreslåede af den af Gladstone nedsatte »crofters' commission», oprandt der lysere tider for Shetlands og Orknøernes befolkning.

Den forkuede tilstand, hvori de to øgrupper almue blev bragt socialt og økonomisk i det 16 og 17 århundrede, kom også til at virke på den måde, at den undergravede de gamle dialekters modstandsevne overfor magthavernes sprog. Der blev ikke nedlagt noget forbud imod, at almuen talte øernes gamle sprog »norn». Det var ikke edikter, ikke direkte forholdsregler som gjorde det af med dialekterne. Længere tids underkuelse havde dræbt selvstændighedstrangen og avlet sløvhed. Alle embedsmændene var fremmede og havde ingen interesse af at værne om øernes gamle sprog; tværtimod gjorde den puritanske gejstlighed sit bedste for at udrydde kædedansen, kvaddansen, med den dertil hørende litteratur: kvadene. Den socialt set gennemgående højere stående fremmede kaste på øerne så kun ned på almuen og dens sprog. Det officielle sprog var udelukkende lavskotsk eller før kirkesprogets vedkommende rigsgengelsk. Det var derfor naturligt, at almuen følte skyhed ved at bruge sit eget sprog overfor de fremmede og tilegnede sig det lavskotske, som den i samkvemmet med øvrigheden måtte både forstå og bruge. Og da skotter vedblivende og i stadig voksende tal bosatte sig på Orknøerne og Shetland og derved dels sikrede det fodfæste, dels forøgede den vægt, som lavskotsken havde fået, så var udviklingens gang dermed uigenkaldelig bestemt. Norn, talt af en fåtallig og underkuet almue, måtte vige i den ulige tvekamp.

Når de gamle dialekter til trods for alt dette dog holdt sig så længe som de gjorde, og når der efter deres undergang som selvstændige sprog den dag idag er bevaret et meget stort procenttal af deres ordforråd (c. 10,000 norn-ord på Shetland, noget mindre på Orknøerne) i de på begge øgrupper talte lavskotske dialekter, da skyldes dette dels vanens sejhed, almuens naturlige vedhængen i indbyrdes samtale ved det sprog, hvormed de unge var opvoksede og som stod deres hjærte nærmest, dels disse sprogs udtryksfuldhed og rigdom på synonymer og tankeafskyninger i udtrykkene, fint afstemte udtryk, som i mange tilfælde ikke fandt fuld dækning i det fremmede tillærte sprog.

Det er i grunden først den helt moderne skolegang, hvorved ungdommen får så grundig undervisning i engelsk, der har bragt fart i disse af nordisk endnu så stærkt prægede dialekters anglicisering, så at deres lokale særpræg nu udviskes efter en langt hastigere målestok end tidligere.

Både Shetlænderen og Orknøboen adskiller sig endnu, ikke blot ved ordforrådet, men også ved tonefaldet — den musikalske akcent, der røber nordisk oprindelse — stærkt fra skottens. Enkelte steder på Orknøerne, således på øerne Sanday og Rousay, findes et stærkt syngende tonefald, ofte med sætningsudgang i høj diskant, særlig udpræget hos kvinderne og mindende meget om vestnorsk tonefald, mere end det shetlandske gør det. Det shetlandske tonefald er gennemgående jævner og mindre udpræget syngende, lignende det færøske.

Norn, en sammentrukken form af **norrøna**, eller **norse**, er det navn, hvorunder de gammelnordiske dialekter på Shetland, Orknøerne og i Caithness har været almindelig kendte. Samtidig er imidlertid et andet navn overleveret for Norddialekten på Orknøerne, nemlig **Danska tung**, **Danska tong**, det er »dansk tunge«, den ældgamle fællesbenævnelse for de nordiske landes sprog, og dette navn er i mands minde blevet brugt af Orknøboere, særlig på de nordlige øer, om den i tidligere tid og endnu så sent som i det 18 århundrede talte dialekt (udtrykket bruges bl. a. af DENNISON i indledningen til hans »Orcadian Sketch-book«, skreven i øen Sanday's dialekt).

At Caithness-norn blev den første af de tre nævnte norn-dialekter, som bukkede under for lavskotsken, er kun naturligt, både af historiske og geografiske grunde. Dog er der — som det kan sluttes af bemærkninger hos ældre skotske forfattere, der har givet beskrivelser af de tre landsdele — mindre forskel i tid på norns forsvinden som selvstændigt sprog henholdsvis i Caithness, på Orknøerne og på Shetland, end man kunde være tilbøjelig til at tro. På Shetland må norn regnes for at være på det nærmeste uddødt som selvstændigt sprog omkring midten af det 18 århundrede (tabt må det siges at være på det tidspunkt, da Hildinakvadet blev optegnet af Low på øen Fula i 1773); på Orknøerne er det uddødt eller på det nærmeste så i begyndelsen af det 18 århundrede og i Caithness i det 17 århundrede. Når her siges »uddødt«, må dette i henhold til det foran bemærkede ingenlunde tages bogstaveligt. Udtrykket må forstås således, at for det første er norns bøjningsformer og bøjningsendelser borte eller kun bevarede i forstenet tilstand, og dernæst er de i talen idelig tilbagevendende småord og største-

delen af det almindeligste dagligdags ordforråd borte, fortrængt af lavskotsk. En sammenhængende tekst i rent norn blev ikke engang for henimod halvandet hundrede år siden forstået på Shetland (tænkes kan her på Fulavisen). Der har dog været en temmelig lang overgangstilstand, i hvilken både det gamle og det nye var omtrent ligelig repræsenteret, det nye dog, som alt antydet, især ved de almindeligste og i daglig tale oftest brugte ord og derfor givende sproget mere og mere karakteren af en lavskotsk dialekt. Endnu i begyndelsen af det 19 århundrede havde sproget på Shetland, især på øerne Unst (det nordlige Unst) og Fula, en så gammeldags karakter, at det blev kaldt for norn, og noget lignende var tilfældet på Orknøerne i indlandsognet Harra på Mainland og på øen North Ronaldsay.

At norn som selvstændigt sprog dog må være uddødt tidligere på Orknøerne end på Shetland, bliver tydeligt først og fremmest af den omstændighed, at medens der på Shetland endnu findes bevaret ikke få sammenhængende brudstykker i norn, ofte meget mishandlede reminiscenser af samtalestumper, en del visestumper, gåder, børneramser samt et par ordsproglige talemåder, er der så at sige intet tilbage på Orknøerne af denne art (et par uforståelige brudstykker af tvivlsom oprindelse ser jeg her bort fra). Dog findes der et mærkeligt vidnesbyrd om at der endnu i det 18 århundrede har været sange i norrønt eller delvis norrønt sprog på Orknøerne. I 1814 foretog WALTER SCOTT en rejse til disse øer og Shetland, på hvilken han samlede materiale til sin novelle »The Pirate». I en anmærkning »Norse fragments» til et stykke i novellens tekst fortæller SCOTT, at en hr. BAIKIE fra Tankerness, orknøsk jordejer, bosiddende i Kirkwa, ved denne lejlighed oplyste ham om at en nylig afdød præst på North Ronaldsay havde forsikret BAIKIE, at beboerne på denne ø endnu sang et kvad i det norrøne sprog, kaldet »The Magicians» eller »The Enchantresses» (trolldkvinderne) med en nyere titel. Præsten var kommen til kundskab herom på følgende måde. Han oplæste for nogle North-Ronaldsay-mænd THOMAS GRAYS ode »The fatal sisters» (skæbnegudinderne), en fri oversættelse af digtet hos TH. BARTHOLIN, som gengav Darradsangen (i slutningen af Njåls saga) om valkyrjerne, som væver den blodige væv, et varsel om den store kamp ved Clontarf i Irland 1014, hvor det nordiske herredømme i Irland fik et knæk.

Efter oplæsningen sagde tilhørerne, at denne sangs indhold kendte de godt og at de ofte havde sunget en sang i norrønt sprog om det samme æmne, også for præsten selv, når han havde bedt dem om en prøve på deres sange i det gamle sprog (men det havde præsten altså ikke forstået). Desværre blev dette gamle North-Ronaldsay-kvad eller hvad der var tilbage af det aldrig opskrevet og synes nu at være ganske tabt. Det kunde være blevet et værdigt sidestykke fra Orknøerne til det shetlandske Hildinakvad. Selvom det sprog, hvori sangen om »trollkvinderne« blev sunget, har været blandet, kan vi dog af det her fortalte slutte, at norn på Orknøerne — i alt fald på North Ronaldsay, hvor det levede længst, og enkelte andre steder, især i indlandsognet Harra på Mainland — ikke kan være uddødt ret længe før norn på Shetland, til trods for at ingen sammenhængende prøver nu mere findes på Orknøerne således som på Shetland. En ganske lille forskel i tid, omfattende blot et enkelt slægtled, kan have været lang nok til at alle sådanne literaturstumper i dette tidsspand er blevne bortfejede. I deres sidste levetid har de sikkert været stærkt forvanskede og ikke eller kun delvis forståede.

De omtalte shetlandske literaturstumper i norn blev — hvad enten de var oprindelige børneramser og vuggeviser eller ikke — i den sidste tid af mødrene fremsagte som visseluller over spæde børn, og på indholdet blev der sjælden ofret en tanke. De blev da også kun svagt eller slet ikke forståede af selve dem, som fremsagde disse brokker. Hvad det gjaldt om var blot at få barnet til at være roligt i vuggen eller sove. Der tillagdes nornramserne en vis magisk virkning, som lavskotske og engelske ramser ikke ejede, fordi disse sidste var for let forståelige — de var jo i almuens eget sprog — medens der hvilede et mystisk skær over det forsvundne norn. Det er den samme mystik, som forårsagede, at da norn uddøde som almindeligt samtalesprog, blev det delvis bevaret af bådfiskerne på Shetland og Orknøerne, især den første øgruppe, som et tabusprog, talt ude på havet til værn imod de frygtede havvætter og for at sikre en heldig fangst.

Norn var også det sprog som heksene brugte på Shetland og Orknøerne i deres trylleformularer og besværgelser. De bevarede og i tryk udgivne forbør over Orknøheks i det 17 år-

hundrede viser, at disse har gjort brug af det gamle sprog. Der forhandles i retten blandt andet om hvad vedkommende heks har ment med det eller det udtryk i norn.

Kun en eneste sætning af en gammel orknøsk heksebesværgelse er nået ned til vor tid, nemlig **Ta'r a' gort** [*tar a gort*], omsat i oldnordisk: »þat er alt gort» (det er alt gjort eller fuldbragt), et udbrud af heksen »Kada» (Katherine Craigie) på øen Rousay, medens hun rørte om i en kærne for at volde en båds undergang på havet. »a'» er sandsynligvis den lavskotske form af engelsk »all».¹

Af en gammel formular imod hovedpine, i et underligt blandingsprog (norn og latin med tilsætning af engelsk), er bevaret en lille stump på øen Westray: »the **rinji** [*ryji*] i' the **tangvangels** [*tanvayæls*] i' the **caput**», det er: smerten i hovedets tindinger. **tangvangel** er nu ganske forældet; det er oldnordisk **þunnvangi** 'tinding'. Første led **tang** i den orknøske form er dannet ved tiljævning efter **vang**. **rinji** bruges endnu i betydning 'stikkende smerte, værk' og må sættes i forbindelse med norsk **rina** v. a) indvirke på (oldnord. **hrína**), b) smerte, stikke.

3.

Stor betydning for studiet af nordisk sprogvidenskab får disse norn-sprog eller rettere de elementer af disse sprog, som er bevarede i de på Shetland og Orknøerne talte lavskotske dialekter, dels a) derved, at de indeholder en del ordstof, som ikke er overleveret i oldnordisk eller i nyere nordiske sprog, omend stammebeslægtede ord vel findes i disse (paralleler, som mangler i nordisk, kan undertiden findes i angelsaksisk, moesogotisk, tysk), dels b) derved, at mange norn-ord findes i betydninger, som supplerer de i oldnordisk og nyere nordiske sprog forefundne betydninger og tildels er ældre end disse. Og hvad ordformerne angår, fortjener det at bemærkes, at shetlandsk norn står på et ældre trin end det overleverede oldnordisk med hensyn til bevarelse af de ældgamle germanske præfikser **bi-** og **ga-**.

¹) Sætningen blev mig mundtlig meddelt på Rousay af hr. kandidat Hugh Marwick.

Interessant er det at iagttage både for Shetlands, Orknøernes og Caithness' vedkommende den ved engelsk (lavskotsk) sprogs mægtige indflydelse på norn-sprogene opståede udviklingsgang og sammenblandingssproces, de betydningsændringer, formændringer og lydændringer, som norn-ordene ofte undergår ved denne meget stærke påvirkning, således at de kommer til at indeholde elementer fra begge sproggrupper. Undertiden får optagne lavskotske ord ændret betydning efter tilfældig enslydende nordiske ord (se f. eks. **bambusel** og **bambus** i forf.'s shetlandske ordbog; lavskotsk **bamboozle** med betydningstilknytning til det nordiske 'at buse'). Norn **evalos** af oldnordisk **efalauss** 'utvivlsom' ('tvivløs') får modsat betydning: 'tvivlsom', idet ordet opfattes som **eval-ous** med den engelske adjektivendelse **ous**. Det oprindeligt lange *i* (*i*) bliver meget ofte til tvelyden *äi* i norn-ord efter engelsk mønster. Ofte kan dog, selvom de enkelte ord er blevne engelske (lavskotske), udtrykket i sin helhed være oldnordisk. Af megen interesse er det også at studere udviklingsgangen i norn-sprogenes langsomme uddøen, at iagttage, hvilken art ord er bukkede under samt, så vidt det lader sig gøre: i hvilken rækkefølge, og hvilken art ord er bevarede, samt hvorfor. Her findes psykologiske momenter, som kan give os forklaring.

Den bestanddel af det gamle sprog, som det først er gået ud over, er bøjningsformerne, bøjningsendelserne. Dernæst fortrænges de fleste af de alleralmindeligste ord. Blandt de ord, som har holdt sig længst og som for en stor del endnu er bevarede, må frembæves sådanne, som er af en mere særegen eller underordnet natur, sådanne som betegner underarter og udviklingsstadier af forskellige levende væsener eller som betegner livløse ting af et vist (lokalt) særpræg, ord for gammeldags redskaber og bohaver, især af indenlandsk tilvirkning og tilsnit. Som særlig righoldige grupper af endnu bevarede norn-ord kan desuden fremhæves: a) ord for vejrlig og vejrets (eller søens) forskellige tilstande, b) de mange spøge- og spottenavne, især til levende væsener, samt kæle- og lokkenavne til mennesker og dyr (eller fugle), c) ord af humoristisk natur, som udtrykker de mange forskellige måder at bevæge sig eller te sig på, især løjerlige manerer, lurvethed, sjuskethed i påklædning og væsen,

d) ord som udtrykker forskellige sindsstemningsgrader, især vrede og gnavenhed.

JOHN R. TUDOR har i »The Orkneys and Shetland» træffende karakteriseret hovedforskellen mellem Shetlændernes og Orknøboernes livsvilkår således: Shetlænderen er en fisker, som har en lille jordlod, men Orknøboen en småbonde, som har en båd. Shetlandsdialekten er derfor rigere end den orknøske på gamle udtryk henhørende til sø og fiskeri.

Medens for shetlandsk norn et særlig karakteristisk træk er de overmåde mange tabuord, for en stor del omskrivende benævnelser, som bådfiskerne har bevaret og som tidligere blev almindelig brugte ude på havet (ved dybsøfiskeri) for at sikre en god fangst — overtrædelse af tabureglerne kunde ødelægge fiskefangsten — er dette element langt stærkere tilbagetrængt i Orknødialekten. Dette skyldes vel for en væsentlig del den omstændighed, at den art overtro (frygten for havvætterne), hvortil tabusproget var knyttet, forsvandt tidligere på Orknøerne end på Shetland, hvilket atter hænger sammen med at Shetlænderne er en mere udpræget fiskerbefolkning end Orknøboerne.

Man kunde ifølge det her bemærkede vente, at orknøsk havde bevaret et større antal norn-ord vedrørende jorddyrkning og agerbrug end shetlandsk; men dette holder dog ikke stik, især fordi Orknøerne på dette område er blevne stærkt moderniserede, stærkere end Shetland, og fordi nye og tidssvarende redskaber (maskiner) forlængst har afløst de gamle og primitive. Dog huskes endnu på Orknøerne f. eks. den gammeldags kornmejning med krumkniv eller segl og de hidhørende gamle udtryk. Endvidere kan fremhæves, at den forældede simple træplov med enkelt håndfang endnu mindes brugt i Rakwik på øen Hoy, og de gamle navne (norn-ord) for dens enkelte dele er endnu ikke helt glemte. Også på Shetland er denne art plov nu forældet, men mindes brugt på enkelte steder (Sulem i Northmavine, Conningsburg, Dunrossness). Den på Shetland endnu så almindelige *kessi*, en af strå eller tørrede skræppestilke flettet førselskurv, ofte brugt ved transport på hesteryg — samme ord som norsk *kjessa* 'fletkurv, vidjekurv' — er nu sjælden på Orknøerne, hvor kærrekørsel har fortrængt den. Også i Caithness var denne førselskurv tidligere almindelig under det samme navn.

På Shetland er det ikke ret længe siden, at det såkaldte *rigga-rendal-* eller *run-rig-system*, en art jordfællesskab, blev opgivet. Det bestod deri, at de små afgrænsede strimler agerland og græsland, med et lavskotsk ord *rigs*, hvori en mellem flere forpagtere eller fæstere udstykket lod var delt, gik på omgang imellem disse, for at ingen skulde blive forurettet på grund af stykkernes uensartede kvalitet. Ombytning af stykkerne skete hvert år. Hver enkelt af disse agerstrimler gik under sit særlige navn, og endnu den dag idag er tusinder af sådanne smånavne, så godt som alle i norn, bevarede. På Orknøerne er dette jordfællesskab blevet opgivet tidligere end på Shetland; der findes langt færre orknøiske navne af denne art. De fleste af disse er optegnede i sognet Harra på Mainland, det eneste sogn hvis indbyggere, de såkaldte »lairds o' Harra» (»the hundred lairds»), endnu — som navnet viser — ejer deres jord som odel. Ellers er Orknøboerne så godt som alle forpagtere og fæstere ligesom Shetlænderne.

På Shetland findes endnu som på Færøerne fællesskab for fåregræsgangenes vedkommende i udmarken. Fårene går frit om og er alle mærkede på forskellig måde i ørerne, for at hver ejer kan genkende sine får. Derfor er de gamle fåremærkenavne endnu i brug på Shetland. På Orknøerne er dette fællesskab bortfaldet; hver har sine fåreparker, og fårene mærkes derfor ikke. Dog er endnu den tidligere fællesgræsning i udmarken i minde, og adskillige af de gamle fåremærkenavne er bevarede. På en enkelt ø, North Ronaldsay (den nordligste af Orknøerne), findes endnu en art fællesskab med hensyn til fåregræsning. Her lever nemlig fårene for en stor del af den megen tang, som driver op på den flade strand. På grund heraf går de frit efter at være blevne mærkede, og de gamle navne er endnu i brug på denne ø. — På Shetland findes endnu den indfødte fårerace, hvis vedligeholdelse på grund af racens fine uld er af så stor betydning for øernes uldvaretilvirkning. Disse får er forskelligfarvede med mange variationer i farvernes fordeling, og en mængde ord (adjektiver) af norrøn oprindelse, udtrykkende de forskellige afskygninger, er endnu i brug på Shetland eller mindes.

De fleste af denne art ord er gåede tabt på Orknøerne, hvor den indfødte fårerace er forsvunden og en skotsk race,

ensfarvet hvid, er indført. For hornkvægets vedkommende er forholdet noget anderledes, og på dette område er det bevarede orknøske ordstof righoldigere.

En sammenligning mellem det indsamlede gamle sprogmateriale fra henholdsvis Shetland og Orknøerne viser, at der både leksikalsk og fonetisk har været mindre forskel på disse øgrubbers norn-dialekter indbyrdes, end der har været f. eks. mellem shetlandsk norn og færøsk eller mellem færøsk og islandsk. Den leksikalske forskel, som nu træder frem imellem shetlandsk og orknøsk norn, har vel været endnu en del mindre i tidligere tid, da der i de sidste halvandet hundrede år er gået så meget tabt af det gamle almindelige ordforråd, som for størstedelen må have været fælles for begge øgrupper. Alligevel er det urigtigt at slå deres gamle dialekter sammen i ét, som f. eks. THOMAS EDMONSTON gør i sit »Glossary of the Shetland and Orkney Dialect» (burde have heddet »Dialects»).

Både på Orknøerne og Shetland er der forholdsvis store forskelle imellem de enkelte egne og øer for det bevarede oldnordiske ordforråds vedkommende. Et ord kan være gængs på ét sted, men enten ukendt eller ikke brugt i naboejnen eller på nabøen, hvor et andet ord er i brug til at betegne det samme, og så fremdeles. På denne måde findes ofte flere gamle benævnelser bevarede for en og samme ting. Det må fremhæves, at det er ganske særlig norn-ordene at dette gælder, og stærkest træder det omtalte forhold frem i de shetlandske fiskeres tabusprog. For lavskotskens vedkommende er der ganske vist også forskelle af denne art tilstede imellem de forskellige lokaliteter på begge øgrupper, men ikke nær i det omfang, som er gældende for norn, skønt også mange lavskotske ord og udtryk er ved at blive forældede i forskelligt forhold på forskellige steder, både på øerne og på fastlandet, vigende for det gennem skoleundervisningen stærkt fremtrængende rigssprogsengelsk. Det skyldes i høj grad det nys nævnte forhold, at udbyttet af de foretagne undersøgelser angående norn på Shetland og Orknøerne er blevet rigere, end man på forhånd havde turdet håbe; men det har vanskeliggjort og sinket disse undersøgelser, idet det har nødvendiggjort idelig omrejsen fra sted til sted, således at der på en måde måtte begyndes forfra for hver egn eller ø, man kom til.

4.

Nogle eksempler skal hid sættes, der kan tjene til at belyse dels afvigelserne mellem de to øgrupperes bevarede oldnordiske ordforråd, dels de mange i snævrere forstand lokale forskelle, dels rigdommen på enstydige eller omtrent enstydige ord. Der tages på dette sted ganske særligt hensyn til Orknøerne, idet Shetland kun drages ind til sammenligning.

En forstue, et bislag, kaldes på South Ronaldsay, den sydøstligste af Orknøerne, a forskel [*fɔʀskel*], hvilket er oldnord. forskáli. På Shetland bruges navnet andor, ander, onder, som er oldnord. anddyri. Undertiden bruges på Shetland obder på samme måde, men også i betydning 'dørtræ, tværtræ over døren', svarende til oldnord. uppdyri og ofdyri. Orknøsk odder [*ɔdər*], oddersten betegner 'tværsten, flad helle over døren', af oldnord. ofdyri. Orknøsk tekka [*tækäl*] (Birsas), en af de flade stene langs med tagskægget på et hus, står for et tak(k)el af oldnord. þakhella 'taghelle, tagsten'. I Dunrossness, Syd-Shetland, genfindes det samme ord i formen tahellek, hvorimod det nordshetlandske ord er ufs(a)hellek.¹

Ord for støvregn, småregn, tæt fin regn:

Orknøsk. ²	Shetlandsk.
ur [<i>ūr</i>] (NØ)	pjusk [<i>pjusk, pjósk</i>]
isk [<i>isk</i>]	fjag [<i>fjäg</i>] (Unst)
dister [<i>dustər</i>]	rag [<i>rag</i>]
fiss [<i>fis</i>] (H)	skobb [<i>skób</i>]
morr [<i>mör(r)</i>] og mur [<i>mür</i>]	slag [<i>slag</i>] og slog [<i>slog, slög</i>]
drogg [<i>drög</i>]	sogg [<i>sög</i>]
rav [<i>rav</i>] og ravs [<i>ravs</i>]	drogg [<i>drög</i>]
rø [<i>rö</i>]	drosj [<i>drös</i>]
rogg [<i>rög</i>]	rød [<i>röd</i>]
rus [<i>rus</i>], rusk [<i>rósk</i>], rust [<i>róst</i>]	rusk [<i>rósk</i>]
	sloder [<i>slödər</i>] og slord [<i>slörd</i>].

¹) Med hensyn til udtalen af de shetlandske ord henvises til de af forfatteren udgivne shetlandske arbejder.

²) Forkortelser: NØ = de nordlige øer. SØ = de sydlige øer. H = Harra på Mainland. De nordlige øer i snævrere forstand er: North Ronaldsay, Sanday og Westray med Papa Westray.

Orknøsk **ur** er oldnordisk **úr** n. 'fin regn, tågeregn' **isk** hører sandsynligvis til norsk **ysja** v. 'mylre, drysse', hvormed jævnfør norsk **ysa**, **ysja** 'tæt dis eller tåge'. **dister** kan være et 'dyst-, omlydt form af oldnord. **dust** n. 'støv' (eng. **dust**); jævnfør hermed norsk **dysja** v. 'regne meget fint'; men det kan også stå for et 'disker og høre til norsk **duska** v. 'regne småt', **duskregn** 'støvregn', da der ved siden af **rusk** i orknøsk også findes en form **rust**. Med orknøsk **rav** og **ravs** jævnfør norsk **ravl** n. 'skrab, affald. **ravsæ** (adjektiv) bruges i orknøsk i betydning 'pjusket, uordenlig, med uredt hår'. Ganske den samme grundbetydning som **rav**, **ravs** har det om tæt småregn i orknøsk og shetlandsk brugte **rusk**. Orknøsk **rus** hører vel sammen med norsk **rjosa** i betydning 'drysse, falde ned' (om støv), også 'gyse' (oldnord. **hrjósa**). **rogg** er det i danske og svenske dialekter forekommende **rug**, **rog** (dansk) og **rugg** (svensk) 'fin regn'. Shetlandsk **rag** hører til oldnord. **raki** 'fugtighed'. Orknøsk **rø** hører sandsynligvis til oldnordisk **hrjóða** v., egl. 'rydde', i norsk **rjoda** a) udsprede, kaste, drysse, b) vrøvle. Shetlandsk **rød** kan også afledes af oldnord. **hrjóta** (brugt i islandsk i betydning 'småregne'; jfr færøsk **rota** 'tæt småregn'); men den orknøske form **rø** gør en afledning af **hrjóða** nok så sandsynlig. Orkn. **morr** hører ligesom shetl. **morr** 'bitte små ting' til oldnordisk '**mor** n. 'grums, noget småt', islandsk **myrja** 'dugregn'. Hertil hører også **mur**, der i orknøsk tillige bruges om tæt snefald ligesom i shetlandsk.

Shetlandsk **isk** bruges ligesom **is** særlig om isslag eller kold regn og er da sandsynligvis et gammelt 'isa, forskelligt fra det ovennævnte orknøske **isk**.

En tyk kage, især bygkage, kaldes på Orknøerne almindelig **a snodi**, **snoddi** [*snødi*]. Dette er sandsynligvis et oldnordisk '**knoða**; norsk **knoda** 'dejklump' (oldnord. **knoða** v. 'at ælte'). En overgang **kn** → **sn** i fremlyd kan påvises i orknøsk norn, f. eks. i '**snök**, '**snök** 'fjældtop, odde' (nu kun som stednavn), oldnord. **knjúkr**. Den er almindelig i shetlandsk norn. På North Ronaldsay bruges **snoddi** i en anden betydning, nemlig 'en lille og tyk eller klumpet skabning', egentlig vel: noget sammenknuget, sammenæltet. Fra Evi og Eynhallo (Orknøerne) er opgivet **a grono** [*grono*] i betydning 'tyk kage, især havre-

kage'. Dette er en afledning af oldnord. *grjón* 'gryn', i norsk (*grjon*) og færøsk (*grón*) almindelig om føde tillavet af korn eller melspise. Både *grono* og *snoddi* genfindes i den norske sammensætning *grjonknoda* 'en stor dejklump'. Disse ord er ikke shetlandske. Det på Shetland almindelige ord *brøni* for en byg- eller havrekage [norsk *bryne* 'brødskeive, stykke kage'] er sjældent på Orknøerne, hvor det kun er forefundet på de nordlige øer i formerne *bruni* [*bruni*], *brønjo* [*brønjo*] (North Ronaldsay) og *bruno* [*bruno*] (Westray). *dävo* [*dävo*] og *døvo* [*døvo*] (North Ronaldsay), en tyk kage, også brugt om en svulmende masse, f. eks. i udtrykket »hands, swollen like *døvos*», kan mulig være oldnordisk *ðǫf* 'kryds, lænd, arsbalde'.

På fiskeriets område skal fremhæves fangsten af den torskeart, som bærer navnet *sej*. Den fanges i stor mængde tæt ved kysten på dens yngre udviklingstrin, inden den søger ud til havs, og har mange forskellige navne på de forskellige udviklingstrin, især fra det andet til det fjerde eller femte år — navne som veksler på forskellige steder.

På sit første stadium, det er: i sit første år, kaldes sejen både på Orknøerne og Shetland almindeligvis *sillek*, på Orknøerne tillige i formen *sillo* [*silo*], især på de nordlige øer og på vestsiden (Mainland).¹ Dette ord hører sammen med norsk *svile*, *svilung* 'lakseunge', isl. *silungur* 'forelle, bækørred', færøsk *síl* 'lille ørred'. På overgangsstadiet fra det første til det andet år får sejen på South Ronaldsay (en af de sydlige Orknøer) navnet *kummek* [*komæk*], som vel snarest er lavskotsk *comb*, *colmie*, skønt dette betegner fisken på et langt senere stadium (fem år gammel eller fuldvoksen).

Det almindelige orknøske navn for sejen fra det andet år og opefter er *køð* [*køð*], hvilket er et oldnordisk *kœða af *kóð (isl. *kóð* 'fiskeyngel'); norsk *kjøda* 'ørred'. På de sydlige Orknøer træder det på Shetland i samme betydning almindelige ord *piltek* [orkn. *piltæk*], af oldnord. *piltr* 'dreng', i stedet for *køð*. *piltek* bruges ikke på de nordlige Orknøer, hvad man kunde have

¹) *sillo* er på øen Sanday (en af de nordlige Orknøer) også blevet brugt som tabunavn i fiskernes sprog for 'helleflynder' — altså et diametralt modsat størrelsesforhold.

ventet på grund af de nordlige øers nære naboskab til Shetland, hvor **køð**, **kød** er sjældnere: oftest brugt om en på en vis måde tilberedt sej (**liver-k.**), på Yell undertiden om en middelstor ørred [*kōp*], ligesom norsk **kjøda**. Af samme stamme som **køð** er orknøsk og caithnessisk **koððin** [*kōðin*], sej fra middelstørrelse op imod det fuldvoksne stadium. **cuddie** og **cuddin** bruges også på andre steder i Skotland om sej. I Ayrshire betegner efter JAMIESON **cuddin** rød forelle og kommer altså nærmere i betydning til norsk **kjøda**.

Navne på sej fra fiskens andet og op til dens femte år:

Orknøsk.	Shetlandsk.
nevkøð [<i>nevkoð</i>]	hol-piltek [<i>hōl pɹˈlɹək</i>]
orvakøð [<i>ɔrvakøð</i>]	welsi (w.-piltek) [<i>wæˈlʃi</i>]
harberkøð [<i>harbærkøð</i>] og	belja, beli (b.-piltek) [<i>bɛja, belɪ</i>]
harbokøð [<i>harbokøð</i>]	stivin [<i>stivɪn</i>]
harbo [<i>harbo</i>] og harbin [<i>harbɪn</i>]	drølin (droljin) [<i>drølm, drólɹn</i>]
vaðankøð [<i>vaðankøð</i>] og vankøð [<i>vankøð</i>]	benki-piltek [<i>bɛŋki</i>]
hardibag [<i>hardibag</i>]	kegga (kigga)-piltek [<i>ʃɛga</i>]
dundi [<i>dondi</i>]	sjaferi-piltek og sjaper(t)-piltek [<i>ʃāˈfærɪ, ʃāpær</i>].
belja [<i>bɛja</i>]	
koððin [<i>kōðɛn</i>]	

nev i **nevkøð** (North Ronaldsay) kan være oldnordisk **hnafi** 'næve', betegnende fisken på det stadium, hvor den begynder at blive buttet. **orvakøð** (North Ronaldsay) er sandsynligvis et gammelt **aurriða-køða**, hvis første led er oldnordisk **aurriði** 'ørred'. En sammensætning **aurridkjøda** (**aurekjøa**, **orgakjøa**) findes i norsk i betydning 'ung ørred'. **harber** (i **harberkøð**: North Ronaldsay), **harbin** (South Ronaldsay) og **harbo** (Sanday) er sandsynligvis oldnordisk (oldnorsk) **harpr**, en slags ferskvandsfisk, anset for at være den samme som norsk 'harr, horr, stalling', en art laksefisk af mere afrundet form end ørreden. **vaðankøð** og **vankøð** (Westray og Papa Westray) indeholder vel oldnordisk **vaða** v., brugt om fisk 'gå i stime', og om fiskestimer 'svømme i vandfladen' (således norsk **vada**, isl. og fær. **vaða**). **belja** og **dundi** (begge optegnede i Birsa, det nordvestlige Mainland) betegner fiskens buttede form: henholdsvis oldnord. **belgr** 'bælg, sæk' og norsk **dunt** 'bylt', **dunta** 'fyldig og ætt voksen kvinde'. Af mere usikker oprindelse er **hardibag**

(brugt på Østsiden). Det indeholder vel snarere det nys nævnte **harr** (horr) eller mulig en form af **aurriði** end ordet **hård**.

Som det vil ses af den ovenfor meddelte jævnførelsesliste, er de orknøske og shetlandske specialnavne meget afvigende. Kun ét er fælles, nemlig **belja** (orkn.), **beli** og **belja** (shetl.). Shetl. **welsi** er oldnord. **vølsi** 'valse, cylinder', **drølin** er norsk **dryle** 'knippel' (færøsk **drýlur** knippel- eller valseformet brød), **stivin** er 'stýfingr' (af oldnord. **stúfr** 'stump'), færøsk **stývingur** 'halvvoksen helleflynder'.

Den fuldvoksne sej, oldnord. **seiðr**, hedder på Orknøerne **seð** [sēð]; Shetl. **seð** (Dunrossness, Sydshetland) og **sed** [sēd].

I Harra på Mainland, Orknøerne, bruges **pillersjø** [pel'æršø] i betydning 'lille ørred', især i flertal (**pillersjøs**) om en samling meget små ørreder. Første led **piller-** genfindes i svensk (svensk dialekt) **piller-unge** 'lille barn', **pilleri** 'ganske lille'. **sjø** er sandsynl. norsk **tjo** n. 'hob af små tingester', bl. a. **auratjo** 'vrimmel af småørreder'. På det vestlige Mainland bruges undertiden en form **pillersju** [pel'æršū] i betydning 'hob af små og ubetydelige ting'. Ordet er ikke shetlandsk.

Til at betegne den fedtglans, som den til fisken udkastede lokkemad frembringer på søens overflade, bruges på Shetland ordet **ljumi**, som er oldnord. **ljómi** 'glans, skin'. På Orknøerne udtrykkes det samme ved ordet **ligni** [lign, lynn], som er oldnord. **lygna**, rolig plet på søens overflade.

Blandt orknøske ord, som bruges kællende eller spøgende om børn, skal fremhæves: 1) **poli** [poli] 'barn', sjældnere **pøli** [pøli], især i flertal: **the polis** (**pølis**) 'børnene'; af usikker oprindelse. Det kan høre sammen med norsk **pyl** 'en pog' eller med dansk (provinsielt, jydsk) **pold** 'en gris, et ungt svin'. Ordet er ikke shetlandsk. 2) **pirren** [pir(r)æn] 'barn' SØ, især i flertal **the pirrens** 'børnene'. Hermed jævnfør færøsk **pirra** 'lille væsen, lille ting (genstand)', helst som sidste led i sammensætninger. Beslægtet er orknøsk og shetlandsk **piri** adj. 'lille' (alm.), norsk »pirre liten«. 3) **oro** [oro] (Sanday) 'lille barn'. Ordet bruges også kollektivt om en hob af små ting. Dets stamme genfindes i orknøsk **orri** [ór(r)u] 'lille bitte' (**piri orri ting**), shetlandsk **urek** 'lille ting eller skabning', norsk **ør** som præfiks i f. eks. **ørliten** adj. 'lille bitte'. 4) **stodel** [stòdøl] (Deerness, det

østlige Mainland) 'lille barn'. Dette er vel oldnordisk *stuðill* 'støtte, stolpe', eller et gammelt (oldn.) *stǫðull; jævnfør norsk *stødl, støl* 'stang, pind', *staule* 'stang, pind' og oldnordisk *stauli* (sveinstauli) 'dreng, pøg'; ikke shetlandsk. 5) *grond* [*grønd*] (North Ronaldsay) 'lille barn'; egentlig 'stump, lille stykke', samme ord som norsk *grand*, dansk *gran* n. 'smule'; ikke shetlandsk. 6) *pilk* [*pilk*], a *pilk* o' a *boy* en lille rask fyr (Orfir, det sydvestlige Mainland). Hermed jævnfør bornholmsk 'pilk = pilt, dreng. Sjøældnere i shetlandsk: »*pilkins* [*päjkuns*] o' *bairns*».

Særlig orknøsk i modsætning til shetlandsk er a *jirpo*, *jirpou* [*je'rpø, je'rpøu*] 'en stor og buttet pige' (Vestsiden), endvidere a *dundi* o' a *boy* — se ovenfor. *jirpo* (*jirpou*) er norsk *yrpa* = *urpa* 'tyk og tung kvindelig figur'. Særlig shetlandske er derimod *glont* og *kadi* om dreng, *dokka*, *dokki* og *stolka* om pige.

En del oldnordiske ord er bevarede på Orknøerne som kæle- navne for husdyr, især som lokkeord og tiltaleord til disse.

Til koen siges almindelig *søku* [*søku*] eller *søko* [*søko*], undertiden forkortet til *søk* [*søk*]. Egentlig 'søde ko'; jævnfør norsk *ku mi søtæ* (*syttæ*) i lokkende tiltale til koen (se Ross under *søt*). På Shetland bruges, især på de nordlige øer, tiltalen *søta lam* til koen, i et dansk folkesagn: *sø'mor*.

Til kalven siges blandt andet: a) *piti* [*piti*] eller *pid* [*pid*] (South Ronaldsay), b) *kussak* [*kusäk*] (Rakwik på Hoy). *piti*, *pid* er norsk *pit*, *pita* 'lille tynd ting, lille skabning' (lille bitte fisk). *kussak* er oldnordisk *kussa* 'kvie, ko', norsk *kusse* 'kalv'; i shetlandsk *kussi* som lokkeord.

Til lam eller får siges: a) ligesom i shetlandsk *kiddi* [*kidi*]; orknøsk også *kiddo* [*kido*]; b) *kadi* [*kadi*] (South Ronaldsay, Swona). *kadi* betegner i shetlandsk dels en ondskabsfuld fyr eller et uvornt barn, dels et moderløst lam, som tages hjem; oldnord. *kati*, lavskotsk *cadie* 'dreng'.

Til grisen siges: a) *patti* [*pati*], *patt* [*pat*], *paddo* [*pado*], b) *putti* [*puti*], *putt* [*put*]. c) *gis* (South Ronaldsay), d) *kuts* [*kóts*] (South Ronaldsay). *patti* o. s. v. er dansk *patte* i *pattegris*. I shetlandsk er *pati*, *patti*, *patti-grice* almindeligt navn for en ung gris. *putti* er norsk *pute* 'kid' eller *putte* 'tyk figur',

svensk dialekt **putte** 'lille dreng eller kreatur', dansk **putte** 'barn', 'høne'. **gis** er kæleform af ordet **gris**. **kuts** er samme ord som det ovenfor under kalvens navne omtalte **kussak**.

Til hesten siges **sjugg** [*ʃog*] ligesom i shetlandsk. Dette bruges også i engelske, særlig sydengelske, dialekter som tilråb til en gris (**shug!** **shuck!** **chug!**), og det er da tvivlsomt, om ordet kan henregnes til norn. Til et føl eller en ung hest siges undertiden **putti** [*puti*]; se ovenfor.

Til hunden siges **pis** [*pis*]. På North Ronaldsay bruges **piso** [*piso*] som kælenavn til en hund, hvis rette navn man ikke ved. Ordet betyder egentlig en lille eller spæd skabning. Jævnfør norsk **pise** 'pusling, kat' og **pis** [*piis*] som lokkenavn til kat, samt færøsk **pisa** 'søfugleunge'. I Caithness betegner **peeser** [*pīsər*] en ung, ikke flyvefærdig due.

Til katten siges almindelig **pusi**, **pussi** [*pusi, pōs(s)ɪ*], undertiden **putti** [*puti*] (Rakwik: Hoy).

Kan **pusi**, **pussi** som lokkeord til en kat være lige så vel engelsk som nordisk, så er **puso**, **pusso** [*pūso, pūssō*] som lokkeord til en ung sælhund (opgivet fra Evi, det nordlige Mainland) sikkert af nordisk oprindelse; jævnfør dansk og svensk **pus** 'lille dreng'.

Til hønen siges: a) **køtto** [*kōto*] (North Ronaldsay), **kitto** [*keto*] (Rousay), b) **tikki** [*tiki, teki*], **tikk** [*tik, tek*]. **køtto** viser ved sin form hen til svenske dialekters **kytta** 'pige' (egenlig af finsk oprindelse). **tikki** kan høre sammen med norsk **tikka** 'får'. I norsk bruges **tiksa** og i svensk **tikkera** som lokkeord til får. Begge de orknøske ord genfindes i shetlandsk (**kitti**, **tikki**), hvor de bruges på samme måde. c) **putti**, **putt**; dansk **putte** (høne); se ovenfor.

Oldnordiske ord, som findes bevarede på Orknøerne i afledet betydning eller i visse udtryk og forbindelser:

'Barn' hedder i orknøsk som i shetlandsk **bairn**, en lavskotsk form. På Shetland findes **bonn** [*bōn*], udviklet af oldnord. **barn**, bevaret i nogle tildels forældede sammensætninger; **bjadni** (Fula). På North Ronaldsay, Orknøerne, er en af oldnord. **barn** udviklet form **banno** [*bano*] bevaret i sammensætningen **banno-corn** 'en ganske lille kornstak'; »a corn and a banno-corn» en stor og en lille kornstak. Jævnfør færøsk **badn** i

sátubadn, en lille hostak (sáta). **banno** af **barn** findes på North Ronaldsay også i stednavnet **Bannowatten**, navn på en lille indso ved siden af en større. På lignende måde findes i norske stednavne **Barnvatn** brugt som betegnelse for en lille indso (**vatn**) ved siden af eller nær ved en større. I Birsa (det nordvestlige Mainland) bruge fiskerne ordet **bairn** i betydning 'lille høj' i modsætning til **hog** [hɔg] større høj, af oldnord. **haugr** en høj. Det er dog nærmest kun på søen at disse navn bruges, når fiskerne ved opsøgelsen af et fiskemed bringe høje i en vis stilling til hinanden for at finde medet. I stednavne er **hou** (**hau**, **hæu**, **höu**) og ikke **hog** den almindelige form. Et af Birsafiskerne søgt med kaldes **the Hauboin** [haubáin], hvilket må være et gammelt 'haug-barn, nævnt efter de to landmærker, hvorved det findes: en større høj [haugr] og en mindre [barn].

»to say the boni [boni]-words» (Rousay), at sige sin aftenbøn. **boni** opfattes her som lavskotsk **bonie** 'køn, smuk', men er sikkert oldnordisk **bón** = **bœn** 'bøn', også sammensæt: **bón-orð**, **bœnarorð**.

skegg [skæg], af oldnord. **skegg** 'skæg', bruges nu kun om akseskæg på byg og i sammensætningen **skegg-peat** kanttørv, det yderste stykke tørv, som ved tørveskær stikkes først af og kastes ned i grubens bund (et andet navn for denne tørv er **boglo**). Ved siden af **skegg** findes på nogle steder (f. eks. North Ronaldsay) ordet **bar** [bar, bār], af oldnord. **barð** 'bræm, rand, skæg'.

Herto [hæ'rto] betegner på Westray og Papa Westray dels en yndlingsko, egentlig »hjørteko», dels en sort ko med en hvid plet (hjørteformet plet) i panden eller omvendt. Den første betydning, som er bekræftet af ældre folk og gode hjemmelmænd, svarer til shetlandsk **jarta** 'hjørte', brugt i kærlig eller venlig tiltale til mennesker. En form **hert-** [hæ'rt] uden brydning findes i et shetlandsk stednavn **Hertastakk**, navn på en hjørteformet og foroven tilspidset klippe i søen.

Oldnordisk **sauðr** 'får' genfindes i orknøsk (North Ronaldsay) **souani**, **sauani** [sáu'an], betegnende et i kønslig henseende mangelfuldt udviklet hanfår; et oprindeligt 'sauð-efni'?

anmark [anma'rk] og **onmark** [ɔnma'rk], kreatur som er vanskeligt at holde styr på og som bryder over indhegninger, må være norsk **andmarke** 'kvæg', egentlig: 'kvæg med særligt

mærke'? Shetlandsk **almark** i samme betydning som orknøsk **anmark** synes at være et andet ord.

the **burekens** [*bur·ekæns*], pluralisform, betegner 'det sted, hvor man er vant til at have sin gang, hjemstavn, gammelt tilflugtssted'. Ordet, som er optegnet i Deerness (det østlige Mainland), svarer i betydning til shetlandsk (NØ) **bonnhoga**, egl. 'barnegræsgang', oldnord. 'barnhagi, og til lavskotsk **calf-ground**, egl. 'kalvegrund, kalvegræsgang'. **burekens** er sandsynlig norsk **buraak** eller **burekkja**: 'vej eller sti, hvor køerne have sin sædvanlige gang' (Aasen). -ens: bestemt artikel i pluralis.

stron [*strøn*] for 'strond 'strand', oldnord. **strønd**, med regelret bortfald af det udlydende **d**, er bevaret i udtrykket »to **gjong** [*gjøŋ*] to the **stron**», om fiskernes hustruer og døtre eller andre pårørende: at gå til stranden for at møde de fra fiskeri hjemvendende bådfiskere og hjælpe dem med at bringe fangsten i hus (South Ronaldsay). **stron** er her oldnord. **strønd** og ikke engelsk **strand**; dette sidste er fremmed for den egenlige Orknø-dialekt. Med hensyn til tab af udlydende **d** i **nd** sammenlign f. eks. **blan** [*blan*] (NØ) 'valle, blandet med vand', shetl. **bland**, oldnord. **blanda**; **grin** [*grin*] = **grind** [*grind*] et portled, åbning med lukke i et gærde, oldnord. **grind**. På samme måde caithnessisk **bron** [*brøn*] et halvbrændt stykke tørv, af oldnord. **brandr**.

Hvor den oprindelige betydning af et ord er gået tabt i orknøsk, har dette ved sammenlignende anvendelse gjerne fået en mangfoldighed af tildels meget løse betydninger. Som et godt eksempel på et sådant ord skal nævnes **iviger** [*iviger*], nu oftest **øviger** [*øviger*], der bruges til at betegne hvadsomhelst, levende eller livløst, af kluntet form og løjerligt udseende. På øen Hoy (Rakwik) huskes det endnu af ældre mænd som det gamle ord for 'igelkær, søpindsvin'. Det er da oldnordisk **ígulker** eller **igulker** 'søpindsvin' (islandsk **ígul-**, men færøsk **igul-** med kort i).

Af oldnordiske ord, som endnu er almindelige på Orknøerne, men sjældne eller forældede på Shetland, kan fremhæves:

boddo [*bodo*], i venlig tiltale til børn og unge mennesker, sjældnere til helt voksne (til voksne siges helst **gilli**, **gillo**, som er gaelisk **gille** 'karl, svend, tjener', også brugt i lavskotsk).

Fra Shetland (NØ) er opgivet **bodda** i forbindelsen **jarta bodda**. Et forsøg på forklaring af ordet er gjort i forfatterens shetlandske ordbog.

geiro [*gæiro*], kileformet stykke jord, også: stendysse; Shetlandsk **ger** i den først anførte betydning; oldnord. **geiri** 'vinkel, kile'.

kwi [*kwi*] eller **hwi** [*hwi*], **kwäi** eller **hwäi** 'indhegning til kreaturer'. Ordet bruges ofte i daglig tale og er yderst almindeligt i stednavne. Oldnord. **kví**.

tibro [*tibro*] og **tidbron** [*tudbron, tud·börön*] 'den flyvende sommer', bølgende bevægelse i den varme luft nær ved jorden. Islandsk **tí(ð)brá** bruges efter mundtlig meddelelse af BJÖRN MAGNUSSEN OLSEN på lignende måde. På Shetland er ordet kun forefundet på øen Fetlar (NØ) i formen **tidbous** (pluralis).

øs [*øs*] 'åmunding, elvmunding', oldnord. **óss**. Fra Conningsburgh, Syd-Shetland, er optegnet **ossa-mooth**.

Undertiden er et oldnordisk ord bevaret på Orknøerne i en oprindeligere betydning end den, hvori det forekommer i shetlandsk. Således betegner i orknøsk **vor** [*vör*] almindelig 'vår, forår', selve årstiden, ligesom oldnord. **vár**. Shetlandsk **vor** betyder 'vårarbejde, jordens bearbejdelse ved spadegravning om foråret' (f. eks. i udtrykket »to win de vor»).

Af oldnordiske ord, som endnu i større eller mindre udstrækning bruges på Orknøerne, men ikke er forefundne på Shetland, kan fremhæves:

1) Substantiver: **arkne**, **arknæ** [*a'rkne*] 'en stor sælhund' (NØ); oldnordisk **erkn** og **ørkn** (**ørknselr**), hos Fritzn. **orkn**.

buna [*būna, buna*] og **buni** [*būni, buni*], a) klædedragt, klædningsstykker, b) kløvhests oppakning; ganske almindeligt ord; oldnord. **búnaðr** 'beklædning, udrustning'. I shetlandsk haves ordet i en nu forældet sammensætning **klednabun** 'klædebon'. I betydning b (kløvhests oppakning) bruges i shetlandsk **bends** (pluralisform), et ord som genfindes i svenske dialekter i lignende betydning.

gildro [*gildro*] a) snare, hilde (brugt om en art brydeleg. Orfir), b) sammenfiltret masse, filtret tilstand; oldnord. **gildra** 'snare'.

grand [*grand*] 'klipperev, banke, som søen ikke går over i flødtid'; oldnord. **grandi** 'sandbanke, grusbanke'.

hiblin [*hiblin*] 'hvidlåret ålekrage eller skarv' (Westray) = færøsk *hiplingur*. På øen Rousay kaldes denne søfugl *lerbleddin* [*ler·bled·in*], *lerbledd* [*lerbled*], det er 'den lærplettede', oldnord. 'lærblettingr, svarende til shetlandsk *lorin*, *lorin-skarf* af *lor* 'lår'.

jammels [*jaməls*] (pluralisform), jævnaldrende personer = oldnord. *jafnaldrar*, norsk *jamaldrar*. På Shetland bruges i denne betydning *ilds*, *jilds*, svarende til lavskotsk *eildins*.

ogg [*óg*] 'fiskefinne', oldnord. *uggi* (islandsk, færøsk, norsk).

ritto [*rito*] 'røtter, tretået måge' = færøsk *ryta* [*rita*], islandsk *rytr* og *ryta*. Det shetlandske navn for røtteren er *rippek*.

täinek [*täinək*] 'stang, stykke træ, hvorpå småfisk (småsej) ophænges til tørring' (Deerness). Stangen lægges over to fra væg til væg udspændte reb. Oldnord. *teinn* 'tén, stang'.

øko [*oko*] og *joko* [*joko*] 'ulk' (fisk), norsk *ulk*. I bortfalder i orknøsk norn regelret foran konsonant; sammenlign i det følgende adjektivet *øm*.

2) Verber: to *fø* [*fø*] i forbindelsen to *fig* [*fig*] and *fø*, at have travlt med puslerier, med ubetydeligheder; norsk *fika* 'vimse, pusle', og *fuda* (*fua*) 'svanse, vrikke'.

to *harm* [*harm*], »to h. efter ane», at efterabe en; oldnord. *herma* 'gentage, efterabe'; lavskotsk *hairm* 'idelig rippe op i noget'.

3) Adjektiver: *glad* [*glad*], om ild: klar, skinnende, men uden lue (North Ronaldsay); oldnord. *gladr* a) lys, blank, klar, skinnende, b) glad.

oro [*oro*] gal, helt forstyrret, ude af sig selv = oldnord. *œrr*; optegnet i Deerness (det østlige Mainland) i formen *orek* [*orək*].

øm [*øm*] 'ølm', især om tyre = oldnord. *ólmr*.

Orknøsk *dom-less*, *doma-less* [*domles*, *dom·ales*] 'sløv, valen, energiløs', må afledes af oldnord. *dámr*, norsk *daam* 'virkning på sanserne, smag, lugt'. På Shetland (Fula) er *doma* (*duma*) kun bevaret i et af bådfisherne brugt tabuudtryk.

Orknøsk *diggidu* [*digr·idū*] i udtrykket »to rin *diggidu* around the *skrus* [*skrūs*]» at løbe rundt imellem kornstakkene, lege skjul imellem kornstakkene (en børneleg), indeholder oldnord. 'dika v. 'at løbe'. På samme måde må shetlandsk *skotta* i *skottamilliskru*, navn på den samme leg, afledes af et oldnord. 'skotta; jfr. islandsk *skotta* v. 'løbe frem og tilbage'. »skotta millum *skrúfa*», løbe om imellem kornstakkene.

Forældet er det fra Stennes på Orknøernes Mainland opgivne **jern** [*jærn*], »the jern», jorden, som må være oldnordisk **jǫrðin**, det er: **jǫrð** med efterhængt bestemt artikel. Denne artikel er bleven forstenet i orknøsk, et forhold hvorpå der kan nævnes mange eksempler fra shetlandsk. Ellers findes **jer** [*jær*] i orknøsk og oftere **jar** i shetlandsk som forled i sammensætninger.

Som modstykke til de her opførte orknøske ord, der er sjældne eller ikke findes på Shetland, kunde i henhold til det tidligere bemærkede en endnu større mængde shetlandske (shetlandsk-norrøne) ord anføres, som ikke er forefundne på Orknøerne. Men dertil er ikke stedet her. I forbigående skal anføres, at almindelige shetlandske ord som **haf** (dybsøfiskegrunde, egl. 'hav') og **vo** 'vig, bugt', oldnord. **vágr**, nok tildels kendes på Orknøerne, især på de nordlige øer, men regnes for shetlandske. Dog findes **wa** [*wā, wa*] adskillige gange i orknøske stednavne, navne på bugter og indløb.

Jeg håber ved en anden lejlighed at kunne underkaste de orknøske stednavne en behandling. De frembyder ikke få forskelligheder fra de shetlandske og er interessante ikke mindst ved det indblik, som de giver i berøringen mellem nordboer og kelter.

Nogle bemærkninger angående lydskrifttegn og betoning.

ε: åbent e. i: rent i. ι mellem i og e. ο: åbent o. ó: mellem o og ø på grænsen af ö. ɔ: halvlyd, afskygning af e. J: mouilleret palatalt l. y: mouilleret palatalt n. ʒ: ganeklassens næselyd.

En tilføjjet prik betegner, at aksenten falder på den stavelse, hvorefter den står. To prikker og enkelt prik betegner henholdsvis hovedtone og bitone.

Dvandva-sammansättningar i nutidssvenska.

AV GUSTAF CEDERSCHIÖLD, Göteborg.

I allmänhet kunna väl dvandva-sammansättningar anses vara ganska sällsynta inom vårt språk. Och det blir nog ofta svårt att avgöra, om i en sammansättning de bägge lederna verkligen tänkas som koordinerade eller icke. Ett oomstritt dvandva är naturligtvis beteckningen av vår flagga såsom blågul, ty envar vet, att den är blå och gul.¹ Men i andra fall, där sammansättningen skenbarligen består av adj. + adj., röjes det lätt, att förleden endast till sin form är lik ett adj., men att den till sin betydelse måste vara ett adverb, som bestämmer och modifierar den adjektiviska efterleden. Så t. ex. gulgrön = gult grön d. v. s. grön med dragning i gult, ljusgul = ljust gul o. s. v.

Skall det heta populärvetenskapliga eller populärvetenskapliga föreläsningar? Den frågan hörde jag avhandlas redan för några årtionden sedan. Och själv bestämde jag mig för den senare möjligheten, då en gemensam titel skulle ut sättas på de vid Göteborgs Högskola hållna offentliga föreläsningsserier, som utgivits alltsedan 1890-talet. I detta fall äro lederna så långa och tunga, att man knappt kan tala om egentlig sammansättning; men är det en juxta-position, så blir ju ut sättandet av adverbsuffixet -t berättigat. Skulle förbindelsen numera anses ha sammanvuxit till ett enda begrepp, en verklig

¹) Jfr »röd-grå-vita bofinkar» S. Lagerlöf, Nils Holgersson kap. V.

sammansättning, så medgiver jag gärna, att -t blir överflödigt; och det lika väl om man menar »på ett populärt sätt vetenskapliga», som om man vill säga »både populära och vetenskapliga» — alltså om dvandva åsyftas.

Spörsmålet, huruvida dvandvabildningar falla sig naturliga för nutida svensk språkkänsla, synes mig kräva en utredning. Och jag föreställer mig, att man kommer säkrast in i saken genom att granska sammansättningar, som äro nya för vårt riksspråk eller ännu föga brukade där. Ty av det sätt, varpå språkkänslan mottager sådana sammansättningar, och efter den betydelse, hon är benägen att inlägga i dem, borde man, enligt mitt förmenande, kunna få bättre ledning än av redan av vanan stadgade sammansättningar, i vilka tanken ej gör någon undersökning av ledernas inbördes förhållande, sedan helhetsbegreppet blivit en gång för alla fastställt.

För mig kan det nu endast bli tal om att lämna några bidrag till att belysa ämnet. De språkprovssamlingar, jag kunnat föra tillhoppa, äro ej på långt när så stora, som hade krävts för att åstadkomma en slutgiltig utredning. Men till något gagn skola de väl bli, åtminstone leda till att rikta andras tankar på detta spörsmål.

Så vitt jag hittills kunnat finna, är det förnämligast i **adjektiv** nya dvandva-bildningar uppträda.

Jämför man de bägge nyss citerade adjektiven **blågul** och **gulgrön** med varandra, så röjes det lätt, att anledningen till den åtskillnad i förbindelsen mellan lederna, som omnämndes, ligger däri, att **blå** och **gul** äro begrepp som icke medgiva sammansmältning (sammansmältning), medan däremot **gul** och **grön** mycket väl låta sammansmälta sig till en gemensam produkt, en färg som till en viss grad kan sägas vara gul, till en viss grad grön. I förra fallet är alltså en viss del av föremålet **blå**, en annan **gul**, i det senare fallet har varje del av föremålet en och samma blandfärg.

Då sammansättningslederna angiva begrepp, som icke kunna smältas ihop, utan komma att stå vid sidan av varandra, borde vi alltså ha rätt att tala om ett verkligt dvandva.

Hit böra vi givetvis räkna sådana nya sammansättningar, som ha leder tillhörande olika betydelseområden. Sammansättningar av detta slag förekomma stundom hos OHögberg, t. ex. en gråböjd man Vr. 2: 83, gråreslig (skepnad) Vr. 1: 28, 2: 375, långgrå (i ansiktet) Därs. 1: 197 (2 ggr)¹, gråsval (om en klipp-håla) Därs. 2: 145, gråskallig (hjässa)² Därs. 3: 87, grå(h)vass blick³ Därs. 1: 17. Kanske påverkad av dessa Högbergiska sammansättningar är Anders Österling, när han i GHT 1910, nr 298, s. 4 skriver »gråslappa dragen».

Ej fullt lika klart är brunrynkig (i ansiktet) Högb. Vr 1: 260, som likväl synes mig hellre böra anses vara = »brun och rynkig» än = »med bruna rynkor»; gulrynkiga (gummor) Fr i GHT 1909, nr 186, s. 5 (varom naturligtvis gäller det samma som om brunrynkig) samt brantreslig (klippa) Högb. Fribytare 1: 189, vilket snarast tyckes böra tydas som »brant och reslig», ehuru det nog kan ha anslutit sig till den vanliga förbindelsen »(klippor, som) brant resa sig». Såsom = »solkig och lappig» tyder jag helst solklappig Högb. Vr. 3: 304. Likaså blir väl finsmidig (i förb. »den finsmidige främlingen») Högb. Vr. 1: 352 snarast = »fin och smidig», ehuru också betydelsen »fint (dvs. på ett fint sätt) smidig» låter tänka sig.

Däremot håller jag alls inte på att mörkskön (om en person) Högb. Vr. 1: 22 närmast skulle innebära »mörk (eller brunett) och skön»; fastmer är nog betydelsen »med en skönhet av det brunetta slaget». Och i vad mån den av dr ETretow Höger och venster om s. 10 föreslagna liktydingen till »brutal», nämligen råhetsad, skulle enklast uppfattas såsom »rå och hetsad» eller »på ett rått sätt upphetsad», det måste jag lämna därhän.

Lämna vi ur räkningen de senast omnämnda sammansättningarna och hålla oss till gråböjd, gråslapp o. d., kan det väl fastställas, att detta slags sammansättande förefaller ovant och underligt i riksspråket. Stor utbredning har det väl icke heller. Åtminstone så vitt mina iakttagelser räcka, finnes denna typ egentligen blott hos Högberg, om än spridda företeelser av samma slag påträffats hos andra förff. Något större värde för

¹) Jfr. långgråskäggig Därs. 1: 185.

²) Ordet låter väl icke rimligtvis tyda sig som »(hjässa) med grå skalle», utan måste väl vara = »grå och skallig».

³) Därav adverbet grå(h)vasst Därs. 1: 223.

vår språkutveckling är jag ej benägen att tillerkänna dessa sammansättningar; det synes mig nämligen föga tilltalande att så, som här sker, i ett ord sammanföra två begrepp från olika områden, utan att de ha annat gemensamt än en mer eller mindre tillfällig samvaro (i rummet och tiden).

Mera naturliga äro de sammansättningar, som förena begrepp från ett och samma betydelseområde, t. ex. **fransk-tyska kriget** (underhandlingar, gränser o. s. v.). Av sådant slag är t. ex. **hednisk-kristen** (blandreligion) Schüek Ill. sv. litt.-hist., 2 uppl. 1: 119. Till sin bildning äro dessa jämförliga med blågul, ty de bägge sammanförda bestämningarna förefinnas så att säga sida vid sida, vardera är skönjbar i och för sig, vardera tillkommer i sin mån (till viss grad) det bestämda föremålet. Jfr de optiska termerna **konvex-konkav**, **plan-konkav** o. d. Om också dylika sammansättningar i svenskan huvudsakligen äro gjorda efter utländska förebilder,¹ så verka de likväl helt inhemska och naturliga.

I sammansättningen **hednisk-kristen** uppfattas lederna vanligtvis såsom motsatta till betydelsen. Ännu mera uppenbar är motsatsbetydelsen i adjektivet **bitterljuv**, vilket — efter vad jag vill minnas — först förekommer hos nyromantiska författare använt såsom attribut till »kärlek», »längtan» eller något dylikt. Icke heller denna sammansättning synes mig verka stötande på svensk språkkänsla.²

De nu omnämnda adjektiven leda osökt tanken till sådana sammansatta **substantiv** som konsttermen **ljusdunkel** (efter fr. **clair-obscur**) eller **glädjesorg** (Högb. Vr. 3: 319, JTörnblom Magerl. 5). Också dessa sammanföra motsatser på ett sätt, som kan låta de hopställda begreppen synas koordinerade. Men i grunden torde språkkänslan icke medgiva en uppfattning, som gör bägge lederna lika huvudsakliga, koordinerade. Ty i förbindelse subst. + subst. är ju slutledens övervikt en avgjord sak för vår språkkänsla. Det är slutleden som säger, vad slags föremål det är fråga om, medan förleden närmare angiver, huru detta föremål är beskaffat. Må vara, att de norrländska för-

¹) Några jämförelser med främmande språk inlåter jag mig ej på, enär detta skulle alltför mycket utvidga denna lilla uppsats.

²) Jfr det allmänt brukliga ordet **sötsur** och växtnamnet **besksöta** (*Solanum dulcamara*).

fattarna i glädjesorg vilja inlägga »glädje och sorg i förening», för allmän svensk språkkänsla blir det likväl närmast »sorg (starkt) uppblandad med glädje». Med *Ijusdunkel* menas ju ett »dunkel, vari (enstaka) ljusstrimmor spela in».¹

Åsyftad dvandva ha vi väl i Högbergs *önskefarhågor* Vr. 1: 345, begagnat med avseende på sådant, som man både önskar och fruktar. Huruvida en dylik sammansättning har utsikter att antagas och vinna efterföljd, synes mig tvelaktigt. Ett annat av Högberg använt något liknande ord, näml. *önskeberäkningar* (Vr. 3: 135) torde däremot inte vara ämnat till dvandva, ty betydelsen bör väl vara »sangviniska eller optimistiska spekulationer eller kalkyler».

Så långt mina iakttagelser räcka, ha de sammansatta substantiv, som angiva en blandning av två skilda (eller rent av motsatta) arter (beskaffenheter) hos ett och samma föremål, i övrigt icke karaktär av dvandva, d. v. s. de bägge beskaffenheterna uppfattas ej såsom rent koordinerade, utan den, som nämnes i slutleden, får överhanden. Beteckna vi sammansättningens förled med A, dess efterled med B, kan alltså en hithörande sammansättning i regeln översättas enligt formeln »(en, ett) B, som liknar (en, ett) A». Så t. ex. *pojkflicka*. Jag har ofta hört det i vardagligt tal med betydelsen »pojkkattig flicka». *Vårvinter* är ju (en del av) en vinter, som liknar eller närmar sig en vår. Likaså allmogeordet *vintervår*: det översättes av Rietz med 'eftervinter', men noggrannare vore väl 'vinterlik (del av) vår(en)'. En försökt synonym till »aëronaut» eller »aviatiker», nämligen *fågelmänniska*, AB 1909, nr 166, s. 5, är ju lika enkel och otvetydig som *flugmänniskan*, vilken för några årtionden sedan väckte cirkuspublikens häpnad genom att vandra med huvudet ned och fötterna upp längs en plank. Zoologiska benämningar sådana som *hjortsvin* (Babirussa) d. v. s. ett slags 'svin, som liknar en hjort' kunna nog bildas i rätt stort antal.²

¹ I förbindelsen »den nordiska förnattens trolska *dunkelskimmer*» (Högb. Vr. 1: 357) bör »*dunkelskimmer*» tydas såsom '(halv)skumma l. svaga l. bleka skimmer', alltså adj. + subst. Om dylika sammansättningar hos norrländska förf. ämnar jag snart yttra mig på annat ställe.

² *Mökäring* (Rietz = 'ogift gumma') kunde möjligen tänkas bildat efter en formel 'den som är både A och B' (alltså dvandva); men rätta

Annorlunda ställa sig sbst., som beteckna verklig förening till ett väsen av två olika naturer, t. ex. **gudamänniska** (i teologisk mening), **bockeman** (satyr, Stiernbielm), **hästman** (centaur, Östergren). De bägge senare ega till motsvarighet åskådliga framställningar, som visa, att man tänker sig väsen, som med avseende på vissa lemmar äro män, med avseende på andra bockar eller hästar. Här skulle alltså finnas förbindelse av ungefär samma slag som **önskefarhågor** samt adjektiv av typen **blågul**, **hednisk-kristen** o. d.

Blandningsprodukt av två ämnen (resultat av blandning eller »förening»), t. ex. **klornatrium**, **acetyl-salicyl**, kan väl också, åtminstone i viss mån, gälla som dvandva. Av sådana blandningsnamn bildas ju i vår tid en stor mängd. Men hur kemisterna än mena, när de bilda dylika sammansättningar, så blir, för folklig svensk språkkänsla, slutleden den huvudsakliga (genusbegreppet), förleden den underordnade (artbegreppet).¹ Namn på maträtter, uppkomna genom dvandvasammansättning, känner jag likväl ej; **äppleris** bör väl snarast uppfattas som »ris med tillsats av äpple(n)» (jfr **äggöl**, **äggmjöl**). Och likaså är **regnsnö** (i samtalspråk) = 'regnblandad snö'.

Det finns vidare ett slags sammansättningar, som synas avgjort närma sig dvandva och delvis helt övergå därtill. När en sydsvensk säger eller skriver **hamstrams**, menar han med vardera leden ungefär 'löst prat', 'struntprat' o. d. Den lilla olikheten i ordens form angiver, att »pratets» olika moment endast oväsentligt (i formen) skilja sig från varandra. På samma sätt torde det

---

förbindelsesättet är likväl otvivelaktigt: »den B, som (speciellt) är A (eller utmärkes av att vara A)», i det alltså slutleden betecknar genus, förleden species. Av samma slag äro **änkedotter** Högb. Vr. 1: 217, **gästkvinna** Därs. 3: 191, **knektrymling** (desertör) Därs. 1: 346, **skrivarherre** Därs. 3: 362. I sammansättningarna **jäntfä** Därs. 1: 326 och **karldocka** (= sprätt) Därs. 1: 58 är det visserligen fråga om en jänta och en karl, men huvudvikten lägges på den förras egenskap att vara ett fä, den senares att vara en docka, medan deras mänskliga natur framställles såsom mindre väsentlig; jfr det vulgära **pojkdjävul** i förhållande till **satbyting** o. d.

¹) Så vitt sammansättningen i dylika ord verkligen tänkes innebära betydelsen A + B (= en summa av de bägge beståndsdelarna), äro de jämförliga med sammansatta grundtal av typen **trettionio**, **hundra-femtio**.

förhålla sig med föreningar av två (eller någon gång tre) genom avljud differentierade ord, som äro (mer eller mindre) onomatopöetiska. **Klingklang** kan ju anses vara = 'klingande(t) och klang(en)'. Annars är vanligen den ena sammansättningsleden i och för sig icke ett i språket använt ord, utan endast en ljudvariation av den andra, t. ex. **snick-snack**, **tripp-trapp** hos Ossian-Nilsson i betydelsen 'ljuden av trippande' (med omväxlande lättare och tyngre steg), kanske även **tick-tack** (så vida **ticka** brukas = 'picka'). I formell analogi med dessa onomatopöetiska ssgr har man gjort en skämtsamt svensk benämning på »automobil»: **stink-stänk**, som väl bör tänkas vara = 'stinkaren och stänkaren' (den som både stinker och stänkar).

Nomina propria intaga en särställning med avseende på dvandva. När en gift kvinna skriver sig t. ex. **Hierta-Retzius** eller **Bååth-Holmberg**, vill hon därmed framhålla, att hon räknar sig till bägge de släkter, som nämnas ('Jag är till bördan en . . . och genom gifte en . . .'). Likartat är det, när faderns och moderns släktnamn sammansätts; så ha ju flera både adliga och borgerliga dubbelnamn bildats. Ibland förekommer också sammansättning av nyantaget (självgjort) namn och fäderneärvt släktnamn; eller, i fråga om skådespelare, rollnamnet + det verkliga tillnamnet, eller i polisrapporter om äventyrare ett antaget (falskt) namn + det verkliga, eller, i fall det verkliga är okänt, sammansättning av ett par falska o. s. v. — Sammansättning av två förnamn, t. ex. **Karl-Erik**, **Anna-Lisa** är ju också vanlig, om än icke lika vanlig som för ett århundrade sedan. Emellertid kan det väl knappast påstås, att häri ligger något begrepp av dvandva, ty hopningen av de i och för sig betydelselösa (icke appellativiska och ej heller släktnamngivande) namnen tjänar blott till att tydligare individualisera. Ännu mindre kan man tala om dvandva, när förnamn och tillnamn (eller binamn och namn) i uttalet (och för tanken) sammansmälta till enhet.

Två förenade (eller nära sammanhängande) individer betecknas genom **Österrike-Ungern** o. d. Så vitt jag vet, bildas likväl ej egentliga firmanamn genom sammansättning, om ej i telegrafadresser; i sådana påträffas stundom jämte sammansättning också förkortning, t. ex. **Stensköld** i st. f. 'Stenhoff-Cederschiöld'. Prof. J. A. LUNDELL har benäget meddelat mig, att hans barn brukat kalla ett syskonpar, Karin och Einar, för

Kareina; sågo de händelsevis blott den ena av paret, kunde de fråga: »Var ä den andra Kareina?» Sammansättningen hade alltså övergått till ett slags släktnamn. Likartat med det sistnämnda exemplet är den sammansättning av tilltalsorden pa(ppa) och ma(mma), som stundom brukas, t. ex. såsom överskrift i ett brev till bägge föräldrarna gemensamt: **pam(m)a** eller **map(p)a**.

* * *

Det skulle alltså, efter vad jag kunnat finna, vara endast i mycket ringa omfattning som man i sammansättning begagnar sig av dvandvatypen, medan åtskilligt, som vid flyktigt påseende kan tyckas vara dvandva, helst bör tydas annorlunda.

Men jag upprepar, vad jag redan förut sagt, att denna lilla jämförelse mellan några tämligen tillfälligt hopbragta språkprov ej kan göra anspråk på mer än att rikta forskares uppmärksamhet och intresse på hithörande frågor.

Mellersta Norrlands näringar i början av 1300-talet.

Av J. NORDLANDER, Stockholm.

I början av 1300-talet utgick av Ångermanland, Medelpad ock Hälsingland till Uppsala domkyrka en årlig gård. Förmedelst denna skulle man högtidlighålla minnet av de båda kungliga martyrerna Olof den helige i Norge ock Erik den helige i Sverige, ock detta skulle ske på det viset, att en ständig »vicarius» skulle underhållas vid de båda hälgonens altare i den nämnda domkyrkan. År 1314 förbinda sig invånarne i de nämnda landskapen att utgöra denna gård,¹ ock därvid uppräknas med stor utförlighet, icke blott vilka som skulle bidraga till den, utan ock varmed detta skulle ske. Då bidragen till stor del utgingo in natura, bör man i dessa dokument finna synnerligen tillförlitliga underrättelser om de näringsfång, som på den tiden voro de viktigaste i dessa landskap. För så vitt vi veta, har emellertid brevens innehåll i detta avseende ej blivit efter förtjänst uppmärksammat, varför vi i det följande skola söka utröna, vad dessa brev kunna hava att förtälja om näringarna i mellersta Norrland vid nämnda tid.

Vi börja med de ångermanländska ock medelpadska breven, utfärdade i Nora ock Skön år 1314 resp. 27 febr. ock 7 mars².

---

¹) Om den norske ärkebiskopens klagomål över med anledning härav förminskade gåvor till den hel. Olofs skrin i Nidaros samt om hans brevväxling därom med ärkebiskop Heming ock domkapitlet i Uppsala se P. A. Munch, Det norske folks hist. II: 1, s. 323.

²) Dipl. suec. III, s. 160, 162.

Språket i dessa liksom i hälsingarnas brev är latin, som vi här meddela endast i översättning.

Ångermanlänningarna förbinda sig att giva:

- A) en aln lärft (tele) eller dess värde av 6 personer;
- B) av själ- och strömmingsfiske utav 20 människor en del, kallad **manskut**;
- C) av varje timmer (= 40 stycken) av olika skinn ett skinn **blaskurit**;
- D) en aln lärft eller dess värde av varje skepp, som omkring S:t Johannis Döparens fäst seglar över [till Stockholm], ock
- E) av varje person på själva skeppet, vilken i handelssyfte överför några saker, på vårt språk **farfasta**, en aln lärft eller dess värde.

I det medelpadska brevet åter utlovas:

- A) av varje bonde en aln lärft eller dess värde;
- B) av strömmingsfiske utav varje nät en del, kallad **manskut**;
- C) av själfiske utav varje farkost en **manskut**;
- D) av varje fartyg, som går till Stockholm med handelsvaror, en denar;
- E) av varje person, som far på själva fartyget, en denar, vilket på vårt språk kallas **stamskut**;
- F) av varje laxfiske den första lax, som [där] tagits; ock
- G) av skinnfångst ock spannmål må erläggas, såsom av gammalt varit brukligt.

Hälsingarna utfästa sina bidrag till den ifrågavarande gården genom ett brev, utfärdadt vid Söderala kyrka d. 20 mars samma år¹. Medan gården utgick likförmigt av hela Ångermanland ock likaledes av hela Medelpad, göres i Hälsingland skillnad mellan landskapets norra del, **Sundædh**, ock den södra, **Alir**, ock inom denna senare skilja sig delvis de högre upp belägna socknarna från dem vid kusten.

Från Sundhed utfästes:

- A) av varje person, med undantag av legojon, ock av varje [hus-]djur, undantagandes höns, hund ock katt, en liten näve god spannmål;
- B) av 9 personer, undantagandes daglönare, en aln lärft;
- C) av varje skepp, som seglar över med handelsvaror, en denar vid bortresan;
- D) av varje person på skeppet, vilken för handelsvaror, likaledes en denar, men vid återkomsten en denar av fartyget ock en obolus av varje person;
- E) av strömmingsfiske ock skinnfångst, såsom av gammalt är vanligt.

I Alir, nämligen i socknarna Bollnäs, Hanebo, Segersta, Alfta, Arbrå, Undersvik, Järvsö ock Färila (hela området i det följande betecknat med **Bollnäs**) skulle lemnas:

¹) Dipl. suec. III, s. 165.

- A) en aln lärft eller dess värde av varje plog;
- B) av varje timmer utav olika skinn ett medelmåttigt skinn;
- C) av varje fångad vildren en brokig hud.

I socknarna Norrala, Söderala, Mo, Regnsjö ock Tröne (betecknade med Norrala i det följande) åter:

av två personer en svensk denar.

Av hela kontraktet Alir däremot:

- A) av varje skepp, som seglar över med handelsvaror, en denar;
- B) av varje person, som finnes på skeppet, en denar;
- C) av själfångst för 10 personer en halv manslut, av 20 eller 16 personer en hel manslut;
- D) av strömmingsfiske utav varje nät, som på manslut haft 2 mesar, en mes; men det [nät], som fått blott en mes, [ger] blott en halv mes.

Gemensamt för alla tre landskapen är, att man börjar med ett personligt bidrag; men i fråga om beloppet av detta är stor olikhet rådande. Medan en aln lärft¹ i Sundhed utgöres av 9 personer ock i Ångermanland av 6, utgår i Medelpad ock Bollnäs lika mycket av varje bonde eller — vilket ju är det samma — av varje plog. Skillnaden är stor, ock man frågar sig, om offervilligheten eller välmågan varit så mycket mindre i Sundhed ock Ångermanland än i Medelpad ock Bollnäs. Olikheten utjämnas dock något därigenom, att i Sundhed även ges en näve god spannmål av varje person ock varje husdjur.

Se vi så på de **näringar**, som i dessa brev finnas omtalade, märkes först, att beskattning av jordbruket alls icke antydes i Ångermanland; däremot nämnes spannmål i Medelpad — ehuru i allra sista rummet — ock i Sundhed, varjämte denna näring antydes i Bollnäs genom uttrycket »av varje plog». Av denna omständighet lär man väl vara fullt berättigad att draga den slutsatsen, att det norrländska jordbruket på denna tid varit av synnerligen ringa betydelse ock att detta gäller företrädesvis Ångermanland.

¹) När vi återgiva originalet tele med 'lärft', följa vi H. Hildebrand, Sveriges Medeltid I, s. 296, hälst som enligt E. Modin, Ångermanlands kristnande, Sollefteå 1910, s. 13, ordet ännu lever kvar i härjedalskan. I denna betecknar **töle** lin, garn eller väv, som av bruden utlemnas till kvinnliga vänner att av dem bearbetas till gåvor åt gästerna vid bröllopet.

Om åkerbruket på denna tid var av ringa betydelse, så var däremot fisket en så mycket viktigare näring. Strömmingsfisket (*captura alecium*) beskattas så väl i hela Ångermanland ock Medelpad som i de olika delarna av Hälsingland, ehuru man kunnat vänta, att de högre upp från havet liggande socknarna skulle hava varit frikallade härför. Men även dessa deltogo helt visst i strömmingsfisket vid havskusten. År 1557 ligga 7 bönder i Sollefteå ock 2 i den ovanför liggande Eds socken i sådant fiske vid Storön i havsjön strax norr om Hernön, ock tre år senare deltar även Resele socken, som ligger mycket närmare lappmarksgränsen än havet, med 5 bönder uti samma fiske. Att sådana långväga fiskefärder i ännu äldre tider varit icke sällsynta, utan långt vanligare, synes oss vara högst sannolikt. Strömmingsfiskets betydelse torde ock belysas av den omständigheten, att det bland näringarna nämnes i första rummet både i Ångermanland ock Medelpad.

Det kvantum strömming, som lemnades i skilda landskap, var ganska växlande. I Ångermanland skulle ett lag av 20 fiskare giva lika mycket, som av deras hela fångst föll på en deltagare, d. v. s. att var ock en gav $\frac{1}{20}$ del av sin fångst. Härför hade man i landskapet benämningen **manskut**, d. v. s. man-skott, av **man** 'karl' ock **skott** ett slags skatt. Sådant utgick ock i Medelpad ock där av varje nät, men beloppet angives icke. Detta sker ej håller i Sundhed, ty där utgår gården, »såsom av gammalt varit vanligt». I hela kontraktet Alir skulle av ett nät, som på manslotten haft 2 »mesar» (*mesas*), givas en »mes», ock av det nät, som fått blott en mes, skulle utgå en halv. I de svenska dialekterna utmärker ordet **mes** ett antal av 72 stycken¹ ock brukas vid räkning av näver. Här har ordet tydligen en annan betydelse; enligt H. HILDEBRAND *anf. st. s. 751* begagnas det i Skanörs fiskestadga såsom liktydigt med tunna, en betydelse, som här tydligen passar bra. Om fångsten uppgick till 2 tr, skulle fiskaren således giva hälften; vad som därutöver fångades, blev således ej beskattat.

Till fisket räknades i dessa gamla tider även själfångsten, emedan själen såsom fisken lever i vattnet. Ock detta fiske måste hava varit av särdeles stor betydelse, ty dels omtalas

¹) Rietz, Sv. dialektlex. s. 436.

det överallt utom i Sundhed, dels nämnas de särskilda bidragen därav i första rummet, såsom i Ångermanland, eller i det andra ock tredje. I Ångermanland ock Medelpad erlades av detta fiske **manskut** liksom i fråga om strömmingen. En föreställning om skottets storlek får man troligen av bestämmelsen från Alir, enligt vilken 10 personer skulle giva en halvmanslott, men 20 eller 16 personer en hel sådan.

Laxfiske omtalas endast i Medelpad. Egendomligt är, att ångermanländingarna ej utlova något bidrag av sina mycket givande laxfisken i Ångermanälven. Dessa omtalas visserligen ej på denna tid, men funnos naturligtvis redan då. I Nämndforsen i samma älv flera mil ovanför Sollefteå, varest ända till på sista tiden varit ett utmärkt fiske, finnas hållristningar ända från bronsåldern, vilka föreställa icke blott älgar, utan även laxar, helt visst ett vittnesbörd om ett givande laxfiske redan på den tid, då ristningarna gjordes.

Gärdepersedlarna giva vidare vid handen, att jakten var en viktig inkomstkälla förr norrländingarna på den tid, varmed vi här sysselsätta oss. Bidrag av denna näring lemnas också från Ångermanland ock Medelpad samt av Hälsingland med undantag för Norrala. Vilka djur som fångades, nämnes ej, om man undantager vildrenen, som omtalas i Bollnäs. På 1600-talets senare hälft ha vi flera gånger sett denna omtalad i Ångermanälvens dalgång. Av skinnen gav man i Medelpad efter behag ock såsom det av gammalt varit vanligt, ock även i Sundhed höll man sig till det gamla vanliga. Ångermännen däremot utfästa sig att av varje »timmer» av olika skinn lemna ett **blaskurit** skinn, medan man i Bollnäs för samma antal skinn gav ett bättre sådant (unam pellem meliorem).

Rörande betydelsen av ordet **blaskurit** ha meningarna varit mycket delade, i det att den ene tolkat det såsom betydande »uppskuret ock berett», ock den andre fattat det som liktydigt med »oberett», sådant som skinnen, på köttsidan blåaktigt, är skuret av kreaturet, vilken senare tydning framstälts av IHRE ock gillats av SCHLYTER. Ordet förekommer nämligen ock i Hälsingelagen¹ på tal om konungens skatt. Denna skulle i Ångermanland ock Medelpad utgå på det sättet, att två 20-åriga män

¹) Schlyter, Hälsingelagen, kon.-b. VII, s. 23 ock 141.

med en viss förmögenhet skulle tillsammans utgöra, utom ett visst kvantum lärft, ett *twælyt* (tvåfärgat) skinn av varje skepp. Men i Umeå ock Bygdeå samt där norr om skulle lemnas tu *blaskorin* skinn av varje båge (d. v. s. av varje man, som var kommen till den åldern, att han orkade spänna bågen ock kunde jaga). Detta om ordets förekomst. IHRES av SCHLYTER akcepterade tolkning synes mindre tillfredsställande, ty oss veterligen har det icke varit sed att angiva skinnens beskaffenhet efter deras färg på köttssidan; därtill har man i alla tider använt den håriga sidan. Ordet *bla* torde här vara att taga i dess äldre betydelse av 'svart', ock omöjligt är ej, att här syftas på de svarta rävskinnen, som stått i så högt värde. Ordets senare led, *skurin*, har ej håller avseende på skinnets skiljande från kroppen, utan torde utmärka så mycket som: ej fullständigt blått (svart)¹. För riktigheten av denna tydning synes den omständigheten tala, att man i Bollnäs utlovade ett bättre skinn (unam pellem meliorem). I motsats härtill var det »blåskurna» tydiligen av något sämre beskaffenhet.

Av det sammanhang, vari de båda adjektiven förekomma i Hälsingelagen, synes ock framgå, att det tvåfärgade skinnets var av större värde än det blåskurna.

Den här lemnade framställningen om huvudnäringarna i Norrland på denna tid bekräftas på ett synnerligen slående sätt av ett annat dokument från ungefär samma tid.

När gåvorna till konungarna Eriks ock Olofs altare i Uppsala domkyrka, på sätt här nämnts, fått karakteren av en årlig skatt, följde helt naturligen därav, att de skänker, som från Norrland bragtes till den hel. Olofs grav i Nidaros, blevo allt mindre. Missbelåten härmed, klagade den norske ärkebiskopen Paal i Nidaros år 1335 hos påven, ock i ett senare brev av år 1344 hotade han den svenske ärkebiskop Heming t. o. m. med process. Varken denne eller domkapitlet i Uppsala blev emellertid svaret skyldig. I sitt svarsbrev av d. 22 april 1344 tillbakavisade ärkebiskopen på det bestämdaste beskyllningen för att hava minskat den s. k. Olofsskatten. I Sverige läte man, heter det, var givare bestämma över sin gåva ock rättade sig

¹) Enligt uppgift av en i Västmanland född garvare kan man få höra yttras: »Jag vill ej betala så ock så mycket för skinnets, ty det är skuret», d. v. s. ej av fullgod kvalitet.

noga efter hans föreskrifter. Gåvorna till Uppsala voro häller icke något nytt: de hade utgått av gammalt ock lemnats in natura. Om *Helsingonia* (det då bebyggda Norrland) säger biskopen: »Homines illius terræ . . . sunt pro majori parte venatores tam in silvis quam in aquis». Gåvorna hade därför också bestått i byte av jakten ock fisket.

Att fiske ock jakt skulle på denna tid spela en stor roll i den norrländska allmogens hushållning, är för övrigt något som man ju kunde på förhand antaga; tämligen oväntat är det däremot att finna handeln med andra orter vara ganska utvecklade. Handelsfärder omtalas nämligen såsom utgående från både Ångermanland ock Medelpad samt de skilda områdena i Hälsingland. Huru många de utgående skeppen voro, får man dess värre icke veta; men man har väl rätt att antaga, att de ej voro så få, ty eljest hade det väl ej kommit i fråga att beskatta dem. Det ångermanländska brevet förlägger tiden för resans anträdande till omkring midsommaren, då färderna ej hindrades av mörker nattetid. Målet angives, när det i brevet från Medelpad talas om skatt av varje skepp, *que vadit Stockholmis*. Uttrycket skulle visserligen regelrätt betyda: »som går från Stockholm», men måste här betyda: till Stockholm. Antagligen var målet detsamma även för de skepp, som avseglade från Ångermanland ock Hälsingland. Vilka de varor voro, som handelsmännen förde med sig, finnes på intet sätt antytt; ganska tryggt kan man väl antaga, att det var alster av de näringar, som här redan antytts, d. v. s. fisk ock skinnvaror. För varje skepp erlades i Ångermanland en aln lärft, i Medelpad en svensk denar ock i Alir en denar; uti Sundhed erlades samma belopp dels vid avresan ock dels vid återkomsten.

Bidrag till gården lemnades även av de män, som följde med skeppen ock förde med sig handelsvaror. En sådan erlade i Ångermanland 1 aln lärft eller dess värde, men i Medelpad en denar; i Sundhed åter erlades 1 denar vid avfärden ock lika mycket vid återkomsten. För en sådan hade man i ångermanländskan benämningen *farfasta*, jfr subst. *fasta* m. 'en person som är närvarande vid köp av jord', ock själva avgiften kallades i Medelpad *stamskut* 'skott av (skepps-)stam'. Förekomsten av sådana bestämda benämningar synes oss vara ett icke oviktigt bevis därför, att handelsväsendet på denna tid varit mera ut-

vecklat, än man varit böjd att tänka sig. H. SGHÜCK, Birka, Uppsala 1910, anför bevis därför, att svenskarna redan tidigt (på 800- och 900-talen) drivit handel (med skinnvaror) även på avlägsnare orter. »Då vi först stifta en närmare bekantskap med svenskarna, göra de givet intryck av att vara ett driftigt handelsfolk», heter det s. 5. Med fog torde man kunna säga detsamma om de norrländingar, som levde 300 år senare.

* * *

Sammanfatta vi så till slut resultatet av vår undersökning, kunna vi i korthet uttrycka detta så, att mellersta Norrlands huvudnäringsarter vid 1300-talets början utgjordes av fiske, särskilt av strömming, själ och lax, samt av jakt och handel, medan åkerbruket däremot spelar en obetydlig roll i Hälsingland och Medelpad samt alls icke nämnes i Ångermanland.

Ännu vid 1500-talets början utgick den här omtalade skatten av Norrland och kallades då **Votum Olavi**. Enligt Uppsala domkyrkas jordebok 1503—09 (mskr. i Riksark., sign. D. 17) erlades den med följande för olika år endast obetydligt växlande belopp: av Alfta (i Häls.) 15 mark, Tuna (i dito) 15 mark, Skellefteå 3 mark 8 ört., Luleå, Kalix och Piteå 17 mark, Umeå 5 mark, Bygdeå 3 mark, Löfvånger 14 mark, Torneå 6 mark, Nordingrå (i Ångml.) 13 $\frac{1}{2}$ mark, Själeved (i dito) 5 mark och av Selånger (i Medelp.) 6 mark.

Mot mitten av samma århundrade erlades denna skatt, då även kallad **Sancte Olofs penning**, med 4 pänningar »av vart besutet folk» och åtnjöts då av skolmästaren i Uppsala till underhåll. Emellertid hade en part av allmogen några år varit fast ovillig att utgöra denna pålaga, och skolmästaren klagade därför hos kung Gustaf I. I brev till bönderna i Västerbotten, Ångermanland, Medelpad och Hälsingland av d. 10 juni 1548 (Handl. rör. Sveriges hist. 17: 239) uppmanar emellertid konungen dem att fortfarande utgöra samma ringa jälp, hälst som de då av Uppsala skolestuga hade lika god jälp till själasörjares utbildande som någonsin tillföre.

Skånska matrecept

ur Fackskolans för huslig ekonomi i Uppsala samlingar.

1. Stekt, kokt fläsk med sås.

1,3 kg. rökt fläsk.

Sås: 1 $\frac{1}{2}$ msk. flottyr,

3 msk. mjöl,

2 lit. skummjolk,

$\frac{3}{4}$ lit. mjölk.

Jämna skivor skäras av rökt fläsk, brynas ganska hårt ock läggas i en gryta. Mjölken hälls över, ock det får koka 1 $\frac{1}{2}$ —2 tim. Till sås tages av flottytren, som blivit vid bryningen; mjölet röres i, ock mjölken spädes på. Såsen smaksättes med mjölken, som fläsket kokat uti, så att den blir lagom salt.

Fläsket serveras i karott, med såsen över.

¹²/₇ 1903. Härslöv, Rönneb. här. A. B

2. Lurad (halstrad) sill

(för 4 pers.).

8 salta sillar, 1 kkp. svagdricka

(eller $\frac{1}{2}$ msk. smör o. $\frac{3}{4}$ kkp. varmt vatten).

Sillen sköljes ock vattenlägges $\frac{1}{2}$ dygn före användningen, tages upp, ock vattnet strykes av. Halstras sedan över friska glöder (detta går bäst på en öppen spis). På kittelfoten lägges en rengjord eldtång ock tvärs över denna sillen (har man en vanlig järnspis, tages tillräckligt med ringar av). Sillen halstras först på den ena sidan ock så på den andra, tils den får en gråbrun färg ock kännes mjuk. Läggas då upp, ock drickat hälls över (eller smöret lägges i flockar över sillen, ock det varma vattnet hälls på).

¹⁵/₇ 1905. Åhus. E. L.

3. Skånsk senapssås

(för 8 pers.).

1 $\frac{1}{2}$ msk. senap¹,
1 kkp. vatten,
 $\frac{3}{4}$ lit. mjölk,

1 $\frac{1}{2}$ msk. vetemjöl,
salt.

Senapen krossas. Härvid användes en träskål ock en kanonkula. Senapsfröna läggas i träskålen, en del av vattnet hälls på. Kulan lägges i skålen, som man placerar i knäet. Genom att låta kulan löpa runt i skålen krossar man fröna. Råsten av vattnet tillsättes småningom.

En kaffekopp av mjölken vispas tillsammans med mjölet. Den övriga mjölken sättes över elden ock får koka några minuter. Den lyftes sedan av elden, ock senapen röres i. Avsmakas med salt.

Serveras till lutfisk, till kokt sill, torsk ock ål.

$\frac{9}{8}$ 1902. Åhus. A. M.

4. Äggkaka

(för 4 pers.).

5 ägg, socker,
3 kkp. mjölk, salt.
3 msk. mjöl,
Till braspannan: $\frac{1}{2}$ msk. smör.

Ägg ock mjölk vispas väl tillsamman. Mjölet lägges i ett fat, ock äggblandningen tillsättes under flitig rörning, så att det ej klimpar sig. Smaksättes med litet socker ock salt.

En braspanna smörjes med kallt smör, smeten hälls däri ock sättes in i ganska varm ugn att gräddas $\frac{3}{4}$ tim.

Serveras med bräckt skinka.

$\frac{12}{7}$ 1905. Harlösa, Frosta här. S. M.

¹) Fröna av *Sinapis nigra*.

5. Bovete-pannkaka

(för 5 pers.).

2 hgr. bovetegryn,	8 msk. sirap,
2 lit. mjölk,	1 msk. smör.
1 $\frac{1}{2}$ tsk. salt,	

Av gryn ock mjölk kokas en tjock gröt. Saltet tillsättes. Då gröten är färdig, hälls den upp ock får kallna. Då den är kall, blandas sirapen väl i. Massan hälls i en med smör smord form ock gräddas omkr. $\frac{1}{2}$ tim.

Serveras kall.

 $\frac{1}{8}$ 1905. Åhus. I. A.**6. Brödsoppa**

(för 5 pers.).

425 gr. brödkanter,	2 ägg,
3 lit. dricka,	3 msk. socker.
1 bit kanel,	

Brödet lägges i kallt dricka ock får koka med en bit kanel, tils det är mjukt. Ägg ock socker vispas då upp i sopp-skålen, ock soppan hälls upp under stark vispning.

Användes till middag.

 $\frac{27}{7}$ 1898. Reng, Skytts här. H. A.**7. Syltmeik.**Färmjök¹ (eller komjök).

Färmjök blandas upp med litet komjök ock kokas upp. Den får sedan stå ock surna, vilket dröjer omkring 8 dagar sommartiden. Vasslan tages bort.

Användes till frukost att doppa brödet i.

 $\frac{22}{7}$ 1898. Maglarp, Skytts här. H. A.

---

¹⁾ Färmjök är mycket dyr ock fås ej att köpa. Av 6 får erhåller man ej mer än 1 lit. mjök om dagen. Bönderna kunna ej för-mås att avstå något åt andra.

8. **Kokt svagdricka med bröd**

(för 6 pers.).

3 lit. svagdricka,	6 msk. sirap,
4 bitar ingefära,	torrt bröd.

Svagdrickat med ingefärsbitarna i får koka upp, ock smaksättes sedan med sirapen. Brödet tärnas, lägges i en skål, det kokta drickat hälls över.

17/7 1905. Åhus. E. L.

9. **Smörsoppor med äggröra**

(för 10 pers.).

1/2 kaka grovt bröd,	16 skedblad mjölk,
2 hgr. flott,	socker,
8 ägg,	salt.

Brödet skäres i bitar ock stekes i flott. Läggdes sedan upp på ett fat.

Äggen vispas upp, mjölken slås i jämte socker ock salt. Smeten slås i en panna ock får under flitig omrörning koka, tils den stannar. Läggdes därefter på brödet.

9/8 1902. Mellby, V. Göinge här. H. S.

10. **Gubbeknorr**

(för 4 pers.).

3 hgr. »klier» (= kanter) av	1 knivsudd starkpeppar,
grovt bröd,	2 msk. socker,
2 lit. dricka,	1 tsk. ingefära.

»Klier» av grovbröd kokas i svagdricka, tils de bli mjuka. Socker, ingefära ock starkpeppar tillsätts.

Serveras såsom middagsmat.

23/6 1898. Trelleborg. H. A.

11. **Soppa på fläskräster, s. k. »snuta»**

(för 7 pers.).

1 kg. fläskräster,	2 palsternackor,
1 lit. vatten,	1 purjolök,
1 vitkålshuvud,	1/2 lit. potatis,
3 morötter,	peppar, salt.

Fläskräster — vilka kunna vara såväl rökade som saltade — sätts på med vatten. Då det kokar, skummas allt grums bort.

De ansade grönsakerna, kålen ock den skalade potatisen läggas i. Därefter får det hela koka, tils köttet är mört.

Kevlinge, Harjag. här. H. K.

12. Botter eller Länsér.

5 kkp. gråa ärter,	8 msk. sirap,
4 lit. vatten,	4 msk. ättika,
1 kg. fläsk,	4 tsk. salt.

Till servering: mjölk.

Ärterna kokas med fläsket, till dess att allt är en gröt. Fläsket tages upp ock serveras på ett fat. Ärterna smaksätts ock ätas med fläsket ock mjölken.

Möjligen överbliven gröt stekes till ett annat mål ock ätes med mjölk.

⁷/₈ 1907. Örje, Rönneb. här. S. W.

13. Varkensgröt.

1 ¹ / ₂ kkp. risgryn,	1 stång kanel,
1 ¹ / ₂ kkp. ångkokta korngryn,	salt,
6 lit. mjölk,	socker.

Risgrynen sköljas; när mjölken kokat upp med kanelen, hållas alla grynen i, ock det får koka, tils gröten är lagom tjock. Den avsmakas med salt ock socker.

Om man vill, kan sirap serveras till gröten.

²⁹/₇ 1903. Härslöv, Rönneb. här. A. B.

14. Vandgröd

(för 3 pers.).

2 lit. vatten,	1 tsk. salt,
195 gr. grova korngryn,	1 ¹ / ₂ lit. kärnmjölk.
¹ / ₂ msk. kummin,	

Vatten kokas upp, grynen läggas i ock få koka 2 tim. När de äro halvkokta, tillsättes kummin, ock när gröten är färdig, saltas den.

Serveras till middag eller aftonvard med kärnmjölk ock sirapshåla.

²⁵/₇ 1898. Trelleborg. H. A.

15. **Artgröt.**

Gula ärter rensas ock kokas i kort spad. Potatis skalas ock kokas. Potatisen ock ärterna stötas tillsammans, tils de mosa sig.

Ätes med sill, fläsk eller lungkorv.

⁹/_s 1902. Mellby, V. Göinge här. H. S.

16. **Bigat.**

Huvud, tunga, fötter, lever, lunga, jårta ock njure av kalv kokas i kort spad med peppar ock salt. När det är kokt, tages det upp, ock det användbara males. Spadet silas ock får sedan ett uppkok. En avredning av ett ägg ock 2 msk. mjöl röres i; ock när såsen kokt upp, lägges det malda köttet i, ock allsammans får ett uppkok, varpå bigaten avsmakas. Litet ättika ger god smak.

Upphåles ock får stelna. Kan även ätas varm.

⁹/_s 1902. Mellby, V. Göinge här. H. S.

17. **Stenkakor**

(för 5 pers.).

2 lit. separerad mjölk,	¹ / ₂ msk. salt,
3 öre pråssjåst,	15 kkp. hemsiktat korn-
2 ägg,	mjöl,
2 msk. socker,	1 djup tallrik stekflott.

Mjölken värmes litet. Jåsten upplöses i 1 kaffekopp av mjölken; råsten av mjölken jämte ägg slås i ett fat ock vispas en stund, varefter sockret ock saltet sätts till. Därefter vispas mjölet ned litet i sänder. Sist tillsättes den upplösta jåsten, ock smeten arbetas väl (vispas) samt stålles på stekugnsdörren (som är varm) för att jäsa 2 tim. Då smeten jåst, gråddas den i små kakor på ett pannjårn, som sättes över elden. Då det är varmt, slås litet stekflott på, ock smeten lägges med en hornsked i 6 kakor på jårnet. Kakorna våndas med en kniv, då de åro gråddade på ena sidan. De læggas sedan upp på ett lerfat.

⁵/_s 1903. Harlösa, Frosta här. H. H.

18. Sur-sött bröd.

10 lit. vatten,	salt,
20 kg. toppmjöl,	$\frac{1}{2}$ lit. dricka,
1 kg. kummin,	$\frac{1}{2}$ kg. prässjäst.

Vattnet kokas ock röres ned i hälften av mjölet, vari kummin ock salt blandats. Degen höljes över ock får jäsa 10 tim. Drickat värmes, prässjästen löses upp i det ock blandas med mjöl till en tjock gröt, som får jäsa 3 tim. Detta arbetas in i degen, då den arbetas efter jäsningen, ock då tages det övriga mjölet också, så att degen blir riktigt fast. Den får nu åter jäsa 2 tim., arbetas, får stå 1 tim. ock slås sedan upp i stora kakor, som skola jäsa $\frac{1}{2}$ tim. Gräddas 2 tim.

$\frac{10}{8}$ 1903. Härslöv, Rönneb. här. A. B.

19. Grovt rågbröd.

25 lit. kokande vatten,	2 kkp. salt,
1 hg. kummin,	60 kg. grovt rågmjöl,
1 hg. anis,	1 lit. bryggarejäst,
1 hg. fenkol,	surdeg.

Kryddorna läggas i det kokande vattnet, ock detta röres ned i hälften av mjölet. Degen slås några gånger från ock åter, höljes över ock får jäsa 8 à 9 tim. Surdegen blandas med jästen ock skall också stå att jäsa ganska länge.

När degen skall arbetas, blandas jästen i ock det mästa av det övriga mjölet, så att degen blir fast ock klibbar fast vid händerna, då den arbetats en stund. Nu får den åter jäsa en 10 tim. Sedan arbetas den med rästen av mjölet, får vila 1 tim. ock slås upp till stora kakor. Dessa skola jäsa ungefär 1 tim. Innan de sättes in i bakugnen, smetas de över med dricka. Gräddas 4 tim.

$\frac{2}{8}$ 1903. Härslöv, Rönneb. här. A. B.

20. Kayring.

12 st. kokta, skalade po- tatis,	rågmjöl ock kornmjöl (hälften av varje sort),
10 lit. vatten,	prässjäst för 12 öre.

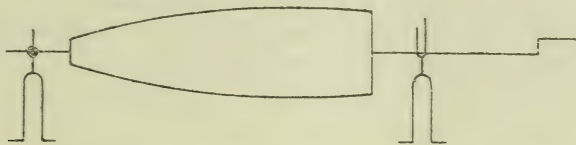
Potatisen kokas ock skalas, varefter den stötes eller males. Av mjöl, vatten, potatis ock jäst göres en deg, som får jäsa upp (därtill åtgår omkr. 3 tim.). Då den jäst upp, arbetas den ock bakas ut i långa rullar. Varje rulle skäres av med en stark tråd i små runda kakor.

⁹/₈ 1902. Mellby, V. Göinge här. H. S.

21. Spettkaka.

3 tjog ägg, 1¹/₂ kg. potatismjöl.
 1¹/₂ kg. strösocker,
 Till blocket: 1 hg. smör.
 Glasyr: 1¹/₂ kkp. socker, 1 äggvita.

Äggulor ock vitor skiljas, vitorna hällas i en emaljerad spann (rym. 15 lit.). För att denna skall stå stadigt, surras den fast vid en stol. Vitorna slås så kraftigt med en grov, stor risvisp till hårt skum. Därefter röras gulorna ned, ock alltsammans vispas kraftigt. ¹/₂ tim. efter det vitorna började vispas, tillsättes sockret, vispningen fortsättes så ¹/₄—¹/₂ tim., tils blandningen är riktigt pösigt, då potatismjölet så småningom tillsättes. Smeten gräddas på ett block vilande i en järnställning på en öppen spis framför eldhärden.

Blocket (se teckn.) är av något hårt träslag, som ej spricker för värme, 65 cm. långt, 39 cm. i omkrets neromkring ock 22 cm. uppomkring (sockertoppsformat), är fäst på en järnstång, försedd med handtag. Före gräddningen klädes blocket om med papper, ock detta surras fast med snören runt om blocket, så att papperet kommer att sitta stadigt ock forma sig efter blocket. Därefter smörjes papperet väl (är blocket nytt, så åtgår för smörjningen nästan 1 kg. smör). Blocket lägges så i sin ställning, ock med handtaget vevs blocket runt.

En del av smeten tages i en skål, ock när blocket är upphettat (smöret fräses då), ringlas denna med en soppsev på

blocket, som oupphörligen skall vevas runt (ej för fort). Man håller på därmed, tils det blivit en sammanhängande, genombruten kaka över hela blocket. Denna gräddas, tils den fått en ljus gulbrun färg ock kännes torr (det upphettade blocket gräddar inifrån ock värmen från elden utifrån). Blocket skall vevas jämt, så att färgen blir lika på alla sidor. Så ringlar man på nytt först runda ringar, ock över dessa spinnes liksom trådar, varefter detta gräddas. Man fortsätter på detta sättet, ringlar ock gräddar lag efter lag. Skulle det vilja bli färdiggräddat på ett ställe före det övriga, så ringlas det så fint över detta. Man får se till, att kakan blir lika tjock över hela blocket. Ju knaggligare utseende kakan får ju bättre. Det beräknas, att till gräddningen åtgår 1 tim. för varje tjog ägg. När gräddningen är slut, flyttas blocket längre från eldhärden, ock kakan får torka ordentligt. Det vevas alltjämt.

Därefter garneras kakan. Med en kniv sätts på knaggarna små klickar av glasyren. När dessa torkat, lyftas blocket av ställningen, ock den smala delen stödes mot en med en handduk överklädd kudde, lagd på golvet. Kakan drages så försiktigt av, samtidigt som blocket lyftes. Papperet ock banden, som följa med kakan, tagas bort.

Spettkaka av mindre än 3 tjog ägg gräddas ej över hela blocket. Har man mer än 3 tjog, måste blocket ökas.

Spetskaka är en här på landsbygden vid alla större högtidligheter nästan allmänt förekommande kaka.

⁵/s 1905. Åhus. E. L.

Um fæðingu og dauða í þjóðtrú Íslendinga.

Eftir JÓNAS JÓNASSON, frá Hrafnagili.

Eins og kunnugt er, liggur Ísland langt burtu frá öllum öðrum löndum, og hefur ekki staðið í nánu sambandi við neitt þeirra, svo teljandi sé, síðan í fornöld, fyr en nú á hinum síðustu áratugum. Og það samband hefur enn ekki orðið nánara en svo, að það hefar náð til höfuðstaðarins og kaupstaðanna, en alþýða manna hefði ekki átt að verða fyrir miklum áhrifum af því. Það mætti því ætla, að margar og merkar fórnar venjur dyldist í landinu — mörg hundruð ára síðir og þjóðvenjur hefðu gengið þar í arf frá kyni til kyns og væru þar enn í fullu fjöri. Og það er það líka að nokkru leyti. En undarlega margt af því er þó horfið og týnt, eða er í þann veginn að hverfa, og nýtizkusíðirnir og alþjóðavenjurnar að ryðja þeim frá sér. Það má því telja svo, að nú séu orðin hér um bil síðustu forvöð að geta náð og bjargað ýmsu af síðum gamla fólksins, ekki sízt ýmsu af þeim síðum, sem að einhverju leyti standa í sambandi við þjóðtrúna gömlu. En til þess að geta tæmt það efni til hlítar, þyrfti maður helst að fara gangandi og í mestu hægðum sínum um þá hluta landsins, sem minst hafa orðið fyrir áhrifum að utan frá, svo sem Hornstrandir og Skaftafellssýslurnar, og leita þannig fyrir sér eftir því, sem eftir er af fornvenjum landsins, því að helst er þó enn að leita þeirra á slíkum stöðum.

Að vísu er allmargt að finna viðvíkjandi þjóðsiðum vorum og fornvenjum bæði í þjóðsögum Jóns Árnasonar (Leipzig 1862—1864), Huld og öðrum þjóðsagnasöfnum vorum; en bæði er það mjög dreift og samhengislaust, og vantar margt í það, sem von er til. Enda er ekki gert ráð fyrir því, að þau rit sé nein

Þjóðhättasaga. Á við og dreif í útlendum ferðasögum og öðrum ritum er drepíð á Þjóðhætti vora og síði hingað og þangað, en bæði er það ófullkomið mjög og víða misskilið og ranghermt, sem von er til.

Þjóðhættir vorir standa margir hverjir í nánú sambandi við þjóðtrúna, eða hjátrúna, sem sumir kalla. En fjöldamargt í því efni er enn alls órannsakað, sem vonlegt er, þar sem enn hefur nærfelt ekkert verið gert til þess að safna þeim saman og rannsaka þá. Samband þjóðtrúar og þjóðsída er því enn mjög á reiki, og það svo, að fjölmörg atriði í því efni er ekkert hægt um að segja sem stendur, sízt til hlítar, því að enginn fræðimaður hefur mér vitanlega tekið það til meðferðar.

Það getur því ekki orðið nema undan og ofan af, sem nokkurra hinna eldri þjóðhátta Íslendinga verður minst í grein þessari. Ef eg vildi gefa yfirlit yfir þá í heild sinni, yrði það að verða í nokkuð löngu máli, og yrði þó alt í molum. Sum atriðin eru svo lítt könnuð enn. En sem sýnishorn af því, hvað alment er kunnugt um þau efni, skal hér drepíð á nokkur atriði, er snerta fæðingu manna og viðskilnað við þenna heim.

Það er margt að gæta, þegar von er á að barn fæðist í heiminn. Bæði þarf móðirin margt að varast, sem hún og barnið gætu beðið skaða af, og svo er ekki síður margt að varast barnsins vegna, eftir að það er fætt, ekki sízt þann tímann sem líður frá fæðingu þess og þangað til búíð er að skira það.¹

Fyrst er þá þess að geta, að foreldrum er ekki æfinlega sama um, hvort þeim fæðist piltur eða stúlka. En oft má ráða nokkru um það, því að sú var trú manna, að piltar fæddust frá hægri hlið móðurinnar, en stúlkur frá hinni vinstri. Varð því móðurefnið að halla sér til hægri hliðar, þegar barnið kom undir, ef þau vildu eignast pilt, og halda því áfram að liggja á hægri hliðina fyrst um tíma á eftir. En svo, þegar hún er orðin þunguð, þarf hún svo margt að gæta og svo margt að varast, að það er aldrei vandlifaðra en þá. En til þess að vita fyrir

1) Þýzkur maður, MAX BARTELS, hefur ritað í »Zeitschrift für Ethnologie» 1900, bls. 52—86 um »Isländischer Brauch u. Volksglaube in Bezug auf die Nachkommenschaft» og tínt þar flest til, en sumt í þeirri ritgerð er misskilið; en þessvegna fer eg fljótara yfir þann hlutann en eg hefði annars gert.

víst, hvort hún er orðin barnshafandi eða ekki, þarf hún ekki annað en láta þvag sitt í leirskál, láta vel fægða nál ofan í þvagið og láta svo standa nóttina yfir. Ef nálin er jafnfögur að morgni, er konan heilbrigð, en hafi komið á hana ryðblettir, er hún orðin þunguð. Margt annað mætti segja um þetta, en því er slept hér.

Meðan konan gengur með, má hún ekki borða með skeið eða spæni, sem skarð er í, því að þá verður barnið með skarð í vörina (hareskár). Ekki má hún setja pott á hlóðir, svo að eyrun snúi upp og fram, því að þá verða eyrun á barninu framan og aftan á höfðinu, og ekki má hún heldur drekka úr potti, því að þá getur hún ekki fætt, nema potti sé hvolft yfir hana. Ekki má hún heldur hlaupa hart, því að þá verður barninu sundlahætt, og ekki horfa fram af háu, því að þá verður barnið lofthrætt. Ef hún horfir á norðurljós, tinar barnið eða verður rangeygt. Ekki má hún heldur ganga þar, sem gengið hefur verið á mannbroddum eða broddstaf hefur verið þjakkad niður, því að þá verða holur upp í iljarnar á barninu. Ef málbein er brotið eða því er fleygt, þar sem ólétt kona er á bæ, verður barnið mállaust. Þá má hún ekki heldur borða nema einstöku mat. Ef hún borðar rjúpur, verður barnið freknótt, en ef hún borðar ket af fugli, sem valur hefur slegið, fær barnið valbrá. Ef hún borðar gómfilla, sumir segja úr sel, verður barnið holgóma, en ef hún borðar selhreifa, þá verða selhreifar á barninu í handa stað. Ef hún borðar brjósk, verður brjósk en ekkert bein í likama barnsins. Ef hún drekkur af vatni, sem kýr eða kindur hafa drukkið úr, jórtrar barnið. Þetta er ekki helmingurinn af vítum þeim, sem varast verður, en ekki þýðir að taka fleira fram af þeim, enda eru flestar þessar varúðarreglur hættar og horfnar fyrir löngu.

Þá er og ýmislegt að varast, til þess að fæðingin sjálf geti gengið bærilega. Ekki mátti konan ganga undir nýreist hús, því að þá gat hún ekki fætt, nema reisa sperrur yfir henni. Ekki má hún heldur ganga undir þvottasnúru, því að þá verður naflastrengurinn um hálsinn á barninn; ekki má hún greiða hár sitt í rúminu, því að þá kemur hún hart niður; og ekki má hún sofa á sæng, sem rjúpnafiður er í, á meðan hún gengur með barnið, því að þá getur hún alls ekki fætt o. m. fl.

Fyrir langa löngu hefur það verið tízka að láta konur liggja á gólfinu, á meðan þær ólu börnin; hefur þá verið að jafnaði búið þannig um þær, að hey eða gras var borið inn á gólfíð og þeim var gert bæli úr því; þar urðu þær að liggja, þangað til búið var að skilja á milli. Þá, en ekki fyr, voru þær lagðar á sæng. Síður þessi er nú horfinn fyrir mörgum öldum, og allar konur ala nú börn sín í rúmi sínu. En tveir algengir talshættir eru enn talsvert notaðir í daglegu máli, sem minna á þenna forna sið: annar er sá, að kona leggist á gólf, þegar hún tekur léttasóttina; nú er þessi talsháttur óðum að hverfa, og jafnan svo að orði kveðið, að konan sé lögzt; hinn er sá, að á meðan barnið liggur með konunni, þegar það er aðeins fætt, en eigi er búið að skilja á milli, er kallað, að barnið liggi í grasinu, og ef barnið hljóðar undireins og það er fætt, er kallað, að það góli í grasinu. Báðir þessir siðartöldu talshættir eru enn algengir á suðurlandi, en norðanlands eru þeir því nær horfnir með öllu. Ef bjarndýrsfeldur var breiddur undir konuna, varð það barninu að góðu, því að þá gat því aldrei orðið kalt um dagana, eða hafði bjarnyl, sem kallað var, og þótti það góður kostur. Af því er algengt enn að segja, að sá hafi bjarnyl, sem þolir kulda öðrum betur.

Ef fæðingin gekk mjög tregt eða konan kom mjög hart niður, voru ýms ráð til að bæta úr því. Eitt var það, að hnýta sigurhnút eða sigurlykkju yfir konunni, og greiddist þá vanalega hagar hennar þjáningalítið. Ekki hef eg getað náð í það enn að vita, hvernig hnútur þessi er brugðinn. Enn áreiðanlegri var þó lausnarsteinninn, og þótti því yfirsetukonum ekki ónýtt, ef þær gátu náð í hann. En það var nú ekki svo auðgert. Sagt er, að hann sé til vestur í Drápublíðarfjalli í Snæfellsnessýslu, og finnist þar í brunnni einum, sem er fullur af náttúrusteinum. En steinar þessir fljóta aldrei uppi nema á Jónsmessunótt (24. júní), og verður að sæta lagi að ná honum þá. Einnig má ná honum á annan hátt, með því að látu örnina hjálpa sér til að ná í hann, en mikið vandbæfi er á því, að það takist¹. Geyma skal hann í hveiti innan í líknarbelg eða smágervu líni, því annars missir hann náttúru sína. Sumir segja, að ekki þurfi annað en leggja steininn á kvið

1) J. Á. Þjóðs. I, bls. 649.

konunnar, til þess að greiðist um hag hennar, en aðrir segja, að hella skuli yfir hann hvítu víni eða tæru vatni í hreinum bikar og láta svo konuna drekka af honum. Ef alt um þrýtur, dugir það í lengstu lög að reka föður barnsins úr skyrtnni og færa konuna í hana. Þá fæðist barnið fyrirstöðulaust.

Barnsfylgjuna skal taka og brenna hana. Ef henni er fleygt út á víðavang eða er grafin, geta hundar eða önnur hrækvikindi náð í hana og étíð hana; en hvert það kvikindi, sem fylgjuna étur, fylgir síðan barninu alla þess æfi. Ef hún er brend, fylgir barninu ljós eða stjarna.

Ef blóðlát koma að konunni eftir fæðinguna, má stilla þau með blóðstemmsteininum, með því að leggja hann á kvið konunnar. Fáir munu eiga hann, og hvergi hef eg neitt fundið um, hvernig á að fara að afla hans.

Konur lágu venjulega viku á sæng, en sumar voru svo hraustar, að þær fóru á fætur eftir 2—3 daga, og bar ekki á, að þeim yrði meint við það, þær voru sumar furðuhraustar. Eina konu hef eg heyrt um ekki alls fyrir löngu, sem borðaði fjöggra marka ask af baunum, þegar hún var búin að ala barnið, og varð gott af.

Eftir lögum mátti ekkert barn skira nema í kirkju, nema líf lægi við, og lá refsing við, ef það dróst lengur en til hins sjöunda dags¹. Eru margar skrítnar sögur til af þeim ferðalögum, þegar verið var að fara með hvítvoðungana til kirkjunnar til skirnarinnar. En langt er nú síðan að farið var alment að skira börnin heima, og hefur aldrei verið gerð nein reki-stefna út af því. En oftast var því hraðað svo sem mátti. Ef barn fæddist að nóttu til, var presturinn sóttur daginn eftir, en annars sjaldan síðar en næsta dag; hefur sú venja tíðkast í sumum sveitum alt fram á þenna dag. Barnið er skirt við rúmstokk móðurinnar, áður en yfirsetukonan fer, og síðan er haldið skirnarveizla á eftir. Þangað er boðið vinum og kunningjum og étíð og drukkið eftir föngum, og verður þá stundum glatt á hjalla. En þó þetta færi alt fram í baðstofunni, rétt við rúmstokk sængurkonunnar, bar ekki á, að það gerði henni neitt, og var furða. Að minsta kosti man eg ekki eftir því, og skirði þó mörg börn þannig á fyrstu prestskaparárum mínum.

¹) Anordning om Hus-Tugten i Island, 5. Juni 1746, § 2.

Oft var borið fram heitt hangiket eða steik í þessum veizlum og annað það, er búið átti bezt að bjóða, og drukkið brennivín með. Sjaldan urðu menn samt druknir. Nú er þetta alt orðið breytt — börnin ekki skirð fyrri, en móðirin er orðin frisk, ef þau eru heilbrigð.

Guðfeðgini eru ætíð þrjú, og voru þau jafnan áður yfirsetukonan, maður hennar og einhver af vinum foreldranna. Sjálf ráða foreldrarnir altaf nafni barnsins, og er það oft látið heita nöfnum úr ættinni, en stundum eitthvað út í loftið. Skirnar-gjafir hafa litið tíðkapt. Viðvíkjandi nafni barnsins ber að geta þess, að ef konuna dreymir einhverja manneskju nokkrum sinnum, á meðan hún gengur með barn, þá er hún að vitja nafns, o: fara í kringum það, að barnið verði látið heita eftir sér. Stundum biðja þessir draummenn um það í svefnum. Sjálf-sagt er að verða við bæn þeirra, því að bæði getur það haft ill eftirköst að verða ekki við bón framlíðinna, og svo á það að verða barninu fyrir gæfu og langlífi. En vandi getur orðið fyrir móðurina að ráða fram úr þessu máli, ef sá hefur verið vondur maður, er nafnsins leitar, eða jafnvel annar ennþá verri, sem dæmi eru til¹.

Viða var það titt, einkum hér fyrrum, að þegar búið var að skira, fór yfirsetukonan með barnið heim til sín, einkum ef heimili voru mjög fámenn og fátæk, og hafði það hjá sér svo sem vikutíma, á meðan móðirin var að hressast. Þetta gat vel átt sér stað, því að konur lögðu nærfelt aldrei börn sín á brjóst, heldur ólu þau upp við pela.

Þá var það og alsíða, þegar fréttist, að einhverstaðar væri fjölgað, að granukonur og vinkonur sængurkonunnar komu hópum saman til hennar og færðu henni á sængina, sem kallað var, o: þær færðu henni brauð, smér, ket og allan mat, sem nöfnum tjáir að nefna, annan en spónamat, alt sodið og tilbúið. Þetta var gert til þess, að konan þyrfti ekki að svelta, á meðan hún lægi á sæng. Þessi fagri siður kom sér oft mjög vel, þegar fátæk heimili áttu í hlut. Þessi siður hefur haldizt alt til þessa dags á suðurlandi, en annarstaðar held eg hann sé horfinn fyrir löngu, að minsta kosti kannast enginn við hann norðanlands.

¹) Sbr. „Satan vitjar nafns“, J. A. Þjóðs. II, bls. 22—23.

Þegar móðirin klæðir sig í fyrsta sinn eftir afstaðinn barnburð („stígur af sæng“), gefur hún öllu fólkinu á bænum einhvern glaðning, oftast einhvern góðan bita aukreitis matnum, eða lætur skamta betur þann daginn en vant er; þetta heitir sængurbiti og hefur altaf þótt allmikið til hans koma. Nú á seinni tímum er það oftast kaffi með brauði með.

Miklar gætur verður að hafa á barninu fyrst eftir fæðinguna, og þá ekki sízt á meðan það er óskírt. Oftast var það lagt í rúm, annaðhvort hjá móðurinni sjálfri eða þá í annað rúm eða vöggu, ef hún var til, þegar búíð var að lauga það og klæða, stungið upp í það dúsu og búinn út handa því peli. En ekki var gott að yfirgefa það nokkra stund eða láta það vera eitt í húsi sem nokkru nam. Það voru til tveir skaðræðisóvinir, sem gátu setið um það, að ná því á sitt vald, og var báða bággt að varast. Eftir að skírnin hafði helgað það og hinu óhreini andi, sem í því bjó frá móðurlífi, var horfinn á burt undan særingunum í skírninni, var það miklu betur brynjað fyrir ofsóknum illra vætta, og dugði þó stundum ekki til.

Annar þessara óvina, sem þurfti að verja barnið fyrir, var huldufólkið. Það situr endalaust um það að ná í ungbörn menskra manna og láta örvasa karla og kerlingar aftur í þeirra stað. Hnóða álfarnir þá og kýta þeim saman, þangað til þeir eru ekki orðnir stærri en ungbörn, og gefa þeim barnayfirlit; en aldrei fá þessir umskiftingar vöxt eða viðgang, svo að í neinu lagi sé, og oftast eru þeir fábjanar og vandræðagripir, þurfa fullorðins manns fæði, en komast aldrei almennilega á fót og verða hverjum manni hvímléidir. Álfum er alhægt að ná börnunum, á meðan þau eru óskírd, ef enginn er við hendina til þess að gæta þeirra, og skírnin sjálf er ekki einhlít, á meðan barnið er tannlaust; en úr því á því að vera nokkurveginn óhætt, þó að frá því sé farið, ekki sízt ef krossmarki er brugðið yfir það. Því var einu sinni, að tvær álfkonur ætluðu að skifta um barn, sem lá í vöggu, er stálpað barn sat hjá. Yngri álfkonan gekk þegar að barninu, tók á því og mælti:

Tökum á, tökum á;

en þá mælti hin eldri:

Ekki má, ekki má,

upp er komin tyllitá, og taktu' á;

kross er undir og ofaná,
sjövetlingur situr hjá og segir frá.

Fóru þær svo burtu, og varð barninu ekkert meint við¹.

En til þess að börnin komist ekki í tæri við álfa síðar, þegar þau eru komin á legg, ber að gæta þess vandlega, þegar þau eru skirð, að ausa skírnarvatninu svo vel yfir höfuð þeim, að það fari í augun á þeim, því að öll börn eru fædd með því eðli að vera skygn eða sjá í gegnum holt og hæðir og geta greint dularverur; en við skírnarvatnið missa þau skygnina, og er þá lítil hættá á því, að þau verði fyrir ginningum álfa, þegar þau geta ekki séð þá, þó að það hafi ei að síður oft viljað til.

Hinn óvinurinn, sem er að varast, er öllu verri viðfangs, því að það er sjálfur kölski eða þá einhver af árum hans. Hann situr um það að fara í barnið, á meðan það er óskirt, drepur það og gerir það að hinni verstu afturgöngu. Þegar kona fæðir barn í dulsmáli og ber það út, fer oftast í það einhver illur andi, svo að það er á slæðingi nálægt þeim stöðvum, sem það var borið út eða fyrir farið á, og gerir þar það ilt af sér, sem það getur, bæði villir ferðamenn, og hræðir menn og skepnur með væli sínu og óhljóðum. Sjaldan eru útburðir samt eins mikilvirkir eins og afturgöngur fullorðinna manna. Stundum eru þeir meinitlir, en væla og veina undan vondum veðrum, og bera sig þá svo ámátlega, að af því er kominn talshátturinn, að það standi illa í bælið hans, ef einhver er yfirburða önugur og úrillur. En þó ekki fari nú svo illa, verða óskirð börn aldrei sáluhólpín, og þess vegna er það skylda foreldranna að sjá um, að börnin séu skirð sem fyrst. Sem dæmi þess, hvað leitt getur af hirðuleysi í því efni, nægir að benda á söguna af Selkollu², sem var svo mögnuð, að hún jafnvel þorði að standa uppi í hárinu á jafnsannheilögum manni, eins og Guðmundi biskupi hinum góða.

Nú er öll þessi hjátrú dauð út að mestu leyti hér á landi, enda þótt eldi eftir einstöku venjur, sem minna á einstök atriði, svo sem það að mörgum er illa við að láta óskirð börn vera einsömul svo nokkru nemi. Og til er það, að foreldrar, eða einkum mæður, taka sér það ákaflega nærri barnsins vegna, ef

1) Sögn þessi er nokkuð öðruvísi í J. Á. Þjóðs. bls. I, 43—44.

2) Bisk. s. I, 604—608.

það deyr óskirt, og þau hafa ekki einhverra hluta vegna komið á það skemmri skírn.

Þess ber að geta, að það er víða siður enn að gefa börnum einhverja gjöf, þegar þau fá fyrstu tönnuna; er það oft einhver guðsorðabók eða því um líkt. Þessi siður er síðan úr heiðni, og hefur haldizt við alt til þessa dags.

Svo sem sjá má af hinu undanritaða, spretta ýmsir af siðum þessum og venjum frá áhrifum kirkjunnar í katólskri tíð hér á landi, enda hefur ýmislegt fleira af slíku haldizt við hér á landi alt fram undir þenna dag, þótt þess verði ekki hér getið. Aftur er ýmislegt, sem var til í dánarsíðum manna miklu eldra, sumt framan úr römmustu heiðni, sem haldizt hefur alt til þessa dags. Stendur það flest í nánú sambandi við draugatrúna, sem hefur haldizt við hér á landi alt fram undir þenna dag, þrátt fyrir alt það sem gert hefur verið til að eyða henni.

Eftir kenningu kirkjunnar fara allir menn þegar eftir dauðann annaðhvort til himnaríkis eða helvítis, eftir því hvernig þeir hafa verið undir dauðann búinir, og eiga úr hvorugum staðnum afturkvæmt. En hinir heiðnu forfeður vorir virðast hafa skoðað svo, sem andir dauðra manna væru meira eða minna nátengdar líkamanum eftir dauðann, og væru á sveimi eða reiki, án þess að vera bundnar við vissa staði, nema þá að minsta kosti stundum. En það er umtalsefni goðafræðinnar að rekja það mál, og því slept hér. Skal nú snúa að öðru efni.

Fáum er það gefið að vita dauða sinn fyrir, en samt eru til ýms merki, sem vert er að aðgæta, sem kallast feigðarboð eða feigðarmerki. Ef maður sér svip sinn, þá er maður áreiðanlega feigur; sömuleiðis ef manni verður fótaskortur í kirkjugarði; ef tveimur dettur sama í hug, þá er sá feigur, sem verður seinni til að segja það; ef verkfæri, sem maður er að vinna með, hrökkur ósjálfrátt úr hendi manns; ef maður gerir eitthvað í ráðleysu eða þvert á móti venju hans eða eðli, er sagt að honum segi fyrir, og er talið feigðarmerki o. m. fl. Brestir í húsaviðum boða einhvern feigan á bænnum, og ef krummi krunkar á húsnum uppi, þar sem veikur maður er inni, er hann feigur, og þarf ekki alténd veikan mann til¹; enda er

¹) Sbr. Esp. Árb. XI, 10 bls.

margt til í sögnum um krumma, hvernig hann segir margt fyrir með látbragði sínu¹. Ef tveir menn deyja á sama bæ, svo að ekki líður langt á milli, má eiga víst, að sá þriðji deyr, áður en árið er liðið frá láti hins fyrsta. Margvíslegir feigðarboðar birtast í draumum og á annan hátt, en það yrði oflangt mál að fara út í þá sálma hér.

Í sambandi við þetta skal þess getið, að mögnuð forlagatrú hefur verið ríkjandi með þjóðinni. Þegar einhver hefur sloppið undarlega vel úr einhverjum lífsháska, þá er sagt: „Það hafa ekki verið uppi dagarnir fyrir honum“, eða þegar einhver deyr svo, að svo virðist, sem honum væri allar bjargir bannaðar, þá er oft kveðið svo að orði: „Honum hefur ekki átt að verða lengra lífs auðið“. „Enginn deyr fyrir örlög fram“ er algengur málsháttur, og það virðist vera trú margra manna enn í dag, að alt, sem fram við mann kemur, sé ákvarðað fyrirfram. Og þess vegna verður heldur ekki við forlögnum spornað. „Ekki má sköpum renna“ segir málshátturinn. Fjöldi sagna er til um það, að enginn getur umflúið þann dauðdaga, sem honum er áskapaður. Einu sinni var manni einum spáð því, að hann mundi drukna í sjó. Hann ásetti sér því að fara aldrei á flot, hvað sem við lægi, og átti hann þó heima við sjó og hafði mikla útgerð. Einhverju sinni, þegar hann var orðinn gamall, gekk hann ofan að sjóbúð til vermannna sinna, þegar þeir voru komnir að. Enginn þeirra var þá staddur í búðinni; en sjóföt sín höfðu þeir hengt framarlega í búðinni; hafði runnið úr þeim sjór, og safnast í poll á gólfinu innan við búðardyrnar. Svo fara engar sögur af því, en þegar sjómennirnir komu heim til búðar sinnar lítilli stundu síðar, þá lá bóndi á grúfu innan við búðardyrnar með andlitið niðri í pollinum og var dauður. Þannig kom það fram, sem ákveðið var, að hann druknaði í sjó.

Ýmisleg hjátrú hefur fyrrum verið dauðanum samfara, t. d. sú að ef maður sýpur á potti, getur maður ekki dáið, nema potti sé hvolft yfir höfuð honum, og ef maður venur sig á að hafa sokkana sína undir höfðinu á nóttunni, getur hann ekki heldur dáið, nema sokkum sé stungið undir höfuð hans. Alment var því trúað, að góðir menn og guðhræddir fengju hægt andlát, en vondir menn fengju illan dauða og hart andlát. Ef ein-

¹) J. Á. Þjóðs. I, 619 bls.

hver barðist lengi við öndina og virtist ekki ætla að geta skilið við, var títt að senda til kirkjunnar eftir messuklæðunum og breiða þau yfir þann, sem var að deyja; brást þá ekki að greiddist um andlát hans.

Hver sem deyr, tekur þrjú andvörp eða andköf; þegar hann hefur tekið andköfin, á ætíð að veita honum nábjargir, 3: loka augum hans, nösnum og munnni og leggja hann til, 3: leggja líkið rétt á bakið og krossleggja hendurnar á brjóstinu. Síðan er það látið biða, þangað til það er farið að kólna og byrjað að stirðna; þá er það tekið og lagt á fjöl, en léreft eða linlak lagt undir, breitt yfir það og bundið utanum. Svo er líkið boríð í eitt-hvert frambýsi og látið standa þar uppi, þangað það er kistulagt. Lengi var tízka að vaka yfir líkum með ljós, þangað til þau voru kistulögð, og oftast voru passíusálmarnir eða sálmabókin látin liggja opin á brjóstum þeirra. Oft var sungið vers eða sálmur, þegar lík voru borin fram. Áður en líkin voru kistulögð, var saumað utan um þau léreft eða linlak eða rekkjuvoð, en líkklæði komu ekki í tízku fyrri en eftir miðja 19. öld og sumstaðar miklu síðar. Kisturnar voru áður fyrrum eins og hús í laginu, fram um eða yfir 1800; þá fór fyrst hið útlenda lík-kistulag að breiðast út, en varð ekki alment fyrri en undir miðja öldina. Þegar kistulagt var, var oftast lesið eða sungið eitthvað guðrækilegt, partur úr hugvekju, prédikun eða sunginu sálmur. Svo var kistan negld aftur. Oft voru lík fátæklinga jörðuð kistulaus, og það jafnvel fram á 19. öld, bara saumað utan um þau og þau bundin á fjöl, og lögð svo í gröfina, og stundum ekki svo mikið, þegar stórsóttir eða maundauði óðu yfir eins og í stóru bólu 1707 eða móðuharðindunum 1784—85, þegar nær 10,000 manns dóu hér á landi úr hungri og harðrétti. En fremur mun því bafa valdið fátækt og skortur á timbri, en að það hafi nokkur tíma þótt tilhlýðilegt. Eigi voru ræður haldnar nema yfir heldri mönnum, heldur aðeins sungið; en þegar kistan var borin úr kirkjunni til grafariunnar, var ætíð gengið með hana réttisælís hringinn í kringum kirkjuna, áður en kistunni var sökt niður í gröfina. Meðan verið var að fylla gröfina, stóðu allir sem fylgdu við hana, og líksálmur voru sungnir yfir henni, hvernig sem veður var; berhöfðaðir voru menn æfinlega.

Aldrei hefur þess heyrzt getið, að peningar eða fé hafi verið lagt í kistur með framliðnum hér á landi; en margir hafa verið grafnir með dýrgripum, sem þeir áttu, t. d. hringum og öðru skarti. En víða var það siður, og er enda enn, að leggja guðs-orðabækur, sem hinn framliðni hafði haldið mest uppá, í kistuna með honum. Helzt eru það gamlar guðs-orðabækur, svo sem passíusálmarnir, bænabækur ýmsar o. fl., sem þannig hefur orðið sálunesti hinum látna; hefur það verið trú mauna, að bækur þessar gætu orðið honum til léttis til sáluhjálpar. Sumir hafa beðið um, að lagt væri í kistuna með sér eitthvað, sem þeim hefur þótt vænst um eða þeir hafa mest fjallað um í lífinu. Þannig var um Odd Hjaltalin, fjórðungslækni á Vestfjörðum († 1840). Hann var ágætur læknir og allra manna hepnastur að hjálpa konum í barnsnauð, nokkuð undarlegur í háttum og drykkjumaður mikill. Hann lét leggja fæðingartöngina sína og fulla brennivínsflösku í kistuna með sér, til þess að vita, sagði hann, hver yrði sterkari, töngin til viðreisnar eða flaskan til áfellsíðoms. Fleiri dæmi því lík veit eg til að fyrir hafa komið.

Fyrrum var sú trú talsvert ríkjandi, að veðurfarið greftrunardaginn færi mikið eftir því, hvernig menn hefðu komið fram í lífinu. Þegar Bjarni sýslumaður Halldórsson á Þingeyrum († 1773) var jarðaður, var sú óláta norðanstórhrið, að líkmennirnir réðu ekki við neitt; gröfin var ofstutt, þegar til átti að taka, svo að þeir mistu kistuna á höfðagaffinn ofan í gröfina, en fótahlutinn reis upp við, og stendur hann þar á höfði í gröfinni enn í dag. Enn Bjarni sýslumaður þótti hrottamenni í meira lagi, og þótti fólki því hin síðasta för hans út af heiminum fara að vonum.

Þegar heldri menn og konur voru jörðuð, var vant að halda erfisdrykkjur að fornum sið. Hefur það víða haldizt við alt fram á þenna dag. Var þá sezt að borðum og étið og drukkið, þegar jarðarförinni var lokið, alveg eins og í brúðkaupsveizlum, og stundum sezt að drykkju á eftir. Borðsálmur var sunginn á undan og eftir, og síðamaður bauð að taka til matar með sérstökum orðtækjum og sagði svo upp borðum á eftir á sama hátt. Oft var glatt á hjalla í erfisdrykkjum þessum, slark og hávaði, áflog og ryskingar, á meðan drykkjuöldin var í landinu. Nú er þetta fyrir löngu horfið, sem betur fer.

Það var algengt í heiðni að trúa því, að dauðir menn gengju aftur, ekki sízt þeir sem höfðu verið misindismenn í lífinn eða unnu mjög fé sínu. Þarf ekki annað en minnast þar á Þórólf bægifót (Eyrb. s.), Hrapp (Laxd. s.) og Glám (Grett. s.), o. m. fl. Þessi trú á afturgöngur hefur haldizt við hér á landi alt fram á þeirra manna daga, sem nú lifa, eins og Þjóðsagnasöfn vor bera bezt vitni um, og hefur hún undarlega litlum breytingum tekið síðan í heiðni, þangað til nú á hinum síðustu mannsöldrum, að hinir fornu römmu draugar eru nú að mestu eða öllu undir lok liðnir, en meinlausir svipir eru aftur komnir í þeirra stað; slæðast þeir helzt eftir þá, er þóttu heldur vera tveggja handa járn í lífinu, eða vildu gera óvinum sínum á jarðriki einhverjar skraveifur, eða jafnvel var sérlega ant um eitthvað hér á jörðinni — eða höfðu farið voveiflega út af lífinu, t. d. druknað, orðið úti eða því um líkt. Er sagt að þeir sé að slæðast hér niðri á jörðinni, sem voveiflega farast, þangað til svo langt er liðið frá dauða þeirra, sem þeim var að réttu lagi skapaður aldur.

Það er aldrei nein trygging fyrir því að maður, sem dáinn er, gangi ekki aftur, og verður því að gera alt sem hægt er til þess að gera þeim sem erfiðast fyrir. Sú hefur verið trú manna, að draugar kæmst ekki aðra leið frá gróf sinni en þá hina sömu, sem þeir væru fluttir þangað, og bundnir væru þeir við líkamlega fyrirstöðu. Það var því þegar í heiðni venja, að gera ráðstafanir til þess að villa fyrir hinum framliðnu og reyna að gera þeim afturgönguna og leiðirnar til stöðva sinna svo torsóttar sem verða mátti, ef menn voru hræddir um að þeir mundu ganga aftur. Þess er getið í Egilssögu Skallagrímssonar, að þegar Skallagrímur var dauður, eftir að hann hafði fólgið fé sitt, þá sat hann fram á stokk og var svo stirður, að honum varð ekki bifað. „Gekk þá Egill fram í setit ok tók í herðar Skallagrími og kneikti hann aftr á bak ok lagði hann niðr í setit og veitti honum þá nábjargir. Þá bað Egill taka grafitól og brjóta vegginn fyrir sunnan. En er þat var gört, þá tók Egill undir höfðahlut Skallagrími, en aðrir tóku fótahlutinn. Báru þeir hann um þvert húsit ok svá út í gegnum vegginn þar sem ádr var brotinn. Báru þeir hann svá í hriðinni ofan í Naustanes“¹. Sama aðferð var og höfð við lík Þórólfs bægi-

¹) Egilss. 58 kap.

fóts¹. Það er þrent, sem er eftirtektarvert við þessa sögu. Hið fyrsta er það, að Egill er hvergi óhræddur um að Skallagrimur muni ekki liggja kyr; muni hann, ef til vill koma aftur og heimta af sér fé það, er hann þóttist eiga hjá syni sínum. Slikt er enn algengt í sögum, að menn ganga aftur til fjár síns, og heimta það dauðir, ef það er hjá öðrum, annaðhvort í draumum eða á annan hátt. Annað er það, að hann gengur aftan að honum, til þess að leggja hann til og loka augum hans. Enn er til sú trú, að ekki sé varlegt að ganga á móti opnum dauðsmanns augum, því að þá fái hinn dauði vald yfir manni; en það þykir ekki gott. Hið þriðja er það, að hann lætur ekki bera hann út um aðaldir skálans, heldur lætur brjóta miðjan hliðvegg hans, til þess að bera hann þar út. Auðvitað lætur hann hlaða upp í veggjaropið þegar á eftir, þó að þess sé ekki getið. Þetta gerir hann til þess, að Skallagrimur reki sig á vegginn, ef hann skyldi vitja aftur á fornar stöðvar, og yrði svo frá að hverfa, af því að hann kæmist ekki aðra leið inn í húsin en þá, sem hann var brott borinn. Sami var og tilgangur Arnkels goða með aðferð sína við lík Þórólfs bægifóts. Þess er sjaldan getið, að þetta hafi verið gert síðan, en þó eru dæmi til þess, og má benda á eitt frá 19. öld². Fyrir nokkuð löngu dó sveitarkerling ein á bæ; hafði hún verið geðstygg mjög og ill viðureignar og heitið að ganga aftur og hefna sín. Þegar kerla var dauð, lét bóndi rífa norðurstafninn úr baðstofunni og smokka henni þar út, og gerði síðan stafninn upp aftur. Svo var kerling jörðuð, og bar ekki neitt á neinu um sinn, þangað til kom fram á vetur. Fór þá að verða vart við það, að einhver var að rjála við baðstofustafninn á nóttunni, svo að fólkið gat ekki sofð. Bóndi fór þá til kunnáttumanns eins og fekk hann til að koma og gista hjá sér eina nótt. Um nóttina var norðan harðviðrishið og veður hið versta. Fór að heyrast þrusk og hávaði við stafninn, eins og vant var, eins og eitthvað væri verið að rífa þar eða slíta. Fór þá kunnáttumadurinn á fætur, klæddist og gekk upp á baðstofuna og norður eftir mæninum, norður á stafninn. Þar var þá kerling komin og var búin að grafa sig inn í miðjan stafn. Hafði bóndi ekki

¹) Eyrb. s. 34 kap.

²) J. P. Þjóðs. og mm. 324 bls.

kuunað að búa svo um sem þurfti. Tautaði karl þar þá yfir henni svo, að hún fór þar niður sem hún var komin, og hefur ekki orðið vart við hana síðan¹.

Fleira mun það og hafa verið, sem gert var til þess að gera þeim dauðu erfiðara fyrir að hverfa aftur til mannheima. Eitt með öðru var það, að hringsnúa líkkistunum, þegar þær voru bornar til grafar, úti fyrir kirkjudyrnunum, til þess að rugla þá í áttunum. Þess er síðast getið, að það hafi verið gert í Grímsey á næstu árunum eftir 1830². En þá var það lagt niður. Hvergi hef eg heyrt þessa siðar getið annarstaðar á síðari tímum.

Dauðum mönnum er mjög ant um að engin misþyrming eða vanvirða sé sýnd líkum sínum, beinum eða leiði. Ef maður hittir lík úti á viðavangi eða rekið af sjó eða úr á, á maður ætíð að hlyna eitthvað að því, svo sem veita því nábjargir, breiða klút yfir andlitið eða eitthvað því um líkt, annars getur maður átt á hættu, að sá dauði fylgi manni eða geri manni einhverjar glettingar³. Fyrir fáum árum dó gamall maður, var fluttur til kirkju og grafinn. Nokkru seinna sást karl á ferli, og var hann þá að flækjast fyrir ungri stúlku, sem var á ferli úti við heima á prestssetrinn. Stúlkann sagði prestskonunni frá þessu; datt henni þá í hug að gæta að því, hvort ekki mundi vera neitt áfátt með leiði karls. Var þá stór og djúp hola í einu horninu. Hún lét þegar hressa við leiðið, og lét karl þá ekki sjá sig framar⁴. Annað dæmi skal eg og tilfæra þessu líkt: Fyrir nál. 30 árum var lík jarðað á kirkjustað einum. Nóttina eftir dreymir konuna á kirkjustaðnum, að stúlkubarn á 3. eða 4. ári er að vappa í kringum hana hálfkjökrandi og segir aumkunarlega: „Kjálkinn minn“, hvað eftir annað. Daginn eftir gengur hún út í garðinn og fer að svipast í kringum leiðið og finnur ofurlítinn barnskjálka skamt frá, sem hafði orðið eftir, þegar mokað var ofan í gröfina. Hún tók kjálkann og holaði honum ofan í leiðið. Eigi dreymdi hana barnið framar⁵.

¹) Eftir handriti; nöfnum er slept.

²) J. P. Þjóðs. og mm. 178—179 bls.; Huld VI, 10 bls.

³) Sbr. Ó. D. Þjóðs. 53 bls.

⁴) Munnleg sögn prestsins.

⁵) Munnleg sögn þeirrar er dreymdi. Hún er enn á lífi. Sbr. og J. Á. Þjóðs. I, 237—239 bls., J. P. Þjóðs. og mm. 340—341 bls.

Ef eitthvað er raskað við því, sem framliðnum kemur við, má búast við að eiga þá á fæti. Þannig tók prestur einn upp á því að láta taka allar líkkistufjalir, sem komu upp úr kirkjugarðinum, og hafa þær til eldivíðar. Ein kista var úr mjög góðum við, og var prestur spurður, hvort ætti líka að taka hana, og kvað hann að svo skyldi vera. En sá sem kistuna átti, tók því illa, gekk aftur, ásótti prest mikillega og drap fyrir honum börn hans¹. Enginn maður snertir við neinu því, er kemur upp úr gröfum, heldur er það ætíð látið niður aftur á sama stað.

Til eru dæmi þess, að menn rotna ekki í kirkjugörðum; sagt er að sá rotni eigi, sem fyrstur er grafinn í kirkjugarði, því að hann hefur það embætti á hendi að halda vörð í garðinum, og er því kallaður vökumaður; þá rotna heldur ekki lík þeirra manna, er morðingjar hafa verið í lífinu og ekki hafa fengið makleg málagjöld illverka sinna²; eigi rotna heldur þeir, sem ganga aftur, fyrri en afturganga þeirra er orðin dauð og magnlaus, en það er ekki fyr en eftir 9 mannsaldra (generationer) eða 300 ár; þó segja sumir eftir þrenn 40 ár eða hundrað ár að fornu tali (= 120 ár). Þessi trú er síðan í heiðni (sbr. sagnirnar um Glám, Hrapp, Þórólf bægifót ofl.³). Ef menn koma ofan á ófuin lík slíkra manna í kirkjugörðum, skal óðara hætta við gröfina og hylja þau moldu, og mun þá ekki saka.

Ef menn vita til þess, að einhver liggur ekki kyr eftir dauðann, er það óbrigðult ráð að grafa hann upp og brenna, eða að minsta kosti höggva höfuð af honum og setja við þjó honum⁴. Má sjá ýms dæmi þess í sögum, bæði frá fyrri og síðari tímum. En nú á síðari öldum hefur það þótt gefast vel að reka 7 langa nagla í kross ofan í leiðið; það hefur verið gert síðast skömmu fyrir miðja 19. öld⁵. Oft dugir það og að syngja yfir leiðinu og stökkva vel yfir það vígðu vatni.

Þetta er hið helzta, sem eg hef tint saman af þjóðtrú og þjóðsiðum um fæðing og dauða á Íslandi. En bæði er það, að mörgum atriðum er slept, sem minna þykir til koma, og svo

¹) J. Þ. Þjóðs. og mm. 77—78 bls.; J. Á. Þjóðs. I, 237 bls.

²) J. Þ. Þjóðs. og mm. 293 bls.

³) Grettiss. 35 kap.; Eyrb. s. 34 kap.; Laxd. 24 kap.

⁴) Sbr. Safn. t. s. Ísl. I, 99 bls.

⁵) J. Á. Þjóðs. I, 263—264 bls.; sagan er þar ekki alveg rétt sögð.

kann margt enn að leynast fyrir mér, sem þó loðir enn eftir í þeim sveitum, er fjærst eru menningarstraumnum. En til þess þarf mikilla rannsókna með að fá saman hina eldri þjóðsiði vora, því að margir eru nú farnir að vilja halda þeim leyndum. Sumt af hinum gömlu siðum er erfitt að skýra; eg hef gert grein fyrir þeim í þessari grein eftir megni en látið það óskýrt, sem eg hef ekki fengið nokkurnveginn fulla vissu um. Ef tekizt gæti að ná saman þjóðsiðum Íslendinga frá sem flestum hliðum þjóðlifsins, yrði það umfangsmikið verk og einum manni ofvaxið, sem ekki hefur öðrum tímum á að skipa en litlum frítimum, þar eð nærfelt ekkert hefur verið áður um það ritað.

Jul ock nyår på Åland

enligt uppteckningar i Svenska litteratursällskapets
folkloristiska samlingar i Helsingfors

av GABRIEL NIKANDER, Helsingfors.

Svenska litteratursällskapet i Finland beslöt 1909 att under namn av »Finlands svenska folkdiktning» i tryck utgiva sina folkloristiska samlingar uti 10 delar eller serier, sedan uppteckningarna vederbörligen kompletterats. Närmast vidtogo förarbeten för utgivandet av del I, omfattande »folksagor», ock del IX, omfattande vidskepliga bruk ävensom folkseder, speciellt årshögtiders ock familjefästers firande. På folksagornas område har dr O. HACKMAN utarbetat en förteckning över finländsk-svenska folksagotyper, vilken katalog blivit tryckt i »Folklore Fellow Communications», varemot det ännu kommer att draga någon tid, innan en systematisk framställning av vidskepelsen ock högtidsbruken kan åstadkommas, då särskilt de sistnämnda hittills blivit upptecknade endast i mindre utsträckning. De åländska samlingarna ha under sommaren 1910 i någon mån kompletterats, ock därför har man ansett, att en följd anteckningar om jul ock nyår på Åland måhända icke vore utan intresse i den skriftsamling, varmed nordiska folklivsforskare önska hylla sin vördnadsvärde föregångsman dr FEILBERG, alldenstund dessa anteckningar behandla den årshögtid, på vars skildrande dr FEILBERG nedlagt så utomordentlig möda ännu på sin höga ålderdom.

Det material, vi här meddela, gör icke anspråk på att vara fullständig, ock det framträder därför i en uppställning, som närmast avser översiktlighet. Den kronologiska ordningen har så vitt möjligt blivit följd, men på grund av det nära sambandet mellan jul ock nyår ha flera notiser om nyåret anförts i sammanhang med juldagarna, då saksidentiteten förefallit uppenbar. I de fall, där samma sak upptecknats i två eller flere socknar, hava ortnamnen icke blivit utsatta; där detta skett, betyder det således att uppteckningen gjorts endast i en socken,

vilket naturligen icke utesluter, att samma bruk kunnat vara känt även annorstädes. Å andra sidan torde man kunna fastslå, att julsederna varit i hög grad speciella för olika familjer, varför här föreliggande uppgifter icke kunna anses som karakteristiska för alla hem i landskapet Åland. I många notiser användes imperfektum, beroende på att vederbörande sagesmän nyttjat detta tempus. Mycket, kanske det mästa, av gammal sed och folktro tillhör en gången tid, men de gamla visa ofta ett överdrivet nit, då de som försvunnen beteckna t. ex. vidskepelse, som kvarlever åtminstone hos den generation, som ej besökt folkskola. Deras tempora för förfluten tid måste således tagas med reservation.

Tomasdagen. Efter Tomas får man inte spinna, annars »kommer Tommos i tottan». Man får inte binda nät — då lösas knutarna upp — ock inte håller sticka eller tvinna garn.

Tomasdagen brukade det alltid bli kvarnväder, ock då fick man brått att mala ock baka (Finström). Vid stora högtider får man icke lossa skott (Kökar). Till alla stora hälger städa »älvren» (älvorna) sina hem. De hänga föremål av silver ock andra »möbler» ut att fäjas på vissa platser i skogen, där det då lyser eld.

Lorddagen. Dagen före »julottosdagen» (julafton), d. v. s. den 23 december, kallas i Kökar »lordagen». Då företas den stora julrengöringen, man stiger upp kl. 3, allt löst tas ned från tak ock väggar, ock golvet skuras. Männen bära in ved ock vatten. Också annorstädes vill man ha allt städat den 23.

Jultraven. Före julaftonen hämtades ved in ock radades i sopvrån till en vacker trave, så slät som hyvlad (Finström); den skulle bestå av jämn, grov ock väl torr ved samt travas med slät utsida från golv till tak (Saltvik).

Jultraven fick ej röras före Knutsdagen.

Traven fick ej bli helt ock hållet slut före nästa jul, d. v. s. de understa träna fingo ej brännas upp; en gumma gömde dem under sängen vid städning (Finström).

Vid julbrasa säges man icke hava fäst synnerlig vikt.

Julhalm. Julaftonen lades avtoppad rövass på stuggolvet. Den som bar in den, hälsades med ett »välkommen» — så togs julen emot. I nödfall användes halm, men rö hölls renare (Finström). Med halmens intagande inträdde julhögtiden, ock då julen kördes ut om tjugondan, sopades också halmen ut. Andra

kastade ut halmen, så snart den blivit söndertrampad, vilket skedde lätt nog under jullekarna ock -danserna. En del bytte om halm endast en gång under hälgen, på nyårsaftonen (Saltvik).

Bruket av julhalm upphörde för omkr. 40 år sedan, men i enstaka fall användes den långt senare. Vid samma tid sägas julgran ock moderna julklappar ha kommit i bruk.

Jullakan. I Kökar användes julgran endast i de familjer där det finns barn. I alla övriga hem uppsättas om julaftonen »jullakan»: ett lakan fästes i »högsätshörnet», så att det bildar en vinkel, i taket ovanom fästes ett annat lakan, ock den vita lärften prydes med granna pappersblommor. Jullakanen tagas ned på Knutsdan.

Julbastu. Seden att gå i bastu på julaftonen är ännu vanlig på Åland, där den »finska bastun» annars icke användes närmelsevis så flitigt som hos fastlandets finstalande befolkning. I Kökar gingo förr män ock kvinnor samtidigt i bastun, användande var sin lave. En man höll så starkt på seden, att han ville ha bastu på julaftonen, även om denna inföll på en söndag. I Jomala går man nu i bastun den 23.

En förr allmän, nu (1898) utdöende sed är att efter julbadet lemna kvastar ock stävor i ordning, då man går bort från bastun (Kumlunge).

Husdjuren. Efter husfolkets hemkomst från bastun om julaftonen få kreaturen bättre foder än vanligt, så få t. ex. hästar ock kor bröd, rent hö ock rövass, fåren flera sorters löv. Somliga brukade säga åt korna: »Det är jul nu». Om julaftonen bör en karl ge korna det första fodret, i fall man vill ha tjurkalvar, i motsatt fall bör en kvinna ge det (Finström).

Den som på julafton är först att ge korna mat, skall bli först hela året (Kökar).

Julaftonen skola korna tidigt få mat, då bli de snälla att gå hem om sommaren. För samma ändamål böra de juldagen få mycket mat, hälst ärtris, då följas de även åt på betet (Finström).

Om julmorgonen få hästarna bröd med brännvin, dyvelsträck eller andra droppar på.

Om juldagen få mjölkkärlen icke diskas i stugan, annars få korna sönderspruckna spenar, ock det blir dålig kolycka (Kökar).

På juldagen bör man icke måka rent i ladugård ock stall.

Staffansdagen gingo pojarna ställvis ock måkade rent åt flickorna i fähuset, men de gjorde också skälmsstycken, buro in halm ock hö på golvet, lade dynga i vattenämbaret o. d. På andra ställen måkade både pigor ock drängar gödsel in i varandras stall på stygghet eller skämt.

Svinen, som annars sprungo lösa omkring, togos in i stian på julaftonen ock skulle ha bättre mat än vanligt.

Julkärve. En del satte ut en havrekärve åt fåglarna på någon gårdsgårdsstör.

Julöl bryggdes på 12—20 kappar malt. — Då jästen lades i, måste fullkomlig tystnad iakttagas, för att brygden icke skulle misslyckas (Kökar).

Öltunnan öppnades Tomasdagen, ock om någon besökande då kom in, skulle han få smaka på ölet (Jomala).

Hela julhälgen stod en ölkanna av enträ, försedd med pip, på bordet till allmänt begagnande, ock den fylldes på, allteftersom ölet i den minskades. Endast barnen drucko ur pipen.

Av julölet sparades en del ända till mars (Jomala) eller till 1:sta maj, då man »drack mærg i benen» för att bli stark.

Julkost eller julhög. På det med en vit duk klädda julbordet dukades om julaftonen »skådebröd», bestående av svart bröd, jäst- ock hemvetebröd, ost, »bottenkarn» ock »bottenkarns bror», två stora blodkorvar, gjorda av den tarm som ligger längst ned i djuret. På en del ställen räknades dessutom smör, öl ock brännvin till julkosten, på andra åter ansågs köttlår ock skinka höra dit, ock då åt man av julkosten ock fyllde på, då det var »tvåheligt» eller annars då förrådet minskades.

Bröd sparas från jul till jul — då är det bättre välsignelse i huset. — Ibland sparades svart bröd till första maj, då det gavs åt kreaturen, eller också åt man det till julölet, då man nämnda dag »drack mærg i benen». — En del svart bröd sparades till kornsådden ock delades mellan arbetare ock dragare, som blevo starka därav. Jfr Knorring i Sv. landsm. II, s. 1.

Julmat. Efter Tomas skall man äta mjukt bröd.

I Kökar ätes sur gröt på »julottosmorgonen» (24 dec.). Då man på hösten kokar korv ock palt vid slakten, tar man vara på spadet, lägger mjöl i ock låter det surna, tils det blir surt som ättika. Härav blir sur gröt.

Det andra målet på dagen är »beså»¹, sötsurt bröd, som kokats sönder i vatten med tillsats av sirap ock smör, en god spis. »Surt först, sött sen!»

Julmåltiden börjar kl. 6—8 på julaftonen, medan glöden efter brasan ännu lysa. Barnen läsa stående bordsläxorna, varefter husbonden bjuder brännvin ock smörgås »till hälgens ära», alla utom de små barnen dricka. Maten utgöres av färsk fisk, mannagrynsvälling eller -gröt ock pannkaka. Ofta sjunges någon psalm. Man går ganska tidigt till sängs. Somliga själskyttar lägga en sked av julgröten i själbössan varje julafton (Kökar).

Till kvällsvard på julaftonen äts allmänast lutfisk ock risgrynsgröt, förr korngrynsgröt eller välling. Somliga äta lutfisk endast i brist på färsk fisk ock vilja även ha fläksoppa. I Jomala kokades förr om julaftonen korngrynsgröt i en gryta, som rymde ända till 20 kannor. Gröten fick frysa ock förvarades ända till Knut. Det behövdes nästan spett för att få lös något av den. Senare har man begynt koka gröt jul-, nyårs-, trättondags- ock tjugondagsaftnarna, den kallas därefter nie- (ny-) trätton- ock tjugugryn.

Julmorgonen ätes korv.

Staffansdagsmorgonen fingo alla i huset ost ock bröd (Finström).

Julklappar. Om julaftonen kom(mer) någon från granngården helt tyst ock kastade in en julklapp genom dörren. Folket i stugan skyndade till för att av utanskriften se, vem som fått gåvan. Den snabbaste rusar ut för att springa fattgivaren. Om det lyckas, säger han dennes namn, så att emottagaren vet, åt vem gengåva bör givas. Fliekorna hade vanligen sin gengåva i beredskap, då de på förhand anat gåvan ock i hemlighet stiekat eller sytt något åt givaren. Gossarna hade köpt dukar o. d. från boden. Om någon fick en julklapp av oförmodad givare, kunde denne få vänta till nästa jul på gengåva. Åt släkt ock bekanta hade man dock oftast en sådan färdig.

Somliga sutto barfota hela kvällen för att vara så mycket snabbare att förfölja givarna, »julgubbarna», som ofta voro maske-

¹) Om skeppsbord kokas »besa», då man seglat länge ock tröttnat på salt mat (Eckerö).

rade, med en avigvänd svart ock vit skinnpäls eller en långskjorta dragen över kläderna. Om det var en kvinna, var hon dock klädd i manskläder. Ibland smög »julgubben» sig upp på vinden, medan förföljaren rusade förbi, ock smög sig ned först då denne åter gått in i stugan.

»Pista skomakare» (pista av finska pistää 'sticker'). Om julaftonen gjorde barnen av halmen en alshög gubbe med tre ben. Två ställde sig med ryggarna mot varandra ock togo en käpp mellan benen. Den som stod längre från halmgubben, försökte stöta omkull honom, medan den andre bjöd till att hindra detta.

Julaftonen gjordes av halm en julbock, som kastades in till grannarna.

Tomten. Julaftonen fördes mat, bröd ock välling eller gröt åt tomten på ett bräde i færstun, i anderstugan eller på juldordet samt i rian¹. I Lemland sattes alla stora högtidskvällar mjölk i en träkopp på fähusets mittelgång, annars begynte tomtarna mjölka korna, som då sinade av. Några påstå, att tomtarna inte äta den mat, som julnatten ställts för dem, men en gammal värdinna i Kumlinge såg en julnatt tomten sitta vid bordet ock äta ock därpå smyga sig bort längs med bänken. Han hade stort grått skägg ock långpipa i munnen, men var särdeles liten till växten.

Flere husbönder tömde varje julafton ett spetsglas brännvin (eller julöl) i knuten vid bordsändan. Det var gårdstomtens, lyckobringarens, del. Först därefter bjöds julsupen åt husfolket. Säggen² om drängen, som åt upp tomtens mat ock träckade i stället, med den påföljd att tomten flyttade, har upptecknats även i Föglö ock Kökar. I Kökar gjorde han ett fotspår i en bärghäll vid flyttningen.

Trollhäxor. Julnatten äro alla »spöken ock trollhäxor, alla djävulens troll» i farten, det är farligt att röra sig ute. Man skall läsa sina fähus, så att de ej komma in, men de komma ändå, den onde jælper dem. Ingen vågade gå ut att stjäla den natten av fruktan för dem (Eckerö). Julaftonen tog man in »ugnsopin», ugnskvasten, för att trollhäxorna ej skulle kunna ta den att rida

¹) Jfr Renvall i Sv. landsm. VII. 9, s. 6.

²) Renvall a. a. s. 6 f.

på (Eckerö). Trollkäringarna rida på ugnskvastarna. »Skägg-Brita» kom en gång ridande på en sådan, ock sen dess började man ta in kvastarna till julnatten (Finström).

Om julnatten målas (med tjära) eller skäras kors antingen ovan fähusdörren eller på väggen över båsen. Dessa kors sägas vanligen skydda kreaturen för »maran».

I Kökar Överboda fanns fordom en gubbe, som stod i förbund med hin. En julkväll försvann han plötsligt. Om en stund kom han igän, pustande: »Åh, jag slapp int' honom förr än vid Vaxholm».

Bomarsunds- eller Skarpanskäringen var 7 resp. 3 gånger i Stockholm en julafton ock glömde ändå kryddor till baket (lutfisken), varför hon förargad utbrast: »Jag har varit 7 gånger i Stockholm ock ändå glömt kryddor.»

En julafton var bonden på Hindrikas i Näfsby full ock svor ock förde oväsen. Då kom en stor, svart hund ock lade sig under bordet, ock ingen fick ut den. De måste skicka efter prosten Sadelin, ock han läste ut hunden, men efteråt tog bonden livet av sig (Hammarland).

De dödas julmäsas.¹ Mitt på julnatten är kyrkan alltid upplyst någon stund. De döda hålla då sin julmäsas. På jultorgonen ses i allmänhet, om man ger akt därpå, litet sand på kyrkbänkarna — märken efter skeletten, som ur »gravens sand» stått upp ock under sin mäsas suttit på bänkarna. Husbonden på Kyrkogårdsö både såg ock kände med handen ett tydligt lager av sand på sin bänk i Sottunga kyrka omkr. 1880.

En gumma ämnade sig till kyrkan en jultorgon. Då hon vaknade, hade hennes klocka stannat, men då hon såg kyrkan upplyst, trodde hon, att det var kyrkdags, ock begav sig dit. Men hon såg blott huvudlösa ock ofärdiga, som höllo sin gudstjänst. Om en stund var allt mörkt, ock det räckte ännu länge, innan den egentliga julottan började (Kökar). I Geta har man även sett de döda sitta utan huvud i kyrkan. I Lemland kom en gammal väktare för tidigt till kyrkan ock såg de döda. — Endast somliga kunna se dem (Eckerö).

En kvinna hade en gång kommit in under en sådan gudstjänst. I dörren stod en kyrkvaktare, som dött under året,

¹) Jfr Renvall a. a. s. 22.

gumman blev häpen, men gick likväl in. Då såg hon i predikstolen en präst, som också dött för någon tid sedan, ock överallt sutto de döda. Men då steg en kvinna, som hon känt, ut ur sin bänk ock viskade hänne i örat: »Gå ut, men se inte bakom dej!» Hon gjorde så, men i dörren vände hon litet på huvudet, ock därför blev hon en smula klämd. Enligt en annan berättelse skulle hon kasta sin näsduk över axeln. När den återfanns, var den riven i otaliga små bitar (Hammarland).

Kappkörning hem från kyrkan juldagen. Juldagen åka bönderna i kapp från kyrkan; den som kommer först, blir den första på höängen ock i alla sina arbeten. I Kökar var det kapplöpfung både till ock från kyrkan.

Före andra predikan gingo husbönderna ut ur kyrkan ock redde häst ock släde i ordning för hemfärden. De flästa kyrkosökare, som åkte eller hade skjuts, gävo sig ej tid att stanna, tils gudstjänsten var slut, utan åkte i väg därförinnan (Saltvik).

Jämför härmed följande utdrag ur äldre prostevisitationsprotokoll¹, Lemland 31 jan. 1650. »Vnderwijstes [allmogen] at afstå med vtlöpande i förlagh efter gammal seed i stora högtijder. Item i julehelgen at fijka medh körande huem först skal hinna heem, ty thet är apespell och wantro.» Liknande varningar uttalades upprepade gånger av Murenius.

Den 20 juni 1662 anklagades en man i Lemland bl. a. för följande: »Ähr han betygat aff sin granne Anders Olofson att han iuldagen a:o 1 . . . haf:r med löpande och kiörande skyndat sigh ifrån sine grannar och mefölie heem, och när han haf:r kommit heem, strax gåt i fägården och slagit porten igen effter sigh och släfte ingen dijt medh sigh och begynte strax i flychten at slå medh ett spöö i weggerne på fägårdzhusen; till thetta nekade han; iche heller war then tilstädhes, som honom först hadhe berychtat.»

Besök. Om juldagen får ingen gå på besök; den som gör det, kallas »julgris» ock får bära namnet till Knutsdan.

Under julhælgen, åtminstone andra ock tredje dag jul, få alla besökande, som komma till huset, någon traktering, t. ex. sup ock bröd. »Ingen får gå ut med julen.»

¹) Boëtius Murenius' Acta visitatoria 1637—1666, tryckta i Finska kyrkohist. samfundets handlingar VI, ss. 234 o. 512.

Halvhälg. Mellan jul ock nyår är »halvhälg», då utföres intet annat arbete än det oundvikligaste. — En del gamla höllo strängt på att man ej fick syssla med skogskörslor eller gödsel-släpning förrän efter Knutsdagen; i stället borde man egna sig åt husliga sysslor (Saltvik). Andra kalla endast 3:dje ock 4:de dag jul för halvhälg.

Gud har satt ut 3:dje ock 4:de dags hälg vid jul, påsk ock pingst, men de höga härrarna ha tagit bort dessa hälgdagar, därför att de haft mycket tjänstefolk (Eckerö).

Staffansritt. I B. Murenus' Acta märkes följande. Hammarland 25 jan. 1661 (s. 479):

»§ 8. Sigfred Staffanson, Anders Trotteson, Carl Månson, Elias Johanson, Thomas Holgerson, Hind. Brynilson skogzuaktare angifne hafua S. Staffans ottan rijda sina hestar til watn uti en rinnande ström ther the eliest aldrig pläga watna. Effter the lofvade afstå och bådo om förlåtelse, dy blef them tilgifvit, att the aldrih mehra göra så.» (Mellan raderna antecknat ovan namnet: S. S. »nekar», A. T. »inttet i åhr», C. M. »veet iche om pigan var åstad», T. H. »bekenner hafua varit åstad», B. H. »hans dreng var åstad».)

Offer i kyrkan. 1660 den 27 febr. anklagades i Hammarland sonen till en man, som blivit beskylld för trollkonster vid hästförsäljning, för att han »sonen schall på senast s. Staffandagh hafwa offrat, och som rychtet åhr iblandh gemene man, för sina öker, och gienast gått af kyrkan till sin häst.» Han bestred, att han offrat i denna mening, ock erhöill på hela församlingens förbön tillgift med förmaning, att han skulle taga sig till vara för sådan ock annan vidskepelse (a. a. s. 456).

Staffanssjungning. Förr gingo gubbar ock pojkar, stundom också kvinnor, omkring i gårdarna på jul andra dagen ock »sjöngo Staffan». Då de utanför fönstret sjungit halva visan (»psalmen», Staffan var en »helig man»), öppnades dörren till stugan, ock sångarena fingo stiga in ock trakterades med öl ock brännvin. Av Staffansvisan ha blott fragment kunnat upptecknas:

Staffan var en hedersman,
i himmelriket tjänte han.
Han tjänte där så länge,
tils han blev en ängel.

— håll fast fålan min,
jälp oss nu ock sjung till Staffan.

(Jomala, Västansunda by.)

Följande paragraf hos Murenus ger oss några upplysningar om äldre tiders Staffansupptåg. Jomala 22 ock 23 mars 1640 (a. a. s. 65 f.):

»Simon Peersson i Södthersunda klagar, att een hoop aff hans grandrengar kommo om s. Stapssonsdagen om natten och vp-stötte hans farstuffuu döör, dengde och klappade lenge på stuffudöören och wille tuinga honom op aff sin nattsängh att gifua sikh ööl, men effter han icke wille stå vp, drogo the een hoop med stockar, gamla kälkar och annat skraap för farstugudör. Remitterades till tinget och sedan till praepositum.»

Staffanssjungningen var stadd i utdöende redan omkr. 1860. Till sist gingo endast några gubbar, som voro »fallna för traktering», omkring ock sjöngo Staffan (Eckerö). I en visa av sent datum be »Staffansbröderna» om ursäkt för sitt utseende, sitt ringa antal ock visans korthet, som motiveras sålunda: »bättre kort ock mustig än dålig, lång ock ruskig». Denna visas enda förtjänst är värligen dess korthet, musten sakna vi alldeles. En fullständigare »Staffansvisa» har upptecknats (omkr. 1890) i två varianter från två socknar i västra skärgården, vi beteckna den ena varianten med a, den andra med b; a meddelas här i sin helhet. Dess tre första strofer tyckas vara en utvidgning av den i svenska ock finländska Staffansvisor vanliga tiggeriepisoden, i den fjärde strofen kommer en inbjudning till värd ock värdinna att deltaga i ungdomens lekstuga, ock sedan tiggas åter traktering ock ljus till denna.

En Staffansvisa.

- a. Bröder, förlåt att vi dristiga är,
vi komma väl eder till litet besvär,
blott av vanan vi gå, de sker år undan år,
det vi ynglingar lärt utav förfädren vår.

Vår önskan är först att få denna fröjd
att möta en värd, som är glader ock nöjd,
varom godvilligt vi ber: »Var så go o sess ner!»
O va gohet som följer, he få vi väl se.

En sup åt var man, he ä vanligt försann,
 av värdin, som ä en förträfflig man,
 o värdinnan me brö till vår styrka ock stöd
 ger detta me nöje, så fån I storer lön.

Oss kommin ihåg, vi ä törstoge män,
 o flaskan ä tom o måst fyllas igän;
 ty våran låvan ä stor, hålt te goda, far o mor,
 kom å spisen vi nöjsamma ynglingars bord!

He fattas oss fisk, som ä kostliger rätt,
 he vett ni ju alla, he ä på så sätt.
 Om he finns te att få, varest stor' eller små,
 så bör gossar ha fisk, som kan skaff fler te gåls.

Men flickor, besinna, va er hörer te,
 om I nöjen med gossarna vill hava me.
 Tänk, hur passligt he är, flickan ljusen frambär
 för gossarna, som ha he mästa besvär.

Varianten b består av åtta fyrradiga strofer. Den första innehåller en ursäkt ock hänvisning till »urminnes tider», »fädernas vana på nytt varder spord». I str. 2 begäres brännvin av värden ock i 3 bröd av värdinnan, vilken gossarna skola »berömma från gård ock till gård». Str. 4 säger, att flickorna skola bära fram öl åt gossarna, som annars så ofta »passa på» dem. Värden bjuder på tobak (5), »låt det va jul, medan julen den är»; så säger värden, samt ut nu han stiger: »Det är mitt nöje att glädjas med er». I str. 6 begäras »de skänker i forntiden brukas — — hälst något brännvin, ett ljus eller mera». Inbjudningen till lekstugan framföres sålunda (7):

Ödmjukast vi beder oss värden till heder:
 Gör oss besök vid vår danskonselj,
 vördsammer aktning, rörande känslor
 skall den bemötas av oss var ock en.

Slutstrofen lyder:

Tack, vår värdinna, för skänkter traktering,
 tack för god frihet ock lusteligt fir!
 Vi måste vandra ock andra besöka
 gård ifrån gård, så länge vi förmår.

Lekstugor. Mellan Staffansdagen ock Knutsdagen höllos lekstugor, vanligen en afton i tur ock ordning i alla de gårdar i byn, där det fanns ungdom, som fick gå på dans. T. o. m.

en prost, i Jomala, höll lekstuga på sin prästgård. Även drängar ock pigor samt äldre personer togo del i kalaset. I Saltvik tog ungdomen med sig brännvin, kaffe, socker ock grädde samt »Stockholmskringlor», köpta på sjöresorna till Sverige. I Jomala ock Eckerö »tog man upp spelpängar» på en tallrik, som bars omkring. I Eckerö tillgick detta sålunda: en karl bar en stor kittel med glödgat brännvin, en annan bar en porslinstallrik med två glas, ock en tredje slog i. Den som betalade hederligt, 1—2 mark, fick en grogg till. Med spelpängarna betalades förtäringen ock musiken. Ibland kom det till slagsmål, dock av lindrigare art. Förr dansades kadriljer, ända till tre på en natt, tre- ock niemanengelskor. Man dansade ofta hela natten igenom.

I Eckerö Storby hålla gossarna ännu dans för flickorna jul andradags natten, ock flickorna hålla dans för dem på nyårsaftonen. Nu dansas mäst valser ock polkor, ock lekstugorna ha efterträtts av ungdomsföreningarnas »soaréer».

Dödsvarsel.

Den som nyser vid bordet om julaftonen, skall ej leva ett år framåt (Jomala).

Den som blir sist vid bordet om julaftonen, skall dö inom ett år (Jomala).

Om någon vågar sig ut, medan de andra äta, skall han se de »fega» sitta utan huvud. De skola dö före nästa jul. Detta varsel iakttages även nyårsaftonen.

Om julnatten brinner ett enkom stöpt, tjockt ock långt ljus (numera vanligen en lampa), »för att fira frälsaren»; om det slocknar, skall någon i huset dö före nästa jul.

Om man jul- (eller nyårs-)morgonen ser i spiselaskan en barnfot med hälen vänd utåt, skall ett barn dö; är hälen vänd inåt, skall ett barn födas, eller: hälen vänd inåt spiselns betydelse någons död, eller: den skall dö, till vars sko spåret passar.

Om man julaftonen — eller ibland eljest — ser ett ljus rinna upp över någon, kommer den personen att dö under året. Det rinner upp som en vit kvarterslång låga ock syns, så länge man inte blinkar. Man blir aldrig rädd, ty det visar sig blott hos sådana, som dö en salig död.

En av Sibillas profetior är: när det blåser om julnatten, bådär det stora härrars död. Ock det ha många tydligt märkt,

att både prostar, klockare ock tullförvaltare ha dött under sådana år (Eckerö). Storm på julnatten betyder kungadöd (Saltvik).

När det stormar julnatten, betyder det många rika ock förnäma personers död; blåser det natten mot andra dag jul, betyder det lägre stående personers, o. s. v. undan för undan (Lemland).

Om det faller snö julnatten, skola många dödsfall inträffa under det följande året. Faller snön på aftonen eller tidigare på natten, skola företrädesvis äldre personer avlida; faller snön vid midnatt, medelålders — ock faller den på morgonsidan, skola barn dö (Lemland).

Julaftonen skall man lägga tre saltkorn på fönsterbrädet inne i stugan: om det mittersta saltkornet smälter, dör värdinnan; smälta alla tre, dö tre personer i huset (Kökar).

Om man kastar sin sko mot dörren om nyårsaftonen ock den vänder sig med tån inåt, skall man dö under året — ock tvärtom.

Vänder man julaftonen, då man går till sängs, allas skor med klackarna mot dörrsidan ock de ännu om morgonen befinnas i samma läge, kommer ingen i gården att dö före nästa julafton. Om åter någons skor under natten vänt sig med tårna mot dörren, skall den personen innan nästa jul »bäras ur hus».

Vända sig skotårna, då man julaftonen sparkar skorna av sig, mot dörren, dör man innan nästa jul; vända sig åter klackarna mot dörren, blir man vid liv åtminstone till nästa jul.

Tjänare kasta om julkvällen skorna mellan sina ben mot dörren: om tårna vända sig mot dörren, skall den som kastar flytta, annars ej.

Kärlekstydor. Om en flicka vill se sin blivande fästman, skall hon duka för honom på julbordet; han skall infinna sig. En flicka gick ut ur stugan för att se honom, ock hon såg honom värkligen, men då dog hon (Finström).

Om en flicka ej dricker något om julaftonen, så kommer händes blivande fästman om natten till henne med dricka (Finström).

Om en flicka om julaftonen går ock sopar i ett 3-grenigt dike, skall hon möta sin tillkommande (Eckerö).

Ett synnerligen gott medel för en flicka att få se sin utkorade är, att hon nyårsnatten kl. 12 sopar trappan, naken ock gående med ryggen förut.

Väderleksmärken. Om det julnatten, nyårs- ock trätton-dagsnatten är sydlig vind, skola fiskarena få mycket strömming under det följande året; men om det blåser nordan under dessa nätter, fiskar man litet (Kökar).

Om det är sydlig vind under nämnda nätter, blir det på våren tjänlig »havis», så att själskyttarna kunna slå ijäl mycket själar; det skall nämligen då även under fångsttiden blåsa sydlig vind, som packar ihop isen vid havsbandet. Om nordan blåser de tre nätterna, så blåser den även om våren, ock då räker isen ock själarna syd över ut till havs (Kökar).

Nyår. Om någon nyårsaftonen i ett rum, där ingen annan finnes, tager en spegel i handen ock sätter sig med ryggen mot dörren, skall han få se, om någon skall avlida under året, ty den »fege» ses komma in genom dörren utan huvud. Om man själv skall dö, ser man sig själv träda in på detta sätt (Lemland).

Om man nyårsnatten borrar hål i fönstersprösen ock ser in i stugan genom det, skall man se, »på vilken plats» ens döda släktingar finnas — om de äro saliga eller osaliga.

Den som är sömnig om nyårsdan, blir sömnig hela året.

Om nyårsaftonen ge fästfolk gåvor åt varandra (Saltvik); på nyårsdan ger ibland värdinnan mat ock klädespersedlar som gåva åt tjänarena. — Om nyårssjungning se Brage IV, s. 242 f.

Knut. Tjugondag Knut sprang en person omkring i gårdarna ock bultade julen ut med en hammare, ock en annan gick efter med viska för att sopa rent. Då skulle man kasta efter dem några vedträn från vedtraven, som stått orörd ända tils nu (Hammarland).

Knutsdagen om kvällen utgick julhögtiden. Tvänne personer, maskerade ock den ena iförd mans-, den andra kvinnokläder, gingo från gård till gård ock körde ut julen. Den ena bar en kvast, den andra en grov käpp, ock med dessa sopade ock körde de ut julen (Saltvik).

Senare »bultades julen ut» i Eckerö av personer, som ej gingo in i stugan, utan slogo i väggarna utanpå. Småpojkarne göra så ännu, likaså i Finström, men där skrämman de gummorna ock väcka förargelse.

Knutsdagen byta grannar fiskevatten (Kökar).

Höknatten.

Av E. BRATE, Stockholm.

Hakon godes saga i Heimskringla innehåller i kap. 13 en ofta omtalad uppgift om denna konung, att han insatte i lagen att börja julfirandet vid den tid som de kristna, men förut hade julens firande börjat hōkunótt, d. v. s. midvinternatt, ock jul hållits tre dagar¹. KEYSER, Saml. Afh. s. 334, upptager läsarten hōgo- i Friss-bók ock förklarar hōggunátt som 'hugge- eller slagtenatten' på grund av det då företagna offerslaktandet. Jōfraskinna har läsarten háuku- med au sammanbundet till en bokstav, vilken läsart i allmänhet anses riktig ock återges med hōku-nótt, men detta ord är oförklarat.

SNORRE förklarar uttrycket hōkunótt genom det mera bekanta miðsvetrarnótt, ock denna tidpunkt sätter KEYSER till mitten av jan., enär norrmännen ännu kalla 12 jan. för mitvet samt anför täxtställen², av vilka han säger det vara klart, såväl att jul ock midvintersblot eller Thorreblot har varit samma fäst, som att den hedniska julen har hållits i jan., alltså senare än den kristna. KEYSER anser det ock otvivelaktigt, att denna jul sammanfaller med den fäst, som PROKOPIUS omtalar att tuliterna högtidlighöllo vid solens återkomst, när den vid midvinterns tid

1) Hann setti þat i lögum at hefja jólahald þann tíma sem kristnir menn, ok skyldi þá hverr maðr eiga mælis-öl en gjalda fé ella ok halda heilag, meðan öl ynnisk, en aðr var jólahald hafit hōku-nótt, þat var miðsvetrar-nótt ok haldin III. náttu-jól. Heimskringla, ed. F. Jónsson.

2) Yngl. s. 8; Hásk. s. góða 15 ock 19; Ól. s. helga 114 ock 115 samt Ól. s. Tr. i Fornm. s. 102 jfrd med 165 ock 166.

i 40 dagar varit under horisonten¹. Enligt FINN MAGNUSSON, Specimen Kalendarii gentilis (Edda III, s. 1058, 1099) betecknades på hans tid i Norge dels 12 dels 13 jan. som miðvetr.

Vad SNORRE själv bör hava menat med miðsvetrarnótt, utreder G. BILFINGER, Untersuchungen über die Zeitrechnung der alten Germanen II, s. 118: denna dag var på Island alltid en fredag, vars datum alltefter årets söndagsbokstav växlade mellan 9 ock 16 jan., ock denna dag var tillika början av den isl. månaden Þorri. I Norge var början av månaden Þorri enligt BILFINGER bunden vid den 13 jan.

Enligt BILFINGER a. st. har emellertid SNORRE med orätt förlagt den hedniska julen till denna tid: 'midvinter' var i Tyskland ock England beteckning för jul, 25 dec., som var det officiella vintersolståndet, ock midvinter måste hava betytt det samma hos de kristna skandinaverna, vadan isl. hokunótt fick namn av »haka = hacken, biegun, also die nacht, wo die zeit oder die sonne eine biegun macht». Som isländing hade SNORRE med midvinter menat fred. 9—16 jan. ock därför ansett, att en flyttning av julen måste hava blivit företagen; om tiden för hedningarnes fäster visste SNORRES samtid lika litet som vi. Då något isl. haka = 'hacken, biegun' icke finnes, är BILFINGERS etymologi alltså omöjlig, ock då isländsk tradition troget bevarat så månet annat forndrag även från hednisk tid, synes det åtminstone väl möjligt, att SNORRES berättelse om julens flyttning under Hakon gode kan bero på tradition.

SNORRES uppgift om tiden för den hedniska julen bekräftas emellertid på det ypperligaste av uppgiften hos THIETMAR av Merseburg († 1019) om tiden för den stora offerfästen hos danskarne i Lejre på 900-talet², som säges firad »efter den tid, då vi fira

¹) Proc. De bell. Goth. II, 15.

²) Thietmari Chronicon, Mon. Germ. hist. V, s. 723 ff. (s. 739, cap. 9): — — — Insuper Northmannos et Danos armis sibi [rex, Henrik I] optemperantes fecit et ab errore pristino revocatos cum rege eorum Cnutone hos Christi iugum portare edocuit. Sed quia ego de hostiis eorundem antiquis mira audivi, hæc indiscussa præterire nolo. Est unus in his partibus locus, caput istius regni, Lederun nomine, in pago, qui Selon dicitur, ubi post 9 annos mense Januario, post hoc tempus, quo nos theophaniam Domini celebramus, omnes convenerunt, et ibi diis suimet 99 homines et totidem equos cum canibus et gallis pro accipitribus oblatis, immolant, pro certo, ut predixi, putantes, hos eisdem

Härrens uppenbarelse (theophaniam Domini, trättondagen 6 jan.)». THIETMAR skrev visserligen omkring 80 år efter den tid, han skildrar, men åberopar en sagesman, som troligen öst ur dansk tradition. Då THIETMAR säger, att därvid »tuppar offerades i stället för hökar», synes denna uppgift blott kunna härröra från att han eller hans sagesman förmenade offerdagens namn *høkunat* höra till fågelnamnet *hök*, ty vilken annan anledning kunde finnas för åsikten, att hökar egentligen borde hava offrats¹? Genom THIETMAR bekräftas alltså läsorten isl. *høkunótt*, icke *høggunótt*.

Då alltså SNORRE ock THIETMAR, så vitt skilda både till tid ock rum, visa sig samstämmiga både i avseende på tidpunkten ock namnet för den hedniska julen, ock båda kunna stödja sig på äldre nordisk tradition, synes det vara väl långt driven tvivelsjuka att fränkänna dem vitsord.

Gentemot dessa gamla vittnesbörd har det nsv. ordets betydelse ingen beviskraft. Dalin Ordb. uppger, att man förr kallat årets längsta natt eller den tredje före jul för *hökenatt*, ock Rietz Ordb. giver samma betydelse från Småland: »Ja ä född hökanatt eller 3 dar för jul». Denna nya betydelse torde uppkommit vid den hedniska julens förflyttning ock övergång till kristlig: hökenatten var tre dagar före jul, liksom i heden tid julfirandet börjades på höknatten ock varade tre dagar. Möjligen kan till ock med det svenska ordet härröra från de lärdes studier av uppgiften om isl. *høkunótt*.

Då den hedniska julen alltså infallit i närheten av epifanidagen², som före 354 i Rom ock 379 i Konstantinopel motsvarade jul, i det den firade Kristi gudoms uppenbarelse i

erga inferos servituros et commissa crimina apud eosdem placaturos. Quam bene rex noster fecit, qui eos a tam execrando ritu prohibuit! Acceptabilem enim Deo patri hostiam fert, qui humano sanguini pareit. Precipit enim Dominus: Innocentem et pium non interficias.

¹) Grimm Deutsche Myth., I, s. 30, not: »pro accipitribus heisst: in ermangelung der habichte wurden hähne genommen . . . . das pro lässt sich nicht missverstehen».

²) Jón Árnason, Ísl. Þjóðsög., II, s. 572 annärker: »Þréttándanótt var og haldin helg í Grimsey og víðar, alt fram um 1849, hvað sem síðan er, af því hún samsvaraði jólanóttinni gömlu», vilket synes innebära, att folket haft en tradition om att trättondagen en gång varit jul, såsom fallet blott var i hednisk tid.

dopet ock på samma gång hans födelse, har jag kommit på den tanken¹, att det oförklarade hōku- i isl. hōku-nótt kunde vara utvecklats ur det binamn τὰ ἅγια φῶτα 'de heliga ljusen', som förekom på epifaniafästen (Ἐπιφάνεια) redan på 300-talet ock hade sin grund i den ljusglans, varmed fästen firades. Detta lån skulle antingen förmedlats av goterna eller upptagits direkt av nordbor, som jämte dessa tjänade i romarnes härar i östern, ock tiden för dess mottagande bör falla mellan Konstantius kristendomsedikt 323 ock 375, då hunnerna tillintetgjorde det gotiska riket. Detta antagande stärkes icke obetydligt av den omständigheten, att det kristliga lånordet kyrka, gr. κυριακόν, just på 300-talet måste vara upptaget ävenledes av goterna².

Mot härledningen av isl. hōku-nótt ur τὰ ἅγια φῶτα gör NILSSON i »Kristendomen och vår tid» (1911), s. 71 följande invändning: »Den ljudenliga transkriptionen är emellertid på denna tid aja fota, åtminstone hade spiritus asper för längesedan försvunnit, och därmed faller den linguistiska basen för kombinationen». Prof. NILSSON är härvidlag i överensstämmelse med F. BLASS, Ausspr. des Griech., Berlin 1888, s. 94, som efter att hava uppvisat vacklande bruk av spiritus asper, drar slutsatsen: »Wenn aber in allen Dialekten der Hauch frühzeitig zu erlöschen begann, so konnte er in der alexandrinischen und römischen Zeit nicht wohl mehr in der gemein-hellenischen Sprache vorhanden sein». Denna slutsats vederlägges dock delvis av BLASS själv, som s. 92 uppger, att kopterna, som mot slutet av 100-talet eller början av 200-talet e. Kr. bildade sig ett alfabet, använda h i grekiska lånord sådana som hōste, hina, hote o. s. v., varav BLASS med rätta sluter, att spiritus asper icke kan hava försvunnit på 100-talet e. Kr., ock förmodar, att det bildade uttalet bibehållit den ännu längre, liksom AUGUSTINUS omkr. 400 e. Kr. betygar, att man ansåg stötande att utelemna h- i latinska ord. Även ULFILAS † 381, med vilken vi nå fram till just den tid, som ifrågasatts för lånet av ἅγια φῶτα, bibehåller h- i början av grekiska lånord: hairaiseis pl. αἰρέσεις, hyssopo ἕσσωπος 'isop', Hymainaius

¹) Se min uppsats Jul i »Ord och Bild» 1910, s. 625 ff. Jfr ock M. P:n Nilsson, Den kristna julhögtidens uppkomst i »Kristendomen och Vår tid» 1910, s. 406 ff., 1911, s. 70 ff.

²) Se F. Kluge, Beitr. 35, s. 126.

I Tim. 1: 20 jämte **Ymainaius** II Tim. 2: 17 *Υμέναιος*, samt åtskilliga ursprungligen hebreiska såsom **Haibraius** *Ἐβραῖος*, **Helias** *Ἠλίας* m. fl. I gr. *ἰερός* har däremot **h-** bortfallit enligt **Iairau-paulein** *Ἰερόπολις*, **Iirusaulyma** *Ἰεροσόλυμα*, i vilken ställning den svaga spiritus asper alltså haft svårare att göra sig gällande. Av anförda exempel synes det emellertid vara klart, att ännu på **ULFILAS'** tid spiritus asper fanns i grekiskan, om ock säkerligen inskränkt till de bildades språk, ock den konservatism, som plägar utmärka prästeståndet, har säkert sörjt för dess bevarande i namnet på högtiden *τὰ ἅγια φῶτα*. **Blass** framhåller s. 10, hurusom ända från Augustus genom hela den bysantinska tiden ett strävande gjorde sig gällande att i språket återställa det äkta attiska i motsats till barbariskt fördärv ock grammatikerna bemödade sig om fasta ortografiska bestämmelser på grund av etymologi ock ursprunglig skrivning, ock en frukt av dessa strävanden har säkert varit, att spiritus asper bibehölls i vårdat språk långt efter sitt ljudlagsenliga bortfall. Kunde alltså **hagia** ännu lånas av 300-talets gotiska ock nordiska legosoldater i Bysanz, var dess **h-** däremot försvunnet för vikingatidens väringar c. 600 år senare, som kallade Sofiakyrkan **Ægisif**¹. I detta sena lånord motsvaras sålunda gr. *γ* av isl. *g*, i det båda voro palatala tonande frikativor. I grekiska folkspråket hade *γ* redan tidigt mellan vokaler övergått till frikativa, men har i äldre tid varit tonande explosiva (**Blass** s. 106 f.), som måhända uttalades i det vårdade språkets *ἅγια φῶτα*. Hos **ULFILAS** återger *g* även *g*-ljud, t. ex. got. **Gaius**, *Gaiōs*, lat. **Gaius**, varför *ἅγια* i den tidens gotiska bör hava blivit **hagia**. Lat. **Græcus** motsvaras av got. **Kreks**, ock i detta ord har lat. *g* alltså blivit got. *k*, men denna ljudersättning är icke utan vidare tillämplig på lånet av *ἅγια*, enär lat. **Græcus** säkert upptogs i got. långt tidigare. — Gr. *φ* var enligt **Blass** s. 104, då koptiska skriften bildades i slutet av 100- eller början av 200-talet e. Kr., ännu aspirata, men c. 500 e. Kr. frikativa, ock **Blass** tror, att frikativa förefinnes redan på 300-talet, enär **ULFILAS** återger *φ* med got. *f*.

Det sv. **hökanatt**, **hökenatt** betygar, om det icke är av lärd upprinnelse, i förening med **THIETMARS** uppgift om offret

¹) I Miklagarði er kirkja sú er á þeirra lýðsku heiter Agiosophia ok Norðmenn kalla Ægisif. Abb. Nik. i Ant. Russes II, s. 403.

av »stuppar i stället för hökar», att motsvarigheten till isl. *hǫkunótt* såväl i fsv. som i fda. varit *høkunat*, som sedermera blivit *hōka-nat* genom omytning efter *hōker* 'hök'. Liksom *q* uti isl. *hǫkunótt* är u-omljud av *a*, bör ock fsv.-fda. *ø* vara en utveckling av samma företeelse, som emellertid är ur flera synpunkter svår att förklara.

Om gr. *ἁγία φῶτα* upptagits i nordiska språk på 300-talet, bör *hagia* hava förblivit utan omljud liksom *Har-* av *harja* i *Haraldr*¹, ock utvecklade sig alltså efter hand till *hag-*. I ordets senare led *φῶτα* torde *ω* att börja med blivit *ū*, liksom lat. *Roma* motsvaras av isl. *Rúm*, *Rúmaborg*, got. *Ruma*, ock före detta *u* bör *q*, *f* hava bortfallit liksom motsvarande tonande ljud i isl. *haukr* av *habuk*, isl. *staurr*, av *stabur*, jfr isl. *stafr*, fsv. *staver*, plur. *staffrar* (Tamm), ock vid bortfallet värkat u-omljud på *a* i *hak-*. Detta u-omljud av *a* borde emellertid i fsv. ock fda. uppträda som *o*², enär det blir *ø* blott framför de supradentala ljuden *r* ock kort *i* i slutljud ock framför vokal, ock det måste alltså finnas någon särskild orsak, varför isl. *q* i detta fall motsvaras av fsv.-fda. *ø*. En sådan särskild förklaring måste även den söka, som förkastar härledningen från *ἁγία φῶτα*, enär tillvaron av en fsv.-fda. motsvarighet med *ø* för *q* uti isl. *hǫkunótt* tyckes säker. Härledningen av *ἁγία φῶτα* hjälper måhända till en förklaring genom antagandet, att palataliteten hos *g* (*κ*) i *hagia* värkat samma förskjutning till *ø* utav *q* som de supradentala *l*, *r*, vilket antagande troligen varken kan styrkas eller vederläggas genom andra exempel, då sådana näppeligen förefinnas. En annan svårighet är den, att man av *ἁγία φῶτα* skulle kunna vänta en sådan utveckling som av *Hariwulfr* till *Heriulfr*, varigenom *hegjunótt* skolat uppstå. Att så ej skett, synes blott kunna förklaras så, att bortfallet av *q* i det lånade *φῶτα* dröjt utöver förlusten av *i* uti första leden, vilket antagande för övrigt tarvas för att förklara, huru *κ* kan uppträda för grek. *γ*. Då *q* för att kunna bortfalla framför *ū* först bör hava övergått till artikulationen (tonlöst) *w*, är detta antagande tänkbart. Uti *φῶτα* går det slutande *a* förlorat liksom det i *ἁγία*, ock det *τ*, som sedan bildar slut-

¹) Se Noreen, Aisl. u. anorw. Gramm.₃ § 66.

²) Se A. Kock, Studier öfver fsv. ljudlära II, s. 469 ff., Arkiv f. nord. fil. V, s. 95.

ljudet, förmodar jag hava avlägsnats på analogisk väg, i det 'hag(f)ūt-nótt anslutit sig till de talrika sammansättningar, vari första leden slutade på -u, t. ex. leigu-maðr, skorú-kefli.

Härledningen är alltså förbunden med åtskilliga svårigheter ock måste betecknas som osäker, om ock möjlig.

Prof. MARTIN P:N NILSSON, a. st., avslutar sina invändningar med följande ord: »Jag medger gärna, att något omedelbart afgörande bevis för julens inhemska ursprung knappast finnes, men detta är lätt förklarligt, så torftiga som våra källor äro; ännu mindre finnes något bevis för att midvintersfesten helt lånats in utifrån, allra minst kan ett sådant slut dragas af kronologiska funderingar. Under dessa förhållanden och särskildt med hänsyn till den germanska föreställningen om jultolften synes mig det sannolikaste, att nordborna haft en inhemsk midvintersfest, som sedermera ersatts af den kristna julen».

Att jultolftens egendomligheter till största delen kunna förklaras genom lån av föreställningar ock seder söderifrån, synes G. BILFINGER, Die Zeitr. d. alt. Germ. II Das germanische Julfest (Stuttgart 1901) hava ådagalagt, om jultolften särskilt s. 19 ff., ock s. 51 anföres som ett bevis på hurusom dylika seder spridde sig till främmande länder, ett brev från BONIFATIUS till påven med klagan, att några tyskar, som varit i Rom, överflyttat denna stads nyårsupptåg till sin hembygd. Samma läraktighet för en dem tilltalande främmande fästsed torde kunna förut-sättas hos de got.-nord. legotrupperna, ock på att jultiden vid östromerska hovet även var en tid av fästmåltider, giver BILFINGER intyg ända från 500-talet e. Kr. Möjligheten av öst-romersk invärkan på den hedniska julen synes alltså med fog kunna ifrågasättas, om ock dess värlighet icke skulle kunna visas.

Tänkbart vore ju dock, att från den kristna ljusfästen *τὰ ἅγια φῶτα* till en förutvarande hednisk högtid blott namnet *høku-nótt* ock seden av riklig upplysning blivit överflyttade.

Om de fornnordiska hedniska högtiderna äga vi blott berättelser från kristen tid ock en dylik tradition kunde i sig synas opålitlig, vadan ock BILFINGER II, s. 113 påstår, att de isl. sagamännen överallt överflytta drag från sin egen tids kristna jul på hednatidens julfäst ock icke förmå giva någon användbar uppgift till fastställelse av den hedniska högtidens tidpunkt.

Genom ovan påpekade överensstämmelse mellan SNORRE ock THIETMARS tidsuppgift om den hedniska julen torde det sista påståendet visa sig oberättigat, ock någon anledning finnes då icke håller att utan vidare betvivla SNORRES övriga tidsuppgifter, som rätt tydda förefalla ganska sannolika.

Två av dessa högtider, höstfästen ock vårfästen, börja var sin halva av det fornnordiska året, som delades i vinter med början at vetrnóttum på Island 11—18 okt., i Norge 14 okt., ock sommar med början at sumarmálum på Island 9—15 apr., i Norge 14 apr. I den forngutniska kalendern 1328 betecknas 14 okt. Calixtus som uintrnat ock 14 apr. Tiburtius som sumar. Den isl. benämningen útmánaðir för de tre månaderna före sumarmál antyder, att dessa voro de sista i året. Sommarens början var alltså detta fornnordiska års nyårsdag, varigenom det får sin förklaring, att den som upplevat en vinter, ansågs hava upplevat ett år¹.

Angående höstfästens tid har ingen stridighet funnits, ock i fråga om dess betydelse frambåller TILLE, Yule and Christmas s. 194, att i Ynglingasaga ock till c. 840 e. Kr. de stora fästerna, som ofta begagnades som tillfälle för överfall, berättas hållna på hösten, varemot under denna tid julen ej nämnes, som sedermera tilltar i betydelse. I Yngl. s. kap. 38 säges dock stort blot hava hållits i Uppsala »at midjum vetri», det disablot, där Adils föll av hästen, var förmodligen vid distingstid, ock kap. 38 talas även om blot om våren »móti sumri». TILLES anmärkning är alltså utan betydelse, ty att även en höstfäst firades, har aldrig förnekats.

Vårfästen sätter däremot TILLE s. 197 till 9—14 juni, oaktat han utförligt anför de täxtställen, som oförtydligt visa till sommarens början 14 apr., dit BILFINGER II, s. 118 ock MOGK, Myth., s. 393 riktigt förlägga den. Det första beviset är historien om Sigurðr Þórisson (Ól. s. helga k. 117), som under hedendomen plögade hava tre blot var vinter, ett vid vinternatten (at vetrnóttum), ett annat vid midvinter (at miðjum vetri), det tredje vid sommaren (at sumri), men när han antagit kristendomen, vidhöll samma sed med gästabuden, ock hade då om hösten en stor bjudning för sina vänner, ock vidare julbjudning om

¹) Bilfinger II, s. 116.

vintern, det tredje gästbudet hade han vid påsk (um påska, var. at påskum). Här motsvaras hednatidens »at sumri» av det kristna »um påska, at påskum» ock bör alltså till tiden hava varit nära. Då prep. at i fråga om vinternatten ock midvintern anger en tidpunkt, måste den även så göra »at sumri», ock TILLES översättning »against (should be in) summer» vara oriktig. Berättelsen om Ólvir à Eggju (Ól. s. helga k. 109) hänvisar på samma tidpunkt: Ólvir höll på med tillredelser för våroffret, konung Olov den helige firade först i Nidaróss påsk. FINNUR JÓNSSON anger 1022 som året för dessa händelser, ock det året inträffade påskdagen d. 25 mars. Därpå rustar konungen sina skepp, sänder efter en man från Veradal, som berättar om introndernas hedniska fäster: ett blot på hösten att hälsa vintern, ett annat mitt på vintern ock det tredje vid sommar (at sumri), då hälsa de sommaren, ock säger Ólvir nu samla förråd till våroffret. Då lät konungen sina män gå ombord, seglar upp efter fjorden ock kom på natten till Mærin, omringade husen, dödade Ólvir ock många andra ock tog förråd ock gods som byte.

Den hedniska julens tid, midvinternatten, utgör just mitt-punkten mellan höstfästen i mitten av okt. ock vårfästen i mitten av april. Denna dess ställning torde dock hava mindre betydelse, än att högtiden börjar en fornnordisk månad Thorri, den första efter vintersolståndet. I nästa månad Góí har nämligen, åtminstone i Sverge, ävenledes en fäst ägt rum¹, som SNORRE Ól. s. helga k. 77 kallar ett huvudblot, förenat med alla

¹) H. PETERSEN, Om Nordboernes Gudedyrkelse og Gudetro i Hedenold, Kbh. 1876, s. 27 förlägger den hedniska julen till slutet av jan. (Thietmar) eller början av febr. (Herv. s. k. 12, Fundinn Noregr) »næppe langt fra kyndelsmesse» (Ól. s. helga k. 76 [77]) ock sammanslår alltså dessa fäster till en, vilket icke synes berättigat, då samme förf., SNORRE, för vardera fästen anger en olika tidpunkt. Måhända var midvinterfästen huvudhögtid i Danmark ock Norge, disablotet i Sverge. Ól. s. helga k. 77: Í Svíþjóðu var þat forn landz-siðr, meðan heiðni var þar, at höfuð-blót skyldi vera at Upsölum at góí; skyldi þá blóta til friðar ok sigrs konungi sínum, ok skyldu menn þangat sækja um alt Sviaveldi, skyldi þar þá ok vera þing allra Svía; þar var ok þá markaðr ok kaupstefna ok stóð viku. En er kristni var í Svíþjóð, þá helzk þar þó lögþing ok markaðr. En nú síðan er kristni var alsíða í Svíþjóð, en konungar afreökðusk at sitja at Upsölum, þá var færðr markaðrinn ok hafðr kyndil-messu; hefir þat haldizk alla stund síðan, ok er nu hafðr eigi meiri en þrjá daga. Er þar þing Svía, ok sækja þeir þar til um alt land.

svears ting samt en marknad, men säger efter kristendomens antagande hava flyttats till kyndelsmässan. I denna fäst ser L. BYGDÉN, Disasagan s. 66¹, såsom ock förut länge varit erkänt, ett förstadium till den nyligen avskaffade årsmarknaden distingen i Uppsala, uppvisar detta namn ur UplL.² ock identifierar på grund av SNORRES uppgift detta ting med det i UplL. nämnda *kyndilþing*³, på vilket ännu i kristen tid följande sommars krigiska företag bestämdes ock i hednisk tid förmodligen fingo religiös hälgd (blóta til friðar ok sigrs konungi sinum). Det kan väl icke häller vara tvivelaktigt, att det är denna offerfäst, som åsyftas i konung Adils historia⁴.

Namnet på denna fäst angiver, att det offrats åt diserna, vartill BYGDÉN s. 71 anser anledningen vara, att dessa rådde över var enskild krigares liv ock död. Emellertid anger SNORRE även vårfästen vara offer för seger⁵, ock ett sådant offer synes då naturligare, när ledungsfärden var nära förestående; måhända har disatinget alltså blott varit ett offer åt diserna, de avlidnas andar, eller var seden olika i olika delar av Norden.

Offer till de avlidna tyckes ock hava förekommit vid andra tider: Glúma k. 6 nämner disablót i Norge »at vetrnóttum». Dessa offer höllos särskilt på vintern, då de stora allmänna själaoffren ägde rum (Mogk, Germ. Myth., s. 156).

Tiden för detta blot *at góí* är något oviss. Då SNORRE säger marknaden flyttad till kyndelsmässan, ligger det onekligen närmast att tänka på början av *góí* (på Island 8—15 febr.), varmed väl också uttrycket *at góí* bäst stämmer; men det stora offer

Uppsala, som ADAM av Bremen skildrar, förlägges i Scholion

¹) I Samlaren XVII (1896).

²) Thingm. 14: Disæþingx friþær gangær in a Disæþingx dagh ok standær tveggie kiöþingæ mællum. Jfr SödmL. þg. 11: Köþinga friþær 'marknadsfred i Strängnäs, från fredags aftonen efter askonsdagen till aftonen första söndagen i fastan'.

³) UplL. Kun.: Nv biuþær kunungær liþ ok leþung utt . biuþær utt roþ ok reþ . þa skal næpnæ hamn ok stampn ok styriman ok hasætæ allæ . ok han skal biuþæs a kyndilþingum ok stæþdias a liþstæmpnum.

⁴) Yngl. s. k. 29: Aðils konungr var at dísablóti ok reið hesti um dísarsalinn.

⁵) Yngl. s. k. 8: Þá skyldi blóta i móti vetri til árs en at miðjum vetri blóta til gróðrar, it þriðja at sumri, þat var sigrblót.

137 till »omkring vårdagjämningen»¹, som på 1000-talet inträffar 15 mars². SNORRES ock ADAMS tidsuppgifter kunna icke förenas; ADAMS ungefärliga uppgift torde åsyfta samma tid som SNORRES bestämda. Det en månad efter vårdagjämningen följande vårblotet synes icke åsyftas, då detta icke nämnes såsom huvudhögtid. Prof. LÄFFLER antager den av ADAM skildrade fästen firas en månad senare än den av SNORRE nämnda.

FEILBERG, Jul I, II, Kbh. 1904, har samlat många förhållanden, som tyda på att de nordiska folken vid årets mörkaste tid egnat de avlidnes själar en kult, som varit ursprunget till många vid julen knutna föreställningar³. Årets mörkaste tid är tiden kring vintersolståndet, ock BILFINGER II, s. 131 synes mig med rätta antaga, att ordet jul just är en fornbenämning på vintersolståndet, som väl ock innefattade tiden närmast däromkring ock tog sitt slut med början av Thorre, liksom sedan i kristen tid sades, att »tjugondag Knut (13 jan.) kör julen ut». Den hedniska julen skulle sålunda utgöra en avslutning av denna årets mörkaste tid, vid vars höjdpunkt de dödas andar vore som starkast. I Ord och Bild 1910, s. 635 har jag i Lussi-dagen den 13 dec. sökt en återstod av denna dödsfäst vid vintersolståndet.

Antydningar finnas sålunda om en serie hedniska högtider vid mitten av de julianska vintermånaderna, med en eller två månaders mellanrum.

Ännu en dylik antydning finnes i ett nyare isländskt bruk hos JÓN ÁRNASON, Ísl. Þjóðsög. II, s. 572: Thorri hälsades på första morgonen av sin månad av husfäderna vid gårdens port ock bjöds att stiga in, varvid bönderna måste vara i bara skjortan ock med byxa blott på ena benet. Så måste de hoppa omkring gårdens byggnader barfota på ett ben. Därpå gavs ett kalas för grannarne. Det kallades »att fagna Þorra». Fästligheten hette Þorrablót, dagen själv också Bondadagr. På

¹) Adamus Brem. Descriptio insularum Aquilonis, c. 27, Scholion 137: Novem diebus commessiones et eiusmodi sacrificia celebrantur; unaquaque die offerunt hominem unum cum ceteris animalibus, ita ut per novem dies 72 fiant animalia quæ offeruntur. Hoc sacrificium fit circa æquinoctium vernale.

²) GINZEL, Handb. d. math. u. techn. Chron. I (Leipz. 1906), s. 101.

³) Se särskilt sammanfattningen av bevisningen II, s. 297 ff.

första morgonen av Goa gingo husmödrarna tidigt, mycket lätt klädda, tre gånger omkring gårdens byggnader ock inbjödo Goa, i det de sade:

Var välkommen, Goa min, ock gå in i gården;
var icke ute i blåsten den långa vårdagen.

De hade ock att samma dag hålla bjudning för sina grannkvinnor. På samma sätt hälsades den första dagen i Einmánaðr (10—16 mars) av de unga pojkarne ock början av månaden Harpa (9—15 apr.) av de unga flickorna. De egendomliga fästbruken kunna ju vara av senare upprinnelse, men själva firandet anser JÓN ÁRNASON troligen med rätta utgöra en återstod av forntidens Þorrablót, Góiblót, Einmánaðrablót ock sumarmála-blót.

I SNORRES framställning äro de fornnordiska blothögtiderna årliga; den offerfäst, som THIETMAR skildrar från Lejre, firades vart nionde år, liksom ock den stora offerhögtidligheten i Uppsala enligt ADAM av Bremen¹. Med angivet mellanrum har alltså den årliga fästen firats med större högtidlighet. Till en sådan fästperiod finnas i forntidens Grekland många motstycken², men i verkligheten firades dessa vart åttonde år. MOMMSEN sätter denna fästperiod i förbindelse med växlingen av den åttaåriga cykel, som reglerade tidsräkningen i Grekland ock även infördes i Rom³.

De fornnordiska månaderna börja ungefär vid mitten av de julianska ock kunna därför icke härledas från dessa. Att på Island tidsräkningen blivit ordnad i heden tid, före bekantskapen med den julianska kalendern, hoppas jag mot BILFINGER hava ådagalagt⁴. Denna början av månaden bör då också vara förkristen, ock man kan tänka sig, antingen att den uppstått under invärkan av någon tidsräkning äldre än den julianska eller att den är självständigt uppfunnen av nordens folk. Intetdera synes otänkbart.

¹) Thietmar ock Adam: »post novem annos».

²) F. Lübker's Reallex. d. class. Alterthums, 4. Aufl., Leipzig 1874: Eunaëtēris.

³) Th. Mommsen, Röm. Chron. s. 28.

⁴) Nordens äldre tidsräkning s. 20 f. i Södermalms h. allm. läroverks i Stockholm årsredogörelse 1908.

En tidsräkning, vars månader grundade sig på iakttagelser av djurkretsens stjärnbilder, omtalar Th. MOMMSEN Röm. Chronol. s. 59 ff., 264 ff. som brukad av de romerska bönderna och anser den härstamma från Platons samtida Eudoxos från Knidos, som bearbetat den egyptiska solkalendern för sitt folk. Denna kalenders data skulle ej illa stämma med de isl. månadernas början, om man tar i betraktande, att de julianska data, genom att året beräknats för långt, skrida tillbaka mot månadens början, och icke förutsätter någon sträng noggrannhet i dessa folkliga astronomiska iakttagelser och deras användning¹.

Men även inom Norden funnos iakttagare av himlakropparnes gång. En verklig sådan Stjörnu-Oddi återopas för en mångfald iakttagelser i Rimbegla, varav en avdelning heter Odda tal, i Olav heliges saga omtalas Þóroldr (Rauðr, Rauðulfr, Ulfr) som stjärnkunnig, och i Vigfússons och Fritznerns ordböcker anföres under stjärna intyg på att åtskilliga stjärnor och stjärnbilder hade namn i fornnordisk tid och genom sin ställning lemnade tidsmärken.

Huru denna och mången annan mörk punkt i den nordiska tidsräkningen rätteligen förhåller sig, kommer måhända snart att med astronomisk sakkunskap utredas, då prof. F. K. GINZEL ämnar ägna band III av sin Handbuch d. mathematischen und technischen Chronologie (Bd I 1906, II 1911) delvis åt den germanska tidsräkningen.

Åt dessa måhända av stjärnbilder bestämda månader, vilkas tid på året var lika bestämd som de julianska, kunde namn givas, som voro hämtade från varje tids göromål eller väderlek,

¹) Det djurkretsens tecken, som går upp och ned med solen, är emellertid icke tillgängligt för omedelbar iakttagelse; men väl det, som går upp före solen på morgonen eller och på aftonen går upp, när solen gått ned. Måhända har det alltså varit vissa stjärnbilders heliakiska eller deras skenbara akronychiska uppgång som avdelat månaderna. L. Larsson, Äldsta del af cod. 1812, s. 35 (normaliserat): En þá er hrútr er hæstr í útsuðre, þá ero skálar légstar í norðre. Þau standask enn á mót í sólmarka hring, svá at þá er annat hæst, er annat er légst: oxar mark ok sporðdreki, tvíbura mark ok bogmaðr, krabbe ok steingeit, et óarga dýr ok vatnberi, meyjar mark ok fiskar. F. GINZEL, Math. u. techn. Chron. II, 236 bestrider MOMMSENS hypotes, men medger, att natthimmels iakttagelse för lantmannen var grundvalen för en ungefärlig tidsräkning.

ock en mångfald dylika namn finnas¹, ofta flera för samma månad. BILFINGER I, s. 8 framhåller emellertid, att medundantag av þorri, Góí ock Einmánaðr dessa månadsnamn icke användas i praktiska livet, vars tidräkning bestod i angivande av sommar eller vinter, vecka ock veckodag. På Island daterades alltså t. ex. Femti dagar så er VI vikur eru af sumri 'den torsdag, då såx veckor gått av sommaren' d. v. s. 14—20 maj, men: þá er vika lifir þorra 'då en vecka är kvar av Thorre', í miðja Góe 'mitt i Góe', Einmánaðr qndverðan 'i början på Einmánaðr'. Ordet Einmánaðr förklarar BILFINGER I, s. 13 så, att det eg. avser månadsens början ock betyder, att då blott en månad är kvar av vintern, samt påvisar vacklan mellan de båda betydelseerna, som visar, att ordet just håller på att bildas; þorri ock Góe äro däremot gamla ock ej tillfredsställande förklarade.

Dessa ords förklaring har jag själv försökt i Bezenbergers Beitr. XIII (1887), s. 21 ff., varöver BUGGE, Ark. f. nord. fil. IV, 123 ff. yttrat sig; även BILFINGER I, s. 33 gör ett försök. Det förefaller mig nu, som om frågan i alla dessa förklaringar betraktats från oriktig synpunkt: naturens tillstånd under dessa månader, vilket är väsentligen detsamma i båda.

Av þorri synes mig VIGFÚSSON i Diet. hava givit den riktiga härledningen, i det att han hänför det till þverra, þorrinn 'to wane, grow less, decrease', vartill det alltså förhåller sig som bruní till brenna, hnøri till hnjósa; men VIGFÚSSON felar i att tyda þorri som 'the month of the waning or ebbing winter', vilket tiden medio jan. till medio febr. minst av allt kan sägas vara här i Norden. Visar sig ett månadsnamn betyda 'avtagande', kan det blott vara fråga om månen, vars faser överhuvud givit upphov till begreppet månad. J. SCHMIDT, KZs XXVI, s. 346 har uppvisat, att måne ock månad blott äro olika former av samma ord. Då ännu i isl. formen mánaðr även kan vara gen. efter konsonantstamsböjning², har þurri mánaðr säkert ursprungligen betytt 'månens avtagande' ock först i yngre tid uppfattats som

¹) LOCCENIUS, Ant. sveo-goth. s. 32 anför efter den dansk-holl. historieskrivaren PONTANUS för dec. namnet skemdigesmánat, som uppenbarligen betyder 'månaden med de korta dagarna' ock alltså liksom jul häuför sig till vintersolståndets tid; L. tror månaden så kallad »quod pudendis rebus manciparetur» ock tänker därvid på de gamla saturnalierna.

²) Noreen, Aisl. u. anorw. Gram. § 404.

'månaden Thorre', þorri mánaðr har alltså ursprungligen sträckt sig från fullmånen till ny, ock innan veckan blev känd, har man säkert daterat genom att angiva dagens nummer inom nedanet¹. þorri sades alltså att börja med om varje nedan, innan det specificerades till att beteckna den första månaden efter vintersolståndet.

Vid sidan av þorri står Góí som ett gammalt oförklarad månadsnamn ock delar med detsamma egenskapen att vara ett abstraktum, enär det hör till in-stammarne, som mäst hava abstrakt betydelse². Då þorri betyder 'månens avtagande', ligger det nära, att i Góí förmoda en beteckning för den motsatta fasen 'månens tilltagande', som på motsvarande sätt specificerat sig till månadsnamn. Det är dessa båda faser som varit föremål för fornfolkens uppmärksamhet: i Veda delas månaden i en ljus hälft ock en mörk hälft³; lat. *Kalendæ* var nymånen, *Idus* fullmånen⁴; 'um ný hit næsta ok niðar' är beteckningen för en månad Gul. 57², ock 'ný ok nið skópo nyt regin qldom at ártali' säges Vafþr. 25; från MB. 1: 66 anför Södw. Ordb. 'maanen gör sin iamlanga swa langan som en manath, som halwer hetir ny oc halwer nädha'.

Att för isl. Góí finna ett sammanhang, som skulle giva betydelsen 'tilltagande', har emellertid icke lyckats mig, varför jag tänkt mig möjligheten, att i ordet samma företeelse finnes betraktad från en annan synpunkt.

Enligt VARRO⁵ utropade prästerna i Rom på månadens första dag, om dess nonæ skulle infalla på den fämte eller sjunde, med orden: »dies te quinque calo, Juno covella (= *κοίλη*). Septem te dies calo, Juno covella». Nymånen betecknas alltså av detta fornfolk som ihålig — så tyder åtminstone MOMMSEN »covella» — ock möjlighet synes mig förefinnas, att isl. góí mánaðr ävenledes ursprungligen betytt 'månens ihålighet'.

I got. finnas många in-stammar med förstavelsen ga-, t. ex. ga-aggwei, ga-bairhtei, ga-frapjei, ock jag tänker mig, att även

¹) Jfr gr. dateringen, t. ex. *δεκάτη (μηνός) φθίνοντος* 'den 10:e av den avtagande månen', *ισταμένου* 'av den tilltagande': Ginzl, Math. u. techn. Chron. II, s. 322.

²) Noreen, Aisl. u. anorw. Gram.³ § 401.

³) Ginzl, Handb. d. math. u. techn. Chron. I, s. 317.

⁴) Mommsen, Röm. Chron. s. 10.

⁵) Mommsen, Röm. Chron. s. 16, not 13.

i **Gói** samma förstavelse funnits. Som andra led förmodar jag stammen i ordet **ho**, som Tamm Etym. ordb. antager motsvaras av förgerm. ***kōwo-**, släkt med lat. **cāvus** ock gr. **ζόοι** pl. 'håligheter' Hesyeh, jfr gr. **ζοῖλος** ihålig, ock sålunda beteckna något urhållkat, vilken härledning förefaller synnerligen sannolik; detta ords grundform bör då varit ***hōwa**. Men genom denna form allena förklaras icke den egendomlighet, varigenom **Gói** skiljer sig från övriga **in**-stammar, nämligen saknaden av **i**-omljud; något som blott så kan förklaras, att på **i**-omljudets tid en sedermera försvunnen stavelse stått mellan **ó** ock **i**, sedan **BUGGE** Norges Indskr. med de äldre Runer I, s. 82, not 1 genom exempel styrkt, att **PAUL**, Beitr. VI, s. 102 noten, VII, s. 155 noten med orätt antagit, att **i** icke skulle omljuda omedelbart föreg. vokal, till vilken uppfattning även jag hade anslutit mig **Bezz.** Beitr. XIII, s. 28. Denna försvunna stavelse kan förmodas hava varit avledningen **-ah-**, såsom i got. **stain-ah-s**, eller **-ag-**, om, som sannolikt synes, denna ändelses **-g-** kan antagas bortfalla framför i såsom i vissa senare leder av smsg¹, i ***hōw-** skall ock **w** försvinna enligt av **Noreen** § 227, 1 d anförda fall. Även i germ. språk finnas talrika fall, då **g**-avledningar hava samma betydelse som det primära adj., t. ex. fht. **sālig** : isl. **sæll**, se **Kluge** Nominale Stammbildungslehre § 206, liksom de antagna ***hōw-ag-** : ***hōw-** båda betytt 'ihålig'².

På motsvarande sätt som vid **Þorri** torde **gói mánaðr** 'månens ny' hava omtytt till **gói mánaðr** 'månaden goe'.

Till denna specialisering av **Þorri** 'nedan' ock **góe** 'ny' till namn på fjärde ock fämte vintermånaden kan jag icke tänka mig någon annan orsak, än att dessa månaders hedniska fäster, den hedna julen ock disablotet, åtminstone ursprungligen varit förknippade med dessa resp. månfaser, som alltså i dessa månader kommo att framhållas på bekostnad av övriga ny ock nedan under året³. Om arten ock åldern av denna förknippning samt

¹) Se **Noreen**, Aisl. u. anorw. Gr.₃ § 223.

²) Om isl. **gœ**, som i **Vigfússons** ordbok anföres ock tolkas som **góe**, skulle vara en omljudd biform, vore en sådan abstraktum till den oavledda adjektivstammen **-hōw-**.

³) Med månens faser har astronomen **AND. CELSIUS** sökt sätta de fornnordiska fästerna i förbindelse i sitt memorial »Om rätta tiden till Distingens begående i Upsala», dat. 28 apr. 1738 ock intaget i 1741

dess upprätthållande äro vi okunniga. Även hos andra folk äro ny ock nedan förbundna med fäster, så var hos romarne månadens början (ny) hälgad åt Juno, mitten (fullmånen) åt Jupiter².

Denna förknippning av högtiderna med ny ock nedan uteluter dock icke möjligheten, att fästerna kunna vara lånade från andra folk; ett ock annat har kunnat ändras under den långa tid, som den mellanfolkliga beröringen varat, ock så kan även höknatten trots sin lilla ändring i tidsläge vara ett lån av *τὰ ἅγια φῶτα*.

års almanacka, vari han för distingen uppställer reglerna: »1. At söka up hwad tid winter-solståndet infaller. 2. Sedan den Nytändningen, som är närmast til Solståndet. 3. Och så det der på följande Ny, på hwilkets fylle Distingen bör hållas».

²) Ovidius Fasti I, 55—57:

Vindicat Ausonias Iunonis cura Kalendas,

Idibus alba Iovi grandior agna cedit.

Nonarum tutela deo caret.

MIDDELALDERENS VISIONSDIGTNING.

Av

Hjalmar Falk og Moltke Moe¹.

Hvilken Nordmand har ikke hørt tale om *Draumkvædet*, det gamle merkelige digt som er optegnet fra folkemunde i Telemarken og har fulgt slegt efter slegt i næsten 700 aar. Digtet om livet bak graven, om himlens herlighed, om helvedes kval, om skjærsildens lutrende pine. «Dæ va Olav Ástesòn, som heve søvi sø lengje». Guds elskede søn, *ástsonn*, hvem Herren har vist sin særlige yndest og naade. Han falder julekvelden i en dyp ekstatisk sovn, og vaakner ikke før trettendedag jul. Straks rider han til kirke, sætter sig i kirkedøren og esker lyd for sine syner: Han har været paa havsens bund og oppe mellem himlens skyer, han har kastet et blik ind i de saliges land, og har set skjærsild og helvede. Færden dit var fuld av uhygge og rædsel: høie fjeld og dype daler; fossende underjordiske strømmer, som durer i hans ore; ellers alt bundet i dypeste taushet. Og maanen skinner, og veiene falder saa vide. Over en stor tornehede, som flenger hans kappe og spidder hans føtter, naar han frem til broen over til det hinsidige, den guldlagte Gjallarbro. Den er ikke god at gaa; den hænger svimlende høit i luften, er besat med

¹ Efter et fællesarbeide fra 1890-aarene. Her sterkt forkortet, i form av et foredrag av Moltke Moe.

Foruten teksterne av de enkelte apokalyser og visioner selv har vi benyttet: C. Fritzsche, Die lateinischen Visionen des Mittelalters (i Vollmöller's Romanische Forschungen II og III), A. Ebert, Allgem. Gesch. der Litt. des Abendlandes, Thom. Wright, St. Patrick's Purgatory, Arturo Graf, Miti, Leggende e Superstizioni del Medio Evo, Erwin Rohde, Psyche, Lucian Scherman, Materialien zur Gesch. der indisehen Visionslitt.; osv.

syhvasse pigger og søm, og vogtes av glupende dyr, — ingen andre end de retfærdige slipper over. Saa følger vældige myrstrækninger at vade igjennem; dermed staar han i de dødes rike selv. Først et øiebliks utsyn over paradiset's fagre skinnende enger — «dæ lyser ivi vene lønd». Da byder Guds velsignede moder ham at vende sig til «Brokk-svalen», pinslernes forhal: «dèr skal dommen stande», den foreløbige dom, som finder sted umiddelbart efter døden. Og saa følger den mægtige domsskildring, med de to hærer som møtes, djævelens, «Grutte Graaskjeggs», fra nord, paa sorte hester, og St. Mikael's fra syd, paa hvite. Mikael løfter domsbasunen og kalder sjælene frem for dommen:

Då skolv alle syndesålinne
som òspelauf fy vinde,
å kvør den, kvør den sål dèr va,
ho gret fy syndinne sine.

Derpaa gaar veien til skjærsild og helvede, «og det vet Gud i himmerik, hvor mangelen nød jeg saa!» Dèr er drapsmænd og deres straf, dèr er de gjerrige, dèr er skjelflytteren, dèr er ukjærlige søskend og ulydige børn, tilsidst trollmænd og hekser; og for alle svarer straffen til synden: drapsmanden maa bære den dræpte omkring med sig, hvor han staar og gaar, skjelflytteren slæper paa gloende jord, den gjerrige, hvis sjæl var i «trang» i denne verden, er smidd i en kaape av bly. — Grepen bryter visionæren til slut ut i en række lovprisninger av de gode gjeringer. De faar fuld løn i det andet liv, almisser og gode gjeringer følger den døde paa hans sidste færd og beskytter ham mot vandringens rædsler. Kun intet skrømt; «tunga talar, men sanning svarar på domedag», er det manende omkvæde til dette sidste avsnit¹.

Axel Olrik har kaldt Draumkvædet «det 13de aarhundredes og hele middelalderens ypperste digtning i Norge». Og det er sandt, Draumkvædet ligger likesom baade ett og to trin løftet over det vanlige episke nivaa. Skjønt det nu bare er en ruin,

¹ Efter restitution paa grundlag av samtlige opskrifter trykt i «Draumkvæde, et digt fra middelalderen. Illustreret af Gerh. Munthe, teksten redigeret af Moltke Moe. Kristiania 1904. (Publikation nr. 1 fra Forening for norsk bogkunst)». — Jfr. H. F. Feilberg, «Et kapitel af folkets sjæletro» i Bjerger's Aarvog for dansk kulturhist. 1894, s. 117 ff.

virker alvorstygnden og den massive mægtighet som om man stod foran kyklopiske murer: en masseagtig opdyngning av vældig billedstof, kvader paa kvader, som hviler trygt ved sin egen tyngde og forsmaar enhver sammenkitning av tankeoverganger. Hvor overvældende helhetsstemningen er, springer kanske klarest i øinene, naar man lægger Draumkvædet ved siden av andre av middelalderens visioner, f. eks. det beslegtede gammelislandske digt *Sólarljóð*, som dog har én av sine kilder netop i Draumkvædet. Den ukjendte forfatter har været en digter av høi rang.

Draumkvædet og *Sólarljóð* tilhører hvad man pleier at kalde visionslitteraturen: de talløse fortællinger, paa vers og prosa, som skildrer et syn av, en reise til, eller en henrykkelse til det hinsidige. I alle land og til alle tider møter vi slike skildringer; kanske oftest som utslag av kulturlaan og impulser utenfra. Men den universelle utbredelse av disse tankefostre vidner paa samme tid om hvor de har imøtekommet almenmenneskelige forestillinger, først og fremst hos samfund paa visse kulturtrin. I den kristne middelalder, med dens barnlige trang til sanselig anskuelighet, var denne litteratur likesaa rik og utbredt, som den nu er ned-sænket i glemsel. Hvad der endnu ikke er veiret helt bort, er som regel sunket til bunds til de underste folkelag, og frister livet i almuetradition eller som folkebøker i skillingstryk — slike som den svenske *Jonas Hakanssons uppenbarelser*, eller vor *Syne-Martes syner*, sognejenten som Henr. Wergeland har digtet om.

Grundlaget for alle disse fortællinger er forestillingen om den a v d ø d e s, den av legemet utfarne sjæls, reise til sit hinsidige blivested. I denne form gjenfindes idéen rundt omkring i verden, hos snart sagt ethvert naturfolk — sydhavsøernes beboere, som polarlandenes Eskimoer — og hos de nuværende kulturfolk i deres barndom. Saaledes fortæller f. eks. Parsernes hellige bøker utførlig om hvordan sjælens liv forløper, naar den er skilt fra legemet: Tredje nat efter døden maa sjælen vandre over et høit fjeld, som omgir hele jorden og rækker like til himmels; dèr naar den en bro, Tsjinvat-broen, som vogtes av to hunder. Ved broen maa sjælen gjøre rede for sig for génierne eller fylgjerne; er den god og from, slipper den over broen til paradiset; i motsat fald blir den bundet og slæpt til helvede¹.

¹ Hübschmann i *Jahrbücher für protest. Theol.* 5, s. 203 ff.; Edv. Lehmann, *Zarathustra II*, s. 251 f., 150 ff.

Ut av denne forestilling om den avdødes reise til dødsriket skyter med logisk nødvendighet troen paa muligheten av allerede i levende live at kunne foreta den samme færd. Saa naturlig er denne utvikling, at vi finder den fuldt utformet i sagn og myter selv hos de fleste naturfolk, side om side med dens rot, idéen om den dødes reise til landet bak livet. Endog troen paa en bro som fører over fra den ene verden til den anden, og som det er forbundet med den ytterste fare at færdes over, forekommer hos en rekke av slike folk, som hos Eskimoerne og Nordamerikas Indianere. Broen er en episk anskueliggjørelse av overgangen fra liv til død. For en sanselig-billedlig opfatning ligger ogsaa idéen om en slik bro nær, og kan følgelig være opstaat uavhengig paa flere steder og til forskjellig tid. Men den forutsætter i ethvert fald kjendskap til broer og brobygning; hos en stamme som ikke vet hvad en bro er, kunde tanken ikke opkomme. Og Eskimoerne og de gamle Indianere har ikke hat broer; de maa derfor ha laant tankebilledet om dødsbroen. Det er vistnok de gamle Nordboere, Grønlands kolonister, som har lært Skrælingerne denne idé; og saa har den vandret fra stamme til stamme til Nordamerikas fastland og bredt sig mellem Indianerne. — I kulturfolkene's myter har selvfølgelig den legemlige reise til dødslandet mange sidestykker. Jeg peker paa Odysseus's besøk i Hades, paa Æneas's nedfart hos Vergil, Ardsjuna's himmelfærd i det indiske epos Mahâbhârata, og paa Wäinä-möinens nedstigning til underverdenen i det finske digt Kalevala.

Foruten forestillingerne om sjælens dødsreise og om legemlige besøk i dødens rike kjender adskillige folkefærd ogsaa syner eller henrykkelser i aanden. Saaledes baade Jøderne og den klassiske oldtid; enhver vil mindes profeten Esekiels syner, eller Paulus's henrykkelse til den tredje himmel. Slike henrykkelser er en yngre, aandigere — eller om man vil, mere rationaliseret — utviklingsform av den samme tankegang som har skapt fortællingerne om legemlige reiser til den hinsidige verden.

Hovedkilderne til middelalderens visionslitteratur er at søke i 3—4 forskjellige strømninger, som har blandet sig indbyrdes.

De to første av disse har mindst betydning; det er forestillingerne om det hinsidige liv hos det persiske Avesta-folk og hos Ægypterne. Gjennem jødedommen er enkelte

træk av parsismens eschatologi gaat over i den kristne visionære digtning, deriblandt den vigtige og overordentlig utbredte forestilling om broen som fra de levendes land fører over til de dodes. I den katolske kirke var det pave Gregor den store som først optok dette tankebillede, i sine «Dialoger» (594), og den enestaaende anseelse dette skrift i mange aarhundreder nød, har gjort at dødsbro-motivet slog rot rundt om i Europa og overalt gik ind i folkefantasiaen. — Heller ikke de gammel-ægyptiske tanker om underverdenen synes i synderlig omfang at ha øvet indflydelse paa de ældste kristlige digtninger av denne slags, ialfald ikke direkte, derimot kanske nok indirekte, gjennem de græske orfikeres lære. I 1900 blev der rigtignok utgit en ægyptisk tekst om et legemlig besøk ved Osiris's domstol i underverdenen¹; men haandskriftet er saa sent, yngre end aar 50 e. Kr., og teksten indeholder saa mange forbausende overensstemmelser baade med orfiske skrifter og med nytestamentlige tanker, at den neppe tør brukes som bevis uten en indgaaende undersøkelse.

Den tredje hovedkilde for visionslitteraturen er den jødiske apokalyptik, de mange aabenbaringer fra senjødedommens tid, omtrent fra 2det aarhundrede før Kristus av². Denne kilde er av større betydning end de to første. De viktigste av disse jødiske verker er: «Fjerde Esra bok», «Baruch's aabenbaring», «Moses's optagelse i himlen», og «Henoeh's bok». Fremfor alle har Henoehs bok gjort sig gjældende i den følgende utvikling. Skriftet skildrer bl. a. de forskjellige opholdssteder for salige og usalige, og kjender endog et renselsessted («βάσανος»), en art skjærsild indtil dommens dag; desuten omtaler den — likesom Daniel — en «livsens bok», hvor alle menneskenes gjerninger er optegnet, og som de dømmes efter paa den ytterste dag. Selv om adskillig av dette viser tilbake til græsk paavirkning, lar det sig ikke negte, at fra Henoehs bok og fra den jødiske aabenbaringslitteratur i det hele er et ikke litet antal motiver indkommet i de kristne visioner. Men paa langt nær ikke de talrigste og viktigste.

Grundstokken av de middelalderlige forestillinger om livet

¹ Se J. Lieblein i «Verdens Gang» 1902, nr. 206. — Om de genuine ægyptiske forestillinger om livet efter døden se J. Lieblein, Gammelægyptisk Religion III, især 62 ff., 100 ff. og 114 ff.

² Se E. Kautzsch, Die Apokryphen u. Pseudepigraphen des Alten Test. II, s. 177 ff.

efter døden har en anden oprindelse; de stammer gjennem visse mellemlødd fra Grækernes orfisk-pythagoræiske kulter¹. De orfiske eschatologier — som bundet i den thrakiske Dionysos-dyrkelse — skiller sig skarpt fra alle andre græske lærer. For at vække og omvende utmaler de straffene i det hinsidige liv grovt og massivt, ofte med raa skrækkelighet. Alt hvad der i den antike overlevering møter os av pinsler og straffer av utsøkt rædsel, gaar tilbake til orfiske skrifter, og har saa siden avgitt renderingen til pineskildringerne i de kristne apokalypter og visioner. Hadesfærderne synes at ha fundet særlig pleie i denne orfiske literatur. Vi vet at der har eksistert et eget digt om Orfeus's nedstigning til Hades, og at der alt tidlig gaves en Pythagoras's Hadesfart, hvori skildringen av de underjordiske straffer indtok hovedplassen². Ellers kjender vi disse Hadesfærder fra *Platon's* og især *Plutarch's* myter, foruten fra senere forfattere. Det er fremfor alt én av Plutarchs fortællinger som er merkverdig, og i stor utstrækning gaar igjen i middelalderens visioner. Den kaldes *Thespesios-myten*³: Thespesios hette egentlig Aridaïos. Han var død i tre dager, og vaaknet derpaa til liv igjen; nu er han rettfærdigere end alle mennesker. Straks han dør, blir han mottatt av en sjæl, som gir ham navnet Thespesios, og fører ham om i de dødes rike. Han ser alle sjælene med deres synde-arr; han ser Adrasteia, «den uundgaaelige», datter av «nødvendigheten», Ananké, ser hende høit oppe som hævner av al uret, — til hjælpere har hun Erinnyerne og Poiné («soning») samt Diké («rettfærdighet»): de straffer alle syndere, dem som kan helbredes, og dem som er uhelbredelige, hver art av syndersjæle med sin særegne farve. Han ser salighetens lysende sted, grønt og blomstrende og fuldt av herlig duft. Og han ser pinens steder med de forskjellige straffedomme. Somme velter sig i smuds og vender det indvendige ut, som skolopendere, — de vellystige. Somme omsor hverandre og æter hinanden gjensidig, — det er de hidsige og vredagtige. Side om side ser han sjøer av sydende guld, iskoldt bly, og haardt sølv; rundt om dem staar dæmoner og stikker — som metalarbeidere — sjælene fra den ene sjø i den andre —: det er de umættelige

¹ Jfr. Gustav Anrich, *Das antike Mysterienwesen in seinem Einfluss auf das Christentum*, 1894, bl. a. s. 14 ff.; Ernst Maass, *Orpheus*, 1895.

² Se Albrecht Dieterich, *Nekyia*, s. 128 ff.

³ *De sera numinis vindicta*, cap. 22.

og havesyke. Til slut ser han ogsaa sjæle som skal gjenfødes til et nyt liv i verden.

Saa staar vi foran den kristne indsats.

Sit nærmeste utgangspunkt har den kristne visionsdigtning i *Johannes's aabenbaring* og de nytestamentlige pseudepigrapher, slike som *Petrus's aabenbaring*, *Paulus's aabenbaring*, *Nikodemus-evangeliet*, o. l. Disse uegte evangelier og apostelaabenbaringer, som fra først av dannet sig for at tilfredsstille den religiøse nysgjerrighet, er rene magasiner av sagn og mytedrag. Om det nye testaments evangelier som kjerne krystalliserte sig litt efter litt en mangfoldighet av fortællinger og motiver som staar i den inderligste sammenheng med den klassiske og østerlandske verdens mytologier og sagnoverlevering. Og de sagnevangelier og sagnaabenbaringer som paa denne vis opstod, øvet i middelalderen en saa gjennemgripende indflydelse paa den europæiske folketradition, at man kunde fristes til at kalde dem for nutids-traditionens bibel. Efterhaanden blandet saa disse apokryfe skrifter sig med de kanoniske, og saaledes opkom de saakaldte «historiebibler», en slags folkelige uttog av de historiske deler av bibelen, som fra Bysanz og navnlig Bulgarien av gjød sig ut over det middelalderlige Europa, og som ved siden av sin bibelske grundstok indeholdt store masser av apokryfisk stof, av helgenlegender, visioner, verdslige sagn, ja av hedensk overtro. Begge disse litteraturstrømninger, baade apokryferne og de folkelige bibeluttog, har sit ophav i kjetterske kredse: apokryferne nærmest fra østerlandets gnostiske sekter, historiebiblerne fra de bulgarske Bogomiler, de seneste utløpere i Europa av manichæismen med dens underlige blanding av kristendom og orientalsk hedenskap.

Efter *Johannes's aabenbaring* møter vi *Petrus-apokalypsen*, som blev fundet vinteren 1886—87 i et pergamenthaandskrift i Øvreægypten¹. Den er et brudstykke, en del av et *Petrus-evangelium*, og danner grundlaget for en yngre, selvstendig *Petrus-aabenbaring*, som nu alene kjendes fra citater. *Petrus-apokalypsen* — fra c. 150 — aapner rækken av de rike apokalyptiske digtninger med deres skildring av himmel og helvede. Billederne i denne og de følgende aabenbaringer er som regel væsentlig forskjellige fra de jødiske apokalypser; derimot gjenfindes de karakteristiske

¹ O. von Gebhardt, *Das Evangelium u. die Apokalypse des Petrus*, 1893; E. Hennecke, *Neutest. Apokryphen*, s. 211 ff.

typer av synder og straffer saa godt som alle i den ældre græske litteratur¹. Sammensmeltningen av disse græske idéer med de jødiske og østerlandske gik mest for sig i Ægypten²; og gnostiske sekter spillet en fremtrædende rolle som mellemmand. — Pergamenthaandskriftet av Petrus-aabenbaringen fortæller at Herren viste Petrus et sted utenfor verden, straalende i solglans og blomstrende med uforgjængelige urter, fyldt av vellugt og vekster som bar velsignet frugt. Men Petrus fik ogsaa se et andet sted, like overfor det første, mørkt og fælt; det var straffens sted. Somme var ophængt i tungen, og ild brændte under dem: de hadde spottet retfærdighetens vei. Og der var kvinder som hang i haaret over sydende dynd: det var de som hadde smykket sig til egteskapsbrudd; elskerne, deres medskyldige, hang efter føtterne med hodet i dyndet. Tæt ved var et sted hvor de straffedes blod og urenlighet fløt sammen til en sjø; der sat kvinder i til halsen, og ret imot dem paa bredden sat smaabørn og graat, og fra bornene gik ildstraaler ut, som ramte kvinderne i ansigtet: det var de som hadde undfanget utenfor egteskap, og fordrevet fosteret. Saa var der mænd og kvinder som bet sine læber i stykker og fik glødende jern over ansigtet: det var de falske vidner. Et andet sted var fuldt av spidse gloende stener, hvassere end sverd og spydodder, og kvinder og mænd i stinkende filler veltet sig paa dem: det var de rike som ikke hadde forbarmet sig over enker og faderløse. Og i en stor sjø, fuld av kokende edder og blod, stod der mænd og kvinder til knærne: det var aagerkarer og de som hadde tat rentes rente. Og der var mordere: de laa begravet i mørke under slingrende ormer. Og der var de som hadde syndet mot naturen: de blev styrtet utfor et vældig stup, saa atter drevet op paa stupet og styrtet ned, evig og ustanselig, uten hvile; osv.

Av samme art som Petrus-apokalypsen er den aabenbaring som gaar under *Paulus's* navn. Bare at Paulus-aabenbaringen³

¹ A. Dieterich, *Nekyia*. Beiträge zur Erklärung der neuentdeckten Petrusapokalypse, 1893. — Jfr. A. Hilgenfeld, *Novum Testamentum extra canonem*, fasc. IV, s. 74 ff.; Maass, *Orpheus*, s. 257 f.

² Den koptiske litteratur har endnu bevaret visioner og apokalyptiske digtninger fra c. 450 til henimot 700. Se bl. a. E. Amélineau, *Contes et romans de l'Égypte chrétienne*, I (1888).

³ Græsk tekst hos Tischendorf, *Apocalypses apocryphæ*, s. 34 ff.; latinske tekster hos H. Brandes, *Visio S. Pauli. ein Beitrag zur Visionslitteratur*, 1885. De forskjellige haandskrifter og oversættelser skiller sig

— nærmest med Johannes's som forbillede — har langt rikere skildringer av himlen og de saliges glæder. Ellers gjenfindes den samme samsvarighet mellem synd og straffedom, efter det middelalderlige ord: «Det lem som du har syndet med, paa det skal du straffes»; det er en episk gjennemførelse av regelen «øie for øie, og tand for tand»; men anvendelsen av dette princip paa det hinsidige liv stammer ikke fra jødedommen, men fra orfikerne. Det vigtigste nye i Paulus's aabenbaring er en brønd hvis munding er lukket med syv segl. Da englen som fører Paulus, bryter seglene, strømmer en rædselsfuld stank ut, og brønden er fylt av mørke og sukke; dør gjemmes de sjæle som er helt forkastet fra Gud. Paulus-apokalypsen gaar ut fra det bekjendte sted i 2det Korintierbrev 12: «Jeg kjender et menneske i Kristus — om han var i legemet, vét jeg ikke, eller utenfor legemet, vét jeg ikke, Gud vét det — en som for fjorten aar siden blev rykket like ind i den tredje himmel . . . han blev rykket ind i paradiset, og hørte uutsigelige ord, som det ikke er et menneske tillatt at uttale.» I dette utgangspunkt ligger selvfølgelig grunden til den utførlige behandling av saligheten og himlen. Verket er blit til omkring 380.

Nær Paulus-apokalypsen staar den saakaldte *Maria's aabenbaring*, som er opstaat under indflydelse av den stigende Mariadyrkelse¹. Dette skrift er betydelig yngre, ikke ældre end 500 og ikke senere end 800, og det synes at ha hat størst betydning for den græske kirke; navnlig har det spillet en betydelig rolle i de slaviske folkelitteraturer. Det tilhører en tid da Mariadyrkelsen var begyndt at gjennemsyre kristendommen, men for hun endnu i den almindelige bevissthet hadde indtatt plassen som en slags fjerde person i guddommen, d. v. s. forut for det 9de aarhundrede, da typens utvikling endte i opfattelsen av Maria som gudkvinden, i analogi med Kristus, som nu mere blev oppfattet som gudmanden end som gudmennesket. Hovedinteressen ved Maria-aabenbaringen ligger for os i Marias forbøn hos Gud for de fordømte, hvem hun skaffer hvile fra deres pinsler fra skjærtorsdag til pinse. Skjønt dette drag, som mange andre,

sterkt fra hverandre, og har ofte optat træk og indskud fra yngre digtninger. — Jfr. Maass, *Orpheus*, s. 254 ff.

¹ Se Tischendorf, *Apocalypses apocryphæ*, s. XXVII ff.; Ch. Gidel *Nouvelles études sur la litt. grecque moderne*, s. 313 ff. Jfr. M. Gaster, *Ilchester lectures on Greeko-Slavonic Literature*, 1887, s. 59 ff.

kun er et plagiat fra Paulus's aabenbaring, som tillægger sin helt den samme medfølelse, er Marias indgripen som forbeder senere et staaende træk i hele visionsdigtningen¹. Paa den anden side viser Marias apokalypse ogsaa saa sterke likheter med en gammel-persisk vision, Arda-i-Viraf's syn², at det er vanskelig at verge sig mot troen paa at dette syn har været et av forbillederne for Maria-aabenbaringen. En slik tanke forutsætter ikke nogen umulighet; der er nok av eksempler paa at de østerlandske og østeuropæiske sekter, hos hvem vore apokryfer skjøt frem, hadde tilegnet sig en stor del av orientens religiøse fortællinger og forestillinger, og i det hele virket som formidlere mellem østens og vestens tradition. Jeg behøver bare at nævne den berømte kristelige roman «Barla'am og Joasaf», som spillet en saa enorm rolle i middelalderen: den er fra først av intet andet end en indisk livsskildring av Buddha, — og dog er den optat blandt den katolske kirkes anerkjendte legender.

De to sidste aabenbaringer har ført os ind paa de egentlige visioner, som de stemmer med baade i form og idé.

Middelalderens visioner falder i to store klasser, de politiske og de opbyggelige. Med de politiske visioner har vi her intet at gjøre — skildringen av det hinsidige danner i dem alene en bakgrund for den egentlige tankegang —; heller ikke med den parodiske, farcemæssige fremstilling av livet efter døden: den tilhører ogsaa især en senere tid.

Den ældste opbyggelige vision finder vi hos biskop *Palladios* av Bithynien, i hans eneboerhistorie, «*Historia Lausiaca*»³, fra henimot 400. Men den er litet utformet. Visionen tillægges St. Antonius, den ægyptiske eremit. Han ser en vældig, sort rise, som med sit hode naar op i skyerne; under ham brer sig en sjø, stor som havet. Sjælene flyver i fugleham; de frommes sjæle svinger sig over risen, og engler slipper dem ind i himlen, de ondes derimot blir grepet av risen og kastet i sjøen. Sjøen er helvede, et billede som allerede forekommer i Johannes' aabenbaring.

Ikke stort mere utviklet er de nærmest følgende visioner,

¹ Den hellige jomfru som forbeder forekommer først hos *Irenæus* i anden halvdel av 2det aarh. (Adv. hæ. V, 19).

² *The Book of Arda-i Viraf*, edited and translated by Haug and West. Bombay 1892. Jfr. *Lehmann*, *Zarathustra*, I, s. 36 f., II, s. 254 f.

³ *Hist. Laus. cap. 28.*

f. eks. de som *Gregor av Tours* fortæller i sin Frankerhistorie fra sidste fjerdedel av 6te aarhundrede.

Mellem *Gregor av Tours's* visioner er der bare én som er litt utført. Den handler om en frankisk abbed *Sunniulf*, som selv har fortalt den. Han var en ydmyg og kjærlig mand; naar der kom gjæster til klostret, vasket han egenhændig føtterne paa dem og gned deres frosne hænder. Men han hadde den feil, at han styret sine munkes «ikke ved frygt, men ved bønner». En gang saa han sig i et syn hensat til bredden av en ildelv, og i elven sat nogen til maven, nogen til beltestedet, andre til akslerne eller halsen; alle graat og jamret over den brændende pine. Over elven gik en bro, men saa smal at en mandefot fyldte hele bredden. Paa den anden side saa *Sunniulf* et stort, skinnende hvitt hus. Paa sit spørsmål fik han til svar: Den som findes uskikket til at røgte sin sjælehjord, styrter ned fra den trange bro; men den som bruker alvor og strenghet, slipper uten fare over, og lever siden i glæde og fryd i den skinnende hall paa den anden side elven. Siden syntes munkene, lægger *Gregor* til, at *Sunniulf* var ganske anderledes streng end før.

Utførligere er de henrykkelser som er bevaret av pave *Gregor den store* i hans navnkundige «*Dialogi*» fra 594. Dette skrift var gjennom mange aarhundreder overordentlig utbredt, og fik en næsten kanonisk stilling i kirken. Det ældste norske prækenhaandskrift vi har, fra slutten av 12te aarh., indeholder saaledes for en stor del oversættelser og bearbejdelser derav. *Dialogerne* er et rent skatkammer av underhistorier og mirakler, hentet baade fra kirkelig tradition og fra folkemunde; — det er ikke uberettiget at kalde *Gregors* skrift den ældste europæiske sagnsamling. De visioner som er optat i *Dialogi* er blit forbilledet for alle senere.

Jeg citerer én av dem. Den handler om en ridder i Bysanz, som døde i en pest, men senere paa ny vaaknet til liv. Han fortalte om en bro han hadde set, som førte over en sort elv¹, og fra elven steg stinkende taakemasser op. Paa den anden side av broen strakte yndige enger sig med duftende blomster; dèr vandret skarer av hvitklædte mennesker, og deres huse var

¹ Motivet med dødsbroen har en mængde utløpere i den senere europæiske folketradition. H. F. Feilberg har i *Historisk Månedsskrift* 1887, II, s. 294 ff., behandlet en utbredt barnelek som er bygget over dette motiv.

bygget av gyldne teglsten. Broen tjente til at skjelne mellem gode og onde; hvis en ugudelig vilde over den, faldt han uvægerlig ned i den græsselige elv. Just som ridderen staar og ser paa broen, kommer en sjæl og skal over. Med det samme dukker svarte dæmoner op av elvetaaken og vil dra ham ned til sig; men i et nu er han omgitt av lysende skikkelser, som løfter ham opad¹. — Paven gir en tydning av visionen: De gyldne teglsten i husene betegner de almisser som de fromme her har git; hinsides vender almisserne tilbake og gir giverne tak og ly; — broen forklarer han ved Kristi ord (Matt. 7, 14): «Den port er snever og den vei er trang som fører til livet, og de er faa som finder den»; — elvetaaken indhyller deres boliger som nok har gjort godt i sin livstid, men ogsaa besmittet sig ved kjødelige lyster. Disse huse antyder saaledes en slags mellemtilstand mellem den stinkende taakeelv og de lyse sletter med gyldne boliger; men det er en mellemtilstand av en helt anden art end skjærsildens, — og det til tross for at det netop er i den samme bok av Dialogerne som pave Gregor har begrundet og utviklet læren om denne sjælelutring i ild².

Efter disse visioner og deres nærmeste efterfølgere kommer i tid en irsk. Det indblik i helvede som Gregors Dialoger og de andre ældre visioner gir, er mat og fantasifattig i forhold til de irske skildringer, som griper tilbake til de apokryfe apokalypses helvedeutmaling. Likesaa grundlæggende som pave Gregors beretninger har været for de store hovedtræk i visionsdigtningen, likesaa bestemmende er de irske legends fantasi for den følgende utvikling.

Irernes indsats begynner med den hellige Furseus's syn i det 7de aarhundrede, og fortsætter like til Tundals og Oenus's i det 12te. Tilsammen danner de irske visioner en sterkt sluttet gruppe, med utpræget karakter og sammenhengende indre vekst. Denne gruppe kjender gjennemgaaende fire avdelinger — «stationer», som det kaldes — i evighetslandet; ikke tre: himmel, helvede,

¹ Dialog. lib. IV, cap. 36; i gammelnorsk oversættelse Heilagra manna søgur I, s. 250.

² Læren om skjærsilden gaar tilbake til græske, ikke til jødiske forestillinger. Den har sin oprindelse fra de orfiske skrifers ildstrøm, hvori sjælene renses. Ilden har fra først lustral betydning, den renses fra det dødelige og alt urent. Først sekundært er den tænkt som pinemiddel, saaledes tydelig hos Lukian, Vera historia, II, cap. 27 ff. Se Dietrich, Nekyia, s. 196 ff.; Maass, Orpheus, s. 230 ff.

skjærsild, efter den populære opfatning; heller ikke fem, efter den katolske middelalder-teologi, som i almindelighed opfører fem «receptacula» i de dødes verden: himmel, helvede, skjærsild (purgatorium), limbus puerorum, og limbus patrum (de udøpte børns bolig, og stedet hvor patriarkerne og de gammel-testamentlige fædre før Kristi fremtræden bor). De fire irske stationer: helvede, skjærsild, det jordiske paradys, og himlen — svarer nøjagtig til de irske tekstets skjelning mellem fire forskjellige arter av mennesker: først «menneskehetens utskud», som efter døden farer like til helvede og ikke kommer for dommen; — dernæst «de onde hvis onde gjerninger ikke er kjæmpestore»: de kommer for dommen, men sendes saa til helvede; — saa «de gode hvis gode gjerninger ikke er kjæmpestore»: de blir paa dommens dag sendt til himmerik; — endelig «de fuldkomne», som ikke skal møte ved dommen, men hvis sjæle like efter døden gaar ind i himlen¹. Denne skjelnen mellem «mali valde» og «mali non valde», «boni valde» og «boni non valde» har sin egentlige rot i den vaklende kirkelære om sjælenes tilstand efter døden: om de gaar umiddelbart til himmel og helvede, eller om der gives en mellemtilstand, som følges av en endelig og evig dom. Men sammen hermed har ogsaa et andet moment virket, et rent hedensk: troen paa et fuldkommenhetsland, en slags jordisk paradys. Hos Irlænderne er denne tro rikere utformet end hos de fleste folkefærd, navnlig i form av idéen om Insulæ fortunatæ, «de lykkelige øer», — svarende til hvad vi fra vor folketradition kjender som «usynlige huldrelande», ølande som med ett dukker op av havdypet og viser sig for den intetanende fisker, helst som en uventet tilflugt i havsnød, men som ikke lar sig se av noget menneskeøie som leter efter dem. Om dette forjættede land, «Terra repromissionis», eller som det heter i folkemunde: Hy Bresail, «den lykkelige, signede ø» — har der hos Ierne samlet sig en broget blanding av kristne legender og ældgamle hedenske sagn, klassiske saa vel som keltiske, en sagnblanding som i høi grad har paavirket de hel- og halvhedenske Nordboere og sat adskillige elementer ind i vor folketro². Det er fra disse sagn og fra den bibelske forestilling om Edens have

¹ H. Zimmer i Zeitschr. für deutsches altertum, 33, s. 285 f. Jfr. Zarncke i Berichte der Sächs. Gesellschaft der Wissenschaften, Philos.-hist. Classe, 18, s. 196 ff.

² Se Fridtjof Nansen, Nord i taakeheimen, kap. IX og s. 456.

at det jordiske paradís kom ind i visionerne, dogmatisk tillempet og fremhjulpet av en vag kirkelære.

Vi gaar forbi en lang række av visioner, som enten ikke er synderlig utprægede, eller ialfald ikke har væsentlig nye drag at byde, i forhold til de syner som tilhører denne digtarts blomstring; vi forbigaar altsaa den engelske kirkehistoriker *Beda's* visionsskildringer fra kort efter 700, Tysklands apostel *Bonifatius's* fra omkring 750, Nordens apostel *Ansgar's* fra midten av 9de aarhundrede, og mange flere.

Jeg stanser alene et øieblik ved den irske *Adamnān's vision*, fra begyndelsen av 9de aarhundrede¹, — bare for at fremhæve et enkelt træk av den, hvor stor interesse end den hele vision har. *Adamnān*, med tilnavnet «Vestens høilærde», døde i 703, men beretningen om hans syn er nedskrevet gode hundrede aar senere, og er bevaret i et navnkundig irsk haandskrift, «Lebor na huidre», fra 11te aarhundrede. Det er især i den individualiserende skildring av salighetens glæder som denne vision udmerker sig, forskjellige efter de forskjellige arter av salige og efter de forskjellige trin i salighet. *Adamnān* har først skildret det skinnende lys som ligger over de saliges land. «Men tusen ganger større end dette lys er den glans som dirrer over himlens herskarer paa sletten omkring Herrens eget kongesæte, med en baldakin over, hvilende paa fire herlige soiler av kostelig sten. Paa stolstolperne foran kongen sitter tre ædle fugler; deres hug og tanke er bestandig i deres skaber: det er deres kunst. De sætter sig paa stolen og feirer de otte kanoniske tider med lovprisning av Herren, sammen med erkeenglenes lovsang; fuglene og erkeenglene begynder sangen, og alle himlens herskarer falder ind, baade helgener og de hellige møer.» — Disse fugler paa Guds kongesæte er forbilledet for de gamle nordboeres forestilling om Odins talende ravner, som sitter paa hans aksler eller paa sætets stolper, og sier ham alt de vét. De tre fugle hos *Adamnān* symboliserer treenigheten, som stundom fremstilles under billedet av tre like ørner². Allerede den tidlige middelalder oppfattet tre-

¹ Først utgit som manuskript [av *Whitley Stokes*], *Adamnān's vision*, transcribed and translated from the book of the dun cow, Simla 1870. Senere er den irske tekst trykt hos *Windisch*, *Irische Texte* I, s. 165 ff. — Jfr. *Kuno Meyer* and *Alfred Nutt*, *The Voyage of Bran* I, s. 219 ff.

² *W. Menzel*, *Christliche Symbolik* I, s. 214 (efter *Twining*, *Symbols*, pl. 23). — Fugleskikkelsen hos *Adamnān* er dog oiensynlig paavirket av de vingede keruber; sml. *Visio Alberici*, cap. 39.

enigheden som bestaaende av Memoria, Intelligentia, og Voluntas¹. Navnene paa Odins ravner er likefrem oversættelser av de to første av disse teologisk-allegoriske begreper: Muninn av Memoria, Huginn av Intelligentia². At fuglene hos Adamnān var treenighetssymbol, har vore gamle fædre ganske naturlig ikke kunnet forstaa; derfor har de nøiet sig med to, én paa hver av gudens aksler; — anbringelsen av en tredje vilde jo ogsaa hat sine vanskeligheter.

Fra 1000-tallet av danner visionerne i 2—3 aarhundreder den omfangsrikste gren av kristenhetens digtning. I denne tid falder visionslitteraturens blomstring; da opstaa *Alberik's*, *Oenus's* og *Tundal's* store syner (c. 1130—1190)³. Til samme tidsrum hører ogsaa de to visioner som har inspireret Draumkvædets digter, den holstenske bonde *Godskalk's* syn vinteren 1189—90⁴, og den engelske leilænding *Turkill's* fra høsten 1206⁵.

Alberik var munk i klostret Monte Cassino i Italien, og i dette land er den vision som bærer hals navn, opstaaet henimot

¹ Se f. eks. Isidorus Hispalensis. Etymolog. lib. 7. cap. 4, 1: «Trinitas appellata, quod fiat totum unum ex quibusdam tribus, quasi Triunitas, ut memoria, intelligentia, et voluntas, in quibus mens habet in se quamdam imaginem divinæ trinitatis. Nam dum tria sint, unum sunt, quia et singula in se manent, et omnia in omnibus.» — Senere regnet man, efter Petrus Abælard (død 1142), gjerne Potestas, Sapientia, og Amor som de tre treenighetsbegreper.

² E. H. Meyer. *Völuspa*. s. 83, og samme forfatters *Germanische Mythologie*. s. 232: Meyer har set navneoverensstemmelsen, men ikke treenighetssymbolet, de tre fugler. — Gaar det tredje begrep i treenigheten, *Voluntas*, igjen i *Vili*, navnet paa den ene av de tre Bor's sønner. Nordboernes skapende treenighet?

³ Likesaa Munken av Eynsham's vision fra 1196; se Ward, *Catalogue of Romances II*, s. 493 ff. Visionen er utgit av M. Huber i *Vollmöller's Romanische Forschungen XVI*, 641 ff.

⁴ Godskalks vision er nedskrevet i 1190 av hans prest, en klostergeistlig i Neumünster, og eksisterer kun i et eneste haandskrift, som efter alt at domme er originalhaandskriftet. Den er flere ganger utgit i utdrag, sidst og bedst av R. Usinger, *Visio Godeschalci*, Kiel 1875 (i *Scriptores minor. rer. Slesvico-holsat.*); men heller ikke denne utgave er fuldstændig.

⁵ Efter Ward, *Catal. of Rom. II*, s. 506 f. skrevet av Ralph, abbed av Coggeshall, fra 1207—1218. Ralph's tekst er utgit av Ward i *Journal of the Archaeological Association*. 31, s. 440 ff. Forkortet har teksten været meddelt i Roger av Wendover's *Flores historiarum* (ed. Coxe, III, s. 190 ff.; ed. Hewlatt II, s. 16 ff.) og hos Matthæus Parisiensis. *Chronica majora* (ed. Luard, II, s. 497 ff.).

1130¹. Den er kanske den mest bekjendte av alle visioner; man har villet hævde at det er fra den, Dante har hentet grundrisset til sin Guddommelige komedie — hvad der dog tør være tvilsomt.² — Som tiaars gut faldt Alberik i en svær sygdom, og blev i ni dager liggende uten sans og samling. I denne tid fører apostlen Petrus og to engler ham om i himmel og helvede. Først ser han det sted hvor de aarsgamle børn renses, — for heller ikke de er, efter apostlens utsagn, skyldløse, ikke engang et dagsgammelt spædbarn er uten synd; de maa i syv dager ligge paa glødende kul, og er de to aar gamle, maa de ligge i fjorten dager, og saaledes videre. Dette er, sier Petrus, den mindste straf i den anden verden: ti med aarene vokser menneskenes syndeskyld. Denne straf heter «Prudentia». Saa følger den lange, lange række av synder og syndestraffer, baade i renselsesstederne og i det egentlige helvede, hvor ingen andre bor indtil dommedag end Judas, Hannas, Kaifas, og Herodes, de som la haand paa den hellige. Ved helvedbrønden³ ligger en orm av uoverskuelig længde, bundet med en vældig kjetting som er fæstet i helvede. Naar ormen drar aande, suger den i sig, som fluer, en mangfoldighet av syndersjæle, og puster dem ut igjen forbrændte: «deres orm skal ikke dø, og ilden ikke utslukkes.» Siden møter Alberik to uhyrer, en hund og en løve, av hvis gap der staar svovlflammer, og pusten driver sjælene uimotstaaelig ind i de forskjellige straffesteder. Kort efter ser han en brændende bekelv, «som heter Purgatorium», og som strømmer ut av helvede. Over den fører en bred jernbro, som de retfærdige med lethet slipper over; men synderne maa gaa den belæsset med tunge byrder, og naar de kommer midtpaa, blir broen smal som en traad⁴, saa de styrter ned i elven; dette gjentar sig, indtil de er rensset fra sine synder, da slipper de let over. Foruten

¹ Padua-utgaverne av Dante, V.

² A. D'Ancona, I precursori di Dante, 1874, s. 63.

³ Helvedsbrønden stammer fra salme 69, 16 (i Vulgata salme 68, 16): «La ikke brønden (puteus) lukke sin mund over mig.»

⁴ At broen for de ugudelige blir traadsmal, er en jødisk-muhammedansk tanke. I en gammel rabbinsk utlægning av Esaias (Jalkut Jesaja) fortælles saaledes, at saa snart de ryggesløse sætter sin fot paa broen, blir den en tynd traad, og de styrter ned i dybdernes dyp. Hos muhammedanerne heter broen Sirat, og er tyndere end et haar, skarpere end et sverd, og mørk som natten; luerne slaar vildt op paa begge sider fra avgrundsdyppet, men for de rettroende danner de paa Guds bud en sval løvgang.

bekelven lærer visionæren ogsaa et andet renselsessted at kjende: en vældig slette, av tre døgn's utstrækning, oversaadd med torner og spidse pigger, saa ikke en fot kan finde plass uten at bli gjennemstukket. Her blir de syndige sjæle jaget frem og tilbake og pisket av djævelen, som rider paa en umaadelig, optømmet drage og har en orm til pisk. Naar sjælene paa denne vis er rensset, kommer de til en anden slette, yndig og blomstergrodd, som ligger høit og nær himlen og er en slags forgaard til paradiset, og i samme øieblik en sjæl sætter foten paa denne slette, læges alle saar fra tornesletten og de flengede klær blir hele og nye. Midt paa sletten ligger paradiset selv, med livsens og kundskapens trær; men dær bor nu bare Abel, Abraham, Lasarus, og røveren som blev korsfæstet ved Kristi side. De retfærdige kommer først derind paa den ytterste dag; til da bor de paa denne blomstereng. Og hver gang der kommer nye sjæle dit fra pinslerne paa tornesletten, faar de en jublende mottagelse av de retfærdige og husvales av rosernes og liljernes duft. Fra disse salige egne gjennemvandrer Alberik de syv himle; i den syvende og høieste staar Guds trone, foran ham staar keruberne med sine seks vinger og synger: «Hellig, hellig er Herren Gud Sebaot!»

Det er slaaende, hvor sceneriet har utvidet sig hos Alberik i sammenligning med de ældre visioner. For enhver slags synd finder vi skapt et eget straffested, og ofte egne straffer¹. Men ordningen av stationerne er uklar: først skjærsilden med dens underavdelinger av sjøer og daler, saa helvedbrønden, derpaa atter skjærsild-steder, med broen og tornesletten og enkelte særlige straffer. Denne ugreie stammer øiensynlig derfra, at forfatteren har søkt at sammenarbeide forskjellige og til dels motstridende kilder, særlig Paulus's og Marias apokalypter, Gregors Dialoger, Beda's og Bonifatius's syner, samt visioner av den irske gruppe. Den førerrolle apostlen Petrus spiller, synes at ha sit forbillede i Ansgars visioner. Av nye træk møter vi den bundne helvedorm (d. v. s. «den gamle drage»)²; at mordere maa bære paa en djævel i den myrdedes skikkelse; og den gnostisk-manichæiske forestilling om de syv himler. Det at de retfærdige først paa dommedag slipper ind i paradiset, bundet i en forveksling med det himmelske Jerusalem, hvor de salige, efter kirkelæren, ikke kan indgaa før efter dommen. At ikke andre end de fire jøder

¹ C. Fritzsche i III, s. 357.

² Jfr. Arturo Graf, Miti II, s. 133, anm. 180.

som fordømte Kristus, er ugjenkaldelig fortapt, er en forestilling som ogsaa ellers kommer til orde i visionslitteraturen; saaledes i et syn hos Beda¹ og hos Roger av Wendover (til aaret 728), om en munk som saa satan i avgrundens dyp, og ved siden av ham Kaifas og de øvrige som dræpte frelseren.

Den yngste av de tre store visioner, *Oenus's*, henføres i regelen til aaret 1153; den findes i et skrift fra sidste del av det 12te aarhundrede, om den hellige Patrik's purgatorium². Patrik var Irlands apostel (død mellem 455 og 464). Da han saa saa liten frugt av sin missionsvirksomhet, bad han Gud om et synlig tegn som kunde besegle hans præken. Om natten aabenbarte Kristus sig for ham og gav ham en stav, som han skulde slaa paa jorden med. Han gjorde saa, og straks opstod der en dyp hule, en aapning ind til jordens indvolde. Den fik navn av St. Patrik's purgatorium. Og enhver sjæl som her i livet gaar ned i dette dyp og tilbringer et døgn dèr, utsat for alle det hinsidige livs pinsler, gaar ved sin død fri av skjærsilden og kommer like ind i paradís. Mange er de, sier den gamle legende, som har benyttet sig av denne guddommelige naade og allerede i levende live bøtt for sine synder.

En av disse var den irske ridder Oengus, Oenus eller Owein. Efter at Oenus har steget ned i hulen, vandrer han længe om i mørke, indtil han kommer til en slette. Der finder han en pragtfuld kirke — eller et slot: ordet «aula» har i middelalderen begge betydninger —, bygget som et kloster, med aapne søileganger. Mens han beundrer det herlige bygverk, trær tolv hvitklædte, nybarberte mænd i munkedragt hen til ham. De hilser ham i Herrens navn, fortæller ham hvorledes han skal fortsætte sin vei, og styrker hans mod og tro overfor de rædsler han gaar i møte. Straks efter angripes han av talløse dæmoner, som kaster ham i en ild, da han ikke svarer dem og ikke vil adlyde

¹ Hist ecel., lib. 5, cap. 14.

² Den latinske tekst er utgit paa mange steder, i 1891 efter nyopdagede haandskrifter av Ed. Mall i Vollmøller's Romanische Forschungen VI, s. 139 ff.; visionen findes ogsaa hos Roger av Wendover og Mathæus Parisiensis (under aaret 1153). — Se Ward, Catal. of Romances II, s. 435 ff.; Ernest J. Becker, A Contribution to the Comparative Study of the Medieval Visions of Heaven and Hell, 1899, s. 87 ff.; Thomas Wright, St. Patrick's Purgatory, 1844; S. Eckleben, Die älteste Schilderung vom Fegefeuer des heil. Patricius, 1885. — Oenus's historie er oversat paa gammelnorsk i Mariu saga, og paa gammelsvensk, utgit av J. A. Ahlstrand, S. Patricks-Sagan, 1844.

deres paabud om at vende om. Med sine jernhaker skyver de ham hit og dit i ilden, men da han paakalder Guds navn, blir han utfriet. Derpaa slæper djævlene ham gjennem fire straffe-steder, det ene forfærdeligere end det andet, alle — vældige sletter, hvis ende øiet ikke kan naa. Efter de fire sletter ser Oenus et umaadelig hjul, ekerne er besat med luende jernnagler, og den underste del av hjulet ligger i et flammehav; paa naglerne hænger sjæle, som sammen med hjulet blir hvirvlet rundt med utrolig fart, det ene øieblik svæver de høit i luften, det næste dykkes de ned i luerne. Derfra kommer han til et hus, som ér saa langt at han ikke kan se enden paa det, og som der staar en uutholdelig hete av. Hele huset er fuldt av dype runde huller, fyldt til randen av sydende malm. Det er djævlens «badehus». I hvert hul staar et menneske, nogen til tindingen, nogen til akslene, nogen til knærne. Ikke langt derfra vælder en mægtig og usigelig stinkende flamme op av jorden, av en brøndaapning, og midt i luen stiger sjæle som gnister op og ned. Det er «helvedes port». Overst er brønden trang, men nedenfor vider den sig ut til en umaalelig bredde og dybde. Den vækker en saa sammensnørende og bundløs angst, at Oenus for en tid mister erindringen om Herrens navn, som før har hjulpet ham overalt paa hans rædselsvei. Tilsidst kommer han til en svovl-stinkende ildelv, bred som en sjø. Over den spænder der sig en bro, saa hoi at det svimler for synet; dertil er den saa smal og spinkel, at selv om den bare laa i en fots høide over jorden, vilde det være uraad at gaa den, og saa glat og sleip, at foten knapt hadde fundet fæste, om broen hadde været aldrig saa bred. Oenus paakalder Herrens navn; straks blir hans skridt sikre, og broen begynnder at vide sig: da han er midtpaa, har den vokset sig saa bred, at han ikke ser elven hverken til hoire eller venstre. Paa den anden side ligger en hoi mur med ædelstensmykket guldport. Derfra slaar der ham en duft i møte, saa vidunderlig herlig, at han synes han paa ny kunde gjennemgaa alle de lidelser han netop hadde utstaat. Da Oenus nærmer sig, aapnes porten, og ut skrider et langt hvitklædt tog av bisper, abbeder, munker, og prester; de bærer kors, kjerter og faner i hænderne, og synger vidunderlige sange. Alle hilser de ridderen velkommen, og to bisper tar ham med sig for at vise ham om. Saa følger den sedvanlige skildring av den yndige blomsterslette, hvor der aldrig er nat, hvor alt straalere i den klareste lysglans — de retfærdiges

fredfulde opholdssted. Som stjerne skiller sig fra stjerne, raader der den rikeste avveksling i de saliges boliger og tilstand. Bisperne forklarer, at dette er det jordiske paradys, som Adam en gang blev jaget ut av. Alle som var der, hadde først maattet gjennemgaa de samme renselser og straffer som Oenus, og én gang skulde de alle indgaa i det himmelske paradys, hvis portes skinnende glans de kunde se ovenfor sig.

Denne vision, som i kunstnerisk henseende hører til de bedste, er især merkelig ved sit anlæg: den er en *visio corporalis*, som middelalderens teologi kaldte det¹, et legemlig besøk i de dødes rike. At man kunde tænke sig muligheten av et slikt frivillig besøk, i den hensigt at gjennemgaa en lutring for det kommende liv, kom derav at middelalderen forestilte sig helvede liggende under jordskorpen. Man trodde der var to helveder, et øvre eller purgatoriet, og et nedre, «helvedes dyp» eller det egentlige helvede, som visionerne i regelen fremstiller under billedet av en brønd². Det øverste laa ret under jordens overflate, det andet under det første. Til det øverste førte «porter» eller indganger fra denne verden, og som slike betragtet man ildsprntende fjeld, dype huler eller kløfter, indeklemte fossedyp, eller uhyggelige fjeldsjøer. Mange saadanne steder rundt om i landene bærer endnu — som St. Patrik's purgatorium — navne som vidner om denne tro.

Den betydeligste og mest fuldentde vision er Tnugdals', eller som vi i regelen kaldes: *Tundal's*³. Den er oversat paa alle europæiske sprog, ogsaa — i midten av 13de aarhundrede — paa gammelnorsk under navn av «Duggals leizla». Alle disse oversættelser gaar tilbake til et latinsk skrift fra kort efter 1150⁴,

¹ Se Cæsarius av Heisterbach's *Dialogus miraculorum*, dist. 8. cap. 1. — I uttrykket «*visio corporalis*», i motsætning til «*visio spiritualis*», indla man ogsaa en overført betydning; se *Dial. mirac.*, dist. 7, cap. 20.

² Læren om de to helveder beviste Augustin av salme 86, 13 (i *Vulgata*: 85, 13): «*Eruisti animam meam ex inferno inferiore*»; naar der altsaa var et nedre helved, maatte der ogsaa være et øvre.

³ Visionærens rette navn synes at ha været *Dungal*, som ogsaa svarer til den norrøne oversættelse «*Duggall*».

⁴ Utgit oftere; saaledes av P. Villari, *Leggende e tradizioni che illustrano La Divina Commedia*, 1865, s. 3 ff; bedst av Albrecht Wagner, *Visio Tnugdali*, 1882. — Se om verket Ward, *Catal. of Rom.* II, s. 416 ff; Mussafia, *Sulla visione di Tundalo*, i *Wienerakademiets Sitzungsberichte der philos.-hist. Classe*, 67, s. 157 ff; Ernest J. Becker, *A. Contribution*, s. 81 ff; D'Ancona, *I precursori di Dante*, s. 53 ff. — Den gammelnorske oversættelse er trykt i

forfattet av en munk i Sydtyskland, en født Irlænder. Visionen henlægges til 1148 eller 1149; det sidste aar er det rette.

Helten er en irsk ridder Tundal, en høit begavet og dygtig mand, men et verdensbarn. Han besøkte en dag en ven for at indkræve en gammel gjæld. Mens han sat til bords med vennen, stivnet han pludselig, og blev i tre dager og nætter liggende som død. Den tredje dag samler folk sig alt til hans jordefærd, — da vaakner han med ett og forlanger nadveren. Mens han laa livløs, hadde han gjennemvandret skjærsild, helvede og himmel. Straks hans sjæl forlot legemet, stormet de onde aander løs paa ham med haan og spot: «nu var han deres!» I denne nød faar han hjælp av en engel¹, og djævlene maa trække sig tilbake, skjeldende og smeldende paa Guds retfærdighet, som frelser de uretfærdige og fordømmer de retfærdige. Englen viser ham først pinestederne for mordere og for de lumske og troløse. Derfra fører veien til en dyp stinkende dal, de stoltes opholdssted. Nede i dypet durer en svovlev, som Tundal ikke kan se, og luften er fylt av en forfærdelig svovl- og likstank. Over dalen gaar en bro av bord, tusen skridt lang, men bare fotbred. Ingen andre end de utvalgte kan gaa over den, men de skal se de fordømtes straf, for saa meget bedre at kunne takke Gud. Av dem Tundal ser, er det kun en prest, en pilgrim, som slipper over. — Saa træffer visionæren paa et græselig dyr, større end de største fjeld, og med øine av ild, saa store som hauger. Ind i dyrets gap, som kunde rumme en hær paa ni tusen mand, drev dæmonerne en mængde sjæle, det var de gjerrige og have-syke, — og dyret hedte Acheron². Ogsaa Tundal blir kastet derind, og han syntes det var som om han blev bitt av hunder, bjørner, løver, og slanger paa én gang. — Dernæst ser han tyvenes og røvernes plager. Der er en mægtig pøl, fuld av skrækkelige dyr som brøler efter sjælefôr, og ut av svelget paa

Unger's Heilagra manna sögur, I. — H. F. Feilberg har git et utførlig utdrag av visionen i sin avhandling, «Et nyt kapitel af folkets sjæletro» (Bjerger's Aarvog for Dansk kulturhistorie 1895, s. 4 ff).

¹ Englen er Tundal's skytsengel, som har fulgt ham fra fødselen av og søkt at raade ham til det gode; paa samme maate har mennesket ogsaa en følgedjævel, som indskyter det alle onde tanker.

² Skildringen er hentet fra Job's bok, kap. 40, 10 ff om Behemoth; visionen henviser selv til v. 18. Det fra Hadeselven laante navn «Acheron» forekommer ogsaa i *Visio Pauli* (Brandes, s. 65), hos *Honorius Augustodunensis*, *De imagine mundi*, lib. 3, cap. 37, o. m. fl. steder.

dem staar ildsluer. Over pølen leder en haandsbred, to tusen fot lang bro, tæt besat med hvasse nagler: ingen som sætter sin fot paa den, slipper uskadt fra det. Paa broen ser Tundal netop en sjæl som tvinges til at gaa over med en stor bør av kornbaand paa ryggen. Tundal maa ogsaa selv over broen, og maa leie med sig en utæmmet ko, som han en gang hadde tat fra en slegtning. Det gaar ilde; naar han falder, staar koen, og naar koen falder, saa staar han. Da han kommer midtpaa, møter han sjælen som bærer kornbaandene; den bér ham om ikke at opta plassen for den, og han bér likesaa vakkert om at faa slippe forbi. Med én gang merker han at han er fremom sjælen, og paa den anden bred finder han ogsaa sin fører igjen, som helbreder hans saarede føtter. — De kommer derpaa til «Phristinus's hus», hvor fraadserere og horkarle straffes, og siden til en tilfrossen myr, hvori der sitter et dyr med to føtter og vinger, lang hals, spidst neb, og klør av jern; det spyr ild og sluker sjæle, som det føder igjen i myren, naar de har gjennemgaat pinslerne i dets buk¹; og alle sjæle som saaledes fødes i myren, blir frugtsommelige med ormer, og sønderlites i sine indvolde av fosteret. Dette er straffen for munker og geistlige som har brutt sit kyskhetsløfte, samt alle som har hengit sig til utøilede utsvævelser. Derfor maa ogsaa Tundal lide denne pine. — Ad en uhyre brat og smal nedgang kommer han saa til «Vulkans smidjer»²; dèr tar djævler sjælene ut av smidjeavlen og hamrer dem paa ambolter sammen til en eneste stor masse. Ogsaa denne nød maa Tundal underkaste sig, og læges derpaa av sin følgesvend. — Alle sjæle han hittil har set, avventer Herrens dom; nu kommer han til dem som allerede er dømt, til helvedes nederste dyp med ildbrønden. Derfra slaar en røkfyldt lue like op til himlen; luen er fuld av syndige sjæle, som lik en gnistregn stiger og falder med flammen. Englen fører Tundal hen til «helvedes port» og viser ham mørkets fyrste paa en jernrist med glør under, bundet med sterke glødende jernbaand; han velter sig paa risten, og griper i sit raseri ind i den talløse flok av usalige, og kryster dem i sine hænder, som en tørstig bonde kryster saften ut av druer. «Men selv om en hadde hundrede hoder, og hvert hode hundrede tunger», kunde en dog ikke til fulde skildre alle av-

¹ Dette dyr gjenfindes i *Visio Pauli*; se Brandes, s. 45 og 84.

² I *Kaiserchronik* v. 1491 (Massmann II, s. 334) føres kong Theodoriks sjæl «ind i berget til Vulkan»; se Massmann i III, s. 948 ff.

grundens usigelige rædsler¹. — Fra helvede føres visionæren ad en anden vei opad mot en vældig mur. Utenfor den er det sted hvor de mellem-onde renses; de har lys, men plages av sult og tørst og er utsat for storm og uveir. — Gjennem en port i muren kommer Tundal dernæst ind paa en fager eng, hvor solen aldrig gaar ned, med det levende vands kilde i midten. Her bor de mellem-gode, de som er sluppet ut av pinslerne, men endnu ikke er værdige til at komme i de helliges samfund. — Derpaa følger paradisetts forskjellige grader, adskilt ved høie murer uten porter eller aapninger: Guds magt løfter besøkeren over murene. Ikke langt fra den sidste mur staar et vældig løvrikt træ, og fra grenene lyder den lifligste fuglesang; det er symbolet paa den hellige kirke². Nedenunder træet bor de som har bygget og beskyttet kirken, i boliger av guld og elfenben. — Den sidste mur overgaar alle de andre i høide, skjønhet og glans; den er helt bygget av ædelstener, med guld istedenfor cement. Fra toppen av den fornemmer Tundal hvad intet øie har set og intet øre hørt: derfra ser han de saliges ni «ordener», med engler, patriarker, profeter, apostler, og de jomfru-rene. Men fra dette samme stade overskuer han ogsaa de glæder og pinsler han hittil gjennemvandret, ja hele jordens kreds, som i et eneste solglimt: uten at vende sig ser han herfra alt, baade det som er foran ham og det som er bak ham, det som er over ham og det som er under ham. Og han merker at stedet gir ham en viden og en visdom som gjør det unødigt for ham at spørre om noget: alt han ønsker at vite, vet han i samme øieblik.

Tundals vision er et kunstverk av høi rang. Den rike fantasi bæres av en livfuld og plastisk fremstilling, som et kort utdrag kun kan gi et svakt begrep om. Navnlig er helvedstraffene ofte mesterlig skildret i jættestore billeder. Skjønt fremstillingen for en stor del gaar ut ifra de ældre visioner, har disse ikke synderlig anden betydning end den at avgi bygge-

¹ Det samme billede gaar igjen i en norrøn julepræken (Unger, Gammel norsk Homiliebog, s. 62): «Om hver mand hadde hundrede hoder, og der i hvert hode var hundrede tunger av jern, og alle tunger talte fra verdens ophav til verdens ende, formaadde de dog ikke at skildre alt det onde som er i helvede». En lignende tanke uttaler str. 93 og 94 i det islandske Mariadigt Lilja, hvis forfatter døde 1361. Billedet er laant fra *Visio Pauli*, se Brandes, s. 80.

² En eiendommelig utformning av samme billede findes hos Cæsar av Heisterbach, *Dial. mirac.*, dist. 7, cap. 20.

materiale; anvendelsen og sammenføiningen er uafhængig av forbillederne. Inndelingen av de fordømte, i dem som allerede er dømt og dem som endnu venter paa dommen, — eller av skjærsildens beboere i de onde, men ikke meget onde, og de gode, men ikke meget gode, — eller av de salige i dem som er gode, men ikke fuldgode, og dem som er helt fuldkomne: denne inndeling stemmer med den skjelning som er gjennomført i den gammelirske kirkelige litteratur. Dog er delingen i «mali valde» og «mali non valde», «boni valde» og «boni non valde» i Tundals syn brukt med en viss frihet;¹ vi har her snarest fem eller seks store klasser av sjæle, for baade i helved og i skjærsild skjelnes der mellem en høiere og en lavere grad; inddelingen {av de salige er mindre utpræget. Den smale bro og den haandsbrede bro med nagleodderne er let varierte utformninger av ett og samme billede. Naar Tundal paa sin gang over den sidste bro maa leie med sig en ko han har stjaalet, er det samme tanke og samme billede som vi møter i et syn i *Dialogus miraculorum*² av abbed Cæsar av Heisterbach (død omkring 1244): Hans visionær ser «i pinens hjem» en nylig avdød borggreve sittende baklængs paa en skjenende ko, som med sine horn hugger ham i ryggen. Paa spørsmålet hvorfor han sitter slik, svarer greven: «Jeg røvet denne ko uten barmhjertighet fra en fattig enke, derfor maa jeg nu uten barmhjertighet lide straffen for det.» Og forfatteren legger til: «Gud straffer altid synden efter syndens art; har greven røvet en ko, maa han bøde det paa en ko.» Fra Tundals syn er dette billede gaat over i Draumkvædet; ikke bare positivt, saaledes at en okse møter visionæren paa Gjallarbroen og «stend og stangar», men ogsaa negativt: den som her i verden gir fattige en ko, han behøver ikke at ræddes og svimle, naar han skal gaa over Gjallarbroen. Endnu et træk av Tundals vision tar jeg frem: ædelstensmuren, hvorfra hele verdens ring ligger utbredt for ens øie, og som gir den besøkende oversanselig viden og visdom.³ Denne forestilling

¹ Fra Tundals vision, som i det hele har øvet en overordentlig indflydelse paa den senere utvikling, er denne inndeling ogsaa gaat over til fastlandsforfattere, saaledes til Cæsar av Heisterbach, *Dial. mirac.*, dist. 12, cap. 53, og til Vincentius Bellovacensis, *Speculum naturale*, s. 736.

² Dist. 2, cap. 7.

³ Litt anderledes møter det samme træk os i Alberiks vision, kap. 40 ff.; likesaa i Godskalks cap. 38 (Usinger s. 115).

forekommer i andre legender, av betydelig større ælde¹. — og i dem har vore fædres tilsvarende forestilling om Odins kongssæte Lidskjälv én av sine røtter: «Der er et sted som heter Lidskjälv,» fortæller Snorre's Edda², — og naar Odin sætter sig dèr i høisætet, da ser han over alle verdener, og hvad ethvert menneske gjør, og forstaar alt hvad han ser.» Ja, ogsaa andre som tar plass paa Odin's sæte, blir straks altseende og alvidende . . . hvem mindes ikke fortællingen om Frøy og hans besøk paa Lidskjälv?

De senere visioner viser en avgjort nedgang i den skapende evne; de er væsentlig kun variationer over det gamle stof. Og denne nedgang er blivende. Det høieste de følgende visionsdigtninger driver det til, er en stadig mer og mere overdreven utmaling av helvedpinslerne. Det kolossale, men samtidig ikke sjelden storslagne i kulminationstidens visioner vrænger sig fra nu av altfor ofte om til sin egen karikatur; forestillingerne om den tilkommende verden blir saa materielle og haandgripelige, saa rædselsfulde, at fantasien ikke formaar at naa længer. Det gjælder bare at dyngge rædsel paa rædsel; alle de uhyrligheter som før fandtes mere spredt rundt omkring, stables nu ovenpaa hverandre: sindene var blit saa slappede av den forfærdelige kost, at det nu blev kvantiteten, den masseagtige opdyngning av rædslerne, som maatte til for at gjøre indtryk. Endnu den dag idag løper disse skrækkelige forestillinger om i al sin krasshet i katolske lande, og det ikke bare paa folkemunde [og i mørke, men i skrifter som av den katolske klerus utgives som andagtsbøker for menigheterne, «permissu superiorum». La mig gi et eksempel: I en slik traktat «for børn og unge personer», som med titlen «Synet av helvede» kom ut i Irland omkring 1850³, heter det: «Det fjerde helvedfængsel er en kokende kjel.

¹ Saaledes i legenden om den hellige Aidanus eller Maedhog, en irsk biskop som levde i 7de aarh.: se J. W. Wolf i Zeitschr. für deutsche Mythologie I, s. 356 (efter Bollandisternes Acta Sanctorum, Januar II). Se ogsaa en præken av Ælfric fra første halvdel av 1000-tallet i Thorpe's The Homilies of the Anglo-Saxon Church II, s. 184.

² Edda Snorra Sturlusonar, A. M. I, s. 54.

³ Av J. Turniss; se W. E. H. Lecky, Sittengesch. Europas, übers. von H. Jolowicz, 1879, II, s. 181, anm. 2.

Midt i kjelen staar en gut. Hans øine brænder som gloende kul, to lange flammer staar ut av hans ører; stundom aapner han munden, da strømmer en ildbæk frem av den. «Hør, det bobler i ham som i en kokende gryte! Blodet fosskoker i de forkullede aarer paa gutten, hjernen syder i hans hode, margen stekes i hans knokler» — og saaledes videre, ustanselig, væmmeligere og væmmeligere. Paa denne maate blev religionen systematisk materialiseret, og det i en utstrækning som knapt nogen anden helt kan forestille sig, end den, som selv har set sig om i middelalderens litteratur. Det er ikke saa meget det at slike fortællinger overhoved forekommer i denne litteratur, — det som slaar, er deres endeløse, uoverskuelige mangfoldighet, som holdt paa at gi kristendommen en skikkelse næsten likesaa overtroisk og polyteistisk, som hedenskapet selv¹.

Jeg grupperer til slutning de forskjellige klasser av visioner.

Som helhet gaar visionsdigtningen tilbake til de nykristelige apokalypser, som atter er strømmet ut fra orfiske forestillinger og fra jødedommens eschatologiske og hellenistiske skrifter, — med leilighetsvise gjennembrudd av østerlandske, navnlig manichæiske tankebilleder, senere — rundt om i landene — ogsaa av nationale, folketraditionelle drag.

Denne brede strøm kløver sig, stort set, i tre arme, som dog ofte paa ny forener sig og blander sine vande.

Den første bæres av den utvikling som har sit utløp fra pave Gregors Dialoger, og som især samler sig om skildringen av himlens glæder, mens den kjender forholdsvis litet til livet i helvede; — den har sin hovedopkomme i Johannes's aabenbaring og til dels i den apokryfe Henochs bok.

Den anden arm, som man kunde kalde den tyske, fremtræder først med fuld styrke i St. Bonifatius's visioner (c. 750); den skildrer med særlig forkjærlighet skjærsildens renselser og helvedes straffer, — paradiset blir bare stemoderlig behandlet. Til den tyske gren hører ogsaa de fleste av de ældre engelske og frankiske, f. eks. Bedas. Denne utvikling bunder fremforalt i Petrus's og Paulus's apokryfe aabenbaringer.

Den tredje række er den irske; dertil regner jeg ogsaa i hovedsaken Alberiks italienske vision, som viser det samme præg.

¹ Lecky II, s. 185 f.

og er paavirket av de ældre irske visionslegender — sikkerlig gjennem de klostre som i Øvreitalien var stiftet og i flere aarhundreder bebodd av Irer. Denne irske gruppe kløver sig atter i to: én som har optat en række emner fra klassisk litteratur og fra hjemlig folketradition om «de lykkelige øer», Terra repromissionis, som man naar til ved en likefrem, virkelig seilas i levende live, ikke ved et besøk i aanden i ekstatisk tilstand (dertil hører f. eks. legenden om den hellige Brandau); — og en anden gren som i det væsentlige har sammenarbeidet de to utviklinger som skyter frem fra Gregors Dialoger og fra den tyske visionsgruppe, dog med forkjærlighet for den sidste. Det er med denne gren at visionslitteraturen naar sit høidepunkt, ikke bare i alsidighet, i fantasi og kunstnerisk formning, men ogsaa med hensyn til den dogmatiske gjennemarbeidelse av stoffet. Den har da ogsaa øvet saa sterk en indflydelse paa den følgende visionsdigtning, at den for altid har fastslaaet dens karakter.

Som en fjerde gruppe — eller rettere som en egen utstrømning av den tredje — kan man regne Godskalks og Thurkills visioner, sammen med Draumkvædet og Sólarljóð og endda et par avlæggere; denne lille kreds bygger i hovedsaken paa de irske visioners materiale, men med indflettede drag av hedensk nordisk overlevering og av en særlig tysk utformet kirketradition.

Men av den hele, uoverskuelige række av visioner er der bare tre som har naadd det høieste: *Tundals syn*, *Dantes Divina Commedia*, og *Draumkvædet*.

Her bøier ringen sammen.

Og for mit syn stiger et billede frem: den første gang jeg i Telemarken hørte Draumkvædet sunget. En fattig husmandsstue høit oppe i en avdal; høstvind og piskende regn mot ruten; gjennem de gisne golvplanker en ulidelig træk; og paa stabben borte ved gruen, midt imot mig, den bedagede sangerske selv. Hun lette med møie de halvglemte vers frem i hukommelsen, og maalet som bar dem, var skjælvende og sprukket. Men efter som mindet klarnet og stemningen grep hende, fik røsten varme, og de furede, magre kinder begyndte at rødme. Det var koralens høitidelighet, salmens inderlighet, ekstasens henrevethet, av og til som en fjern, dirrende ôm av kirkeklokker. Jeg begyndte at

skjønne at dette kvad kunde gaa fra mor til datter og fra far til søn i syv hundrede aar, mægte at fylde slegt efter slegt med sin høihet og sin helhetsstemning. Det var som jeg saa ind gennem torv og sten til en sunken tid, en tid med oprindelighed og dimensioner og av vidunderlig enkelhet. Men saa fjern, saa fjern. Den gamle sat for mig som en attegløyme fra længst henfarne dager.

TOTEMISME

AF

EDV. LEHMANN.

Den første omfattende forklaring af totemismen, den ejendommelige samhørighed mellem mennesker og dyr, som adskillige navnlig primitive folk er tilbøjelige til at antage, blev givet af J. G. Frazer i hans artikel i *Encycl. Britt.* og dens særtryk (Edinburgh 1887).

„Et totem“, siger han, „er et mærke, der betegner en klasse levende væsener eller materielle genstande, som den Vilde betragter med overtroisk ærefrygt, fordi han tror på et særligt nært forhold mellem sig selv og ethvert individ af den vedkommende klasse. Dette forhold mellem mennesket og hans totem kommer dem begge tilgode: Totem beskytter mennesket, og mennesket viser totem sin ærefrygt derved at han — hvis det er et dyr — ikke dræber det, eller — hvis det er en plante — ikke skærer af den eller plukker den. Til forskel fra en fetisch er totem aldrig et isoleret individ, men altid en klasse af objekter, enten en dyreart eller en plantearart, sjældent en klasse af livløse ting, yderst sjældent af forfærdigede ting. De menneskegrupper, der kalder sig efter totem, betragter sig som blodsbeslægtede, ætlinge af en fælles forfader, føler sig indbyrdes forpligtede og forbundne i den fælles tro på totem. Således danner totem både et religiøst og et socialt system: religiøst forsåvidt der består et beskyttelses- og dyrkelsesforhold mellem totem og menneske, — socialt forsåvidt medlemmerne af gruppen føler sig indbyrdes forpligtede.“

Denne bestemmelse af totemismen kan, hvad dens enkelte

led angår, ret godt kunne opretholdes endnu; men som egentlig definition vilde man måske være noget betænkelig ved den. Man vil vel overhovedet nødig rykke ud med en definition. Man er blevet opmærksom på, at de enkelte træk, som her er nævned, ingenlunde genfindes overalt i lige grad, ja ikke engang genfindes overalt. Totemismen er et løst og broget fænomen, der antager forskellige former på de forskellige steder. Skal man give en samlet bestemmelse deraf, må man først og fremmest agte på, hvilke træk der er de hyppigste: om der er noget man kunde kalde alment eller dog almindeligt, og om der er andet der kun optræder visse steder.

Så vidt er man ihvertfald kommet, at man kan erklære adskillige af de træk, der ved den første betragtning af totemismen faldt stærkest i øjnene, for sjældnere eller tilbagetrædende. Dette gælder især om de religiøse elementer, der strax forvirrede blikket både hos Frazer og selv hos den udmærkede forsker af Semiternes religioner: Robertson Smith. Man var dengang ikke langt fra at betragte totemismen som en religion, ihvertfald brugte man den til hjælp til forklaring af religionens oprindelse, og det gør den lærde og åndfulde franskmænd Salomon Reinach endnu i sin sidste bog „Orpheus“. Men netop denne side af totemismen er den aller dunkleste og tillige dens mindst almene.

I endnu højere grad gjorde man tidligere det genealogiske: afstamningen fra totemdyret, til hovedsagen. Men heller ikke denne forestilling er, skønt den er hyppig og tydelig, så almindelig, at man kan gøre den til hovedsagen; og det samme vil kunne siges om en del andre, ofte omtalte sider af totemismen: forbudene mod at dræbe, spise, ja nævne dyret.

Opstiller man, istedenfor at give en definition, en række træk, hentede rundt omkring fra, der hører ind under totemismen, vil man ganske vist ikke kunne undgå først at nævne det rituelle og det genealogiske, som den side af sagen, der først frembyder sig for øjet; men jo længere man arbejder sig frem mod de bærende bestemmelser i fænomenet, desmere viger disse træk tilbage og giver plads for ejendommeligheder ved totemismen, der er af langt mere gennemgribende natur.

Rituelle bestemmelser.

Forbud mod at dræbe dyret. Om Indianerne i Peru berettes det, at folkene af jaguarklanen roligt sætter sig ned, når de ser deres våbendyr og modstandsløst lader sig dræbe af dyret uden at væрге sig eller gribe flugten. Totemdyret regnedes for klanens nære slægtning. (Schurz: *Urgeschichte*⁵ 101). Når dyret er død, må det endogså begrædes og begraves. Turner fortæller om indbyggerne på Samoaoerne: „Når en mand finder en død ugle og selv dyrker uglen som sin landsbys guddom, må han sætte sig ned og begræde dyret, idet han slår sin pande med stene til den bløder.“ (Turner: *19 years in Polynesia*. 242).

Spiseforbud. Som elsdyrklanen blandt Omahaindianerne tror, at de ikke kan spise elsdyr uden at få kroppen fuld af bylder, således troede oldtidens Syrere, hvem Atargates fisk var hellige, at de vilde blive hjemsøgt af bylder og svulster og fortærende sygdom, når de spiste en sardin. (Robertson Smith: *Relig. d. Semit.* (Stübe) 114).

Totemdyrets forplejning. I Panjab gives der en særlig slangeklan. De dyrker deres slange hver mandag og torsdag, koger mælk og ris og sætter dette frem for slangen, medens de på disse dage selv intet spiser og heller ikke kærner smør. Når de finder en død slange, giver de den klæder på og skaffer den en hæderlig begravelse. (Crooke: *Pop. Belief in India* 284).

Genealogiske bestemmelser.

Navneskik. Klanen opkaldes efter dyrearten; dens medlemmer kaldes simpelthen „bævere“, „ravne“, „jaguarer“, „kænguruer“, „kolibrier“ osv.

Klan og totemdyr er slægtninge. Osagerne vilde ikke jage bæveren for ikke at dræbe deres broder. (Frazer: *Totemism* 8).

Afstamning fra totemdyret. Alcheringastammen i Centralaustralien stammede fra forfædre, der efter de indfødtes mening var så inderlig forbundne med de dyr og planter, hvis navne de bar, at f. ex. en Alcheringamand af kængurutotem blev kaldt mandkænguru eller kængurumand; den enkeltes individualitet smelter sammen med det dyr eller den plante, som han ned-

leder sin herkomst fra. (Spencer a. Gillen: Native tribes in S.W. Australia. 119).

Totemfæller er slægtninge. Teoretisk blev en mand af ravnklanen overalt, hvor han kom hen, betragtet som ravn; og „ravnene“, som han slog sig ned hos, var hans onkler, ældre eller yngre brødre, søstre og fætre. (Swanton: The Haida. 65). Slægtskabsbetegnelserne er imidlertid meget udvidelige: *mia mia*, der hos Arunta'erne betyder moder, kan også bruges overfor andre kvindelige slægtninge (Spencer a. Gillen).

Praktisk-sociale bestemmelser.

Det er forbudt at gifte sig indenfor sin totemklan. Denne regel synes at stå fast overalt og gælder som oftest som en ukrænkelig lov. „Enhver Ny-Mecklenburger har en bestemt fugl eller *manu* til familietegn. I de indfødtes liv spiller denne *manu* en stor rolle; mand og kvinde, der har samme *manu*, må ikke gifte sig eller pleje kønslig omgang; det regnes for blodskam og bliver endnu den dag idag straffet med døden (Parkinson: 30 Jahre in der Südsee. 649). Samfundsinddelingen hos mange folk og stammer beror på dette forhold, således som Spencer og Gillen udførligt har påvist det for Aruntastammernes vedkommende; blandt Haida'erne i Nordamerika må selv venkabeligt forbundne grupper undgå ægteskab med hinanden (Swanton. 66).

„Hvem må jeg gifte mig med?“ — dette spørgsmål, siger Meinhof, kan tjene som praktisk princip for slægtskabsordningen blandt de indfødte i Vestafrika. Men spørgsmålet, siger han, lader sig ikke løse uden ved det tilsvarende spørgsmål: „hvad tør du ikke spise?“ På spiseforbudet kender man den totemistiske gruppering.

Disse ægteskabsforbud er så godt som overalt forbundne med totemismen, og der synes at bestå en væsentlig sammenhæng mellem disse. Det er sikkert også her, man må tage fat, hvis man vil søge en forståelse af totemismen; thi vi har her en konstant faktor for os, i sammenligning med

hvilken de andre bestemmelser (f. ex. spiseforbud) er varierende og synes uvæsentlige.

Man må i denne sammenhæng erindre — Parkinson har i sin „30 Jahre in der Südsee“ (Anhang) stærkt fremhævet dette — hvilken vægt de fleste primitive folk lægger på exogami, at ægtemagen søges udenfor stammen, klanen, bygden eller hvilken gruppe man nu tilhører. Man må tidligt have erfaret, at indgifte medfører vanslægtning af racen; eller der må i menneskenaturen selv ligge en tilbøjelighed til ved parringen at søge bort fra de nærmeste omgivelser. Men skal dette udgifte overholdes og reguleres, kræver dette en let erkendelig gruppering i samfundet, ved hvilken totemismen tilbyder sin tjeneste ihvertfald ved at præstere de fornødne kendetegn. Totemismen får derved en heraldisk karakter, som er dens vigtigste og mest gennemgående ejendommelighed.

Men spørgsmålet er, om dette heraldiskes betydning ikke går videre end til ægteskabsordningen. Denne er kun en del af det grundforhold, som bestemmer det primitive samfundsliv, nemlig den sociale gruppering. Forskellen mellem mennesker har på dette kulturtrin været lige så magtpåliggende som ligheden mellem mennesker eller menneskers ligeberettigelse er det nutildags. Man har utvivlsomt kun kunnet samle mennesker om fælles interesser ved at ordne dem i ganske små grupper, bestemt inddelte familier, samlag, stænder osv., hvis afgrænsning overholdtes med den største strænghed.

Men det primitive retsvæsen nøjes ikke med at fastslå en ordening. Den skal begrundes og først og fremmest garanteres, dersom man vil vente den overholdt gennem slægterne. I den antike kultur har man søgt sådanne garantier ved at erklære ordningerne for guddommelige bud eller give dem en mytologisk forklaring, som når man f. ex. i Indien begrundede kasteordningen ved at erklære de forskellige kaster for dannede af forskellige dele af Brahmas legeme.

Men jævnsides med disse teorier ser man også hos de antike folk en praxis, der skal sikre retslige bestemmelser deres beståen. Dette sker ved på ceremoniel eller endogså magisk vis at sætte det oprettede forhold i fast forbindelse med iforvejen

bestående forhold, hvis ubrødelighed man på forhånd er overbevist om. Når f. ex. den romerske udskiftning af jorden var en præstelig forretning, der altid foregik med bestemt iagttagelse af himmelsretninger (grundlinien *cardo* skulde svare til verdens-axen; tværlinien *decumanus* skulde dele verden i to halvdele osv.) — så skete dette utvivlsomt for at sikre markskellene en lignende ubrødelighed som de tilsvarende himmelskel, hvis evige gyldighed var givet. Ved pagtslutninger og edsfæstelse er man især ivrig for at knytte pagten sammen med noget uforanderligt bestående, f. ex. solens bane; og forkærligheden for at gøre solen til retsgud (Shamash, Mithra, Apollo [Lykos] o. a.) sigter åbenbart også efter at skaffe en højeste garanti for retten i en ufravigelig naturordning. Ved bryllupsskikke søger man også støtte i højere pagtordninger: ved de indiske i pagten mellem himmel og jord, ved de kinesiske i forbindelsen mellem universets mandlige og kvindelige grundmagter osv.

Denne magiske praxis er hos de primitive folk, hvis gudsbegreber ikke er så udviklede, at man kan tænke på nogen guddommelig borgen for de menneskelige bestemmelser, den egentlige udvej, hvor der skal skaffes en garanti. Det ligger nær at opsøge forhold i naturen, som man anser for konstante og knytte sine retsforhold til disse.

Nu er det en iøjnefaldende omstændighed ved totemismen, at det enkelte individ i de dyre- eller plantearter, som man tager totem af, så at sige aldrig spiller nogen rolle, og fremdeles, at selve dyreartens karakter også i reglen synes at være ligegyldig, idet det ikke er særligt nyttige eller frygtelige dyr, end ikke altid fortrinsvis yndede jagtdyr e. l. man knytter sig til, men meget ofte ganske ligegyldige og ubetydelige dyr — frøer, rotter, småfugle osv.

Det, man interesserer sig for, er åbenbart arten som art. Dette at der findes arter i naturverdenen (i dyre-, plante- eller mineralriget), det er et forhold, som man kan bruge. Denne givne og fastslående inddeling i naturen synes at byde et fast princip for inddelingen af det menneskelige samfund: Familien, klanen afspejler naturarten, som den er identificeret med. Så-

ledes bliver menneskearten, som man skaber, principielt begrundet, og ved den nære forbindelse med naturarten — der tænkes som evigt bestående — hæver man sin samfundsordning over det tilfældige og forgængelige i menneskelivet og gør den urokkelig som naturen selv.

Denne praktisk sociale side af totemismen kommer særlig tilsyne ved de omtalte ægteskabsforhold, men også på anden måde ser vi den gøre sig gældende, f. ex. ved den gæstfrihed, totemslægtninge udviser mod hinanden og ved andre former af broderligt sammenhold.

Man gør sikkert rettest i, når man vil forstå totemismens tilblivelse, snarere at agte på disse sociale forhold, ud fra hvilke den kan forstås som en praktisk nødvendighed, end ved at tage det religiøse moment eller den genealogiske interesse til udgangspunkt. Disse momenter, af hvilke navnlig det sidste, afstamningen fra totemdyret, er rigeligt bevidnet, kan lettere forstås som afledede end som selvstændige faktorer. Hvorledes mexikanere kan komme til at betragte en kolibri som deres familiegud, eller australiere til at regne en pungrotte for deres stamfader, er selv med alle indrømmelser til primitiv fantasi ikke let at fatte. Derimod kan man vel forstå, at sådanne forestillinger kan danne sig, når en stamme først af praktiske grunde har valgt en dyre- eller planteart, en klippe, en flod eller lignende til sit „mærke“, og som følge deraf identificerer sig så meget som muligt med denne. Ved denne identifikation bliver opkaldelsen efter totem da det nærmestliggende træk, der også genfindes næsten overalt; forbudene mod at dræbe, spise, påbudene om at anråbe, dyrke, begrave osv. bliver naturlige men ikke nødvendige følger af forholdet, og disse er derfor også yderst varierende.

Svagest ytrer sig, efter de nu indsamlede erfaringer, den religiøse side af sagen. Den forsigtighed, hvormed anthropologerne nu rører ved dette punkt, står i lærerig kontrast til de vidtgående formodninger om totemismens religiøse betydning, med hvilke det hele spørgsmål fra første færd behandlede.

BJÖRNEMANDEN.

VED

EVALD TANG KRISTENSEN.

Der var en gammel Soldat, der havde tjent i al den Tid, som en kunde gjøre Fordring paa, en Soldat skulde være i Tjenesten, og han fik saa omsider hans Afsked og kunde gaa hen, hvor han vilde. Hjem havde han intet af, og Slægtninge heller ikke, og han var for længe siden vant fra Bondearbejdet. Han gik saa og spekulerede paa, hvad han nu skulde tage sig for. Saa kommer han ind i noget Krat og noget Skov, og som han nu gaar og tænker paa det, saa kiger han op til Træerne, om det ikke var det bedste, en gik hen og hængte sig selv. Altsaa gaar han og ser Træerne efter, om der ikke skulde være ét, der var passende og værd at hænge sig i. Da kommer der en Mand til ham, og han spørger om, hvad han gik og grundede paa. Saa fortæller han, hvem han var, og hvad han havde i Sinde, det var nok det bedste, en kunde tage sig for, at hænge sig selv. „Det skal du ikke gjøre,“ siger den anden, „det er ikke rart at hænge sig, du kan komme til at tjene mig.“ Ja, det vidste han snart ikke, hvad han skulde svare til. „Hvem er du?“ Ja, han var Fanden, „har du ikke hørt sige af den Mand?“ Jo, det havde han da nok, men ham havde han ikke saadan videre Lyst til at tjene. „Ja, a vil heller slet ikke have noget Arbejde af dig, men du skal blot i syv Aar gjøre, ligesom a siger, og i den Tid vil a saa forsolde dig med Penge. Vend dig om,“ siger Fanden. Soldaten vender sig om, og nogle Skridt fra ham staar der en vældig stor Björn. Han faar Bøssen til Kinden, og den var ladet med Kugle, saa han lægger

lige strags Björnen ned. „Du er en Karl,“ siger Fanden, „du er ikke ræd, det kan a lide.“ Fanden han giver sig øjeblikkelig til at flaa Björnen og faa Skindet af den. Han fomlede det og gned det imellem Hænderne, og han blev ved saa længe, til det var, som et Skind skal være, naar en har sendt det hen og faaet det dannet, det var altsaa ikke raa længere. Derefter lægger han Skindet sammen og lægger det ned ved sig, og saa siger han igjen: „Naa, hvad siger du saa til det, skal vi saa have Akkorden gjort?“ — „Ja, lad mig høre Betingelserne,“ siger Soldaten, „der maa nok være Betingelser ved saadan en Akkord.“ — „Ja,“ siger han, „det er der ogsaa, og de lyder saadan: Dersom du gaar ind paa at tjene mig, saa skal du trække af alle dine Klæder, og saa syer a dig ind i dether Björneskind. Det skal du gaa i i syv Aar, og i den Tid da maa du hverken vaske dig eller kjæmme dig eller klippe dit Haar eller Skjæg eller dine Negle, og du maa ikke bede dit Fadervor. Kan du holde dig det efterretteligt, saa maa du faa en Pung, som du aldrig kan tömme, og du maa anvende Pengene, lige hvordan du vil. Du maa baade hore og svire og spille Kort og kort sagt bruge dem til alt, hvad der skal Penge til. Men overtræder du de Forbud, a har nævnet dig, blot en eneste Gang, saa skal du høre mig til. Holder du dig det derimod efterrettelig, saa maa du være fri, naar de syv Aar er gaaet.“ — „A gaar ind paa Akkorden,“ siger han. „Ja, saa trækker du af Klæderne,“ og saa syede han ham ind. „Nu om syv Aar nøjagtig saa mødes vi her igjen, og der maa ikke mangle en Minut.“

Fanden gaar, og Soldaten var nu paaklædt. Han keg til sig selv og tykte, det var en forfærdelig én, han nu var bleven. Det var besværligt for ham, især i den første Tid, at komme til Folk eller i Nærheden af dem og faa noget Mad, for de var jo rædde for ham, alle dem, der saa ham. Han satte jo efter at komme til de allerfattigste Folk, dem kunde han bedst faa i Tale, og alle dem, han kom til af den Slags, dem gav han Penge, for han havde jo faaet Pungen, der ikke kunde blive tömt. Saa kunde de nok forstaa, han var ikke saa slem, som han saa ud til, og da de blev kjendt med ham, saa gav de

ham Mad, og han gav dem Penge for det, og mange flere, end de skulde have. „I skal ingen andre Ting give mig for dem,“ sagde han, „end bede jeres Fadervor for mig.“

Nu gik der jo Rygter af den Mand baade vidt og bredt, og han fik ikke anden Benævnelse end Björnemanden. Han blev ved at rejse omkring og rejste Landet igjennem og kom rundenom til alle Smaafolk, og der kom ogsaa mange til ham for at se ham. Saadan rejser han om i fire Aar, og nu var over den halve Tid gaaet, og han havde ikke brugt Penge uden til Mad og en enkelt Gang til Nattelosi, for han blev gjerne vist ud i en Kobaas eller et Boskammer. En Del Penge havde han jo ogsaa givet væk.

Saa træffer det, han kommer til en Kro paa en noget ukjendt Egn, og der kommer han ind og vil blive, han var ikke for at gaa længere den Dag. Han træffer nu Kromanden og spørger ham, om han kan blive der. Ja, han siger da ja, hvis han vilde tage til Takke med en Bosseng eller med at ligge i et af Udhusene. Saa kjøber han sig en tarvelig Aftensmad og skal da vises til Sengs. Kromanden gaar selv med ham derind og viser ham Sengen. Dether Kammer grændser nu til Stalden, hvor de havde deres egne Heste, og da han havde ligget en bitte Krumme, saa hører han, der var noget, der snakkede ude i Stalden, og han kunde sagt høre, hvad de sagde, da Kammeret blot var skilt fra med Brædder. Det var en ældre Mand, der snakkede med Staldkarlen og klagede sig saa jammerlig til ham. Han var saa meget forfærdelig fattig, og Kromanden havde 700 Daler til Gode hos ham, men dem havde han sagt ham op, og nu skulde de betaales, men han kunde ingen Steder gjøre Laan, og nu var han nødt til at skulle fra Stedet, og han vidste ikke, hvordan det skulde gaa, og var helt fortvivlet. „Kan du ikke faa Kromanden til at lade Pengene staa?“ siger Staldkarlen, „han er jo ingen Forlegenhed i.“ — „Ja—a, a har snakket med ham, men der er intet at gjøre ved det, a skal fra Stedet.“

Saa rejser Björnemanden sig og linder Dören og kommer ind til dem. De bliver forskrækkede, for de vidste jo ikke, han var der. „Ja, undskyld, a forstyrrer jer,“ siger han, „men a

hører, du er i Forlegenhed for Penge, dem kunde a gjerne hjælpe dig med.“ De kiger til ham, og den fattige Mand saa paa ham og saa ham ind i Öjnene. De var nu gode nok, men ellers saa han forfærdelig ud. „Hvor boer du?“ siger Björne- manden. Ja, han sagde ham det, det var ikke saa svar langt fra Kroen. „I Morgen skal a komme og fly dig Pengene.“ Den anden var i en saadan Forlegenhed, saa han betænkte sig ikke paa at inlade sig med ham.

Björne manden gaar saa ind og lægger sig igjen, og om Morgenen fik han noget at spise og betalte, hvad han havde fortært, og saa gik han for at finde denher Mand. Han stod udenfor Huset og huggede Pinde i Stykker til Brændsel, og saa kommer Björne manden og hilser: „Nu kommer a, som a lovede dig i Aftes.“ Han byder ham indenfor. Denher Mand havde tre Dötre, de to ældste de vævede, og den tredie spoled. „Naa,“ siger Faderen til dem, „der er den Mand, der lovede mig Penge i Aftes, kan I varte ham lidt op.“ — „Nej, paa ingen Maade,“ siger han, „a har spist og drukket i Kroen.“ Han faar saa Pungen op og giver dem hver Skilling, de skyldte Kromanden. „Saa skulde vi vel have nogle Papirer oprettet,“ siger den fattige Mand. „Nej aanej, dem Penge giver a dig.“ Manden bliver helt betuttet over det, te han vilde aldrig have dem igjen.

„Er det dine Dötre, de tre Piger?“ — „Ja, det er.“ — „Da har du ellers gode Raad paa dem, du kunde gjerne lade mig faa én af dem. A har ingen Kone og kunde nok faa i Sinde at ville gifte mig en Gang.“ — „Ja, saamænd kunde a saa, men det skal da være en frivillig Sag, om nogen af dem vil have dig.“ — „Ja, naturligvis skal det være frivillig,“ siger Björne- manden, og han henvender sig saa til Pigerne. Nej, de to ældste vilde da ikke have med ham at gjøre, det vidste de da Redelighed paa. Men den yngste derhenne ved Spolerokken, hun var saa bly og skamfuld, og saa siger hun til Faderen: „Ja, saa vil a tage ham, for det han har hjulpen dig, det maa være en god Mand, ellers havde han ikke givet dig saa mange Penge.“ Björne manden hørte ikke ret, hvad hun sagde, men saa fortalte Faderen ham det. „Ja, a vil saamænd ikke have

dig i Dag, min Pige, det skal være om tre Aar fra i Dag af, saa skal a komme igjen. I den Tid kan a forandre mig, og du kan ogsaa, og det kunde være, vi kunde ikke ret kjende hinanden. Men saa har a her en Ring, den vil a brække midt over, og du faar det ene Stykke, og a det andet. Naar vi saa mødes, kan vi kjende hinanden paa dem, for de maa passe sammen.“ Hun tog jo ogsaa mod dether Stykke Ring. „For det du nu er min lille Kjæreste,“ siger han igjen, „saa vil du nok hver Morgen, naar du rejser dig, og hver Aften, naar du lægger dig, bede dit Fadervor for mig?“ Ja, det vilde hun da saa hjærtensgjærne. Han beder saa Farvel, og den fattige Mand takker ham, for det han havde hjulpen ham. Ham beder han ogsaa om at bede et Fadervor for sig.

Saa gik Bjørnemanden. Nu drillede de to Piger den yngste for den Kjæreste, hun der havde faaet sig, men hun trøstede sig med, det var ikke noget slet Menneske, naar han vilde have et Fadervor beden for sig.

Der gaar saa tre Aar til. Bjørnemanden han stiller paa Pladsen til Tiden, og Fanden han kom. „Nu har a vist opført mig, som vor Akkord var.“ Ja, det kunde han ikke sige andet end ja til. „Men du har gjort værre end det; du har øst alle mine Penge ud til at gjøre Fattigfolk godt med, det har a ikke beden dig.“ — „Du har heller ikke forböjen mig det,“ siger Bjørnemanden. — „Ja, det kom a ikke i Tanker om, men du har endda gjort værre end det, du har fyldt Himmerig saadan med Fadervorer, te det er uden al Ende, og du har faaet andre til at bede for dig, det har a ikke givet dig Lov til.“ — „Du har heller ikke forböjen mig det.“ — „Ja, det kunde a ikke komme i Tanker om.“ — „Nu har du at føre mig af den Bjørnehud og gjøre mig ren,“ siger Soldaten, „saa er vi kvit.“ Det maatte han jo til, og gal var han.

Naa, saa blev han altsaa Fanden kvit, og nu skulde han til det paa en anden Fason. Han havde rystet en hel Del Penge af Pungen og flyet til én og anden, der havde lovet at gjemme dem for ham, til han kom efter dem. Saa gik han til en Plads, hvor der var nogle af hans Penge, og fik ordentlige Klæder, og fik sig hædet, saa han kom til at se ud som et an-

det Menneske. Han kjøbte sig ogsaa en pæn Vogn og et Par gode Heste, og saa vil han nu hen til hans Kjæreste.

Altsaa kommer han kjørende dertil, og den gamle, hendes Fader, stod udenfor. Han kunde ikke kjende ham, og Soldaten han beder Goddag og spørger, om han kan faa en Spand Vand til hans Heste, for han havde kjørt langt, og han vilde ogsaa godt have noget Foder til dem og noget at spise selv. „Ja, Kroen er ellers ikke saa langt herfra, men du kan godt faa det, dersom du vil tage til Takke.“ Jo, det vilde han godt, og han kommer ind. Pigerne de sidder og væver og spoler som sædvanlig. Saa kommanderer Faderen dem til at skjære noget Mad til ham. „Det er da en pæn Mand,“ siger de to ældste til hverandre, og de gaar hen efter Maden, men den yngste bliver siddende. Saa dækkede de et Bord for ham. „Er det dine Døtre alle tre?“ siger den fremmede. Jo, det var. „Du har da gode Raad paa dem, det er sært, du ikke har faaet dem gift, er de ikke forlovede?“ — „Nej, ikke andre end den yngste,“ siger Faderen. „Det var da mærkeligt, hvor længe er det siden, hun blev forlovet?“ — „Aa, i Dag er det tre Aar siden.“ — „Har han saa ikke været her siden?“ — „Nej, han har hverken ladet høre fra sig eller er selv kommen.“ — „Han maa have forandret sig meget i den Tid,“ siger Soldaten, „du kunde vel ikke kjende ham igjen, hvis han kom?“ — „Jo, det tror a nok,“ siger Pigen, „og han skal nok komme.“ — „Hvad Kjendemærke har du da paa ham?“ — „A har en halv Ring,“ siger hun, „og han har den anden halve, for han har brækket den i Stykker, inden han rejste.“ — „Saa kan det ikke være andre end mig,“ siger Soldaten, „for a har den halv Ring.“ Hun kom saa frem med den anden Halvpart, og de passede godt nok sammen. Nu blev hun saa glad, te hun nær havde besvimet. Hun tog ham om Halsen og kyssede ham, og han var ogsaa glad ved hende, men begge de andre Søstre de surmulede. Der var nu intet at bie efter, de skulde have Bryllup snarest mulig, og de blev sammenskrevne ved Præsten, og der blev lyst for dem. Men Søstrene var saa gale, te der var ingen Ende paa det. Bryllupsaftenen gik de ud og blev henne. Da det saa blev Sengetid, gik Brudgommen lige udenfor Huset, og

da kom Fanden og grinede ham op i Ansigtet og sagde: „Ser du, a blev endda ikke narret, a fik to i Stedet for én.“ Soldaten kjendte nok hans Fjæs og undrede over den Snak. Men om Morgenen da savnede de Søstrene. Saa skal de til at lede efter dem, og det varede ikke længe, inden de fandt dem, for de hængte paa lige Side i to Træer tæt ved Huset. Bjørne- manden kjøbte saa noget mere Jord ind til Stedet, og siden boede han saa der med hans Kone og hendes gamle Fader.

(Fortalt af Huskone Ane Marie Nielsdatter, Egsgaard Mark, Ringive Sogn, Vejle Amt.)

Den gamle Kone, der har fortalt mig dette Æventyr, har bevaret en overordentlig stor Masse af disse i sin Hukommelse. Af denne ene Kilde har jeg øst mindst 39 forskellige Æventyr foruden en hel Del Sagn og Viser og andre Folkeminder, og det er da en utrolig stærk Hukommelse, denne Kone har, parret med en rig Begavelse i mange andre Retninger. Hun kan betegnes som ret et Hedens Barn, da hun har færdedes paa Heden al sin Tid, ligesom hun ogsaa næsten alle sine Dage har været i yderlig fattig Stand, og kan da i fuldeste Maal siges tillige at være et Arbejdets Barn.

Uægte født af en meget fattig Moder kom hun ud at tjene, da hun var i sit niende Aar, og maatte blive ved dermed, til hun blev gift. Hun er født 1836 i Nørup Sogn, der den Gang laa i Skjellet mellem Österegn og Vesteregn, mellem Hede og frugtbart Land. Nørup og Randbøl (med den store Randbøl Hede) danner jo ét Pastorat, og i Nørup var der i hendes Barn- domstid endog ret betydelige Hedestrækninger. I samfulde otte Aar tjente hun hos Jens Kristensen i Sødover, der efter hendes eget Udsagn var en udmærket Mand, som hun har meget at takke for, da det var ham, der gav hende Syn for meget af det bedste i Livet.

Allerede i sin tidlige Barndom var hun hjemme i Æventyr- verdenen og lyttede med stor Opmærksomhed til de mange Historier, der den Gang gik fra Mund til Mund. En gammel Invalid fra Franskertiden og Napoleons-Krigen var udmærket god

til at fortælle ej alene om sine Krigsoplevelser, men ogsaa var han en ypperlig Kilde paa Æventyrets Omraade. Ham lærte Ane Marie meget af. Han henlevede sine gamle Dage som Fattiglem i Sognet. Ogsaa mange andre hørte hun fortælle Æventyr, men alle hendes Kilder stammer fra Nörup, da alt det, hun kan fortælle, er hørt i Barndoms- og Ungdomstiden, slet intet har hun lært af den Slags, siden hun blev gift, da Livet kom til at tage saa haardhændet paa hende, og da Sliddet for det daglige Brød blev saa haardt, at Tanken om alt andet maatte vige. Som voksen blev hun kjendt med en Karl fra Aast i Lindeballe, og 23 Aar gammel blev hun gift med ham. Den Gang tjente hun et Sted paa Engelsholms Mark, og de blev viede af Pastor Sveistrup i Nörup. Det nygifte Par havde allerede udset sig et Hjem. Det laa ude i Ringive Sogn allervestligst i Sognet tæt ved Sønder-Omme Sogneskjel, altsaa ude i den rigtige vilde Hede. Der var endnu intet Hjem at bosætte sig i, det var kun et Stykke Hede, de havde kjøbt. Det skulde være billig Jord, da ingen af dem havde Penge, og derfor maatte de saa langt ud. Egsgaard Hede var den Gang aldeles uopdyrket, og de kjøbte saa 86 Tønder Land for 450 Daler, altsaa omtrent 10 Kroner for en Tønde Land. Men det var ikke saa ringe Jord, og der var Fremtidsmuligheder. Her fik de nu et lille Hus stillet op midt i Lyngen at bo i for at faa Tag over Hovedet, og begyndte saa med god Fortrøstning at tage fat paa Opdyrkningen. Men da der i Førstningen aldeles intet avledes, nødsagedes Manden jo til at gaa ud paa Dagleje for at tjene lidt til Føden, medens Konen sled i det derhjemme. Ja, det var i Sandhed en sur Tid. Saa kom Ulykken, uden at de anede det, idet en Brønd, som han var ved at faa kastet, skød sammen om ham, og nu var hun Enke med to smaa Börn. Det blev yderst trange Tider for den stakkels Ane Marie, hun sad nu der paa den vilde Hede i sort Armod. Det ene af Börnene, Sönnen Kristen, tog Svigerforældrene, der nu boede i Grene Sogn, til sig, og sin gamle Moder, der var Fattiglem paa Nörup Sogn, fik hun ud til sig for at passe sin lille Datter, mens hun var borte fra Hjemmet. Hun var nemlig nu nødt til selv at gaa i Dagleje — og der var langt til Naboer der ude

i den Tid — for at faa Folk til at pløje lidt for sig og faa lidt Avl i Jorden.

Efter saa at have siddet Enke i halvfjerde Aar giftede hun sig igjen og har med den anden Mand haft fire Börn. Efterhaanden blev saa Heden dyrket op, og de fik mere Husveje. Nu er der tre Huse, og det er i det hele en rigtig rar Ejendom. Men Manden er i Tidernes Løb bleven en sær én, og jeg har da ikke talt meget med ham. Da jeg var der, forestillede han at være meget svag, saa han ikke kunde taale at komme op af sin Seng inden henved Middagstid. Men han spiste udmærket godt, og jeg antager, det nærmest var en sjælelig Sygdom, han led af. Som Følge deraf fik han ikke meget udrettet, og næsten alt Arbejde baade ude og inde hvilede paa Konen og især den vogsne Datter, der var hjemme — Sønnerne var forlængst komne bort fra Hjemmet. Men Datteren var ogsaa udmærket dygtig og paapassende til alt Arbejdet og ligefrem beundringsværdig i Sliddet for de gamle. Der var den Gang Tale om, at en af Sønnerne skulde tage hjem og overtage Ejendommen, da Kvinderne ikke i Længden kunde holde det gaaende, men Manden vilde ikke — egensindig som han var — gaa ind paa dette. Marken var bleven forsömt, og Kornet kunde ikke en Gang blive saaet eller höstet i rette Tid. Men efter hvad jeg senere har hørt, maatte han dog til at gaa ind paa den Ordning, og saa kom de gamle paa Aftægt.

Mange andre Bopæle er der nu blevet paa den Hedestrækning, og store Stykker af Heden der ude er blevet dyrket op og blevet til frugtbar Agermark, saa hele dette Strøg ser nu meget tiltalende ud. Men det hører jo endnu til de mere af-sides Egne.

Den ældste Søn Kristen gjorde jeg Bekjendtskab med i en Postvogn mellem Herning og Ringkjøbing. Jeg kom i Samtale med ham, og han fortalte mig om sin Moder. Han kjendte mig af Navn og sagde, at hun kunde fortælle mange Æventyr. Det førte da til, at jeg meget stærkt opfordrede ham til at skrive nogle op af hendes Æventyr, hvad han da ogsaa gjorde, men han har aabenbart gjort det efter Hukommelsen, da han jo havde hørt hende fortælle dem tit, og ikke i Hjemmet hos hende.

Paa den Maade fik jeg sendende fra ham et stort Hæfte, som han havde skrevet op, og meget deraf blev trykt dels i „Skattegraveren“ og dels i „Danske Folkeæventyr“. Fire af hans Æventyr blev liggende utrykte. Men jeg fik jo Lyst til selv at gjæste Moderen, og det viste sig da, at hun kunde langt mere, end jeg anede. Jeg var der nu i en tre Dage, laante den vogsne Datters Seng at ligge i om Natten, spiste sammen med Familien af fælles Fad og naaede da at faa optegnet 29 Æventyr foruden en hel Del mere. Siden har jeg besøgt Kristen Egsgaard, Sønnen, et Par Gange i Vejstrup, hvor han boer, og hvor nu Søsteren ogsaa er, da hendes Hjælp der var bleven nødvendig, efter at Broderen var bleven Enkemand.

Ane Marie er ret en klog gammel Kone i dette Ords gode Betydning. Det er en sand Nydelse at sidde og høre paa hendes Tale, besindig og rolig som den er. Erfaren Kone er god at gjæste, og man mærker snart, at hun paa en gudhengiven Maade har vidst at føje sig til Rette under de slidsomme og trange Kaar, hun har levet i, og ikke mindst de sidste Aar. Hendes Maade at fortælle paa er ejendommelig. Ordvalget er sikkert, og hun forstaar at fængsle Tilhørerne. Jeg fik hende fotograferet sammen med mange andre i Sommeren 1895, da jeg med en Fotograf vandrede derud paa min Fod og tilbage samme Aften. Vi havde det Held paa Vejen at se en Lygtemand færdes syd for Landevejen ude i en Mose, og lagde os ind i Tøsby Kro om Natten.

Det er lange Afstande der ude i Heden. Ane Marie og hendes Familie havde 1 Mil til Kirke, og nærmeste Kjøbstad er Vejle, hvortil der er mindst $4\frac{1}{2}$ Mil. Nu er der som bekjendt bygget en ny Kirke i Filskov i Sønder-Omme, og dertil er kun en Afstand af en halv Mil eller saa.

KORSKILDE OG HOVSTED

AF

HENRIK USSING.

I Erritsø ved Fredericia¹ er der et Sted i Byens vestre Del, som kaldes Korskilde. Stedet er lavt og sumpet, og der vælder en Kilde op nogle faa Favne Nord for Gaden. Medens Gaardene i Byen ellers ligger eller har ligget tæt, er dette Sted ikke blevet bebygget, fordi det var for fugtigt. — Der har altid staaet en stærk Uhygge over Stedet; der gik Spøgeri, sagde man, og man skyndte sig der forbi i mørke Aftener. I de senere Aar er der foretaget en Del Gravninger i og ved Kilden, og derved stødte man paa en umaadelig Mængde Dyreknogler, i Læssevis. Jeg lod en Del af disse Ben bestemme, og det viste sig at være af vore almindelige Husdyr, Hest, Ko, Faar og Svin. Disse var imidlertid alle langt mindre og spinklere, end af Husdyrene nu til Dags; jeg saa deri et Vidnesbyrd om, at de maatte være fra en ret gammel Tid, da Husdyrene var meget mindre end nu. Jeg satte mig i Forbindelse med Nationalmusæet, og dette lod foretage en Gravning, der imidlertid ikke førte til stort Resultat; en enkelt Kulturgenstand kunde henføres til 16de Aarh. — Det forekommer imidlertid mig, at der er en Mulighed for, at vi her har et Minde fra langt ældre Tid. Det er en besynderlig Ting, at man har henkastet alle disse Knokler i denne Kilde. I hvad Hensigt skulde man gøre det? Man kunde tænke paa, at det var hele Aadsler, man havde kastet derned, begravet dem der efter en Kvæppest el. lign. Men et saa vandholdigt Sted lige op ad Bygaden var dog vel snart det Sted, man allersidst vilde vælge til Rakkerkule. — Dernæst er Stedets Navn og Folketroen om Stedet mærkeligt. Navnet maa sikkert tyde paa, at der har været stillet et Kors op ved Kilden. Og det maa vel snarest være sket i Middelalderen, og Korset maa vel være stillet op, fordi der var en særlig Tro benyttet til Kilden. Skulde denne Tro og de gamle Knogler ikke have noget med hinanden at gøre? —

¹ Jf. Forf.s „Stednavne i Erritsø Sogn“ (Danske Studier 1905, 157 ff).

Der er nu Vidnesbyrd om, at man i hedensk Tid kunde ofre, ved at kaste Offeret i en Kilde. Og det er da maaske en Omstændighed af Betydning i denne Sammenhæng, at der paa den modsatte Side i Bygaden, omtrent paa det nærmeste Sted, hvor det var muligt at bygge, indtil for godt et halvt Hundrede Aar siden laa en Gaard, der hed Hovsted. Hovsted svarer til det gl. islandske Hofstaðir, der var Navnet paa flere Gaarde, hvor der fandtes et Hov; saaledes blev der af en Mand, der kaldtes Hof-Hallr, ved Torskefjorden bygget en Gaard med et Hov, der kaldtes Hofstaðir. Og Thorolf Mostrarskegg opførte paa Snefjældsnes et Hofstaðir. — Her i Landet findes f. E. et Hovby ved Fakse, som man mener har sin Oprindelse fra et hedensk Hov. Ogsaa der findes en hellig Kilde. — Forklaringen paa de gamle Husdyrben i Kilden, paa den Uhygge, der i Folketroen hviler over Stedet, paa Stednavnet Korskilde og paa det i umiddelbar Nærhed liggende Hovsted kunde da være, at der her i Oldtiden har været et hedensk Hov, at Offerdyr, hele eller Dele af dem, er blevet kastet i Kilden, at Stedet derfor i kristen Tid har bevaret noget af sit hellige — eller maaske uhyggelige — Præg, og at man af den Grund har opstillet et Kors der, enten for at fremhæve dets Hellighed eller for at besvære Stedets onde Aander. — Større Sikkerhed vil denne Gising kunne faa, naar vi faar vort Stednavnestof grundigt undersøgt, og det saa viser sig, at der ogsaa andre Steder end i Erritsø og Hovby i Nærheden af Stednavne med Hov findes hellige Kilder eller Korskilder.

HODDE OG TISTRUP I GAMLE DAGE.

(BRUDSTYKKE¹)

AF

POUL BJERGE.

---

*

*

*

Der var, som vi har hørt, ikke mange Menneskeboliger i gamle Dage, og de der var, de var smaa og lave og tarvelige efter vore Forhold. Man maatte bukke sig, naar man skulde ind ad Døren, saa lav var den. Man maatte ogsaa løfte Benene, Dørtrinet var højt. Indenfor var der Lergulv og Bjælkeloft. Var man nogenlunde velvoksen, saa kunde det nok hændes, man maatte bukke Hovedet, naar man gik under Bjælkerne. Vinduerne var smaa, Glasset ofte grønt, og det var indfattet i Bly. Dørene i Stuerne var af Brædder eller Fjæl; de lukkedes med en Klinke, men kom vi ud i Udhuset, kunde de ofte være lavet af Halm og kløvede Vidier, det vil sige lavet, ligesom man lavede Bikuber eller Kurve. Og saadanne Døre blev hængt i Læder eller Vessen; det er Madpiben af Dyrene, som man tog naar man slagtede, og gjorde i Stand til det samme.

Indbo var der ikke meget af. Konen bragte en stor Kuveldkiste til Huse, og Manden gerne én. Deri havde man sine Klæder og Sager. I den ene Ende af dem var der en Læddike, et Rum til Smaasager. Saa havde man Bord og Bænke; de var gerne faste. Bordet kom dog tidlig løs, Bænkene har været fast endnu til vore Dage. Saa var der et Par Halmstole og Alkovesenge. Det var en Del af Stuen, der blev skilt af med

¹ Af et Foredrag ved Mødet i Letbæk Mølles Lund 17de Juni 1909, afholdt af „Historisk Samfund for Ribe Amt“. Stykket vil senere blive trykt fuldstændig andensteds i lidt ændret Form.

Brædder. Det blev fyldt forneden med Lyng, ovenpaa med Halm og der ovenpaa igen Dynerne. Der var et Par Skodder til at skyde for hver Seng. Det var saa nemt om Morgen. Naar man stod op og havde travlt, saa skød man Skodderne for, og Stuen var i Orden. Inde i Alkoven hang der ofte et lille Skab. Her gemtes Papirerne, Skødet paa Gaarden, maaske et Par Sølvskeer, og, hvis man havde Penge, havde de ogsaa Plads der. Man havde intet Uhr. I Vinduet havde man en Skure, saa man, naar Solen skinnede, kunde se, naar det var Middag. Somme havde ogsaa et Tineglas. Naar der skulde bages, skulde man hen at laane dette, for man skulde vide, hvortil Brødene skulde staa i Ovnen.

I Stuen var der aaben Skorsten. Om Vinteraftnerne blev der saa brændt Lyseklyne. En maatte sidde og pirke i dem for at faa dem til at lyse. Rundt om sad Folkene og arbejdede, Konen spandt, Pigen maaske ogsaa, Karlene kartede, snoede Simer og lignende. Naar de saa var færdig og skulde have Nadver, satte de sig omkring Bordet. Pigen tog en Lysepind, det var en Spaan eller Splind udkløvet af Mosetræ, tændte den ved Ilden paa Skorstenen og sad med den i Haanden. Naar Nadveren var spist, og den sidste havde lagt sin Ske, saa — Puuh! saa blæstes Splinden ud. Kom der fremmede, kunde man være lidt flottere, saa tændte man Lampen. Den var af Jærn med dobbelt Skaal, den ene under den anden. I den øverste var der Tran og en Væge af Sivmarv. Den underste Skaal var til at optage den Draabe, der kunde dryppe fra Vægen der maatte ligge ud over Kanten i den øverste. Og naar man fik den Lampe tændt, saa var det helt festlig.

Siden fik man Skorstenen lukket mod Stuen, og en stor Bilæggerovn kom i Steden. Og saa maatte man have Lampen hver Aften. Og kom der fremmede, drev man det maaske saa vidt, saa man tændte et Tællelys. Den aabne Skorsten fik sin Plads i Køkkenet. Indboet blev ogsaa lidt rigere. Konen kom til Huse med en Dragkiste, Manden maaske med en Chatol.

*

*

*

DANSK FOLKEMINDESAMLING

AKTSTYKKER OG FORTEGNELSER.

Da stødet til oprettelsen af Dansk Folkemindesamling er udgået fra H. F. Feilberg, vil det være rimeligt at meddele den første officielle redegørelse for den i dette festskrift, som vidnesbyrd om hvad der er tiltænkt med den og hvad der hidtil er nået. Redegørelsen består i aktstykker og fortegnelser og er tillige tænkt som vejledning for dem der arbejder med samlingen.

1. Ansøgning fra H. F. Feilberg og A. Olrik om oprettelsen af Dansk Folkemindesamling (1904).

Vi underskrevne tillader os herved for det høje ministerium at fremføre ønsket om, at den „Dansk Folkemindesamling“, der i henhold til bevilling på indeværende års finanslov skabes på Kgl. Bibl., fremtidig får en ordning og arbejdsmåde, hvorved ikke blot de allerede eksisterende mindre samlinger forenes i den, men den tillige føres videre frem imod det mål at blive et fuldstændigt museum for alle optegnelser til dansk folkedigtning, folketro og folkeliv.

Overalt i Europa udfoldes der nu den største virksomhed for at optegne og granske de minder fra en svunden tids tænke måde, som vor tids stærke samfundsomdannelser er ved at udslutte, idet forskningen ad disse veje kan nå til samfundslag, hvis åndelige liv ellers kun er sparsomt kendt, og til kulturformer, der er ældre end de historisk kendte. Danmark indtager en særdeles hæderlig plads blandt de lande, der har arbejdet herfor. Allerede for århundreder siden, da folkeoverleveringer ellers var foragtede, fandtes her samlere og udgivere af vore folkeviser. I Svend Grundtvig har vi haft en forsker, der stod på højdepunktet af sin tids virksomhed, og hvis rige og velordnede samlinger danner en ypperlig kærne, hvorom det senere tilvebragte stof kan samle sig. Nu foreligger der på private hænder flere, til dels store og righoldige samlinger; det gælder om, at man i rette tid har en fast plan, hvorefter det stærkt voksende stof kan indordnes, så at det kan komme vor fortidsforskning til gode på den overskueligste og den for benyttelsen hensigtsmæssigste måde.

Men en sådan samlings værdi beror ingenlunde blot på det videnskabelige arbejde, der gøres indenfor dens vægge. Den bør tillige uophørlig stå i forbindelse med meddelere ude i folket, navnlig i den

første menneskealder: det gælder at samle, medens der endnu er mundtlig overlevering; mindet om fortiden svinder år for år med rivende hast. Men netop ved at ordne materialet under ett, får man øje for hvad der endnu mangler, og kan endnu i den elfte time søge at bøde derpå.

„Dansk Folkemindesamling“ bør altså for så vidt få en forskellig karakter fra de andre håndskriftsamlinger og nærme sig til vore nationale musæer: den skal ikke blot bevare det modtagne, men den skal også frelse det spredte fra undergang, og dens ordningsarbejde skal tjæne som led i den videnskabelige folkemindeforskning. Tillige skal den virke fremmende på forskningen ved — under de former som dertil vil findes egnede — at stille videnskabsmænd i et mere umiddelbart forhold til stoffet, end det kan finde sted under den sædvanlige biblioteksbenyttelse.

Om samlingens virksomhed har vi ført indgående forhandlinger med overbibliotekaren ved Det store kgl. Bibl., hvis udtalelser om sagen medfølger.

Efter den i fællesskab lagte plan vil samlingens drift kunne foregå med enestående billighed. Udgifterne til „Dansk Folkemindesamling“s konservering tænkes stadig afholdte af bibliotekets sædvanlige budget, ligesom samlingen selvfølgelig vil finde ypperligt husrum i den nu snart færdige nye biblioteksbygning. De videnskabelige arbejder indenfor samlingen (afskriftsrækker og udførlige kritiske særkataloger) betragtes som bibliotekets budget uvedkommende; men vi har al udsigt til at få offentlige institutioners støtte hertil. Endvidere forventer vi, at staten vil støtte folkemindearbejder af forskellig art på samme måde og i lignende omfang som hidtil, ved bevillinger på finansloven eller af ministeriets rådighedssum; men vi ønsker, at sådanne bevillinger ved alle passende lejligheder må gives på det vilkår, at udbyttet af arbejdet kommer samlingen til gode. Den eneste nye udgift til „Dansk Folkemindesamling“ vil da være en lønning til dens forstander; og selv denne udgift vil, som vi snart skal gøre rede for, under visse forhold atter kunne ophøre.

Med hensyn til forstanderpladsens besættelse tænker vi os den tildelt medunderskrevne Axel Olrik, da sikkert ingen anden forbinder fyldig indsigt i folkeminde-videnskaben og nært kendskab til det foreliggende materiale med ydre betingelser for at overtage stillingen¹. . . Vi har tænkt, at hvis der oprettedes et professorat i folkeminder — således som det nu er sket ved to andre af Nordens universiteter — kunde forstanderlønningen inddrages, idet det kunde pålægges ham som embedspligt at drage omsorg for folkemindesamlingen.

Om fremtidsudsigterne for „Dansk Folkemindesamling“ kan vi iøvrigt oplyse:

¹ [Her følger en redegørelse for den pågældendes økonomiske forhold.]

1) Underskrevne H. F. Feilberg har udstedt en erklæring i testamentform om sin bogsamlings (o. 3000 bind) og sin håndskriftsamlingens overgang til „Dansk Folkemindesamling“.

2) Undertegnede Axel Olrik tilbyder at skænke den en del af sine samlinger, deriblandt alle førstehåndsoptegnelser af folkeminder, og at skænke den alt, hvad han i fremtiden måtte erhverve af samme art.

3) Forfatter Jens Kamps samlinger, der nu henstår omhyggelig ordnede i 14 kapsler og bind på Kgl. Bibl., vil af os underskrevne med samtykke fra hans arvinger blive overdragte til „Dansk Folkemindesamling“.

4) Forfatter Evald Tang Kristensen har med det formål for øje at tilvejebringe en fælles samling renskrevet eller ladet renskrive en stor række af sine samlinger, for en mindre del med understøttelse af den Hjelmstj.-Rosencroneske Stiftelse, for den overvejende del på egen bekostning. Disse afskrifter (4¹/₂ boghyld) henstår for tiden på biblioteket i Axel Olriks væрге.

5) Vi har grund til at tro, at E. T. Kristensen vil stille sig imødekommende i retning af at hele hans folkemindesamling, af enestående omfang, en gang i tiden indlemmes i samlingen.

6) Fra flere andre folkemindesamlere har vi tilsagn om betydelige bidrag, deriblandt fra fru Kirstine Grundtvig (folkeminder af forskellig art i hendes afdøde mands pastor Fr. Grundtvigs samling), færøske folkeminder fra dr. J. Jakobsen, og adskillige andre.

7) Den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse har i de sidste år givet 400 kr. årlig til at tilvejebringe en stor samling æventyrafskrifter. Vi nærer sikker forventning om, at denne vil blive skænket til „Dansk Folkemindesamling“.

Som det vil ses af dette, er der blandt de samlere og forskere, hvem sagen nærmest vedrører, nok af interesse og offervillighed for samlingen. Vi håber, at staten ikke vil lade det mangle på det beskudne beløb og de få beslutninger, der kræves til sagens udførelse¹.

Juli 1904.

Allerærbødigst

H. F. Feilberg. Axel Olrik.

2. Instruks for forstanderen for „Dansk Folkemindesamling“, givet af ministeriet for kirke- og undervisningsvæsen 22—12—1908.

1. Forstanderen for „Dansk Folkemindesamling“ skal lede denne

¹ [Siden samlingens oprettelse er der gjort de forandringer, 1) at dens vedligeholdelse og daglige ordning er opført med et særskilt beløb på Kgl. Bibl.s budget, og 2) at penge der tidligere har været udgivet til andre folkemindesamlingsformål og er blevne ledige, er blevne opførte som en egen bevilling til samlingens forøgelse (1000 kr. årlig).]

samling således, at den kan tjæne som nationalt museum for vore folkeoverleveringer, såvel i henseende til opbevaring som til at være midtpunkt for videnskabelig granskning.

Samlingen indeholder optegnelser til dansk folkedigtning, folkeskik og folkeliv, samt alt der kan tjæne til belysning af disse æmner.

2. Særlig påhviler det forstanderen: a) at sørge for, at de allerede tilstedeværende håndskrifter og optegnelser foreligger i velordnet og katalogiseret stand, b) at sørge for, at folkemindeoptegnelser i privat eje i så stort omfang som ønskeligt indgår i samlingen, c) at foranledige yderligere optegnelser af folkeminder gjorte efter mundtlig overlevering, ved udsendelse af opråb eller spørgsmål, ved støtte til private indsamlingsrejser, eller på anden måde, d) at tilvejebringe udførlige videnskabelige fagkataloger over de enkelte arter af folkeminder, e) at tilvejebringe planmæssige rækker af afskrifter eller udtog, omfattende enkelte arter af folkeminder, f) at tilvejebringe et håndbibliotek af de for granskningen uundværligste bøger, efter omstændighederne med henvisning til de håndskrevne samlinger, g) at give forskere adgang til så umiddelbar benyttelse af kildematerialet som muligt.

3. Samlingen udgør en på særlig måde ledet afdeling af Det kongelige Bibliotek. Overbibliotekaren fører tilsyn med dens biblioteksmæssige orden og vedligeholdelse, samt med dens benyttelse på bibliotekets læsesal; han modtager fra forstanderen en årlig beretning om samlingens forøgelse og virksomhed, samt stadig meddelelse om, hvem der får adgang til at arbejde i samlingen.

4. Forstanderen er ansvarlig for de til samlingen bevilgede midler. Han modtager fra ministeriet meddelelse om de personlige understøttelser, der er givne med forpligtelse til at udbyttet kommer samlingen til gode.

5. Forstanderen sørger for, at samlingen til visse tider — indenfor Det kongelige Biblioteks åbningstid — er tilgængelig for videnskabsmænd. Han selv eller en til samlingen knyttet videnskabelig medhjælper skal da være til stede for at fremtage det ønskede og vejlede i samlingens benyttelse.

Under ganske særlige forhold kan forstanderen tilstede udlån.

6. Forstanderen er pligtig til at afgive erklæring om sager vedrørende folkeminder, når ministeriet ønsker hans udtalelse.

3. Indholdet af Dansk Folkemindesamling, kortfattet fortegnelse (forår 1911).

Samlingen er ordnet således at den Svend-Grundtvigske afdeling allerede har sine endelige numre. Den nyere samling er indtil videre kun ordnet således, at hver pakke har sin plads indenfor det enkelte års tilvækst. (*DFS 1906, 23* vil altså sige: den 23de pakke af tilvæksten i 1906).

I det følgende betegnes hver pakkes beskaffenhed ved et tilføjede bogstav el. lign.: *o* originale optegnelser, *afskr.* afskrifter, *u* udtog, *s* særtryk eller udsnit, *n* notitser, *kat* kataloger, *ill* illustrationer.

Når intet andet fremgår af sammenhængen, er indholdet danske folkeminder.

I. Svend Grundtvigs samling. A. Den egenlige Svend Grundtvigske samling (købt af staten efter hans død 1883).

DFS 1—23 Folkeminder i almindelighed, 1—17 *o*, 18—23 flyveblade (18—19 folkeviser, 20—21 blandede og svenske, 22 danske folkebøger, 23 svenske folkebøger).

DFS 24—71 Viser. 24—26 gl. visehåndskrifter, 27—28 gl. kat, 29—33 kat, 34—43 afskr (34—41 „Danmarks gl. folkeviser“, 42 skæmteviser, 43 yngre viser), 44—63 forarbejder notater afhandlinger vedrør. „Danmarks gl. folkev.“; 64—64b svenske og norske; 65—67d isl.; 68—68b færøske (Sandoyarbók); 69 engelske; 70 Ampère, Instructions afskr; 71 Grundtvig, Forelæsning over Nordens middelalderlige visedigtning.

DFS 72—87 Æventyr. 72—72d kat, 73—75 *u*, 76—87 afskr.

DFS 88—103 Sagn, tro, skik. 88—89 *u*, 90—103 afskr (90—98 sagn, 99—102 tro, 103 skik).

DFS 104—115 Lege, rim osv. afskr (104—110 lege rim remser, 111—113 ordsprog, 114—115 gåder); 116—117 isl. gåder rim osv.

DFS 119—132 Tillæg. 119—21 Grundtvigs trykte samlinger med forfatter-tilføjelser, 122 folkeminder i ældre håndskrifter afskr, 123 Kl. Gjerding afskr, 124 *u*, 125—26 Literature of folklore m. m., 127 *n*, 128 Cyprianus hskr, 129 gåder (1847), 130 *u*, 131 selskabssange (o. 1800), 132 jysk ordsamling.

B. Jörgen Blochs og Sv. Grundtvigs færøske arbejder (skænkede af den hjemstjerneske stiftelse 1889—1905; jf. Arb. for nord. oldkyndighed 1882, 357; Arkiv for nord. Filologi VI 246). — DFS 133—150: Føroyjakvæði I—XVIII; 151—53 Færøsk ordbog.

C. Vedrørende Svend Grundtvigs og Laura Gr.s levned (testamentet af J. Bloch 1910): levnedsskildring dagbøger breve. — DFS 154—61 vedrør. Laura Gr., 162—81 vedrør. Sv. Gr.

II. Nyere samling (foreløbig kun ordnede efter indgangsår og løbenummer indenfor dette).

DFS 1904, 1—36 Folkeminder om fuglene, samlede af Fr. L. Grundtvig († 1904), 1—8 nordiske fuglenavne, 9—36 folkeminder om fuglene.

DFS 1904, 37—46 Jens Kamps samlinger († 1904), 37—38 folkeminder i almindelighed, 39 viser, 40 æventyr, 41—42 sagn og

- tro, 43—44 rim remser m. m., 45 dans, 46 folkeliv, 47 folkeminder, især bygningsskik, 48—49 bygningsskik.
- DFS 1904, 50—52 Navneskik, svar til kommission (1901).
- DFS 1906, 1—92 Danske folkeminder, voksende samlinger m. m.
- 1—2e: Folkeminder i alm., 1 o, 2 s, 2b afskr, 2c—2e o (særsamlinger).
  - 3—9 Viser, 3 o, 3b s, 4—4b afskr, 5 gengivelser af gl. visehskr, 6 bondevisebøger, 6b flyveblade, 7 pjecer vedr. udgaven af „Danmarks gl. folkeviser“, 8 utrykte udarbejdelser om folkeviser, 9 s om folkeviser.
  - 10—13 Folkevisemelodier m. m., 10—11 kat, 12 o (og aflæsning af fonografiske opt.), 13 afskr.
  - 14—22b Æventyr, 14 o, 15 s, 16—(17) afskr, 18—22 u, 22b folkebøger o.
  - 23—34 Sagn og tro, 23 o, 24—25 s, 26—27 kloge folk retsager (26 afskr, 27 u), 28—28c sagn afskr, 29 sagn om overnaturlige væsner u, 29b tro om overnaturlige væsner afskr, 30 tro afskr, 31 helligkilder o u afskr n, 31b sten med tilknyttet navn sagn og tro u, 31c stenkast og offersteder u, 31d hellige træer og lunde u, 31e helligkilder u, 31f dysser med navn sagn og tro; 32—34 Sønderjyllands folkesagn u n o.
  - 35—42 Rim m. m.: 35—35c rim o s afskr; 35d—35e leg idræt o afskr; 36—37 dans dansemelodier o u afskr; 38—39 ordsprog gåder naturlyd o s; 40 ordsprog afskr, 40b gåder afskr, 40c naturlyd afskr; 41—42 Jensen, Ordsprog fra Vendsyssel.
  - 43—45b Fester: 43 o, 44 s, 45 afskr, 45b n.
  - 46—53 Folkeliv: 46 o, 47—47b s, 48 afskr; 49 K. Toxværd, Folkeliv på Sydfalster; 50 P. Bjerger, Bylav; 51 Miskow, „Rejsende“; 52—53 på folkemål o s.
  - 54—73 Billeder: 54 største format, 55 folio, 56 tro skik naturopfattelse, 57 til viser og sagn, 58—60b fot. af visesangere og æventyrfortællere, 60c—60d leg dans fest idræt, 61—65 dagligliv, 66 bygninger (fot. Nationalmusæet), 67 folkedragter, 68—71 sa. (fot. Folkedansforeningen); 71b lysbilleder; 72 —73 fra Falster („Klokkergården“).
  - 74—78 Folkemål: 74—75 F. L. Grundtvig, Ordbog fra Falster, 76 ordsamlinger o, 77—77b s; 78 J. Madsen, fra Anst herred.
  - 79—92 Navne: 79—80 personnavne o s; 81—84 tilnavne o s; 85—92b stednavne.
- DFS 1906, 93—114 Nordiske folkeminder: 93—100 Svenske (93—94 folkem. i alm. o s, 95 F. L. Grundtvig, 96 Eva Wigström, 97—98 billeder, 99 navne, 100 folkemål).
- 101—104 Norske (101—2 i alm., 102b visekat., 103—4 billeder).

- 105—110 Færøske (105 i alm. o s, 106 viser o, 107 melodier, 108 sagn, tro, folkeliv o s, 109—110 billeder).
- 111—114 Islandske (111—112b i alm. o s afskr, 113—114 billeder).

DFS 1906, 114b—115d Folkeminder fra andre lande (114b engelske, 115 tyske, 115b franske, 115c keltiske, 115d finsk-lappisk).

DFS 1906, 116—133 Folkeminder fra forskellige lande: 116—117 æventyr, 116 n, 116b u, 117 s), 118 sagn n; 119—121 A. Olrik, Nordiske sagn om overnaturlige væsner n; 122 nordisk gudeverden s billeder; 123—25 tro skik s n billeder; 126 F. L. Grundtvig, om fuglene [tillæg til 1904, 1—36]; 127—133 billeder (127 dans leg idræt, 128—30 europæisk folkeliv, 131—132b sa. udenfor Europa, 133 moderne billeder til folkedigtning).

DFS 1906, 134—143 Vedrørende folkemindeforskere og -samlere (134 breve, 135 biografisk, 136 H. F. Feilberg, 137 F. L. Grundtvig, 138 Kamp, 139—40 E. T. Kristensen, 141 Recke, 142—43 billeder).

DFS 1909, 1—14 Blandet: 1 Rasmus Hansen, Folketroen (syd-fynsk); 2 H. Johansen, Bornholmske dansemelodier; 3 trylle- og lægebøger o afskr (voks. samling); 4 H. F. Feilberg, jyske ordsprog; 5 sa., Prøve af jysk ordbog; 6—7 sa., blandet s; 8 A. Olrik, Eddakvadenes alder; 9 sa., Saksens oldhistorie; 10—12 fot. plader; 13 lysbilleder (nordiske lande); 14 Feilberg n.

DFS 1910, 1—5 Blandet: 1—4 Ditlevsen, Ordsprog fra Ty; 5 H. F. Feilberg, Dansk Bondeliv.

III. Evald Tang Kristensens samling (en del skænket, den største del kun udlånt til DFS); endnu ikke endelig ordnet. Heri bl. a. 23 pakker folkeminder o; 26 kapsler æventyr (nr. 1—2550) afskr; skæmtesagn; 26 kapsler sagn og tro; trylle- og lægebøger; 23 kapsler ordsprog; almueliv.

IV. Fonogramafdeling. Danske nr. 1—122 visemelodier m.m.; færøske nr. I—IX visemelodier; eskimoiske nr. T 1—23 (Thalbitzer fra Ammassalik; en anden række, af Leden, fra Cap York, vil senere indgå i afdelingen).

Anvisninger til benyttelse. Videnskabsmænd vil i reglen kunne få tilladelse til personlige undersøgelser i samlingen, dennes medhjælpere vil da fremtage de ønskede håndskrifter. Uden særlig tilladelse er Afd. I (den ældre grundtvigske samling, DFS 1—153) tilgængelig på Kgl. Bibl.s læsesal.

Skriftlige forespørsler kan sendes af FFs medlemmer; afskrifter og udtog skaffes da til de af denne forening fastsatte priser.

Følgende systemer anvendes ved materialets videnskabelige ordning:

Viser: 1) Danmarks gamle folkeviser, 2) Skæmteviser (kat. DFS

32), 3) Kæmpevisens efterklang (kat. DFS 32), 4) nyere digte fra folkemunde.

Æventyr: Sv. Grundtvigs system (FF Communications nr. 2, = fagkat. 9); udfyldes nu efter Aarnes FF-system (FFC nr. 3).

Sagn, ordnes efter steder, efter den nedenfor meddelte nummerordning. For sagn om overnaturlige væsner er et system under udarbejdelse (jf. DFS 1906, 29. 29b. 119—121).

Tro: et system under udarbejdelse.

Rim: Sanglege ordnede af Thuren: Danske Studier 1907, 130—33.

Desuden er til overblik over stoffet udarbejdet følgende **fagkataloger**: 1. Folkemindehåndskrifter i fremmede samlinger (kun beg.); 2. Visebidrag fra folkemunde; 3. Begyndelseslinjer i Danmarks gl. folkeviser og skæmteviser; 4. Omkvæd i Danm. gl. folkev.; 5. Visemelodier; 6. Fonografvalser (nordiske); 7—9. Æventyr (danske); 10. Topografisk ordning af Danmark.

4. Topografisk ordning af Danmarks egne. (Hvert sogn, herred, amt eller landskab er forsynet med et eget nummer; herredets nummer ender altid på 0. I det følgende meddeles ordningen stærkt sammentrængt; f. eks. 1030 Sunds herred, 1031 Skårup sogn, 1032 Tved sogn, er trykt som: 1030 Sunds, 31 Skårup, 32 Tved.)

1 Danmark, 2 Sjælland, 3 København.

4 Frederiksborg amt (og „Nordsjælland“), 5 Helsingør, 6 Hillerød, 7 Frederikssund.

10 Lyng-Kronborg: 11 Tikøb, 12 Hornbæk, 13 Hellebæk, 14 Asminderød, 15 Grønholt, 16 Karlebo, 17 Bløvsrød, 18 Birkerød, 19 Hørsholm.

20 Holbo: 21 Esbønderup, 22 Nøddebo, 23 Søborg, 24 Gilleleje, 25 Græsted, 26 Mårup, 27 Helsingør, 28 Valby, 29 Blistrup, 31 Vejby, 32 Tibirke, 33 Ramløse, 34 Annisse.

40 Strø: 41 Tjæreby, 42 Alsønderup, 43 Skævinge, 44 Strø, 45 Lille Lyngby, 46 Ølsted, 47 Krejme, 48 Vinderød, 49 Frederiksværk, 51 Melby, 52 Torup.

60 Lyng-Frederiksborg: 61 Frederiksborg slotss., 62 Herlev, 63 Lillerød, 64 Lyng, 65 Uggeløse, 66 Slangerup, 67 Uvelse, 68 Görlose, 69 Græse, 71 Sigerslevvester, 72 Hjørlande, 73 Udesundby landdist., 74 Oppesundby.

80 Ølstykke: 81 Snodstrup, 82 Ølstykke, 83 Stenløse, 84 Veksø, 85 Slagslunde, 86 Gandløse, 87 Farum.

90 Horns: 91 Gerlev, 92 Dråby, 93 Skuldelev, 94 Selsø, 95 Skibby, 96 Kyndby, 97 Krogstrup, 98 Ferslev, 99 Vellerup, 101 Ovrø (Bybjærg).

107 Københavns amt (med „Heden“), 08 Roskilde, 09 Køge.

- 110 Sokkelund: 111 Amager, 12 Sundby, 13 Tårnby, 14 St. Magleby, 15 Hvidovre, 16 Brønshøj, 17 Rødovre, 18 Gladsaxe, 19 Herlev, 21 Gentofte, 22 Ordrup, 23 Lyngby, 24 Søllerød.
- 130 Smørum: 31 Brøndbyvester, 32 Brøndbyøster, 33 Glostrup, 34 Herstedøster, 35 Herstedvester, 36 Vallensbæk, 37 Torshunde, 38 Ishøj, 39 Høje Tåstrup, 41 Sengeløse, 42 Ledøje, 43 Smørum, 44 Ballerup, 45 Måløv, 46 Værløse.
- 150 Sømme: 51 Roskilde domk. s. landdistr., 52 Roskilde Frue s., 53 Himmelev, 54 St. Jørgensbjerg, 55 Herslev, 56 Kornerup, 57 Svogerslev, 58 Glim, 59 Hvedstrup, 61 Fløng, 62 Ågerup, 63 Kirkerup, 64 Jyllinge, 65 Gundsømagle.
- 170 Voldborg: 71 Ovsted, 72 Allerslev, 73 Hvalsø, 74 Særløse, 75 Såby, 76 Kidserup, 77 Gevinge, 78 Rye, 79 Sonnerup, 81 Hyllinge, 82 Lyndby, 83 Sæby, 84 Gershøj.
- 190 Tune: 91 Greve, 92 Kildebrønde, 93 Rerslev, 94 Vindinge, 95 Snoldelev, 96 Tune, 97 Karlslunde, 98 Karlstrup, 99 Havdrup, 201 Solrød, 202 Jersie, 203 Skensved.
- 210 Ramsø: 11 Rorup, 12 Gadstrup, 13 Syv, 14 Ørsted, 15 Dåstrup, 16 Borup, 17 Kimmerslev, 18 Ejby, 19 Dalby, 21 Højelse, 22 Ølsemagle.
- 226 Holbæk amt, 27 Holbæk, 28 Kallundborg, 29 Nykøbing.
- 230 Merløse: 31 Merløse, 32 Butterup, 33 N. Jærnløse, 34 Kvandløse, 35 S. Jærnløse, 36 Søstrup, 37 Asminderup, 38 Grandløse, 39 Tølløse, 41 Ågerup, 42 Soderup, 43 Eskildstrup, 44 Tostrup, 45 Uggerløse, 46 Ondløse, 47 Søndersted, 48 Nidløse, 49 Tersløse, 51 Stenlille.
- 260 Tudse: 61 Udby, 62 Hörby, 63 Hagedsted, 64 Gislinge, 65 Tudse, 66 Kundby, 67 Hjembæk, 68 Svinninge, 69 Jyderup, 71 Stifts Bjærgby, 72 Mørke, 73 Skamstrup, 74 Frydendal.
- 280 Løve: 81 Sæby, 82 Hallenslev, 83 Rerslev, 84 Ruds Vedby, 85 Skellebjerg, 86 Ørslev, 87 Solbjærg, 88 Havrebjærg, 89 Gerslev, 91 Finderup, 92 Görlev, 93 Bakkendrup, 94 Helsing, 95 Drøsselbjerg.
- 300 Arts: 01 Refsnæs, 02 Raklev, 03 Tømmerup, 04 Årby, 05 Rørby, 06 Ubby, 07 Svallerup, 08 St. Fuglede, 09 L. Fuglede.
- 310 Skippinge: 11 Følleslev, 12 Særslev, 13 Bregninge, 14 Bjærgsted, 15 Holmstrup, 16 Viskinge, 17 Agnsø, 18 Værslev, 19 Jordløse, 21 Sejro.
- 330 Ods: 31 Rørvig, 32 Oddens, 33 Højby, 34 Vig, 35 Asmindrup, 36 Egebjerg, 37 Grevinge, 38 Asnæs, 39 Fårevejle, 41 Vallekilde, 42 Hörve.
- 350 Samsø: 51 Tranebjærg, 52 Kolby, 53 Onsbjærg, 54 Besser, 55 Nordby.

- 361 Sorø amt, 62 Sorø, 63 Ringsted, 64 Slagelse, 65 Korsør, 66 Skelskør.
- 370 Alsted: 71 Pedersborg, 72 Lynge, 73 Broby, 74 Alsted, 75 Fjenneslev, 76 Slaglille, 77 Bjernede, 78 Munke Bjærgby, 79 Bromme, 81 Gyrstinge, 82 Flinterup, 83 Stenmagle.
- 390 Ringsted h.: 91 Ringsted landsogn, 92 Benløse, 93 Bringstrup, 94 Sigersted, 95 Haraldsted, 96 Allindemagle, 97 Jydstrup, 98 Valsø-lille, 99 Vigersted, 401 Kværkeby, 402 Nordrup, 403 Farringløse, 404 Vetterlev, 405 Høm, 406 Førslev, 407 Sneslev, 408 Terslev, 409 Örslev, 411 Haslev, 412 Frerslev, 413 Broby, 414 Testrup.
- 420 Slagelse h.: 21 Slagelse St. Peders lands., 22 Slagelse St. Mik-kels lands., 23 Hejninge, 24 Sønderup, 25 Nordrup, 26 Gudum, 27 Sorterup, 28 Ottestrup, 29 Kindertofte, 31 Slots-Bjærgby, 32 Sludstrup, 33 Lundforlund, 34 Gerlev, 35 Stillinge, 36 Vemmelev, 37 Hemmershøj, 38 Boslund, 39 Tårnby.
- 440 V. Flakkebjærg: 41 Egeslevmagle, 42 Høve, 43 Flakkebjærg, 44 Skörpinge, 45 Fårdrup, 46 Sörbymagle, 47 Kirkerup, 48 Gim-linge, 49 Hørslev, 51 Tingjellinge, 52 Hyllested, 53 Venslev, 54 Holsteinborg, 55 Örslev, 56 Bjerre, 57 Tjæreby, 58 Magleby, 59 Aggersø, 61 Omø.
- 470 Ø. Flakkebjærg: 71 Tjustrup, 72 Haldagerlille, 73 Krumme-
rup, 74 Fuglebjærg, 75 Førslev, 76 Gunderslev, 77 Vallensved, 78
Marvede, 79 Hyllinge, 81 Kvismemark, 82 Fuirendal, 83 Karrebæk,
84 Fodby, 85 Herlufsholm.
- 491 Præstø amt, 92 Præstø, 93 St. Hedinge, 94 Næstved, 95 Vor-
dingborg, 96 Stege.
- 500 Beverskov: 01 Lellinge, 02 Lidemark, 03 Beverskov, 04 Vol-
lerslev, 05 Görsløv, 06 Herfølge, 07 Sædder, 08 Valløby, 09 Tårnby,
11 Hårlev, 12 Himlingøje, 13 Enderslev, 14 Vråby.
- 520 Stevns: 21 St. Hedinge lands., 22 Højrup, 23 Magleby, 24 Hol-
tug, 25 Strøby, 26 Varpelev, 27 Hellested, 28 Smerup, 29 Lyders-
lev, 31 Frøslev, 32 L. Hedinge, 33 Havnelev.
- 540 Fakse h.: 41 Karise, 42 Alslev, 43 Spjellerup, 44 Vemmetofte,
45 Fakse, 46 Hylleholt, 47 Kongsted, 48 Roholte, 49 Ulsø, 51 Ø.-
Egede, 52 Dalby, 53 Tureby.
- 560 Tybjærg: 61 V. Egede, 62 Aversi, 63 Tybjærg, 64 Herluf-
magle, 65 Fensmark, 66 Rislev, 67 Skelby, 68 Glumsø, 69 Bavelse,
71 Næsby, 72 Tyvelse, 73 Sandby, 74 Vrangstrup.
- 580 Hammer: 81 Toksværd, 82 Rønnebæk, 83 Olstrup, 84 Næstelsø,
85 Mogenstrup, 86 Vejlø, 87 V. Egesborg, 88 Hammer, 89 Lundby,
91 Kyng, 92 Sværdborg, 93 Kastrup.
- 600 Bårse: 01 Everdrup, 02 Snesere, 03 Bårse, 04 Beldringe, 05
Skibbinge, 06 Jungshoved, 07 Allerslev, 08 Udby, 69 Örslev, 11
Ø. Egesborg, 12 Mern, 13 Kallehave, 14 Vordingborg lands.

- 620 Mønbo („Møn“): 21 Stege lands., 22 Keldby, 23 Elmelunde, 24 Borre, 25 Magleby, 26 Damsholte, 27 Fanefjord, 28 Nyord, 29 Bogø.
- 640 Bornholm amt, 41 Rønne, 42 Hasle, 43 Allinge, 44 Sandvig, 45 Svaneke, 46 Neksø, 47 Åkirkeby.
- 650 Bornh. Vester: 51 Knudsker, 52 Nyker, 53 V. Mariæ, 54 Ny Larsker.
- 660 Bornh. Nørre: 61 Klemmsker, 62 Rutsker, 63 Olsker, 64 Ry.
- 670 Bornh. Øster: 71 Ø. Larsker, 72 Gudhjem, 73 Ø.-Mariæ, 74 lbsker.
- 680 Bornh. Sønder: 81 Bodilsker, 82 Povlsker, 83 Pedersker, 84 Åker, 90 Kristiansø el. Ærteholmene.
- 700 Maribo amt, 01 Lolland, 03 Maribo, 04 Nakskov, 05 Saks-købing, 06 Rødby, 07 Nysted.
- 710 Lollands Sønderh.: 11 Vestenskov, 12 Kappel, 13 Arninge, 14 Dannemarre, 15 Tillitse, 16 Gloslunde, 17 Græshave, 18 Landet, 19 Ryde, 21 Søllested, 22 Skovlænge, 23 Gurreby, 24 Avnede, 25 Stokkemarke.
- 730 Lollands Nørreh.: 31 Nakskov lands., 32 Branderslev, 33 Sandby, 34 Købelev, 35 Vindeby, 36 Utterslev, 37 Horslunde, 38 Nordlunde, 39 Herredskirke, 41 Løjtofte, 42 Halsted, 43 Vesterborg, 44 Birket.
- 750 Fuglse: 51 Ringsebølle, 52 Tågerup, 53 Torsslunde, 54 Errindlev, 55 Olstrup, 56 Fuglse, 57 Krønge, 58 Holeby, 59 Bursø, 61 Nebbelunde, 62 Sædinge, 63 Tirsted, 64 Skørringe, 65 Vejleby, 66 Hillested, 67 Østofte, 68 Bandholm, 69 Fejø, 71 Fæmø, 72 Askø.
- 780 Musse: 81 Hunseby, 82 Våbensted, 83 Engestofte, 84 Saks-købing lands., 85 Tårs, 86 Vigsnæs, 87 Majbølle, 88 Radsted, 89 Toreby, 91 Slemminge, 92 Fjælde, 93 Døllefjælde, 94 Musse, 95 Ø. Ulslev, 96 Godsted, 97 V. Ulslev, 98 Kettinge, 99 Bregninge, 801 Herridslev, 802 Nysted lands.
- 807 Falster, 808 Nykøbing, 809 Stubbekøbing.
- 810 Falsters Nørreh.: 11 Maglebrænde, 12 Torkildstrup, 13 Lillebrænde, 14 Gundslev, 15 N. Vedby, 16 N. Alslev, 17 Vålse, 18 Kippinge, 19 Brarup, 21 Stodager, 22 N. Kirkeby, 23 Ønslev, 24 Eskildstrup, 25 Tingsted.
- 830 Falsters Sønderh.: 31 Systofte, 32 Idestrup, 33 Væggerløse, 34 Skelby, 35 Gedesby, 36 S. Kirkeby, 37 S. Alslev, 38 Karleby, 39 Horreby, 41 N. Ørslev, 42 Horbelev, 43 Falkerslev, 44 Åstrup.
- 851 Fyn, 852 Odense amt, 53 Odense, 54 Kerteminde, 55 Bogense, 56 Assens, 57 Middelfart.
- 860 Odense h.: 61 Odense St. Knud lands., 62 Odense St. Hans

- lands., 63 Odense Vor Frue, 64 Pårup, 65 Næsbyhoved-Broby, 66 Korup, 67 Ubberud, 68 Dalum, 69 Sanderum, 71 Brændekilde, 72 Bellinge, 73 Stenløse, 74 Fangel, 75 Verninge, 76 Tommerup, 77 Brylle, 78 Vissenbjerg.
- 880 Åsum: 81 Seden, 82 Åsum, 83 Fravde, 84 Allerup, 85 Davinde, 86 Rønninge, 87 Rolfsted, 88 S. Næså, 89 N. Lyndelse, 91 Højby, 92 N. Søby.
- 900 Bjærg (og „Hindsholm“): 01 Drigstrup, 02 Munkebo, 03 Kølstrup, 04 Agedrup, 05 Marslev, 06 Birkende, 07 Rynkeby, 08 Revninge, 09 Visby, 11 Mesinge, 12 Dalby, 13 Stubberup.
- 920 Lunde: 21 Norup, 22 Skeby, 23 Otterup, 24 Østrup, 25 Hjadstrup, 26 Lunde, 27 Lumby, 28 Allesø.
- 930 Skam: 31 Krogsbølle, 32 N. Næså, 33 Bederslev, 34 Uggerslev, 35 N. Højrup, 36 Skamby, 37 Klinte, 38 Grindløse.
- 940 Skovby: 41 Skovby, 42 Ore, 43 Guldbjærg, 44 N. Sandager, 45 Ejlby, 46 Melby, 47 Særslev, 48 Hørslev, 49 Vevlinge, 51 Vigerslev, 52 Sønderø.
- 960 Vends: 61 Middelfart landdistr., 62 Kavslunde, 63 Vejlbj, 64 Asperup, 65 Rorslev, 66 Fjelsted, 67 Harndrup, 68 Gelsted, 69 Rørdrup, 71 Balslev, 72 Ejby, 73 N. Aby, 74 Indslev, 75 Gamborg, 76 Udby, 77 Föns, 78 Örslev, 79 Husby, 81 Brenderup.
- 990 Båg: 91 Bågå, 92 Tanderup, 93 Kerte, 94 Barløse, 95 Sandager, 96 Holevad, 97 Gamtofte, 98 Kærum, 99 Søby, 1001 Turup, 1002 Skydebjærg, 1003 Orte, 1004 Örsted, 1005 Søllested, 1006 Vedtofte, 1007 Köng, 1008 Flemløse, 1009 Hårby, 1011 Dreslette, 1012 Sønderby, 1013 Helnæs.
- 1021 Svendborg amt, 22 Svendborg, 23 Fåborg, 24 Nyborg.
- 1030 Sunds: 31 Skårup, 32 Tved, 33 St. Jörgens, 34 Sørup, 35 Egense, 36 Ø. Skerninge, 37 Ollerup, 38 Kirkeby, 39 Stenstrup, 41 Lunde, 42 Kværndrup, 43 Turø, 47 Drejø, 48 Strynø.
- 1049 Tåsinge: 1044 Bregninge, 45 Landet, 46 Bjerreby.
- 1050 Salling: 51 Björnø el. Fåborg købst. landdistr., 52 Djernisse, 53 V. Åby, 54 Åstrup, 55 V. Skerninge, 56 Ulbølle, 57 Hundstrup, 58 Brahetrolleborg, 59 Krarup, 61 Herringe, 62 Gestelev, 63 Espe, 64 Vantinge, 65 Heden, 66 Allested, 67 Vejle, 68 N. Broby, 69 S. Broby, 71 Ø. Hæsinge, 72 Hillerslev, 73 V. Hæsinge, 74 Sandholts Lyndelse, 75 Jordløse, 76 Håstrup, 77 Svanninge, 78 Horne, 79 Ljø, 81 Avernakø.
- 1090 Gudme: 91 Ringe, 92 Ryslinge, 93 Gislev, 94 Svindinge, 95 Langå, 96 Øksendrup, 97 Hesselager, 98 Ovre, 99 Vejstrup, 1101 Gudme, 1102 Brudager, 1103 Gudbjærg.
- 1110 Vinding: 11 Hjulby el. Nyborg lands., 12 Avnslev, 13 Bovense, 14 Flødstrup, 15 Ullerslev, 16 Skellerup, 17 Ellinge, 18 Kullerup,

- 19 Revsvindinge, 21 Vindinge, 23 Frørup, 24 Örbæk, 25 Ellested, 26 Herrested, 27 Søllinge, 28 Hellerup, 29 S. Højrup, 31 Arslev.
- 1138 Langeland, 39 Rudkøbing.
- 1140 Langelands Nörreh.: 41 Skrøbelev, 42 Simmerbølle, 43 Tullebølle, 44 Tranekær, 45 Bøstrup, 46 Snøde, 47 Stoense, 48 Hov.
- 1150 Langelands Sønderh.: 51 Longelse, 52 Fuglsbølle, 53 Lindelse, 54 Humble, 55 Tryggelev, 56 Fodslette, 57 Magleby.
- 1160 Ærø: 61 Søby, 62 Bregninge, 63 Tranderup, 64 Rise, 65 Marstal lands., 66 Ærøskøbing, 67 Marstal by.
- 1171 Jylland (Nörre- og Sønder-), 72 Nörrejylland, 73 Vendssysel.
- 1174 Hjørring amt, 75 Hjørring, 76 Sæby, 77 Frederikshavn, 78 Skagen.
- 1180 Horns: 81 Skagens laddistr., 82 Råbjærg, 83 Tværsted, 84 Mosbjærg, 85 Bindselev, 86 Elling, 87 Tolne, 88 Hörmested, 89 Lindum, 91 Åsted, 92 Skjærum, 93 Flade, 94 Gerum, 95 Hirschholmene.
- 1200 Vennebjerg: 01 Hjørring St. Hans, 02 Hjørring St. Olai, 03 Ugilt, 04 Sindal, 05 Astrup, 06 Bjærgby, 07 Mygdal, 08 Uggerby, 09 Horne, 11 Asdal, 12 Tornby, 13 Vidstrup, 14 Skallerup, 15 Vennebjerg, 16 Rubjærg, 17 Mårup, 18 Jelstrup, 19 Harridslev.
- 1220 Dronninglund: 21 Understed, 22 Karup, 23 Volstrup, 24 Hörby, 25 Torslev, 26 Skæve, 27 Albæk, 28 Vor, 29 Dronninglund, 31 Hellevad, 32 Ørum, 33 Hallund, 34 Hellum.
- 1240 Börglum: 41 Tårs, 42 Vrejlev, 43 Hæstrup, 44 Rakkeby, 45 Vejby, 46 Sejlstrup, 47 Börglum, 48 Furreby, 49 Lyngby, 51 Vrensted, 52 Tise, 53 Tolstrup, 54 Stenum, 55 Vrå, 56 Em, 57 V. Brönderslev, 58 Serridslev, 59 Jerslev, 61 Ø. Brönderslev.
- 1270 Hvetbo: 71 Ingstrup, 72 Hjermelev, 73 Alstrup, 74 Saltum, 75 Hune, 76 Jetsmark, 77 Gjøl.
- 1280 Ø. Hanh.: 81 Lerup, 82 Tranum, 83 Brovst, 84 Torslev, 85 Svenstrup, 86 Haverslev, 87 Skræm, 88 Aggersborg, 89 Bejstrup, 91 Øland.
- 1300 Læsø: 01 Byrum, 02 Vesterø, 03 Hals.
- 1308 Tisted amt, 09 Tisted.
- 1310 V. Hanh.: 11 Kollerup, 12 Hjortdals, 13 Kjettrup, 14 Gjøttrup, 15 Klim, 16 Vust, 17 V. Torup, 18 Tømmerby, 19 Lil, 21 Øsløs, 22 Vesløs, 23 Arup.
- 1330 Hillerslev: 31 Rær, 32 Hansted, 33 Vigsø, 34 Nors, 35 Tved, 36 V. Vandet, 37 Ø. Vandet, 38 Hillerslev, 39 Kåstrup, 41 Sennels, 42 Hundstrup, 43 Østerild, 44 Hjørdemål.
- 1350 Hundborg: 51 Tisted lands., 52 Tilsted, 53 Skinnerup, 54

- Sjörriug, 55 Torsted, 56 Skjoldborg, 57 Kallerup, 58 Vang (= Torup), 59 Hundborg, 61 Jannerup, 62 Nörhå.
- 1370 Hassing: 71 Snedsted, 72 Sønderhå, 73 Hörsted, 74 Harring, 75 Slagstrup, 76 Skyum, 77 Hördum, 78 Hassing, 79 Villerslev, 81 Visby, 82 Bedsted, 83 Grurup, 84 Hvidbjærg, 85 Ørum, 86 Lodbjærg.
- 1390 Refs: 91 Vestervig, 92 Agger, 93 Hurup, 94 Heltborg, 95 Bodum, 96 Ydby, 97 Helligsø, 98 Gjettrup, 99 Hvidbjærg, 1401 Lyngs, 1402 Sønderbjærg, 1403 Odby, 1404 Jegindø.
- 1408 Mors, 09 Nykjøbing.
- 1410 Morsø Sønderh.: 11 Nykjøbing landdistr., 12 Lødderup, 13 Elso, 14 Frøslev, 15 Mollerup, 16 Tæbring, 17 Ovtrup, 18 Rakkeby, 19 Karby, 21 Hvidbjærg, 22 Redsted, 23 Vejerslev, 24 Blidstrup, 25 Ljerslev, 26 Örding, 27 Ø. Assels, 28 V. Assels.
- 1430 Morsø Nörreh.: 31 Tödse, 32 Erslev, 33 Galtrup, 34 Ø. Jølby, 35 Dragstrup, 36 Skallerup, 37 Solbjærg, 38 Sundby, 39 Flade, 41 Bjærgby, 42 Alsted, 43 S. Dråby, 44 Sejerslev, 45 Ejerslev, 46 Jörsby.
- 1450 „Himmerland“, 1451 Ålborg amt, 52 Ålborg, 53 N. Sundby, 54 Nibe, 55 Lögstør.
- 1460 Kjær: 61 Ålborg Frue Lands., 62 N. Sundby lands., 63 Hvorup, 64 Vadum, 65 Åby, 66 Birsted, 67 Sulsted, 68 Ajstrup, 69 Hammer, 71 Horsens, 72 V. Hassing, 73 Ø. Hassing, 74 Ulsted, 75 Hals.
- 1480 Fleskum: 81 N. Tranders, 82 S. Tranders, 83 Ferslev, 84 Dal, 85 Volsted, 86 Gunderup, 87 Növling, 88 Romdrup, 89 Klarup, 91 Storvorde, 92 Sejlflod, 93 Gudum, 94 Lillevorde, 95 Mov.
- 1500 Hornum: 01 Ålborg Budolfi lands., 02 Sønderholm, 03 Frejlev, 04 Nörholm, 05 Ellidshøj, 06 Svenstrup, 07 Ø. Hornum, 08 Buderup, 09 Gravlev, 11 Årestrup, 12 Sønderup, 13 Suldrup, 14 Veggerby, 15 Bislev, 16 Vokslev.
- 1520 Høllum: 21 S. Kongerslev, 22 N. Kongerslev, 23 Komdrup, 24 Bælum, 25 Solbjærg, 26 Skibsted, 27 Lyngby, 28 Bröndum, 29 Sim, 31 Torup, 32 Gjerding, 33 Blendstrup, 34 Skjörping, 35 Frær.
- 1540 Hindsted: 41 Als, 42 Skelum, 43 Visborg, 44 Vive, 45 Rostrup, 46 Ove, 47 Valsgård, 48 Astrup, 49 St. Arden, 51 Rold, 52 Vebbestrup, 53 Øls, 54 Hörby, 55 Døstrup.
- 1560 Års: 61 Haverslev, 62 Brorstrup, 63 Ravnkilde, 64 Skivum, 65 Giver, 66 Blære, 67 Ejdrup, 68 Års, 69 Havbro, 70 Ulstrup, 71 V. Hornum, 72 Hyllebjærg, 73 Flejsborg.
- 1580 Gislum: 81 Rörbæk, 82 Grynderup, 83 Steind, 84 Tisted, 85 Binderup, 86 Durup, 87 Gislum, 88 Vonsild, 89 Ullis, 90 Fovlum, 91 Lovns, 92 Alstrup, 93 Strandby, 94 Farsø.

- 1600 Slet: 01 Kornum, 02 Lögsted, 03 Björnsholm, 04 Malle, 05 Vilsted, 06 Vindblæs, 07 Næsborg, 08 Salling, 09 Ovdrup, 11 Gundersted, 12 Farstrup, 13 Lundby, 14 Sebber, 15 Ajstrup.
- 1621 Viborg amt („Hedeegnen“), 22 Viborg, 23 Skive.
- 1624 Salling. 1630 Hindborg: 31 Skive lands., 32 Resen, 33 Hem, 34 Dølby, 35 Hindborg, 36 Oddense, 37 Otting, 38 Brøndum, 39 Hvidbjærg, 41 Volling.
- 1650 Nørreh.: 51 Jebjærg, 52 Lyby, 53 Grinderslev, 54 Grønning, 55 Tise, 56 Junget, 57 Torum, 58 Selde, 59 Rybjærg.
- 1660 Harre: 61 Åsted, 62 Durup, 63 Tøndering, 64 Roslev, 65 Hjerik, 66 Harre, 67 Navtrup, 68 Vile, 69 Sæby, 71 Fur.
- 1680 Rødding: 81 Rødding, 82 Krejbjærg, 83 Balling, 84 Håsum, 85 Ramsing, 86 Lem, 87 Vejby, 88 Lime.
- 1690 Fjends: 91 Højslev, 92 Dømmerby, 93 Lundø, 94 Örslevkloster, 95 Tårup, 96 Kvals, 97 Borris, 98 Kobberup, 99 Feldingbjærg, 1701 Gammelstrup, 1702 Davbjærg, 1703 Mønsted, 1704 Smollerup, 1705 Vridsted, 1706 Fly, 1707 Vrove, 1708 Resen, 1709 Ørum.
- 1710 Rinds: 11 Vesterbølle, 12 Østerbølle, 13 Gedsted, 14 Filso, 15 Simested, 16 Testrup, 17 Hvam, 18 Hvilsom, 19 Tostrup, 21 Rovm, 22 Hersom, 23 Klejtrup, 24 Bjerregrav, 25 Låstrup, 26 Skals, 27 Ulbjærg, 28 Lynderup.
- 1730 Nørlyng: 1731 Viborg Gråbrødre landdistr., 32 Asmild, 33 Tapdrup, 34 Finderup, 35 Dollerup, 36 Ravnstrup, 37 Vorde, 38 Fiskbæk, 39 Romlund, 41 Rødding, 42 Løvel, 43 Pederstrup, 44 Vammen, 45 Bigum, 46 Lindum.
- 1750 Sønderlyng: 51 Tjele, 52 Vinge, 53 Ørum, 54 Viskum, 55 Vejrum, 56 Vorninge, 57 Kvorninge, 58 Hammershøj, 59 Nørbæk, 61 Søndebæk, 62 Læsten, 63 Bjerregrav, 64 Ålum, 65 Tånum, 66 Hornbæk.
- 1770 Middelsom: 71 Vinkel, 72 Rind, 73 Vindum, 74 Bjerring, 75 Mammen, 76 Hjermind, 77 Le, 78 Hjorthede, 79 V. Velling, 81 Skjern, 82 Ø. Velling, 83 Helstrup, 84 Grensten, 85 Langå-Torup, 86 Vinge.
- 1790 Lysgård: 91 Vium, 92 Almind, 93 Sjørslev, 94 Højbjærg, 95 Elsborg, 96 Grønbæk, 97 Levring, 98 Hørup, 99 Hinge, 1801 Vinderslev, 1802 Torning, 1803 Lysgård, 1804 Frederiks, 1805 Karup.
- 1810 Hids: 11 Serup, 12 Lemming, 13 Svostrup, 14 Gjødvad, 15 Balle, 16 Sejling, 17 Sinding, 18 Kragelund, 19 Funder, 21 Engesvang.
- 1830 Hovlbjærg: 31 Sal, 32 Gullev, 33 Hvorslev, 34 Gjerning, 35 Vellev, 36 Vejerslev, 37 Ajt, 38 Torsø, 39 Hovlbjærg, 41 Granlev, 48 Havrum, 43 Sall, 44 Skød.
- 1846 Randers amt, 47 Randers, 48 Hobro, 49 Mariager.

- 1850 Onsild: 51 Mariager lands., 52 Falslev, 53 Hem, 54 Sem, 55 Svenstrup, 56 Skellerup, 57 S. Onsild, 58 N. Onsild, 59 Hvornum, 61 Snæbum.
- 1870 Gjerlev: 71 Vindblæs, 72 Udbynder, 73 Kastbjærg, 74 Dalbynder, 75 Dalbyover, 76 Råby, 77 Sødring, 78 Ø. Tørslev, 79 Gjerlev, 81 Enslev, 82 Kærby,
- 1890 Nørhald: 91 Glenstrup, 92 V. Tørslev, 93 Asferg, 94 Fårup, 95 Kovsted, 96 Spentrup, 97 Gassum, 98 Hald, 99 Tvede, 1901 Linde.
- 1910 Støvring: 11 Randers St. Mortens østre lands., 12 Borup, 13 Råsted, 14 Gimming, 15 Lem, 16 Harridslev, 17 Albæk, 18 Støvring, 19 Mellerup.
- 1920 Galten: 21 Vorup el. Randers St. Mortens søndre lands., 22 Haslum, 23 Ølst, 24 Værum, 25 Ørum, 26 Lavrbjærg, 27 Lerbjærg, 28 Galten, 29 Vissing, 31 Voldum, 32 Rud, 33 Ødum, 34 Hadbjærg, 35 Halling.
- 1940 Røvsø: 41 Holbæk, 42 Udby, 43 Vor, 44 Estruplund, 45 Ørsted.
- 1950 Sønderhald: 51 Kristrup, 52 Virring, 53 Essenbæk, 54 Faving, 55 Aving, 56 Vivild, 57 Vejlbj, 58 Gessing, 59 Nørager, 61 Marie Magdalene, 62 Kod, 63 Ø. Alling, 64 V. Alling, 65 Årslev, 66 Hörning, 67 Hvilsager, 68 Lime, 69 Mygind, 71 Skjørring, 72 Krogsbæk, 73 Søby, 74 Skader.
- 1977 Djursland, 78 Grenå, 79 Æbeltoft.
- 1980 Djurslands Nørre.: 81 Grenå lands. el. Gammels., 82 Hammelev, 83 Enslev, 84 Karleby, 85 Voldby, 86 Veggerslev, 87 Villersø, 88 Gjerrild, 89 Hemmed, 91 Rimsø, 92 Kastbjærg, 93 Fjellerup, 94 Glæsborg, 95 Ørum, 96 Ginnerup, 97 Nimtofte, 98 Tøstrup, 99 Anholt.
- 2000 Djurslands Sønderh.: 01 Ålsø, 02 Hod, 03 Vejlbj, 04 Homå, 05 Lyngby, 06 Albøge, 07 Hyllested, 08 Rosmus, 09 Tirstrup, 11 Fuglslev, 12 Feldballe, 13 Nødager, 14 Kolind, 15 Ebdrup.
- 2020 Møls: 23 Æbeltoft landdistr., 24 Dråby, 25 Agri, 26 Egens, 27 Knebel, 28 Rolse, 29 Tved, 31 Vistofte, 32 Helgenæs.
- 2040 Ø. Lisbjærg: 41 Skarresø, 42 Torsager, 43 Bregnet, 44 Mørke, 44 Hornslet, 46 Skjødstrup, 47 Hjortshøj, 48 Egå, 49 Todbjærg, 51 Mejlby.
- 2055 Århus amt, 56 Århus, 57 Horsens, 58 Skanderborg, 59 Silkeborg.
- 2060 Hasle: 61 Åby, 62 Vejlbj, 63 Hasle, 64 Skejby, 65 Braband, 66 Årslev, 67 Tilst, 68 Kasted, 69 Lyngby.
- 2070 V. Lisbjærg: 71 Grundfør, 72 Spørring, 73 Søften, 74 Trige, 75 Ølsted, 76 Lisbjærg, 77 Elsted, 78 Elev.
- 2080 Sabro: 81 Lyngå, 82 Vitten, 83 Haldum, 84 Hadsten, 85 Folby, 86 Lading, 87 Sabro, 88 Fårup.

- 2090 Framlev: 91 Sjelle, 92 Skjørring, 93 Skivholme, 94 Skovby, 95 Borum, 96 Harlev, 97 Framlev, 98 Storring, 99 Stjær, 2101 Galten.
- 2110 Ning: 11 Viby, 12 Ormslev, 13 Koldt, 14 Holme, 15 Tranbjærg, 16 Tiset, 17 Mårslet, 18 Beder, 19 Malling, 21 Astrup, 22 Tulstrup, 23 Tunø.
- 2130 Hads: 31 Saksild, 32 Nølev, 33 Randlev, 34 Bjerager, 35 Odder, 36 Hvilsted, 37 Torrild, 38 Hundslund, 39 Örting, 41 Faling, 42 Gosmer, 43 Halling, 44 Gylling, 45 Alrød.
- 2150 Hjemlev: 51 Skanderup, 52 Stilling, 53 Fruering, 54 Vitved, 55 Blegind, 56 Hörning, 57 Adslev, 58 Mesing, 59 Dover, 61 Venge,
- 2170 Gjær: 71 Silkeborg lands., 72 Linå, 73 Vol, 74 Gjær, 75 Skanderup, 76 Skorup, 77 Tvilum, 78 Hammel, 79 Voldby, 81 Søby, 82 Røgen, 83 Sporup, 84 Dallerup, 85 Låsby, 86 Alling, 87 Tulstrup.
- 2190 Tyrsting: 91 Rye, 92 S. Vissing, 93 Vorladegård, 94 Vinding, 95 Bryrup, 96 Græstrup, 97 Tyrsting, 98 Ring, 99 Føvling, 2201 Tønning, 2202 Træden.
- 2210 Vrad: 11 Tem, 12 Vrad, 13 Ejstrup, 14 N. Snede, 15 Klovborg, 16 Linnerup, 17 Hammer, 18 Åle, 19 Tørring.
- 2220 Vor: 21 Østbirk, 22 Yding, 23 Ovsted, 24 Tåning, 25 Hylke, 26 Vedstet, 27 Katrup, 28 Ørridslev, 29 Tolstrup, 31 Lundum, 32 Hansted, 33 Vær, 34 Nebel, 35 Gangsted, 36 Søvind.
- 2240 Nim: 41 Tamdrup, 42 Nim, 43 Underup, 44 Hvirring, 45 Hornborg, 46 Endelave.
- 2251 Vejle amt, 52 Vejle, 53 Fredericia, 54 Kolding.
- 2260 Bjærg: 61 Ut, 62 Nebsager, 63 Bjærg, 64 Urlev, 65 Ørum, 66 Stovby, 67 Hornum, 68 Barrit, 69 Vrigsted, 71 As, 72 Klakring, 73 Rårup, 74 Skjolde, 75 Glud, 76 Hjarnø.
- 2280 Hatting: 81 Hatting, 82 Torsted, 83 Tyrsted, 84 Stenderup, 85 Ølsted, 86 Løsning, 87 Korning, 88 Hedensted, 89 St. Dalby, 91 Davgård, 92 Engom.
- 2300 Nørvang: 01 Hornstrup, 02 Ø. Snede, 03 Grejs, 04 Sindbjærg, 05 Uldum, 06 Langskov, 07 Vindelev, 08 Hvejsel, 09 Givskud, 11 Ø. Nykirke, 12 Ringgive, 13 Give, 14 Tyregod, 15 Vester, 16 Brande, 17 S. Omme.
- 2320 Tørrild: 21 Vejle landdistr., 22 Skibet, 23 Bredsten, 24 Gadbjærg, 25 Lindeballe, 26 Nørup, 27 Randbøl, 28 Jelling, 29 Hover, 31 Kollerup.
- 2340 Jerlev: 41 Höjen, 42 Jerlev, 43 Ødsted, 44 Egtved.
- 2350 Elbo: 51 Ullerup (Fredericia lands.), 52 Vejlbj, 53 Erritsø, 54 Bredstrup, 55 Tavlov.
- 2360 Holmans: 61 Gaverslund, 62 Vinding, 63 Skjærup, 64 Smidstrup, 65 Pjedsted, 66 Gårslev.

- 2370 Brusk: 71 Kolding landdistr., 72 Herte, 73 Bramdrup, 74 Eltang, 75 Vilstrup, 76 Herslev, 77 Almind, 78 Viuf, 79 Ø. Starup, 81 V. Nebel.
- 2390 N. Tyrstrup (el. Kolding h.): 91 Stenderup, 92 Bjært, 93 Vejstrup, 94 Hejls, 95 Vonsild, 96 Dalby, 97 Ødis, 98 Taps.
- 2401 Ringkøbing amt (m. „Vestkysten“), 02 Ringkøbing, 03 Holstebro, 04 Lemvig.
- 2410 Skodborg: 11 Nørlem, 12 N. Nissum, 13 Tørring, 14 Heldum, 15 Lomborg, 16 Rom, 17 Bövling, 18 Flynder, 19 Møborg, 21 Nes, 22 Gudum, 23 Fabjærg, 24 Resen, 25 Humlum, 26 Venø.
- 2430 Vandfuld: 31 Harbøre, 32 Engbjærg, 33 Hygum, 34 Hove, 35 Vandborg, 36 Ferring, 37 Dybe, 38 Ramme, 39 Fjaltring, 41 Trans.
- 2450 Hjerm: 51 Måbjærg, 52 Mejrup, 53 Borbjærg, 54 Hanbjærg, 55 Hjerm, 56 Struer, 57 Gjemsing, 58 Vejrum, 59 Ølby, 61 Fovsing, 62 Asp, 63 Navr, 64 Sir, 65 Gjörding, 66 Vem, 67 Bur.
- 2470 Ginding: 71 Estvad, 72 Rønbjærg, 73 Sal, 74 Ejsing, 75 Ryde, 76 Sevel, 77 Haderup, 78 Grove, 79 Hodsager.
- 2480 Hammerum: 81 Tvis, 82 Avlum, 83 Vilbjærg, 84 Növling, 85 Örrer, 86 Sinding, 87 Simmelkjær, 88 Sunds, 89 Gjellerup, 91 Bording, 92 Ikast, 93 Rind, 94 Herning, 95 Snejbjærg, 96 Tjöring, 97 S. Felding, 98 Assing, 99 Skarrild, 2501 Arnborg.
- 2510 Ulborg: 11 Husby, 12 S. Nissum, 13 Staby, 14 Madum, 15 Ulvborg, 16 Radsted, 17 Idum, 18 N. Felding, 19 Vinding, 21 Vind, 22 Timring.
- 2530 Hind: 31 Ringkøbing lands., 32 Rindum, 33 Velling, 34 He, 35 No, 36 Torsted, 37 Hover, 38 N. Omme, 39 Tim, 41 Stadil, 42 Vedersø, 43 Holmsland Ny s., 44 Holmsl. Gl. s.
- 2550 Bølling: 51 Vorgod, 52 N. Vium, 53 Herborg, 54 Brejning, 55 Lem, 56 Ølstrup, 57 Dejbjærg, 58 Hanning, 59 Stavning, 61 Skjern, 62 Bølling, 63 Sædding, 64 Borris, 65 Fastør.
- 2570 N. Horne: 71 S. Bork, 72 N. Bork, 73 Hemmet, 74 S. Vium, 75 Lönborg, 76 Egvad, 77 Lyne, 78 Strellev, 79 Ådum, 81 Hoven.
- 2585 Ribe amt, 86 Ribe, 87 Varde, 88 Esbjærg.
- 2590 V. Horne: 91 Varde lands., 92 Janderup, 93 Billum, 94 Lunde, 95 Ovtrup, 96 Kvong, 97 N. Nebel, 98 Lydum, 99 Henne, 2601 Lönne, 2602 Ål, 2603 Ho, 2604 Oksby.
- 2610 Horne: 11 Torstrup, 12 Horne, 13 Hodde, 14 Tistrup, 15 Ølgod, 16 Ansager.
- 2620 Skads: 21 Øse, 22 Næsbjærg, 23 Starup, 24 Grimstrup, 25 V. Nykirke, 26 Fåborg, 27 Årre, 28 Sneum, 29 Tjæreby, 31 Jærne, 32 Skads, 33 Bröndum, 34 V. Nebel, 35 Alslev, 36 Hostrup, 37 Guldager.

- 2640 Fanø: 41 Nordby, 42 Sønderho.
2650 Slavs: 51 Grindsted, 52 Grene, 53 Vorbasse, 54 Hejnsvig.
2660 Anst: 61 Verst, 62 Bække, 63 Lejrskov, 64 Jordrup, 65 Anst,
66 Gjesten, 67 Skanderup, 68 Sest, 69 Hjarup, 71 Vamdrup.
2680 Malt: 81 Lindknud, 82 Brørup, 83 Holsted, 84 Føvling, 85
Malt, 86 Folding, 87 Vejen, 88 Læborg.
2690 Gjørding: 91 Åstrup, 92 Gjørding, 93 Vejdrup, 94 Darum,
95 Bramminge, 96 Vilslev, 97 Hunderup, 98 Jærved.
2700 Ribe h.: 01 Ribe domkirkes lands., 02 Ribe St. Katharinæ,
03 Farup, 04 Hjortlund, 05 Kalvslund, 06 Obbekjær, 07 Sem, 08
V. Vedsted, 09 Manø.

[Sønderjylland vil senere blive nummereret.]

- 4000 Sigøjnere, „Rejsende“, Tatere.
4100 Jøder.

Kvarlevor av en Frös-ritual i en svensk bröllopslek.

Av N. E. HAMMARSTEDT, Stockholm.

Nu kan I pynte mig dette Scepter
ud, saa meget som I vil. gjøre det til
et Fastelavns Riis, det bliver dog en
Mester Erik.

S. Kirkegaard: Enten — eller (D. 2,
1895, s. 169).

Att ännu i senaste århundradens folkseder sällsamma lemningar av forntida, hedniska riter anträffas, innebär för folklivsforskaren ingen egentlig överraskning. Ofta hava dessa kvarlevor antagit lekens oskyldiga förklädnad, men icke så sällan framskynna genom denna enstaka drag av hedendomens hela råhet. Detta kan väl värka frånstötande, men får icke därför avskräcka från vetenskaplig undersökning — så mycket mindre som redan i denna råhet ligger ett visst indicium för den ifrågasvarande folksedens ålderdomlighet ock relativa ursprunglighet. Vi må icke förgäta, att det framför allt är ur eller genom kristendomen som den radikala omdaning i livskrav, levnadsåskådning ock seder småningom inträtt, vilken behärskar vår tid ock för oss synes vara det enda naturliga ock riktiga. Hedendomen såg mycket, ock ej minst frågorna om alstring, liv ock död, med helt andra ögon än vi, ock handlade därefter. Jag förutskickar dessa rader, innan jag skrider till behandling av ett ämne, som kommer att tvinga mig till åtskilliga kanske anstötliga slutsatser ock förmodanden rörande våra hedniska förfäders religiösa liv. Men vi hava, vad moral eller rättare anständighet beträffar, på motsvarande kulturstadier förmodligen

varken stått högre eller lägre, vi, än andra folk, ock det är ju den objektiva sanningen, ock endast den, som är vetenskapens mål.

Den entusiastiske räddaren åt eftervärlden av så många vittnesbörd om svensk folkdiktning ock folksed RICHARD DYBECK meddelar i Runa 1842—43¹ en uppsats om en bröllopslek kallad **stabbdansen** eller **stubbansen**, vilken han känner från några orter i Dalarna, Västmanland ock Uppland samt även från Gudbrandsdalen i Norge. Tydligen har denna dans väckt hans synnerliga intresse, ty han lovar att återkomma därtill en annan gång. Denna andra gång uteblir dock, så vida man icke därmed får förstå en kortfattad beskrivning av detta bröllopsupptåg i Sko socken i Uppland. Stabbdansen har emellertid både långt före ock även efter antydda tid ådragit sig åtskilliga folksedskildrares uppmärksamhet ock blivit jämförelsevis utförligt beskriven. För Dalarna lemnar i synnerhet F. AROSENIUS i sin för svensk folkkännedom högst värdefulla »Beskrifning öfver provinsen Dalarne»² ett värdefullt material.

I sin nyss angivna uppsats säger DYBECK, att »dansen är söder om Mälaren alldeles okänd». Detta är emellertid, åtminstone om man ej strängt fasthåller vid uttrycket »dans», ett misstag. De landskap, för vilka jag lyckats få stabelleken konstaterad, äro nämligen Södermanland, Uppland, Västmanland, Dalarna ock Härjedalen, samt utanför vårt land i Norge Gudbrandsdalen ock Hallingdalen, i Finland södra Österbotten.

Uppgiften från förstnämnda landskap, vilken, författad av kyrkoherden LARS HALLMAN, förskriver sig från år 1748 ock avser Blacksta ock Vadsbro socknar i Oppunda härad³, är i åtskilliga hänseenden ensamstående. På andra bröllopsdagen — alltså då det kyrkliga ansågs undanstökat ock de gammaldags sedvänjorna åter kunde få smyga fram ur sina vrår ock gömslen — infördes i stugan en huggstubbe, omkring vilken ett långt rep var bundet. De gifta ville draga stubben in, de ogifta drogo däremot åt motsatt håll, för att hindra detta. Huruvida vi här möta någon motsvarighet till den vid våra gamla allmoge-

¹) H. 2, s. 62 ff.

²) Tryckt i Falun 1862—1868.

³) S. Wallin, »En otryckt sockenbeskrifning af Lars Hallman», s. 37, i Fatab. 1911.

bröllop vanliga striden mellan de gifta ock de ogifta gästerna om brudgum ock brud, här anknuten till ifrågavarande upptåg, vill jag låta vara osagt: i Boda socken i Dalarna var det flickorna som uppträdde såsom bröllopsträdets, »mallans», fiender ock sökte förstöra detsamma. När efter mycket stretande stubben omsider kommit på sin plats i stugan, framträdde en person, som kallades »fältskjär» ock som åtföljdes av en »gesäll». Den förre bar »et stort båck- eller kohorn» såsom »lancette» ock åtskilliga andra »instrumenter», vilka icke närmare angivas. Den senare medförde »en stäfwa, i hvilken han altjämt rör med en klabb, och säges skola deruti göra palt af den blod, som hans mästare genom åderlätning tappar ut». Nu måste alla fram för att den ena efter den andra uppträda på stubben. Där undersöktes de av »fältskjären» ock hans medjälpare, var de hade sina fel ock krämpor, »då mästaren sätter an med sit horn och slår på med et wedträ, hwarwid den stackars gesällen får brottom, at röra i sin stäfwa». Under denna operation hängde man »öfwer eller på» den på stubben stående ett par gamla med halm eller hö uppstoppade linnebyxor, vid vilka var fastbunden en koskälla, »i hvilken understundom klämtas». Innan han gick ned från sin upphöjda plats, måste vederbörande dricka en annan till, »som man föregifwer varit ens sänglagare»¹. Enligt antecknarens framställning skulle denna nu upp, ock så fortgick det laget runt. »Härwid», tillägger författaren helt öppenjärtigt, »måste jag tilstå, kunde wäl vara tillfälle, at göra steg utom ärbarheten; men är någon tilstädes, för hwileken försyn bäres, så kan altsammans aflöpa utan förargelse». Då nu iakttagaren var församlingarnas egen kyrkoherde, kan man förstå, att åtskilligt utelemnades, ock man måste förvånas över att han fick bevittna så mycket, som det han skildrat. Tyvärr är kyrkoherde HALLMANS framställning även av vad han sett emellertid i flera hänseenden bristfällig. Så säges t. ex. icke ett ord om brudparets roll vid detta uppträde. Kanske beror det ock på vårdslöshet, att någon dans icke omnämnes i detta sammanhang. En nutida läsare bör kanske erinras om att de omtalade halmfyllda linnebyxorna naturligtvis voro knäbyxor, sannolikt ännu ganska

¹) Se härom t. ex. Sam. Ödmann, Hågkomster, 4 uppl., Örebro 1861, s. 92. 95—96.

vida. Vad de skulle föreställa, är svårt att avgöra. Måhända hade de trätt i stället för en hel mansfigur. Beträffande hornet, vilket den s. k. fältskären använde såsom »lancette», bör påpekas, att därvidlag näppeligen en förväxling med ett kopphorn vare sig hos allmogen eller iakttagaren kunnat äga rum: koppning var en för den tiden alltför allmänt bekant operation, för att en dylik grov missuppfattning av kopphornets användning skulle kunnat förekomma.

Enligt min mening ligger en offerrit såsom urbild bakom här skildrade, om en studentdeposition eller ett skräupptåg erinrande uppträde. Till bestyrkande av denna min förmodan må, efter AROSENIUS, anföras följande brölloppsed i Bjursås socken i Dalarna. Innan bröllopet slöts, uppbröts ett stort träd med rötterna ock släpades fram till bröllopgården, varvid spelmannen gick i spetsen för fåget, under det en karl av sällskapet »motade på». Detta träd kallades »gaspöoxen» (d. v. s. brölloppsoxen)¹. Efter framkomsten låtsades man slakta denna »oxe», i det man stack håll här ock där i barken ock högg av grenarna, varpå gästerna trakterades med »oxbloden», som bestod av brännvin, öl (»driicka») ock kaffe, sammanblandade. Sedan detta var gjort, restes stammen vid vägen med rötterna i vädret, ock därpå fästes en papperslapp med en i skämtsamt överdrivna ordalag avfattad förteckning över allt vad bröllopgästerna under gästabudet fått till livs av mat ock dryck. Så vitt jag kan se, visar detta vittnesbörd alldeles självständigt åt samma håll som den södermanländska brölloppseden.

I de uppgifter jag äger från Uppland, inom vars norra del dansen på DYBECKS tid var »åtminstone till namnet ännu bekant», framstår stabbdansen tydligen i en på det hela taget mindre ursprunglig gestalt. Alla äro dock eniga om att framhålla ett väsentligt drag, som icke anträffas i förut anförda berättelser, nämligen dansen kring stubben eller stubben. I skildringen av ett bröllop år 1786 i Danderyds socken invid Stockholm² beskriver kyrkoherde J. P. WALLENSTEEN »dansen kring stubben» sålunda. »Två personer höllo hvarannan under dants i hand, ock hindrade hvarannan att sätta en sax eller gaffel i en ring

¹) Gäsba, gasbu, gaspo, egentligen 'gästabud', betecknar i Dalarna uteslutande bröllop.

²) Meddel. fr. Nord. mus. 1898, s. 49 ff.

liggande på stubben m. m. d. För hvarje gång man felade måste pliktas. I de tvänne andra uppgifterna, den ena från Sko socken i Håbo härad, anförd av DYBECK¹, den andra från Veckholms socken, Trögds härad, omtalas, att man på andra bröllopsdagen dansat kring eller på stubben. DYBECK meddelar dock även den icke oväsentliga upplysningen, att man strax förut förtärt »så kalladt sammelsurium» (vad detta är, angives icke), samt att stubben (stäbban, stabben) ställdes mitt på golvet ock på den ett fat, vari pänninginsamling skedde åt spelmännen ock »diskvaskan». Det var därunder som dansen omkring stubben ägde rum.

Att denna bröllopssed, även sedan den längesen frångått sin värsta hedniskhet, redan i gamla tider varit i behov av en skyddande förklädnad för att få existera, framgår av följande passus från stiftsynoden i Uppsala 1738: »det gafs tilkänna, huruledes på många ställen hit in til är i bruk, at bröllopsfolket på andra dagen dansa omkring den så kallade stubben, hwarwid mycken lättsinnighet och förargelse föröfwas, ehuru det föregifwes wara et medel at samla penningar til de fattiga och husarma i församlingarna». ² I en akademisk avhandling från 1750 av J. MOMAN, uppländing, omnämnes stubbdansen helt kort ock utan all beskrivning såsom *ludus, quem in conviviiis nuptialibus adhibere solent rustici hodierni, diciturque: dansa med huggstocken*. ³ I samma för svensk folkkännedom ganska märkliga avhandling förekommer en annan uppgift, som ock måhända här bör antecknas. I det vatten, som användes till barndopet, kastar man, säger MOMAN, stiekor ur huggstubben, »ne ignominiosa morte pereant nati». ⁴ I vad mån här en annan åskådning ligger till grund eller endast spelat in för att dölja en hednisk övertro, vågar jag ej avgöra. Påtagligen förskriva sig bägge MOMANS uppgifter från Uppland.

I Västmanland var på DYBECKS tid stäbbdansen, eller »stäbbdansen» såsom den där kallats, försvunnen, om ock i några socknar »till namnet ännu bekant». Emellertid har han därifrån

¹) Runa 1842—43, h. 4, s. 61.

²) H. Lundström, Sv. synodalakter, Uppsala 1904 o. f., s. 345.

³) J. Moman (præs. J. Ihre), De superstitionibus hodiernis ex gentilismo residuis, Upsala 1750, s. 38.

⁴) Sist anf. arb. s. 36.

upptecknat en ännu på hans tid bestående kvarleva av denna bröllopssed, vilken är av stort intresse för vårt ämne. I detta landskap, särdeles i Bäragslagen, måste alltid en s. k. stäbbgubbe närvara vid bröllopet. Denne hade till uppgift att andra ock tredje bröllopsdagen med upptåg ock skämt roa gästerna »och torde», säger DYBECK, »fordom haft något att bestyra äfven vid Stäbbdansen». På tredje dagen avkyldes emellertid hans munterhet. En drög (grov, oskodd forslåde) framfördes nämligen, ock på den upplyftes först en stubbe, »stäbba», ock sedan vid dennas sida »stäbbgubben». Under musik ock skräl drog därefter ungdomen i väg med fordon ock forä till någon bäck eller puss, i vilken de välte ned både stubbe ock gubbe.

I Dalarna synes stäbbdansen hava bibehållit sig rätt segt långt in på adertonhundratalet. Om det hithöriga bruket i Bjursås socken har jag redan talat (s. 492). I Järna utvalde på sista bröllopsdagen brudgummen en karl ock en kulla, vilka ställdes på en i stugan framsatt stabbe ock bjödo på den s. k. färdsupen, varefter de bjudna dansade med varandra ock erlade en förnyad avgift till spelmannen. Denna avskedsdans kallades stäbbdansen. I Nås lades stabben på en drög ock släpades på denna in i stugan av en karl, som förspänd ock påselad kröp på alla fyra. Stabben ställdes mitt på golvet, ock par efter par av de unga fördes upp på den, varefter de dansade med varandra. Under tiden gick någon omkring ock samlade in spelmanspångarna. Ståendet på stabben ansågs »innebära en vink om ett närmare hjerteförhållande de utvalda emellan». I Vänjan måste likaledes alla par bland de unga, vilka väntades skola bilda jonelag, efter varandra taga plats på den mitt i rummet uppställda väldiga stabben. Under tiden dansades en stor »slängpolska» omkring dem eller väl egentligare omkring stabben.

Egendomligare ock ålderdomligare drag visade denna bröllopssed på den i Siljan liggande Sollerön. Jag anför här min sagesman, AROSENIUS, ordagrant. Önskligt hade varit, att hans skildring gjorts något utförligare. »Andra eller tredje dagen kringbäres spelmannen på ett väldigt träd i både bröllopsgården och granngårdarne, och gästerna sluta sig under mycket stöj och skoj till tåget. Därefter utföres den vanliga stäbbdansen. Högtiden pågår 3 å 4 dagar. Sista dagen utflyttas stabben på gården, och på den tager spelmannen sin plats. Gästerna om-

sluta honom i en utvidgad ring och utföra en högst egendomlig dans. De dansande taga tre hopp åt sidan och stanna sedan med fötterna. men vagga af och an med kroppen. Dessa rörelser förnyas länge och väl. Under tiden gå de nygifta omkring i ringen med en brännviuskål och bjuda de dansande en sked af den lifvande drycken, tills förrådet är slut. Då ger spelmannen en signal. och hela sällskapet rusar in i stugan, der de höja ungar och ungdomer under högljudt skral och hurrande». Jag vill redan här nämna, att jag såväl på grund av den skildrade dansens karakter som av skäl, vilka jag i det följande skall anföra, i denna på den avskilda Sollerön fortlevande dans tror mig hava påträffat den för hela här ifrågavarande kult-område ursprungliga kultdansens, ock alltså en dans möjligen äldre än den eljest förekommande ringdansens.

Alla dessa anförda uppgifter från olika socknar i västra ock mellersta Dalarna förskriva sig från AROSENIUS' förut omtalade beskrivning över detta landskap. I sin uppsats om stabb-dansen i Runa 1842 beskriver DYBECK denna dans i ett par andra dalsocknar, nämligen Malung ock Mora. Även i sist-nämnda socken uppfördes leken vid bröllopfästens slut, ock skulle då ungdomen parvis uppträda på stubben. Där skulle de dricka varandra till ur en ock samma kåsa. Tvänne äldre män vaktade vid dörren, för att ingen skulle smyga sig undan. När stabb-dansen var slutad, ställdes drickssån, ur vilken man vederkvickte sig mellan danserna, mitt på golvet, ock man dansade en ringdans omkring denna. En uppteckning i Nordiska museets arkiv meddelar, att en gosse sökte stryka de på stubben stående om munnen med en sotig visp, samt att dessa, sedan de först »svängt ett hvarf rundt på stubben», även skulle dansa ett varv runt om densamma. I Malung, där stubben uttryckligen anges hava varit av största möjliga grovlek, skulle först brudgummen ock bruden upp på den, medan det övriga laget dansade omkring dem. Därvid skulle de tu dricka varandra till ur en kåsa eller bolle, fylld med öl. Detta dryckeskärl, kallat »gäspö-bullan», vilket någon gång skall ha rymt flera kannor, hade på skilda ställen olika namn såsom Sven, Knatt, Gertrud, »och finnes», säger DYBECK. »att i fordna dagar hvarje socken gerna haft en skål för detta ändamål». Sedan brudparet stigit ned, skulle släkt ock gäster efter anseende ock

ålder bestiga stubben ock dricka tvemännings, »tills nära hela laget, alltid parvis, varit deran». Även från medlet av 1700-talet finnes ett kort omnämmande av »stäbbdansen» i Malung¹. Det heter, att den sker under skåldrickning. Den sång, som därvid sjöngs, återgives även ock liknar i huvuddrag den hos DYBECK² från Mora antecknade visan. Med dessa må jämföras en av HALLMAN i redan anförda sockenbeskrivning angiven visa, vilken med dem äger i ögonen fallande släktdrag. De inströdda franska orden m. m. intyga, att dessa troligen en gång vanliga dryckesvisor, som tydligen ursprungligen icke haft något med stäbbdansen att göra, icke äro äldre än 1600-talet; ock de kunna således här saklöst förbigås. Knappast, eller åtminstone obetydligt, har väl ens det i visan ingående »tre kappar på ra» någon rituell betydelse.

Till föregående, huvudsakligen ur litterära källor hämtade uppgifter från Dalarna är jag i tillfälle att göra tillägg från ett par andra socknar i samma landskap. I Orsa kallades sådana bröllop, vid vilka bruden icke bar krona, för »stabb-bröllop». Jag må här erinra om att brudkronan i gamla dagar var ett på sätt ock vis kyrkligt intyg om att bruden vid vigseln ännu var mö. Benämningen »stabb-bröllop» tilldelade alltså bröllophögtiden en viss anstrykning av okyrklighet, av att ej vara med kristen sedvänja fullt överensstämmande. En annan här ifrågavarande ämne belysande uppgift från samma socken är följande. Andra eller tredje bröllopsdagen plägade gossarna »stabba» flickorna. Detta tillgick på det sättet, att gossarna, sedan de i taket i vedboden gjort fast en ketting ock vid dennas nedre ände fäst en trästubbe, sökte draga flickorna under denna, så att den slog dessa i baken. Blev en flicka trött att dansa, skulle hon sålunda »stabbas», ock på samma sätt skulle den kvinna vederkvickas, som till äventyrs varit oförsiktig med dryckesvarorna. Denna sed erinrar således, såsom man finner, om den rituella kraftpiskning med spön, vilken är förbunden med åtskilliga årshögtider ock hos flera europeiska folk, framför

¹) Hülphers, Dagbok Öfver en Resa Igenom de, under Stora Kopparbergs Höfdingedöme Lydande Lähn och Dalarne 1757, Wästerås 1763, s. 274.

²) Anf. upps. s. 64. Genom slarv förekommer där en missvisning: den första visan är påtagligen Moravisan, den senare (efter Hülphers) är Malungs-(icke Mora)mål.

andra slaver ock litauer, spelar en roll även vid äktenskaps ingående¹. För denna tydning talar ock en bröllopssed, varom jag erhållit uppgift från Envikens socken i Dalarna. Här upprestes vid bröllogårdens en avkvistad gran, som endast hade en grenruska kvarlemnad i toppen, ock i denna voro en mängd koskällor fastbundna. En sådan gran kallades »jäspesträ» (bröllops-träd²). Då detta bestyr var utfört, begynte dansen. Överbevisades eller anklagades någon av de ogifta karlarna att hava legat hos någon av flickorna under den föregående natten — »friat» såsom det hette — greps han ock bands vid »jäspesträet» ock piskades där under allmän munterhet med ett spö, dock endast skenbart hårt, av en bland männen. »Detta var», upplyste min sagesman, »ingen skam, snarare tvärtom, om dä var någon duktig jänta han legat hos; ja, de bruka' vara många som fick spö för var gång». Samtidigt med piskningen bragte man genom att ryeka i ett vid toppen av trädet fäst rep de där upphängda skällorna att ljuda. Det må i förbigående nämnas, att bruket att hänga skällor i bröllopsträdet förekommit också i andra dalsocknar, t. ex. Leksand, samt även utom vårt land, t. ex. i Baden³. I dessa sist anförda fall handlar det emellertid, såsom ses, icke längre om någon stubbe eller stabbe, utan om ett bröllopsträd eller en brudstång av den art, som är känd från många orter både inom ock utom Sveriges gränser. Här må tilläggas, att i Mora, Rättvik ock Boda, i vilken sistnämnda socken stabbdansen också säkert förekommit, det till bröllogården framförda ock där resta trädet kallades »mallen» eller »mallans», ett ord som även betecknar staven i smörkärnan samt grötkräcklan. I Mora sade de, som framförde trädet, att det skulle tjäna till »grötmalla» åt de nygifva. Vid det skildrade södermanländska upptåget intog skällan en annan plats, nämligen på den uppstoppade halmfiguren.

Vad Härjedalen, åtminstone Svegs socken, beträffar, uppger allieredan HÜLPHERS⁴, att »Stabb-dansen brukas nu icke». Emeller-

¹) Se härom Mannhardt, Wald- u. feldkulte I (1875), s. 251—303; om brölloppiskning speciellt s. 299—303.

²) Jfr not 1 s. 492.

³) Sartori, Sitte u. brauch I (1910), s. 66.

⁴) Hülphers, Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland. Tredie Samlingen om Herjedalen. Westerås 1777. S. 38.

tid hava ett par långt senare skildrare av folkseder i detta landskap haft mer att förmåla i saken. Sålunda berättar NORDLANDER¹, att andra eller tredje bröllopsdagen roar man sig med att »dansa kring stabben». Detta tillgår så, att »en tråkubbe ställes midt på golfvet, och en gosse stiger upp jemte en flicka och dricker med henne, under det de andra dansa rundt omkring. Vill ingen flicka stiga upp jemte honom, sätta de närvarande upp en, som anses passa till hans maka». Likartat skildrar ÖBERG leken²: »Ett numera bortlagt bruk var att dansa på stabben. På tisdagskvällen (alltså tredje ock sista bröllopsdagen) bars en stor stabbe, avsågad vid rotändan, av något tjockt träd, in i bröllopsstugan ock ställdes på ände. På denna dansade därefter ett par i sänder. 'Bonden' (d. v. s. den för husbonden fungerande värden) bestämde, vilka som skulle dansa med varandra. Att stabbdansen gav anledning till en mängd upptåg, faller av sig självt».

Enligt dessa beskrifningar företedde alltså stabbdansen i Härjedalen icke något för detta landskap egendomligt drag. Emellertid saknas icke ett sådant av en i viss grad säregen karakter, vilket också både HÜLPHERS ock NORDLANDER omtala, men ej i direkt samband med stabbdansen. Den förres framställning, som särskilt avser Svegs socken, lyder sålunda³. »Utom andre gamla sedwanor, må nämnas Brickar-hufwudet, som är en gäst, endast buden för at roa sällskapet. Ju wanskapeligare en sådan spökat ut sig, och dess flera löjlige uptåg han haft, desto mera har han behagat sällskapet; nwarföre ock en sådan narr, utom wäplägning, äfwen fått Brud-gåfwor. I förra tider skal han äfwen följt med Brud-skaran til Kyrkan, men som under Gudstjensten deraf ofta upkōmit förargelse, har slikt oskick blifwit hindrat, och denne sed afskaffad». Den anförde författaren meddelar vidare, att andra bröllopsdagen gavs »af hela sällskapet och ungdomen i synnerhet Waggpengar, eller, som här säges, i Waggan — — — hwilken insamling tilförene altid blifwit genom Brickar-hufwudet utropad». Det må i förbigående tilläggas, att dessa vaggpengar insamlades i en för detta

¹) J. Nordlander, Brölloppseder i Herjedalen s. 259, i »Sverige, fosterländska bilder» (1877—78).

²) S. Öberg, Från Härjedalen (1901) s. 22, Sv. landsm. XIX. 3.

³) Sist anf. arb. av Hülphers, s. 37—38.

ändamål gjord miniatyrvagga av trä. HÜLPHERS' underliga benämning »brickarhuvud», varåt jag icke vågar äventyret av en förklaring, möter i NÖRDLANDERS nyss anförda bröllopskildring såsom »brudkarlshuvud», ock in duplo, nämligen såsom man ock kvinna. »Tisdagens (sista bröllopsdagens) största nöje består», säger NÖRDLANDER, i framställande af de två »brudkarlshuvudena». Två manliga gäster kläda ut sig, det löjligaste de kunna; den ene till qvinna, den andre till karl, och komma in till gästerna under föregifvande, att de äro från främmande land o. d. Vid inträdet helsa de ytterst artigt, qvinnan niger, och mannen bugar sig, i det han skrapar med högra foten efter golfvet. Härpå läser han upp sitt pass, hvilket bör vara rimadt och fullt af qvickbeter. De främmande bjudas till bordet och undfägnas rikligen med mat och dryckjom. Sinsemellan tala de »främmande språk». Nu börja gästerna spela dem hvarjehanda spratt, klandra passet, betvifla deras kön o. s. v. Till slut säga sig gästerna vilja bli qvitt dylika fridstörare och skaffa bort dem på ett eller annat sätt. LLOYD, som i sin bok om svenska allmogen beträffande Härjedalens bröllops seder utnyttjar HÜLPHERS, gör på egen hand en otvivelaktigt riktig sammanställning av »brickarhuvudet» med »stäbbgubben», vilken benämning han väl dock sannolikt hämtat från DYBECKS här förut (s. 494) anförda skildring från Västmanland. Från Danmarks socken i Uppland framlägger han emellertid en beskrivning av ett hithörigt bruk, vilken jag icke återfunnit på annat håll¹. Andra bröllopsdagen satte man sig klockan fyra eller fem på eftermiddagen till bords för att äta bröd, doppat i flott. Under denna måltid visade sig två besynnerligt utklädda personer, en manlig ock en kvinnlig figur, ock presenterade en löjligt utprydd pjäs med ett långt handtag. I denna skulle gästerna lägga en slant åt »diskvaskaren». Detta komiska par utförde allehanda löjligen upptåg, ock ju mera de bragte sällskapet att skratta, desto bättre uppfyllde de sin roll, ock desto rikare blev deras recett. Efter måltidens slut dansades åter. Så långt LLOYD. Jag vill till detta lägga ett anförande efter kyrkoherde HALLMANS av mig förut anlitade skildring från Södermanland vid medlet av 1700-talet. Efter upptåget med stubben följde ett annat, nämligen brudgummens

¹) L. Lloyd, Sv. allmogens plägseder (1871), s. 37.

indragande på en kälke, varvid en förklädd person uppträdde såsom »kusk». Om denna skriver författaren ordagrant sålunda: »Ju fulare de få honom, ju häldre de se. Mäst plägar hans liverie bestå i en afwog skinpäls, et par fårskin eller slarfwoga snjö-säckor om benen och en hiskelig peruque af et par blån-tåttar. Denne sätter sig fram på tjäleken med en piska i hand, bakför honom sitter Brudgumen med sin brännvinswärpel¹ under armen, och frammanföre stå de närwarande drängar och pojkar, hållande i et rep, som de fastknutit i tjälekhanken, hwarmed de såsom hästar skola draga in hela skiussen.» När de fått in kälken mitt på stuggolvet, steg brudgummen av med sin brännvinskagge ock tog plats vid bordet, under det de andra rusade ut igän med kälke ock »kusk». Strax kommo de emellertid tillbaka ock jämte dem även den så kallade kusken, ock nu begynte ett livligt pokulerande med kaggens innehåll, varvid alla ungarlars skål dracks »under et grufweligt skrikande». Under tiden uppträdde »kusken» såsom gyckelmakare.

Det kan näppeligen råda något tvivel om att de i de skildrade södermanländska bröllopsupptågen uppträdande »fältskären» ock »kusken» leda sitt ursprung från en ock samma urgestalt, samt att denna även går igän i den västmanländske »stäbbgubben», det härjedalska »brickarehuvudet» ock deras vederlikar, likasom i mer nivellerade former i spelmannen (jfr s. 494), rotesoldaten ock andra vid bröllop i våra mellansvenska landskap uppträdande ceremonimästare ock rolighetsmakare.

Utanför Sveriges gränser förekom, som redan sagts, stabbdansen i vissa delar av Norge ock Finland. Ross' norska ordbok² anför från Hallingdalen värbet *stabba* såsom betecknande en lek, bestående i att »sætte en paa 'stabben', huggeblokken», ock »stabbedans, dans i denne leg». Från norra Gudbrandsdalen anför samma språkman *stabbedag* såsom benämning på tredje bröllopsdagen, »paa hvilken stabeleik'n finder eller fandt sted». Utförligare redogör DYBECK³ även vad Gudbrandsdalen beträffar för denna bröllopsed: »I Norrige (egentl. i norra Guldbrandsdalen) benämnes tredje bröllopsdagen Stubbedagen. På denna

¹) Liten brännvinskagge.

²) H. Ross, Norsk ordbog (1895), s. 750.

³) Anf. upps. om stabbdansen s. 62.

dagen inrullas i bröllopsstugan, under aflossande af skott, en väldig furustubbe. Detta kallas att 'inskjuta stubben'. Der- efter uppstiga brudgumme och brud, samt sedan de afträdt andra af laget parvis på stubben och dricka hvarandras skål. Hvarje par dansar efter nedstigandet från stubben tre hvarf kring den- samma. Slutligen 'utskjutes' stubben och rullas af den s. k. köksmästaren, under hvarjehanda upptåg af ungdomen, i närmaste bäck. Huruvida under skåldrickningen och dansen någon viss sång afsjunges, känna vi icke. Här möter alltså samma bruk som i Västmanland (se s. 494): att såsom en avslutning av cere- monien stubben vältras ner i ett vattendrag.

Den enda uppgift jag anträffat från Finland har egentligen sitt värde såsom vittnesbörd om ifrågavarande folkseds sprid- ningsområde även österut. Uppteckningen, vilken förskriver sig från Kvevlaks församling i Vasa län, meddelar helt enkelt följande¹. Andra bröllopsdagen inhämtar brudens fader en »stabba», d. v. s. en huggstubbe, vilken placeras mitt på golvet. På denna måste nu alla pojkar, som ännu gå oförlovade, fram ock sitta i tur ock ordning, »under det flickorna och de gifta och förlovade männen dansa i yrande fart omkring den, som sitter på stubben». Denna »stabbdans» betraktas såsom en smäde- dans mot ungarlarna, vadan de gifta männen måste med våld sätta dem på stubben ock där kvarhålla dem.

Jag har i det föregående efter de källor, som stått mig till buds, samlat ock objektivt framställt ett så fullständigt material jag kunnat för att känneteckna stabbdansen ock därmed förenade upptåg i deras olika stadier av anpassning efter senare tiders fordringar på det anständiga. Under denna anpassningsprocess ha naturligtvis flera drag gått förlorade, vilka man numera endast hypotetiskt kan sluta sig till. Det är emellertid möjligt ock troligt, att materialet ännu kan ur både litterära ock tra- ditionella källor ej oväsentligt förkovras. I Dalarna ock Finland, ock möjligen även i Härjedalen ock Norge, torde på ett ock annat håll stabelleken åtminstone fortleva i äldre personers minne, ock månget drag, som upptecknare hittills förbigått, missförstått eller endast antytt, skulle i så fall kanske ännu kunna tillvaratagas åt folklivsforskningen.

¹) K. V. Åkerblom i Brage 1907, Helsingfors 1908, s. 43—44.

Emellertid är jag skyldig att tils vidare ur det föreliggande materialet söka utdraga det, som jag anser hava tillhört den ursprungliga ritualen, för att samtidigt våga försöket att av dessa spillror antydningssvis hopfoga en helbild. Läsaren må alltså icke på det följande lägga den formellt stränga logikens måttstock, utan endast mäta det med sannolikhetens ögonmått. Utan att begiva sig ut på »hypotesernas gungfly» anträffar man aldrig de fasta punkterna, för så vitt dessa numera ligga avlägsnade från den fasta marken ock från varandra.

* * *

Ursprunget till den ritual, som ligger bakom stabbdansen, är otvivelaktigt att söka i den hos germanerna ock de ariska folken överhuvudtaget urgamla trädkulten. Denna genomgår alla de anförda skildringarna, huru skiftande de för övrigt än må vara: den är deras rot ock kärna. Men trädkulten utgör icke något för de i denna uppsats behandlade bröllopsriterna speciellt utmärkande. Bröllopsträd eller bröllopsstänger hava förekommit i vårt land från Blekinge åtminstone upp till Jämtland ock utom vårt land alltifrån östra Asien till västra Europa. Vad som är särskilt utmärkande för här ifrågavarande ritual är, att bröllopsträdet utgöres av en stock eller stubbe, ursprungligen upptagen med huvudroten eller huvudrötterna ock må hända ställd med rotändan uppåt (jfr s. 492 samt s. 514). Denna stubbe eller stock synes hava haft eller erhållit en priapisk bibetydelse, en åskådning som för övrigt nog icke håller varit främmande för uppfattningen av andra bröllops- ock högtidsträd. Ännu vid de klassiska folkens falloforier synes det trä, vid vars övre ände fallosbilden var fäst, icke hava förlorat all religiös betydelse, enär det, åtminstone i regeln, var av fikontra.

Vidare har, såsom jag redan framhållit, med denna bröllopsceremoni sannolikt varit förbundet ett tjuroffer (eller bockoffer). Djuroffer ock även människoeffter åt träd hava tillhört trädkulten sedan uråldrig tid — ofta uppsattes djurets skalle ock hud på trädet — men i detta fall torde trädoffret hava haft en säregen karakter, nämligen av försoningsoffer. Huru profant det till bröllopsstället förda trädet i sig självt än må hava varit, antog det såsom rituellt föremål en gudomlig rang. Ävärkaren

måste alltså hava ansetts såsom en brottsling mot den i trädet boende gudomligheten. Ock vilka härresande grymma straffåvärkan å växande träd hos germanerna kunde medföra, ses av de gamla folkstadganden, som GRIMM anför i Deutsche rechtsalterthümer¹. I förbigående må omnämnas, att i Njåls saga liknande straff omtalas såsom utövat år 1014 hos irerna, men ej för brott mot heliga träd, utan för konungsdråp². Bland de av GRIMM anförda straffbestämmelserna är det en beträffande åvärkan å »bärande träd», vilken, såsom av sammanhanget längre fram skall framgå, här torde böra anföras: »Wenn jemand einen fruchtbaren baum abhauete und den stamm verdeckte dieblicher weise, dem soll seine rechte hand uf den rucken gebunden und sein gemechte uf den stammen genegelt werden und in die linke hand eine axe geben sich damit zu lösen.» Detta nordvästtyska lagbud, som är hämtat från Schaumburger altes landrecht, saknar sannolikt lika litet som de andra ej anförda straffbestämmelserna rörande träd sin analogiska undermening. Skäl finnes för att antaga, att vid det antydda bröllosoffret tjurens membrum virile jämte hud ock horn ursprungligen upphängts på stabben (jfr s. 502 ock 514). Sannolikt har denna ock bestrukits med tjurens blod, varmed även offerdeltagarna bestänkts, ett förfaringssätt som överensstämmer med det vanliga nordiska blotceremonielet³. Att åtminstone vissa hedniska germanska folk haft icke blott träd, utan även trädstammar till föremål för kulthandlingar, är otvivelaktigt. Om nordfrankerna uppger deras apostel Amandus i förra hälften av 600-talet, att de dyrkade träd ock stockar (arbores et ligna)⁴, ock om sachsnarnas av Karl den store år 772 omkullstörtade »irminsúl» behöver blott crinras. Förbigås må kanske icke, att några handskrifter av Upplandslagen i det bekanta stadgandet i kyrkobalken ængin skal a lundi ællr stenæ troæ» hava »stocke» eller »stockom» i

¹) (1854) s. 518 ff. Jfr Mannhardt, Wald- u. feldkulte I (1875), s. 26 ff.

²) Njåls saga, ed. V. Asmundarson (1894), kap. 157.

³) Se Snorre, Hákonar saga góða, kap. 14 (16). Angående betydelsen av stallr, stalli se Müllenhoff i Schmidts Zeitschr. f. gesch. 8, s. 242, omnämnd i Golther, Handb. der germ. mythologie (1895), s. 596.

⁴) Grimm, Deutsche myth. (1854), s. 63.

stället för »lundi»¹. Huru offret åt dessa idoler skedde, angives emellertid icke, men vi hava all anledning att av offerbruket hos andra folk antaga, att man besmört eller begjutit stammen med blod eller något därför ställföreträdande ämne (jfr s. 514). I Friðþjofs saga omtalas, att kvinnorna smorde gudabilderna, ock i Hervarar saga² förekommer en uppgift om huru vid Blot-Svens val till konung svearna färgade blotträdet rött med offerdjurets blod (rjópuðu blóðinu blóttre). För övrigt torde denna kult i många huvuddrag överensstämt med den egentliga trädkult, varur den framgätt.

Med det vid bröllopet förekommande blodoffret har påtagligen även ett blodsförbund genom gemensamt förtärande av offerdjurets blod, oblandat eller tillsatt med någon dryck, en gång ägt rum³. Detta är en ursprungligare form av den sakrala föreningshandling, som ligger i det förut (s. 503) omtalade blodbestänkandet. Blodsförbundets sakrament ingår ännu i åtskilliga folks bröllopsriter ock har därvid sina lätt insedda bevekelsegrunder. Sannolikt uppfattades denna skål samtidigt såsom en kraftdryck⁴. Att märka är, att de vid stubben druckna skålarna sakna all anstrykning av något avslutande av släkt- eller stamförbund ock i den form vi känna dem nästan uteslutande bära prägel av en konjugal förening: ett tvemännings-drickande mellan man ock kvinna. Av den hedniska blodblandade drycken synas mig förvånande reminiscenser hava bibehållit sig i den dryckessammanblandning, som därtill i senare tid använts (se s. 492 f.). Ett minne från den tid, då denna förbundsskål utgjorde kanske den viktigaste ceremonien vid bröllopet ock ännu icke blivit undanskjuten till högtidens sista dag ock stund, var ända inpå förra århundradet det då allmänna bruket, att brudparet ock brudföljet vid återkomsten från kyrkan redan ute på gården tömde en bägare, sedan de dock först ridit runtom den mitt på gården resta brudstången. Vilken roll drickandet spelade vid bröllop, framlyser ock av den vikt ock betydelse,

¹) Schlyters edit. (1834), s. 12.

²) Hervarar saga s. 60 i Nord. Oldskr. III (1847).

³) Om blodsförbund se Trumbull, The blood covenant (1887) ock Hammarstedt, Brorskål och blodsförbund i Fatab. 1908, s. 220 ff.

⁴) Jfr Cumont, Les religions orientales (1909), s. 102 (om taurobolia).

»dannemans ock dannekvinnas skål» hade vid de svenska bröllophen, samt ej minst av Gottlandslagens uttryck »dricea bryllaup»¹. Ja, själva dryckeskärlet synes hava haft ett heligt anseende. Jag ser ett intyg om detta såväl i den från Mora i Dalarna omtalade seden att dansa omkring den särskilt härför mitt på golvet framflyttade drickssån (se s. 495), som i det förhållandet att de vid stabbdrickningen använda bällarna eller kåsorna ofta voro sockentillhörigheter, att dömma av deras ovanliga storlek ock seden att giva dem särskilda namn (se s. 495), tydligen av en viss populär betydelse. Den i Södermanland av »fältskärens gesäll» burna stävan, vari han rörde med en »klabb», måste då ock anses som en parodi på detta heliga kärl, vartill jag ser urbilden i den »hlautbolli» med däri liggande »hlautteinn», som hade sin plats på stallen (stallr, stalli) i de fornordiska hednatämplen. Av Skirnismål, som torde innehålla anspelningar på rituella bruk, är man böjd att draga den slutsatsen, att kvinnan efter fruktsamhetsgisslingen räckt mannen det heliga dryckeskärlet. Mot den här framställda teorin om ett blodsförbund skulle kunna invändas, att detta häntyder på exogamiska samhällsförhållanden, under det att äktenskapen hos vår bondeklass under flera århundraden haft en utpräglad endogamisk karakter. Emellertid låter det tänka sig, att sist antydda förhållande framgått ur ett mer kultiverat samhällsskick med vidgade rättigheter för kvinnan.

Det förefaller vid första påseendet självklart, att det samman skott åt spelmannen, diskvaskan, brudfolket eller de fattiga, som skedde i en på stabben uppställd skål, även det ursprungligen varit ett offer åt den i trädet inneboende eller av detta representerade växtlighetsdämonen eller fruktbarhetsguden. Detta offer borde i så fall egentligen hava uppstått såsom ett ersättningsoffer för ett bortlagt djuroffer. För antagandet av ett offer av pänningar eller metallföremål talar, att hos lapparna fordom förekommit ett likartat bruk, vartill jag längre fram skall återkomma (se s. 514). Hos vendarerna måste varje från annan ort tagen hustru, efter att ha dansat omkring byns heliga »korsträd», offra ett mynt åt detsamma². Möjligen kunde ock till stöd därför anföras, att Karl den store, när han omstörtade sachsarnas irminsul,

¹) Se Schlyters edit. (1852) I, s. 24.

²) Mannhardt, Wald- u. feldkulte I (1875), s. 174.

skall samtidigt hava bemäktigat sig en skatt av guld ock silver, som han där anträffade¹. Emellertid låter ock en annan förklaring tänka sig. Såsom vi sett, är det i regel ceremonimästaren (brickarhuvudet, spelmannen) som igångsätter denna insamling, under vilken dryckesvaror utdelas åt de betalande. Denna betalning skulle således möjligen kunna varit en ersättning åt offerförrättaren för offerdjuret eller väl rättare för delaktighet i det till offret hörande sakramentet eller för åtnjutandet av en därmed förbunden rit. Dylika vedergällningar i pänningar eller dryck ock födoämnen möta ofta nog inom folksedernas område, t. ex. såsom gåvor åt de vid årshögtiderna uppträdande agerande personerna m. fl. Speciellt torde här bland dessa exempel ej böra förgätas »das fudengeld»². Ofta har denna vedergällning antagit karakteren av en lösepänning. Ännu en tydning kan möjligen komma i åtanke, nämligen att denna beskattning vore en urartad kvarleva av en avgift, som varit förbunden med en fördelning för året till de ogifta männen av de ogifta kvinnorna, ett »mailehen». Dylik »versteigerung der heiratsfähigen mädchen» hålles ännu i åtskilliga tyska orter under någon vårhögtid, t. ex. i Rheinpfalz den första maj³. Mig förefaller emellertid det första av dessa här anförda förklaringsförsök mäst närliggande.

Såsom jag redan (s. 496 f.) framhållit, har i den här behandlade bröllopsritualen även fruktsambetspiskningen (das kvecken, füen, fuden) ingått såsom ett moment. Denna piskning har väl utförts med från bröllopsträdet tagna grenar; men en dylik process skedde, såsom vi sett (s. 496), också med själva stubben, vilken såsom antytts, av allt att dömma inom här ifrågavarande kult mer eller mindre haft en priapisk karakter. Den möjligheten ligger alltså icke aylägsen, att också i samband med tjuroffret en fallisk rit ägt rum, vilken i så fall till sitt artlygne ligger bakom de romerska Faunusprästernas sed att piska kvinnorna med färska, ur offerdjurets hud skurna remmar. Ty trädet ock tjuren äro på sätt ock vis väsensidentiska (jfr s. 492). Antydda ceremoni vill jag emellertid närmare påvisa i ett annat sammanhang, där den framstår med bestämdare konturer. Här vill jag blott erinra om Flatöbokens bekanta uppgift om

¹) Se Grimm, Deutsche myth. (1854), s. 105.

²) Se härom Mannhardt, Wald- u. feldkulte I (1875), s. 255 f.

³) Se t. ex. Mannhardt anf. arb. I, s. 453.

volsi¹. E. H. MEYER ser ock i den äktenskapet vigande Tors-hammaren en fallisk symbol ock anför åtskilliga bevisande citat². Fallosbildens roll vid äktenskaps vigande antydes i angivna berättelse i Flatöboken (2, s. 334), då det heter:

Beri þer beytil
firir brudkonur,
þær skulu vingul
væta i aptan.

Omkring den fruktbarhets- ock fruktsamhetsdämonen representerande idolen har under någon del av cermonien utförts en rituell dans. Dylik dans synes såväl hos germaner som andra folk hava varit förbunden med trädkulten i allmänhet, ock i regel hava utgjorts av något slags ringdans omkring trädets stam. I här ifrågavarande fall torde den rituella dansen emellertid ursprungligen hava präglats av en speciell karakter (se s. 494 f.). Att den i Sollerödansen ingående åtbörden troligen är densamma som den vilken ingår i Gottlandskadriljen, utgör näppeligen något motskäl mot detta antagande. Sannolikt har denna rörelse haft någon magiskt-analogisk innebörd. I Trakien utför ännu den, vilken under karnevalen fullgör den rituella plöjningen, en likartad rörelse med kroppen för att sålunda återgiva vaggningen för vinden hos kärntunga sädesax³. Vad stabbdansen beträffar må påpekas, att dansen uppe på stubben även av rent praktiska skäl måste betraktas såsom ett senare drag. På rotänden kunde omöjligt någon dans utföras, ock även om stubben ställts med denna nedåt, kan man knappast förutsätta, att nog planyta erhållits: därtill krävdes, att trädet avsågades, något vartill forntiden saknade redskap. Däremot är det antagligt, att offerförrättaren eller brudgummen i början av ceremonien intagit denna upphöjda plats såsom gudens företrädare. För detta antagande talar seden, att spelmannen vid hemförslande av bröllopsträdet placerades på detta. GRIMM

¹) Flateyjarbók II (1862), s. 331 ff. (märk uttrycket »ok heldr hañn firir gud sinn»). Det må anmärkas, att i svenska dialekter ordet **mege** speciellt betecknar penis equi et tauri. Torkade tjuramegar eller tjurpesar användas ännu i många orter såsom prygelredskap.

²) German. myth. (1891), s. 212.

³) Arch. f. religionswiss. 11 (1908), s. 408.

anför från 1100-talet ur en dikt om trollkarlen Simon, att han steg upp på en irmensul för att mottaga gudomlig hyllning:

uf eine yrmensfl er steic,
daz lantvolc im allesant neic.¹

Troligen tillhör emellertid även den seden vår hedna tid, att bruden i sin nya egenskap av hustru (husfröja, eller husfröa) på stabben intog plats vid husbondens sida.

Ursprungligen var det, såsom redan i det föregående antytts, helt visst brudgummen själv som fällde ock hemförde bröllopsträdet, ock som således också gjorde sig förpliktad till försoningsoffret för detta dåd. I Bayern är det ännu den sist gifta mannen i byn som har skyldigheten att anskaffa byns majträd². Men samtidigt med att brudgummen genom trädets fällande begick ett brott mot träd- ock fruktbarhetsdämonen, ärvde han å andra sidan dennas rang ock värdighet. Sålunda övertar t. ex. ock den, som uppskär den sista kärven, äringdämonens namn ock även roll. Det var således otvivelaktigt i sin antydda egenskap av fruktbarhetsgudens representant som han steg upp på den avhuggna stammen, ock på grund av samma värdighet torde han även såsom värdighetsattribut hava övertagit de ursprungligen trädet egnade delarna av offerdjuret, nämligen dettas hud, horn ock membrum virile. När brudgummen med tiden erhöll en ställföreträdare, vilken i förbigående sagt såväl i denna egenskap som såsom livsgudens representant under bröllopet också synes hava intagit brudgummens ställning vis å vis bruden med »jus primæ noctis», var det denne som uppträdde med antydda ritualdräkt ock emblem. Vi hava sannolikt anträffat en sista kvarleva av denna figur i den södermanländska »kusken» med sin piska (se s. 500). I åtskilliga karnevalsfigurer, särskilt i sydöstra Europa, likasom i julbocken ock andra deras vederlikar, har den i en djurhud klädde fruktbarhetsgudens representant med det falliska attributet fortlevat till inemot eller in i vår tid. Det är samma ordensdräkt som de trakiska Dionysosdyrkarna ock de italiska Faunusprästerna en gång buro. Det bör anmärkas, att ställföreträdaren för gudomligheten eller dämonen, ock således även för dennes mänsk-

¹) Grimm, Deutsche myth. (1854), s. 105.

²) M. Höfler, Wald- u. baumkult (1894), s. 17.

liga representant, kan vara en halmfigur, ock det är högst sannolikt, att de s. 491 omtalade halmstoppade byxorna med skällan äro ett sista rudiment av en sådan.

Förhåller det sig så, som jag här hypotetiskt framställt, är det tydligt, att den äkta mannen icke, annat än så vida han intog en särskild samhällsställning, kunde få behålla den gudomliga värdighet han erhållit. Detta skulle hava medfört många olägenheter för honom själv ock var omöjligt ur samhällssynpunkt. Han måste desakreras. Detta skedde i ritualens sista akt, till vilken vi nu komma. Såsom stabb-ritualens final ingår i densamma den från många vårhögtids- ock rågneceremonier i ock utom Europa bekanta rit, som består i vegetationsrepresentantens nedsänkande i eller begjutande med vatten (se s. 494 ock 501), rörande vilken jag hänvisar till MANNHARDTS ock FRAZERS kända arbeten. Jag vill endast påpeka, att vi möta denna rit hos nordgermanerna redan vid vår tidräknings början inom den Fröskulten otvivelaktigt närstående Nerthuskulten¹. Av det anförda materialet framgår, att såväl stubben som ock en människa, »stäbbgubben», varit underkastade denna behandling. Innan brudgummen erhöll denna senare ställföreträdare, har han emellertid själv varit dömd till samma öde. I Würtemberg ock Hohenzollern tillspordes den nygifte mannen av byns ogifta karlar, om han föredrog vatten eller vin. Svarade han vin, måste han undfägna dem på byns värdshus; svarade han vatten, blev han satt grensle över en med band prydd, väldig »prügel» ock sálunda buren till en bäck eller brunn ock däri nedkastad². Då det hos HALLMAN omtalas, huru brudgummen med en brännvinsvärpel under armen drages in i gästbudsstugan på en kälke (se s. 499 f. i det föreg.), har otvivelaktigt detta »vin- eller vattenval» en gång förelagts även honom, ock han har föredragit det förra. Det är lösevärdet han erlägger vid den då igångsatta unghälsupningen, vilken motsvarar vår s. k. svensex. Ock med den har han återgått till sin rent mänskliga tillvaro. De gifta männen komma om en stund ock

¹) Tacitus, Germ. kap. 40. Dr B. SALIN har fäst min uppmärksamhet på att man i Eidsborgs socken i Bratsbergs amt utfört en likartad ceremoni med en Nikolausbild av trä (se Nicolaysen, Norske fornlevningar s. 228).

²) Mannhardt, Wald- u. feldkulte I (1875), s. 488 f.

lägga beslag på honom, ock han ingår såsom byaman i dessas åldersklass inom samhället. Det är påtagligen detta upptagande bland byamännen ock i Frösdyrkarnes samfund (»Frö dei necessarij»? ¹⁾) som varit den väsentliga innebörden av den ritual, den »Freys leikr», som denna uppsats behandlar.

Överblickar man flyktigt de slutsatser, fill vilka vi kommit, skall man finna, att i den skildrade bröllopsceremonien anträffas alldeles samma element som i de folkliga årshögtiderna under våren, särskilt fastlagen, ock vid årsskiftet, vid jul. Bröllops-trädet motsvaras av majstången eller julstången, eller särskilt i här i fråga varande fall bröllopsstubben av julkubben². I djurhudar klädda, behornade ock med skällor behängda gestalter hava uppträtt på bägge hållen³, utrustade med ett falliskt attribut eller ock i dess ställe med ett spö, en spira eller dylikt⁴. Fruksamhetspiskning ock förtärande av en sakral dryck (ursprungligen offerdjurets blod) eller en sakral rätt (ursprungligen tillredd av offerdjurets blod eller fett) förekomma likaledes (jfr s. 499). I Dalarna kallades blod- eller fettbrödet vid bröllop »mölja». Jämföras de ifrågavarande bröllopsriterna endast med vårhögtidens, blir kongruensen ännu fullkomligare. Representanten för vegetationsdämonen kastas i vatten eller begjutes därmed; ett brudpar (vid vårfästen fastlagskung ock fastlagsdrottning, majgreve ock majbrud ock deras vederlikar) uppträder, ock en allmän sammanparning av de giftasvuxna (vallentin ock vallentine, gadebasse ock gadelam o. s. v.) äger därefter högtidligen rum. Även receptionen i männens åldersklass synes hava skett vid denna tid. De uppsvenska hedniska bröllopsriterna, för så vitt vi här lyckats lära känna dem, utgjorde alltså en fullkomlig parallell till växtlighets- ock vårriterna, ock tvärtom.

Man kan under sådana omständigheter undra, varför jag i överskriften till denna undersökning ställt speciellt Fröskulten i

¹⁾ Saxo, ed. Holder (1886), s. 260.

²⁾ Se om denna Mannhardt, anf. arb. I, s. 224 ff.

³⁾ I Hälsingland, liksom i Siebenbürgen, har vid bröllop en julbockartad figur uppträtt. Jfr Mannhardt, Wald- u. feldkulte II (1877), s. 198 ff.

⁴⁾ Se t. ex. Marie Andree-Eysn, Die Perchten im Salzburgischen Archiv f. anthropologie, B. 3; jämför »Ett par sydtyska processionsmasker» i Meddel. från Nord. museet 1903, s. 180 ff.

samband med dessa bröllopsriter här i Norden. De kunde mer eller mindre även ha tillhört dyrkan av Tor, Ty ock Oden eller Heimdall, för så vitt denne sistnämnde ägt någon egen kult, ock högst sannolikt är också, att de i mer eller mindre grad så gjort. För att förklara mitt förfarande måste jag därför i korthet redogöra för vad vi veta om Frös kult, som kan vara av intresse för detta utredningsförsök. Denna kult hade, för så vitt vi av historiska källor få dömma, sitt huvudsäte i Uppsala, varifrån den skall hava övergått till norra Norge ock där haft sitt huvudsäte i Trondjem¹; men särskilt var Frö svearnas gud ock ättefader för deras konungar ock jältar. Detta motsvarar nära det utbredningsområde, som vi lärt känna för stabbdansen. Ty att denna iakttagits även i södra Österbotten samt så långt söderut i Norge som i Hallingdalen, upphäver näppeligen den sakliga likheten i utbredning. Vad Finland beträffar är det nog icke en tillfällighet, att ortnamnen på Frö förekomma åt samma håll som stabbdansen.

Framför allt var Frö fruktbarhetens, fruktsamhetens ock välmågans gud: han var »árguð ok fégjafi» (Skáldskaparmál 7) eller »pacem voluptatemque largiens mortalibus», för att anföras ADAMS från Bremen ord. Hans bild bar ock enligt sistnämnde författare fruktsamhetens tecken: »simulacrum fingunt ingenti priapo», ock vid bröllophögtider offrade man åt denna gud: »si nuptiæ celebrandæ sunt, sacrificia offerunt Friconi»². År 1904 anträffades i Lunda socken i Södermanland en nu i Statens historiska museum i Stockholm förvarad liten (höjd 6,9 cm.), starkt fallisk Fröbild av brons från vikingatiden³. Enligt Flatöboken⁴ voro Fröbilderna i Uppsala ock Trondhjem av trä, ock kallas där »tremenn». Frö synes ock i likhet med det heliga trädet ock den däri inneboende guden hava varit en ödet bestämmande gud: hans bild användes såsom lott (hlutr)⁵. Hans vapen är ett horn (»jorthorn»). Om hans ställföreträdare Skirnir uppger åter Skirnismál, att han jämte Frös svärd (mækir) besitter ett trollspö: tamsvöndr, gambanteinn.

¹) Flateyjarbók I (1860), s. 403.

²) Adam. Brem. 4, 27.

³) Se Fornvännen 1910, s. 288.

⁴) I, s. 403.

⁵) Landnámabók 3, 2.

Beträffande Frös-ritualen i Uppsala kan man ock från SAXO¹ hämta några antydningar. Det heter om Starkodder, att han uppehöll sig sju år i Uppsala hos Frös ättlingar (filii Frö), men av leda vid den där utövade tämpeltjänsten omsider begav sig därifrån: »quod apud Upsalam sacrificiorum tempore constitutus effeminatus corporum motus scenicosque mimorum plausus ac mollia nolarum crepitacula fastidiret.» Vilja vi ur dessa SAXOS ord utdraga en nykter ock real behållning, torde denna helt enkelt bli denna: i Frösritualen i Uppsala ingingo danser ock mimiska upptåg av veklig eller obscen art, vid vilka även förekommo pinglor eller helt enkelt skällor. Vad dessa angår vill jag erinra om vad jag redan påpekat, nämligen skällans allmänna förekomst i samband med uppträdandet av vegetationsdämonernas representanter, ock i allmänhet vid vårhögtider. Skällan väcker växtligheten ur sin vinterdvala, det kan ej gärna råda tvivel om att detta är dess ursprungliga rituella betydelse.² Hon väcker liv. Hos Sveriges allmoge har vid boskapens utsläppande på bete första gången på våren skällans framtagande ock anbringande på skällkon varit en handling av en viss högtidlighet. Skällans förekomst på antika fallosbilder³ överensstämmer, så vitt jag kan se, fullkomligt med här av mig fasthållna teori. Lika litet som t. ex. Dionysosfallerna ursprungligen voro apotropaia, lika litet voro skällorna det. Var skällan manne ursprungligen helt enkelt vegetationsdämonens, växtlighets- ock offertjuren, värdighetstecken? Åt en sådan förklaring synes boskapsskällans egendomliga religiösa roll hos todafolket i Indien visa hän.⁴

Då ADAM från Bremen i redan anförda sammanhang⁵ säger, att sångerna, som i Uppsala sjöngos vid offret (libatio), voro ohöviska: »inhonestæ, ideoque melius reticendæ», avser detta också ej osannolikt Fröskulten; i hvarje fall en fruktbarhetskult. Lika som Frö, innan han på våren företog sin Eriksgata, erhöi en mänsklig gemål (kona Freyrs)⁶, så är det icke osannolikt, att

¹) Saxo, ed. Holder (1886), s. 185.

²) Jfr Mannhardt, *anf. arb.* I, s. 546 ff.

³) Se S. Seligmann, *Der böse blick* 2 (1910), s. 200 f.

⁴) Se Rivers, *The Todas* (1906), s. 426—428.

⁵) Adam. Brem. 4, 27.

⁶) Flateyjarbók I (1860), s. 337.

vid Frös årshögtid också en allmän sammanparning av de giftasvuxna ägt rum. Den här förut (s. 506 ock 510) antydda, i senare folkseder förekommande sammanparningen på våren skulle i så fall härleda sig från Frösdyrkan eller en denna nära stående kult. Måhända skulle man ock i ett sådant förhållande finna anledningen till SAXOS fabulösa historia om att en svensk konung Frö erövrat Norge ock där infört prostitution.¹

Ehuru SAXO såsom en svenskarnas ock därför även den svenska Fröskultens nitiske vedersakare tillägger Frö införandet av människoeffter i Norden², utgjorde oxar eller tjurar de offer som företrädesvis bragtes denna gud. Hans namn (Freyr) ingick bland oxnamnen³, ock ej osannolikt synes, att t. o. m. guden själv någon gång, kanske just vid hans strid mot vintermakterna, varit klädd i en oxhud.⁴

Det anförda, från den nordiska mytologiens källskrifter härledda materialet skulle egentligen ensamt för sig bevisa rätt obetydligt för mitt påstående om stablekens sammanhang med en Frösritual. Om vi följa den fingervisning, som givits av senare folktroforskare, särskilt docenten AXEL OLRIKS⁵ undersökningar av lapparnas fornreligion med dess lån från nordborna, kan emellertid genom material hämtat från de gamla lappskildrarna den gjorda teckningen av Fröskulten väsentligt fullständigas.⁶ I Ynglingasaga (kap. 10 [13]) m. fl. ställen kallas Frö »veraldar god». Detta motsvarar, såsom OLRIK påvisat, det lapska gudsnamnet **Maylmen-radien** eller **Veralden-radien** 'världens eller naturens härskare', även kallad **Veralden-olmay** 'världens man', ock överensstämmelsen inskränker sig icke till blott namnet, utan sträcker sig, såsom man allmänt insett, även till väsendet.

¹) Saxo, ed. Holder s. 301.

²) Måhända föreligger dock också för denna oriktiga uppgift någon särskild anledning.

³) Snorri Sturluson Edda, utg. av Finnur Jónsson (1900), s. 209.

⁴) E. H. Meyer, Germ. myth. (1891), s. 225.

⁵) Olrik, Nordisk og lappisk gudsdyrkelse i Dan. studier 1905, s. 39 ff.

⁶) För att undvika för många källanvisningar ock kunna inskränka de nödiga till största korthet hänvisas här på en gång till det av K. B. Wiklund redigerade B. XVII av Sv. landsm. (1897—1905), J. Qvigstad, Kildeskrifter til den lappiske mythologi i Vid. selskabs skrifter 1903, samt E. Reuterskiöld, Källskrifter till lapparnas mytologi (1910).

I likhet med Frö är den lapska, tydligen från nordborna lånade guden, vilken av de gamla lappskildrarna jämföras med Saturnus, en gud för växtlighet ock för fruktsamhet hos djur ock människor. Han ger bonden äring med vad därav följer, han ger fiskaren byte ock nomaden stora jordar ock bete åt dem. Han är ock den som väcker foster hos kvinnan¹. Åt denne gud upprestes varje höst en med rötterna uppgrävd björk, vilken skulle föreställa guden, ock på denna idol bands offerdjurets membrum genitale »på Brystets ställe nedanför ansigtet»². Även beströks eller bestänktes stammen med den offrade rentjurens blod. I stället för med blod brukade lapparna däremot begjuta varandra med det spad, som kokats på offerdjurets kött³, ock även trädstammar bestänktes stundom därmed. Högst märkligt är, att det antydes, att lapparna också utfört något slags dans kring det blodbestrukna trädet, ty detta avses otvivelaktigt av SOLANDER, då han säger, att de »siungande kringlupit» detta med rötterna uppgrävda träd.⁴ Ofta kallas detta träd av de gamla författarna för stubbe, ock en bland dem beskriver denna »offerstubbe» sålunda: »Först tagz wpp een stubbe af 2 eller 3 alnar medh rötter, heller och wthvälies een jordfast stubbe wijdh förbemälte längdh, och giörs öfverst på som ett hufvudh medh hals, hwilken deel färgas sädhan medh blodh».⁵ NIURENIUS omtalar ock, att tenn ock mässing offrats »lijkassom till liuss åth stubban». Otvivelaktigt är det egentligen samma gud som även möter under namnet Tjorveradien 'hornhärskaren', »af somla hållen för Radiens macht», enär också denne jämföras med Saturnus ock är en gud för fruktsamhet ock jordens gröda⁶. Även åt Tjorveradien restes på hösten ett med rötterna uppgrävt lövträd, vilket vändes med roten uppåt ock översmordes med blod av en slaktad renoxe.⁷ Det må märkas, att det om de lapska bilderna av Tor (Horgalles) uppgives, att också de gjordes av björkstubbbar med uppåtvänd rot, vilken omdanades till liknelse med ett huvud. Även

¹) Reuterskiöld s. 12, 25, 32.

²) Graan s. 66.

³) Niurenius s. 21.

⁴) Reuterskiöld s. 25.

⁵) Niurenius-Plantinus s. 25.

⁶) Reuterskiöld s. 32, 97.

⁷) Reuterskiöld s. 94.

dessas bilder smordes med blod.¹ Angående de lapska stam- eller stubbidolernas betydelse ock förhållande till motsvarande företeelser inom nordboarnas ock germanernas religion tillåter jag mig hänvisa till A. OLRIKS intressanta undersökning »Irminsul ock gudestötter» i »Maal og minne» 1910.

J. GRIMM har² framhållit likheten mellan de nordiska Frö ock Fröja ock de romerska Liber ock Libera, ock uppenbart är, att Fröskulten burit starkt Dionysiska drag. MANNHARDT³ anför ock efter KEMBLE, att i England vid påsken en präst, åtföljd av dansande flickor, burit kring till ära för fader Liber »membra humana virtuti seminariæ servientia super asserem artificata». Emellertid må icke förbises, att den här skildrade ritualen, för så vitt jag tolkat den rätt, också väcker åtskilliga erinringar om Attisriterna — måhända förekomma flera likheter, ehuru jag för tillfället icke lyckats om dem erhålla full visshet ock därför ej omnämnt dem. Det är dock icke därför sagt, att vi i Fröskulten möta en nordisk form av vare sig den ena eller den andra av de nämnda gudarnas kult. Ty vi må icke förgäta, huru många i våra ögon sällsamma drag ingå såsom gemensamma grundelement i de skilda fruktbarhetsgudomligheternas dyrkan. När HERODOTOS i Egypten gjorde bekantskap med Osiriskulten, kom han till den slutsatsen, att Osiris ock Dionysos måste vara en ock samma gud, ock fann sig föranlåten att utgrunda en historisk förklaring till detta förhållande⁴, ock den påfallande likheten mellan den nordiska Nerthuskulten, sådan TACITUS skildrar den, ock Kybelekulten har givit många mytologer huvudbry. Men väsensfrändskap är ej alltid detsamma som blodsfrändskap, ock det senare är långt ifrån alltid detsamma som släktskap i rätt nedstigande led. Redan i de svenska hällristningarna uppträda starkt falliska, hammarväpnade, stundom behornade gestalter⁵, ock svenska arkeologer hava i åtminstone en eller annan av dessa falliska figurer sett bilder av fruktbar-

1) Rheen s. 37.

2) Deutsche myth. (1854), s. 193.

3) Wald- u. feldkulte I (1875), s. 469.

4) Herodotos II, 48—49.

5) Se t. ex. Baltzer, Hällristningar från Bohuslän (1881—1908), pl. 44 n:r 2, 45—46 n:r 1, m. fl.

hetsgudar¹. Är detta antagande riktigt, måste Fröskulten åtminstone till sin grundkarakter vara förromersk. En Dionysos ock en Attis voro ju ock icke av vare sig romerskt eller helleniskt, utan av trakiskt-frygiskt ursprung. SOPHUS BUGGE har i sin undersökning »Fricco, Frigg und Priapus»² språkligt sammanställt dessa namn såsom härledande sig ur den ariska roten *pri* (älska), men detta är i så fall en språkfrändskap av vida högre ålder än allt romerskt kulturinflytande här i Norden. Också var ju Priapos ursprungligen en mysisk gud.

Härmed har jag ingalunda förnekat all främmande invärkan på eller till ock med härkomst för här ifrågavarande ritual ock kult. Jag håller tvärtom bägge för högst sannolika, ja påtagliga. Men det egentliga införandet bör i så fall hava inträffat långt före vår tidsräkning, möjligen samtidigt med bronsålderskulturen. Uppbrännandet vid vissa tillfällen av vegetationsidolerna synes mig ock peka hän på en tid, då detta blev ock var det ordinära begravningssättet ock ännu icke innebar någon tro på en väsensförstörelse. Även det förhållandet, att man vid de romerska ceremonierna med en avbild ersatt vad som i de nordiska förekom i naturlig verklighet, intygar de senares större primitivitet. Jag lemnar emellertid denna intressanta fråga i förhoppning om att från arkeologiskt håll få motse en vida kompetentare utredning, än jag skulle kunna prestera. När det är fråga om religionsföreteelser av det skaplynnne, som i det föregående behandlats, ock för övrigt om riter i allmänhet, må man icke för mycket fästa sig vid mytologiska namn ock sammanställningar. Riterna voro det väsentligaste ock orubbligast bestående. De kunde i större eller mindre utsträckning ärvas eller övertagas av den ena guden från den andra ock sålunda överleva många gudar. Men naturligtvis kunde också främmande, med de inhemska riterna befryndade eller likartade religionsbruk, i den mån marken förut var för dem gynnsam ock förberedd, vinna insteg ock inympas på eller i viss grad omdana den fornärvda ritualen. Det är med de germanska gudarna som med jätten, som hade sitt jårta i ett träd i skogen: vill man komma under fund med någon viss guds egentliga

¹) B. Salin, Heimskringlas tradition om asarnes invandring, s. 134 i Till Oscar Montelius 1903.

²) Christ. Vidensk. selsk. forhand. 1904, nr 3.

väsen — ock detta ligger alltid i ritualen — så måste man ofta nog gå till en annan gud, som före honom innehaft tronen, ock så allt vidare till den jordburne urfadern ock urguden. »deus terra editus». över vilken det heliga, individens ock folks framtid kännande ock bestämmande ödesträdet breder sin krona, »eoque omnis superstitio respicit, tamquam inde initia gentis, ibi regnator omnium deus, cetera subjecta atque parentia».

Fastlag ock Hetvägg.

AV LOUISE HAGBERG, Stockholm.

Mången gång kan man vid anförandet av en del gamla seder ock bruk få se, hurusom den eller den seden omtalas såsom endast ett harmlöst skämt vänner ock bekanta emellan, eller som ett bruk utan någon som helst betydelse; på sin höjd kanske det kan uppges, att seden i fråga utgör en kvarleva ifrån den katolska tiden ock dess mångahanda ceremonier, varvid det ofta händer, att en seds framträdande i ett senare skede angives såsom det tidigare ock tvärtom. Men om ock de gamla sederna, vilka under århundraden segt bibehållit sig, varit underkastade många olika omtydningar, så kvarlever likvisst ofta mycket, som hjälper en att spåra deras ursprung ifrån långt svunna tider.

Bland många andra är detta sålunda fallet med ett par under fastlagen ännu förekommande bruk, nämligen fastlagsriset ock hetväggen, vilka bruk nu ofta tydas såsom räster från den katolska tiden, men vilka likvisst tydligt peka hän på än äldre tider, på tider nämligen då av våra hedniska förfäder en offerfäst firades i samband med jordens äring för god växtlighet ock fruktbarhet.

Fastlagen har ofta blivit förblandad med beredelsetiden till påsken eller själva fastan, vilken sålunda oriktigt blivit benämnd för »fastlag». Fastan, som numera blott finnes kvar till namnet, är ett minne av den katolska seden att såsom förberedelse till påskhögtiden ock till hågkomst av Kristi, Moses' ock Elias' fasta avhålla sig ifrån förtärandet av vissa födoämnen. Den varade i fyrtio dagar, räknat från onsdagen efter fastlags-söndagen t. o. m. lördagen före påskdagen. Frånräknar man söndagarna, på vilka fasta var förbjuden, så blir det jämt 40 dagar. Såsom förberedelse till denna förberedelse är åter

fastlagen att betrakta. Man sökte då att hålla sig skadeslös för de kommande försakelserna ock hämta krafter till att möta desamma genom att under fastlagen hängiva sig åt ett överdådigt ock muntert levnadssätt med varjehanda skämt, utklädnings- och maskeradupptåg. Glädjen släpptes då riktigt lös, ja stundom urartade fastlagslivet på ett betänkligt sätt, varom även medeltida skrifter nogsamnt veta att förtälja. »Jagh befahrrar, Fastelags Lust torde mången til största olust blifwa», heter det i en gammal almanacka från år 1684. Hos oss har detta fastlagsfirande med karnevalsupptåg ock dylikt för länge sedan försvunnit, men det kvarlever fortfarande i de katolska länderna, i synnerhet i Italien, i de där alltjämt förekommande karnevalerna.

Ordet **fastlag** (äsv. **fastelaghen** eller **fastelavendagen**) är detsamma som det danska **fastelavn** ock härleder sig från det tyska **vastelavent** eller **fastelavend** d. v. s. dagen före fastan, bildat av orden **vastel** = fasta ock **avent** 'afton'¹. På samma sätt inlägga vi ju allt fortfarande i ordet **afton** betydelsen av dagen förut, såsom **julafton** 'dagen före juldagen', **påskaftron** 'dagen före påsk' o. s. v. Fastan, som ingick med askonsdagen, föregicks av fastlagen eller fettisdagen. Ordet **fastlag**, som hos oss alltjämt kvarlevat, avlöstes emellertid i Tyskland redan på 1500-talet av orden **fastnacht** ock **fasching**, liktydigt med ordet **karneval** ock härledande sig av ordet **fasen** eller **faseln** d. v. s. vara uppsluppen. På sina ställen fortlever likvisst benämningen **fastelabend**, såsom t. ex. på Rügen.

Under 1500-talets förra, liksom även in på dess senare hälft, förekommer hos oss ordet **fastelaghen** i olika bemärkelser såsom 'karneval', 'karnevalsupptåg', 'grovt gyckelspel', 'fastlagsnarr' o. s. v. Så heter det på tal om Peder Sunnanväders ock Mäster Knuts skymfliga intåg i Stockholm år 1526, »att de bleffve införde i Stockholm medh en Fastelagen, them till Försmädelse Hån och Spott och vore klädde i gamle uthnötte och slarffuota Chorkåpor, åter affuoga satte på suultna Hästar. Herr Peder Sunnanwädher medh en Halm Crona på Huffwudet och ett Träswärd widh Sijdhan och Mester Knut medh en Biskopz Hatt aff Näffuer; och fölgde them en stoor hoop i Larffua klädher»² [maskerade personer], ock i Västerås recess år 1527 heter det,

¹) Se Södervalls Ordb. ock Tamm, Etymol. ordb.

²) Tegel, K. Gustafs Hist. I, s. 137.

att konungen fruktade, »att slige fastelagen företagas med honom, som med mongom androm skedt är»¹.

Från att ursprungligen blott beteckna en dag övergick **fastlagen** så småningom till att beteckna flera dagar; under ordet **fastlag** inbegreps alltså under medeltiden även de två närmast föregående dagarna eller söndagen ock måndagen, ja på sina ställen räknades den tillbaka ända till trättondagen. På 1500-talet varade fastlagen en hel vecka. OLAUS MAGNUS räknar sålunda dess varaktighet till säs dagar². Under såväl 1600- som 1700-talet betecknades emellertid fastlagstisdagen allt fortfarande ofta med ordet **fastlag**.

De olika dagarna i fastlagsveckan hade sina olika benämningar. Fastlagssöndagen (*Esto mihi*) kallades sålunda även **fastegangssöndag**, efter det fastan i den veckan gick in; vidare benämndes den **fläsk-** eller **köttsöndag** (de gamles **kötsunnudagher**), emedan, sades det, man på densamma ännu fick äta fläsk ock kött. Måndagen kallades **fläsk-,kött-,svart-,blå-** ock **frimåndag** m. m. Det näst sista namnet har fått många tydningar, bland annat har man velat härleda det från **blot** ock **blota**. Den allmännaste förklaringen tyckes emellertid vara den, att namnet blåmåndag uppkommit därav, att de andliga redan den dagen började att fasta ock därför klädde kyrkorna i blått. Blåmåndag har i Tyskland övergått till att beteckna en dag egnad åt rummel ock lättja, motsvarande vår frimåndag. Fastlagstisdagens övriga namn äro **vittisdag** ock **fettisdag**. Vidare kommo **askonsdagen**, torsdagen, fredagen ock lördagen i fastlagen eller fastlagsveckan, i Danmark ock Skåne även kallad **vetebrodsveckan**. Än i dag i Skåne gängse namn äro **fastlags-söndag**, **frimåndag** ock **pannkakstisdag**. En del av dessa benämningar överflyttades emellertid sedermera oriktigt till själva påsk- eller dymmelveckan. Askonsdagen eller reningsdagen förlades sålunda till onsdagen före skärtorsdagen. »Med dymbelveckan ingick», säger Nicolovius, »en sorglig ock dyster vecka. Var dag i den hade sin särskilda betydelse ock utmärktes fördenskull av bönderna med särskilda namn såsom blå måndag, vittisdag, askonsdag, skärtorsdag ock långfredag»³. Än i dag i Halland gängse benämningar på dagar i dymbelveckan äro: svarta måndag, feta

¹) Tegel, anf. arb. s. 177.

²) Olaus Magnus Hist. gentium sept. XIII: 42.

³) Nicolovius [Nils Lovén], Folklivet i Skytts härad (1847), s. 120.

tisdag o. s. v. »Svartmåndag» var även i Småland gängse benämning för måndagen i dymbelveckan liksom i Västergötland »svarta tisdag» för tisdagen i densamma¹.

Att benämningen **fastlagen** övergick till att beteckna mer än en dag, torde väl hava varit orsaken till att den ursprungliga dagen därför eller fastlagstisdagen sedermera även fick andra namn. Den i Sverige numera brukliga benämningen är **fettisdag**, vilket namn även förekommer i Schweiz (**fetter zistig**), Flandern (**vette dinstag**)² ock Frankrike (**mardi gras**). En ganska vanlig förklaring på detta namns uppkomst är, att fettisdagen kallades så på grund av den jämförelsevis starka ock feta mat, som under den katolska tiden på den dagen vankades, emedan man efter den, så länge som fastan varade, varken fick äta kött eller fläsk eller, såsom en författare uttrycker sig, därför »att man då borde äta sig riktigt mätt ock fet, innan den långa fastan med påföljande dag inträdde»³. Denna förklaring förefaller likvisst att senare hava uppstått såsom försök att förklara namnets ursprung. Hade köttätandet på denna dag givit upphov till namnet, borde den väl då hava hetat kött- eller fläsk-tisdag i likhet med de tvänne föregående dagarna. Två andra förklaringar givas emellertid, vilka till sin innebörd sammanfalla med varandra ock torde vara riktiga, nämligen dels att ordet utgör en förvrängning av vittisdag, ock dels att det är en häntydan på det förr gängse bruket att denna dag lägga en klimp smör inne i vetebrödet. **Vit-** eller, som det även hette, **vetetisdag** har fått sitt namn av ordet **vit** eller **vitan**, d. v. s. vit mat (fsv. **hvittr matr**), varmed förstods mjölkmat ock smör⁴, till följd av att man denna dag brukade äta vetebröd ock varm mjölk. Om det nu var till följd därav att vitmaten fordom efter denna dag tog sin början, eller om det tvärtom var därför att det var den sista dagen före fastan som man fick förtära vitmat, lemna vi därhän. Bägge dessa förklaringar förekomma

¹) Rietz Ordb.

²) M. Höfler, Gebildbrote der fasnachts-, fastnachts- und fastenzeit. Suppl.-heft V zu B. XIV der Zeitschrift für öst. volkskunde, s. 60.

³) C. F. Pettersson, Den svenska kyrkans mest framstående seder, bruk och inrättningar (1868), s. 26.

⁴) Se C. J. Schlyter Ordb. ock Rietz anf. arb. Enligt den senare utgjordes **hvit mat** av mjölkmat, smör, ost, mjölkrätter, pannkakor, ostkakor ock våfflor.

emellertid. Bestämmelserna för vad som fick förtäras under fastan voro nämligen olika på olika håll. Vadstena Klosterregler tala sålunda om »att fasta vidh fiska och witan»¹, på andra håll åter ingingo ägg, ost ock mjölk i den under fastetiden förbjudna maten. I den yngre Västgötalagen heter det sålunda: »æter bonde huijt um fasto ælla nokon thæn dagh sum byuz til fasto aff kirkyu utan prang böte halfmark biskupi — —» (äter bonde vit mat under fastan eller på någon annan dag, då kyrkan påbjudit fasta, utan att ha giltig orsak därtill, böte han till biskopen en halv mark)².

Enligt de svenska almanackorna för hela 1600-talet är **fastelaghen** eller **fastlag** den då mäst brukliga benämningen för tisdagen efter fastlagssöndagen; år 1662 förekommer **Hvjde Tisdag** för första gången i en skånsk almanack, 1666 uti en i Göteborg (**Hwhite Tijisdag**), 1694 i en i Jönköping (**Hwit Tissdag**) ock 1703 i en i Stockholm utgiven almanack (**hwijt tisdag**). År 1672 användes benämningen **Fastlagstisdag** i en stockholmsk almanack. Benämningen **Fettisdag** eller, som det förr hette, **Fetetisdag** framträder redan år 1691 i en »efter Upsala Horizont stäld» almanack. Den nu brukliga formen **fettisdag** uppträder först år 1701, formen **fetetisdag** synes dock t. o. m. år 1747 vara den vanligaste. Sedan, d. v. s. från ock med år 1748, hava almanackorna intet vidare om fettisdagens olika namn att förtälja; i ock med att Vetenskapsakademien fick privilegium på att utgiva almanackorna, försvinner ur dem varje särskild benämning på denna dag.

I Danmark kallas fettisdagen även **hvede tisdag**, i Skåne ock i Kalmar län förekommer ävenså denna benämning jämte **hvaittisdag**³ i Skåne, år 1703 dyker den upp i en i Jönköping utgiven almanack.

På fettisdagen har det hos oss sedan långliga tider tillbaka varit brukligt att förtära fastlags- eller fettisdagsbullar tillika med varm mjölk. I Danmark liksom även i Norge är denna sed förlagd till måndagen. Då fastlagen genom lagbestämmelser inskränktes till måndagen, förlades också ätandet av mjölk ock semlor till denna dag. Denna sed har alltjämt bibehållit sig i tvänne av de forna danska provinserna, Skåne ock Halland; i

¹) K. F. Södervall anf. arb. s. 541.

²) Västgötalagen II, K. 56.

³) Rietz Ordb.

Skåne förekommer det dock även, att det är fastlagssöndagen som firas med bullar. I Blekinge däremot firas på en del håll fastlagsmåndagen ock på andra åter fettisdagen. I Småland är det enahanda förhållande, där kallas bland annat fastlagsmåndagen i Kalmartrakten för »bullamåndag». I Konga hd är denna benämning däremot överflyttad till måndagen i påskveckan. Ätandet av fastlagsbullar har ganska allmänt på sina håll utsträckt även till fastan, så att bullar ätas förutom på själva fettisdagen även på varje måndag eller tisdag i fastan, på »varje fettisdag», såsom det ibland heter.

Själva tillredningen av fastlagsbullarna har numera betydligt förenklats. Ett vanligt sätt är sålunda att skära bullarna mitt itu ock breda mandelmassa på den understa delen, varpå de förtäras till middagen tillsammans med varm mjölk, kanel ock socker. Endera lägges bullen ned uti den varma mjölken, eller också ätes den till densamma. Ett ännu mycket brukligt sätt är följande: övre delen skäres av såsom ett lock, bullen gräves därpå ur med en sked, ock inkråmet blandas med söt grädde ock mandelmassa, ibland även med ägg. Bullarna fyllas med smeten, ock locken läggas på, varefter de sättas in i svag ugnsvärme, innan de serveras. Innanmätet brukar även kokas tillsammans med mandel, grädde ock socker. I Halland förekommer det, att hela degmassan inmänges med mandel.

Fettisdagssemlor med varm mjölk kallades förr i Sverige, uppåt landet, allmänt för **hetvägg** — vilket namn jämväl ännu användes — ett enligt skriftställaren C. M. EKBOHRN »välbekantsvenskt ord»¹. Det även förekommande uttrycket **fetvägg** (i hetvägg ock fetvägg) får väl anses hava uppkommit genom sammansmältning av **hetvägg** ock **fettisdag**. En år 1850 på hetvägg given förklaring lyder sålunda: »**Hetvägg** uppkokt mjölk med runda vetesimlor fyllda med mandelmassa, som efter gammalt bruk ätas på fettisdagen»². På ett annat ställe säges **hetvägg** vara liktydigt med: fettisdagssemla serverad i varm mjölk, stundom med smält smör³. I en redan år 1847 utgiven, ännu i bruk varande kokbok lemnas följande recept på tillagningen: »På

¹) C. M. Ekbohrns Ordbok, 3:dje uppl. (1885), s. 492.

²) A. F. Dalin Ordb. öfver svenska spr. (Stockholm 1850).

³) Tamm Ordb.

goda vetesimlor urskäres ett runt hål, ock en del av inkråmet uttages med en sked. Därefter tages en tredjedel mandelmassa mot två tredjedelar av brödkråmet eller mer, allt efter smak. Brödkråmet ock mandelmassan blandas nu tillsammans med tillräckligt socker samt finstött kanel ock söt grädde. Sedan smältes litet färskt smör, vilket avhölles från saltet. Det klara smöret sättes på elden, ock massan iröres. När den är riktigt varm, fyllas därmed de hål, som blivit gjorda i simlorna, som sättas i svag ugnsvärme, innan de serveras¹. År 1769 finna vi följande förklaring hos den berömde språkforskaren JOHAN IHRE: »Hetwegg är ett slags bröd som ätes varmt dagen före fastan, och som stoppats fullt med olika sorters kryddor. Fordom skiekades det som gåfva af dem som på skämt blefvo slagna med ris. Af innevånarna i Syd Sachsen kallas de heetweege af het varm och wecken, som anger att brödet är af rund skapnad»². År 1755 beskriver den beryktade CAJSA WARG tillagningen av »Hettvägg med mandel» på följande sätt: »Tag små runda hwettebrödsbullar, skiär en rund plåt ofwanuppå, gräf sedan ut alt inkråmet och lägg det uti en skål, blöt det med söt grädde eller miölk och rif det väl sönder med en sked; tag et ägg til hwar bulla och slå dem til det blöta brödet, lägg därtill skalad och rätt fint stött mandel, socker, 2 skedblad smält smör til hwar bulla och litet salt, rör detta wäl tillhopa och sätt på fyrfat att det intet stelnar, fyll det sedan uti den toma skårpan och lägg den runda plätten ofwanuppå, bind wäl omkring med grof tråd at plätten sitter qwar, och sätt brödena uti en wid castrull at de kunna stå brede wid hwarandra, slå sedan miölk uppå uti samma Castrull, men intet så mycket at det står öfwer dem, och låt dermed koka en half timma: skulle miölken koka bort, så kan mera spädas til; uti et annat kärill kokas upp et stop söt miölk eller mer, alt efter myckenheten af brödet, och lägg deruti litet säcker och smör. När det skall anrättas, tages tråden bort och bullarna läggas uti et diupt fat, slå den kokta miölken uti Castrullen och red af med 2 äggegulor, då öses litet miölk på bröden och det öfriga slås uti en skål at bära in när det ätes»³.

¹) Kokbok af Gustafva Björklund, 4:de uppl. (Stockholm 1857).

²) Ihre, Gloss. suiogoth. (Upps. 1769), s. 864.

³) Cajsa Warg [enligt traditionen fältmarskalken B. O. Stackelberg]: Hjelpreda I Hushållningen för unga fruntimber, Stockholm 1755, s. 32.

18 år tidigare läses i en annan kokbok nedanstående beskrivning på semlor: »Tag semlor så många tu wilt, skär ofwan på ett litet hål, gräf alt innanmätet uhr dem och koka uti söt grädde, sedan tag skorpan af, och stek väl brunt på alla kanter uti smör och lägg uti en panna, der til fint hwetemiöl en hand full eller två, som brännes väl brunt i smöret, der til en hand full blårossin, och en hand full corinter, detta koka väl tilhopa med socker och canel, at det blifver lagom sött. När soppan är kokad, så tag innanmätet som med söt grädde är blandat och fyll uti semlorna, och strö socker och canel öfwer, så är det färdigt»¹.

Benämningen **heetvägg** anföres även år 1712 av biskop HAQUIN SPEGEL², dock utan beskrivning på tillredningen.

Det tidigaste omnämmandet av hetvägg i vår svenska litteratur, som vi känna till, finnes i ett bröllopskväde till Herr Sven Larsson Silfverberg ock Jungfru Beata Elisabeth Ruut d. 12 febr. 1689 utav skalden O. Wexionius³. I detta kväde läses bland annat följande:

I basa Hetvägg nu wid Slutet aff den Dagen,
Som utaff Fetma nämnd och renomerad är⁴.
Kom wäs!⁵ at uthi ett ey någon hålla lär,
Sin fasta utaf Ehr, i hela Faste-lagen.

Fettisdagen äter man, heter det i en redogörelse över seder ock bruk i Mecklenburg, »hetveckan», d. v. s. varma bullar, som man fyller med smör, socker ock kryddor, värmer ock äter tillsammans med varm mjölk. Deras form är i Mecklenburg fyrhörnig⁶. I en år 1752 i Rostock utgiven avhandling om fastlagsaftonens bruk läses följande: Heetweggen äro som bekant bröd av fint mjöl ock mjölk bakade i form av ett kors ock som ätas antingen torrt eller bredda med smör eller också kokade i varm mjölk ock anrättade tillsammans med ägg, smör ock kryddor.⁷

¹) Susanna Egerin, Hus-Hålds- och Kok-Bok, Stockholm 1737, s. 106.

²) Spegel, Gloss. Sveo Goth. Sv. Ordb. (Lund 1712), s. 612.

³) O. Wexionius i Saml. vitterhetsarbeten af sv. författare utg. af P. Hanselli. D. 6, Upsala 1863, ock Sv. Akad. Ordb. **Basa** 4 d, där citatet synes vara riktigare anført.

⁴) D. v. s. fettisdagen.

⁵) D. v. s. jag slår vad.

⁶) Karl Bartsch, Sagen, märchen und gebräuche aus Mecklenburg (Wien 1880) II, s. 255.

⁷) J. P. Schmidt, Geschichtsmässige untersuchung der fastelabends-gebräuche in Deutschland, 2. auf. Rostock 1752, s. 90.

I en otryckt dansk ordbok från år 1700 omtalas fastlagsbröd (benämningen 'fastlagsbullar'¹ torde först vid denna tid hava uppstått i Danmark) sålunda: »Fastelavnsbröd kaldes hvedeboller, som komme hede fra bageren. Krummen blandes med smør og siden blødes med varm mælk og ædes om fastelavn»². Huru tillagningen gick till i början på 1600-talet, lemnar följande dikt upplysning om:

Gelick als³ de semmeln in vastelaven,
wen se erst kamen ut dem aven⁴
und sind noch so heet, dat men de hende
und finger lichtlik daran verbrende,
so kan ein botterklump, darin gesteken,
verschmolten und in der hast tobreken;
man wen de semmel is geworden kolt,
da butter sik ungeschmolten holt⁵.

I England kallas fettisdagen (*shrove tuesday*, *fastens* eller *fasting even*) bland annat även för 'pannkakstisdag' (*pancake-tuesday*). »Som en pannkaka på fastlagstisdagen» (»as a pancake for shrove tuesday») är sålunda ett uttryck som finnes i Shakespeare's »När slutet är godt, är allting godt»⁶. Där förekommer då en liknande sed, varvid det i gamla tider — enligt år 1620 ock senare lemnade beskrifningar — tillgick sålunda: På morgonen ringdes det i en särskild kyrkklocka, kallad »pannkaksklockan», som gav signal till att tillagningen av pannkakor kunde taga sin början, ock varvid ett slags karnevalsliv omedelbart vidtog; klockan ringde sedermera ånyo, när de sista pannkakorna skulle vara uppätta. Dessa tillreddes av vetemjöl, ägg, kryddor m. m., som slogos i en stekpanna med kokande flott, således ungefär liknande ingredienser som till hetvägg. Pannkaksätningen stod vanligen i samband med den allmänt brukliga, men synnerligen grymma seden att »kasta på tuppar».

¹) I Danmark förekommer dessutom ett annat namn för fastlagsbröd nämligen *pomle* eller *pommel*, motsvarande det på Rügen brukliga *pummeln*. Som Rügen ju i forna tider varit bebodd av slaver, leder detta namn tanken på slavernas påskris, som benämnes *pomlazka*.

²) Troels Lund, Dagligt liv i Norden i det 16:de aarh. Ill. udg. VII, s. 110.

³) liksom

⁴) ugnen

⁵) Johan Lauremberg, *Veer scherz gedichte*, herausgegeben von J. M. Lappenberg, Stuttgart 1861, s. 31.

⁶) Shakespeare's Dram. arbeten, öfvers. af Hagberg, Lund 1850, 10, s. 57.

Flera olika slags pannkaksbruk funnos dessutom, av vilka en del ännu kvarleva. I den grekiska kyrkan lär även en slags pannkaksfäst hava firats något före pingst.¹ I samband härmed må erinras om att det även i Skåne firas en slags »pannkakstisdag», som där kallas fastlags-, vede- eller pannkaketisdag: då ätes det ganska allmänt pannkakor, vartill av den fattigare befolkningen jäst användes i stället för ägg. »I mina pojkar var fastlagsriset lika säkert som pannkakor vitetisdag ock grönkål skär-torsdag» är sålunda ett uttryck som återfinnes i Aves byhistorier.² Förr voro även »stenkakor» mycket vanliga, en sorts plättar av jäst, kornmjöl, socker ock ägg, vilka fått stå ock jäsa ungefär en timme. I Konga hd i Småland ätes tisdagen i påskveckan »stin-kakor» ock på »bullmåndagen» — även i påskveckan — kropp-kakor³. I N. Möre hd ock på Öland ätes likaså på vittisdagen, som det där heter, allmänt kroppkakor i varenda bondgård ock varenda stuga, de bestå av mjöl ock potatis med kött eller fläsk i mitten — bland allmogen kokas de av rå potatis ock råg- eller kornmjöl⁴. I Halland ätes tisdagen i påskveckan, som där kallas »feta tisdagen», fläskpannkaka. Denna sed är dock numera ej så bruklig som förr. I Skottland åts fordom allmänt på fettisdagen en rätt kallad *crowdie*, som bestod av vetemjöl, över vilket kokande vatten slogs ock som, sedan det omrörts, förtärdes tillsammans med mjölk eller med smör⁵. En liknande rätt är än i dag under påsken bruklig i Finland, där den kallas för »memma» ock består av maltmjöl ock rågmjöl, över vilken blandning hett vatten slås. Före kokningen tillsättes sirap ock pomerans. Memman insattes sedan i ugnen till gräddning i näverrivor⁶. I Dalarna (Ervikens s:n) förekom ännu på 1860-talet allmänt på långfredagen s. k. »sötklubb», som tillagades av malt ock rågmjöl: sedan maltet fått stå ock sötna, rördes rågmjölet i, så att det blev såsom en gröt. Tillika med

¹) J. Brand, *Observations on the popular antiquities of Great Britain*. Ed. Ellis, London 1905, I, s. 63 o. f. ock Hazlitt, *Faiths and folklore dictionary*, London 1905, s. 545 o. f.

²) Eva Wigström. *Byhistorier och skämtsägner*. 5:te samlingen. Stockholm 1910. S. 83.

³) Meddelat av intendenten P. G. Wistrand, Stockholm.

⁴) Meddelat av prof. J. A. Lundell, Uppsala.

⁵) J. Brand, *anf. arb.* I, s. 87.

⁶) Nord. museets arkiv.

sötklubben åts blott strömming¹. På »oppsittakvällen», som brukade hållas i Leksands socken på »våfferdagskvällen», d. v. s. vårfrudagen eller Maria bebådelsedag, brukade det kokas klimpvälling, vilken bestod av mjölk ock mjöl samt klimpar av vetemjöl eller kornmjölksdeg lagda i vällingen².

Om uppkomsten av namnet **hetvägg** hava de lärda hyst olika meningar, »av vilka flertalet» enligt IHRE »äro dumma ock alla onyttiga». SPEGEL³ vill sålunda härleda det från det engelska ordet **hotweek** d. v. s. varm vecka. Fastlagsveckan skulle hava kallats så, menar han, endera på grund av den under denna tid varmare gudaktigheten eller av de då försiggående risningarna. »Ordets sanna och verkliga ursprung är», säger emellertid IHRE, af **het** 'varm' och **veckan** 'runtt bröd'»⁴. I denna förklaring hava även senare forskare i allmänhet instämt. Ordet **hetvägg** är sålunda att härleda från de tyska orden **heiss** ock **weck** d. v. s. »varm bulle». I Tyskland, där de i synnerhet förekomma i Nordtyskland, såsom Holstein, Westfalen, Vorpommern, Rügen o. s. v., benämnas fastlagsbullarna **heisse wecken**, **hetweggen**, **hêtwiggen**, **hêtewigge**, **hedewichen**, **hedwigs** o. s. v. Till följd av den sist anförda benämningen har av den moderna folketymologien **hetväggsätandet** på sina ställen överflyttats till Hedvigsdagen⁵. Ordet **weck**, **wegge** eller **wigge** betyder egentligen 'kil, vigg'. **Wecke**, som sedermera övergått till att beteckna ett fästbröd i allmänhet, skulle sålunda ursprungligen hava betecknat en 'semmla formad såsom en kil eller vigg' eller ett med killika uddar försett bröd. Rätta försvenskningen skulle, säger EKBOHRN, således vara **hetvigg**, pl. **hetvigg**⁶.

Den bland annat genom sina studier över olika slags kultbröd bekante bayerske forskaren HÖFLER framhåller i ett arbete över fastlagsbröd viggens betydelse såsom fruktbarhetssymbol. Såsom en sista räst av viggformen skulle de med fyra i korsform framspringande hörn bakade **hêtweggen** vara att anse. De västfaliska **heitewiggen** (Iserlohn) hava övergångsformen av en

¹) Meddelat av Fjerdsmans Anna Ersdotter från Rönndalen i Envikens s:n, Dalarna.

²) Nord. museets arkiv.

³) H. Spegel, anf. arb. s. 612.

⁴) J. Ihre, anf. arb. s. 864.

⁵) M. Höfler, anf. arb. s. 37.

⁶) C. M. Ekbohrn, anf. arb. s. 492.

avrundad dubbelvigg, dels i form av ett Andreaskors ock dels av ett stympat latinskt kors. Övergången från dessa bröds ursprungliga kil- eller viggform till den runda förmedlades, anser HÖFLER, sannolikt genom de västfaliska avrundade ock kransformiga wecken (»timpenstuten»), av vilka i Soest i Westfalen avbildning förefinnes på en glasmålning från 1300-talet¹. De tyska författarna SCHMIDT ock NORK anse, att hetväggens korsform skulle härleda sig från de hedniska Bacchanalbröden i omgestaltad form. Då de nyomvända kristna ej kunde avhålla sig från sina gamla bruk med fäster till solguden Bacchus ära, hade Bacchanalbrödens form omändrats till korsform. SCHMIDT anför även andra tydningar, sålunda skrevs bl. a. *heydeweggen* i stället för *heetweggen* på grund av att de härstammade från hedendomen. En annan förklaring åter är den, att *heet* skulle vara liktydigt med *eyd* eller *eod* ock *eet* eller också komma av *geheeten*, *gebothen* d. v. s. påbjudet: de nyomvända kristna skulle blivit anbefallda att äta korsbröd under fastan för att därigenom erinra sig sitt förbund med kyrkan (»eydgenossenschaft»). Enligt mecklenburgiskt språkbruk sattes sedan ett *n* framför *eet*, ock så skulle benämningen *hetwegg* hava uppstått². Bland de av IHRE anförda »dumma ock onyttiga förslagen» anføres även ett av en författare HEUMANNI i hans *Opuscula*, att hetvägg skulle komma av *heyde* ock *wegge* ('hednisk' ock 'vagga' d. v. s. hedningarnas vagga), ock av O. RUDBECKS d. y. i *Thesaurus Manuser.*, enligt vilken »basa hetwegg» skulle vara liktydigt med »basa hedningar sin väg, utdriva hedningar — en ritus», säger han, »som införts under den första kristna tiden ock enligt vilken var ock en genom detta straff skulle göra bot för vad han hade kvar av hedendom»³.

Såsom vi kunna se, har *hetvägg* sålunda förr ej blott betydtt själva maträtten. I en svensk ordbok från 1850 gives på *hetvägg* även följande förklaring: »undfägnad med fastlagsriset på fettisdagsmorgonen»⁴. Detta bruk, som hos oss i Sverige fordom benämndes *basa hetvägg*, ock som i Tyskland kallas

1) M. Höfler, *anf. arb.* s. 35.

2) J. P. Schmidt, *anf. arb.* s. 93 o. f.

3) J. Ihre, *anf. arb.* s. 864.

4) A. F. Dalin, *anf. arb.*

hêtweggen-abstâupen, fastlavend-stüpen ock hedewichen-piet-schen, kvarlever alltjåmt. I Sverige består fastlagsriset av ett av färska björkkvistar hopbundet ock med granna fjädrar — tupp- eller färgade hönsfjädrar — i ändarna prytt ris. I norra Småland, såsom Flisby socken, tagas björkkvistar in vid fastlagen, men användas ej förrän långfredagen, varvid likvisst benämningen 'fastlagsris' bibehålles. I Danmark bestå fastlagsrisen även av björkris, ock där prydas de med pappersblommor ock förgyllda blad ock med en tupp i toppen. I Tyskland användas dessutom även granris, rosmarin ock kristtorn (*Ilex aquifolium*, steehpalm eller hülsendorn). På Rügen prydas kristtornets ständigt grönskande blad med brokiga pappersflaggor ock bladguld. Det har även förekommit, att risen prydas med figurer föreställande lindebarn, kuttrande duvor, storkar med barn i näbbet o. s. v.¹

Att själva risningen kunnat få namn av hetvägg, beror därpå, att de som blevo risade vanligtvis måste friköpa sig med fastlagsbullar eller hetvägg, eller ock med pänningar, som gåvos i ersättning för risningen eller till lön för väckningen, ty risningen skulle ske tidigt på morgonen. Numera är det i Danmark ock Tyskland vanligen barn som slå sina föräldrar, äldre släktingar ock bekanta ock som av dem då få hetvägg.

Så tidigt som möjligt på morgonen bör man vara uppe för att taga dem, som skola ha fastlagsris, på sängen. Man risar då varann duktigt, ock de slagna bjuda på kaffe ock bullar — så tillgår det den dag i dag är nere i Skåne. Bullarna utgöras dock icke nu alltid av fastlagsbullar. Förr i världen sov man mycket oroligt som barn natten före fastlagsmåndagen, ty man skulle vara mycket tidigt vaken för att kunna fullt färdigklädd komma tyst ock stilla in, medan det ännu var mörkt, för att utdela sina risningar — det var ju den enda dagen på året då man opåtalat kunde få lov att ge sina föräldrar aga. Sedan skickades fastlagsriset med allt möjligt gott på grenarna till vänner ock bekanta såväl med gångbud som pr post.

¹) Schiller u. Lübben, Mittelniederdeutsches wb. (Bremen 1880), s. 211.

Hetvägg eller semlor ock mjölk utgör emellertid ej den enda rätten på fastlagsmåndagen eller fettisdagen. Mycket vanligt är nämligen då att till middagen även förtära fläsk ock bruna bönor, vilket icke utgör endast en tillfällig sammansättning, utan är ett mångenstädes i Sverige vedertaget bruk: »men si fläsk skall det vara» säges det, om det ock för övrigt icke är något märkligt med fettisdagen. I Leksand i Dalarne ätas svinfötter; finns icke det, så tages vanligt fläsk, ty alltid något fett skall det vara. I Svärta socken i Södermanland höra även svinfötter till den brukliga fettisdagsmaten. I Skåne däremot ätes lutfisk ock å fiskläget Kivik darsammastädes rökt »madsvynakött», d. v. s. marsvin, en delfinart¹. Såsom förut nämnts, är i Halland på feta tisdagen eller tisdagen i påskveckan fläskpannkaka en vanlig rätt. I Danmark har det varit en allmän folktro, att den som icke äter fläsk på fläsksöndagen, får ryggvärk hela året igenom². Ävenså heter det: »paa fastelavnssöndag skal man spise flæsk, ellers skal man løbe ad skov (efter svinene)»³. I Mecklenburg ätes fettisdagen skinka ävensom metvurst ock rökt oxkött, på Rügen grönkål. I Hessen hava ärtvälling ock revbensspjäll varit vanliga fastlagsrätter, varvid det var brukligt att sticka ned de avättna benen i den för utsädet bestämda linsädden, för att göra denna givande⁴. I England är det flerstädes vanligt att fastlagsmåndagen förtära ägg ock »collops» (skivor av rökt skinka)⁵.

Fettisdagen var även en bemärkelsedag för sådd ock skörd. »Går solen skär up om Tisssdagen näst efter Fastelagz Söndag», heter det i en gammal almanacka från 1686, »så förmenar man och at Wintersädden blifwer härlig». — »Klar ock torr fastlag betyder gott spannmålsår»⁶, säges det, ock i »Sibylla Spådom» heter det, att »Om fastlagen solen skiner tidigt upp, skall allt som tidigt sås växa frodigt»⁶ — »Vad hälst som planteras eller sås på fettisdagen», säger man i England, »skall ständigt för-

¹) O. Cappelín, Fastlagsgillet i Sv. landsm. 1905, s. 76.

²) Troels Lund, anf. arb. s. 103.

³) E. T. Kristensen, Jyske folkeminder 4, Kbh. 1880, s. 371.

⁴) Reinsberg-Düringsfeld, Das festliche jahr, Leipzig 1898, s. 62.

⁵) Brand, anf. arb. s. 62.

⁶) Hildebrandsson, Bemärkelsedagar, tecken, märken, ordspråk och skråck rörande väderleken. Ant. T:s 7: 2, s. 27.

bliva grönt¹. — Utan risningar på denna dag menar man i Tyskland att det inte blir något gott linår, ock i en hetväggsbasandet åtföljande sång angives ock, huru högt linet skall växa, om skänkerna (ägg ock metvurst)² gärna givas. Ett ungefär liknande bruk finnes även antecknat ifrån Leksand i Dalarna fettisdagen 1895. En massa pojkar draga med långa linor en s. k. flakvagn, på vilken halvvuxna kullor stå tätt packade. Hela tåget omgives ock åtföljes av en jublande barnskara, ock följande sång sjunges oavbrutet:

Långt lin, långt lin,
långt som tömmar,
segt som sinjor [senor],
vitt som snö!
Far i fjor ock mor i år —
silket löper, knollrigt hår,
mak, mak, dunk, dunk.³

Från Västerbotten finnes det antecknat, att det i en del socknar därstädes var vanligt att, i likhet med vad som brukades under julhälgen, även fettisdagen låta bordet stå dukat ock låta alla vägfärande ock kommande förplägas³. — Fettisdagen får man ej spinna, ty då får man svåra barnsängar (Upd)³.

Vi hava icke varit i tillfälle att i den utsträckning, som hade varit önskligt, undersöka hetväggens förekomst i vårt land. Emellertid vill det synas, som om bruket att fettisdagen äta fastlagsbullar uppåt landet mäst är till finnandes i städerna ock bland härrskapsklasserna. I Norrland tyckes bruket alls ej förekomma bland lantbefolkningen, ock i Dalarna »veta» de i en del socknar »ej av någon fettisdag», i andra åter har man i en del allmogehem börjat att under de senare åren baka fettisdagssemlor. I Leksands socken var det brukligt däremot redan på 1850-talet. I Uppland ock Södermanland förefaller det ej håller vara vidare spritt bland lantbefolkningen, om det än förekommer här ock var, såsom i Örbyhus socken i norra Uppland ock Svärta socken i Södermanland ock då i allmänhet blott den »första fettisdagen». Annat är däremot förhållandet i

¹) Brand, anf. arb. s. 94.

²) Bartsch, anf. arb. s. 255.

³) Nord. museets arkiv.

våra sydligaste provinser, i synnerhet i Skåne, där det varit ock fortfarande är ett även av allmogen iakttaget bruk att till fastlagsmåndagen ha hetvägg eller, som det där heter, fastlagsbullar. I Småland har det även varit mycket vanligt, ehuru likvisst ej över allt, så voro t. ex. ännu på 1860-talet fastlagsbullar så gott som okända i Östra härad därstädes, ock i Möre härad ock på Öland förekomma de icke.

Såsom ovan påvisats, är namnet **hetvägg** av tyskt ursprung, ock seden att äta hetvägg torde även hava kommit till oss ifrån Tyskland. Bland vårt medeltida ordförråd finnes ingen benämning härför. Enligt från 1600-talet befintliga almanackor äro emellertid namnen **vita** ock **feta tisdag** då gängse benämningar, ock år 1689 omnämnes ju hetvägg såsom en med all sannolikhet redan då vanlig sed. Alltså torde man kunna antaga, att hetvägg var ett i Sverige redan på mitten av 1600-talet spritt bruk, om ej ännu mycket tidigare, vilket var förhållandet i Danmark¹. Denna sed skulle emellertid ej så hava trängt igenom eller så länge bibehållit sig, om den varit för oss alldeles främmande ock liknande bruk ej redan förefunnits, så att jordmänen så att säga redan varit beredd. Såsom även ovan framhållits, har det hos oss för ej länge sedan förekommit ock förekommer ännu ganska liknande bruk vid ungefär samma tidpunkt, med den skillnaden likväl att dessa bruk äro av än uråldrigare ock ursprungligare beskaffenhet ock av mer primär sammansättning, bruk som otvivelaktigt en gång varit av sakramental betydelse. En mer ingående undersökning, än vad vi här varit i tillfälle att företaga, skall säkerligen ock tydligt framvisa sambandet mellan ovan skildrade bruk ock en av våra förfäder här i den hedna Norden för årets äring firad offerfäst. I ännu kvarlevande fastlagsbruk kunna vi spåra reminiscenser av en dylik fäst, men detta var ännu mera förhållandet med äldre tiders fastlagsliv, vars fästskick ofta buro en rent hednisk prägel. Fastlagen var ju ej någon direkt kyrklig fäst, till följd härav var den ock särskilt lämpad att i sig upptaga bruk, som ej av kyrkan blivit omklädda till kristna. 1500-talets gamla postillor klaga även högeligen över »fastlagsdjävulen», ock kyrkan sökte med all makt att fördriva »den

¹) Troels Lund, anf. arb. s. 156.

djävels og hedenske galenskap, som hidtil haver været brugt mange steder i christendomen».

Vid denna tidpunkt på året, till vilken fastlagen blivit förlagd, var det helt naturligt att våra hedniska förfäder så mycket som möjligt försökte att försäkra sig om makternas bistånd ock stämna, dem, framför allt växtlighetsguddomligheterna, gynnsamma. Dessa trodde man då vara till finnandes bland annat i särskilda trädslag, såsom de ständigt grönskande träden ock de trädslag, som tidigast hade kraft att bryta vinterns välde. Till dessa hörde sålunda de till fastlagsrisen använda såsom gran, kristtorn, rosmarin ock björk. Den i dessa träd inneboende guddomliga kraften trodde människorna sig genom beröring av desamma kunna bliva delaktiga utav. Människor ock djur, som slogos med en gren eller ett spö av ett dylikt träd, kommo sålunda i delaktighet av guddomligheten själv. De gamla slaverna identifierade därför också sitt påskris, som ju användes på liknande sätt som vårt fastlagsris, med vårblixten, fruktbarhetsgudens attribut, som öppnar ock befruktar jorden¹. Vid olika tillfällen på året slog man människor, djur ock växter med dylika livsgrenar för att de skulle bliva friska ock kraftiga, ock för att fruktsambeten skulle befordras, för att fördriva sjukdomar ock missväxt. Bland människorna var det företrädesvis kvinnor som slogos. En liknande sed förefanns redan hos romarna vid deras Lupercalia, som firades i februari månad. »Den som slår, bringar lycka», hette det. På samma sätt trodde man ursprungligen, att livs- ock växtkraft meddelades genom beröring av fastlagsriset.

Livsgrenens eller livsspöets uppträdande sker ej sällan i förening med någon fruktbarhetens symbol, vilken då ofta framträder såsom ett av risningen framkallat resultat. I förbindelse med tyskarnas ock slavernas *schmachostern* ock *pomlazka* eller påskris äro sålunda ägg — sedan urminnes tider en fruktbarhetens symbol — en stående gåva. Ägg förekomma ju även i samband med vår »påskskräcka» d. v. s. påskris, som icke torde vara annat än fastlagsriset i ett senare skede. Förutom ägg förekommo även bröd- ock panningegåvor. Brödoffret var ett bland åkerbrukande folk vanligt offer, som även av våra hedniska förfäder här i Norden hemburits åt av dem dyrkade

¹) F. Stranecká, Symbolik der ostereier i »Mährische ornamente», Olmütz 1888, s. 6.

guddomligheter, ock pänningar hava på senare tider trätt i stället för de ursprungliga gåvorna. Den vid piskandet med fastlagsriset i Tyskland¹ liksom även här i Skandinavien förekommande gåvan består eller har bestått av hetvägg. På senare tider har denna gåva fattats såsom ett slags lösen för att fria sig från risandet, men längre tillbaka i tiden torde den efter allt att dömma hava uppfattats såsom en ersättning eller tack för den genom slaget med livsgrenen emottagna välgärningen.

Numera ätes hetvägg här i Sverige allmänt till middagen fettisdagen eller ock fastlagssöndag ock fastlagsmåndag. Såsom ovan påvisats, är hetvägg emellertid ej den enda kulträten den dagen, den förekommer då ofta tillsammans med fläsk, en sedan gammalt bruklig offerrätt — vi behöva ju blott erinra om den vid julen förekommande skinkan eller svinhuvudet, som utgör ett minne av den åt årsväxtens gud vid julen offrade galten. Till julmaten höra likaså de även såsom fastlagsmat uppträdande bönorna. I sin uppsats om fröns användande inom folksed ock döds Kult² har HAMMARSTEDT visat, att fröet, ock således även bönan, i likhet med livskraftsspöet innehåller vegetationsdemonen så att säga kondenserad; genom sakramentalt förtärande av densamma erhöles likartad värkan med den, som tillskrefs gissling med det heliga spöet.

De värkningar, man ursprungligen väntade av fastlagsriset, hava emellertid för länge sedan fallit i glömska, ock dess egentliga samband med hetväggen eller fastlagsbullen har förgåtits. Dessa förr med varandra förenade bruk hava nu mångenstädes särskiljts från varandra. Sålunda kan man få se uppgivas, att fastlagsriset egentligen utgör ett minne av Kristi gisslingar ock ursprungligen förekommit på långfredagen, fastän det på senare tider öfverflyttats till fettisdagen, då man på skämt piskar varann med grant utstyrda fastlagsris, liksom även att fastlagsbullarna skulle vara ett minne ifrån den katolska fastetiden. När de ursprungliga betingelserna för ett visst bruk bortfallit, så råkar snart dess egentliga betydelse i glömska, ock från början åtskilda begrepp sammanblandas då lätteligen med varandra.

¹) W. Mannhardt, *Der baumkultus*, Berlin 1875, s. 253 o. f.

²) Edv. Hammarstedt, *Om fröns användning inom folksed och döds kult* (i Fästskr. till O. Montelius, Stockh. 1903), s. 34.

Blåkulla — dödsgudinnan.

AV RICHARD STEFFEN, Visby.

Ingen av de förklaringar, som lemnats på ordet **Blåkulla**, är tillfredsställande. Vanligen antages, att det betyder 'blå kulle', en blånande höjd i fjärran (så t. ex. TAMM i Etym. ordb.). En annan förmodan är, att ordet ursprungligen skulle hetat **blå kula**, sålunda en svart håla eller hälvetet (så hos SAHLSTEDT på 1700-talet). Nutida etymologer vilja härleda ordet från det tyska **Blocksberg**, en plats som ju har alldeles samma funktion som **Blåkulla** i Sverige. TAMM (o. a. a.) anser, att **Blåkulla** »fått sin speciella betydelse väsentligen från det tyska **Blocksberg**», utan att dock själva ordet just härledes därav. E. BJÖRKMAN (Göteborgs Handelst. 15 april 1911) går längre ock vill »helt enkelt härleda **Blåkulla** från **Blocksberg**». Denna åsikt motiveras så, att en tysk form »**Blockersberg**» lätteligen kunnat förändras till **Blåkullsbärg** av svenskar genom folketymologisk uppfattning av namnet». Denna åsikt torde vara ohållbar. Även om namnet **Blockersberg** kan uppvisas, är dock **Blocksberg** eller **Blockesberg** den vanliga formen, ock när namnet redan innehåller sammansättningsleden **berg**, som är god svenska, förefaller det föga antagligt, att man för att förklara ett **Blockers** skulle satt in ett överflödigt **kulle** framför **bärg**, ock ännu mindre troligt att man sedan skulle kastat bort **bärg** ock ändrat **kulle** till **kulla**.

Isynnerhet om en annan förklaring kan framställas, som lemnar ordets form orörd ock ger en fullständigt antaglig innebörd åt den sak, som representeras av ordet.

Ordet **kulla** betyder ostridigt 'kvinna', såsom i Margareta fredkulla ock dalkulla; ock **blå** betyder, såsom i många äldre ord, 'svart' (ex. »blåman, neger», »blå mörkret», »blå tornet», det svarta (fängelse-)tornet). **Blåkulla** är alltså 'den svarta kvinnan'.

'Den svarta kvinnan' är då enligt min åsikt samma person som Hel i den isländska mytologien. I Gylfaginning skildras Hel som till hälften blå eller blåsvart. 'Blå som Hel' är dessutom ett flerstädes förekommande uttryck. Hel är dels ursprungligen dödsgudinnan, dels ock sedermera hennes boning. **Blåkulla** blir sammalunda ursprungligen dödsgudiinnan ock sedermera hennes boning. »Fara til Heljar» blir ett fullt analogt uttryck med det svenska »fara till Blåkulla».

Blåkulla har som bekant plägat förläggas på olika platser inom olika delar av landet. Den mäst bekanta torde väl vara klippan **Blå Jungfrun** i Kalmar sund. SYLVANDER i »Borgholms Slotts historia» berättar om en gammal brunn i slottet, att den skulle fått sitt namn av »en jungfru, vilken av förtvivlan störtat sig däri ock sedan flutit upp på stranden av den svarta öklippan, som i Kalmar sund efter henne erhållit benämningen Jungfrun, även **Blåkullan** ('svarta jungfrun') kallad, 4 mil norr om Borgholm, ock varest en helig källa av svart vatten, som förstörde allt liv, fanns överst å klippans spets». Namnet ock formen **Blåkullan** (ej **kullen**) såsom synonymt med »**Blåjungfrun**» synes vara fullt bevisande. I namnet **Blå Jungfrun** ser jag sålunda ett fullt synonymt uttryck med **Blåkulla** ock anser bägge beteckna en ursprunglig ktonisk gudomlighet. Att detta är förhållandet med **Blå Jungfrun**, torde med bestämdhet framgå av en hel följd folksägner, vilka återgivas på följande sätt hos C. F. BERGSTRÖM i »Oskarshamns historia».

»Av de många ock hemska sägner från en förgången rå religionskult, som med fasa ock bävan fäst sig vid Jungfrun, anföres här blott:

Vid firandet av gudinnan Frejas fäster offrades åt henne 10 köpta jungfrur eller dränktes, sedan de betjänat henne vid hennes heliga bad. Denna händelse framställdes i folktron under kristlig bild, som låter de 10 jungfrurna, som såldes till trälar ock skulle bortföras, räddas av en gud genom döden utanför ön. En annan sägen förtäljer, att 10 sköna jungfrur, som Fylkiakungen köpt, bådo, då skepparen avseglade med dem, till gud,

att de ej måtte falla i kungens händer. Guden hörde deras innerliga bön ock lät dem dö utanför ön.

En jungfru, som förföljdes av sjöröfvare, tog sin tillflykt till den ödsliga klippön, men då hon insåg, att hon här skulle förgås av brist på föda, dränkte hon sig i förtvivlan i en på klippans topp befintlig sjö, vilkens vatten därefter skulle blivit svart. Enligt en annan sägen skulle en skön jungfru av förtvivlan över besviken kärlek tagit sin tillflykt till ön, å vars översta plan fanns en bottenlös sjö med svart vatten ock svarta fiskar, i vilken hon kastade sig. Vattnet i denna sjö var dödande för allt djur ock växtliv utom för de svarta fiskarna, ock omkring denna sjö, som tillhörde nattens ock dödens skuggor, var det som Freja med sina prästinnor firade sina stora offerfäster ock utförde sina nattliga orgier. — — —

Av dessa sägner är det som ön fått sin benämning Jungfrun. Det troddes även, att en ur havet uppstigen jungfru vistades där osynlig, men vid storm ock svårt oväder visade sig överst på klippans spets ock ingav seglaren än hopp, än fruktan.

Jungfrun antager under olika bägningar olika skepnader, som framstodo som hemska gestalter ock dystra skuggor, vilka vid midnattstiden vandrade omkring på denna obebyggda ö, ock hade i folktron förvandlats till ett fruktansvärt sjö troll.

Även till Jungfrun hade Blåkulla förlagts, dit under påskfullmånen ock under skärtorsdagsnatten häxorna (påskkäringarna) begåvo sig ock anställde sina nattliga danser med satan.»

Så långt det citerade arbetet. Även med avdrag av vad som kan vara senare mytbildning med anledning av namnet Jungfrun är det omöjligt att komma ifrån, att i de traditionella sägnerna finnas ræster av en urgammal döds kult, sannolikt med människooffer. Dunkla minnen av jungfruooffer i källor finnas även annorstädes, men sättas eljest i sammanhang med Oden. Vid Odens hög i Uppsala fanns t. ex. en Odins brunn, som blev igänfylld, sedan en kvinna däri med avsikt förkortat sitt liv. En Odens källa vid Falköping nämnes också i ett diplom av Magnus Ladulås. Människooffer till Oden i källor äro ju en bevisad sak liksom offer i träd till Oden såsom stormgud, i vilken egenskap han också bortförde människornas själar (»Odens jakt»).

Antaga vi, att i sägnerna om Blåkulla ock Blå jungfrun leva hedniska föreställningar om en dödsgudinna, som man firat med offerfäster, kommer frågan, vilken ställning denna gudinna intagit i den hedniska mytkretsen. Att Blåkulla ej är något egentligt namn, torde vara tydligt. Det är analogt med de »smeknamn», som äro så vanliga i de flästa folks primitiva föreställningar, där det gäller fruktade varelser, icke blott gudar, utan även vilda djur o. d., såsom då djävulen benämnes »Hin hårde», eller Tor kallades »Go far» eller Vargen »gullfot» m. m. Då det i de ovan anförda sägnerna talas om gudinnan Freja, så är detta näppeligen någon folktradition, utan antagligen en tydning av upptecknaren. Helt visst är Blå jungfrun ej håller ett bleknat minne av Freja, av vilken ej några spår finnas i svensk folktro. Ej håller torde Blåkullan alldeles få identifieras med den isländska mytologiens Hel, utan ha vi att söka de närmaste motsvarigheterna på lågtyskt område. Här har dödsgudinnan spelat en stor roll i folktraditionen, isynnerhet under namnen Holda ock Perchta. Holda eller Frau Holle har omkring sig »die Holden», de avlidnas själar, ock med dem bor hon i källor ock andra vattensamlingar; med dem far hon också i luften. Men Holda är ursprungligen endast ett attribut till till Frija-Frigg, såsom framgår av Burchard av Worms dekretet, där det säges: »credidisti, ut aliqva femina sit, qvam vulgaris stultitia Friga holdam vocat»¹. Att Frigg, vindgudens maka, själv tänkts såsom vindgudinna, framgår av ett yttrande hos en förf. från början av 1400-talet (cit. hos Mogk): »domina Hera volat per aera». »Fru Freke» är också i den tyska folktraditionen en dödsgudomlighet såsom Oden. Några sådana föreställningar om Frigg finnas ej i den isländska mytologien, men denna är ju också i väsentliga delar en omgestaltning av en äldre ock naivare tro. Emellertid är det intet som hindrar, att en tradition om Frigg såsom dödsgudomlighet kunnat leva i Sverige ganska länge. I medeltidssvenskan nämnes Frigg såsom Odens hustru (Med. Bib. I, 68). »Frigg hör till de mycket få gudomligheter, av vilka ett bestämt minne till senare tid fortlevat hos allmogen».² Skulle, mot förmodan, förf. av »Oskarshamns historia»

¹) Mogk, Mythologie § 74 (Pauls Grundr. I).

²) Enligt M. F. Lundgren, Språkliga intyg om hednisk gudatro i Sverige (Göteborg. Vetenskapssamhälles handl. 16, 1878).

värkligen hört ett hedniskt gudinnenamn i samband med de sägner han upptecknat, har det otvivelaktigt varit Friggas, av allmogen sannolikt uttalat **Frija** eller t. o. m. **Freja**, såsom Friggeråker lär uttalas **Frejeraker** (i en läsning mot floget, upptecknad av RÄÄF, nämnes hon **Frygge**). I alla händelser synas häxornas nattliga färder genom luften till ett hemlighetsfullt väsen, som i kristen tid naturligtvis fattats såsom djävulen eller antikrist, kunna tillfredsställande förklaras ur en äldre hednisk föreställning om en vind- ock dödsgudomlighet, vare sig denna kallats Frigga eller burit något annat namn. I **Blåkulla** eller **Blå Jungfrun** vill jag sålunda finna den speciellt svenska beteckningen för den samgermanska dödsgudinnan. Namnet leder tankarna på Hel, men vad som berättas om Blåkulla erinrar mera om de tyska mytkretsarna om denna gudomlighet. Sverige skulle sålunda häri intaga ett slags mellanställning i enlighet med den geografiska belägenheten.

Tyrs högra hand, Freys svärd.

AV KAARLE KROHN, Helsingfors.

I.

Inom den nordiska mytologin står den germanska krigsguden Tyr i bakgrunden såsom ett förbleknande minne, SNORRE är tvungen att i likhet med en modern etymolog leta efter hans namn uti några sammansatta ord: týhraustr, týspakr. En enda myt anför han om Tyr: varför denne saknar högra handen¹.

Den tolkning av myten, som förefaller mäst tilltalande, har AXEL OLRİK givit², i det han uppvisar en påfallande likhet mellan Tyr ock den keltiska gudakonungen Nuadu »med silverhanden», som fått sin högra hand avhuggen uti det första slaget på Tured-slätten ock sedan ersatt med en av silver. Överensstämmelsen bleve ännu större, om man kunde antaga, att även Tyr i stället för sin avbitna högra erhållit en järnhand. Men detta antagande torde icke hava något stöd i källorna. Därtill kommer det olika sätt, på vilket den keltiska ock nordiska guden mistat sin hand.

Vid tolkningen av denna myt bör även det sammanhang, uti vilket den förekommer, tagas i betraktande. Den ingår i skildringen av Fenris-ulvens fångslande ock efterföljes av myten om uppspärrandet av det fångslade odjurets gap. Båda berättelserna tillhöra den kristliga medeltida folktraditionen.³

¹) Uti SNORRES berättelse om Tors resa till Hymir nämnes han icke. Uti den motsvarande dikten Hymiskvida är Tyr en ren statistfigur, som föreslår resan till Hymir, vilken han uppger såsom sin fader, ock följer med Tor, utan att synnerligen deltaga uti handlingen.

²) Aarb. f. oldk. 1902, s. 219.

³) Finn.-ugr. Forsch. VII, s. 153—161.

Den senare återger en legend om Kristi nedstigande till hälvetet, varest han uppspärrar djävulens mun med ett kors, ett spjut eller ett trästycke, ock är konstaterad i Island, Sverige (på brakteater från tolfte århundradet), England, Tyskland, till ock med Serbien.

Den förra, berättelsen om ulvens fångslande, överensstämmer med den bibliska berättelsen om Simsons fångslande, vilken anträffats även som äventyr i ryska, slovakiska, litauiska ock finska folksagor. Utom Delilas upprepade försök att binda Simson bör följande tidigare prov på hans förmåga att avslita sina band beaktas.

Då tretusen män av Juda drogo ned till bärgsklyftan i Etam för att binda honom ock giva honom i filistéernas händer, så fordrade han av dem en ed, att de icke ville överfalla honom. Dessa svarade, att de allenast ville binda honom för att utlemna honom till filistéerna, men dräpa honom ville de icke. De bundo honom med två nya tåg ock förde honom upp från klippan. Men då filistéerna skriade honom till mötes, försmulto banden såsom av eld svedda lintågor. Ock han fann en frisk åsnekindbåge, tog densamma ock slog därmed tusen filistéer.

Denna fordran av en försäkran motsvaras av den mera reella underpant, Fenrisulven fordrar före det avgörande bindandet. Det gäller här säkerhet för friheten ock icke endast för livet; ty denna senare förutsättes enligt SNORRE redan av platsens fridlysthet, där handlingen försiggår.

Idéen om handens sträckande i gapet på odjuret kunde således sökas inom den medeltida kristna föreställningskretsen.

Då förebilderna för Fenrisulven ock Midgårdsormen funnits uti de bibliska Behemot ock Leviatan, har ELARD HUGO MEYER¹ uttalat den förmodan, att uppmaningen i Jobs bok (40:27): »Lägg på honom din hand», givit upphovet till berättelsen om Tyrs jältebragd. Visserligen hör detta ställe till skildringen av Leviatan ock icke Behemot, ej håller äro påläggandet ock instötandet av handen identiska.

Huvudbristen uti denna tolkning består likväl däruti, att det centrala i myten, den avbitna handen, förblir oförklarad. Den folketymologiska förvrängningen av benämningen för handleden hos SNORRE, *ulfiör* i st. f. *qlniör*, förutsätter kännedom om myten ock har ej kunnat framkalla densamma.

¹) *Völuspa*, s. 151—2.

Men en från handleden avbruten hand, föreställande Guds högra hand, förekommer ofta i medeltida teckningar. Ock vad som är viktigast: på de av ALEXANDER BUGGE¹ med engelska mynt jämförda, av nordbor i Northumberland på 900-talet slagna mynten finnes samma kristliga symbol av gudomen.

Den tanke, som återspeglas uti Tyrs förhållande till Fenrisulven, torde således kunna tydas därhän, att Gud utsträckt ock uppoffrat sin högra hand för att få det onda bundet.

En motsvarande tanke finnes uti myten om Odins ena i pant bortgivna öga ock källan, ur vilken Mimir dagligen dricker. Såsom E. H. MEYER påpekar,² hava ögat, källan ock vattnet använts såsom symboler för treenigheten, panten betecknar förlossningen ock det dagliga drickandet den katolska mässan. Guds ena ensamt för sig avbildade öga är för oss väl bekant.

Till den avbitna handen ock det lösslitna ögat ansluter sig ännu en tredje lösryckt lem uti den nordiska mytologin: Mimirs avhuggna huvud under Yggdrasils-asken, vilket sammanställts med Adams huvudskalle under korset.

Såväl dessa paralleller som det sammanhang, uti vilket myten om Tyrs högra hand förekommer, hänvisa tydligen till kristliga förebilder.

Det kunde måhända tänkas, att likväl någon hednisk föreställning om Tyr medvärkat vid införandet av hans namn i berättelsen. Oberoende av myten om pantsättandet av det ena ögat är Odins enögdhet flerfaldigt bevitnad, ock kan densamma i likhet med det dubbla antalet av fötter hos hans häst Sleipnir möjligen förklaras ur föreställningar om ktoniska väsen. Men Tyr utan den högra handen kännes ej utanför myten, ock införandet av hans namn i densamma är tillräckligt motiverat av den honom såsom krigsgud framför andra utmärkande tapperheten.

II.

I motsats mot Tyr står Frey i förgrunden bland de av nordbor dyrkade gudomligheterna. Om de religiösa föreställningar ock kulthandlingar, vilka ansluta sig till hans namn,

1) Vesterlandenes inflydelse s. 287.

2) Völuspa, s. 126—8.

äro vi genom talrika vittnesbörd underrättade. Desto märkligare förefaller det, att vi knappast äga mera än en enda sagolik berättelse om hans bedrifter, den som bevarats uti Skirniför ock i en kortare form uti Gylfaginning k. 36.¹

Frey hade uppstigit på Odins tron ock överskådat alla världsdelar. Då såg han den vackra Gerd gå över gården [från sin fader Gymirs hus till sin jungfrubur] ock (i det hon öppnade dörren) blotta sina armar, vilkas glans återspeglades av luften ock havet. Av denna syn blev hans sinne sjukt. Tillfrågad av sin tjänare Skirnir, yppar han sin häftiga kärlek, [vilken varken asarna eller alferna ville tillåta,] ock ber honom hämta henne till honom (med eller mot faderns vilja). Skirnir anhåller om [hans snabba häst ock] hans svärd, som svängde sig självt, ock ankommen på Gymirsgård friar han till Gerd [erbjudande älva gyllene äpplen ock den trollring, som legat på Balders bål. Då hon försmår dessa gåvor, försöker Skirnir tvinga henne med svärdet, ock då hon uppmanar honom att kämpa med fadern, hotar han att med svärdet döda denne. Slutligen sjunger han en trollsång ock ristar trollrunor.] Övervunnen lovar Gerd att efter nio nätter möta Frey. [Denne, som otåligt väntat på tjänaren, skyndar att utfråga honom, förrän han stigit av hästen, ock beklagar den enligt hans föreställning olidligt långa väntan.]

Såväl Freys kvinnliga motsvarighet som hans tjänare, ock förmodligen även deras namn, tillhöra den verkliga hedniska mytologin.² Men själva äventyret är alltför sentimentalt anlagt för att vara diktat utan påverkans av litterär kultur. Vid uppletandet av dess förebild bör även en variant av detsamma, som finnes hos SAXO, uppmärksammas.

Balderus fick se Nanna, då hon tvättade sin kropp, ock intogs av en oändlig åtrå. Glansen av hennes kropp satte honom i eld ock lågor. Enär han fruktade, att isynnerhet Hotherus skulle vara till hinder för hans önskningar, beslöt han att dräpa honom, på det att den vid varje dröjsmål otåliga kärleken icke av något skulle hindras att tillfredsställa sin lidelse.

AXEL OLRİK anmärker,³ att denna berättelse påfallande litet liknar nordiska sagor ock att redan P. E. MÜLLER frågat, huruvida icke historien om David ock Batseba övat inflytande på framställningen av densamma.

¹) Det i klammer satta finnes endast i den förra, det i parentes satta endast i den senare versionen.

²) Magnus Olsen, Fra gammelnorsk myte og kultus i »Maal og minne» 1909, s. 17—36.

³) Kilderne til Saxos Oldhist. II, s. 34.

Det begav sig, att David emot aftontid stod upp av sitt läger ock vandrade omkring på taket av sitt konungahus ock såg ifrån taket en kvinna två sig; ock kvinnan var ganska skön till utseende. Ock David sände bud ock lät hämta henne. — —

Då sade Natan till David: »Uria den heteen haver du slagit med svärd, hans hustru haver du tagit dig till hustru, men honom haver du dräpt med Ammons barns svärd. Nu, så skall icke svärd återvända av ditt hus till evig tid.»

Jämföres SAXOS berättelse med den bibliska, återfinnes uti den senare alla drag, av vilka den förra består: åsynen av en sig tvående kvinna, det uppflammande begäret ock beslutet att undanrödja medtävlaren. Det kan således icke bliva fråga endast om inflytande på det formella inslaget, utan om lån av den sakliga ränningen.

Men är SAXOS berättelse å ena sidan en efterbildning av den bibliska, å andra sidan, såsom allmänt erkännes, en variant av Frey-myten, så blir en sammanställning av de båda sistnämnda oundviklig. Frey-myten erbjuder först ock främst samma likheter som SAXOS berättelse med den bibliska: åsynen av den tillfälligt blottade hyn, det uppflammande begäret, beslutet att driva sin vilja igenom även utan fadrens samtycke, samt tjänarens hot att dräpa denne. Men därtill komma ytterligare några beaktansvärda överensstämmelser: uppstigandet på en hög utsiktsplats, utsändandet av en tjänare för att med våld hämta en kvinna, med vilken förbindelse icke är tillåten av gudarna. Visserligen försöker Freys tjänare, förrän han hotar Gerd med svärdet, att erhålla hennes samtycke genom gåvor; men dessa äro tydligen från andra myter lånade tillägg: de gyllene äpplena från Iduns ask ock trollringen från Balders bål, vilket senare uttryckligen framhålles. En senare interpolation är även i formellt hänseende hela trollsången efter hotet med svärdet.¹

Detta svärd, som Frey lånat till sin tjänare, återfår han — besynnerligt nog — aldrig mera. Måhända kunde förlusten av svärdet förklaras av det uti straffdomen över David nämnda till evig tid icke återvändande svärdet. Det heter visserligen: »av ditt hus», men av de krigiska nordborna hade detta knappast förståtts såsom något synnerligt straff; meningen kunde möjligen hava uppfattats, såsom om det hetat: »till ditt hus».

¹) Felix Niedner i Zs. f. d. Alt. 30, s. 132—50.

Är denna tydning av Skirnisfjör riktig, så kunde även tillägget hos SNORRE, vilket hittills icke förklarats på något tillfredsställande sätt, erhålla sin lösning.

Detta var grunden till att Frey var vapenlös, då han kämpade med Bele och slog honom i jätternas horn.

Att svärdets lånande åt tjänaren likväl icke varit orsaken till Freys vapenlöshet, framgår av Skirnisfjör, där Gerd vid tjänarens ankomst kallar Frey sin broder Beles baneman. Men om Freys strid utan svärd med en jätte har föregått det med berättelsen om Batseba jämförliga äventyret, så föres tanken ovillkorligt till Davids kamp med filisteerna Goljat. Redan då han uppträder framför jätten, uttalar han: »All denna menigheten skall förnimma, att Herren icke hjälper genom svärd eller spjut». Och efter kampen säges uttryckligen:

Men David hade intet svärd i sin hand; då lopp David och trädde till filisteerna och tog hans svärd och drog det utur slidan och dödade honom.

Uttryckligen utan svärd uppträder David även inför prästen Abimelech, som erbjuder honom Goljats svärd, vilket är utan like.

Freys underbara svärd förekommer ej i någon av Skirnisfjör och kampen med Bele oberoende relation om Frey. Den anstår dessutom icke en fredens och fruktbarhetens gud, vars attribut, även då han, såsom i templet i Uppsala, ställes bredvid den spjutbärande Odin och Tor med sin hammare, är priapen.

I stället för att döda Bele med hans eget svärd, slår Frey honom med ett jätternas horn. Även för detta drag är en biblisk förebild tänkbar. Simson slående filisteerna med en åsnekindbåge ingår uti samma berättelse, vilken — såsom vi sett — utövat inflytande på myten om Fenrisulven och Tyr.

Att Frey i likhet med Tor av nordborna hade föreställts som en bekämpare av jättar, torde icke framgå av någon annan källa. Först i den sista gudakampen uppträder han mot Surt eller Muspelsönerna, men detta torde vara en senare tilldiktning; den enda detaljen, att han saknar sitt svärd, är lånad av kampen med Bele och förutsätter även kännedom om Skirnisfjör, såsom AXEL OLRİK anmärker.¹

¹) Aarb. oldk. 1902, s. 211.

Svärdet jämte svärdlösheten har han lånat av den judiske jättekongen David. Orsaken till att denne i den isländska diktningen ersatts av Frey är lätt att förstå. Den manliga växtlighetsgudomen tänktes förbunden med den kvinnliga med såväl blodsband (syster←moder) som äktenskapsband, d. v. s. i ett otillåtet kärleksförhållande.

Freys svärd, likasom Tyrns högra hand, hör alltså icke till de äkta hedniska föreställningarna i den skandinaviska mytologien.

Myterne om Loke.¹

Af AXEL OLRİK.

1. Indledning: det mytiske problem, s. 548.
2. Ordning af mytestoffet: I, forhold til Odin og Thor, s. 551.
3. Ordning af mytestoffet: II, Lokes ondskab, s. 554.
4. Lokes jætteslægt, s. 564.
5. Ordning af mytestoffet: III, Loke som tyv og fangstmand, s. 569.
6. Fra stamfader til Odins-Loke, s. 577.
7. Fra stamfader til Thors-Loke, s. 580.
8. Loke i nordisk folketro: arnevætte og flimrevætte, s. 582.
9. Lokes navn, s. 587.

1. Det mytiske problem.

Der er intet i mytologien som forskerne har haft så svært ved at blive enige om som om Lokeskikkelsen og dens udspring.

Alene ved at gennemgå litteraturen fra den sidste snes år ser man, at videnskabsmændene har fundet de forskellige naturfænomener som hans grundvæsen: ild, lyn, kvælende sommervarme, jorden, død og forrådnelse — medens andre slet ikke har fundet noget naturfænomen men så modsatte ting som en personifikation af verdensødelæggelsen (Loki, »lukkeren», »afslutteren») eller en efterligning af de kristnes djævel (Lucifer) eller en »kulturheros», der hørte med til menneskenes allerældste religiøse forestillinger.

¹) Jf. min Loke i nyere folkeoverlevering. I. De vestlige nybygder (DSt. 1908, s. 193—207). II. De gammelnordiske lande (DSt. 1909, s. 69—84 og særskilt i boghandelen som »Danm. Folkeminder» nr. 3). Tordenguden og hans dreng (DSt 1905, s. 129—146, jf 1906, s. 65 ff.).

Man må undres over at der ikke foreligger endnu flere tydninger, f. eks. måtte det ud fra myterne være lige så let at opfatte ham som en vandgud, som det er at opfatte ham som ildgud, luftgud eller jordgud.

Selv om forskerne er uenige om resultaterne, er i alt fald de fleste nogenlunde enige om den vej man skal gå for at nå til dem. Man skal finde et eller andet naturelement eller andet grundforhold, som Loke optræder i forbindelse med, og man skal siden vise, at både hans navn og alle hans enkelte handlinger svarer til den således opstillede grundbetydning.

Lad os tage et eksempel. En myte i Snorres Edda fortæller, at Loke i Udgårdslokkes hal åd om kap med en der hed Loge (o: lue) og som egenlig var ilden; da de mødtes midt i kødtruget, havde Loke ædt alt køddet fra benene i sin del af truget, men Loge havde ædt kød og ben og truget med.

For den der går ud fra ildteorien bliver denne myte et bevis for hans opfattelses rigtighed: Loke er grådig, og han har med ilden at gøre, oven i købet bør Loge (efter sit navn og sit væsen) kun opfattes som en gentagelse af Loke selv.

En anden forsker går ud fra at han er døds gud; han finder i den samme myte bevis for sin menings rigtighed. Ti at æde kødet fra benene er netop det som forrådnelsen gør; og al verdens dødsriger er fulde af ædende uhyrer¹.

Hvis den ene opfattelse af myten er rigtig, turde den anden være gal. Men det kan også være, at de er gale begge to. Hvad er kendetegnet på deres sandhed? Grådighed findes jo også andre steder end hos ilden og hos døden; og det at gnave køddet fra benene er jo noget de fleste mennesker giver sig af med. Heller ikke det at æde om kap fører tanken i særlig grad på ild eller død. Det gør jo helt og trold i æventyr, og det gør nutidens almue som en slags forlystelse.

Man har da også kun fået disse tydninger ved at løsrive trækkene fra deres sammenhæng; løsrive dem fra selve kapædningen, og atter løsrive denne fra den samlede

¹ A. Kock, Loki und seine verwandte (Indogerm. Forschungen X, s. 90 ff.), s. 96. O. Schonning, Dødsriger i nordisk hedentro (1903). Jeg vil hermed ingenlunde udtale, at jeg i øvrigt sætter de to arbejder på lige linje.

fortælling: Loke, der kappes med ilden, svarer til Thjalfe, der løber om kap med tanken, eller Thor, der sættes i knæ af alderdommen.

Man er endvidere gået ud fra at Lokes grundbetydning er at finde i den enkelte myte; men en myte kan jo være opstået efter at grundbetydningen er glemt eller er bleven grumset. Og hvorfra myten og dens enkelte dele er komne, derom ved vi på forhånd intet.

Jo i dette tilfælde ved vi noget. De rent abstrakte skikkelser: ild, tanke, alderdom røber myten som nylavet. Og, som v. SYDOW nylig har godtgjort, den forbavsende overensstemmelse med irske sagnmotiver lader sig næppe forklare på anden måde, end ved at den er vilkårlig opdigtet af en Nordbo i Vesterlandene.¹

Men fremfor alt er selve forudsætningen hos de tidligere forskere, at Loke har en »grundbetydning», kun en påstand. Måske har flere »grundbetydninger» mødtes for at skabe den Loke vi kender. Måske falder hans oprindelige væsen slet ikke sammen med noget enkelt ord eller begreb i nutidens tankeverden; hans systematiske væsen er måske frugt af senere eftertanke — ja skyldes måske først videnskabsmændenes spekulationer.

Alt det viser, at man ved den gængse fremgangsmåde har skabt sig så mange muligheder, ja sandsynligheder for at gå fejl — at de gamle veje snarest muligt bør forlades.

Vi bør ikke begynde med nogen grundopfattelse; vi kommer derimod muligvis til at ende med en.

Vort materiale er myter, alene myter, med en tilsætning af nyere nordisk folketro (den i mine to tidligere afhandlinger undersøgte). Vi kan ikke begynde med at plukke dem i stykker for at pynte teoriens sorte krage med påfuglefjer. Vi må tage dem som helheder, som fortællestoffer, der er overleveret fra en fjærn tid og hvis forhold indbyrdes eller till fremmed fortællestof skal undersøges. Vi må undersøge, hvilke forestillinger, handlingstræk og synsmåder der er fælles for dem, eller rettere: for hvilke af myterne sådanne træk er fælles. Vi må gå fra sådanne mindre hel-

¹) C. W. v. Sydow, Tors resa till Utgård, DSt. 1910.

heder til de større, fra det mest virkelighedsbundene til helheds-sammenhængen.

Det gælder om, så forudsætningsløst som muligt, at oprede de elementer hvoraf myterne består.

2. Ordning af mytestoffet: I, forhold til Odin og Thor.

Først er der spørgsmålet om hvilke gudeskikkelser Loke hænger sammen med. Ikke hvem han sættes i genealogisk forbindelse med; ti det afhænger af den til enhver tid rådende opfattelse af hans væsen; men hvilke guder han optræder sammen med i myterne (i det overleverede fortællestof) — enten rent ud handlende sammen med dem eller i det mindste visende sig i følge med dem på handlingens scene. Det er let at se tre hovedmotiver, hvorpå hele mytestoffet fordeler sig: 1) i følge med Odin, 2) i følge med Thor, 3) på egen hånd.

Sammen med Odin er han altid den ene af tre jævnsides stillede guddomme: Óðinn, Hœnir, Loki (Lokkatáttur, myten om Andvares fangst, myten om Iduns rov, desuden i den engelske trylleformel). Som variant dertil optræder: Óðinn, Hœnir, Lóðurr (ved menneskets skabelse i Voluspá). Den stadige tilbagevendende af dette motiv viser, at Lokes plads i denne gudetrehed har høj grad af hævd.

Som Thors ledsager er han altid af underordnet eller tjænende art: i Thrymskvadet hans fortrolige husfælle og sendebud og den der udklædt som tærne følger med til Jotunheim for altid at kunne være til nytte; i vandrigen til Udgårdsloke er han ligestillet med Thjalfe; i vandrigen til Geirrød er han — efter SNORRES fortælling — den svage ledsager, der trænger til gudens hjælp; ligeså er han Thors stadige ledsager i det islandske ordsprog: »leingi geingur Loki og Þórr». Hertil kommer, at vi træffer den samme type (tordengudens tjæner) i Eddaernes Thjalfe, i det smålandske sagn om »Tors dräng», i Akkos tjæner hos Lapperne, »tordensönnen» hos Esterne, og i Litauernes Varpulis.¹ Også her står vi altså overfor en fast type.

¹) Tordenguden og hans dreng, s. 138 f. — CELANDER (Lokes mytiska ursprung, s. 101) vil nægte dette for Thrymskvadets vedkom-

Problemet vil da være dette: Hvorledes kan Loke samtidig have rollen som Thors og som Odins ledsager? som Thors tjænende og som Odins ligestillede (og guddommelig påkaldte) ledsager?

Men inden vi kan svare herpå, må vi se, hvorledes sagnstoffet fordeler sig efter visse typer, og hvorledes disse sagn typer forholder sig til hans sammenhæng med de enkelte guddomme.

1. **Loke som den der overlister troldene** møder skarpt udpræget i Lokkatáttur: han skjuler bonden och bringer jætten af dage. I myten om Sleipners fødsel er det i hovedsagen ligeså: aserne har lovet en jættemester sol og måne og Freya, om han til første sommerdag kan bygge dem en borg om Asgård; og da de fortryder aftalen, skaber Loke sig til hoppe og lokker jættens hest bort med sig. Beretningen (i Voluspå og derfra i Edda) tilføjer, at det var Loke der havde overtalt dem til denne pagt (og at han ved trusler blev drevet til at narre bygmesteren for hans løn). Men denne rænkefuldhed og disse trusler har ikke fået udtryk i virkelig episke træk. Det er en fortællers og en tidsalders — men ikke selve mytens — måde at opfatte Loke på. — Fjærnere ud i rækken hører det herhen, at Loke fanger dværgen Andvare og aftvinger ham gullet: betragtet alene må også denne fortælling tilhøre typen »Loke narrer troldene». Endelig har vi den engelske trylleformel, hvor Loke er det tredje af de væsner, der påkaldes mod febertrolden.

På den anden side narrer han også som Thors ledsager troldene: da han som tærne følger med til Thryms bolig. Men der er den forskel, at han slet ikke har nogen rolle i selve mytens grundtræk; først ved dens udmaling i digt får han sin opgave, at give de undskyldende svar.

Heraf må sluttes, at Loke som troldenes overlister hører hjemme i Odinsgruppen, og at denne type kun svagt er trængt ind i Thorsgruppen.

---

mende, men ganske uden grund: Loke optræder her kun i tjænerroller; det frelsende råd fra »den förslagne i asarnes flock» gives ikke af ham, men af Heimdal.

2. **Loke kommer i jættevold og må løskøbe sig.** Loke slår efter ørnen (o: jætten Thjasse), men bliver hængende fast ved stangen og må løskøbe sig med løftet om at skaffe Idun i jættens magt. Loke hænger fast i gluggen hos jætten Geir-rød og må løskøbe sig ved at skaffe Thor våbenløs til Geir-røds gård. Loke slår odderen ihjel og må til bod skaffe det guld, der kan dække den. Her er to tilfælde til Odinsgruppen og ett til Thorsgruppen. Men desuden har vi den estniske myte om »tordensönnen», der er myten om Thrym i ældre skikkelse: tordensönnen kommer i djævlens vold og må løskøbe sig ved at stjæle sækkepiben fra guden. Da denne form repræsenterer en ældre mytedannelse, tynger den vidnesbyrdet ned til fordel for Thorsgruppen. En endnu vægtigere grund ligger i sagnenes indre bygning: myterne om Thor og hans ledsager er som regel byggede over modsætningen mellem selve guden og hans lille ledsager, der går på egen hånd og af ham må frelses ud af vanskeligheden. En Loke der kommer galt afsted passer derimod mindre godt til Odins og Høners ligemand. Tillige røber nyheden af dette træk sig i den episke bygning: Odin og Høner er kun statister, der tjæner til at bringe Loke på scenen, og står hjælpeløse ved den skade, der sker ham.

3. **Loke som tyv.** Vi har den estniske myte, der tilnærmelsesvis repræsenterer en ældre nordisk form: »tordensönnen» køber sit liv af trolden ved at stjæle tordenværktøjet, han sætter sig som lus ved den sovendes næse og får ham til at vende sig, så tyveriet kan ske. På lignende måde stjæler Loke på Odins bud Brisingemen bort af Freyas hals, idet han skaber sig til loppe og stikker den sovende, så hun vender sig. Endelig klipper han Sifs hår af, mens hun sover. Altså to myter af Thorsgruppen, en af Odinsgruppen. Men i virkeligheden er overvægten endnu stærkere for Thorsgruppen: kun i en sen overlevering sker tyveriet af Brisingemen for Odins regning; et langt ældre digt lader Loke stjæle det i egen interesse (og Heimdal kæmper med ham for at vinde det tilbage) — ikke at tale om at en ældre og mere oprindelig overlevering henfører den samme tyveriformel til tordengudens gruppe.

Vi har altså tordensön-myten som den ældste form heraf, og som naturlig stamform for begge, både for »Loke i jættevold» og for »Lokes tyveri»; senere har hvert af disse motiver en frodig vækst på egen hånd.

Hidtil har vi altså fået følgende resultat: Loke som den listige jætteeovervinder tilhører Odinsgruppen; Loke som den listige, men svage og troløse tilhører Thorsgruppen. Den samme dobbelte oprindelse, som er i hans berøring med gudeskikkelserne, kan altså følges i det episke stof. Men det episke stof viser tillige, hvorledes de to modsatte strømninger i tidens løb blandes og de skarpe modsætninger udviskes.

Hvis der behøves yderligere bevis for, at de to Loketyper virkelig har eksisteret skilte, får vi det ved at gå udenfor eddaverdenen og se på den stedlige fordeling af de andre overleveringer. Fra Færøerne har vi Odins-Loke-typen uden mindste tilsætning af hans svaghed eller ondskab, men med fremhæven af hans menneskevenlighed. Ligeså i England som menneskehjælpende troldebekæmper. Derimod optræder

den estniske myte Thors-Loke i sin typiske renhed, med alle de træk der siden udfolder sig i den større mytemængde.

Denne stedlige fordeling synes at antyde, at Thors-Loke tilhører en østligere, Odins-Loke en vestligere gruppe.

Hermed er spørgsmålet løst, hvorfor Loke har den dobbelte stilling indenfor asaverdenen: to i art og sted forskellige tankerækker har blandedes i eddamytologien.

3. Ordning af mytestoffet: II, Lokes ondskab.

1. Loke som skadestiftende omtales ofte i kilderne.

En enkelt myte indeholder fyldig gennemførelse af dette motiv: Baldersagnet. Her er Loke den der opdager misteltenen, får den smedet til våben, og giver Høder den i hænde, han er ligeledes den hvis »tørre tårer» afholder Balder fra at komme tilbage til Asgård. — Dette er dog ikke den eneste form af Baldersagnet. Vegtamskviða, et af de ældste eddaskvad, indeholder en fremstilling hvor alene Høders dåd og hævnen på ham er sagnets indhold. I SAKSES norske Balder-saga har vi denne formel videre udført. De to sagnformer,

den med savnet af Balder og den med hævnen for Balder, står i overleveringen adskilte; og det kan ikke nægtes, at de står med hver sit hovedpunkt, således at den ene udelukker den anden. Tillige er hævnformen den simpleste, af hvilken den andens oprindelse let kan forklares; ikke omvendt. Heraf må sluttes, at Loke er uoprindelig i Baldersagnet — indført på en tid da forestillingen om hans ondskab var til stede og gjorde sig gældende i andre overleveringer.

Det mærkelige er dog, at vi har forholdsvis svært ved at udpege sådanne myter. Voluspå bruger meget stærke ord i sin antydning af Freyas bortlovelse (»hvem der havde blandet al luft med svig og givet Ods mø til jætterne«); men tager man bygmestersagnets episke bestanddele, viser de kun, at jætterne overlistes. — Hýmiskviða gir den oplysning, at Thors buk blir halt, »og det voldte den svigefulde Loke«; men sammenhængen viser, at det var fordi bondesönnen havde kløvet lårbenet den forrige dag, da bukken blev ædt; Lokes medvirkning er overflødig, og han har slet ikke ellers været på scenen. Digteren af Hýmiskviða har den særegenhed, at han blander alskens mytedele i hinanden på kejtet måde. — Eddakvadet Lokasenna synes at have sat sig til formål at skildre Lokes ondskabsfuldhed i hele dens uhyggelige omfang; men ud over Lokes rolle i Baldersagnet kender han ikke til andet, end at Loke har forført alle gudinderne; men denne almindelig holdte påstand gör ikke indtryk af at være nogen myte, det er langt snarere en digters indfald, svarende til den situation han vil fremstille.

Med bedst grund kan man anføre myten om Sifs hår: »Loke havde af svigefuldhed gjort det at klippe alt håret af Sif«; men den bod han skaffer — et nyt hovedhår til hende smedet af guld — er rigtignok mere værd end den skete skade.

Alt i alt er det let at skönne, at den almene forestilling om hinn lævisi Loki, som eddakvadene har, er forholdsvis svagt underbygget, såfremt hans indblanding i Baldersagnet er uoprindelig.

2. **Loke som det ondes ophav.** Forestillingen om Lokes ondskab er så indgroet, at alt det værste i verden tænkes at have sit udspring fra ham. Tanken fremtræder dels i gude-

mytisk-genealogisk form: han er fader til de farligste uhyrer, Hel og Fenresulv (og i én kilde Midgårdorm); som moder nævnes Angrboða, »skadebyderske», et navn der tydelig viser hvad meningen er med dette stamtræ. Dels møder den som almindeligt ophavssagn: alle hekse på jorden har deres udspring fra Loke.

Denne sidste forestilling træffes, udstyret med episke træk, i Voluspá hin skamma: »Ett utyske var det frygteligste af alle, det stammede fra Byleifts broder [o: Loke]: Loke åd det af veden brændte hjærte, han havde fundet en hu-sten [o: hjærte] af en kvinde, halvt svedet; Loft [o: Loke] blev frugtsommelig af den onde kvinde, derfra stammer hver heks på jorden»¹.

Loke finder altså det halvbrændte hjærte af en heks, æder det, bliver frugtsommelig og føder et afkom af hekse. Hvorledes heksens hjærte er kommet på bålet, beretter digtet ikke. Efter oldtidens almindelige fremgangsmåde mod hekse er sammenhængen vistnok den, at hun er bleven indebrændt, men at hendes hjærte er så »ondt», at det overlever brændingen.

Der falder strejfflys over denne myte fra et litauisk æventyr. En from eneboer brænder sig selv op; men næste dag kommer en jæger forbi og undersøger, hvad det er der lugter så stærkt blandt lævningerne af bålet, og finder hjærtet, som han tager hjem til sin datter for at få det kogt til aftensmad. Men jægerdatteren åd selv hjærtet, og to timer derefter fødte hun en søn, der blev en storartet helt. — Næsten ordret det samme forekommer i et æventyr fra Sicilien.² I en sydslavisk variant er det en ung mand hvem det er spået, at han skal dræbe sine forældre, og som derfor frivillig brænder sig op; men en pige, der gik forbi bålet, fandt hjærtet

¹) Hyndluljóð 40—41 med Grimms og Bugges rettelser: Loki át (hs. af) hjarta (Arkiv I, s. 262). Sætningsbygningen i de sidste linjer lader sig konstruere på mere end én måde; men da de alle går ud på at Loke æder det fra bålet stammende kvindehjærte, skal jeg ikke komme ind herpå.

²) Hartland, Legend of Perseus I, s. 87 (< Leskien u. Brugman, Littauische volkslieder u. märchen, 1882, s. 490; Gonzenbach, Sizilianische märchen II, s. 165).

uskadt og endnu bankende, hun åd det, og fødte derefter en dreng, ved hvem ulykkespådommen gik i opfyldelse.¹

Man vil lægge mærke til de fælles hovedmotiver, at for-
tæringen af hjertet fremkalder frugtsommelighed, og at hjær-
tet er så uforgængeligt at det overlever legements opbræn-
ding på bål. Man vil yderligere lægge mærke til, at op-
brændingen er sket for at tilintetgøre det pågældende væsen,
fordi der knytter sig noget ondt dertil, men at denne hensigt
mislykkes: den der slugte hjertet føder et væsen med netop
de samme egenskaber. Alle disse (o: alle de for fortællingen
væsenlige) træk er fælles for Lokemyten og æventyret; og
ligheden er så individuel, at det må være samme sagn: en
vandring fra det ene land til det andet må have fundet sted.

Man finder i det østlige Europa en hel gruppe af æven-
tyr, hvor lævningerne fra den dræbte ædes og gør den ædende
frugtsommelig. I et slavensk æventyr får kongedatteren et
ben fra kirkegården, ristet, at æde. I et bømsk vil graver-
datteren gøre sig fri for den hjærneskal, der altid flytter sig
efter hende, hun opbrænder den og æder asken, men bliver
frugtsommelig med en vældig helt. I et serbisk lader kejse-
ren sin hest træde på en hjærneskal: den råber til ham: Var
dig! Jeg kan endnu skade dig! Da lader kejseren den brænde
og fører asken med sig; men hans datter smager en gang på
æskens indhold og føder derefter en søn. Lignende i en lille-
russisk fra Ukraine. I en tyrkisk males derimod hjærneskallen
til pulver og ædes siden af købmandens datter.² Vi ser
heraf, at æventyret om det brændte hjerte hører til en fa-
milie, der er vidt forgrenet i Østeuropa. Men til samme
familie hører da også Lokemyten; og når udbredelsen tyder
på Østeuropa som æventyrets hjem, må det samme gælde for
den nordiske form. En indvandring af østeuropeisk sagnstof
til Norden må have fundet sted.

Udenfor det fælles sagnmotiv står det forhold, at Loke
— skönt mand — bliver frugtsommelig af at æde hjertet.
Dette svarer til et æventyr om manden der åd fisken og blev
frugtsommelig — en digtning der kendtes på Island i begyndel-

¹) Hartland I, s. 94 (< Archivio per lo studio delle tradizioni popolari, XII, s. 275).

²) Hartland, Perseus I, ss. 86, 87, 123, 124.

sen af 11te årh. og som vistnok er af selvstændig nordisk oprindelse.¹ Tillige blander der sig vistnok en forestilling om Loke som den der i særlig grad var dobbeltkønnet — en forestilling som vi i det følgende skal komme tilbage til.

Selv om sagnet om det brændte hjerte er indvandret, behøver ikke den hele forestilling om Loke som det ondes ophav at være kommen på samme måde; snarere må den være til stede, for at sagnet kan overføres på ham. Men der er dog et fingerpeg deri, at Loke som det ondes ophav er fattig på hjemlig myteverden og må næres af fremmed sagnstof.

3. **Loke som tvekønnet.** I Nordboernes forestillinger om Loke som det modbydeligste af alt spiller det en særlig rolle, at han skönt mand til tider optræder omskabt til kvinde. »Det er det ondes (ell. umandiges) grundvæsen!» (ok hugðak þat argis aðal) tilråbes der ham vredt ved Ægirs gilde.

Denne egenskab ved ham kommer frem i et forholdsvis stort tal af myter. 1) Han lokker som hoppe Svadilfare bort og føder siden hesten Sleipner; 2) han »var i otte vintre under jorden som malkeko og fødte afkom» (Lokasenna); 3) han æder heksehjertet og føder hekseynglen; 4) og 5) han kommer som gammel kvinde og udfritter Frigg om misteltenen, og han sidder som Thokk i hulen uden at deltage i gråden for Balder.

Imidlertid er der det mærkelige, at den samme bebrejdelse kan rettes mod Odin: han »sejdede på Samsø og drev trolddom ligesom vølver, fór i troldkones skikkelse over menneskeverdenen — og det tror jeg var det ondes grundvæsen» (Lokasenna); han kommer til Rind forklædt som tjæneste-kvinde for at vinde hendes elskov. Lokes tvekønnethed står ikke løsrevet fra gudeverdenen; den har en vis grad af tilslutning i Odinsmyterne. De gamle Germaner sagde sig at nedstamme fra en »af jorden født gud» Tuisto, der havde sønnen Mann. Mann er det første virkelige menneske, Tuisto menes almindelig at betyde den tvekønnede, tvetullen. Tvekønnetheden kan da ikke fra første færd af være »det ondes væsen».

¹) Spottevers i Bjørn Hitdølekæmpes saga; Grundtvigs æventyrregistrant æv. 46 (se FFCcommunications 2, s. 17) = Aarne nr. 705 (FFC. 3, s. 32).

Myten om Sleipners fødsel er øjensynlig den førende blandt disse Lokemyter. Myte nr. 2, Loke som ko, kan være dannet blot med den som forbillede; en myte som kun findes i Lokasenna er altid mistænkelig i retning af øjeblikkelig digterfrembringelse. Men det er ingenlunde sikkert, at Sleipnermyten har tilsigtet at fremstille Loke som slet; tværtimod han er den snilde, der kan overliste jætten. Vi kan da ikke se disse forestillinger om Lokes tvekön som grundlag for hans ondskab, men vel som et stof den har suget til sig.

4. **Lokes straf** optræder derimod med så fyldige træk, at vi her må have et hovedpunkt i hans ondskab. Ikke blot har selve straffen en plastisk kraft: lænket til klippen med edderormen der drypper gift og Sigyn der holder skål under, og krympende sig så jorden skælver. Men også den indledende fortælling om Lokes tilfangetagelse er udført i et omfang som ingen anden Lokemyte og med ypperlige naive træk: guden som opfinder, guden i dyreskikkelse. Vi skal siden analysere de enkelte træk i Lokes fangst; her vedkommer os kun hovedpunktet: Lokes straf.

Forestillingerne om en bunden jætte eller et bundet uhyre, der til verdens ende river sig løs, strækker sig over en stor del af Asien og Europa; Norden har den i to former, som Loke og som Fenresulv. Det er en ejendommelighed ved disse myter, at de ofte har vandret vidt om land med forholdsvis uforandrede træk, og at hver særform af det bundne uhyre viser en vis geografisk sammenhæng med beslægtede former, vidnesbyrd om at disse stoffer ikke fødes uafhængig på mange steder, men spredes fra et bestemt udgangspunkt; hver hovedform af »bundet uhyre» har sædvanlig en vulkansk egn, hvor naturindtrykket skaber tanken stadig på ny, og som tjæner til spredningscentrum for mytens vandringer.¹

Den bundne jætte optræder med tre områder: som jætten i Kaukasus, som de kristnes djævel, og som Nordboernes Loke. Af de mange former, som Kaukasussagnene har, meddeler jeg her alene det fra Kabarderne på nordsiden af Elbrusfjældet:

¹) Se herom og om det følgende nærmere i min Ragnarok I—II (1903—1912); tysk udgave (Heidelberg, Winter) under forberedelse.

en uhyre kæmpe ligger lænket i en fjældkløft eller fæstet til fjældets top, hans klage og brøl lyder ofte ud fra fjældet, ti en høg flyver hver dag hen og hakker i hans indvolde (andre siger, at en drage gnaver hans indre), jorden ryster for hans krampetrækninger, og når han engang når at rive sig løs, vil han ødelægge verden. Han har villet trænge ind til livskilden i fjældet, og derfor har Gud straffet ham.

Det er intet under, at Kaukasus fostrer sagn der knytter jordskælvet til verdens undergang; men det er mærkeligt, at Norden gør det, hvor jordskælv er ret umærkelige. Kun på Island er jordskælvet en virkelig fare og kan indgyde rædsel; men at lade den rigt og primitivt udformede myte om Lokes tilfangetagelse og straf først være dannet på Island er lidet rimeligt; den antydes allerede i så gammelt et digt som *Vegtamskviða*, og den er på Island ikke i mindste måde stedlagt, således som undergangsmyterne er i Kaukasus. Grunden til alt dette er sikkert, at Lokes straf ikke er hjemmevokset, men indvandret. Af alle typer ligger den fra Kabarderne i Kaukasus nærmest. Og hvor lang den geografiske forskel mellem dem er, den historiske og nationale sammenhæng lader sig let eftervise. I de tidlige kristne århundreder kæmpede Kabarderne mod det gotiske rige i Sydrusland; kampen skildres endnu i folkets heltekvad, således som de har lydt ned mod vore dage. I denne kamptid og samkvemstid kunde Goterne ikke undgå at lære sagnet om den bundne jætte at kende. Vi ved af skrifter fra den senere oldtid, hvorledes det omtaltes af folk, der sejlede forbi på Sortehavet og øjnede Elbrus' top. Men på denne tid gik den store kulturvej til Norden fra Goterne ved Sortehavet; hvad der vakte opsigt her, måtte snart give genlyd i nordiske bygder.

Den bundne Loke er da omplantning af Kabardernes jættesagn. Den overalt rådende forestilling om jordskælvet som fremkaldt af en stor skikkelses rørelse inde i jorden har fastslået hans plads i en hule; og fugl eller drage er ombyttet med den mere hjemlige forestilling om en edderdryppende orm.

5. **Loke i Ragnarok.** Bevidstheden om at Loke kommer løs til verdens ende er meget tydelig: »dær ligger han i bånd til Ragnarok» (*Edda*), »indtil Loke kommer løs af sine bånd

og ødelæggerne kommer» (Vegtamskviða). Men hvad han udretter, er ikke så tydeligt. Voluspå, der grupperer jættemasserne med kunstnerisk virkning, lader ham styre skib for »Muspels sønner» og drage i flok med alskens troldeæt; men der er såre lidt af folkemyte i sådan en udmaling. SNORRE, der fordeler modstanderne parvis, lader Loke kæmpe med Heimdal (også andensteds kendes de som modstandere), »og de bliver hinandens bane»; men SNORRE gör hele denne fordeling på egen hånd, han har ikke haft nogen udførlig kilde for sine meddelelser om Ragnarok. Og selv om han havde kilde for sig, vilde der mangle de personlige træk, der gjorde det til folkemyte.

Sagen er da den, at der er ingen myte om Loke i Ragnarok; ikke nogen myte på samme måde som om Odin og Thor, Fenre, Surt og Midgårdsormen. Der er alene det, at Loke er bunden »indtil Ragnarok». Loke i Ragnarok er kun en del af myten om den bundne jätte.

I alle de træk, der hørte med til »Lokes ondskab», har vi gjort den iagttagelse, at bevidstheden om hans ondskab er stærk, men at det mytiske udtryk for den ofte er ringe eller er ungt; kun myten om hans straf rager op ved sin hovedscenes kraft, sin rigt formede indledning, og sin skarpe pegen frem mod Ragnarok: i den ligger hele tyngdepunktet for »den onde Loke». Men denne myte er ingen hjemlig myte, men en vandremyte; og dens udspring har vi fundet ved Elbrusfjælden i Kaukasus. Den samme østlige vandreretning har vi iagttaget i myten om »Loke som det ondes udspring»: ædningen af det brændte hjerte. Allerede disse ydre vidnesbyrd lærer os at betragte »den onde Loke» som en nyttilkommen type, forskellig både fra den Odins-Loke og den Thors-Loke vi har lært at kende.

Men fra myternes eget standpunkt måtte vi nå til samme resultat. Der er en himmelvid forskel fra det at være Odins ledsager eller Thors tjæner og til at være den der stadig tænker på skade, udspringet til alt det onde i verden, den der har fået den pinefuldste straf, og den hvis løsrivelse betyder verdens undergang. Det er muligt, at sådanne forestillinger kan mødes og smelte sammen til en ejendommelig

sammensat skikkelse; men det er utænkeligt, at den ene kan afføde den anden. Et tilskud fra en ny side er nødvendigt.

Her står vi dog overfor en vanskelighed. Vi iagttog för, at Lokes onde handlinger næppe ret stod på højde med almenforestillingen om hans ondskab. Der er noget af samme modsætning endnu. Sagnet om det brændte hjerte indeholder jo lidet om ondskab, för det får med Loke at göre. Og er sagnet fra Kaukasus virkelig så mægtigt, at det kan tilføre nordisk mytologi djævlbegrebet og lade det trænge dybt ind i myteverdenen?

For at fatte sammenhængen må vi se bredere religionshistorisk på sagen. Det turde være et gennemgående forhold, at når en højere religion påvirker en lavere, da er djævlforestillingen (personliggörelsen af det ondes princip) noget af det der tidligst trænger ind og antar hjemlig skikkelse.

Således vil man kende persernes Ahriman (Angramainyu) igen i Kaukasusfolkenes Amiran (den bundne jätte). Altai-Tartarerne har fra buddhismen fået deres egenlige djævel, Ärlık; derimod fra avestisk aênanh (»den onde»), aina'erne, de i dybet boende trolde¹. Finnernes Hiisi er egenligen skovvætte, men de finske tryllesange gör ham i stort omfang til skadebringer og stamfar til alt ondt.

Med Lokeskikkelsen må det hænge sammen på lignende måde. Den oprindelige myteverden havde ingen djævel, ophav til alt det onde. Den tidlige beröring med kristendommen (eller med de fra Avestalæren stammende forestillinger) har omdannet en hjemlig skikkelse i denne retning; et sådant strejflys fra en højere religion måtte skabe skarpere lys og dybere skygge i asaverdenen. Sagnet om den bundne jätte greb da ind og skaffede djævlbegrebet den form af folke-myte, som det måtte ha for at vinde indgang hos Nordboerne og deres frænder.

Tilførselen af dette begreb er ikke först begyndt i vikingetiden. Loke som det ondes ophav forudsættes i alt fald som almenkendt i skjaldedigte fra 9de årh.² Den frodige

¹) Radloff, Proben der volkslitt. der türkischen stämme, I: x, II: xi.

²) Arkiv IX, s. 9.

og folkelige mytedigtning peger på en tidligere tilblivelse af den onde Loke. Vi må efter al rimelighed tilbage til folkevandringstiden for at finde udspringet.

Dette stemmer med den østlige retning i sagnstoffet; ti i den tid gik den vigtigste kulturvej til Norden gennem Goterigerne i Østeuropa. Det stemmer endnu stærkere med indvandringen af det kabardiske jættesagn; ti her var påvirkningen fra Kabarder til Goter så uhyre nærliggende. Der er da en vis sandsynlighed for, at typen »den onde Loke» først er opstået hos folkevandringstidens Goter og derfra er gået videre til Nordboerne.

6. **Lokes drilagtighed.** Sammenligner man Loke med kristendommens (eller Persernes) begreb om djævelen, mærkes den store forskel, at Loke ikke blot er ondskaben i verdensomfattende målestok, men også er det i ganske lille mål, i dagliglivet; han er drilagtig. At afklippe Sifs hår volder mere ærgrelse end ulykke. Drilagtigheden er tilstede som element i de fleste af hans handlinger, både uskyldig når han morer sig over svenden, der ikke kan klatre op efter ham i gluggen, og ondindet når han som bi stikker den arbejdende dværg, for at Loke kan vinde væddemålet (og for at aserne kan få mindre gode klenodier); dog Thors korte hammerskaft bliver aldrig en ulykke for gudeverden, det er kun en pudsighed.

Nær sammenhørende med Lokes drilagtighed er hans stadige forhold til dværgene: væddemål med dem om gudeklenodier, bistykket, og at han flyver bort da de vil gribe ham; ligeså hans fangst af Andvare i åen. Lokeskikkelsen bliver selv lille ved at agere med disse småfolk.

Dette småagtige danner modsætningen til djævebegrebet i Loke. Det kan ikke være rundet af samme kilde som dette; derimod svarer det til noget hjemligt: dværgagtig og drillende hører sammen i folkets sagnverden. Vel muligt derimod, at det drillende og skadefro i den oprindelige Loke har budt nogen tilknytning for indførelsen af den mere dybtgående opfattelse.

Ligeledes er Lokes rolle som tyv ældre; den tilhører jo Thors-Loke, allerede i den ældste myteform vi kender

(»tordensönnen»), og er altså en væsenlig forudsætning for udfoldelsen af Lokes ondskab. På den anden side følger den ikke med nødvendighed af hans rolle som tordengudens ledsager. Det får indtil videre stå hen, om vi bör opstille den som egen mytegruppe med særskilt udgangspunkt.

4. Lokes jætteslægt.

Loke omgives i eddamytologien af en gruppe personer, som der ikke knyttes noget mytisk optrin til, men hvis navne og slægtforbindelse tjæner til at gentage eller fremhæve visse sider af hans eget væsen. Han göres til fører for en trehed af brødre: Loki, Býleiptr, Helblindi; han har en hustru Angrboða, en far Fárbausti og en mor Laufey eller Nál.

Angrboða betyder »den som byder eller bebuder skade»; det er navn på den jættekvinde, med hvem han avler Fenresulven og de andre uhyrer¹. Navnet tjæner til at understrege Lokes væsen som det ondes ophav.

Treheden Loki, Býleiptr, Helblindi skal öjensynlig fremkalde forestillingen om en til Loke knyttet guddoms- eller rettere jættevælde. Den eneste gud, der optræder med tilsvarende trehed, er Óðinn-Vili-Vé. Svarende her- til bruges bróðir Býleipts om Loke, når han omtales som det ondes udspring eller som den der kommer til verdens undergang i Ragnarok².

Af disse navne må Helblindi betegne »den mørke død», den »døds mørke» ell. lign.; man har sikkert tænkt på Lokes sammenhæng med Hel og med mørket. Han forekommer ikke uden i Snorres mytologi (Edda I, 104), men hele denne gruppe synes at være et ægte skud af eddamytologiens Lokeopfattelse. Imidlertid er der en ret gammel kilde, Grimnismál, der opgiver Helblindi som navn på Odin; og på denne passer

¹) Völuspá in skamma, samt antydet i Vsp. (den gamle i jærns- skoven med ulveyngel).

²) Völuspá in skamma; Völuspá; i Ynglingatal om Loke som Hels fader. Derimod aldrig om ham som Asa-Loke.

navnet i ganske særlig grad, idet han netop er dødsguden. Således synes den nuværende djævleagtige opfattelse af Loke at være ændret fra en ældre, der anså ham for Odins bror. Udviklingen er foregået i to trin; først har man nævnt Loke sammen med den mørkt-uhyggelige side af Odin: 'bróðir Helblinda; siden har man opfattet denne Helblindi som et jætteeagtigt dødsrigevæsen.

Endvidere optræder Loke som bróðir Býleipts eller Býleists. Udtrykket bruges særlig om det jætteeagtige ved Loke; navnets sproglige mening synes ikke at have været tydeligt i eddadigtningen. Det er muligt, at der også her gemmer sig et Odins-navn.

Forskerne synes enige om at det uklare Býleipt (-leistr) er forvanskning af 'Bylleipt (-leistr); navnet hænger da sammen med bylr 'vindstød'¹. Formen 'Bylleipt betyder da »den i storm lynende» eller vel snarere »i storm blinkende»². Skal man derimod gå ud fra sideformen 'Bylleistr, betyder det »den stormfodede»³. Navnet har da taget sigte på den i stormen fremfarende Odin, men har siden mistet sin egenlige betydning, fordi eddamytologien udviskede Odins karakter af stormvætte. Býleistr har i så fald haft ganske samme oprindelse som hans »bror» Helblindi⁴.

Man kan spørge, om Loke nogensinde har været betragtet som Odins bror; umiddelbart udtales denne tanke jo ikke. Men der mangler ikke vidnesbyrd. Voluspå fremstiller Odin, Høner og Lodur som de tre Burssønner, der bragte verdensordenen i lave og skabte menneskene. Denne gruppe, der for de to led er identisk med gudetreheden Odin-Høner-Loke,

¹) Kock a. a. s. 100 lader atter dette være udviklet af 'Bynleipt (torden-lyn', jf. no. bynja 'larne'). Men denne gætning synes mere at skyldes hans teori om Loke som lyngud end nogen nødvendighed for at gå til denne fjærnereliggende forklaring.

²) Jf. Kock s. 99 om betydningen af leipt, samt Leipt som mytisk flodnavn.

³) Jf. hyljar leistum 'med ildfødde', Ynglingatal 27; »vindfodet» bruges om den rappe hest i et esnisk æventyr (Ragnarok I, s. 241).

⁴) Navnet Bylleipt kunde efter sin oprindelse også have været en betegnelse for Thor. Men vi har intet holdepunkt for at Loke skulde have været ligestillet med denne som hans »bror».

må være det for alle tre (ti to brødre + en fremmed vilde op-hæve begrebet af gudetrehed). Men tillige må dette være Voluspå-digterens tankegang: hans Lodur forsvinder af scenen og hans Loke viser sig, uden at denne for aserne skæbne-svangre optræden er antydnet med et ord.

Som Lokes far nævnes **Fárbauti**. Navnet forekommer ikke i eddakvadene, men oftere hos de ældste skjalde. Dets mening er tydelig nok: 'den slemt stødende'. Ifølge **BUGGE** göres Loke herved til søn af stormen; ifølge **AXEL KOCK** til søn af lynet. Den første tolkning må være den rigtige; Lokes sammenhæng med stormen er sikker (»leingi geingur Loki og þórr, léttir ei hriðum»); derimod har vi ingen hjemmel for hans herredømme over lynet, og det vilde være at vende sagen på hovedet, når man tildelte tordengudens lille og svage ledsager tordenvåbnet i stedet for ham selv. I hvert fald har vi her en sent opdukkende skikkelse, måske kunsts kjaldenes egen skabelse; og skikkelsen rummer intet udover hvad man vidste om Loke ved bedenskabets slutning.

Til samme forestillingskres hører — ifølge **AXEL KOCK** — de navne på slægtninge, der er indvævede i fortællingen om Lokes straf. Hans sønner **Nari** og **Váli** betyder 'kold, gennemtrængende vind' og 'den valne'(?); hans hustru **Sigyn** kan afledes af 'siga' nedsivende vand', på en enkelt egn 'regnsky'. — Med deres mytestof, med deres sproglig simple bygning og med den mindre grad af gennemsigtighed, udgør de dog en anden og ældre gruppe end den hidtil omtalte Lokeslægt med sammensatte navne. Sikker er deres tolkning da ikke.¹

Mere dunkelt er os Lokes navn som **Laufeyjar son**. Med denne bogstavrimede benævnelse optræder han i Thrymskvida, det digt blandt eddakvadene der er rigest på gammel formelagtig eposstil. Selve det at han nævnes efter en mor og ikke efter en far, lyder gammeldags; jf. Thor som »Jordens søn», »Hlodyns søn».² Mærkeligt nok forekommer dette

¹) Mod **Nari** må indvendes, at formen **Narfi** synes bedre kildefæstet. Mod **Váli**, at en sådan aflydsform til »valen» hidtil ikke er eftervist.

²) Navnet dannes med tilknytning til menneskelige kvindenavne som **Ketiley**, **Þórey**; ligesom **Angrboða** med tilknytning til nordiske mandsnavne på -boði.

navn aldrig blandt de ret talrige skjaldeudtryk der vedrører Loke.¹

Betydningen af et navn »Løv-ø» synes ud fra oldnordiske begreber ikke at kunne være anden end »træ». Men vi har i Lokes mytekres ingen forbindelser mellem ham og træerne. Forskerne har ment, at han som »ildgud» var »søn af træet»; men vi har ingen støtte for at eddamytologien opfattede ham som ildgud, myten om Lokes kapædning med Loge benægter det afgjort.² At det skulde være udsprunget af sydnorsk-svensk folketro om Loke (Lokke) som arneild, er heller ikke troligt; han er i den første række husvætte, ikke den abstrakte ild.

Derfor har vi ingen grund til at opfatte »Løv-ø's søn» som et udtryk født ud af samtiden, men snarere som et lævn fra ældre tankegang. Vi tør — i alt fald forsøgsvis — prøve at finde nøglen ved at flytte det over i en ældre tankeverden.

Træet hænger fra gammel tid sammen med Thorsdyrkelsen, ikke blot egen, men også rønnen, der ansås for hans hustru (**Rauni** som tordengudens hustru i finsk er lån fra nordisk); lævn af denne tankegang findes vistnok endnu i det mytetræk, hvor rønnen er »Thors hjælp» (Geirrød-myten). Indsætter vi for Loke den ældre myteforms »tordensøn», da er han tillige »træets søn», nemlig søn af tordenhustruen Rauni. — Navnet udgår i så fald af de enligstående navne på Lokes frænder, der står som afspejling af hans eget væsen: det sigter fra først af til en bestemt myteskikkelse.³

¹) Derimod genfindes i den middelalderlige folkeviser, der grunder sig på Thrymskvida (DgF 1): Lokje Lagenson, Locke Loie, Lokki lugin (ovfor s. 73) — et vidnesbyrd om et navns sejhed indenfor et enkelt sagnstof.

²) En sådan forestilling kan ikke udledes af slutn. i Lokasenna, hvor han maner ilden over Ægir; det kan være Ragnaroks ødelæggelse, han kalder ad. [Jf. Celanders, Lokes ursprung, s. 78, hvor der rigtig gøres opmærksom på at troldene ofte hævner sig ved at afbrænde boliger.]

³) Som navn på Lokes mor optræder også **Nål**, et i enhver henseende tvivlsomt navn. Kildemæssig støtter det sig kun på SNORRES autoritet, der måske har det fra en eller anden kenning i et skjaldedigt. Forskerne oversætter det ved »nåletræ» (idet **Nål** skal være et andet navn på **Laufey** 'træ'). Men det synes at være imod den tids

Resultatet af navneundersøgelsen er da dette: Loke omgives med en række skikkelser, der ikke har egen optræden, men kun tjæner til fyldigere at udmale hans væsen: 1) navne der betegner ham som det onde og tilintetgørende princip; 2) navne der sætter ham i forbindelse med uvejre.

Den sidste gruppe hører til Thors-Loke; det ofte anførte islandske ordsprog, hvor Thor og Loke sammen volder uvejret, tjæner som mellemed; den væsentlige forudsætning ligger i at det sene hedenskabs norsk-islandske Thor har ladet tordenforholdet svinde og lader hans rolle som stormgud træde i forgrunden — stærkest på Island, hvor tordenen ingen rolle spillede i vejrliget. Denne naturside ved Loke bliver dog i eddamytologien aldrig helt udfoldet. Han regnes således aldrig med blandt de egenlige elementvætter, »Fornjotssønner» — hvad der svarer til at Lokes stormvæsen ikke udfolder sig uden når han er Thors ledsager, aldrig på egen hånd.

Navnegruppen om den onde Loke fremhæver stærkt hans stilling som den prinsipiæssige djævel. Gruppen er ung, ti den er dannet ved at tilegne sig et eller flere Odinsnavne; Lokes broderskab med Odin er gået over til hans broderskab i en djævle-trefoldighed.

Således svarer de til Loke knyttede myteløse slægtninge ganske til de tre typer, som vi lærte at kende af myterne:

1) Mest fremtrædende i eddamytologien er bevidstheden om ham som den onde, nøjere bestemt som det ondes ophav.

2) Disse træk er dog delvis blevne til ved omtydning af ældre, der tilhørte Odins-Loke, α : som knyttede Loke sammen med den mørke døds gud Odin.

3) Thors-Loke er repræsenteret dels ved et for vikingetiden forståeligt navn, der knytter ham til uvejret (Fárbauti), dels ved et der kan forklares som nedslag fra ældre myter om tordensønnen (Laufey).

---

mytiske sprogbrug at anvende et dagligt ord i sproget til forældrenavn; hertil anvendes altid sammensætninger eller afledninger [undtag **Jǫrð**, der dog er et selvstændigt mytisk væsen]. Heller ikke er det afgjort, at **nál** (den enkelte nål på træet) kunde bruges om nåletræet som helhed. Derfor må navnet vistnok have anden oprindelse (afledning af **ná** ?), eller skyldes en misforståelse i Snorres meddelelse (f. eks. en forveksling med **nál** 'spids klippe').

Disse navnegrupper udtrykker da det samme, som træder tydeligere frem i myterne: den onde Loke gör sig i vikingetiden gældende som det yngste $\varnothing$: levende hovedmotiv, de ældre typer (Odins-Loke og Thors-Loke) underordnes under denne yngre.

Intet tyder på, at de der skabte Loke denne navnefamiliekres, havde en anden eller dybere forståelse af hans væsen end den, som er udtrykt i hans mytiske handlinger.

5. Ordning af mytestoffet: III, Loke som tyv og fangstmand.

En enkelt side af Lokes mytiske optræden er ikke bleven klarlagt i det foregående.

Han har en mærkværdig interesse for fisk og floder: han dræber odderen på åbredden, fanger Andvare-gedden i fossen, opfinder nættet, svømmer som sæl da han har stjålet Brisingsmykket, og springer i fossen som laks som den sidste og sikreste redning fra de forfølgende aser; i æventyret optræder han rent ud som fiskenes herre, ligesom Høner her er fuglenes, Odin er jordens og planternes.

Man kunde ud fra alt det være fristet til at opstille den forklaring, at Loke også har været vandgud. Men en ligefrem udtalelse i den retning finder man ikke undtagen i æventyret; og her tør vi ikke uden videre lægge ansvaret på Lokes egne skuldre: det er et i æventyr gængs træk, at der efter hinanden optræder herskere over himmel, jord og hav (eller en lignende tredeling); ikke mindst gælder dette det motiv, at sådanne tre repræsentanter efter hinanden skjuler æventyrets helt mod en ond forfølger.

Udenfor æventyret er der ikke nogen almindelig udtalelse om Lokes forhold til vandelementet; og det er i sig selv lidet troligt, ti vi har allerede overflod af naturelementer i Loke: flimrende luftvætte (dansk folktro), arneild (svensk-norsk), uvejrets ledsager (isl.); skulde han nu også have vandet, var der ikke meget som han ikke var bundet til. Derfor er det troligt, at Lokes forbindelse med fisk og floder har en anden årsag.

Samtidig opdager vi en anden vanskelighed. Det er lykkedes at føre det allermeste af Lokemyterne tilbage til de tre typer: Odins-Loke, Thors-Loke og »den onde Loke». Men vi beholder, som i så mangan videnskabelig undersøgelse, en rest tilbage, der ikke lader sig opløse. Resten består i Lokes flugt og tilfangetagelse. I ydre henseende er den indlemmet i Lokes straf; men dens træk tyder på et ganske andet lag. Denne Loke, der i dyreskikkelse (som laks) løber for sit liv, og endnu mere de tilsyneladende bagateller som myten interesserer sig for: nættets opfindelse og hvorledes laksen blev smal om halen, giver den plads som noget af den naiveste folkemyte, der træffes indenfor eddaverdenen.

1. **Loke opfinder nættet.** Myten i Snorres Edda om hvorledes Loke bliver fanget begynder med den gribende scene: Loke ser sig forfulgt og springer som laks i fossen, men aserne finder i hans bolig på arnestedet de fine asketråde af et næt — det første i verden — som Loke selv har opfundet for at vide hvad der kunde bringe ham i asernes vold, og som han har kastet på ilden ved sin flugt, at de ikke skulde opdage det. Den vise Kvaser fatter sammenhængen; aserne knytter et trådvæv som det de ser, og går til fossen for at fange Loke i det. Der er psykologisk sandhed i at den snedige Loke må udregne, også hvad der kan blive hans undergang. Og der er en dyb tanke i dette, at den onde falder for sin egen snedighed; ligeså i at han kun mod sin vilje kommer til at gavne menneskeheden med sin opfindelse.

Men netop det gennemtænkte gör, at vi næppe kan tro at have mytens ældste form for os; skulde den fiks og færdig være sprungen ud af skjaldens hoved? Og at Loke kun mod sin vilje gör menneskene noget godt, er vel i samklang med eddaopfattelsen, men er i skarp modstrid til de folkelige myteforestillinger om ham (England, Færøerne).

Rundt omkring i verden træffes myter om hvorledes guder eller lignende mytiske skikkelser opfinder de for menneskene gavnlige redskaber. Loke som nættets opfinder hører naturlig ind blandt dem.

Man kan således minde om skabelsessagn fra Algonkin-Indianerne: »Kæmpekaninen» (således er navnet på folkets mytiske grundlægger) skaber menneskene og danner et næt i lighed med edderkoppens.¹

2. **Laksen fanges.** Da Loke ser aserne komme, springer han som laks i fossen; men aserne danner nættet, således som de har set det i asken; og så drager de nættet op gennem fossen, Thor fra den ene side, de andre aser fra den anden, men laksen lagde sig mellem to stene og slap under; anden gang bandt de noget tungt ved nættet, men da sprang laksen over; tredje gang vadede Thor midt ad fossen, mens de andre drog nættet fra begge sider, og da laksen sprang over greb han den med hånden og fik tag på den ved halen; derfor er laksen endnu smal bagtil.

Finske tryllesange om ildens oprindelse indeholder en skildring, som har mærkværdig lighed i de enkelte træk. Ildgnisten er falden fra himmelen ned i søen, den bliver slugt af en lille fisk, helten, denne atter af en laks, og denne igen af en gedde; forgæves fisker menneskene efter gedden; de kalder den gamle vismand Väinämöinen til hjælp, han finder et sted hvor hörfrø ligger i jorden under en træstub, sør det i bålets aske, hörren vokser op, og han byder danne den til garn og næt; drager med sin bror, smeden Ilmarinen, nættet gennem vandet, gør det endnu større, men kan ikke få gedder, der skjuler sig i bundens huler; de kalder ad havguden Ahti, en lille mand dukker op af havet, river en fyrrestamme op, og med den som pulsestang vader han ude i vandet foran nættet og driver alle fiske op fra deres afkroge; gedden fanges og skæres op af havmanden, i den er laksen, i den den lille

¹) Brinton, Hero-myths of America, s. 29. — I Loke som nætsets opfinder spiller muligvis en sproglig tilfældighed ind. Edderkoppens næt hedder i Sverig **lockanät**; edderkoppen (eller andet langbenet indsekt) optræder i svensk-norsk-færosk som **locke**, **loye langbein**, **loki langbein**, grundbetydningen af dette **loki** er »spinder» (ell. lign.). Det er muligt, at et sådant ord **lokanet** 'edderkopnæt' er blevet tydet mytisk som »Lokes næt» og har givet anledning til myte om Loke som nætsets opfinder. [Deune tanke nu udviklet yderligere hos Celander, s. 18—26; men noget bevis for den lader sig jo ikke føre.]

smalle helt, i dennes bug finder man tre garnnøgler, det ene i det andet, inderst er ildgnisten, som fanges ind og gemmes i menneskenes arne.¹

Skönt hensigten med fangsten er forskellig, er enkelthederne mærkelig overensstemmende: den tre gange gentagne nætdragning over samme grund, og den endelige fangst ved en kæmpe der vader gennem strømmen og ingen fisk lader slippe forbi nættet (selve fangsten dog noget afvigende, fordi den ene myte tænker på indlands-forhold, den anden på hav-fiskeri); endelig fremtræder nættets forfærdigelse i begge som en opfindelse, helt bevidst i nordisk, i finsk synes opfindelsen navnlig at være hörrens dyrkning og anvendelse i dette øjemed.

Et slægtskab mellem de to fortællinger lader sig ikke godt nægte. Men ligheden lader sig ikke forklare ved at »ildens oprindelse» har lånt fra eddamyten (overhovedet ligger jo Finernes mytiske lån ikke nær op ad eddamytologien). De er to former af samme gamle stof; »ildens oprindelse» er den mest primitive, og er da vel den der ligger den fælles grundform nærmest.

3. **Loke stjæler Brisning.** Loke stjæler Brisingsmykket fra Freya; han svømmer med det, omskabt til sæl, ud til en klippe i havet, Singastein; Heimdal, gudernes vogter, forfølger ham, ligeledes i sølskikkelse, trætter med ham ved klippen og vinder Brisingsmykket tilbage. Dette er indholdet af Brisning-myten, således som den kendes i den ældste skjalde-digtning².

Brisingsmykket omtales lejlighedsvis som Freyas halsbånd (naturligvis bæres et sådant smykke af den skønneste

¹) Kalevala, sang 47—48; »Danske Studier» vil i en nær fremtid bringe en finsk forskers nærmere redegørelse for sangen. — Derimod findes det motiv, at fisken bærer mærke af gudens greb, som simpelt folkesagn omkring ved Vesterhavets kyster: flynderen har fået hulninger eller striber, da den prøvede at smutte i hånden på »Sankt Peter» (Wolf, Beiträge zur deutschen mythologie, I, s. 139).

²) Antydning i Haustlong (slutn. af 9de årh.); fremstilling i udskårne billeder i Olaf Pås gildehal (slutn. af 10de årh.), beskrevet i Ulf Uggason's Húsdrápa, hvoraf en enkelt strofe og kortfattet udtog i Snorres, Edda I, 264—268.

af gudinderne); men det spiller ingen mytisk rolle udenfor selve denne myte om dets ran.

Navnet **Brisingr** er afledt af no. **brisa** 'lyse, blusse, flamme op; vel også: glimre, glinse'. Brugt om et smykke betyder det altså »det strålende»; men der er ingen nødvendighed for at navnet egentlig betegner et smykke. Der findes et norsk **brising** m. 'bål. blus, lueild' (med sideformer: **brís, bríseld, brise** 'lue, blus'). Hvis vi indsætter denne værdi for den mytiske Brising, bliver det slet og ret en benævnelse for ilden. Myten om en sæl der stjæler Brising og svømmer bort men indfanges, stemmer da mærkelig med den finske myte om ildens ophav.

Omvendt stemmer både Brisingmyten og »ildens oprindelse» med Andvaremyten: også den drejer sig om at fange en fisk, der har en skat i gemme.

Her synes altså at være en egen mytekres, hvor Loke, næt, fangst af en fisk og af dens kostbarhed spiller en rolle. Men om Loke er den jagede eller fangeren, om skatten er ilden eller en smykkegenstand, deri vakler overleveringerne. Vi kan ikke med nogen sikkerhed skabe en fællestype ud af det nordiske stof alene — end mindre vurdere denne mytekreses betydning for Lokeskikkelsens udvikling.

Sagen bliver derimod en hel del klarere med at ses på bredere religionshistorisk baggrund.

Rundt omkring i verden træffer vi sagn om opfindere, som banede vejen for menneskers liv. Netop med en forholdsvis lav kultur kan myterne om dem spille en langt større rolle end om de andre eller de egentlige guder. Det store eksempel herpå er Indianerne, hvor snart sagt hver stamme har sine sagn om disse menneskehedens heroer: de har frarøbet vilddyr eller trolde alt det der giver menneskene fortrin for andre levende væsner, skabt redskaber ved rov fra skovens dyr og ført ild eller vand fra en fjærn trolde, som havde inde-spærret det til eget brug. De har undertiden også skabt menneskene eller grundlagt væsentlige dele af den menneskelige samfundsorden; men rigest udviklede er deres rov fra de fjærne væsner, der holder vand eller ild gemte i deres klippebolig; navnlig hos Nordvestindianerne ved Stillehavet fortæl-

les dette med træk, der rent forbavsende minder om den nordiske Suttungmyte.

Fra højere religiøst trin kender vi en lignende type i Prometheus; han skaber menneskene af ler, raner ilden fra de himmelske skjult i en urtestengel og nævnes som ophavsmand til visse offerskikke; han er tyv og bedrager — som de indianske heroer.

Hos de europæiske folk er typen i det hele sparsomt repræsenteret. Dens nærmeste arvetagere har vi vistnok ikke i mytologierne, men i æventyrene: askeladden der stjal trolde-skattene; men naturligvis møder man her i stedet for arne-ilden sådanne daglige ting som troldenes guldlygte ell. lign.

En nordeuropæisk sagnhelt, der til en vis grad hører til denne type, er de finske heltesanges hovedskikkelse, den gamle Väinämöinen. Ved siden af sine mere menneskelige eller alment heroiske oplevelser er han en urtids-heros; har dannet universet, frembringer eller fanger den første ildgnist, opfinder strengelegen, danner de ypperste redskaber af alle slags. Men Väinämöinen er ikke nogen virkelig urtidsskikkelse; han er egentlig Vestfinnernes havgud Väinö, der gennem sange blev kendt hos indlandsboerne og dær udfoldede sin store mytekres. Han er et bevis på, hvor let en sådan skaberheros frembringes endog i historisk tid indenfor en lidet udviklet religion.

Indenfor nordisk møder os en af de rigest udformede myter, hvis afstamning fra »stamfædre»-kresen næppe kan nægtes: Odin der stjæler Suttungsmjøden og flyver bort med den i ørneskikkelse; den svarer i sine enkeltheder mærkelig nøje til indianske myter om raven der stjal vandet og bragte det til menneskene, og i visse måder endnu nærmere til en indisk myte om hvorledes Indra ranede gudedrikken. — Dog ved vi ikke, hvilken »stamfar» der hos vore tidlige forfædre har været mytens ejer; Odin, der forholdsvis sent har svunget sig op til hersker, har sikkert arvet den efter en ældre myteskikkelse.

En mulig repræsentant for stamfartypen har vi derimod i Heimdal. I Voluspå betegnes menneskeslægten som hans børn; og han forfølger den i havet svømmende Loke og fratager ham Brising (egl. ilden). En anden mulig variant af typen er Thielvar, den første der bragte ild til Gulland

og blev stamfar til øens befolkning. Ganske vist lyder sagnet på at han derved hævdede øens fortryllelse; men efter sin hele type hører dette sagn til menneskehedens stamfædre¹, og selve fortællingen røber sig selv som beregnet på en videre kres, idet Guti (opnævneren til Gulland) kun er en af de tre sønner. Allerede tidligere har forskere da også anet, at der i Thielvar-sagnet gemte sig en forvansket myte af Prometheus-typen.

Disse skikkelsers udspring er dog ikke så tydeligt, at vi i dem kan finde nogen væsentlig hjemmel for Lokes udspring; denne må i så henseende tale for sig selv.

Det kan ikke nægtes, at en stor del af Lokes gådefulde væsen får sin forklaring, når vi antager ham for en sådan »stamfar» eller »kulturheros»; han er troldeoverlister og tyv, opfinder og kunstfærdig tildanner. I de stadig gentagne motiver, fangst af fisk og ran af ildgnist eller skat, har vi den væsentligste af alle myterne om stamfædre: helten der stjæler arneilden til menneskene. Fisken spiller her samme rolle som fuglen i Suttungs- eller vandhøntningsmyten: den har den kostelige skat gemt i sit indre; og myten var så at sige nødt til at bruge fisk, ti fuglen var optagen af den tilsvarende rolle, så myterne vilde have lignet hinanden indtil trivialitet, om ikke ildmyten straks havde grebet et andet synsbillede (et der med forsæt lå den naturlige ild så fjærnt som muligt) og ladet gnisten skjules i fiskens bug i vandet.

De forskellige myter om Loke, fisk og ran synes stærkt at stå i forbindelse indbyrdes; men det er vanskeligt at henvise dem til en fælles handlingstype. En af formerne, den hvor sælen svømmer bort med Brisning og forfølges af en anden sæl, ligger nærmest ved Suttungs- og vandmyterne (fuglen har stjålet karrets indhold og flyver nu bort, forfulgt af den fugl der er skattens ejer). En anden type er den, at fisken fanges i et særlig tilvejebragt (opfundet) næt: Loke i lakse-skikkelse; »ildens oprindelse»; Andvare. Motivet må vel i tidlig tid have kløvet sig i disse to hovedformer.

Væsentligere end at søge om grundformer til disse mytemotiver, som overleveringen har tumlet med på mange og ret

---

¹) Se mine »Episke love i Gote-ættens oldsagn», DSt. 1907, s. 197.

vilkårlige måder, er det almene synspunkt: Loke er en tyv, en ildraner, en Prometheus. Af religionshistoriske grunde må vi vente, at dette billede bunder i en tidlig menneskeheds forestilling om en stamfarheros, der har tilvundet menneskene de vigtigste goder ved ran fra andre væsner. Men disse primitive myter har vi ikke uskadte, kun splintrede eller dog omdannede til brug i mytisk digtning ud fra andre synspunkter. Hans ran fra troldene er stærkt tilbagetrængt (Andvare); væsenlig er han guderaner (Brising, Sifs hår, tordengudens værktøj). For så vidt står han på højde med Prometheus; guderne — ikke mere troldene — tænkes nu som ejere af alt det kosteligste. Ligesom denne får også han guderens straf, og motivet for straffen er for begge lånt fra den bundne jætte i Kaukasus.¹

Udenfor den egenlig myteverden har vi Loke som den snilde helt i folkeæventyrene. I det færøske æventyr om »Risin og Lokki» tager »en der hed Lokki» tjeneste hos jætten, narrer ham på forskellige måder i kraftprøver, dræber ham tilsidst ved at stikke en gløende stang i øjet, og kommer hjem med jættens skatte. I et islandsk æventyr »Lokalýgi» er Loki atter den snilde æventyrhelt — denne gang får han kongedatteren til at sige »det er lögn», i det udtrykket »lokalýgi» bød anledning til at knytte denne æventyrtype til hans navn.

Der må altså være gammel overlevering for at Loke-navnet knyttes til æventyrhelten, til repræsentanten for menneskets snille og snarrådighed. Af disse digtninger er utvivlsomt »mennesket narrer trold» den ældste og væsenligste gruppe. I den færøske overlevering spiller en række ganske simple typer af denne art den overvejende rolle; meget tyder på at Færøerne har gemt på ældre lag af digtning end de almindelige, mere fyldige nordiske æventyr. Denne Lokkiskikkelse må da efter al rimelighed også tilhøre et gammelt lag.

¹) Det er naturligvis ikke udelukket, at det græske sagn om Prometheus' straf (som i sen oldtid var almindelig udbredt og særlig velkendt for dem, der færdedes på Sortehavet) kunde have været medvirkende til at skabe Lokes straf (hos de sydligste Goter); men Lokefangstmyterne i det hele kan ikke afledes af Prometheus.

Men mærkeligt er det, at Lokki her optræder som menneskelig person. Det vil få sin forklaring, hvis Loke-skikkelsen fra ældgammel tid har været navn på den der overlistede trolde og bragte deres skatte til menneskene, ø: han udgår fra den »stamfar» eller »kulturheros», vi har fundet som den sandsynlige grundtype af »Loke som tyv».

6. Fra stamfader til Odins-Loke.

Vi har nu fundet fire væsentlige typer af den mytiske Lokeskikkelse. Vi begyndte med en Odins-Loke og en Thors-Loke som de to sideordnede hovedgrupper. Vi fandt »den onde Loke» som tredje hovedgruppe, så hvorledes han var den bærende magt for vikingetidens mytedigtning, vi så hans rod i indpodning af fremmed mytestof (Kaukasusjætte, djævel) i forholdsvis historisk tid, og var ikke i tvivl om at vi her havde den yngste udvikling, kunde endogså iagttage, hvorledes han i enkeltheder fortrængte de ældre typer. Den fjerde type, som vi nu fandt (»Loke som tyv»), er ikke ligestillet de to først iagttagne. Medens de foreligger i fast formede myter, har vi hans rolle kun i spredte lævn. Set fra alment religionshistorisk standpunkt viser han hen mod en tid, da gudeverdenen ikke var udviklet til rig mytedannelse eller til et religiøst skaberbegreb. Allerede af disse grunde må »Loke som tyv» ligge forud for de to andre. Men der er tillige en mulighed for at vise, at de to typer forudsætter »Loke som tyv», at de kan forklares som opståede af denne eller i alt fald at de har optaget den i sig.

Odins-Lokes rolle er næsten udelukkende at overliste trolde. Denne rolle kan forklares ved at urtidens ransmandstamfar er løftet med op til gudekresen og til et mere udpræget gudsbegreb, hvor guderne er mere af det ondes bekæmpere.

Denne gruppe har sin variant af Lokes fiskefangst: Loke anger gedden og tar dens klenodie. Myten har vi grund til at betragte som en variant af Prometheus-motivet, således

at det gyldne klenodie er trådt i stedet for ildgnisten (jf. det tilsvarende dobbeltspil mellem Brisngemen og ild)¹.

Man vil indenfor Odins-Lokes og Odins mytekrese finde træk, som i alt fald kan forklares som lån fra denne rannede stamfar.

Der er fortællingen om Odin, der i ørneham flyver bort med den stjålne Suttungsmjød i sit indre. Den har sikkert sit udspring fra en stamfar-myte om vandets oprindelse; og den kan da simplest henføres til Loke som oprindelig ejer, — men dette er rigtignok langt fra den eneste mulighed.

Odin, Høner og Loder skaber menneskene af to forskellige arter træstammer, ligesom i indianske sagn stamfarheroen skaber mennesker af dyr. Ud fra eddamytologien må Odin betragtes som hovedmanden her; men da Loke plejer at være den handlende i Odins-treheden, var det fristende også i denne sammenhæng af opfatte ham som hovedmanden. Men dette er dog uvist. Lokes rolle i troldeæventyrene svarer til en lov for primitiv fortællekunst (»bagvægt») og kan forklares som skabt ud fra dennes tankegang; det er da uvist, om der bør søges fjærne religionshistoriske grunde. Intet vidner heller om at denne skabelsesmyte går årtusender tilbage i tiden.

Om disse Odinsmyter kan vi da ikke sige noget sikkert, derimod synes »Odins-Lokes» oprindelse klar. Han har intet mytemotiv, uden hvad der svarer til stamfar-typen. Den oprindelige stamheros, tyv og opfinder er løftet op på højere trin, idet han knyttedes til den nye hovedgud Odin.

Sluttelig må fremhæves, at vi stadig bevæger os i en og samme stedlige linje. »Odins-Loke» var indenfor nordisk rigest optrædende på Færøerne; desuden kendes han i England. I sin mest ejendommelige (og til stamfartypen nærmest knyttede) myte har han med Rhinens guld at gøre; og endelig er selve Odinsdyrkelsen fra udgangspunkter i Rhinegnene efterhånden bredt nordefter. Loke-treheden og formodenlig også fangstmyten hører da til det, som denne bevægelse fører med

¹) Det hedder (i den islandske prosafortælling), at Loke for til havgudinden Ran og lånte hendes næt. Men når vi ellers har Loke nævnt som nættets opfinder, skal vel også Andvaremyten ordnes ind under forestillingen om Loke som den der knyttede nættet.

på sin vej. For trehedens vedkommende kan man i særlig grad godtgøre et sådant udspring.

Det mærkeligste ved »Odins-Loke» er de tre guder, der sammen vandrer gennem verden for at udføre deres værk (troldeoverlistelse eller andet). Ganske vist kender nordisk mytologi og nordisk tempeldyrkelse også andensteds tregrupper; men denne treflok, som myten på rent plastisk vis bringer på scenen og som den så løser op idet handlingen sættes i gang, står som typens kendemærke indenfor den hele gudekres; den er i sin art lige så ejendommelig som den lille ledsager er for tordenguden. For at finde treflokkens sidestykke skal vi gå til den keltiske mytologie. Således vandrer de tre guder Lug, Dagde og Ogme til jættestemmen, at hente Dagedes stjålne harpe ud af Fomorerens hal¹. Indenfor keltisk gudeverden er sådant ikke påfaldende; dær er jo tregrupper (med stadigt vekslende indhold) gennemført i en grad som intet andet sted i verden. Ganske særlig træffer man denne forkærlighed for altid skiftende tregrupper indenfor den østgalliske religionsgruppe som — efter Gundestrup-karrets og andre funds vidnesbyrd — har øvet så fremtrædende indvirkning på nordisk gudsdyrkelse².

Den rimelige sammenhæng er her, at et keltisk mytemotiv har fundet vej til gotisk gudeverden på en tid, hvor driften til at skabe personlig-prægede gudeskikkelser var virksom.

Forskerne synes i det hele enige om at den stærkere udformning af Odinskikkelsen og hans opsving til gudehersker navnlig ligger i tiden omkring Kristi fødsel og i de vestligste af vor folkeæts lande, hen mod Rhinen. Nogle har villet opfatte Loke som et sent tilsæt til denne Odinsmytologi. Jeg mener at have givet grunde for at betragte treheden som ældre, allerede udenfor Norden (den engelske trylleformel) knyttet til Odin, efter sin hele karakter gammel folkemytisk, og igennem fangstmyten bundende i ganske primitive fore-

¹) Jubainville, *Litt. celtique* V, s. 445. — I andre mytologier er de vandrende guddomme oftest to i tal, en større og en mere underordnet (Zeus og Hermes, Vorherre og S. Per; vor »tordengud og hans dreng» hører også derhen).

²) Jf. Bertrand, *Réligion des Gaulois* (1897), s. 341—80.

stillinger. Hertil kommer da dette sidste træk, hvormed den dateres som samtidig med selve Odinskikkelsens opsving.

7. Fra stamfader til Thors-Loke.

»Thors-Loke» står i et anderledes nært forhold til Thor, end »Odins-Loke» gjorde til Odin. Episk ytrer det sig deri, at Loke, eller nøjagtigere »tordensönnen», agerer overfor Thor: stjæler hans hammer. Odin og Loke følges ad, men de kommer ikke i nogen handling imod hinanden, ikke engang i en situation der viser dem i karakteristisk modsætning¹. Religionshistorisk ytrer det sig deri, at Thors tjæner eller sendebud er en typisk skikkelse over hele den nordlige halvdel af Europa. Thors-Lokes oprindelse kan derfor ikke søges udenfor tordenguden; jeg har antydnet som rimelig løsning, at »tordensönnen» fra først af er et af tordenens bifænomener, hvad der med sikkerhed gælder for det litauiske tordensendebud (det svage drön för tordenen).

Spørsmålet er da, om denne type fra første færd er helt uafhængig af den »Loke som fangstmand», vi ad anden vej har opstillet som grundtype. Men nærmere set lader de sig ikke skille. Tyveriet, som er så væsentligt et element for urtypen af Loke, har jo rod også i »tordensönnen» og i øvrigt i Thors-Loke. Den fremtrædende snedighed, som skiller Loke og »tordensönnen» fra de andre former af tordengudens ledsager (Thjalfe osv.), skyldes vel en krysning mellem de to typer. Man kan vistnok definere Thors-Loke som en bifigur til tordenguden, der har fået episk liv ved at optage træk fra de gamle myter om »stamfar» eller »fangstmand».

Lokeskikkelsen er altså på to forskellige områder løftet indenfor en mytisk gudekres: i »Odins-Loke» som ligemand, som overvinder af trolde, i »Thors-Loke» som underordnet, som den hvis tyvenatur vender sig mod selve guderne — et udtryk for at han allerede da har svært ved moralsk at hæve sig på trin med de egenlige guder.

¹) Et tilløb til handling er Lokes rolle i den sene fortælling om Brisingsmykkets rov (Sörlapátr); og her synes motivet oven i købet overført fra »tordensönnens» ran af tordenen.

Elementer til ham som »den svigefulde Loke» (»hinn lævisi Loki») ligger allerede tilrede, dels i Thorsmyterne, dels i gamle »fangst»-myter, der synes at have afgivet råstof til Lokes tilfangetagelse og til Brising-striden. Endelig kommer dertil selve motivet »den bundne Loke» vandrende fra Kaukasus-egnene sikkert gennem Østgoterne; og fremfor alt kommer berøringen med den stærke dualisme i de højere religioner: kristendommen og Zoroasterlæren, hvorfra djævlbegrebet trænger ind i folkeslag, der hidtil havde mindre absolute forestillinger om de mytiske væsner.

Denne udviklingsrække — både »Thors-Loke» og »den onde Loke» — ligger, efter kildernes vidnesbyrd, navnlig i østsiden af vor folkeæt: tordensønmyten findes hos Esterne, fiskefangsten hos Finnerne, den bundne Loke har sit naturmotiv i Elbrusfjældet, det brændte hjærte svarer til østeuropæiske, navnlig slaviske forbilleder.

Således får vi alene ved at følge mytetyperne, sammenstillende det ensartede og sondrende det ulige, tre store alderstrin i Loke-skikkelsens udvikling: 1) det yngste, »den onde Loke», der fylder eddatidens bevidsthed, men ingenlunde i samme grad ligger i de enkelte episke træk; 2) »Odins-Lokes» og »Thors-Lokes» to sagnkrese, som tilsammen danner det nærmest ældre trin (og i eddatiden ikke mere skarpt adskilles), hvor Loke er flyttet indenfor gudeverdenen; 3) endnu ældre »fangst»-myter hørende till »Prometheus»- eller »stamfar»-typen.

I denne undersøgelse har jeg ikke medtaget den uformede folketro om Loke, således som vi kender den af nyere overleveringer. Jeg har ligeledes fuldstændig set bort fra tolkning af Lokes navn eller navne; ti de tidligere forskeres eksempel viser, at man langt snarere lokkes til at tvinge mytestoffet ind under sine moderne begreber end når at følge dets veje.

Men nu da myteundersøgelsen er ført til ende, vil det være tid at vende sig først til folketroen, så til sprogforskningen, for at se hvad de i sig selv indeholder, og dernæst hvorledes dette forholder sig til det mytiske resultat.

8. Løke i nordisk folketro: arnevætte og flimrevætte.

Al folkemindeforskning bör begynde med at iagttage stoffet i sin begrænsede sammenhæng. Hvor stoffets nøje lighed og dets stedlige nærhed er uomtvistelig, der har man sikkerhed for at forestillingerne virkelig er forplantede i primitive menneskers bevidsthed. De enheder, som disse stedlige og stoflige grupper danner, gir et ganske anderledes solidt grundlag for bestemmelsen af de historiske udviklingslinjer end tidligere forskeres forsøg på at genfinde en eller anden idé i alskens løsrevne træk.

En sådan enhed — i sted, tid og overleveringens samfundslag og hele art — udgør eddamytologien — rigtignok en meget omfattende enhed, hvis rigdom af motiver røber forskellige tiders aflejringer, men dog er stemt sammen til en egen bevidsthed om Lokes væsen.

Enheder af langt simple arter danner de forskellige egne folkeoverleveringer. Jeg tænker herved på folketro, i enkelte tilfælde ligefremme offerhandlinger (eller magisk fremgangsmåde), i de fleste tilfælde korte sætninger som giver den mytiske forklaring af en eller anden foreteelse i naturen; undertiden også talemåder, der i lidt mere abstrakt form udtrykker det mytiske væsens indre karakter.

Jeg har tidligere behandlet disse forestillinger udførlig (DSt. 1908—09); siden er der givet udfyldende oplysninger i CELANDERS afhandling om »Lokes mytiska ursprung». Jeg kan derfor nøjes med et kortere overblik, hvori også det materiale indgår, der senere er kommet mig i hænde.

Skarpt fremtræder den svenske tro på en arneildens vætte i den skik, at børnene kaster deres udfaldne tænder i arneilden, i det de ber »Locke, Locke» (ikke sjælden »Nocke, Nocke») at skaffe dem en ny. Skikken er udbredt over de fleste gøtske og skånske lande (men ikke længere nordpå), desuden i sv. Finland.

På sidste sted fremtræder han som en mere personlig husvætte: »Uti det hörn, där spiseln är placerad, ansåg man förr husets tont hava sin bostad»; »vid den hos barn försiggående tandlossningen kastas tanden, som uttages, upp på

ugnen under bönen: 'djäv me äin bäintann i ställe för äin gulltann' eller endast: 'bäintann i ställe för gulltann'» (Nyländ IV, s. 65). »**Nockin** är ett slags hustomte, som anses vara boende på ugnen, ock kallas rätteligen **úrnsnockin**.» »Förr förekom det mäst att skrämman barn med, då det var tal om **úrnsnockin**.» »Något egentligt spöke menas icke härmed, utan en stundom välvillig, stundom motvillig eller elak — allt efter omständigheterna — ... andlig husbonde, som dels stjalper, dels jälper i huset.» »Utom benämningen **nock** på hustomten har i senare tid tillkommit benämningen **råde**, vilket sist blivit utbytt mot **tontn** ock **gubbin**» (Cel. s. 50).

Lignende gælder för den telemarkske **Lokje**: man bringer offer til ham ved at kaste det i arneilden, og offeret skaffer husfolket trivsel; men det offer der bringes er det første skind af den mælk der koges. Han opfattes rent animistisk som den vætte, der ytrer sig i ildens fænomener: når der høres en knitrende eller — efter andre — en pibende lyd i veden, »banker han sine børn», Lokje dengjer sine drenger¹.

Ved siden deraf har Telemarken forestillinger om Lokje som husligt småtrold, ligesom Finland, men endnu stærkere udviklede. Han er »en nattegenger», han »stager små børn»; ja der er endogså en fortælling om at han har trykket et lille barn i hoften, således at børnene efterdags har hulning på samme sted og ikke kan gå, før de er årsgamle. Desuden en tro på at det er ham der om foråret bringer lopper til huse: han kommer kørende skærtorsdag og skal ha tre snoede piske til at sætte sin slæde i stand med, at ikke hele loppelæsset skal vælte ved gården.

Medens de animistiske forestillinger, der knytter Lokje til et naturfænomen, er mere udbredte og helt sammenvævede med skik, er disse nisseagtige træk stedlig mere begrænsede. Det er den gængse udvikling: at et naturbundet væsen efterhånden personliggøres.

¹) I det nærliggende Sætersdal findes den samme gruppe forestillinger, blot at det pågældende væsen nævnes som arnens »vette», **vetten**, **aarevetten**, uden noget særligt navn. Endnu lidt sydligere, i Lister og Mandal, findes tandofferet, men således at **Gulmari** påkaldes; man må have tænkt sig ilden som et gyldent væsen.

Til dels hænger det sammen med at naturmotivet glipper. Tandofferet i ilden er det oprindelige; vidne herom har vi både i de talrige vidnesbyrd og i den ældre bygningsform med åben arne. Når derimod tandofferet lægges på ovnen, er det i sin orden, at stedets vætte opfattes som en i ovnkrogen boende »tomte».

En del spredte træk synes at stå i forbindelse med denne Lokje eller Lokke:

1) Isl. **kaupaloki**, en dragedukke der fremmer sin ejers velstand¹.

2) **Lokke** som navn på en eller anden art edderkop, særlig den langbenede vægedderkop (det skånsk-gøtisk-svenskfinske område, Sydnorge, Færøerne). Falder i henseende til sted ret nøje sammen med Lokke som husvætte, og har mange steder nøjagtig tilsvarende lydform; er i folkeoverlevering øjensynlig opfattet som et navn der betegner den som »lille trolde» eller »lille hustrolde». Man synes at have tænkt dels på dyrets lille og uhyggelige skikkelse, dels på den almindelige tro på edderkoppens magt over husets lykke. Det synes dog være en uoprindelig tilknytning; ordet hænger vist sammen med ud-sagnsordet **lúka** 'at lukke' i en af dets forskellige betydninger.

3) **Lokki** som mandnavn eller tilnavn i Danmark og Sverig (og **Loki** undtagelsesvis i Norge) må vel være opstået som øgenavn for en lille grim eller sær person (jf. **Puke** som tilnavn, og »hønisse» nu brugt som skældsord for sådanne).

4) Et par talemåder om garn, der kommer i ulave: »Opt er Loki á nálfpræðinu» (isl.), »Dær fik Lokke noget at bøde sine bukser med» (Lolland).

Alle disse forestillinger bunder i opfattelsen af Lokke som et husligt, snart gavnende, snart drillende væsen. Jo fjærnere betydningen kommer fra denne grundforestilling, des stærkere er den stedlige spredning bort fra det sydsvensk-sydnoiske Lokke-område.

Den anden type i folketroen er den danske Lokke, der stadig står i forhold til flygtige lyd- eller luftforeteelser af en eller anden art: 1) »Det er Lokke lejemand», om lysskæret af sol-

¹) Ligeså holstensk **mönöloke**, Müllenhoff s. 209, med lignende betydning, men etymologisk uklart.

stråler, der kastes tilbage fra strømmende vand; 2) »Lokke drikker vand», om solstråler der skinner gennem skyer; 3) »Lokke driver sine geder» eller »Lokke sår sin havre», om den flimrende eller springende bevægelse i luften på varme dage. De to første kendes kun af enlige, sællandske vidnesbyrd; »Lokke driver sine geder» synes at have været udbredt over det meste af Danmark (Skåne og Bornholm medregnet; »Lukas», kullebonden). I stedet for driften med får eller svin træder dog at »Lokke sår sin havre» i en stor nordlig og til dels østlig del af Jylland.

Ejendommelig for den danske Lokke-skikkelse er altså den skarphed, hvormed såvel geografisk område som naturgrundlag tegner sig — et naturgrundlag som ikke ensformigt gentager samme foreteelse, men gælder en lille kres af indbyrdes nær beslægtede lysindtryk.

På sine steder fortsættes udviklingen af det mytiske begreb. Når kvæget bliver usynligt i den varmemflimrende luft, »har æ Lokkemand nok taget dem». Og bestemte planter (flyvehavre eller jomfruhår) opgives som Lokkens havre.¹ Det drillende er det væsenlige i første tilfælde, det golde og derfor unyttige i sidste. Det første svarer til det drilagtige og tyvagtige, som så almindelig knyttes til alle småvæsner i menneskets nærhed; det andet lidt mere til det troldeagtige onde. Ud over disse rene naturmotiver når den danske Lokke-skikkelse ikke; den har ikke engang så megen personlig udvikling som de nisseagtige træk, der udvikler sig med arnevætten som udgangspunkt.

Lidt for sig står nogle talemåder, der betegner Lok(k) som lögnaren: isl. *lokalygi*, dansk »at høre Lokkes æventyr», »at føre Lokkes breve» (Sjælland, 17de årh.). Nogen berøring har det med det svingagtige i den danske Lokke-type; men udtrykkene forudsætter, at han føres talende på scenen, og

¹) Samme planter nævnes i sydnorsk og svensk (gullandsk) som trolldhavre, pukhavre; snarest bör man heri se en spredning fra den langt stærkere udviklede forestilling. Jf. Sébillot, *Folklore de France* III, s. 444: *D'après un récit des environs de Dinan, c'est une sorcière qui a produit le havron ou avoine sauvage* (sstds. 443 om planter der er skabte af Gud og de tilsvarende skabte af djævelen; stedet meddelt mig af H. Grüner Nielsen).

for så vidt svarer det nærmere til eddamytologiens Loke. Helst vil jeg betragte det som et enligt spor af den eddiske Loke, om end ikke uden nær tilknytning til folketroens typer.

Endvidere har Island — i modsætning til de gammel-nordiske lande — talemåder, der henviser på eddamytologiens Loke: »alle ting græder Balder ud af Hel — undtagen kul»; »længe ganger Loke og Thor» osv.¹.

Vi har altså to naturfødte Lokke-typer af ældgammelt udspring: mytiske opfattelser af tilværelsen i den naiveste form. De hverken lader sig aflede af eddaernes Loke eller kan forklare dennes oprindelse; men de kan til en vis grad have øvet indflydelse på det småagtige og drillende i hans væsen, derigennem måske også på det tyvagtige og det onde, men stærkt fremtrædende er disse sidste træk dog ikke i folketroen.

Endvidere vil — hvorledes man så forklarer den eddiske Lokes oprindelse — formen **Lokki** have sin naturlige forklaring som dobbeltform til **Logi**; altså »lue» eller personligt »luemand», »lysmand», hvad der nøje svarer både til arnevættens og flimrevættens naturgrundlag.

Endnu må det tilføjes, at man i flamsk (nøjagtigere i brabantisk) folketro har **Kludde**, **Lodder**, **Loeke** som navn på et lygtmandsagtigt væsen, der på mange måder plager eller gækker de natlige vandrere; men at dog både type og navn giver anledning til så mange betæneligheder, at jeg opsætter den nærmere behandling til en anden lejlighed².

¹) Uopklaret er **Lokabrenna** som navn på stjernen Sirius (egl. betegnelse af ham som den der bringer heden, ligesom i dansk?). Tolkning af ham som lue (**Lokaspæinir**) er en meget ung omdannelse (< **lokarspæinir** 'hövlspæiner').

²) Coox en Teirlinck, Brabantsch sagenboek I, s. 82—92. Jeg skylder H. Grüner Nielsen denne henvisning og en stor del oplysninger til forholdets nærmere forståelse; en nærmere redegørelse herom vil foreligge i DSt. 1912.

9. Lokes navn.

Jeg har nu gennemført Lokeskikkelsens udviklingshistorie ud fra myterne. Tydningen af den mytiske Lokes navn har jeg holdt mig fra, fordi den langt lettere kunde plumre undersøgelsen end klare den.

Erfaringen viser, at forskerne kan henføre navnene til de mest forskellige sprogrødder; men selv om man har fundet den rette rod, står man endnu usikker overfor de mange afskygninger i betydning, som ordroden omfatter.

Sagen stiller sig endnu værre, fordi hele den etymologiserende mytologi har til forudsætning, at et enkelt naturbegreb ligger bagved enhver skikkelse. Men de virkelige mytologier forener de for os mest usammenhængende begreber i én skikkelse; og jo lavere kultur vi når tilbage til, des mindre sandsynlighed er der for at navn og begreb dækker hinanden, i alt fald ikke på en med vor opfattelse stemmende måde. Er der sammenhæng mellem at hedde »Kæmpekanin« og at være menneskeslægtens skaber (Algonkin-indianerne), eller at være ravn eller allike og at skaffe menneskene besiddelsen af vandet (Nordvest-indianerne)?

Navneforskningen kan da kun give det mulige, ikke det sikre. En sproglig forsvarlig navnetydning yder ingen sikkerhed for synspunktets rigtighed. Omvendt vil der være nogen mangel ved en opfattelse, hvis der ikke kan opstilles sproglig forsvarlige tydninger af de pågældende navne. Navnetydningen er et kontrollerende og udfyldende hjælpemiddel.

Til Loke finder vi knyttet fire forskellige navne: **Lóðurr**, **Loki**, **Lokki**, **Loptr**. Der er så megen sproglig lighed imellem dem, at de må være folte som sammenhørende. Det vil derfor også for forskningen ligge nær at søge samme eller beslægtede ordrødder i dem alle.¹

¹) Til den følgende redegørelse har jeg benyttet velvillig meddelelse fra professor VILH. THOMSEN om tydningen lokki : logi og om hans tvivl ved loki : logi. Tydningen Lóðurr < Lufþurur er mig velvillig meddelt af dr. MAX BLANKENSTEINER. I øvrigt grunder fremstillingen sig på A. Kock, Loki osv., og R. Much, Der germanische himmelsgott (Festschrift für R. Heinzel 1898), s. 236, jf. s. 245.

Lokki, der udtrykkelig optræder som navn på arneildens vætte, er en ganske naturlig dobbeltform til **logi** 'lue' (dette sidste vil svare til en arisk navneform 'lukēⁿ, det første til afhængighedsformer 'luknó-).

Lóðurr kan henføres til den samme rod **luk** 'lys, ild' (urnordisk 'Luhþurur af arisk 'luk-tr' 'ilderen, ildgiveren' ell. lign.).

Loptr hænger sammen med oldn. **lopt** 'luft', **leiptr** 'glans', og bajrisk **loftern** 'at blusse op'¹.

Loki opfattes af A. Kock som sideform til **logi** 'lue'. Men om rigtigheden af en sådan overgang er der fra anden kyn- dig side udtalt tvivl. Også det faktiske sprogstof, som denne tydning bygges på (den telemarkske **Lokje**, og isl. **sem lok yfir akra**), er usikkert: norsk-isl. har gennemført formen **Loki**, ligesom østnordisk har gennemført **Lokki**; altså kan den også være kommet ind, hvor **Lokki** var på sin plads.

Resultatet er da, at disse navne — ligesom så mange andre gudenavne — kreser omkring betydningen »lue, lysglans». Dog er muligheden mindst for selve navnet **Loki's** vedkom- mende.

Navnetydningen har intet oplyst, om det fra først af er samme skikkelse, eller om ulige væsener er smeltede sammen på grund af deres lighed i navn eller andet.

Vi må derfor atter gå til indholdet, for at se om de enkelte navne ligefrem svarer til bestemte Loke-typer eller om de i alt fald kan fordeles imellem dem, således at hver får et passende navn. Jeg meddeler først det faktiske.

Lóðurr forekommer kun hos Odins-Loke og er knyttet til hans guddommelige væsen.

Loptr bruges overvejende om Loke indenfor gudeflokken, endog med særlig fremhæven af dets venlige betydning (således kalder Loke sig selv da han vil indynde sig, og han til-

---

¹) Derimod er det mig ikke muligt at finde nogen hjemmel for at **Loptr** særlig skulde være lynet. At en islandsk kirke brændes af **lopteldr** eller **eldr ór lopti**, siger jo intet; og man må netop kræve et ret stærkt bevis for at tordengudens svage ledsager skal kunne være en personificering af lynets kraft.

tales med kælenavn **Loptki** og tilføjelse »alle væsner elsker ham»¹.

Loki og **Lokki** forekommer som geografiske varianter: norsk-islandsk overfor dansk-svensk-færoisk. Men da vi ingen sproglig grund kender til en sådan forskel, gemmer her sig vel en indholdsforskel.

Loki er det sædvanlige navn på den mytiske Loke, dog med særlig fremhæven af det onde (**hinn lævisi Loki**).

Vi er herved næsten nået til en fordeling af navnene efter typer:

1) **Lokki** er dobbelform till **logi** 'lue'. Det er den mest udbredte benævnelse på arneildens eller husets vætte, og den eneste på lysflimrevættten. Disse skikkelser er ganske simple naturmytiske, ikke afledte fra det udformede Loke-billede; derfor må navnet snarest betragtes som deres særeje.

2) **Lóðurr** betegner Odins-Loke. Navnet af »ildbringer» finder dog ikke sin forklaring i nogen af de foreliggende myter, men viser tilbage til Odins-Lokes forudsætning, den prometheusagtige skikkelse.

3) **Loptr** fordeler sig da naturlig som Thors-Lokes navn. Betydningen »opblussende, strålende, glimtende» passer til et tordenfænomen. Nærmest ligger det at tænke på lysglimtene af det fremdragende tordenvejr; jf. litauisk, hvor tordengudens sendebud er det svage drøn, der går forud for selve uvejret.

4) **Loki** bliver da særnavn for den onde Loke (o: den bundne Loke) og vel tillige for grundtypen af Loke, urtidens folkeheros. Nogen sikker mulighed for navnets tolkning har vi hidtil ikke fået.

Forskellige mytologer har bragt Loke i forbindelse med udsagnsordet **lúka** 'at lukke'. Han skal være »lukkeren», »af-

---

¹) Lok. 5, 20; jf. Haustl. 8: Loptr sidestilles med »þórs of rúni». Undtagelser: Fjolsv. 26 (Loptr som forfærdiger af »svigens spyd») og Vspá in skamma (Loptr brugt til afveksling, da Loki er anvendt lige i forvejen). — Loptr bruges også som mandsnavn i de nordiske sprog, hvad man plejede at gøre med gudenavne af lavere rang, f. eks. Thjalfi i svensk.

slutteren», den der fremkalder hele tilværelsens afslutning i Ragnarok; eller han skal — ifølge Lokemyternes sidste gransker — være »lukkeren» med hentydning til de dværgartige væsners ævne til at bjærgtage mennesker. Men en sådan abstrakt tilblivelse som den første er ganske uholdbar for Loke, der ejer et rigt folkemytisk stof; og hans deltagelse i Ragnarok er langt fra så fremtrædende, at man deri skulde søge midtpunktet for hans virksomhed: den er kun et lidet udviklet led af en enkelt myte (den bundne Loke). Endnu fjærnere ligger den anden tolkning; Loke har intet med bjærg eller bjærgtagning at gøre.

I virkeligheden står forskningen uden nogen pålidelig tolkning af Lokes navn; og grunden dertil kan være den, at Loki slet ikke umiddelbart svarer til nogen ordrod i sproget. Sammenhængen mellem **Loptr**, **Lokki**, **Loki** og **Lóðurr** kan forklares således, at mellemformerne er »kælenavne» eller »kortnavne», der efter behag kan bruges for ethvert af de andre; snarest **Loki** for et med enkelt medlyd, **Lokki** for et med sammensat medlyd; **-ki** er kortnavns-endelsen, og det forudgående behøver kun at være en antydning af ordstammen.

Således vil vi få forklaret, ikke blot det sproglige fænomen at **Loki** og **Lokki** optræder som forskellige egne benævnelser på en og samme myteskikkelse. Men vi vil også have en forklaring der svarer til den hele mytiske sammenhæng, at en ildraner (**Lóðurr**) i tidens løb smelter sammen med tordenledsageren (**Loptr**) og til dels med den lavere folketroes jordiske »lysmænd» (**Lokki**).

Det er langt fra mig att udgive denne tydning af **Loki** for sikker. Netop fordi jeg har måttet flytte Loke-skikkelsens udspring så langt tilbage, må jeg stå kølig overfor altfor sikre meninger om det sprogstof og de begreber, der var tilstede, da navnet først blev dannet.

Min opgave har netop været at flytte hele spørgsmålet bort fra den etymologiseren, der hidtil har fyldt altfor meget i spekulationerne over Lokes væsen, og i stedet at drage den sagnlig-mytologiske udviklingslinje.

Jeg regner ikke engang kortnavns-tydningen for den eneste mulige ud fra dette standpunkt. En anden mulighed er, at **Loki** fra første færd er den samme som Kelternes **Lugos**,

(opfindelsernes, kunsternes og det menneskelige samfunds beskytter); set fra indholdets side kan de begge have deres udspring i den samme Prometheusagtige heroskikkelse. Efter en græsk forfatteres vidnesbyrd har der også i Gallernes sprog været et ord *lugos* 'ravn' (hvoraf bynavnet *Lugdunum* — urigtig — afledes. Vi kunde ikke få noget mere træffende navn end »ravnen» for den tyveheros, der udgør den formodede grundtype af Lokeskikkelsen — ganske som hos Indianerne denne er ravn og udfører sit ran i skikkelse af en ravn, og svarende til at Odin (oprindelig Loke??) bortfører skjaldemjøden i fugle-(ørne)-skikkelse.

At prøve disse og måske andre muligheder bör overlades til de fagmæssige sprogmand. Min undersøgelse er til ende. Den har ikke været lagt an på at fremkalde en tolkning af Lokes navn, allermindst en der tillige skulde udtrykke hans grundvæsen. Den har med hensyn til hans navn væsenlig villet pege på at der i kildestoffet foreligger faktiske oplysninger, som ikke bör overspringes under den sproglige løsning.

Men hovedsagen har været at vise Lokes historie ud fra mytestoffet. Det er en kendsgerning, at mytiske benævnelser skifter eller forflygtiges, men at episke træk — i kraft af deres ævne til at indprente sig i forestillingen — kan følges i fast kæde over store områder af tid og lande.

Mens tidligere forskere samlede træk til hans »grundvæsen» og, når det var fundet, næppe nok gav sig tid til at konstruere hans øvrige løbebane, er jeg begyndt med at sammenstille de i æmne og sted ensartede overleveringer til grupper eller typer, og rækken af disse udgjorde det stykke Lokehistorie vi kendte. Gennem en given overlevering, eddamytologiens i det væsentlige »onde» Loke, nåede vi til to forudgående mytegrupper, »Thors-Loke» og »Odens-Loke», som i kraft af stoffets rigdom og tydelighed viser os eddamytologiens umiddelbare forgængere. Til forklaring af den derefter tilbageværende rest af mytetræk opstillede jeg en Prometheuslignende urtype af Loke; her ligger bevisets tyngdepunkt i

---

1) *Fragmenta hist. Græc.* IV, s. 367. Jf. Holder, *Altceltischer sprachschatz* II, s. 313.

ligheden med andre folkeslags primitive myter, det nordiske stof er ikke større end til at udfylde det af dem givne skema. De gamle myters grundform står derfor så meget mere i tåge, og den videnskabelige sikkerhed i bevisførelsen er i forhold dertil svagere.

Dette er den samme overgang, som videnskaben har oplevet på så overordenlig mange andre punkter. Den romantiske trang til at søge tilbage til det allerførste udspring og finde tingens grundvæsen dær afløses af en interesse for den historiske rækkefølge, således¹ som den udtrykker sig i det vi kildemæssig har for øje, og i det vi kan slutte os til som et nær forudgaaet trin.

Til slutning må jeg mindes mine nærmeste forgængere. Ikke lidt skylder jeg FR. v. D. LEYEN. Det er sikkert hans afhandling om Odinsmjøden som har bragt mig til også at se fangstmyterne om Loke under samme etnografiske synspunkt. Og den opfattelse, der var ved at modnes hos mig, blev da også først udtalt af ham i hans »Germanische mythologie«. Jeg har nu stræbt at give den et noget bredere og fastere grundlag.

Af tidligere arbejder har AXEL KOCKS været det jeg hyppigst er vendt tilbage til, selv om mit hovedsynspunkt, alt som jeg arbejdede med stoffet, er blevet ikke lidt forskelligt. Endelig er der HILDING CELANDERS nysudkomne skrift om »Lokes mytiska ursprung» (Ups. 1911), der først fremkom efter at min afhandling var nedskreven, men som har ydet ikke lidt til de nisseagtige forestillinger om Lokke. Om hans grundopfattelse (Loke som ktonisk væsen) og om hans omfattende gendrivelse af mit standpunkt, eller hvad han anser for mit standpunkt, skal jeg tale nærmere i en anmeldelse (DSt. 1912).

Jeg kan ikke slutte denne undersøgelse af Lokemyterne uden også at bringe en varm tak til H. F. FEILBERG. Det var hans stadige opfordringer som førte mig til at genarbejde den nordiske mytologi ud fra folkeoverleveringens synspunkter. Hans ordbog har givet mig det første og rigeste stof til Lokeundersøgelserne. Notitser fra ham

har senere udfyldt det; og en af hans personlige bog-gaver skaffede mig først det estniske sammenligningsstof. At takke fuldt ud for det gavmilde vennesind, hvormed hver af disse gaver og mange andre er ydet, føler jeg klart at jeg ikke magter.

Om maran ock varulven.

Sågner från Bleking ock Småland

meddelade av C. W. v. SYDOW.

Jag hade gärna velat bidraga till fästskriften för min högt värderade vän dr Feilberg, som jag har att tacka för så mycken hjälp ock uppmuntran, genom en vetenskaplig uppsats, vartill jag har material samlat. Andra göromål hindra mig f. n. att utföra detta arbete, ock jag måste nöja mig med att lemna följande materialsamling.

Dessa uppteckningar äro gjorda av elever i Ronneby folkhögskola på den tid, då jag var lärare där. Jag har blott mycket obetydligt retoucherat dem i stilistiskt avseende. Det torde ha sitt intresse att se, huru en sådan grupp av föreställningar utformats ock varierar inom ett mindre område.

Vidskepliga personer tror, att om unga kvinnor, som är rädda för sin första förlossning, kryper genom en fölhamn (hinnor som omsluter fölet i moderlivet), har detta till följd, att smärtorna blir lindrigare. Till straff härför blir det barn som födes en mara, om det är en flicka, eller en varulv, om det är en gosse.

Då maran är i värksamhet, brukar hon göra sig osynlig. Hon kan också efter behov göra sig så liten, att hon kan krypa genom det minsta hål. Hon brukar rida hästar ock fläta deras man. I synnerhet tycker hon om att rida på sina ovänners hästar. Mänskor brukar hon inte skada, så länge de låter henne vara i fred.

Det påstås, att maran inte kan räkna längre än till tre. Man sätter därför upp brädbitar, som har mer än tre borrhål, i spiltorna. Maran kan då inte rida hästarna, förr än hon har räknat alla hålen.

En bonde i sydvästra Småland hade många hästar. Han vaknade ofta om nätterna vid att hästarna sparkade ock förde oljud ute i stallet. Han steg ibland upp ock gick ut i stallet, men då han inte kunde upptäcka något, trodde han, att hästarna var på något sätt sjuka. Hans granne gjorde honom uppmärksam på att hästarna var svettiga om mornarna ock såg trötta ut. Som han visste, att de inte kunde tas ur stallet om nätterna så kunde det inte vara någon annan än maran som red dem, ock han beslöt att fånga henne. Han visste nämligen, att maran inte kan komma ut genom något annat hål, än det hon kommit in genom. Han lagade därför i ordning en kork till det hål, som han misstänkte maran använde. Följande natt lade han sig i stallet till att vänta på maran. Om en stund började hästarna att hoppa ock sparka, ock han stängde då hålet ock lade sig att sova. Om morgonen, när han vaknade, stod där en vacker flicka. Bonden, som var utan piga, frågade henne, om hon inte ville städsla sig hos honom, ock det gjorde hon. Snart fattade han tycke för den raska ock vackra flickan ock friade till henne. Hon hade ingenting att invända, utan de gifte sig ock fick tre barn.

En dag, när mannen kom hem från staden, var han full ock misshandlade sin hustru. Hon sade då till honom, att hon var mycket för god för att få en sådan behandling: han visste inte, varifrån hon var. Då tog mannen henne med sig ut i stallet, visade henne hålet ock sade: »Därifrån är du kommen», ock med detsamma flög hustrun ut genom hålet ock lät aldrig se sig mera. Men om kvällarna kunde man sedan få se en svan kretsas över gården, ock det ibland, att den släppte ned en del vackra saker åt barnen.

En bonde, vars hästar reds av maran, hängde en lie i ett rep över en häst. Om morgonen, när man kom ut i stallet, fanns hans hustru liggande i jättskuren i spiltan. Det var alltså hans hustru som brukade marrida hästarna om nätterna.

Maran brukar fläta manen på hästarna för att bättre kunna hålla sig fast, när hon rider. En bonde lade därför ett par vantar på hästens rygg. När maran kom för att rida på hästen, fick hon se vantarna ock var tvungen att ta dem på sig. Följaktligen kunde hon inte fläta manen eller rida.

Ernst Valdemar Pettersson, Mjövik.

Det berättas, att unga kvinnor, som är rädda för att föda barn första gången, kryper genom en fosterhienna av ett föl. Därigenom skall de slippa några plågor vid förlossningen; men detta skall ha den följd med sig, att om ett gossebarn födes, så blir han en varulv, men om det blir en flicka, så blir hon en mara.

Varulven uppträder om natten i en hunds liknelse. Den försöker då att komma åt att bita människor. Det berättas, att en man blev anfallen av en varulv en natt. Han fick då hålla på att slåss med den ända tils dagningen; då fick han se varulven förvandlas till en karlsperson.

Även maran uppträder nattetid, men hon är då osynlig. Det påstås, att hon har sitt tillhåll i en del stall ock rider hästarna där. Hon brukar då fläta samman deras manar ock svansar. För att skydda hästarna för maran brukar en del personer hänga upp en död skata eller en markvast eller också ett såll över hästarna. De tror, att maran inte kan rida hästarna, förrän hon räknat alla fjädrarna på skatan eller alla grenarna på markvasten eller hålen i sållet. Detta lär ej lyckas henne, för det påstås, att hon inte kan räkna längre än till tre.

En bonde hade en gång kommit under fund med att maran red hans hästar om nätterna. Han beslöt sig då för att fånga henne, ock det gick till på följande sätt. Intill stallet var en vagnbod belägen, ock i vagnboden låg ett vagnsjul, som inte begagnades. Bonden slog en träpropp i julbössan en kväll, ock påföljande morgon stod där en ung kvinna bredvid vagnsjulet. Bonden tog hand om henne, ock efter någon tid fattade bondens son kärlek till henne ock de gifte sig. Träproppen hade sedermera blivit borttagen ur julbössan. Kvinnan kom vid ett tillfälle att få syn på hålet. Med detsamma försvann hon ock blev aldrig mera synlig.

Karl Johansson, Trolleboda.

Maran är en övernaturlig varelse, som kan höras ock kännas, men inte ses. Hon har tillkommit därigenom, att en havande kvinna krupit under en fölhamn för att slippa födselsmärtna. Hennes barn blir då en mara.

Maran rider både människor ock djur, d. v. s. trycker dem, så att de inte kan andas. När hon rider hästarna, flätar hon

deras man ock gnider in den med ett slags fett, så att det nästan är omöjligt att reda upp den. För att skydda hästarna för hånne hänger man en spegel framför dem, för maran förlorar sin makt, då hon ser sin egen bild.

En bonde, som hade många hästar i ett präktigt stenstall, hörde en kväll, hur hästarna sparkade ock gnäggade. Han förstod, att det var maran, ock täppte nyckelhålet. Nästa morgon, då han kom i stallet, stod hans hustru där. Hon hade varit mara, men var nu fri från förtrollningen.

Ernst Rudolf Petersson, Torstäva.

Maran är en på något sätt förhäxad mänska, som kan förvandla sig på många olika sätt. Hon säges ha uppkommit däri-genom, att havande kvinnor kryper genom en sele. Deras barn blir däri-genom maror. Maran kryper om nätterna in i stallen genom något litet hål i väggen, ock där rider hon hästarna, så att de dryper av svett om mornarna. Stundom rider hon även människor.

Det berättas, att maran brukade rida hästarna för en bonde. Denne hade hört att, om en kunde täppa hålet, där hon gick in, kunde hon inte komma ut, utan då finge man se, vem som var mara. Detta gjorde han en natt, ock på morgonen, då han kom i stallet, stod där en kvinna. Från den stunden blev hon fri från att vara mara.

Det berättas också, att en dräng hade ont av maran. När han hade lagt sig om kvällarna, kom där något tungt på bröstet på honom, så han knappt kunde andas. Han tyckte, det var, som om någon gått på honom, för han kände stövelklackarna. Men en kväll tog han in ett stort vattenkar ock satte utmed sängen. När hon sen kom på natten, slog han till hånne, så hon föll ner i vattnet. Då tänkte han ett ljus ock skulle se, om han såg hånne, men han såg bara, att hon gått upp genom skorstenen, ock fjät på golvet som efter en katt. Men sen hade han aldrig ont av hånne.

Karl Håkansson, Stålemara.

Maran är en övernaturlig varelse, som en inte kan se, men en kan få kännning av hånne på andra sätt. Hon säges komma till på det sättet, att en havande kvinna passar på att krypa

genom fosterhinnorna, då ett sto har fölat. Då slipper hon födslo-smärtor, men barnet blir en mara. Andra påstår, att maran uppkommer därigenom, att t. ex. en piga mördat sitt barn ock grävt ner det under ett golv eller dyl., utan att det blivit uppdagat. Då blir detta barn en mara, som inte lemnar husets folk någon ro om nätterna.

Maran uppträder särskilt i stall, där rider hon hästarna genomsvetta ock flätar deras manar ock smörjer in flätorna med ett slags fett, så att de blir mycket svåra att lösa upp. Även människor får ibland känning av henne. Det känns då som en tyngd över bröstet. En kan då knappt röra en lem eller andas ock plågas därför mycket.

Det sägs att, när personer är ute sent, efter 10 på kvällen, så kan de ha maran med sig in, när de kommer in, ock då anfäller hon dem, som förut varit inne. Ett medel att skydda sig för henne skall vara att lägga armarna eller benen i kors, för då har hon inte makt att röra en. För att hindra henne från att komma in i rummet, när en varit sent ute, skall en sätta käpp ock galoscher utanför.

För att maran skall kunna komma in i ett rum, behövs det en om än aldrig så liten öppning. Men hon måste också tillbaka samma väg, som hon kommit in. Täpper en det hål, som hon kommit in genom, är hon alltså instängd. På en gård, där hon brukade rida hästarna, beslöt bonden att fånga henne. Stallet var av sten, ock det fanns därför inget annat hål än hålet efter en knagg i dörren. En kväll, när hästarna började sparka ock frusta, passade bonden på att täppa hålet ock gick sen in ock lade sig. Nästa morgon gick han ner i stallet, ock då stod där en ung flicka från en gård i närheten. Från den dagen blev flickan befriad från att vara mara, för tas en mara på bar gärning, blir hon förlöst.

På ett annat ställe, där maran brukade rida hästarna, beslöt en av drängarna att ge henne, vad hon behövde. Han slidade därför en lie ock band fast den med äggen vänd uppåt på ryggen av en av hästarna. När han om morgonen kom ut i stallet, hittade han husbondens hustru svårt sönderskuren. Hon hade således varit mara, utan att någon vetat av det.

På ett ställe brukade en av drängarna svårt ridas av maran. Detta berättade han för sina kamrater. En av dem rådde honom

då att nästa gång, då han blev riden, säga: »Låt mig få vara i fred hädanefter, din leda markatta!» Inte långt därefter gjorde han detta, ock med detsamma vart han fri. Men bredvid honom stod en av tjänsteflickorna ock tackade honom för vad han sagt, för nu var hon fri från att längre vara mara.

Oskar Nilsson, Hetteboda.

Maran är ett andeväsen, som kan uppträda i olika skepnader, dels som katt, dels som hund ock även i form av andra djur. Hon kan skapa om sig hur som helst. Det finns många berättelser om henne.

När en person kördes till graven, hände det att, när de hade kört ett stycke, hästarna blev så svetta, att skummet flöt av dem ock de vägrade att gå längre. Men eftersom de bara hade en liten bit till kyrkogården, fick kusken dem med hjälp av piskan att gå fram. Han anade emellertid oråd, ock när han kommit fram, tog han av betslen på hästarna ock spottade tre gånger genom dem. Då övergav maran genast hästarna, men i stället överföll hon kusken, så att han tog till att skrika ock jämra sig ock kunde inte stå still, utan började hoppa ock regera som en galning. I detsamma kom prästen, han blev mycket bestört, när han fick se karlen. Han frågade de närvarande, vad det var fatt med honom. När de talade om, hur det gått till, förstod han, vad det var, ock läste några ord ur bibeln. Då blev en katt genast synlig utefter kyrkogårdsmuren. Den, sades det, var maran.

Även när folk sover, kan hon infinna sig. De sovande ger då ett smackande ljud ifrån sig. Detta brukar avjälpas genom att någon annan i rummet ropar dem vid namn, då överger hon dem.

En flicka hade mycket ont av maran. Hon fick aldrig sova om nätterna, för så snart det blev midnatt, infann hon sig ock banterade henne, så att hon var alldeles utmattad på morgonen. På grund härav kunde hon ej orka att vara uppe om dagarna häller, utan måste ständigt ligga till sängs. Till slut hittade de på råd: de stoppade upp kläder, som liknade en mänska, ock la dem i sängen, där flickan brukade ligga. Vid midnatt kom

maran ock började rida figuren, men märkte skillnaden, gav från sig några konstiga ljud ock försvann för att ej mer komma.

August Oredsson, Hasselstad.

Maran är osynlig ock kan gå genom lyckta dörrar. Om en hänger två döda skator över hästens rygg, vågar hon inte rida honom.

Gottfrid Petersson, Signemåla.

En del människor blir om nätterna förvandlade till maror. Det påstås, att de blivit sådana därigenom, att deras mödrar, när de var havande, krupit genom en sele.

Maran rider hästar om nätterna, så att de blir utmattade ock genomsvettade, ock flätar deras man i flätor. Hon rider också människor ock sätter sig då på bröstet, så att de nästan kvävs. Reser en sig då upp, går hon bort för tillfället; men en får inte lägga sig mer den natten, för då kommer hon igän, ock då kan hon vara omöjlig att få bort för rästen av natten. För att slippa marans besök i stallet, hänger man där en död skata eller en lie över hästen eller på andra ställen, där hon brukar hålla till.

Det berättas, att maran jämt brukade rida en häst, så att den var alldeles genomsvett, när ägaren kom ner i stallet om mornarna. Han hängde då en lie över hästen. Nästa morgon var han själv sönderskuren ock illa tilltygad på sin bak. Han förstod då, att det var han själv som var mara om nätterna ock som hade ridit över lien.

En person hade ofta besök av maran ock kunde inte bli fri från henne. På dörren fanns ett knagghål, varigenom maran gick in, ock han hörde, hur hon pep ock stönade, när hon kom. En natt, när hon kommit in, sprang han upp ock täppte till hålet. Då kunde hon inte komma ut, utan fick stanna till morgonen. Den natten var han inte besvärad av maran, men han hörde, hur hon letade efter något hål att krypa ut genom. När det blev dager, var det en ung kvinna i rummet i stället för maran. Hon stannade kvar i huset ock blev gift med den, hon förut plågat. Flere år bodde de lyckliga tillsammans. Varje kväll såg mannen till, att hålet i dörren var tilltäppt. En kväll

glömde han det, ock på natten blev hustrun åter mara, flög ut genom hålet ock kom aldrig tillbaka.

En jägare var tidigt en morgon på jakt, innan det dagats. Han fick då se en skata ock sköt hånne, men i stället för skata damp en gammal kärring ner från trädet. Hon var mara, men hade varit ute i skatskepnad, för maran kan använda många olika skepnader.

Evald Bondeson, Ragnabo.

Maran är en mänska, som blivit sådan genom att hannes mor som havande krupit genom fosterhinnorna hos ett sto, för att undvika eftervärkarna vid förlossningen. En kan skydda hästarna från att ridas av maran genom att hänga en almanaeka eller en död skata över hästarna. En kan också sätta upp skarpa liar över hästen, så att maran skär ijäl sig.

August Karlsson, Björketorp.

Maran är en varelse som har förmågan att osynlig färdas fram. Det berättas, att förr i världen havande kvinnor, som ville ha lätt att föda barn, skulle krypa genom en »föllumme». Det första barnet, hon sedan fick, blev en mara.

Det var en gång en man ock en kvinna som bärgade hö. Så sade mannen till hånne: »Om något besynnerligt kommer, så bara slå med tjugskaftet, men stick inte!» Sen gick han avsides. Bäst det var, kom en besynnerlig karl mot hånne ock ville fördärva hånne. Hon slog av alla krafter ock redde sig också. En stund därefter kom mannen ock var blodig.

Henry Jönsson, Östra Holt.

På en bondgård trodde bonden, att maran red hans hästar, för håret var avskavet på ryggen på dem. Han fann på råd ock band en lie på ena hästens rygg med äggen uppåt. Nästa morgon, när han kom i stallet, fick han emellertid se sin egen hustru liggande död, ijälskuren av lien.

Ett annat sätt att fri hästarna för maran var att hänga en död skata eller en gammal almanaeka i stallet.

En gång hände det, att när en dräng skulle gå in i stallet, det var någonting som kryste honom, så att han föll till golvet ock blev liggande där. När det dröjt en stund, undrade husbonden, varför han inte stängde till dörrarna, ock gick därför dit. Då fick han se drängen liggande på golvet ock bar in honom. Efter några veckor var drängen oppe igän, men det dröjde länge, innan han blev kry igän.

Fredrik Collin, Skärrgöl.

Maran påstås flyga omkring i luften, ock hannes tillkomst förklaras på olika sätt. Somliga säger, att när flickor, som inte blivit gifta, dör, blir de maror ock flyger omkring i luften ock skriker: heeereerana, heeereerana. Andra säger, att om en havande kvinna kryper genom en fölham, skall hon få lätt för att föda barnet, men det är en mara, om det är en flicka, eller en varulv, om det blir en pojke.

En mara brukade besöka en pojke genom ett litet hål i fönsterblyet. När det tätades, kom hon inte ut, utan när pojken vaknade om morgonen låg en ung vacker flicka hos honom. Han gifte sig med henne. Men en gång medan de låg, sa han: „Tror du inte, jag vet, varifrån du är kommen? Du är kommen från England.» I ett sus flög hon från honom. Han reste då till England ock sökte upp henne, ock sen hade de många barn tillsammans.

Maran brukar också rida hästar svetta ock trötta om nätterna ock fläta deras manar. Ett bra medel att hindra detta är att spika upp en död fågel mellan hästarna. Eller också kan en ta svansen av ett fäkreatur, när en slaktar det, ock spika upp mellan dem. Då skall hon inte ha någon makt över dem.

Fritz Larsson, Stiby.

Maran tros tillkomma så, att nygifta kvinnor, som är rädda för sin första barnsäng, kryper genom en fölhamn, d. v. s. fosterhinnan omkring fölet. Men till gengäld blir barnet en mara, om det är en flicka. Kan en fånga henne, blir hon den hon är, tils den som fångat henne visar henne, varifrån hon kommit.

I Urshults socken i Småland bodde en bonde, som hade många hästar. De brukade vara oroliga om nätterna ock vita av skum på mornarna. Han förstod, att det var maran som brukade rida dem, ock beslöt fånga henne. Han stoppade till alla hål, som fanns i väggarna, utom ett, ock det gjorde han en passande plugg till. På kvällen ställde han sig på lur. Rätt vad det var, hörde han, att någon red på hästarna. Kviect satte han pinnen i hålet ock lade sig sen att sova. När han vaknade, var det full dager, ock bredvid honom stod en så vacker kvinna, att han aldrig sett någon vackrare. Han behövde just en piga ock beslöt sig för att anta maran. Han blev snart så kär i henne, att han begärde henne till hustru. De gifte sig ock levde i ett lyckligt äktenskap ock fick ett barn. En dag reste bonden till staden ock kom drucken hem. Hustrun började då gräla på honom. Bonden blev häftig ock sade, att hon skulle sköta sig själv, eljes skulle han visa, varifrån hon var kommen. Han drog nu ut pinnen från hålet ock sade: »Därifrån är du kommen.» Med detsamma försvann hon genom hålet, ock han återsåg henne aldrig mera.

Frans Åkesson, Hägatorp.

En kan hindra maran att komma in genom dörren, om en borrar ett hål i tröskeln ock där stoppar ned en orm ock ett stycke vättasilver. Hålet måste sen noga fyllas igän.

Det är inte alltid maran rider hästarna. Stundom flätar hon egendomliga »knyltror» i manen på dem. Hästar som har sådana flätor trivs bra ock håller sig släta ock blanka, men löser en upp flätorna, vantrivs de.

Maran kan också rida människor ock kallas då för lillnisse. Denne kommer under en persons sömn. Den känns alltid först vid fötterna. Så går den sakta fram ock lägger sig på den sovandes bröst. Det känns mycket smärtsamt, personen förmår inte vrida sig eller tala. Märker någon hans belägenhet ock ropar honom i namn, försvinner otyget.

Om den som har lillnisse, innan han går till sängs, sätter sina skor så, att hälarne är vända åt sängen, förmår lillnisse inte komma upp i bädden.

Ett annat skyddsmedel, som är bra för såväl människor som hästar, är att i ett band av bast kring halsen bära vitterlök, vättasilver, vitt ormben ock ändalöst trä.

Karl Andersson, Kornstorp.

Nu känner en inte mycket till maran. Vad en vet om hanne är blott, vad de gamla berättat om hanne. Hon kan uppträda dels som katt, dels som mänska. I förra fallet är det huvudsakligen djuren hon plågar. Djuren blev överansträngda ock genomsvetta genom den börda, denna katt skulle kunna åsätta dem. Detta djurväsen flätar till manen på hästar.

Förr i tiden fanns det också människor som kunde vara maror. Var det en kvinna, kallades hon mara; men var det en man, kallades han varulv.

På en gård var det en dräng ock en piga. Pigan var mara, ock detta berodde på hannes föräldrar. Drängen hade flera gånger överfallits av en okänd varelse, ock han misstänkte pigan ock beslöt fånga maran en gång. När de höll på med höbärgningen, överfölls drängen plötsligt av maran, men eftersom han hade hötjugan i hand, fattade han mod ock sade: »Nu ska du få, din förbanskande mara!» Maran blev då mänska, ock då befanns det, att det var pigan som varit mara. Hon svarade honom genast: »Tack skall du ha, för att du har frälst mig ifrån denna omänskliga plågan!» Det var uttrycket »mara» som skulle ha frälst pigan från den övernaturliga plågan.

Viktor Andersson, Törneryd.

Maran är en kvinnlig person, som kan färdas osynlig. Hennes mor har krupit genom sele eller genom ett föls fosterhinnor.

Maran brukade rida hästarna genomsvetta. Eller också knöt hon så många knutar å bindslena, att hästarna omöjligt kunde lösas, med mindre än att en skar av bindslena.

Till skydd mot maran upphängdes i stallet en död skata eller ugglas eller en skarpslipad lie.

Alfred Eriksson, Dalandshult.

Maran ser ut som en stor katt, menar somliga. Om nätterna är hon ute ock överfaller såväl människor som djur. Andra menar, att maran är en mänska, som svurit bort sig till den onde ock efter sin död blivit förvandlad till mara.

En bonde hade många hästar. Om mornarna, när kusken kom ut i stallet, märkte han, att den största hästen alltid var svett ock trött. Ofta var svansen flätad, ock det troddes, att maran hade gjort det, för ingen visste, att kusken var sömngångare. Husbonden tyckte, att det var synd om djuret, ock beslöt att göra något för saken. En kväll slipade han en lie ock spikade fast den i ingången till stallet. Om morgonen, när bonden kom ut, stod drängen mot lien med nästan avhugget huvud. Det var han som hade varit mara.

Emil Svensson, Östra Hult.

Ibland händer det, bäst en är ute ock »västas», att en kan få något tungt på lasset, så att hästarna knappt orkar dra, ock då kan en vara säker om att en har maran på lasset. En kan då slippa henne, om en går fram ock tittar hästen inunder luggen; men en får akta sig, för en kan då lätt få sig en »örnavånglare», så det känns.

Ibland rider maran hästarna i stallet, så de är alldeles svettiga om mornarna. För att bli av med henne kan en då hänga en tallrisruska eller en död skata på stalldörren, för när maran får se den, rider hon bort på den ock kommer aldrig tillbaka. ♦

En bonde bad sin dräng sitta på en häst en natt för att vakta mot maran. När bonden kom in, satt drängen på en spiltbalk, ock hästarna var svedtridna.

Axel Olsson, Lyckeby.

Brödrahalla.

En småländsk runsten ock en folksägen.

Av OTTO VON FRIESEN.

Icke fullt en fjärdedels mil öster om Ölme­stads gästgivar­gård i Refteles socken ock Västbo härad, omkring 9 mil ssv.

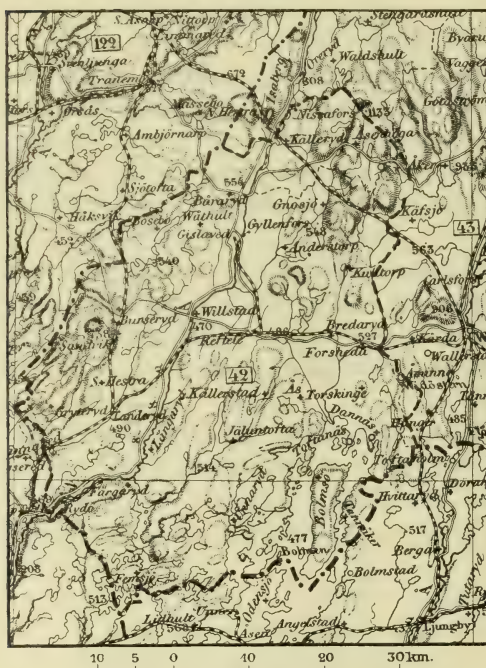

Fig. 1. Västbo hd.

om Jönköping, höjer sig en tämligen brant, ursprungligen nästan rund gruskulle av ett par hundra meters genomskärning över den här i trakten eljest ganska plana marken. Kullen är belägen omedelbart norr om den punkt, där landsvägen mellan Refteles ock Bredaryds kyrkor löper in emot ock berör järnvägen mellan Halmstad ock Nässjö. I kullens södra ända har man sedan gammalt haft ett grustag, ock väldiga massor sten ock grus ha särskilt under järnvägsbygget på 1870-talet ock möjligen också senare bortförts, vadan en stor del av den ur-

sprungliga åsen nu är bortschaktad. Detta måste i hög grad beklagas, ty vi ha här att göra med den plats eller en av de platser,

där västboarne samlades till ting i gamla dagar. Det nuvarande tingshuset är beläget något mer än en fjärdingsväg längre västerut vid Refteles järnvägsstation, men ännu står det gamla tingshuset öster om gästgivargården som en fingervisning om att tingsplatsen en gång legat österut från Ölme-stads by.

De gamla i bygden kända sägner knutna till den ovan omtalade gruskullen. De kalla den **Brörehalla** eller **Brö(d)rahalla**, ock ett torp, som ligger uppe på backen, heter nu ömsom **Brö(d)-**

Fig. 2. Reftede med omnäjd.

Brödrahalla är den lilla kulle med en lägenhet på, som ligger strax norr om järnvägen, utmärkt med bokstaven B.

rebo, Sannebo ock Kullen. Grustaget kallas allmänt **Brörebo-håla**¹. Det är uppenbart, att vi här ha att göra med samma plats, som i äldre urkunder ock arbeten kallas **Brödrahalla**². Ett fastebrev, utfärdat av domhavanden i Västbo Christian Corneli-

¹) TUNELD, talar om »torpet Brödrahalla». Så ock J. A. LAGERGREN i Antikv.-topogr. arkivet i Statens hist. museum samt DJURKLOU där-sammastädes.

²) Se t. ex. Tuneld, Sth. 1832, 3: 2, s. 883 ock Wieselgren, Ny Smålandsbeskrifning III, s. 132.

son den 8 juni 1598, meddelar, att tinget hålles »wid Brödra-
stene»¹. Reftete ligger mitt i Västbo härad, ock i regeln har
väl tinget hållits här, om det också, såsom STYFFE (Skand. under
unionstiden, s. 157) anger, stundom varit förlagt till andra orter
som t. ex. Unnaryd (Undarit 1401). Även inom Reftete har
platsen något växlat: utom från Brödrahalla utgivas brev också
från Thingstadh, som skall vara identiskt med ett likabenämt
torp under Väboholm (enl. Wieselgren a. a., s. 81). Väboholm är
beläget en halv mil väster om Brödrahalla. Men att åsen vid
Brödrahalla redan i forntiden använts till tingsplats, därför
synes den omständigheten tala, att två runstenar — såsom vi
nedan skola finna — blivit här resta fjärran från människo-
boningar.

Äldre personer i Ölmestads by erinra sig ännu, att i deras
barndom, innan ännu järnvägen (på 1870-talet) drogs fram ge-
nom åsen, överst på dennas krön stodo två jordfasta, stora ock
flata stenar, lutande mot varandra. Stenarna voro starkt moss-
belupna, så att det är lätt förklarligt, att man ej iakttagit några
ristningar på dem; men några gamla trodde sig ha hört av
sina fäder, att det skulle finnas, någon slags inskrift på den
ena eller kanske på båda stenarna. Två »reserstenar» omtalas
också av TUNELD, J. H. VALLMAN (mskr. i Statens hist. museum)
ock WIESELGREN. Den förstnämnde säger, att de »kanske varit
runstenar, ehuru inga runor därpå synas»; enligt WIESELGREN
»påstår man, att de äro runstenar med otydliga runor». Sanno-
ligt är det dessa stenar som åsyftas av ROGBERG ock RUDA i
Hist. Beskrifning om Småland s. 576: »Wid Gästgifwaregården
Ölmestad äro 2:ne runstenar, men runorna så utnötte, att de ej
kunna utredas».

Om monumentets utseende i början på 1800-talet ger JACOB
ADLERBETH (mskr. i Statens hist. museum, närmare citat nedan
s. 611 n.) den upplysningen, att det bestod av »två, tre alnar från
varandra resta stenar, av vilka en är 3 alnar hög, men den
andre, fordom av samma höjd, nu betydligt förminskad, sedan

¹) Jag känner brevet genom en avskrift, som ställts till mitt för-
fogande av den kände fornvännen ock fornforskaren konduktör F. J. E.
ENESTRÖM i Gislaved. Härför, liksom för den mångahanda jälp, han
lemnat mig för den undersökning, som här offentliggöres, ber jag att få
till honom uttala mitt förbindliga tack.

en från dess övre hörn i sned riktning remnad trekant nedfallit till jorden».

Sägnerna i orten om runstenarna föranledde år 1906 konduktör F. J. E. ENESTRÖM att anställa en undersökning i Brödrabohåla. Det vore ju möjligt, att stenarna rasat ned i hålan ock blivit liggande, trots det att veterligt en mängd andra blivit bortförda ock nedlagda i järnvägslinjen. Efter långvarigt ock

Fig. 3. *Brödrahallastenen från framsidan.*

mödosamt sökande påträffade hr ENESTRÖM värkligen en runsten, som visserligen var starkt skadad. Den andra stenen har hr E. senast i år förgäves eftersökt. Hr E:s nitiska efterforskningar äro desto mer beröm värda, som de varit förenade med icke obetydliga personliga uppoffringar. Det återfunna runstensstycket har igänkänts såsom tillhörande en av de på åsen resta stenarna av en trovärdig person, änkan Johanna Lorentzson, vilken som barn ofta lekt på platsen, där de en gång stodo. Fragmentet är genom hr E:s försorg nu rest på en väl skyddad plats i det numera skogbeväxta ock övergivna grustaget strax

norr om järnvägen ock öster om den lilla väg, som från landsvägen leder upp till torpet Brödrabo.

Den sålunda återfunna runstenen har dessvärre icke i äldre tid blivt undersökt av runforskare, ock någon tidigare läsning av den är mig icke bekant¹. Jag har själv två gånger varit i tillfälle att undersöka den, båda gångerna beledsagad av hr ENESTRÖM: första gången den 17 dec. 1906, andra gången den

Fig. 4. *Brödrahallastenen sedd från högra sidan.*

12 aug. 1911. Vid sistnämnda tillfälle fotograferade jag stenen efter att ha på vanligt sätt fyllt i de säkert huggna rundragen med i vatten upplöst slammad krita. Vidstående bild är en reproduktion av den erhållna fotografien.

Stenen består av en mörk, flagrande bärgart ock är i sitt nuvarande skick 1 m. 65 cm. bred ock 1 m. 20 cm. hög.

¹) Den läsning, som återges i den »Smålandsbeskrifning», som utges av Nya Växiöbladet, Jönköpings län s. 625, härleder sig sannolikt från mitt första besök vid stenen.

Runor äro anbragta dels på ena flatsidan (A), dels på ena överkanten (B).

A. I inskriftens början, som vidtar i stenens nedre vänstra hörn, kunna en, möjligen flera runor saknas. Alltså:

[? . . .] ru¹ i² fr³ +⁴ r[isp]⁵ + stin + pana + eftir + s[uin?]
 auk [iskil⁶] suni · sina × tua⁷

B. [hialpi + ku]p + selu [+] pi[ra]

1) Möjligen 1: runans nedre del är avflagrad, men att dömma av spåren i den under flagringen liggande stenytan är det snarast u.

2) Att dömma av denna runas närhet till den följande kan här knappast ha stått 1. Däremot talar också, att något spår av bistav ej finns på den smala oskadade stenyta, som finns kvar omedelbart ovanför huvudstaven.

3) Spåren av bistavarna synas i den flagrade stenytan såsom ned-sänkningar.

4) Av skiljetecknet synas svaga spår.

5) Mellan r ock i tyckas endast två runor kunna ha fått plats.

6) Runspåren tala snarast för att läsa iskil, men det är osäkert.

7) Nedre delen av huvudstaven är bortslagen.

I översättning lyder sålunda inskriften:

Torlev (eller Rolf) reste denna sten till minne av S(ven?)

ock Eskil(?), sina båda söner.

Ristningen torde böra hänföras till tiden 1025—1050.

Av vad som hittills meddelats är det sålunda klart, att tingsplatsen fått sitt namn — Brödrahalla — efter de båda stenar, som en gång stodo resta på backens krön: hall är nämligen den småländska beteckningen för en större flat ock jämn, jämförelsevis tunn sten. Vi äga till yttermera visso från senare tid direkta vittnesbörd om att själva stenarna burit namnet brödrahalla. Antikv.-topografiska arkivet i Statens historiska museum innehåller efter J. H. VALLMANS resebeskrivning en notis om »två uppreste stenar vid Ölmestads by, kallade Brödrahallar», ock en handskrift av JACOB ADLERBETH, som förvaras i Statens hist. museum, meddelar: »Brödrahallar kallas tvenne ¹/₄ mil öster om Ölmestads gästgifvaregård — — resta stenar» (1820- eller 1830-talet)¹. Att Brödrahalla ännu på 1500-talet var

¹) Mskr. i kapsel märkt: Arkeologi. Anteckningar af J. ADLERBETH.

appellativum, framgår därav att ordet då finnes utbytt mot synonymet **brödrastene** ock tingsstället anges som »**widh brödrastene**». Betydelsen av detta ord kan knappast vara mer än en: brödernas stenar.

Ortsäggen känner också förklaringen till denna benämning. Det berättas nämligen — säggen är enligt konduktör ENESTRÖM känd både i Västbo ock Östbo härader — att i den grå forntiden två bröder blivt spådda, att de en gång skulle döda varandra. För att denna fruktansvärda spådom ej skulle gå i uppfyllelse, sända föräldrarna sina söner att uppfostras på vitt skilda orter. Åldrade återvände de till hembygden ock möttes på tingsplatsen utan att känna igen varandra. De båda främlingarna åtföljdes av var sin hund. Hundarna råkade i slagsmål, ock snart voro också deras härrar invecklade i ett envig, som blev bådas deras bane. Fallna igänkänna de varandra, ock till deras minne resa anhöriga på tingsplatsen de båda stenarna. Den utmärkte kännaren av småländsk odling ock folktradition, intendenten P. G. WISTRAND, har för 30 år sedan (juli 1880), såsom han haft vänligheten meddela mig, i Reftele upptecknat säggen sålunda: »En trollpacka hade förutsagt en rådder [havande] kvinna, att hon gick med tvillingar, gossebarn, ock att dessa, om de fingo leva, skulle bliva varandras banemän. Pojkarna kommo till världen, men kunde aldrig draga jämt, varför deras föräldrar, som fruktade, att spådomen skulle slå in, skickade dem åt var sitt håll långt bort i främmande land. Efter många år återvände de» etc. (fortsättningen överensstämmer med ovan återgivna version).

Säggen finnes omnämnd i äldre källor. WIESELGREN a. st. berättar den sålunda: »Två stora rese-, man påstår också runstenar med otydliga runor jämte stora vägen påstås utmärka, att två bröder där mördat varandra, om vilka var spått, då de voro barn, att så skulle gå, varför de åtskildes spåda, men å tinget möttes, ock dräpte de varandra utan att känna sin släktskap.» ALLVIN, Beskrifn. öfver Västbo hd, Jönk. 1846, s. 96 notger några detaljer till: »Sagan förmäler, att som en följd av en spådom, det bröderne skulle bliva varandras banemän, de företogo sig att bo i långt avskilda länder, men att ödet icke dess mindre förde dem här tillsamman. Deras förut stövande hundar träffas först ock börja striden; drängarna löpa till för

att emellan hundarna återställa freden, men råka själva i slagsmål, vilket slutligen övergick till de för varandra okände bröderne ock slutar med bådass fall.» Att traditionen om Brödrahalla nu lever ute bland folket i den form, vari den ovan meddelats, kan möjligen bero på uppfriskning från de senast citerade, åtminstone i Västbo välbekanta Smålandsbeskrivningarna. Det finns nämligen en omständighet som tyder på att traditionen på 1870-talet åtminstone ställvis var i utdöende. J. A. LAGERGREN skildrar i en berättelse till Vitterhetsakademien av 1876 (i Antikv.-topogr. arkivet) omständigheterna vid brödernas tragiska slut väsentligen annorlunda. Enligt hans sagesmans uppgift skulle bröderna ha kommit i tvist om en gård, som låg på eller intill tingskullen, varvid den ene brodern slog ijäl den andre ock till straff härför samma dag dödades av Godfar (åskan). Tydligt hade åtminstone LAGERGREN'S meddelare glömt det värkliga skälet till brödernas strid, han eller äldre berättare — ock så har envigets motiverats på ett nytt sätt. Ty att den först återgivna relationen är den ursprungligare av de två, framgår med visshet därav, att den är känd ända från 1500-talet. OLAUS MAGNUS (»De gentibus septentrionalibus lib. I, cap. 31) syftar tydligt på Brödrahalla med följande berättelse (jag återger den efter Mikaelisgillets nya svenska översättning: s. 69): »I södra delen av Göta rike finnas tvänne över ett brödrapar resta minnesstenar, av hög ålder ock ännu i dag mycket omtalade: dessa bröder hade nämligen, då de ännu knappt lemnat ungdomsåren, fått sig av spåmän förutsagt, att de skulle komma att dräpa varandra. Fasande för ett sådant olycksöde ock för att undvika dess uppfyllelse beslöto de att ständigt leva i främmande land ock styrde kosan åt skilda håll till avlägsna delar av jorden. Men när ålderdomen inställde sig ock krafterna avtogo, återvände de till sitt fädernesland, menande var för sig, att efter förloppet av en så lång tid den andre brodern vore död ock den ödesdigra spådomen således utan värkan. Men utgången blev en annan, ock ödet skapade sig en utväg. Ty när de båda gamla männen utan att känna varandra sammanträffat några mil ifrån staden Jönköping, där de, efter att ha hälsat varandra, för en stund slog sig ned för att vila ut i en tallunge vid stora landsvägen, kommo deras hundar i slagsmål ock därpå de själva i ordväxling, varpå de

råkade i handgemäng ock tillfogade varandra sår, av vilka de dogo, sedan de dock under dödskampen igänkämt varandra. Så förtäljer sagan enligt de gamle, utan att man dock vill gå i god för den. Omkring nämnda plats ses stora högar av otaliga stenar, sammanförda av förbiresande folk, som utan vidare omständigheter kastat dit dem. Det är nämligen en plägsed hos detta folk, att resande, som passera förbi märkliga ställen, där under ock järtecken inträffat, kasta en hop stenar dit, detta till äventyrs av det skäl, att man under en from förevändning vill hålla de steniga vägarna rena ock fria, eller ock av någon annan hederlig anledning.»

Så OLAUS MAGNUS. Det är ju uppenbart, att han åsyftar Brödraballa, ock det är ju påfallande, hur nära hans återgivande av sägnen sammanfaller med den ännu levande folktraditionen. Tänkbart är nu visserligen, att en lärd präst i trakten under studiet av OLAUS MAGNUS gjort samma kombination av minnesmärkets namn ock den av OLAUS återgivna sägnen som vi ock sålunda givit sagan ny livskraft. Men denna möjlighet berör ju på intet sätt vissheten om att sägnen varit knuten till vården redan i slutet av medeltiden. Ock vilka anor har den? Ännu i slutet av medeltiden var runkunskapen så levande på traditionens väg, att man säkerligen utan svårighet kunnat tolka en inskrift med så pass enkelt ordförråd, som den här ifrågavarande har. Man stavade ut, att stenen var rest av en fader över hans två söner, ock så fyllde fantasien i denna torftiga ram med de romantiska detaljerna. Men redan dessas art talar delvis mot ett dylikt antagande. Här OLAUS riktigt återgivit folksägnen så äro de båda bröderna åldrige män, när de återvända, ock då är det ju föga sannolikhet för att deras far ännu skulle vara i livet ock resa vården över dem. Vågar man bygga på denna detalj, har traditionen redan omkring 1500 sålunda lemnat inskriftens stöd ock går följaktligen längre tillbaka i tiden. Själva sägnen synes vara ganska ensam i sitt slag ock är icke mig veterligen knuten till någon annan plats i Småland eller annorstädes. Intendenten P. G. WISTRAND erinrar mig visserligen om att motivet i folkvisan Geijer-Afzelius nr 84, »Per Tyrssons döttrar i Vänge»¹ är lokaliserat bland annat till gården Geraryd i Hinne-

¹) Bergströms upplaga s. 380.

ryds sn, Småland: tre bröder dra i sin ungdom bort ock slå sig på röveri, överfalla ock döda sina tre systrar julnatten ock dödas till straff härför av fadern, som ej igätkänner dem som sina söner¹. Men motivet är ju i Brödrahallasäggen väsentligen ett annat. Själva uppräningen till de båda brödernas envig, de kämpande hundarna, är också originell. Det synes mig sålunda vara flera omständigheter som tala för att sägnens kärna är en faktisk händelse ock att traditionen bevarat minnet av att de båda stenarna vore resta till minne av två bröder, som omedvetna om sitt blodsband dödat varandra, en för det forntida åskådningssättet om möjligt ännu obyggligare tilldragelse, än vad den är för vårt. Det högtragiska i det ömsesidiga broderdråpet har i folkminnet kvarhållit händelsen. Naturligtvis har fantasien under århundradenas lopp slagit sitt inslag i berättelsen om det faktiska förloppet. Nyttillkommen dikt är sålunda tydligen förutsägelsen av det hotande ödet. Dikt är också, att bröderna återvände hem först på sin höga ålderdom. Det visar den omständigheten, att deras fader reser värden över dem.

Skulle man med stöd av säggen, inskriften ock vad vi veta om förhållandena i Småland under vikingatiden våga en gissning om hur händelsen i själva verket tillgått, kan man tänka sig denna på följande sätt: De båda bröderna — söner till en Finnbedsbo från Västbo härad — ha i unga år begivit sig ut i världen för att söka en utkomst, som den magra ock primitivt brukade västbojorden ej kunde skänka dem hemma. De gjorde som så många andra Finnbedsbor under vikingatiden, de togo värving hos hövdingar, som behövde stridbart folk. Från 1000-talet ha vi en rad av småländska runstenar, som tala om män, som varit i England, i österväg ock i Grekland. Förhållandevis äro sådana urkunder talrikare i Småland än i något annat landskap. Då som nu tvingade naturförhållandena smålänningarna att söka sin utkomst helt eller delvis i främmande land. Bröderna, som kanske efter ålder lemnat landet på olika tider, ha vänt sig åt olika håll. I skilda kulturkretsar ha de år, som mogna en yngling till man ock ofta vålla även en stark förändring i en persons yttre utseende, ännu mer gjort sig

¹) Jfr Sv. folkvisor II. s. 330.

gällande. Bröderna vända åter till hembygden, troligen på olika tider. Den ene har redan vistats hemma en längre eller kortare tid. Far ock son draga som andra bygdens män på rätt tings-tid till Ödhnizstadha (Ölmestad). Sonen träffar där bl. a. en främling, som just vid denna tid återvänder från utlandet. Genom sina hundar råka de båda männen i strid ock fälla varandra. Främlingen ger sig till känna eller igänkännes, ock fadern reser på den plats, där sorgespelet tilldragit sig, på tings-stället, där Västboarna tid efter annan samlades till rättskip-ning, överläggning ock varubyte, en vård bestående av två stenar, den ena säkert ock förmodligen också den andra ristad med runor. Stenarna fingo av folket namnet **brödrahalla** 'brö-dernas stenar', ett namn som i sin mån bidragit till hugfästade av den tilldragelse, som föranlett deras resning.

Om, såsom icke synes osannolikt, de båda brödrastenarna faktiskt äro resta över två bröder, som dödat varandra, ha vi här ett tämligen enastående fall, där folksägnen lemna oss historisk upplysning om personer, som nämnas på en runsten.

Det evigt grönskande trädet vid Uppsala hednatämpel.

Av L. FR. LÄFFLER, Djursholm.

Det bekanta stället hos ADAMUS BREMENSIS, *Descriptio insularum Aquilonis*, skolion 134 (*Gesta Hammarburgensis ecclesiae pontificum* IV: 28), lyder sålunda:

Prope illud templum est arbor maxima late ramos extendens, semper viridis in hieme et aestate; cuius illa generis sit, nemo scit. Ibi etiam est fons, ubi sacrificia paganorum solent exerceri et homo vivus immergi. Qui dum non invenitur, ratum erit votum populi. (Finnes i codices 5, 6, 8 b, 10; se LAPPENBERGS edition i *Scriptores rer. german. in usum scholarum*, Ed. altera.)

Av skäl, som nedan skola framgå, medtagas här även de tre följande skolierna, 135—137:

135. Catena aurea templum illud circumdat pendens supra domus fastigia; lateque rutilans advenientibus, eo quod ipsum delubrum in planitie situm montes in circuitu habeat positas ad instar theatri. (Finnes även i codex 7.)

136. Nuper autem rex Sueonum christianissimus Anunder, cum sacrificium gentis statutum nollet demonibus offerre, depulsus a regno, dicitur a conspectu concilii gaudens abisse, quoniam dignus habebatur pro nomine Iesu Christi contumeliam pati. (Cod. 5, 6, 8 b.)

137. Novem diebus commessiones et eiusmodi sacrificia celebrantur; unaquaque die offerunt hominem unum cum ceteris animalibus, ita ut per novem dies 72 fiant animalia quae offeruntur.

Hoc sacrificium fit circa aequinoctium vernale. (I samma cod. som schol. 135.)

Det är det första skoliet, det som handlar om det evigt grönskande trädet (ock den heliga källan) vid Uppsala hednätämpel, som här huvudsakligen skall bli föremål för undersökning.

Om detta ställe yttrar R. NYERUP, Wörterbuch und Sprache der Skand. Myth., Kopenhagen 1816, s. 128—9, följande: »Ohne Zweifel wird auf den Baum Ygdrasil und Urdr Brunnen in dem Scholion zu Adami Brem. Histor. eccles. . . . gezielt . . . .»

Det framgår icke av dessa NYERUP's ord, om han ansett, att trädet i Uppsala haft verklig existens, ehuru beskrivningen av det samma påverkats från skildringarna av det nordiska världsträdet, eller om han ansett det vara på grundvalen av dessa uppdiktat.

Det förra har antagligen varit meningen. Så uppfattas ock N:s mening i Lexicon Mythologicum till Arna-Magnæanska utgåvan av Sæmundar Edda, III: 863 (1828), där det heter, att enligt N. Uppsala-trädet »pro Ygdrasilli effigie fuit habitata».

Litet längre fram i tiden finna vi J. E. THAASEN i sin uppsats om Yggdrasils-myten (i Nord. Univ.-tidsskr. II: 3, s. 104, 1856) yttra sig som följer: »I dette Sted (scholion 134), som allerede Nyerup har gjort opmærksom paa, træde gamle velbekjendte Hovedmerker paa Yggdrasil os imøde, dog med den Særegenhed, at her staaer tillige ved Hovedtemplet et virkeligt Træ som et synligt Symbol paa 'det hellige Træ', der alene skues med Troens Öie.» Härtill gör förf. det egendomliga tillägget: »Man seer let, at Fortælleren har været ganske uvidende om Hovedtræet Yggdrasils Ask, og overført de Egenskaber, som tillagdes den, paa Tempeltræet, det eneste, som han havde Tanke for», ock straxt längre fram: »At dette Træ, som symbolsk betegnede Yggdrasils Ask, selv var en Ask, maa anses for utvivlsoomt . . .»

En (anonym) författare i Quarterly Review 1863, Vol. 114. No. 227, säger (i en uppsats om »Sacred Trees and Flowers»), att Uppsala-trädet var »reverenced as representing Yggdrasil».

Gå vi över till nyare författare, finna vi, att MÜLLENHOFF, Deutsche altertumskunde, V: 1, s. 104 (1883), uttalat liknande åsikter. Han säger:

»Der heilige baum beim tempel von Upsala war nach Adams von Bremen beschreibung im scholion 134 völlig ein

abbild des weltbaums und vereinigte das bild des Mimameids und Yggdrasils in sich:

Prope illud templum est arbor
maxima,

late ramos extendens,

semper viridis in hieme et
æstate;
cuius illa generis sit, nemo scit.

ibi etiam est fons; ubi sacrificia¹ solent exerceri et homo vivus immergi. qui dum non invenitur (also wenn er ganz verschwindet in der tiefe), . .

Aser Yggdrasils, hann er æztr viðá. Grimnism. 44. Askinn er allra trea mestr ok beztr. Gylfag. 15.

limar hans dreifast um allan heim ok standa yfir himni. Gylf. þat barr, er breiðask um lönd öll limar, Mimameiðr heitir. Fiqlsv. 19. 20.

stendr æ yfir gröenn Urðarbrunni. Vsp. 18 A 19 B.

þat mangi veit, af hverjum rötum renn. Fiqlsv. 20.

Vsp. aao. und v. 13—15.»

Det framgår ej tydligt av MÜLLENHOFFS framställning, hur han tänkt sig förhållandet. Skall man förstå den så, att beskrivaren av Uppsala-trädet låtit sin fantasi påverkans av världs-trädmyten ock samarbetat de olika traditioner, han därav kände. för sin beskrivning av det förra? Eller att i folktron ett slags sammansmältning av Uppsala-trädet med någon där gällande tradition om världsträdet, som i sig förenade de anförda särskilda dragen därav, ägt rum?

Denna MÜLLENHOFFS framställning blev av S. BUGGE i hans »Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse», s. 502 (sista häft. tr. 1889) i åtskilliga punkter bemött — se här i det följande — dock så att han erkände, att Adams-skoliastens skildring »vistnok viser flere Ligheder med de norrøne Digtes Skildring af Yggdrasels-Askens og af Mimetræets Udseende». Hans slutord härom lyda: »Det er nu vistnok intet, som taler imod, at man har tænkt sig det hellige Træ ved Templet i Upsala som Afbilledede af et himmelsk Træ. Men paa den anden Side

1) Ordet *paganorum* är här överhoppat av M.

maa det fremhæves, at der i de Ord, der er os meddelte om Træet i Upsala, ingen bestemt Antydning er til Forestillingen om et Verdenstræ.»

E. H. MEYER, German. Myth., Berlin 1891, s. 83, säger, att »der mytische Wolkenbaum», vartill han för Yggdrasil, »hatte im Cultus seine irdischen Abbilder bei mehreren indogermanischen Völkern ... und im Norden, wie es scheint, im Tempelbaum zu Upsala, als einen immergrünen, über einem Quellragenden Baum, desgleichen man nicht kannte.»

Utan hänsyn till BUGGES, såsom jag sedan skall visa, välgrundade anmärkningar mot MÜLLENHOFFS sammanställningar har H. SCHÜCK i sina »Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria», 2 (1904), s. 172, fullständigt slutit sig till den MÜLLENHOFFSka framställningen, som han delvis återger¹. Han yttrar sig på följande sätt: »Att offerträdet i den religiösa traditionen identifierats med det mytiska världsträdet [det är myten om Yggdrasil som här åsyftas], kan ju förefalla egendomligt, men bestyrkes af en mycket god källa, nämligen af mäster Adams skoliast. Hans mycket fantastiska² beskrifning af offerträdet i Upsala är nämligen alldeles obestriddligt³ påverkad af myten om världsträdet. Man behöfver blott jämföra SNORRES³ och hans ord:

Skoliasten.

Nära templet står ett det största träd,
som vidt utbreder sina grenar,

och är ständigt grönt under vinter och sommar.

Ingen vet, af hvad slag det är.

Där är en källa, hvarest offren pläga förrättas.

Snorre.

Asken är det största och bästa af alla träd.

Dess grenar breda ut sig öfver hela världen ock nå upp till himlen.

Den står ständigt grön öfver Urdarbrunnen.

Ingen vet, från hvilka rötter den stiger upp.

(Om källan eller Urdarbrunnen se ofvan.)»

¹) Hans arbetes mera populära natur har emellertid medfört, att han inte citerar MÜLLENHOFF ock för övrigt ej NYERUP häller.

²) Nu spärrat.

³) Det bör tilläggas (jfr citatet från MÜLLENHOFF här förut): ock äldre Eddans.

Vidare kan nämnas, att A. THÜMMEL: »Der german. Tempel. Leipzig 1909. s. 79 ock n. 2, anser uppgifterna hos ADAM ock »seinem scholiasten» om Uppsala tämpel, träd ock källa »stark mit mythischen vorstellung en verwoben» ock att de »erinnern stark an Walhall mit der unermesslich hohen, immergrünen esche Yggdrasils und dem heiligen Urdbrunnen».

Slutligen bör erinras om nyare författare, som yttrat sig i denna riktning i dess yttersta konsekvenser, nämligen DANIEL BRUN ock FINNUR JÓNSSON, som (Aarb. f. nord. Oldkynd. 1909. s. 263—4) efter att ha anfört skoliet s ord om källan ock trädet säga: »Adam vidste det altså ikke. — nämligen av vad slag trädet var — »men vi ved det; det træ, der her beskrives, er intet virkeligt træ, det er vor hæderværdige Yggdrasils ask, der netop i vore gamle digte beskrives nøjagtig, som Adam gør det; »den står stadig grøn over Urds brønd» (Völuspá), og »ingen ved, af hvilke rødder den vokser op», hedder det andetsteds. Adam har åbenbart misforstået sin hjemmelsmand på dette punkt og trot, at der var tale om et virkeligt træ. Og formentlig er »kilden» af samme art; den er vist ikke andet end »Urds brønd» . . . (se vidare här s. 628).

En uppfattning alldeles motsatt den, för vilken nu redogjorts, har i nyare tider framställts av flera författare.

WILHELM MANNHARDT har i sitt stora värk »Wald- und Feldkulte»,₂ (1904; ₁1874). s. 57, uttalat sig så som följer om uppgiften i Adams-skoliet 134: »Ist die Notiz tatsächlich begründet, wofür ein gleichzeitiges Analogon aus Pommern spricht, so ist damit noch nicht bewiesen, wenn gleich sehr glaublich, dass der Baum religiöse Bedeutung hatte. In diesem Falle scheint es jedoch weit näher zu liegen, in ihm den Vårdråd des Upsalahofs als ein Abbild des Universums zu vermuten. Nyerups Hypothese ist umzukehren. Es läge also nach unserer Auslegung bei Meister Adam ein Fingerzweig vor, dass im 11. Jahrh. neben dem Hause der Götter (ebenso wie neben dem Privathause) ein Vårdråd stand, womöglich neben einem Quell, in den man Gaben für die Gottheit versenkte. Solche Bäume aber waren nicht Nachbildungen, sondern Vorbilder des in norrönen und isländischen Liedern des 10. und 11. Jahrh. uns entgegentretenden Weltbaums.»

I det av MANNHARDT åberopade fallet från Pommern nämnes, att år 1124 fanns vid Stettin bredvid en till gudstjänstligt bruk tjänaude byggnad *quercus ingens et frondosa et fons subter eam amoenissimus, quam plebs simplex numinis alicujus inhabitatione sacram existimans magna veneratione colebat o. s. v.* Av det följande framgår, att trädet av folket ansågs som ett skyddsträd (det heter, att folket trott sig salvari ab illa). Om ett annat exempel på ett heligt träd vid ett, här hedniskt, tämpel, som MANNHARDT även anför på detta ställe, se här i det följande s. 645. Andra dylika exempel att förtiga.

H. M. CHADWICK, *The cult of Othin*, London 1899, har likaledes i anslutning till MANNHARDT uttalat sig för att »Nyerups Hypothese ist umzukehren». Han säger s. 75: »By far the most important parallel to the world-tree seems to me to be furnished by the description of the Upsala tree in Schol. 134 . . .» Han finner bl. a. »at least a striking similarity between the expression *cuius illa generis sit nemo scit* and Fjolsv. 20: en þat mangi veit af hverium rótum renn. Possibly the scholiast here may have misunderstood his information.» Han yttrar vidare: »Bugge (p. 502)¹ seems to me to have greatly underrated the importance of this scholion in its bearing upon the world-tree.» Han åberopar MANNHARDTS nyss anförda pommerska fall ock tillägger, att »similar tree sanctuaries seem to have been especially important among the Lithuanians and Prussians . . . It is noteworthy that the sacred oak of the Prussians², like the tree of Upsala, was stets grün, winter und sommer». Han anser vidare, att ett ställe i Fjolsvm. om världsträdet (str. 22), varom här skall talas utförligare i det följande, bevisar sammanhang med Uppsala-trädet ock det svenska vårdträdet.

Han uppställer följande tre utvecklingsstadier för uppkomsten av föreställningen om det nordiska världsträdet: 1) »Each community has a (material) Vårdträd, the life of which is bound up with the fate of the community; the tree at Upsala would seem to have been the Vårdträd of the Swedish nation (though originally it was no doubt the Vårdträd of the local community).

¹) Studier etc.

²) Se därom s. 644 f. här.

2) When Valhøll became depicted after the likeness of a human community, it had necessarily to be provided with a Vårdträd of its own. 3) When the conceptions of Valhøll and Ásgarðr became confused and a complex theological system resulted; and when at the same time speculation began to pass beyond the ideas of family and tribe, and to take the whole human race into account, there arose the idea of the 'world', a community embracing all beings, human, divine and demonic. This community was then provided with its Vårdträd, Yggdrasil, the life of which was bound up with the fate of the world.»

Han säger vidare: »The properties of the heavenly immaterial Yggdrasil seem to have been transferred thereto from its earthly material prototype. This applies not merely to its size, its position and its medicinal properties [syftar på nämnda ställe i Fjolsvinnum.], but also to the uncertainty felt as to its origin . . .»

Efter att ha sökt göra sannolikt, att Odens offer hängde i vårdträdet i Uppsala, finner han slutligen, att namnet Yggdrasil — som han gissar betytt »horse of terror or something of the kind?¹» — »may have been applied to the earthly Vårdträd and transferred together with the conception of the tree to its heavenly copy.»

Så vitt jag förstår, menar alltså CHADWICK, att namnet Yggdrasil uppstått i Uppsala som namn på det i Adams-skoliet omtalade trädet ock därifrån gått till Norge på samma gång som det ur detta träd utvecklade gudaträdet-världsträdet. Eller också måste han mena, att det funnits litet varstädes sådana jordiska Yggdrasilar!

Den senare meningen kan sägas vara den som T. SEGERSTEDT i sin skrift om Ekguden i Dodona² hyser. Han anser, att »Världsträdet, som evigt grönskar över Urds brunn, har säkerligen modellerats efter ett heligt träd vid någon centralhelgedom, på

¹ Jfr »schreckenspferd = galgen», enligt F. DETTER i anmälan av EIRÍKR MAGNÚSSON, »Odin's horse Yggdrasil» London 1895, i Arkiv f. n. Fil. 13, s. 99. — Även SCHÜCK, Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria 2, s. 171, tolkar ordet som 'skräckhästen', vari han ser en ursprunglig hästgud, varav sedan blev offerträdet ock slutligen världsträdet.

²) Lunds univ. årsskrift. N. F., Afd. 1, Bd. 1, Nr. 1, 1906.

samma sätt som Dodonas ek i mytologien sträckte sina rötter ned i Tartarus. Beskrifningen af det evigt gröna trädet vid Urds brunn väcker nästan ovillkorligen tanken på det heliga träd, som stod i närheten af Upsala tempel . . . Detta evigt gröna träd med offerkällan vid sin fot är en ganska tydlig parallell till det evigt grönskande världsträdet vid Urds källa. Däraf följer gifvetvis icke att just helgedomen i Upsala stått modell till världsträdet. Förmodligen återfanns denna typ af helgedom, det heliga trädet med offerkällan, flerstädes eller rättare vid alla större offerställen. Och då det heliga trädet än nämnes ask än ek, som i sången om Fjölsvinn, får man antaga, att båda trädslagen funnits vid helgedomarna . . . » Om Fjölsvinnsmåls förmodade ek skall talas i det följande.

PAUL HERRMANN, Nord. Mythologie in gemeinverständlicher Darstellung, Leipzig 1903, s. 592, följer helt ock hållet MÜLLENHOFFS uppställning av likhetspunkterna mellan världsträdet ock Uppsala-trädet, som han anser vara »ein irdisches Abbild» av det mytiska evigt-gröna världsträdet. Dock säger han sedan: »Jeder einzelne Ausdruck in Adams Berichte kommt in gewissem Masse auch dem Weltbaume zu, und die Wichtigkeit dieses Scholions für die Erklärung des Weltbaumes kann nicht hoch genug geschätzt werden». Han kombinerar slutligen den MANNHARDT-CHADWICKSka åsikten med en andra, enligt vilken världsträdet skulle vara en produkt av folkfantasiens uppfattning av naturföreteelser på himlen — han erinrar t. ex. om molnbildningar kallade *wetterbaum* — ock sammanfattar sin uppfattning så: »Der menschliche Schutzbaum» — såsom svenska folkets vårdträd har han förut angivit Uppsala-trädet — »ist also das ursprüngliche und einfache Urbild des Weltbaumes und konnte um so leichter zu seiner himmlischen Höhe erhoben werden, als man in der Urzeit einen wunderbaren Baum kannte, der in einer mythischen Betrachtung von Erscheinungen des Himmels seinen Ursprung hatte.»

RICHARD MEYER har nyligen, Altgerm. Religionsgeschichte, Leipzig 1910, s. 474 f., anslutit sig till MANNHARDT ock CHADWICK. Efter att ha redogjort för den efter hans mening äldsta mytformen om det nordiska världsträdet under jämförelse med Adams-skoliets ord säger han: »Also: es bildet sich die Vorstellung, wie vor den Tempeln stehe vor Odins Halle ein wunder-

barer Baum an einer rauschenden Quelle, die wohl ursprünglich die Mimirs war.»

*   *

Vilken av dessa väsentligen två motsatta uppfattningar kan antagas vara den riktiga, förutsatt att över huvud endera är det? Ock är denna förutsättning riktig? Dessa spörsmål skola i det följande bli föremål för undersökning.

Det första som härvidlag behöver undersökas är, om Uppsala-trädet kan antagas värligen ha funnits eller ej, ock i förra fallet vad slags träd det varit. Skulle det visa sig, att uppgifterna därom måste antagas vara så otillförlitliga, fantastiska, att berättigade tvivel om dess existens kunna finnas, så får ju den första uppfattningen redan därigenom ett stöd, medan den senare förlorar sitt fotfäste, ock i motsatt fall tvärtom. Eget nog har en så nödvändig undersökning som denna hittills ej företagits.

Innehållet av de fyra skolier, vilkas täxt nyss meddelats, skall för sagda ändamål här prövas. Dessa fyra skolier bilda en sammanhängande grupp för sig, som avhandlar Uppsala hednatämpel ock därmed sammanhängande förhållanden. De hava efter all sannolikhet samme upphovsman. Frågan om vem denné kan ha varit återkommer jag till längre fram.

Kunna övriga uppgifter i dessa fyra skolier — de som ej handla om trädet — visas vara riktiga eller i de fall, då de icke kunna säkert kontrolleras, visas icke innehålla något osannolikt, så få också uppgifterna om trädet betydelse såsom sannolika fakta, om eljest intet i beskrivningen därav kan visas vara osannolikt.

Först skola då dessa uppgifter, som icke röra trädet, prövas.

Senare delen av den första av dessa fyra skolier handlar om den heliga källan vid Uppsala tämpel. Att en sådan där kunnat finnas, är ju en sak som inte behöver bli föremål för något tvivel, i betraktande av vad som är känt rörande germansk källkult. Rörande särskilt uppländska heliga källor, vilkas kult otvivelaktigt går tillbaka till heden tid, se AND. FLENTZBURG i *Fatab.* 1909, s. 85 f., 141 f.; om källkult se ock denna artikel av B. SALIN i *Nord. Familjebok.*

Man har i nyare tid trott sig återfinna denna gamla heliga källa. Antikvarien O. ALMGREN säger i Hist. tidskr. 1910, att det ej är omöjligt, att en värklig motsvarighet till den i Adams-scholiet omtalade källan skall kunna påvisas.

Han erinrar om att i riksantikvarien BROR EMIL HILDEBRANDS handskrivna anteckningar över utgrävningen av »Odens hög» i slutet av 1840-talet omtalas »en fördjupning efter en källa kallad **Odins brunn**, hvilken i senare tid lär ha blifvit igenfylld, sedan en kvinna däri med afsikt förkortat sitt lif». Platsen för denna Odins brunn eller källa finnes t. o. m. noga utmärkt på en litograferad (dock ej utgiven) karta över Gamla Uppsalas fornminnen. Denna plats är ännu igänkännlig såsom en med stora stenar igämfylld grop med en betydlig nedsänkning av marken, som häntyder på att här varit en vattensamling av ej oansenliga dimensioner. Platsen är f. n. under utgrävning på K. Vitterhets Historie ock Antikvitetsakademiens bekostnad. — Jag anmärker, att namnet **Odins brunn** ju lätt kan misstänkas vara en nybildning efter den sena benämningen **Odins hög**. Emellertid omtalar redan BUREUS en »omäteligt djup» källa vid Husby i Vendels socken, som kallas »Odhens brun» ock än i dag heter Odensbrunn ock har »ett ovanligt rikt flöde» (Ahlenius-Kempe, Sverige, IV, s. 786).

Doktor N. SJÖBERGS förmodan (Uppl. Fornm.-för. tidskr. V, s. 248), att källan legat vid nordvästra hörnet av Husby, »cirka två kilometer norr om kyrkan», där en källa med utflöde i Fyrisån funnits ock där kropparna av de offrade kunde ha förts bort (skol. »dum non inventur»), synes knappast sannolik, då källan väl legat i närheten av hednatämplet ock detta nog ej legat borta vid Husby. För övrigt böra väl ej skoliets ord förstås så, att liken flutit bort med ett avlopp från källan, ty just då hade de väl blifvit synliga, utan så att de fastnat nere på botten av källan eller brunnen eller av annat skäl ej kommit upp igen.

Vad vidare beträffar uppgiften om människors offrande i denna källa, så synes mig dess riktighet ej håller böra betvivlas, oaktat något fullt motsvarande icke finnes berättat i någon annan nordisk urkund än den jämförelsevis sena ock romantiserade isländska Kjalnesinga Saga, k. 2: där omtalas offer av människor, som nedstörtades i en *blótkelda*, som var belägen

alldeles invid ett hedniskt tämpel¹. Denna sebare uppgifts tillförlitlighet bedömmes av forskare mycket olika. Så t. ex. har K. MAURER godtagit den ock jämför den med ADAMS berättelse från Uppsala samt med PROKOPIOS' berättelse (De bello gothico II, k. 21) om frankernas flodoffer. Han avser därmed det historiskt ryktbara, fruktansvärda massoffer medelst dränkning, som frankernas konung Theudebert år 539 lät värkställa vid övergången över Po, i det han lät störta i floden de förut tillfångatagna goternas kvinnor ock barn såsom ἀγοθία τοῦ πολέμου². Frankerna voro visserligen vid detta tillfälle kristna, men PROKOPIOS säger, att de bibehållit mycket av sin gamla tro, såsom just människooffer. E. MOGK. Die Menschenopfer bei den Germanen, Leipzig 1909³, s. 11 (sep.), översätter de nämnda grekiska orden blott med »Kriegsbeute» ock säger, att »vielleicht ein Menschenopfer vor dem Kampfe» här föreligger. Anf. arb. s. 41 säger han Kjalnesinga Sagas berättelse om nämnda blótkelda vara förtjänt av beaktande, liksom också (s. 34) Adams-skoliets berättelse, varom straxt.

A. THÜMMEL har likaledes i sitt arbete »Der germanische Tempel», Leipzig 1909⁴, uttalat sig för berättelsens trovärdighet i detta fall. Han påpekar bl. a., att på Island »bei 6 tempelruinen gruben und gewässer vorhanden sind, die als 'blótkeldur' in betracht kommen», ock att av dem fyra ännu bära detta namn, bland dem en vid tämpelplatsen Hof i Kjalarnes. Han erinrar ock om att å Island finnas tre forsar med namnen Godafoss, »stets in der nähe alter tempel- und dingstätten», vari han i likhet med K. MAURER ser en motsvarighet till blótkelda.

Mot denna uppfattning ha särskilt DANIEL BRUN ock FINNUR JÓNSSON kraftigt uttalat sig, senast i Aarb. f. n. Oldk. 1909, s. 263 f. De säga, att vid de vattendrag, som nu gå ock gälla för blótkeldur, »svarer forholdene så dårlig til de forestillinger, man må danne sig om disse blótkelder, som overhovedet muligt. Det er mose- eller sumpdrag, eller små ube-

¹) Jfr K. Maurer, Die Bekehrung des norweg. Stammes II, s. 196.

²) ἀγοθία sades »von der Kriegsbeute, von der das Beste den Göttern geweiht wurde»: PAPES Handwörterbuch der griech. Sprache.

³) Des XXVII Bandes d. Abhandl. d. philolog.-hist. Klasse d. K. Sächs. Gesellsch. d. Wissensch. N° XVII.

⁴) Sep. ur BeitrzGddSpr. XXXV.

tydelige grumsede render o. s. v.» Men kunna icke vattenförhållandena ha ändrats sedan forntiden? Att källor försumpas, är ju en vanlig företeelse. Ock därtill, tillägga de, »er de i reglen et godt stykke borte fra hovet». De mena, att »den for allerstørste delen rent opdigtete» Kjalnesingasagans berättelse om blotkällan är hämtad från ADAMS-skoliet — ADAM blev tidigt känd på Island — vars berättelse om en källa de åter, som nämnt, anse vara en reminiscens om Urdarbrunnen, »hvordan man så end vil forklare menneskedrukningen; der synes at foreligge en eller anden misforståelse».

Det må nu förhålla sig hur som helst med de isländska blotkällorna; att germanska, också nordiska, dränkningsoffer förekommit, synes dock icke kunna bestridas. Därom må följande ytterligare sägas.

MAGNUS OLSEN har i sin avhandling om »Det gamle norske ønavn Njarðarlog»¹ frambållit sannolikheten av att den av TACITUS skildrade germanska Nerthuskult, som OLSEN ock flera forskare förlägga till Danmark (eller dess omedelbara närhet), kanske till Seland (där ett **Nærum**, förr **Niartharum** finnes), utbredd sig dels till Norge, där på Tysnesöen (förr **Njardarlog**) i Sundhordland finnes utom önamnet en sjö, som ursprungligen hetat **Vévatn**, påminnande om Nerthuskulten, dels till Uppsala, där minnen av en Frökult, som motsvarar Nerthuskulten, finnas (ock sålunda dränkningsoffer äro motiverade)². Samma uppfattning framställer E. MOGK a. a. i fråga om Uppsalakulten, ock han finner även ett historiskt sammanhang möjligt mellan den av TACITUS beskrivna Nerthuskulten ock det av THIETMAR av Merseburg beskrivna stora danska, vart nionde år inträffande blotet med människooffer, vilket skulle ha ägt rum vid Lejre, i vars närhet ligger en liten sjö **Videsö**. Med avseende å den sistnämnda lokalisationen må emellertid erinras om att A. OLRİK, Danmarks heltedigtning I, s. 193, påpekat, att i THIETMARS egenhändiga handskrift något visst ställe på Seland ej nämnes, utan att detta senare inkommit i förf:s omarbetning av sin skrift, samt att uppgiften ej är sannolik. Detta hindrar ju icke sam-

¹) Christiania Vidensk. Selsk. Forhandl. f. 1905, Nr. 5.

²) Jfr H. Schück, Studier i nordisk litteratur- och religionshistoria 2, s. 248 f., om det sistnämnda.

manställningen av båda offerfästerna¹. Vidare kan här erinras om ett egendomligt dränkningsoffer, som förekom hos friserna, i det att enligt Lex Frisionum tämpelskändare utsattes på en av äbben frilagd strand för att uppslukas av den inbrytande flodvågen². Då enligt en frisisk lag landsförrädare straffades med dränkning i havet, är detta säkerligen att anse som ett minne av en förtida religiös kult³ (Mogk a. a. s. 20). Ett nordiskt bleknat minne av ett dylikt dränkningsoffer är det förmodligen (HERRMANN, Nordische Mythologie, s. 467), när det i äldre Gulatinglagen § 23 heter, att man skall »grava uðaða menn, dröttens svica oc morðvarga, tryggrova oc þiova oc þa menn er sialver spilla ond sinni i flæðar male, þar sem særr møtesc oc grøn torva⁴; varmed kan jämföras, att i Grettis Saga (k. 19) sagojälten i en sång säger sig ha begravit 12 bärsärkar invid havet (»hjá gjálfri»). — I Vita Wulframi⁵ (700-talet) omtalas dels en gosse, som skulle ha offrats i havet, dels hurusom två gossar föras till havet för att där, invigda åt »demonerna», dö offerdöden genom dränkning (Mogk a. a. s. 20).

I den i Heimskringla, Olof heliges saga, kap. 80, ock den legendariska Olofs-sagan omtalade episoden från Sveriges fornhistoria, då svearna »steypðu sian konungum i eina keldu á Múlaþingi», ser jag ett minne av ett gammalt dränkningsoffer, troligen mot allmän missväxt.⁶

K. MAURER vill (jfr s. 627 här) i Goðafoss som namn på tre isländska vattenfall se ett minne av att dödsdömda offrades

¹) A. OLRİK påpekar, att antalet 99 offrade människor hos THIETMAR säkerligen är överdrivet ock att siffran troligen avser hela antalet offerdjur (jfr dock här s. 634).

²) RICHTHOFEN, Untersuchungen über friesische Rechtsgeschichte 2, s. 450 f., anf. hos GOLTHER, Handbuch d. german. Mythologie, s. 562, ock MOGK a. st.

³) Att offren av förbrytare ej få anses som ett rättsligt straff, utan som en kulthandling, har MOGK a. a. s. 39 f. uppvisat.

⁴) Flæðarmál »den Strækning av Stranden, som overskyllas af Hoivandet, eller den Høide, hvortil Søen stiger»: Fritzn.,

⁵) Detta arbetes tillförlitlighet är omtvistad; men MOGK anser dock att ovananförda uppgift, som stämmer med vad man eljest vet om friskska människooffer, vilar på historiska traditioner. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, The religion of the Teutons, s. 370, anför ock detta ställe.

⁶) Om konungaoffret se bl. a. J. VON NEGELEIN, German. Myth. Leipzig 1906, s. 105, ock MOGK, Die Menschenopfer, s. 625 f.

genom att störtas ned i fallet (Germ. X, s. 492). KÅLUND (Hist.-topogr. beskriv. av Island 2, s. 99) säger om en av dessa, att »man i følge sagnet skal have ofret til den», men om en annan, att »den synes have faaet navn af» att en omvänd kristen kastade sina avgudar däri. Den tredje Goðafoss ligger i Hofsá vid gården Hof.

De nu anförda dränkningsoffren äro visserligen av flera olika slag. Men efter vad här anförts synes det icke böra betvivlas, att uppgiften om dränkningsoffer i den heliga källan vid Uppsala hednatämpelet i scholion 134 är tillförlitlig. Bestrider man detta, bör någon antaglig förklaring givas till denna skoliet's uppgift. De nyssnämnda i denna punkt kritiska författarna ha emellertid icke återopat annat än »en eller anden misförståelse» såsom grund till uppgiften.

Gå vi så till skoliet 135, så finna vi, att i st. f. det, man kan väl säga, fantastiska meddelandet i huvudtexten, att hednatämpelet i Uppsala var »totum ex auro paratum» — man har gjort det mindre fantastiskt genom att tolka det: »helt ock hållet förgyllt» (deauratum enligt LAPPENBERGS tolkning) — i skoliet lemnas uppgift om en detalj av utsmyckningen, nämligen att en gyllene kedja omgav tämpelet, hängande över dess tinnar ock vida omkring guldglänsande mot ankommande personer — en uppgift som väl kan antagas vara överensstämmande med verkligheten. För min del finner jag det alldeles uppenbart, att här en skildring föreligger gjord av ett ögonvittne, av en som själv, under det han nalkats tämpelet (adveniens), sett denna guldglänsande kedja lysa emot sig. GOLTHER, Handbuch der germanischen Mythologie, Leipzig 1895, s. 598, yttrar därom: »Die goldene Kette, die den Tempel umgibt, erinnert an die Verbünd des nordischen Rechtes, an die heiligen Schnüre, die, an Haselstängen geknüpft, das Gericht abgrenzten.»

Slutligen finnes i detta skolion en beskrivning på platsen, där hednatämpelet var beläget. Det heter, att det ligger på en slätt ock har runt omkring sig bärg i likhet med en teater. Denna beskrivning gör också intryck av att härröra från en person, som sett vad han skildrar. Om skildringens överensstämmelse med verkligheten kunna vi nu icke dömma, då det icke med någon säkerhet kan bestämmas, var det gamla tämpelet legat. Att det icke legat på den nuvarande Gamla Uppsala

kyrkas plats, har CARL KJELLBERG sökt göra troligt (Uppl. Fornm.-för. tidskr. 3, s. 266 f.). Nedanför den väldiga rullstensåsen (Tunås) sydväst om kyrkan lär enligt O. VON FRIESEN en plats finnas, som skulle kunna motsvara skoliastens beskrivning, om man blott finge antaga, att åsen uppfattats som ett bärg. Att så kunnat ske, får man full bekräftelse på, då man finner, att rullstensåsen i nuvarande Uppsala upprepade gånger i gamla medeltidshandlingar kallas bärg. Sålunda heter det (jfr Kjellberg a. a. s. 147, 149, 151): »i Sancta Trinitatis Kirchio, a thy biærghe, som hether **Mons Domini**» (slutet av 1200-talet, se Ser. rer. svec. II:1, s. 320); »in monte sanete trinitatis Vpsalie» (Ser. rer. svec. I: 1, s. 26); ock om ett Sankt Eriks kapell i nya Uppsala heter det, att det var beläget »in pede montis» — alldeles såsom hednatämplet skulle varit, ehuru på en annan plats (Sv. dipl. III, nr. 1968, V: 307). Detta »heliga trefaldighetsbärg» är emellertid intet bärg, utan en ås. — Det kan här erinras om att en sammanställning av Adams-skoliets ord om Uppsala hednatämpels belägenhet ock anförda yttranden i gamla källor om Trefaldighetskyrkans i nuvarande Uppsala stad belägenhet vid foten av ett »bärg» var ett av de argument, som SCHEFFERUS anförde i sin bok Upsalia, s. 27, för att det förra varit beläget där den senare står (jfr ERICUS OLAI, Chronica i Ser. rer. svec. II: 1, s. 57).

Vid prövningen av denna skoliets uppgift om hednatämplets belägenhet bör erinras om det resultat, vartill A. THÜMMEL kommit i sin undersökning »Der germanische tempel» rörande det isländska hednatämplets territoriala läge. Han säger (a. a. s. 22), att »die alten tempel, wie überhaupt die heidnischen cultstätten, haben auf Island in der regel auf dem gipfel oder abhang von bergen und hügelu gelegen; seltener — wahrscheinlich nur dann, wenn der hügel selbst keinen geeigneten platz zum tempelbau bot — lagen sie am fusse oder in nächster nähe», ock påpekar (s. 88), att bärget eller kullen i förra fallet »mitunter einen besonderen namen trägt: Hofhöll, God(a)-höll, Godaborg, Godafjall». Detta resultat låter han också gälla för hela det nordgermanska området ock ser förklaringen därtill vara den, att hos nordgermanerna av gammalt bärgkulten skulle ha företrädesvis gjort sig gällande, medan sydgermanerna haft förkärlek för lund- ock skogskulten.

Det är att märka, att THÜMMELS generalisering av vad han trott sig finna som huvudregel för Island (ock Norge), icke grundas på någon som hälst undersökning av förhållandena i Sverge (en sådan med ledning av ortnamnen m. m. skulle i förbigående sagt vara en tacksam uppgift). Han omnämner ej Adams-skoliets uppgift. Ock han har ingen hänsyn tagit till att såväl Upplands- som Gutalagen i tydliga ord tala om gammal lundkult i Sverge ock till nyare minnen därav i svensk folktro¹, liksom ej håller till det ej så ringa antal ortnamn slutande på **-lund(a)** ock med **Oden, Tor, Frö, Ull** eller **Skade** som första sammansättningsled². DANIEL BRUUN ock FINNUR JÓNSSON, a. a. s. 265, finna för övrigt hans resultat för Island »ganske urigtigt». THÜMMEL har själv anfört några fall vittnande om »waldkult» på Island, såsom ett **Lundr** i närheten av en gammal tämpelplats, m. fl.

Ett bevis för att hednatämplet i Uppsala ej låg på åsen i närheten av Gamla Uppsala är jag böjd att se i dennas namn **Tunås**. N. SJÖBERG har (a. st.) antagit, att namnet här betyder »en inhägnad för religiöst ändamål» ock syftar på den heliga offerlunden, som skulle legat på åsen ock varit inhägnad. Hade nu tämplet även stått på åsen, är det ju troligt, att denna ej haft namn av **tunet** — det finns ej håller hos THÜMMEL något exempel på ett sådant uppkallande efter tämpeltunet — utan fått det av tämplet eller de där dyrkade gudarna (jfr de isländska namnen **Hofhóll, Goðahóll** m. fl. ovan). Jag förmodar, att **Tunås** betyder 'åsen vid (ovan) tunet', vilket fanns därneda som inhägnad för religiöst ändamål redan före tämplets tid. Mot SJÖBERGS förmodan, att den heliga lunden legat på Tunåsen, kunna för övrigt anföras RUTGER SERNANDERS ord (i »Sveriges natur», Sv. naturskyddsför:s årsskr. 1911, s. 36), att Tunåsens hed med sin hedvegetation »efter allt att dömma här är urgammal» (där förekomma t. ex. reliktväxter från järnålderns början).

Jag finner alltså ingen anledning att betvivla skoliets beskrivning av Uppsala hednatämpels belägenhet, utan anser den tvärtom trovärdig, ja nästan bevisligen riktig (jfr om belägenheten s. 636, n. 3 här).

1) Se t. ex. HYLÉN-CAVALLIUS, Wärend och Wirdarne I, s. 137 f.

2) Se LUNDGREN, Språkliga intyg om hednisk gudatro i Sverge, flst.

Gå vi så till skoliet 136, så finna vi där en historisk uppgift, som rör en vid Uppsala hednatämpel timad uppseende-väckande tilldragelse, vilken uppgift säkerligen har samme sagesman som de båda föregående ock det närmast efterföljande skoliet ock av honom kommit att berättas på tal om de hedniska offren vid Uppsala. Denna uppgifts tillförlitlighet kunna vi på grund av vår bristande kännedom om denna tids historia icke med säkerhet kontrollera.

Av de olika försök, som gjorts att historiskt förklara den tilldragelse, som här omtalas¹, är MUNCHS det ojämförligt sannolikaste; han antar, att denne Anund är densamme Amunder, som omtalas i skolion 85, där det heter, att (efter konung Halsteins fördrivning) »accersitus est Amunder a Ruzzia». varefter det tillägges: »et illo nichilominus amoto Sueones quendam elegerunt Haquinum». I st. f. **Amunder**, som träffas i en av de tre handskrifter, som ha detta skolion (2, 3, 4. således alla tre andra än de, som ha de fyra här undersökta skolierna), har den andra handskriften **Annunder**, den tredje **Anunder**. Då man vet, huruom namnen **Anund**, **Amund**, **Emund** (ock deras fornisländska motsvarigheter) växla i de gamla källorna, är det intet tvivel om att de båda skolierna avse samma namn. Jag antar, att detta skolion 85 härrör från en annan sagesman än 136. Jag sluter därtill av det helt olika sätt, varpå denne konung Anund i båda skolierna omtalas. I det förra är han en för sagesmannen så gott som främmande personlighet, i det senare finnes han vara en man vars karakter ock religiösa läggning av meddelaren med tydlig förkärlek framhålls². Då sålunda två av varandra oberoende källor omtala hans konungadöme ock hans fördrivning efter kort regering, så ha vi här sannolikt att räkna med historiska fakta.

Här skulle visserligen ungefär samma tilldragelse beskrivas som kung Inges fördrivning på Uppsala-tinget genom Blot-

¹) Se härom hos P. A. MUNCH, *Det Norske Folks Historie* 2, s. 384—5.

²) Jag anmärker härtill, att ehuru innehållet av skoliet 136 sålunda härrör från sakkunnig meddelare, det dock av ADAM återgivits i den form, han älskade, här i uttryck valda ur Nya Testamentet (Vulgatäxten). Såsom P. W. KOHLMANN visat (*Adam von Bremen, Leipzig 1908, i Leipziger Hist. Abhandl. H. X*), återger slutet av detta skolion (*dicitur a conspectu . . . contumeliam pati*) nästan ordagrant *Acta Ap. 5: 41*.

Sven (enligt *Hervarar saga*). Detta har givit anledning att gissa, det Anunder skulle vara = Inge, vartill den antagna mellanformen Ingemund finnes i en handskrift av *Hervarar saga* samt (annorlunda skriven) i de, som bekant, förfalskade *Excerpta Karoli episcopi Arosiensis*. MUNCH har dock visat, att detta antagande är historiskt omöjligt. Men han tillägger, att den ifrågavarande »Begivenheden selv er ikke saa forunderlig eller blottet for Sidestykke i Nordens Historie, at den ikke oftere skulle kunne ha gjentaget sig». Han anser ock, att skoliaten till 85 »maa betragtes som en samtidig, paalidelig Autoritet». MUNCH förmodar, att Anund »snarere været en Descendent af Olaf Skotkonung». F. BRAUN, *Fornv.* 1910, s. 99 f., har antagit, att han varit en son av nämnda konungs son Emund (Slemme). Däremot har v. FRIESEN, *Fornv.* 1910, s. 207, opponerat sig. F. BRAUNS mening (a. a. s. 108), att skoliet 85 innehåller en rättelse av ADAMS ord i täxten (k. III: 52) efter de båda Erikarnas död: *deficiente omni regali prosapia*, är ju uppenbart riktig. Nämnda ord tala ju icke, såsom v. FRIESEN antyder (a. a. 207), om den gamla konungaätten särskilt, utan det sägs, att det överhuvud icke fanns kvar några konungaättlingar, vilket ju är oriktigt, då den före Erikarne avlidne Stenkil hade söner, som sedan blevo konungar. Då yttrandet i täxten hos ADAM således är oriktigt i fråga om den nya konungaätten, kan det lika väl vara det i fråga om den gamla.

Huru som helst därmed må vara förhållandet, uppgiften i skoliet 136 synes vara historiskt sann ock bör efter min mening införas i vår så fattiga historia för denna tid.

Gå vi så till skoliet 137, så träffa vi där uppgifterna, att offren ock offergillena varade i nio dagar ock att varje dag offerades en människa ock »övrige djur» bestämda för offring, så att under nio dagar sjuttio två djur offerades, d. v. s. åtta om dagen. Detta innebär en bekräftelse på ock ett förtydligande ock fullständigande av huvudtäxtens uppgift, att »*ex omni animante, quod masculinum est, novem capita offeruntur, quorum sanguine deos placari mos est*», ock att en kristen sett 72 kroppar på en gång upphängda i den lund, »*qui proximus est templo*» ock där »*canes et equi pendent cum hominibus*». Man finner av skoliet, att täxtens ord ej få tolkas så, att 9 djur av samma slag offerades var dag under 8 dagar (vilket ju ger summan 72),

utan att av de nämnda »novem capita» blott ett av vart slag offerades under var ock en av 9 dagar, således varje dag 1 människa ock 7 olika djur (som ger 72 efter 9 dagar). BYGDÉNS försök (jfr här s. 639) att uppfatta fästen som en 8-dagars fäst, måste därför anses bestämt oriktigt.

Med hänsyn till tidsbestämningen 9 dagar för offret kan erinras om att det i Hávamál str. 138 omtalade Odens hängoffer till sig själv räckte »nætr allar níu» (obs. allar!). Vidare kan erinras om att nio dygn var en ganska vanlig tidsbestämning i Norden i forntiden, t. ex. »ept nætr niu», Skirn. 41; »vera niu nætr i þrúðheimi» ock »vaska þar lengi á nætr einar niu» i Gylfag. k. 22; som rättslig tidsbestämning: »búa niu nætr — búa aðrar niu nætr» . . . Gulaþ.l. 73¹⁰ f.; »i ni nætter og i ni dage». S. GRUNDTVIG, Danm. gamle Folkeviser 2: s. 333¹. Jämför ock, att förmodligen, efter BENEDICT GRÖNDALS gissning (An. f. n. Oldk. 22, s. 277), hos THIETMAR av Merseburg nittionio offerdjur av vart slag står genom fel för nio ock att konung Aun offerade nio söner. Om användningen av siffran 9 se för övrigt FRITZNER'S Ordb. under níu samt där antörd litteratur, ävensom KARL WEINHOLD, Die mystische neunzahl, Berlin 1897.

De förstnämnda latinska orden ex omni . . . böra säkerligen översättas så: »av varje levande varelse av maskulint kön offras 9 huvuden, (nämligen av sådana) med vilkas blod sed är att blidka gudarna» (således ej av varje levande varelse i allmänhet — vilket ju är orimligt — såsom orden dock flerstädes tolkas, t. ex. hos J. GRIMM, D. Mythologie, I, s. 47; men se E. MOGK, a. a. s. 36).

Riktigheten av skoliets uppgift om offer av människor ock sju slags djur² finnes ingen särskild anledning att betviva. Kanske får den en bekräftelse av vad som kom i dagen vid utgrävandet åren 1846—1847 av den s. k. Odinshögen vid Gamla Uppsala. I benlagret i kullen över urnan träffades nämligen »lemningar af menniskor och husdjur, nämligen hund (i stor mängd), häst (liten ras), oxe eller ko, får, svin, höns och sannolikt även katt» (se Månadsbl. för 1876, s. 254; nu spärrat),

¹) Jfr det ganska vanliga »(hina) niundu hverja nótt», varom se FRITZNER Ordb. under níundi ock kona.

²) Då täxten hos ADAM blott omtalar upphängda kroppar av hundar, hästar ock människor, får detta anses endast vara några exempel.

således av människa ock sju slags djur! Docenten OSCAR ALMGREN säger (Ahlenius-Kempe, Sverige IV, s. 759), efter att ha anfört skoliets ord om offren¹: »Hvad det i öfrigt var för slags djur, därom torde kanske de ofvan omtalade benfynden i Odenshögen ge upplysning, där just 8 slag, människobenen² inberäknade, förekomma.» I högen, från tiden omkring 500 e. Kr.³, har efter nyare åsikter⁴ en konung begravts, ock därvid har väl ett stort dödsoffer skett. Jfr STJERNA, a. st. s. 61, som erinrar om de äldre Vendelgravarna, där även ett antal djur åtföljt fursten i graven, dock där obrända. I Vendelgravarna finnas emellertid inga spår av människooffer, ock djurens såväl antal som slag äro olika mot Odenshögens (ock i förra avseendet ADAMS-skoliets) — en av Vendelgravarna har sålunda ben av hästar, hundar, gumse, får, nötkreatur, sugga, gås, en annan av hästar, hundar, får, nötkreatur, galt, gås, anka, bärguv, trana⁵, jaktfalk ock ännu en (obestämd) större fågel (se ATfSv. 8:1) — vadan icke så mycket torde

¹) Dessa tolkas av honom på samma sätt som ovan av mig.

²) Det bör emellertid påpekas, att STJERNA (n. 3 anf. arb.) försiktigt yttrar: »åtskilliga djur och måhända äfven människor» (nu spärr.). Docenten ALMGREN har benäget meddelat mig härom följande: »I det antikvariska utlåtandet i M.-Bl. 1876, s. 254, talas om ben af 'människor' utan att det dock uttryckligen lägges vikt vid pluralen. Då benen blevo lagda tillbaka i högen, kan saken nu ej kontrolleras.»

³) Se K. STJERNA, Ant. Tidskr. f. Sverige 18:4, s. 60.

⁴) O. ALMGREN yttrar (a. a. s. 758): »Det lider väl intet tvifvel, att det är dåtida Uppsalakonungar, som blifvit begrafna i de tre stora högarna.» Jfr STJERNA, ATfSv. 18:4, s. 50, 52 ock slutet. Förut har man trott, att högtstående kvinnor (drottningar) varit här begravna. — I Odenshögen stodo »en större och ett par mindre lodräta pålar af barrträd», tyvärr ej närmare bestämda.

⁵) Med detta dödsoffer av vilda fåglar kan jämföras vad som säges i Sigurðkv. h. sk., str. 67, om dödsoffer av hökar (jämte människor). Offer av hökar (jämte människor ock flera andra djur) skulle ju ock enligt THIETMAR av Merseburg ha förekommit i Danmark, men BRATE förmodar, kanske med rätta, att här ett missförstånd föreligger (se hans uppsats Höknatten). Det kan emellertid här förtjäna erinras om att vid O. RUBECKS grävningar för att finna spår efter Uppsala tämpel påträffades »ben av hästar ock hökar», varför CL. ANNERSTEDT (i Nord. fam.-boks art. Gamla Uppsala) är böjd att tro, att »afgudatemplet dock stått på ungefär samma plats som den kristna kyrkan». Så säger ock O. ALMGREN, Sverige IV, s. 759, utan närmare motivering.

vara att bygga på detaljerna i sammanställningen mellan Odenshögen ock ADAMS-skoliet, såvida man ej finge antaga, att lokala traditioner spelat med här.

Rörande människooffer vid begravning under järnåldern kan här hänvisas till i ATfSv. 18: 4, s. 18 anförd litteratur, till SCHÜCK, Studier 2, s. 293 f. samt erinras om att i det norska Osebergs-skeppet från tiden omkring år 900, vari »sikkert en fornem kvinde, en høvdings hustru eller datter, vi kan gjerne sige en dronning» blivit begravnen, också finnas delar av ett kvinnligt lik, som »kanske har været en trækvinde . . ., og det er ikke utænkeligt, at hun har maattet følge sin herskerinde i døden» (GUSTAFSON, Norges oldtid, s. 132), således blivit offerad, samt om araberna IBN DUSTAHS ock IBN FADHLANS berättelser om offerande av kvinnor vid »ryska» mäns begravningar, i senare fallet en hövdings, varvid även hund, hästar, oxar, tupp ock höna offerades ock brändes med mannen, således fyra av Uppsala-högens sju djurslag.¹

Vi komma så till uppgiften i slutet av skoliet 137, att det stora offret skedde »omkring vårdagjämningen». Härvid är att märka, att vårdagjämningen (nu 21 mars) vid denna tid inträdde den 15 mars. I förhållande till den gamla isländska månadsräkningen blev detta i början av Einmánuðr — månaden efter Góí — som ingick på tisdagen mellan 9 ock 15 mars (Icel.-Engl. dict.). Då Uppsala-offerfästen säges äga rum »omkring vårdagjämningen» skulle detta enligt den isländska månadsräkningen väl betyda, att den började med ingången av Einmánuðr (eller vad denna månad kan ha hetat på svenska) ock sålunda stundom började med vårdagjämningen, stundom inföll på ömse sidor därom, slutande flera eller färre dagar efter den. Men om, som troligt är, i Sverge månaden började på fast datum², skulle fästen vid denna tid ha börjat på vårdagjämningsdagen.

¹) IBN DUSTAH omtalar även hängningsoffer av »vad som hälst, män, kvinnor, hästar» bland de skandinaviska ryssarna (Rûs). Se V. THOMSEN, Ryska rikets grundläggning genom skandinaverna, öfv. af S. SÖDERBERG, Stockholm 1882.

²) Detta göres sannolikt av jämförelsen mellan tiden för sommarens ock vinterns inträde i Sverge (ock Norge), som är fast, med samma tid på Island, som är rörlig ock sammanfaller med två månaders rörliga början. Jfr BRATE, Nordens äldre tidsräkning, Stockholm 1908, s. 26—27.

Det kan nu inte nekas, att denna tidsbestämning förefaller övverraskande, om man erinrar sig, vad SNORRE har att förtälja om tiden för »huvudblotet» vid Uppsala.

I Heimskringla, Óláfs saga helga, kap. 77 (Finnur Jónssons utgåva) läses: »Í Sviþjóðu var þat forn landz-siðr, meðan heiðni var þar, at höfuðblót skyldi vera at Upsölum at góí; skyldi þá blóta til friðar ok sigrs konungi sinum, ok skyldi menn þangat sækja um alt Sviaveldi, skyldi þar þá ok vera þing allra Svía; þar var ok þá markaðr ok kaupstefna ok stóð viku. En er kristni var í Sviþjóð, þa helzk þar þó lögþing ok markaðr. En nú siðan er kristni var alsíða í Sviþjóð, en konungar afroekðusk at sitja at Upsölum, þá var færðr markaðrinn ok hafðr kynðil-messu; hefir þat haldizk alla stund siðan, ok er nú hafðr eigi meiri en þrjá daga. Er þar þing Svía ok sækja þeir þar til um alt land.» (Jfr Saga Olafs konungs ens helga, Christ:a 1853, k. 60).

Härmed bör jämföras ADAMS beskrivning på det stora, vart nionde år firade blotet vid Uppsala.

I huvudtäckten hos ADAM heter det (bok 4, kap. 27), sedan det talats om att folket offrade åt Tor, Oden ock »Fricco» vid inträffande päst ock hungersnöd — krig — bröllop:

Solet quoque post novem annos communis omnium Sueoniae provinciarum sollempnitas in Ubsola celebrari. Ad quam videlicet sollempnitatem nulli praestatur immunitas. Reges et populi, omnes et singuli sua dona transmittunt ad Ubsolam et quod omni poena crudelius est, illi qui iam induerunt christianitatem, ab illis se redimunt cerimoniais. Sacrificium itaque tale est. Ex omni animante . . . mos est [se här 634]. Corpora autem suspenduntur in lucum, qui proximus est templo. Is enim lucus tam sacer est gentilibus, ut singulae arbores eius ex morte vel tabo immolatorum divinae credantur. Ibi etiam canes et equi pendent cum hominibus, quorum corpora mixtim suspense narravit mihi aliquis christianorum 72 vidisse. Ceterum neniae, quae in eiusmodi ritu libationis fieri solent, multiples et inhonestae ideoque melius reticendae.

Härtill kommer nu vad skolierna 134 ock 137 (se här s. 617—618) ha att berätta om offerfästen.

Vid en jämförelse mellan dessa två skildringar finner man strax de likheterna mellan båda offerfästerna, att båda fram-

ställas som en stor allmän landsfäst av högsta religiösa betydelse ock att båda firats på våren (ock i det närmaste lika lång tid: 9 ock 8 dagar). Detta har föranlett, att flera forskare antagit, att de voro en ock samma offerfäst, som vart nionde år firades med särskilda, större religiösa ock sällskapliga högtidligheter. Så t. ex. GOLTHER, German. Mythologie, s. 584, som finner den av Adams-skoliet angivna tidpunkten vara »die ursprüngliche und richtige», emedan här ett sommaroffer skulle föreligga; så CRAIGIE, The religion of ancient Scandinavia (London 1906), s. 62, där både SNORRES ock ADAMS tidsuppgifter anföras som exempel på att »the precise time» för denna fäst »may have varied in different parts of Scandinavia».

L. BYGDÉN vill samman slå julfästen, det uppsvenska disablotet, ock det av SNORRE beskrivna svenska huvudoffret i Goe samt den av ADAM beskrivna offerfästen till en högtid, enligt honom firad »i slutet af Januari eller begynnelsen af Februari ej långt från Kyndelsmässan, vart nionde år firad med större högtidligheter, d. v. s. med talrika menniskooffer» (Samlaren XVII, s. 70—71). Jag tror inte, att detta kan vara riktigt. Jag ser häri tre olika fäster: julfästen i förra hälften av januari (se BRATE, Höknatten i denna skrift), disablotet eller goiblotet i början av göjemånad (se här förut) ock det vart nionde år firade offret en månad därefter. Därefter följde i början av nästa månad, sommar-månaden, det av SNORRE för Sverge omtalade stora årliga offret at sumri. Jag kan icke här närmare ingå på frågan om tiden för dessa fäster, varom som bekant en hel litteratur föreligger.

Vad som föranleder mig att skilja mellan göjeblotet ock det vart nionde år inträffade är (utom de mot varandra stridiga uppgifterna om tidpunkten för deras inträffande) sådana olikheter, som att den förra säges räcka en vecka, den senare nio dagar, ock framför allt att den senare fästen synes ha varit av en annan karakter än den förra, i det att den förra även hade en juridisk ock kommersiell betydelse, såsom förenad med ting ock marknad, som den senare ej synes ha haft.

Det antages ju visserligen, ock säkerligen med rätt, att de stora folkförsamlingarna med sina rättsförhandlingar från början sammanhänga med de större offerfästerna; se J. GRIMM, Deutsche rechtsalterthümer, s. 745. Men därav följer naturligtvis inte,

att ej offerfäster kunnat firas utan ting i juridisk mening. I ADAMS täxt eller i skolierna finnes intet som antyder, att den vart nionde år inträffande offerfästen varit förenad med ting ock marknad, lika litet som hos THJETMAR dylikt nämnes på tal om den motsvarande danska offerfästen, medan sådant uttryckligen, som vi sett, nämnes av SNORRE vid góí- eller på svenska göjeblotet.

Ett sådant argumentum ex silentio kan synas föga bevisande. Men det sätt, varpå offerfästen hos ADAM ock i skoliet skildras, gör det efter min mening sannolikt, att denna uteslutande varit en offer- ock glädjefäst, som det tycks enligt Saxo I: 278 (jfr MOGK, Menschenopfer s. 361), förenad med mimiska upptåg. Allvarliga saker som rättsförhandlingar synas icke lämpligen ha kunnat vara förenade med det dagliga stora offrandet, de därmed följande dagliga dryckesfästerna, de lättsinniga sångerna, de mimiska upptågen ock vad allt därmed kunnat följa av uppsluppet folkliv. Egentliga rättsförhandlingar ock affärer i speciell mening hörde icke till de saker, som enligt TACITUS' Germania, kap. 22, germanerna »in convivii consultant» (men väl frågor om krig ock fred m. m.); för övrigt heter det där, att besluten fattas först följande dag (då de äro nyktra, är tydligen meningen): »deliberant, dum fingere nesciunt; constituunt, dum errare non possunt».

Man tycker sig i detta stora Uppsala-blot i viss mån se en motsvarighet till de — först faktiskt, sedan lagligen — en vecka varande, stundom med ett slags människooffer förenade¹ romerska saturnalierna, under vilka domstolarna älst hade ferier.

Vid göjeblotet, som i Sverge åtminstone väl, som nämnts, var detsamma som disablotet — eller åtminstone tidigt därmed sammanslaget — var förhållandet troligen ett annat, i det att där åtminstone en del av de större offerfästerna voro skilda på särskilda dagar från tings- ock marknadsförhandlingarna. Jfr Uplandslagens bestämmelser om Disaþingsdagher ock köpþing under Distingen-Kyndelmässan. Det av SNORRE omtalade »huvud-blotet» i Uppsala har sålunda varit ett årligt landsmöte för religiösa, juridiska ock merkantila ärenden; men den av ADAM omtalade stora offerfästen i Uppsala har endast varit en religiös

¹) Schück, Studier 2, s. 251; Frazer, The Golden Bough, I: II, s. 310.

samt gästabuds- ock glädjefäst, återkommande endast vart nionde år (ock därför också föga förenlig med rättsliga förhandlingar).

Jag anser alltså, att det är oriktigt att sammanställa de av ADAM ock SNORRE beskrivna offerfästerna såsom ett ock samma slags fäster (så när som på periodiciteten) ock sålunda för den förra antaga samma årstid som för den senare.

Det är efter min mening intet som hindrar att antaga det vara riktigt, då Adams-skoliet förlägger den förra till omkring vårdagjämningen. Vi veta ej alls, av vad anledning detta större offer hölls ock till vilka gudar det offrades — tyvärr tiger ADAM därmed. Men det är mycket sannolikt, att det åtminstone delvis varit ett vegetationsoffer som då förhades. I så fall passar ju tiden för vårdagjämningen mycket bra, om också de nordiska ock germanska vårfästerna också förekommo vid åtskilliga andra tider på nyåret ock våren. Se MOGK, Germ. Myth., s. 169.

Till sist vill jag erinra därom, att på Island i senare tider (enligt JÓN ÁRNASON, påpekat av BRATE, Höknatten) minnen av offerfäster vid början av vårmånaderna funnits.

Vi ha nu sett, att alla uppgifter i de fyra sammanhöriga skolierna — den om trädet t. v. undantagen — få antagas vara riktiga eller sannolika. Det återstår nu att se, hurudant förhållandet är med uppgifterna om trädet. Det vore högst oväntat, om i detta fall en uppgift skulle föreligga, som vore fantastisk eller alldeles uppdiiktad. Man väntar sig i stället en verklighetstrogen skildring även i detta fall rörande trädet, ock en sådan föreligger enligt min mening även.

Granskar man närmare de av MÜLLENHOFF ock efter honom av SCHÜCK m. fl. gjorda sammanställningarna, skall man lätt inse, att dessa bevisa alldeles motsatsen av vad de av de nämnda forskarna ansetts bevisa, ty man skall då finna, att just de »mycket fantastiska» dragen i SNORRES ock den poetiska Eddans skildring av Yggdrasil alldeles saknas i Adams-skoliets skildring av trädet vid Uppsala hednatämpel, ock att denna senare över huvud alls icke har några fantastiska drag, utan tvärt om är en helt ock hållet realistisk skildring. Medan sålunda de förra källorna ha det fantastiska meddelandet, att trädets grenar »breda sig över hela världen ock nå upp till (över) himlen» eller »omkring alla land», har den senare endast den fullt naturliga

uppgiften, att trädet »vitt utbreder sina grenar». Denna olikhet har redan påpekats av S. BUGGE (ovan a. st.). Medan Grimmismål kallar världsträdet »det yppersta av träd» ock SNORRE låter det vara »det största ock bästa av alla träd», talas det i Adams-scholiet endast om arbor maxima, som icke behöver betyda ock här nog icke betyder, såsom också BUGGE menar, mera än »ett mycket stort träd» — i annat fall hade det bort stå omnium maxima, synes det mig.

Vad beträffar uttrycket i Adams-skoliet, att trädet »är ständigt grönt under vinter ock sommar», som motsvarar Völuspás ord om Yggdrasil, så kan detta naturligtvis icke — generellt taget — anses som ett fantastiskt uttryck. Vi ha ju gott om sådana träd i vårt land, nämligen barrträden. Att just ett sådant här är avsett, skall jag i det följande söka visa. I fråga om ett lövträd, en ask, som Yggdrasil, måste det dock anses fantastiskt (se nedan).

»Ingen vet, av vad slag det är», heter det sist. Detta yttrande sammanställs av MÜLLENHOFF, SCHÜCK, SEGERSTEDT o. a. med yttrandet i Fjölsvinnsmål, att ingen vet, från vilka rötter trädet kommer. BUGGE säger härom (a. st.): »Hvorvidt Udtrykket om Upsala-træet, at ingen ved, af hvad Art det er, indeholder samme Mening som Udtrykket om Mimetræet, at ingen ved af hvilke Rødder det skyder op, synes tvivlsomt.»

Att det förra uttrycket skulle bero på ett missförstånd av det senare, synes mig högst otroligt. Detta förra yttrandet innebär visserligen en högst oväntad uppgift om ett i Sverige växande träd. Men fantastisk kan den ju inte kallas. Möjligheten av att ett träd kunnat där uppväxa ur ett frö från främmande land eller under folkets hägn leva kvar som en enstaka relik från en utdöd trädart, kan ju icke bestridas. Jag skall i det följande söka visa, att detta uttryck har sin fullt naturliga förklaring ock sålunda är att fatta helt realistiskt.

* * *

Vi ha härmed fullständigt granskat innehållet av de fyra skolier, som handla om Uppsala hednatämpels läge ock omgivningar samt kulten därvid, så när som på den specialundersökning om vad det evigt grönskande trädet är, som här är vår

huvuduppgift. Vi ha därvid funnit, att ingen upplysning lemnas, som ej kan vara riktig eller som ej bär värklighetsprägel. Det synes då fullkomligt otillätligt att antaga, att en uppgift, vars ordalag också bära värklighetens prägel, skulle vara helt ock hållet uppdyktad. Jag tror, att läsaren nu skall vara enig med mig därom, att endast en sådan tolkning av skoliets skildring av det evigt grönskande trädet, som utgår från dettas verkliga tillvaro, är möjlig ock tillätlig.

Jag har nyss sagt, att det ligger nära att tänka på ett barrträd. Det är ju också med hänsyn till vårt klimat den enda möjligheten. Våra lövträd hava ju icke vintergröna blad. *Ilex aquifolium*, järneken, som förr vuxit i Bohuslän ock ännu förekommer i Norge, har visserligen så, men den kan ej ifrågakomma, då den är en buske eller ett lågt träd (högst 20 fot högt) ock för övrigt näppeligen skulle trivts i Upplands klimat. SEGERSTEDT (a. a. s. 28) säger ock, att det är »knapp troligt», att Uppsala-trädet skulle utgjorts av en *ilex*, efter den beskrivning, som ADAM ger.

Från Gottland finnes visserligen en berättelse om att där i historisk tid, så sent som 1452, skulle ha funnits ett evigt grönskande lövträd, en helig ask; men denna berättelse, som tagits för god av flera mytologiska forskare såsom återgivande ett historiskt faktum, är ju naturvetenskapligt alldeles orimlig, enär asken ju »senast af alla svenska träd slår ut sina löf och tidigast förlorar dem» (Nordisk Familjebok₂, art. Asksläktet) ock omöjligt kan ha haft »evigt grönskande» blad. Jag återkommer längre fram till denna berättelse, som då skall visas vara en av folksägnen ombildad myt av stor betydelse för vårt ämne.

Ett par andra uppgifter om germanska evigt grönskande, heliga träd, vilka såsom profana fälla sina blad under den kallare årstiden, äro bevisligen oriktiga.

Så är förhållandet med uppgiften hos E. H. MEYER, *Germanische Mythologie* s. 87, att »ein Familienschutzbaum ist der schwedische Boträd, Hausbaum, der Winters das Laub behält und, Donnerstags verehrt» o. s. v. Uppgiften är, såsom tydligt framgår av dess innehåll för övrigt, hämtad från HYLÉN-CAVALLIUS, *Wärend och Wirdarne* — vilket arbete eljest flerstädes hos MEYER citeras — I, s. 142 f., där det talas om vårdträd, bosträd såsom heliga träd, »vilka oftast utgöras af

någon gammal lind, ask eller alm», således alla lövträd. Intet ord nämnes emellertid om att de behålla sina löv om vintern, något som ju ock i fråga om uppgifter från historisk tid, delvis nutiden, ej håller kunde väntas. Icke håller säges något sådant om de bohuslänska bo-trä, som omtalas hos OEDMAN, Bahus-Läns Beskrifning s. 75.

Oriktig är ock uppgiften (i *Quarterly Review*, a. st. s. 226) om ett ryktbart träd i Ditmarschen, »liksom Yggdrasil grönt vinter ock sommar». Berättelsens detaljer för övrigt hänvisa tydligen till MÜLLENHOFFS »Sagen Märchen und Lieder der Herzogthümer Schleswig Holstein und Lauenburg» (1:a uppl. 1845), där det emellertid heter om detta träd, en lind, som i hela landet kallades »der Wunderbaum» ock som var högre än alla andra träd vitt omkring, att »bis zur Einnahme des Landes hat sie jedesmal gegrünt». »Aber es war eine alte Verkündigung», heter det vidare, »sobald die Freiheit verloren wäre, würde auch der Baum verdorren. Und solches ist eingetroffen» (se nr DXII i a. a.) Det är ju tydligt, att *jedesmal* här betyder var vår ock alls ej kan avse hela året, liksom det ju ock står, att trädet torkade bort, ej att det upphörde att grönska om vintern. Det var ej såsom evigt grönskande trädet var »ein Wunderbaum», utan dels för sin storleks skull, dels emedan »ihre Zweige standen alle kreuzweis, also das Niemand ihres Gleichen gewusst».

Uppgifter om evigt grönskande lövträd, nämligen ekar, finnas däremot värligen i källor från 1500-talet. Detta gäller främst den berömda eken i Romove, de hedniska preussarnes religiösa centrum. »In hieme quoque viridis conspiciebatur», heter det om hälle; se CHR. HARTKNOCH, *Selectae Dissertationes histor. de variis rebus Preussicis*, 1679, s. 111, där tre författare från 1500-talet anföras som hemulsmän (bihang till samma förf.:s utgåva av PETRI DE DUSBURGS *Cronicon Prussiae*, Jenæ s. å. ¹). Om en annan helig ek hos preussarna vid staden Heiligenbeil

---

¹) Jag har tyvärr ej haft tillfälle få se någon av här avsedda förf. (Grunovius, Hennebergerus, Waisselius), så att jag ej vet, hur ordalagen falla sig hos dem. I HARTKNOCHS tyska samarbeting av DUSBURGS krönika med hans egna *Dissertationes* (Alt und Neues Preussen, Franckfurt und Leipzig 1684, s. 117) heter det, att denna ek »ist Sommer und Winter grün geblieben».

berättas även av en förf. (som dog 1610), att den »non minus æstate quam hieme (opera procul dubio Diaboli) assidue virebat» (anf. diss. s. 113). Dessa båda ekar blevo sedan under medeltiden förstörda efter kristendomens införande. Folksägnen om dem kan under mellantiden intill traditionens uppvecknande ha hunnit något omgestaltas, så att detta draget om trädens eviga grönska tillkommit. I själva DUSBURGS krönika av 1326 nämnes intet därom.¹ Om dessa båda ekars eviga grönska nämnes ej heller något i »Respublica Sive Status Regni Poloniae . . . Prussiae», Lugd. Bat. Elzev. 1627, s. 321, där den intressanta skildringen förekommer av hurusom sub quercu quadam (den förstnämnda eken i Romove), så ock så lång ock bred — det är allt som säges om denna ek — tela optima sericea extensa fuit, däri avgudarnas bilder voro uppställda (man ser här på en gång övergången från trädskult till personlig gudarökan ock utvecklingsformen av tämpel).

Man kan tänka sig uppkomsten av dessa, troligen jämförelsevis sena sägner om evigt grönskande nordeuropeiska ekar vara att söka i den omständigheten, att eken (särskilt *Quercus sessiliflora*, vinterek, på tyska bl. a. grüneiche, wintereiche) ej sällan behåller en del av sina blad under vintern fasthängande, ehuru vissnade, vid grenarna (liksom i högre grad boken). Dessa heliga ekar ha kanske i högre grad haft denna egenhet, ock därav har då folkfantasin byggt historien om den eviga grönskan (obs. de anförda namnen). Mindre troligt är, att man hört talas om att i södern fanns evigt gröna ekar (*Quercus ilex*) ock överfört deras egenskap till den nordliga arten.

För 1500-talets författare, vilka, såsom vi ovan sett, togo djävulen till hjälp vid förklaringen av ekens eviga grönska, voro de naturhistoriska hindren lätt övervunna. Det kan här tilläggas, att ännu en så upplyst förf. som JOH. SCHEFFERUS i Upsalia, s. 36, om Uppsala-trädet yttrar: Vix est dubium, quin arte vique diabolica et translata hue ea arbor et in flore perpetua conservata fuerit.

Hos P. A. SÄVE, Skogens sagor, Sthm 1877, s. 4 heter det: »Äfven mente man, att, då somliga träd (isynnerhet vissa gamla ekar) hela vintern igenom behöllo sina löf, denna förunderliga

¹) Se Hartknoch s. 78 f.

kraft förlänades den af lind-, hvit- eller visdomsormen, som bor under deras rötter, samt att trädens blad duga till bot». Med uttrycket »behöllo sina löf» menar han säkerligen icke såsom friska, utan blott att de, om ock vissnade, sutto kvar.

Om heliga barrträd kan följande förtjäna anföras.

I Vita Sancti Martini av Sulpicius Severus heter det: Item dum in vico quodam templum antiquissimum [Martinus] diruisset et arborem pinum, quae fano erat proxima, esset aggressus excidere . . . quia esset daemonei dedicata¹. Här ha vi således ett heligt barrträd omtalat såsom stående invid ett hedniskt tämpel.

Det synes vara möjligt, att, då i hållristningar en enstaka gran finns avbildad — så hos Gustafson, Norges oldtid, s. 56, Baltzer, Bohusläns hållristningar, pl. 42—43 (två granar, en äldre, en yngre, å pl. 1—2) — därmed angives, att ifrågasvarande gran varit ett heligt träd. Jfr avbildningar av dubbel-yxa m. m. i hållristningar. Segerstedt, Nordiska vapengudar s. 675², anför B. Salins uppfattning, att ett ensamt svärd å en hållristning är en helig symbol. — Dock är det kanske troligare, att dessa träd skola utmärka skogklädd strand.

Det finnes även en uppgift om en helig idegran på germansk botten, av innehåll att enligt ett bevarat gammalt dokument den ännu befintliga stiftskyrkan i grevskapet Bentheim i västra Hannover år 1152 skulle uppbyggts vid sidan av »den heliga idegranen», som då skulle ha härrört från hednisk tid. Denna idegran skulle ännu leva ock dess stam vara 3.13 meter i omfång. Så enligt F. C. Schübeler, Norges Væxt-rige I, s. 451 (där anført från von Perger, Deutsche Pflanzensagen, 1864, s. 346). Emellertid påstås det i ett nyare tyskt arbete, H. Relling und I. Bonhorst, »Unsere Pflanzen nach ihren deutschen Volksnamen, ihrer Stellung in Mythologie und Volksglauben, in Sitte und Sage, in Geschichte und Literatur»₄ (Gotha 1904), s. 63, att ett misstag av v. Perger här föreligger, beroende därpå att namnet på der eibenbaum i vissa trakter av norra Tyskland, *ibenbaum* eller *iper*, även är namn på die

¹) Anført redan hos Joh. Schefferus, Upsalia s. 32; också hos Mannhardt, Wald- und Feldkulte, I, s. 57, n. 3.

²) Skrifter tillägnade P. G. Eklund, Lund 1910.

ulme¹; jfr att i nyholländska skriftspråket *ijp*, *ijpenboom* är namn på bägge träden, för alm växlande med olm. Även i ags. betyder *iw*, *éow* både *ornus* ock *taxus* (se WRIGHT-WÜLCKER²). Det var en gammal ock stor alm som stod vid nämnda kyrka (den störtades av en storm år 1833 eller 1834). Men icke nog därmed: den av SCHÜBELER anförda uppgiften, att det i det gamla dokumentet står, att kyrkan blev byggd »neben dem heiligen Eibenbaume», synes vara alldeles gripen ur luften. I v. PERGERS bok, å av SCHÜBELER uppgiven sida, står för det första alls ej ordet *heiligen*, utan det talas blott om »eine Eibe», som »dem Stiftungsbrief der Kirche zufolge schon dort stand» (nämligen invid kyrkan), varest den ännu står. För det andra tyckes v. PERGER oriktigt uppgiva, att det talas om en idegran i nämnda dokument, ty i en bok, som är ett år äldre än v. PERGERS, eller E. MIELCK, *Die Riesen der Pflanzenwelt*, Leipzig & Heidelberg 1863, har jag funnit följande uppgift (s. 108): I en uppsats av A. MEYER i *Neue Hannoversche Zeitung*, 1861—2, anföres ett meddelande ur kyrkoboken i *Wietmarschen* i grevskapet *Bentheim* (Hannover) av följande lydelse: »Zur Bekundung des hohen Alters der Eibe und zugleich als Beispiel von ausserordentlicher Stärke erwähne ich eines zu *Wietmarschen*, 4 bis 5 Schritt von der Kirche entfernt stehenden Exemplares, welches, obwohl der Kopf theils abgeweht, theils abgehauen worden, doch noch so hoch als die Kirche ist und auf dem Stamm 9 Fuss 5 Zoll Preussisch im Umkreise hält. Nach Tradition heisst es, das Stift sei 'bei einem Eibenbaume' erbaut worden. Zufolge der Fundationsurkunde ist die Kirche im Jahre 1152 eingeweiht». Här står sålunda intet om helighet, sägs alls ej, att »die Eibenligst stiftelsebrevet funnits, när kyrkan byggdes, utan att »traditionen» berättar detta. Rätta förhållandet synes nu vara det, att antecknaren i kyrkoboken oriktigt återgivit traditionens *iper*, *ijpenboom*, som avsåg en alm, med *eibe*, *eibenbaum*.

Uppgiften om trädets storlek ock stamomfång låter väl förlika sig med det nya påståendet, att det varit en alm. Av

¹) Enligt FR. KANNGIESSER, *Die Etymologie der Phanerogamen-Nomenclatur*, Gera 1908, s. 182, på grund av att idegranens trä har samma färg som almens.

²) *Anglo-Saxon and old Engl. Vocabularies*, London 1884, I: 138, 169, 462.

detta träd finnas, enligt nyssnämnda arbete av MIELCK, jätte-exemplar av vida större höjd ock omfång.

Uppgiften om »den heliga idegranen» i Hannover synes alltså vara apokryfisk, vilket naturligtvis icke hindrar, att annanstädes dylika kunnat finnas.

Tallen, pinjen, granen voro i Grekland ock Rom ofta helgade åt olika gudomligheter, såsom Pan, Poseidon, Hymenæus, Cybebe (Cybele), Dionysos¹; cypressen var i Grekland helgad åt Proserpina ock Pluto (BÖTTICHER a. a. s. 488). Hos armenier ock perser var den ock helig (a. a. s. 508 f.). Cedrus Deodara från Himalaya anses av hinduerna helig ock odlas därför ofta i närheten av tämpel ock boningar. Namnet *deodara* (egentl. *devodara*) är av indiskt ursprung ock betyder »gudsträd» (Nordisk Familjebok, art. Ceder, Schübeler a. a. s. 443).

Professor K. F. JOHANSSON har benäget skriftligen meddelat mig följande: »Att ett barrträd med namnet *devadāru* förekommer i äldre källor kan jag bestyrka. Att det skulle varit speciellt heligt, finnes — så vitt jag vet — knappast några säkra uppgifter om; men det synes framgå redan av namnet. Förmodligen var det en bestämd guds träd, men hvilkens är ej godt att säga: snarast Çiva's.»

Vilket barrträd kan nu det evigt grönskande, heliga trädet vid Uppsala hednatämpel ha varit? Jag kallar det heligt, ehuru det icke uttryckligen så nämnes av ADAM. Men i dennes täxt heter det så straxt efter det nyss anförda om offren vid Uppsala tämpel, att vart träd i lunden var heligt (se ovan s. 547) ock i lunden stod naturligtvis »det evigt grönskande trädet».

Det enda barrträd som här kan ifrågakomma är tydligen idegranen, även kallad barrlinden, fno. *ýr*, lat. *Taxus baccata*, det träd som med sina »ovan glänsande mörkgröna blad» (HARTMANS Flora) väl förtjänar karakteristiken i den norska runsången:

▲ (*ýr*) er vetrgrœnstr viðā

(se WIMMER Die Runenschrift s. 280).

¹ Se BÖTTICHER, Der Baumkultus der Hellenen, Berlin 1816 (fig. 5, 6, 11, 17, 18); J. H. DIEBBACH, Flora mythologica, Frankfurt a. M. 1833, s. 41; PAUL WAGNER, Die Eiche in alter und neuer Zeit. Eine mythol.-kulturgesch. Studie II, i Berliner Studien für class. Philologie, B. 13, H. 2; FRAZER, The Golden Bough, I, s. 321.

Jag skall nu anföra vad som talar för att Uppsala-trädet varit detta träd.

Först skall då visas, att Adams-skoliets ord »ingen vet. av vad slag det är» kunna passa in på idegranen.

Jag förklarar detta på följande sätt. Idegranen har i forntiden varit ytterst eftersökt för sin hårda, hållbara ved, som lemnade ett ypperligt virke. Därav gjordes, som bekant, bland annat bågar. Detta har förmodligen i Norden långa tider varit en huvudanvändning av träet, eftersom både i fno. rent av kommit att kallas med trädets namn: *yr*. Det fsv. ock nysv. namnet *Ivar* = 'bågskytt' erinrar ännu om denna användning hos oss; jfr eng. *yeoman*. Även i mhty. betyder *iwe* både idegran ock båge.

Egendomligt nog fortlever bruket att förfärdiga pilbågar av idegranträ ännu i dag i en trakt av Norge, nämligen på ön Stora Sarter i trakten av Bergen. Virket till dessa bågar hämtas från Hardanger, där »barlinden» är rätt allmän. Med dessa bågar jämte tillhörande pilar drives jakt på en valart (*Balænoptera rostrata*).¹

Men veden av trädet var i forntiden även till andra ändamål för sin hållbarhet mycket anlitad; så gjordes därav träspann redan under äldre järnåldern². Ock i forntiden användes den också till det, varför den i nyare tid »är högt värderad», eller till »finsnickeriarbeten». En utmärkt vacker, ornerad ask av barrlindträ från Norges äldre järnålder finnes avbildad hos GUSTAFSON, a. st. nr 295.

Som bågar ju var ett i forntiden mycket använt vapen ock träet även för andra ändamål, såsom vi nu sett, användes kunde det tänkas, att detta träd blev så starkt anlitat, att det kunde i vissa trakter gå ut. Detta kunde i Norden så mycket lättare tänkas inträffa, som trädet ju i vårt klimat säkerligen i forntiden liksom nu icke varit alltför allmänt växande. Dess ytterst långsamma växt ock sålunda tröga återväxt är en omständighet som också kommer i betraktande härvidlag.

¹) Se uppsatsen »Hvalfangst med bue og pil» i Tidskr. Naturen Bergen 1899, s. 141.

²) Se avbildningar därav hos GUSTAFSON, Norges oldtid, nr 372, ock O. RYGH, Norske Oldsager, s. 180, 381—382.

I själva värdet uppgives det också i åtskilliga källor, att trädet i vissa trakter blivit utrotat, ock över allt eljest, där trädet omtalas, anses det vara statt i utdöende. Så säger HEHN, Kulturpflanzen und Haustihere, s. 513, efter att ha nämnt, att CÆSAR, De bello gall. 6: 31: 2, omtalar trädets allmänna förekomst i Gallien ock Germanien: »aber die Schönheit seines Holzes, die es den Drechslern und Schnitzlern so werth machte . . . führte in ganzen Gegenden zu seiner Ausrottung» (nu spärr.).

I RELING-BOHNHORST, Unsere Pflanzen, s. 61, anföras för nyare tider flera orsaker till att idegranen är stadd i utdöende i Tyskland, såsom att »der Baum liebt Schutz und Schatten und geht, wenn ihm diese durch Wegschlagen des Holzes in seiner Umgebung genommen werden, leicht ein», ock att »der junge Eibenlaub von Rehen und Hasen begierig gefressen wird», varför man sällan finner helt unga idegranar även i större bestånd av trädet i Tyskland.

Från flera andra håll finnas uppgifter om idegranens utrotande, så i nyare tid från orter, där den användes till att pryda likkistor. Så heter det i Nordisk Familjebok², art. Idegran: »De vackra, tätbladiga grenarna äro mycket omtyckta till dekorationer, grafkransar o. d., hvilket har väsentligen bidragit till trädets försvinnande». I »Hushålls-Magasin», 1, Skara 1762, s. 27 heter det, att barrlinden »brukas ock mycket till badqwastar . . . ; men detta modet har somligstäds utrotat detta rara och artiga trädet».

Från Norge anføres som en sådan orsak, att det hårda trädet i vissa trakter allmänt brukats för att lägga under kölen på båtar, som skulle dragas i land (Schübeler a. a. s. 449). Se ock om idegranens utrotande H. CONWENTZ, Die Eibe in Westpreussen, ein aussterbender Waldbaum¹, Danzig 1892, s. 59 f., ock i arbetet Lebensgeschichte der Blütenpflanzen Mittel-Europas, v. KIRCHNER, LOEW, SCHRÖTER, Stuttgart 1904, I, s. 62 f. ock där anförd litteratur därom. Det heter här: »Die Eibe war früher in Europa weit stärker verbreitet als gegenwärtig.» Hos WARMING, Den danske Planteverdens Historie efter Istiden, Kbh. 1904,

¹) I Abhandlungen zur Landeskunde der Provinz Westpreussen. H. III.

s. 70, heter det: »Det synes ikke at kunne være Tale om, at det er Klimatet der har gjort den¹ sjælden; det er Mennesket der udrydder den».

Till jämförelse kan här anföras ett fall av utrotande av ett annat barrträd i en trakt av vårt land. N. O. HOLST omtalar (Postglaciala tidsbestämningar, Sth. 1909, s. 31), att tallen »först i historisk tid försvunnit från södra Skåne. Antagligen har den här blifvit utrotad genom människans ingripande».

Jag antar nu, att idegranen i Sverge vid den tid det här är fråga om varit, praktiskt taget, utrotad sedan flera århundraden, så att befolkningen hunnit glömma dess namn ock utseende. Uppsala-trädet stod kvar i ett ytterst ärevärdigt, stort, kanske tusenårigt exemplar. Så gammal synes nämligen idegranen kunna bliva, varom mer i det följande.

Man kan häremot invända, att idegranen ju ännu lever i vårt land, t. o. m. just i Uppland, varför det synes vara orimligt antaga, att den skulle varit utrotad där i början av 1000-talet. Därpå kan svaras, att den naturligtvis kan ha levat kvar i smärre exemplar i avlägsnare ock otillgängligare trakter — från vilka den senare kan åter ha spritt sig något mer (den är ju ännu rätt sällsynt eller »rar» hos oss) — såsom i skärgårdens skogar, där jag själv (på Torö i Södermanland) sett den växa i längs marken nästan krypande, mycket små exemplar. Den kan där ha varit okänd eller känd endast av en eller annan jägare eller fiskare, medan den för den stora massan av folket varit glömd ock alldeles okänd.

Orden »ingen vet, av vad slag det är» behöva naturligtvis icke tagas så strängt efter orden, att absolut ingen människa vetat det, utan innebära blott, att meddelaren själv ock alla, som han, antagligen på ort ock ställe, frågat om saken, voro obekanta därmed. Det kan tänkas, som sagt, att en ock annan avlägset boende visste det, även att en ock annan besökande utländing känt igän trädet, men hans eventuella yttrande därom till någon svensk på platsen har då gått in genom dennes ena öra ock ut genom det andra, då autopsien av en svensk motsvarighet felades.

---

¹) Näml. »Taxen», som förf. kallar idegranen; eljest har danskan ock namnet *barlind* från norskan.

Det finnes i ett tyskt arbete ett yttrande om tyska folkets obekantskap med idegranen i vår tid, som är synnerligen upplysande med hänsyn till vad nu bär ovan yttrats. »Trotzdem die Eibe ein echt deutscher Waldbaum», heter det i ovan anförda bok »Unsere Pflanzen» av RELING ock BOHNHORST, s. 60, »ist sie doch in der Gegenwart wegen ihres seltenen Vorkommens fast nur dem Förster, Botaniker und Gärtner bekannt» (nu spärr.). I det nutida Tyskland är emellertid idegranen så långt ifrån utrotad, att t. ex. i Mecklenburg flera ovanligt stora exemplar finnas, ett större med ett omfång av 2 m. ock höjd av 12 m., likaså i Frankfurt a. M., i Schlesien; bestånd av omkring 600 ex. finnes i Harz, det största med 3,17 meters omfång, ock i Dermbach; ett annat dylikt i Västpreussen med över 1,000 ex.; ett med flera hundra ex. har för några år sedan påträffats i Ostpreussen av prof. CONWENTZ; dessutom finnas här ock där enstaka mindre bestånd. Ock dock är trädet okänt av folket över huvud taget enligt författarna!

På Uppsala-trädets tid funnos varken jägmästare eller botaniker ock väl knappast trädgårdsmästare, vadan särskilda förut sättningar för några att känna till ett sällsynt träd ej då funnos.

Efter detta måste väl det av mig nyss gjorda antagandet för Sverge ej kunna anses orimligt.

För min förmodan, att idegranen mot slutet av vikingatiden — jag kan tillägga: eller tidigare — varit (så gott som) utgången i Sverge eller åtminstone i större trakter av landet, skulle följande förhållanden kunna tyckas tjäna som bevis.

Professor H. CONWENTZ, nu i Berlin ledare för »Staatliche Stelle für Naturdenkmalpflege in Preussen», har i en uppsats om »Die Eibe in der Vorzeit der Skandinavischen Länder», intagen i nr 22934 av Danziger Zeitung¹ (1897), redogjort för de mikroskopiska undersökningar, han i de stora museerna i Stockholm, Kristiania, Köpenhamn m. m. anställt rörande förhistoriska kärl ock redskap av trä. Han har därvid iakttagit, att i Stockholm fanns ett ämbaraktigt kärl av idegran, i Lund 2, medan i Kristiania av 23 fynd 18 olika kärl (»gefässe») voro av idegran, härrörande från den yngre romerska tiden, folkvandrings- ock vikingatiden,

¹) För mig bekant genom ett separatträck därur, mig benäget meddelat av docenten OSCAR ALMGREN.

ock i Köpenhamn av 26 olika träföremål, utvalda ur museets mycket rika förråd därav, samtliga befunnos vara av idegran. Det var spann, ett knivetui, flere bågare, härrörande från tiden från 8:de eller 7:de århundradet före Kr. till ock med 9:de århundradet efter Kr.

Prof. CONWENTZ framhåller, att efter de nordiska arkeologernas sammanställande utsagor dessa föremål icke äro importerade från södern,¹ utan alltigenom av inhemskt ursprung. Han tillägger: »Es ist überraschend besonders für Dänemark, wo heute die Baumart urwüchsig nur an einer einzigen Lokalität (Veilefjord) bekannt ist».

Jag anmärker härtill, att det hos SCHÜBELER, Norges Væxt-rige 1, s. 463, också säges: »Man træffer ofte i Norge og Danmark (sjelden i Sverige²), i fund fra den ældre Jernalder, smaa Spand . . .» av idegran-trä, samt att där likaledes påpekas, att de norska fyndens inhemska ursprung »maa anses for sand-synligt af den Grund, at de fleste af de i Norden fundne Spand afvige stærkt fra de udenlandske med Hensyn til Beslagenes Form». Det har redan nämnts (s. 648) att i GUSTAFSONS Norges oldtid finnas ett spann ock en utmärkt vacker ask av idegran från äldre järnåldern avbildade (n. 372, 295). Av de anförda fakta drager prof. CONWENTZ den slutsatsen, att »die Eibe ehedem, wie in Deutschland, so auch in Skandinavien eine grössere Verbreitung und kräftigere Entwicklung gehabt hat. Der Mensch hat durch viele Jahrhunderte dem vorzüglichen Holze nachgestellt und auf diese Weise dort, wie auch anderswo, zum Rückgang der langsam wachsenden Art erheblich mitgewirkt.»

Prof. CONWENTZ har icke haft särskild anledning att överväga orsakerna till den olika frekvensen av idegransföremål i Sverige å ena sidan, Danmark ock Norge å den andra. Men denna är ju högst påfallande, ock blir det ändå mer, om man vet, att det enda i Stockholm bevarade fyndet av idegran-trä är från Bohuslän ock således rätteligen hör ihop med de norska

¹) Hos HEHN, Kulturpflanzen₆, s. 114, heter det: »Der Handelsverkehr führte frühzeitig Eibenholz, daraus gefertigte Eimer, Bogen u. s. w. aus den Rheingegenden an die Ostsee, wo der Baum seltener wurde».

²) Nu spärrat.

fynden¹ samt att de två fynden i Lunds museum efter all anledning härröra från det gamla danska området. Det gamla Sverge skulle då bliva alldeles utan fynd av fornsaker av idegran-trä!

Arkeologer ha varnat mig för att i detta förhållande se ett bevis på riktigheten av min nyss framställda hypotes om idegranens utrotande i Sverge under järnåldern, alldenstund fynden av bevarade trä-föremål över huvud äro så få från Sverge i jämförelse med dylika från de båda andra nordiska länderna.

Jag skall därför inskränka mig till att säga, att i alla fall det nu påpekade förhållandet stämmer förunderligt väl med min hypotes, som ju skulle ha omöjliggjorts av ett motsatt förhållande vid fornynden. Ock jag kan inte underlåta att framhålla, hurusom en sådan omständighet, som att några århundraden yngre motsvarigheter till de norska spannen av idegran-trä funnits i ej så få exemplar i Björkögravarna, men alla dessa svenska träspann gjorda av ek, lätt kan väcka tanken på idegranens sällsynthet i Sverge vid denna tid².

Egendomligt nog ha ännu inga fossila eller subfossila fynd av idegran gjorts på det gamla Sverges område (enligt benäget skriftligt meddelande från prof. A. G. NATHORST). I det gamla Bohuslän (Björkö mosse på en av Öckeröarna utanför Göteborg) har däremot prof. GUNNAR ANDERSSON gjort ett rikt fynd av subfossila lemningar av *taxus* från stenåldern³.

Att av dessa fakta, jämförda med vad här förut nämnts om den bristande förekomsten av arkeologiska fynd av föremål arbetade av idegran-trä, sluta till idegranens uppträdande i det

¹) Se E. EKHOFFS berättelse om fyndet från Lilla Jored i Kville socken — således vid norska gränsen — av fyra stäver av trä-ämbar, nu förvarade i Statens Historiska museum, i en med gravgods rikt försedd grav från den romerska perioden, meddelad i *Bidrag till Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia*, 2, s. 210 f. Det kan förtjäna påpekas, att räster av ett större motsvarande, järnbeslaget kärl från samma tid funnits i en grav från Tibble i Uppland, men intet trävirke fanns där kvar (emedan träet varit av mindre hållbart virke än idegran?). Se EKHOFF a. st.

²) Se om dessa fynd HJ. STOLPE i *Månadsbl. för 1878*, s. 677, där 14 ämbar av ek, beslagna med järn, ock 3 mindre, beslagna med brons, omnämnas.

³) Se *Bih. t. Sv. Vet.-ak:s Handl. B. 18*, avd. III, n. 8, s. 30, 31 (1893)

gamla Sverge först i historisk tid — då Uppsala-trädet emellertid skulle betraktas som en första förelöpare — lärer vara alltför äventyrligt. Det torde få anses bero på tillfälligheter, att inga geologiska fynd ännu blivit gjorda.

En invändning mot mitt antagande, att Uppsala-trädet varit ett ensamt kvarstående exemplar av idegranen skulle möjligen någon läsare, obekant med idegranens naturhistoria, vilja göra: detta stora träd borde väl ha fröt av sig ock så framkallat ständigt nya träd, varför ett utdöende av släktet ej borde ha skett ock det ej borde vara så okänt. Förhållandet är emellertid det, att idegranen är tvåbyggare, eller hörande till Linnés klass Diœcia, d. v. s. den har han- ock honblommor på skilda stånd, således särskilda han- ock honträd. Var Uppsala-trädet ett ensamt han-träd, kunde därav normalt inga ättlingar uppkomma. Ock ett ensamt obefruktat honträd lemna ju ej håller i regeln grobara frön. Hos KIRCHNER m. fl. Lebensgeschichte I, s. 78, upplyses därom, att »ein kleiner Teil der Samenanlagen dieses Baumes wächst ohne Bestäubung zu tauben Samen heran, welche keinen Samenmantel besitzen, die Gestalt einer vergrößerten Samenanlage zeigen . . . und mit einer festen braunen Samenschale versehen sind, aber inwendig nur einige hautartig zusammengetrocknete Gewebereste aufweisen; andere entwickeln einen Samenmantel und enthalten ein Nährgewebe, bisweilen sogar einen verkümmerten Embryo»¹.

Av barrträden hos oss är det, utom idegranen, endast enen som även är tvåbyggare. Men denna kan ju inte ifrågakomma att ha varit Uppsala-trädet.² Det nu senast anförda förhållandet synes mig utgöra ett kraftigt stöd för mitt antagande om idegranen som Uppsala-trädet.

Jag hoppas nu ha visat, att uttrycket i Adams-skoliet 137, »eius illa [arbor] generis sit, nemo seit», väl kan passa in på idegranen.

Vi skola nu tillse, hur det förhåller sig med orden: »arbor maxima, late ramos extendens»³.

1) Att undantagsvis enstaka idegranträd kunna lemna grobara frön, se s. 689 i det följ.

2) Av lövträden äro Salices ock Populi tvåbyggare.

3) Såsom KOHLMANN visat (a. a. s. 126), återgår detta senare uttryck på Vergilius, Georg. II: 296: »late ramos et brachia tendens», där orden gälla eken, bekant för utsträckningen av sina grenar.

Det må då först erkännas, att idegranen icke utmärker sig för någon utomordentlig höjd. 10 meter lär vara den högsta i Sverge nu förekommande, men trädet blir »i utlandet, der det mera skonas, ofta 40—50 fot högt och mycket grofstammigt» (Hartmans flora₁₁, s. 381). Den största iakttagna höjden är blott 17,4 meter (Lebensgeschichte s. 60, men för samma träd 80 eng. fot enl. Lowe¹, s. 85). I jämförelse med största höjden för t. ex. ek ock bok, vilka kunna bli ända till 30 m. (Nord. Fam.-bok₂), står ju idegranen tillbaka, ehuru dess höjd är vacker nog i ock för sig. Men i stället utmärka sig äldre idegranar genom sina stammars ofantliga grovlek ock sin kronas betydande omfång. Så omtalas från England en idegran med en stam, som vid 1 fots höjd hade en genomskärning av 3,59 m. (Lebensgesch. — 37 eng. fot enl. Lowe s. 89) ock inuti vilken 17 personer kunnat äta frukost, ock från Normandie en dylik med en stam om 3 m. genomskärning, inuti vilken ett kapell byggts. Ja, ända till 4,9 m. stamgenomskärning uppgives kunna förekomma (se CONWENTZ, Die Eibe in Westpreussen s. 44, efter WARMING ock andra).

Vad trädets omfångsrika växt beträffar, så träder just grenarnas stora utsträckning starkt i ögonen, då man betraktar en välvuxen idegran, även av de mindre. På åtskilliga av de avbildningar av engelska idegranar, som finnas hos LOWE a. a., framträder detta förhållande mycket starkt.

Detta för idegranen kännetecknande växtsätt skildras också åskådligt i dessa värser av den romerske skalden SILIUS ITALICUS (Punica, XIII: 595):

. . vasta comas nemorosaque brachia fundit
Taxus, Cocyti rigua frondosior umbra.

(Cocytus hette, som bekant, en av floderna i underjorden; jfr här s. 662.)

Från England finnas flera iakttagelser just om denna vida utsträckning av idegranens grenar. Så omtalas hos LOWE, a. a. s. 240 f., en idegran i Skottland, som »throws out its vast limbs horizontally in all directions, supporting a large and luxuriant head, which now [1834] covers an area of ground 58 feet in diameter, with a most impenetrable shade» ock enligt en annan uppgift av 1792 (a. a.) »is about the twentieth part of an English acre

¹) J. LOWE, The Yew-trees of Great Britain, London 1897.

covered by it . . . Its outer spread of branches was 218 feet, and its branches fell around the trunk like a huge umbrella, forming an inner circle large enough to afford standing-room for two hundred to three hundred people». Flera andra dylika träd av stort omfång beskrivas.

Ett träd av sådan beskaffenhet kunde väl skoliasten ha beskrivit som arbor maxima med tillägget »late ramos extendens», oaktat det icke i höjd hör till de största träden. Sälunda finner man en modern författare, SCHÜBELER, a. a. s. 451, tala om de »kjempemæssige» idegranarna i England, oaktat han väl kände till trädens höjd.

Vad idegranens högsta ålder beträffar — ett spörsmål som i detta sammanhang är av intresse — så har denna i äldre arbeten pläгат uppgivas till 2000 à 3000 år, ja för en engelsk idegran, som dog ut 1836, har man antagit minst 3,250 år¹. Ännu i Nord. Fam.-bok², art. Idegran (1909), heter det, att idegranen »anses kunna uppnå den högsta åldern bland alla europeiska träd (mer än 2000 år)».

Emellertid har redan CONWENTZ i sitt ovan citerade arbete av 1892 visat, att beräkningarna av idegranens ålder vila på ytterst osäkra grunder, i det att stammens årliga tillväxt ej låter sig med säkerhet bestämma. Efter olika beräkningsgrunder kan ett visst tyskt idegransträd bestämmas till 943 eller 313 år, ock ett annat (en stubbe av ett utdött träd) till 1995 eller 926 år! Sådant är, säger CONWENTZ, väl egnat att »die Schätzung des Alters von Bäumen überhaupt zu discreditiren» ock att mana till största försiktighet vid användningen av »die durch comparative Messung gewonnenen Werthe».

Senare har LOWE i sitt arbete av 1897 påvisat en annan högst betänkelig felkälla vid beräkningen av idegranens ålder, nämligen det förhållandet att trädets stam ofta icke är enkel, utan bildad av kring huvudstammen uppvuxna, med den sammanvuxna småstammar, för vilket förhållande också redogöres hos KIRCHNER m. fl. (»Lebensgeschichte»). Den i följd härav uppkomna osäkerheten vid bestämningen av trädets maximalålder har vållat, att ingen av de nämnda författarna vågat ens förslagsvis anföra någon sådan.

¹) Se E. MIELCK, Die Riesen d. Pflanzenwelt s. 108.

Måhända kan dock med fäst avseende vid CONWENTZ' nyss anförda andra exempel förslagsvis antagas åtminstone omkring 1000 år såsom en för trädet uppnäelig ålder.

Antages nu, att Uppsala-trädet haft denna ålder eller åtminstone varit många århundraden gammalt ock i så fall väl kunnat motsvara beskrivningarna på de gamla engelska träden, så kunde ju Adams-skoliet med fog skildra det så, som skett.

I Uppland förekommer idegranen f. n. endast i Roslagen, således utmed kusten, som har ett rätt avsevärt blidare vinterklimat än Uppsalatrakten. Isotermen för medeltemperaturen i januari månad är i havsbandet -2° , medan den vid Uppsala är -4° . Se Taf. 5 till N. EKHOLMS uppsats »Sveriges temperaturförhållanden jämförda med det öfriga Europas» i Ymer för 1899. Som idegranen är en växt vars förekomst skarpt begränsas av vinterkylan¹, ger nämnda förhållande anledning till att från klimatologisk synpunkt undersöka, om hinder möter för antagandet, att trädet funnits vid Uppsala. Det visar sig då, att nordgränsen för idegranens förekomst i vårt land går mellan isotermerna för -4° ock -5° , väl närmare den förra. De två nordligaste fyndorterna i vårt land äro Grinduga ock Kubbo sydost om Gävle, det senare stället beläget ett gott stycke inuti landet, det förra närmare kusten, båda med nämnda vinterklimat. Vidare kan anföras, att i Östersjöprovinserna idegranens förekomststorer gå utmed vinterisotermen för $-4,5^{\circ}$ ².

Intet hinder finnes alltså för antagandet, att idegranen vuxit vid Uppsala under tusentalet e. Kr., förutsatt att vinterklimatet då hos oss var detsamma som nu. Detta är vad som antages av G. ANDERSSON med bevis hämtat bl. a. just från idegranens förekomst i vårt land. Han framhåller nämligen (a. st.) det anmärkningsvärda faktum, att inga spår finnas av att idegranen någonsin vuxit utöver den nuvarande köldgränsen för dess förekomst, medan innanför densamma många växtplatser funnits, utom de nuvarande. Det

¹) Se GUNNAR ANDERSSON, Swedish climate in the late-Quaternary period i arbetet »Die Veränderungen des Klimas seit dem Maximum der letzten Eiszeit», Stockholm 1870, s. 287; K. R. KUPFFER, Baltische Landeskunde, Text, Riga 1911, s. 303.

²) KUPFFER a. st.; se ock atlasen till detta arbete: Vegetations-Skizze jämförd med Isothermen-Karte.

kan här anmärkas, att RUTGER SERNANDERS teori om att vid järnålderns början en klimaförsämring — väl i synnerhet drabbande somrarna — skulle ha inträtt efter den närmast föregående varmare perioden, väl icke är oförenlig med vad nu nämnts om vinterklimatets likhet nu ock på tusentalet, alldenstund det väl kan antagas, att under de minst 600 år, kanske 1000 år eller mera, som förflutit sedan klimaförsämringens inträdande ock Uppsala-idegranens uppväxt, den småningom skeende övergång till nuvarande klimaförhållanden, som SERNANDER antager¹, kan ha så långt framskridit, att klimatiska förhållanden ej kunnat hindra en idegrans uppväxt vid Uppsala.

Nu kunde det emellertid sägas, att, som idegranen numer i vårt land blott förekommer buskformig eller som ett lågt träd, så bör den icke håller vid Uppsala förr ha varit större, i vilket fall ju Adams-skoliets beskrivning ej skulle passa in. Härtill svaras, att det med skäl kan antagas, att idegranens nuvarande lågväxt hos oss icke beror på att klimatet ej skulle medgiva högre växt ock ålder, utan att skadlig invärkan av människor ock djur haft denna värkan (jfr WARMINGS här förut s. 651 anförda ord). Ty LINNÉ omtalar, att idegranen på hans tid på Gottland växte »stor som Gran eller Ek»², medan den numer där blott blir ett lågt träd eller oftast buske. Ock ännu hos P. A. SÄVE, Skogens sagor, s. 18, heter det, att ejdä-grän, best. form -i, »blir understundom ett stort träd» ock att ett dylikt träd i en trädgård nära Söderport i Visby 1870 var 3 fot över marken 4 fot i omfång. Dessutom är det ett faktum, att invid samma köldgräns som vår högsta i Östersjöprovinserna på två ställen stora »vielhundertjäbriqe Baumgreise» av idegranen växa (huru stora nämnes ej; Kuppfer a. a. s. 302, n. 3). Har nu idegranen där kunnat bli månghundraårig, har detsamma kunnat hända vid Uppsala, särskilt i det genom mänsklig omvårdnad väl skyddade ock för övrigt genom tillgången till fuktighet (från källan) ock skugga³ — från den heliga lunden — som trädet

¹) Die schwedischen Torfmoore als Zeugen postglazialer Klimaschwankungen i nyssnämnda samlingsvärk, särskilt s. 246.

²) Se det s. 684, n. 2, härstädes anförda stället.

³) »Durchaus Schattenpflanze»: Brockhaus' Conv.-Lex. Se därom för övrigt flerstädes, såsom KIRCHNER m. fl., Lebensgeschichte I, s. 62 där det säges, att t. o. m. en egendomlighet i bladbyggnaden skall

så väl behöver för sin trevnad, ytterst lämpliga läge, som Uppsala-trädet haft. Det bör då väl kunna vara möjligt, att detta kunnat bli »stort som gran eller ek» ock till sin storlek ock omfång kunnat närma sig de engelska trädens ock sålunda motsvarat Adams-skoliets beskrivning. Denna möjlighet hoppas jag dels efter vad redan anförts som skäl för Uppsala-trädets identifiering med en idegran, dels efter vad ytterligare därför skall anföras i det följande, då fråga blir om sambandet mellan Uppsala-trädet ock världsträdet (s. 671 f. här), skall framstå som en stor sannolikhet — visshet är ju i fall som detta ej uppnåelig.

Det är naturligt, att ett träd av nu förmodade utomordentligt höga ålder ock betydliga omfång skall ha värkat i hög grad vördnadsbjudande på forntidens människor ock föranlett trädets dyrkan som ett framför andra synnerligen heligt träd, såsom förhållandet vid Uppsala får antagas ha varit.

Om idegranen eljest i forntiden varit dyrkad som ett heligt träd, är rätt osäkert. Jag erinrar först om vad som anförts här förut s. 646 f.

I den nordiska mytologien ingår idegranens namn i *Ýdalir*¹, där guden Ulls bostad var belägen, efter utsagon i *Grimnism.* 5:

»mit der Schattenliebe des Baumes zusammenhängen»; ANDREAS MADSEN i *Naturen og Mennesket* 15, s. 30; CONWENTZ, *Die Eibe in Westpreussen*, s. 61.

¹) Till detta namn finns i förbigående sagt en nysvensk motsvarighet i de *Idala*, som förekomma som ortnamn hos oss — Postortlexikonet 1894 upptager 4 sådana, från Älvsborgs, Hallands, Mahmöhus, Södermanlands län, ock 1 *Idalahult* från Hall., i vilka namn sålunda på östnordisk botten det gamla fsv. namnet på trädet: *ir* = västnord. *ýr* ännu lever kvar. Jfr benämningen *Barrlindsdalen* på en växtort för idegranen i Värmland (se L. M. LARSSON, *Flora öfver Värmland och Dal*, Karlstad 1859, s. 277) samt O. RYGHs förklaring av det norska gårdsnamnet *Ýdalir*, nu *Hydal* på ön Sogn, *Norske Gaardnavne, Forord og Indledning* s. 87. I Westmoreland i England finnes en ort vid namn *Yewdale*, där en mycket stor idegran ännu växer; se LOWE a. a. s. 89. — Ortnamnet *Idala* (*īdala*) kanske lemnar uppslag till förklaring av det nyare svenska namnet *idegran*. TAMM, *Etym. ordb.*, säger, att »etymon ill det sv. ordet är okänt». Jag förmodar, att *īdala* uppfattats som *īdala* ock att därur *īd* lösgjorts som namn på *taxus* i st. f. det gamla föräldrade *ī(r)*, som ombildats av detta *īd*. Av *īdgran* (jfr *īdqwist*, se TAMM) blev sedan genom folketymologisk ombildning *idegran*, varav åter *ide* lösgjordes.

Ýdalir heita,
 Þar's Ullr hefir
 sér um gørva sali.

På grund av utsagon i Gylfaginning kap. 30 om Ullr, att han är bogmaðr . . . góðr, förklarar man vanligen stället ha uppkallats efter Ull i denna hans egenskap att vara god bågskytt. Men skulle icke möjligen denna sistnämnda egenskap hos guden ha av SNORRE eller den diktare, som nyttjar omskrivningen boga áss (i fall icke denna också är gjord av SNORRE) framkonstruerats ur ortnamnet Ýdalir, 'idegransdalarna'? I så fall kunde det vara möjligt, att idegranen varit ett åt Ull hälgat träd. Om, såsom E. H. MEYER, Germ. Mythol. s. 86, förmodar, idegranen redan i forntiden uppfattats som »der Totenbaum», »der Todesbaum» (s. 258) — jämför dess plantering på kyrkogårdar i England ock Frankrike — ock Ullr varit »der Todesgott» (a. st.), så skulle ju detta passa bra ihop. Men det sista antagandet synes alltför osäkert. MEYER anför i det åt Ullr ägnade kapitlet (§ 341) intet annat stöd därför — utom Ýdalir — än att friserna enligt en uppgift skulle ha dyrkat en »Unterweltsgott Holler». Varken Ulls namn — om det, såsom allmännast antages, hör ihop med got. wulþus 'härlighet' — eller vad man eljest vet om honom passar in på denna befattning.

I Fatab. 1911, s. 126, har N. E. H(AMMARSTEDT) i en anmälan av T. SEGERSTEDTS skrift »Nordiska vapengudar» framkastat den tanken, att Ull skulle ha varit »en bågens ock pilens gud, åt hvilken samtidigt idegranen, bågträdet, varit egnad». »Onekligen är det ytterst svårt att framleta något bevis härför», fortsätter han, »men denna hypotes synes mig dock hafva så pass mycken sannolikhet för sig, att den kan antydas . . .»

Hos flera tyska författare, senast hos RELING ock BOHNHORST, Uns. Pflanzen s. 61, heter det: »Nach der Edda war der Markt der Götterstadt Asgard mit Eiben bepflanzt». Varifrån denna uppgift är hämtad, är mig alldeles obegripligt. Det måtte vara en ren fantasiprodukt av dess förste upphovsman.

Hos andra indo-europeiska folk omtalas emellertid ett idegranens förhållande till kulten ock dödsriket. »I det nordvestlige Himalaya», berättar SCHÜBELER, a. a. s. 454 (efter en engelsk källa), »er Barlinden i megen Anseelse og kaldes paa enkelte

Steder endog **Deodar**, d. ä. Guds Træ.¹ Veden brændes som et slags Røgelse og Grenene bruges ved forskjellige religiøse Festligheder.» Här har förut nämnts (s. 656), att en romersk skald låter trädet växa i underjorden. Likaså säger LUCANUS (Pharsalia VI: 645), att idegranen beskuggar de för solguden ej tillgängliga näjderna:

Phoebo non pervia taxus opacat.

Erinnyernas facklor voro av idegran enligt en utsago hos STATIUS (Lowe s. 98).

SVEN NILSSON yttrar om trädet följande i sitt arbete Skandinaviska Nordens Ur-invånare, Bronsåldern I, 3:e uppl., Stockh. 1862, s. 23 f.

»Äfven den ständigt grönskande Idegranen har varit föremål för ett slags kult. Druiderna (som väl egentligen voro Baalsprester) ansågo den för helig och hade, vid sina helgedomar, hela lundar deraf. Under mitt vistande i London 1836, firades af Linean² Society en sekularfest till ära åt vår odödliga Linné, som för hundra år sedan besökt England och i en trädgård vid Mill-Hill förmodas hafva planterat en Ceder, som nu är ett stort träd. I grannskapet af detta firades Linnés fest. I en park der bredvid . . . stodo stora, mycket gamla, af tiden mer och mindre skadade Idegranar, hvilka en härvarande Botanist försäkrade hafva utgjort en helig lund, som tillhört Druidkulten och att dessa samma träd stått der sedan Druidernas tid. Att ännu i England finnas lefvande Idegranar af en mycket hög ålder, till och med vida äldre än Cæsars tid, ådagaläggas i A. P. DE CANDOLLES Physiologie vegetate,² Tom. 2, p. 1001—2. Hos oss förekommer detta trädslag isynnerhet på öarna i Bohuslän och skall äfven växa vid ostkusten.»

NILSSON tillägger här följande: »Af hvad ofvan blifvit anfördt om Idegranslunder vid Druidernas helgedomar i England, kunna vi förklara ett ställe hos ALBERT KRANZIUS³ i dess 'Chronica veterum germ.' p. 204, der det heter: 'Det vidtfröjdade Svenska folket hade ett tempel som het Upsola' — — — Vid

¹) Se dock här s. 648.

² Sic! Läs Linnean, végétale.

³) Sic! Skall vara KRANTZIUS. Om titeln se nästa s. n. 1.

templet stod ett stort träd med yfviga grenar och lika grönt vinter och sommar; ingen kände deßs art.¹

Detta ställe har af många blifvit anfördt, men, så vidt jag vet, af ingen förklaradt. Att trädet, som var lika grönt vinter och sommar, måste hafva varit ett barrträd, inser man lätt; men icke gran eller tall, eftersom ingen kände dess art. Det måste hafva varit ett ovanligt barrträd och således säkerligen icke något annat än Idegran (*Taxus*), som väl är sällsynt, men växer dock der och hvar ända upp till Gefle. Den blir mycket gammal (se ofvan) och är då ett stort träd (arbor ingens), den är yfvig, den utbreder busklikt sina grenar åt alla håll (*patulis diffusa ramis*) och den är lika grön sommar och vinter.

Att man fördom ansett Idegranen, likasom Misteln, vara på visst sätt helig och lyckobringande, kan slutas af den uppgift derom som den frejdade prosten Ekström skriftligt meddelat mig, nemligen att 'Idegranen brukas allmänt i östra skärgården till notkaflar, emedan den notredskap anses blifva lycklig, som bindes öfver denna trädsort'.

Det är påtagligt, att denna fördom, rörande Idegranen och Misteln, att de tillförde lycka, har sin grund i en gammal kult, som fördom var förenad med en hednisk gudstjenst, hvilken i forntiden öfvades där i Norden».

A. E. HOLMBERG åberopar i sitt arbete Bohusläns historia och Beskrifning (2:a uppl. 1, s. 229) NILSSONS uppfattning av idegranen såsom ansedd »helig af Brons-folket» (något citat-ställe anföres ej) ock säger, att denne »deraf förmodat, att någon upplysande tradition derom ännu skulle vara i behåll». »Men», tillägger HOLMBERG, »oaktadt de noggrannaste efterfrågningar har författaren ej kunnat komma någon sådan på spåren. Ej heller begagnar allmogen dessa träd till någon sorts vidskepelse, men väl till medicin». ² I samma HOLMBERGS arbete Nordbon under hednatiden, Stockh. 1854, d. 2, s. 612, heter

¹) »Arbor juxta templum stabat ingens, patulis diffusa ramis, æstate et hieme juxta virens; genus ejus nemo potuit edicere.» [Dessa av NILSSON citerade ord ur KRANTZII ovan anförda arbete, vars riktiga titel i dess första, 1546 tryckta utgåva är »Chronica Regnorum Aquilonarium», äro blott en omskrifning av ordalagen hos ADAM av Bremen, vilka NILSSON ej synes ha känt.]

²) Nu spärrat; jfr här längre fram s. 684, 687—8.

det om Uppsala-trädet, att detta, »öfver hvilket man mycket gissat, var påtagligen icke annat än den heliga Idegranen (*Taxus baccata*), i Druidkulten helgad åt Solguden och derifrån inkommit (sic!) i Asadyrkan».

Vad nu denna NILSSONS ock (efter honom) HOLMBERGS uppgift om idegranens helighet inom druidkulten beträffar, så synes den vara alldeles ogrundad. LOWE, a. a. s. 97, yttrar med anledning av ett ställe i Ossians sånger, där det talas om att idegranen var »a funeral tree, the companion of the grave among the Celtic tribes»: »There is no reliable evidence of the aboriginal tribes regarding the yew with any special adoration», ock s. 101: »There is little evidence to prove that the ancient Britons held the yew in any reverence». Den ansedde keltologen sir JOHN RHÏS, professor i Oxford, har också på förfrågan av mig rörande detta ämne benäget svarat: »I am sorry to say that I do not remember ever reading anything of that sort» (nämligen »as to the statement that the yew tree was in the Druid cult sacred to the Sun-god», som jag återopat).

Det kan då tryggt antagas, att den av NILSSON återopade engelske botanistens yttrande om en helig lund av idegranar som tillhört druidkulten blott innefattade en löslig förmodan, vilket ju ock a priori måste anses sannolikt, då säkerligen intet bevis fanns för att träden »stått der sedan Druidernas tid».

NILSSONS anförande om idegranen har emellertid sitt stora intresse därigenom, att där för första gången Uppsala-trädet förklaras ha varit en idegran, om också hans bevisning därför ej kan anses övertygande — i enskilda punkter är den emellertid överensstämmande med vad ovan av S. BUGGE ock mig anförts¹.

Hos PAUL SÉBILLOT, *Le Folk-Lore de France* 3, s. 406, heter det: »L'if est l'arbre consacré dans les cimetières bretons, où d'ordinaire il n'y en a qu'un, on dit qu'il pousse une racine dans la bouche de chaque mort». Märklig är uppgiften om blott ett träd på var bretagnisk kyrkogård.

¹) Jag lärde känna NILSSONS yttrande först långt efter det att jag nedskrivit mina argument i ämnet, ock tanken att Uppsala-trädet var en idegran har uppstått hos mig — under sysselsättning med ett annat botaniskt-litteraturhistoriskt ämne (varom se PIPPINGS tidskrift *Studier i nordisk älologi*, III. 1 — oberoende av NILSSONS ock HOLMBERGS uttalanden).

Om den sista uppgiften från Bretagne erinrar TENNYSONS åt idegranen ägnade dikt — II i cykeln »In Memoriam» — där han säger:

Old yew, which graspest at the stones
That name the under-lying dead,
Thy fibres net the dreamless head,
Thy roots are wrapt about the bones,

ock efter att ha sjungit om hur trädet står oberört av vinter ock sommar under sina

thousand years of gloom

slutligen tänker sig själv »incorporate» däri.

Hos THISELTON DYER, *The Folk-Lore of Plants*, London 1889, s. 160, heter det: »The yew has from time immemorial been planted in churchyards besides being used at funerals». ¹ Denna användning behöver emellertid inte bero på något annat, än att trädet till utseendet var »tristis ac dira» (Plinius, *Hist. nat.* XVI: 50). I Wales' gamla lagar omtalas *Taxus sancti* eller idegran tillägnad ett hälgon, ett bruk som kan tyda på hedniskt ursprung (Lowe a. a. s. 110).

Enligt RANKE, *Anthropol.-vorgeschichtl. Beobachtungen* (i *Deutsch-österr. Alpen-Verein* 1882, s. 455) skola *Taxus baccata* ock *Ilex aquifolium* »vor Allem als heilige Bäume in den Alpenländern erscheinen»; men M. HÖFLER, *Wald- und Baumkult in Beziehung zur Volksmedizin Oberbayerns*, München 1894, s. 130, menar, att detta »ist keineswegs bewiesen». Hans därefter följande invändningar vända sig emellertid endast mot *Ilex*.

Då det i en fjälltrakt av Bayern heter, att ingen trolldom kan stå sig mot idegranen: »Vor der Euwe ka Zauber ko bleibe» (enligt RITTER VON PERGER, *Deutsche Pflanzensagen* s. 346), så kunde detta sammanhänga med ursprunglig dyrkan av trädet.

Mycket tvivelaktigt är, om den av H. F. FEILBERG i *Am Ur-quell* V, s. 88, från Fyen meddelade sägner om hurusom planteringen av en idegran skyddade mot djävulen — såsom evigt grönskande, medan den onde enligt förskrivning skulle ha fått sitt byte, »när intet grönt träd fanns i trädgården» — står i

¹) Detta bruk omtalas redan 1184 som gammal sed på Irland; se LOWE, a. a. s. 96.

något samband med denna bajerska folkstro (vilket ej håller antages av FEILBERG).

Då åter SHAKESPEARE i Macbeth låter häxorna i kitteln för trolldrycken bland annat kasta

slips of yew¹,
sliver'd in the moons eclipse,

kunde denna användning även antyda sammanhang med hednisk kult.

I S. HILDEGARDIS *Physica* förekommer följande egendomliga uppgift: »Si quis de eodem ligno (ybenbaum) baculum portaverit et eum in manibus suis portat, bonum et utile est illi ad prosperitatem et sanitatem corporis sui»².

I anf. arb. av K. SCHILLER heter det ur ett arbete av BEIJER: »Trollkraut, Eibenreis, so mitten in der Walburgisnacht geschnitten».

Ur BARTHOLOMAEI ZORN, *Botanologia Medica* Berlin 1714, s. 669—670 må anföras yttrandet, »dass wider allerley Hexerey und Bezauberung man sich nicht gewisser und sicherer (so viel natürliche Mittel thun mögen) bewahren könne, als wan man Holz vom Eibenbaum am blossen Leibe trage, und dieses habe eine Zauberin einem Graffen geoffenbahret, welcher es hernacher vielmahls bewehrt befunden: wie er dan selber einen vornehmen Herrn gekennet, der es allen seinen dienern angehenckt».

Vi ha sålunda funnit, att skildringen av det evigt grönskande trädet vid Uppsala hednatämpel är fullt värlighetstrogen. Vi få därmed en ytterligare bekräftelse på den förut framställda uppfattningen, att dessa fyra skolier härröra från en man, som själv på ort ock ställe sett ock hört vad han berättat för mästern ADAM, vilken senare sedan återgivit det berättade i skolierna. Jag förmodar, att det är en svensk man, troligen från Uppsala-trakten, som under resa i Tyskland träffat ADAM ock av honom utfrågats rörande den hedniska Uppsala-helgedomen. LAPPENBERG anser skolierna 135—137 avgjort vara tillskrivna av ADAM själv. Detsamma synes mig då böra gälla om 134.

Huru skarpt skilja sig icke dessa fyra skolier från det närmast föregående 133 med sin vilt äventyrliga uppgift: »In

¹) I Hagbergs översättning »benedskäppar»!

²) Anført hos KARL SCHILLER, *Zum Thier- und Kräuterbuche des mecklenburgischen Volkes*, Schwerin 1864, h. 3, s. 34.

Yperboreis montibus preter alia monstra leguntur et gryphes nasci!

Även från det närmast följande skoliet 138 skilja sig dessa fyra tydligt, i det att det förra berör händelser i Sigtuna ock Birka ock särskilt nämner sagesmännen (»Relatum est autem nobis a quibusdam stipatoribus Adalwardi episcopi»).

Jag anser på grund av det sagda, att de fyra skolierna 134—137 böra anses som trovärdiga historiska urkunder.

*   *

Sedan vi nu genom bestämningen av det evigt grönskande trädets art vunnit en grundval för vidare undersökning, upptaga vi spörsmålen om samband mellan världsträdsmyten ock Uppsala-trädet.

Vad nu den här förut främst omnämnda åsikten beträffar, att Uppsala-trädet skulle vara framställt som en jordisk avbild av det nordiska världsträdet, så utgör ju vad här uppvisats om saknaden vid skildringen av Uppsala-trädet av de fantastiska elementen i världsträdsmyten ock den fullt värklighetstroga beskrivningen på det förra ett kraftigt bevis mot denna uppfattning.

Med denna är ej heller förenlig Vøluspás ock andra källors uppgift, att världsträdet är en ask, jämförd med vad vi nu funnit sannolikt, att Uppsala-trädet varit en idegran, samt med skoliets uppgift om Uppsala-trädet: »ingen vet, av vad slag det är». Man har, som vi ovan sett, sökt sammanställa denna uppgift med Fjølsvinnsmåls förmodade utsago om världsträdet (Mimameiðr):

20: 2—3: en þat mangi veit,
hvers hann af rótum rinn.

Handskr. ha » . . fáir vitu af hverjum rótum renn», vilket av utg: a ändras efter Háv. 138: 8—9, som åter anses vara lånade från Fjølsm:s ursprungliga täxt (se SIMONS Edda s. 204 anm.); men dels tror jag icke, att den emendation av täxten, som här försiggått, är riktig, då jag ej kan finna antagligt att, därför att det en gång i Grimmismál 22: 5 om en helt annan sak heter »en þat fáir vitu», detta uttryck skulle här ha utträngt

ett äldre med **mangi**, utan tror, att här i Fjolsvinns-mål **fáir** är verkligen avsett ock att, då en ändring för allitterationens skull är nödvändig, det stått þess minnask¹ **fáir**, samt att med detta uttryck »men få minnas, från vilka rötter det har sin upprinnelse» kanske avsetts, att diktaren nog känner den tradition om världsträdets tre rötter, som omtalas i Grimnismál 31, men att han vet, att den är i utdöende, eller ock verkligen en hänsyftning göres på Uppsala-trädet, varom i det följande; dels kan jag icke finna det metodiskt riktigt att, som MÜLLENHOFF m. fl. göra, ur de olika traditionerna plocka ihop, ett stycke här ock ett där, vad som kan stämma med beskrivningen på Uppsala-trädet ock utesluta vad som strider däremot.

Efter allt som nu uppvisats tror jag, att det med rätta kan sägas, att denna uppfattning av Uppsala-trädet som en jordisk avbild av världsträdet måste alldeles övergivas.

Vi övergå då till den motsatta uppfattningen. Mot den samma talar till en början den omständigheten, att världsträdet älst beskrives som en ask. Som Uppsala-trädet icke, såsom THAASEN ock nog andra tänkt sig, kan vara en ask, så kan ju icke världsträdet, asken Yggdrasil, hava sitt ursprung från Uppsala-trädet, idegranen.

Mot en uppfattning av sambandet mellan världsträdet ock Uppsala-trädet, enligt vilken det senare som ett vårdträd för tämplet framkallat myten om det förra såsom ett slags världsvårdträd är för övrigt följande att anmärka.

Det är högst otroligt, att Uppsala hednatämpel fanns vid den tid, då världsträdmyten uppkom.

H. HJÄRNE har rörande Uppsala hednatämpel uttalat, att han »anser det vara en skapelse af hedendomens senaste, med kyrkan kämpande utveckling, eftersom ingen antydning därom finns i den äldsta och tillförlitligaste källskriften Ansgarii Vita, där man dock borde vänta en sådan»². För min del är jag icke alldeles övertygad av HJÄRNES argumentering. Jag är icke säker på att »man borde vänta» ett omtalande av Uppsala hednatämpel i RIMBERTS Vita Ansgarii. I detta arbete lemnas

¹) **Minnask** har ju lätt kunnat utbytas mot **vit**, ock då ha utbytet þess → þat ock ordomflyttning följt med av sig självt.

²) Se OSCAR ALMGREN, »Kung Björns hög», Stockholm 1905, s. 51.

ju icke som hos ADAM av Bremen någon redogörelse för landets kulturella tillstånd, dess hedniska religion omtalas i största knapphet, gudar ock offer omtalas, men utan att de förras namn en gång nämnas (med ett undantag, varom straxt) eller de senare närmare beskrivas. Någon särskild anledning, varför Uppsala hednatempel skulle omtalas, finnes icke. Dessutom är att märka, att ett hedniskt templum i Birka omtalas, nämligen det som hedningarna under Ansgarii andra besök uppreste åt sin som Gud förklarade, nyss¹ avlidne konung Erik. För trovärdigheten av denna förgudning av en avlidne konung talar ju den liknande berättelsen om den norske ynglingakonungen Ólafr Geirstadaálfr ock andra fall av avlidna furstars apoteosering, som till jämförelse anföras hos PAUL HERRMANN, *Nordische Mythologie* s. 55. Om man nu hedrade den i gudarnas krets inträdande konung Erik med ett tämpel, så är det klart, att man härvid velat dyrka honom på samma sätt som de andra äldre gudarna, varför de också vid denna tid måste ha haft tämpel². Detta stämmer ock därmed, att THÜMMEL, *Der germ. Tempel* s. 117, dömande efter förhållanden i Norge ock på Island, i andra hälften av 9:de århundradet finner en »weit entwickelten nordischen tempelcult».

Om jag sålunda icke kan dela HJÄRNES mening, att Uppsala-tämplet tillkommit efter Ansgarii tid, så torde det dock vara sannolikt, att det icke varit så mycket äldre, kanske snarare i årtionden än i århundraden att räkna. SCHIRMER anser (se *Foren. f. norsk. Fortidsmindesmærk. Opbevaring, Aarsber. 1906*), att de nordiska tämplen uppkommit under inflytande av de kristna kyrkobyggnaderna, med vilka nordborna gjorde bekantskap i

¹) *dudum* betyder troligen så här. Den gamla svenska översättningen har däremot *langho*, i det det latinska ordet ju ock kan betyda 'för länge sedan'. SCHÜCK menar, att »några decennier förflutit» mellan konungens död ock hans upphøjelse till gud (se Sveriges förkristna konungalängd, Upps. 1910, s. 8).

²) Ordet *templum* kan i en skrift av en kristen icke bortförklaras, så som skett med detta ord på de två ställen, där det förekommer hos TACITUS (*Germania* k. 40, *Annales* 1: 51), nämligen att det icke skulle åsyfta en taktäckt helgedom, utan antingen »dachloser steinbau» eller »steinhegung mit einem grossen stein in der mitte bez. steinaltäre im walde» (THÜMMEL, a. a. s. 119—120). Andra forskare uppfatta *templum* hos TACITUS som täckt gudahus.

västerled vid början av vikingatiden eller möjligen något tidigare. THÜMMEL anser, a. a. s. 118, att »in den letzten jahrhundert des südgermanischen heidentums (400—800) hat es zwar schon tempelhäuser gegeben, doch ist diese form des cultus allem anschein nach zu jener zeit durchaus noch nicht allgemein», ock enligt honom har »der junge nordgermanische tempelbau» funnits »seit dem (ende des) 9 jahrhunderts bis 1000». Som vi nyss sett, bör åtminstone i Sverge tiden sättas något längre tillbaka.

Som nu utan tvivel världsträdsmytens uppkomst ligger ofantligt mycket längre tillbaka än Uppsala-tempelbyggnad, kan den förra icke vila på ett Uppsala-tämplets eller annat tämpels vårdträd. För min del ansluter jag mig till den uppfattning, som av flera forskare, t. ex. V. RYDBERG, senast av K. F. JOHANSSON (Solfågeln i Indien¹), uttalats, att historiskt sammanhang finnes mellan den nordiska ock den indiska världsträdsmytan. Den härrör då från en tid, då inga tämpel ock således inga deras vårdträd funnos. Den nu så moderna vårdträdsteorien till förklaring av världsträdsmytan är för övrigt i dess helhet enligt min mening föga rimlig. Men jag kan icke här närmare ingå på detta ämne, då jag icke behandlar världsträdsmytan annat än i dess samband med Uppsala-trädet.

Om vi då lemna å sido hela vårdträdsteorien ock tanken på att Uppsala-trädet från början stått modell för det nordiska världsträdet, så kunde det dock ifrågasättas, om icke så mycket sanning kunde finnas i den nu undersökta åsikten, att det heliga trädet i Uppsala-lunden påvärvat världsträdsmytens gestaltning i Norden. Många forskare äro ense därom, att världsträdsmytan i Norden fått sin utformning genom invärkan från skilda håll. Ett sådant kunde ju Uppsala-trädet tänkas vara.

Att sådant kunnat ske i Sverige vore ju helt naturligt. Det uråldriga, kanske sedan många århundraden dyrkade, troligen över hela landet berömda trädet i Uppsala-lunden borde lätt ha kunnat i Sverige invärka på framställningen av världsträdet. Att så också värkligen skett, skall jag längre fram anföra ett starkt sannolikhetsbevis för.

¹) Inbjudn. t. Filos. doktorspromotion 31 maj 1910.

Men från Sverge bör ryktet om detta träd vid Uppsala också ha kunnat spridas till den övriga Norden, särskilt till Norge ock därifrån till Island, ock likaså den i förstnämnda land av detta träd påvärkade uppfattningen av världsträdsmyten. Jag erinrar om Frösmytens spridande från Uppsala till Trondhjem.

Jag skall nu anföra de skäl, som jag tror tala för att i Norge ock på Island världsträdsmyten verkligt varit utsatt för påvärkan av Uppsala-trädet.

Först kunde man då fästa sig vid det förhållandet, att Yggdrasil-asken på västnordiskt område kallas evigt grönskande. Detta är ju, såsom redan nämnts (s. 643) en för en ask i hög grad onaturlig bestämning. BUGGE, som utförligt handlar om varför världsträdet i Norden fått formen av ask, nämner eget nog intet till förklaring av den anförda egenkapen. De flästa andra forskare gå likaledes med tystnad förbi denna påfallande egenhet, stundom åberopas den gottländska Bara-asken som stöd därför (se om detta stöds ohållbarhet här s. 684 f.). SEGERSTEDT anser världsträdet ha framställts än som en ask, än som en ek. I förra fallet gissar han, till förklaring av den eviga grönskan, att »det är en ilex, som utgjort den ursprungliga modellen till den ständigt grönskande asken Yggdrasil» (a. a. s. 28). Att världsträdet modellerats på det oansenliga trädet ilex, vill man ej tro. Ock någon förklaring, hur därav blivit en evigt grönskande ask, göres ej.

Om ekhypotesen skall straxt talas; jfr ock vad som ovan (s. 644) sagts om de evigt grönskande heliga preussiska ekarna, vilka S. hänvisar till. Här må blott sägas, att *Quercus ilex*, som S. förmodar kunna ha varit urbild till det heliga trädet¹, tillhör medelhavsklimatet.

För min del vet jag icke, huru denna evigt grönskande ask skall förklaras, så framt icke i detta epitet får antagas föreligga det första spåret av invärkan på världsträdsmyten från Uppsala-trädet, idegranen. Denna hypotes' värde kan bättre bedömmas efter det, som i det närmast följande säges.

Viktigare ock, som mig synes, säkrare äro följande förhållanden:

¹) Jfr FALK i Ark. f. n. Fil. 10, s. 48.

A) Världsträdet säges ha barr, icke — som man skulle vänta av en ask — löv!

Sålunda heter det i Gylfaginning kap. 15: »En fjörir hirtir renna i limum asksins [näml. Yggdrasils, kap. 14] ok bita barr» samt kap. 38: »Geit sü, er Heiðrún heitir, stendr uppi á Valhöll ok bitr barr af limum trés þess, er mjök er nafnfrægt, er Læraör heitir».

I den arnamagnænska utgåvan av Snorre-Eddan översättes barr på förra stället med 'gemmas', på senare med 'frondes'. I FRITZNER'S Ordbog over det gamle norske Sprog₁ (1867) heter det: »Barr, m. 1) Knop, Løv paa Træer, Bar; paa þöll . . . paa ask . . .» (Sn.-Ed. citeras här). Men i andra upplagan av samma arbete (1886) heter det: »Barr, n. 1) De yderste Skud paa Naale-træets Grene, Bar . . . bruges feilagtigt [nu spärr.] ogsaa om Aske-træets Grene (S. E.)» Denna sista uppfattning, att barr här »felaktigt» fått betydelsen 'löv' ock sålunda icke i verkligheten betydde 'löv' på fno., hade redan VIGFÚSSON uttalat i Icelandic-English dictionary (1874): »Barr, n. . . I. the needles or spines of a fir-tree; the word is wrongly applied [nu spärr.] by Snorre, Edda II, who speaks of the 'barr' of an ash; — Icel. has no trees».

Rörande lövskogar på Island nu ock i forntiden se ÞORVALD THORODDSEN, Landfræðissaga Íslands, Reykjavík I—IV, 1892—1904, mångenstädes enligt register [skógur á Íslandi]; Ds., Lýsing Íslands, Kphn 1900, s. 65—67, där en avbildning av en isländsk björkskog finnes, som visar, vilka ståtliga exemplar av *Betula odorata* som växa på Island — detta träd, som bildar den huvudsakliga beståndsdelen av nutida skogar där, kan bli ända till 10 cm. hög¹; B. MELSTED, Íslendingasaga I, s. 265 f. ock de skrifter, som nämnas där s. 270 ock n. 1—2.

Att en infödd isländing verkligen kunnat mena, att »Iceland has no trees», synes omöjligt att antaga. Uttrycket passar också icke i sammanhanget. Logiskt kräves här ett ord som fir-trees, som står i föregående rad. Jag antager, att här föreligger ett skriv- eller tryckfel.

VIGFÚSSONS mening synes vara, att SNORRE, emedan på Island inga barrträd funnos, kommit att använda barr i st. f. lauf

¹) Se S. STEFÁNSSON, Flóra Íslands.

av okunnighet om det förra ordets riktiga betydelse. Denna uppfattning är alldeles ohållbar. Att en bildad isländing som SNORRE, som så väl kände Norge ock dessutom varit där, ej skulle veta, vad **barr** var, är otänkbart. För övrigt fanns ju barrbusken enen, fno. *einir*, fordom på Island, där den än lever. Ock dess blad kallades naturligtvis i forntiden på Island, liksom nu är förhållandet, **barr**.¹ För nyisländskan angiver JÓN THORKESSON, Supplement til isl. Ord.-bøger 3: 1, Reykjav. 1890: »**barr**, n., Bar, Naale (paa et Naaletræ)». Från en nyisl. skrift anföres uttrycket » . . . laufið grænt og barrið . . . » I det hos J. Th. anförda nyisl. talesättet »að bera sitt barr, opblomstre igen, forvinde Tabet» (ex. Síðan hefir hún aldrei borið sitt bar²) kan bilden vara hämtad från enbusken.

Jag antar, att **barr** här är avsiktligt använt i mening av barrträds blad (ock skott) av samma skäl, som nyss visats möjligen ha förorsakat, att Yggdrasils ask blivit beskriven som evigt grönskande, nämligen påvärkan från det evigt grönskande barrträdet vid Uppsala hednatämpel eller från den därav påvärkade svenska världsträdsmyten. Därom mera straxt i det följande.

Jag anser det alldeles omöjligt, att **barr** kunnat användas som synonymt med **löv**. Varje nu levande norsk ock svensk man måste av levande språkinstinkt känna, att **barr** ock **löv** äro två skarpt skilda ting, som aldrig brukas för varandra. Det finns absolut intet i litteraturen eller folkmålen som talar för att det förra kunnat användas i samma mening som det senare. Ock så har det säkerligen varit också i forntiden. Härledningen av ordet **barr** från »idg. rod 'b̄hers 'stritte': se *børste*» (se HJ. FALK og A. TORP, Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog) talar ju i samma riktning.

Enligt H. GERING skulle emellertid **barr** i fornspråket också kunna betyda 'löv'. I Vollständ. Wörterb. zu den liedern der Edda anger han som de två första betydelserna av ordet: »1) die obersten (also jüngersten) schosse oder triebe eines nadelbaums; 2) laub». De ställen i Eddan ock Eddafragmentens prosatäxt, där ordet skulle ha den senare betydelsen, äro tvänne.

¹) S. STEFÁNSSON, Flóra Íslands, Kph. 1901, s. 15.

²) Obs.! form med enkelt r!

1) Sigdrdm. 11: 4—6:

á berki skal (þær) rista [näml. limrúnar]
ok á barri viðar
es lúta austr limar.

Det inom ( ) satta ordet, som står i Vollst. Wb., har GERING uteslutit i HILDEBRANDS Edda₂. Det är täxten i Völs. Saga GERING följt, då han här insatt barri i st. f. (badmi =) baðmi, som R har (varest efter viðar står þeim er). SÍJMONS ock FINNUR JÓNSSON ha ock insatt barri.

Då nu runor tydligtvis inte kunna ristas på barr, så har GERING väl därför här antagit betydelsen 'löv' för ordet.

Men varför GERING n. fl. ha givit den yngre handskr. V företräde framför den äldre R, vet man ej. BUGGE säger i sin utgåva av Völsunga Saga, s. 128 n.: »R har vistnok bedre badmi för barri». F. DETTER ock R. HEINZEL, Sæmundar Edda II, s. 412, 430, förklara ok framför baðmi (av baðmr 'träd') såsom ett av de ej sällsynta fall, då synonymmer så förbindas.

In die Borke schneid' sie die [Astrunen]
dem Baum des Waldes

översatte GERING förr detta ställe (i sin Edda-översättning, 1892).

Jag tror för min del, att baðmr är det riktiga, men jag föreslår att uppfatta ordet som = got. barms, nysv. barm, ej som got. bagms, ty. baum. Baðmr viðar bleve då = trädets barm eller famn (baðmr = faðmr, se Lex. poet.), d. v. s. stammen. Jfr bruket av famn som trädets stam t. ex. i »Björkens visa» av TOPELIUS, där det heter, att först en flicka

skref namn i barken

på björken, ock sedan en gosse kom ock

sökte vännens namn
i min troгна, hvita famn

(det är björken som sjunger).

I GÖDECKES översättning av stället i Sigdrdm. heter det:

rista dem i barken
och å resliga stammen.

Möjligen har i Völs. Saga barr blivit insatt genom tanklöshet, på grund av den eljest förekommande sammanställningen bqrkr ock barr (jfr Hávam. 50).

2) Skaldsk. kap. 32:

»Hvi er gull kallat barr eða lauf Glasis?» (så Wr U; i: . . . barr Glasis eða lauf hans»). För ställets bedömande måste svaret här medtagas (ur Wr): »Í Asgarði fyrir durum Valhallar stendr lundr, så er Glasir er kallaðr, en lauf hans alt er gull rautt, svá sem hér er kveðit, at

Glasir stendr
med gollnu laufi
fyr Sigtýs solum.»

Här bör ock jämföras Skaldsk. kap. 30: »Hvernig skal kenna gull? — Svá, at kalla þat eld ægis ok barr Glasis»

Av sammanställningarna vill det framgå som sannolikt, att SNORRE har känt en dikt, där barr **Glasis** (ock icke lauf **Glasis**) nyttjas i meningen av 'guld'. För att förklara detta ur det anförda Eddafragmentet har han då själv tillagt eða lauf i det första här anförda prosastycket.

Denna dikt är troligen den av SNORRE senare anförda strofen ur Bjarkamál, där värsern **Glasis glóbarri** (dat.) förekommer. Denna strof hör till dem, som AXEL OLRİK, Danmarks helte-digtning I, s. 99, visat vara senare inskjutna i det gamla Bjarkamál ock härröra från »midt i 12te årh. eller endnu senere». Diktaren av denna strof — OLRİK gissar, att det varit EINARR SKÚLASON — har här på ett, som det i alla händelser måste erkännas, besynnerligt sätt ändrat den ursprungliga kenning för 'guldet': Glasis lauf, som han säkerligen känt från Eddafragmentet. Också antaget, att barr = lauf, kan man inte inse, varför han skulle så rent godtyckligt ha ändrat en förmodligen bekant kenning ur en inom poetiskt bildade kretsar säkerligen känd strof. Varken alliteration eller meter fordrar denna ändring.

Jag förklarar förhållandet så, att denne skald här avsiktligt insatt barr, av samma skäl som SNORRE låtit Yggdrasil-asken ha barr, nämligen det att de känt en tradition om världs-trädet, som, påverkad av skildringar av Uppsala-trädet, halvt förvandlat asken till ett barrträd, varom straxt i det följande.

Jag har i det föregående med flera forskare, såsom FALK, Ark. f. n. Fil. 10, s. 50, S. BUGGE, Studier s. 483, antagit, att Glasir är ett trä, som jag anser vara identiskt med Yggdrasil ock Mimameiðr, ehuru i en annan tradition. Enligt andra forskare är Glasir en 'lund' (lundr ock viðr, som utsägas

därom, betyda båda delarna). Det får då antagas ha av dikta-
ren till förutnämnda strofer i Bjarkamål uppfattats som en barr-
lund, liksom **Barri** i Skirnismål måste ha varit. Denna upp-
fattning av Glasir har väl följt med uppfattningen av världs-
trädet som ett barrträd.

Det sista fall, där det kan ifrågasättas, att **barr** kunnat be-
tyda 'löv', må nu anföras, nämligen adjektivet **barrhaddaðr**,
som förekommer i Hákonardrápa av HALLFRØÐR VANDRÆÐASKALD.
Det står där (i ack.): þriðja barrhaddaða biðkván, d. v. s.
'Tridjes (Odens) med hår av barr försedda hustru', d. v. s.
jorden (Jörd, eg. nom. propr.), d. v. s. här Norge. G. VIGFÚSSON
oek YORK POWELL, Corpus poet. bor. II: 95 översätta ordet mera
allmänt: »green-with-wood [the land]», men FINNUR JÓNSSON, Den
no.-isl. Skjaldedigt. B, I, s. 147 har exaktare: »det granbevoxede
land». Det synes otvivelaktigt, att ordet här har den nu av mig
angivna betydelsen, ordagrant 'barrhåriga' (WISÉN, Carmina nor-
rœna, Glossarium: pineto comata); Sv. EGILSSON återgiver det
med »caput fronde comæ instar velatus, frondicornus, frondifer»,
där han med **frons** tycks mena löv. Men dels passar **barr** i
oek för sig mycket bättre som bestämning till hår (på grund av
barrs smala form), än löv gör, dels är också det förra mer
karaktéristiskt för Norge.

Det kan förefalla högst orimligt att antaga, att man på nu
beskrivet sätt talat om en ask med **barr** som ett barrträd. Men
man får tänka sig saken så, att det ursprungliga trädet ask
småningom i föreställningen utbyts mot ett barrträd, varvid
dock det gamla namnet behållits kvar — värkande modifierande
på barrträdets tänkta beskaffenhet så, att detta träd i något av-
seende ansågs likna lövträdet ask, ehuru varande ett barr-
träd. Man kunde säga, att man tänkt sig det som en barr-
ask. I själva verket lemna de nyare nordiska språken den
yppersta analogi, man kan önska sig, till denna tänkta utveck-
ling, oek just från idegranen. Den heter nämligen både i
Sverige oek Norge (därifrån lånat till Danmark) i flera munarter
barrlind eller **barlind** — **bar** är en varierande form till **barr**
— i Norge även **barløn** (d. v. s. **barrlön**). Alldeles som i
fråga om 'barr-asken' är således grundordet här ett lövträd,
men genom bestämningsordet **barr-** angives det vara ett barr-
träd, som dock i något avseende påminner om lind eller lön.

Det skall vara basten som påminner om lind (se FRIES' växtordbok). I fråga om **barr-asken** kunde man tänka den grova stammen som utgörande jämförelsepunkten mellan ask ock idegran. Om äldre idegranars grovstammighet se här förut s. 656. Hos asken är denna en bekant sak.

I viss mån kan jämföras förhållandet i Tyskland ock England, där rönnen fått namn efter asken — nämligen *eberesche*¹ (för *aber-*, falsk ask) ock *mountain ash* — detta på grund av en viss likhet i bladformationen (fjäderflikighet; se FR. KANNGIESSER. Die Etymologie der Phanerogamen-Nomenclatur², Gera 1908, s. 141), oaktat de båda träden eljest äro varandra så olika som möjligt, skilda till blombildning, frukt, m. m. ock tillhörande vitt skilda naturliga familjer. — Här må ock erinras om det förut (s. 646) påpekade egendomliga förhållandet, att barrträdet idegran ock lövträdet alm i flera språk ha samma namn.

Till det antagna namnet **barr-ask** återkommer jag i denna avhandlings slut. Jag skall då söka göra troligt, att det verkliga en gång funnits i Sverge.

B) Världsträdet kallas för **barr**, barrträd

I Fjölsym. 19 läses:

Segðu mér . . .
 hvat þat barr heitir,
 es breiðask of
 lönd öll limar?

Svaret är: *Mimameiðr* o. s. v.

I denna dikt kallas världsträdet ej för **askr**, såsom det eljest i *Völuspá* ock *Grimm.* kallas — detta enligt min mening emedan här världsträdet tydligt uppfattats som ett barrträd ock så benämnts (**barr**). Här förekommer ej heller det i *Völ.* nyttjade *æ grœnn*, detta emedan det inte behövt nämnas, då världsträdet angives som ett barrträd. — Om svarets innehåll skall talas nedan under C.

CHADWICK, *The cult of Othin* s. 74, säger om detta ställe: »**barr** in reality denotes 'spines of a fir' etc. If the text is right,

¹) På grund av denna sekundära namnlighet har J. VON NEGELEIN i sitt eljest intressanta arbete *Germanische Mythologie*, Leipzig 1906. s. 72, framkastat den egendomliga idén, att »die Weltesche» framgått ur »die Eberesche», emedan den förra »nach nordischer Vorstellung keiner anderen Gattung angehören konnte» än den senare!

²) Ett för övrigt ytterst okritiskt arbete.

the poet can not have known the meaning of the word». Denna CHADWICKS mening, att Fjölsvinnsmåls diktare ej känt betydelsen av ordet **barr**, som påminner om VIGFÚSSONS liknande mening om **barr** i Snorre-Eddan, håller jag för oriktig. Om dikten tillkommit i Norge, är ju antagandet orimligt. Ja även om dikta- ren varit en isländing, så är det likafullt orimligt (se vad som sagts s. 672—3).

GERING ock andra tolka här **barr** såsom betydande träd i allmänhet. FINNUR JÓNSSON insätter »**barmr** = **baþmr** = **baum**» (jag inser ej, varför han gör denna ändring, då han behåller **barr** i Helgakv. Hj. 16: 6, varom se straxt). Jag tror icke, att **barr** har denna betydelse, som GERING för övrigt anser ha uppkommit genom användning av *pars pro toto*. Den skulle sålunda förutsätta betydelsen 'blad' i allmänhet för **barr**, en betydelse som detta ord säkerligen ej har. Enligt vad jag håller före, betyder **barr** såväl här som å ett straxt härefter till undersökning anført Edda-ställe 'barrträd', en betydelse som har utvecklats ur **barr**, enstaka **barr**, men även »die obersten schosse und triebe eines nadelbaumes» (GERING) — jfr i nynorska dialekter **bar**: »bruges kun kollektivt, ikke om enkelte Løv eller Naale, ikke heller om Naalerne alene uden Kviste» (Aasen).

Även i nysvenska kan **barr** användas i meningen av 'barrträd': »Näsen äro bevuxna än med dystert **barr**, än med leende björk»; »En ungskog av **barr**». Se Sv. akad. ordb. 3, där till förklaring jämföras elliptiska sammansättningar som **barrskog** för **barrträdsskog** m. m.; men då man kan säga både **barrskog** ock **lövskog**, men endast nyttja **barr**, ej **löv** ensamt om träd, så synes denna förklaring knappast vara riktig, utan **barr** i denna mening av 'barrträd' torde vara urgammalt ock att jämföra med bruket i Fjölsvinnsmål.

På ännu ett Eddaställe tolkar GERING **barr** med träd i allmänhet. Det är i Helgakv. Hjörv. 16: 4—6:

niu røstum
es þu skyldir neðan vesa
ok vaxi þér á baðmi **barr**!

Det är Atles onda önsknings till jätteflickan Hrimgerðr.

Detta ställe har översatts ock tolkats på åtskilliga olika sätt, det ena omöjligare än det andra. Den jämförelsevis rim-

ligaste tolkningen är väl den i GÖDECKES ock GERINGS översättningar förekommande:

Om nio mil	Neun Meilen tief
du under mulden vore	möchtest du niedersinken.
Och grönska över din barm	auf dem Busen wachse ein
grodde!	Baum!

Meningen bleve alltså den: måtte du ligga död ock begraven nio mil djupt ned i jorden ock ett träd växa på (över) din barm!

Antagande denna tolkning för möjlig, vill jag även här uppfatta **barr** som barrträd, ej som träd i allmänhet. Ock jag anser möjligt, att **barr** här just avser en idegran, ehuru för allitterationens behov ett allmännare ord blivit valt. Jag hänvisar till vad här förut (s. 664 f.) blivit anfört om idegranens användning på kyrkogårdar. Samma användning kan idegranen ha haft i Norden, på den tid den var allmännare; bruket kan möjligen vara kommet från England.

Men nu är det väl hårdraget att säga, att ett träd, som växer nio mil över en i jorden liggande död, växer på dennas barm, eller över huvud att antaga någon rapport mellan dessa båda så vitt åtskilda föremål.

Jag vill därför, om ock med tvekan, framställa ett nytt förklaringsförsök: jag önskar, du vore nio mil härinunder ock att **barr** växte på din barm!

Med den sista onda önsknigen skulle då avses, att jätteflickans utseende, hannes kvinnliga former skulle vanställas, därigenom att håren på hannes barm bleve barrlika; jfr det nyss behandlade **barrhaddaör!**¹ Den första önsknigen skulle då avse, att hon levde bland jättar under jorden (jfr Lokas. 23: 4—6; Grottas. 11: 1—4).

I alla händelser betyder **barr** här icke träd i allmänhet.

C) Vårdsträdet tillskrives en medicinsk egenskap, som stundom anses tillkomma idegranen.

Det heter i Fjölsvm. 22:

Út af hans aldni
skal á eld bera

¹) Jfr OEHELENSCHLÄGER, Nordens Guder, Gerdas Elskov:

Halv kun den deilige Barm var bedækt; i Knuppernes Huulning
Blomstred gnistrende Lokken: det eneste Jertegn Gerda
Fik paa sin Jettenatur; . . . . .

fyr kélisjúkar konur,
 útar hverfa
 þaz es innar skulu.
 Sá es hann með mönnum mjötuðr.

Denna svártydda oek, efter vad det antages, delvis fördärvade strof, som alla utgivare oek tolkare hittils mer eller mindre emenderat, har jag här återgivit i sådant skick, att jag med BUGGE, GRUNDTVIG oek flera täxtutgivare insatt þaz för þess samt dessutom avvikit från BUGGE oek andra utgivare, i det jag upptagit läsarter från andra handskrifter, än de följt.

Sålunda har jag efter C α upptagit (er) es, där andra pappershandskrifter ha þær eller þeir. Vidare har jag efter O upptagit skulu, där de andra ha skyli. Med avseende härå må följande anföras från företalet till BUGGES Edda-utgåva (s. XLIV): »Ingen Afskrift, som jeg har sét, var afgjort bedre end de øvrige eller kunde antages for at stamme umiddelbart fra den gamle tabte Original, som maa ligge til Grund for alle Afskrifter; dog har Cod. A. M. 738, 4to (O), . . . hvori vi har en af de ældste Optegnelser, paa flere Steder alene bevaret det rette».

Om kélisjúkar (handskr. keli-) se i det följande.

Jag översätter denna strof på ett delvis från alla hittils gjorda tolkningsförsök avvikande sätt.

Men för sammanhangets skull måste, innan jag lemnar denna översättning, den föregående strofen, som innehåller den fråga, varå strof 22 lemnar svar, meddelas.

Fjölsvm. 21: Segðu mér þat, Fjölsviðr,
 es ek þik fregna mun
 ok ek vilja vita:
 hvat af móði verðr
 þess ins mæra viðar,
 es hann fellirat eldr né járn?

Móð (troligen n.) betyder här säkerligen 'frukt'. Se FINNUR JÓNSSON, Sæmundar-Edda, Reykjavik, s. 503: «moði = ávexti»¹. Ordet är tydligen beslätat med fsv. fda. moin (-en), nysv. mogen, nyno. oek da. moden, skånska mod eller modd oek det närkiska mo seg 'mogna'. HJ. FALK, Ark. f. n. Fil. 10, s. 46, insätter moði av moð n. (se FRITZNER'S ordb.); men den

¹) I densammes Edda-utgåva av 1888, Halle, heter det: móþ = frucht (?) = alden . . .

ursprungliga betydelsen av detta ord synes ej passa till ett ord, som skall vara synonymt med **aldin**. GERING, som i Vollst. Wb. lemnat ordet ööversatt, har i HILDEBRANDS Edda₂ upptagit FALKS läsning.

På denna strof 21, som efter det sagda ej behöver översättas, följer nu svaret i strof 22: Av dess (trädet) frukt skall man bära ut på eld (till användning) för modersjuka¹ kvinnor; de (frukterna) skola driva ut det, som är inne. Sådan kraft² (eller bestämmelse) har det (trädet) bland människor.

Med fruktens »bärande på eld» avses förmodligen bärets rostande eller brännande till aska för att därefter intagas som medicin. I synnerhet det senare förfaringssättet var mycket vanligt vid den medeltida användningen av ämnen ur växtvärlden som medicin.

Om **aldin** må följande här anmärkas.

FALK översätter (Ark. f. n. Fil. 10, s. 48) **aldin** med 'olden', 'egenöd' ock anser, att »Mimetræet er vistnok kjendt som en eg.» Likaså HAMMARSTEDT i Sv. Fornm.-för. tidskr. XII, s. 70, Meddel. fr. Nord. museet 1901, s. 186, SEGERSTEDT Ekguden s. 26. Men **aldin** behöver alldeles icke betyda 'ållon' ock gör det efter min mening ej håller här. GERING, Vollst. Wb., har blott: »Baumfrucht»; S. EGILSSON likaså blott »fructus arboris». Ordet översattes i FRITZNER'S Ordb.₂ med »Træfrugt, især spiselig», ock man finner av exemplen, att det använts om äpple, dadel m. m. I Icelandic-English Dictionary heter det, att ordet betyder »gener. fruit of trees, including apples, nuts, acorns, and sometimes berries», bland exemplen finner man även fikon kallade **aldin**. Ännu i nynorska dialekter betyder **alda** (av ett 'aldan? Aas. ordb.): »Frugt, især Træfrugter (Æbler, Kirsebær)». Det finnes således alldeles intet hinder att antaga, att med **aldin** här i Fjölsvinnsmål menats idegranens bär, vilkas ätbarhet straxt i det följande skall omtalas. Härledningen

¹) Modersjuka är, som bekant, ett ännu stundom brukligt svenskt namn för hysteri. Även danskan har ju **modersyge** som ett »folkligt Navn for Hysteri» (Dansk Ordbog for Folket), av vilket sistnämnda det nordiska ordet är en översättning.

²) »Solche Kraft hat für Menschen der Baum»: GERINGS översättning. Jfr **mjøtoþr** i hans Vollst. Wb.

från ala — se FALK og TORP, Etym. ordb. — synes kräva betydelsen $\frac{7}{8}$ av ätlig frukt som den ursprungliga, ej trädfukt i allmänhet).

För övrigt kan anföras vad en dansk forskare, ANDREAS MADSEN, yttrar om idegranens frukt, nämligen att »paa det første Stadium ligner Stenfrugtkoglen et lille Agern»; se Naturen og Mennesket, 13:e B., Kbh. 1895, s. 222¹. Detsamma säges redan hos JOHANNES BAUHINUS, Hist. plant. univ., Ebrod. 1650, d. 12, s. 242 (»fert baccas ex calyce ita emergentes, ut simile quid habere videantur cum glande», näml. som omogna).

kélsjúkar, som alla handskrifter utan variant ha, är ett mycket omstritt ord. BUGGE har i sin Edda-utgåva s. 347 föreslagit att läsa kállisjúkar till »got. kilpei γαστήρ». GERING har i Vollst. Wb. upptagit denna emendation ock förklarar kállisjúk kona som »eine frau in kindesnot». FALK (a. st.) läser kvillu-sjúkar, av norska ock danska dialekters kvilla 'jämmer'. Samma betydelse skulle då ligga i ordet som enligt BUGGES ock GERINGS tolkning. Men båda dessa emendationer ändra alltför mycket täxtens ordform, varförutom det mot FALKS förslag kan invändas, att kville i de nordiska dialekterna ej hänför sig till barnsbörd.

BUGGE har senare (Ark. f. n. Fil. 10, s. 46) påpekat, att »i Oxforderordbogen anföres kélisótt og kélisýki 'hysterics' af Fél. [= Ný Félagsrit]. Dette tyder paa, at kállisjúkar er et virkeligt ord». FINNUR JÓNSSON, Sæm.-Edda, Reykjav. 1905, s. 503, säger: »á at þýða sjúkar af barnshöfn eða þviumlíkt» (nu spärr.).

Jag antager, att här är fråga om någon sjukdom i de kvinnliga underlivsorganen, som kan stå i sammanhang med hysterien. Ett sådant fall är den sjukdom, som kallas dysmenorré eller försvårad menstruation, förenad med värk ock plågor (»menstrualkolik»). »Då ingen organisk förändring af lifmodern kan spåras, kallar man dysmenorrén neuralgisk, hos nervösa, hysteriska [nu spärr.], anemiska qvinnor med retligt och känsligt nervsystem». »Dysmenorrén medför vanligen betydlig nedstämning till lynnet, svår hufvudvärk, underlivsplågor (uterinkolik), stundom sträckande sig upp i korsryggen och imiterande

¹) I denna uppsats finnas flera intressanta avbildningar av Taxus-träd, liksom av frukterna.

barnvärkar» (FREDRIK BJÖRNSTRÖM art. Menstruation i Nordisk Familjebok). Som man finner, passar denna sjukdoms symtom också till både BUGGES första ock FALKS etymologiska förklaringsförsök för ordet.

hverfa tolkar jag här som transitivt verb: »machen dass etwas sich bewegt» (GERING, Vollst. Wb.), ej med GERING (Vollst. Wb.) ock andra som intrans: »sich hinaus begeben».

hverfa útar þaz es innar: driva ut det (blod), som är inne, d. v. s. ej avgått på regelbundet sätt. Uttrycket är något dunkelt, men denna dunkelhet är tydligen avsiktlig. En sådan sak som menstruationen lämpade sig icke för poetisk behandling i tydliga ord, utan måste endast diskret antydast¹.

Jag ser i detta förhållande ett starkt stöd för min tolkning. Ty något motsvarande behövde alls inte vara förhållandet med barnsörden. Därom talas ju i tydliga ord flerstädes just i poetiska Eddan. Sálunda heter det i

Fáfnm. 12: 6: kjósa mœðr frá mögum
ock i Sigdróm. 9: 3: leysa kind frá konum.

Jfr Völkv. 36: 6: barni aukin.

Ock i språket för övrigt fanns gott om uttryck ganska rakt på sak, sådana som byrja barn, gera barn, barna, liksom man ännu i södern öppet talar om att faire un enfant, fare un bambino² (påpekat av FRITZNER, art. barn), men förmodligen inte öppet talar om menstruationen, åtminstone ej i tydliga ordalag.

Då nu här efter min mening det talas om användning av »det härliga trädets» frukter såsom medicin för moder-sjuka kvinnor, så måste det jordiska träd vara avsett, som påverkat uppfattningen av det mystiska trädets. Det är ju inte rimligt att tala om naturlig medicin för människor från ett mystiskt träd. Man ser alltså härav, hur levande detta jordiska träd stått för diktaren. Jag har förut antagit, att detta jordiska

¹) Jfr i nysvenskan det dunkla uttrycket: »Hon har sina saker» (= menstruation) samt »regler» i många språk.

²) Jfr »Jag gör snart en annan» (näml. flicka), yttrat av en italiensk moder av folket till hennes härrskap (A. CH. LEFFLER, D:ssa di CAJANELLO, Efterlemnade Skrifter I, s. 219). Ett inhemskt svenskt liknande uttryck finns i det i L. FR. RÄÄFS handskrivna samling ordspråk, befutlig i K. Vitt. Hist. ock Ant. Ak:s bibliotek, förekommande ordspråket: »Ett litet barn är snart gjordt, . . .»

träd, som föresvävat diktaren, har varit Uppsala trädet, som — efter vad förut visats — varit en idegran. Denna min bestämning av Uppsala-trädet som en idegran ock delvis förebild för världsträdet får en märklig bekräftelse just av detta ställe i Fjölsvinnsmål om den medicinska användningen av (efter orden taget) världsträdet.

Förhållandet är nämligen det, att just idegranen är »reputed emmenagogue»¹ (se A. B. LYONS, *Plant names scientific and popular*, Detroit 1907, s. 455). Detta säges visserligen om dess blad, men torde, som jag nu skall visa, även kunna antagas gälla om frukten, närmare bestämt frökärnan.

Det härskar mycken motsägelse i uppgifterna om idegransbladens ock frukternas giftighet. Om bladens giftighet råder en allmän mening från ock med forntidens författare, THEOPHRASTOS, DIOSKURIDES, CÆSAR m. fl., t. o. m. de nyaste. Men olika meningar råda om deras giftighet för olika djur. På människor, hästar ock åsnor — det förra enligt CÆSAR, som (i *De bello gallico* VI: 31) omtalar, att en gallisk hövding tog livet av sig med ideblad, det senare enligt THEOPHRASTOS m. fl. (»barren äro giftiga särskildt för hästen», säger Nord. Familjebok₂, art. Idegran) — sägas de värka dödligt, men ej på idislare. SCHÜBELER, a. a. s. 454, omtalar dock efter utländska källor, att kor ock getter dött därav. Se vidare utförligt om bladens skadlighet hos LOWE, a. a. s. 136 f., där man finner, att människor dött av deras förtäring. PLINIUS säger, *Hist. nat.* XVI: 50 (efter SEXTIUS NIGER), att idegranen skall i Arkadien vara så giftig, att de som somna eller intaga sin måltid under den dö². Även

¹) Detta ord är bildat av de grekiska orden *ἐμμηρῶς* 'månatlig' ock *αγῶγείς* 'den som för fram' (eller *ἄγογος* 'ledare'). Ordet betyder således 'som för fram det månatliga' d. v. s. som befordrar menstruationen.

²) LINNÉ skämtar över denna de gamles tro, då han i sin *Öländska* och *Gothländska Resa*, s. 223, omtalar Gothem-bornas sed att bekläda sina väggar med »Id-qwistar» från den i Gothems ock Boge socknar »mäst vid kiärr» ock »stor som Gran eller Ek» växande »Id». Högst anmärkningsvärt är, att idegranen på LINNÉs tid på Gottland blev så stor. I vår tid bli därav enligt JOHANSSONS här (s. 692) anförda arbete därstädes »sällan annat än buskar». Det tillägges dock: »Vid s. v. och n. v. sidorna av Binge träsk växa dock flera träd af 5—6 m. höjd sant 0,7—0,9 m. omkrets nära marken.» Jfr vad som säges här ovan s. 659.

veden omtalas av PLINIUS vara så giftig, att vinkärl gjorda därav i Gallien haft dödlig värkan. I HARTMANS flora₁₂ heter det ock: »ved och barr giftiga».

Om fruktens giftighet ha meningarna förr varit mycket delade. THEOPRASTOS säger, att somliga människor äta frukten, ock »den är söt ock oskadlig», tillägger han (Hist. plant. 3: 10: 1). DIOSKURIDES. De materia med. IV: 70, säger, att unga höns, som äta frukterna, dö därav, medan människor därav blott få diarré. PLINIUS säger, Hist. nat. XVII: 50: mas¹ noxio fructu; särskilt i Spanien skall enligt honom bärens gift vara dödligt. I en skrift från 1300-talet av KONRAD VON MEGENBURG heter det med citat från PLATEARIUS, att »diu hüenr gar vaizt werden von des paumes sâmen, und sô in ain mensch ist, sô macht er im den leib vertig und waich» (anfört i Pharmaceut. Zeitung, 17 apr. 1901, n:o 31, s. 315: Altes und Neues üb. die Eibe).

I en del äldre arbeten, från 1500- ock 1600-talen, finner man några uppgifter, vilka jag ej sett anförda i den rika nyare idegranslitteraturen, men vilka skola visa sig vara av intresse för vårt ämne. »In Engellandt essen die Kinder die Beer», men också: »So die Hirten oder Holtz hawer die roten Beer essen, fallen sie von Notwegen in ein hitziges Fiber oder in die rote Ruhr», heter det i PETRI ANDREÆ MATTHIOLI Kreutterbuch, Durch Joach. Camerarium, Franckfort am Mayn 1586, s. 384, 385. Den första uppgiften återfinnes ock med tillägg »sonder eenich hinder» i ett nära samtidigt arbete: M. de LOBEL, Kruydt-boek, T'Antwerpen 1581, 2, s. 268, där förf. även säger, att han ätit bären, som icke hade någon elak smak. Här en tredje gammal uppgift: »(Taxus) baccas fert rubentes, atque vinosas, glutinosasque . . . ab hominibus deuoratæ alui profluum excitant» (P. ANDREÆ MATTHIOLI, De Plantis, Francof. ad Mœnum 1586, s. 840). En fjärde motsatt gammal uppgift lyder: . . . fructusque vero et aliquibus hominibus mandi suavesque esse et innoxias (REMBERTI DODONÆI, Stirpium Historiæ pemptades sex, Antwerp. 1616, s. 859).

I Nord. Fam.-bok₂, art. Coniferæ heter det, att idegranens »barr och bärlika frön äro giftiga», medan i art. Idegran det

¹) Angående den egendomliga idén hos romarne, att hanplantan bär frukt, se min uppsats »En kärleksvisa i Ånssaga bogsveigis», under tryckning i »Studier i nord. filologi» utg. av Pipping, B. 3.

säges, att dess »barr äro giftiga, särskildt för hästar», men att »fröhyllat lär icke vara giftigt» — om själva fröet nämnes intet.

Hos M. HÖFLER, Wald- und Baumkult s. 129, finner man uppgivet från Bayern: »Die weinsäuerlichen Eiben-Beeren werden von Holzknechten als durstlöschendes Mittel genossen», men att i sydliga Italien »sollen sie so toxisch wirken, dass — — beim Menschen, der die solche Beeren verzehrenden Vögel genießt, Durchfall erzeugt wird; aber auch in der Schweiz werden sie ohne Schaden gegessen».

I det nordvästliga Himalaya skall i våra dagar »Frugten ansees for at være uskadelig og spises af de Indfødte» enligt SCHÜBELER, a. st. (efter en engelsk källa). Om fruktens egenskaper, säger sistnämnde förf., »er man dog endnu ikke enig: i den nyeste Tid paastaaes det, at flere Børn, efterat have spist Frugten, ere døde enten af Gastroenteritis eller uden at nogen bestemt Sygdom opgives. Enkelte have troet, at Frugtkjødet er uskadeligt, men at Kjernen indeholder det samme giftige Stof (Taxin), som findes i Bladene.»

Taxinet upptäcktes först 1876 av MARMÉ i bladen; 1880 faans detta av AMATO ock CAPPARELLI även »in the seeds» (enl. LOWE a. a. s. 152), säkerligen här fröna.

I den nyss anförda uppsatsen i Pharmaceut. Zeitung heter det: »Neuere Forschungen haben erwiesen, dass sich der wirksame Stoff, das giftige Taxin, thatsächlich nur in den Blättern (und Samen, nach Dragendorff, nach Wortley sogar nur in den Blättern der männlichen Pflanze ¹⁾ befindet; das Holz und der saftige, scharlachrothe Samenmantel sind giftfrei. Der letztere kann ohne Nachtheil genossen werden, wie von KERNER durch Fütterungsversuche an Vögeln bestätigt hat. Er soll in manchen Gegenden auch in der Form eines Syrups gegen Brustkrankheiten in Gebrauch sein . . .»

O. G. PETERSEN, Forstbotanik, Kbh. 1908, säger: »Dette Giftstof (Taxin) findes ogsaa i andre dele af Planten, dog kun i ringe Grad i Veddet og slet ikke i Frøkkappen», således dock i själva fröet.

¹⁾ LOWE, a. a. s. 143, betvivlar denna iakttagelses riktighet ock anför ett uttalande av prof. MUNRO, som funnit en alkaloid (troligen taxin) i både manliga ock kvinnliga träds blad.

I KIRCHNERS m. fl:s förut citerade Lebensgeschichte, s. 77, heter det slutligen: »Der Same» — till skillnad från der Samenmantel — »enthält . . . auch das in den Vegetationsorganen auftretende giftige Taxin in geringerer Menge als die Blätter». Om fröets giftighet, men fröhylllets oskadlighet kan ytterligare läsas hos LOWE a. a.

Av det anförda ha vi funnit, att bären i nyare tid i olika länder av olika slags människor förtärts. Det heter ock i nyssnämnda Lebensgeschichte, s. 77: »Der Samenmantel besteht aus einem sehr saftigen, etwas schleimigen, süß schmeckenden und essbaren Gewebe». Hos C. F. NYMAN, Utkast till sv. växternas naturhist. s. 291 heter det: »Bären äro sötaktiga och smaken temligen bra, ehuru i somligas tycke något vämjeliga».

Det kan då säkert antagas, att forntidens människor, som funno ållon ock vildäpplen njutbara — vilket just icke överensstämmer med vår smak — ock under en viss period i stor utsträckning levde på de förra (se därom utförligt hos SEGERSTEDT, a. a.), också vetat att tillgodogöra sig idegranens saftiga ock söta (enligt några dock fadda) frukt.

Att taxinet även finnes i frökärnan, får ock anses säkert. De många olika uppgifterna om bärens skadlighet eller ofarlighet för människor få sin naturliga förklaring, om man antar, att i förra fallet bären ätits med de krossade fröna, men i senare fallet fröna spottats ut eller genom magen avgått hela liksom körsbärskärnor. Det kan anmärkas, att frökärnorna behålla sin grobarhet efter att ha genomgått fåglarnas mage (se Lebensgeschichte s. 63, 77).

Jag förmodar nu, att frukten i dess helhet, i följd av taxinet i kärnan, kunnat hava samma värkan som bladen, således, om dessa varit använda som »emmenagogue», även varit det. Om också giftämnet i den förra är svagare än i de senare, kan detta ha utjämnats genom att av de senare för dylikt medicinskt ändamål endast mycket små doser använts. Det kan ju ock ha varit lämpligare att som medicin använda den icke så starkt giftiga växt delen. Då det i flera av de ovan anförda, särskilt äldre uppgifterna heter, att bären framkalla diarré hos människor, så står ju en sådan avförande värkan mycket nära den av kraften som »emmenagogue», ock ett medel, som haft den förra värkan, kan väl ha använts i det senare syftet.

Jag antager, att denna samma värkan varit känd i Norden, ehuru traditionen därom småningom dött ut, i mån av att trädet blivit sällsynt, i Sverge i följd av att det under en viss period varit i det närmaste utrotat.

Jag tillägger slutligen i detta ämne, att enligt en uppgift i *Botanische Zeitung* XXII: Jahrg. 1864, s. 302 (anförd av CONWENTZ, *Die Eibe in Westpreussen*, s. 57) idegranens blad »seit den frühesten Zeiten als Abortivmittel¹ angewendet sind». Om man nu framför min föredrager den äldre tolkningen av strof 22 i *Fjölsvm.*, enligt vilken där vore fråga om medel att förlösa kvinnor ur barnsnöd, skulle detta sålunda ändock kunna passa in på idegranen (då dessa båda medicinska användningar ju stå varandra ytterst nära).

Att idegranen i Bohuslän använts till medicinska bruk har här förut (s. 663) efter A. E. HOLMBERG nämnts; tyvärr kan emellertid ej upplysas om vad slags medicinsk användning den haft där.

Då diktaren av *Fjölsvinnsmål* efter det nu sagda får antagas ha givit världsträdet gestalt ock egenskaper av idegranen ock traditionen om Uppsala-trädet får antagas ytterst ligga till grund härför, så synes därav följa, att denna diktare vetat mer om Uppsala-trädet, än man visste i Sverge på ADAMS tid. Han måste ha vetat, »av vad slag det var». Jag antar, att diktaren antingen själv besökt Uppsala ock där sett det evigt grönskande trädet, idegranen, som han, bekant med detta träd från Norge, igätkänt (ehuru hans meddelande därom till svenskarna får antagas ej ha haft någon värkan; jfr här förut s. 651) ock därigenom förstått, vad det var för ett träd som i svenska myter om världsträdet, barr-asken, som jag förmodar den där kallades, besjöngs. Han har då i sin dikt *Fjölsvinnsmål* begagnat sig av de kunskaper i detta ämne, han förvärvat i Sverge. Kanske antyder han med orden *minnask fáir* o. s. v. (se s. 668 här), att någon enstaka svensk man ännu mindes trädets namn. Eller ock har han på beskrivning av någon norrman eller isländing, som känt igän Uppsala-trädet, diktat om det samma. Frukstens medicinska användning har han väl ej hört omtalas i Sverge — då, som ovan sagts, Uppsala-trädet nog ej burit mogen frukt — utan i Norge. Emellertid kan det här

¹) Nu spärrat.

nämnas, att det stundom händer, att idegranen, ehuru i regeln dioik, dock bär även en del honblommor på hanträd ock även hanblommor på honträd (se därom KIRCHNER m. fl., Lebensgeschichte 1, s. 74) ock att sålunda ett ensamt träd kan bära mogen frukt. Så tycks vara förhållandet med ett nära hundraårigt idegranträd, som växer på Skogsinstitutets tomt i Stockholm.¹

Diktaren av Grimmismål har icke känt något om det svenska efter Uppsala-trädet ombildade världsträdet. Han kaller icke ens asken »evigt grön». Det sista epitetet visar möjligen, att Völuspás diktare varit i någon mån påverkad av nämnda källa. SNORRE åter har vetat, att det var ett barrträd som i Sverge var världsträdet, ock påverkats därav. Likaså diktaren av den i Bjarkamål inskjutna strofen. Men närmare om trädets art behöva de icke ha känt.

Det återstår att söka giva en förklaring av den förut antydda historien om den evigt grönskande asken på Gottland. Först må den autentiska berättelsen därom meddelas, alldenstund oriktiga uppgifter insmugit sig flerstädes i nyare meddelanden därom, i följd därav att en på viktiga ställen icke fullt exakt latinsk översättning, intagen i arnamagnæanska utgåvan av Sæmundar-Eddan (del 3, s. 863), lagts till grund för dessa nyare meddelanden.

I H. STRELOWS arbete Den Guthilandiske Cronica, Kiøbinghaffn 1633, s. 215, berättas följande: »Aar 1452, lod Herr Ifuer Axelsøn flytte it Esketræ, som stod paa Bahrebiørg grønt, saa vel om Vinter som om Sommer, kaldis endnu denne Dag Bare Asken, at det skulde staa paa Viszborrig Slot, men er strax efter visznet. Oc paa samme sted formeentis stor Helligdom at være, bleff opreist et stort Ege Kors paa Bierget, til huileket de gjorde deris Offer, naar deris Faaer eller Fæ var bortkommen, oc strax skulde være kommet dennem tilhænde igien. Der komme aff mange Kirekesogner did oc offrede, somme Pendinge, somme 5 Marek Wld, somme 1 Liszpund, efter Formuen, hvilcket de solde til Kirekens behoff.»

I den latinska översättningen står i st. f. STRELOWS ord, att trädet vissnade, straxt det blivit flyttat: »ibi autem hyeme

¹) Jag har ej lyckats förskaffa mig noggrannare uppgifter om detta träd. Det bär denna höst massor av tydligen mogna bär.

virescere cessavit». Därefter har stället återgivits av THAASEN i Nordisk Univ.-Tidsskr., 2 aarg. 3 h., s. 105, med att trädet efter flyttningen till Visborg »der holdt op at grønnes om Vinteren». Som vi se, säger den danska täxten ej detta, utan blott att trädet vissnade, d. v. s. dog, efter omflyttningen. Uttrycket »kaldis endnu denne Dag Bare Asken» kan då ej syfta på ett ännu på STRELOWS tid levande träd, utan måste åsyfta ett i en sägen omtalat träd, som skulle ha stått på Barabärgen. Det är också om detta uttrycket fälles, icke om ett träd på Visborg.

Flera mytologiska författare, såsom E. H. MEYER, a. a. s. 83, P. HERRMANN, a. a. s. 592, o. a. uppgiva efter denna berättelse såsom ett historiskt faktum, att »auf Gotland stand noch im 15. Jahrh. eine immergrüne Esche an der Stelle eines grossen Heiligthums». Likaså S. BUGGE, Studier s. 499, 502.

Nu är det, som förut här (s. 643) blivit nämnt, en naturhistorisk omöjlighet, att en evigt grönskande ask funnits på Gottland, varför berättelsen i dess nuvarande form måste vara oriktig.

Vad som kan vara riktigt av den ock förmodligen är det, är dels att en gammal gottländsk sägen funnits om en helig, evigt grönskande ask, dels att herr Ivar Axelsson (Tott) år 1452 lät flytta in i Visborgs slott ett evigt grönskande träd, som växte någonstades på gottländska landsbygden, ock att detta efter omflyttningen vissnade bort.

Sedan detta skedde ock till dess att STRELOW upptecknade berättelsen, hade 181 år förlupit, ock på denna tid kan folkfantasien ha hunnit i betydlig grad ombilda nämnda faktum under inflytelse av någon trädsägen på ön. Jag förmodar, som sagt, att en sådan sägen där funnits ock att den handlat om den evigt grönskande Bar-asken. Bar-asken, förmodar jag, var det namn, under vilket gottlänningarna kände mytens världsträd, ock orsaken varför världsträdet kallats så framgår av vad som sagts här förut (s. 676). Bar-asken är nämligen det samma som barr-asken. Båda äro, antager jag, gamla svenska benämningar på världsträdet, som så kallats av här förut angivna skäl. Den förra namnformen förmodar jag ha kommit till Gottland från Uppland, närmast över Södermanland. I detta senare landskap heter barr (liksom flestades i Sverige) bar (medan det på Gottland säkerligen hetat barr, ty den därav härledda kollektivbildningen heter bärre — det enkla ordet finns

ej kvar — enligt benäget meddelande av lektor M. KLINTBERG). Att språkliga inflytelser mellan Gottland ock Södermanland ägt rum, har PIPPING visat (Guta lag s. CIX). Då kunna sägner ock ha överförts från det ena landet till det andra. Efter det första gottländska fördraget med Sverge i slutet av hednatiden är det naturligt, att även den kulturella gemenskapen blev livligare.

Sedan sålunda världsträdsmyten kommit till Gottland i dess uppländsk-södermanländska form med **bar-ask** såsom benämning på trädet, blev den under tidernas lopp föremål för folketymologisk ombildning, naturlig nog då **bar** på Gottland ej längre kunde förstås som **barr**. **Bar-asken** ombyttes till **Bara-asken** med anslutning till sockennamnet **Bara** ock till **Bara-bärg**et, där ett gammalt kultställe ock kanske just något heligt träd funnits. Jag erinrar om den högst märkliga uppgiften i *SPEGELS Rudera Gotblandica*, utg. av O. V. Wennersten, Visby 1901, s. 53—4: »Thesslikes hafva the gamle män intill nu nyligen» — före 1690 — »behollit then widskepeliga vanan att gå bort och bedia under stora trä, som theras förfäder hafva gjort i sin tjd». Den tanken uppstod nu, att där på **Bara-bärg**et fordom den heliga, evigt grönskande asken stått. Inpå nyare tid ville man ha förklaring på varför denna ask icke längre fanns kvar på **Bara-bärg**et. Ock då fick man höra talas om den där misslyckade inflyttningen av ett vintergrönt träd till Visborg, ock så blev den historien kombinerad med den gamla omtydda myten om den heliga **bar-asken**, nu **Bara-asken**. — Det förtjänar påpekas, att det i *STRELOWS* berättelse icke uttryckligen står, att **ek-korset** på **Bara-bärg**et blev upprest, när trädet flyttades därifrån, om också antagligen *STRELOW* trott så. **Korset** har säkerligen upprests redan under kristendomens första tider ock har alls intet med »**Bara-asken**» att göra. Det visar sig också vid en närmare granskning av originalberättelsen, att **Bara-askens** verkliga tillvaro icke håller genom något annat tydligt drag bekräftas. Det säges alldeles icke, såsom det heter i latinska översättningen i *Arnamagnæanska äldre Eddan*, att den »*habebatur pro sanctissima, cum incolæ ad illam (ut pecora aberrantia vel amota reperirent etc.) ex voto numini cuidam oblationes præstiterunt*», utan detta säges om **korset**. Hela historien om själva **Bara-asken** är hållen i de allmännaste ordalag, något som alldeles överensstämmer med nu gjorda tolkning av den.

En möjlighet vore emellertid att tolka historien på ett annat sätt, dock även med utgående från min hypotes om att myten om ett världsträd under formen av en bar-ask kommit till Gottland från Svealand. Det kunde tänkas, att, då gutarna under hedentiden gjorde bekantskap med denna myt, de ännu i början hade klart för sig, att med detta så benämnda världsträd avsågs en himmelsk idegran. Om det nu på den gamla helgedomen på Bara-bärgen å Gottland fanns en gammal, som helig ansedd idegran, låg det ju nära att med omdaning av myten till en jordisk kultsågen lokalisera denna Bar-ask till Bara-bärgen ock överföra det förra namnet på den å Bara-bärgen växande heliga idegranen. Detta träd skulle, om det levat på herr Ivar Axelssons tid, väl ha varit minst omkring 500 år gammalt, så framt ej ett yngre träd fått övertaga traditionen från ett äldre, utdött. Det finns emellertid berättelser om den lyckliga flyttningen av flerhundraåriga idegranar (Lowe, a. a.). Men det kan naturligtvis hända, att sådant misslyckas.

Det försök, som omtalas hos SEGERSTEDT, a. a. s. 29, att i Bara-asken se ett exemplar av »*Ilex aquifolium*», som »blivit förväxlad med en ask», måste jag redan på grund av det nyss sagda anse alldeles oantagligt. Dessutom äro väl få träd så fullständigt varandra olika som *Fraxinus* ock *Ilex*: blad, blomställning, frukt, storlek, allt är olika. Det är ock högst äventyrligt att antaga, att *Ilex*, som aldrig blivit påvisad i Sverige utom i Bohuslän, funnits på Gottland 1452.

Eget nog är det i alla händelser mycket sannolikt, att det vintergröna träd, herr Ivar Axelsson lät inflytta till Visborg, just var en — idegran. På Gottland finns nämligen här ock var ganska talrikt idegranen, som där stundom växer som träd. Se här förut s. 659; Nord. Familjebok; K. JOHANSSON, Hufvuddragen af Gotlands växttopografi och växtgeografi i Sv. Vet.-akad. handl., B. 29, 1897, N. 1, s. 259; K. STARBÄCK, Naturskydd, Sth. 1909, s. 20 med bilder 9, 10. Det kunde ju varit ett önskemål för herr Ivar att få ett exemplar av det vackra trädet överflyttat till slottet i Visby.

Jag har härmed nått slutet av min undersökning. Om det lyckats mig att lösa det evigt grönskande Uppsala-trädets gåta ock om de slutsatser, jag med anledning därav kommit till, be-

finnas riktiga, så har ett ock annat faktum av någon betydelse för vår odlings historia, efter vad jag hoppas, blivit fastställt. Vi ha sett de fyra skoliernas uppgifter om tämpelbyggnaden ock ofren vid Uppsala bekräftade; vi ha sett världsträdets första gestaltning som en ask ha varit en gemensam egendom för svenskar ock norrmän — förmodligen då ock för danskar — ock ha därmed fått ett litet nytt bidrag till vår så fattiga fornsvenska mytologi; ock vi ha sett omgestaltningen av denna myt spridd från Sverge till Norge ock därmed fått en ny bekräftelse på vad man förut visste i samma riktning om nordisk gudatro — om andlig gemenskap mellan den skandinaviska halvöns folkstamar mot slutet av den förhistoriska tiden.

Den knappa tid, som — i förhållande till förf:s genom mång-årig sjukdom starkt reducerade arbetskrafter ock arbetstid — stått till hans förfogande för denna avhandlings författande, har gjort, att författaren icke kunnat utarbeta åtskilliga stycken så grundligt, som önskvärt skulle varit. — För en del litteraturhänvisningar står förf:n i förbindelser till åtskilliga personer, vilka icke alla kunna uppräknas här. Dock må särskilt med tacksamhet nämnas i främsta rummet professor GUNNAR ANDERSSON (Djursholm), vidare professorerna FINNUR JÓNSSON, A. G. NATHORST, V. B. WITTRÖCK, intendent E. HAMMARSTEDT samt lantbruksinspektör A. LYTKENS. — Till prof. LUNDELL står jag i förbindelse för värdefull hjälp med korrekturläsningen. — F. JAENICKES skrifter om Die Eibe i 33—36 ock 37—42 Ber. üb. die Tätigkeit des Offenbacher Vereins f. Naturkunde, 1895 ock 1901, vilka ej kunna fås genom bokhandeln ock ej finnas i våra offentliga bibliotek, ha icke varit mig tillgängliga.

Strofindelningen i den äldre Eddans sånger är den i BUGGES utgåva följda. Snorre-Eddans kapitelindelning är den i FINNUR JÓNSSONS utgåva av 1900 förekommande.

Tillägg.

En märklig motsvarighet till den heliga källan, den heliga lunden ock det särskilt heliga trädet vid Uppsala tämpel finnes vid »den heliga Ingemos källa» i Västergötland, varom vid annat tillfälle skall talas (se t. v. Bergs Konversationslexikon, Stockh. 1847, 2. s. 246). Det är blott tämplet som felas å detta senare ställe. Men kanske det även funnits där (det kunde vara skäl att söka efter spår därav).

S. 627₁₅. Om utgrävningen av Odens brunn vid Gamla Uppsala meddelas i Svenska Dagbladet för den 17 oktober följande: »Vid utgrävningen har på omkring 2¹/₂ meters djup den gamla brunnsinfattningen påträffats. Den består af stående hörnstolpar af ek och i dessa infälldt liggande virke. Ekstockarna äro mycket väl bibehållna, beroende därpå att fyllningen utgöres af blålera.» Docenten ALMGREN har (i brev av d. 27/10) benäget meddelat följande om dessa grävningar, sedan de nått till 8¹/₂ meters djup:

»I dag har bottnen nåtts i »Odens brunn», och det hela slutar med stort? — Brunnen är gräfd hela vägen genom hvarfvig (ishafs)lera och slutar »blindt» i denna, utan att nå några vattenförande lager, ty dylik lera släpper ej igenom vatten. Den kan sålunda endast ha samlat upp regnvatten!

Inga daterande fynd ha gjorts, men ännu återstår att slamma den upptagna leran, och då kanske något kan hittas. AXEL NILSSON vid Nordiska museet upplyser mig om, att Brunius i sin Skånes konsthistoria beskriver en djup brunn vid Fjellie kyrka, hvars brunnskar var alldeles så konstrueradt som det här funna (ekstolpar med »skiftesverk») och som han hänför till medeltiden.

Alldeles otänkbart är ju ej, att denna »Odens brunn» med sin för en verklig brunn ytterst opraktiska anläggning i ej vattenförande lager, kan ha haft rituellt ändamål; men bevisa det torde vara ogörligt.

Skulle slamningen ge några oväntade upplysningar, skall jag genast underrätta.»

Jag tillägger, att slamningen ej givit några fynd, egendomligt nog. Docenten ALMGREN har för övrigt muntligt meddelat mig, att flere källor finnas i närheten, t. ex. en invid Gamla Uppsala kyrka, vilka kunna ifrågakomma att ha varit den heliga källan vid Uppsala hednatämpel.

S. 645₄. I Södermanland, Vingåker, råder — eller åtminstone rådde för 30 år sedan — den folktro, att det vore farligt att komma nära en ek, vars blad hängde kvar över vintern, emedan i en sådan ek en lindorm bodde (muntligt meddelande till förf:n

av fröken Tekla Jeansson). Intressant är, med hänsyn till vad s. 691 säges, överensstämmelsen i denna folktro om träd mellan Södermanland och Gottland.

S. 662¹⁰. Som den av mig här citerade 3:e upplagan av år 1862 av SVEN NILSSONS Bronsåldern ej finnes upptagen vare sig i LINNSTRÖMS boklexikon eller hos O. MONTELIUS, Bibliographie de l'Archéologie préhist., Stockholm 1878, och som förväxling kan äga rum med ett annat arbete av samme förf., böra några ord här nämnas om anförda skrift, på vars tillvaro professor J. A. LUNDELL, som eger ett ex. därav, fäst min uppmärksamhet.

Samma år som andra upplagan av Skandinaviska Nordens Urinvånare, Bronsåldern, första häftet utgavs i Stockholm, eller 1862, utkom en tredje upplaga av samma häfte. Den bär på omslagstitelbladet alldeles samma titel ock uppgifter som den andra upplagan, utom att här står Tredje Upplagan efter förf:s namn, samt att under Bronsåldern står I. Ett inre titelblad finnes icke i K. Bibl:s ex., ock något nytt dylikt för denna upplaga har säkerligen ej blivit tryckt, ty i prof. LUNDELLS ex., som har inre titelblad, är detta alldeles lika med andra upplagan (således står där: Andra upplagan!). Ett liknande ex. har riksantikvarien MONTELIUS. Av denna 3:e upplaga har icke mer än detta första häfte utkommit. Det innehåller Förord, alldeles likalydande med andra upplagan, således även daterat den 8 mars 1862, samt 54 sidor liksom andra upplagan. Innehållet synes vara detsamma som andra upplagans så när som på det av mig s. 663, r. 13 f. citerade stycket, som i andra upplagan börjar: »Att den gamla tron var, att denna trädart är på visst sätt helig och lyckobringande, liksom den till samma kult hörande Misteln, kan slutas till af ett bruk dermed, hvarom den utmärkte naturforskaren Prosten C. N. Ekström i bref den 21 aug. 1843, underrättade mig: Idegranen . . .» Jämför den i tredje upplagan här förut s. 663 anförda formellt omskrivna täxten, som dock har sakligt samma innehåll, utom att brevets datum utelämnats (varför?). För övrigt förekomma i 3:e upplagan några små tillägg, t. ex. på s. 29 i sista raden en hänvisning till Plinius, på s. 35 i tredje stycket, där vid orden signat, signe angives, vilka språk de tillhöra. Några viktigare rättelser eller tillägg, som skulle kunna motivera det hastiga utgivandet av denna tredje upplaga, har jag vid genomgående av sida efter sida, dock hastigt nog, icke kunnat upptäcka — t. o. m. svåra tryckfel ock skrivfel i andra upplagan (se hos mig s. 662—663, noter) äro avtryckta orättade. Det förefaller, som om den nya upplagans snabba utgivande berott därpå, att åtgången av andra upplagans första häfte varit större ock hastigare, än vad förläggaren förmodat, ock att därför ett ökat antal ex. av första häftet behövt anskaffas, på det att de följande häftena måtte kunna utgivas i större upplagor. Förf:n har då passat på att göra några smärre ändringar ock därför angivit upplagan som en ny. — Av hela arbetet om Bronsåldern utkom en »3:dje upplaga» i Lund 1872, 8:o (föreg. upplagor äro alla i 4:o). Denna är efter titelbladet »omarbetad till ett

försök i Bronsålderfolkets historia i Skandinavien» ock »efter en annan plan utarbetad än de föregående» upplagorna (se Inledning s. 1), med andra ord ett helt annat arbete än dessa. I detta nya arbete förekommer intet vare sig om idegranen eller misteln.

I första upplagan av Skandinaviska Nordens Ur-invånare (1838—1843) säger förf. (femte kap. s. 16), att han icke ännu har sig bekant, om i Bohuslän »förekomma gamla Idegranar, vid hvilka traditionen bibehållit något spår efter Druid-kult», ock tillägger i en not, att »upplysningar härom äro att förvänta af den nitiske fornforskaren Pastor Holmberg, som utgifver Bohusläns Beskrifning». Det är på dessa ord HOLMBERG syftar i det här förut å s. 663 nedersta stycket anförda uttalandet.

Växtnamn

samt folkliga bruk och föreställningar rörande växter
i Härjedalen.

Av ERIK MODIN, Multrä.

»I livets grundliga skola har folket redan lärt mycket, som man nu anser sig behöva meddela det.»

Eilert Sundt (i ett tal vid Skandinaviska studentmötet i Kristiania 1869).

Naturkunskapen, den från urminnes tider nedärvda ock bland folket utbildade kännedomen om naturen, dess alster ock företeelser, är icke överallt lika omfattande. I somliga orter är den torftig nog, i andra rikare.

Många orsaker samvärka säkerligen till detta förhållande, i första rummet naturen själv. Ju rikare, mer växlande denna är, ju mer drager den människans uppmärksamhet till sig. Av denna anledning finner man skogs- ock bäragsbon äga en både allsidigare ock djupare naturkännedom än slättbon, liksom också havet ock kusten med dess många växlande scenerier ock rörliga naturliv har en starkare makt att sätta inbillning ock iakttagelse i värksamhet hos dem, som där leva sitt liv, än det enformiga slättlandskapet hos sina bebyggare.

Men näringsfånget övar ock sitt inflytande. I samma mån människan är tvingad att omedelbart från naturen hämta sin utkomst, i samma mån föranledes hon att närmare lära känna dess olika alster ock krafter. Jägaren, fiskaren ock nomaden bliva på detta sätt bättre naturkännare än jordbrukaren ock industriarbetaren. Ock i allmänhet kan man säga, att förra tiders folk, som mera än nutidens kulturmänniskor voro hänvisade till

naturen själv, bättre förstodo att blicka in i dennas ofta hemlighetsfulla verkstad ock hushållning ock särskilja dess företeelser än nutidsmänniskan med sin mera på boklig lärdom än själv-iakttagelse vilande kunskap.

Folket har därför även med avseende på naturkännedomen ett ingalunda föraktligt kulturarv att bjuda på. Vid en närmare bekantskap måste detta väcka vår beundran, i varje fall vårt intresse. En ock annan rycker väl förnämt på axlarna inför det, förmenande det vara till det mästa en produkt av enfald ock kritiklös åskådning, som förtjänar föga beaktande ock ej tål ett vetenskapligt skärskådande. Den som så gör, visar brist på verklig bekantskap med vad folkkunskapen har att bjuda. Folkets traditionella naturkännedom har fastmer varit en rikt givande källa för naturvetenskapen, som från densamma hämtat ock ännu hämtar lärdomar av bestående värde.

Den traditionella, genom självrön vunna naturkunnigheten hos allmogen visar vid ett närmare betraktande många drag av en förundransvärt fin ock träffande iakttagelse. Särskilt gäller detta djur- ock växtlivet. Ock icke minst framträda dessa drag i djur- ock växtnamnen, vilka ofta på ett mycket lyckligt sätt återgiva just det för föremålen karakteristiska beträffande ej allenast utseende eller yttre habitus, utan också djurens levnads-sätt ock vanor, läten o. s. v., ävensom växternas egendomligheter, deras gagnelighet i hushållningen ock medicinen m. m. — allt ådagaläggande en under långvarigt ock förtroligt umgänge vunnit insikt om deras levnadsförhållanden ock betydelse för människan.

En jämförelsevis omfattande ock egendomlig folklig naturkunskap har varit, ock är väl ännu, till finnas i Härjedalen.

I stort sett torde detta förhållande vara att tillskriva ej allenast Härjedalsallmogens naturliga intelligens, utan ock den isolering, vari detta landskaps befolkning levat ock under vilken den ständigt hänvisats till att på egen hand lära förstå den omgivande naturen. På fjällen, i dalarna ock i skogarna, vid älv ock sjö, på myr ock mo, har denna allmoge tillbragt en stor del av sitt liv under jakt ock fiske, slätter ock skogsbruk ock vård av sina kreatur eller under arbete ock lek hemma vid de små, ofta av ödemarken famnade gårdarna, ock därunder har den läst i naturens stora bok, skådat ock grubblat. Ock vid

tjärvedsbrasan under de långa ock många vinteraftnarna ha så de gamla för de yngre sökt tyda naturens många hemligheter ock i sinnrika namn, fabler ock gåtor, »rägler» ock »härm» till dessa fortplantat egna ock fädernas iakttagelser ock visdom. Det har varit deras naturlära, läsen av släkt efter släkt.

Det är vad i denna ärvda kunskap särskilt berör växterna som här återgives. Att samlingen skulle vara fullständig, förmenar jag icke. Dock torde den återgiva det huvudsakligaste av Härjedalsallmogens vetande, bruk ock tro från detta område av naturens riken.

Många av de meddelade namnen torde ej hava eller kunna påräkna att få någon nämnvärd betydelse för den beskrivande ock systematiserande botaniken. Denna, som ju för att vinna klarhet ock överskådlighet strävar att inom de särskilda släktena åstadkomma en allt större enhet i nomenklaturen (så att släktnamnet ingår såsom led i varje enskild arts namn), måste för den skull lemna å sido många träffande ock goda gamla folkbenämningar, vilka icke skulle passa i systemet.

Men dessa namn förlora ej därmed sin betydelse. Åt språkvetenskapen ock kulturhistorien giva de många upplysande vinkar.

I dem finnas nämligen, såsom ock av föreliggande samling torde framskymta, ej så få rätter från språkets äldre utvecklingsskeden, vilka sålunda lemna bidrag till dess historia. Särskilt för den gren av språkforskningen, som sysslar med ortnamnen, hava de folkliga växtnamnen visat sig hava en ej ringa betydelse. Vidare erinra dessa namn ej sällan om sedvänjor ock bruk bland folket, vilka äro av stort intresse för den, som vill lära känna dettas tänke- ock levnadssätt. De kunna också tjäna till att klargöra samhörighetsförhållandena orter emellan, visa på vandringvägar vid den första bebyggelsen eller senare inflyttningar m. fl. förhållanden, varom ingen historia direkt förtäljer. Törhända äro djur- ock växtnamnen i detta hänseende ett ej mindre betydelsefullt belysningsmaterial än sagorna, vilka lättare vandra från trakt till annan, även då ett närmare gemenskapsförhållande ej är för handen. Meddelandet av djurens ock växternas namn kräver nämligen, såsom man vid en närmare eftertanke finner, gärna en samtidig ock gemensam naturbetraktelse, som åter förutsätter en intimare personlig be-
röring.

En betydande del av de svenska folknamnen på växterna är väl redan upptecknad från folkmunnen. Men att mycket ännu återstår att inhösta, torde denna förteckning, vunnen blott från en enskild provins, kunna ådagalägga.

De flästa av de härjedalska namnen äro ännu obekanta i litteraturen. I en så pass omfattande samling som den Jenssen-Tuschska¹ är Härjedalen så gott som alldeles lemnat ur räkningen, vilket visserligen icke är mycket att undra över, så obefaret av forskare som detta avsides liggande landskap varit allt till på sista tiden. Blott ett par gånger har jag i nyssnämnda arbete funnit härjedalska växtnamn citerade, även om det icke saknas motsvarigheter till dem bland de namn, som anförts från grannäjder, Dalarna, Hälsingland ock Jämtland samt Norge. Också för EL. FRIES (Sv. växtnamn, Sth. 1880) synas de härjedalska växtnamnen varit obekanta. Så vitt jag vet, har icke heller någon annan, om icke måhända helt enstaka, växtnamnsuppteckning skett i denna provins, vilken dock bland norrländska landskap torde vara en av de rikaste på självständiga namn av detta slag.

En egendomlighet med de härjedalska växtnamnen är, att många av dem utgöras av personnamn.

På vad sätt dessa namn uppkommit, är icke alldeles avgjort. Själv förklarar Härjedalsallmogen det så, att barnen vid sina lekar eller ungdomen vid sina namnsdagskalas — sådana förekommo förr ofta i bygderna — företrädesvis plockat den eller den blomman, som ymnigt förekom i trakten eller just då stod i sitt bästa flor, ock börjat att säga: »Detta är min blomma», eller: »Detta är din blomma»; andra hava sedan upprepat denna tillegnan, ock så har namnet, till en början knutet vid en person, stadgat sig som växtnamn ock från att ha varit helt lokalt gått ut ock vunnit burskap i vidare kretsar.

Huru nu med uppkomsten av detta slags växtnamn än må vara — de äro dock verkliga växtnamn ock såsom sådana i ett ock annat fall gemensamma för hela provinsen. Många av dem äro likvisst i denna sin betydelse inskränkta till den eller den socknen eller byn, så att samma »blomma» eller växt i angränsande socken eller stundom by benämnes med ett annat (person-)namn.

¹) H. JENSSEN-TUSCH, Nordiske plantnavne, Kbh. 1867.

Att dessa namn till sin bildning äro jämförelsevis unga, synes otvivelaktigt; dock hava ej så få av dem meddelats mig av ålderstigna personer, vilka inhämtat dem redan i sin ungdom. Ett ock annat, såsom sagt-*ola-blöme* (*Melandrium*), torde ha levat genom sekler; troligen stammar det från katolsk tid ock är förknippat med hälgonnamnet S:t Olof, Norges skyddshälgon, vars dyrkan också i Härjedalen, såsom på den tiden norsk (dansk) besittning, hade starka rötter. Samma torde förhållandet vara med *johanni* (*Geranium*, midsommarsblomstret, erinrande om S:t Johannisdag).

Att börja med hade jag ordnat de samlade namnen efter det linneanska systemet. Men då det måste anses långt lämpligare för deras återfinnande, att de äro ordnade alfabetiskt, har jag i detta avseende bestämt mig för att följa JENSEN-TUSCH's exempel. Dock har jag för att samtidigt kunna ge en överblick över folkets kännedom om de olika områdena i växtvärlden, på vilka det haft att röra sig, ansett lämpligt fördela materialet i följande större naturliga grupper med deras underavdelningar:

1. Fanerogamer: örter (blommor); gräs; träd ock buskar.
2. Kryptogamer: fräkenväxter; lummerväxter; lavar ock mossor; svampar.

De latinska namnen, som fått tjäna som uppslagsord, äro vad fanerogamerna angår, anförda efter KROK-ALMQUIST, »Svensk flora», 11:e uppl.; kryptogamerna åter äro förtecknade huvudsakligen med ledning av LINDMANS »Bilder ur Nordens flora», Sthm 1905. Vid utarbetandet har rådfrågats även C. F. NYMAN »Sveriges fanerogamer», Örebro 1867.

Vid namnen äro här ock där fogade ej allenast hänvisningar till de isländska (fornnorska) ord (enligt FRITZNER'S »Ordbog over det gamle norske sprog»), med vilka de nuvarande namnförmerna synas mig höra samman, utan ock varjehanda upplysningar tjänande till att förklara de folkliga namnens betydelse. Kanske skola dessa förklaringar ej i allt hålla stånd inför en sakkunnigare granskning, men de giva i åtskilliga fall sig icke håller ut för att vara annat än sannolikhetsförklaringar, vartill folkets egna uttalanden ej så sällan givit mig uppslaget.

Uppteckningarna hava värkställts under mina resor ock vandringar i de härjedalska bygderna ock obygderna mellan åren 1890 ock 1903. Ock de hava sålunda åter ock åter kunnat kon-

trolleras under tillgång på levande åskådningsmaterial, den enda grunden på vilken uppteckningar av detta slag kunna göras i möjligaste mån tillförlitliga. De försvårades därigenom att då ännu icke fanns någon lokalflora för denna provins; först 1908 utkom en sådan, »Härjedalens kärlväxter» av d:r SELIM BIRGER, av vilken jag vid sammanskrivningen av anteckningarna betjänat mig för kontrolleringen av de växtgeografiska uppgifterna.

De särskilda socknarna, från vilka uppgifterna förskrivna sig, äro i täxten betecknade med förkortningar, nämligen:

H. = Hede	sn	V. = Vemdalens	sn
L. = Linsälls	»	Yh. = Ytterhogsdals	»
Lh. = Lillhårdals	»	Ä. = Älvros	»
S. = Svegs	»	Äö = Ängersjö kapellag	
Stö. = Storsjö	»	Öh. = Överhogdals sn.	
T. = Tännäs	»	a. = allmänt	

Citat efter Jenssen-Tusch äro angivna med: J.-T.

Vid insamlingen har jag haft gott biträde av hrr folkskolläraren S. M. kandidat M. ÖSTMAN ock kyrkoherden S. J. ENANDER. Från d:r SELIM BIRGER har jag ock fått mottaga några uppteckningar. Jag bringar dem härmed mitt jätliga tack för deras bidrag.

Fanerogamer.

Örter (»blommor»).

Achillea millefolium (rölleka)	brök-stjöt L. T. Äö.
'Vit-röllek' (l. -röllik) nämnes denna växt till skillnad från gul-röllik; se Tana-cetum.	vit-röllek (l.-röllik) T. ö/manj L. S. Yh. ö/man Ä. Äö.
Achillea ptarmica (nysört)	vit tusenfön.
Aconitum septentrionale (nordisk stormhatt). Jfr växtens no. namn torshjelm ock torhat J.-T.	tör-ø/v T. (= Tor- ulv?).
Avkok på roten användes som fluggift. T.	
Agrostemma githago (klätt)	kønn-b/öme ¹ a.

¹) I växtnamnen ingå växlade uttrycken b/öme, b/ömme ock tuoppe. De ha i dialekten ungefär samma betydelse, såsom avseende ej allenast själva blonkronan, utan också växten, av vilken denna upp-

Alchemilla vulgaris (daggekåpa)	kop-gras Lh.
Jfr kåp-gräs Dal. J.-T.	kopa (pl.) L. T.
	vass-kopa L.
	små-kopa T.
	maria-nyckler Yh.
	gras-lök a.
Allium schoenoprasum (gräslök)	
Isl. graslaukr m.	
Andromeda polifolia (rosling)	bökk-rams Yh.
	jet-rams Äö.
Angelica archangelica (kvanne)	kwanne Lh.
Jfr kvanna Dal., kvanne N. (J.-T.)	kwanje S.
Denna örts rot har haft ock har ännu	kvann T.

en mångfaldig användning. Skald tuggas roten i stället för tobak ock anses nyttig mot varjehanda sjukdomar, kolik, lungdot m. fl. Torkad rökes den av ungdomar, som ännu icke våga sig på tobak (T.), eller brännes inne i boningsrummen för att sprida behaglig rök (T. Äö). I Ängersjö odlas kvannen också vid gårdarna, enär ormar tros sky de platser, varest denna växt finnes, på grund av rotens lukt. Liksom följande art har den även haft användning i kreatursmedicinen.

Det är egentligen 1:a årets stånd (bladståndet) som kallas kwanne. När örten gått i blom (2:dra årets stånd), kallas den kwann-stut — stut därav att barnen då av stjälken göra pipor liknande de 'stut-horn' av näver, som förr användes i gätskogen av valljonen (T.). I Lillhärdal kallas den mogna växten kwann-stelk. Den eljes starkt aromatiska (anissmakande) roten förlorar efter mogningen sin kraft.

Angelica silvestris (strätta) flöke H. Ä. Yh.

Jfr fno. slok n. 'rende hvorigennem flötje L. S. Lh. Ä. vandet føres lige på kværnkallen eller jet-flötje T. hjulet', no. slökje (Trondh. st.) benämning på växter med ihålig stjälek: Fritzn₂; slöke Fries Sv. växtn. s. 112.

Slökets rot anses giftig före midsommar (L.). Jämte tivelbast (Daphne) har den plägat ges åt kreaturen som skyddsmedel mot »förgörning» (L. H.).

bäres. Orden blöme ock tuoppe synas vara äldre benämningar. I övre Hjd. har den feminina formen tuoppe i en del namn utbytt mot en tydligen yngre maskulin: topp. t. ex. talatopp (Eriophorum), rötopp (Erigeron) o. s. v.

<i>Anthemis tinctoria</i> (färgkulla)	gøt-kullb/öme T. gøt-prästkrege Äö.
<i>Anthriscus silvestris</i> (hundkåx)	hunns-kømmig L. H. S. hunns-kømmig Äö.
<i>Artemisia abrotanum</i> (åbrodd)	å-brødd a.
Odlades förr tämligen allmänt ock användes såsom »kyrk-krydda».	
<i>Artemisia vulgaris</i> (gråbo)	grå-bønn L. S. Yh.
No. gråbonne ock gråbu(e) J.-T.	grå-bu Lh.
<i>Artemisia absinthium</i> (malört)	ma/-ørt Ä. ma/-urt Äö. ma/-ørt a.
Odlad ock använd i huskurer.	smøfuggla T. fjäll-ärter T. tusenføn a. rov-b/öme Äö. villrova a. rove a.
<i>Astragalus alpinus</i> (fjällkloärt)	
<i>Astragalus frigidus</i> (fjällvieker)	
<i>Bellis perennis</i> (tusensköna)	
<i>Brassica campestris</i> (åkerkål)	
† var. rapa (rova)	
Innan potatisen kom, under senare hälften av 1700-talet, ock någon tid därefter odlades rovor allmänt. Varje gård hade en eller flera rov-reta, som vanligen brändes ock besåddes i slutet av maj eller början av juni. Ej allenast roten användes på flera-handa vis till människoföda, utan också kålen, vilken under hårda år kokades ock knådades samman med agnmjöl till nöd-bröd (L.).	
<i>Brassica campestris</i> † var. napobras-	rot.
sica (kålrot)	rötter a.
Blott föga odlad i Hjd.	
<i>Brunella vulgaris</i> (brunört)	hømm/er Äö.
De båda första namnen av att blom-	hømm/er-b/öme T.
morna erinra om humlan (insekten,	b/å-k/int T.
bombus).	
<i>Bunias orientalis</i> (rysskål)	ryss-rove Yh.
<i>Caltha palustris</i> (kabbleka)	vass-køpe } Lh. L. T. vass-b/öme } vass-b/ømme S. ølle-b/öme L. sigri Ä.

- Campanula rotundifolia* (blåklocka) b/å-k/ookke a.
 De sist nämnda namnen bero på att messemmar-k/ookke
 barnen leka med blommorna, sättande S.
 dem som hattar på fingrarna. Jfr finger- finger-hatt Äö.
 l. fingerhatt Gottl. (J.-T.) finger-borg T.
Capsella bursa pastoris (lomme) pogg-gras S.
 Jfr no. hyrde-taske J.-T. järt-arve } T.
 rak-narve }
 herdeväsker.
- Cardamine pratensis* (ängskrasse) ock fjäll-b/öme T.
amara (bäckkrasse) fjeld-krasse L.
Carduus ock *Cirsium* (tistel) — båda tistel a.
 släktena.
- Carum carvi* (kummin) kömmig a.
 Det senare namnet är inkommet från karve T.
 Norge. Frukten användes både som brödkrydda ock i huskurer
 (mot »bröstvärk»).
- Centaurea cyanus* (blåklint) på/ Ä.
Cerastium vulgare (hönsarv) m. fl. a. arve a.
Chenopodium album (svinmålla) m. arve LH. m. fl. st.
 fl. a. lägg-arve T.
 Fröet, mälde l. mälle, samlades gris-mälle Äö.
 under nödåren sorgfälligt vid sädens tröskning ock rensades med
 mycket besvär ut ur agnarna genom vaskning i stora kärl, då
 mållan sjönk till botten. Fröet lutades därpå i asklut för att bli
 mindre beskt, vattlades, torkades ock maldes samt blandades
 med agnmjöl. Det var ej stora mängder av detta nödbrödsämne
 som kunde erhållas, men det värderades högt såsom synnerligen
 närande (S. o. annorst.). Ännu på 1840-talet var det i bruk i
 Linsäll.
- Chrysanthemum leucanthemum* präst-krøge a.
 (prästkrage) da/ -karar } Äö.
 jä/ffö -karar }
 ('Järfösö-karlar')
 Denna ört delar oftast namn med sant-ol/a-tuppe } Lh.
 den mera allmänna baldersbrån (Matri- sant-ol/a-b/öme }
 caria inodora), från vilken den icke åt-
 skiljes av allmogen.
- Namnet **S:t-Olofs-blomma** står väl tillsammans med det all-
 männa av »prästkrage», som den har på grund av att blommorna
 erinra om de norska prästernas ämbetskrage (vi pipkrage); det

förskriver sig säkerligen från den katolska tiden, då S:t Olof dyrkades.

Cicuta virosa (sprängört)

spräng-rot S.

Sitt namn har den liksom »spräng-laven» (*Evernia vulpina*, se denna) av sina giftiga, inälvorna »sprängande» egenskaper; sannolikt icke, såsom Nyman Sveriges fanerog. I, s. 231 antager, på grund av att »rotstocken är uppsväld, ihålig ock delad med tvärvägg».

Comarum palustre (kråklöver)

jet-trösk L.

Getterna äta växten begärligt.

jet-rams a.

Convallaria maialis (liljekonvalje)

lilje-kova] H.

Denna täcka, välluktande ört har av gammalt använts som prydnadsblomster

ko-va] L.

böck-b/a Äö.

såväl i kyrkorna som hemma i gårdarna vid midsommarshög-tiden. Bladen med eller utan vidsittande blomstjälkar hängas grensle över uppspända snören, bildande bågformiga girlander. Det är mäst ungdom som på detta sätt ägnar sig åt att tuöppe eller blömostre tjörstja. Måhända härleder sig detta bruk från katolsk tid, då i den kyrkliga symboliken liljekonvaljen var hälgad åt Jungfru Maria (jfr Hyllén-Cavallius Vär. och vird. 2, s. XXI § 82). — Namnet böck-b/a är givet örten på grund av att de ännu ej utslagna bladen likna böckens skidformiga horn.

Man skiljer (i Ängersjö) på tre slags kova]: stor-k. *Pyrola rotundiflora*, små-k. *Linnea borealis* (enl. andra *Maianthemum bifolium*) ock äkta-k. *Convallaria maialis*.

Cornus suecica (hönsbär)

kogke/bär S.

Det första namnet kommer av kogke tupp. Bären uppgivas utgöra »orrhönsens

fettus-b/omme L.

tår-b/a T.

älsklingsföda» ock även gärna ätas av tamhönsen. Det andra namnet beror av blommans kvalmiga lukt; det sista därav, att det »ligger som en tår i blomman», säger man.

Crepis tectorum (klofibla)

präst (pl. prästar) Ä.

Delar namn med hieracium-arter, från vilka den av allmogen icke särskiljes.

Crepis paludosa (kärrfibla)

jet-kå/ Äö.

Se *Solidago*.

Dianthus deltoides (backnäjlika)

jestru ('Gertrud') Ä.

Drosera rotundifolia (sileshår)

fett-gras Ä.

Dryas octopetala (fjällsippa)	vit-sippe H. T. Stö.
Epilobium angustifolium (mjölke)	elder-mert } Ä
Dessa till formen skiftande benämningar synas hänga samman med örtens no. namn ildmerke , vilket den (enl. Aaars Skovinteriører s. 47) bär på grund av att den »pranger høirød». I Dal. heter den bl. a. även eldmärke J.-T. »Elder-mjolk» häntyder liksom dess allmänna svenska namn på växtens av gammalt kända mjölgivande egenskaper. Den plockas i Hjd. allmänt till svinföda.	älder-mert } eld-mert } S. ell-mert } i-mert L. H. T. elder-mjølk Yh. Äö.S.
Erigeron acris (gråbinka)	gølu ('Gölin') Ä.
Erigeron alpinus (fjällbinka)	fjäll-topp } T. rø-topp }
Fragaria vesca (smultron)	jøl-bär a. jor-bär Ä. märta ('Marta') Ä. jøl'bärb/a.
Såsom blommande:	
Själva örten:	
Fumaria officinalis (jordrök)	åkerseltje (-silke) T.
Benämningen har sin grund i växtens slingrande, veka stjälk ock grenar. Jfr Sparganium.	
Galeopsis tetrahit (pipdån)	pipdå ¹
Namnet då (åkerdå) är uråldrigt; isl. akrdái m. Av örtens mellan lederna åkerdå T.	då a.
ihåliga, piplika stjälk torde benämningen pip- härleda sig. — Barnen leka ofta med blommorna av denna växt. De ryeka ut kronpipen ur dess foder ock sätta dess inre ända mellan läpparna samt blåsa tämligen starkt, då ett visslande ljud uppkommer.	
Galium boreale (vitmåra)	let-tåg H.
Sitt namn har växten däraf att den använts till färgning (letørett, rödbrunt). Färgämnet togs från roten (däraf let-tåg); denna stöttes sönder ock kokades samman med »tøet». Av samma anledning heter växten i Jämtl. lett-gräs , i Dal. lit-måra . Jfr rödlätt m. fl. sammansättningar, vari ordet litr 'färg' ingår.	let-gras T. letø-gras Lh. L. S. Ä.
Galium aparine (snärjgräs)	k/äje-kuse S. L.

¹) Enl. Hülphers 1777.

Så benämnd därför att växten »klän-ger» sig fast vid de föremål, med vilka den kommer i beröring.

Gentiana campestris (fält-stållört)   *kläye-kusa* Ä.
kläyg-kuse L.

JENSSEN-TUSCH upptar för denna växt för Härjedalen namnet hals-, håls-gräs. Detta namn, ej av mig anträffat, synes missuppfattat för håll-gräs (håll 'värk, styng'; jfr »håll ock styng»). Att växten haft användning i folkmedicinen, synes av den anförda benämningen.

Gentiana nivalis (nord-stållört)   *torrvärk-gras* Äö.
Geranium sylvaticum (midsommars-
blomster)   *mesommars-
blomme* } Yh. Äö.
*mesommars-
kope* }

Den vitblomstriga formen kallas »lushatt», emedan växten ansetts fördriva ohyra. Namnet »johanni» (i st. f. Johannes) är säkerligen givet med hänsyftning på midsommaren såsom S:t Johannes' högtid. Formen *Johanni* såsom personnamn höres ännu någon gång i de gamles mun.

Geum rivale (humleblomster)   *mesommars-blöme* H.
margareta Ä. Äö.
skrømm L. T.
skrømm-blöme T.

Jfr *Comarum*.

Gnaphalium dioicum (kattfot)   *lushatt* L.
blå-ke S.
wit-ke J
johanni Ä.
jet-trösk L.
får-öra T.
rått-öra Äö.
høre-tassa Ä.
høre-lest Lb. L.
hara-fot } T.
hara-labb }

Goodyera repens (knärot)   *mattes-blomme* S.
Namnen av rotstockens färg ock form; hane 'tupp'.   *katt-fötter* L. H.
vit-ben } Äö.
hana-ben }

Habenaria bifolia (nattviol)   *ko-va* J Yh.
Heracleum sibiricum (björnfloka)   *wann* } a.
Blomställningen kallas wanj-krune.   *wanj* }

Av stänglarna av denna ört liksom av *kwanje* (*Angelica*) göra

barnen s. k. wanj-pipa, med vilka de på lek spruta vatten; kolvarna göra de av videtelningar. Ävenså brukade barnen förr under vistelsen på fäbodvallarna av de grövsta stjälkarna tillreda små 'smörkärnor', i vilka en led i stjälken fick utgöra botten; späda blombärande grenar fingo tjänstgöra som kärn-stavar (L. T.).

Växtens namn är uråldrigt; i Olof Tryggvasons saga (Hildebrand, Konungaboken I. s. 240) talas det sålunda om kvannestjelk; isl. kvönn Fritzn.

Hieracium floribundum (hökfibla) m. gøt-b'omme a.
fl. arter. präst Ä.

»Kus-blomma» kallas den, enär in- kus-b'omme
sekter, »kusa», gärna hålla till på blomman.

Humulus lupulus (humle) homm'e a.

Blommorna ock fruktkottarna benämnas hommel-tuoppa.

Hypochoeris maculata (slätterfibla) stor-gøt-b'omme T.

Lamium purpureum (rödplister) m. fl. då a.

arter. åker-då T.

Jfr Galeopsis.

Lathyrus pratensis (gulvial) tjärig-tänner Äö.

Namnet kommer därav, att blommorna äro »smala ock gula, som gamla gummors tänder bli».

Leontodon autumnalis (höstfibla) höst-kalde Äö.

Sitt namn har växten av att den längre än de flästa andra uthärdar höstkylan (kalde 'kyla'); enligt Nyman anf. a. »tålände intill 3' köld».

Linnea borealis (linnea)

jøt-k'ookke L.

k'ookk-kova/ } Äö.
små-kova/ }

anis-b'omme T.

Linum usitatissimum (lin)

lin a.

När linhärvor kokades för blekning, togs litet av luten ock gavs åt kreaturen, emedan kon »den tiden då kräken kunde tala» sagt, att hon ville »smaka härvluta». L.

Lotus corniculatus (käringtand) fettus-b'ømster Ä.

Den något unkna lukten hos blomman har orsakat namnet.

Lychnis dioica * rubra (rödblära) ock øt'ov Ä.

Lychnis viscaria (tjärblomster) sant-øt'a-b'ømme a.

Sitt allmänaste namn, »Sankt-Olofs- mesømmørs-b'ømme
blomma», torde växten ha bekommit S.

därigenom, att den företrädesvis kommer i fråga vid fåbodstugornas prydnad till Olsmässhögtiden (se Modin Olofsmässan, Norrland¹, s. 23). »Tjölblomster» benämnes den, enär den särskilt ymnigt växer på tjön (vid fåbodarna i kölmarcken).

Lychnis alpina (fjällnäjlika)

Maianthemum bifolium (ekorrbar)

De två första namnen bero på bladens form. Jfr *Convallaria*.

Matricaria inodora (baldersbrå)

Se *Chrysanthemum*.

Melampyrum pratense (kovall) ock

Melampyrum silvaticum (skogskovall)

Namnet härleder sig av att växtens trinda, vita frön påminna om korn.

Mentha arvensis (åkermynta)

Växten har en stark, om humlen påminnande lukt.

Menyanthes trifoliata (vattenklöver)

Jfr trösk Dal. (J.-T.).

Vattenklöverns blad torkas ock smulas sönder (»brögges») samt kokas i mjölk, helst getmjölk, ock blandningen drickes som medel mot lungshot (lungsutta).

Mulgedium alpinum (tolta)

»Ko-kål», enär korna äro begivna på dess saftiga blad.

Myosotis palustris (förgät-mig-*ej*) ock

Myosotis arvensis *silvatica

Myosotis arvensis *intermedia

tjöl-blömster A.

rö-skollre } S.

imber-tuoppe } L.

kersta-blöme L.

kristina Ä

johanna } Äö.

johannes } Ä.

bökk-bå S. L.

mus-öra S.

smo-kova } Äö.

swin-kull } Ä.

swin-kulla (pl.) } Lh.

präst-kroge a.

igri ('Ingrid') Äö.

sant-bå-tuoppe } Lh.

sant-bå-blöme } L. T. H.

könn-gras L. T. H.

Lh.

korn-gras S. Ä.

strann-hömmå Ä.

mynt T.

trösk a.

tresk } Ä.

triköver-gras } Lh.

jet-väppling Yh.

som medel mot lungshot

(lungsutta).

tolå L. T.

ku-koå Äö.

liå-eg-blöme L. T.

anna Ä.

katt-øge T.

¹) Småskr. utg. av Norrl. studenters folkbild.-fören. 1906 A.

- Nuphar luteum (gul näckros) läjje-b/å Th.
 Stjälkar, blad ock rot hava förr använts till svinföda Ä. I fröhusen sätta barnen stickor, som skola föreställa ben, ock göra sig så »kreatur»; fröhusen kallas på grund därav grisa Äö.
- Nymphæa alba * candida (vit näckros) näkk-rös a.
 Bladen kallas lä-b/å.
- Orchis maculata (jungfru Maria hand) jet-jur a.
 No. gjetjur; Vgötl. Jungfru Marias den onnes å Guss
 ock fanens hand (J.-T.) hann } Äö.
 »Get-jur» benämnes arten på grund marie-b/ömm }
 av rötternas (stamknölarnas) likhet med guss hann å stygg-
 därav att stamknölnarna äro handlikt delade (den gamla mörka: gubb-hann T.
 den ondes, den nya vita: Guds hand).
- Oxalis acetosella (harsyra) vill-k/över T.
 Paris quadrifolia (ormbär) orm-bär L.
 Namnet »orm-bär» skall enl. Dýbeck häst-bär T.
 (anf. av Nyman Fanerog.) tyda på »den besynnerliga gröna blomman ock det svartpliriga, vidriga bäret».
- Parnassia palustris (slätterblomma) slottes-b/omme a.
 Pedicularis sceptrum carolinum stor-skrapakall T.
 gullris-b/omme S.
 (kung karls spira)
- Pedicularis palustris (kärrspira) skrapa-kall T.
 Pedicularis Oederi (jämtlandsspira) skropø-kalj L. S. Ä.
 Lh.
- Pedicularis lapponica (lappspira) skrapa-kalle } Äö.
 Arterna palustris ock lapponica åtskildas (T.) därigenom, att den förra även giftas-gräs }
 benämnas »rö-skrapakall», den senare »vit-skrapakall»; oederi får-peppar(?) L.
 kallas gø/kskrapakall T.
- »Skrapakall» kallas växten därav, att den såsom utmognad »skrapar» eller skallrar, då den vidröres. »Giftasgräs» (jfr friergræs No. J.-T.) kallas den, därför att grenar av den användas till utrönande av vem som skall bli ens make. Se folkbruk ock folktro om granen.

- Pimpinella saxifraga* (backanis) **pimpinälla** T.
Pinguicula vulgaris (tätört) **teott-gras** Lh. H. T. L.
 Örtens slemmiga blad lagda i mjölk **täott-gras** S. Ä.
 göra, att denna löper samman eller över- **täotte** T.
 går till **tette**, varav **tjukkmjö/ken**, en mycket brukad rätt i
 Hjd., tillredes.
- Pisum arvense* (gråärter) **ärter** a.
Plantago maior (groblad) **grö-b/a** a.
 Namnet därav, att bladen läggas på sår, som därav »grö» eller
 läkas; isl. **gróa** växa (om plantor), även »blive lægt», Fritzn.
Plantago media (kämpar) **ov** Äö.
mattes S.
- Polemonium caeruleum* (blågull) **jakob-stege** T.
 I Närke finns samma namn enl. J.-T. **katrina** Yh.
Polygonum viviparum (ormrot) **ov** Ä.
mattes-b/öme S.
sakri(s) ('Zakarias') A.
bygk-frö Lh.
frö-gras Äö.
ånd-gras Lh.
- Polygonum amphibium* (grodpilört) **ånd-gras** Lh.
 Namnet av att vissa änder gärna äta denna växt.
- Polygonum aviculare* (trampgräs) **svin-rot** S.
Polygonum convolvulus (åkerbinda) **arve** Lh.
Potamogeton natans (gäddnate) m. fl. a. **stör-abbergras** a.
Potentilla anserina (gåsört) **gås-b/öme** S.
sigrid-b/omme S.
b/orot-gras T.
- Potentilla erecta* (blodrot) **b/orot-gras** T.
 Avkok på roten, **b/orota**, har använts som medel mot rödsot
 (**b/ot-sutta**) ock diarré, liksom också mot »munnskälla» ock blö-
 dande tandkött. Stött ock pulveriserad användes den i sår till
 stillande av blödning (L.). Detta dess bruk, liksom ock rotens
 inuti rödaktiga färg, är anledningen till örtens namn.
- Primula farinosa* (majviva) **ersmäss-b/ömster** Yh.
 Namnet kommer därav att växten vanligen hunnit i blom vid
 Ers-mäss-tiden.
- Primula farinosa* * *stricta* (fjällviva) **hara-öge** T.
Pulsatilla vernalis (mosippa) **m-fl** } a.
 Denna täcka, på Härjedalens moar **m-fille** }
 växande ört är här vad blåsippan är på **m-fuggl** L.

andra orter: vårens första budbärerska **kä'-tuøppe** Lh. ibland blomstren. När majeldarna tändas, har också en ock annan »mofil» vågat höja sitt svagt rosenfärgade huvud ur ljungeu på mon eller ur det vissnade fjorårsgräset i skogsbackarna. De plockas då allmänt av barnen, ock med blommorna anställas av dem en särskild lek. Namnet »mo-fil» (»mo-fille») innehåller isl. **mor** m. (pl. **moar**), antydande blommans vanligaste växtplatser + **fiil**, ett fornnordiskt växtnamn, som lever kvar i t. ex. det västgötska växtnamnet **vitavevel** (vitsippan, *Anemone nemorosa*) samt mo-sippans no. namn **gjet-hivel**. »Mo-fuggl» (mo-fågel) kallas växten på grund av de ludna, vingformiga bladen ock de ludna frukt-spröten.

Pyrola rotundiflora (vintergröna)	vinter-gröne L. vinter-grönig T. skogsfru-b'ømm- me } stor-køva/ } Äö.
Pyrola secunda (björk-vintergröna)	trøll-tjärig Äö.
Pyrola uniflora (ögonljus)	isb'ømme Stö.
Radiola multiflora (dvärglin)	vit-b'ømme Äö.
Ranunculus acris (smörblomma)	gøt-blømme Yh.
Ranunculus aquatilis (grodnate)	øbber-kø/ Lh. L.
Abborren uppehåller sig gärna kring grund ock stränder, varest grodnaten växer.	abbor-b'ømme } abbor-gräs } Äö.
»Vattentälle» = vattentall, på grund av dess förgreningar, något erinrande om en furas.	vit-sippe } vattentälle } T.
Ranunculus auricomus (majsmörblomma)	gøt-tuøppe Lh. søt-øjj L. T. brita Äö.
Ranunculus repens (revsmörblomma)	søt-øjj-b'ømme L. erek-b'øme L. sigri S. Ä. gølu Ä. kersta-b'ømme Äö.
R. acris kallas därjämte jift-b'ømme Äö, R. repens vattrot ; det förra namnet syftande på örtens »giftiga», beska egenskaper, så att den färsk ej ätes av kreaturen; det senare på den artens benägenhet att växa på sumpig mark.	
Rhinanthus crista galli *maior ock minor (höskallra)	skøllre L. T. Ä. gøt-skrapa(-kall) Äö.

De mogna, hinnaktiga fröhusen med sina foder skallra, då växten skakas; därav namnet.	pännig-gräs Aö. skrabb Yh.
Rumex acetosa (ängssyra)	sur-kå/ S. Yh. Äö. (a.)
»Ross-syra», emedan hästen (isl. hröss) äter den begärligt.	ross-syre T. röss-syr Ä.
Rumex acetosella (bärgsyra)	syre a.
»Surstelken» tugga barnen gärna på.	syrb/å Ä. sur-stelk Äö.
Rubus arcticus (åkerbär)	ikkön-bär L. Lh.
Bären sägas gärna ätas av ekorren, varav namnet »ekorbär».	ekor-bär S.
Rubus chamæmorus (jortron)	kersti Ä.
Frukten såsom lätt mognad kallas såsom fullmognad eller inkokad	myrbär a. mir-bär Ä.
Bladen: myrbärb/å S. eller myrkope T.	melta a.
Rumex domesticus (gårdskräppa)	stor-surkå/ Äö.
Rubus saxatilis (stenhallon)	tågbär a.
Växten såsom ej blommande kallas tjärig-bärs-ris, tågbärs-ris.	tjärig-bär Yh. Äö. S. glas-bär Yh.
»Tjäjj-bär» = kedjebär benämnes växten på grund av bäreus pärlrika utseende, »glasbär» på grund av deras glans.	tjäjj-bär Ä.
Saxifraga aizoides (gullbräcka)	gull-färne } T.
Saxifraga stellaris (stjärnbräcka)	färnb/omme }
Scabiosa succisa (ängsvädd)	b/å-topp Äö.
Sedum annuum (småknopp)	fet-knepp T.
Senecio vulgaris (korsört)	?jo Ä.
Serratula alpina (fjällskära)	myr-topp } myr-tistel } T. fjäll-tistel }
Silene nutans (backglim)	smäll-b/öme a,
Namnen »smällblomma» m. fl. komma av barnens lek med blommorna. De blåsa upp dem, fatta om kronans öppning ock slå blomman mot handen, då den springer sönder med en smäll. De sista namnen syfta på det skallrande ljud, som	smäll-kusa L. smäll-fiker Ä. smäll-b/åse smäll-k/oockke H. T. V. skoller Lh.

höres. då man skakar fröhusen med de skoldre S. Ä.
mogna fröna.

Solanum tuberosum (potatis) päla a.

I sammansättningar stundom potatis. pära Äö.

Denna kulturväxts odling i provinsen synes ha begynt i Mosätts by i Svegs sn. Dit kom den genom en målarlärning Nils Tols-son, som åren 1750—60 vistades i Gävle ock därifrån till sina anhöriga sände några knölar jämte underrättelser om sättet för deras odling. Senare, på 1770-talet, uppdrevs potatisodlingen i övre Hjd (Tännäs) särskilt genom brukspatron Nils Södergren vid Ljusnedal.

Man särskiljer flera potatissorter: tusenpotatis (den tidigast odlade, säger man; har namn av att den är ymnigt givande, men anses dålig); kroknäbba eller hörnpotatis, även mandepäla, en gul, åt ena änden krokig sort; lafiya (Ä.): blå flatvuxen; da^l-päla (T.): blå, lång ock flatvuxen sort, inkommen från Dalarna.

Solidago virgaurea (gullris) reppel-gras Lh.

reppel-gräs benämns flera slags hans L. Ä.

grovstjälkiga ock storbladiga växter, så- jetkål Äö.

som svinsyran, gullriset, backrutan, vandelroten, älggräset ock möjligen ännu andra. Det synes vara sådana, som ofta rivats med händerna i st. f. att mätas med lie, såsom det finare gräset. Benämningen sammanhänger sannolikt med isl. rupla 'lösrive', fritzn.

Sonchus arvensis (fettistel) swin-tistel Ä.

mjök-tistel T.

Spergula arvensis (spärgel) spärjel a.

Växer gärna på slamjord, lerig mark, sjöbottn-gräs Äö.

därav det senare namnet.

Spiræa ulmaria (älggräs) bössfne Lh. S. L.

Jfr börtnä Dal., byttgräs Häls. bessfne Ä.

(J.-T.) börtnä T.

Om man luktar på blommorna av denna växt, får man i sig insekter, som alstra kräfta. Ä.

Stellaria graminea (gräs-stjärnblomma) gräs-färne T.

Stellaria media (våtarv) ger-arve a.

ger-arv Äö.

arve T.

- Stellaria nemorum* (lundstjärnblomma)
Tanacetum vulgare (renfana)
 »Ren-fana» därav att den hälst växer vid åker-renar ock vägkanter. Angående *Achillea*.
Taraxacum vulgare (maskros)
 Några av namnen må förklaras. »Kvällkurblomma» kallas växten därav, att blommorna mot kvällen kura, d. v. s. sluta eller draga ihop sig; »pärmässblomma» emedan den vid pärmäss-tiden (29 juni) står i sin högsta blomning; »mörtros», enär dess tidigaste blomning plägar infalla vid tiden för mörtens lek (förra hälften av juni).
 Med blommorna utför man följande *tröta* (lekar): man tar en blomma ock sätter hånne upp under hakan på en person, ock av det gula återskenet eller reflexen, som visar sig på dennes hals, skall man se, 'huru mycket *f'öta* (grädde) eller smör (H.) den ock den ätit'. Jfr benämningen »smörblomma» ävensom »gås-blomma» (*gås* = smör). Den frögångna, ludna blomkorgen kallas *bruse*; med denna leka barnen på ett särskilt sätt.
 Fruktkorgarna med sina hårkronor kallas också *lœngöbba* (ludengubbar) S., *f'urgöbba* L. Ä. Yh.
Thalictrum simplex (backruta)
Thlaspi arvense (skarvfrö)
Trientalis europæa (sjustjärnan)
 »Sjul» (Sigurd) anspelar på de sju bladen i kronan; dag säges växten ha kallats på grund av blommans klarvita färg under jämförelse med *natt-ock-dag* (*Viola tricolor*). Det sista namnet, anspelande på bladrossetten, tillhör mera barnspråket.
- tjeld-arve* L.
stør-arve T.
ren-fana a.
gøt-røllek T.
 det senare namnet jfr
- gås-b'öme* } T.
gås-b'omme |
smør-b'omme H.
stør-gøt-b'öme Lh.
imbør-b'omme S.
ø/a-b'öme L.
kari Ä.
karias (»Karins») }
kari-b'omme } Äö.
surkøpe }
- kväll-kur-* }
b'öme } H. L.
pärmäss- }
b'öme }
mört-ros Yh.
- torrværk-gras* T.
reppel-gras Lh.
vit-arve T.
älvluck-mälle Ä.
fu' (pl. fu'a) Ä.
brita S. Ä.
jaffe-b'öme (Gertrud-bl.) L.
dag Yh.
skøgs-færne }
parapryl } Äö.

- Trifolium pratense* (rödväppling) rö-kl'över a.
söt-tuøppe Yh. T.
- Trifolium repens* (vitväppling) homme/-gras }
Hommel-gräs (humle-gräs) o. s. v. homme/-bl'om- } Lh.
benämnes denna ock efterföljande art där- me }
av, att humlor gärna besöka de honungs- röhomme/-tuppe T.
givande blommorna. wit-kl'över L.
vithomme/-tuppe T.
gunnil Ä.
gunilla S.
dubbe/-so'öjj T.
- Trollius europæus* (smörbollar)
- Tussilago farfara* (hästhov) tala-tøpp }
Namnet av att den skjuter opp, medan tala-køpe } T.
ännu tjälen (talan) sitter i marken.
- Urtica urens* (etternässla) ock dioica na' S. L. A.
(brännässla) nässel T.
na' måste i analogi med liknande bränn-gras Äö.
ordbildningar i härjedalsdialekten (t. ex. vo' litet vatten) betyda
'liten nål'. Till botande av lamhet piskas eller frottas den för-
lamade kroppsdelen med kvastar av brännässla L. Avkoket
(løjen) på brännässla ges åt kor för att 'öppna deras mjölk-
ådror'. Lh.
- Valeriana officinalis* γ sambuci- vändel-rot a.
folia (vändelrot) tjøl'-bl'ømster }
Växten har sitt namn på grund av aniljerøt } Äö.
en gammal folklig föreställning — som dock saknar all grund
— att roten vänder sig, så att det, som ena året skjutit upp
som stjälk, nästa år blir rot.
- Sedan gammalt har vändelroten åtnjutit anseende som värk-
samt skyddsmedel mot hemliga onda makter; särskilt har den
använts för att skydda boskapen mot vättarnas (vittrornas)
konster. Huru man kommit underfund med denna dess skyddande
kraft, berättas i följande sägen: En vättkarl sökte »vänskas» med
en gätkulla, vilken dock icke ville veta av honom. För att bli
kvitt den efterhängsne giljaren sporde hon listigt, om han visste
något medel, så att hon kunde få ha tjyn (korna) i fred för
storuksn i skogen [variant: 'skogstjuren']. Vättekarken lärde
hänne då, att hon i träljarna skulle vrida in tivelbast ock
vändelrot, så skulle storoxen komma att sky korna. Nu tog hon

med sig tivelbast ock vändelrot, ock vätten vågade ej mer komma hänne nära; men på avstånd klagade han:

tvi mäg som jolte bot:
tivelbast å vändelrot. Lh.

Varianter: tvi mäg som lärde bot etc.

eller: bäre mäg som lärde dag
tivelbast å flöndärbär. Ä.

eller: Gu tröste mäg som lärde dag bot:
tivelbast å vändelrot. L.

<i>Veronica officinalis</i> (ärenpris) m. fl. a.	swänn Ä.
<i>Vicia cracca</i> (kråkvicker) m. fl. a.	mus-ärter a.
<i>Viola canina</i> (ängsviol) var. <i>montana</i> (norrlandsviol)	anna Ä.
<i>Viola tricolor</i> (stymorsviol)	stymors-b/omme H. T.
»Kärt barn har många namn» kan tillämpas på denna ört. »Svalublomster» säges den kallas, emedan den börjar blomma vid tiden för svalans ankomst om våren; »svalblomma», enär den före- trädesvis växer på sval (grässvål). Med dekot på stymorsblomman tvättar man barn, som blivit behäftade med s. k. mjölkskorv (ett hudutslag å huvudet hos dibarn i tandsprickningsåldern).	natt-å-dag L. T. natt-å-dag-tuoppe L. sant-ø/a-tuoppe Lh. (fordom) sval-b/omme T. Äö. svøtu-b/om Ä. svaltu-b/ømster Yh. pär (pl. pärrar) Ä. pär-b/omme S. kari-b/øme L. kersti Lh.

Gräs.

<i>Aira cæspitosa</i> (tuvtätel)	bøgk a.
»Sölvbøgk» = silverbunke kallas den på grund av de gråglänsande småaxen i vippan. Under benämningen bøgk inbe- gripas även <i>Agrostis</i> -arter liksom också <i>Poa</i> , <i>Festuca</i> och <i>Calamagrostis</i> , m. a. o. flertalet av de egentliga gräsen (gramineæ), eller »alla gräs med hårt strå» (Enander). Så kallas hos <i>Aira flexuosa</i> t. ex. rotbladen tøv, men själva	sölv-bøgk Lh. S. fl/y-bøgk } T. Stö. fär-gras } fär-gräs T.

stängelstrået böjk. d. v. s. den senare benämningen inträder, då stråskjutningen ägt rum.

Aira flexuosa (kruståtel) bärg-tov Ä. Aö.

Anthoxanthum odoratum (vårbrodd) vårbrödd a.

Med kvastar av detta gräs pryder bukullan ofta väggen ovanför sin säng i fäbodstugan; även hemma i bygden finner man ej sällan vårbrodden på samma sätt använd för dess vällukts skull.

Avena fatua lann-havre S.

? pikk-hagre Äö.

Avena sativa (havre) havre a.

Havrens odling har börjat först under havre L. Öh.

senaste mansåldern.

Calamagrostis-arter: *stricta*, *phrag-* stjär-gras Lh. H.

mitoides m. fl. (rör) äkse L. Äö.

Bladen vasskantade. skärande. äksig Ä.

Carex (starr): de flästa arterna, i främsta rummet dock *C. ampullacea* ock *C. vesicaria*, gå under gemensamt namn av stөр.

Jfr isl. störr starr.

Dock särskiljas:

Carex acuta (vass-starr) blå-stөр Lh.

Namnet har sin grund i växtens blåaktigt gröna färg.

Carex chordoriza (strängstarr) fly-merg Lh.

Namnet angiver, dels att denna starrart gärna växer på flyar eller vattendränkta myrar (gungfly), dels dess litenhet. Jfr me 'söndersmulat hö'.

Carex filiformis (trådstarr) tättel-gras Lh.

De sista namnen syfta hän på det k/igger-stөр Lh.

trinda strået. krigger-stөр L.

renn-stөр L.

Carex flava (knagglestarr) pigg-stөр } H. T.
tagg-stөр }

Carex globularis (klotstarr) (l. β iun-

cella?) lamma-löse Lh.

De två första namnen har denna starr- lea-löse S.

art bekommit på grund av sina mjuka, spensliga blad ock stråets vekhet (jfr lama-lös H. 'slankig' om en människa); det sista namnet till följd de brunröda slidor, vilka bekläda stråna högt uppåt. rө-stөр L.

- Carex Goodenoughii* (småstarr) trå-stör S.
 hørø-stör } Lh.
 hørøhopp-stör }
 raka-tuver Äö.
 räggetuv-stör T.
Carex limosa (dystarr) dy-stör T.
Carex ustulata (svedstarr) ock atrata svart-stör T.
 (svartstarr).
Carex vesicaria (blåstarr) grop-stör Lh. T.
 Namnen komma av att den är storväxt fö-stör L.
 (grop 'grov'), gärna växer å sjöstränder sko-hö } T. Stö.
 samt beredes till s. k. skohö lappsko-gräs }
- Starrslättern har spelat ock spelar ännu en stor roll i härjedalsfolkets hushållning. Ej blott att den upptar en god del av sommarens arbete, den sträcker sig ända in i senhöstens sysslor. Sedan sankare skogskärr, vilka icke kunnat avbärgas under sommaren, frusit till, »slår» man mångenstädes s. k. is-stör eller starr som höjer sig över kärrens isyta. Det så skördade fodret användes vanligen till sänje-för eller underlag i sängarna, vartill det genom sin mjukhet ock renhet väl lämpar sig; men om foderbrist inträffar, såsom ofta är händelsen, stillas även kreaturen med detta visserligen föga närande starrhö.
- Eriophorum alpinum* (snip) fly-merg a.
 Växer på vattensjuka myrar: flyar. tjärig-nol'
 Om namnen jfr f. ö. *Carex chordorrhiza* ock *Scirpus cæspitosus*.
Eriophorum polystachum, särsk. an- hara-stör a.
gustifolium (ängs-ull) hørø-stör Ä.
 Namnet härleder sig sannolikt därav, tala-topp T.
 att de vitulliga axen likna harens tassar. Enligt folkets åsikt kommer det därav, att hararna med förkärlek avbeta detta gräs, som grönskar tidigare än de flästa andra (ännu medan tjälens sitter i, därav tala-topp).
- Eriophorum vaginatum* (tuv-ull) gök-strå Ä. L. T. Äö.
 Växer upp tidigt om våren vid tiden vän Yh. Äö.
 för gökens ankomst, därav namnet »gök-strå». Vän = isl. valr 'rund' anger stjälkens vit-gobba Yh.
 form. Jfr vonö luncus filiformis. myr-topp H. T.
 Festuca ovina (fårsvingel) ock myr-fil (Äö?).
 Festuca rubra (Rödsvingel) } tov l. tove a.

- Den förra arten kallas även **finn-tov** Äö.
- Hordeum vulgare* (säxradskorn) ock könn Lh. L. T. (västra
Hordeum distichum (tvåradskorn), av Hjd.).
 vilka företrädesvis den förra arten korn S. Ä. Öh. (östra
 odlas. Hjd.).
- Iuncus filiformis* (trådtåg m. fl. a.) vonne Lh. L. S.
 Om namnets härledning se *Eriophorum vaginatum*.
- Luzula pilosa* (vårfryle) vinterlök Yh. Äö.
- Milium effusum* (hässlebrodd) håkse
 vafferdas-gras H. T.
- Molinia coerulea* (blåtåtel) bär-vo/ Lh.
- Nardus stricta* (stagg) hära a.
- Namnet hära är uråldrigt. I isl. finn-fägg Äö.
 betyder ordet enl. Fritzn. 'gubbhår', 'gubbskägg'. Detta växt-
 namn har ansetts ligga till grund för provinsnamnet (Härje-
 dalen) på så sätt, att Härjån (**Hærja**) av de första bebyggarna
 så blivit kallad på grund av ifrågavarande grässlags ymniga
 förekomst på åns stränder. Se dock härom Modin Härjed. ortn.
 o. bygdesägnar, Sv. landsm. XIX. 2.
- Phleum pratense* (timotej) timoté a.
 Odlad först i sen tid — på 1870—80-talen.
- Phragmites communis* (bladvass) rör a.
 Den Onde (»Gammkärn») deltog även blister Äö.
 i skapelsen. Gud ock den Onde kommo då överens om att
 skapa var sin växt ock se efter, vem som kunde åstadkomma
 denna längre utan knutar (leder). Gud skapade då säven (*Scir-
 pus lacustris*), den Onde rören. Vid synandet befanns det, att
 Gud varit i stånd skapa en växt utan både blad ock ledknutar.
 Det förtröt den Onde så, att han blev »sinju» (arg) ock sökte
 bita av bladen på den av honom skapade växten. Av detta
 hans bett är det man ser märkena än i dag på rörens blad:
 där är liksom två tandhugg. L.
- När gamla stjälkar av rör (rörstrån) flyta upprättstående
 omkring i vattnet om sommartiden, utmärka de, att en ny »flod»
 är att vänta den sommaren. Vattnet skall då stiga lika högt
 som stråets ände höjer sig över vattnets yta. Sådana kring-
 flytande vasstrån kallas därför f/omärstja. Yh.
- Poa pratensis* (ängsgröe) m. fl. a. bogk a.

Allt hårdvallshö kallas *tøðe* (L. m. fl. *jagan* Yh. snr); även *gohö* (Ä.) i motsats till *støra*: skogshöet; denna benämning har alltså avseende på näringsvärdet eller begärligheten för kreaturen. Jfr Aira.

Scirpus cæspitosus (myrsäv) berst L.

Det förra namnet har växten på grund *tjärig-no* Lh. L. av såväl de styva ock trinda stråna som framför allt de långa, vita, hårlika kalkborsten; det senare (»käringsnål»), av att de äldre kvinnorna (käringarna) bruka grova synålar, eftersom de se sämre. Detta senare namn betecknar också arten

Scirpus palustris (knappsäv) Lh.

Scirpus lacustris (säv) säv (best. sävja) Yh.

Secale cereale (råg) røg a.

Latmanjs-røg, förr den nästan ensamt odlade rågsorten, såddes tillsammans med kornet om våren ock skördades följande års sommar, sålunda utan att man behövde särskilt plöja ock reda åkern för densamma; därav dess benämning.

Sparganium simplex (igelknopp) m. fl. a. *seltjes-gras* Äö. Yh.

»Silkesgräs» på grund av dess trådfina, glänsande, långa blad.

Triticum repens (kvikrot) kwikku S. L. (a).

Roten kallas *kwekk-rot*. — Om frö *kwekku* }
av detta ogräs kommer med ock males i *äksig* } Lh.
såden, så att man äter därav, blir man slö ock lat, tros det. Därav talesättet: »Du ser ut, som du har ätit kvieku».

Träd ock buskar.

Alnus incana (gråal) alder Yh.

Frukten kallas *komre*, pl. -a. a/er Äö.

Barken av gråalen användes både *ølder* L. H.
som färgmedel (brungrått ock ljusbrunt) *ødder* S. Ä.
ock som garvämne.

Fordom gjordes de då brukliga gätarlurarna av alens ved. En stam av lämplig grovlek klövs, hålkades ock lindades med näverremсор.

Från namnets äldre form *ølr* m. gen. *alrar* har ortnamnet *Alrarkældu*, nu Ulvkälla, by i Sveg, sitt upphov.

Ainus glutinosa (klibbal), sällsynt förekommande vid landskapets östra gräns, går under samma namn.

Andromeda polifolia (rosling) jet-rams Äö.

Arctostaphylos alpina (fjällbär) ryp-bär H.

»Trollbär», enär de växa i fjällen, trolj-bär Lh. L. H. T. där trollen anses bo.

Arctostaphylos uva ursi (mjölon) mjöl-bär a.

Riset kallas mjöl-bär-ris eller mjöl-bärs-ling (Äö). Dess blad kokas ock drickes vid urinflöde såsom adstringerande medel. Fordom gjordes bläck av dem på det sätt, att de kokades samman med vitriol ock spindelväv (Ä.). Även användes de till färgning (gråblått ock grågult). — Den lilla, ständigt gröna busken, vars grönglänsande revor slingra sig efter stenar ock vägkanter tidigt om våren, innan ännu några örter vaknat till liv, finner i Hjd. användning till en likaså vacker som egenomlig prydnad. Av revorna bindas kransar, varmed flickorna smycka sig till konfirmationen, som här vanligen försiggår före den egentliga blomstertiden. Krausen bäres runt jässan, ock i densamma är fästad en pappersros eller levande blomma, om sådan kan fås; den förvaras sedan sorgfälligt som ett minne av högtiden. Seden att bära sådana kransar skall ha utgått från Sveg i förra hälften av 1800-talet. I Hede ock Tännäs har för samma ändamål använts lynje: lingonris.

Betula alba α verrucosa (masurbjörk) bärg-björsk a.

β odorata (glasbjörk) hägg-ris-björsk Äö.

myr-björsk Ä. S.

Gemensamt för dem båda:

björsk

Buskar av α verrucosa kallas pissig- björsk Äö.

Iöv därav att en art myra (ettermyran), pissig kallad, plägar hålla sig därpå.

Björkens olika delar hava funnit mångfaldig användning. Förutom att dess ved brukas till slöjdvirke, dess bark brukats till nödbrödsämne ock av nävern förfärdigats varjehanda flätarbeten såsom rövvra (askar), kunta (bärsäckar), jä-skør (liefodral) m. m., må om dess bruk i hushållningen antecknas följande.

Av nävern från björk vuxen på fetare mark, s. k. »bärg-näver», tillverkades förr liksom ännu någon gång ett starkt kitt för porslins- ock lersaker, kallat kva. Det åstadkoms sålunda.

Ett stycke näver rullades ihop i motsatt riktning mot den rundning, det haft på trädet, ock påtändes över ett kärl med vatten i. Vid bränningen svettades nävern ut en kådartad saft, som med en kniv skrapades av ock doppades ned i vattnet för att avvalas, varpå den med tänderna togs från knivsäggen. Härmed fortsattes, tils man erhållit en liten boll av kådan eller kittet. Detta användes sedan att sammanfästa, **kvä** i **hop**, det söndriga godset på så sätt, att en liten »sträng» därav lades mellan brottyorna, dessa trycktes samman, ock kärlet ställdes att torka. — Björkens löv användes förr ofta till färgning (grönt, gröngult ock rödgult). Skuret till kärvar under högsommaren, torkas det till vinterfoder åt boskapen. Om våren, då björkens grenar börja knoppas, tas även björkris till kreatursfoder; särskilt i fjälltrakterna är detta ännu mycket brukligt. Detta foder kallas **knöpp-tode** ock räknas såsom ett värdefullt tillskott i utfodringen. Jfr vad som sägs under gräsen om *Poa*. — Svallved, som uppkommer när björkstammen skadas, längs bläckor eller repor i stammen, kallas *joqer* (Lh. L.), *joqel* (S.). Jfr fno. *jaðarr* 'kant, rand, valk' Fritzn. Den kallas ock **swep** Ä. Av sådan ved tillvärkas yxskäft, härvkammor m. m., enär den är särskilt seg ock hållbar. — Björkvirket skall huggas i månadens nedan för att fås starkt, ock hälst i »rötens» (rötmånadens) nedan eller också i »julnedanet». Hugget i ny, splittrar ock klyver det sig lätt. Yh. — Om tillredningen av det förr brukliga fnösket utav björktickan se under svamparna: *Polyporus*.

I lekar, husmedicinen ock folktron spelar också björken en rol. Av den färska mjuka barken göra sig barnen varje-handa leksaker (»tröt-saker»): små kittlar, byttor m. m. — Till att smörja bort revormar, **riggørma**, brukas björkolja. Denna vinnes genom bränning av mjuka björkkvistar; under bränningen samlar sig vid kvistens spets ett slags olja, som man stryker på det sjuka hudstället. — Om man tuggar på björknäver, blir man minnesslö ock dålig till att läsa. L. Jfr *Triticum repens*. — Den röda filtblubbildning (*Erinium betulinum* Schum.), orsakad av ett ordjur (*Phytoptes betulæ*), som man ej sällan ser på björkens blad, kallas i Hjd. **Jugfru-Marie-tårar** eller **Marja-tårar** (från andra trakter är den känd under namn av »gök-blod», »gökspy» o. s. v., enär det tros, att gökhanarna så ivrigt tåvla i galande, att blod sipprar från deras tunga). Om »marja-

tårarnas» tillkomst berättas följande legend: Jungfru Maria grät vid Kristi kors tårar, som förvandlades till blod; det är dessa man ser på björkens blad. Enligt en annan sägen komma sig de röda fläckarna på björkens löv därav, att duvan, som skickades ut ifrån Noaks ark, grät blod av sorg över att bli skild från sin make. Eller också sägs: »Duva gret, för skattu (skatan) narra å a ägga».

Betula intermedia Thom. ock alpes- fjelj- l. fjäll-kragg a.
tris Fr. (även förkrympta individer av *B. β odorata*).

Jfr kragg 'krok, grenknota'.

Betula nana (dvärgbjörk) fjelj- l. fjäll-rapa a.
fjäll-repp Äö.
ross-linje Ä.

Calluna vulgaris (ljung) Ljungen har haft användning som ross-lynje L. T. Lh.
fodermedel. Hackad samman med hö H. Äö.
eller halm ock blandad med något mjöl, lynje S. L. Yh.

om sådant varit att tillgå, har den förr ofta givits som »kraftfoder» åt hästar; därav namnet ross-lynje av isl. hróss häst ock lyng, både speciellt *Calluna* ock »andre lignende lave växter, som i större eller mindre udstrækning og tæthed tække den udyrkede jords overflade» Fritzn. Denna vida betydelse har ordet lynje ännu i Hjd. Även till färgmedel har ljungen varit använd. För att erhålla grönt t. ex. färgades godset först blått i indigo, sedan lades det i avkok på ljungris (lynjeløg) ock blev då grönt. Även gult ock brunt färgades härmed. »Om 'lynje' tas in som prydnad, får man höra någon död» (att någon dött) Yh.

Cotoneaster integerrimus (oxbär) benve H. T.

Jfr *Lonicera*.

Daphne mezereum (tibast) tiväl-buske S.

tiväl-bast.

tiväl-bär¹ a.

tiväl-bärbuske Äö.

fönder-bär Ä.

Heter i sägen

Bären av denna i provinsen blott sparsamt förekommande buske (»tivälbär», »tivälbastbär») ha förr varit mycket eftersökta på grund av den flitiga användning de haft i folk- ock kreatursmedicinen ock brukas ännu någon gång. Även barken (bastet)

¹) pars pro toto.

har brukats för samma ändamål. I »rissmorningen», mot »riset» eller engelska sjukan hos barn, ingå sålunda tivelbär som en viktig beståndsdel. Åt korna, då de få ont i jувren, ges en dos av omkr. 10 bär. Även för botandet av andra åkommor hos människor ock djur ha de funnit användning. Korna troddes, isynnerhet under tiden närmast efter kalvningen, vara utsatta för förgörning eller onda anslag från avundsamma ock illvilliga människor ock vättar (»vittror»), varigenom de blevo sjuka på flera sätt. Som skyddsmedel häremot lades bast av tivelbusken i sörpan vintertiden, ock om sommaren, då de gingo på betet, vreds den in i träljen eller vidjelänken, ty

tivelbast å vändelrot

alje trelj ska vändes mot,

hette det (L.). När i förra tider kullorna hösttiden, efter slutad skörd ock hemkomsten från fåbodarna, vandrade nedåt Hälsingland att söka arbetsförtjänster under vintern, medförde de ibland små buntar av denna bast till försäljning, ty den var även där eftersökt som skyddsmedel mot trolldom. Jfr Valeriana.

Empetrum nigrum (kråkbär)

krepp-bär a.

kråbb-bär H. Äö.

kråbb-bärs-ligg Ä.

kråbb-bärs-lynje Äö.

Iuniperus communis (ene)

ene a.

Av asp bark ock enebär sammanmaldes ett kraftfoder åt boskapen. Barken torkades väl i bastun ock bråkades sönder på logen med slagor, varpå den blandades med bären ock maldes i kvarnen. S. A. Ännu på 1880-talet tillreddes mångestädes sådant foder. Detta liksom många liknande bruk att utnyttja naturens jällmedel har upphört i en tid, som ej vill underkasta sig de gamles mödor. Enbär som färgmedel gävo en olivbrun färg. Enen räknas som väderleksspåman: när det ryker ur enebusken, är rägn säkert att vänta. T.

Ledum palustre (pors)

porst S.

Geten är det enda av tamdjuren som äter porsen; därav namnet »jet-pärs». Instucken i väggarna eller i möbler, varest ohyra besvärar, fördriver den denna genom sin starka lukt; därav de sista benämningarna. I pors färgades gröngult ock brungult.

skwatträ Lh.

jet-pärs S. Yh.

lus-pors

vägglus-pors

vägglus-gras

} Äö.

Lonicera xylosteum (try)   ben-vö a.
 Blommorna kallas (på grund av sin   ben-ve Ä.
 form ock gula färg) tjärig-tänner Yh. Jfr *Lathyrus*. Av den
 behårda veden ha förfärdigats pipskaft.
Phyllodoce cærulea (lappjung)   blå-lygg T.
Picea abies (gran)   gran }
   gran } a.
 Då granen växer på sidländ mark,   gräne Äö.
 blir den hårdare än i »mor» ock på öppna
 platser vuxen sådan; den kallas då ma/m-gran. När granen i
 maj eller början av juni är i blomning, lägger sig ståndar-
 mjölet på sjöarnas ock tjärnarnas vatten som ett gult stof;
 detta kallas stæ. Då är det ej lönt att fiska, säger en gammal
 fiskareregeln. Granens ved har mer än någon annan benägenhet
 att spraka, då den brännes. För att den ej skulle göra detta,
 plögade man förr vid huggningen döve grana. Det tillgick så,
 att man med yxhammaren slog tre gånger på trädet, innan det
 fälldes (L.). Det skulle man göra, ty granen hade sagt, på den
 tiden träden kunde tala:

hogg int mäg,
 hogg söstra mi;

hon vilke bli skonad, förstås, ock därför botade hon:

hogg int mäg,
 för då bräst jä¹ på bönnen dine². L. Yh.

Granen spelar även en roll i den giftaslystna ungmöns försök att utforska sina kommande öden. För att få veta något om sin blivande make tar jäntan en grankvist, lägger denna i vänstra armgropen ock låter den ligga där, till dess hon 3 gånger glömt, att hon bär något sådant. Granskar hon nu närmare kvisten, skall hon finna ett fjun på den, som har samma färg som den blivande makens hår³. Granens kåda, tugg-kåa, tuggas som en läckerhet av gammal ock ung, även de små barnen. För att dessa inte skola råka somna med kådan i munnen ock under sömnen få den i halsen med fara att kvävas,

¹) sprakar jag på barnen dina.

²) Jfr en uppteckning av samma ramsa hos HYLÉN-CAVALLIUS, Vär. och vird. 2, anm. ock tillägg, s. XIX.

³) J. NORDLANDER, Bröllopseder i Herjedalen, »Sverige» 1878, s. 256.

pläga mödrarna varna: »Du skä int tyjje kœ, sea du lakt dä, för då väks dä smogranan krigg nœson» (H.). Det är dock icke all kåda som duger. Varje gätare eller bukulla låter sig därför angeläget vara att lära sig konsten uppsöka det rätta slaget eller slagen, ty det ges flera. Ock så samla de förråd därav under sommaren. På hösten då de komma åter från fäbodvallarna ock skogen ner till bygden, ha de ingenting bättre att fägna anhöriga ock vänner med än med ett stycke god kœ. Då tuggas det överallt, t. o. m. under gudstjänsten i kyrkan. Fordomdags, när man var mån om varje litet förvärv mer än nu, saknades icke häller ett litet parti tuggkåda till försäljning eller utbyte mot lin i »dalstintornas» skinsäck, då de gingo »ut i lannan» (till Hälsingland) om höstarna. Jfr under Daphne.

Pinus silvestris (tall) tälle f. }
tälje f. } a.
På bördig ock öppen mark vuxen tall med tjocka grenar ock lös ved be-

tall Yh. nämnes **gør-tall**, **buska** eller **ris** (Lh. m. fl. sur). På vatten sjuk mark vuxen tall kallas **tjør** eller **tønner-tall** ock har förr använts till beklädnad av slädmedarnas undersida, s. k. **andør-stægger** (av **andør** 'vänstra skidan'; även till skidor användes dylik tall). Att anbringa sådan beklädnad kallades att **andre**, ock detta var allmänt, innan järnet kom i så allmänt bruk som nu för tiden. Det är solsidan av trädet, såsom varande hårdare, man tar för ändamålet. — De hopgyttrade kvistar ock kronor, man då ock då ser på tallar, anses orsakade av tjädern, som särskilt under speltiden tros bita av grenarnas spetsar. Då uppstå dessa **markwasta**. De utvisa tjäderns lekplatser, tror man.

Populus tremula (asp) œsp a.

Legenden om att Kristi kors var för- osp T.
färdigat av aspträ, varför aspens blad **asp** Yh.

sedan dess dallra vid minsta vindrörelse, vet man att berätta även här (Ä.). Asp bark har förr i betydlig mängd använts som kreatursfoder. Jfr om enen (Juniperus). Den togs om våren i löptiden, hässjades till torkning ock fördes hem på vinterföret till gården.

På brännsår stryker man söt grädde, vari asp bark kokats. Yh.

Prunus padus (hägg) hägg a.

Blommorna användas till att pryda med till midsommar. På de jämte kärnorna sönderstötta bären kokas välsmakande saft. Ä.

Rhamnus frangula (brakved)	hunns-hägg Yh. L.
Jfr no. hundshæg (J.-T.).	
Ribes grossularia (krusbär)	krusbär krusbärsböske a.
Ribes rubrum (röda vinbär)	vinbär vinbärsböske a.
Rosa cinnamomea (kanelros)	törne törnros(-böske) } a.
Rubus idæus (hallon)	brönn-bär L. S.
Brönnbärs-ris o. s. v., då själva	brömm-bär Ä.
busken skall betecknas. Jfr isl. bringr	brynn-bär Lh.
m., bringbærs-busk.	bram-bär Äö.
	bränn-bär H. T. V.
Salix caprea (sälåg)	sälåg l. selåg a.
Isl. selja. Sälågens ock videts hängen kallas hunna, vihunna	
ock katter. I förra tider har sälågens löv begagnats som nöd-	
brödsämne. Det samlades, när det var som frodigast, torkades	
ock maldes blandat med något ringa korn eller råg. Av mjölet	
bakades bröd. Numer »strykes» det blott till foder åt kreaturen	
eller skäras kvistarna till kärvar ock torkas på stänger i s. k.	
lövhus eller lövskåla (Aö. Yh.).	
Salix caprea var. cinerea (gråvide)	grå-vie L.
Grenarna av företrädesvis denna vide-	skräkk-vie H. T.
art användes att fläta skräkka (klövje-	små-vie
korgar) av; därav namnet. Med gemensamt namn kallas en del	
småväxta videformer, t. ex. depressa, arbuscula (enl. S. Birger)	
ock myrsinites	fjäll-vie T.
Salix glauca (ripvide)	grå-vie H. T.
Salix lapponum (lappvide)	vit-vie L. H. T.
Fäbostugans golv är i högtidslag bestrött med blandat ene-	
barr ock löv av dessa två videarter.	
Salix pentandra (jolster)	b/ister Ä. L. V.
»Grönvide» kallas även <i>S. phylicifolia</i> ,	b/ister-vie Lh.
såväl huvudarten som var. <i>nigricans</i> . Jfr	grön-vie H. T.
isl. ilstri f.	
Sorbus aucuparia (rönn)	röne a.
Av rönnens näver gjordes förr i tiden	rene Ä.
små askar till förvaring av sybehör o. d.	De ansågos finare än

av björknäver. På den tiden träden kunde tala, sade rönnen, att hon hade för svag rygg att bära bördor både vinter ock sommar. Bära rönnarna rikligt med bär, är det därför tecken till en snöfattig vinter, ock tvärtom. Lh. L. H.

Vaccinium myrtillus (blåbär) b/åbbär a.

Växten såsom icke blommande: b/åbbärsligg. Den svartfruktiga varieteten (f. nitida), vanligen förekommande i djup skog, kallas bjönnbär, emedan björnen mäst håller till där ock gärna äter dessa bär. Yh. L.

Vaccinium oxycoccus (tranbär) trene-bär l. trenu-bär a.

Vaccinium uliginosum (odon) tuv-bär T.

De fäm första namnen ha avseende på bärens form; »snor-bär» åter på deras fadda smak ock lösa, gula kött. Beträffande »ellbär» jfr ielbäro Runö; »öllbär» jfr ollebär ock ölbär Hälsl.; »skinntryta» är det no. skindtryte.

pogg-bär }
b/å-pogg } Lh.
b/å-pogg-bär }
hunns-toske L.
hunns-task T.
bämbäll-stöt
ellbär S. Ä.
snor-bär S.
tjärig-bär L.
öll-bär Yh.
skinn-tryta T.

Vaccinium vitis idæa (lingon) linn-bär a.

Riset: linnbärslynje, liggbärsliigg
Äö. I avkok på lingonris barkas (betas) ligg-bär Äö.
nät m. m. vid färgning. Bärens saft re-bär L. S.
strykes i spädbarnens mun ock svalg, då de besväras av »torsk». robbär H. T. V.
L. Yh.

Kryptogamer.

Fräkenväxter.

Equisetum arvense (åkerfräken) la[v]-fänne L. S.
Equisetum pratense (ängsfräken) fänne a.
Equisetum palustre (kärrfräken) ock }
Equisetum silvaticum (skogsfräken) } flur-la[v]fänne a.

Namnet »fänne» sammanhänger med **häst-fänne**
 isl. **fen** 'kärr, blöt myr', således egent- **häst-fänn** Äö.
 ligen 'kärrgräs'. Detta namn är tämligen **häst-la[v]fänne**
 enastående för Hjd. Hos J.-T., som har **räv-rompe** Yh. H. T.
 en mängd namn på equisetum-arterna, **Stö. V.**
 finner man det anført endast från Dalarna: **fennä, lånnfännä.**
 Från Norge finnes det ej anført.

De sist nämnda arterna ha namn av sina likt flockar av lav (*Bryopogon inbatus*) från stjälken utstående krausgrenar, vilka hos *palustre* ock *silvaticum* äro särskilt yviga; denna omständighet ligger till grund för beteckningen **f'ur-la[v]-fänne**; av **f'urut** yvig ock **lav** (v höres knappast i det vanliga uttalet av ordet). Hästarna förtära gärna fännet, vilket antydes med ett av namnen.

Equisetum fluviatile (flodfräken) **fräkken a.**
Equisetum hiemale (skavgräs) **jäfte a.**

Namnet **skäfte** (av **skava**) är kommet av den sträva, med kiselsyra mättade stjälken, som förr mycket använts till putsmedel vid snickeri- ock snideriarbeten (i stället för nutidens sandpapper), ävensom till rengörning av käril, tråg, bunkar ock kokkärl såväl i fäbodarna som hemma i husen. Det fattigare folket i Hjd., som i gångna tider under vintrarna gav sig ut på arbetsförtjänster i Hälsingland — de s. k. »hälsingevandringarna» — förde ofta med sig buntar av skäfte till försäljning.

Lummerväxter.

Lycopodium annotinum (skrikvippa) **kråk-spark**
Lycopodium clavatum (mattlummer) **kråk-steg**
kråk-fötter
Lycopodium complanatum (jämna) **jamne a.**
 »Jamne» betyder den »jämt» utbredda **kråk-ris** { Äö.
 växten, så benämnd på grund av dess ut- **kråk-fot** }

plattade skottsystem. I lag av »jamne» färgades det gult eller brunsvart. Det som skulle färgas, barkades (betades) först i denna lag ock efterfärgades i bresilja, då man erhöll den sistnämnda färgen. Lummerarterna hackas till golvströ i högtidslag. Yh. m. fl. ställen.

Lycopodium selago (lopplummer) lus-gras a.
 »Lusgräs», enär avkok på växten användes till tvättning av folk ock kreatur, som besväras av ohyra. Den har också använts som färgmedel (att färga grönt med).
 Växten räknas som giftig, ock dekokt på densamma har brukats som kräkmedel.

Polypodium vulgare (stensöta) stensöta a.
 Växten har sitt namn av rotstockens söta smak, varför den uppsöktes ock ätes, ock därav att den växer på bärghamrar ock klipputsprång.

Ormbunkar.

Athyrium alpestre ock
Athyrium filix ormb-gras a.
Phegopteris doyopteris kråkföt T.
 ormb-gras
Polystichum filix (ormkagge) ormsyregras Äö.

Mossor.

Hyloconium parietinum (väggmossa) hus-mosso a.
 m. fl. a. hus-mösa }
 Namnet av dess användning som tät- timmer-mösa } Äö.
 ningsmedel i husväggar.
Polytrichum vulgare (björnmossa) bjönn-mosso a.
 De hanfrukten (sporgömmena) upp- stak-mosso T.
 bärande stråna av björnmossan kallas fuggl-åker (Lh.), fuggl-
 mat (S. ock T.), swøtu-åker (S. ock Ä.).
 På utmagrade ristor eller vallar, där korn ej växer, trives dylik mossor. Svalan, säger man, bryr sig så litet om korn, att hon nöjer sig med detta; därav dess namn.
Sphagnum fuscum ock *medium* römosso a.
 Dessa ock andra *Sphagnum*-arter kallas även med gemensamt namn myr-mosso a.

Lavar.

Alectoria iubata lav a.
 Delar namn med *Ussnea*-arterna; se dessa. »Lav» isl. laf, som åter sammanhänger med värbet lafa 'hänge fast ved en gjenstand' Fritzn.

Bryopogon iubatus (skägglav) svat-lav a.

Denna lav har använts som vinterfoder åt getter ock får; isynnerhet har den insamlats från fjällbjörk, på vilken den ofta ymnigt förekommer.

Cetraria islandica (islandslav) islanns-lav Ä. Yh.

Under svagåren var denna lav ett islanns-mossö T.
 gärna anlitat nödbrödsämne, ehuru till- swin-mossö a.
 gången därpå ej var stor. Laven lutades brö-mossö S. H. T.
 ock kokades därpå i vatten till en simmig massa, i vilken irördes
 något mjöl. Detta åts som gröt till mjölk eller bakades till
 bröd (därav: brömossö). v. SCHUBERT (Reise durch Schweden
 etc., Leipzig 1823) omtalar brödtillredningen, som han person-
 ligen iakttog i Viken (Hedeviken, H.), sålunda: »Laven kokas
 tre gånger ock blandas med mjöl av fiskben¹. Något agnmjöl
 tillsättes, ock därav bakas bröd. Detta var i Hede mångenstädes
 den enda brödrätten. Där hade då ock, undantagandes 1813, varit
 missväxter alltsedan 1812.» Numera samlas denna lav ej sällan
 till svinföda (swin-mossö). Den brukas även i huskurer. Av-
 kok på densamma drickes mot hosta; för att hava vederbörlig
 värkan anses den böra drickas »på nykter mage, före kl. 12» T.
 Den kokas också i mjölk ock förtäres som medel mot lungshot (Ä.).
Cetraria nivalis skølder-mossö L.

Det förra namnet har den på grund gøh-mossö a.
 av att den skallrar vid beröring, då den är torr; det senare
 av den svagt gula (gräddgula) färgen.

Cladina rangiferina α vulgaris (ren- grå-mossö a.
 mossö) bakk-mossö Yh.

Denna form av renlaven, som av allmogen oriktigt anses
 vara »yngre vitmossa», vilken utväxt blir »tuppmossö» (se detta),
 har namn av dess i jämförelse med följande avarter gråa färg
 ock förekomst på backar ock torra moar. Den användes såsom
 dessa.

Cladina rangiferina β silvatica ock mossö a.
 γ alpestris (renmossa) wit-mossö a.

Benämningen »myrmossa» är föran- ku-mossö a.
 ledd av att dessa former av renlaven i myr-mossö Yh.
 olikhet med föregående i allmänhet växa tupp-mossö a.
 å fuktiga lokaler, floar ock myrar; även växtsättet är olika, i

¹) Sådant inköptes fordom som födoämne från Norge.

det de skjuta upp i toppar (**tuppa**), därav **tupp-mosso**. Dessa lavar hava i Hjd. sedan gammalt haft ock hava delvis ännu stor betydelse ej allenast som bete för renarna, utan även för boskapens vinterutfodring. »Vitmossan» ingår jämte löv m. m. i det s. k. **av-fanget**, vilket beräknats till $\frac{1}{3}$ av allt vinterfodret. Korna äta den gärna, då de bli vana därvid (därav »ku-mosso»). Men, såsom redan LINNÉ anmärkt, ger detta foder en viss frän smak åt mjölken: »Korna kunna äta det om vintern, sedan det fuktats med varmt vatten, dock äta de hellre halm, och mjölken blifver här af fadd (sapor fatuus), det hvar bonde vet i Vesterbotten»: Linnés Sv. arb., i urv. utg. av E. Åhrling I afd., s. 168.

Detta bruk synes vara uråldrigt. Redan i Jomsvikingasaga (efter Cod. AM., Kjöbenh. 1882, s. 68) omtalas **mosagarör**, varmed enl. Fritza. menas 'lang og smal mosedyngel'. Jfr **heygarör** 'indhegning om høstak eller lignende høforraad'. Med **mosagarör** måste avses vad nu benämnes »mossolass» eller hop-samlad ock för utfodringsändamål tillvaratagen **mossa**.

Cladonia digitata, coccifera m. fl. a. **smör-tjärna** a.

Namnet av dessa lavars ihåliga bål, liknande smörkärnor.

Cornicularia byssoides

mosso-lav L.

Evernia vulpina

sprägg-lav Ä. Äö.

Benämningen »spräng- el. spränjelav»

spränge-lav L.

har givits denna lav på grund av dess

strägg-lav L.

egenskap att värka som ett »sprängande»

gadd-mosa T.

gift i »klodjurens» inälvor (jfr spräng-

lus-krydda Lh.

rot, *Cicuta*). Den har isynnerhet haft

användning för vargf-

fångst. Den för detta ändamål insamlade laven torkades, smu-

lades sönder ock lades in i köttstycken, vilka kastades ut på

ställen, som rovdjuren troddes komma att besöka. Så snart man

varsnade, att åteln tagits, gällde det att sätta efter det därav

sjuka odjuret, innan det blev i tillfälle att äta något. Ty om

det hann förtära kött, upphörde giftet att värka; drack det

däremot vatten, värkade giftet blott så mycket kraftigare.

»Sträng-lav» torde växten hava blivit benämnd på grund

av dess sega, strängliknande grenar; »gaddmossa» åter av no.

gadd 'torrt (tall)träd', enär den oftast förekommer på sådana träd.

Den har även använts på samma sätt som »lusgräset» (*Po-*

lypodium) för att befria folk ock kreatur från ohyra; därav

namnet »lus-krydda». Kokad i mjölk har denna lav brukats i husmedicinen vid varjehanda krämpor (H.), ock med densamma har även färgats gult (eller genom efterfärgning med indigo grönt).

Gyrophora vellea kattfjinn(lav) Äö.

Lecidea atrofusca stenmossö-lav

Användes till färgning (gulbrunt).

Nephroma arcticum näver-mossö

Det är den gula, om råmjölk erinrande färgen hos denna lav som givit anledning till flertalet av namnen.

kalv-mossö } H. T.
kalv-dans }

kall-paggekake } Äö.
äl-togge }

Palmelia saxatilis (stenlav) sten-mossö.

Denna allmänt bekanta färglav användes förr även i Hjd till färgning; den gav en rödbrun färg: stenmossö-rött.

Sticta pulmonaria (lunglav) älv-näver a.

Mot ett hudutslag, s. k. älv-b/åst, sä/e-näver Äö.

röktas med denna lav; därav namnet »älv-näver». Den som lider av sura ögon (»ög-sutta») bör röka älv-näver (Ä.). Den förekommer mest växande på gamla sälg-stammar; därav namnet sälg-näver.

Usnea barbata (skägglav) tall-lav L.

busk-lav Ä.

Xanthoria parietina (vägglav) asp-mossö } Ä. Äö.
asp-lav }
göl-lav-röser }

Svampar.

Agaricus (skivling) flera arter fl'essu-söpp Ä.

Namnet syftar på hattens i skivor eller fl'asa-söpp Lh.

flikar (»flasor») sönderdelade undersida. flessa-syöpp S.

Agaricus muscarius (flugsvamp) fl'ög-syöpp S.

rö-sopp Yh.

Boletus bovinus (örsopp) ku-sopp Yh.

Ätes gärna av kor ock anses rikligt ku-söpp Lh. H.

befordra mjölkningen. Den tid, könn- mjo/k-syöpp } S. L.

grase (Melampyrum, se detta) sätter frö göl-syöpp }

ock ko-soppen växer upp, är svåraste göl-sopp } Yh.

gät-tiden; då »flöjer» kratje åt alla håll ikkor-sopp|

för att söka dessa läckerheter, säger man. »Stjälken» (foten) av denna svamp förtäres också begärligt av ekorrar. I förra tider då dessa djur för skinnets skull fångades i särskilt anordnade fällor, som uppsattes i träden — s. k. *ikkor-k/öfta* Yh. — åtlades fällorna med dylika »stjälkar». De insamlades under sommaren ock torkades ock förvarades till senhösten, då ekorren (efter hälgamäss) blivit »gill» ock fångsten började. Härav namnet »ekorr-sopp».

Boletus badius (brunsopp) brun-sopp
Boletus edulis (stensopp) grov-stelk-sopp Yh.

Namnet av den grova, klubblika foten.

Boletus variegatus (sandsopp) gøt-sopp Yh.
Bovista nigrescens (äggsvamp) m. fl. a. gør-myk S.
(såsom utväxt) damm-fis L.
tjäriq-fis Yh.

Elaphomyces granulatus (jortsvamp) ikkør-äp/ø Yh.
 Användes i folkmedicinen. hørø-fika a.

Gyromitra esculenta (läcker sten- sur-syøpp S. L.
 murkla) sur-soøpp a.
får-soøpp Ä.
sopp Yh.

Polyporus betulinus (björktickan) bjørsk-tjuka a.
Polyporus fomentarius (fnösksvamp) snösk-tjuka L.
Polyporus igniarius (fnöskticka) snösk-føkke Ä. Äö.
 Av dessa svamparter, gemensamt be- føsk T.

nämnda *føkke* eller *tjuka*, tillreddes det fordomdags som eldfädningsämne brukade fnösket, i Hjd. kallat *snösk* (isl. *fnóskr* eller *hnóskr*). Tillredningen var denna. »Tjukorna» uppsöktes på äldre torr eller halvtorr björk. Det var äldre exemplar som togos för detta ändamål. På dessa avskars med kniv det yttre hårda lagret; därunder fanns »snöskämnet». Sedan detta frigjorts, »gnuggades» det mellan händerna eller bultades med en klubba, tils det blev mjukt, varpå det lades i varmt eller kallt vatten. När det var väl genomblött, lades det i den heta spiselaskan, där det under flitig omröring genomgick ett slags lutningsprocess. Därpå hängdes det upp till torkning. Väl torkat, togs det ner ock uppmjukades ånyo på samma sätt, som nyss är nämnt. Att så behandla »snöskämnet» kallades att döe *snösken* (L.). Var penna väl död eller fräk, så kunde den läggas i hett vatten

ock väl vridas ur ock ändå omedelbart taga eld, vilket var ett prov på dess godhet.

»Snösken» bereddes ej allenast för eget behov, utan försålles, också vid utresor eller utbyttes mot matvaror.

Yngre, ännu mjuka ock vita svampar av detta slag fästas ofta vid väggen i stugan. I dem instickas knivar, nålar m. fl. verktyg; därav benämningen **kniv-tjuka v.**

Polyporus suaveolens (sälgtickan)   **sälje-tjuke** el.
    sälj-tjuka a.
    sälg-fökke Äö.

Denna svamp har varit mycket eftersökt ock värderad för sin egendomliga, behagliga smak ock lukt.

Särskilt användes den som krydda i en fäborätt **gumm**. Svampen (»tjukan») kokas i ostvasslan jämte osten ock tas till vara, när rätten är färdig, för att användas ånyo; så stark är dess arom (S.). Även i välling ock »missmör» användes den på samma sätt; särskilt skulle den välling, som äts på julaftonen, vara kryddad med »sälgfökke» (Yh.). Lagd ibland kläder ger den åt dessa en angenäm lukt; den fick därför fordom icke saknas i kvinnornas kyrk-klädkista.

Svampar hörande till familjen *Agaricineæ* (rötsvamp)   **syppa** T.
Aethalium septicum (trollsmör)   **puk-fit** }
 När »pukrusor», som tros vara exkrementer, vilka »puken» eller trollharen **puk-rusa** } Lh. S. L.
    puk-lört T.

lemnad efter sig, anträffas, bör man skära ett kors i dem för att skydda sig (sina kreatur) mot den puke, från vilken de härröra (A.); eller bränna dem på en eld av sju slags löv-ved, då den »puk-käring», som äger puken, måste visa sig. Hanne skall man slå blodvite, så förlorar hon sin makt (Yh.). Denna gamla vidskepelse är ännu ej helt utdöd.

Helotium   **lys-fosk** S.

Uppträder hälst på murknande alved; lyser i mörkret, därav namnet.

Lanosa nivalis (snömögel)   **snömöggl** Yh. Äö. T.

Gätkullorna må akta sig att göra eld i skogen om våren, innan ännu snömögeln rägnat bort, ty den gör, att det är så farligt för elden ute i marken. T.

Svärdsdans ock bågdans.

Av TOBIAS NORLIND, Lund.

Svärdsdansens ock bågdansens historia i Norden är ännu ej på långt när tillfredsställande behandlad, ehuru det vetenskapliga materialet till en del föreligger såsom redan tryckt i beskrivande arbeten av skilda slag samt tidskrifter. Det kan ej vara min mening att här inom ramen för en kort uppsats sammanföra alla källorna. Jag vill endast påpeka vissa allmänna syftlinjer, i förhoppning att nyare beskrivningar ock uppteckningar ifrån de håll, där båda danserna ännu fortleva, skola bringa än vidare klarhet i saken.

Innan jag går till en översikt av ämnet, vill jag emellertid som orientering meddela en svärdsdans, vilken föreligger i tre svenska uppteckningar från 1600-talet:

1. Handskr. i Kgl. bibl. Sthm, inskriven i början av 1600-talet på några tillagda blad i ett exemplar av skolsångboken »Piæ Cantiones» av 1582. Bladen, som sedan tagits ut ock inbundits för sig, äro katalogiserade under titeln: »Svärdsdans från Johan III:s tid.»
2. Handskrift i Kalmar bibl.: musikhandskr. från 1640-talet, upptagen bland »skolsånger av kyrklig art». De blad, som innehålla svärdsdansen, äro sönderrivna uppifrån ock ned, så att på ena sidan endast början av var rad, på andra endast slutet kvarstår. Står närmast den nästföljande handskriften.
3. Handskrift från 1670-talet i Kgl. bibl. Sthm: »Erik Isæus anteckningsbok från Narva»; inskriven tillsammans med Piæ-Cantiones-sånger, vilka bära överskriften: »Annotatio cantilenarum in lusu robusti certaminis usitatarum 1671: 17 septembris¹.»

Av dessa tre uppteckningar är den sistnämnda den utförligaste, ock jag lägger därför denna till grund för svärdsdansversionen ock meddelar Stockholmshandskriften nr 1 under linjen.

¹) Om dessa handskrifter se min bok »Latinska skolsånger», Lund 1909, s. XIII f., 74 f., 161 f.

Kalmarhandskriften såsom tämligen närstående Narva-handskriften förbigås här. Tyvärr är täxten mycket slarvig i alla tre, med en blandning av tre språk, latin, tyska ock svenska, som gör en fullständig enhetlig täxtrevision nära nog omöjlig. Att grammatikaliska fel ock otydligheter i alla tre språken förekomma, må få stå för handskriftens egen räkning. Beskrivningen på utförandet, som i alla meddelas, ger uppteckningarna jämte täxten ock musiken ett stort värde.

I. Här draga dhe vth swerden:	1 Robusti certaminis
	2 vestra sub præsentia
	3 armis probi milites
	4 edocti bellanimis
	5 urget dominalites
	6 digna potentia.
A. Wendt tig om:	7 A. Quamvis estis pedites
B. Wendt tig åter tillbaka:	8 B. regio palatio.
Wendt om igen:	9 Potest quis militibus
Dansa omkring:	10 comparare talibus,
	11 mors suo dominio
	12 foveat hic fulminibus.
Dansa af och til	13 Magdona mea
och slå samman swerds-	14 bella dat scientia,
uddarna:	15 sis tu bene förächta,
	16 si fari credensa.
II. Taga huarandra i armarna	17 Viola, viola rosa

I.	1 Robusti certaminis
	3 armis probi milites
	4 edocti bellanimis
	7 quamvis estis pedites.
	2 Vestra sub potentia
	5 viget dominatio.
	6 O digna potentia
	8 regi palatio.
	9 Potens quis militibus,
	10 cum pharalitalibus,
	11 mors suo dominio
	12 foveat in hoc sublimio.
	13 Magdona mea
	14 bella dat officiosa,
	15 sis tu bene formata,
	16 si fari credenza.
II. In gyrum invictis brachiis:	17 Viola, viola rosa

dansandes omkring:	18 si fari credensa.
Swerd mot swerdh och foot mot foot:	19 En kanchi macula 20 sive machi bacula 21 in grandi melandos 22 qui statela magna mobilia
Dansa omkring och swengia sig af och an:	23 Triplilare dej dej dej. 24 Triplilare dum dum dum.
III. Rex solus circumsaltat:	25 Hie komt der M. Hillebrandt, 26 die ist ein Rijtter well bekant. 27 Warligh auff meiner acht, 28 dass sei ich nun von dieser acht.
Milites circumsaltant:	29 Das ist nichtz anders als ein Baur. 30 das wollen wir slacht auf dieser maur.
Hota huarandra medh swer- den:	31 Bellantes armis milites 32 fugabunt hostes debiles.

Desuper strictis gladiis saltando:	18 si fari credenza. 19 En canchi macula 20 sive bachi facula 21 sive grandos melandos achum achum edalon 22 qui statela magna mobilia.
Stricto gladio saltando:	23 24 Trippi laridey, dum dum das.
III. Rex solus circum milites saltans:	25 Hijr kijmpt deÿ meister Hille- brandt, 26 dej ijs Rijtter wollbekannt.
Milites respondent:	27 Warligh, warligh aff meinenn aecht 28 datt hafft einm Rijtter zubekant.
Rex cum militibus:	— War ijs, war ijs, war ijs. — Hijr ijs tho Bremen ijs slan dotth also mall. 29 Datts fins nich ander als ann bur, 30 datt wolch wijr stick aff deijser mur. — Dreij dusen bur fürch ich nich, — denn ick bin ein lieber lands- knecht.
Nudis gladijs ad brachia geniculando:	31 Bellantes armis milites 32 fugabunt hostes debiles.

Stöta uddarne i golfvet:	33 Devastant urbes hospites
	34 acquirunt semper agiles.
Tiuta i henderne mot huar-	35 Vinum et mustum sapiunt.
andre:	
Slå hvarandre i bröstet:	36 Oves et boves rapariunt.
Klapa hvarandre på bröstet:	37 Uxores quæritant, vinum suppe-
	ditant,
	38 resistunt, perdunt agiles.
Rex solus circumsaltat:	39 O milites fortissimi
Milites constra mz swer-	40 sumus armis doctissimi.
den:	
Wenda ryggiarna	41 In dieser belebener Zeit
emot huarandre:	42 omnes iucundemur.
	43 Wij danse, wij quäde,
	44 wij giöre oss gladh,
	45 non sumus pusillanimes.
	46 När som wij komme i vårt
	Pallatz,
	47 wij tencke uppå, när wij komme
	heem,
	48 foris spatiamur. læti sumus una-
	nimis,
	49 när som wij komme i vårt Pallatz.

Saltando manus in pecto-	33 Devastant orbis hospites
ribus:	34 et sistunt semper agiles.
	36 Oves et boves rapiunt.
	35 Vinum et mustum sapiunt.
	37 Uxores quæritant, viros suppe-
	ditant,
	34 acvirunt semper agiles.
Rex solus in gyrum:	39 O milites fortissimi
	40 estis armis doctissimi.
	40 sumus armis fortissimi.
Stando iunctis geniculando:	41 In deijser belebenen zeit
	42 omnes jocundemur.
	43 Wij danse, wij quäde,
	44 wij giöre oss gladh,
	45 non sumus pucillanimes.
	46 När som wij komme i vårt pallas,
	47 wij tänckie wppå, när wij komme
	hem,
	48 foris spaciamur, læti sumus una-
	nimis,
	49 när som wij komme i vårt pallas.

- IV. Actor sistit reum ad iudicium eumque accusat:
[utan musik]
- 50 Hört zu ihr lieben Landzknechte,
51 was ich klage hir für richte,
52 dieser knecht die hier steht,
53 hat angeleit grosser geleit.
54 er hatt sich ubervoll gesoffen
55 vnd in der Stadt umbher geloffen.
56 Hatt angericht viel Perlement
59 und sehr verachtet vnser Rege-
ment,
60 darum bitt ich ihr lieben ge-
sellen,
61 ihr wollet hier auff ein vrtheil
fellen.
- Rex:
- 62 Dieweil er solches hatt gemacht
63 vnd vnser regement so sehr
veracht,
64 kan ich kein ander vrtheil geben,
65 sondern er muss dhen todt lieden.
66 Er soll durch dhen spritz laufen,
-

- IV. Rex:
- 70 Hijr ijs deij knecht M: R., er
hatt sijn leib verbracht.
71 Han skall här in deij spritz datt
hastu selbst gemacht.
- Reus in medio stans:
- 72 O lijbe capithenier, arbarmer
dick meiner.
83 Ich bede fan gnade, nie fan rett.
84 Ich bin nur ein armer Lans-
kneckt.
- Milites:
- 73 Ärbarmer digh dusen dross.
Saltando ut in versu mag-
dona: 97 Mori lex nostra jubet legi contra
dicentes.
98 Dum dum dum das laridum lari-
dum
99 surget gens contra gentem.
- In saltantibus armis diden-
sandise et useribus vim
manu pandite: 100 Collevate gladios quia dux fuit
ante triumphum.
- Saltando elevati gladijs:
Reus: — Wär tigh, wär tigh.
50 Ach höret zu ihr libenn Lans-
knecht
51 was ich hie klage für rechtt.
52 Die hie stehet mijtt sinem skell-
mike hertze
- [utan musik]

- 67 hir ist kein gnad zu verhoffen.
 68 Denn unser rieht ist streng
 vber all,
 69 trost ihm Gott der versprechen
 soll.
- Actor: 70 Hir ist der knecht, der hatt sein
 leib verbracht,
 71 er soll durch den Spritz, er hatt
 es selb gemacht
- Reus: 72 Ach lieber Capiteiner, erbarme
 dich meiner.
- Rex: 73 Erbarme dich tausend dross
 74 vnd das du selbst gemacht hast.
- Actor: 75 Ach liben Landzknechten from-
 men,
 76 hir ist ein Schelm beÿ uns ge-
 kommen,
 77 er hatt gemacht ein Perlement,
 78 als auf ein grosse Regement.
 79 Darumb muss er gestrafft wer-
 den,
 80 giff mir antwort gute Gesellen.
- Reus: 81 Ach hört zu, alle gute gesellen,
 82 Ich bitte das ihr mir gnaden
 willen.
 83 Ich bitt umb gnad vnd nich
 vmb recht,
 84 ich bin doch einer armer Landz-
 knecht.
- Rex: 85 Deine bekantniss ist nicht be-
 wendt,

— der hat wns gemacht ein grosse
 smertze
 56 wnd hat angericht ein grotze
 perlement,
 59 damidtt vorachtidt vnser rege-
 ment.
 60 Darwmb bitte ich euch, ihr liben
 gesellen,
 61 das ihr wullen darwmb ein
 wrtheil vellen.

- 86 du muss sterben zu hendt,
 87 lauf geschwin vnd sey behend,
 88 dein Leben wird baldh krigen
 ein end.
- Milites: 89 Er muss daran, er solt daran.
- Reus: 90 Ach mir arme Landzknecht,
 91 ich habe so vile landt gesträcht:
 92 vnd so viele schafe verzert,
 93 soll ich hir in dieser Lausen
 Stadt sterben,
 94 das macht sich godt im Himmel
 erbarmen.
- Actor: 95 Slag dodt allzumal.
- Reus: 96 Gnade mich Godt im Himmel-
 reich.
- [med musik] 97 Mori lex nostra iubet legi contra
 dicentem.
- 98 Dum dum dum dum dum dum
 dum.
- 99 Surget gens contra gentem.
- 100 Collevate gladios, quia dux fuit
 ante triumphum.

Det myckna användandet av tyska språket visar hän på att denna svärdsdans måste ha uppstått i Tyskland ock därifrån överförs till Sverige, måhända under 30-åriga krigets dagar. Latinska språket ger vid handen, att dansen icke är av folkligt, utan lärt ursprung. Slutligen kan sammanställandet av dansen med *Piæ Cantiones* ock kyrkosångerna visa, att skolgossar mest haft att göra med den.

Allt detta står i nära överensstämmelse med OLAUS MAGNI'S yttrande om svärdsdansen, att den varit en vacker, allvarlig, kulturell dans, i vilken prästerskapet brukat deltaga¹.

Även i övrigt har ovan meddelade svärdsdans flera drag, som överensstämma med OLAUS MAGNI'S beskrivning. Dansen begynner med en marsch under höjda svärd, säger OLAUS, varefter en säxhornig figur, »rosen», med svärden bildas. Dansen blir efter hand allt häftigare ock slutar med att svärden under öronbedövande larm slås emot varandra.

¹) De gentibus sept., Roma 1555, lib. XV kap. 23.

I ovan meddelade svärdsdansen har jag markerat de olika grupperna med romerska siffror. Den första delen (I) omfattar den lugna marschen, då svärden dragas ut ock en del vändningar fram ock tillbaka utföras, varefter en allmän kringdansning under slag med svärdsuddarna mot varandra avslutar. I den andra delen (II) bildas »rosen», då de »taga varandra i armarna ock dansa omkring» samt »svänga sig av ock an» under kringdansning. Den tredje delen (III), varunder livligheten efterhand blir allt större, markeras därmed, att en särskild handlande person, »rex», uppträder sjungande solo under dans. De övriga uppträda nu mera krigiska, »hota varandra med svärden», »stöta uddarna i golvet», »slå varandra på bröstet». Den fjärde delen (IV), som, med undantag av slutorden, saknar musik, utgöres av en domstols scen, där en person, som »hat sich übergelassen», dömmes till att »durch den spritz laufen». Den anklagade ber om nåd, men »soldaterna» ropa: »Schlag tod allzumal». Slutsången talar om lagens hälgd ock har en karakteristisk trummrefräng (dum etc.), utvisande sångens bullersamma karakter.

OLAUS MAGNI'S avbildning visar, att pipa ock trumma ackompanjerat sången, ock vår här meddelade svärdsdansen har på flere ställen härmanden av musikinstrument (t. ex. rad 23 f. Triplilare dej, dej, dej, triplilare dum, dum, dum).

Dela vi upp den anförda svärdsdansen i två delar med I ock II som första, III ock IV som andra del, kunna vi mera tydligt se dansens båda utvecklingsskeden. Den första delen är en allmän konstdans, utförd av ett visst antal personer, där ingen särskild uppträder handlande utöver de andra. Denna dans har sin centralpunkt i »rosen», vilken enligt OLAUS MAGNI bildades så, att svärden över de deltagandes huvuden ställdes i form av en säxhornig figur. Figuren bröts sedan, ock i stället bildades en fyrkantig »ros» med svärden över vars ock ens huvud. Den senare avdelningen (del III ock IV) är mindre en dans än ett dramatiskt uppträde, där efter en del krigiskt hotfulla åtbörder en domstols scen med bestraffning förekommer. Här är handlingen fördelad på flere huvudpersoner (rex, reus), mot vilka står hopen (milites). Straffet är vattenbegjutning, men slutropen (schlag tod allzumal) tyda på att en dödsdom kunnat träda i stället.

För att vi skola förstå svärdsdansen utvecklingsprocess, vill jag här behandla dessa skilda delar var för sig.

Av de beskrifningar, som föreligga över svärdsdansen i Tyskland, vilja vi här blott anföra två. Den ena talar om, att ungdomarna i en München närbelägen stad plögade varje år bege sig till München, där de »hielten vor den ansehnlichsten häusern auf der strasse einen einfachen tanz mit entblössten schwertern, welchen sie schwertanz nannten». Den andra beskriver svärdsdansen i Breslau 1620: »Da hielten sie ihren schwertertanz, schlossen einen Zirkel und fochten mit schwert und tussaken. Ein alter fechter schlug im paratschlagen dreien knaben, so niedergekniet, einem jeden einen dreier vom kopfe herab, ohne alle versehrung. Ein anderer schlug das parat auf einer gemachten rose von schwertern; andere fochten auf kleinern gemachten rosen aus tussaken»¹. Den först anförda svärdsdansen omtalas särskilt som »einfach» ock torde därför endast ha haft den första (ock andra) delen av den nämnda svenska svärdsdansen, samt saknat domstolsscenen. Den andra tyska svärdsdansen omtalar de båda rosfigurerna, men då allt skedde »ohne alle versehrung», torde väl även här domstolsscenen (IV eller III ock IV) saknats.

Innan vi gå vidare, vill jag anföra en beskrifning å en schweizisk svärdsdans (från Pont de Cervières, Briançon), upptagen i ett arbete av 1820 ock därefter i »The folklore journal» V: 1887, s. 312—314. Hela svärdsdansen omfattar följande tolv figurer:

1. De dansande bilda en cirkel, varvid de hålla fästet av sitt eget svärd i den högra handen ock i den vänstra spetsen av grannens.
2. Alla stöta sina svärd i marken, så att spetsen bildar medelpunkten i cirkeln ock klingorna radierna.
3. Alla göra en hälsning åt höger, begynnande med ledaren.
4. Alla taga svärdet i högra handen ock fatta grannens svärds-spets i den vänstra, liksom i den första figuren.
5. Alla gå ett varv runt om, begynnande med vänster fot.
6. Alla taga ett steg åt vänster på klacken; därefter, under det att de ännu hålla sitt eget ock sin grannes svärd, göra de en rörelse med armarna, så att den högra handleden kommer under vänstra armbågen ock vänstra handleden framför höften; härvid göra de en pas de deux åt vänster.
7. Alla de 11 dansande² (mer eller mindre) återtaga på en gång ställningen i figur 1.

¹) Se T. Norlind a. a. s. 158 f.

²) Antalet deltagare skall vara 9, 11 eller 13.

8. De dansande, ledda av grannen till vänster om ledaren, passera alla under den senares upplyftade svärd. De defilera med egna händer korsade utan att släppa svärdfästet ock spetsen. Ledaren vänder sig sedan om ock intager samma ställning som de övriga.

9. Alla göra en rörelse på klacken, samtidigt som de höja vänstra handen över huvudet, så att grannens svärd placeras på den högra skuldran.

10. Ledaren rör sig, sedan han återtagit begynnelseställningen, mot medelpunkten, ständigt fasthållande fäste ock spets, med båda händerna i jämnhöjd med huvudet; de andra tränga sig omkring honom under samma rörelse med svärden. Ledaren sätter sedan de två svärd, som han håller i handen, ett på var skuldra; de andra placera sina ovanpå dem, så att alla komma att ligga korslagda om hans hals i horisontal riktning. De dansande utföra, under det att de äro grupperade runt om ledaren, åtskilliga vändningar ock rörelser åt vänster ock hoppa omkring i takt med musiken. Ledaren placerar sedan sina svärd i jämnhöjd med sig ock står med korslagda händer som förut hållande fäste ock spets; de övriga följa hans exempel ock återvända till ställningen som i 8:e figuren.

11. Fäm av de dansande bilda första figuren, ock tre andra, inklusive ledaren, göra en slags figur med värjbladen; en trio mitt emot dem gör detsamma, ock alla svärden balanceras på varandra. De två figurerna äro skilda ock i en ställning lik den i 8:de figuren, endast med den skillnaden att en man hörande till var grupp intager ställningen som i figur 1 ock säx man, bildande två grupper på vardera 3 man, göra en triangel med värjbladen, under det att de gå framåt ock tillbaka; en tredje trio bildas, som gör detsamma, i det att den vänder sig än mot den ena än mot den andra av de två övriga grupperna.

12. Alla återvända till utgångsställningen i första figuren, upplyftande händerna över huvudet, ock göra en kretsrorelse på vänster klack, fortfarande hållande fäste ock spets, i det att de avsluta dansen med en »pyrrisk» hälsning.

De bevara en högtidlig hållning under hela ceremonien, en fullkomlig motsats till de häftiga rörelser ock det buller, som hos grekerna åtföljde de pyrriska danserna, vilka efterbildade verkliga strider.

Denna svärdsdans från Schweiz¹ visar sig ha samma huvudform som de svenska, men sakna 3 ock 4 grupperna i den svenska från 1600-talet. 10:e ock 11:e figuren motsvara tydligtvis »rosen». Förutom ledaren, vilken ej har någon bestämd handling utöver de andra, finnes ej någon särskild fraufrädande huvudperson.

¹) Melodien till dansen är utan täxt ock tyckes därför vara tänkt instrumental ($\frac{2}{4}$ takt, dorisk på g).

Från Schweiz bege vi oss nu till norra England för att se de svärdsdanser, som där ännu utföras. Källorna för kännedom om dessa danser äro synnerligen många¹, ock jag nöjer mig därför att här hänvisa till en liten sammanfattande studie av CECIL J. SHARP², där särskilt turerna äro noggrant beskrivna ock försedda med belysande illustrationer. Att här avskriver en hel sådan svärdsdans skulle taga för mycket utrymme i anspråk, ock jag vill därför begränsa mig till att i allmänna drag karakterisera den nordengelska svärdsdansen. Antalet deltagare är i allmänhet 6, varav en är ledare. Svärden hållas på samma sätt som i Schweiz i en krets med svärdfästet i höger hand ock spetsen av grannens i vänster. Särskilt erbjuder Kirkby-Malzeard-svärdsdansen (s. 37—53) likheter med svärdsdansen från Schweiz. Svärden placeras än uppåt, än i jämnhöjd med axlarna, än nedåt. Ledaren vänder sig om, ock de andra tåga under porten, som härigenom bildas, så att ringen blir utåtvänd. Under det att dansen i Schweiz endast hade figurer under upplyftade vapen, har den engelska även turer med sänkta vapen, där de deltagande hoppa över svärden. Även bildas en centralfigur, som än får namnet »rosen», än »glaset», »skölden», »låset», »skruven», »knoten» (s. 25). En sång beledsagar dansen, där dock täxten i allmänhet har mycket litet att göra med krigisk handling. Endast undantagsvis syftas på dansens ackompagnemang av trumma ock trumpet, t. ex. i följande strof:

Tantiro, tantiro, the drums they do beat,
The trumpets they do sound upon call;
Methinks music's here, some bold Captain's near,
March on! my brave soldiers away³.

De använda svärden vid den engelska dansen äro i allmänhet av trä ock ibland så tunna, att de vid rörelserna böjas i en halvbåge (se t. ex. bilderna till s. 75 ock 97).

¹) Se bl. a. MÜLLENHOFF i Festg. f. G. Homeyer, ock E. KRAUSE, Die Trojaburgen Nordeuropas, Glogau 1893, s. 239—241.

²) The sword dances of northern England, London s. a., med musik (sång med ack. av piano): Songs and dance airs, utg. på Novellos förlag i London.

³) Man jämföre härmed den svenska svärdsdansens härmande av trumman.

Slutligen vilja vi upptaga en tysk beskrivning av ANTON VIETHEN från Ditmarsken 1747¹. Under dansen äro alla barhuvade så när som på ledaren, som de kalla »kung», ock en anonym person »i mitten», vars andel i det hela ej beskrives, men som måhända motsvarar den onde (enl. SHARP). Efter ett kort tal av kungen begynna trummorna spela, ock dansen begynner. De dansa i ring ock korsvis om varandra samt hoppa över svärden. Sedan lägga de dem i en figur, »som ej är olik en ros». Runt kring denna dansa de sedan ock hoppa över den. En kvadratisk ros bildas sedan på vars ock ens huvud. Till slut foga de svärden mycket konstmässigt samman, varpå kungen lyftes upp ock säger några få ord som tack till åskådarna.

Under namnet »bågdans» återfinnes en god del av den schweiziska ock engelska svärdsdansens turer i Finland². Tre av sångerna ur »Piæ Cantiones» sammanfogas till en dans (t. ex. I Ecce novum gaudium, II Angelus emittitur, III In stadio laboris)³. De deltagande äro tolv med rottingbågar i stället för svärd. En ring bildas på samma sätt med egen käpp i höger ock grannens i vänster hand. Platserna 12 ock 1 äro de viktigaste. Sången utföres av andra gossar än de i dansen deltagande. Beskrivningen av dansen är sedan:

Då den första turen begynner med sången »Ecce novum gaudium», vilken sjunges i långsam gångtakt, börja de dansande gå i ring medsols, så att alla börja med vänstra foten, som framflyttas vid ordet »ecce», sedan den högra foten vid ordet »novum» o. s. v. Vid slutet av varje av första turens tre värser, eller vid orden »Dei filium», hoppa gossarna över bågarne. Härvid tillgår sålunda, att vid ordet »Dei» bågarne sänkas till golvet, ock var ock en vigt ock ledigt hoppar över sin främre båge. Genom en rundsvängning intaga gossarna åter sin förra ställning. På samma sätt fortgår genom första turens 3 värser. Då andra turen eller sången »Angelus» begynner, ställa sig nr 12 ock 1 med ansiktena mot varandra ock bågen högt upplyftad emellan sig såsom en port. Utan att ringen får avbrytas, gå de mittemotstående, nämligen nr 6 ock 7, med framsträckt båge, även nu i samma långsamma ock högtidliga takt, i bredd emot ock under porten. Då de gått genom porten, vända de sig med ryggarna emot varandra, förande sin båge tillbaka över porten,

¹) Müllenhoff a. a. s. 129 f.; Krause a. a. s. 238; Sharp a. a. s. 19.

²) B. E. HOLLMERUS, En djäknedans. Finskt mus. IX, 1902 s. 25 ff.

³) Jfr Isæus-handskriften, där svärdsdansens upptages tillsammans med Piæ-Cantiones-sånger, vilka ha en liknande sammanfogning av tre sånger. Se T. Norlind a. a. s. 75.

dragande efter sig de övriga, så att var ock en åter kommer på sin förra plats, utan att ringen avbrytes. Detta medhinnas under 2:a turens första vär. Vid andra värden bilda 6 ock 7 port, ock 1 ock 12 gå på samma sätt därunder. Vid tredje värden bilda 3 ock 4 port, 9 ock 10 gå därunder. Vid 4:e värden bilda åter 9 ock 10 port, 3 ock 4 gå därunder. Detta återupprepas under de följande 4 värdena. Vid den 9:de ock sista värden i andra turen bilda åter 12 ock 1 port, ock 6 ock 7 gå därunder, varefter andra turen är avslutad. Då tredje turen »In stadio laboris», som går med litet snabbare gångtakt, begynner, ställa sig åter 12 ock 1 emot varandra med högt upplyftad båge, ock alla gossar i ordningen gå därunder, sålunda att 11 först går genom porten, gör vändning åt höger ock vänder sig ett slag omkring, så att han kommer att stå bredvid ock framom nr 1. Därefter går nr 10 genom porten, gör vändning åt vänster, så att han åter efter rundsvängning kommer att stå bredvid ock framom nr 12. De följande 9, 8 o. s. v. fortfara ock vända sig på samma sätt turvis på var sida. Härigenom komma gossarna att stå i två led emot varandra med bågarna som ett högt valv emellan sig. Allteftersom lederna, genom att de sista gå under valvet, tillväxa åt ena sidan, avancera lederna i takt efter sången tillbaka, så att gruppen håller sig på samma plats.

Denna beskrivning kan övertyga oss om att den finska båg-dansen stått nära den engelska, schweiziska ock tyska svärdsdansen med deras vändande ut ock in på ringen, deras ömsom överhoppande av svärden ömsom skridande under dem. I Isæus-handskriften går den svenska svärdsdansen under gemensam titel med Piæ-Cantiones-sånger, vilka äro förenade på samma sätt som i den nyssnämnda finska beskrivningen tre ock tre till en dans.

Kärnan i den gamla svärdsdansen, sådan den beskrives i svenska¹, finska, tyska, schweiziska ock engelska källor tyckes således ha varit en ringdans, där svärd eller käppar förenat de deltagande. De enskilda turena ha sedan bestått i att vända ut ock in på ringen under åtskilliga rörelser med händer ock fötter, så att kedjan än blir inåtvänd, än utåtvänd. Hos nästan alla de nämnda folken omtalas slutligen en centralfigur, som vanligen får namnet »ros»².

¹) OLAUS MAGNI beskriver båg-dansen såsom i grund ock botten samma dans som svärdsdansen.

²) Enligt en finsk beskrivning på båg-dansen kan denna även utföras parvis, två ock två bakom varandra utan sluten kedja. Doek medgives, att uppställningen blir »något prydligare», om rottingkedjan alldeles slutas i ring. Se INBERGS uppl. av Piæ Cantiones 1900, cit. hos T. Norlind a. a. s. 153.

Ännu ett stycke vidare kunna vi gå, om vi ersätta svärden eller rottingvidjorna med band. Enligt en färöisk beskrivning (av SVABO) på den s. k. »bandadansen»¹ utfördes denna så: »Der staar nogle par paa gulvet i en række, holdende et baand i hænderne imellem dem. Man synger da, er i bevægelse, og under omkvædet løber vexelviis under baandene». Till denna beskrivning hos SVABO fogar HJ. THUREN en annan, sådan dansen ännu utföres å Färöarne: »Flere par stiller sig op bag hinanden, hvert par holder et af danserens kulörte strømpebaand mellan sig. Det forreste par vender sig om mod den övriga række, der holder baandene i vejret, for at parret kan danse under; naar parret er naaet igenem rækken, stiller det sig op bag det bagerste par. Imidlertid er det andet par fulgt efter det første og har taget opstilling bag dette, det tredje efter det andet par og saa fremdeles, saa at buen, hvorunder der danses, stadigt skifter udseende, og det enkelte par snart danner et led af buen, snart selv danser under baandene. Til denne dands synges de gængse kvad og folkeviser». Det är tydligt, att vi här ingenting ha framför oss annat än en ännu mera förenklad bågdans eller svärdsdans, närmast av samma typ som den finska hos Inberg.

Men låtom oss tänka oss ännu en förenkling, i det också bandet försvinner ock ersättes helt enkelt av händerna. Ett norskt exempel må belysa den på så sätt uppkommande dansen. En folkvisdans av episkt innehåll handlande om »Ormen länge» har från »Norske folkeviser I» (Norske folkeskrifter 8) upptagits bland sångdanser vid Skansens vårfäst 1904 ock sedan blivit allmän i Sverige genom OTTO HELLGRENS »Sångelekar från Nääs» (Sth. 1906, nr 97). Utgångsställningen är här: »Parvis stor ring. Var ock en tager sin granne till vänster under armen ock fattar om hans tumme, varefter armarna böjas litet framåt-uppåt. Alla vända sig halvt åt vänster, för rörelse medsols . . . utan att släppa sidokamraternas händer vrider sig försångaren medsols under sin upplyftade högra arm ock fortsätter sedan utanför ringen, dragande de andra efter sig. På så vis blir ringen avigvänd, d. v. s. de dansande komma alla att vända ryggen inåt ringen. När försångaren finner lämpligt, vrider han sig motsols tillbaka, så att ringen ånyo blir rättvänd».

¹) Jfr HJ. THUREN, Folkesangen paa Færøerne, Kbh. 1908, s. 52 f.

Det synes mig, som vi här nått bågdansens ock svärdsdansens kärna. I den enkla ringdansen med omväxlande rätt- ock avigvänd kedja har så småningom, efterhand som man velat göra bågen större, tillagts än band, än svärd, än käppar. Turerna ha därigenom blivit mångfaldigare, ock förbindelseledet har kunnat användas än till att höjas, än att sänkas för genomgång över eller under.

Såsom våra anförda exempel ha visat, saknas vanligen ett dramatiskt slutelement i de svärdsdanser, som i Tyskland, Schweiz, Finland ock i viss mån även England bevarats till vår tid. Emellertid stå många svärdsdanser så nära en dramatisk handling som möjligt, i det att en fingerad strid upptages bland turerna. I England har ur denna strid mellan två av de dansande uppstått en helt ock hållet dramatisk scen med dödsmotiv. Tydligast framträder detta moment i Earsdon-svärdsdansen (Sharp. s. 82—103)¹. Efter en sång, sjungen av ledaren, begynna två att fäkta (nr 1 ock 2 av de 6 deltagarna), ända till en av dem sårad faller till marken. Ledaren (the captain eller Bessy) sjunger nu:

An actor he is dead,
And on the ground he's laid;
We'll have to suffer for it,
Brave boys, I'm sore afraid.

Nr 3 sjunger därefter:

I'm sure, it's none of me,
And never in my time;
It's he that followed I,
That did this bloody crime.

Nr 4 fortsätter:

O, now that he is dead
And his body it is cold,
We'll take him to the churchyard
And bury him in the mould.

Sedan ropas på en doktor, som kommer ock befaller den sårade att stiga upp. Den sårade reser sig nu upp, skakar sitt svärd, ock ledaren (nr 1) sjunger:

¹) I en svärdsdans från Northumberland uppträder en komisk figur, som vill störa dansen, ock därför dödas: Krause a. a. s. 240.

Dance on, my bonny lads,
 I heard the landlord say,
 He would stand a gallon of beer,
 Before we go away.

Här har således en hel liten handling uppstått i samband med svärdsdansen, på samma sätt som till den svenska svärdsdansens del I, II en mera krigisk del III tillagts jämte den dramatiska domstolsscenen, del IV. I likhet med den engelska är det en som hotas med döden (schlag tod allzumal!). Strids-scenen mellan två i den engelska svärdsdansen har i den svenska blivit en domstolsscen med straff (vattenbegjutning eller dödande).

I vad förhållande står nu denna senare dramatiska handling till de äldsta beskrivna svärdsdanserna? Redan vår schweiziska upptecknare betonade den genomgående fredliga form, vari den schweiziska svärdsdansen rörde sig i motsats till den grekiska, som efterbildade en strid. I själva verket synas också de grekiska ock romerska svärdsdanserna ha uteslutande varit skenfäktningar under sång eller instrumental beledsagelse, avsedda att antingen ägga till strid eller utgöra en segerdans efter slutad strid. Dansen är således helt ock hållet mimisk. Under 1400-talet omtalas åter svärdsdans, men nu oftast i förening med bågdans. Är det samma dans som grekernas ock romarnas? Frågan har blivit besvarad olika. K. MÜLLENHOFF söker bevisa, att det är den gamla klassiska dansen som fortlevat genom medeltiden ock från landet kommit in i städerna, där hantvärksskråna särskilt odlat den¹. Gent emot denna uppfattning hävdar KARL HELDMANN² den meningen, att reformationstidens svärdsdans ej har mer än namnet gemensam med den antika. Han fastslår, att under hela medeltiden ingen svärdsdans någonstades omtalas, ock först 1487 nämnes dansen för första gången, i det att rådet i Köln då förbjöd dans med svärd ock bågar (s.

¹) Über den Schwerttanz. Festgaben f. G. Homeyer, Berlin 1871. S. 107—147: »Der schwerttanz, wie er seit dem 15. jahrhundert in fast allen germanischen ländern getanzt wurde, ist nach allen merkmalen mit dem von Tacitus beschriebenen so sehr derselbe, dass wir, obgleich nachrichten über ihn für einen zeitraum von mehr als dreizehn jahrhundertern fehlen, eine ununterbrochene überlieferung von der urzeit bis auf die gegenwart für ihn annehmen müssen.»

²) Mittelalterliche volksspiele in den thüringisch-sächsischen landen. Halle 1908.

29). Från 1500-talet äro notiserna synnerligen många. HELDMANN sluter härav, att den under 1400-talet ånyo uppträdande svärdsdansen är en på litterär väg uppkommen förnyelse, gjord av bildade män, vilka direkt velat, med den gamla antika som mönster, skapa en modern konstdans.

Denna nya reformationstidens svärdsdans omtalas oftast i samband med bågdans, ock den synes därför av de förut citerade beskrivningarna att dömma ej från begynnelsen ha haft en dramatisk sluthandling. Del IV i den svenska svärdsdansen kan således ej från början ha tillhört den nya, reformationstidens svärdsdans, ock någon historisk sidotradition från urälsta tider kan det naturligtvis ännu mindre vara tal om, då täxten är genomgående kulturell. Den enda möjligheten blir då att tänka sig ett senare gjort tillägg till den ursprungligen av bågdansens huvudelement bestående svärdsdansen.

Ur reformationstidens svärdsdans' eget väsen kan detta tillägg ej ha uppstått, då svärdsdansen överallt i beskrivningar är en figurdans med ringdansen som kärna. Tillägget har efter all sannolikhet uppkommit genom en invärkan utifrån. De allra flästa källorna betona, att svärdsdansen utfördes på våren, antingen vid fastlag, midfastan, påsk eller valborgsdagen. Det ligger då närmast att antaga en överföring av en annan vårdans' element till svärdsdansen. OLAUS MAGNI omtalar åtminstone tre vårbruk, som torde kunna föras hit. Det ena är striden mellan majgreven ock vintergreven (lib. XV, kap. 8—9). Två skaror med var sin anförare ock följeslagare strida emot varandra, varvid den ena, representerande vintern, besegras ock »dödas». Det andra, som förlägges till fastlagen, utgör en tävlingsstrid mellan två båtar (lib. XV, kap. 22). På två plankor i bakstammen stodo de stridande. Båtarna fördes av roddarna mot varandra. De båda kämparna sökte vid sammanstötningen av båtarna träffa varandra ock kasta varandra över ända. Den besegrade störtade i vattnet. Denna vattenstrid var under 1600- ock 1700-talet vida spridd även i Tyskland ock Danmark¹. Slutligen omtalar OLAUS MAGNI även en strid förste maj mellan ynglingar ock jungfrur, där båda söka överbjuda varandra i skildringen av motpartens fel ock svagheter (lib. XVI, kap. 21). Vid första

¹) TROELS-LUND, Dagligt liv i Norden. Illustr. udg. VII, s. 119.

påseendet synes väl detta bruk knappast ha någon beröringspunkt med den svenska svärdsdansens slutpartier. Emellertid återfinnes den av OLAUS MAGNI beskrivna tävlingssången mellan ynglingar ock jungfrur i Tyskland, ock en källa från 1630¹ omtalar, att »das junge volck umb den sommer mit singen zustritte, vnd mit leydlichen stichworte sich vexirete, wiewol es nicht jederzeit ohne zorn vnd andere abgelauffen». En norsk sång av samma form ock innehåll som den tyska hos BÖHME (Liederhort nr 1072) finnes i »Norske folkeviser I» (Norske folkeskrifter 8), varifrån den till svenska överförts i översättning av E. A. KARLFELDT till Sängdanserna vid Skansens vårfäst 1904 ock i O. HELLGRENS Sångelekar från Nääs nr 100. Denna norska sång, som helt ock hållet har samma karakter som den tyska, har troligen kommit till Norge från Tyskland. Utförandet är emellertid härvid särdeles intressant, i det att en regelrätt bågdans par om par utförts till denna täxt. Här ha vi således ett direkt exempel på att en bågdans haft till täxt en stridsvisa, som av BÖHME betecknas som en efterbildning av tävlingsstriden mellan sommar ock vinter.

Slutligen kan till dessa bruk läggas de överallt i germanska länder spridda vårbruken att utkläda en strådocka, som kastades i vatten, eller att smycka en person, som själv kastades i vattnet ock sedan togs upp.

Sammanföra vi nu dessa vårbruk, alla innehållande strider, där en person besegras eller »dödas», begjutes med vatten eller doppas ned i vatten m. m., med den svenska svärdsdansen, så framträder tydligt en inre samhörighet dem emellan.

Jag vill härför såsom min uppfattning om svärdsdansens utvecklingshistoria, vunen ur det förhandenvarande historiska materialet, framställa följande:

Under 1400-talet har i Tyskland skapats en svärdsdans ur följande grundelement: en ringdans med omväxlande inåt- ock utåtvänd kedja har försetts med band eller käppar eller svärd, varur vissa bestämda huvudfigurer med kringvridning under upplyftad båge eller genomgång ur nedsänkt uppstått. Till dessa primärfigurer har fogats en centralfigur, »rosen»; därigenom har dansen fått en huvudpunkt, varifrån den som krigisk dans

¹) Cit. hos Fr. M. BÖHME, Deutscher liederhort III, s. 19.

kunnat utveckla sig vidare. Dansen, som begynt lugnt, har slutat livlig ock med häftiga rörelser under starkt buller ock vapenbrak. På denna krigiska ståndpunkt kombineras dansen med någon av de vid vårfäster brukliga stridsspelen, ock en domstols scen införes med dömande till döden eller vattenbegjutning. Den gamla lugna svärdsdansen från 1400-talet lever kvar som båg dans i finska skolor till 20:e seklets gryning, utförd på ungefär samma sätt som den nordengelska svärdsdansen. På engelsk ock tysk botten kombineras svärdsdansen tidigt med en stridsscen av dramatisk karakter, på samma gång som den åtminstone i Tyskland visar tecken till att vid sig fästa andra av vårfästernas danser, t. ex. lanterndansen. Såväl i Tyskland som England inför man även en lustig person (narr, ofta svärtad), ock dansen får på så sätt ännu mera dramatiskt liv, på samma gång den därmed ock långsamt övergår i sidoformer. Ju mera det dramatiska på detta sätt får träda i förgrunden, dess längre bort kommer svärdsdansen från sin gamla karakter¹.

Den svenska svärdsdansen från 1600-talet står mitt i denna utveckling. Den gamla svärdsdansen med centralfiguren »rosen» är bevarad, men ett dramatiskt livfullare parti (del III) av krigisk art har jämte en domstols scen (del IV) med fingerad vattenbegjutning tillagts. Alla övriga dramatiska bimotoiv saknas emellertid, ock dansens karakter att vara svärdsdans ock båg dans är därmed bevarad.

¹) Såväl C. J. SHARP, a. a. s. 35 m. fl. st., som A. CZERWINSKI, Geschichte der tanzkunst, Lpzg 1862, s. 216 ff. (jfr även Müllenhoff a. a. ock Krause a. a. s. 240 f.) sammanställa svärdsdansen med de dramatiskt livfulla »morris-dances» (morisca). Svärdsdansen visar också just på engelsk botten de flästa utvecklingsformerna.

De skilda versionerna av sagan »flykten från trollet».

AV ANTTI AARNE, Helsingfors.

Ynglingens flykt från trollet, jätten, djävulen eller någon annan ond varelse, i vars våld han har råkat, är i folksagornas brokiga mångfald ett av de allmännast förekommande motiven. Genom trollkonster befriar han sig från den efterjagande förföljaren, som ofta finner sin död i kampen. I den mån jag har kunnat göra mig bekant med denna berättelse om flykten från trollet, är den mycket vanlig allestädes i den gamla världen, men har även vunnit spridning i Amerika. Hänvisningar till de amerikanska varianterna har jag fått ur doktor FEILBERGS rikhaltiga materialförteckning, ehuru jag icke har haft tillfälle att närmare stifta bekantskap med nämnda varianters beskaffenhet.

Vid bearbetningen av den nyligen utkomna typkatalogen över folksagorna¹ gav bestämmandet av denna sagas skilda versioner mig mycken möda. I typkatalogen, sådan den nu är, representeras sagan av två huvudtyper, nummer 313 ock 314, av vilka den föregående sönderfaller i tre undertyper. De synpunkter, som jag vid bestämmandet av sagans typer har tagit i betraktande, skola i det följande med några ord beskrivas.

Om frågan endast gällde flyktens beskaffenhet, så skulle saken lätt kunna förklaras, ty av själva flykten finnas blott två versioner. I den ena räddar ynglingen sig undan sin förföljare med tilljälps av några trollföremål, av vilka, i detsamma han

---

¹) ANTTI AARNE, Verzeichnis der Märchentypen, Hels. 1910 (= FF. Commun. 3).

kastar dem ifrån sig, uppstå ett ovanligt stort bärg, en skog ock en sjö. De uppkomna hindren fördröja förföljarens framfart, ock i sjön drunknar han vanligtvis, då han börjar att dricka den tom. I den andra versionen förvandla sagans jälte ock hans följeslagare sig till vissa föremål: en kyrka ock en präst, en sjö ock en anka, en ros m. m., vilka förföljaren icke känner, ock på det sättet slippa de lyckligt undan. Men med ledning härav kan man icke bestämma typer. I sagan talas nämligen icke endast om flykten, utan till densamma ansluta sig också andra episoder, som tillsammans bilda en längre berättelse, i vilken flykten utgör centrum. Vid bestämmandet av typer bör man taga i betraktande berättelserna i deras helhet, men vartdera slaget av flykt kan förekomma i en ock samma berättelsetyp. Om typerna berodde av flyktens beskaffenhet, skulle varianterna av samma berättelse således i katalogen komma på skilda ställen. Det har visat sig vara det mäst praktiska att göra sagans huvudtyper beroende därav, vem som är jältens medjälpare på flykten. Han har nämligen alltid en medjälpare, som han får tacka för resans lyckliga utgång. Denna i trollkonster kunniga medjälpare är än en häst, än en flicka, som även har råkat i trollets våld ock flyr tillsammans med ynglingen. Den förstnämnda versionen har i typkatalogen nummer 314, den senare 313. I S. Grundtvigs register, som omfattar de danska sagorna, motsvaras dessa nummer av 8 A ock 27. Grundtvigs nr 28 ansluter sig även närmast till typkatalogens 313. Härmed vill jag ingalunda säga, att trollföremålen ock förvandlingen till olika ting icke kunde ursprungligen höra samman med en bestämd medjälpare, en häst eller flicka. Vid betraktandet av de varianter, över vilka jag har att disponera, kommer man även till den uppfattningen, att trollföremålen ock hästen ursprungligen hava hört samman ock ävenså förvandlingen ock flickan. Dessa frågor få genom en i detalj gående forskning sin närmare förklaring.

Sedan vi sålunda redogjort för sagans huvudtyper, uppstår frågan om undertyperna.

Vad den sagoformen beträffar, i vilken medjälparen utgöres av en häst, kallas den ibland även »sagan om den guldhåriga ynglingen». Berättelsen börjar nämligen ofta så, att ynglingen, sedan han råkat i trollets våld, på hästens tillrådan går in i ett förbjudet rum, ock genom att doppa sitt huvud i ett kärl

fyllt med blod får han sitt hår förgyllt. Då de sedan lyckligt fulländat sin flykt, träder ynglingen i tjänst hos en konung, besegrar med tilljälp av sin häst ock ett trollsvärd, som han har tagit av trollet, konungens fiender ock får äntligen prinsessan till maka. Hästen, vars hals han skär av, förvandlar sig till en konungason. Jämte denna version finnes det ännu varianter, i vilka det gyllene håret ock de efter flykten följande slutödena saknas. Av dessa ämnade jag först bilda en undertyp till nr 314, men sedan jag lärt närmare känna varianterna, kom jag till den uppfattning, att det inte här kan vara fråga om en särskild sagoform, utan att de äro fördärvade varianter av den i det föregående framställda längre berättelsen om den guldhärlige ynglingen. Därför ansåg jag det bäst att bibehålla alla de varianter, i vilka hästen förekommer, som en enda odelad typ.

I den sagoform, i vilken flickan är ynglingens medjälpare, följer efter den lyckade flykten ofta en berättelse om den förglömda fästmön. Då flyktingarna anlant till närheten av konungens slott, gossens hem, går han först ensam till sina föräldrar ock lovar snart komma efter fästmön, som blivit kvar för att vänta på honom. Men moderns kyss, som flickan varnat honom för, värkar, att han glömmet henne. Han väljer en ny fästmö, ock brölloppet stundar. Men flickan, som blivit tjänarinna vid hovet, får på brölloppet tillfälle att påminna prinsen om hans plikter mot den förglömda fästmön. Han återfår sitt minne, ock den gamla fästmön intar den nyas plats.

Denna version är den tredje undertypen (C) i nr 313. Jämte denna har hos finnarna utbredd sig en annan, vilken kunde kallas »det förbjudna skrinet». I början av sagan förtäljes här nämligen om ett trollskrin, som jälten vanligtvis får till belöning för sin godhet mot en fågel. Ur skrinet uppstår ett slott med alla dess tillhörigheter. Som fortsättning följer berättelsen om den åt djävulen lovade ynglingen samt hans ock flickans flykt. Huru vitt utbredd denna version är, kan jag icke nu säga. I Grundtvigs samlingar har jag icke påträffat den, men hos finnarna hava mera än trättio varianter blivit upptecknade, till största delen i östra Finland ock hos karelerna på den ryska sidan i guvernementen Archangelsk ock Olonets. Möjligtvis har den spritt sig i Ryssland. I alla fall är formen så stadgad,

att jag ansett nödvändigt att för den bilda en undertyp till nr 313. Den är betecknad med bokstaven B.

Men av sagoformen »flickan som medjälpare» finns i katalogen ännu en tredje undertyp A, till vilken kunde hänföras alla sådana varianter, som icke höra till någon annan undertyp. Inom det område, som jag vid avfattandet av typkatalogen närmast har hållit för ögonen, anträffas nämligen även varianter, i vilka den förglömda fästmon ock det förbjudna skrinet icke förekomma. Ofta berättas i dem endast om den åt djävulen lovade ynglingen ock flykten. De kunna naturligtvis ibland vara förkortningar av undertyperna B ock C, men då det i detta fall är svårt att bestämma, till vilken av dessa varianten i olika fall bör räknas, har en särskild undertyp varit behöflig. Den motsvaras närmast av Grundtvigs nr 28.

På detta sätt ha typkatalogens nr 313 ock 314 uppstått, ock medan jag genomgått alla på det finska området gjorda uppteckningar, vilka innehålla några hundra varianter av sagan om flykten från trollet, hava alla dessa kunnat införas i katalogen. Då katalogen användes inom ett vidsträcktare område, blir det kanske nödvändigt att tillöka undertypernas antal. Av sådana vitt ock allmänt kända sagomotiv som flykten från trollet bildas lätt nya sammansättningar, vilka ibland kunna vinna även en större spridning.

(VED FESTEN I SKIBELUND 6. AUGUST 1911.)

End lever dybest i folkets grund
det gamle sprog og de gamle minder,
og i en fredelig, stille stund
det gamle kildevæld rinder.

Du sad og lytted til kildens lyd,
og som den risled, du nynnede efter,
om stille timer i trang og fryd,
om folkets medfødte kræfter.

Og som du sad der og lytted til,
blev spredte stumper til melodier,
blev til et hjemlandets tonespil,
der løfter op og befrier.

Når vi i livets det travle jag
kan glemme, hvor vi dog ret har hjemme,
så kommer du på en stille dag
og giver minderne stemme.

Så taler du i vort eget mål,
og til vort hjærte går kendte klange,
og blødt da bliver det hårde stål
ved mindets smeltende sange.

Ja, tak, du gamle, fordi så varm
du agted mindernes dybe kilde,
og aldrig glemte i livets larm
at søge fred i det stille.

Og tak, fordi du til os har bragt,
hvad hver især allerbedst kan fatte,
en tak for stadig og trofast vagt
om folkets arvede skatte.

Marius Kristensen.

Så De bløw føj her mødt i Høst
mell' åll Guds gue Gawer
og fæk derfræ den skjønne Lyst:
å sammel Nieg i Trawer.
Den Stak, De såt på Jyllands Towt
med Nieg fræ Thy te Slien,
vil fylld' godt på wor Muers Lowt
og der er Kjanner i 'en!

De bedste Lykønskninger fra
Deres beundrende

Jeppe Aakjær.

*Otti, otti år!
Hvite hår:
snehvit jøkelkrans,
glorieglans
over vårgrøn sans!
Høstdags fylde, vårlig saft;
alders klarhet, ungdoms kraft,
mere rik og frodig kun
stund for stund!*

*Takk og hyldest til de hvite hår,
takk for rigdommen fra otti år, —
signet stunderne som atterstår,
medens kveldrød over bræen går!*

INDHOLD

	Side
A arne, Antti, De skilda versionerna av sagan «flykten från trollet» SvL.	757
Bennike, Valdemar, Oversigt over de danske landskabsmaal, fremstillet i «nøgler» til at slå op efter	DSt. 128
Berge, Rikard, Skjemteviser fraa 1700-tale	MM. 213
Bergroth, H., Om finländsk-svenska apikogingivaler	SvL. 237
Bjerge, Poul, Hodde og Tistrup	DSt. 468
Blinkenberg, Chr., Tordenväbenet i danske oldtidsfund	DSt. 58
Brate, Erik, Höknatten	SvL. 404
Brøndum-Nielsen, Johs., Hvorfra stammer det udlydende s i dansk (i)medens, (i)mens?	DSt. 137
Bugge, Alexander, Spørsmålet om Vinland	MM. 226
Bugge, Kristian, Norske høstskikke	MM. 161
Cederschöld, Gustaf, Dvandva-sammansättningar i nutidssvenska SvL.	348
Christensen, Georg, Hans Christensen Sthens salmer og «folkeviserne»	DSt. 101
Christiansen, Reidar Th., Litt om torsdagen i nordisk folketro . MM.	183
Dahlerup, Verner, Bo Ingesens aluær. Et tolkningsforsøg til Valdemars jordebog	DSt. 113
Danell, Gideon, Sagan om de dumma kärringarna	SvL. 250
Dansk folkemindesamling. Aktstykker og fortegnelser	DSt. 470
Dyrlund, F., <i>Likindi: lign, læjn</i>	DSt. 143
Eitrem, S., Saltet i tro og overtro	MM. 176
Falk, Hjalmar, og M. Moe, Middelalderens visionsdigtning . . . MM.	421
v. Friesen, Otto, Brödrahalla. En smäländsk runsten och en folksägen	SvL. 606
Grüner Nielsen, H., Torsvisen paa Færøerne	DSt. 72
Hagberg, Louise, Fastlag och hetvägg	SvL. 518
Hammarstedt, N. E., Kvarlevor av en Frös-ritual i en svensk bröllopslek	SvL. 489
Jakobsen, Jakob, Nordiske minder, især sproglige, paa Orknøerne SvL.	318
Jespersen, Otto, Om banden og sværigen. Iagttagelser om edernes sproglære	DSt. 33
Jónasson, Jónas, Um fæðingu og dauða i Þjóðtrú Íslendinga . . SvL.	373
Klitgaard, C., Thy degne- og jordemoderost	DSt. 159
Kristensen, Evald Tang, Bjørnemanden	DSt. 456

	Side
Kristensen, Marius, Folkelige planteslegter. Et stykke uvidenskabelig botanik	DSt. 41
Krohn, Kaarle, Tyrns högra hand, Freys-svärd	SvL. 541
Kvolsgaard, C. M. C., På Hannæs i 1860-erne	DSt. 145
Lampa, Sven, Tilltal ock hälsningar hos västgötaallmogen	SvL. 242
Lehmann, Edv., Totemisme	DSt. 449
Liestøl, Knut, Jøtterne og joli	MM. 192
Lindroth, Hjalmar, Ett gammalt svenskt skällsord	SvL. 265
Lundberg, Oskar, Ortnamnet <i>Dejbjerg</i> . Till belysning af <i>Dejbjerg-fyndet</i>	SvL. 303
Lundell, J. A., Skandinavisk folkkunskap, en inledande orientering	SvL. 9
Lundell, J. A., Om gränsen mellan central- och sydsandinaviska mål	SvL. 255
Läffler, L. Fr., Det evigt grönskande trädet vid Uppsala hednatämpel	SvL. 617
Modin, Erik, Växtnamn samt folkliga bruk ock föreställningar rörande växter i Härjedalen	SvL. 697
Moe, Moltke, og Hj. Falk, Middelalderens visionsdigtning	MM. 421
Nikander, Gabriel, Jul ock nyår på Åland enligt uppteckningar i Svenska litteratursällskapets folkloristiska samlingar i Helsingfors	SvL. 390
Nordlander, J., Mellersta Norrlands näringar i början av 1300-talet .	SvL. 35
Noreen, Adolf, <i>Tiveden</i> ock <i>tibast</i>	SvL. 273
Norlind, Tobias, Svärdsdans ock bågdans	SvL. 738
Olrik, Axel, Myterne om Loke	SvL. 548
Olrik, Jørgen, Avnebag. Forklaring til en gåde i Amlod-sagnet .	DSt. 98
Olsen, Bernhard, Kærestegaver	DSt. 121
Olsen, Magnus. Hvad betyder oprindelig ordet <i>skald</i> ?	MM. 221
Sahlgren, Jöran, Landskapsnamnet <i>Närke</i>	SvL. 285
Schetelig, Haakon, Folketro om gravhauger	MM. 206
Skånska matrecept ur Fackskolans för huslig ekonomi i Uppsala samlingar	SvL. 364
Steffen, Richard, Blåkulla — döds gudinnan	SvL. 536
v. Sydow, C. W., Om maran ock varulven. Sägner från Blekinge ock Småland	SvL. 594
Thalbitzer, William, } Dans i Grønland	DSt. 77
Thuren, Hjalmar, }	
Ussing, Henrik, <i>Korskilde</i> og <i>Hovsted</i>	DSt. 466

H. F. Keilburgs
Bogsamling.

MAAL OG MINNE

NORSKE STUDIER

UTGIT AV BYMAALS-LAGET

VED

MAGNUS OLSEN

1912

KRISTIANIA. BYMAALS-LAGETS FORLAG

INDHOLD.

	Side
K�ng Orre. Et bidrag til gammel nordisk folketro. Av Magnus Olsen	1
Nogle kapitler av en fremstilling av Senjen-maalet ved Ragnvald Iversen	27
Henrik Wergeland. Et portræt og en liten historie. Av H. Eitrem . . .	43
Fiskenavnene i Snorres Edda. Av O. Nordgaard	54
Gotiske mænd i det gamle Indien. Av Sten Konow	69
Tillæg: Junnar-gotisk <i>Cita</i> . Av Magnus Olsen	77
Um namnet Oskoreidi. Av Marius Hægstad	80
Peder Claussøn om sj�f�nnernes sprog. Av Isak Saba	86
«Spikkelasi.» Av Ragnvald Iversen	89
Smaa prøver av bymaal. Ved Hans R�ss	91
Vort sprogs fornorskning. Av Edv. Lehmann	96
Svarabhaktivokalen i aasdølsk. Av Didrik Arup Seip	100
Gange Rolvs strandhugg. Av Magnus Olsen	104
To breve fra O. Rygh til Sophus Bugge. Meddelt ved Magnus Olsen	108
Gaade. Ved Catharinus Elling	113
P. A. Munch og det nationale gjennombrudd. Av Moltke Moe	117
En ukjent avhandling av P. A. Munch. Ved Moltke Moe	127
Breve fra P. A. Munch til George Stephens. Meddelt ved Magnus Olsen	142

Smaastykker.

I. «Sysaker». Av Edv. Bull	67
II. «Hiva.» Av Ragnvald Iversen	67
III. Folketro om gravhauger. Av Haakon Schetelig	68
IV. Dis�ping. Av Oluf Kolsrud	114
V. «På kung Orres tid.» Av B. Symons	114
VI. Daarefjeld. [Efter Axel Olrik] ved M. O.	114
VII. «Hiva.» Av J�rg. Reitan	115
VIII. Musen som Lokes arvtager? Av Ragnvald Iversen	116

KUNG ORRE.

ET BIDRAG TIL GAMMEL NORDISK FOLKETRO.

Av Magnus Olsen.¹

I.

I svensk findes en almindelig talemaade 'på kung Orres tid', 'från (sedan) kung Orres tid'. Den forekommer ifølge Svenska akademien's store ordbog (II sp. 2227) første gang i Karl Gyllenborgs komedie «Svenska sprätthöken» fra 1737. «Jag heter Juncker Torbiörn» — heder det i 2den akts 8de scene — «min Far hette Juncker Torbiörn Torbiörnsson af Stollebo, och sa ha vi heta från Far til Son, allt sedan Kong Orres tid». Og i 3dje akts 2den scene, hvor junkeren maa høre en skjændepreken af grev Hurtig, kommer udtrykket igjen: «Skiäms ni intet, Juncker, at gå sa sluskut klädder, som ni gör? Kom väss, Er råck var giord i Kong Orres tid; fy, hvad för flattiga hår, orena lintyg, lapputa strumpor, tiocka, plumpa bondskor med remar uti . . .»

I betydning svarer udtrykket 'kung Orres tid' ganske til vort 'arilds tid'; dog skal den svenske talemaade have en spøgefuld klang, som vor tilsvarende vending mangler. Derfor har en nyere svensk forfatter I. Lundström kunnet skrive et komisk heltedigt om kong Orre: «Kung Orres saga. Fornnordisk dikt i tio sänger» (1892).

Udtrykkets oprindelse er usikker. Det har været fremholdt, at det mulig, om ikke opstod, saa i det mindste er blevet fremhjulpet ved et lidet humoristisk skrift «Kung Orres Mandat», som opnaaede stor popularitet i Sverige i det 17de aarh. og

¹ Ved en misforstaaelse, som bedes undskyldt, er dette stykke trykt med en retskrivning, som er forskjellig fra tidsskriftets vanlige.

udkom i en række optryk. Rudbeck omtaler dette i «*Atlantica*» (II s. 228). Det skulde efter Rudbeck oplæses og kong Orres vise synges i et 'gjestebodz krigj', som 20de dag jul holdtes 'mest hoos alle Bönder'.¹

Men hvem er saa igjen denne *kung Orre*? Dette spørgsmaal søger jeg nu at løse, men først maa jeg tale lidt om, hvordan svenske forskere for tiden stiller sig til det.

Flere sprogmand har ikke villet noie sig med en saa ubestemt udtalelse som, at *kung Orres tid* svarer til vort *arilds tid*, men de har søgt at vise, at de to udtryk oprindeligt er identiske. Saaledes mener Noreen,² at *kung Orre* er en folke-etymologisk omdannelse af et ældre *i årelids tid (opr. *i årelid, gammeldansk *arælde*, oldn. *ár alda*, «tidlig i tiderne»), og skjønt han selv derom bruger udtrykket «en minst sagdt djärf omstöpfung», er forklaringen dog, uden at nogensomhelst tvil er ytret, optaget i Svenska akademien's ordbog.

Imidlertid har Axel Kock i et netop udkommet skrift «*Etymologisk belysning av några nordiska ord och uttryck*»,³ hvori han (s. 35 ff.) gjør nogle bemærkninger til udtrykket *fra arilds tid*, med styrke fremholdt, at denne gjængse opfatning af flere grunde, baade sproglige og reale, maa opgives. For det første er en udtale *årelids (= dansk *arilds*) intetsteds paavist. Dertil kommer, at *Orre* ikke kjendes som personnavn, saaledes at det bliver ganske gaadefuldt, hvad der kan have foranlediget omtydningen. Og endelig, bemærker Kock (s. 41), «omtals redan under 1600-talet *kung Orre* såsom ett slags sagofigur, och detta utan att hans namn ingår i frasen «i (på) kung Orres tid». Detta harmonierar föga med antagandet, att *Orre* skulle ha fått sin kungatitel uteslutande på grund av uttrycket *i (kung) Orres tid*,» som først er paavist fra 1737.

Naar Kock kalder *kung Orre* «ett slags sagofigur,» forekommer dette mig at være et heldigere udtryk end den beteg-

¹ Jfr. R. Bergström, *Nordisk familjebok* IX (1885) s. 254, og K. R. Geete, smst., ny uppl. XV (1911) sp. 253.

² Nord. tidskrift 1887 s. 560 (= Spridda studier, 1895, s. 49), Sv. landsmålen VI, 5 s. 25. Jfr. ogsaa Falk og Torp, *Etym. ordbog* I s. 23 f.

³ Følgeskrift til «*Inbjudning till den högtidlighet hvarmed prof. G. R. Malmgren kommer att i ämbetet installeras*» (Lund 1911). — Dette Kock's skrift har været mig en udmerket hjælp ved nærværende undersøgelse, idet det indeholder fyldige litteraturhenvisninger og ogsaa ellers orienterer om spørgsmaalets stilling for tiden. [Det er senere indtaget i Arkiv XXVIII s. 167 ff.].

nelse, andre har brugt om ham som «en diktad figur».¹ Af Rudbeck's omtale af kong Orre faar man nemlig det indtryk, at han har været en velkjendt skikkelse for de svenske bønder i 17de aarh. Dette indtryk styrkes videre ved den af Arwidson (Svenska fornsånger III, 1842, s. 483 f.) meddelte barnevisen om kong Orre:²

Kung Orre han skulle till gästbud fara,
 Han hade ingen mössa att på sig taga!
 Mössan hänger vid liljegren [vid Liljegrind],
 Känner du Jakob i Bulseriben?
 För tilleritå [tummelitå],
 Der dansa de små.
 [Var. För gossarne små]
 De spela så väl för kung Orre!³

Fuld vished herfor har man dog først faaet ved de af Hjalmar Lindroth (Samlaren 1907 s. 213) fremdragne ældre kildesteder.

I «Svenska Riksdagsakter» II (1899) s. 112 (1564) forekommer følgende dunkle, efter sammenhængen aabenbart folkelige, vending:⁴

«Hvad kongh Ärrer hafver hender emillan behåller han väll, men thet sker väll en dagh, att han skall spy thet svart utt igen.»

En egte folkelig overlevering om kong Orre bevises ogsaa ved det næste kildested (i et haandskrift af Axehjelm fra 1629—34), skjönt det indledes med en lærd kombination:

«Artus Rex Sueciæ internus 91. Joh. M[agn]i lib. 8 c. 41. heter a Suånska Ärrer. Och hörs änni dagh een Sagha hoos gemene man om Konung Ärrer sãm stridde vnder ijsen etc.»

Her skal man lægge merke til udtrykket «änni dagh», som

¹ Saaledes Geete paa det s. 2 anm. 1 anførte sted.

² Ogsaa — i lidt afvigende form — meddelt af Johan Nordlander i «Svenska barnvisor» (Sv. landsmälen V, 5) s. 76 nr. 113.

³ De følgende vers er ganske som dette; kun nævnes der for hvert nyt vers et andet klædningsstykke, som kong Orre mangler. — Arwidson oplyser, at denne ligesom de følgende barneviser «finnas upptecknade utan melodier; eller ock brukar man upprepa dem för barnen, med en godtycklig musikalisk deklamation».

⁴ Talemaaden forekommer i en rettergangssag i følgende sammenhæng: «. . . hade Sten Svanteson om afttonen begynt att tale um Venegaren och sade till Oloff Göstaffson, att högst:te kong:re Ma:t uthan all rätt och skäll hade honnom och hans slächt samme gardh ifra och förmente sigh medh tidhen kunne then igen bekomme. Dhå svarade Oloff Göstaffsson: hvad kongh Ärrer [etc.]»

peger mindst etpar decennier tilbage fra Axehiälm's tid, altsaa til 16de aarh. Kock (som forøvrigt først under korrekturen er bleven opmærksom paa de to ældste kildesteder) har derfor med stor sandsynlighed kunnet hævde kong Orre som en middelaldersk sagnskikkelse.¹

Saa langt kan jeg følge Kock i hans opfatning af kong Orre. Derimod kan jeg ikke slutte mig til hans dristige gjætning, at *kung Orre* er den *king Orry* eller *Gorry* (oldn. *Godrøðr*), som i 1079 erobrede Man og senere gennem sin lovgivervirksomhed kom til at staa for øens befolkning som repræsentanten for de gode gamle dage, som «the fountain-head of all that is old and time-honoured.»²

At denne forklaring er dristig, er Kock selv fuldt klar over. Han gjør udtrykkelig opmærksom paa, at *Gorry*, *Orry* i de ham tilgængelige kilder først kjendes fra ny tid. «I fall³ formen *Gorry* (*Orry*) är en gammal, redan under medeltiden uppkommen form, sa förhåller den sig naturligtvis till . . . *Goþroþr* på följande sätt . . . Med förlust av δ framför *r* (jmf. nom. fl. *fiodrir > *fiórir* etc.) har till *Go(þ)røþr* bildats kortnamnet *Gorri*, väsentligen som man i fornsvenskan bildat t. ex. av *Guzærk* (dvs. *Gufszærk*) ett *Guze*, av *Ge(r)munder* ett *Geme* etc. (andra liknande exempel hos Lundgren i Ark. III, 225 ff.)»

Men dette er betænkeligt. *Gorry* maa kunne have udviklet sig direkte af *Godrøðr*, og enhver vil indrømme, at det er den enkleste og naturligste forklaring. Det ellers ukjendte, efter sin dannelse usædvanlige kortnavn *Gorri opstilles som middelaldersk mellemform kun for at aabne en vei for *king Gorry* (*Orry*) fra Man til Sverige allerede i middelalderens sidste aarhundreder. Kock antyder muligheden af, at «en saga om kung Orre» i den

¹ Ogsaa Lindroth (anf. st.) finder det «klart, att vi få ta kung Orre mera på allvar och att han är något annat än en ombildning af *Arills* (*tid*). I hvad mån något sammenhang verkligen finnes med kung Artus eller Arthe hos Joh. Magni, därpå vågar jag icke inlåta mig, men saken vore värd en undersökning. En sagogestalt har kung Orre dock uppenbarligen varit.»

² Vigfusson's ord i A. W. Moore's «The Surnames and Place-names of the Isle of Man» (London 1890), hvor han (s. 88—90) redegjør for navnets udvikling fra *Godrøðr* til *Gorry*, *Orry*. Ligesom Vigfusson opfatter Kock *Orry* som en «kollisions-form» af *Gorry*. I den faste forbindelse *king* (*konung*) [*G*]*orry* faldt i udtalen navnets begyndelseskonsonant bort, hvilket førte til en analyse af ordforbindelsen, hvorefter denne opfattedes som *king Orry*.

³ Udhævet af Kock.

nævnte tid har indvandret fra Man til Sverige; men han har intet at anføre om handelsforbindelser mellem Man og Sverige i tiden 1250—1500, endsiige om sagnoverførelser fra det ene land til det andet. Heller ikke vides *king Orre* at være kjendt i England eller Norge, saaledes at det ogsaa vilde være dristigt at formode, at et sagn om ham var kommet fra Man til Sverige over et af disse lande.

Det bør ogsaa nævnes, at det neppe er ganske betydningsløst, at kong Orre for Axehiålm har staaet som en hjemlig konge. I det hele synes de tre anførte kildesteder i Riksdagsakter, hos Axehiålm og hos Rudbeck, at vise, at han har dybe rødder i svensk jordbund.

II.

Det er vanskeligt at danne sig et bestemt indtryk af kong Orre paa grundlag af talemaaden i Riksdagsakter for 1564. Han synes at have staaet for bevidstheden som en sagnhistorisk eller mythisk person, hvem man har tillagt en regelmæssig tilbagevendende virksomhed: Der er noget, han holder fast paa, men kun for en tid, saa maa han give det fra sig. Og han giver det fra sig som noget sort: det har da vel en anden farve (vel snarest hvidt), mens han har det i sin magt.

Desværre giver det andet kildested ingen sikker besked om kong Orres væsen. Han stridde vnder isjen . . . siger Axehiålm; men hvad der saa skjuler sig under det følgende etc., har han undladt at meddele. Vi kan bare spørge: Har isen noget med kong Orres ovenfor antydede regelmæssig tilbagevendende virksomhed at gjøre? Skulde hans virksomhed særlig være knyttet til vinteren?

Kanske hjælper det tredje kildested, som findes i Rudbeck's «*Atlantica* II (1689) s. 228, os til at give et bestemt svar paa dette sidste spørgsmaal. Rudbeck omtaler nemlig kong Orre — eller rettere sagt «*Kung Orres Mandat*» — i forbindelse med en juleeskik. Vi bør derfor se nærmere paa dette sted og helst anføre det i sin helhed:

«Är och ännu mest hoos alle Bönder den seden, att när desse 19 Juledagar äre förbij, så föres ett giestebodz krijg, i det Huusbonden kommer in i giestebodzstugun, och hugger en yxe mitt på golfwet fast, hwilken Stugupijgan effterföljer med Soopqwasten, Kokerskan med knifwen och stekespettet, Drengen med syltan och Källar-

drengen med tunnetappen, och mera sådant sällskap, williandes lijkasom kiöra ut Giesterna, doch alt med skiemt, och der de någon hafwa som kan läsa och siunga, så upläses K. Orres Mandat, och siunges hans wijsa, hwilken och är för många Åhr i tryck utgången, och finnes på åtskillige lustige rjm skrifwen.»

Det vilde være et lidet sprang i udviklingen, om vi af dette sted hos Rudbeck uden videre sluttede, at Orre selv var en svensk juleskikkelse i 17de aarh. Vi maa tage for os selve «mandatet» og den dertil knyttede «vise» og se, om dette skrift kan lære os noget om, hvem kong Orre var.

Af de 5 kjendte optryk af «Kung Orres Mandat»¹ er det 4de forsynet med følgende titel: «Kung Orres *Mandat*, Sampt der hoos K. Orres Wijsa. Såsom ock: Itt lönneligit Samtaal emellan Juwan och Jöns som talades medh hwar andra. Tryckt nu nyligen».

Som denne titel viser, falder det lille skrift (som udgjøres af omtrent et halvt trykark i liden oktav) i tre dele, som efter sit indhold hænger sammen, men hvoraf den sidste (samtalet mellem Juwan og Jöns) ikke vedkommer os her, da den ikke omtaler kong Orre. «Kung Orres Mandat», som synes at være en parodi paa det 17de aarh.'s kundgjørelsesstil, indeholder etslags pas for en ridder og kongelig embedsmand med det morsomme navn «Snarflychtig och Ehrelös Buske Jösse» — d. v. s. hr. Rædhare² — med tilnavnet «Stoorsupare», som har tjent kong Orre trofast og kjæmpet drabelig ved hans side, men nu, da han er bleven gammel, faar lov til at vende tilbage til landlivets fred. Hvad slags kampe, han har deltaget i, lader vi «mandatet» selv fortælle om, idet dets begyndelse her skal anføres³:

¹ 4 af disse (indbundne sammen) findes i Kongl. biblioteket i Stockholm, og ved imodekommenhed fra bibliotekets side har jeg havt dem tillians her i Kristiania. Et 5te kjender jeg af omtale fra P. O. Bäckström, Svenska folkböcker II (1848) «Öfversigt» s. 154 (hvor til professor Moltke Moe har henvist mig): «Kong Orres Redelige Mandat» i Zetterstömska samlingen paa Universitetsbiblioteket i Upsala, bd. I, hvor dette skrift følger umiddelbart efter og er trykt med samme typer som et skrift, der angives at være trykt i «Norrköping 1683».

² Navnet er vistnok valgt med tanke paa «Jösse», d. e. haren (jfr. Hjelmqvist, Arkiv XVI s. 191, [XVIII s. 128 ff.]), der, som det siges i Norge, har «hus i hver busk», saaledes at «Snarflychtig Buske Jösse» bliver en betegnelse for en rædhare. Lydligheden mellem svensk «Jösse» og det norske ord for hare (*jase*, se Aasen s. 333) er vist ikke tilfældig.

³ Efier det optryk, som kommer først i det i anm. 1 nævnte bind i Kongl. biblioteket.

«Wij Orres vnderteknade Skinkefatz Säxmän widh östre Kåalfatet vthi Korfuerijkes Härad.

Göra witterlighit medh thetta wärt oskreffne Paß för allom som thet hwarken läsa eller höra få: At thenna Paß-wijsare wår Sokneman Snarflychtigh och Ehrelöß Buske Jösse medh thet wedernampnet Stoorsupare: Är Namnkunnig och Wannmächtige Kung Orres gamble Tiänare: som hafwer warit medh honom på sex General Korfwetogh: Och tiänt vnder haus Kyrisserar medh twa wijdha Skedar een stoor Gaffel och twa welliga Skinkeskrämare vthi en slijdha vthi allahanda Farligheeter som är heet Käl heet Gröt / Sodh och Wällinge etc. Och besynnerligh vthi een flötebuncke bewist sikh som een Manhaftigh Funcke: Vti Smörs Ost / Skinkers och Steeks stormning och Tornering förhällit sikh som en Tapper Hielte: Så at han aff högstbemälte K. Orre hafwer warit högdtt betrodd och ärnat til en General Öoltok vthi heela Norlanden», o. s. v. Kong Orre har derfor givet ham «Skiöld och Hielm: Nemligh een halff sudin Pölsa twa Gafnar i korswijs igenom satte.» Men efterat han har mistet sine skeer og sin gaffel, «Och nu nylighen vthi senaste Haärnootz togh som stodh i itt Bondegästbodh / mist sin wänstre Haärlock och twa Tänder framman i Munnen / så at han är i Munnen ther aff meenför blifwin», saa har kong Orre undt ham en rolig alderdom som «Lögnenes Befodrare allenast öfwer Linda och Norabergslagh.» Han sender ham nu hjem til hans forleninger «Maatlösa och Öl-lösa» og skjænker ham «frijheet för alla Gästebodz tunga och beswär.» Under dokumentet sætter endelig de nævnte «skinkefatz sexmän» sit «Signet och Bomereke / såsom effterföllier: I. Hunger i Maga: Medh sitt brukelige Signet: Som är Tumpin i Ölet / Tyster widh bole & c. II. Torsten i Strupa . . . III. Tomer i Tagom . . . IV. Skamfuller i Gästebodh . . . V. Sqwallerbytta . . . VI. Öoltoker i Dryckesmåål . . . Datum aff Nulliby-Sochn *Cal. Græcis*, och vthi K. Orres 30. Regimentz ahr. Medh egen hand skrifwit och vnderskrifwit.»

I det folgende afsnit «Kong Orres Wijsa» varieres »mandatets» indhold, uden at dog nogen bestemt figur er hovedpersonen:

OM Kong Orre qwäder iagh een Wijsa /
Som vthi Norie stridde vnder Isen
Medh steekta Rofwor / emot Askefijsen /
Vthi itt Gästebodh / medh Kåringe Grijsjer
I fält han reeste / moot hungriga Maghar
Knifwen han hweste / i otta Daghar.

Tu Maatfaat stoore / lät han tå *blocqvera*,
Alle ther wore / til storm sikh *présentera*,
Knifwen the droghe / vthi Orrens Nampn /
Förr än the wore / til bordet budne fram
Först war een Smörrask / Bondens Borde hedher /
Til grund skutin / at kullen raasa nedher.

Efter dette «Smöörtåagh», hvori «Några Hoffmän kiäcka» «blefwa Riddare slagne» (strofe 3) skildres i strofe 4, hvordan «blefwe seen berende¹. Tu roga Kalfaat / medh Skedhar ganska många», og derpaa fortælles om marschen «Skinckan *attaqvera*», «öfwer itt farlighit Paß / I een diup gröte Skål» (strofe 5).

The öfwerkomne / ruste på Skinckan fast /
 Som Turckar grymme / medh *furi* och stoor hast /
 Therföre Lyckan / wände sigh them ifrå /
 Widh een Ööltunna / hände ey bätter än så /
 Orren Ööltoken medh sitt Artollerij /
 Belibbade broken / så ändas Orrens Krijg.

Hvad vi af kong Orres «mandat» og vise lærer for forstaaelsen af denne sagnskikkelse, er ikke særdeles meget, men det giver os dog, som jeg tror, enkelte trygge holdepunkter.

For det første bør vi merke os, at kong Orre i visen — men naturligvis ikke i det kongelige «mandat» — tre gange ret og slet kaldes *Orren* i bestemt form, uden kongetitel. Dette er en dagligdags, familiær benævnelse paa ham, som tydelig viser, at han er en udpræget folkelig skikkelse. I visens begyndelse forekommer derimod ganske naturlig den hoitideligere, saa at sige officielle betegnelse: kong Orre.

Denne kong Orres udpræget folkelige karakter godtgjøres ogsaa ved visens indledningsord, hvor vi atter faar høre om hans strid under isen: Visen antyder lidt mere af den «Sagha hoos gemene man om Konung Arre såm stridde vnder ijsen etc.», som Axehjältn omtaler fra omkr. 1600, men desværre ikke nok til, at vi derpaa kan bygge noget sikkert om kong Orres egentlige væsen. Ialfald kan jeg for tiden ikke faa noget mere ud af visens humoristisk farvede og maaske delvis af hensyn til rimet valgte ord om kong Orre,

«Som vthi Norie / stridde vnder Isen /
 Medh steekta Rofwor / emoot Askefijsen /
 Vthi itt Gästebodh / medh Käringe Grijsjer.»

Særlig bør dog mindes om den sterke fremhæven af gjestebudskrig, som gaar gjennem saavel mandatet som visen. Derved passer det hele skrift fortrinlig til at foredrages i et gjestebud².

¹ Particippium af verbet *be-renna*, *be-ränna*.

² Hermed kan sammenlignes, at i den s. 3 anførte barnevise skulde kong Orre «till gästabud fara».

Men ser vi nærmere til, vil vi kunne udtrykke os mere bestemt om arten af det gjestebud, som har fremkaldt skriftet. Den tanke, som ligger bag «mandatet», er aabenbart denne: En enkelt gjest «Buske Josse» tages som repræsentant for det hele selskab. Husets gjester har kjæmpet sig tappert gjennem maaltid efter maaltid, og nu har de omsider udtjent og skal faa hvile ud efter sine felttog under kong Orre. Med andre ord: Den situation, som forudsættes, er avslutningen paa en længere række af gjestebudsdage — længere end saadanne tilfældige fester som bryllup og gravøl —, og derfor ligger det nær at antage, at kong Orres «mandat» og vise, skjønt de ikke nævner julen med et ord, dog er forfattet med sidste dag i julehelgen for oie. Skriftets indhold stemmer altsaa fuldstændig med den brug deraf, som Rudbeck oplyser om, og vi kan fastslaa, at kong Orres «mandat» er fast knyttet til julens sidste dag, paa Rudbeck's tid i Sverige 20de dag jul («när . . . 19 Juledagar äre förbij»), den 13de januar. Paa denne dag kundgjør kong Orre ved sit «mandat», at julen er slut. Han er med at «kiöra ut Giesternä, doch alt med skiemt».

Efter dette kan vi tildele kong Orre en plads i kalenderen paa en af julens merkedage, den dag, som var viet St. Knut, der ogsaa tænkes at afslutte helgen: «tjugonde Knut kör julen ut». Sidste dag i julen kaldes i Sverige «far-ängladag» eller «ängla-fardag»; for da mente man at «englene» eller de døde, som havde været med at feire jul paa gamle tomter, for af gaarde. Den svarer til den norske «affaredag» (den dag, da gjesterne farer af gaarde), som er 14de dag jul eller 7de januar, ogsaa en Knuts-dag; ved denne dag heder det i Norge: «Sante Knut kjøyrer jöli ut».¹

Kong Orre kan altsaa betragtes som en folkelig modsvarighed til den kirkelige kalenders St. Knut. Det ligger da nær at tænke sig, at han som «tyvende-dagens» juleskikkelse er ældre end denne helgen. I saa fald tilhører han vel den store flok af overnatur-

¹ Se H. F. Feilberg, Jul II s. 295, 303 f. og den dertil anførte litteratur. (Feilberg maa have misopfattet forholdet, naar han, efter at have refereret Rudbeck's skildring af «gjestebudskrigen», fortsætter: «Er der nogen tilstede, som kan læse og syng, fortæller han historien om kong Orre og synger hans vise: «Kung Orre han skulle till gästabud fara [etc.]. Det er nu en selskabsleg.» Rudbeck maa jo mene den med «Kung Orres Mandat» forbundne vise: «Om Kong Orre qwäder iagh een wijsa».)

lige væsener, som har holdt sig i folketroen lige fra hedendommens dage.

Vi bør nu se os om efter mulige ikke-kirkelige overnaturlige væsener, som optræder ved julens slutning. I Norge har man til «affaredagen» eller, som den ogsaa kaldes, «Eldbjørgdagen» (egentlig den dag, da man bjerger eller slukker ilden, efterat gjeesterne er draget bort)¹, knyttet forestillingen om en kvinde Eldbjørg, som man dyrkede ved at drikke «Eldbjørgminne» og opfattede som etslags helgeninde, hvorfor 7de januar i den islandske almanak kaldes *Eldbjørgarmessa*². Noget lignende tor vi kanske vente at finde ogsaa i Sverige: en personifikation af en dag eller en række dage ved julens slutning, som vi kan identificere med kong Orre.

Omkring kong Orres dag, 13de januar, sluttede i den kristne middelalder den nordiske julemaaned (oldn.-isl. *jólmánuðr*, *hrútmánuðr*, *mørsugr*), og den 4de vintermaaned, oldn. *þorri* (vor almanaks «torsmaaned»), begyndte. Efter gammel islandsk tidsregning faldt dennes første dag mellem 9de og 16de januar (Vigfusson, Dictionary 742 a), altsaa saa nær kong Orres dag, som det overhoved var muligt.

Allerede lydligheden mellem *Orre* og maanednavnet *þorri* er egnet til at vække vor opmærksomhed. Kjender nu nordisk folketro en personifikation af *þorri* — i lighed med den norske Eldbjørg —, som kan blive gjenstand for en sammenligning med kong Orre? Som bekjendt, maa spørgsmaalet besvares med ja, og næste skridt i undersøgelsen maa derfor blive at føre frem for læseren *þorri*-maanedens repræsentant.

III.

Af nyere barnerim og talemaader ved vi, at den 4de vintermaaned *þorri* og den efterfølgende maaned *gói* eller *gæ* (svensk *göjemaaned*, vor almanaks «gjömaaned») i Norge er blevne opfattede som to personer «Torren» og «Gjø'i» eller «Gjøa,» hvoraf den første (hvis navn sandsynlig betyder tørfrost³) tænkes at bringe tørveir med solskin, medens Gjø'i eller Gjøa (hvis navn

¹ Jfr. *eldsdagr jóla* i norske diplomer fra 15de aarh.; se Fritzner's ordbog.

² Se L. Daae, Norges Helgener s. 202 og den der citerede litteratur.

³ Herom vil der blive talt mere i det følgende.

vistnok er afledet af et gammelt ord for sne¹) kommer med storm og sneveir:

Torren med sitt Skjegg
 lokkar Borni under Sole-Vegg,
 Gjø'i med sitt Skinn
 lokkar Borni inn

(I. Aasen, Norske Ordsprog, 2. udg. s. 189). Fra det Trondhjemse er rimet meddelt i denne form:

Torren med sit Skjæg
 lokker Børn udfør Væg;
 Gjóa med sit Skind
 jager Børn ind

(Norsk Tidsskrift III, 1847, s. 5). Fra Helleland ved Egersund er det opgivet mig saaledes²:

Torre med sit skjegg
 lokke bådna onne vegg,
 Goi med sit skinn
 jage bådna inn.

I Bernt Støylen's «Norske barnerim og leikar» (1899) s. 14 nr. 70 er verset anført fra Søndmøre, hvor det lyder:

Torren med sitt skjegg
 lokkar borni under solevegg,
 Gjō med sitt skinn
 jagar bonni i stova inn.

Ogsaa fra Sverige og fra det gamle danske landskab Skaane kjendes denne personifikation af de to efter julen følgende vintermaaneder. I Smaland siges ifølge Rietz's ordbog (s. 729 b):

Thor slår mä sin slägga
 så dä knakar i knut å vägga³;

¹ Se Sophus Bugge, Arkiv IV s. 123 ff.

² Af adjunkt H. G. Terland, Stavanger, som tilføier, at man sammesteds ogsaa har rim om marts og april:

«M a s s e aldri så kvass,
 han komme me lau å grass.
 Prilamøy, har ko 'kje et lass høy,
 så har ho ei såde,
 å har ho 'kje ei såde,
 så får ho bonden te å gråde.»

³ Hertil bemerker Rietz i en anmerkning: «I trähus smäller det under stark köld i väggarne, hvaraf talesättet: 'dä ä så kallt, så dä smäller i knutarne'.»

Gya mä sin slya,
 kör barn bakom gruva;
 Matts¹ mä sitt skägg
 lokkar barn utom vägg;
 Frua² mä sin hua,
 kör dem ini stua.

Det som i Norge siges om januar, *þorri*, gjælder her marts, hvilket hænger sammen med, at «Thor» i svensk (og i ældre dansk) ogsaa kan betegne marts.³ Dette er tilfældet i det rim, som Rietz meddeleer fra Oxie herred i Skaane:

Thor mä sitt långa skägg,
 lokkar småbarn utom vägg;
 men se'n kommer Avel-snue
 å körer den in i grue.

Formen «Thor» (som kan rime med «jord») har været udsat for indvirkning fra gudenavnet Tor, som har langt lukket *o*; ogsaa slæggen i det smaalandske vers stammer vistnok fra guden Tor. Men fra andre steder i Sverige opfører Rietz navnet paa januar i former med aabent *o* (*torr-manad*, *torre* Vestergötland), som svarer til det oldn.-islandske *þorri*.

Paa lignende maade optræder i Skaane en personifikation af «göjemanad» (februar), som ganske svarer til «Gjö'i, «Gjöa» i Norge. Man siger her: «I da rister Gyja sin skinnkjortel», naar det er snedrev (Rietz s. 232 b) og: «När fru Göja flitigt rister sina blar (d. e. naar der kommer megen sne i februar), blir det ett godt år.»⁴

At denne personifikation gaar tilbage ialfald til c. 1300, lærer vi af et norsk stedsnavn.

Gjöastein, udt. *jö'astain*, er navn paa en gaard överst i den af hoveddalene paa Voss, som fører nordover fra bygdens midtpunkt (Voss matr. gaard-nr. 73). I «Björgynjar kalfskinn» s. 71 b og 74 a (P. A. Munch's udg., Kristiania 1843), et haandskrift, som antagelig er fra omkr. 1360, men for en stor del

¹ «Matthiasdagen den 24 februari, som allmänt säges kasta heta stenen, da dagmejan («mä sitt skägg») börjar smälta snön och stenarne fräta isen omkring sig» (Rietz).

² «Vårfru-dagen, den 25 mars» (Rietz).

³ Jfr. Östnord. och lat. medeltidsordspråk II s. 87 ff.; Noreen, Svenska etymologier s. 71 f.; Kalkar, Ordbog til det ældre danske Sprog IV s. 421.

⁴ Hildebrandsson, Antiqv. Tidsskr. f. Sverige VII nr. 2 s. 28.

bygger paa optegnelser fra den tidligere del af 14de aarh., er navnet skrevet henholdsvis i *Goasteini* og i *Gaasteini* (det sidste sikkert forvansket). Jeg har i «Norske Gaardnavne» XI s. 537 f. forklaret det som *Gaivarsteinn, sammensat med en personbetegnelse i genetiv, i lighed med gaardnavnet *Gjúkasteinn* i samme herred (gaard-nr. 31, smst. s. 531) og med grænsemærket *Risasteinn* i Jemteland (DN. XVI 300, 1482). Denne personbetegnelse synes ikke at kunne skilles fra maanednavnet *gói*, *gø*. Vi træffer da her igjen barnerimets skindklædte Gjø'i eller Gjøa, som bringer storm og sneveir. Gaardnavnets andet sammensætningsled synes at have hensyn til en af de store ioinefaldende stene i den vældige ur ovenfor gaarden, kanske snarest den fritstaaende, skraat opstikkende lange og smale *jy'grastein* (udtalt med aabent *y*), som sees i lang afstand, og som efter et sagn skal være baaren did af en gyger og bestemt til at danne bro over elven. Her har vi saaledes sandsynlig et minde ialfald fra den tidlige middelalder om sne-maaneden *gói*, *gø* opfattet som et overnaturligt kvindeligt væsen. Hendes virksomhed er af befolkningen nede i «Tjukkebygdæ» naturlig bleven sat i forbindelse med en sten (opfattet som Gjøa's troldestav? jfr. s. 12 l. 1) øverst i den trange dal, hvorigjennem nordenvind og snedrev finder vei ned til de tættere bebyggede egne.

Er nu *gói*, *gø* allerede i den tidlige middelalder bleven opfattet som etslags kvindeligt vinterdæmon, tør et tilsvarende forhold med sandsynlighed forudsættes for hendes mandlige mod-svarighed i de nyere nordiske barnerim og talemaader. En støtte herfor kan man finde i den nysislandske benævnelse paa den sidste dag i maanederne *þorri* og *gói*, det i sin oprindelse dunkle og aabenbart gamle *þorra-þræll*, *gói-þræll*, som ialfald for den almindelige sprogbevidsthed maa have været opfattet som «Torre's, Goi's træ».

Ved kun at tage hensyn til sikkert folkelige overleveringer er vi saaledes naaet til det resultat, at der for den tidlige middelalder maa opstilles nordiske personifikationer af de to vintermaaneder *þorri* m. og *gói*, *gø* f. Derved er det samtidig gjort indlysende, at de to mytheskikkelser *Þorri* og hans datter *Gói*, som omtales i de halvlærde, i det væsentlige indbyrdes overensstemmende fortællinger «Hversu Nor-egr bygdist» og «Fundinn Noregr» i Flatøbogen (I 21 ff., 219 ff.)¹, ialfald i sine grundtræk er hentede fra virkelige, hjemlige sagn.

¹ Jfr. Finnur Jónsson, Oldn. og oldisl. litt. hist. II, 2 s. 658, 819 f. (hvor

I disse beretninger er *Þorri* søn af *Sneer* (sne), søn af *Jökull* (jökkel) eller *Frosti* (frost), søn af *Kári* (vind), som er broder af *Hleir* eller *Ægir* (hav) og *Logi* (lue) og søn af *Fornjótr*, konge over Finland og Kvænland. Dette er aabenbart en lærd slegrække, hvortil de folkelige skikkelser *Þorri* og *Góí* har givet foranledningen; men hvad der videre fortælles om disse, ser egte nok ud.

Torre var en stor blotmand. Han holdt blot hver vinter, og det blot kaldtes *Þorrablót*, hvorefter maaneden *þorri* fik navn¹. Ved dette blot blev han dyrket af kvænerne, forat han skulde give sne og godt skiføre; «det blot skulde være ved midvinters-tid.» Engang forsvandt *Goi* ved denne offerfest, og da man en maaned forgjæves havde søgt efter hende, holdt Torre *Góiblót* (hvorefter den følgende maaned blev benævnt) for at faa vide, hvor hun var. Men ogsaa dette var forgjæves, og Torres to sønner *Norr* og *Gorr* drog ud for at lede efter hende. *Gor* kom østfra søveien til Norge og underlagde sig kysten med alle øer og skjær. *Nor* ventede, til der var kommet sne paa fjeldene, og gik saa paa ski vest over «kjølene» og kom ned i Trondelagen. Dette landskab underlagde han sig og gjorde sig senere til herre over hele det indre af Norge. Sidst kom han til Oplandene, hvor han omsider fandt sin søster igjen hos kong *Rolv* paa Hedemarken.

Det, som navnlig giver denne fortælling et folkeligt præg, er maanedsnavnens udledning af offerfesterne *Þorrablót* og *Góiblót*. Hvad den første af disse angaar, kan det ud fra norrøne kilder bevises, at vi har med en hedensk offerfest at gjøre. *Þorrablót* er ifølge «Hversu Noregr bygðist» et andet navn paa midvintersblot (*miðsvetrarblót*), som holdtes ved midvintersnat (*miðsvetvarnótt*) eller *hokunótt* (*hoggunótt*), den 12te januar². Ordets oprindelige betydning har uden tvil været: blot, som holdes (paa første dag) i *þorri*; jfr. *haustblót* «blot som finder sted om høsten». Men det maa have været let udsat for at blive forstaaet i lighed med *disablót*, *alfablót* (dyrkelse af diserne, alverne) som: blot til *Þorri's* ære, og har da kunnet være en af foranledningerne til, at *þorri*

det udtales, at disse fortællingers «original vistnok har tilhørt tiden efter midten af det 13. årh.»).

¹ *Þorri* var blótmaðr mikill; hann hafði blót á hverju ári at miðjum vetri, þat kölluðu þeir Þorrablót; af því tók mánaðrinn heiti (Flat. I 219).

² Jfr. Keyser, Nordmændenes Religionsforfatning i Hedendommen (1847) s. 100 f.

fik sin personifikation i en mythisk skikkelse *Þorri* (jfr. Eldbjörg). Efter *Þorrablót* kan under den episke udformning af sagnet være dannet offerfesten *Góiblót*, som i saa fald aldrig har eksisteret udenfor digtningens verden. Som vi dog senere skal se, kan der fra svenske og nyislandske kilder hentes støtte for opfatningen af *Góiblót* som en hedensk fest, sidestillet med *Þorrablót*.

Det maatte falde naturligt i en lærd middelaldersk kombination at gjøre *Þorri*, som man dyrkede for at faa godt skiføre, til en søn af Sne og en sønnesøn af Jokel eller Froste. For den almindelige bevidsthed har Torre staaet som repræsentant for en af de om vinteren virksomme naturkræfter. Hvilken dette har været, kan ikke være tvilsomt efter det, som vi har lært af de nyere barnerim: Torre kommer over jul med klar himmel og lokker børnene ud «under sole-væg». Han er tørfrostens personifikation, som «slar mä sin slägga, sa dä knakar i knut á vägga». I overensstemmelse hermed maa man ialfald i middelalderen¹ have sat *Þorri* i nær forbindelse med adjektivet *þurr* «tør» og opfattet maaneden som tørfrost-maaneden, en passende betegnelse for tiden fra julehelgens slutning til ind i februar, da der gjerne, som det heder i en islandsk saga ved en bestemt begivenhed, indtræder tørfrost og godt føre; men derpaa kommer februar (*gói, go*) med snedrev og gjør veiene ufremkommelige².

¹ For nærværende undersøgelse er det ligegyldigt, om *Þorri* ogsaa oprindeligt hører sammen med adj. *þurr* «tør» eller med verbet *þverra* «aftage». Med Bugge (Arkiv IV s. 126) og Kock (Antiqv. tidskrift f. Sverige XVI nr. 3 s. 12 f.) er jeg mest tilbøielig til at antage det første. Noreen (Svenska etymologier s. 71 f.) og Falk og Torp (Etym. ordbog II s. 372) formoder derimod oprindelig sammenhæng med *þverra*, idet de gaar ud fra, at *Þorri* maa betyde det samme som den af Noreen for det gamle svenske og danske ord *thordsmauadh* (*formaaned, tormoned* osv.) opstillede grundform **þurdmánaðr* (**þyrð-*) «minskningsmånad» (jfr. oldn. *þurðr* m. «forminskelse, aftagen»). — Noreen taler om «det på grund af ifrågavarande årstids beskaffenhet föga antagliga 'barvinter', som Bugge och Kock föreställa sig. Bugge bruger ikke betegnelsen 'barvinter' eller 'barfrost', men 'tørfrost' (oldn. *þurrafrost*), som er mere omfattende og godt kan bruges om *turrveder* («tørt veir uden regn eller sne», Aasen) med *skare* paa sneen.

² Valla-Ljóts saga (Isl. fornsögur) s. 177 f.: Nú liða jólin, ok er veðrátta góð . . . Fóru þeir . . . fjórir saman. Ok er þeir kómu út í Ólafsfjörð, var varan eigi búin . . . ok er dvölin var löng, þá rak á frost mikit, svá at eigi mátti á skipinu fara . . . ok váru þeir þar hálfan mánað hriðfastir; síðan gerir þurrafrost ok færðir góðar, ok leggr fjörðinn, svá at eigi mátti á skipum fara . . . Þeir fóru tólf saman þar til skiptaz vegir heidarinnar. Þá þykknaði veðrit ok dreif; færðin var þung.

IV.

Fra *Þorri*, tørfrostens og det klare vinterveirs personifikation, hvis maaned begyndte mellem 9de og 16de januar, vender jeg nu tilbage til *kong Orre*, som i svensk folkeskik er knyttet til julens sidste dag, den 13de januar.

Som vi har seet, er der flere andre berøringer mellem *Þorri* og Orre end deres optræden paa samme plads i kalenderen.

De er begge populære skikkelser, som har faaet sine barnerim og sine barneviser. Den godslige gamle skjæggede Torre, som lokker børnene ud i solen, synes at svare ganske godt til kong Orre, om hvis hue og andre klædningsstykker man sang for børnene, naar man klædte dem paa.

De betegnes begge paa en familiær maade som «Torren» og «Orren,» med tilføiet bestemt artikel.

Langt vigtigere er det dog, at kong Orre ligesom *Þorri* optræder i forbindelse med vinterkulden. Det slutter vi ikke blot af Axehiälm's og Orre-visens hentydning til kong Orres strid under isen; men det synes utvetydig at fremgaa af vort ældste kildested, talemaaden i Riksdagsakter for 1564, hvis endelige behandling jeg har udsat indtil nu: «Hvad kongh Arre hafver hender emillan behåller han väll, men thet sker väll en dagh, att han skall spy thet svart utt igen.» Opfatter vi dette som gjældende en frostdæmons aarvisse tilbagevendende virksomhed i naturen, bliver de dunkle ord forstaaelige: Som den personificerede tørfrost knuger kong Orre i maaneden *Þorri* (januar) den frosne, snedækte jord. Men den dag kommer nok, da han maa give sit rov fra sig igjen som blød, sort muldjord.

Lighederne mellem kong Orre og frostvættten *Þorri* er saa mange og saa væsentlige, at det ikke kan være tvilsomt, at de er to parallelle skikkelser i nordisk folketro. Til denne opfatning var jeg naaet, inden jeg lærte et nyt kildested at kjende, som ikke blot bekræfter dette resultat, men ogsaa oplyser os om andre sider af kong Orres virksomhed.

Rudbeck (*Atlantica* II s. 273) anfører «aff Disas Saga».

«huru som Sigtrud med Disa aflade en Son widh namn Aare, hwilken war en mechtig Krigzman och stridde under Ijsen. Om hwilken Sagan widare förmåler salodes: När Disa bleff nu gammal och hade effter sin mans död länge förestat regementet, och hon

nu skulle döo öfwerantwardade hon honom regementet, och ibland andra Clenodier sitt näät, der uti hon honom klädde. Och sasom han hade stoor lust sikh i jägerij öfwa, for han straxt när snön oc winteren kom, på skijdor, men bleff der aff sniö blind, så at han i 40 dygn matte hålla sig inne, och miste så bada ögonen, serdeles det öga som han syfftade med, war altjd längre mörkt än det andra, som han war waan at blunda med. Tilbad så Frigga, hwilcken befallte Tyfwen [i den latinske tekst *imperat Typhoni*] lägga wata tårar på ögonen, hwar igenom han feck sin syn igen, då han strax dagen effter henne til ära på Isen red med alla sina hieltar til sperrz, och upsatte allehanda til priis åt den som bäst rijda kunde, sedan effter manga offers hallande, giästebod och Juleleekar, slöt han Julefästen med Syltekrijget. Detta är allenast summan aff Disas och aretz Saga, hwilcken elliest mycket widlyfftigare är. Betydningen är sådan:» etc.

De meddelte afsnit af «Disas saga» forekommer midt i en udvikling om kong Orre og hans moder «Disa», som — i overensstemmelse med Rudbeck's opfatning af de fra den norrone litteratur kjendte hedenske guder — sammenstilles med de ægyptiske guder «Orus» (Horus) og Isis, saaledes at saavel fremmede som ældre nordiske forestillinger i nogen grad kan have indvirket paa Rudbeck's fremstilling af det hjemlige, samtidige sagn. Dette er mulig tilfældet med de «40 dygn», da «Aare», i hvem Rudbeck saa en solgud, var sneblind og maatte holde sig inde; tallet 40 stemmer nemlig ganske med det antal dage, som «thuliterne» (nordboerne) ifølge Prokop (Bell. Got. II 15) maatte fuldstændig undvære solen, og det ligger derfor vistnok nærmest at antage, at Rudbeck har denne bestemte tidsangivelse fra Prokop, som han andensteds vides at have benyttet. Den videre, særdeles anskuelige udmaling af Orre's sneblindhed kan derimod nok være egte; dog turde det vel anbefales at være lidt skeptisk ligeoverfor den her optrædende person «Tyfwen», hvortil i Rudbeck's latinske tekst svarer den fremmede guddom Typhon (*imperat Typhoni* = «befallte Tyfwen»). I det hele taget maa man komme ihu, at Rudbeck's gjengivelse af «Disas saga» ikke kan sidestilles med en moderne forskers objektive referat af en kilde, men at den lærde forfatters syn paa flere enkeltheder tør antages at kunne have spillet ind.

Til alt held er der dog i «Disas saga» en række enkelte træk — og det netop saadanne, som vi her har brug for —, som med sikkerhed tør paastaaes at være egte nordiske, fra Rudbeck's egen tid. Det er de træk, som ialfald i sin almindelighed

viser, at Orre har — eller at det i det mindste har været naturligt for en lærd forfatter at lade ham have — forbindelser med vinterlivets forskellige sider, jagt paa ski, hestevædekampe paa isen og julegjestebud. Flere af disse sagntræk støttes desuden af andre nordiske kilder, og hvor dette er tilfældet, tør vi tro, at vi bevæger os paa tryk grund.

I «Disas saga» staar Orre som den mythiske repræsentant for og indstifter af alle julens festligheder. Der møder vi først gjestebudene, julelegene og helgens lystige afslutning med «Syltekrijget», som altsammen staar i fuld samklang med, hvad vi af kong Orres «mandat» og «vise» har lært om dennes «felttog» og «giestebodz krig».

Videre hører vi om, hvordan kong Orre «paa Isen red med alla sina hieltar til sperrz, och upsatte allehanda til priis at den som bäst rijda kunde». «Mandatet» og «visen» har det samme træk, hvor der tales om «Tornering» og om «Hoffmän kiäcka», som «blefwa Riddare slagne». Rudbeck kan dog ikke have laant det fra det lille folkeskrifts knappe antydninger, men det kan ved hjælp af en tredje kilde godtgjøres, at der til grund ligger en virkelig juleskik.

Olaus Magnus giver (De gent. sept. hist. l. I c. 11) en skildring af gøternes hestevædekampe, som holdtes i december, naar der var kommet sne og isen havde lagt sig paa sjøer, elve og myrer. Særlig fremhæver han vædderidtet paa isen 2den juledag. Da red man omkap om saakorn og nye klæder, eller den tabende hest kunde tilfalde seiervinderen. Det fremgaar af stedet hos Olaus Magnus (ligesom af Rudbeck, Atl. II s. 282), at saadan kapridning ogsaa har været i brug andensteds i Sverige. Endnu den dag i dag er det paa flere steder i Sverige¹ og i Norge fast skik at kapkjøre hjemover fra kirken 2den juledag.

Her vil man dog maaske gjøre en indvending: Orre er jo, naar han er identisk med *Þorri*, en personifikation af torfrostens og klarveirets maaned, som følger efter julemaaned. Hvordan kan hans virksomhed da ogsaa være knyttet til 2den juledag?

Forklaringen herpaa finder jeg i det velkendte forhold, at julen ved kristendommens indførelse blev flyttet tilbage fra midvinternat til 25de december, en reform, som ifølge Snorre for

¹ Jfr. Sv. landsm. Bihang I s. 256; G. Nikander, Festskrift til H. F. Feilberg [= MM 1911] s. 397.

Norges vedkommende skyldtes kong Haakon den gode: «Han satte det i loven, at man skulde begynde julen paa samme tid som kristne mænd . . .; men tidligere var man begyndt at holde jul hake-natten (*hokunótt* eller *hoggunótt*), det er midvinternat, og der blev holdt tre nætters jul.» Et minde om «den gamle juledag» er endnu bevaret paa Søndmøre, hvor 6te januar¹ ifølge Storaker's haandskrevne optegnelser benævnes saaledes.² Den hedenske julemaanede var altsaa *Þorri*, som begyndte 9de—16de januar (i forhistorisk tid vistnok nogle dage tidligere, se anm. 1), og denne maanedes mythiske repræsentant har rimeligvis ogsaa i hedensk tid været den centrale skikkelse i julens hestekampe og selskabelighed. Denne virksomhed har han saa beholdt efter kristendommens indførelse. Med ham har ogsaa den som en so opfattede julevætte «Torre-suggan», som Hyltén-Cavallius³ omtaler fra Småland, fulgt over i den kristne julemaanede, men denne vættes navn har holdt sig uforandret fra den tid, da den tilhorte den hedenske julemaanede *Þorri*. Selve maanedesnavnet blev derimod ikke flyttet tilbage. Det var kun juleskikkelsen *Þorri* (Orre), som kom til at indtage en plads 2—3 uger længere tilbage i kalenderen.

Hvis «Disas saga» i sine grundtræk gjengiver en hedensk mythe om *Þorri*, torfrostens og den klare vinterhimmels personifikation,⁴ bliver denne udvidelse af Torre's virksomhed saa

¹ Dette datum for den nordiske hedenske jul, som for Danmarks vedkommende er bevidnet af Thietmar af Merseburg, der taler om en stor offerfest i Leire «efter den tid, da vi feirer *theophaniam Domini*» (6te januar), stemmer fuldstændig med den ældste kristne julefest, som indtil 354 (i Rom) eller 379 (i Konstantinopel) faldt paa 6te januar. Denne ældste julefests græske navn *ta hagia phōta* (τὰ ἅγια φῶτα), «de hellige lys», gjenfinder Brate (Ord och Bild 1910 s. 627, Festskrift til H. F. Feilberg [= MM 1911] s. 404 ff.) i omtydet form i det oldnorske *hoku-* eller *hoggunótt*, midvinternat, som uden tvil engang har faldt sammen med *Þorri*'s, den hedenske julemaanedes, begyndelse.

² Jfr. Jón Árnason, Íslenzkar Þjóðsögur II s. 572: «Þrettándanótt var og haldin helg í Grimsey og víðar, alt fram um 1849, hvað sem síðan er, af því hún samsvaraði jólanóttinni gömlu.»

³ Wärend och Wirdarne I s. 242. Her anføres ogsaa formen «Thors-suggan», som sættes i forbindelse med gudenavnet Tor. Det kan dog ikke være tvilsomt, at «Torre» er den oprindelige form, som er bleven omtydet, da den ikke længere havde nogen tilknytning i stedets dialekt.

⁴ En lignende antydning vover L. Bygdén (Samlaren 1896 s. 23) i anledning af et andet afsnit af «Disas saga»: «Brutna ljud af en hel naturmyt tyckas här tränga oss till mötes.»

meget lettere forstaaelig. Denne mythe har nemlig da handlet om Torre's vekslende skjæbne vinteren igjennem: Han er paa-færde paa jagt indover fjeldene, saasnart sneen er kommen. Men i den mørkeste vintertid, da det gjerne er mildveir med overskyet himmel (eller: da solen i de nordligste egne af vor halvo er under horisonten, jfr. Prokop), er vinterhimplens øie blindt. Først med *Jorri* er han atter i virksomhed og fører an i glæden over, at dagene længes og solens styrke tiltager.

Til nogen vished om, hvordan det meddelte afsnit af «Disa saga» som helhed betragtet skal opfattes, er det vel vanskeligt at naa uden gjennem indtrængende granskning af Sveriges videnskabelige litteratur i 16de og 17de aarh., et emne, som ligger nærværende afhandlings forfatter temmelig fjernt. Det er at haabe, at svenske forskere engang maa blive istand til fuldt ud at nyttiggjøre sig, hvad Rudbeck's «Atlantica» og andre dermed ensartede ældre kildeskrifter indeholder af folkloristisk materiale. En udmerket begyndelse i denne retning har L. Bygdén gjort i «Några studier rörande Disa-sagan» (Sammlaren 1896 s. 21—74), hvor han dog ikke kommer ind paa Rudbeck's omtale af kong Orre. For øieblikket turde det være rigtigst at overlade dommen over det eiendommelige Orre-afsnit i «Disa saga» til fremtiden. Men dette bør ikke hindre os fra allerede nu at udnytte enkeltheder, som af indre og ydre grunde tør antages at staa fast, hvor de synes at kunne finde anvendelse i en videre sammenhæng. To saadanne enkeltheder vover jeg her at gribe ud for at fuldstændiggjøre billedet af kong Orre.

Det er først forholdet mellem Orre og hans «moder» Disa.

Navnet *Disa* er egentlig det ord (oldn. *dís*), som betegner en kvinde fra de dodes verden, der har indvirkning paa menneskenes skjæbne og kan forudsige fremtiden (se Fritzner's ordbog). Ved *disablót* dyrkedes disse overnaturlige væsener. De norrøne kilder ved intet at berette om, at *diserne* fortrinsvis har havt sit blot ved midvinterstid.¹ Derimod ved vi med sikkerhed, at julen fra ældgammel tid i stor udstrækning har været en fest for de afdødes sjæle, som da gjester sit fordums hjem. De drager i Sverige bort paa «ängla-fardagen», 13de januar, hvortil i Norge svarer «affaredagen» eller «Eldbjørgdagen», 7de januar.

¹ Jfr. H. F. Feilberg, Jul I s. 99. — Efter Víga-Glúms saga kap. 6 holdtes *disablót* i Norge at *vetrnoóttum* (14de oktober).

Nu er, som allerede nævnt, paa Søndmøre den «gamle juledag» 6te januar, der svarer til den ældste kristne julefest paa denne dag (se s. 19, anm. 1), og her regner man ikke 20de-dagen, men kyndelmessedagen (2den februar) for julens sidste.¹ Dertil skulde svare en hedensk «ängla-fardag» eller dise-dag i begyndelsen af februar (*göi*). En saadan dise-dag har man ogsaa virkelig havt i Sverige.

I Olav den helliges saga kap. 77 (Heimskringla. udg. af F. Jónsson, II s. 134) findes en vigtig oplysning om tiden for det svenske hovedblot:

«I Sverige var det ældgammel lands-sæd, medens det var heden-dom der, at der skulde være et hovedblot i Upsala ved *göi*. Da skulde man blote til fred og seier for sin konge, og did skulde man da søge rundt hele Sviavælde; der skulde da ogsaa være alle sviars ting. Der var da ogsaa marked og kjøbstevne, som varede en uge. Men da kristendommen var kommen til Sverige, holdt sig dog lag-ting og marked der. Men nu, siden kristendommen havde trængt igjennem i Sverige og kongerne holdt op at sidde i Upsala, blev markedet flyttet og holdt ved kyndelmesse; det har holdt sig altid siden, men varer nu ikke mere end tre dage. Der er sviarnes ting, og dertil søger de over hele landet.»

Her moder vi en modsvarighed til det tidligere (s. 14) om-talte *göiblót*, som altsaa i kristen tid er flyttet lidt tilbage til en af den kristelige kalenders merkedage (kyndelmesse, 2den februar). ligesom det ved midvinternat og den ældste hedenske jul faldende *forrablót* under Haakon den gode fik en tidligere plads i kalenderen. Disse to hedenske offerfester afgrænsede den gamle julemaaned *forri*, og paa ganske tilsvarende vis regnes julen paa Søndmøre endnu til kyndelmesse (svensk «lilla jul», se anm. 1).

Det gammelsvenske navn paa denne offerfest er dog ikke *göiblót*, men *dísafing* (ogsaa *kyndilping*),² d. e. disernes ting, det med diseblot forbundne og diserne underlagte ting.³ I Sve-rige har man altsaa med en maanedes mellemrum havt et Torre-(Orre-)blot og et diseblot, og det er naturligt, at dette for-

¹ Jfr. Sv. landsm. Bihang I s. 256: «Kyndelmässö-dagen, kallas Lilla Jul, hålles i samma helgd som Annan-dagen» (Gaslander's Beskrifning etc. 1774).

² Se Schlyter's Ordbok till Samlingen af Sveriges Gamla Lagar (1877).

³ Endnu til den sidste tid har der i Upsala været holdt «disting» eller «distingsmarknad» (nu kun et heste- og kvægmarked) paa kyndelmessedagen.

hold har ført til, at man her ved siden af Torre (Orre) har dannet en kvindelig skikkelse, som har faaet navnet «*Disa*» (saa allerede Olaus Magnus [1555]: «*Dysting*, d. e. den vise dronning *Dysa's* ting)¹, ikke, som i de norske sagn, der synes at gjengive det oprindelige forhold, *Góí*.² *Disa* er dog bleven opfattet som Torre's (Orre's) moder, ikke som hans datter, saaledes som det efter rækkefølgen i kalenderen havde været naturligt. En anden afvigelse har man paa Island, hvor *Þorri* og *Góa* er mand og hustru, som har børnene *Einmánuður* (sidste vintermaaned) og *Harpa* (første sommermaaned)³; det tilkommer her husbonden «at hilse *Þorri* velkommen» (*að fagna Þorra*) paa første dag i *Þorri* («*bóndadagur*», «*Þorrablót*»), ligesom husmoderen byder *Góa* tilgaards paa første dag i *gói*.⁴ At udrede det oprindelige forhold mellem *Þorri* (Orre) paa den ene side og *Góí* (Hv. Nor. bygd.), *Góa* (isl.), *Disa* (svensk) paa den anden side vilde kræve en egen undersøgelse, hvorpaa vi her ikke behøver at gaa ind. For os er det tilstrækkeligt at fremhæve, at forbindelsen mellem Orre (*Þorri*) og *Disa* (vistnok yngre navn for *Góí*) maa være et gammelt og egte led i Orre-sagnet, da dette træk støttes baade ved det gammelsvenske *disafing* og ved parallelen *Þorri—Góí* (*Góa*) i norrøne og nyislandske kilder.⁵ Derved er vi naaet til en fyldigere forstaaelse af Orre's plads i den hedenske kalender.

¹ «*Dysting*, id est *Judiciarium locum prudentissimæ Reginæ Dysæ*» (De gent. sept. hist. l. IV c. 6).

² Ogsaa L. Bygdén (Sammlaren 1896 s. 73 f.) anser navnet *Disa* for dannet efter *disafing*, idet man i denne sammensætning «antog en fornåldrig genitivus pluralis *Disa* för att vara en nominativus singularis och ett nomen proprium i stället för ett appellativum, som det i sjelfva verket var». I sine studier over «*Disas* saga» kommer Bygdén dog ikke ind paa de norrøne kilders *Góí*.

³ Jfr. «*Mass*» og «*Prilamøy*» s. 11 anm. 2.

⁴ Árnason, Þjóðs. II s. 572 f. Jfr. Brate, Festskrift t. Feilberg s. 414 f.

⁵ [Korrektur-note. Det er ogsaa værd at lægge merke til følgende forhold, som neppe beror paa et tilfælde: Talemaaden, «hvad kongh Årre hafver hender emillan [etc.]» er i 1564 brugt i en ordveksel, som gjælder herregaarden Venegarn (Wänngarn) ved Sigtuna. Til dette sted henlægges flere scener i Messenius's drama *Disa* (1611), hvis hovedperson er identisk med kong Orre's «moder» (hos Rudbeck). Dette synes at tyde paa, at forbindelsen mellem Orre og *Disa* er betydelig ældre end Rudbeck's tid. Heri tør vi da søge en støtte for den af Bygdén (Sammlaren 1896 s. 53 f.) hævdede opfatning, at et folkesagn om *Disa*, datter af raadherren paa Wänngarn, har foreligget, da Messenius skrev sit drama.]

En anden enkelthed i Rudbeck's «Disas saga» vil, som jeg tror, kunne danne et vigtigt led i udredningen af det sproglige forhold mellem *Þorri* og *Orre*, hvorefter det følgende kapitel skal handle.

V.

Allerede paa et tidligere punkt i undersøgelsen (s. 10) har jeg pegt paa den store lighed i lyd, som der er mellem de efter sin plads i kalenderen og efter sit væsen nærstaaende skikkelser *Þorri* og (kong) *Orre*. Nu melder sig derfor naturlig det spørgsmaal, om denne lydlighed er tilfældig, eller om navnet *Orre* er opstaaet af *Þorri*. I sidste tilfælde kan *Þorri* ikke «lydlovmæssig» have udviklet sig til *Orre*,¹ men *Orre* maa være en saakaldt «kollisionsform», udgaaet fra en fast forbindelse, hvori *Þorri* (senere *Torre*) under samme sætningsaccent fulgte umiddelbart efter et ord, som endte med *-t*, saaledes at *-t Torre* (udtalt med ét *t*) kunde misopfattes som *-t Orre*.

Naar vi nu skal se os om efter en saadan fast forbindelse, ligger det paa forhaand nærmest at søge i det ord, som har gaaet foran *Þorri* (*Torre*), en angivelse af art eller klasse, ligesom *King Orry* (af ældre *King Gorry*, se s. 4 anm. 2) indeholder en sliig klasse-betegnelse.

Vi har seet, at kong *Orre* kan betragtes som en folkelig modsvarighed til Sankt Knut, idet han ligesom denne er med at «kiöra ut Giesterna». Han har en plads i kalenderen paa «änglafardagen», som svarer til den norske «affaredag» eller «Eldbjørgdag». Det er da ikke utænkeligt, at han kan være bleven opfattet som etslags helgen i lighed med den norske Eldbjørg (se s. 9 f.), og det tør formodes, at han ligesom den hellige Knut kan have faaet et «Sankt» foran sit navn.² Af forbindelsen *Sankt (T)orre* kan da let navneformen *Orre* have løsrevet sig, om man antager, at betegnelsen «Sankt» gik af brug, samtidig med at denne juleskikkelse efterhaanden antog en udpræget komisk karakter. For det lydlige forhold vilde man have en

¹ Hellér ikke i *orrðyvel* m. «tordyvel», dialektisk sideform opgivet fra Dalarne (Rietz s. 489 b), kan *t* «lydlovmæssig» være bortfaldt.

² Saavidt vides, er der i Norge aldrig tale om Sankt Eldbjørg; jfr. dog den islandske almanaks *Eldbjargarmessa*.

god parallel i navnet paa den norske «bondehelgen» Tarald (15de og 16de aarh.), som senere (i 18de aarh.) én gang synes at optræde i formen «Harald». ¹ Denne ændring af Tarald til Harald har uden tvil sin grund deri, at der i den almindelige udtale ikke kunde skjælnes mellem «Sankt (T)arald» og «Sankt (H)arald».

Fra et reelt synspunkt kan der dog mod denne forklaring gjøres den ganske vægtige indvending, at Orre i de ældste kilder kaldes kong Orre, en betegnelse, der, som det synes at fremgaa af «Disas saga», uden tvil gaar langt tilbage i tiden. Dertil kommer, at Orre sikkert er noget ganske andet og mere end en merkedags-skikkelse som St. Knut og Eldbjørg. I kilderne fremtræder han som en halvt mythisk sagnkonge, og der er træk, som giver os lov til at se i ham en personifikation af tørfrosten og den klare vinterhimmel.

Det tryggeste bliver ogsaa ved den sproglige del af undersøgelsen at holde sig nær til kildernes vidnesbyrd og helst kun bygge paa træk, som kjendes fra mere end én af disse.

Her griber jeg igjen tilbage til en enkelthed i Rudbeck's «Disas saga»: Til ære for en gudinde («Frigga») indstiftede Orre hestevæddekampe paa isen, og «effter många offers hållande, giästebod och Julelekar, slöt han Julefästen med Syltekrijget». De ord, som jeg her har udhævet, stemmer saa vel med omtalen af Þorri som den «store blotmand» (*Þorri var blótmaðr mikill* Hv. Nor. bygd.), at jeg vover at anse det for et gammelt, folkeligt træk i episke udformninger af sagnene om Þorri (Orre).

I en saadan svensk udformning af sagnet har Þorri (Orre) efter min formodning været kaldt * *Blót-Þorri*. Her har vi da det tilnavn *blót*, der betegner en person som en stor blotmand; det forekommer hele 4 gange i den norrøne litteratur, deraf paa to steder brugt om svenske mænd (*Blót-Ubbi* Flateyjarbók I 343, *Blót-Sveinn* Heimskr. III 297) ved hedendommens slutning. ² Det vilde være naturligt, om Þorri (Orre), som førte an i alle julens lystigheder, der i hedensk tid var nøie forbundne med ofringer, i brydningstiden mellem hedendom og kristendom kom til at staa som den hedenske juleskikkelse, som * *Blót-Þorri*.

¹ Se L. Da a e, Norges Helgener s. 197 f.

² Se Finnur Jónsson, Aarbøger f. nord. oldkynd. 1907 s. 249.

Denne juleskikkelse udstyredes i folkeoverleveringen med flere individuelle træk, hvorved forbindelsen med tørfrostens temmelig uklart udformede personifikation Þorri («Torren», «Thor») ganske kan være tabt af syne. *Blót-Þorri, *Blot-(T)orre kom da til at staa uden sproglige tilknytninger, saaledes at intet hindrede den nærliggende formelle analyse af navnet som *Blot-Orre. Snart maatte ogsaa *Blot-Orre's hedenske præg udviskes, idet den senere, kristne middelalder, som havde optaget ham blandt sine faste juleskikkelser, ikke havde nogen interesse for det minde fra den uddøende hedendom, som indeholdtes i tilnavnet *blót*. Dette kunde derfor udelades, og det maatte helt forsvinde i den senere middelalder, da man i Orre saa den ridderlige sagnkonge, der «på Isen red med alla sina hieltar til sperrz». Paa Rudbeck's tid finder vi ham som en yndet figur i bondens julestue, samtidig med at den ridderlige folkevisedigtning var bleven almuens eie.

Som komisk figur har kong Orre paa en maade kunnet holde sig lige ned til vore dage, om det end ikke er andet end en skyggetilværelse, han fører i talemaaden «på (från, sedan) kung Orres tid». Og udelukket er det ikke, at en ganske dagligdags omstændighed har kommet den gamle ridderkonge til hjælp i kampen for tilværelsen, den nemlig, at sproget havde et udtryk for «gamle dage», som i lyd mindede adskillig om kong Orre's navn. Men i saa fald har kong Orre sat sit præg paa den fra dansk aabenbart optagne talemaade *aff arilde tijdh* (1527), *aff arildz tidh* (1530). Han skylder ikke en gløse sit ophav, men han er, som vi har seet, en virkelig, ærværdig gammel sagnkonge (efter det 17de aarh.'s lærde kronologi fra 2det aartusind f. Kr.)¹. Som saadan indfortes han i 17de aarh. i litteraturen gennem «Kung Orres Mandat» og «Wijsa», ligesom dronning Disa allerede i 1611 var bleven heltinden i et overmaade populært drama af Joh. Messenius.

Men bag kong Orre har vi kunnet skimte noget mere end en saadan sagnkonge. Orre (Þorri) synes at være en natur-mythisk skikkelse, skabt af den nordiske folkefantasi under hedendommen, og han har til flere sider forbindelser med gude-skikkelser i den norrøne mytologi. En redegjørelse for disse forbindelser og andre dermed sammenhængende forhold haaber

¹ Bygdén, Samlaren 1896 s. 31, 57.

jeg om nogen tid at kunne give ud fra et fyldigere materiale end det, hvorpaa denne undersøgelse er bygget. Her har jeg kun søgt at besvare de to spørgsmaal, hvem *kung Orre* er, og hvorfra hans navn skriver sig, og det ligger i sagens natur, at materialet til løsningen af disse spørgsmaal først og fremst maatte hentes fra de kilder, hvori navnet *Orre* (*Porri*) optræder.

NOGLE KAPITLER AV EN FREMSTILLING AV SENJEN-MAALET¹

ved Ragnvald Iversen.

I.

Geografiske og topografiske opplysninger; de naturgivne betingelser for nordlandsmaalenens utvikling; psykologiske faktorer; historiske bemerkninger.

1. Senjen, Norges næststørste ø, mellom Hindøen i syd og Kvalø i nord, vender mot vest ut mot det aapne Nordishav; i øst skilles Senjen ved det smale Gisund fra fastlandet. Øens flateindhold er 1596,18 km.²; befolkningen var ved sidste folketelling 5247 mennesker. Den geografiske beskaffenhet er som ved den største del av Nordlands og Finmarkens ytre øer: paa vestsiden er kystlinjen brutt av en række smale fjordarme, som havet strækker ind i fjeldmassen; østsiden derimot er jevn og uten dypere indskjæringer. Mot vest stuper de nakne bergvægge overalt næsten lodret ned i sjøen, baade ytterst ute og indover de trange fjorde; mot øst skraaner fjeldet med skogklædte lier ned mot den lave, grønne strand. Som følge herav kom bebyggelsesforholdene paa øen til at arte sig ganske forskjellig: paa ytter-siden en meget spredt befolkning, med bopladser hist og her inde i fjordene, næsten uten samkvem med utenverdenen; tillands stængte fjeldgarden rundt om, tilvands var baatveien utigjennem fjordene,

¹ [Desværre ser red. sig ikke istand til at utgive adjunkt Iversen's grundige behandling av «Senjen-maalets lydlære» i dens helhet; men etpar avsnit av almindeligere indhold (deriblandt det ved flere nye iagttagelser vigtige kapitel om aksenten i Senjen-maalet) har man fundet ikke at burde forholde offentligheten, da det, saalænge dialektforskningen ikke har sit organ her i landet, turde være uvist, naar det nævnte arbeide kan bli trykt.]

forbi de veirhaarde berghamre ute i havgapet og saa indover næste fjord, baade lang og vanskelig. Paa indersiden derimot en jevn, nogenlunde sammenhengende bebyggelse med forholdsvis lettere forbindelse og samkvem, baade tillands og tilvands, saavel indbyrdes som med det nære fastland. Denne øens naturlige beskaffenhet har da ogsaa været bestemmende for dialektens sprogforhold. Likesaa utpræget forskjøl som der i topografisk henseende er mellem øens vestkyst og østkyst, likesaa sterkt kommer denne forskjøl mellem øst og vest tilsyne i dialekten. Og det, endskjønt der i den historiske utvikling har været tilsynelatende krydsende momenter tilstede.

2. Om det nu end kan sies om Senjen som om Nordland i det hele, at fjord og fjeld skilte de tyndgrendte bygder fra hverandre, saa kom dog ikke nordlændingen til at leve saa for sig selv som mange av hans landsmænd inde i bunden av Vestlandets dype fjorde eller oppe i Østlandets trange fjelddale. For utenfor stuedøren sin hadde han havet, den store alfarvei, aapen vinter som sommer. Ved handelsstevnerne og de store fiskerier møttes han med naboer baade fra nord og syd og øst, med vestlænding, trønder og finmarking, med russer og svenske, med lap og finne. Hverken han selv eller hans maal fik utvikle sig isolert i den lange vinterensomhet dernord; det fik ikke leve sit eget liv, avstængt fra al paavirkning utenfra. Tvertimot — det stadige samkvem med landsmænd baade fra syd og nord, tildels ogsaa beroringen og forbindelsen med folk av ganske andre sprogstammer, bidrog i fremtrædende grad til at «nivellere» hans dialekt, til at avslipe den for karakteristiske kjendemerker, for mere avstikkende individuelle eiendommeligheter.

3. De nordlandske maalføre maatte da under disse forhold, gjennem en utvikling der var naturlig betinget ved en række ydre livskaar, konsekvent naa frem til et forholdsvis «moderne» standpunkt. Men det er vel ikke urimelig, at momenter av mere indre, psykisk art har været medvirkende faktorer i denne utvikling. Nordlændingen er av naturen overordentlig let-motagelig og paavirkelig; han optar hurtig nye indtryk og assimilerer sig uten vanskelighet med nye omgivelser og nye livsforhold. Han hænger ikke haardnakket ved det gamle; derfor har han litet av tradition i sit ydre og indre liv, litet av gammel arv i maal og minder, i hus og hjem, i klær og bunad, i sed og skik; derfor vet han ogsaa saa litet om ætten sin.

Karakteristisk er det, at naar en kvænsk indflytterfamilie slaar sig ned i en nordlandsgrend, saa lærer ikke kvænerne sig norsk; men den norske befolkning lærer sig til at tale kvænsk. I Grænse-Jakobselvens dalføre kan næsten alle nordmændene forstaa og tale russisk, skjont der her ingen russiske indflyttere findes; paa den anden side av grænsen derimot skal man neppe kunne træffe paa en russer som kan tale norsk. Efter min opfatning er det netop dette psykiske træk hos nordlændingen, som delvis forklarer hvorfor de nordlandske dialekter i det store og hele er saameget mere moderne end de vestlandske, hvor jo dog ialfald tildels de samme ydre utviklingsvilkaar var tilstede i naturbetingelser og livsforhold.

4. Skjont saaledes alle nordlandsmaal har et forholdsvis moderne præg, git i og ved deres karakter som kystdialekter og som et produkt av særegne ydre og indre faktorer, saa vil der naturligvis allikevel i enkeltheterne gjøre sig adskillige større og mindre indbyrdes avvikelser gjældende, og disse kommer tilsyne ikke bare i forskjellen mellem syd og nord, men ogsaa, om end i mindre grad, i forskjellen mellem øst og vest. Skjont nemlig det bebodde kystbelte i Nordland er meget smalt, er der ikke desto mindre en merkbar forskjell mellem de dialekter som tales i den inderste og ytterste del av dette belte paa den ene side, og de som tales i midten av beltet paa den anden side. Dette hænger igjen sammen med de stedlige forhold. Midten av dette belte, det vil netop si de bebyggede strender langs seil-leden. — almannaveien, der alt det farende folk fôr, sommer og vinter, høst og vaar. Her laa hovene (Hofsoy sydost for Senjen¹), handelspladsene og tingstederne; her kom befolkningen mest i berøring med fremmede og med landsmænd; her blev sproget mest utsat for paavirkning. Men inde i bunden av de dype fjorde og ute paa øerne mot det store hav levet man mere avstængt og ensomt; især den kvindelige del av befolkningen her kom sjelden eller aldrig i nogen berøring med omverdenen. Indvirkning utenfra fandt ikke saa let sted, og den sproglige omdannelse gik derfor langsommere for sig. Dette forhold avspeiler sig tydelig ogsaa i Senjens maalføre.

¹ Det kan dog være tvilsomt, om navnet «Hofsø» er sammensat med *hof*; se O. Rygh, *Minder*, etc. pag. 24 og *Norske Gaardnavne XVII*, pag. 68, hvor det utledes av *hópr*, m. — «da Navnet udtales med lukt o». Selv har jeg hørt uttalen med aapent o; men den kan jo rigtignok være sekundær.

5. Av jordfund fra Senjen vet vi at øen har været bebodd allerede i forhistorisk tid. Dette fremgaar ogsaa av øens navn, idet dette sandsynligvis er dannet av en gammel fællesgermansk rot. Prof. Sophus Bugge mener saaledes at det maa sættes i forbindelse med tysk *Senne* og betegne øen som et beitedistrikt. I historisk tid findes øens navn i væsentlig den samme form overalt: (dat.) *Senionne* i 1367 D. N. I, 395; (akk.) *Senien* i 1490 D. N. VIII, 426; senere *Sennøenn*, 1531 D. N. VII, 685. — Nu kaldes øen altid *Sæn'ja* eller *Sæn'ja*, baade av de indfødte og av naboerne rundt omkring.

I den ældste tid har det vel dog kun været den sydlige og sydøstlige del av øen (Stanglandet), som har været ryddet og bebygget i nogen større utstrækning. Her var der særlig gode betingelser for nybyggeren: tæt furuskog opefter lierne, gode beiter oppe i fjeldet, kornjorder langs stranden, sælveide, egg- og dunvær paa øerne, og endelig det fiskerike hav utenfor. Paa Senjens ytterside har vel derimot bebyggelsen været sparsom. Imidlertid har man ogsaa her (Havn) gjort fund fra den yngre jernalder, og vi finder ogsaa gravhauger fra slutningen av den hedenske tid. — Av disse øens ældste bebyggelsesforhold ser man endnu likesom et billede bevaret i dialekten. Netop paa sydsiden er det vi finder saa gamle ting bevaret som f. eks. svarabhaktien for nominativs-*r* i substantiverne, og for *-r* som præsensendelse i de sterke verber; i denne anvendelse forekommer svarabhaktien kun paa sydsiden.

De ældste historiske oplysninger om distriktet har man i en beretning av Ottar, som muligens selv har været senjenværing. I slutningen av det 9. aarh. seilte han over til England, og hans beretning om landet dernord er av Alfred den store indskutt i en angelsaksisk oversættelse av Orosius' verdenshistorie. Allerede paa den tid var den norske befolkning paa disse kanter kommet i berøring med lapperne. Det fortælles nemlig at finnerne *o*: lapperne betalte avgift til de norske indbyggere — den avgift som siden gik over til kongen.

Det tredje befolkningselement deroppe, kvænerne, træffer vi ogsaa for første gang paa denne tid. Vi vet at de drev handel paa Finmarken alt saa tidlig som i det 9. aarh. Det gamle navn paa disse kjøbmænd som til visse tider kom ned til de norske markeder, «bir(k)karler,» stammer kanske oprindeligt fra steds-, nu sognenavnet Birkala; omvendt mener andre, især

svenske videnskapsmænd. at stedsnavnet er dannet av klassenavnet. Indvandringen av kvæner som slog sig ned og blev fastboende heroppe, tok derimot først sin begyndelse under den store nordiske krig.

Med russerne var forbindelsen fra først av ikke fredelig. Befolkningen deroppe klager gjennem hele middelalderen over strandhug og herjinger av russer og kareler. Endnu har vi minder herom i stedsnavn (Russevag paa Senjen) og dertil knyttede gamle sagn. Det fredelige handelssamkvem som siden kom istand med russernes tuskhandel i de nordlandske fiskevær, har utviklet et slagt russisk-norsk, et loierligt hjelpesprog ved byttehandelen mellem de russiske handelsskipper og de norske fiskere.¹

Ogsaa med sine nærmeste naboer i øst, svenskerne, traf nordlendingen ofte sammen. Den forbindelse som den nordlandske fiskeralmue hadde med svenske handelsmænd paa markederne i Helgeland, og som Petter Dass fortæller om i «Nordlands Trompet» («barkkarlene»), har da ogsaa avsat merker i maalførene i form av endel meget almindelig brukte ord og ordtak.

Gjennem det hollandske handelsetablisement i Malangen kan der vel likeledes være blit indført nogen fremmedord i de nærmeste dialekter, saaledes ogsaa i Senjens. —

Dette var nu de fremmede folkeslag, nordlendingen i aarhundredernes løp er kommet i stadig eller temporær forbindelse med. Vi maa herunder huske paa, at denne forbindelse har bestaaet ikke bare i handelssamkvem eller mere tilfældig berøring, men at den oprindelig rene norske befolkning dernord i tidernes løp i stor utstrækning er blit opblandet, særlig med lappisk og kvænsk blod, ved giftermaal. Efter masseindvandringen av kvæner fra Finland i forrige aarhundrede, og efterat fjeldlapperne i stedse stigende grad har bosat sig som fiskere nede ved kysten og er blit «sjølapper,» vil jo ogsaa bare den daglige omgang med denne fremmede befolkning ove en sterk indvirkning. Da nu imidlertid hverken kvænsk eller lappisk eier spor av slegtsskap med norsk, saa har ord og uttrykk ikke let for at gaa over, og der findes i det hele kun meget faa eksempler herpaa (væsentlig i stedsnavn). Men det er i den ydre sprogdragt, i det rytmske og melodiose i talen, at paavirkningen fra disse sprog trær klart og tydelig frem i nordlandsmaalene. Dette er i og for sig naturlig. Paa samme vis har f. eks. den svenskfødte

¹ Prøver i Helland, Tromsø amt I, pag 460.

og svensktalende del av befolkningen i Finland optat meste-parten av det finske sprogs eiendommeligheter, saavel i henseende til lyd, som særlig m. h. t. tonelag og tonefald; derimot ikke saa meget av ordforraadet, og næsten intet av fraseologien. For Nordlands vedkommende bevises denne paavirkning fra finsk og lappisk likefrem derved, at enstavelses-tonelaget brer sig mer og mer jo længer man kommer nordover, σ : proportionalt med den nordover stadig tiltagende kvænske og lappiske befolkning. —

Det er tidligere nævnt at ogsaa med sine landsmænd i syd, trønder og vestlænding, kom nordlændingen jevnlig i berøring. Til de store fiskerier ved Lofot-ørne, som har paagaat ialfald fra det 13. eller 14. aarhundrede av, kom de seilende i flok og følge, nordenfra og søndenfra, fiskerne fra hele den norske kyst mellem Bergen og Vadsø. Og det var ikke alene fiskeralmuen som samledes i værene. Retterbod av 1384 bestemte at Bergenskjøbmændene skulde seile til Vaagan for der at træffe og handle med nordlænding og finmarking; hensigten med denne bestemmelse var at holde befolkningen hjemme til værn mot bjærmerne. Fremdeles maatte en nordlænding, naar han var kommet i gjæld til en bergenser, bare handle med denne. Og endelig maatte han ikke bringe sine varer til andre kjøbstæder end Bergen. Dette bergenske privilegium blev i 1445 utstrakt ogsaa til de trondhjemske kjøbmænd. Men nordlændingen var da blit vant til handelen paa Bergen, og denne kom i de følgende aarhundreder og helt ned til vore dage til at spille en overordentlig stor rolle, naturligvis først og fremst i materiel henseende, men sikkert ogsaa i aandelig og sproglig. To ganger om aaret blev de høistevnede nordlandsjægter gjort klar til Bergensfærden; fiskebundterne, sild- og trantonderne stuedes i lasten, de barkedede raaseil heistes, og saa bar det den kjendte leid sydover til den gamle hansastad. Det var «nordlandsstemna» — Senjen viser ogsaa her at den holder mere paa det gamle end sine naboer; fra Øifjord paa yttersiden foretas nemlig endnu slike sommerturer til Bergen; ellers benyttes denne form for handelssamkvem ikke længer nogetsteds. — Hovedsagelig over Bergen har vel den nedertyske indflydelse faat gjøre sig gjældende i nordlandsmaalene (særlig fremtrædende i de mange nedertyske laaneord). Tyskerne var nemlig i 1294 forbudt at drive direkte handel paa Nordland.

Tilsidst maa vi for at faa alle stenene med i det konglomerat af folketyper hvorav nordlændingen er sammensat, ta

med den strøm av indvandrere fra det sydlige Norge og fra Danmark som ufrivillig maatte slaa sig ned deroppe. Det var folk som paa en eller anden maate hadde forgaat sig, men ikke værre end at de blev av kongelig naade skjænket livet og hendomte til de nordlandske fiskerleier. I Chr. V.s lov 6.13 fastsættes det at tyve og skjorlevnere kan sendes til fiskeværene. Det var jo netop de steder hvor de mest kom i berøring med den indfødte befolkning. Først 1810 blev denne lovbestemmelse ophævet. — At dette system med Nordland og Finmarken som deportationssted har maattet ove nogen indflydelse paa dialekterne dernord, tør antas for sikkert, skjont det jo her hvor saamange faktorer loper sammen og krydser hinanden, er vanskelig med bestemthet at avgjøre paa hvilke enkelte punkter netop denne indflydelse har været av størst vegt.

En ganske ubetydelig indvandring av landsmænd sydfra berettes der om i Normanns beskrivelse av Trano fra 1817, idet nogen gaarde paa Senjen, en fjerdingsvei fra sjøen, i aarhundredets begyndelse skal være blit ryddet av indflyttere fra Østerdalen og Gudbrandsdalen. Endnu findes der paa denne kant av øen svake merker avsat i dialekten efter disse nybyggere.

6. Hvad nu særlig Senjen angaar, saa er det naturligt at ogsaa senjenværingen i det store og hele var utsat for den samme mangesidige indflydelse, den samme forskjelligartede paavirkning som det øvrige Nordland overhodet. Men paavirkningen blev ikke like sterk hvad de forskjellige faktorer angaar. Saaledes blev øen paa grund av sin beliggenhet ute i havkanten ikke utsat for nogen større indflytning av kvæner eller lapper: disse slaar sig nemlig helst ned i dalene og inde i fjordbygderne. Befolkningen er altsaa av forholdsvis rent norsk blod.

Denne befolkning sitter dog ikke med aarhundreders odel paa ætgamle tomter. Historisk kan man nemlig paavise sterke svingninger i folketallet. Medens vestsiden av Senjen, som vi har hørt, i den ældste tid kun kan ha været meget sparsomt bebodd, indtrær der i det 15. og særlig i det 16. aarhundrede en sterk forandring heri. Bare paa yttersiden av øen finder vi da 6 kirker med 3 prester (nu 2 kirker med 1 prest). Grunden til denne raske økning av befolkningen maa ha været at fisket i en længere aarrække har slaat usedvanlig godt til. Merker efter denne tid har vi endnu i de mange «tofter»¹ og de hun-

¹ Tomt hvor der har staat et hus.

dreder av baatstoer som findes i Torsken, Gryllefjord, Grundfarnes o. fl. steder. — At denne sterke tilflytning i løpet av en længere periode maa ha været av stor betydning for utviklingen av dialekten paa yttersiden, er noget som sier sig selv.

7. Sammenholder vi nu disse momenter der i nogen grad er eiendommelige for øen sammenlignet med de omgivende distrikter: det forholdsvis rene norske blod og den temmelig avstængte tilværelse som ialfald befolkningen paa yttersiden har ført, saa skulde vi naturlig komme til det resultat at dialekten paa Senjen maa være en av de ældste og reneste i Tromsø amt. Saa er ogsaa tilfældet.

Det hadde da været av meget stor interesse historisk at kunne følge utviklingen av dialekten fra oldnorsk standpunkt av. Men det historiske materiale som staar til raadighet, er meget indskrænket. Diplom. norveg., som ellers byder den historiske dialektforskning saa rikt et stof, har bare nogen ganske faa diplomer fra Nordland, og skal vi kun medta dem som stammer fra Senjens distrikt (Bjarkøy og Trondenes), reduceres antallet end yderligere. Men da nu den nordlandske dialekt i oldnorsk tid, slik som den fremtrær i diplomerne, i alt væsentlig viser overensstemmelse med den gamle trønderske, — at nævne er særlig behandlingen av u-omlyden og den saakaldte vokalharmoni, — saa skulde det synes rimelig, at de gamle nordlandske maalføre har stemt overens med de gamle trønderske ogsaa i andre, mindre viktige ting.

II.

Sammenlignende sproglig oversigt.

I «Oversigt over de norske bygdemaal» siger dr. Amund B. Larsen: «Den nordlige del af Norge er hverken helt vestlandsk eller østlandsk; kendemærkerne blander sig der mere end nogen anden steds.» Det skulde da ligge nærmest at opfatte de nordlandske dialekter som en maalgruppe for sig. Imidlertid tror jeg at man, naar man kommer saalangt opover som nordenfor Salten, — og det gjelder jo her særlig Tromsø amts dialekter — trygt kan henregne dette amts og Finmarkens dialekter til den vestlandske maalgruppe og betegne dem som en gren av denne. Kriterierne herfor er:

- 1) den historisk forskjellige behandling av det oldnorske kvantitetsforhold: kort vokal + kort konsonant. De ordgrupper, hvor denne forskjjel i behandlingen trær skarpest frem, er de svake tostavede hunkjønnsord (og hankjønnsord) samt infinitiv av verberne. I vestnorsk er her overalt første stavelse, rotstavelsen, blit lang. I østnorsk er vistnok ogsaa, næsten overalt, det samme resultat naadd med hensyn til første stavelses kvantitet i disse ord; men det ældre forhold med bestemt adskillelse mellem ord med likevegt og ord med overvegt har avsat sterke merker; vi kan saaledes i regelen av endevokalen slutte os til om første stavelse i oldnorsk var lang eller kort — hvad der ikke lar sig gjøre i vestnorsk. I sammenheng hermed staar de østnorske assimilationsfænomener i vokalbehandlingen som vi kalder tiljevning og utjevning.
- 2) at de svake hankjønns- og hunkjønnsord med kort rotstavelse i vestnorsk er utviklet av den oldnorske nominativform, medens østnorsk i regelen har anvendt den oldnorske akkusativform.
- 3) at de vestnorske dialekter for det meste savner kakuminalerne. Selv om der findes vestnorske maalføre som har disse lyd, saa maa kakuminalerne dog nærmest betegnes som et østnorsk træk. — Eiendommelig er det imidlertid, at medens Tromsø amts dialekter mangler kakuminalerne og den østlandske lyd for *skj.* (*sj.*, *stj.*), saa er konsonantforbindelserne i de fleste andre henseender østlandske.

I forholdet mellem e-maal og a-maal indtar Senjendialekten en mellemstilling, idet den har *a* i alle svake hunkjønnsord, men *e* i alle verber i infinitiv. Paa dette punkt finder der en overensstemmelse sted mellem landets nordligste og et par av dets sydligste maalføre. Paa Lister (Vanse) og i Otredalen (Hønnes) behandles nemlig merkeformerne ogsaa paa denne maate. — Fremdeles kan nævnes at der er en vis likhet tilstede mellem sydvestnorsk og nordlandsk i ordmelodien, idet tonelaget er synkende, mere «europæisk,» i motsætning til det østnorske, som er stigende paa endestavelsen. — Et tredje træk hvori der gjør sig likhet gjældende mellem disse maal, er det, at bestemt neutrum pl. ikke som sedvanlig stemmer overens med fem. sg., idet n. pl. ender paa *-an* (*hu'san* og *h'ū'san*). — Derimot skiller Senjen og dialekterne nordenfor Salten (med undtagelse av Bardu og Maalselven) sig fra nordlandsmaalene søndenfor i behand-

lingen av merkeformerne. Forsaavidt nemlig endestavelser i disse ikke er apokopert, er den overalt *à* eller *ä*.

Senjen opviser som de fleste nordlandsdialekter en meget særegen utvikling i forhold til landets øvrige dialekter deri, at oprindelig korte vokaler i langt større utstrækning kan forlænges foran en konsonantforbindelse. Det heter saaledes ikke blot: *stränj*, f. og *kälj*, (adj.), men endog: *länj* og *brät* (Øifj.). Naar derfor dr. Amund B. Larsen trækker grænsen for denne særegenhet ved Saltdalen, saa lægger han den altsaa egentlig litt for langt mot syd.

Hvad nu Senjens forhold til nabobygderne inden selve amtet angaar, saa er der i sin almindelighet ikke meget at si derom. Det er allerede foran utviklet hvorfor øens maalføre i nogen grad kom til at holde sig i en ældre og renere form end de omgivende distrikters.

III.

Om aksenten.

1. Sætningsaksenten.

Efter sætningsaksenten bestemmes de enkelte ords betoning i sætningen. Man pleier at skjelne mellem den musikalske sætningsaksent, der ved bestemte forbindelser av tonehøide og tonedybde betegner udsagnet som fortællende, befalende, spørgende, ønskende, truende o. s. v., og den dynamiske eller exspiratoriske aksent, der ved graden av utaandingstrykets styrke angir det logiske forhold mellem ordene indbyrdes, idet nemlig de mere viktige ord faar et sterkere utaandingstryk end de mindre viktige. Dette princip, hvorefter et ords eftertryk reguleres efter dets logiske vekt, er, som det forekommer mig, temmelig vel gjennomført i de østlandske dialekter, ialfald i de fleste av dem. I nordlandsdialekterne derimot er forholdet noget anderledes. Vistnok maa man si, at det logisk-dynamiske princip gjælder ogsaa her; men i sin anvendelse i sætningen krydses og brytes det i mangfoldige tilfælde av et andet, næsten likesaa sterkt princip: det rytmiske. Dette forlanger at der med visse mellemrum skal komme et ord med baade dynamisk og musikalsk aksent, uten hensyn til ordets logiske værdi.

Det er anvendelsen av dette rytmiske princip, av regelmæssig tilbakevendende høitryk og høitone i bestemt veksel med lavtryk og lavtone, som gjør at det nordlandske tonefald forekommer folk her sydpaa saa ensformig. Sandsynligvis er denne eienommelige sætningsaksent begrundet i utviklingen av det musikalske motiv i talen. For at opheve den ensformighet nemlig, som jo ofte vil indtræ i sætningsmelodien naar en række av logisk lettere ord med lavt tryk og tone følger efter hinanden, grep man til den utvei at give nogen slike ord høitryk og høitone. Derved forsøkte man at opnaa mere liv og avveksling i foredraget. Men idet nu samtidig et andet motiv gjorde sig gjældende, nemlig taktmotivet, der søker at tilveiebringe en regelmæssig inndeling i talemelodien ved veksel av tryk og tone — blev resultatet det, at man fik ensformigheten igjen, bare under en anden form. Istedetfor en jevn, svakt bølgende aksentlinje, kun hist og her brutt ved en større stigning og sänkning, fik man en regelmæssig brutt linje, hvor stigning og sänkning stadig vekslet. Især i længere, sammenhengende tale er denne aksentrytme sterkt fremtrædende.

Hvad tonefaldet i almindelighet angaar, saa skiller det sig paa Senjen ikke synderlig fra talemelodien i de tilgrænsende fjord- og øbygder. Det er kanskje litt mere tungt og seigt end tonefaldet paa Vesteraalsøerne i syd og paa fastlandet i øst. Forøvrig har næsten hver fjord paa Senjen sine fine nuancer i sætningsmelodien, ofte næsten umerkelige, saa bare de indfodte kan høre dem og hjemfæste dem. Enkelte steder, som i Oifjord og Sidfjord, er tonefaldet dog tydelig mere slæpende end almindelig paa øen.

2. Ordaksenten.

Efter ordaksenten bestemmes de enkelte stavelsers betoning i ordet. Ogsaa her skjelner man mellem musikalsk og expiratorisk aksent. I forbindelsen av disse gaar som bekjendt nordlandsdialekterne den stik motsatte vei av baade østlandsmaalene og Vestlandets maalføre. I Tromsø stift faar den stavelse som har sterkest utaandingstryk, ogsaa den høieste musikalske tone, *o*: den expiratoriske og den musikalske aksent falder sammen; i den øvrige del av landet — med undtagelse av endel

sydlige kystmaal — er derimot forholdet akkurat omvendt. Hvad videre utaandingstryk og tonehøide i forhold til orddelens logiske værdi angaar, saa gjælder i nordlandsmaalene en anden regel for ordmelodien end for sætningsmelodien. I sætningsmelodien var, som foran utviklet, høitryk og høitone i et ord ikke absolut avhængig av ordets logiske vegt; i ordmelodien derimot følger de 3 principer: det logiske, det musikalske og det expiratoriske altid hverandre i nordlandsmaalene. I landets øvrige dialekter derimot — de nævnte kystmaal i Kr.sands stift fremdeles undtagne — følges kun logisk vegt og utaandingstryk ad.

A. *Den expiratoriske aksent.*

Som sedvanlig ellers kan man ogsaa i Senjens dialekt skjelne mellem mindst 3 grader av det eftertryk eller den lydstyrke hvor med en stavelse blir uttalt: man har hovedtryk, bitryk og eftertryksløshet¹. — — —

B. *Den musikalske aksent.*

Baade enstavelsestonelaget og tostavelsestonelaget er i bruk. Begge anvendes for det meste efter de samme regler som i almindelighet gjælder i norsk maal. Men der er dog mange undtagelser og mange særegenheter som gjør sig gjældende, saaledes særlig i behandlingen av det musikalske motiv, stemmens toneglidning i stavelserne.¹ — — —

Med hensyn til det musikalske motiv i tonelaget er det allerede ovenfor bemerket, at nordlandsdialekterne adskiller sig fra alle Østlandets og de fleste av Vestlandets dialekter deri at de har «høitone»; det karakteristiske træk ved dem er altsaa at endestavelsen ligger lavere end den eller de foregaaende stavelser. Dette gjælder baade det enkelte og det sammensatte tonelag; men for fremmede er det lettest at høre ved enstavelses-tonelaget, da dette mangler glidning paa anden stavelse.

Det typiske nordlandske tonelag, baade det enkelte og det sammensatte, bevæger sig i store intervaller; ved eftertryk ligger

¹ [Her er et stykke utelatt.]

der almindelig en hel oktav mellem hoitone og lavtone. Da ikke-nordlændinger har vanskelig for at skjelne mellem det nordlandske enkelte og sammensatte tonelag, medtas her de væsentligste skillemerker mellem dem:

- 1) Karakteristisk for det sammensatte tonelag er, at det her er konstant at der gaar en lavere tone foran det musikalske høidepunkt, og at der glides op til dette. I modsætning hertil har det enkelte tonelag kun en saadan lavere begyndelsestone, hvor ordet staar med eftertryk, særlig ved affekter. I enkelte nordlandsmaal, saaledes i Senjens, synes denne bevægelse av stemmen i første stavelse nærmest at ha karakteren av et forslag, idet tonestigningen ikke foregaar ved et jævnt glissando, men med et raskt sprang. Men hvor ordet ikke logisk uthæves, mangler altsaa regelmæssig glidningen eller forslaget i det enkelte tonelag, og første stavelse klinger da temmelig bestemt og avsluttet; helt avsluttet og konstant gjennem hele stavelsen kan tonen jo ikke klinge (jfr. nedenfor om stavelsesaksenten).
- 2) Den betydeligste forskjel, — eftersom der jo kan være glidning ogsaa i enstavelses-tonelaget, — er imidlertid behandlingen av tonen i anden stavelse. I enstavelses-tonelaget falder den musikalske tonedeling sammen med stavelsesdelingen: høitonen brækkes av ved stavelsesgrænsen og falder med ett ned til lavtonen paa anden stavelse. I tostavelles-tonelaget derimot stiger tonehøiden i og med glidningen og proportionalt med utaaandstrykket indtil et vist høieste punkt. Dette falder som ved enstavelsestonelaget sammen med stavelsesgrænsen. Men medens nu i enstavelses-tonelaget høitonen bryter av ved stavelsesgrænsen, og derpaa straks falder, fortsætter den i tostavelsestone-laget over denne og holder sig et stykke ut i anden stavelse, før den endelig falder brat ned paa lavtonen. Enstavelses-tonelaget synker altsaa til anden stavelse, tostavelles-tonelaget paa anden stavelse. Herved karakteriseres da den musikalske forskjel. Men idet nu høitonen pludselig midt inde i anden stavelse skal hoppe en hel oktav ned til lavtonen, blir der likesom et knæk i stavelsen; den falder likesom i to, og man faar indtrykket av at høre en fuld-stændig ekte «støttone», der kun derved adskiller sig fra en normal støttone, at den uttales med et mindre exspirations-

tryk som følge av sin stilling i bitonig stavelse; (nærmere herom under stavelsesaksenten).

Fælles for begge tonelag er:

- 1) de musikalske intervaller,
- 2) maaten at variere disse paa for at opnaa det ønskede psykisk-logiske uttryk,
- 3) en ganske eiendommelig behandling av stemmens musikalske bevægelse under rop; undertiden sløifes her nemlig baade glidning og forslag, saavel i første som i anden stavelse, og man faar to avsluttede, rene toner med et interval av en ters. Dette er formodentlig en specifik nordlandsk eiendommelighet. Noget lignende har jeg kun iagttaaet i Tyskland (Hessen).

Da det nordlandske tonelag hittil ikke har været musikalsk nøiere bestemt, skal jeg tilsidst ogsaa prøve paa at uttrykke det ved hjelp av noter:

I. Enstavelsestonelag.

a) *An'-na (høite ho)*   b) *An'-na! (affekt)*   c) *An-na (rop)*

II. Tostavelsestonelag.

a) *Ā'-nē (høite ho)*   b) *Ā'-nē! (affekt)*   c) *Ā-ne (rop)*

Tonearten er vilkaarlig valgt, og kan transponeres som man ønsker. Noteverdierne er ogsaa blot relative; de er jo avhængige av mange forskjellige faktorer. Det her opsatte schema gjælder kun tonebevægelsen i ordene naar disse staar med eftertryk; kun i dette tilfælde er intervallet mellem hovedtonerne eller yttertonerne en hel oktav. Ellers kan det gaa ned til en kvint, eller derunder. Det er avstanden mellem forslagetets, respektive glidningstonens ansats og den største tonehøide, som betinger ordets logiske eller psykologiske karakter. Denne avstand stiger med affektens styrke; i eksemplerne er den opført med en ters og en kvint; men den kan økes end yderligere, i særegne tilfælde helt ned til oktaven.

3. Stavelsesaksenten.

Efter stavelsesaksenten bestemmes betoningen av de enkelte lyd eller lyddele i stavelsen. Det lydelement i denne som blir uttalt med sterkest tryk, kan kaldes stavelsesbærende, og utaaendingstrykkets kulminationspunkt pleier man at betegne som «stavelsestoppen» (Silbengipfel, Sievers).

I Senjen-maalet blir, som sedvanlig ellers, stavelsens vokal i regelen sterkest betonet. Dette er imidlertid ingenlunde alltid tilfældet. Stavelsestoppen kan saaledes ogsaa ligge i en likvid eller nasal — noget som jo heller ikke er særegent for Senjen alene. En eiendommelighet ved Senjen-maalet — sammenlignet med de andre dialekter i Tromsø amt — er det derimot, at denne stavelsestop ogsaa kan ligge i en stemt aspirat eller endog i — eller rigtigere: umiddelbart foran — en stemmeløs eksplosiv: *myk; k; e: bak'ken*. Dette gjælder særlig de nordvestlige fjorde paa øen, og er mest fremtrædende i Øifjord; hos ældre folk finder man her endnu en tredje maate at behandle utaaendingstrykket paa: i et ord som *bak'ken* kan nemlig stavelsesaksenten være totoppet, idet der først sker en stigning av trykket til et sted inde i *a'*en, derpaa igjen en formindskelse av luftstrømmen, forbundet med stemmeløs avglidning av *a'*, hvorpaa expirationstrykket atter tiltar, regelmæssig med «pustet» tilglidning paa *k*, for endelig at naa sin største hoide, enten i det samme det blir avstængt eller snarere et oieblik før. Med denne vekselvise synken og stigen av lufttrykket følger en tilsvarende synken og stigen av den musikalske tone, hvilket letter iagttagelsen av den dynamiske bevægelse.

Medens lydstrømmen i dette eksempel er kontinuerlig gjennom hele stavelsen, kan den i andre tilfælde være avbrutt. Saaledes er det allerede ovenfor nævnt, at anden stavelse i ord med tostavellesbetoning faar delt aksent. Dette gjælder dog kun, hvor ordet staar med sterkt eftertryk. Tydeligst trær den brutte aksent frem, naar anden stavelse ender paa vokal. I kvindenavnet *ā'nē* f. eks. klinger anden stavelse med hensyn til det akustiske indtryk fuldstændig likedan som man undertiden kan høre «nei» uttalt i dansk: *ne'eh!* Faktisk foreligger her 3 stavelser: *ā'-ne-eh*. Efterat «*ā'-ne-*» er blit artikulert, stænges utaaendingsstrømmen pludselig og energisk av, men sprænger i

næste øieblik frem med en støtlignende bevægelse, idet stemmelysten raskt svinder og gaar over i et stemmeløst pust.

Ogsaa i enstavelsesord med lang vokal har jeg tildels hørt delt aksent ved emfase: *bâ'ât*; *skâ'ap*, m. (= *façon*). Det er mulig, at her foreligger en spontan udvikling; men man kunde snarere tænke sig, at denne slags aksentbehandling er overført fra kontraherte ord, hvor den likeledes forekommer — og her tydeligst: *mō'or*; *fā'ar*; *rō'oh*, v. Kan forekomsten av diftongen *ao* for lang *o* sættes i forbindelse med denne eiendommelige aksentbehandling?

HENRIK WERGELAND.

Et portræt og en liten historie.

Av H. Eitrem.

I.

En kveld i februar 1839 kom Henrik Wergeland indom en bekjendt av sig, portrætmaler Johannes Møller. Bekjendtskapet var ikke meget gammelt. Møller var en ung tysk maler i sine vandreaar, som for tiden fristet tilværelsen her oppe i Kristiania. Han var saavisst ingen stor kunstner, og hadde ialfald dengang ikke noget navn; siden vandt han et betydelig ry som miniaturmaler, og hadde den lykke at faa male *en miniature* jeg ved ikke hvor mange av Europas kronede hoder.

Det var forretninger som bragte Wergeland til at se indom Møller dennegang. Vi horer nemlig at digteren og maleren hadde «forretninger» sammen. Hvad slags forretninger det var tror jeg at kunne gjætte. I et par dage — siden den 9de februar — var der blit avertert i byens 3 aviser et portræt av Henrik Wergeland, litografert av Fehr efter en tegning av Johannes Møller; det var tilsalgs i Guldberg og Dzwonkowskis «boghandling». Det kom paa eget forlag, og hvis jeg ikke tar feil, var det et finansielt oppgjør som det denne aften gjaldt. Hvad det økonomiske utbytte av det fælles foretagende var, er ikke godt at vite. Jeg haaber for Wergelands skyld at det ikke var altfor daarlig; for han hadde sandelig i de dage bruk for alle sine kontanter. Forhaabentlig hadde de to kunstnere været for-

nuftige nok til at faa portrættet ut saa tidlig at det kunde være i handelen i markedsuken.¹

Portrættet er det vel kjendte billede av digteren ved vinduet. Det fortjener at tages nøiere i øiesyn, ikke paa grund av sit kunstneriske værd, men fordi der knytter sig en historie til det.

Ser man nøiere til, gir det — eller forsøker paa at gi — hele

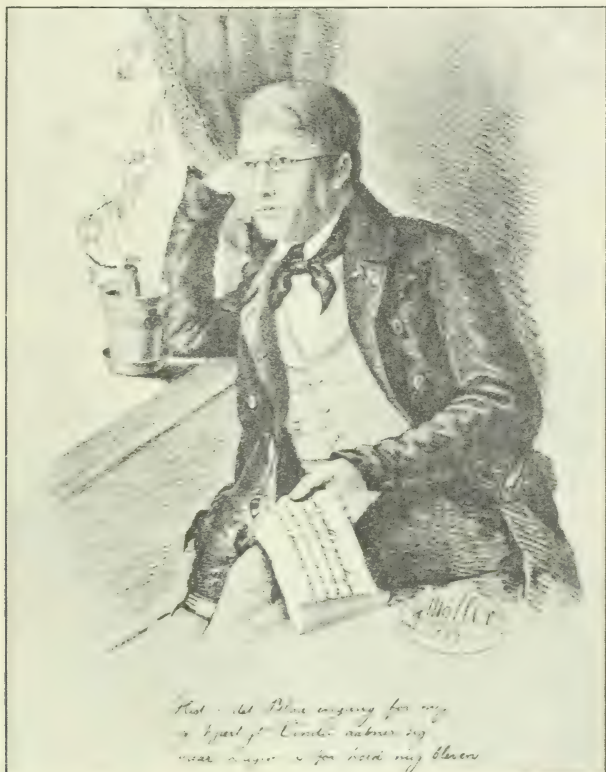

Fra «Nytårgave for 1839.»

digteren i en bestemt situation. Mynden med det Kristiania-bekjendte halsbaand, det trofaste dyr i hvis øie Wergeland kunde sænke sine sorger som i en dyp brønd, nellingen i knaphullet, vedbenen i vinduet, sommerfuglen paa ranken, — alt dette symboliserer digterens kjærlighet til naturen. Hans soignerte apparition

¹ Fra tirsdag 5te til lørdag 9de februar; da var der nemlig en mængde tilreisende til Kristiania, som var kommet til hovedstaden i den bestemte hensigt at bruke penger; Kristiania marked spilte samme rolle for bokhandlere og forlæggere dengang, som julen nu.

minder om, at han nu — han var litt over 30 aar gammel — hadde tilbakelagt sit vadmelsstandpunkt; den façon hvori han denegang præsenterer sig for publikum, fortjener at lægges merke til. Tarveligheten i hans omgivelser viser at han er den samme noisomme mand som han altid hadde været. Han sitter ved det aapne vindu, gjennem hvilket hans blik søker den blaa

himmel — uvorren som han var naar det gjaldt kold vaarluft og koldt vand. Endelig blir vi slaat av det uttryk av vemod som hviler over hans ansigt. Det er ikke den kjække Wergeland fra nogle aar senere i bureauchefsuniform, med det glade himmelvendte blik, og ikke den sygdomsmerkede mand som fremstilles i flere portrætter fra sykeleiet. Vemod og nedtrykthet var stemninger han ofte var bytte for den vinter (1838—1839), og det er ikke saa underlig naar vi tænker paa den situation hvori han befandt sig. Siden sidste sommer var han forlovet mand

uten indtægter at gifte sig paa. Han søkte embede — Nannestad kapellani — men visste at departementet var ham litet huld; det hadde han forstaat under en stormende samtale med ekspeditionssekretæren Bonnevie. Sin situation gav han et diskret og overlegent billede av i en fabel som han dengang skrev; den staar i Skillings-Magasin 23de mars. Det er en fri bearbeidelse efter Lafontaines, og heter «Græshoppen og Myren». I originalen har den kloke myre digterens sympati; hos Wergeland er det græshoppen som skildres mest sympatisk:

I sin Eng Græshoppen sang
 hele Somren varm og lang,
 lod — saa inderlig elskværdig,
 hjerteglad, tilsinds saa let —
 næste Dag sig selv forsørge.
 Somren har jo Maden færdig?
 Hvi da med Bekymring spørge
 om at blive daglig mæt? — —

Hun gaar til sin nabokone myren og ber saa vakkert og lover godt;

. . . Og med Renter skal det alt
 bli «til Sanktehans betalt»
 «— Søster, Sommeren er lang:
 sig mig, hvad har du bestilt?»
 — Tror du kanskje jeg har hvilt?
 Hvad bestilt? Ih hvad! Jeg sang,
 dyrkende med rastløs Flid
 jo Musik den hele Tid!
 Det mig undrer, om mit Spil
 ei du ofte fik at høre.
 Kunde jeg vel bedre gjøre?»
 «Søster, nei; men dans nu til!»

Denne fabel har — likesaa vel som alle de andre Wergelandske fabler — en ganske speciel anvendelse. Det er jo digteren — «saa inderlig elskværdig, hjerteglad, tilsinds saa let», som har sunget sin lange, varme sommer, og som nu maa gaa og trygle brød hos staten: «Giv mig lidt til Levemaade . . . . Og med Renter skal det alt bli til Sanktehans betalt.» Og det er dette fortvilet fornuftige kirkedepartement som ber ham fortsætte sit freidige digterliv: «Søster, nei; men dans nu til!»

Denne fabel lærer os at forstaa hans stilling med haand under kind: vi har her for os den 30-aarige digter, som er

kommet til eftertanke, Henrik Wergeland paa skilleveien mellem godt og ondt, den modne mand som ser ind i en ikke altfor sikker fremtid og paa sit hensvundne liv med et kritisk oie. Netop i denne tid omgikkes han med store planer om at samle alle de poesier som han nu vedkjendte sig, gi dem en mere helstøpt form og utgi dem samlet. Vi har — dels i haandskrift, dels trykt — slike omarbeidelser. Hans folk sa jo nei tak, eller rettere sagt, det svarte slet ikke, og en samlet og forbedret utgave av sine ungdomspoesier fik han ikke istand. Derimot har man dømt ham efter hans ufuldkomne ungdomspoesi, og dommen har ikke været naadig.

Nu forstaar vi hvorfor han demonstrativt — og litt klodset — holder et digt frem for beskueren. Det er de vakre linjer han hadde skrevet 1¹/₂ aar iforveien:

Den første Sommerfugl! Velan
flyv ind, om i min Sjel du kan.
Fra den er mange slige fløjne
med Vingen dækt af gylndne Øjne.

Det er som om han vilde række sit folk den rette nøkle til sin karakter og en prøve paa sin bedste poesi. Og en ganske speciel betydning faar de linjer av samme digt som han føiet til under litografiet:

Hist i det Blaa engang for mig
og kjærligt Vindu aabner sig,
naar Dagen er for kold mig bleven.

I det hele er Møllers billede en kommentar til hele dette digt. — portrættets idé og detaljer gjenfindes i poemet: — blomster i vinduet er rigtignok ikke omtalt i selve digtet, men i den yderst polemiske og haanende «indledning», som ledsaget det i «Statsborgeren».

Møllers billede er i mangt og meget et idealisert portræt, hvilket fremgaar klart ved sammenligning med det to maaneder i forveien utkomne litografi i Krogness's «Nytaarsgave for 1839». Dette fremstiller Wergeland i hverdagshabit og Wergeland med hverdagsuttryk. Reproduktionen er ogsaa mindre god, og det er let at forstaa at digteren nok kunde ønske sig præsenteret i en for det store publikum mere akseptabel skikkelse.

Saa fortræffelig svarer det nye portræt til Wergelands oieblikkelige situation; saa godt er symbolerne valgt, saa heldig er

citaten truffet, at jeg ikke tviler paa at hele idéen skriver sig, ikke fra den unge tysker, som talte et gebrokkent norsk og neppe kjendte Wergelands i «Statsborgeren» nedlagte lyrik, men fra Henrik Wergeland selv. Han har git tegneren idéen, han har komponert portrættet, likesom han senere gav Flintoe nøiagtige anvisninger til tegningerne i »Hasselnødder». Dette portræt minder da ogsaa i flere ting om de dikterte illustrationer til nævnte lille bok.

Men hvad var saa hensigten med at la sig tegne slik og utgi litografiet?

Svaret er allerede antydnet. Det er en av de mange direkte og indirekte henvendelser til hans folk som digteren lot utgaa i de dage. Det er, om man vil, en let gjennemskuelig og uskyldig reklame, der falder rent igjennem mot den utækkelige manipulation som endog berømte mænd nu for tiden nedlater sig til eller ialfald venter at deres venner besorger. Dette var nu et ganske usedvanlig fint træk, syntes han visst selv. Forresten var netop i de dage litografiet utkom, chanserne for hans embedskandidatur et øieblik bedre end nogensinde. Han hadde alle aarer ute, hans succes med «Kongens ankomst» var uomstridt, hans far og hans skytspatron statssekretær Due var paa post i kongens umiddelbare nærhet, majestæten selv var ivrig for at se sin digter anbragt som prest, — kort sagt, det saa lyst ut trods departementet og alle erklærte fiender. Han hadde alt været avsted paa møbelauktion for at kjøpe billig indbo da — han satte følgende tykke strek gjennem hele regnestykket.

II.

Mens Wergeland og Møller sat sammen over sin lille «forretning», kom der gjester. Det var nogen unge mennesker som Wergeland hadde hat omgang med den vinter, «og av hvem han», som han siden fik anledning til at forklare, «i den tid hverken hadde hort eller set noget ufordelagtig.» Det var først en Robert Bertram, preussisk landvernsløitnant, «kunstner», «kjøbmand» m. m., av et martialske utseende, og hans ældre bror Reinhold Bertram, der bare betegnes som «kjøbmand». Saa kom bygmester Henrik Struck bosat i Kristiania. Brødrene var temmelig ukyndige i det norske sprog, og samtalen gik lystig

paa tysk, i hvilket sprog Henrik Wergeland boltret sig med samme freidighet som i fransk og engelsk, og utvilsomt med samme bizarre resultat. Hvor han var tilstede, blev han det selvgivne centrum — han var desuten den ældste i laget —, og naar vi tænker os hans mange indfald og sydende humor omsat paa Wergelandisk tysk, gir det en morsom forestilling om hans konversation ved den anledning.

Det ser ikke ut til at der blev nydt noget videre; men Wergeland ante ikke at klokken alt var henimot 11 da han reiste sig for at gaa. Han skulde over isen paa Bjørviken til sin hytte Grønlien et stykke op paa Ekebergskrenten. Samtlige herrer tilbød ham følge, men han undslog sig for denne artighet. Nu hadde loitnant m. m. Bertram «arbeide som kunstner» for Wergeland, som denne i en noget skruet vending siden uttrykte det, og mente at han med det samme kunde se visse lokaliteter ved stedet, og tilbudet blev endelig mottat. I det samme kom Wergeland til at huske paa, at han ingenting hadde at by sine gjester naar de kom frem efter marsjen over isen, og han var derfor ndom en destillatør og kjøpte to flasker punschekstrakt.

Saa begav følget sig ganske rolig nedover gaten — den martialske loitnant med sin guitar under kappen. Veien gik forbi palæet. Klokken var litt over 11¹. Da fik Wergeland en indskydelse — en av hans uheldige. Da han saa jægeren som stod paa post utenfor den vestre port, fór den tanke i ham at hans gode ven premierløitnant Gamborg (Jens Christian G.) hadde vakt den kveld. Han hadde netop samme dag tænkt at aflægge ham en visit i vakten. Det var der ikke blit noget av, men det var kanskje ikke for sent endnu. Han stanser op foran skiltvakten og spør om løitnant Gamborg hadde vakt. Jo, han hadde da det. Wergeland spurte da om han kunde gaa ind og hilse paa ham. Her var — merkelig nok — ingenting iveien for det fra skiltvaktens side, og i spidsen for de fire formummede skikkelser passerer Wergeland den ytre vakt.

Inde i officersvakten — den er til venstre naar man kommer ind porten, i stuen til gaarden — fandt de loitnant Gamborg paa sofaen. Han sprang op, Wergeland gjorde undskyldning for det sildige besøk, og presenterte sit følge — ingen av dem kjendte loitnanten fra før. Gamborg bad dem alle sitte ned, og bød paa

¹ I «Hasselnødder» 8, 623 heter det $\frac{1}{2}$ 10.

en snaps. Løitnant Bertram tok sig en, men Wergeland sa nei tak; «men jeg kan traktere med et glas punsch, hvis du har vand,» mente han. Jo, Gamborg ringte paa gefreideren. Han kom og fik ordre til at hente varmt vand i kjøkkenet.¹ Av Wergeland fik han 24 skilling i drikkepenge for den uleilighet som voldtes — gefreideren oppfattet det naturligvis som penge til en dram for vaktmandskapet, og løitnanten var forsigtig nok til at si at de skulde vente med drammen til næste morgen — hvad de ogsaa gjorde. Vandet kom, og den forfarne tyske løitnant gav sig til at lave punschen efter alle kunstens regler. Snart var selskapet bænket om den rykende bolle med Wergeland som centrum i sofaen, og talen gik om løst og fast — fremdeles paa tysk, hvilket hadde til følge at verten forblev helt utenfor da han ikke forstod det sprog. En av de tilstedeværende var saa omtænksom at han spurte om H. Majestæt hadde gaat tilsengs. Det hadde han ikke; klokken var endnu ikke halv tolv, og kongen pleide ikke at lægge sig før kl. 1; desuten var ikke de ekstra nattevakter utstillet, som blev sat saasnart H. Majestæt gik tilsengs.

Imidlertid hadde den tyske løitnant faat sin «guitarre» frem, og sang «en tysk arie» — Wergeland kunde ikke under forhøret en uke efter huske hvad det var². Høit sang han ikke, og ingen av de andre deltok.

Men det hyggelige samvær skulde faa en brat ende. Man hadde ikke været der mer end en halv time, ingen hadde faat mere end 1 glas av den fortræffelige punsch undtagen den tyske løitnant selv, som hadde faat to foruten drammen, — da viser pludselig en officer sig i døren. «Det er pladsmajoren», sa Wergeland til de andre, saa høit at denne hørte det. Det var ikke første gang Wergeland stod overfor denne for sin strenghet bekjendte officer, major Christian Glad. «I min Sag mod Kavaleriet», heter det i «Hasselnødder», «havde han været mig ivrigen imod, og jeg havde givet ham det igjen i et Selskab i forrige Aar, saa jeg anede Ulykke, ja jeg syntes at læse den i de Øjne

¹ I «Hasselnødder» (skrevet 6 aar senere) er det hele litt dramatisert: «Med de af Latter halvvalte Ord: «Giv dig, Officer! Vakten er turneret,» aabner jeg Døren til Officersvakten, hvor der alt var mørkt. — «Aa Fanden, er det dig? Velkommen! Stue-Gefrejder, Lys og varmt Vand!» For at komme gesvindt til det, blev min ene Extraktflaske sat i Brug . . . »

² I «Hasselnødder» er det blit til «en preussisk Bravoursang».

han satte paa mig.) Gamborg blev kaldt ut av majoren, som gav ham ordre til at sende bort de fremmede. Løitnanten bukket uten at si et ord, og da han kom ind til sine gjester, sa han: «Pladsmajoren vil at selskapet skal gaa, men drik først ut glasset.» Man blev da sittende uten at gjøre mine til at fjerne sig, og Gamborgs vink herom blev ikke forstaat. Da derfor pladsmajoren 5 à 10 minutter efter kom ind igjen, fandt han selskapet tilsynelatende ganske uforstyrret, og gav nu selv ordre til at de tilstedeværende personer skulde fjerne sig. Wergeland kom sig straks op av sofaen for at faa fat i sin kappe, og maa ha ytret noget som pladsmajoren oppfattet som: «Her er intet Opror, — selv erindret Wergeland under forhøret ikke denne ytring. Det har ærgret majoren at se at enkelte — eller ialfald en enkelt — rolig tok sit glas og tømte det, og han maa være blit temmelig forbløffet da Gamborg skjænket i et glas og — bød majoren det! «Efter den Maade, hvorpaa dette skeede, forklarte Glad under forhøret, kunde det imidlertid ingenlunde antages, at det var Lieutenant Gamborgs Mening ved denne Handling at lægge for Dagen nogen Ringeagt for den givne Befaling eller nogen Fornærmelse mod Pladsmajorens Person, men at hans Fremgangsmaade kun havde sin Grund i Ubetænk-somhed og en misforstaaet Gjæstfrihed. Gamborg selv forklarte at han fandt paa denne utvei fordi han vilde avlede sin over-ordnedes opmerksomhet fra den tyske officers bemerkninger, hos hvem han merkede nogen Tilboielighed til at gjøre Indven-dinger. Mens de andre hadde brutt op straks, fylgte nemlig tyskeren sit glas, og tømte det uten at gjøre mine til at gaa, søkte frem en tobakspipe, anmodet Gamborg om tobak, erholdt denne av ham, stoppet langsomt sin pipe, og erklærte paa Werge-lands gjentagne anmodninger om at følge, at han først vilde komme efter. Saa sa da majoren at det paalæg han hadde git i fornødent fald vilde bli sat igjennem med magt. Wergeland opgav endelig at faa Bertram med, og fjernet sig. Nu lot tyskeren nogle ord falde om, hvorlunde man i Preussen er vant til at leve paa vakterne, at det der er tillatt at holde selskap paa vakt. Dette oppfattet Glad, som om den tyske officer vilde bestride hans ret til at befale i vakten, og ytret at det norske reglement kunde være anderledes end det preussiske. Nu var det imidlertid forbi med Glads taalmodighet, og han gav Gam-borg ordre at hente gefreider med 4 mand for at fore Bertram

paa politikammeret. «Det er ikke nødvendig», mente Bertram, «De ser at jeg vil gaa, men jeg tror at det kan ske paa en anstændig maade,» og med et: «Vi tales ved imorgen», retirerte endelig den martialske guitar-spiller.

Det var aabenbart denne den tyske løytnants optræden, som bragte Glad i harnisk og Gamborg og Wergeland i fortrædelighet. Majoren blev en halv time i vakten for at se «at alt kom i orden», hvorefter han begav sig — klokken maa da ha været meget over 12 — ind til general Wedel — atter en av Wergelands gamle antagonist, over hvem han hadde svunget satirens svøpe utallige ganger, i farcer, i «Statsborgeren», i avisartikler. Wedel gik øieblikkelig til kongen med hele historien. Slik som den nu blev fremstillet, maa den ha hensat H. Majestæt i stor vrede.¹

Uten at ane at den lille episode allerede hadde naadd saa hoit op, samledes selskapet utenfor porten, og gik yderst stilfærdig (efter skiltvaktens vidneprov) forbi kongens oplyste vinduer og vaktposterne og ned paa isen. Naar Henrik Wergelands gjester kom tilbake til byen igjen den nat, vet jeg ikke; men tidlig har det ikke været. — — —

Dagen derpaa var for Wergeland ganske usedvanlig ubehagelig. Ikke paa grund av punschekstrakten — der faldt ikke stort paa hver — men paa grund av det han fik høre da han kom paa biblioteket. Statssekretær Due lot ham vite — kanskje gjennem hans far — at «Hs. Mt. havde især fundet Mishag i, at Udlændinger havde tilladt sig saadanne Friheder i Højst-sammes Bolig og til en saa upassende Tid; der kunde ikke blive Noget af med Kapellaniet».

Der blev forskrækkelse! Og til forskrækkelsen kom den ubehagelighet at hele byen atter fik Henrik Wergelands opførsel at tale om, og at Glad forfulgte saken ad retslig vei. Majorens anmeldelse er datert 13de februar — altsaa dagen efter —, og forhøret — Garnisons-Stabs-forhør — skulde alt ha været avholdt den 14de, men blev utsat da Gamborg blev syk, til den 18de februar. De store akter i denne lille sak er opbevart i «Justitsprotokollen for Agershuus Fæstnings Commandantskabs Juris-

¹ Denne del av affæren fortæller Wergeland saa i «Hasselnødder». «Efterat have havt en Samtale med Loitnanten, hvorunder denne skal have forløbet sig mod Subordinationen, befalede Majoren os at fortrække; og det gjorde vi da under klingende Spil — da vi var komne paa Isen.»

diktion»¹. Gamborg blev anklaget for «Uordener paa den for H. M. Kongen befalede Vagt og for ikke at have opfyldt givne Ordre»², og dømt til 2³ maaneders fæstningsarrest. Dommere var 1 oberstløjtnant, 4 kapteiner, 4 premierløjtnanter og 4 sekondløjtnanter. det hele var en «Allerhovedes Krigsretssag», som Wergeland uttrykte sig.

For Wergeland fik denne uskyldige historie ikke de følger, som han i begyndelsen hadde grund til at frygte. Han dikterte selv et detaljert vidneprov i saken, og sendte en utskrift av forhørsprotokollen gjennom Due til kongen, som aabenbart blev stillet tilfreds. Naar han allikevel ikke fik kaldet han søkte, var det av ganske andre grunde, som han ikke antyder i «Hasselnødder». Men for folk kom denne sidste historie som et nyt bevis paa, at han var den uforbederlige Henrik Wergeland, som man forlængst hadde opgjort sig sin mening om, og hvis tilløb til bod og bedring man ikke kunde fæste nogen lit til. Den sedate poet med haand under kind, som nylig var utstillet hos Guldberg og Dzwonkowski, var vidt forskjellig fra den vildstyring man daglig saa, og som nu atter hadde beskæftiget hovedstadens publikum.

¹ En avskrift som jeg har tat beror til avbenyttelse i universitetsbibliotekets haandskriftsamling.

² Ikke for «insubordination», som det heter i «Hasselnødder».

³ Ikke 3, som Wergeland fortæller i «Hasselnødder.»

FISKENAVNENE I SNORRES EDDA.

Av O. Nordgaard.

Overføringen av fiskenavnene i Snorres Edda til moderne navne betegnelser er for den største del lyktes for sprogmandene. Imidlertid er der enkelte navne, som ikke er tydet, og da det desuten er av interesse at faa navneforklaringerne samlet paa et sted, vil jeg her gjøre et forsøk med en sammenstilling og en kort forklaring av disse gamle navne. Først anføres da navnerækken efter prof. Finnur Jónssons utgave av Eddaen.

Lax ok langa
lýsa, brosma,
birtingr, hæingr,
bust ok hrygna,
humarr, hrognkelsi,
hveðnir, flóki,
qlum, aurriði
ok andvari.
Sild, seiðr, skata,
sil, reyðr ok øgr,
skreiðungr ok síkr,
skálgi, flyðra,
fyldingr, styrja
ok fudrýskill,
hámmerr, steinbítr
ok háskerðingr.
Fjørsungr, þrømmungr
ok fengrani,
hamarr, sandhverfa
ok hornæla,
marknútr, glømmungr
ok marþvara,
silungr, skelfískr,
sverðfískr ok lýr.
Þyrsklingr, upsi,
þorskr, vartari,
grunnungr, gedda,
gjölnir, keila,
áll ok karfi,
krabbi, geirsil,
hárr ok goðlax,
hornsil, igull.

Vi skal se paa navnene i den orden de forekommer.

1. *Lax*, m. Det første navn er let at tyde. Det maa forresten være temmelig gammelt, da det er fælles for germanske og baltisk-slaviske sprog¹.

Lax = *Salmo salar*, Lin.

2. *Langa*, f. Vi har to arter av lange, nemlig den almindelige (*Molva molva*, Lin.) og bjerkelangen eller blaalangen (*Molva dipterygia*, Penn.). Paa islandsk heter førstnævnte *langa*, mens bjerkelangen kaldes *blálanga*, *mjólanga* eller *mjóni*². Det er saaledes rimelig, at *langa* var betegnelsen for *Molva molva*, Lin.

3. *Lýsa*, f. Dialektordet *lysing* betegner forskjellige arter, saaledes *lysing* (*Merluccius merluccius*, Lin.), hvitting eller bleke (*Gadus merlangus*, Lin.), samt *Gadus minutus*, Lin. Fritzner sætter i sin ordbok *lýsa* = *Merluccius*. Da hvittingen er en langt almindeligere fisk i de nordlige farvand end lysingen, og hvittingen desuten paa Island heter *lýsa*, er det rimelig at sætte:

Lýsa = { *lysing*, *Merluccius merluccius*, Lin.
 { hvitting, *Gadus merlangus*, Lin.

4. *Brosma*, f. Dialektformer³: *brosma* i Søndre Bergenhus og Helgeland, *brosne* (*brosn*, *brostn*) ved Trondhjem, *brosme* i Søndmør og flere andre steder, *brøsn* i Nordmør og *bresma* i Lister. Paa islandsk: *brosma*.

Brosma = *Brosme brosmæ*, Ascan.

5. *Birtingr*, m. Baade Fritzner og Hægstad og Torp⁴ sætter navnet i forbindelse med nyn. *sjobyrtning*, «eit slag ljós sjoaure». Fra Nordmør har Ross navnet *berk*, m., paa en lysfarvet blank ørret og fra Romsdalen formen *sjobørkjing*. Disse navne staar vel i samme forhold til adj. *bjerk* (frisk, livlig om farve)⁵ som *birting* eller *byrtning* til *bjart*, hvilket betyr omtrent det samme⁶. *Birtingr* maa saaledes være en fisk med en frisk farve, en lys eller glinsende fisk. Dette er jo tilfældet med sjøørreten, *Salmo trutta*, Lin., som ogsaa paa islandsk heter *sjóbirtingur*, eller *birtingur*. Følgelig kan man sætte:

Birtingr = sjøørret, *Salmo trutta*, Lin.

6. *Hæingr*, m. Det er rimeligvis samme navn som *hængr*, hvilket Hægstad og Torp forklarer som «laks av hanslaget». Hertil er dog at bemerke, at det islandske ord *hængur* betegner hannen baade av laks og ørret. Man bør derfor vistnok sætte:

Hæingr = *hængr* = hannen av laks, *Salmo salar* ♂.

og — » ørret, *Salmo trutta* ♂.

¹ Falk og Torp, Etymologisk ordbog I s. 442.

² Alle oplysninger om islandske fiskenavne har jeg fra Bjarni Sæmundsson, Oversigt over Islands fiske. Skrifter udgivne af Kommissionen for havundersøgelser. Nr. 5. Kjøbenhavn, 1909.

³ Efter Ivar Aasens og Hans Ross' ordbøger.

⁴ Gamal norsk ordbok.

⁵ Ross, Norsk ordbog.

⁶ Navnet *bjerkelange* maa derfor kunne tydes som den lyse, glinsende lange.

7. *Bust*, f. Navnet er ikke identificert. Imidlertid er det ikke urimelig, at det er en gammel betegnelse for abborren. Selve navnet abbor betyr egentlig den piggede fisk¹. Abbor heter paa angelsaksisk *bærs*, som likeledes har samme betydning². Og det oldnorske *bust* eller *burst* kan oversættes med børste. Det er derfor sandsynlig, at *bærs* og *bust* betegner den samme fisk, nemlig abborren, *Perca fluviatilis*, Lin.

8. *Hrygna*, f. Ordbøgerne har for dette navn rognfisk eller hun-fisk. Det tør dog hælde, at det oldnorske ord hadde en mere speciel betydning, ti *hrygna* paa islandsk betegner hunnen av laks og ørret, paa samme maate som *hængr* er hannen av de to fiskearter. Der er saaledes grund til at sætte:

Hrygna = hunnen av laks, *Salmo salar* ♀.

og — » - ørret, *Salmo trutta* ♀.

9. *Humarr*, m. Der er enkelte navne i rækken, som ikke tilhører fisk.

Humarr = hummer, *Homarus gammarius*, Lin.

10. *Hrognkelsi*, n. Ivar Aasen har fra trakterne ved Stavanger navnet *rognkjølsa*. De almindelige dialektbetegnelser er imidlertid *rognkjeksa* og *rognkall*. Dansk: stenbideren, og paa islandsk *hrognkelsi*. Paa Island kaldes desuten hannen av denne fisk for *rauðmagi* eller *grámagi*, og hunnen *grásleppa*.

Hrognkelsi = rognkjeks, *Cyclopterus lumpus*, Lin.

11. *Hveðnir*, m. Fritzner betegner ordet kun som navn paa fisk. Det er muligens beslegtet med *hveðurr*, et av navnene paa vær³, men betydningen har jeg ikke kunnet finde ut⁴.

12. *Flóki*, m. Fritzner sætter flyndre med spørsmålstegn, men Hægstad og Torp opfører «flundra». I norsk folkesprog forekommer ikke ordet nu længer, men i islandsk er *flóki* en av betegnelserne for yngre individer av kveiten, saakaldte kveitebarn. Det er neppe sandsynlig, at det oldnorske ord i almindelighet har været navn paa kveitebarn. Det er rimeligere, at *flóki* betegner samme fisk som det angelsaksiske navn *flōc*⁵, nemlig skrubflyndren, *Pleuronectes flesus*, Lin. Denne flyndreart er almindelig i Norge, men forekommer ikke ved Island, og det kan da muligens forklare, at et navn, som i Norge særlig har været anvendt paa skrubflyndren, paa Island er blit en av betegnelserne for kveitebarn. Jeg tror saaledes man kan sætte:

Flóki = skrubbe, *Pleuronectes flesus*, Lin.

13. *Olunn*, m. Fritzner tror i dette navn at se en gammel betegnelse paa makrelen, men sætter spørgetegn. Fritzner har

¹ Falk og Torp, Etym. ordb. I, s. 7, og Evald Lidén, Om några fisknamn (Festskrift tilegnad K. F. Johansson), s. 108.

² Joh. Jak. Köhler, Die altenglischen Fischnamen, s. 21.

³ Snorres Edda, s. 209.

⁴ [Efter A. Torp er *hveðnir* vistnok avledet av det ord, som man har i gotisk *hvaþō*, skum.]

⁵ Joh. Jak. Köhler, Die altenglischen Fischnamen, s. 33.

ogsaa ordene *alnavð*, f., og *alnavágr*, hvilket tyder paa, at *plunn* var en fisk, som har været gjenstand for notfiske. Det kan da være naturligt at tænke paa makrelen, endskjønt der i folkesproget ikke er paavist nogen sikre levninger efter navnet. Ivar Aasen har *gjeiv*, *pir* og *spir* som navn paa smaamakrel, og fra Nordre Bergenhus *stokkaal* som betegnelse for stormakrel. Det sidste navn minder forøvrig noget om *plunn*. Ordet makrel er det samme som svensk *makrill*, hollandsk *makrel*, engelsk *mackerel*, fransk *maquereau*, hvilke samtlige utledes av et ord, som betyr «kobler» eller «koblerske», fordi makrelen efter folketroen pleier følge jomfrusilden (matjessilden) til hannerne (se Falk og Torp, Etym. ordbog). Islandsk navn: *makrill*. Fritzner har sandsynligvis ret i, at *gron* er det samme navn som *plunn*, og at begge betegner makrelen, *Scomber scomber*, Lin.¹

14. *Andvari*, m. Enkelte navne ligger det nær at opfatte som karakteriserende egenskaper ved fisk eller en flerhet av fiske. *Andvari* kan bety angst, bekymring, skræk², og man kunde saaledes oversætte navnet med en skvætt eller rød fisk³. Navnet kan ogsaa muligens henge sammen med dialektordet *andvar*⁴, som betyr skarpt iakttagende. I det tilfælde vilde det være passende at oversætte med slu fisk (en klok fisk). Sidstnævnte ord lever forøvrig ogsaa paa folkets tunge, da jeg har hørt det f. eks. i Stod, Indtrøndelagen⁵.

15. *Sild*, f. Om dette ord og navn leverer Fritzner i sin ordbok utmerkede opplysninger. Fritzner gjør blandt andet ogsaa oppmerksom paa, at sild er et ganske almindelig navn paa øer, som har en stor længde i forhold til bredden, saaledes Silden i Selø prestegjeld i Nordfjord, Silden i Loppens prestegjeld i Vestfinmarken, osv.⁶ Falk og Torp⁷ antyder, at sil og sild muligens er benævnt efter farven. Denne antagelse bestyrkes ogsaa derved, at O. Schrader⁸ har utledet ordet *håring* av adjektiver, som betyr graablaa. Det er betegnende for gamle handelsforbindelser, at det vestgermanske ord

¹ [Et direkte bevis for, at *plunn* har betydnet «makrel», tør man vistnok søke i følgende forhold: I Vincents Luges Jordebok fra omkring 1530 (Norske Regnskaber og Jordebøger IV, s. 475) nævnes under Bildøen, gaard-nr. 34 i Fjeld herred, Nordhordland, et sted *Awnabache*, hvorom det uttrykkelig siges, at der er *thertill macrele vogh*. Jeg har derfor (Norske Gaardnavne XI, s. 278) antat, at denne «makrelvaag» har været kaldt *Olnavágr (jfr. *alnavágr* hos Fritzner), og at *Awnabache*, som i oldnorsk form kan have lydt *Olnabakkī, er at forstaa som en forkortet («elliptisk») sammensætning for *Olnavágsbakkī, d. e. bakken ved den nævnte «makrelvaag». — M. O.]

² Fritzners ordbok I, s. 55.

³ Sammenlign ordet rædhare.

⁴ Ross, Norsk ordbog, s. 7.

⁵ *Andvari* er ogsaa dvergnavn i Snorres Edda. Finnur Jónsson oversætter det med «den forsigtige».

⁶ [Jfr. dog Norske Gaardnavne XI, s. 27. — M. O.]

⁷ Etym. ordbog II, s. 158. [Jfr. E. Smith, MM., 1910, s. 139 ff.]

⁸ Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, s. 1019. Strassburg, 1901.

hæring er gaat over i romanske sprog, mens det nordgermanske ord *sild* har faat hjemstavnsret i de baltisk-slaviske.

Sild = *sild*, *Clupea harengus*, Lin.

16. *Seiðr*, m. Ivar Aasen har dialektformen *seid* fra Nordfjord og Søndmør, ellers sies i almindelighet *sei*. Fra Nordre Bergenhushus anfører Aasen følgende navne paa vekstformer eller aldersklasser av seien: 1) kril (yngelen), 2) murt, 3) pale eller smaaseid, 4) risping, 5) ufs eller storsei (paa Helgeland *seiufs*). Fra Søndmør har Ross følgende betegnelser paa seiens veksttrin: 1) murt, 2) blaaling, 3) pjane = pale, 4) *seid*. Paa Island kaldes størrelsesgrupperne 10—20 cm. og 22—31 cm. for *smaufsi* og gruppen 5—11 cm. *varaseiði*. — Falk og Torp¹ anfører, at det skotske navn paa seien, *saith*, er laant fra norsk, likesaa det russiske *sajda*. De nævnte forfattere utleder navnet *sei* av gamle adjektiver, som betyder «graa».

Seiðr = *sei*, *Gadus virens*, Lin.

17. *Skata*, f. *Skata* i norske dialekter betegner individer av slegten *Raja*. Falk og Torp antar, at fisken har sit navn efter den spidse snute og lange hale, og at ordet er beslegtet med *skat*, n. (n. folkesprog), «topenden av et træ». Det heter ogsaa i en gammel gaate: «Kva fisk i sjøen hev navn av alle tre i skogen? *Skata*»². Paa islandsk heter *Raja batis*: *Skata*, *stiftiskata*, *stifta*. *Raja fullonica*: *háskata*, og *Raja radiata*: *tindabikkja*³, *lótaska*, *gaddaskata*.

Skata = *Raja* sp.

18. *Sil*, f. *Sil* benyttes fremdeles som fiskenavn og betegner dels hvitsilen eller sandsilen (*Ammodytes tobianus*, Lin.), dels blaasilen (*Ammodytes lanceolatus*, Lesauv.). Da *sil* endvidere forekommer i saadanne forbindelser som *silavarp*, *siltimi*⁴, maa navnet endvidere betegne *laagesil*, *Corregonus albula*, Lin. Dertil findes navnet i sammensætningerne *hornsil* og *geirsil*, som ogsaa betegner to forskjellige fiskearter.

Sil = { hvitsil, *Ammodytes tobianus*, Lin.
 blaasil, *Ammodytes lanceolatus*, Lesauv.
 laagesil, *Corregonus albula*, Lin.

19. *Reyðr*, f. Efter Aasen forekommer *royder* som betegnelse for *Salmo alpinus*, Lin. Paa Island er der mange navne paa denne fisk, f. eks. *sjóreyður*, *bleikja*, osv.

Reyðr = *rør*, *Salmo alpinus*, Lin.

20. *Ogr*, m. Blandt norske dialektformer kan nævnes: *auger*, *ougr*, *ugur*, *uer*, *ur*. En indgaaende behandling av ordets etymologi er levert av Evald Lidén⁵. Egentlig er der tre norske fiskearter, som har navnet *uer*, nemlig *blaakjæftuer*, *Scorpena dactyloptora*, samt den art eller varietet, som omtales av Ross under navnet *lusaugr*⁶,

¹ Etym. ordb. II, s. 149.

² K. D. Stavset, 280 gamle norske gaator, s. 20. Volden, 1906.

³ Tindebikkja forekommer ogsaa i norsk folkesprog. Se Ivar Aasen.

⁴ Fritznér, Ordbog III, s. 239, 244.

⁵ Om några fisknamn (Festskrift tilegnad K. F. Johansson), s. 105.

⁶ Norsk ordbog, s. 13.

hvilken er *Sebastes viviparus*. Krøyer, og endelig den egentlige uer, *Sebastes marinus*, Lin.

Og kan saaledes være = $\left\{ \begin{array}{l} \textit{Scorpæna dactyloptera}, \text{ De la Roche.} \\ \textit{Sebastes viviparus}, \text{ Krøyer.} \\ \textit{Sebastes marinus}, \text{ Lin.} \end{array} \right.$

21. *Skreidungr*, m. Ordet findes ikke hos Fritzner. Efter sin avledning maa det bety: den som gaar i «skreid», d. e. stim. *Skreidungr* = stimfisk.

22. *Sikr*, m. Navnet *sik* benyttes endnu som betegnelse for en ferskvandsfisk, *Corregonus lavaretus*, Lin.

23. *Skålgj*, m. Dette navn sætter Hægstad og Torp¹ i forbindelse med angelsaksisk *secalga*, mort, *Leuciscus rutilus*. Det er vist rigtig. Av andre navne paa morten anfører Collett: *syrrill* og *guldbust*².

Skålgj = mort, *Leuciscus rutilus*, Lin.

24. *Flyðra*, f. Baade Fritzner, Hægstad og Torp oversætter med flyndre, *Pleuronectes*. Det er sandsynlig, at det er et kollektivnavn for en hel del flatfiske, men da den største og mest utprægede av disse er kveiten, er der grund til at anta, at navnet særlig har betegnet kveiten. Denne antagelse vinder i sandsynlighed derved, at nævnte fisk paa Island heter *flyðra*. Kveite er muligens et senere navn, som efterhaanden har fortrængt det oprindelige.

Flyðra = kveite, *Hippoglossus hippoglossus*, Lin.

25. *Fyldingr*, m. Navnet har hittil ikke været tydet³. Efter den forklaring, som A. Torp nu har levert (se fotnoten), er det sandsynlig, at *fyldingr* ikke netop har betegnet en bestemt fiskeart, men har været et kollektivt navn for farveløse fiske og saaledes har omfattet ikke bare arter, som hadde en naturlig blekhet, men ogsaa saadanne, som efter døden blev sterkt avbleket. Ordet har rimeligvis ogsaa været benyttet i overført betydning.

Fyldingr = blekfisk.

26. *Styrja*, f. Det angelsaksiske navn *styrja* betegner støren, *Acipenser sturio*, Lin. Det tilsvarende oldnorske ord har rimeligvis ogsaa oprindelig været navn paa støren, men er senere gaat over til særlig at betegne makrelstorjen, *Thunnus thynnus*, Lin. Lidén har forklaret navnet som avledet av gamle adjektiver, som betyr stor og sterk. Stor og størje skulde saaledes ha som grundbetydning stor fisk. Størens navn paa islandsk er ogsaa *styrja*.

Styrja = $\left\{ \begin{array}{l} \text{stør}, \textit{Acipenser sturio}, \text{ Lin.} \\ \text{størje}, \textit{Thunnus thynnus}, \text{ Lin.} \end{array} \right.$

27. *Fuðryskill*, m. Efter den forklaring paa navnet, som Falk

¹ Gamalnorsk ordbok, s. 381.

² Meddelelser om Norges fiske i aarene 1884—1901, III, s. 4. Kra. Vid.selsk. Forh. 1905. nr. 7.

³ [Et av haandskrifterne har *fyllvingr*, hvilket mulig er det rette. *Fylvingr* synes efter A. Torp at være beslegtet med adjektivet *fplr*, blek, gulblek, graablek, og betyder da oprindelig «den bleke». *Fylvingr* er ogsaa bl. a. et poetisk ord for «nøt» (egentlig «den bleke»). — M. O.]

og Torp¹ gir, passer det baade paa marulk, *Lophius piscatorius*, Lin., og paa *Cottus*-arter. *Lophius* kaldes ved Trondhjemsfjorden *malur* og paa Brønnø *fossolk* (utt. faassaalk), men disse navne kan ikke sættes i forbindelse med det oldnorske. Derimot anfører Aasen fra Søndmør *frusk* som navn paa ulk og fra Helgeland *færrosk*. Disse navne utleder Falk og Torp av *fuðrusk*, hvortil svarer som diminutiv *fuðryskill*. Dette sidste antages igjen at være opstaat ved dissimulation av *fuðfryskill (*fuð*, vulva og *fryskill*, liten frosk). I sin beskrivelse av Saltdalen har S. C. Sommerfelt² ordet *furusk* som betegnelse paa *Cottus gobio*. Da *Cottus gobio* hittil ikke med sikkerhet kjendes fra Norge, menes her vistnok den almindelige ulk, *Cottus scorpius*.

Av *fuðryskill* tror jeg at ha fundet en levning i folkesproget, idet jeg paa Inderøen i Indherred har hørt ordet *furuskjoll* som navn paa den almindeligste av ulkerne, *Cottus scorpius*. *Furuskjoll* er sandsynligvis en forvanskning av *fuðryskill*. Vi faar saaledes:

Fuðryskill = { muligens marulk, *Lophius piscatorius*, Lin.
Cottus-arter, særlig *Cottus scorpius*, Fabr.

28. *Hámerr*, f. Navnet er ikke identificert. Det forekommer bl. a. hos Peder Claussøn. Da *hámeri* paa islandsk betegner haabranden, er det rimelig, at

Hámerr = haabrand, *Lamna cornubica*, Gmel.

29. *Steinbítur*, m. = steinbit, *Anarrhichas lupus*, Lin.

30. *Háskerðingur*, m. Islandsk navn paa haakjerring er: *hákarl* og *háskerðingur*, mens brugden, *Selache maxima*, benævnes: *beinhákarl*, *barði*, *rymir*.

Háskerðingur = haakjerring, *Somniosus mirocephalus*, Bloch, Schneider.

31. *Fjørsungr*, m. I norsk folkesprog forekommer forskjellige former, saasom: *fjærsing*, *fjæsing* og *fjeesing*³. I Nedre Bamble er kaldes paa *støifjæsing* navn paa fløifisken, *Callionymus lyra*, Lin. Ifølge Ross enkelte steder stripet furuveed for *fjærsing*.

Fjørsungr = fjærsing, *Trachinus draco*, Lin.

32. *Þrømmungr*, m. Navnet er ikke tydet⁴. Efter den forklaring av ordet, som er git av A. Torp og Magnus Olsen (se noten), kan man komme til at tænke paa saadanne fiske, som snapper insekter ved at springe op av vandet. Det tør dog hælde, at *Þrømmungr* i likhet med *fyldingur* ikke har markert en enkelt art, men har været et samlingsnavn for alle de fiske, som springer op av vandet. Man maa saaledes med rimelighet kunne sætte:

Þrømmungr = spretfisk.

33. *Fengrani*, m. Navnet er ikke forklaret. Det er naturligt at

¹ Etym. ordb. II, s. 410.

² D. kgl. n. vid.selsk. skr. i det 19. aarh. 2. b. 2. h., s. 95.

³ Ross, Norsk ordbog, s. 172.

⁴ [Det er, saaledes som ogsaa A. Torp har formodet, sandsynlig beslegtet med oldn. *þramma*, at trampe, oldsaksisk *þrimman*, at springe, hoppe, gotisk *þramstei*, græshoppe, og betyder da oprindeligt «springeren». — M. O.]

tænke sig sammensætningen *feng* og *rani*, og da *fengr* betyr fiskefangst, maa *fengrani* bety den, som raner fangsten, med andre ord, man maa kunne sætte:

Fengrani = rovfisk.

34. *Hamarr*, m. Fritzner formoder navnet betegner en hai og sætter hammerhaien, *Zygaena malleus*, med spørgetegn. Det er vistnok ingen av haierne, som har et saa hammerlignende hode som nævnte art, men da hammerhaien særlig er tropisk, sjelden i Middelhavet, og da desuten *hamar* paa Island er et av navnene paa haabranden, kan man vistnok med sikkerhet sætte:

hamarr = haabrand, *Lamna cornubica*, Gmel.

35. *Sandhverfa*, f. Fritzner sætter: et slags flyndre, *Rhombus vulgaris*. Dette er vistnok riktig. Ved Trondhjemsfjorden har man endnu betegnelsen *sandkverv* paa pighvarren.

Sandhverfa = pighvarr, *Bothus maximus*, Lin.

36. *Horngæla*, f. I norsk folkesprog forekommer *horngjæl* og *horngeir*¹ som navne paa hornfisken. Denne har sterkt forlængede kjæver, derav navnet *horngeir*.

Horngæla, f. = horngjæl, *Rhamphistoma belone*, Lin.

37. *Marknútr*, m. Fritzner har identificert med ulk, *Cottus scorpius*, hvilket utvilsomt er rigtig, da denne fisk paa Island benævnes *marknútur*.

Marknútr = ulk, *Cottus scorpius*, Fabr.

38. *Glømmungr*, m. Fritzner antar, at dette navn betegner *knur* eller *rjot*, *Trigla gurnardus*, Lin. Denne indentificering tror jeg er tvilsom, men kan for tiden ikke sætte nogen istedet.

39. *Marþvara*, f. Fritzner sætter: et slags sild. Navnet maa vel kunne oversættes med sjøtvare, og da passer ikke sild til denne benævnelse. Her er jeg mere tilbøielig til at vælge en ulk, *Cottus*, og da *marknútr* er *Cottus scorpius*, kan det være naturlig at ta *Cottus bubalis*, blandt andet ogsaa av den grund, at sidstnævnte har længere pigger paa gjellelaaget, hvorved den mere minder om en grøttvare, oldn. *þvara*, f.

Marþvara = ulk, *Cottus bubalis*, Euphr.

40. *Silungr*, m. Fra norsk folkesprog har Aasen navnene *svilung* og *silung* om en liten laks. Ross har *svila*, *sveela*, *sveeling*, etc.² Nyere undersøkelser har vist, at den fiskeform, som betegnes ved disse navne, ikke er laks, men sjøørret. Paa Island er likeledes *silungur* et av navnene paa sjøørret.

Silungr = ung sjøørret, *Salmo trutta*, Lin.

41. *Skelfiskr*, m. = skjelfisk, saasom blaaskjel, kuskjel, østers, osv. I folkesproget benyttes ogsaa i vore dage skjelfisk om skjel.

42. *Sverðfiskr*, m. = sverdfisk, *Xiphias gladius*, Lin.

43. *Lýrr*, m. = lyr, *Gadus pollachius*, Lin. Fisken har navn efter sin lyse farve³.

¹ Ross, ordbog, s. 333.

² [Jfr. E. Smith, MM. 1910 s. 142.]

³ Falk og Torp, Etym. ordbog I, s. 479.

44. *Þyrsklingr*, m. = en liten torsk, *Gadus callarias*, jun.

45. *Upsi*, m. Ivar Aasen anfører *sei-uks* som navn paa stor-seien i Nordland. Paa Hitra har jeg selv hørt den samme betegnelse. *Ufsi* er ogsaa paa Island navn paa stor-seien.

Upsi = storsei, *Gadus virens*, Lin.

46. *Þorskr*, m. = torsk, *Gadus callarias*, Lin.

47. *Vartari*, m. Navnet er ikke identificert. Hvis det hænger sammen med *varta*, f., vorte, kunde man oversætte med vortefisk. Denne betegnelse kan passe paa ulker, *Cottus*-arter.

48. *Grunnungr*, m. Ivar Aasen har formen *grunning* som navn paa taretorsken.

Grunnungr = taretorsk, *Gadus callarias*, Lin.

49. *Gedda*, f. Navnet har vistnok som Fritzner sætter 2 betydninger, nemlig gjedde og smaa torsk, som endnu tildels kaldes *gjedd*.

Gedda = { gedde, *Esox lucius*, Lin.
smaatorsk, *Gadus callarias*, Lin.

Hertil kommer muligens ogsaa et tredje synonym, da Ross har *gjedda* i betydning kolmule, som vistnok her betyr *Gadus poutassou*, Risso.

50. *Gjølñir*, m. Fritzner sætter: et slags fisk¹. Ordets afledning (se noten) kan ikke hjælpe til at utpeke nogen enkelt art, og det blir vel sikrest foreløbig at sætte:

Gjølñir = gjellefisk.

51. *Keila*, f. Fritzner identificerer med brosmen, hvilket maa være rigtig, da *keila* endnu paa Island er et av navnene paa brosmen.

Keila = brosmen, *Brosme brosmen*, Ascan.

52. *Áll*, m. = aal, *Anguilla anguilla*, Lin.

53. *Karfi*, m. Det islandske navn paa uer eller rødfisk er *karfi*. I almindelighet kan man vel sætte, at *karfi* har betegnet *Sebastes marinus*, endskjønt det er sandsynlig, at det i likhet med *oggr* ogsaa har været benyttet om de to andre arter av uer, og da særlig om *Sebastes viviparus*.

Karfi = uer, *Sebastes marinus*, Lin.

54. *Krabbi*, m. = krabbe. Navnet er fælles betegnelse for flere arter, saasom strandkrabbe, troldkrabbe, taskekrabbe, osv.

55. *Geirsil*, f. *Geirsili* er det islandske navn paa hornkjæl, *Rhamphistoma belone*, Lin. Der er en fisk, som let kan forveksles med hornkjælen, nemlig *makrelgjedden*, *Scombrosox saurus*, Walb., men da sidstnevnte er meget sjelden, er det vel rimelig, at *hornkjæla* og *geirsil* begge blir at henføre til *Rhamphistoma belone*.

56. *Hár*, m. = haa, *Squalus acanthias*, Lin.

Islandsk: *háfur*.

57. *Godlax*, m. Navnet oversættes med et slags laks, hvilket neppe er rigtig. Det oldnorske ord svarer rimeligvis til de norske

¹ [Ordet er avledet av *gjølñar* (flertal), gjæller. — M. O.]

dialektformer *gudlaks* og *gullaks*. samt det islandske *gudlax*, som betegner laksestørjen.

Godlax = laksestørje, *Lampris guttatus*, Brün n.

58. *Hornsil*, f. Navnet forekommer endnu i norsk folkesprog som navn paa stingsilden¹, hvis islandske navn er *hornsili*. I Namdalen heter denne fisk *tindauri*. Aasen har navnet *honn syl* fra Søndmor.

Hornsil = stingsild, *Gasterosteus aculeatus*, Lin.

59. *Igull*, m. Navnet er fællesbetegnelse for sjøpindsvinarter av slekterne *Echinus* og *Toxopneustes*.

Det er paafaldende, at der i Snorres Edda ikke er tat med en saa almindelig fisk som hysen, oldn. *ýsa*, men ellers maa man si, at listen er for sin tid meget fuldstændig. Av listen fremgaar, at der er adskillige navne paa fisk, som ikke er matnyttig. Det er ogsaa av interesse, at enkelte fiske optrær med to navne, f. eks. *keila* og *brosma* paa brosmen, *øgr* og *karfi* paa uer, osv. Saadanne dobbeltnavne kan muligens skrive sig fra forskjellige landsdele. Hvis jeg skulde forsøke en inndeling av fiskenavnene i Snorres Edda, vilde jeg gruppere saaledes:

1. Navne, som ikke betegner fisk.

Disse er: *humarr*, *igull*, *krabbi*, *skelfiskr*.

2. Navne, som angir egenskaper ved fisk eller en flerhet av fiske, og som kanske tildels ogsaa blev benyttet i overført betydning.

Av saadanne kan nævnes: *andvari*, *fengrani*, *fylðingr*, *gjölnir*, *skreiðungr*, *þrömmungr*.

3. Navne paa enkelte arter og navne, som angir han eller hun av bestemte fiske.

4. Endnu ubestemte navne, som sandsynligvis vil kunne overføres til en av de 3 ovenstaaende klasser.

Tat i alfabetisk orden har Snorres Edda følgende navne, som antagelig betegner fisk:

Áll = aal, *Anguilla anguilla*, Lin.

Andvari = slu fisk.

Birtingr = sjøurret, *Salmo trutta*, Lin.

Brosma = brosmen. *Brosme brosmen*.

A s c a n.

Bust = abbor, *Perca fluviatilis*, Lin.

Fengrani = rovfisk.

Fjorsungr = fjersing, *Trachinus draco*, Lin.

Flóki, = skrubflyndre, *Pleuronectes flesus*, Lin.

Flyðra = kveite, *Hippoglossus hippoglossus*, Lin.

Fudrýskill = muligens marulk, *Lophius piscatorius*, Lin., og *Cottus*-arter, særlig *Cottus scorpius*, Fabr.

Fylðingr (*fylvingr*) = blekfisk.

Gedda = gjedde, *Esox lucius*, Lin., og smaatorsk, *Gadus callarias*, Lin.

Geirsil = hornkjæl, *Rhamphistoma belone*, Lin.

Glömmungr = ?

Gjölnir = gjellefisk.

Godlax = laksestørje, *Lampris guttatus* Brün n.

¹ Ross, Norsk ordb., s. 333.

- Grunnungr* = taretorsk, *Gadus callarias*, Lin.
Hamarr = haabrand, *Lamna cornubica*, Gmel.
Håmerr = haabrand, *Lamna cornubica*, Gmel.
Hår = haa, *Squalus acanthias*, Lin.
Håskerdingr = haakjerring, *Somniosus microcephalus*, Bloch, Schneid.
Horngåla = hornkjæl, *Rhamphistoma belone*, Lin.
Hornsild = stingsild, *Gasterosteus aculeatus*, Lin.
Hrognkelsi = rognkjeks, *Cyclopterus lumpus*, Lin.
Hrygna = hunnen av laks og ørret, *Salmo salar* ♀, *Salmo trutta* ♀.
Hvednir = ?
Hæingr = hannen av laks og ørret, *Salmo salar* ♂, *Salmo trutta* ♂.
Karfi = uer, *Sebastes*-arter.
Keila = brosmе, *Brosme brosmе*, Ascan.
Langa = lange, *Molva molva*, Lin.
Lax = laks, *Salmo salar*, Lin.
Lýr = lyr, *Gadus pollachius*, Lin.
Lýsa = hvitting, *Gadus merlangus*, Lin., lysing, *Merluccius merluccius*, Lin.
Marknútr = ulk, *Cottus scorpius*, Fabr.
Marþvara = ulk, *Cottus bubalis*, Euphr.
Reyðr = rør, *Salmo alpinus*, Lin.
Sandhverfa = pighvarr, *Bothus maximus*, Lin.
Seiðr = sei, *Gadus virens*, Lin.
Sikr = sik, *Corregonus lavaretus*, Lin.
Sild = sild, *Clupea harengus*, Lin.
Sil = *Ammodytes tobianus*, Lin., *A. lanceolatus*, Lesauv., *Corregonus albula*, Lin.
Silungr = ung sjøørret, *Salmo trutta*, Lin.
Skálgi = mort, *Leuciscus rutilus*, Lin.
Skata = skate, *Raja* sp.
Skreidungr = stimfisk.
Steinbitr = steinbit, *Anarrhichas lupus*, Lin.
Styrja = stør, *Acipenser sturio*, Lin., og størje, *Thunnus thynnus*, Lin.
Sverðfiskr = sverdfisk, *Xiphias gladius*, Lin.
Upsi = storsei, *Gadus virens*, Lin.
Vartari = ?
Dorskr = torsk, *Gadus callarias*, Lin.
Þrömmungr = spretfisk.
Þyrsklingr = en liten torsk, *Gadus callarias*, Lin.
Ögr = uer, *Sebastes*-arter.
Ölunn = makrel, *Scomber scomber*, Lin.

Til sammenligning anføres de angelsaksiske fiskenavne efter Köhler:¹

- Æl* = aal, *Anguilla anguilla*, Lin.
Ælepute = aalkjøise, *Lota lota*, Lin.
Bærs = abbor, *Perca fluviatilis*, Lin.
Blæge = en karpfisk.
Böl = ?
Cypera = ?
Dunorbodu = *Sparus centrodontus*, De la Roche.
Fæg = en flyndre, muligens guldflyndre, *Pleuronectes platessa*, Lin.
Flöc = skrubflyndre, *Pleuronectes flesus*, Lin.
Forn = ørret, *Salmo* sp.
Fornaticli = ?
Gronuisc = ?
Hacod = gjedde, *Esox lucius*, Lin.
Hæring = sild, *Clupea harengus*, Lin.
Healic = ?
Heardhara = ?
Hornfisc = hornkjæl, *Rhamphistoma belone*, Lin.
Ior = aal, *Anguilla anguilla*, Lin.
Lampræde = lampret, *Petromyzon* sp.
Leax = laks, *Salmo salar*, Lin.
Lempedu = lampret, *Petromyzon* sp.
Mæcefisc = sverdfisk, *Xiphias gladius*, Lin.
Merenædre = lampret, *Petromyzon* sp.
Myne = ørekjyte, *Phoxinus phoxinus*, Lin.
Reohhe = rokke, skate, *Raja* sp.
Sææl = havaal, *Leptocephalus conger*, Lin.
Sead = maifisk, *Clupea alosa*, Lin.
Sealga = mort, *Leuciscus rutilus*, Lin.
Seota = en ørret, *Salmo* sp.
Slūw = sutar, *Tinca tinca*, Lin.
Smelt = smelt, krøkle, nors, slom, *Osmerus eperlanus*, Lin.
Sprot = brisling, *Clupea sprattus*, Lin.
Styria = stør, *Acipenser sturio*, Lin.
Tigle = ?
Truht = en ørret, *Salmo* sp.

¹ Die altenglischen Fischnamen, Heidelberg, 1906.

Av virkelige fiskenavne er der i Snorres Edda 55, mens de kjendte angelsaksiske fiskenavne er 35. Her maa ogsaa erindres, at Eddaen ikke har alle de fiskenavne, som kjendes fra oldnorske kilder. Der er altsaa et betydelig overskud av fiskenavne i oldnorsk sammenlignet med de, som kjendes fra angelsaksisk. Paa den anden side sees, at enkelte navne er fælles. Saadanne er f. eks. *æl* = *áll*, *bærs* = *bust*, *flōc* = *flóki*, *hornfisc* = *horngæla* (= *horngeir* i folkesproget), *leax* = *lax*, *scealga* = *skálgi*, *styrja* = *styrja*. Hvis man ikke viste det før, kunde man av dette fællesskap i fiskenavne utlede en gammel forbindelse mellem nordmænd og angelsakser. Der er andre navne, som har tilknytningsformer i moderne nordiske sprog, f. eks. *blæge*, *lamprède*, *reohhe*, *smelt* og *sprot*. Det er heller ikke av liten interesse at se oldnorske fiskenavne gaa igjen i lappisk. Tar man for sig Qvigstads navnelister¹, vil man finde ikke saa faa navne, som enten er virkelig norske navne i en mer eller mindre forandret form, eller direkte oversættelse av norske navne.

Akali sætter Qvigstad = haakjerring, *Somniosus microcephalus*, Bloch, Schneid. Ordet minder paafaldende om oldn. *hákarl*, m., som ogsaa er et av haakjerringens navne.

Brugda, *Cetorhinus maximus*, Gunn. Norsk folkesprog: brygde eller brugde.

Dørske, *tørska*, *Gadus callarias*, Lin. Oldn. *þorskr*.

Hakka, *Sebastes*. I trøndersk folkesprog er *hakk* det samme som *Sebastes viviparus*, Lin.

Hammir, *Lamna cornubica*, Gmel. Oldn. *hamarr*.

Harre, *Thymallus thymallus*, Lin. Norsk folkesprog: *horr*, *harr*.

Loddo, *Mallotus villosus*, Müll. Norsk: *lodde*.

Murto, *mørto*, *mort*, særlig *seimort*.

Njunne-sildde [nepsild²], *Rhamphistoma belone*, Lin. Ivar Aasen har *nebbesild* som navn paa denne fisk. Oldn. *horngæla*, *geirsil*.

Ravddo, *raudo*, *Salmo alpinus*, Lin. Oldn. *reyðr*.

Runæksa, *Cyclopterus lumpus*, Lin. Oldn. *hrognkelsi*, norsk folkesprog *rognkjeksa*.

Saidde, *saite*, *said*, *Gadus virens*, Lin., sei.

Sildde, *sillda*, *Clupea harengus*, Lin., sild.

Skatto, *skat*, *Raja* sp., skate.

Stainir, *stainar*, *Anarrhichas lupus*, Lin., steinbit.

Tsjarva sætter Qvigstad = *Esox lucius*, Lin., gjedde. Navnet har imidlertid stor likhet med oldn. *karfi*, som betyr uer.

Dette er nogen av de mest iøinefaldende eksempler paa overensstemmelse i norske og lappiske fiskenavne. Listen kan utvilsomt forøkes, og det er ikke bare fiskenavne, som stemmer, ogsaa sjøpattedyr har navnelikhet.

¹ J. Qvigstad, Lappiske navne paa pattedyr, krybdyr og padder, fiske, leddyr og lavere dyr.

² Oversat av Qvigstad.

F. eks.: *Loptur*, en delfin, oldn. *leiptr*.

Nisso, *Phocæna communis*, Less., oldn. *hnisa*¹.

Det er av særlig interesse at se, at lapperne har faat navnene paa de store haiarter i meget gamle former. *Hákarl* som navn paa haakjerringen (lapp. *akali*) forekommer i forbindelsen *hákarlalýsi*, haakjerringtran, i en retterbot fra Magnus Lagabøters tid, mens Peder Claussøn av de store haier kun omtaler haabrand, haamær, haaskierding og brugde. Navnet *hákarl* er saaledes vistnok tidlig gaat av bruk. Ordet *hamarr* (lapp. *hammir*) som betegnelse for haabranden findes kun i Snorres Edda. Der er saaledes grund til at anta, at fangsten av de store haiarter, som var saa vigtig for utvindingen av tran, bl. a. til belysningsmiddel, har lapperne i det nordlige Norge lært av nordmændene paa et meget tidlig stadium.

¹ En uttømmende behandling av dette spørsmål har Qvigstad levert i «Nordische Lehnwörter im Lappischen». Kra. Vid.selsk. Forh. 1893.

Smaastykker.

I. „Sysaker“.

(Se MM. 1910 s. 101).

«Sysaker» forekommer ikke bare i Bergen; jeg har mangfoldige ganger hørt det i Kristiania. Særlig paa ekserserpladsen, blandt kristianiagutter og drammensere, var det et almindelig uttrykk, oftest brukt som et kjæleavn for drikkevarer, undertiden ogsaa i obscøn betydning. — Overhodet er militær-sprøget, selv hos os, vel værd at lægge merke til. Selv om de vernepligtige bare er sammen nogen korte sommeruker, er der særegenheter i deres sprog, som gaar noksaa langt tilbake. Paa Svelvik befæstninger brukte vi saaledes, i aarene 1902—1905, ofte de gamle talord «halvtres», «halvfjers» o. s. v. om de militære «matrikelnummere», mens vi naturligvis ellers bestandig regnet med «fenti» og «søtti».

Edv. Bull.

II. „Hiva“.

Under dette opslagsord finder man hos Ross følgende opplysninger: «*Hiva*, adj.; ypperlig, prægtig. Kun om mænd. Senja. «Ein hiva kar».)

Jeg tror at kunne føie nogen supplerende bemerkninger til det som her av Ross er anført. For det første hvad bruken angaar: «hiva» er efter min oppfatning — og ordet hørte under min oppvekst i Tromsø til mit aktive gløseforraad — ikke udelukkende et maskulint epiteton; det er ikke engang indskrænket til levende væsener, men kan brukes, og brukes, likesaa ofte om ting — om en baat f. eks. Som det vil fremgaa av hvad der nedenfor anføres om etymologien av «hiva», er der heller ikke noget i dette ords grundbetydning som skulde gjøre en saa begrenset bruk av det nødvendig eller naturlig.

Som eiendommeligheter ved dette adjektivs grammatiske funktion maa nævnes at det kun kan brukes attributivt, og — ialfald saavidt min erfaring strækker sig — kun efter den ubestemte artikkel.

Hvad dernæst grænserne for ordets geografiske utbredelse angaar, saa kan det med sikkerhet sies at det er kjendt og anvendt over omtrent hele Tromsø amt. Der er endvidere grund til at anta at det ikke kan være helt ukjendt i naboamtet mot nord.

Det som fremfor alt gjør dette sandsynlig, er ordets herkomst. «Hiva» kan nemlig ikke godt være noget andet end det finske «hyvä», et adjektiv med betydningen «god, bra». Foruten av likheten i lyd og betydning, støttes denne etymologi ogsaa av den omstændighet, at ordet overalt hvor det brukes, har fast enstavelses-tonelag.

Ragnvald Iversen.

III. Folketro om gravhauger.

(Jfr. MM. 1911 s. 206 ff.)

Siden jeg skrev den lille artikkelen i Maal og minne har jeg faat et par meddelelser som fortjente at komme med. Gaardbrukerkone Anna Myklebust, Bryggen, Rugsund sogn i Nordfjord, skriver om «Fruhaugen» hvad Guttorm Paulsen Rimstad har fortalt av overlevering fra ældre tid:

«Fruhaugen er ein noko stor avlang haug fraa sud mot nord med ei seld i haugen so langt nord paa som 2 tridjepartar av lengdi. I den nördste luten var daa «Fruhaughuset» med opningi fraa sud. Me leika der tidt som born og veit væl kor der saag ut. Det som daa kaltest huset var eit trongt rom paa toppen av haugen murat paa baae sider, hellelagt i botten og dekt av ein stor avlang helle som dekte romet fraa eine enden til hin. Længdi paa romet var væl 3 alner eller so og breddi høveleg etter længdi fyr grav aa vera. Der uppe paa toppen var ingen aaker i dei dager. Der var mossegrunn paa gravi og fraudig osp og bjørk innimillom. Ingen torde setja spade hell grev i Fruhaughuset, fyr daa vart dei laake.

Der vart inngift ein man paa det bruket; han tok seg fyre aa vilde kjøyra nokor mold derifraa, men han fekk so ill ein livkjøyr, at drengen hans maatte kjøyra moldi attende aa leggja den paa same staden, so husbonden vart god att den gongen. Men no er det aaker upplagd um allan haugen.»

Skjønt det gjælder en grav som alt i lange tider hadde staaet aapen og tom, har vi her et utpræget eksempel paa ærefrykten for gravfreden og sjelden god opplysning om straffen der rammer den som krænker den. Et meget interessant træk er det at det er en tilflyttet mand som vaager at kjøre muld fra haugen. Et saa ægte træk tyder paa at historien kan være sand.

Et i høi grad merkelig eksempel paa sikker lokal tradition fra oldtiden er meddelt mig av overlærer K. Rygh, bestyrer av Trondhjems museum. Hr. Rygh skriver: «I 1876 fortaltes det mig inde paa Strinden, at sagnet gik at der under en svær klippeblok i en stor ur skulde ligge en ridder i rustning med sin hest. Han var bleven overrasket av bergskredet da han red forbi, og knust. Jeg tog mig til at grave under klippestykket, saa langt det lod sig gjøre, og fandt ganske rigtig ben baade av hest og mand og dertil et ildstaal og to spydspidser, uden tvil fra vikingetiden. Der havde ikke været nogen gravhaug paa stedet.» — Det var paa gaarden Forbord. Fundet er beskrevet i Fortidsforeningens Aarsberetning 1876, s. 87. H. S.

GOTISKE MÆND I DET GAMLE INDIEN.

Av Sten Konow.

Blandt de gammelgermanske stammer var det vel ingen som kom til at spille en større rolle end goterne. Deres ældste historie er imidlertid endnu langt fra opklaret.

Den almindelige mening synes at være at de sat omkring Weichselfloden til omkring midten av det 2det aarhundred efter Kristus. Plinius (23—79 e. Kr.) nævner dem (IV. 99) undet navnet *guttones* blandt de fem germanske folk som han hensætter til Ostersjøens kyst. Paa et andet sted (XXXVII. 35) kommer han med en uttalelse som synes at føre os betydelig længere tilbake i tiden. Han nævner der at Pythias fra Marseille (4de aarh. f. Kr.) omtaler en stamme i forbindelse med ravhandelen ved Ostersjøen, som muligvis har været goter. Haandskrifternes læsemaate er imidlertid tvilsom, idet de dels har *guionibus*, dels *gutonibus*, *guttonibus* eller *gotonibus*, og Müllenhoff foreslog i steden for alle disse former at læse *teutonibus*. Ptolemæus (III. V. 20) fortæller os saa videre, at goterne endda i hans tid, det vil si henimot midten av det 2det aarhundred efter Kristus, sat i sine gamle boliger.

Senere rykket saa goterne sydover. Deres fremstot sættes i almindelighet i forbindelse med Markomanerkrigen (166—180), men det har vel muligvis begyndt adskillig tidligere. Vi hører at der var heruler og andre stammer med paa toget, og det ser ut som om navnet goter betegnet flere nærbeslegtede stammer.

Ved begyndelsen av det 3dje aarhundred stoter vi saa paa goterne ved Sortehavet, og fra sine opholdssteder paa Krimhalvøen foretok de saa ned igjennem tiderne streiftog til alle kanter.

streiftog som vel liketil kan karakteriseres som vikingetogter. En slags vikinger har de vel været fra først av disse goter, som saa mange andre germaner. Lyst til utfærd spillet en stor rolle blandt germanerne dengang som den dag idag, da den blandt andet gir sig utslag i saa uskyldige ting som englændernes globe-trotting.

Naar goterne først kom nedover mot Sortehavet, vet vi ikke. Historikerne vet ingenting at berette om dem paa de kanter før begyndelsen av det 3dje aarhundred efter Kristus, men arkæologerne hævder, at der er tydelige tegn paa at de allerede er kommet nedover i det første hundredaar.

Om goternes ældste hjem vet vi ingenting med sikkerhet. Deres historiker Jordanes fortæller i kapitel 4 at de var komne nordenfra «fra øen Scandza» (*ex Scandza insula*), og der maa vel ha været et slegtskapsforhold mellem goterne ved Weichsel og herulerne og eudusierne i Sydsandinavien, Dannark og de danske øer. Rich. Loewe¹ søker at vise at krimgoterne var heruler, og der er vel ingenting i veien for at anta at ved midten av det 2det aarhundred sat gotiske folk paa begge sider av Østersjøen og Kattegat, fra Jylland i vest til Weichsel i øst, og rimeligvis ogsaa nedover mot Sortehavet.

Derimot synes det urimelig at vi paa den tid kunde finde dem længere i syd og øst. Og dog synes det at være tilfælde.

Ved byen Junnar² i Poona-distriktet, omtrent 120 km. øst-nordøst fra Bombay, ligger en række buddhistiske huletempler, og i dem finder vi indskrifter fra omkring midten av det 2det aarhundred efter Kristus, og i ikke mindre end to av disse tror jeg at kunne paavise gotiske mænd.

Den ene, som er indristet over en gammel cisterne, lyder, —

yavanasa irilasa gatāna deyadhama be poḍhiyo,

to cisterner, den fromme gave av yavanaen Irila, av gataernes stamme.

I den anden, som findes paa væggen av et aapent kammer med bænker langs de tre vægger, læser vi, —

yavaṇasa ciṭasa gatāna bhojaṇamaṭapo deyadhama saḡhe,

en spisesal, en from gave til ordenen av yavanaen Ciṭa, av gataernes stamme.

¹ Die Reste der Germanen am schwarzen Meere. Halle 1896, ss. 111 ff.

² Utt. Dsjunār.

Her har vi da for os to mænd, som begge kaldes *yavanaer*, og som begge nærmere karakteriseres som *gataer*. Begge optræder de som fromme givere til buddhistiske templer, og derav kunde man kanske falde paa at slutte at de var indere. Det er imidlertid umulig, fordi de kaldes *yavanaer*. Og det er ikke noget enestaaende dette, at ikke-indere kommer som givere til indiske helligdomme. Et ældre eksempel paa det samme skal vi straks lære at kjende.

Ordet *yavana* er vel kjendt i indisk literatur og epigrafik. Det optræder snart i den fuldere sanskritform *yavana*, *yavana*, snart i prakritformen *yona*. Fra indisk standpunkt er det umulig at avgjøre, hvilken av disse former er den ældste. Paa den ene side kan *yona* være en regelmæssig prakritform avledet av et ældre *yavana*; paa den anden side kan formen *yavana* være en sanskritisering av et ældre *yona*. Da nu ordet i virkeligheten ikke er noget andet end det græske navn for ionerne, og da inderne maa ha optat det fra perserne, maa vel den ældste indiske form være *yona*, og *yavana* en lærd sanskritisering av dette *yona*.

Første gang vi træffer ordet i Indien er hos den berømte sanskritgrammatiker Pāṇini, hvis tid vel er det 4de aarhundred før Kristus. Han lærer (IV. 49) at suffikset *īni* blandt andet brukes efter ordet *yavana*. Det saaledes opstaaede *yavanīni* betegner ifølge en gammel kommentator *yavanaernes*, d. v. s. grækernes, skrift. Den indiske keiser Aśoka nævner i sine indskrifter fra midten av det 3dje aarhundred før Kristus enkelte av sine samtidige, og blandt dem er *yona*-kongen Antioka, det vil si Antiochos Theos av Syrien (261—247). Omtrent hundrede aar senere har vi saa en indskrift paa en soile, hvorav vi lærer at soilen er blit reist til ære for Vasudeva, gudernes gud, av *yona*-gesandten Heliodor. Vasudeva er nu et andet navn paa guden Kṛishṇa, og indskriften har en dobbelt interesse, idet den viser os, at denne guds dyrkelse gaar tilbage til det 2det aarhundred før Kristus i en form som enkelte har trodd skyldtes kristendommens indflydelse, og videre at en fremmed kommer med sin hyldest til indiske guder.

I alle disse tilfælde er det tydelig at ordet *yavana*, *yona* betegner grækere, og den samme betydning har det tydeligvis i flere av huleindskrifterne fra Karle og Nasik. Her ser vi imidlertid alt, hvordan ordet begynder at faa en videre betydning. Etsteds nævnes nemlig *yavanaer* sammen med *sakaer* og *pahlavaer*

i almindelige ordelag som de fiender en bestemt konge har be-seiret. De tre folk staar her nærmest som en type paa alskens fremmede, og av dem vrимlet det i det vestlige Indien i de dage. Dernede hadde der omkring hundrede aar efter Kristi fødsel reist sig et fremmed herskerhus, hvis medlemmer bar den persiske titel *kshatrapa*, satrap, og som pleier at kaldes for de vestlige kshatrapaer. Om dem samlet sig æventyrere og andre av forskjellig avstamning og herkomst, og de er det, som menes med de tre navn i indskriften.

Saa har vi en vigtig indskrift fra omkring aar 150 efter Kristus, som findes paa en klippe like ostenfor byen Junagadh paa Kathiavad-halvøen nordenfor Bombay. Her fortæller den store *kshatrapa* Rudradāman om, hvordan han har ladt en dam restaurere, som oprindeligt var bygget under Maurya-keiseren Candragupta¹, og som var blit restaurert under keiser Aśoka av *yavanarājān* Tushāspha. Her har vi altsaa en fyrste, en *rāja*, som betegnes som en *yavana*, og som bærer navnet Tushāspha. Dette navn viser noksom at ordet *yavana* her ikke kan betyde græker, for Tushāspha er sikkert persisk. *Tusha* er en avlydsform av avestisk *pwāsha*, rask, slgn. sanskrit *turta*, og *aspha* er avestisk *aspa*, hest. Tushāspha betyder altsaa den som har raske hester, og navnet er typisk persisk.

Ordet *yavana* er altsaa i Junagadh-indskriften brukt om en perser, og senere blir det en almindelig benævnelse paa muhammedanerne. Slik var det f. eks. at jeg selv stadig hørte det brukt av min paṇḍit i Kashmir. Sommetider er *yavana* ogsaa brukt som et almindelig uttrykk for en fremmed, en barbar.

Det er da ingen nødvendighet for at oversætte ordet *yavana* i Junnar-indskriftene med græker. Og de to *yavanaers* navn, og den nærmere betegnelse som *gata* peker i en ganske anden retning. *Gata* svarer nemlig lydret til latinsk *goti*, goterne, og i samme retning peker navnet *Irila*.

Det ord som goterne brukte som betegnelse for sig selv, synes i den ældste tid at ha været en *n*-stamme, og vokalen i første stavelse at ha været *u*. Vi finder navnet i en gammel runeindskrift fra Pietroassa, som i almindelighet læses² *gutaniowi hailag*, men om hvis tyding de lærde endnu ikke er blit enig,

¹ Utt. *Tsjandragupta*.

² Se *Rudolf Henning*, Die deutschen Runendenkmäler. Strassburg 1889, ss. 27 ff.

og i et fragment av en gotisk kalender i Codex Ambrosianus A av Wulfila, hvor vi har *gut-piudai*, i goterfolket. I andre germanske sprog vilde et *u* i denne stilling bli til *o*, men denne lydlov synes ikke at gjælde i gotisk. Nu er det rigtignok eienommeligg at mange fremmede folk har optat goternes navn i en form med *o*, som om der hadde eksistert et gotisk *gotans* eller *gotōs* ved siden av *gutans*, *gutōs*. Oldnorsk *gotar*, angelsaksisk *gotan*, kan naturligvis skyldes oldnorske og angelsaksiske lydlove. Anderledes er det med de former av navnet som findes hos græske og romerske forfattere. Plinius, den ældste av dem, taler rigtignok om *guttones*, og Ptolemæus om *gijthōnes* (Γύθηνας), men alt Tacitus har *gotones* eller *gothones*. Senere er den almindelige form hos romerne *goti* og hos grækerne *gōthoi* (Γόθοι), og disse synes begge at repræsentere et gotisk *gotōs*, av en gammel *a*-stamme. I al fald har de, likesom 'Tacitus' *gotones*, *o* og ikke *u* i første stavelse. Det slaviske *gotuthi*, som alt forekommer i legenden om den hellige Konstantinos, som levet i 2den halvdel av det 9de aarhundred, er vel laant fra græsk, og beviser ingenting.

Naar vi nu ser hen til disse forskjellige former av goter-navnet i forskjellige sprog, som alle har et *o* og ikke et *u* i første stavelse, saa er det naturligvis mulig at forklare dem paa mere end en maate. De kan bero paa feilhørsel, de kan være optat indirekte, ikke fra goterne selv, men fra andre germanske folk, i hvis sprog *u* i slik stilling blev til *o*, eller endelig, de kan skrive sig fra en gotisk dialekt som her avvek fra det gotiske maalføre vi kjender gjennem Wulfilas oversættelse.

Ikke rettere end jeg skjønner, er det den første forklaring som germanisterne har fæstet sig ved. Wrede taler f. eks. om hvor unøiagtige romerne var i sin gjengivelse av vokaler. Former som *goti* skulde da ikke vise noget med hensyn til det gotiske ord. Men hvis nu Junnar-indskrifternes *gata* betegner goterne, saa stiller saken sig anderledes. Inderne har altid været skarpe iagttagere av lyd, og det indiske *gata* kan ikke gjengi en form *guta*, men bare et *gota* eller *gata*. Da vi videre i Junnar finder benævnelsen brukt paa et sted, hvor der ikke findes andre germanske folk gjennem hvis sprog navnet paa goterne kan være gaat over til inderne, blir ogsaa den anden forklaring uantagelig, at formen med *o* skulde været optat middelbart. Inderne kan ikke godt tænkes at ha hort navnet av andre end netop av de folk som kaldte sig selv goter.

Det synes da at være nødvendig at anta, at der dengang eksisterte en gotisk dialekt i hvilken goternes navn hadde formen *gotōs* og ikke *gutos*, og at de gjængse romerske og græske benævnelser og det indiske *gata* er laant fra den.

Vi kjender jo i virkeligheten saa godt som ingenting til gotiske dialekter. Vi har egentlig bare greie paa den som blev brukt av Wulfila i hans bibeloversættelse. Men vi vet at der har været dialektforskjelligheter.

Den flanderske lærde Angerius Ghislain de Busbeck, som var Ferdinand I's gesandt ved det tyrkiske hof 1556—62, har efterladt sig en række oplysninger om kringgoterne, og ogsaa om deres sprog. Vi finder en bearbejdelse av det hele i den ovenfor nævnte bok av Richard Loewe. Det viser sig da at kringgoternes dialekt adskilte sig fra almindelig gotisk i enkelte punkter. Og her er det av speciel interesse at kringgotisk avviker fra Wulfilas sprog og stemmer overens med andre germanske maal deri, at *u* blir til *o*, hvis den følgende stavelse indeholdt et *o* eller *a*. Saaledes finder vi *boga*, bue; *kommen*, komme. Jeg ser ikke nogen grund til at anta at denne eiendommelighet ikke er gammel i dialekten. Vi er fuldt berettiget til at slutte at der fra gammel tid av har været dialekter av gotisk, hvor *u* blev behandlet som i andre germanske maal, og hvor følgelig goternes eget navn lød *gotans* eller *gotos*, og ikke *gutans* eller *gutos*.

Der er da ingenting i veien for at anta at Junnar-indskrifternes *gataer* var goter, og ikke rettere end jeg kan se, har det hittil ikke været mulig at gi nogen anden forklaring paa ordet. Det forekommer mig videre at navnet paa en av de to *gataer* gjør min antagelse til sikkerhet. *Ivila* ser nemlig ut som den gotiske form av et ord, som forekommer som *eirilar* i urnordiske indskrifter fra By og Veblungsnes, hvor Sophus Bugge forklarer ordet som et appellativ med betydningen «krigerhøvdingen», og videre i urnordiske indskrifter fra Varnum og Lindholm i Sverige og Kragehul i Danmark, hvor det lyder *erilar* og er et mansnavn. «Eri~~lar~~ er,» siger Bugge, «væsentlig samme Ord som oldn. *jarl* «Jarl», i den heroiske Digtning «hoiættet Kriger», ags. *eorl*, osaks. *erl*, der bruges i Digtersproget med Betydningen «Mand», især «hoiættet fornem Mand». Hertil hører det Folkenavn, som hos latinske Forfattere har Formene *Eruli* eller *Heruli*. Ligesaa er talrige Personnavne dannede af

Stammen *erla-* eller indeholde denne som første Sammensætningsled.»¹

Nu vil man kanske indvende, at en form som *irila* er ugotisk, idet jo *i* skulde gaa over til *e* (skrevet *ai*) foran *r*, saa at vi skulde vente et gotisk *airila*. Dertil er imidlertid at bemærke, at der er undtagelser fra denne regel endog i Wulfilas gotisk, hvor vi finder *hiri*, dual *hirjats*, plural *hirjiþ*, kom hit. Videre er der ikke nogen spor av *e* (og *o*) istedenfor *i* og *u* i vandalsk² eller i kringotisk³, og vi har al grund til at anta at *irila* er et godt gotisk ord. Ikke rettere end jeg kan se, er denne antagelse ogsaa den eneste som gjør os istand til at forklare ordet. Indisk eller iransk kan det neppe være.

Naar vi altsaa finder en *yavana*, d. v. s. en utlænding, som bærer et navn som synes at være gotisk, og naar denne *yavana* betegnes som en *gata*, et ord som lydret svarer til romernes navn paa goterne, og naar endelig hverken navnet *irila* eller benævnelsen *gata* har kunnet forklares tilfredsstillende paa nogen anden maate, saa synes jeg det er nødvendig at anta at vi her virkelig staar likeoverfor en goter.

Den anden *gata* i Junnar-indskrifterne het *Cita*⁴. Da dobbeltkonsonanter ikke betegnes i disse indskrifter, kan ordet ogsaa læses *Cit.a*. Jeg tror det er mulig at forklare ogsaa dette navn som gotisk. Paa den svenske Tjurköbrakteat forekommer nemlig et mandsnavn *heldax*. I gotisk form maatte dette navn lyde *hild-*. Vi vet at det germanske *h* i begyndelsen av ord foran vokaler endnu ikke hadde utviklet sig til et simpelt *h*, da romerne kom i nærmere berøring med germanerne. Det kan vi slutte av latinske skrivemaater som *cherusci*, *chatti*, *charyles*, græsk *chárudes* (Χάρουδες), o.s.v. De lyd som hortet var vel snarest beslegtet med lyden *ch* i tysk. Nu er det vanskelig at se hvordan en inder vilde uttrykke et germansk *hi* i det 2det aarhundred efter Kristus. Vi vet at palatalen *c* sommetider klang for grækerne som *ti* (τι). Saaledes gjengir Ptolemæus navnet Caṣṭana med *Tiastānēs* (Τιαστάνης). Det er ikke usandsynlig at netop bok-

¹ Se *Sophus Bugge*, Norges Indskrifter med de ældre Runer I, H. 2, Christiania 1893, s. 100.

² Se *F. Wrede*, Über die Sprache der Wandalen (Quellen und Forschungen XLIX). 1884, s. 92.

³ Se *Richard Loewe*, l. c. s. 157.

⁴ Utt. *Tsjita*.

staven *c* vilde falde som det naturlige for en inder, naar han skulde gjengi *h*-lyden i et gotisk *hild*. Vi vet jo fra vort eget sprog, hvordan lydene *tj* og *kj*, tysk *ch* i *ich*, gaar over i hverandre¹.

Heller ikke lyden *ld* i et germansk navn kunde vel bli beholdt uforandret i indisk. For det første er artikulationen av eksplosivlyd ikke ganske den samme som i germansk, og et germansk *d* blir ofte gjengit med *t*. Videre er de indiske dentaler nu til dags intradentale², og de europæiske dentaler opfattes og gjengives oftest som cerebraler. Et navn som engelsk *Weldon* vilde nu til dags bli uttalt av inderne som *valtan* eller som *val-dan*, i sidste tilfælde i to stavelser. Det er derfor rimelig at et gammelgermansk *hild*- kunde bli gjengit av en inder med *cilta*. Men en saadan form vilde i den dialekt, hvortil Junnar-indskriftene hører, maatte bli til *cit a*, for hvilket *ciṭa* vilde bli skrevet. Det er derfor vel mulig at *ciṭa* gjengir et gotisk navn svarende til urnordisk *heldar*, ja det er vanskelig at finde nogen anden forklaring paa ordet.

Det synes altsaa at være overveiende sandsynlig at to gotiske mænd har fundet sin vei til det fjerne Indien saa tidlig som det 2det aarhundrede. Hvor de kom fra, kan muligvis ogsaa avgjøres. De kan neppe være skandinaver. Derimot taler *i*-et i deres navne. Det er heller ikke paa forhaand sandsynlig at de kom fra Weichsel-egnen. For de goter, som bodde der ved midten av det 2det aarhundrede, har, at dømme efter den navneform Ptolemæus bruker, kaldt sig selv *gutans* og ikke *gotös*. Det synes ogsaa vanskelig at forstaa hvad Østersjogoterne kunde søke i Indien. Det vilde være mulig at tænke paa ravhandelen, og anta at gotere som ravhandlere kom til Rom, og derfra drog videre, kanskje til Persien, hvor de kan være blit lokket videre ved rygterne om Indiens rigdomme og om de muligheter som der frembød sig for fremmede efter de store indo-skytiske invasioner. Navneformene *gata* og *irila* peker imidlertid snarere paa Sortehavsgoterne, og da arkæologerne antar at goterne maa være kommet til de egne alt i det 1ste aarhundred, er det rimeligst at anta at *Irila* og *Ciṭa* er de første Sortehavsgoter historien kjender.

Det er selvfølgelig umulig at ha nogen mening om hvorvidt

¹ Sml. *J. Storm*, Norsk Lydskrift, s. 138.

² Sml. *J. Storm*, Engelsk Filologi, s. 27.

de to *gataer* kom alene til Indien eller som førere for gotiske skarer. Det eneste som synes at være sikkert, og det som har den største historiske og kulturhistoriske interesse, er at gotiske mænd havde fundet veien til Indien saa tidlig som midten av det 2det aarhundred efter Kristus. Naar vi husker paa hvilken rolle goterne har spillet i germanernes, ja ogsaa i nordboernes kulturhistorie, saa er dette vel værd at lægge merke til. Det er efter dette ikke utænkelig at orientalsk kultur ad denne vei skulde kunne ha ovet indflydelse i Norden i en meget tidlig tid.

Jeg skal i et følgende nummer prøve at vise at en indisk fortælling, i gammel tid, har fundet veien til de norske kongesagaer. Det jeg ovenfor har utviklet gjør at vi paa forhaand ikke kan avvise muligheten av et slikt forhold.

Tillæg.

Junnar-gotisk *Ciṭa*.

Av Magnus Olsen.

Hvor overraskende end professor Sten Konow's resultat med hensyn til de to i det foregaaende behandlede indiske indskrifter maa forekomme, tvinges man dog vistnok til at gi ham ret i alt væsentlig: Folkenavnet *gata* og personnavnet *irila* forklares usøkt som germanske («gotiske») ord. Vi har da at gjøre med en gammelgermansk dialekt¹, i hvilken *u* er blit til *o* foran *a* i den følgende stavelse og paa lignende maate *e* til *i* foran *i* i den følgende stavelse.

I overensstemmelse hermed bør man da søke at forklare det andet Junnar-gotiske personnavn *Ciṭa*, til hvis forstaaelse prof. Konow har git et viktig bidrag ved at fremholde den efter indiske lydforhold nærliggende opfatning, at dets *t*-lyd er en gjengivelse af germ. *-ld*. (*-lð*?).

Efter prof. Konow's forklaring har vi i dette navn *i*, skjønt der i den følgende stavelse kommer *a*. Dette er forsaavidt betænkelig, som man venter, at *a* har krævet *e* (ikke *i*) i den foregaaende stavelse, ligesom der i den germanske form, som forutsættes av Junnar-gotisk *gata*, har gaaet et *o* foran endestavelsens *a*. Hvis derfor vokalen *i* i navnets første stavelse gaar tilbake paa et oprindelig *e*, kan ende-

¹ Jeg kalder denne dialekt «Junnar-gotisk» (jfr. «Krim-gotisk»), men gaar ikke nærmere ind paa dens forhold til den gotiske bibeloversættelses sprog.

stavelsen ikke fra først av ha været *a*, men maa ha været en av de to vokaler, som bevirker overgang fra *e* til *i*, d. v. s. enten *i* eller *u*.

Nu kjendes fra senere gotisk en overgang av endelsen *-u(s)* til *-a(s)*. I et dokument fra Neapel fra aar 551 forekommer den gotiske form *Sunjaifriþas*, hvilket navn i samme dokument skrives *Suniefridus* (stamme *friþu*). Overensstemmende hermed har den gotiske kalender *Friþareikeis*, med *a* for opr. *u*. Likesaa opviser runenavnet **urus* i Salzburg-haandskriftets optegnelse av de gotiske runenavne formen *waz*. Se herom Sophus Bugge, Norges Indskrifter med de ældre Runer, Indledning s. 50; jfr. G. Schütte, Arkiv f. nord. filol. XXI s. 44.

Denne utvikling fra *-u(s)* til *-a(s)* har neppe foregaat ved et sprang, men synes at forutsætte et mellemtrin *-o(s)*. Hvor tidlig dette har kunnet foreligge, har vi ikke midler til at avgjøre; men der er ikke noget urimelig i at anta, at overgangen fra *-u(s)* til *-o(s)* dialektisk kan ha fundet sted adskillige aarhundreder før Neapeldokumentets tid.

Jeg finder det mulig, at Junnar-gotisk i 2det aarh. e. Kr. har havt *-o(s)* for opr. *-u(s)*. Denne endelse blev da i indisk gjengit ved *-a* (jfr. *gata*). Men før overgangen fra *-u(s)* til *-o(s)* hadde *u* bevirket, at rotstavelsens vokal gik over fra *e* til *i*.

Vi kommer da til en germansk navneform med opr. *-eldu-*, senere *-ildu-*, i 2det aarh. *-ildo-*, som i indisk gjengivelse blev til *-itta-* (skrevet *ita*). Hvis prof. Konow har ret i, at *t* forutsætter germ. *ld*, er man efter germanske lydregler nødsaget til at anta oprindelig *e* (ikke *i*) i rotstavelsen.

Prof. Konow lar *c* (uttalt *tsj*) i navnets fremlyd gaa tilbake paa germ. *h-* (foran *i*). Men for at faa frem et ellers kjent germansk navn med lydforbindelsen *-ildu-*, maa det for en germanist være fristende at forklare indisk *c* som gjengivelse av *sk-* (med palatalt *k* foran *i*). Da der ifølge prof. Konow fra indisk standpunkt ikke kan reises avgjørende indvendinger mot en saadan antagelse — indisk *ch* skulde dog synes at ligge nærmere til at gjengi germ. *sk-* end det uaspirerede *c* —, vover jeg altsaa at fremsætte den formodning, at *Čita* er det germanske mandsnavn **Skelduz*, der formelt er samme ord som appellativet «skjold», gotisk *skildus*.

Dette mandsnavn er, saavidt vites, ikke paatruffet i de sparsomme gotiske sprøgmindesmerker, men det kjendes baade fra vestgermansk og fra nordisk omraade. Searle (Onomasticon-Anglosax.) anfører *Scyld* fra det angelsaksiske stedsnavn *Scyldestreow*¹, og Förstemann (Aldt. Namenbuch² I 1307, II 1312) gjenfinder det gammeltytske mandsnavn *Scilt* med sideformen *Scilto* i stedsnavnene *Schiltasdorf* og *Sciltenkeim*. I Norden er *Skjoldr* kjent som mandsnavn baade fra sagnhistorisk og historisk tid; se Lind, Norsk-isländska dopnamn sp. 917 f., O. Rygh, Personnavne i Stedsnavne s. 223, O. Nielsen, Olddanske Personnavne s. 85.

¹ I denne sammensætning med *tréow* «træ, skog», har man dog maaske at søke det sagnhistoriske navn *Scyld*.

Enten man opfatter germ. *Skelduz som oprindelig tilnavn eller som kortnavn til et med **Skeldu-* sammensat navn (jfr. urnord. *dagaz* paa Einang-stenen), vil der saaledes neppe være noget til hinder for at anta, at det har været i bruk hos de østligste germanske stammer i 2det aarh. e. Kr.

Jeg vil dog — fordi min opfatning av endelsen *-a* (= germ. *-us*) maaske kan synes temmelig søkt — ikke undlate at fæste opmærksomheten ogsaa ved en anden mulighed. *Cita* kan være germ. **Skeldwan-*, en til gl.tysk *Scilto svarende avledning av ordet for «skjold». Dette ord har i Junnar-gotisk maaske havt *i* i alle bøiningsformer enten paa grund av *w* i den følgende stavelse eller ved indvirkning fra stammeordet), eller det kan ialfald formodes at ha havt en bøining nom. *Skeldwa, gen. *Skildwins o. s. v., hvorved stammens *i* og endelsens *a* i den indiske gjengivelse kan forklares. Prof. Konow finder ogsaa et **Skeldwan-* mulig, idet *w* «nok maatte falde bort». Men **Skeldwan-* synes at være et langt sjeldnere mandnavn end *Skelduz, og hvis det lydlig kan forsvares at fore *Cita* tilbage til den sidste form, turde denne forklaring være at foretrække.

UM NAMNET OSKOREIDI¹.

Av Marius Hægstad.

Um tydingi av ordet oskoreidi, eller «Aasgaardsreien» som det vert skrive paa norsk-dansk, hev det vore ymse meiningar. Det vil daa segja um den fyrste deildi av ordet. For den siste leden eller *reid* er klar nok; det er *reid* f., som baade i gamall og ny norsk tyder riding, i nynorsk ogso eit lag eller fylgje, helst i samansetning, t. d. *bru(d)rei(d)*, brudfylgje, Li. Voss, eigenleg eit fylgje som rid; i Telemark ogso *eit rei(d)* med same tyding. Den fyrste deildi av ordet hev mange ei tid meint var *Aasgaard* eller det gamle *Ásgarðr*. I den norske visa um Sigurd Svein, der denne reidi er nemnd, fell ogso ordi slik etter den prenta teksti i Landstads folkevisor (sid. 122—123), at dei freistar til ei slik tolkning. Visa fortel um Sigurd Svein, at daa han reid burt fraa Greipsgarden, møtte han i ein myrk skog *Ásgárðreidi* med Guro rysserova og Gunnar til forarar. Dei vilde fulla gjerne hava Sigurd Svein med i reidi. Guro stilte daa harpa si, og Gunnar slo, so Sigurd Svein, som reid paa hesten Grane, vart forvillra og reid paa Rinarfossen. Der braut Grane foten sin, og Sigurd kunde ikkje koma undan. Daa segjer Guro til Sigurd:

*Og høyre du no, du Sigurð svein,
hokken vil du af dessom gera:
anten høgaste mann i Ásgárðreið
hell lågast i himilen vera?*

Og Sigurd svarar:

*Og høyre du Guro rysserova,
du sete deð kárið fer meg,
men ha' inki Grane sin fótén brotið
sá ha eg silt riðið frá deg.*

¹ Etter eit fyredrag i Kra. vitskapsells. hausten 1911.

*Sú ríð eg med deg til Ásgárð idag
um Grane meg orkar bera,
den hogaste mann i dette reið,
deð er sá vont vesolmann vera.*

Her skreiv Landstad allstad *Ásgárð*. Det vart teke for det gamle *Ásgarðr*, og prof. P. A. Munch meinte at *Ásgárðreiði* er dei falne kjempar, som i fylgje med valkyrjor fer til *Ásgarð*, og at reidi hev sitt namn av det. Ordet fekk daa i bokheimen formi *Aasgaardsreiien* eller *Asgaardsreiien* i Welhavens velkjende dikt, der emnet er henta fraa eit brudlaup paa Øvre Dale i Valdres i 1823.

Men i Telemark, som visa er fraa, heiter gamalnorsk *garðr* ikkje *gárð*, men liksom i vanleg nynorsk *gar(d)*, som ogso Landstad sjølv skriv alle stader i visa so nær som i ordet *Ásgárðreið*, soleis t. d. *Skal eg heran av garðe reise*, og *Sigurð reið frá Greipe-garðen*. Hadde fyrstedeildi i oskoreidi havt noko med *Ásgarðr* aa gjera, maatte det i maalet no ha heite *Ásgárðreiði*: men ei slik form er ingenstad funnen. Dessutan hev Ivar Aasen, alt 3 aar fyrr Landstads folkevisor kom ut, opplyst at det umrødde ordet i visa ikkje vart uttala *Ásgárð*, men *oskor*, og sameleis hadde han nemnt maalføreformi *oskorei*, som ikkje hovde med utleidingi av *Ásgarð*. Dermed var det avgjort at *oskoreid* ikkje kann hava noko aa gjera med *Ásgarðr*. Til dette hev ikkje Landstad teke omsyn.

I Hans Jakob Willes «Beskrivelse over Sillejords Præstegield», prenta i Kjøbenhavn 1786, hadde ordet fenge ei rettare form enn det sidan fekk hjaa Landstad, med di Wille skriv *Aaskerei* (sid. 252) som han elles utan næmare utgreiding set um med «Asernes Færd».

Det er fyrst etter Ivar Aasens opplysningar um dei ymse maalføreformer, at det kunde verta mogelegt aa segja noko meir visst um opphavet til dette ordet. Alt i fyrste utgaava av ordboki si gjer han merksam paa at ordet etter uttalen i maalfori ikkje vel kann vera eit opphavlegt *Ásgarðsreið*. Men elles segjer han at «oprindelsen synes uvis». I andre utgaava (1873) legg han fram fleire former fraa maalfori, og meiner no, at *oskoreid* kunde peika paa eit gammalt *ásgudareid*, *ásokureid* eller ogso hava ein samanheng med gn. *oskurlegr* (skræmeleg). Liksom i den fyrste utgaava legg han til, at *oskoreid* synest nærra seg til *hus-*

breida (*husprei*) og det sv. *åska* (tora). Han endar med aa segja: «Formodentlig er det flere forskjellige begreber, som her er sammenblandede.»

Ivar Aasen hev med dette peika paa dei alternativti til tolkning av ordet, som synest mogelege, men han hev ikkje funne trygg grunn for noko av deim, og hev difor ikkje vaaga aa gjeva noko alternativ forrangen. Noko gamalnorsk ord, samansett med *reid*, som kunde hava samanheng med *oskoreid*, hev korkje han eller nokon annan, som hev skrive um dette, paavist.

Av granskarar etter Ivar Aasen hev Falk og Torp i si verdfulle etymologiske ordbok umhandla ordet. Dei skriv: «*Aasgaardsreien* er en litterær og uriktig form for n. dial. *oskorei*, hvis sidste led er oldn. *reid* f. ridt, ridende følge, og hvis første bestanddel vistnok er identisk med sv. *åska*,» og under *Aas* (germansk gud) segjer dei: «hertil sv. *åska*, torden, ældre *åsekja*, egentl. gudeagen.» Denne forklaringi fullnøgjer dei ljodlege kravi for den vanlege landsmaalsformi formi *oskereid* — og *Aaskereia* hjaa Wille —, men ikkje for maalforeformer med *o* eller *u* i andre stavingi som *oskorei* eller *oskurei* i V Tel. Rbg. Agder og andre bygder som sidan skal nemmast. For i alle dei bygder, som det i denne samanheng er tale um, gjeld den faste regel, at g.norsk bøygjingsending *u* eller *o* i linne feminin hev vorte *e* (*ø*, *e*) etter lang staving (*visebok*, *klokkeslag*), og utanfor Telemark ogso etter stutt staving (*vikedag* Rbg. V Agd.). Formerne *osko*- og *osku*-kann soleis ikkje vera bøygjingsform av eit *oska*. Ogso andre grunnar synest tala mot denne tolkningi. Det er soleis heller tvilsamt um *åska* med tydingi «tora» hev vore eller er norsk. Det finst fulla eit *oska* i b. form i V Ned. i eit ordlag: *oska gjeng'e seinhaustes*, men tydingi er uviss, og Ross set spursmaalsteikn ved si eigi umsetjing «Tordenveir». Og anten me tek *åska* i tydingi «gudekøyning» eller «tora», synest det ikkje gjeva god naturleg meining saman med *reid*, eit fylgje, som kjem ridande. Dessutan er det aa merka at ingen som hev skildra *oskoreidi* soleis som ho hev livt i folketrui i Telemark og i dei egdske og rygske bygder, der dette namnet einast finst og der myten hev halde seg reinast, nemner noko um køyning eller torever, men berre talar um riding, hestar og sadlar. Nord paa Vestlandet vert det derimot stundom sagt um *joleskrei(d)a*, som er noko nær det same, at ho rid eller køyrrer; ja i Sogn er der endaa ei slik skreid som kjem fjukande som ein kraakeflokk. — Falk og Torp meiner at

myten um oskoreidi svarar til *wütende Heer*, upphavleg *Wuotans* (o: Odens) *Heer*.

I Hellands «Topografisk statistisk beskrivelse over Bratsberg amt» I sid. 418—421, og over Lister og Mandals amt I sid. & 460—462 hev prof. Moltke Moe gjeve mange forvitnelege opplysningar um trui paa oskoreidi. Det vert der teke fraastand fraa Falk og Torps forklaring og halde fram den meiningi, at oskoreidi «ingenlunde er et guderidt, men et dødningeridt, som farer henover jorden for at hente dem, hvis livstraad skal afklippes» — — — «Aaskereien,» heiter det, «svarer noiagtig til nygrækernes Charon, om hvem det heder at han rider rundt for at hente de døende paa en hest, hvis hale er en halvfjerdingsvei lang, og saa knytter han til hvert haar eller tagl i halen og manken en af de døde.» — — — «Den rigtigste sproglige forklaring af Aaskereien er maaske den, at ordet skal afledes af et oldnorsk ord, som kun kjendes i gen.: *oskur* — rædsels — hvoraf adjektivet *oskurligt*, rædselsfuldt, saa at det skulde betyde det rædselsfulde ridt.» Denne tolkningi av namnet hev den fyremunen framfor utleidingi av *aska*, at ho fullnøgjer det ljodlege kravet for dei maalforeformer, som hev *o* eller *u* i andre stavingi (*oskoreid*), for i suffiksendingi *-or* eller *-ur* strider det ikkje mot ljodlogerne her at den gutturale vokal held seg. Men forklaringi med *oskur* skapar andre vanskar, som er minst likso store som dei *aska* valdar. For den fyrste vokalen i *oskur*, som er stutt *o*, gjer det umoglegt aa greida andre maalforeformer, som visseleg inneheld same ordet, men som krev lang fyrstevokal, um dei skal kunna greidast fonetisk. I Siredal i VAgder er namnet soleis *aalskorei* og i Dalarne *olskorei*; desse formerne skil seg fraa *oskorei* berre ved det, at ein *l* er innskoten etter den fyrste vokalen framfor *s*. No er der i heile VAgder og sameleis lenger vest mange merke etterei tidlegare vokallengjing framfor *l* + labial eller guttural konsonant eller *s*, sameleis som det enno er vanlegt i ymse sudvestlandske maalfore, t. d. VTel. Set., aust i VAgder og paa Island. Vokallengjingi forde i Norig gjerne med seg, at *l* vart utskoten etter den nye lange vokalen, so *halfv* vart *hålfv* og sidan *håve* som det enno heiter i VTel. og Set., *halslina vart *hålslina* og sidan *håslene*, som det enno heiter i VTel. Som eg alt hev orda frampaa um, og som det vil verta paavist næmare i eit større arbeid um sudvestlandsken eg hev under hand, maa denne vokallengjingi i eldre tider ha vore mykje meir utbreidd

enn no, soleis yver heile Agder og Rogaland. Ved paaverknad fraa bygder, som ikkje hadde denne lengjingi, vart det sidan ei attervending, og vanlege former med *l* og oftast med stutt vokal kom inn atter; *hår̄ð* vart paa nytt til *halv* eller i allefall til *hålv*, og *hås* til *hals* eller til *hals*. Men i denne tilgangen eller attervenda kunde det henda, at straumen her og der tok med seg eit ord, som ikkje skulde vera med, og som dermed fekk ein falsk *l*. Soleis meiner eg at me t. d. maa forklaara formi *tølt* f. (for *tuft*) i Valdr. og *talgebær* (for *tågebær*) paa Jedren, kanskje ogso *alma* f. (kaalorm) for *åma* i sume maalføre. Sameleis meiner eg me kann forklaara dei nemnde former av *oskoreid* med innskoten *l*. Det hev flutt inn ein falsk *l* i *ås-* eller *øs-*. Um eit eldre *has* i VAgd. vart til *håls*, som det heiter aust i VAgd., kunde ogso eit eldre *åskoreid* i VAgd. verta *ålskorei*, som det heiter i Siredal. Men vilkaaret for innskotet maatte vera ein upphavleg lang vokal framfor *s*: ein stutt vokal som i *oskur* kunde ikkje hava den verknaden. Av denne grunn meiner eg at forklaringi *oskur-reid* ikkje kann vera den rette.

Eg skal etter dette nemna dei kjende former av ordet i maalføri etter Aasen og Ross: *oskerei* Ma. Tel. Rbg. *oskorei*, *oskurei* VTel. Rbg. Li. *aaskurei* Li. (Fjotland) *olskorei* Dal. (Lund) *aalskorei* Siredal; *olgaarei* Dal. (Hedland) *aalgaarei* Jedr. *olgerætla*, *orgerætla* Ryf. *aaskolsrøy* Tel. (Sauland) *hoskaalrei* Ned. *haaskolskreia* vestpaa i Aust-Agder. Det vert samanheng millom desse formerne, um me gjeng ut fraa at *l* i *olskorei* og *aalskorei* er innkomen framfor *s* i eit upphavlegare *oskurei*, *aaskurei*, som daa maa ha havt lang vokal i *os-*, *aas-*. Med di fyrste vokalen i *osku-*, *aasku-* skifter med *o-* og *aa-* i maalføri, maa *os-*, *aas-* vera eit gamalt *ansu-* (> *ós-* > *ós-* og *ús-*), liksom i *Oslo* og *Aaslo*, *Osmund* og *Aasmund* ofl. I *olgaarei*, *aalgaarei* er ogso *l* innkomen, men her er siden *s* burtfallen millom dei tvo konsonantar, jfr. *Hafsford*, som no paa Jedren hev vorte til *Haffjor*. Framkoma av *g* (*-gaa-*) i desse sistnemnde former liksom i dei rygske tyder elles paa at *osku-*, *aasku-* maa vera samansett av *os-*, *aas-* og eit ord, som byrjar med *g*, kannhenda *gud*, som ogso hadde formi *god* og dermed samstundes forklaorar det merkelege skifte av *u*, *o* og *aa* i andre stavingi: *osku-*, *osko-*, *aalgaa-*. Etter dette skulde daa *oskoreid* vera eit eldre *úsgodreid* eller *ús gudreid*, og tyda aasgudfylgjet.

Um dei andre maalføreformer er berre *aa* segja, at i Ryfylke hev *r* i andre samansetningsleden drege med seg *l* i fyrste (*olge-*

rætla > *orgerætla*) og *reid* vorte umbytt med *rætla* (3: *reidsla*). *aaskolsrøy* kann vera framkomen ved konsonantumsetning: *aasko* > *aaskol*, og i Nedenes knytt til karnamnet *Hoskoll*, som stundom skifter med *Aaskoll* i eldre skrifter. *Aaskolsrøy* og *Haaskolsskreia* viser at dei i alle fall sume stader hev tenkt seg at der berre skulde vera ein gud med fylgjet sitt.¹

Som fyrr sagt er det ikkje paavist noko g.norsk ord, samansett med *reid*, som kann hava nokon samanheng med *oskoreid*. Er den tolkningi, som her er framlagd, og som er bygd heilt og einast paa den fonetiske samanheng millom dei kjende former av ordet i maalføri og paa gamalnorsk dialektskilnad, er den tolkningi rett, daa hev me eit slikt g.norsk ord i *godreid*, som vert brukt i eit vers av skalden Viga-Glum. Etter Viga-Glums saga, som venteleg er fraa umkr. 1300, fortel Viga-Glum ein draum han hev havt. Han tykte han stod ute og saag tvo kvende. Dei hadde eit trog millom seg og stana paa Risateigen (i Eyfjord) og auste blod ut yver heile bygdi. Men i verset som fylgjer med og vert halde for egte, og som i so fall er fraa slutten av 10 hundr. heiter det umsett: «eg saag ei stor «*godreid*» paa tunet: det spaar um ufred — der som valkyrjorne, trøytt av striden, auste blod yver dei falne.» Her er *godreid* brukt um eit ridande fylgje av valkyrjor, som i den eldgamle folketru vel kunde segjast høyra til Odins her ell. *Wuotans Heer*. Jfr. med dette forteljingi um Þiðrandi i Flateyb. I 420. At *god* (eller *gud*) i *godreid* etter kristendomen var innford, vart umgjort til *úsgud* i motsetning til kristen gud, synest ikkje urimelegt. Etymologisk skulde ordet etter dette skrivast *Aasgudreidi*.

Um innehaldet av namnet og myten vil eg elles berre segja at baade fyrestellingar og formi for desse vel kann ha skift mykje og vorte paaverka fraa mange sidor, baade eldre og yngre, norske og framande, for det um namnet si opphavlege form hev vore *úsgodreid*, tilskipa i kristeleg yvergangstid av eit eldre *godreid*.

¹ Elles er det ikkje umogelegt at *aaskolsrøy* kann vera beint fram eit gamalt *úsgodsreid*, med yvergang i andre stavingi av ð til l: *aasgod* > *aasgol*; jfr. *tregud*, som hev vorte til *tregul* Valdr., auriði > auril Vestf.

PEDER CLAUSSØN OM SJØFINNERNES SPROG¹.

Av Isak Saba.

Peder Claussøns uttalelse om sjøfinnernes sprog:
«Oc haffue de dog deris eget Maal, som de bruge indbyrdis oc med Lappen, huilcket Norske Mend icke kand forstaae, oc det siges at de haffue flere Sprog end et; af deris Maal hafue de dog et andet at bruge indbyrdis, som ingen kand forstaae.»

har jeg altid læst saaledes:

Og de har desuten sit eget maal, som norske mænd ikke kan forstaa, som de taler indbyrdes og med lapperne (altsaa sjøfinsk, en dialekt av lappisk, som lapperne forstaar meget godt), og det siges, at de har flere sprog end et, idet de av deres maal har (lager) et andet til at brukes indbyrdes, som ingen kan forstaa (altsaa et hemmelig sprog).

Jeg syntes, det var saa selvfølgelig at forstaa det saaledes, at jeg ikke engang kunde tænke mig, at beretningen hadde en anden mening. Da derfor dr. Andr. M. Hansen fremkom med sin teori angaaende Peder Claussøns uttalelse om sjøfinnernes sprog, saa maa jeg si, det forbauset mig. Samtidig tænkte jeg: det er tilgivelig, at dr. Andr. M. Hansen, som ikke kjender til sjøfinnernes hemmelige sprog, tar feil. Som født sjøfin, der foruten mit morsmaal, sjøfinsk, den dag idag taler flytende flere av sjøfinnernes hemmelige sprog, har jeg trodd, jeg har ret til, ialfald likeoverfor mig selv, at betegne dr. Andr. M. Hansens teori som feiltagelse.

¹ [Jfr. MM 1909, s. 88 ff., 129 ff.]

Finnerne (lapperne) i Norge kaldes altid *finner*. De, som ernærer sig av fiskeri og jordbruk, kaldes *sjøfinner*; de som ernærer sig av rensdyravl, kaldes *fjeldfinner*.

Kun de svenske fjeldfinner, som om vaaren og sommeren opholder sig i vore fjorddistrikter, kaldes, likesom i Sverige, *apper*. (Betegnelsen *lapper* er egentlig av finlandsk oprindelse.)

Dette har sikkerlig været tilfældet ogsaa i Peder Claussøns tid; derav hans skjelnen mellem *sjøfinner* og *lapper*. Han har jo desuten sin viden om finnerne kun fra anden haand.

Hemmelig sprog paa sjøfinsk heter *ruovto giella* = omsnudd sprog.

De hemmelige hovedsprog, som leilighetsvis tales av finnerne i Varanger, er følgende:

I.

Hovedregel: I *tostavelsesord* uttales den sidste stavelse først, den første sidst.

Enstavelsesord laves (hvor dette gaar an, uten at ordet blir ukjendelig) til *tostavelsesord* ved at tilføie et *a* i enden, hvorefter stavelserne ombyttes efter hovedregelen.

I *trestavelsesord* ombyttes 1. og 2. stavelse efter hovedregelen; den 3. stavelse uttales som vanlig.

Eks.:

Finsk: Son boatta vuøje markani.

Omsnudd sprog: Naso taboat jevuøe kamarni.

Sætningen paa norsk under tilsvarende behandling blir saaledes:

Norsk: Han kommer kjørende til markedet.

Omsn.: Naha merkom renkjøde lati kemardet.

II.

a) I *tostavelsesord*: Konsonanten eller konsonanterne som 2. stavelse begynner med, sættes foran vokalen i 1. stavelse. Den konsonant eller de konsonanter som 1. stavelse begynner med, sættes foran vokalen i 2. stavelse. Vokalerne blir paa sin plass. — Er konsonanten i midten lang, blir ogsaa den nye mellemkonsonant lang.

b) *Enstavelsesordene* staves bakvendt.

c) I *trestavelsesord*: Konsonanter i 1. og 2. stavelse ombyttes efter regel a; den sidste stavelse uttales som vanlig.

Eks.:

Finsk: Son boatta vuöje markani.

Omsn.: Nos toabba juöve karmani.

Norsk: Han kommer kjørende til markedet.

Omsn.: Nah mokker rökjende lit karmedet.

Der er endda flere «kraakemaal», men foreløbig kun dette.

De første av Isak Olsens prøver paa «kraakemaal» er av et virkelig «kraakemaal», «æsa ala hallum» = snakket paa *s.* De to andre prøver er almindelige finske ord, som han ikke har forstaat.

Særlig det under II omtalte «kraakemaal» blir et sprog, som er like velklingende, som det naturlige sprog. Og de fleste sjøfinner taler det aldeles flytende. Jeg er blandt dem, som gjør det. Jeg vet ikke om Andr. M. Hansen vil betegne det som barbarisk. Men et gjennom aarhundreder undertrykt og forfulgt folk, maa faa lov til at finde op nye «sprog», paa grundlag av sit eget morsmaal.

SPIKKELASI».

Av Ragnvald Iversen.

Nordkendingen har som bekjendt faat ord for at være ualmindelig glad i søte saker. Hans «sirup paa groten» er jo næsten blit et nordlandsk racemerke. I forbindelse med dette træk hos ham staar det da kanskje, at fiskeren, naar han paa hjemveien fra Lofoten eller Finmarken er indom Tromsø for at handle bort «lotten» sin, sjelden undlater at forsyne sig med litt «gomat» hos bakeren. Det gaar ikke an, synes han, at komme rent tomhændet hjem til «smaagluntan og smaaveikjen». Blandt de godter han da knytter ind i sit store røde lommeetørklæ, pleier der heller ikke at mangle nogen «spikkelasi» (hankjønnsord, flertal som ental). Det er etslags langagtig firkantede, tykke, brune kaker — ikke ulik de honningkaker som er uundgaaelige ved enhver større marknad længer sør i landet. Som vi skal se, har honningen egentlig ogsaa et historisk berettiget krav paa at være representert i «spikkelasiens» sammensætning; men en degenerativ utvikling under nordligere breddegrader har medført, at ogsaa her sirupen har trængt sig ind og som oftest overtat honningens plads i ingrediensernes række.

Hvorfra har man saa faat navnet paa disse kaker? At «spikkelasi» er et fremmedord er tydelig nok; det viser endelsen *-asi*. Og uvilkaarlig kommer man da til at tænke paa det franske *«spekulation»*, som det i lydlig henseende nærmestliggende fremmedord. Men mot denne avstammings-teori synes der straks at kunne reises to indvendinger: for det første skjønner vi ikke uten videre, hvilken betydningssammenheng der skulde være mellem det abstrakte begrep «spekulation» og et bestemt slags

kaker — for det andet skulde vi hos det fremmede stamord vente endelsen *-age* (som i *etasi* av *étage*) og ikke *-ation*, eftersom denne sidste endelse pleier at bevares i norsk maalt (som f. eks. i *masjon* av *konfirmation*).

Ikke desto mindre forholder det sig virkelig saa at «spikkelasi» gaar tilbake paa «spekulation» — rigtignok ikke direkte, men gjennem et mellemed. I det sidst utkomne bind av Grimms store tyske ordbok finder vi nemlig en særskilt plattysk form av dette ord: *spekelaatsje* — og dette spekelaatsje er «in niederdeutschen dialecten bezeichnung eines gebäckes». Desuten findes der (i Callenberg-Grubenhagen) en snurrig latinisert form av samme ord: *spekulatius* — i denne del av landet navn paa et slags honningkaker. Her staar vi tydeligvis ved ophavet til vor nordlandske «spikkelasi».

Som saa ofte ellers, er vel ogsaa i dette tilfælde baade navnet og tingen kommet op til Nordland over Bergen. Jeg har ikke hat anledning til at undersøke, om disse (oprindelig) tyske kaker nu kjendes i den fordums hansastad, under samme navn som i Nordland. Men selv om de nu skulde være ukjent der, beviser ikke det at de altid har været det.¹

Hvorav har saa «spikkelasien» faat sit abstrakt-filosofiske navn? Den lærde tyske ordboksforfatter erklærer sig ute av stand til at løse denne gaade. Imidlertid skal en ikke ha bladd saa meget i en kokebok før en ser, at matlagingens semasiologi ofte er fuldstændig utilgjengelig for enhver logisk-kritisk vurdering (om fordi den efter sit ophav er kvindelig, behøver vi jo her ikke at gaa nærmere ind paa). Men der er vist ikke grund til at opfatte «spikkelasi» anderledes end som et rent humoristisk navn. Tanken med det er vel den samme som i den bekjente historie fra en russisk officersmesse: en række forskjellige vine, hvorav hver enkelt betegnes ved en bokstav i alfabetet, heldes sammen i et glas; kunsten bestaar saa i at finde ut det ord som dannes av merkebokstaverne for de sammenblandede vine. (Historien beretter at de dygtigste analytikere drev det til at greie en slik sammensætning som «Dostojewski»).

¹ [Ifølge professor A. Torp er *spekeläsie* (comm.) i Bergen en velkjendt betegnelse for en «gulbrun, rhombeformet, temmelig haard kake med en halv mandel i midten». — *Red.*]

SMAA PRØVER AV BYMAAL.

Ved Hans Ross.

Almuen i byerne er for en stor del indflytterfolk fra forskjellige landsegne. Byernes vulgærmaal er derfor ofte vaklende. I de følgende sprogformer vil én bymand finde adskilligt som ikke er som han snakker, en anden vil finde «jo det er netop som vi siger».

R'en er i alle de egdske maalprøver indre (skarrende) r. Lang o og lang u er tidt henimod ou, og øu eller eu.

Farsund.

Dr æ en mann i Farsund sum heide Laisen: ja saa kalle dei han daa. Han va kje saa rar sum han jorst paa. Saa en vinterdag hadde han rivø ne kakkølommen sin o sett an ud paa gada. «Nei koffør jere han naa slikt, Laisen? Æ mann'n gal, sum han plaø?» «Æ tokktø dø va den kallastø tingen i heilø husø; han kjøldø ud heilø husø.»

«Æ he kjønnt fæmm bispø i mi ti,» sa Laisen. «*Hann* he kjønnt fæmm bispø! Kø va dø før fæmm?» «Ja,» sa L. o tælte paa fingran: «føsst saa minnest æg ein; de va to; biskop Sørensen, biskop Sigvart, de va tri, de va firø: der he'e du dei alle fæmm;» daa han saag ne, haddø dei fæmte fingran mottest, mæ han studerte.

Mandal.

Tønes Tørresen.

Tønes Tørresen haddø i sinø yngre daø fare fraa Manddal paa Jylland mæ smaalast. Mn naa hadd' an blett gammel o gretten ø lei a danskøn, øllø judøn, sum dei danskø helst heide i Mann-

dal. Naa dudde han mest barø te siddø i Manndals lesøklubb ø passø avisanø ø bøgane. Saa kaam dr te Klevøn ein dansk sjippør, sum haddø forlist skuda si. Han blei snart lei a aa liggø i Klevøn ø jekk øve brua inn te sjælvø byøn. Jekk saa ud ette Elvøgada øllø «Storgada», døi kallø; hu æ saa krogete ø traang, at døi kann 'kje faa en brannstiø ud ijemmel hønø, man maa bokserø 'an ud ette elva, fösst døi vil ha 'an te den andrø ennøn a den lange byøn, ø fösst tvo karjolø ska forbi kværandrø imøllom Karl Lunn si trapp ø Stilo Hage si, saa maa døi ta aa lypte den einø opp paa Stilos trapp, ska dr bli framkømt. Dør jekk naa judøn ø beundra. Straks udanføre kaam 'an te Tones's hus, dr lesøsaløn va i fösstø etasi; dønnø laag mest ligø ne-paa gada, ø judøn saag Tones siddø innmæ vinnøø ø lesø.

«Er det *her* man kan lese aviser?» sa an mæ samø han kaam inn. «Ja,» sa Tones mæ sitt sjeivø kjøftslæng, «d'æ naa her *folk plas* lesø avisø, mn d'æ kje gøtt for mæg ø vedø om *hann kann* lesø.»

Judøn settø sæ te lesø. Saa vill 'an prøvø aa konvørserø dønnø surø gamlø mannøn. Førtæltø saa um koss han haddø forlist skuda si. Dn gamlø lest inkje høyrø. Mn saa kaam judøn te aa sejø: «ja nu har jeg mistet min skude, men jeg haaber at vaarherre snart beskærer mig en ny skude.» Dette «beskærer» blei for stridt for gamlingen; «trur hann,» sa 'an mæ kjøftøn sjeivarø enn vanlig, «at vaarherre har kje ant aa bestøllø, ønn aa siddø aa sjærø sjibbør te *hann?*»

Judøn va kje klumsa: «Ja, som jeg sae, jeg haaber vaarherre beskærer mig en ny skude; men da ved jeg, sandt for dyden, ikke, hvorhen jeg skal sætte kursen; det faar bli did vaarherre vil sende mig.» «D'æ gøtt for *hann* de: saa kann 'an allti barø seilø for-de-vinn,» sa Tones.

Saa ein dag datt 'an i vønna paa brøgga, han Tones, ø broud a sæ dø einø laarbøinø, hogt oppe. Dr laa han naa mæ jipsumslag, mn dø villø kje bli gøtt, han va for gammøl: dr jekk kolbrann i saarø, ø doktaren sa 'an, dø maatte bli døøn. Saa kaam kjøbmann Reymert ein dag ø ville lyse innum dn gamle. Han trefte dattøra Anna, ø døi sad ø rødde i dagligstøva. Dn gamle laag i kammersø ø kjønde Reymerts stærkø maal. — «Reymertsen,» ropte han ø dunka i veggøn, «han maa kaame inn ø se paa mæ, *æg æ blett ein stor mann, æg æ sett i gips!*»

— Tones laag stødt i lakei (var usams) mæ soskenbaadne sitt. Kressjan Lunn, sum hadde si brogge litt ovanføre mæ elva. Saa hadde Tones faatt sæg ei jakt mæ eigeve inn te brogga si o lossa hennø der mn gloynt at dr maatte fabnemaal te. Sende saa bø te Kressjan, um dø va saa væl han maatte faa laane fabnemaale hans. Ja, *de* kunne han allti, mn han maatte bruge dø paa Lunns brogge. Saa va dø aa ha ve'en i jakta atte og frakte 'an der upp o i fabnemaale *der*, o saa ner atte te Tones. Ei viges ti ette kaam de bø fraa Lunn, um han fekk laanø brannstjøn Tones's. «Ja, han kan allti faa laanø brannstjøn, men han maa brug'an paa mi brogge.»

Dei fortælte Stilo Hage, at stortinge hadde bevilga pængø te jonnbanø mellom Kristiania o Mjøsøn. Mjøsøn, kō æ de før ein? sa Stilo. «Han veid daa væl *de*; Mjøsøn æ daa dn stosste innsjøen i Nørig.» «Stosste innsjøen i Nørig! Dr æ' kje kon ein innsjø i Nørig, o den heidø Vænarn!» sa Stilo.

Manndal skulle ha sæ ny brulegging; o saa tog dei puksteinen, som va saa møderne; mæn ein-sta maatte folk gaa, o saa laø dei ingen pukstein i rennesteinen. Saa jekk naa heile Manndal ette rennesteinen. Men Soren Salvesen jekk mitt ette gada, mitt i puksteinen. «Nei kōfor jerø han slikt Soren? Jænge mitt i puksteinen, sjære sunn støyvan o fōdan sinø? — Æ vil tro ner for di andrø.»

Kristianssand S.

Fra en time i bibelhistorie paa folkeskolen.

Dø va ei gang at dattera te Faraø skollø nete elva o louø. Da 'o kaamm paa louøplassøn, fikk o se, at dr laa ei kiste i elva o floyd mellom sivannø. Saa sa o te ei a pigannø: «Vass ud etter o!» Da kista kaamm ilann, saa di at dr laa en gutt oppi. «De æ Moses.» saø prinsessa. «fōr hann har vi tatt opp a vanne. Mn saa kaamm sostøra høn o saø: «Vil dere ikke ha ei barne-pige te aa passe paa 'an?» «Jo-o,» saø prinsessa. O saa to sostøra o bar 'an jēm te mora. O saa fikk 'an laav aa levø.

I «Kristianssands Bys Maalføre», Norske Bygdemaal XVI p. 60, skal det være «Gnisstanne» ikke «Gneistane», som der staar trykt.

Trondheim.

Ein novemberkvæill kjæm ein gut te aa spæinn i ein frössin hæsslort i gata. Dæinn maatt hainn no ta aa kasjt in i glase te hainn politifullmægtig Dahl saam just budd' dær. Hus-hollerska ut i døra: «Fikj aa fikj da onga! Ka ska de værta te aa færta slik aa faill paa fjinn' paa aa far' aa kasjt' hæssjittn i te'en te han Politi-Dahl, mens han sidder og nyder sin aftensmad?»

Lyden Politi-Dahl bragte hende straks ind i det pene maalet. Den fattige stubben blev mig fortalt av en trønder. Jeg forelagde den for endel byens folk, men de sa den smakte noget av Stjørdalen.

Vulgærmaalet i Trondheims by skiller sig sterkt fra de indre trøndske maal og nærmer sig det ydre, Fosn-maalet, «som fraskiller sig ved simplere former og synes at være den mest ansete av de trøndske dialekter,» Ivar Aasen, Grammm., p. 344. I Norske Bygdemaal, Trøndemaal p. 38, hedder det: «Fosnmaali hev skride inn langs ette Trondheimsfjorden og raader halvt ell mæsto heilt allstad de er By ell Snev af By: i Trondheim, Stjørdalshalsen o. s. f., o synest drive Trøndemaal attende allstad; de hev studna i di at de er formlettare o i de meste likjést meir paa Landsmaale». Almuen i Trondheim o. s. v. siger, eksempelvis, *vækka* for *vika*, *hætta* for *hiti hita*, *værra* for *vera*, mens de trøndske maal har *vuku*, *haataa*, *vaarua*. Byalmuen er maaske for en væsentlig del indflyttere fra ydre bygder, men i ethvert fald vil vel de mange fiskere og andre utmænd som kommer til byen i baat ha smittet med sin tale mere end landsbonden har: bygutten har følt den som kom til ham i baat som en kamerat, mens landsbonden med sit trætte øg og sin sølede kjærre har egnet sig mere til haan og forfølgelse. Forholdet er noget lignende i andre byer, kanske i alle. I Stavanger siger byalmuen oftest *ein hest*, *to (two) hestar* (-er), likesom folket i Ryfylke, mens jærbuen siger *ænn hest*, *to hesta*; dette sidste finder byalmuen saa simpelt. I Kristiania (Oslo) er vulgærmaalet, ifølge Dr. Amund Larsen, væsentlig Østre Akers; efter gammel tradition er byfolkets nedre lag for en stor del indkommet fra fjordbygderne udenfor: ialfald er alle disse enige med Østre Aker om at sige f. eks. *je takker*, *je takka*, *har takka*, *den blaama(a)la kista var fullstappa*; i Vestre Aker og

Bærum er det: *je takker, je takke, har takke, blaama(a)le, fullstappe*, ligesom i bygderne vestenfor byen (en del av Ringerike) og nordover gjennom Hadeland, Toten, Land, Hedemarken, Øvre Romerike og Nordre Østerdalen helt op til Tonset, hvorfra Aasen omtaler denne E'n. I Kristianssand er det *«i godt lar (lave), æ ska klave, Davløn.»* likesom paa øerne udenfor og i vestligste Nedenes, som færdes paa byen med baat. Jeg kom til at omtale denne min generalisation for nogle stavangerske telegrafister ved middagsbordet i Eikersund; som gode nordmænd reiste de selvfølgelig bust mot generalisationen; vi lod emnet falde, men en stund efter sa én av dem: «jo det er sandt, vi gutunger var tidt nede paa Ryfylke-bryggen og laante baad hos Ryfylke-bønderne; dem blev vi venner med og kom, enten vi vilde eller ei, til at snakke efter munden»; og de andre gav ham ret.

— Kristianssund N. (Fosna) ligger paa øer og omgivet av øer, saa det nævnte forhold kan ikke gjælde der; men bymaalet er en god norsk dialekt, uttrøndsk, ifølge Idar Handagard: «Fosna-maale, eit norsk bymaal», Syn og Segn 1901.

VORT SPROGS FORNORSKNING.

Av Edv. Lehmann.

En uforbeholden tilslutning til bevægelsen «Vort sprogs fornorskning», der nylig blev fremsat fra dansk side, fremkaldte fra en ligesindet nordmand den bemærkning: «Der falder ikke mange slige udtalelser fra dansker. Men det er de færreste, der øjner sagens kjærne: «modvegt mod landsmålet», der vil hemme udviklingen hos os.»

Det er utvivlsomt rigtigt, at man fra Danmark endnu ikke tydeligt har udtalt sin sympati for den successive fornorskning; måske fordi man kun kender lidet til den. Der var da grund til fra norsk side at gøre sagen bekendt i Danmark. Det mærkelige er jo nemlig, at danskerne, hvor de har ytret sig om norske sprogforhold, overvejende har skænket landsmålet det mest levende bifald.

Den filologiske interesse for det gamle, ægte sprogstof i målet har været fremherskende ved sagens bedømmelse; dertil kommer den almindelige liberalisme i Danmark, som vil, at alt hvad der gør sig umiddelbart gældende, skal komme til sin ret. Denne kombination af filologi og liberalisme skabte en så gunstig stemning for det norske landsmaal, at det ved udarbejdelsen af den nye skolelov for en halv snes år siden blev alvorligt påtænkt (navnlig af nu afdøde Johan Ottosen) at skaffe landsmålet en plads i den danske mellemskole ved siden af svensk, som nu har sin faste plads i denne.

At landsmålets ubetingede sejr vilde blive en så følelig am-

putation for det danske sprog som kulturmagt, at tabet af Slesvig sprogligt set kun er for lidet at regne mod dette, var man i Danmark åbenbart ikke opmærksom på, — eller de, der så det, var ikke dem, der førte ordet.

Man tænke sig dansk andsliv efter 64 uden Ibsen og Bjørnson, Kjelland og Lie! Man tænke sig dansk videnskab uden dens samhörighed med den norske, dansk litteratur uden dens opland i Norge! Man tænke sig — hvad nordmænd må bedømme — kontrapróven fra norsk side! Man tænke sig — hvis vi kan udholde tanken — vore børn være nødt til at tale tysk eller engelsk med hinanden; og man tænke sig om, om denne sønderdeling af et iforvejen lille — men ved sin sammenslutning stærkt og frugtbart — kulturomrade ikke vilde være identisk med begge kulturers stagnation og forfald netop som nationale kulturer.

Man må isandhed tillægge danskerne den tvivlsomme ros, at de har gjort det mindst mulige for at afværge denne katastrofe. Måske det vilde være rigtigt, fra norsk side at gøre dem opmærksomme på den overhængende fare og vække deres interesse for det eneste naturlige middel der er til at afværge den, nemlig rigsmålets læmpelige fornorskning.

At denne er naturlig og nødvendig på norsk grund, vil sikkert ingen bestride, især da den jo faktisk foregår. At den tillige har taktisk betydning, vil man måske kunne bringes til at indse. Vanskeligst vilde det måske falde danskerne at forsta, at de da må åbne deres sprog for en reflex fra den norske sprogudvikling, om de ikke vil tabe sammenhængen. Men man kunde måske lette dem indsigten ved at gøre opmærksom på, at det danske sprogs fornorskning allerede i århundreder har været en kendsgerning, såsandt som den danske litteratur allerede i det 18de århundrede var på norske hænder.

Det nydanske skriftsprog fader har efterladt mangfoldige spor af sin norske byrd i dansken (— man tænke blot på Jeppes: «Er det jeg eller er det ikke jeg?»). Skulde Wessel, Nordahl Brun og de andre norske lyrikere fra rationalismens tid ikke ogsaa have ladet deres medfødte sprogkraft mærke?

Og nu i romantikens tid? Forsøger Oehlenschläger ikke efter ævne at tale norsk i sine norske dramaer? «Hvor her er godsligt her i denne kirke!» — — «Axel og Valborg», «Hakon

Jarl» og andre digtninge vil sikkert ved nærmere undersøgelse (hvem vil gøre den?) vise sig at være fulde af udtryk som er eller skal være norske. Hertil kommer oldnorskens og sagastilens indflydelse på sproget i den danske romantiske digtning, først og fremmest hos Grundtvig, og den stadig rindende norske strøm i selve den danske digtning, f. ex. gennem Hauch (se f. ex. hans udpræget norske «på Vossevangen der vil jeg bo» med dens elve og huldrer og fjeld og lie og siljepil o. s. v.).

Den vigtigste indflydelse er naturligvis den norske stortids, navnlig i det sidste slægted af det 19de århundrede hvor $\frac{2}{3}$ eller $\frac{3}{4}$ af fællessprogets skønlitterære produktion er norsk — målt efter vægt en langt større del.

Hvor stærkt det danske sprog er blevet fornorsket i denne periode er ikke opgjort, men det statistiske resultat vil blive overvældende. Det norske tonefald hos Bjørnson, der i 60'ne og 70'ne forekom skruet og blev karikeret, vækker snart efter intet anstød mere. Ibsen og Kjelland, hvis sydnorske sprogføre allerede af naturen står dansken nærmere, efterlignes i diktionen i litteratur og presse: undertiden mærker man bevidst imitation af norsken («hun klagede sig ikke, hun bare græd». «Politiken.»); de kortere ordformer i norsk (som i «opgør», «styrelse») tages op og gøres til udgangspunkt for nydannelser; den prægtige norske brug af hjælpeverbet «få» benyttes uvilkårligt eller bevidst; jeg selv har gjort hvad jeg kunde for at få den i omløb; jeg mindes også et forslag, den bekendte dansklærer, professor Rasmussen gjorde, om at få verbet «stille» sat i brug (han vilde have det ind i bibelhistorierne og lade Martha stille med husholdningen).

Lad os i denne sammenhæng ikke glemme den norske *sang*: teksterne til Kjerulf og Grieg eller norske tekster til danske sange. Hvad man synger, sætter sig fastere end hvad man blot læser. Højskolesangen er her den mest udbredte og derfor vigtigste faktor; af højskolesangbogens 602 sange (jeg tager Beks og Laurssens 9de oplag) er de 76 norske — Hauch ikke medregnet — og af disse hører mindst de 50 til de hyppigst sungne.

Der vil altså være god kontinuitet i en videre fornorskning af det danske sprog i Danmark til glæde for begge lande. Men denne vil jo være væsentlig afhængig af, om den norske litteratur kan bevare sin indflydelse i Danmark. Skulde det mod-

satte ske, at den danske igen tager opsving i Norge, vil dette jo få samme betydning, for at holde samarbejdet i gang.

Det værste der kan ske, er om hvert af sprogene helt hengiver sig i sit idiom: om dansken bliver så københavnsk eller jydsk og norsken så filefjeldsk, at bøgerne ikke kan komme over Skagerak.

Berlin Juni 1911.

SVARABHAKTIVOKALEN I AASDØLSK.¹

Av Didrik Arup Seip.

[Aasdølsk er navnet paa maalføret i Aaserall, som ligger øverst oppe i Mandalen i Vest-Agder. Maalføret skiller sig ut fra de andre maalførene i Vest-Agder paa mange maater, og nærmer sig til grannemaalene i Sætedal og Øst-Agder i det hele. Med hensyn til det fænomen som her er behandlet, staar det nærmest sammen med de andre vestegdske maalførene.]

1. Av gammelnorsk bønings-*r* efter konsonant har det vokset frem en «halvvokal» eller en svarabhaktivokal i mange maalføre. Mest utbredt er den som en *ə*-lyd i ubestemte adjektiver i hankjøn og hunkjøn ental og i nutid ental av de sterke verber. Efter professor Hægstad² synes halvvokalen ha været *a* østpaa i den maalgruppe han kaller «den indre sudvestlandske greini»; det vil da si at den har været *a* i Vest-Telemarken, Sætedal, Raabyggjelaget og Indre Agder.³ I maalførene nu er svarabhaktivokalen ikke lenger *a* i alle tilfælde. I alle disse bygdene er den *å* i flertal av konsonantstammene: *bōkå* < *bōkr*; i adjektiv og sterke præsensformer er den en *e*-lyd (*ø*, *ē*). I V. Tel., Sæt. og Raabyggjelaget er den saa ogsaa i sterke hankjønnsord ental og tidt ogsaa i adverb. I Vest-Agder derimot mangler de sterke hankjønnsord helt svarabhaktivokal (som i rygsk og andre vest-

¹ Av et større arbeide om lydlæren i aasdølsk.

² Det norske maalet fyre 1350, s. XXI.

³ Halvvokalen maa ha været *a* i bygdene østenfor ogsaa: Øst-Telemark, Numedal, Vestfold, Hallingdal og Valdres.

landsmaal), og i adv. er den oftest *á* som i flertal av konsonantstammene.

Naar sterke hankjønnsord i ental ikke har nogen svarabhaktivokal, kan det enten være akkusativformen som ligger til grunn; eller det kan være efterlaging efter alle de ordene som regelrett ikke skulde ha nogen svarabhaktivokal, ord som: *steinn*, *stóll*, *íss*, *fugl*, *hráfn*, *akr*, o. l. Men enda om vi gaar ut fra en svarabhaktivokal *á* ogsaa i sterke hankjønnsord ental, er det lett aa skjønne at maalføret snart maatte opgi *a*'en her. I flertal var det *á* i endelsen, og naar flertals-*r* falt bort, vilde ental og flertal av sterke hankjønnsord bli altfor like til at maalføret kunde beholde disse formene ved siden av hverandre. Visstnok hadde formene hvert sit tonelag, men det var ikke nok til at ikke misforstaaelser kunde opstaa, særlig naar vi tar hensyn til at netop i Vest-Agder er forskjellen paa de to tonelagene ikke paa langt nær saa stor som vanlig i norsk.¹

2. I aasdølsk er det omtrent likedan med svarabhaktivokalen som ellers i Vest-Agder, kan hende er *á* mer utbredt i adv. en ellers. Det heter saaledes ikke bare: *leŋ'na*, *heŋ'la*, *bēt'a vor'ra*, men ogsaa *át'tá* og *før'rá*. Til og med gn. præg. *undir* heter i næsten hele Aaserall *un'ná*, som av et gn. **undr*² enda det dobbelte tonelag viser tilbake til en tostavelser-form.

Ellers er forholdet som ellers i Vest-Agder: sterke hankjønnsord i ental mangler svarabhaktivokal: *hest*; konsonantstammene har *á*: *bōká*: adj. og sterkt præsens har *ə*.³ Endelig skal vi nævne at i pronomenene *ok'ku* og *duk'ku* svarer *u* til gn. *r*, formene er kanskje efterlaging efter pronomenet *nō'ku*; det kunde vel ogsaa forklares som en slags vokalharmoni.⁴

3. Hvad er saa grunnen til at svarabhaktivokalen snart er *á*, snart *ə*? Før vi svarer paa dette spørsmål, vil vi først undersøke hvordan maalføret bruker svarabhaktivokalen nu. — I talen mister ofte baade adj. og sterke præsensformer svarabhaktivokalen.

¹ Saa ogsaa dr. Amund B. Larsen i «Universitets- og Skole-Annaler» 1890, s. 273 f.

² Naar maalføret har *-a* av gn. *-ir* i *bōu'á* (kjælenavn til gutter) < *bródir* og *sys'tá*. (kjælenavn til jenter) < *systir*. er dette vel efterlaging efter *pā'pá* og *mām'má*. Ordene blir brukt bare i tiltale.

³ I nogen sterke verber som endte paa stammevokalen, har *r* holdt sig, og en ny svarabhaktivokal er lagt til: *slær'ə* av *slā*, *tvær'ə* av *tvā*.

⁴ Ellers i V. Agd. mest *āk'kə*, *dāk'kə*; i Sæt. og Raabyggjelag: *ok'ko*, *dyk'ko*; jfr. professor Hægstad i «Afhandlingar til Sophus Bugges minde» s. 221 f.

helst naar det kommer en trykklett stavelse efter adj. eller verbalformen. Ved adj. vil dette oftest inntræffe naar det i en forbindelse med verbet *verá* faar knyttet et ord til sig som er styrt av adjektivet: *han váže vör'de; hán váže seyn' ti ká'ma.* Ved verb.: *no žám' eg o tēk' deg; eg finn' anže.* Overalt her kræver den trokæiske sætningsrytmen at en av de trykklette stavelsene skal falle ut, og overalt gaar det ut over svarabhaktivokalen som har minst trykk. Ogsaa en ulyst til hiatus har vel virket med her, siden det trykklette ordet som fulgte efter adj. eller verbet ofte begyndte med vokal eller *h*.¹

Naar en ser hvordan svarabhaktivokalen nu er paa vei ut av maalføret i adj. og sterke præsensformer, kan man lettere skjønne hvorfor den netop i disse forhold er blit *ə*, men ellers *á*. Utviklingen fra *á* til *ə* i svarabhaktivokalen er vel netop begyndt i slike forhold som vi nævnte ovenfor og har saa siden bredt sig til de samme formene under alle forhold i sætningen. Til dette kommer ennu et moment, som i all fall har virket med til lydsvækkelsen ved verbalformene. Et verbum staar ofte med lett trykk i sætningen, og det har virket til at svækkelsen lettere gikk for sig.²

Naar *á* holdt sig i flertal av substantiv og i adv., er det da mange grunner for det. Disse ordene stod oftest med sterk trykk i sætningen, de stod sjelden slik at den trokæiske sætningsrytmen krævede bortfall av nogen stavelse, eller saa at hiatus kunde hjelpe til. Endelig kan vel ved substantivene alle andre flertalsformer paa *-á* ha virket med, enda disse formene oftest hadde dobbelt tonelag. Alle disse momentene har isammen virket til at svarabhaktivokalen holdt sig som *á* i disse ordene.

4. I et enkelt forhold vilde adjektivene ikke saa lett gi op svarabhaktivokolen *á*: naar de stod prædikativt uten tillægg. Da hadde de trykk som adv., og sætningsrytmen vilde ikke ha noget mot formene paa *-á*. Men det vilde ikke være lett for maalføret aa holde paa to former av adj.; en av formene maatte vinne. Nu var der en gruppe adjektiv som helst blev brukt prædikativt: adj., som i gn. endte paa *-ótrr*, *-útrr*. Disse adjektivene har ogsaa holdt paa *a*'en, og det overalt: *vod'dæn e so bák'kuttá; em*

¹ At dette forhold er det samme i Sætesdal, viser en mængde eksempler i Johannes Skards bøker «Gamalt or Sætesdal». — Ogsaa infinitiv-*a* blir ofte apokoptert i slike forhold i V. Agder.

² Jfr. dr. Amund B. Larsen i *Norvegia* II s. 89 f.

*bor'kuttá hest.*¹ Her har vel ogsaa et moment til virket med: her stod svarabhaktivokalen i tredje stavelse og fik derfor en sterkere trykk innenfor ordet en svarabhaktivokalen i f. eks. *gø''o*.

5. Endelig skal vi nævne at adj. paa *-leg* næsten aldrig har svarabhaktivokal i aasdølsk: *hån æ' umæu'leg: ein pål'e i'tøleg mämm'.* Her fikk svarabhaktivokalen saa lite trykk at den ikke kunde holde sig.

6. Et moment som styrker den mening som her er fremsatt, er det at maalføret viser et lignende forhold ved oprindelig *-i* i trykklette stavelser. Det er nok saa at *-e* nu for tiden holder paa aa trænge ut *-i* overalt i endelser, men maalføret har sterke merker efter et ældre forhold, helst hos gamle folk. Man hører saaledes aldrig *-i* i endelsene av adjektiv og verb (*gåm'le: fun'ne*); men tidt i substantiv: *hå'n* (m. sg.); *skå'h* (f. sg.), somme tider ogsaa i adv.: *bortjv.*²

¹ I slike adj. er svarabhaktivokalen jo beholdt i meget større utstrækning en i noget annet forhold ogsaa i andre maalføre, som ellers ikke har nogen svarabhaktivokal av gn bønings-*r*, saaledes almindelig paa Ostlandet og i Kristiania vulgærmaal (se Dr. Amund B. Larsen: Kristiania bymaal, s. 42). Falk og Torp fører op i Dansk-norskens syntax (s. 86) *en stenete vei* som dagligtale.

² Noget lignende er det naar kvantitet og kvalitet utenfor rotstavelsen holder sig best i ord som staar sist i sætningen; jfr. Ross: Norske bygdemaal XIII, s. 24.

GANGE-ROLVS STRANDHUGG.

Av Magnus Olsen.

I sit foredrag «Traditionen om Gange-Rolf» i Historisk forening den 30te mars 1911¹, som danner grundlaget for en avhandling med denne titel i Historisk tidsskrift 5te række I s. 197 ff., har riksarkivar Ebbe Hertzberg indgaaende drøftet kongesagaernes paalidelighet som kilder til Gange-Rolvs historie. Han lægger her — og uten tvil med rette — sterk vekt paa den omstændighet, at Rolv blir erklært fredløs, fordi han øvet strandhugg i selve Norge. «Dette er» — bemerker Hertzberg (s. 209 f.) — «et træk som blot passer ind i den overgangstidsalder, da kong Harald nylig hadde forenet alle norske stammelandskaper til et rike, men ikke endnu faat indøvet i den urolige befolknings fulde bevissthet, at de forskjellige stammer ikke længer fik lov til at behandle de andre stammers landomraade som fiendeland. Paa saganedskriverens tid var muligheten av røveriske strandhugg fra Nordmænds side, som i Norge vilde beholde sin fred, forlængst utelukket.² Traditionens bevarelse av hint træk vidner derfor meget sterkt for dens ægthet og oprindelighet.»

I tilslutning hertil skal jeg gjøre opmerksom paa, at Gange-Rolvs strandhugg saagodtsom med rene ord er omtalt i et samtidig skaldevers.

Flere sagaer (Orkneyinga saga, Fagrskinna, Heimskringla) fortæller om Rolvs halvbroder Orkno-jarlen Torv-Einar, at han

¹ Trykt i «Verdens Gang» 31/3 1911.

² [Jfr. Sigvats ord til kong Magnus i Bersøglisvisur 11: «Hvem egger dig, kriger, til at nedhugge bondernes kvæg? Det er for stor en magtutfoldelse (ofrausn) for en konge i eget land.»]

alene av Ragnvald Møre-jarls sønner hevnet faren, som var blit brændt inde av kong Haralds sønner Halvdan haalegg og Gudrød ljome. Paa Orknoerne hadde Torv-Einar senere en kamp med Halvdan haalegg og tok ham derefter til fange. Han lot riste blodørn paa hans bak, og det blev kongssønnens bane. Denne sin hevndaad omtaler Torv-Einar i nogen leilighetsvers (*lausavísur*), som bærer ægthetens præg¹, og som baade ved indhold og form hører nøie sammen:

«Jeg ser intet spyd flyve mot fiendernes mængde fra Rolvs eller Rolvaugs haand; det er jeg som skal hevne (vor) far; og i aften, mens vi kraftig kjæmper, sitter Tore jarl paa Møre taus ved drikkebordet.»

«Jeg har hevnet Ragnvalds død for min fjerdedels vedkommende; rigtig skiftet nornerne; nu er fyrsten falden — — —»

«Mangen en mand med fagert skjæg blir fredløs for (forgaaelser, som kun dreier sig om) faar, men jeg for herskerens unge søns fald her paa «Øerne»; man siger, at fare truer mig fra den mordfulde konge; jeg har hugget et skaar i Haralds skjold; det er ingen grund til frygt.»

Eiendommelig for de her gjengivne strofer er den skarpe motsætning, som gaar gjennem dem, mellem Torv-Einar, hevneren, og de uvirksomme brødre: Tore (Ragnvalds efterfølger i jarledømmet), Rollaug og Rolv. Einar har, som han sier, besorget sin fjerdedel av hevnen.

Denne motsætning kommer efter min opfatning ogsaa frem i den sidste av de meddelte strofer:

*Margr verðr sekr of saudi
seggr með fogru skeggi,
en ek at ungs í Eyjum
allvalds sonar falli.*

Torv-Einar skildres i Heimskringla som «styg og enoiet, men dog meget skarpsynt», og han var som frillesøn mindre avholdt av faren end de ægtefødte brødre Rolv og Tore, av hvem ialfald den første var en stor og statelig mand. Ikke uten bitterhet

¹ Finnur Jónsson, Kritiske studier over norske og islandske skjaldekvaed s. 96 ff., Litt. hist. I s. 449 f. — Torv-Einars viser er utgit av F. Jónsson i «Den norsk-islandske skjaldedigtning» A s. 31 f., B s. 27 f. (Heimskr. I 141 ff., Fagrsk. [Kbh. 1902—03] 296 f., Icel. sagas I 8, Flateyjarbók I 223). Likesom F. Jónsson i sin sidste utgave foretrækker jeg læsemaaten *sekr of saudi* fremfor *sénn at saudum* (Gislason, Udvalg af oldn. skjaldekvaed, 1892, s. 6; Icel. sagas; Flat.) «seet ved faarene, som faarehyrde».

synes Einar i sidste strofe at tænke paa sine lykkeligere stillede halvbrødre. Det er vel en av dem, han mener ved det rigtignok almindelig holdte udtryk «mangen en mand med fagert skjæg». Sandsynligheden taler da for, at det er Gange-Rolv som denne halvstrofe er viet; den fornemste av brødrene, Tore jarl, har allerede faat sin halvstrofe i det første vers, saa nu kunde passende turen komme til Rolv.

Paa dette tidspunkt i sagaens fremstilling var Rolv allerede lyst fredløs fra Norge. Grunden hertil var hans bekjendte strandhugg i Viken. Holder vi os dette for øie, maa det bli klart, at sidste strofe bestemt tar sigte paa Gange-Rolv.

Her bør man ikke med Finnur Jónsson oversætte *sekr of saudi* med: «fredløs (blot) for faare tyveri». Motsætningen er jo fredløshet for drap paa en kongssøn, og derfor kan der i de nævnte ord kun ligge: fredløs for nedslagtning av faar, [«faaredrab», Gustav Storm's oversættelse av Heimskringla]. Det passer fortrinlig ind i den hele situation, om man lar sidste strofe være specielt myntet paa Gange-Rolv. Han var ikke stort bedre end broren, som uten at sige noget (*Jegjandi*),¹ sat uvirksom ved drikkebordet hjemme paa Møre; han øvet hærverk paa faar og lot farens drapsmænd i fred.

Saaledes synes det mig særdeles tiltalende at finde en hentydning til Gange-Rolv i broren Torv-Einar's lausavísa *Margr verðr sekr of saudi* o. s. v. Dermed er da sagaernes beretning om Gange-Rolvs strandhugg og derpaa følgende fredløshet, foruten ved de indre grunde, som Hertzberg har anført, ogsaa støttet ved et samtidig skaldevers. En fuldt paalidelig norsk-islandsk tradition tør man paa dette punkt trygt stille op ved siden av den overensstemmende engelsk-normanniske.

Efterskrift. Ovenstaaende bemærkninger kunde synes overflødige, da allerede Gustav Storm — som jeg først efter nedskrivningen av denne artikel er bli opmærksom paa — i «Kritiske Bidrag til Vikingetidens Historie (Kristiania 1878) s. 182 har pekt paa, at Torv-Einar's lausavísa «ligefrem hentyder til

¹ *Jegjandi* i visen maa vel tænkes i motsætning til *mæla eptir* «optræde med krav paa fyldestgjørelse for et drap», hvilket hadde været Tore jarl's pligt. Med god grund spørger Finnur Jónsson (Krit. stud. s. 96): «Mon Tore jarl ikke har fået sit tilnavn 'Jegjandi' efter at dette vers var blevet digtet og almindelig bekendt?»

Rolvs Strandhug og Landflygtighed.» Men Storms opfatning av denne strofe har ikke faat gjøre sig gjeldende i den nylig førte diskussion om Gange-Rolvs herkomst — mulig fordi man ikke vovet at vælge mellem haandskrifternes avvikende læsemaater —, og der er heller ikke, som nævnt, tat hensyn til den i Finnur Jónsson's standard-utgave av den norsk-islandske skaldedigtning. Dette turde være tilstrækkelig til at forsvare, at jeg her meddeler min lille utredning om Gange-Rolvs strandhugg.

TO BREVE FRA O. RYGH TIL SOPHUS BUGGE¹.

Meddelt ved **Magnus Olsen.**

Av disse breve fra arkæologen og stedsnavneforskeren Oluf Rygh er det første skrevet til Bugge, da denne vinteren 1876—77 opholdt sig i Kjøbenhavn og her var begyndt at utforme sine nye idéer om de nordiske gude- og heltesagns oprindelse. Dengang synes Bugge at ha tænkt paa berøringer mellem nordboer og den vesteuropæiske kristne kultur i sydligere egne, end da han i 1881 offentliggjorde sine «Studier». Det andet brev skriver Rygh fra en reise i Tromsø stift, hvor han samler materiale til sit vældige gaardnavneverk. Denne «reisebeskrivelse» har ikke bare interesse ved at fortælle om, hvilke steder Rygh kjender fra selvsyn, og om arbeidets gang paa reisen; langt værdifuldere er det, at den er skreven ut fra det friske indtryk, som nordlandsnaturen har gjort paa ham, og i det hele gir os en forestilling om, med hvilke øine stedsnavneforskeren Rygh saa paa natur og menneskebygd.

Christiania 4 Marts 1877.

Kjære Bugge!

Jeg har endnu ikke faaet Tid til at læse din Afhandling og blot til at gennemfare dit Brev, hvori du fremstiller Grundtrækene af den vigtige mythologiske Undersøgelse, du er inde paa. Mit første Indtryk, efter at jeg havde læst en 10—12 Linier af den specielle Udvikling, var jo, at gamle Olaus Rudbeckius holdt paa at kige op af sin Grav, og det skulde alvorlig talt ikke undre mig, om man ved at grave efter i Atlantica fandt, at han har slumpet til at gjøre en eller anden af de Jevnførelser, du nu gjør.

---

¹ Brevene, som er i professor *A. Bugge's* eie, er velvillig overlatte MM. til offentliggjørelse.

Forresten kan jeg naturligvis ikke indlade mig paa at udtale nogen Mening om Anskuelse, hvis Grund først kan blive ret klar, naar du kommer til udførlig at fremlægge de Documenter, hvorpaa du støtter dem. Efter det almindelige Indtryk, jeg kan have, finder jeg mig i høi Grad indtaget for dem. Det Punct, som forekommer mig at ville blive vanskeligst at klare, er, hvorledes det mythologiske Stof kan være gaaet over fra den skriftlige latinske Overleverelse til den mundtlige barbariske. Det vil vel blive vanskeligt især af den Grund, at vi have saa yderst ringe Kundskab om de Halybarbarers aandelige Habitus og aandelige Liv, som skulle have været Mellemmændene. — At Iagttagelsen vil gjøre stor Opsigt og have overordentlig Indflydelse paa en Mængde videnskabelige Felter, er selvsagt. Til de af dig nævnte kan endnu lægges Archæologien. Ogsaa for den er jo Romernes Indflydelse paa Nordeuropas Barbarer nu et af Hovedspørgsmaalene, og alle Bidrag til at oplyse denne Indflydelse i hvilken som helst Retning ville kunne være den til Hjælp.

Har du forresten ret betænkt den Risico, du løber for at blive revet i Stykker af Grundtvigianerne, naar du saaledes mishandler «Nordens Sindbilledsprog»?

— — — — —

Lev vel og hils kbhavnske Venner, specielt Stephens og Sophus Müller, om du træffer ham; jeg fik nylig fra ham hans fortræffelige Afhandling om Bronzealderen.

Din

O. Rygh.

Kabelvaag i Lofoten 26 Juli 1885.

Kjære Bugge!

Dit Onske om at faa høre fra mig under Reisen er forsaa vidt let at opfylde, som jeg ofte har mere end Tid nok til at skrive endog meget lange Breve. Saaledes sidder jeg nu her en Søndag Eftermiddag og kan ikke komme herfra derhen, hvor jeg skal, for iovermorgen; jeg har fundet yderst lidet at bestille her i denne Tid, og det er Regnveir, saa at jeg heller ikke kan fordrive Tiden med Spadsereture, som forresten var mulige; thi her er Kjørevei $\frac{3}{4}$ Mil i to forskjellige Retninger, uagtet Stedet lig-

ger paa den bjergopfyldte Ost-Vaagø. Det er saaledes ingen Fortjeneste af mig, at jeg skriver.

Jeg har allerede flakket vidt omkring. Fra Trondhjem drog jeg direkte til Skjervø, hvor den nordligste Hovedkirke i Tromsø Amt staar. Jeg kom der Kl. 3 om Morgenen og tog mig i fuldt Solskin en Tour omkring paa den ikke store og temmelig lave Ø, nydende Udsigten til de prægtige snedækkede Alpetinder, som sees rundt omkring, og omsværmet af de bekjendte arktiske Myg. Senere ud paa Dagen fik jeg fat paa et Lokaldampskib fra Tromsø, med hvilket jeg gjorde en Rundtour i Bygderne nordenfor Tromsø—Skjervø, Kvænangen, Reisen, Lyngen, Karlsø og Helgø og saa tilbage til Tromsø uden om Ringvasøen. Det er tyndt befolket Land, hvor der neppe vilde findes Mennesker, om ikke Fiskerierne var; lidet dyrkbart Land ude ved Kysten, og daarligt Land i Dalene, hvor der er Land nok og som strække sig mange Mile op i Landet. Kun Reisendalen er bebygget nogle Mile op fra Søen. Forøvrigt er Egnens Udseende langt fra saa barskt i Sommer-tiden, som man skulde tro. Paa de fleste Steder er der en flad Fod under Fjeldene, og denne dækkes forunderlig hurtigt med friskt og frodigt Grønt, naar Sneen først er borte. Over Fjeldfoden er der gjerne bratte Lier, dannede af Ur, som er ramlet ned fra de tversteile Fjelde i Hoiden; ogsaa disse Lier pleie at være grønne til en 12—1500 Fods Høide, og netop mest i sin øvre Del, hvor Uren ikke er saa storstenet, som længere nede. Selv Øernes Udside, lige i Havbrynet, ser derfor mindre afskrækkende ud, end de golde Klipper, som vise sig først for den, der kommer fra Havet til Udøerne i Trondhjems og Bergens Stift. Befolkningen er yderst blandet, Nordmænd, Finner og Kvæner i omtrent lige Forhold. Da baade Finner og Kvæner ere ubrugelige for mit Arbeide, om de end kunne tale Norsk, havde jeg her meget vanskeligt for at opdrive brugbare Folk. Fjeldene ere prægtige. Den sønderrevne, takkede og spidse Formation, som man sydpaa kun møder undtagelsesvis, som i Troldtinderne i Romsdalen, er her forherskende. Udsigterne faa derved et yderst karakteristisk Præg og ved Siden deraf en Afvexling, som gjør, at man ikke bliver træt af at se paa den endeløse Række af Fjelde, som ruller sig op paa den lange Fart. Den første Rang tilkommer ubetinget Lyngenfjordens Omgivelser. Den er overalt i hele sin betydelige Længde begrændset af Alpetoppe, som naa op til en Høide af 5—6000 Fod og uagtet sin Steilhed bære mange

Snebræer og Gletschere. Som Fjeldprospekt betragtet staar Lyn gen udentvivil høist blandt alle norske Fjorde.

• Paa Tromsø var jeg et Par Dage og gik derefter med et andet Lokaldampskib paa en lignende Rundtour i Senjen. Ogsaa her kom jeg ud paa Havsiden, til Andenes og Udsiden af Senjen-Oen, som ogsaa viste sig mindre barsk og uvenlig, end jeg havde troet efter, hvad jeg havde hort derom. Her er ogsaa nu mere folksomt og livligt end for paa Grund af den betydelige Drift ved det af et engelsk Kompagni anlagte Nikkelværk paa Havn, S. for Bergs Kirke. Grubernes Aabning er lige ved Fjæren, saa at dette Værk ikke, som saa mange andre, har store Udgifter at bære til Malmtransport; men Pladsen er sørgelig knap for de Bygninger, man nødvendig maa have, og Stedet afskrækkende hæsligt. Paa Dampskibets Tilbagetour tog jeg iland i Salangen og reiste overland, ad en ret god Kjørevei, gjennem Salangen, Bardo og Maalselven, en Fart paa næsten 9 Mile, den længste sammenhængende Kjøretour, man kan gjøre i hele Tromsø Stift (maaske dog med Undtagelse af Farten fra Vefsen op til Ole Tobias i Hatfjelddalen). Bardo og Maalselven have ganske østlandsk Præg; de ligne meget Nordre Osterdalen, især Tønset og Tolgen, kun at Bebyggelsen er langt tyndere og Fjeldene omkring høiere og vildere. Maalselven nedenfor dens Forening med Bardodelven er en mægtig Strøm; den forekom mig at have større Vandmasse end Glommen i Smaalenene; men den var rigtignok nu usædvanlig stor paa Grund af Snesmeltningen i Fjeldene. Ogsaa Befolkningen i disse Bygder er meget forskjellig fra den sædvanlige nordlandske; Sproget har østlandsk Tonefald. Det er da ogsaa forklarligt nok, eftersom disse Dale, hvis Bebyggelse begyndte for en 100 Aar siden, næsten udelukkende ere ryddede af sonda fra indflyttede Folk, mest Osterdoler, men ogsaa endel Gudbrandsdoler og Folk fra Opdal. Det var et ganske morsomt Træk, at Bardo Kirke, der vel er bygget for en 50 Aar siden, var en nøiagtig Kopi i formindsket Maalestok af Tønset Kirke.

Fra Maalsnes reiste jeg med et af Kystdampskibene til Trondenes og derfra efter et kort Ophold med et bergensk Lastedampskib over Kvæfjord og Sortland hid til Lofoten. Her har jeg nu gjort en Dampskibstour udover Lofoten til Værø, hvorfra jeg kom tilbage inat, og skal paa Tirsdag paa en Rundtour i Vester-aalen. Derefter gaar jeg til Lødingen og videre sydover langs Fastlandet til Bodø.

Kabelvaag er, som du kanske har hørt, et Slags By, af temmelig ny Datum; her bor vel en 7—800 Mennesker. Stedet ser ud omtrent som mindre norske Kystbyer i Almindelighed, kun noget mere primitivt. Hotellerne lade adskilligt tilbage at ønske. Ganske nær i V. ligger Storvaagen og i Ø. Kirkevaag med Kirken og Præstegaarden, og paa Smaaøerne udenfor i tæt Klynge de fleste af Lofotens mere bekjendte Fiskevær: Skraaven, Brettesnes, Svolvær, Henningsvær. Det er de tre Vaager, Storvaagen, Kabelvaag og Kirkevaag, som have givet dette Lofotens Centralpunkt dets gamle Navn Vágar (endnu i daglig Tale Vaagan, ikke Vaagen, som det skrives.)

Ogsaa heroppe klager man over kold Sommer. I den senere Tid har det dog været noget bedre, og jeg kan for min Del sige, at jeg har været ret heldig, hvad Veiret angaar. Enkelte Dage have været ualmindelig varme og klare, især Gaarsdagen, da jeg fik se Lofoten og den fjerne Fastlandskyst ligeoverfor i hele sin Glands. Regn har jeg ikke havt altfor meget af, og Søgang, som forresten ikke generer mig synderlig, kun et Par Gange paa kortere Strækninger.

Jeg har truffet adskillige kjendte Folk heroppe. — — — —

Du har nu faaet en meget lang Reisebeskrivelse. Hvis den, som rimeligt kan være, har kjedet dig, saa faar du være saa god selv at paatage dig ialfald en Del av Skylden. Naar du beder mig om Brev fra en saadan Reise, kan du ikke vente stort andet end Reisebeskrivelse, og den bliver let lang, naar Brevskriveren har saa god Tid.

Udbyttet af min Reise for dens egentlige Øiemed har hidtil været saa som saa. Jeg har nok faaet en hel Del, men skulde have ønsket at faa meget mere. Vanskelighederne ved et saadant Arbeide ere store her nord, hvor Befolkningen er saa tynd. Det holder haardt at faa fat i vel kjendte Folk, naar man ikke kan være iland i hver enkelt Bygd. Selv de, man faar, ere ofte kun kjendte i en Del af det Sogn, hvor de ere fødte og voksede op.

Jeg haaber efter Bestemmelsen at kunne være tilbage i Christiania i de allerførste Dage af September.

Din

O. Rygh.

[Udenpaaskrift: Hr. Professor Sophus Bugge, Feste i Rygge pr. Dilling Jernbanestation.]

GAADE.

Ved Catharinus Elling.

Aa hvad er vel run-de-re end run-da-ste Hjul? Og
hvem synger høi-est ud-af al-le Kre-a-tur? Og
hvo er da hvi-de-re end Sva-na? Og
hvem raa-ber høi-e-re end Tra-na?
Aa Him-len er run-de-re end run-da-ste Hjul. Og
Eng-len sjun-ger høi-est ud-af al-le Kre-a-tur. Og
Maa-nen den er hvi-de-re end Sva-na. Og
Tor-den raa-ber høi-e-re end Tra-na.

Da Melodier til Gaader horer til de sjeldne Foreteelser, har jeg troet det af Interesse at meddele ovenstaaende Tone, som jeg fik isommer i Flaa (Hallingdal) hos den ansete, nu 85-aarige Gaardbruger *Kolbjørn Kolbjørnsen Trøsteim*.

Smaastykker.

IV. Disaping.

(Av et brev til utgiveren 21de januar 1912 i anledning av MM 1912 s. 21.)

Det til *Góiblót* svarende svenske navn *disaping* forekommer vistnok ogsaa i Norge, nemlig i gaardsnavnet *Dystingbo* i Vang paa Hedemarken (O. Rygh, Norske Gaardnavne III s. 100), i ældre tid ogsaa skrevet *Dystingboe* 1446, *Distingbo* 1595. Hvorledes navnet uttales nu, vet jeg ikke; men det eksisterer endnu. I Hamar Stiftstidende for 30te april 1908^{nr. 80} averteres der efter gaardskarl til *Dystingbo*.

Oluf Kolsrud.

V. „På kung Orres tid“.

(Av et brev til utgiveren 28de januar 1912 i anledning av M M 1912 s. 25).

Et punkt, som ikke er ganske klart, er spørmaalet, hvordan den svenske talemaate «på kung Orres tid» netop har fæstet sig ved Orre-skikkelsen. I tysk findes en talemaate »aus (vor, zu) Olims (Zeiten)«, — første gang paatruffet 1691 i Stielers *Wörterbuch* og vel oprindelig tilhørende studentersproget — som leilighetsvis har undergaat forandringen til et tysk-klingende egennavn «zu Ölings Zeiten» (Kluge, *Deutsche Studentensprache*, 1895, s. 33; Grimm's *Deutsches Wörterbuch* VII, 1281). Kan ogsaa noget lignende ha bidrat til forandringen av det svenske uttryk?

B. Symons (Groningen).

VI. Daarefjeld.

(Jfr. MM 1910 s. 101 ff.)

I denne form omtales, som Axel Olrik gjør opmerksom paa, «Dovrefjeld» i visen om »Hertugen af Skare» (Danmarks gamle Folkeviser nr. 476, bd. VIII s. 182 ff.): Junker Voldemar rir «over berg og lide», over *Daarefell* (varianter: *Dare-* 1630, *Daaren-*, *Daure-*, *Dor(r)e-*) til Lyse kloster for at vinde Hildgerd, som holder sig skjult der. Visen er fra 15de eller 16de aarh., og ældste opskrift fra 1630.

M. O.

VII. „Hiva“.

(Se MM 1912 s. 67.)

Adjektivet «hiva» er kjendt ogsaa i Trøndelagen. Jeg har hørt ordet i Trondhjem, Stadsbygden og Agdenes, og det er mig meddelt av folk fra Ørlandet, Hitteren og Melhus, likeledes fra Rindalen i Nordmøre. I Trondhjem har jeg hørt folk herme efter en nordlending (hvorfra i Nordland vet jeg ikke) der talte om et «hiva kvindfolk». Betydningen er vistnok overalt den hos Ross anførte: ypperlig, prægtig. Saavidt jeg har kunnet erfare, kan ordet paa de fleste steder bruges baade om mennesker og livløse ting, men vel helst om mennesker. Min meddeler fra Rindalen siger at det bare bruges om mænd altsaa i likhet med hvad der ifølge Ross er tilfældet paa Senja: han anser ikke ordet for gammel rindalsk, men tror det er et nyere «sluskeord». Jeg har ogsaa paa de steder hvorfra jeg kjender ordet, faat det indtryk at det tilhører en nyere jargon. En mand fra Aalen i Øvre Guldalen «tror at ha hørt» folk si «en *hivannes* gut — i *hivannes* jente — en *hivannes* høyversdag,» mens en kone fra Værdalen vilde ha «*hivant* høyver» (jeg har ikke hat anledning til at søke bekræftelse paa de to sidste former).

Fra alle de nævnte steder har jeg imidlertid faat «hiva» opgit med *to-*stavelses tonelag (hvordan det kan ha været med den nævnte nordlendings betoning vet jeg ikke). Derimot vilde en fra Hammerfest, med hvem jeg nylig talte, ha *enstavelses* tonelag som paa Tromsø: samme meddeler syntes heller ikke at det passet at bruke ordet om livløse ting (disse meddelelser fra Hammerfest har jeg heller ikke hat anledning til at kontrollere).

Med hensyn til anvendelse i sætningen tror ogsaa jeg at ha gjort den erfaring at det brukes attributivt og efter ubestemt artikkel; men om det altid er tilfældet, vet jeg ikke.

Hvis «hiva» er en omdannelse av det finske *hyvä* (god), da maa ordet være indført fra de nordligere egne til Trøndelagen, for det er hoist usandsynlig at det skulde være optat i trøndersk direkte fra finsk.

Jeg skal imidlertid nævne et andet ord (der ikke findes hos Aasen og Ross) hvormed «hiva» maaske kunde sættes i forbindelse. I mange bygder her nordenfjelds brukes et hankjønsord «hiv» i uttrykket «paa hiven», eller i bygder med dativ: «paa hiva»; dette «hiv» forekommer mig bekjendt kun i dette uttrykk, der betyr «litt paa en kant»; det brukes om den som i en let rus viser sig kvik og livlig, men kan ikke brukes om den der er helt overstadig eller «plakat». «Paa hiven» (paa hiva) kjender jeg fra Røros, Aalen, Trondhjem, Stadsbygden, Agdenes og Orlandet; nævnte meddeler fra Hammerfest kjendte det ogsaa. I Rindalen heter det «paa hyven», hvad meddeleeren oppfattet som akk. hankjøn. At det i rindalsk, hvor dat. brukes, heter «paa hyven» og ikke «paa hyva», kunde vel ogsaa bero paa at uttrykket er optat fra et dativløst maal; naar ordet her har *y* og ikke *i*, maa det skyldes *v*. (Et «hyv» brukes ellers paa mange steder i uttrykket «ta hyven», ta flugten — se Aasen og Ross.)

Det her nævnte «hiv» maa vel utledes fra verbet «*hive*» likesom «hivert» om en rus eller en dram (se Falk og Torps ordbok under «hive I»). Det kunde jo ligge nær at anta at det nævnte «participformede» adj. «hiva» ogsaa hører hertil; men Tromsøs og Hammerfests *enstavelsesbetoning* taler rigtignok ikke derfor. Adj. «hiva» synes likesom «paa hiven» at ha noget av begrepet rask-

het, livlighed. Det er derfor forklarlig at flere dialekter ikke gjerne bruker det om livløse ting.

Tromsøs «hiva» kan vel, trods den forskjellige betoning, vanskelig skilles fra det trønderske, og hvis Tromsø ikke har faat sit «hiva» fra finsk, maa det være indført fra syd; enstavelsesbetoningen taler jo for at det er indført.

Jørg. Reitan.

VIII. Musen som Lokes arvtager?

I «Festskrift til H. F. Feilberg» (MM 1911) har Axel Olrik git en sammenfattende fremstilling av «Myterne om Loke». Et avsnit av hans undersøkelse er viet «Loke i nordisk folketro,» Loke som «arnevætte og flimrevætte». Blandt de ofre som endnu mangedesteds bringes Loke i hans egenskap av aarevette, nævner Olrik ogsaa tandofret: naar et barn fælder en tand, skal det kaste den paa ilden, med bøn om at faa en ny tand isteden. Herunder paa kaldes da aarevetten under forskjellige navn: i Sverige og svensk Finland heter han «Locke» eller »Nocke», i Norge finder man navnet «Gulmari» (Lister og Mandal; Olrik omtaler ikke tandofret fra nogen anden norsk landsdel).

Disse Olriks anførsler vil jeg nu gjerne faa lov til at supplere med følgende oplysninger: Tandofret findes ikke bare i de sydligste, men ogsaa i de nordligere og nordligste dele av vort land. I Tromsø lærte vi saaledes at fremsi følgende formular under offerhandlingen:

*«Mus, mus, hær har du ei gulltann,
gje mæ ei beintann!»*

Væsentlig samme ordlyd har formularen ogsaa i Trøndelagen, efter hvad flere trøndere har meddelt mig.

At den fældte tand kaldes en guld tand, er et træk som vi ogsaa finder igjen paa svensk omraade. Det merkelige ved de nordlandske og trønderske varianter er imidlertid det, at det i dem er en «mus» som paa kaldes. Nu er det vistnok saa — for atter at citere Olrik — at «mytiske benævnelser skifter eller forflygtiges», mens episke træk «i kraft av deres ævne til at indprente sig i forestillingen — kan følges i fast kæde over store omraader af tid og laude». Men hvor er den sproglige eller psykologiske grund til det brudd eller det sprang i navnet og forestillingen, som her har fundet sted? Der er jo ikke noget iveien for at tænke sig, at barnets melketænder ved en ganske naturlig tankeberøring kunde komme til at bli sat i forbindelse med musens smaa velformede tænder (man hører jo ofte om mennesker som sammenligningsvis sies at ha «musetænder»). Det kan jo likeledes tænkes at man følte trang til en ny betegnelse, paa et tidspunkt da forestillingen om en aarevette ikke længer var levende i folketroen. Men det skulde allikevel synes rimeligere at beholde et gammelt nedarvet navn (saaledes som man jo ogsaa har gjort andre steder i lignende tilfælde) end at erstatte det med navnet paa et dyr, hvorved hele utrykket blev meningsløst — eftersom man vel ikke nogensinde har tænkt sig musen i nogenslags forbindelse med ilden?

Jeg lar spørsmålet gaa videre til de sagkyndige.

Ragnvald Iversen.

P. A. MUNCH OG DET NATIONALE GJENNEMBRUDD¹.

Av Moltke Moe.

I P. A. Munch's breve til utenlandske lærde bryter jævnlig noget av en trompetfanfare igjennem: Norge har rystet søvnen av: dag er oppe, dag og daad! Det er ham en fryd at regne op de lange rækker av utslag som den nationale renæssance gir sig, længere, viktigere, stoltere fra aar til aar. Efter en slik opregning i 1846 sier han jublende: «Jeg tænker dette er ganske bra, til vort fattige land at være. Men aanden, den sande nordmands-aand, er vaagnet. De kan ikke forestille Dem den brændende iver hvormed den unge slekt omfatter studiet av vort gamle sprog, vor gamle kultur, vore gamle skikker og institutioner — som *alt* endnu for største delen lever mellem vore fjelde.»

Ja: det *var* nationens nye, unge morgen.

Hvad 1814 var for Norges *politiske* selvstændighet, blev tiden omkring 40-aarene for vort nationale *aandsliv*: begge bragte det første gjennombrudd. Tordenveiret mellem Wergeland og Welhaven førte vaaren med sig. I løpet av et par tiaar sprang opkomme paa opkomme frem av jorden. Da kom «Folke-Eventyrene», da fik vi sagnrigdommen i «Huldre-Eventyrene», da ringtes de gamle folkeviser og folketoner ut av fjeldet, da møtte Ivar Aasen med landets gamle, overvintrede tungemaal, da blev vor nationale bygningskunst gravet op av grus og glemsel, da vandt videnskapen, med Munch som fører, vor oldtid og middelalder tilbake for folket. Hvor en vender sig, spirer og spretter det, gror og

¹ Foredrag ved universitetets mindefest for P. A. Munch den 15de december 1910.

grønnes det, klinger vaarens lerkeslag — til den dype tone av løste vande.

Han kunde nok juble, han som var sjælen i det hele!

En slik centralstilling i alt norsk aandsliv har ingen anden indtat, før eller siden. Ikke Welhaven, ikke risen Wergeland — *de* var dog mere partihøvdingerne, bannerførere for stridende leire —; knapt nok engang Bjørnson i sine sidste aar: ogsaa han stod i et stort partis oine som motstander, som hovedmotstanderen. Og ingen av de tre har hat noget ord med i det som *bærer* ethvert aandsliv: *videnskapen*. Anderledes med Munch. Han sat som fastgrodd i enhver sâl, hvor riddet saa gik hen, altid forrest, i spidsen, fulgt av *alles* beundring, en *nationens* bannerfører, den norske nationalitets, motstanderes som meningsfællers, — saa langt de bredte sig, de endeløse trykmasser fra hans haand, saa langt rygtet om hans vidunderlige lærdom og lysende skikkelse fôr om land og strand. Og han var rastløs paa færde; utad som sit lands talsmand overfor verden, altid færdig til at hævde og forsvare Norges interesser; indad altid i arbeide med at rydde, vække, retlede, hjelpe, med ødsel haand saa impulser om sig paa snart sagt alle omraader. «Ja,» — skriver han i 1849 — «naar jeg hadde rigtig otium, hvor meget jeg dog skulde faa utrettet . . . ! Men tiden er saa knap. Kun de 24 timer i døgnet, og endda skal man sove som et dyr i nogen timer!» Like fuldt var han allestedsnærværende; alle vegne og i alle spørsmal møtte man ham, i lærde verker og i populære utredninger, i tidsskrifter og i blade, hjemme og ute, «overalt hvor der er en stump papir som skal fylde, eller en sak som skal ha underlag», — for at bruke Bjørnsons ord fra 1857.

Det er forbausende, hvor hans navn alt tidlig var naadd ut i de videste kredser, ja ned til de dype lag. Mens Jørgen Moe holdt paa med den første indsamling av folkeeventyr, fortæller han i et brev fra 1838 — aaret efter at Munch var blit lektor — om sit spurlag over Hadeland og Ringerike efter «kaller og kjærringer som kan bra med fantehistorier»; «mobben her oppe tror at jeg er dolhusgal; men naar jeg nævner **Hr. Lektor Munch**» (med tommelange bokstaver!) «som den der interesserer sig for, ja vil delta i utgivelsen, maaber han i taus bestyrtelse,» — lakker det mot Ragnarok? Og fra sin skoletid i Bergen omkring 1850 mindes Ernst Sars levende, hvorledes P. A. Munch's navn var

det som hyppigst blev nævnt mellem gutterne, av samtidens fremragende nordmænd: og han peker paa det indtryk bladningen i de første hefter av «Det norske Folks Historie» gjorde paa ham og hans kamerater, «av noget umaadelig stort, noget utover alt hvad vi ellers kjendte av bøger og litteratur, — et indtryk som de bergenske gutter ikke var alene om! Islændingen Gudbrandur Vigfusson, som et par aar efter besøkte Norge, fremhæver sterkt den beundring alle nordmænd folte for Munch: «Det hændte ofte,» skriver han, «naar jeg talte med folk om saga-emner, og alle sund var stængt for dem, var det den sidste utvei, at *saa* sa professor Munch; og da var det ikke anden raad end at lægge aarerne op . . . Naar *han* tar parti i saken paa den ene eller anden side, blir han inden kort tid sakens hovedfører.» Selv har jeg engang i Telemarken truffet en gammel bonde, en noksaa jevn mand, som var kommet over noget av Munch. Han var rent klumset: «Du» — sa han — «dæ æ vel *fjor'e* Per'en, dette?» Telebonderne hadde sin egen litteraturhistorie, ser De, hvor «dei tri Perane» var de største navne: Peder Clausson, med hans Snorre-oversættelse, Peder Syv med kjæmpeviserne, og Petter Dass, salme- og Nordlands-digteren. Ved deres side vilde min gamle kjending stille P. A. Munch som «den fjerde Per». Vil dette i grunden si andet, end hvad Bjørnson gjorde — i et høiere plan, — da han satte Munch's betydning for norsk nationalfølelse ved siden av Henrik Wergeland's?

P. A. Munch er i gode tyve aar vort aandslivs brændpunkt. Det var *alles* tanke Landstad uttalte, da han engang (1853) skrev: «Hvem kan gaa den høie gang som *han* gaar!» Rundt om i datidens breve møter vi, i én eller anden form: «Hvad sier Munch?» «Spør Munch!» Og fra de ældre har vi ogsaa i senere tid kunnet høre: «Hvad vilde Munch sagt?» *Det* er et spørsmål som mer end én gang er stillet mig av Bjørnson. Maaler ikke slike spørsmål størrelsen av den aand de gjælder?

Disse tyve aar er vor aandelige landnaams-tid. Da fandt nationen med undren sig selv igjen i aandstrøk efter aandstrøk: i historie, i sprog, i tradition og kulturarv; og ut av denne gjenkjendelsens glæde suget kunst og videnskap sin saft. Og paa alle omraader av dette nationale opdagelsesarbeide var Munch hvileløs virksom, snart impulsstroende, snart støttende og veiledende, snart ryddende og banebrytende. Han er midtpunktet, som alle tidens nationale bestræbelser paavirkes av, eller gaar

ut fra, «den store kraftstation», som Alexander Bugge har kaldt ham idag. Og er hans indflydelse end ikke altid og paa alle punkter like gavnlige — han har ogsaa stundom krysset og sinket vor utviklings jevne løp mer end godt var, — saa staar han dog uten sammenligning som tidens rikeste saamand og kyndigste klargjørere. Som føreren.

Han var jo ikke bare den evige sprudlende lærdomskilde, som sendte sine livgivende strømme ut over de forskjelligste aandsomraader. Han var kritikken i person, — den geniale, intuitive kritik, som i et lynglimt ser til bunds og fanger sammenhengslinjen i hvert enkelt spørsmaal, hvor floket og indfiltret det saa er. Det er sandt: det generaliserende oversyn var ham negtet — i motsætning til det andet geni i samtiden, Ivar Aasen; Munch saa aldrig noget i fugleperspektiv, hans begavelse pekte ikke i retning av tænkeren. Naar han like fuldt kunde trænge til bunds i alle strømninger i den nationale bevægelse, skylder han dette sin vidunderlige stifinder-sans, evnen til detaljkritik, til at se tvert igjennem enkeltspørsmaalene, ett for ett, saa hver faktor blev liggende blottet og bar som strengene i en nervebunt. Ad denne vei naadde han til en rik *instinktiv* forstaaelse av det nationale gjennembrudd i dets helhet og av dets betydning. Han følte at «det nationale» laa — ikke bare i de nationale *emner*, stofferne, av hvad art de nævnes kan, ja endog mindre deri. Det laa væsentlig i den nationale opfatning av emnet, i *synet*, og i den nationale *form* som dette syn medfører: tankeform, sprogform, stilform — form paa alle omraader, aandens og haandens. Men dette vil si: det nationale ligger i traditionsarvet *sambindende kontinuitet*. Og kontinuitet, livssammenheng, forstod Munch. Med al sin — stundom springske — dristighet var han en kontinuitetens mand som faa.

Paa alle den nationale renessances felter har P. A. Munch grepet ind. Men særlig for to sider av den — jeg ser her bort fra hans hovedomraade, historieforskningen — har han hat dyp og bestemmende betydning: for arbeidet med de norske *folketraditioner* og for arbeidet med det norske *folkesprog*.

22 og 23 aar gammel optræder han første gang paa begge disse enemerker, og begge steds med programkrav.

Hans folketraditionelle krav er en gjenklang — sandt nok: en ikke helt klar gjenklang — av brødrene Grimm's, men den *første* gjenklang i hele Norden. Og hans avhandling ledet til at

Landstad tok sig for at nedskrive Telemarkens sagn, likesom den utvilsomt danner et av utgangspunkterne for Asbjønsen's og Moe's syn paa folkedigtningen.

Siden fulgte Munch altid folkeminde-arbeidet med vaaken og varm interesse, ansporende og anerkjendende, og altid naar han indregistrerte de nye fund for videnskapen, eller vakte folkets opmerksomhet for de nyopdagede skatte, hadde han noget selvstændig at lægge til av sin dryssende rigdom, noget nyt som kastet lange lysblink indover emnet, snart nye fakta, snart en slaaende sammenstilling, snart en genial tyding. Og ved siden av al den mere skjulte hjelp og støtte som han til enhver tid stod rede til at yde arbeiderne paa dette omraade, har han selv optraadt som utgiver av folkeviser, og sendt ut en række indgaaende avhandlinger om folketraditionelle emner.

Hvor endelos rik hans frodige genialitet var, viser sig ganske godt deri, at man i ukjendte ting fra hans haand, odselt henkastet i dagspressen, kan støte paa tanker som med ett flytter videnskapens milestolper, ja som det har tat tyve—trediva aar for den at naa efter til. Jeg tænker paa en anmeldelse fra 1852 av «Norske Folke-Eventyr», som netop var utkommet i 2den utgave med Jørgen Moe's Indledning og med videnskapelig apparat. Anmeldelsen¹ har hat den eiendommelige skjæbne at bli liggende ukjendt og aldeles upaaget. Sophus Bugge og Gustav Storm hadde ikke anelse om dens tilværelse, Asbjønsen visste ikke hvem forfatteren var, J. B. Halvorsen tilla den i sit Forfatterlexikon en mangeskribent fra 40—50-aarenes aviser. Og dog kommer løvekloens grep beundringsværdig til syne i den paa mer end ett punkt.

Munchs anmeldelse (som gaar over næsten to hele sider av «Morgenbladet») knytter sig til Jørgen Moe's Indledning om eventyrenes betydning. Mens Moe's idéer hadde trængt aar til modning, sprang de hos et lykkelig geni som Munch ut næsten momentant. Han forstod oieblikkelig bærevidda av den videnskapelige betragtning som Jørgen Moe hævdet; og ikke to maaneder efter at Moe's Indledning var fremkommet, hadde P. A. Munch sin sideordnede og utdypende avhandling om samme emne færdig. Han saa med én gang dypt mot selve grunden i spørmaalet. Vel deler han — som Jacob Grimm og alle andre paa den tid — Moe's generelle feilsyn paa den merkverdige overens-

¹ [Utgit paany ved Moltke Moe i det følgende, s. 127 ff.]

stemmelse mellem de mange folkeslags og tiders eventyrtraditioner: utleder det av et oprindelig urslegtskap og urfællesskap mellem folkene, og ikke av historiske paavirkninger og berøringer. Men han ser ikke bare straks en svak enkelthet i Moe's sammenligninger; han aner tilmed det *virkelige* forhold mellem eventyr og litterære myter, som det ellers er Sophus Bugge's fortjeneste at ha paavist. Han ser at «eventyrdigtningen», som han sier, «har dannet det forraad hvorav de enkelte nationer senere hentet utsmykningen baade for sine gudesagn og heltesagn», — i polar motsætning til Grimm's lære, at eventyrene ikke er andet end sunkne og degenererte myter. Munch hævder, med andre ord, at eventyrenes hovedbestanddeler rækker meget længer op i tiden end f. eks. aasalærens eller den græske gudelæres myter, — netop den ene av de to store opdagelser som Sophus Bugge's «Studier over de nordiske Gude- og Heltesagn» har klargjort for os. Munch's korte antydninger om dette principielle forhold, utslag som de er av hans divinatoriske instinkt, hører til det mest inspirerte i hele hans mangfoldige forfatterskap; han er paa dette punkt en menneskealder forut for de skarp-sindigste aander i sin tid. Og da tanken først har grepet ham, gjennomfører han den i anmeldelsen ikke bare paa gudemyterne, men ogsaa paa den norrøne sagnhistorie, paa *heltesagnene*.

Med denne avhandling tar P. A. Munch plads som en av grundlæggerne av det videnskapelige traditionsstudium. Flere av de enkelte tanker og sammenstillinger han her strødde ut, har han vistnok ogsaa været inde paa i «Det norske Folks Historie» og anden steds. Men selve grundtanken, den ledende idé om eventyrmotivernes ælde, og hvorledes de danner det store episke utsmykningsforraad for nationernes myter og heltesagn, vet jeg ikke at Munch har formulert noget andet sted i sin umaadelige produktion. Saken er vel, at 1ste bind av «Det norske Folks Historie», hvor han behandler vor stammes gamle sagndigtning, allerede var skrevet og for en stor del utkommet, den gang han i sin anmeldelse av «Folke-Eventyrene» kom særlig ind paa dette emne.

P. A. Munch's indgripen paa det *sproglige* omraade har været av næsten endda større betydning, men ikke i alle henseender likesaa ublandet gavnlige. Her har begge de stridende leire paa-beropt sig ham. Og det lar sig ikke negte: med adskillig ret. «Ein mann med mange tankar er ikkje pruten paa ei ny mei-

ning,* sier Aasmund Vinje. En kanskje sandere forklaring gir Henrik Ibsen i sin tale ved avsløringen av Munch's gravsten: Den videnskapelige forsker har ikke som andre «veien avpælet foran sig, han maa bryte den gjennom tykning og ufore, maa mangen gang vende om og begynde fra et nyt utgangspunkt, for at vinde frem til maålet, som han ikke paa forhaand uvilkaarlig kan sette, men som netop gjennom forskningen moissommelig skal opdages. I denne henseende har Munch været inkonsekvent, det skal sies til ære for ham.» Men den dypeste grund ligger sikkert i arten av Munch's begavelse. Tænkerens almenne omsyn var ikke git ham; derfor robet han ofte med al sin skarpsindighet «en merkelig mangel paa judicium, saa vel i bedømmelsen av en kjendsgjernings større eller mindre betydning, som i utviklingens mer eller mindre indgripende motiver.»¹

P. A. Munch er *maaltankens fader*. Det var han som først fremsatte planen om at reise et fuldnorsk skriftsprog paa grundlag av gammelnorsken og bygdemaalene. Tanken fremkom i 1832, fire aar før Ivar Aasen i sit ensomme kammer paa Sunnmøre formet den samme idé i stilhet for sig selv. Det er sandt, at Munch gav tanken hypotetisk form; men det er ikke mindre sandt, at han straks drog konsekvensen helt ut: «hvo der hadde lyst dertil, kunde bruke dette nye sprog som bestandig skriftsprog.»

Forskjellen mellem Munch og Aasen var at den første gikk ut fra et historisk-aristokratisk grundsyn. Aasen fra et filantropisk-demokratisk. For Munch, historikeren, gjaldt det fremfor alt at skaffe et uomtvistelig, levende, alle ioinnespringende vidnesbyrd om det *nye* Norges væsensenhed med det *gamle*. Og et bedre end sprogenheten mellem begge kunde ikke tænkes. Men da maatte man begynde dèr «hvor man slap for 500 aar siden: der horer vort normalsprog hjemme . . . Halve forholdsregler vil ikke kunne løse opgaven.» — Aasens oiemed derimot var først og fremst at lette adgangen til læsning og dannelse for almuen, ved at gi den et bokmaal som i grunden var dens egen tale, og som den derfor ikke skulde trænge først moissommelig at lære sig. Det var bonden, som tænkte paa sine standsfællers tarv.

Munch er i dette stykke hel romantiker. Han har forsét sig paa den straalende middelalder, og forveksler det som *har* været norsk, med det som 500 aar senere *er* norsk. Denne

¹ P. Botten-Hansen's Udsigt over P. A. M.'s Levnet, s. XXXV.

vældige gigant — som overfor videnskapelige *detalj*spørsmål, selv de vanskeligste og mest flokete, sat inde med en knivhvas kritik, som gjorde hans løsning av spørsmålene næsten suveræn, — han eide paa langt nær ikke den samme evne, hvor det gjaldt at avveie de forskjellige grunde og faktorer hvorav opfattelsen av et stort *generelt* spørsmål avhænger. Han var rydningsmand, ikke bygmester; analytiker, ikke generalisator; en detaljist uten like og i de forskjelligste aandstrøk, men overalt detaljist. Og fordi almenheten ikke forstod — som den sjelden forstaar — at storhet paa det *ene* omraade ikke nødvendig medfører storhet paa det *andet*, at tvertom vilkaaret for enhver storhet først og sidst ligger i begrænsning, derfor fik Munch en indflydelse, ogsaa paa felter hans natur var litet anlagt for, som i flere retninger har gjort vor kultur- og sprogutvikling usikrere end den hadde behøvet at være. Og dog maa det sies, at disse sider av hans virksomhet — saa sterkt de stundom springer frem — alene gjør sig gjældende som en slagskygge, skyggen av en personlighet med usedvanlige dimensioner. Og det er personen, ikke skyggen, som har liv og konsistens.

Aasen stridde længe imot. Men til slut kom den tid da hans demokratiske sprogsyn blev — ikke bestemt, men avændret av P. A. Munch's aristokratiske. Med sin dype pietet og sin sterke følelse for sammenhæng var Ivar Aasen jo selv en kontinuitetens mand i ikke mindre grad end Munch, og paa Munch saa han, næsten som om *han* var denne kontinuitet legemliggjort. Helt av P. A. Munch's mening blev Aasen aldrig; derfra reddet hans sunde bondesans ham. Men han gik da i 50-aarene saa langt som til at hævde at form-simpelheten i landsmaalet ikke var endelig; naar folk hadde vænnet sig til det nye skriftsprog, var det rimelig at flere av de gode gamle former fulgte efter — han nævner uttrykkelig den gammelnorske flertalsgenitiv i substantiver. Om tidsomstændighetene og P. A. Munch's autoritet saaledes end til en tid kunde forrykke forholdet for Ivar Aasen, kunde de i ethvert fald ikke borteliminere hans første, demokratiske tanke, utgangspunktet for hele hans gjerning.¹

Samler man de forskjellige sider av P. A. Munch's virksomhet paa folkesprogets og folketraditionens omraade, lar man

¹ Senere optraadte P. A. Munch *imot* landsmaalet. — Ogsaa i hans forhold til det norsk-danske skriftsprog lar en lignende dobbeltstilling sig paavise.

én efter én av disse innsatser glide forbi sit øie: hans myndige programkrav for samling og utgivelse av *sagn* (i anmeldelsen av Faye's Folkesagn, 1833), — den interesserte og betydningsfulde støtte som han, privat og offentlig, gav Asbjørnsen og Moe under deres grunnleggende arbeide med *eventyrene* (1837—43), — hans vektige bidrag til eventyr- og myteforskningens *metodik* (i anmeldelsen av Folke-Eventyrenes 2den utgave, 1852), — hans deltagelse i *folkevise*-arbeidet, snart alene, snart sammen med Jørgen Moe (1846—57), — hans indflydelse paa sprogform og forklaringer i Landstad's visesamling, og hans avhandlinger i den anledning (1849—53), — og ser man saa paa hans forhold til *folkesproget*, hvorledes han var den som reiste selve maaltanken og opsatte det første, dristige program (1832), hvorledes han siden gjennom sine anmeldelser av Aasen's Grammatik og Ordbog tok ivrig del i det nye studium (1848—50), og endelig ved skrifter og personlig paavirkning var med at forme Ivar Aasens sprogopfatning — —, saa er det ikke for meget sagt, at vi i Munch har at se den egentlige *bærer* av den norske nationale renæssance. Paa alle omraader er han med, og overalt er han den første til at formulere de nye tanker, eller ialfald til at yde den betydningsfuldeste støtte og anerkjendelse som tiden kunde gi. Han hadde jo selv i sine mægtige historiske arbeider lagt den faste grundvold for hele det nationale gjennebrudd.

P. A. Munch er et av de største genier vor videnskapelighet har set. Allerede Bjørnstjerne Bjørnson har sammenstillet ham med de to andre aandsgiganter fra vaarbruddets dager, Abel og Wergeland. Og gaar blikket til hans samtids Europa, saa var han Jacob Grimm's jevnbyrdige i produktionsrigdom og i evne til at favne vidt, over de forskjelligste omraader og spørmaal. Og han hadde den samme vidunderlige kombinationsevne som Jacob Grimm. Men mens denne evne hos Grimm bundet i hans digteriske begavelse, hadde den hos Munch meget mere av det logiske geni, en farvning av kritikerens og logikerens grupperingsdrift. Kanske ikke mindst paa grund av dette mere logisk-kritiske end digteriske anlæg blev P. A. Munch saa at si det faste punkt i den nationale renæssance her hjemme, den kjerne som bevægelsens mange forskjellige bestræbelser krystalliserte sig om. Kraften, den samlende, magnetiske kraft, utgik fra ham.

Er der *nogen* som skulde ha et monument i Norge, og helst et *aandens*, saa er det P. A. Munch, vaarbruddstidens central-skikkelse, Norges landevette i en vanskelig tid. Kravet er reist for længst, og av myndige mænd. Som den første Henrik Ibsen, som den sidste Sophus Bugge. Ibsen i 1865, Bugge i 1907. Skulde modningens stund ikke snart være kommet?

EN UKJENDT AVHANDLING AV P. A. MUNCH.

Ved Moltke Moe.

*Norske Folke-Eventyr. samlede og fortalte af P. Chr. Asbjørnsen og Jørgen Moe. Anden forøgede Udgave. Christiania, Johan Dahls Forlag. Trykt hos Fabricius 1852.*¹

Dette er ikke nogen ny Gjæst, der førstegang fremtræder for Publikum, med undseelig Bon om at optages vel; det er en gammel, kjær Bekjendt, der efterat have ladet sig noget sjeldnere see i den sidste Tid, paany viser sig, og overalt vilde være vis paa den venligste Modtagelse, om han end ikke, som nu, fremtraadte i en forynget og forbedret Skikkelse. En Anmeldelse for at anbefale vilde saaledes her være paa sit urette Sted. Neppe behøvedes det engang at henlede Publikums Opmærksomhed paa at Skriftet var udkommet, da det blotte Avertissement derom i nærværende Tilfælde er mere end tilstrækkeligt. Men naar vi desuagtet komme med en Anmeldelse, da er det deels fordi det nu engang er Skik og Brug at anmelde især de gode Værker, hvormed vor Literatur foroges, deels fordi det ikke kan være afveien, nærmere at omtale og udhæve, hvad denne Udgave indeholder mere end den foregaaende. For det første er nemlig Samlingen selv forøget med fire Eventyr, der ikke stod i første Udgave (Lurvehätte, Buskebruden, Bonde Veirsky og det blaa Baand); for det andet er den forsynet med Anmærkninger, der for hvert enkelt Eventyr indeholde et fuldstændigt kritisk Apparat, nemlig indenlandske Varianter og udenlandske Paralleler, og endelig har den ene af Samlerne, Hr. J. Moe, forudskikket en righoldig og

¹ Morgenbladet 1852, Nr. 41 (10de Februar). [Jfr. foregaaende artikel s. 121 f.]

interessant Indledning, hvori han paaviser og ved velvalgte Exempler oplyser dette Slags Folkedigtningens Overeensstemmelse hos de fleste europæiske og asiatiske Nationer, og deri med Rette seer et Henpeg til Folkenes Urfællesskab i en længst forleden Tid, medens han tillige udhæver den norske Eventyrdigtningens Særegenheder, fornemmelig i Sammenligning med den nærbeslægtede tyske.

Denne Indledning, i Forbindelse med det oplysende kritiske Apparat, giver ei alene nærværende Udgave en Interesse, som om den var et aldeles nyt Skrift, men den stiller Skriftet selv saaatsige paa en anden Hylde, end det hidtil indtog. Med alle sine Fortjenester var det dog, uden Indledning og Anmærkninger, i det Hele taget kun et Morskabsskrift, idetmindste fremstillede det sig for den store Flerhed kun som et saadant. Nu derimod har det, sin morende Egenskab ubeskaaret, ogsaa antaget en videnskabelig Charakter. Det indeholder selvstændige videnskabelige Undersøgelser, og afgiver umiddelbar historisk-ethnografisk Belærelse. Det er denne Side ved Skriftet, eller dets videnskabelige Deel, vi her nærmere ville have for Oie, og om hvis Beskaffenhed og Fortjenester vi ønske at give vore Læsere et Begreb. Den fortællende Deel trænger ikke til nogen nærmere Omtale.

Forfatteren begynder sin Fortale med at vise, «hvordan snart hele et Eventyrs Fabel, snart enkelte Træk af denne ere udbredte over en stor Deel af de europæiske Lande og tilsidst drage sig tilbage i Asien»; Exemplerne, hvorved han godtgjør dette, ere hentede fra en enkelt Eventyrkreds, nemlig den velbekjendte, hvis Hovedbegivenhed bestaar i at den ene af et elskende Par tabs for den anden ved dennes Forfængelighed eller utidige Nysgjerrighed, og at det først efter usigelig Møie og store Gjenvordigheder lykkes den, der saaledes har tabt den Kjære, at gjenfinde denne i et fjernt utilgjængeligt Slot, hvortil alene overnaturlige Midler bane Adgang. Han viser, hvordan denne Grundfabel allerede arter sig forskjelligt i de tre norske, i Samlingen optagne Eventyr, «De tre Prinsesser af Hvidtenland», «Soria Moria Slot», og «Østenfor Sol og Vestenfor Maane», idet de to førstnævnte udgjøre en Gruppe for sig, som han kalder den nordlige, og som, efter hvad han tror, hviler paa Erindringen af Sigur¹ Fafnesbanes Mythe, det tredie derimod hører til en anden,

¹ [Trykfeil i originalavtrykket.]

som han kalder den sydlige, og som hviler paa den bekjendte, af Apulejus fremstillede Mythe om Amor og Psyche. De her nævnte Eventyr sammenstilles med tilsvarende hos de Svenske, («det skøna slottet østan om solen ock nordan om jorden»), de Danske (Prinds Hvidbjørn), Tydskerne («der König vom goldenen Berge» og «das singende, springende Lowen-Eckerchen»). Skotterne (*the black bull of Norway*), Franskændene («Skjønheden og Bestet»), Italienerne (Tryllelaasen), Vlacherne (Trandafir), Slaverne (Hexen Korva), Hinduerne (Viduschaka), Araberne («Prinds Kamressamen», «Hassan af Bassora» og «Abn Mohammed»), og Hebræerne (de brudte Eder); desforuden fremdrages flere overeensstemmende Smaatræk af andre Eventyr. Efter saaledes tilstrækkeligt at have godtgjort det forbausende vide Slægtskab, Eventyret ofte har, opkaster Forf. det Spørgsmaal, hvorledes dette fra Hindustan over den største Deel af Europa og op til vort Norden rækkende Fællesskab lader sig forklare. Han bortviser med Rette ethvert Forsøg paa at opløse Gaaden ved at tillægge Reisendes Samfærdsel, eller endog Folkevandringerne og Korstogene saa stor Indflydelse. Hvad der ganske, siger han, tilintetgjør denne Forklaringsgrund, er Folkeeventyrenes egen Charakter og Natur. De vise sig nemlig overhoved som Frembringelser, der, skjøndt udviklede af en fælles Spire, dog overalt, efter hvert Folks indre og ydre Betingelser, have udfoldet sig paa en eiendommelig Maade, have voxet organisk og indenfra; og det derfor bliver umuligt at tænke paa et ligefremt Laan fra Folk til Folk. Det bliver altsaa intet andet tilbage, end at forklare Overeensstemmelsen af Folkenes oprindelige Urfællesskab. Forf. antyder, hvorledes Lighederne i forskjellige Nationers Folkedigtning frembyde de stærkeste Analogier med Sproglighederne, og forudsiger, at Studiet af Folkenes egne og eiendommelige Digtninger engang vil komme til at gaa Haand i Haand med Sprogforskningen, og i høi Grad bidrage til at lede paa rette Spor angaaende Stammernes nærmere og fjernere Slægtskab og deres Udbredelsesveie.

Maa Æventyrernes Oprindelse saaledes sættes tilbage i en Tid, i hvilken de enkelte Nationer endnu ikke havde udviklet sig af Urfællesskabet, er derved tillige deres høie Ælde given. Forfatteren havde derfor strengt taget ikke engang behovet at paavise andre Omstændigheder, der godtgjøre Æventyrernes høie Ælde. Men om han havde undladt det, da vilde vi derved være komne til at savne et af de interessanteste Afsnit i hans For-

tale. I dette Afsnit gjenneemgaar han omhyggeligt de Spor, der saavel i, som udenfor vor Æventyrkreds vidne om at den lige fra Hedendommens Tid, skjøndt naturligviis under stadig vekslede og til de forskjellige Tidsaldres Charakter svarende Indklædning, Tone og Farvegivning har havt hjemme i vort Land. Han udhæver blandt andet et Par Steder i vore gamle Kongesagaer, hvor der sigtes til Eventyr om Kongeborn, der forfulgtes af deres Stifmodre. Han omtaler den Troskab og Samvittighedsfuldhed, hvormed de bedste Fortællere altid berette Eventyr-Traditionen, den Frygt de vise for at tage fra og lægge til eller endog blot at ændre lidt paa de enkelte Træk, en Noiagtighed, der visselig synes at tyde paa en instinktmæssig Ærefrygt for Digtningens Ælde og hjemlige Oprindelighed; han paapeger endelig i dem ei alene Erindringer fra Katholicismen, men ogsaa, og endnu hyppigere, hedenske Forestillinger, undertiden i oprindelig Form, undertiden i en christelig Forklædning. Saaledes vise Troldene og Riserne sig i det Hele taget ganske som i Eddaerne og sildigere Oldskrifter; som Eddaernes Dverge forekomme Vindene i flere Eventyr personificerede; i Eventyrskibet, der kan seile over Land og Vand, gjenkjendes Skidbladner. Erindringer af Sigurd Fafnersbanes Mythe tror Forfatteren, som allerede omtalt, at gjenkjende i de Eventyr, der fremstille Elskerens moisommelige Vandring til Glasbjerget eller det utilgjængelige Slot, hvor hans Elskede sidder fængslet. Eventyret om hvorfor Bjørnen er stubrumpet, minder om den eddaske Fabel, hvorfor Laxen er spids bagtil; i vore Eventyr forekomme Jernskove og Træer med Guldblade, ligesom i Eddaene; Mennesker forvandlede til Dyr eller Uhyrer, der under visse Betingelser kunne erholde deres rette Skikkelse tilbage; et Eventyr, tror Forfatteren, indeholder travesterede Led af Thors Reise til Jötunheim forsaavidt Gutten, der indlader sig i Styrkeprøve og Kap-Ædning med Troldet, repræsenterer snart Thor, snart Loke. Et andet Eventyr fortæller om den samme Kværn, der i Eddasagnet om Frode maler først Guld, siden Salt, og endelig synker til Havets Bund, hvor den fremdeles maler og foraarsager at Havvandet er salt. Oldmythiske Træk under christelig Indklædning indeholder, mener Forfatteren, Eventyret om Jfr. Maria som Gudmoder, der minder om Grimmismaals Fremstilling af hvorledes Frigg boer her paa Jorden og opfoder Børn, ligeledes Eventyret om Smeden, som de ikke turde slippe ind i Helvede, der i et Træk hviler paa Erindringen af

vore Sagaers Fortælling om, hvorledes Odin engang kom til en Smed i Norge og fik sin Hest skoet. Virkelige Erindringer af Katholicismen dukke ogsaa op i vore Folkedigtninger, skjøndt sjældnere, en Omstændighed, hvori Forf. finder et Beviis paa, hvor dybt og inderligt Asalæren har været forbunden med Nordboens indre Liv, siden den lange katholsk-christelige Mellemtid ei har formaaet at fortrænge dens Reminiscenser i Folkedigtningen.

Forsaavidt Forfatteren er af den Mening, at disse Reminiscenser fra Hedendommen ere virkelige Levninger eller Erindringer af Asalæren, tro vi dog at kunne gaa et Skridt videre end han, idet vi ei betænke os paa at sætte Eventyrenes Hovedmomenter endnu længere op i Tiden end Asalæren selv. Ere disse Momenter fælles for de fleste civiliserede Nationer, og hidrøre de saaledes fra Nationernes Urfællesskabstid, da hidrøre de og fra en Tid, der er ældre end baade den græske og den nordiske Gudelære. Vi antage endog, at Eventyrdigtningen har dannet det Forraad, hvoraf de enkelte Nationer i senere Tider hentede Udsmykningen, baade for deres Gude- og Helsesagn. Vi tro saaledes for Exempel, at naar Edda og Grottesangen fortælle om Underkværnen, der først malede Guld og siden ligger paa Havets Bund og maler Salt, da er dette Eddasagn ikke den umiddelbare Kilde til Eventyret om Kværnen der staar og maler paa Havsens Bund, men saavel Eddasagnet som Eventyret have, uafhængige af hinanden indbyrdes, udviklet sig af et endnu ældre Eventyrsagn om Aarsagen til Havets Salthed; dette Eventyrsagn er senere bleven tillempet paa det heroisk-mythiske Sagn om Fredfrøde. Naar Edda fortæller om Thors Reise til Jotunheim og hvorledes Utgardeløke der indbildte ham at han var kommen tilkort i sine Styrkeprover, medens han i Virkeligheden var den seirende, da ligger dette Sagn ikke umiddelbart til Grund for Eventyret om Gutten der kapaad med Trollet; men der maa have været et oprindeligt Fællessagn om hvorledes den raa Kraft ligger under for Snedighed; dette Sagn er senere anvendt i Mythologiens Tjeneste ved Bearbejdelsen af Thorsmythen, medens det ved Siden deraf har vedligeholdt sig i Eventyret, og maaske endog mere uforvansket, thi ligeoverfor Aserne skulde det dog egentlig være Jotnerne, de raa Naturkræfters Repræsentanter, som kom tilkort. Hvis Eventyrsagnet om Vandrigen til Glasbjergget eller det utilgængelige Slot virkelig — vi tilstaa at vi deri ei ere enige med ham — som Forf. troer, er beslægtet med

hvad der i Sigurdsmythen fortælles om Brynhild omringet af Vaverluen, saa er det dog ikke umiddelbart laant derfra, men den ældgamle Eventyrdigtning om en utilgjængelig Borg, hvor den skjønne Mø var indsluttet, har ogsaa været brugt til at give Fortællingen om Volsungerne og Gjukungerne sin Farvning. Forfatteren antyder, som vi ovenfor have seet, Grundslægtskabet mellem Eventyret om hvorfor Bjørnen er stubrumpet, og Eddasagnet om hvorfor Laxen har kort Hale; vi kunne hertil endnu som en Parallel føie det gamle Tyrving-Kvads Fortælling om at Falken har afkortet Hale, fordi Heidrek i sin Vrede over at være overlistet i Gaadekampen hug Halen af den til en Falk forvandlede Odin. Det forekommer os, som om vi have Pendants hertil, de gaa alle ud paa at angive en Forandring, det være sig nu til det bedre eller til det værre, foretagen ved et enkelt Individ af en Dyreslægt, som Aarsagen til en Særegenhed ved den hele Slægts Udseende. Vi spore lignende Motiver ogsaa i de æsopiske Fabler, og kunne saaledes ei betvivle Tilværelsen af en Urdigtning af et saadant Indhold, der senere er bleven benyttet, saavel til Fabler, som til Udsmykning af mythologiske Sagn, og til halvlegendariske Fortællinger.

Ogsaa i vor Sagnhistorie finde vi flere saadanne Urdigtninger benyttede, hvilken¹ vi gjenkjende, dels i vore egne Eventyr, dels i fremmede Sagn. Ogsaa her maa man ufravigeligt gaa ud fra, at disse Motiver ikke ere laante fra det ene Sagn til det andet, fra det ældre til det yngre, men at de alle ad forskjellig Vei have udstraalt fra Urdigtningen. Det vilde være et fortjenstligt Arbeide at udsondre og samle dem alle. En saadan Samling vilde afgive et ypperligt Hjælpe-middel for den historiske Kritik, thi de dølge sig undertiden saaledes under en forresten plausibel Fortællings ydre Dække, at man ikke altid har let for at opdage dem, og man kan dog være overbeviist om, at enhver, om end nok saa sandsynlig udseende Fortælling, hvor et saadant Træk forekommer, ikke medfører historisk Sandhed, men kun er en fra det fælles Sagnforraad hentet Udsmykning af hvad der uden denne vilde synes for simpelt og nøgent. Dette maa ei ansees som nogen vilkaarlig og egenmægtig Fordreielse af Sandheden. Det hører nu engang til den sagnmæssige Fortællings Natur. Uden slige Udsmykninger vilde Sagnet ei kunde holde sig, og enhver Begivenhed, der gaar

¹ [Trykfeil.]

over i Sagnet, udsmykkes paa denne Maade. Vi opleve endnu dagligdags, at Sagn paa denne Viis opstaa, og naar vi kun ville lægge Mærke til, i hvor utrolig kort Tid de kunne danne sig, med hvilken naiv Tillidsfuldhed rene Myther af Folk, der aldrig vilde lade en Logn komme over deres Læber, kunne fortælles ei alene om afdøde, men endog stundom om levende Personer, der paa en eller anden Maade have vakt Opsigt, saa maa man alene forundre sig over, at ikke hele vor Oldhistorie er bleven en saadan forvirret Masse af Sagn og Eventyr, som Saxos danske Oldhistorie. De fleste af vore Læsere have f. Ex. vistnok hørt om en eller anden Præst, der kunde mane Djævelen ud igjennem et lidet Hul i Blyvinduesrammen. Motivet er upaatvivlelig meget gammelt, ligefra Hedendommens Tid. Eddaernes Fortælling om den som Bølværk (Forbandelses-Virkeren) optrædende Odin, der, forvandlet til en Orm, krob igjennem det af Bauge i Fjeldet borede Hul, hører vistnok herhen. Og dog hører man hiint Sagn, og har vistnok fra Generation til Generation hørt det fortælle, ikke om forlængst afdøde, men tildeels om endnu levende Præster, der med deres Personlighed har gjort et mere end almindeligt mægtigt Indtryk paa deres Omgivelser. Til slige Beretninger kan aldrig nogen bestemt Hjemmelsmand paapeges; de danne sig saaatsige af sig selv, de ere kun det naive Udtryk af Folkets Veneration. Vi have ovenfor omtalt de af disse Motiver, der kun ere anvendte i vore gamle Gudesagn, og som derfor ikke kunne foraarsage nogen egentlig historisk Vildfarelse. Vi ville nu forsøge at paapege andre, som mere have været anvendte til at udfylde og udfylde de historiske Sagn.

Vi nævnte, at Forfatteren har inddeelt den Gruppe af Eventyr, der hovedsagelig dreier sig om hvorledes to Elskende adskilles og kun efter utrolige Gjenvordigheder og Opoffrelser finde hinanden igjen, i tvende Afdelinger, som han kalder den nordlige og den sydlige. Denne Benævnelse har han brugt, fordi den saakaldte nordlige Afdelings Eventyr ei have nogen tilsvarende i Syden, medens derimod den saakaldte sydlige Afdelings Eventyr temmelig noie slutte sig til det bekjendte romerske Mythesagn om Amor og Psyche. Men man kunde maaske med ligesaastor Foie, og, som vi nedenfor ville see, ogsaa i større Analogi med den naturlige Inndeling af andre Eventyrgrupper, kalde den nordlige Afdeling den mandlige og den sydlige den kvindelige, eftersom det i den første er Elskeren, i den anden derimod Elskerinden,

som er Hovedpersonen, hvis Gjenvordigheder og Opoftrelser beskrives. I begge Afdelinger er Grundtanken eens: den elskede Gjenstand tabes ved den Elskendes Forseeelse, og denne maa bøde derfor. Men forresten lempet Fortællingen sig i den ene Afdeling efter den mandlige, i den anden efter den kvindelige Charakters Hovedtræk. Manden faar den Elskede at see, vinder hende enten ved List eller ved Kjekhed og Styrke, taber hende ved Uforsigtighed eller Selvforglemmelse, idet et ubetvingeligt Instinkt driver hende til, egentlig mod hendes Villie, men dog tilsyneladende af kaad Egensindighed, at forlade ham; han giver sig derfor ufortrøden paa Farten, overvinder alle Hindringer og kommer endelig i den yderste Tid, just forend det ganske er for silde, til det fjerne Slot, hvor hun holdes forvaret. Kvinden derimod faar ikke sin Elsker at see, men finder sig med Resignation i, tilsyneladende at opoffres til et Uhyre; desuagtet faar hun den Useede kjær, ja kjærere end hun maaske er sig selv bevidst; forført af Moder eller Sødskende overtræder hun hans Forbud mod utidig Nysgjerrighed, og taber ham, men nu er heller ingen Opoftrelse for stor, indtil hun finder ham og forenes med ham for Alvor under lykkeligere Forhold. Saadan er Traaden i Mythen om Amor og Psyche. Til den mandlige Afdeling horer derimod Sagnene om Svanejomfruerne. Disse Sagn handle om, hvorledes en Ungersvend er heldig nok til at overraske nogle skønne Kvinder, der bade sig efterat have aflagt de Svanehamme, hvori de besidde den Gave at kunne hylle sig og flyve til langt-bortliggende Lande; han borttager og gjemmer en af Svanehammene, og den Kvinde, hvem den tilhørte, kan nu ikke komme bort, men nødes til at blive hans Hustru. Efter flere Aars Forløb finder hun ved hans Uforsigtighed eller Ligegyldighed Svanehammen igjen, og kan nu ikke modstaa sin Lyst til at iføre sig den og flyve bort. Og nu maa den forlattede Mand tiltræde en nøisommelig og farefuld Vandring, inden han finder hende igjen. Et tydsk Sagn af dette Indhold er bearbejdet af Musæus og oversat af Oehlenschläger under Titelen «det ranede Slør»; en arabisk Pendant findes i «1001 Nat» under Titlen «Om Hassan af Bassara og Prindsessen af Wakwak», og Forfatteren bemærker rigtigt, at den oldnorske Bearbejdelse af Valund-Mythen, der alene findes i et Kvad i den ældre *Edda* (*Völundarkvida*) er at henføre hertil. Men dette Kvad tilligemed dets prosaiske Indledning lader os, efter Eddakvadernes Viis, mere ane de enkelte

Begivenheder. end det fortæller dem; det forudsætter dem allerede bekendte, og hentyder kun til dem. Her kommer Eventyrdigtningen os til Hjælp: kun ved den kunne vi ret forstaa og supplere det ældgamle Kvads Antydninger. Valund og hans to Brødre, heder det, boede i Ulfdale ved Ulfso; der fandt de en Morgen tidligt ved Stranden tre Kvinder der, spandt Lin; deres Svanehamme laa ved Siden af dem, med dem havde de floiet sondenfra over Skoven Myrkved. Brødrene tog dem hjem med sig til deres Huus, og levede sammen med dem i syv Aar; da fik de Lyst til igjen at være tilstede ved Kamp og Strid, fordi de vare Valkyrier, og floi bort, saa at Brødrene, hjemkomne fra Jagten, fandt Huset tomt. De tvende af Brødrene begave sig nu paa Veien hver paa sin Kant for at lede, hver efter sin Hustru; kun Valund blev tilbage. Her lader Kvadet os kun ane, at Brødrene overraskede de tre Valkyrier ved Stranden, og borttog deres Svanehamme; at de derved nødte dem til at følge med sig hjem som deres Hustruer, men at det efter syv Aars Forlob lykkedes disse, i Brødrenes Fraværelse, at finde de bortgjemte Svanehamme, og at de strax floi bort. Paa denne Maade er man fuldkommen berettiget til at udfylde og forklare det dunkle Kvad, og Æventyrdigtningens Nytte til Udfyldningen af vore gamle mythologiske Sagn bliver os herved indlysende. Sammenligne vi forresten det norske Valundsagn med det tyske (opbevaret i Didrik af Berns Saga), og hvad man kjender af det franske og engelske, saa vil man finde, at Episoden om Svanejomfruerne ikke uadskillelig horer dertil. Den er saaledes i den oldnorske Bearbejdelse laant til Sagnets Udsmykning;¹ dette forklarer ogsaa hvorfor den ei er udført videre end til Valkyriernes Bortflyven: det velbekjendte Sagn om Valunds videre Skjebne kunde ei modtage nogen Forandring. Men heraf seer man, hvor gammel denne Æventyrdigtning er, thi Vølundarkvida selv er neppe yngre end det 9de Aarhundrede eft. Chr. Forf. siger, at noget tilsvarende til hvad den indeholder om Flyvehammen ikke findes i noget ham bekjendt norskt Æventyr. Men hvad der fortælles i «Soria Moria Slot», om at de tre Prinsesser sad paa Bakken ved et Vand, at den ene af dem tillistede sig Trylleringen (der tales i de tyske Sagn ogsaa om Svaneringe) fra den sovende Halvor, og ved Hjælp

¹ Jac. Grimm nævner i sin Mythologi ogsaa et tysk Æventyr, hvori «Wieland» røver en badende [trykfeil: badende] Jomfrues Svaneham og tvinger hende til at ægte sig.

af den skaffede sig selv og sine to Søstre hen til det fjerne Trylleslot, falder dog næsten sammen dermed. Og noget endnu mere lignende kan paavises i et Sagn fra et Landskab, der engang var norsk, hvis Befolkning endnu i sin Herkomst er norsk, og hvis Lokaltraditioner visselig ere norske, nemlig Hetland. Hibbert meddeler i sin Beskrivelse over Hetland et Sagn fra Oen Unst paa Hetland om en Mand, der i en maanelys Nat saa en Deel Havfruer dandse paa Stranden, med deres Sæl-Hamme liggende i Nærheden; han borttog og gjemte et af Skindene, nedsagede derved en af Havfruerne til at blive tilbage og gifte sig med ham; han havde mange Born med hende og levede lykkeligt med hende i flere Aar, indtil et af Bornene uheldigviis fandt den bortgjemte Sælham, hvilken hun med den mest jublende Glæde iforte sig og i Sæl-Skikkelse forsvandt i Havet for stedse. — Vi tro, forøvrigt, at til denne Eventyrdigtning i dens Heelhed henhører det utilgængelige Slot eller Glasbjerget som en væsentlig og uadskillelig Bestanddeel, og at den ikke enten er laant fra, eller overhoved staar i nogen Forbindelse med Sigurdsmythens Fortælling om Brynhild og Vaverluen. Ligheden forekommer os kun tilfældig og uvæsentlig.

En anden Digtning, der ligeledes har sin mandlige og kvindelige Side, er den om en Ungersvend eller en ung Pige, der, ukjendte og tildeels skjulende deres Skjønhed under en daarlig Dragt, udmærke sig, hiin ved at fælde et Uhyre, denne ved at vise sig nogle faa Oieblikke i sin fulde straalende Pragt. Det er karakteristisk ved denne Digtning, at Helten eller Heltinden ikke strax giver sig tilkjende, uagtet der egentlig intet er, som hindrer dem deri, men de efterlade kun et eller andet Tegn, hvormed de siden kunne legitimere sig, og udsætte sig imidlertid for, at andre kunne træde i deres Sted. Det er ligesom om de vilde sikre sig den for deres Forfængelighed kildrende Fornøielse, at gjøre de uberettigede Prætendenter til Skamme. Saaledes sniger Helten, der har dræbt Dragen, Troldet eller Lindormen, sig somoftest ubemærket derfra, efterat han enten har afskaaret og gjemt det fældede Uhyres Tunger, eller ladet sin Spydod blive siddende i Saaret; der fremstaar en Ridder Rød eller en misundelig og onskabsfuld Medbeiler, som tilegner sig Æren for at have udført hin Bedrift, og staar paa Nippet til at ægte den befriede Kongedatter, da endelig Helten selv giver sig tilkjende og beviser sin bedre Ret ved at fremlægge Tungerne eller Spyd-

skaffet. Den skjonne, i daarlige Klæder skjulte Pige ifører sig ubemærket sin prægtige Dragt, dandser med Kongesonnen, men iler, trods hans Modstand, efter faa Timer tilbage igjen til sin forrige Ubemærkethed; hun efterlader kun en Sko, og viser sig ikke igjen, forend hun skal prøve Skoen, efterat mange Medbeilerinder tidligere, tildeels med voldsomme Anstrengelser, have prøvet derpaa. I vore Oldsagn findes den mandlige Side af denne Digtning benyttet til at udsmykke Ragnar Lodbroks Historie. Han befrier Thora ved at dræbe en Lindorm; ved denne Leilighed viser han sig kun i en grov, beget Somandsdragt; ingen veed at han er en Kongeson. Han lader Spydodden sidde i det dræbte Uhyre, og gaar stiltiende bort. Først senere lader den befriede Piges Fader sammenkalde Thing for at erfare hvem han skylder Befrielsen, og da først fremtræder Ragnar med sit Spydskaff og beviser at han er Uhyrets Drabsmand. Her er altsaa det gamle Eventyr anvendt til at forskjønne Ragnars Historie; men ikke nok hermed er ogsaa et andet Motiv taget med. Der gives en liden Kreds af Eventyr, der dog ikke i nærværende Samling er fortalt, om et eller andet lidet Dyr, som en Kongedatter opfoder indtil det naar en kolossal Størrelse. Til denne Kreds horer et temmelig bekjendt Eventyr om Luseskindet. Til denne Kreds horer ogsaa uniskjendeligt Sagnet om den lille Orm, Thora Borgarhjort opfodte indtil den blev en uhyre Lindorm, fra hvilken Ragnar Lodbrok befriede hende. Fortællingen om Ragnar og Thora Borgarhjort er altsaa sammensat af idetmindste tvende ældgamle Eventyrdigtninger, og vi slutte heraf med temmelig Sikkerhed til at den savner historisk Grund.

Digtningen om Pigen, der passer den efterladte Sko, slutter sig sædvanligviis ogsaa til den store Eventyrkreds om Stifmødrene, uden aldeles organisk at høre dertil; Stifmødre-Historier kunne ligeledes, efter Heltens eller Heltindens Kjon, inddeles i mandlige og kvindelige; dog er det sædvanligviis kun een Stifdatter, men mange (7 eller 12) Stifsonner, der forfølges. Nærmere slutter hiin Digtning om Pigen med Skoen sig som kvindelig Pendant til de mange Fortællinger om Askefis en.¹ Ligesom han er den yngste og den foragtede af tre Brødre, er hun den

¹ Vi betænke os ikke paa at bruge dette Navn (o: den som blæser i Asken), uden at ændse, om vi dermed støde an mod borneret Pertentlighed. Udgiverne have optaget det i Fortalen, men ikke havt Kurage til at anvende det i Eventyrene selv.

yngste og foragtede af tre Systre, derfor kaldes hun ogsaa ofte Askepot. Det er ei nødvendigt, at disse Systre ere hendes Stifsystre; det er kun det unaturlige i at kjødelige Systre saaledes hade hinanden, som har bragt Askepot-Digtningen i Forbindelse med Stifmoder-Kredsen. Men mellem Askefisen og Askepotten er der den store Forskjel, at han af Egensindighed og Lune en Tidlang dølger sine Aandsgaver, og ikke ligefrem er udsat for sine Brødres Had; hun giver ligefra først af sin Overlegenhed tilkjende, men mishandles og nedværdiges paa Grund af Systemens Skinsyge. Askefisis-Digtningens hyppige Benyttelse i vore ældre Sagaer har Forf. tildeels allerede paapeget. Han omtaler dens Sammenhæng med det af Saxo meddeelte Sagn om Amlæth, vor Amlode. Men Navnet «Amlode» brugtes i daglig Tale til at betegne en vanvittig; og Amlode, den forstilte vanvittige, der dog stundom ei kan bare sig for at lade Glimt af sin Forstand tilsyne, f. Ex. hvor han fremviser simple Stokke, men udhulede og udfyldte med Guld, som sine bedste Ledsagere, falder igjen sammen med Romernes Brutus (d. e. den Vanvittige), der ligeledes anstiller sig vanvittig for at undgaa sin Morbroder Tarquinius's Tyranni, medens han pønser paa hans Undergang, og offerer den delphiske Apollo Hyldekjeppe, udfyldte med smeltet Guld. Saa gammelt og udbredt er altsaa dette Eventyrsagn. Det maa have levet sig ind i Folkebevidstheden længe førend der endnu var nogen Forskjel mellem Romere og Nordboer. Hvilket rigt Stof til Grublerier over Folkenes Slægtskab og Udstrømmen fra en fælles Rod frembyder ikke denne Erkjendelse!

Der er ogsaa en anden, for den germaniske Folkestamme særegen Digtning, der slaar noget ind paa det samme Feldt. En berømt Bueskytte faar af en haard og streng Fyrste den Befaling at skyde et Æble ned af sin Søns Hoved. Han gjør det, men holder dog et Par Pile i Beredskab, og paa Fyrstens Spørgsmaal, hvad han vil med disse andre Pile, svarer han, at de vare bestemte for Fyrsten selv, hvis den første Piil havde truffet hans Søn istedetfor Æblet. Dette Sagn forekommer allerførst om Egil, Valnuds¹ Broder, i Didrik af Berns Saga, men denne Egil omtales ogsaa i den ældgamle «Volundarkvida», Sagnet er altsaa ældre end denne, der ikke er yngre end 8de eller 9de Aarhundrede. Det antydes her, at Egil var en Skiløber. Siden finde vi Digtningen i den danske Historie henført til den bekjendte Toke

¹ [Trykfeil.]

Palneson, sædvanligviis kaldet Palna-Toke. Han maatte paa Kong Harald Blaatands Befaling ei alene skyde Æblet af sin Sons Hoved, men ogsaa foretage en halsbrækkende Skifart, siden fældte han Kongen ved et Pileskud. Omtrent noget lignende fortælles i vore egne Sagn og Folkeviser om Heming, hvilken Kong Harald Haardraade søgte at tilintetgjøre, og som siden skød Kongen ihjel. Og endelig støde vi i Schweitz's Kroniker paa den samme Begivenhed, der tillægges den bekjendte Tell, Landfogden Geslers Drabsmand, i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede, kun med den Forskjel, at der her ikke er eller kan være nogen Tale om Skiloben. Nu synes det vistnok som om Palna-Toke er en historisk Person. Og dog maa Alt, hvad der tillægges ham om hans Bueskud og Skifart, lige indtil Kong Haralds Drab, ansees for Tillempning af den ældre Eventyr-Digtning. Det samme er i end høiere Grad Tilfældet med Heming og med Tell. At den sidste maa aldeles bortfalde som historisk Personlighed, er nu forlængst anerkjendt. Men ogsaa ved Palna-Toke bliver man meget tvivlsom, hvad man skal beholde og hvad man skal slaa en Streg over som Digtning. Thi endog Navnet synes mistænkeligt. At «der Tell», som det sveitziske Sagn kalder ham, egentlig kun betyder «den Vanvittige», det vil sige, den som, i Forventning af bedre Dage og Leilighed til at udføre sine Planer, anstiller sig vanvittig, kan neppe betvivles. Og Navnet «Toke» staar unegtelig i Forbindelse med det svenske «Tok», d. e. Tosse, og «tokig», d. e. tosset. Ogsaa «Heming» har maaske, naar alt kommer til alt, en lignende Betydning. Man kunde saaledes føle sig fristet til aldeles at udslette Palna-Toke af Historien. Og dog vover man det ei. Saa noie er Digtningen bleven indvævet i den virkelige Historie.

Vi have ovenfor omtalt et Par Episoder af Ragnar Lodbroks Historie, der vise sig at være laante fra Eventyrdigtningen. Om hans Dod i Ormegaarden kan man sige det samme. Det er et Træk, som forekommer, ei alene i Æventyr, men ogsaa i Eddasagnet om Gunnar Gjukeson: men ogsaa til den vigtigste interessanteste Episode i Ragnars Levnetslob, Fortællingen om Kraaka eller Aslaug, kan man paavise et Sidestykke i Æventyrdigtningen. I det sidste Hefte af «Juletræet» forekommer saaledes blandt Gaader eller «Spurninger» omtrent den samme Opgave, som den, Ragnar forelagde Kraaka; blandt de grimmske Eventyr er der et fra Hessen, med Titel «den kloge Bondedat-

ter», i hvilket en Konge ei alene paa samme Maade prøver en Bondedatters Klogskab og siden tager hende til Ægte, men ogsaa ligesom Ragnar senere, bliver ked af hende for hendes simple Herkomst Skyld, og vil forskyde hende, men bevæges dog ved hendes Klogskab til at beholde hende. Grimm har endog paa- vist en italiensk Parallel. Hvor urimeligt vilde det nu ikke være, at baade den tyske og den italienske Parallel skulde være laant fra den nordiske Sagnhistorie? Her ligger det klart for Dagen, at de nordiske Sagnfortællere have laant fra den ældgamle Eventyrdigtningens rige Skat for at udsmykke Ragnars Historie, og at den hele Fortælling om Aslaug saaledes bliver ikke lidet mistænkelig. Enhver vil heraf lettelig indse, hvor nyttige, ja uundværlige disse Eventyrsagn ere for den historiske Kritik.

En Digtning, der uden egentlig at gribe ind i Historien dog i vore Sagaer findes henført til historiske Personer, er den, som forekommer i det Æventyr, der i nærværende Samling fører Titelen «Rige Peer Kræmmer». Her bliver Møllergutten skjult af den rovede Prindssesse¹ hos «Dragen af Dybenfart»; hun spørger Dragen, saa hiin fra sit Skjulested hører det, om hvorledes man i tre vanskelige Tilfælde har at forholde sig; disse Oplysninger benytter han siden til sin Fordeel. Digtningen forekommer ligeledes i to af de grimmske Eventyr, «Djævelen med de tre Guldhaar», og «Djævelens Bedstemoder»; det er her Djævelens Olde- moder eller Bedstemoder, der skjuler den eller dem, der ønske Problemerne besvarede. Men nu fortælles der i en lille Historie, der sædvanligviis findes optaget som en Episode i Olaf den helliges Saga, hvorledes den danske Handelsmand Roe den heimske i Sverige var kommen i Forlegenhed ved to Bedrageres Efterstræbelser, men reddedes ud af den derved, at Sigbjørg², Thorgny Lagmands Datter, skjulte ham under Gulvet i hendes Stue, medens hun spurgte sin vise Fader, hvorledes Roe skulde bære sig ad. Og, mærkeligt nok, en Pendant til Historien om Roe findes ogsaa i «Tusinde og een Nat».

Vi tro, at vi ved disse Exempler have sat dem af vore Læsere, der hidtil ikke synderligt have beskæftiget sig med denne Materie, paa det rette Standpunkt til at danne sig en ordentlig Forestilling om Eventyrernes Vigtighed for det historisk-ethnografiske Studium, og følgende om den Fortjeneste, den nærvæ-

¹ [Trykfeil].

² [Trykfeil: Sigbjørg.]

rende Eventyrsamlings Udgivere have erhvervet sig ei alene af dem, der i Eventyrene kun søge underholdende Læsning, men ogsaa af dem, der beskjæftige sig med dybere historiske Forskninger. De righoldige og fuldstændige, skjont tillige kortfattede Anmærkninger afgive her ogsaa væsentlig Nytte, som etslags Supplement til og nærmere Begrundelse af hvad der i Fortalen er udviklet. Vi ville forresten hermed ikke have sagt, at dette videnskabelige Udbytte som Samlingen i saa rigt Maal afgiver, skulde være den største Fortjeneste. Dens største Fortjeneste ligger dog i den ypperlige, ægte nationale og til Barneforstanden og Barnehjertet talende Fortællemaade. Vi tro ogsaa, at det er denne Fortjeneste, paa hvilken Samlerne selv sætte størst Priis, idetmindste vilde vi gjøre det, hvis vi vare i deres Sted. Men denne Fortjeneste er allerede forlængst anerkjendt; den behøver ikke mere at omtales, den tilhører allerede den første Udgave; og her var det om den anden Udgave, vi skulde ytre os. Og da det er det videnskabelige Apparat, hvori denne fornemmeligen skiller sig fra den foregaaende, maatte det og nærmest være Samlingens videnskabelige Fortjeneste, hvorved vi kom til at dvæle.

I Fortalen antyde Udgiverne deres Hensigt, med Tiden at lade en ny Række af Eventyr udkomme. Vi glæde os dertil, thi endnu maa der være meget tilbage at samle og udgive; de sige ogsaa selv, at deres Forraad gjerne havde tilladt¹ dem at forstærke denne Samling, hvis ikke Hensyn. Materien selv uvedkommende, havde været iveien. Vi haabe, at naar Udgiverne have faaet den nye Række istand, nærværende anden Udgave vil være udsolgt, saa at de nye Eventyr uden videre ville kunne blive optagne ved Siden af de ældre i et tredie Oplag.

Udgiverne have i nærværende Oplag paa Indholdslisten ved hvert Nummer særskilt anmærket, hvo af dem, Hr. Asbjørnsen eller Hr. Mo², der har nedskrevet det. Det kan maaske ogsaa være af Interesse for flere Læsere at sammenligne begge Udgivernes Fortællemaade. Bogen er smukt udstyret.

¹ Trykfeil.

² Trykfeil.

BREVE FRA P. A. MUNCH TIL GEORGE STEPHENS

Meddelt ved Magnus Olsen.¹

Bedste Hr. Stephens.

Idet jeg herved sender Slutningen af Rune-Afsnittet, maa jeg tillige bede Dem ej undres over, at det ej fremkommer før. Deels er det jo endnu fuldkommen tidsnok, og deels — hvad der egentlig er Hovedaarsagen — optager nu Politiken mig saaledes, at jeg desværre ofrer altfor liden Tid paa Videnskaben. Egentlig er vel derved ikke saa meget forsømt, thi hvo kan overhoved i denne Tid sysle med lærde Sager, sysle med Oldtiden, naar Nutiden kræver den hele Opmærksomhed? Jeg takker blot min Gud, fordi jeg endnu ikke er bleven en saadan «Stubengelehrter», at jeg ikke afficeres af Nutiden. Jeg takker min Gud fordi jeg kan kaste mig med min hele Sjæl i Nutiden, og dog dertil medbringer saa megen Kundskab om Oldtiden, at jeg, som De og andre praktiske Historikere, besidder Nøglen til flere af Nutidens interessantere Problemer.

¹ Efter Kristiania Universitetsbiblioteks haandskr. nr. 575 fol., indeholdende avskrift av 56 breve fra Munch til Stephens og av 2 breve fra Munch til riksarkivar Lange (fra tiden 1845—61). Avskriften er utført av amanuensis Fredrik Olsen vinteren 1898—99. De originale breve til Stephens tilhørte da godseier G. S. F. Stephens, Skilboda bruk, Småland, som gjennem Sophus Bugge hadde utlaant dem til Universitetsbiblioteket. — Om Munchs nære ven, folkemindesamleren og runeforskeren George Stephens (født i Liverpool ¹⁸/₁₂ 1813, bosat i Sverige 1834—51, fra 1851 lektor, 1855 professor ved Københavns universitet, død ⁹/₁₀ 1895) kan henvises til Dansk biografisk Lexikon XVI s. 409—12. — Begyndelsen av det første brev har hensyn til den svenske utgave av Munchs og Ungers oldnorske grammatik; se i det følgende s. 152, anm. 1.

Vi tale altsaa om Nutiden. Dette er i nærværende Brev min Hovedmaterie. De kan betragte det som en Hjertes-Udgydelse, medens det tillige har et bestemt Formaal, hvis Natur strax vil vise Dem, at disse Linjer skrives aldeles confidentielt, og ene for Dem.

Disse Linjer gjelde fornemmeligen det kjere Danmark. Vel have vi Norske, eller rettere Norges Rige retmæssig Grund til at klage over mislig Behandling fra de danske Magthaveres Side i tidligere Dage, da Norge led under den samme «narrowminded» Regjeringspolitik, som egentlig fra først af har vakt Holsteinernes Misfornøjelse; vel har jeg altid sværmet for, og sværmer endnu for en fuldstændig «Pangermanismus», modsat, eller parallel med «Panslavismen», og til hvilken Pangermanismus ogsaa England og Holland skulde høre; men deels erkjende vi nu, at hine Misgreb ej vare det danske Folks, men kun den upopulære og unationale danske Regjerings Skyld, deels maae vi jo og indsee, at den *entente cordiale*, paa hvilken Pangermanismen skulde grundes, aldeles tilintetgjøres ved Tydskernes eensidige og uretfærdige Erobringsyge. Jeg har intet imod, at man giver «Kejseren, hvad Kejserens er», men man skal da og give «Kongen, hvad Kongens er», og alle slige internationale eller rettere interprovinciale Jalousier maae borttryddes, for Enighed kan komme. Derfor kom heller ikke den rette Enighed og Tilslutten mellem Sverige og Norge, førend Norge fik sine rette Uafhængighedsmærker. Der var ingen Isolering, kun en Retserkjendelse, paa hvilken en desto fastere Tilknytning grundedes. Enigheden kommer kun, hvor den, der har Uret, giver efter, og derfor *maa* Tydskland i dette Punkt give efter. — Men jeg har og mine specielle Grunde for at elske Danmark; thi jeg har der levet de to første og lykkeligste Aar af mit egteskabelige Liv, og jeg har der nydt saamegen Gjestfrihed og er der forbunden med saamange Venner, at jeg næsten betragter det som mit egentlige Hjem.

At De deler vore og de Svenskes Sympathier for Danmark, kunde jeg allerede forud vide, om jeg end ikke havde seet Deres smukke og begejstrede Digt i «Dagligt Allehanda». Men naar De deler vore Sympathier, deler De vel og vor Harme over de skændige Preussere, og vor Ængstelse for at Danmark skal blive overvældet. «The sturdy little danish army», som Times kalder den, maa dog blive for lille mod hele Tydskland. Forhaabningerne om at England kraftigen vilde understøtte Danmark,

gaae nu op i Dunst. De har seet af vore Aviser, hvor ængsteligt vi have ventet paa den engelske Flaade; endnu for faa Dage siden gik det Rygte, at Sir Charles Napier var paa Vej til Danmark med 10000 Soldater; men Lord Palmerstons evasive Svar til Mr. Wilson har ligesom slaaet koldt Vand over os alle, thi vi see deraf, at man overlader Danmark alene at udfegte den ulige Kamp. Er det ikke nu paa Tide, at vi hjelpe til? Herom var det, at jeg i *al Hemmelighed* vilde aftale en Plan med Dem. Stemningen er her decideret for at hjelpe Danmark. Studenter, Officerer, ja endog de simple Soldater brænde af Begjerlighed efter at sendes ned. Harmen over vor Regjerings Ængstelighed bliver Dag for Dag større. Man har henvendt sig til mig om at agitere for at faae en Petition istand til Kongen om at han vil sende Danmark Hjelpetropper. Intet er mig naturligviis kjærrere, men det er jo klart, at Norge, som Unionsstat, ej kunde erklære Tydskland Krig, uden at Sverige *eo ipso* deeltog i Krigen. Og da nu Norge er den mindre mægtige af Staterne, vilde en saadan Petition alene fra Norge, naar den ei tillige udgik fra Sverige, enten blive udleet, eller ligefrem henlagt. Enten maatte Petitioner i samme Hensigt udgaae fra begge Riger, eller — hvad der var det bedste — en *Falles-Petition*, med Underskrifter i tusindviis baade fra Svenske og Norske, maatte indgives. Herom vilde jeg gjerne hore Deres Mening, dog saaledes, at De, hvis De troer at Stemningen er gunstig, strax skrider til Verket, da ingen Tid er at tabe. Troer De nemlig at det gaar, da foranstalt strax en Petition forfattet, send mig en Afskrift, saa oversætter jeg den paa Norsk; vi samle hver paa vor Kant Underskrifter, og naar vi have faaet et tilstrækkeligt Antal, drage vi Omsorg for at de indleveres paa een Gang.

Efter den lange Fredstid trænge vore Tropper desuden til Øvelse, og hvad kunde vel være herligere Anledning, end denne? Besides, a certain monarch had better look after regaining his popularity, calling his brave peoples to battle for the Scandinavian cause thrusting himself forward like a man, than risk the feeble remainders of it by eternal timidity, predilection for half measures and other drivelling. Sat sapienti.

Om kort Tid tænker jeg at vor Ven *Unger* kommer til Stockholm for at undersøge Bibliothekskattene. Han vil, haaber jeg, kunne medbringe flere Sager fra mig, der endnu ere under Pressen.

Han vil tillige kunne hjælpe til med Grammatiken. Hvor gaar det ellers med denne?

Levvel; lad mig snart høre fra Dem. Min Compliment for Hr. Gordon.

Christiania d. 27 April
1848

Med Hengivenhed
P. A. Munch.

Er De ikke ellers begejstret over de Danskes Tapperhed og Kraft?

Hvæt ve Gár-Dena
gúð-frumena
þegena and eorla
þrym gefrunon!
há þá ædelingas
ellen fremedon!
Sóna Scylding
sceadena þreatum
meodosetia of-tyhd!
monegum mægðum

Seaxna and Pryssa,
þára þe sittað
ymbe Fifeldór
fáen-fulle,
vráde værlogen (sic),
vód-frecan:
Hæðaburh, and frumfónd

Ongeleynnes:
þæt is aglæc þeód!

Christiania d. 5te Mai 1848.

Bedste Hr. Stephens.

Jeg længes meget efter at høre noget Resultat af hvad jeg sidst tilskrev Dem om. Her i Staden have vi ei kunnet vente. Efterretningen om de Danskes heroiske, næsten mageløse Kamp ved Danevirke og Slesvig imod de skændige Preusseres Overmagt bragte alle Gemytter i en feberagtig Stemning. Vi begyndte at agitere; jeg og nogle faa andre, der havde henvendt sig til mig, samlede i Løverdags Flere, der indbode til en stor Folkeforsamling paa Borsen d. 1ste Mai. Forsamlingen var langt større end vi havde ventet, og den krigerske Enthusiasme steg næsten til Raseri. De skulde have seet og hørt den Begejstring, som opflammede den store Folkemasse, det var baade rørende og opløftende. Flere fordrede reentud en Adresse til Kongen og Stortinget om at

[¹ Utgiveren har ikke sét originalen til disse angelsaksiske vers av Munch. — I et brev av ¹⁹ s 1852 skriver Munch til Stephens: «Det skulde være fornojeligt nok, om vi, for Ovelsens Skyld, kunde engang imellem brevvexle paa angelsaxisk.»]

begynde Krig; dog dette var maaskee formaliter urigtigt; det besluttedes derfor kun i en underskreven Adresse at oversende Konge og Storting en bestemt Erklæring, at vi ei skye noget Offer, i det Hele taget affattet saaledes, at man kan læse «Krig med Preusserne» mellem Linjerne, som det heder. De vil kunne læse Tingens Gang nøjagtigt ved at læse «Morgenbladet» fra 30te April til 5te Mai. Idag indsendes Adressen med 1600 Under skrifter, i Christiania et stort Antal, svarende til omtrent 100000 i London. Jeg haaber at de Svenske ej blive tilbage. Fra Danmark er det paa det indstændigste skrevet hid, at det vilde være dem en uhyre moralsk Stotte, om man endog blot saae en Demonstration i deres faveur, uden nogen Krigs-Understøttelse. En af mine Venner, der nylig kom fra Hamburg, fortæller at man der, overhoved i Nordtydskland, er umaadelig bange for de Svenske, hvis Ry siden 30 Aarskrigen endnu ei har tabt sig; de ængste sig ligeledes for «die norwegischen Freyschaaren» om hvis Vildhed og Tapperhed meget fortælles. Det er altsaa klart, at den blotte Tanke om at vor Konge vil skride ind, vil have den mest nedslaaende, demoraliserende Virkning paa Preusserne, der allerede have smagt nordisk Tapperhed. Her gaar forresten det Rygte, at Kongen virkelig agter at skride ind; hvis saa er, vil jeg med største Glæde «recant the words, written in a hurry and nervous agitation about a certain monarch, whom I thought too timid and calculating, words which I hope You have not shown to any man, insignificant as they are.»

Jeg haaber altsaa at det gaar de Danske godt, og at vi hjælpe dem at skræmme Preusserne tilbage.

Level, Hurra for Danmark og hele Norden.

Deres

P. A. Munch.

Christiania d. 26de Octbr. 1848.

Kjære Hr. Stephens.

— — — — —

Det fornsvenske Legendarium er mig overordentligt instructivt, og indeholder isærdeleshed en rig Skat af Ord. Tillige er Sproget meget tiltrækkende, ligesom den naive Tro, der aabenbarer sig deri, har noget særdeles rørende. Jeg har gjort det

Experiment at forelæse deraf for mine Born, og det har ej undladt at gjøre et dybt Indtryk paa dem.

De har Ret, at vi ere paa det vilde Hav med Hensyn til de politiske Begivenheder rundt om os. Hvad Danmark angaar, ere vi her rigtignok noget indignerede over dets Uvirksomhed, og over at Ministeriet, der for faa Maaneder siden talte i saa høje Ord, talte om at opoffre alt for Æren og Selvstændigheden, nu med den ubegribeligste Taalmodighed finder sig i de groveste Brud paa Stilstanden, finder sig [i] at det danske Navn og de danske Interesser aldeles trædes under Fødder og haanes. For vor egen Konge maa ligeledes den totale Tilsidesættelse af den under hans Auspicier meglede Stilstands Betingelser være en skrækkelig Crèvecoeur. -- Danmarks Pligt for Europas og Nordens Oine var det nu at rykke ind med Vaabenmagt, slaa til sidste Mand og staa ved sit Ord. Men det vil nu ikke det storpraleriske Lehmannske Ministerium, der repræsenterer Kjøbenhavn med al dens smaalige Forfængelighed og politiske Vankelmodighed. Jeg vil nu ikke engang omtale den Affront, man har yiist vore, de norske, Frivillige, hvorom De vel har hort. Det kan igrunden være det samme, thi man kan jo sige om dem, som Henry Smith sagde om sig selv i «the fair lady of Perth»: I fought on my own land: vi kjæmpe for Norden, ej for Danmark. Men Danmark maa ikke lægge Hænderne i Skjødets, fordrende at det øvrige Norden skal styrte sig i Kampen og opoffre sig, medens det selv intet gjør. — Danmark veed ej hvad det vil. Der vælger man Orsted til Deputeret!

Level for denne Gang. Hils Klemming og Gordon saa meget fra mig.

Deres

P. A. Munch.

Christia 2 Decbr. [1848].

Bedste Hr. Stephens.

De har vel rigtigt faaet den lille Pakke med Bogen, Brevet og Correcturen? Jeg sendte Folkekalenderen¹ dels fordi jeg

[¹ Norsk Folkekalender for 1848. Heri følgende arbejder av Munch: «Om vore Forfædres ældste Tidsregning, Primstaven og Mærkedagene»; «Om Styr og Bersærkerne»; «Brylluppet og Branden paa Flugumyre».]

antog at det i Alm. maatte interessere Dem, deels fordi jeg deri havde skrevet et Par Stykker, hvori De maaskee ej vil finde saa mange fremmede Ord. Hvad dette Punkt angaar, tilstaar jeg oprigtigt at jeg er noget naiv, thi jeg er mig virkelig ej bevidst at have gjort mig skyldig i denne Fejl. Imidlertid seer man ofte ikke selv saa godt som andre hvad Fejl der kunne være indløbne, og jeg beder Dem derfor i mit og Keysers Navn eksempelvis at paapege slige Fejl, for at vi kunne vogte os for dem. Jeg tror dog, at det i enkelte Punkter ej er saa godt for Udlændingen eller Svensken at føle hvor Skoen trykker, som Ordsproget siger: dette gjelder især de tydske Ord, der ere blevne integrerende Dele af det danske Skriftsprog, der i Tidens Lob er blevet os paanodet. Englænderen og Svensken kan ikke godt forstaae Behageligheden af at Bogsproget og Talesproget er det samme, thi denne Fordeel have de stedse ny[d]t. Men vi Nordmænd maae næsten lære Skriftsproget som et eget Sprog, og jo længere man stiger ned i Klasserne, desto mere uforstaaeligt bliver Bogsproget for Almuesmanden. Fjeldbonden taler næsten ganske det gl. Sprog. — Men om alt dette i mit Svar paa F—lls Recension af Læsebogen, og i min Fortale til Grammatiken.

Jeg sørger over den reactionære Ministerforandring i Danmark. Lehmann maatte gjerne gaa for mig; han har kun skadet sit Fædreland ved sine dumme Streger, fornemmelig ved at søge Hr. D'Israëlis Hjelp forend han henvendte sig til Lord Palmerston, og saaledes totalt bryde med denne. Men Grev Knuth er en dygtig Mand og egte Patriot. Det nuværende Ministeriums Majoritet tror endnu i dets gammeldags royalistiske Forblindelse paa Muligheden af en slesvigholstensk Personalunion; jeg veed derhos fra sikke Kilder, at det ene er *Kongens Hengivenhed* for Folk af den ældre Skole, som har jaget det forrige Ministerium; han blev utterly intractable, og kun Folk af den ældre Skole intriguerede stedse mod de forrige Ministre, isærdeleshed nu, da Diplomaterne, i Dmk idetmindste, virkelig have Haab om at faae beholde Slesvig, og Æren for dette vilde Reactionnærerne (sic) ej lade det forrige Ministerium nyde. Dette veed jeg, er aldeles tilforladeligt.

Jeg maa nu slutte. Levvel —

Deres
P. A. Munch.

Jeg vedlægger (sub rosà) en Skildring eller et Prognosticon af det nye Ministerium, som jeg nys har leveret, og som De maaskee vil finde for skarp — men den er ogsaa skrevet strax efter at Efterretningen var modtagen.¹

Christiania d. 7de Januar 1849.

— — — — —

Deres Anke over, at jeg og mine literære Venner bruge for mange udenlandske Ord, kom mig højest uventet, thi jeg troede netop, at jeg i dette Stykke var sikker. Idetmindste troer jeg dog i mine mere populære Skrifter, f. Ex. i hvad de to Aargange af Folkekalenderen [angaar], ej at have gjort mig skyldig i noget saadant; og naar det synes, som om Deres Yttring nærmest slutter sig til Fortalen til andet Bind af de gl. Love, da sætter dette min Nysgjerrighed saaledes paa Prøve, at De ej slipper mig, førend de nævner mig, hvilke Ord De ej kan lide. Jeg er ogsaa noget tvivlsom om, hvorvidt det for ikke-Norske og ikke-Danske er muligt at afgjøre, hvilke tilsyneladende *tydske* Ord kunde undværes, eller ikke. De, som ere hentede fra Fransk, Latin, Græsk, falde naturligviis mere i Øjnene. — Ogsaa tilstaar jeg, at vi allermindst havde ventet nogen saadan Beskyldning fra *Sverige*, da netop vi her synes at Svenskerne indtil Latterlighed spække sin Tale med franske Ord. Jeg har f. Ex. endnu ikke truffet nogen Svensk, som sagde «öfverraskning» e. a. d., men altid surprise; de fleste Svenske, hvormed jeg har talt, sige jouissance, hvor vi sige «Nydelse», og «jag jouerar»; altid «excusera» f. undskyldte; jeg læste nys i en svensk Avis, at den franske Cultusminister var reist til Marseille, for at «beneventera påfven», hvis Ankomst dengang ventedes. Nu tilstaar jeg rigtignok, at de fleste Exemplarer af Svenske, vi her see, høre mere eller mindre til Hof-Slænget, og slige Folk ere fødte Sprogfordærvere; men med alt dette havde jeg — tildeels ogsaa af Fred. Bremers mig yderst modbydelige, og nærmest for Sypigerne skrevne Romaner — gjort mig en Forestilling om, at man idetmindste i svensk *Tale* kunde bruge et formeligt Patois af Svensk og Fransk, og at der ingen Grændse gaves; jeg havde bestemt mig til, hvis

[¹ Vedlagt følger et avisutklip af den nævnte artikel («Morgenbladet» 1848 nr. 336.)]

jeg kom til Stockholm, at sige *mangéra* istf. *äta*, at *alléra* istf. at *gå*, *fuméra* istf. at *röka*, «*mycket agreabelt* istf. *mycket behagligt*, *angenämt*, o. s. v. Jeg troer endog med Bestemthed at have erfaret, hvorledes man har brugt det franske *tranquille* til at udtrykke den svenske afledede Betydning af Ordet *rolig*, nemlig *facetus*, *amoenus*, medens det dog burde ene og alene betegne *quietus*, hvilket ogsaa er den rette Betydning af *rolig*, *ruhig*. Paa Theatret er altid Tale om *rideau*, eller som det skrives *ridå*; (*ridån* faller o. s. v.) hvorfor ikke *förhäng*, *täcke* eller noget lignende? — Nei som sagt, jeg tror at Svensken er vor Mester i at bruge fremmede Ord; men vil De paatage Dem den Umag at udpege mig de Ord i mine og mine Venners Skrifter, hvilke De især finder unationale, saa gjør De mig en sand Tjeneste.

Jeg burde have begyndt mit Brev med at ønske Dem et godt og lykosaligt Nytaar; vor Videnskab god Fremme, og Enighed mellem Norden og Tydskland. Hvorledes hænger det sammen med den Samtale, Welcker skal have haft med vor Konge? Jeg for min Deel har altid sværmet for en fast Forening mellem Norden og Tydskland, saaledes at Norden leverede *Sømagten*, Tydskland *Landmagten*. Det er det naturlige. Naar Tydskland vil rive et Stykke fra Norden for at skaffe sig Sømagt, misforstaar det sin Stilling og sin egen Fordeel. Tydskland bliver ikke derfor mere en Sømagt, medens det dog svækker Norden og desuden opirrer den imod sig.

Jeg beder Dem hilse alle fælles Venner fra mig.

Deres heng.

S. T.

P. A. Munch.

Hr. G. Stephens.

Christiania d. 28 Jan. 1849.

Bedste Hr. Stephens!

Med Hensyn til Brugen af fremmede Ord er det ikke altid saa let for den Fremmede at føle, som man siger, hvor Skoen trykker. Saaledes f. Ex. med Ordet «*Supplement*». Vil De tro, at vi virkelig ikke have noget brugeligt «*homespun*» Ord at sætte

i Stedet? *Udfyldning* will not do. *Tillæg* udtrykker ej det samme. Tydskerne have *Nachtrag*, men vi kunne ej sige *Efterdrag*. Jeg kan ikke hjælpe det, men det er saa; vi maae benytte Ordet «Supplement». I Grammatiken derimod tilstaar jeg at jeg ikke har generet mig ved at bruge fremmede Ord, og det fordi at den var paa Svensk: jeg troede ikke at slige Ord kunde støde noget svensk Ore. Men selv om saa var, gives der dog Begreber, der hverken i Svensk eller Dansk ret kunne udtrykkes ved nationale Ord. F. Ex. det franske *nuance*? Hvorledes skulde man vel paa Svensk oversætte dette Ord, for hvilket der netop i en Grammatik er saa megen Brug?¹

Men siden vi nu tale om fremmede Ord, saa maa De tillade mig at gjøre Dem og Cavallius (*comment peut-on s'appeller Cavallius?*) en lille Modbemærkning af samme Slags. De betjene Dem i Eventyrene ofte af Benævnelsen «Prins», «Prinsessa». Jeg tilstaar at jeg ikke ret kan finde mig deri. Alle disse Eventyr ere blevne til paa en Tid, eller forudsætte idetmindste en Tingenes Orden, hvor Kongerne endnu paa gammel Viis kun ere primi inter pares; de boe paa en Kongsgaard, ikke paa noget Slot; Kongernes Økonomi er igrunden kun en Bonde-Økonomi, og Kongernes Born ere heller ikke Prindsere og Prindsesser i dette Ords sædvanlige Betydning, men kun Kongesønner og Kongedøtre, hvis Afstand fra Menigmand langt fra er saa stor, som en Prindses eller Prindsesses i vore Dage. Jeg tror saaledes at Udtrykket «Prinds», «Prindsesse» i slige Eventyr vække en urigtig Forestilling, og at det Begreb, man forbinder med disse Ord, ikke der horer hjemme. Navnligen tror jeg at Navnet og Begrebet «Prinds» i Sverige meget sildigt opkom. Gustav Vasas Sønner kaldtes, saavidt jeg veed, ikke «Prindsere», men alene Hertuger, fordi Faderen havde givet dem denne Titel; havde han ej givet dem den, vilde de neppe været (*sic*) blevne kaldede andet end «Junkere», ligesom Axel Oxenstjerna endnu ved Siden af Dronningtitlen kalder Christina «højbaarne Frøken». Benævnelsen «Prinds» kom neppe her til Norden førend Absolutismens Indførelse i anden Halvdeel af det 17de Aarhundrede, og var egentlig en Affødning af «régime de Louis XIV», af den da om sig gribende Gallomani. Ogsaa de danske Kongers Sønner kaldtes før Indførelsen af Absolutismen af 1660 intet andet end Junkere, naar

[¹ Stephens har her i marginen tilføiet: «Aasen in his Norwegian Grammar, p. 214, uses the word *forandring* for *nuance*.]

de ikke udtrykkeligt havde faaet Hertug- eller Greve-Titel. Benævnelsen «Prinds» er for lidet naiv for et Eventyr; den staar i Række med andre modernere Titler, som «General», «Minister», «Gouverneur», «Kammerherre», «Hofmarschal» o. a. d.

De gjorde mig i et af Deres forrige Brev et Spørgsmaal om hvorvidt der her i Norge er nogen Tale om «Cyprianus». Ja ganske vist. Han ansees som Mester for alle Hexemestere, og der er et Sagn om en af ham forfattet Bog over Hexekunsten, hvilken kaldes *Svarteboken*. Denne «Svartebog» troer man for fuldt Alvor at enkelte lærde Prester besidde. En Prest som besidder Svartebogen kan ogsaa, troer man, mane Fanden. Om Svartebogen heder det, at vistnok ogsaa simple og ulærde Folk kunne læse den, men vel at mærke, de kunne blot læse sig *ind* i den, ikke *ud* af den, og naar f. Ex. en stakkels Tjenestepige, der fejrer Prestens Studerekammer, er nysgjerrig nok til at læse i Svartebogen, læser hun sig ufejlbarligt ind i den, og store sorte Fluere sværme tættere og tættere, og i større og større Masse omkring hende, indtil Presten lykkeligviis kommer hjem og frelser hende ved at læse hende tilbage ud igjen. Det er aldeles vist, at mangan en simpel, overtroisk Pige ikke vover at røre ved en eller anden sort indbunden, gammel og mistænkeligt udseende Bog i en Prests Bogsamling, af Frygt for at det er Svartebogen eller Cyprianus. Paa de sydøstlige Kanter af Landet er Navnet Cyprian blandt Bønderne ikke ualmindeligt.

Levvel; hils Hr. Gordon og Hr. Klemming paa det venkabeligste fra

Deres hengivne
P. A. Munch.

Christiania d. 14de Febr, 1849.

Bedste Hr. Stephens.

Jeg har med velberaad Hu dediceret Bogen¹ til Jakob Grimm. Han er vel en fanatisk Schleswigholsteiner, men Politiken bør

[¹ Fornsvenskans och Fornnorskans språkbyggnad, jemte ett Bihang om den äldsta runskriften. Stockholm 1849.]

her ikke komme i Betragtning; han er ligefuldt en kolossal Mand, af hvem vi alle have lært meget, eller ved hvem saaatsige Vinket til de nærmere Forskninger er givet. Og endelig: han sætter Priis paa en Tilegnelse, hvorfor da ikke gjøre det? Det kan maaskee endog i høj Grad gavne Bogens Afsætning i Tydskland.

Jeg erkjender fuldkommen Deres Grunde med Hensyn til Brugen af Ordet «Prins». Jeg troede, da jeg skrev derom, at Brugen var ligesaa indskrænket i Sverige, som hos os, hvor det blot er i Byerne og nærmest disse, at Almuen har optaget Ordet i sine Æventyr. Ellers er det altid: «Kongssøn», «Kongsdatter», «Kongsgaard». At De har optaget mange egne nationale Ord i Æventyrene er en sand Fortjeneste; men De vil letteligen kunne sætte Dem ind i, at dette af en, der, som jeg, staar udenfor Sproget, ikke saa let kan føles og bemærkes. Jeg faar vistnok en behagelig Fornemmelse, en dunkel Forestilling om at det Nationale raader i en væsentlig Grad, men denne Forestilling er mere generel; jeg kan derimod ikke med Bestemthed paavise, hvilke Ord ere sædvanlige, og hvilke ved Deres Bestræbelser vindicerede. For en Svensk vilde det med Hensyn til Norsk gaa ligesaa.

Jeg har nu mange Planer i Hovedet, især for at faae tilforladeligere og grundigere Kundskab om vore ældre nordisk-historiske Forholde udbredte i Udlandet. Ved en af disse Planer spiller De en Hovedrolle, og jeg omtaler den derfor i Korthed. Vi skulde nu snart til at begynde paa den kritiske Udgave af Snorre Sturlesøn, hvis Text vi haabe at skulle levere langt anderledes god og paalidelig, end efter de forrige Udgaver. Oversættelsen besørger jeg efter den nye Text. Nu veed De nok, at Snorre for ikke mange Aar siden er, som det heder, oversat paa Engelsk af S. Laing. Jeg har ikke seet denne Oversættelse, men saameget veed jeg derom, og kan jeg desuden a priori vide, at han ikke har oversat og ej har kunnet oversætte den efter Texten, men blot har oversat Aall's fejlfulde og ukritiske danske Oversættelse paa Engelsk. Siig mig nu, om De ikke troer at kunne finde en Forlægger til en ny, efter den kritiske Text, omhyggeligt behandlet Oversættelse, og om ikke De, der netop er Manden til at gjøre det, under saadanne Omstændigheder kunde finde Lyst og Tid dertil? Bogen maatte naturligviis trykkes i England, forat

finde et engelsk Publikum, men jeg tror dog nok, at Oldskriftselskabets Anseelse her vilde bidrage ikke saa lidet til at en Forlægger skal melde sig. Jeg seer allerede i Tankerne, hvor smukke Versene vilde blive under Deres Haand. Tænk nu endelig over den Sag, og lad mig høre Deres Mening.

Jeg begriber ikke, hvad Häggström kan have paa Ordet «Mynd» at sige, da Liljegren netop benytter sig af dette Ord. Jeg antog det paa Grund deraf at være en aldeles klassisk *terminus technicus*.

Hvem skulde man nu anmode om at recensere min Grammatik i «Frey» eller andetsteds? Egentlig var jeg bedst tjent med, om De gjorde det, thi jeg vilde nødig at Arbeidet skulde falde i ucompetente Hænder, men da De har været behjælpelig med Correctur o. s. v., og er nævnt i Fortalen, gaar det ikke an, ligesaa lidet Klemming. Jeg havde nær sagt at jeg kunde have Lyst til at anmelde den selv under mit eget Navn ved at lade et Udrag (sic) af Fortalen med et Par Tillægsbemærkninger optage i *Frey*, men til noget saadant er man her i Norden endnu lidet vant. Dog herom er der endnu Tid nok at tale.

Jeg er overordentlig spændt paa at høre Deres Mening om min ethnogr. Afhandling, naar nu snart Annalerne for 1848 komme ud.

Min bedste Hilsen til DHrr. Gordon, Klemming og Dieterich.

Deres
P. A. Munch.

Christiania, 22de Marts 1849.

Kjære Ven!

Jeg holder i denne Tid Forelæsninger over Beóvulf, ligesom jeg forrige Aar holdt Forelæsninger i Gotisk. Jeg har jo nok studeret hint Digt før, og meget nøje, men dog opdager jeg nu nye Skjönheder og tillige modtager gjennem det en forunderlig Følelse af Oldgermaniskhed, som ikke engang med Ord kan beskrives. Det er ikke *Oldnordisk*, som i Edda, men noget endnu mere mystisk: er det gaaet Dem ligesaa? Jeg maa overhoved

tilstaa, at Angelsaxisk har for mig en egen besynderlig Tilløkkelse. Men der er endnu gjort altfor lidet for dette Sprog. Tro De mig, det kunde renses og bearbejdes langt mere end hidtil er skeet. Ja naar jeg havde rigtigt Otium, hvormeget jeg dog skulde faae udrettet i dette Stykke, eller overhoved i Lingvistiken! men Tiden er saa knap! Kun de 24 Timer i Døgnet, og endda skal man sove som et Dyr i nogle Timer!

De bliver vist utaalmodig over mig, og finder mig vist for Alvor «fastidious», naar jeg igjen har noget at sige paa Æventyrene. Men De bliver snart god igjen, naar De hører hvad det er. Seer De nemlig, mine to ældste Børn ere, som andre Børn, «very fond of» Æventyr, og de have haft stor Fornøjelse af at læse de Ark, som De hidtil har sendt mig, thi jeg har naturligviis vant dem til at læse Svensk ligesaagodt som Dansk. — Men ved at gjenneumlæse Æventyret om «Ulfprinsen» maatte jeg desværre, som en russisk Censor i Polen, supprimere Arket. Der forekommer nemlig tre Gange Udtrykket «hafvande». Behøver man at fortælle andet, end at hun *fik* Børnene, og er det nødvendigt, at vække nogen Forestilling om den foregaaende *pregnancy*? Thi uagtet det videnskabelige Apparat, ere Æventyrene dog vel ogsaa bestemte til at *kunne* læses af Børn. Og hidtil har det dog virkelig lykkets mig at holde mine Børn totalt uvidende om Tilværelsen af noget saadant, som pregnancy. Tænk paa dette, og De vil vist give mig Ret. Det slaar vel ikke Fejl, at De ogsaa i England har piæ fraudes for Børn i denne Materie. I Danmark heder det f. Ex. at Storcken har bragt en ny lille Broder eller Syster; her heder det at Barnet er faldet ned gjennem Skorstenen o. s. v.

Til Æventyret om Ulyprindsen har jeg ogsaa i min Barndom hørt Pendant; jeg regner ikke her det udenlandsfra indførte «la belle & la bête», men et egte norsk Sagn. Heltinden i Historien heder her Sølvklare; «la bête» er en *Hvitbjørn* og Gaven, hun beder sin Fader bringe hjem, er «en Krands med tre ringlende Blade». (Erindrer De at Grimm har: ein singendes, springendes Löweneckerchen?) At hendes Børn blive hende fratagne, seer hun, dog i etslags sopor; hun er altfor afmægtig til at kunne holde paa dem, idet en Kvinde (Hvitbjørns Syster) hver Gang kommer, griber et og tager det med sig. Sidste Gang samler hun dog sin Bevidsthed og sin Kraft saaledes, at hun kaster det tunge Nøgleknippe ved hendes Side paa Kvinden, og treffer hende

i Hoftten; derfor er ogsaa senere den Syster, som opfostrer det yngste Barn, halt.

Klokken er nu henved 2, og jeg maa slutte —

tout à vous

P. A. Munch.

Christiania, 16 Novbr. 53.

Kjære Stephens.

Hvad min Orthographi angaar, da tilstaar jeg oprigtigt, at jeg har saameget at bestille, at jeg ikke engang, om jeg ønskede at forandre den, kunde give mig Tid til at betænke mig saameget, at Forandringerne bleve consequente. Jeg finder det selv rigtigst, i latinsk Tryk, at bruge smaa Begyndelsesbogstaver for Substantiver, men det er altfor møjsommeligt at overholde det. Dobbelte Vokaler anseer jeg derimod, naar man ej vil bruge Accenter, aldeles nødvendige. Jeg har intet imod at skrive Líg (corpse); men kan jeg ej bruge Accenten, skriver jeg heller «Liig» end «lig», der er Imperativ af «ligge». o. s. v.

Deres

P. A. M.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 084994877